T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA SOFYA

DOKTORA TEZİ

YUNUS MERCİMEK

GAZİANTEP
HAZİRAN 2019

YUNUS MERCİMEK DOKTORA TEZİ GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ TARİH ABD 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA SOFYA

DOKTORA TEZİ

YUNUS MERCİMEK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

GAZİANTEP
HAZİRAN 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA SOFYA

Yunus MERCİMEK

Tez Savunma Tarihi: 28 Haziran 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Dr.Öğr.Üyesi Meltem MUŞLU
Enstitü Müdür Yardımcısı
Doç. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Doktora tezi olarak oy birliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Jüri Başkanı) _____

Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ _____

Doç. Dr. İsmail KIVRIM _____

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR _____

Dr. Öğr. Üyesi S. Zehra ÖZHARAT _____

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yunus MERCİMEK
Haziran 2019

ÖZ

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA SOFYA

MERCİMEK, Yunus
Doktora Tezi, Tarih ABD
Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Haziran 2019, 575 + XX sayfa

Asya ve Avrupa arasındaki bağlantıyı sağlayan Balkan Yarımadası'nda, ana yol güzergâhı üzerinde yer alan Sofya, stratejik konumu ile tarihi öneme sahiptir. Osmanlılar tarafından 1385 yılında fethedildikten sonra Rumeli Eyaleti'ne bağlanmış ve bir müddet sonra bu eyaletin merkez şehri haline getirilmiştir. Sofya, XVI. yüzyıl boyunca büyük gelişme göstermiş ve gerek müesseseleri gerekse demografik yapısı ile klasik bir Türk-İslâm şehri hüviyeti kazanmıştır. Ancak XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde yaşanan olumsuz gelişmeler Sofya'yı da etkilemiş ve şehrin gerilemesine yol açmıştır.

Bu çalışmada Sofya'nın XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki fiziki, idari, demografik, sosyal ve iktisadi durumu ele alınmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın mahiyeti, kaynakları ve Sofya'nın tarihi gelişiminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde şehrin fiziki yapısı ele alınmıştır. İkinci bölümde eyalet, sancak ve kaza ilişkileri bağlamında Sofya'nın idari yapısı incelenmiş, şehrin örfî ve şer'î idarecileri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde şehirdeki sosyal hayat ve demografik yapı, dördüncü bölümde iktisadi ve ticari hayat konuları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Rumeli, Bulgaristan, Sofya.

ABSTRACT

SOFIA IN THE FIRST HALF OF THE XVIIIth CENTURY

MERCİMEK, Yunus
Ph.D. thesis, Department of History
Supervisor: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
June 2019, 575 + XX Page

Sofia that exist on the main road line in the Balkan peninsula provide connection between Asia and Europe, has historical importance with its strategic positions. After the conquest of Ottomans in 1385, the city was incorporated into Rumeli province then became the center city of the province. The city had developed during the XVIth Century and with its foundations and demographical structures it gained the identity of classical Islamic city. However, negative developments in the Ottoman Empire in the XVII. and XVIIIth centuries affected Sofia too, and caused the city regressed.

In this thesis the physical, administrative, demographic, social and economic situation of Sofia in the first half of the XVIIIth century are discussed. The thesis has four parts. In the introduction, the basis, the sources and the historical development of Sofia are mentioned. First part are related to the physical structure. In the second part the administratve structure is examined within the context of province, sanjak and kaza relations and given information about *örfi* and *şer'i* administrator. In the third part, the social life and the demographic structure and in the fourth part the economic and the commercial life of Sofia are examined.

Key words: Ottoman Empire, The Balkans, Rumelia, Bulgaria, Sofia.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti, 600 yılı aşkın hükümranlığı ile dünya tarihinde önemli bir yer edinmiştir. XX. yüzyılın başlarında tarih sahnesindeki ömrünü tamamlayan bu devletin, askeri ve siyasi tarihinin yanı sıra sosyal ve ekonomik tarihi de büyük öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bıraktığı milyonlarca arşiv belgesi, bugün yüze yakın ülkenin ve binlerce şehrin tarihini aydınlatmaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bıraktığı zengin arşiv mirası yurt içinden ve yurt dışından birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve önemli çalışmalar yapılmıştır ki bu süreç halen aktif olarak devam etmektedir.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan birçok şehir ve kasaba yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde bulunmuştur. Bunlar arasında, Bulgaristan'ın en önemli şehri ve başkenti olan Sofya ayrı bir yere sahiptir. Balkanları Orta Avrupa'ya bağlayan yol güzergâhı üzerindeki konumu sayesinde tarihte siyasi, iktisadi ve askeri bakımdan öne çıkmış bir şehir olan Sofya, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Rumeli Eyaleti'ne dâhil edilmiş, uzun bir süre bu eyaletin merkez şehri olmuştur.

"XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya" adlı bu çalışmada, Sofya şehir merkezinin fiziki, idari, demografik, sosyal ve iktisadi tarihi ele alınarak şehrin belirli bir dönemdeki tarihinin bir bütün olarak ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için öncelikle Osmanlı şehir tarihi çalışmalarının ana kaynaklarından olan şer'iyye sicillerinden istifade edilmiş, bunun yanı sıra Osmanlı arşivlerindeki diğer defter serileri ve arşiv vesikaları ile kaynak ve araştırma eserler kullanılmıştır. Bu çalışmanın, elde edilen sonuçlar ve yapılan tespitler ile Sofya'nın 1700–1750 yılları arasındaki tarihine katkı sağlamanın yanında, çeşitli kurum ve müesseseleri ile Osmanlı Devleti'ni yakinen tanımaya imkân vereceği ümit edilmektedir.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde başta Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) olmak üzere birçok kişinin maddi ve manevi destekleri olmuştur. Öncelikle, "2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı" kapsamında sağladığı destekten ötürü TUBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'na teşekkür ederim. Çalışma boyunca değerli vaktini benden esirgemeyen ve çalışmayı en ince ayrıntısına kadar inceleyerek gerekli uyarıları yapan danışman hocam sayın Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e, tez izleme komitelerindeki fikir ve önerileri ile çalışmanın şekillenmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Faruk Söylemez ve Doç. Dr. İsmail KIVRIM'a şükranlarımı sunarım. Tez sürecinde karşılaştığım sorunları sabırla dinleyerek görüşlerini paylaşan bölüm hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇELİKDEMİR, Dr. Öğr. Üyesi Yüksel BAYIL ve Dr. Öğr. Üyesi S. Zehra ÖZHARAT'a şükran borçluyum. Bu uzun süreçte akademik ve insani her türlü desteklerini gördüğüm Dr. Mustafa DEMİR ve Seher PARLAK'a teşekkürü borç bilirim. Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) kapsamında bünyesine katıldığım Giresun Üniversitesi'nin yönetimi ve Tarih Bölümü'nün değerli hocalarına ÖYP ile ilgili karşılaştığımız sorunların çözümündeki destekleri için teşekkürlerimi sunarım. Üniversite eğitimimin ilk yıllarından itibaren maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen değerli büyüğüm Ali Bayram SARICA'ya minnettarım. Nihayet bu zorlu süreçte elinden geldiğince destek olan fedakâr eşim Gül'e; en güzel zamanlarında yeteri kadar yanında olamadığım canım oğlum İsmet'e; çalışmanın

sonlarına doğru dünyaya gelen minik kızım Erva'ya ve zor zamanlarımda varlıkları ile bana güç katan aileme sevgilerimi sunarım.

Son olarak 2010 yılında kaybettiğim babam İsmet MERCİMEK'i saygı ve rahmetle anmak istiyorum. Bu tezi sevgi ve özlemi hiçbir zaman eksilmeyecek canım babamın aziz hatırasına ithaf ediyorum.

Yunus MERCİMEK
GAZİANTEP 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İ**
ABSTRACT ..... **İİİ**
ÖN SÖZ ..... **V**
İÇİNDEKİLER ..... **Vİİ**
TABLO LİSTESİ ..... **Xİ**
GRAFİK LİSTESİ ..... **Xİİİ**
HARİTA VE PLAN LİSTESİ ..... **XV**
RESİM VE FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **XVİİ**
KISALTMALAR ..... **XİX**
1. GİRİŞ **1**
I. ÇALIŞMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI 1
II. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI 4
A. Şer'iyye Sicilleri 4
B. Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm Defterleri 6
III. SOFYA'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ 7
A. Bulgaristan'ın Coğrafi Konumu İçerisinde Sofya'nın Yeri 7
B. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Sofya 10
1. Osmanlı Fethine Kadar Sofya 11
2. Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Bulgar Topraklarının Fethi 20
3. Osmanlı Hâkimiyetinde Sofya 24
C. Sofya'nın Ulaşım Ağı 33
2. FİZİKİ YAPI **37**
I. ŞEHRİN FONKSİYONEL YAPILARI 38
A. Yönetim Yerleri 38
1. Kale 38
2. Paşa Sarayı 40
3. Mahkeme Binası 43
B. Ticaret Mekânları 44
1. Bedesten 44
2. Hanlar 46
3. Çarşı ve Pazarlar 50
C. Dini ve Sosyal Yapılar 52
1. Camiler 52
2. Mescidler 63
3. Tekke ve Zâviyeler 65
4. Kiliseler 68
5. Medrese ve Muallimhaneler 72
6. Hamam ve Ilıcalar 75
7. Suyolları ve Çeşmeler 80
II. MAHALLELER 83
A. Dini Gruplar Açısından Mahalleler 90
III. SİVİL YAPILAR: EVLER 95
3. ŞEHİR YÖNETİMİ **103**

I. SOFYA'NIN İDARİ YAPISI 103
A. Rumeli Eyaleti 103
B. Sofya Sancağı 109
C. Paşa Sancağı 111
D. Sofya Kazası 116
II. SOFYA'NIN İDARECİLERİ 117
A. Sofya Ümerası (Ehl-i Örf) 118
1. Mütesellimler 118
2. Kethüda Yerileri 127
3. Yeniçeri Serdarları 132
4. Subaşılar 136
5. Yasakçılar 140
6. Muhtesibler 142
7. Pazarbaşılar 143
B. Sofya Uleması (Ehl-i Şer') 144
1. Kadılar 144
a. Sofya Mahkemesi 152
i. Mahkemenin İş Yoğunluğu 154
ii. Mahkemenin Toplandığı Yerler 156
(1) Mahkeme Binasında 156
(2) Olay Mahallinde 156
(3) Vali Huzurunda 160
iii. Mahkeme Görevlileri 163
(1) Nâibler 163
(2) Kassâmlar 167
(3) Kâtib ve Mukayyidler 169
(4) Muhzırlar 171
(5) Çukadârlar 174
(6) Tercümanlar 175
(7) Şühûdu'l-hâl 176
(8) Mahkeme Görevlilerinin Ücretleri 179
2. Müftüler 183
3. Müderrisler 187
4. Nakibü'l-eşrâf Kaymakamları 189
5. Cami ve Mescidlerin Dini Görevlileri 190
a. Mahalle İmamları 193
C. Sofya Ayanları 197
D. Sofya Metropolitleri 202

4. DEMOGRAFİK VE SOYAL YAPI 207

I. DEMOGRAFİK YAPI 207
A. Sofya'nın Nüfusu 207
1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Nüfusu 210
a. Nüfusun Mahallelere Dağılımı 218
B. Sofya'nın Toplumsal Tabakalaşması 221
1. Askeriler 223
2. Muaf Reaya 224
a. Ehl-i cihet 225
b. Seyyidler 226
c. Voynuklar 227

d. Martoloslar ... 228
e. Şikâr Mensupları: Çakırcı, Şahinci, Atmacacı ve Doğancılar ... 230
3. Şehirli Reaya ... 232
4. Köle ve Cariyeler ... 235
II. SOSYAL YAPI ... 244
A. Aile ... 244
1. Evlenme ... 244
a. Eş Sayısı ... 246
b. Çocuk Sayısı ... 251
2. Evliliğin Sona Ermesi ... 253
a. Boşanma ... 253
b. Mehir ... 259
c. Vesayet ... 264
d. Nafaka ... 267
B. Gündelik Yaşam ... 271
1. Sosyal İlişki ve Sorumluluklar Açısından Mahalle Yaşamı ... 271
2. Terekelere Göre Gündelik Yaşamda Kullanılan Eşyalar ... 278
a. Ev Eşyası ... 280
b. Giyim-Kuşam ... 282
c. Zînet Eşyası ... 287
d. Kitaplar ... 288
e. Savaş Aletleri ve Araçları ... 288
f. Hayvanlar ve Takımları ... 288
g. Esnaf Eşyası ... 289
C. Asayiş Vakaları ... 291
1. Eşkıyalık ... 291
2. Katl ... 295
3. Yaralama ... 301
D. Vakıflar ... 305
1. Sofya Vakıfları: Vâkıf ve Mevkuf ... 306
a. Para Vakıfları ... 312
b. Avarız Vakıfları ... 313
c. Para ve Avarız Vakıflarının İşletilmesi ... 314
2. Vakıf Yönetimi: Mütevelliler ... 318
3. Vakıftan Rücu (Vazgeçme) ... 321
5. İKTİSADİ VE TİCARİ HAYAT ... 325
I. İKTİSADİ HAYAT ... 325
A. Para ... 325
1. Osmanlı Parası ... 325
a. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Paralar ... 328
B. Fiyatlar ... 336
1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Fiyatlar ... 337
a. Mübayaa Fiyatları ... 337
i. Zahire Mübayaası ve Fiyatları ... 339
ii. Demir Mübayaası ve Fiyatları ... 345
b. Narh Fiyatları ... 349
c. Tayinat Fiyatları ... 352
d. Tereke Fiyatları ... 355
i. Ev Fiyatları ... 356

ii. Dükkân Fiyatları 359
iii. Hayvan Fiyatları 361
iv. Hububat ve Gıda Maddeleri Fiyatları 362
e. Serbest Piyasa Fiyatları 367
i. Ev Fiyatları 367
ii. Dükkân Fiyatları 371
f. Fiyatlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme 372
g. Ücretler ve Alım Gücü 375
C. Mukataa 378
1. Sofya İhtisâb ve Tevabii Mukataası 379
D. Madencilik 380
1. Demir 381
2. Güherçile 384
E. Vergiler 385
1. Şer'î Vergiler 385
a. Cizye 385
i. Kıptîyân Cizyesi 392
b. Ağnam Vergisi 394
i. Ağnam-ı Celebkeşân 395
2. Örfî Vergiler 398
a. İspence 398
b. Avarız ve Nüzul 400
c. İmdâd-ı Seferîye 404
d. İmdâd-ı Hazâriye 408
e. Tevzi Defterleri (Vilayet/Şehir Masrafları) 411
i. Sofya Tevzi Defterleri 413
(1) Vali Masrafları 419
(2) Kamu Masrafları 421
(3) Menzil Masrafları 423
(4) Haberleşme Masrafları 424
(5) Elçi Masrafları 424
(6) Harçlar 426
II. TİCARİ HAYAT 428
A. Şehir İçi Üretim 428
1. Esnaf Teşkilâtı 428
a. Meslekler 434
B. Ticaret 440

SONUÇ 445

KAYNAKLAR 461

EKLER 509

EK 1: TABLOLAR 509
EK 2: HARİTA VE PLAN 554
EK 3: RESİM VE FOTOĞRAFLAR 559
EK 4: BELGE ÖRNEKLERİ 571

ÖZ GEÇMİŞ 577

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Çarşılar 51
Tablo 2.2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Camiler 53
Tablo 2.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Mescitler 63
Tablo 2.4: XVI-XVIII. Yüzyıllarda Sofya Mahalleleri 85
Tablo 2.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Evlerin Oda Sayıları 99
Tablo 3.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Müteselliimleri 120
Tablo 3.2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Kethüda Yerileri 129
Tablo 3.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Yeniçeri Serdarları 132
Tablo 3.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Kadıları 149
Tablo 3.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahkemesinin Aylık İş Yoğunluğu 154
Tablo 3.6: Mart-Nisan 1722 (Cemazielahir 1134) ve Mart-Nisan 1726 (Recep 1138) Tarihlerinde Sofya Mahkemesinin Günlük İş Yoğunluğu 155
Tablo 3.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Terekelerden Alınan Resm-i Kısmet ve Harç-ı Defter Miktarları 179
Tablo 3.8: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Beytü'l-mâla Ait Terekelerden Alınan Resm-i Adi ve Harç-ı Defter Miktarları 181
Tablo 3.9: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahkemesi Görevlileri İçin Beytü'l-mâla Ait Terekelerden Tahsis Edilen Ücretler 182
Tablo 3.10: Sofya'da Cami ve Mescidlerde Vazifeli Dini Görevlilerin Günlük ve Yıllık Ücretleri (H. 1137 ve 1138 Yıllarında) 191
Tablo 3.11: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Cami ve Mescid İmamları 196
Tablo 4.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'nın Tahmini Nüfusu 214
Tablo 4.2: 1746 Yılı Avarızhane Sayılarına Göre Nüfusun Mahallelere Dağılımı 219
Tablo 4.3: 1749 Yılında Mahallelerin Sehm Sayıları 220
Tablo 4.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Cariyeler 236
Tablo 4.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Cariye Sahipleri 238
Tablo 4.6: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Tek Kadınla Evli Müslüman Erkeklerin Servet Durumları 248
Tablo 4.7 XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Tek Kadınla Evli Olan Gayrimüslim Erkeklerin Servet Durumları 251
Tablo 4.8: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Ailelerin Çocuk Sayısı 253
Tablo 4.9: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Boşanma Türleri 255
Tablo 4.10 Muhâla'a Hüccetlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları 259
Tablo 4.11 Muhâla'a Hüccetlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Gayrimüslim Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları 260
Tablo 4.12: Terekelere Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları 261
Tablo 4.13: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Çocuklar İçin Tayin Edilen Günlük Nafaka Miktarları 268
Tablo 4.14: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Katl Vakaları 299
Tablo 4.15: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Yaralama Vakaları 303
Tablo 5.1: 1721–7126 Yılları Arasında Tedavül Eden Yerli ve Yabancı Paralar 331
Tablo 5.2 5–14 Ocak 1726 (Evâil-i Cemazielevvel 1138) Tarihli Fermana Göre Paraların Resmi ve Gayr-i Resmi Değerleri 335
Tablo 5.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'dan Yapılan Zahire Mübayaaları 343
Tablo 5.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'dan Yapılan Demir Mübayaaları 347
Tablo 5.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Narh Fiyatları 350

Tablo 5.6: Nemçe Kapı Kethüdasının 2 Haziran 1729 (5 Zilkade 1141) Tarihli Tayinat Defteri 354
Tablo 5.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Ev Fiyatları ..356
Tablo 5.8: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Dükkân Fiyatları 359
Tablo 5.9: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Hububat Fiyatları 363
Tablo 5.10: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Gıda Fiyatları 366
Tablo 5.11: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Satışı Yapılan Evlerin Mahallelere Dağılımı 371
Tablo 5.12: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Narh ve Tereke Fiyatlarının Mukayesesi 372
Tablo 5.13: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Mübayaa ve Tereke Fiyatlarının Mukayesesi 374
Tablo 5.14: Paşa Sancağı'ndaki Bazı Kazaların 1748 (H. 1161) ve 1749–1750 (H. 1163) Senelerindeki Celebkeşân Ağnamı Sayıları 396
Tablo 5.15: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahallelerinin Celebkeşân Ağnamı Sayıları 397
Tablo 5.16: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahallelerinin Avarızhane Sayıları 402
Tablo 5.17: 1738–1739 (H. 1151) Yılı İmdâd-ı Seferîye Tevziinde Sofya Mahallelerinin Hane Sayıları 406
Tablo 5.18: Paşa Sancağı Kazalarının 1731 Yılındaki İmdâd-ı Hazâriye Miktarları 409
Tablo 5.19: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Tevzi Defterleri 414
Tablo 5.20: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahallelerinin Tevzi Haneleri ...416
Tablo 5.21: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Valisine Verilen Zahireler ve Miktarları 420
Tablo 5.22: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Kazası'nda Menzilkeş Köyler ve Menzil Akçeleri 424
Tablo 5.23: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Tevzi Defterlerinin Düzenlenmesine Katılan Görevlilere Verilen Ücretler 426
Tablo 5.24: 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) Tarihinde Sofya'da Esnaf Kethüdaları ve Yiğitbaşıları 429
Tablo 5.25: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Meslekler 435

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 4.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Çocuklu ve Çocuksuz Ailelerin Oranları 252
Grafik 4.2: Terekelere Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarlarının Dağılımı 263
Grafik 5.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Ev Fiyatlarının Dağılımı 369

HARİTA VE PLAN LİSTESİ

Harita 1-1: Bulgaristan'ın Fiziki Haritası 8
Harita 1-2: Balkan Yarımadası'ndaki Roma Eyaletleri 13
Harita 1-3: Asparuh (679–701) ve Tervel (701–718) Zamanında Bulgaristan 16
Harita 1-4: Çar II. Assen (1216–1240) Zamanında Bulgaristan 19
Harita 1-5: I. Murat ve I. Bayezit Dönemi Fetihleri 1362–1402 23
Harita 1-6: Sofya'nın Yol Ağı 35
Harita 3-1: XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaleti 106
Harita 3-2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Eyaleti Sancakları 108
Harita 3-3: 1530 Yılında Vize ve Paşa (Sofya) Livaları ile Sağ Kol Kazaları 113
Harita 3-4: 1731 Yılında Paşa Sancağı 115

Plan 2-1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'nın Yerleşim Planı 89

RESİM VE FOTOĞRAF LİSTESİ

Resim 1.1: Vitoş Dağı ve Sofya'dan Genel Bir Görünüm 9
Resim 2.1: Koca Mahmut Paşa Camii, XIX. Yüzyılın Sonları 55
Resim 2.2: Bana Başı Camii, 1885 59
Resim 2.3: Felix Kanitz'in 1877 Yılındaki Siyavuş Paşa Camii Gravürü 61

Fotoğraf 2.1: Paşa Sarayı ve Karşısındaki Çelebi Camii, 1878 43
Fotoğraf 2.2: Sofu Mehmet Paşa Camii, 1887. 58

KISALTMALAR

A.DVNS.AHKR.d: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Rumeli Ahkâm Defterleri

A.DVNS.MHM.d: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Defterleri

A.DVN.ŞKT.d: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Şikâyet Kalemi Defterleri

A.DVNS.ŞKT.d: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Atik Şikâyet Defterleri

AE. SAMD. II.: Ali Emiri Sultan Ahmed II

AE.SMST.II.: Ali Emiri Mustafa II

AE.SAMD.III.: Ali Emiri Ahmed III

AE.SMHD.I.: Ali Emiri Mahmud I

b.: Belge

Bk./bk.: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

C.ADL: Cevdet Adliye

C.BLD: Cevdet Belediye

C.DH: Cevdet Dâhiliye

C.EV: Cevdet Evkaf

C.İKTS: Cevdet İktisad

C.MF: Cevdet Maarif

C.ML: Cevdet Maliye

C.SM: Cevdet Saray

Çev.: Çeviren

D.: Dosya

D.BMK.SMM: Bab-ı Defteri Başmukataa Samakov Mukataası

D.BŞM.MHF: Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği

D.CMH.d: Bab-ı Defteri Cizye Muhasebesi Defterleri

Der.: Derleyen

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DTCFD: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Ed.: Editör

G.: Gömlek

h.: Hicrî

Haz.: Hazırlayan

İA: İslâm Ansiklopedisi

İE.DH: İbnülemin Dâhiliye

İE.EV: İbnülemin Vakıf

İE.MİT: İbnülemin Muafiyet

İE.ML: İbnülemin Maliye

İE.TCT: İbnülemin Tevcihat

KK.d: Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri

m.: Miladi

MAD.d: Maliyeden Müdevver Defterler

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

p/pp.: page/pages

S.: Sayı

s/ss.: sayfa/sayfalar

SŞS: Sofya Şer'iyye Sicilleri

t.y.: Basım tarihi yok

TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

TT.d: Tapu Tahrir Defterleri

v.: Varak

Vol.: Volume

vd.: ve diğerleri

VGMA: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vsk.: Vesika

y.y.: Basım yeri yok

Yay.: Yayınlayan

1. GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI

Tarih araştırmalarında konuyu baştan sona bütün yönleriyle incelemenin zorluğu düşünüldüğünde, mekân ve zaman sınırlaması yapmak bir mecburiyet haline gelmektedir.[1] Bu, şehir tarihi araştırmaları için de geçerlidir. Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında mekân olarak genellikle eyalet, sancak, kaza ve bazen de sadece kazanın merkezi inceleme konusu olarak seçilmektedir.[2] Zaman olarak da XVI ve

[1] KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara 2011, s. 37–38.

[2] Eyalet çalışmaları mekân olarak geniş bir kapsama sahiptir. Eyalet çalışmalarında, eyalet dâhilindeki bütün sancak ve kazalar incelenmektedir. Dolayısıyla bir eyaleti bütün yönleri ile ele almak emek ve zaman isteyen zorlu bir süreçtir. Bu sebeple, özellikle Osmanlı Klasik Çağı'nda bir eyaleti bütün yönleri ele alan müstakil çalışmaların sayısı oldukça azdır. Eyaletler ile ilgili çalışmalar genellikle söz konusu eyaletin belli bir yönüne odaklanmaktadırlar. Mekân olarak eyaletin seçildiği bazı çalışmalar için bk. GÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523–1639)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ 1998; TOK, Özen, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 2002; DOĞANTEKİN, Ersin, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kars 2016; TAŞ, Abdullah Erdem, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711–1835)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2016; KARABOĞA, Durmuş Volkan, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbekir Eyaletinde İktisadi Hayat (1518–1568)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Isparta 2017. Sancak çalışmalarında ele alınan sancak dâhilindeki bütün kazalar incelenmektedir. XVI. yüzyıl şehir tarihi çalışmalarında mekân olarak genellikle sancakların tercih edildiği görülmektedir. Bir Osmanlı sancağının XVI. yüzyıldaki durumunu tahrir defterleri üzerinden inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunlardan bazıları için bk. GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969; MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975; ARIKAN, Zeki, *XV–XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, İzmir 1988; ÖZDEĞER, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, İstanbul 1988, C. I; ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*, Ankara 1989; MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara 1990; DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992; ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı: 1500–1584*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1994; ÇAKAR, Enver, *16. Yüzyılda Halep Sancağı (1516–1566)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ 1998; ÖZ, Mehmet, *XV–XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999; ERTÜRK, Volkan, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2007; DEMİR, Selçuk, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2014; ALACA, Hanife, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2017. Eyalet ve sancak çalışmalarına nispeten dar bir kapsama sahip olan kaza çalışmalarında ise kaza merkezi ve bu kaza merkezine bağlı nahiye ve köyler çalışma konusu yapılmaktadır. Mekân olarak kazanın tercih edildiği bazı çalışmalar için bk. YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455–1613)*, Ankara 1985; EMECEN, Feridun *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989; YILMAZ, Fikret, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 1995; GÜNAY, Vehbi, *15–16. Yüzyıllarda Bergama Kazâsı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 1999; TELCİ, Cahit, *15–16. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 1999; KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir 2000; GÖĞEBAKAN, Göknur, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516–1560)*, Malatya 2002; KARTA, Nurullah, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2005; GÜNDÜZ, Ahmet, *XVI.*

XIX. yüzyılların tercih edildiği görülmektedir.[3] Buna karşın XVII ve XVIII. yüzyıllar da tamamen göz ardı edilmiş değildir.[4]

Bu çalışma ise yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Sofya'nın XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki tarihini konu edinmektedir. Rumeli Eyaleti'nin yönetim merkezi ve aynı zamanda coğrafi, askeri, ticari, demografik vb. hususlarda dikkat çekici bir şehir olan Sofya, genel Osmanlı tarihi ve şehir tarihleri için önemli veriler sunacağı düşüncesinden hareketle çalışma konusu olarak seçilmiştir. Diğer taraftan Sofya hakkındaki çalışmaların özelikle Türkiye'de yeterli seviyede olmayışı, Sofya'nın mekân olarak tercih edilmesinde etkili olmuştur.[5]

Yüzyılda Antakya Kazası, Antakya 2009; HANİLÇE, Murat, *XV ve XVI. Yüzyılda Zile Kazası: 1455–1574*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Tokat 2014; GÜMÜŞ, Ercan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2014; TÜRKMEN, İlhan, *XVI. Yüzyılda Belgrad Kazası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2014; KUL, Muhittin, *Tırhala Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı (XV–XVI. Yüzyıl)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 2018. Büyük ölçüde kaza merkezi olan şehirler (nefs) üzerine yoğunlaşan bazı çalışmalar için bk. ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya,* Ankara 1995; Aynı yazar *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2014; ÇAKIR, İbrahim Etem, *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, İstanbul 2015.

[3] Bunun sebebinin, bahsedilen yüzyıllara ait kaynakların nitelik ve niceliği ile ilgili olduğu söylenebilir. XVI. yüzyıl çalışmaları, birçok konuda aydınlatıcı bilgiler sunan tahrir defterleri gibi değerli bir kaynağa sahiptir. XIX. yüzyıl çalışmaları ise kaynak çeşitliliği açısından çok daha şanslıdır. Temettuat defterleri, salnâmeler, nüfus defterleri, gazeteler, seyahatnâmeler, şer'iyye sicilleri ve modern tarihçilik anlayışı ile hazırlanan çalışmalar, XIX. yüzyıla ait bazı kaynakları oluşturmaktadır. Osmanlı tarihinin kaynakları hakkında bk. AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007.

[4] Bu yüzyıllara ait çalışmalarda genellikle şer'iyye sicilleri ana kaynak olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle cizye ve avarız defterleri, mühimme, şikâyet ve ahkâm defterleri ve diğer arşiv belgeleri de bu yüzyıllara ait önemli veriler sunmaktadırlar. XVII ve XVIII. yüzyıllara ait bazı çalışmalar için bk. KARAGÖZ, Mehmet, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700–1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 1993; ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2000; AKYÜZ, Jülide, *XVIII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2003; ÖKSÜZ, Melek, *1746–1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2004; PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006; TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara,* Ankara 2006; GÜRHAN, Veysel, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2012; KUL, Eyüp, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2013; ÖZHARAT, Semiha Zehra, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648–1687),* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 2014; YÖRÜK, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Ankara 2015.

[5] 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı'ndan sonra Balkanlarda yaşanan Osmanlı maddi mirasının tasfiye sürecini Bulgaristan özelinde ele alan bir çalışmada, Osmanlı dönemi Bulgaristan'ında Müslüman vakıfları ve mimari eserler bir yana bırakıldığında genel itibariyle şehircilik, tarım ve hayvancılık, el sanatları ve zanaatlar, üretim ve ticaret, kültürel etkileşim, aile, gündelik hayat, dini yaşam vb. konular ile ilgili incelemelerin oldukça az olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada, XVI. yüzyıla ait çalışmaların tahrir defterlerine dayalı bölgesel çalışmalar olduğu, nispi bir düşüşün yaşandığı XVII ve XVIII. yüzyıl çalışmalarının ise genellikle çiftlikler ve ayanlık meselelerine odaklandığını ifade edilmiştir. Bk. KOYUNCU, Aşkın, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi:*

Zaman olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısının tercih edilmesinde ise Sofya ile ilgili çalışmaların XVI ve XVII. yüzyıllarda yoğunlaşmış olması belirleyici olmuştur.[6] Çalışmanın temel kaynaklarından olan Sofya şer'iyye sicilleri de zaman tercihinde etkileyici olmuştur. Sofya'nın bugüne ulaşan 59 adet şer'iyye sicillinden 52'sinin 1700 yılı sonrasına ait olması ve daha erken tarihli siciller üzerinden yapılmış çalışmalardan dolayı, zamanın 1700'den itibaren başlatılmasına, üst sınırın ise 1750 yılı olmasına karar verilmiştir. Ancak, yeri geldikçe mekân ve zaman sınırlamasının dışına çıkıldığı da belirtilmelidir.

Çalışmanın öncelikli amacı 1700–1750 yılları arasında Sofya'nın fiziki yapısını, taşra teşkilatı içerisindeki yeri ve şehir yönetimini, demografik yapısını ve sosyo-ekonomik durumunu Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra Sofya'nın Osmanlı şehri tanımlamasına ne kadar uyduğu ve bölgesel farklılıkların var olup olmadığı, eyalet merkezi olmanın şehir açısından ne tür sonuçları olduğu, XVI. yüzyıldaki önemini sonraki süreçte koruyup koruyamadığı, XVII ve XVIII. yüzyıllarda yaşanan değişimin Sofya'da hangi suretle geçekleştiği gibi bazı sorulara cevap aranmıştır. Böylece hem Sofya hem de genel Osmanlı tarihine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Bulgaristan Örneği (1878–1913), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2005, s. X. Koyuncu'nun tespitinin, bilhassa Türkiye'deki çalışmalar bakımından bugün de büyük oranda geçerli olduğu görülmektedir.

[6] Türkiye'de Sofya ile ilgili yapılmış çalışmaların vakıflar ve mimari eserler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuda başta Ekrem Hakkı Ayverdi olmak üzere Osman Keskioğlu, İsmail Eren, İsmail Cambazov, Mehmet İpşirli, Ömer Turan, Meral Ferlibaş, Aşkın Koyuncu, M. Zeki İbrahimgil ve Hamza Keleş gibi araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Vakıfların yanı sıra Sofya'nın XVI. yüzyıldaki demografisi ve nüfusu hakkında da bazı çalışmalar yapılmıştır. Tahrir defterleri esas alınarak yapılan bu çalışmalarda şehrin nüfusu, mahalleleri ve etnik yapısı hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu konuda Nevin Genç, M. Akif Erdoğru ve İlhan Şahin'in çalışmaları zikredilebilir. İbrahim Etem Çakır'ın, Sofya şer'iyye sicillerini kullanarak XVII. yüzyılda Sofya toplumu ve sosyal hayatı ile ilgili makaleleri bu konudaki sınırlı çalışmalar arasında yer almaktadır. Buna karşın, Bulgar tarihçiler tarafından Sofya üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bulgar tarihçi Anastas İşirkov'un 1912 yılında yayınlanan *XVII. Yüzyılda Sofya* isimli Bulgarca eseri XVI. yüzyıl ve XVIII. yüzyıl arasındaki bağlantının sağlanması hususunda önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra Bulgar tarihçilerden Rossitsa Gradeva ve Svetlana Ivanova'nın çalışmalarında da büyük ölçüde istifade edilmiştir. Gradeva'nın çalışmaları; Sofya'nın fethi ve idari statüsü, İslâmlaşma, kilise ve manastırlar, kadılık müessesi, toplumsal hayat ve demografik yapı konularında önemli bilgiler sunmaktadır. Son olarak, Hollandalı sanat tarihçisi Machiel Kiel'in Bulgaristan'daki mimari eserler ile ilgili çalışmaları içerisinde Sofya ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Burada isimleri zikredilen araştırmacıların çalışmaları için kaynakçaya bakılabilir.

II. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

A. Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicili, kadı tarafından düzenlenen belgeler ile devlet merkezi ve eyaletten gönderilen belgelerin kopya edilmesi sonucunda teşekkül etmiş defter serisidir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere şer'iyye sicillerine kayıtlı iki grup belge vardır. Birinci grup kadı tarafından düzenlenen hüccet, ilâm, temessük, vakfiye, tereke, ıtknâme ve narh gibi pek çok belge türünü kapsar. İkinci grup ise merkezden ve eyaletten gelen ferman, berat, buyruldu, tezkire ve mektuplardan oluşur. Bu sebeple şer'iyye sicilleri hem şehir tarihi araştırmalarının hem de genel tarih çalışmalarının önemli kaynakları arasında yer alır.[7]

Sofya şer'iyye sicilleri bugün Sofya Milli Kütüphanesi'nin oryantal bölümünde (Orientalski Otdel) bulunan sicil koleksiyonunda yer almaktadır.[8] Vidin

---

[7] Şer'iyye sicilleri hakkında müracaat edilecek bazı çalışmalar için bk. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri" *Ülkü Mecmuası*, Ankara 1935, C. IV, S. 29, s. 365–368; İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *DTCFD,* Ankara 1942, C. 1, S. 2, s. 89–96; ULUÇAY, M. Çağatay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953, S. X, s. 285–298; ERSOY, Osman, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *DTCFD,* Ankara 1963, C. XXI, S. 3–4, s. 33–65; ONGAN, Halit, *Ankara Sicilleri I–II*, Ankara 1974; İLGÜREL, Mücteba, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1975, S. 28–29, s. 123–166; HALAÇOĞLU, Yusuf, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğuna Doğru: Adana Şer'iyye Sicilleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1976, S. 30, s. 99–108; GÖKBİLGİN, Tayyip, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilâtına Işık Tutan Bursa Şer'iyye Sicillerinden Örnekler", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 91–112; BALTACI, Cahit, "Şer'îye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 127–132; GÜRKAN, Feyyaz, "Şer'iye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma", *IX. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 21–25 Eylül 1981*, C. II, s. 765–779; AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul 1988, C. I; İPŞİRLİ, Mehmet, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'îyye Sicilleri", *Tarih ve Sosyoloji Seminerleri (28–29 Mayıs 1990), Bildiriler,* İstanbul 1991, s. 157–162; İNALCIK, Halil, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten,* Ankara 1996, C. LX, S. 227, s. 165–191; ADIYEKE, Nükhet, ADIYEKE, Nuri, "Newly Discovered in Turkish Archives: Kadı Registers and Other Documents On Crete", *Turcica*, Paris 2000, Vol. 32, p. 447–463; SAK, İzzet, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1070–1071/1659–1661) (Transkripsiyon),* Konya 2003.

[8] Sofya Milli Kütüphanesi'nde Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça olarak yazılmış ve tasnifi yapılmış bir milyondan fazla arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu kütüphane, İstanbul ve Kahire'deki arşivlerden sonra en büyük Osmanlı arşivine sahiptir. Bk. RADUŞEV, Evgeni, "Bulgaristan'da Tarih Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi (Yeni Bir Yaklaşıma Doğru)", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri,* 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. II, s. 589. Sofya Milli Kütüphanesi'ndeki arşiv belgelerinin büyük çoğunluğu 1931 yılında Türkiye'den Bulgaristan'a hurda diye satılan evraktan oluşmaktadır. Bulgaristan Milli Kütüphanesi'ndeki Osmanlı evrakı, tasnif çalışmaları ve bunlara dayalı yapılan bazı araştırma–inceleme eserler için bk. AKTAŞ, Necati, KAHRAMAN, Seyit Ali, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, Ankara 1994. Sofya Milli Kütüphanesi, arşivlerindeki birçok belgeyi çevrim içi olarak araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Bk. http://www.nationallibrary.bg/wp/?lang=bg. Son erişim: 14.10.2018.

ve Sofya sicilleri XIX. yüzyılın sonlarında, yerel müftülüklerde tutulan Rusçuk, Silistre ve Dobruca sicilleri ise 1948 yılında oryantal bölüme kazandırılmıştır. Oryantal bölümünde yedisi sicil olmayan toplam 187 eser vardır. Bunların 13'ü XVII. yüzyıla, 108'i XVIII. yüzyıla ve 65'i XIX. yüzyıla aittir. Şehirlere göre tasnif edildiğinde 71'i Vidin, 59'u Sofya, 42'si Rusçuk, dokuzu Dobruca, beşi Silistre ve biri de Targovişte'ye (Eskicuma) aittir.[9] Bunlar bugüne ulaşabilen sicillerdir. Yüzyıllar boyunca Osmanlı idaresinde kalan bu şehirlere ait sicillerin sayısının bu kadar olabileceği elbette düşünülemez. Sicillerin maruz kaldığı en son tahribat 1944 yılında geçekleşmiştir. Amerikan bombardımanı sırasında Milli kütüphanedeki diğer arşiv vesikaları gibi bazı şer'iyye sicilleri de kaybolmuştur.

Sofya'ya ait şer'iyye sicillerinin sayısı hakkında muhtelif yazarlar tarafından farklı rakamlar verilmiştir. Bu konuda önemli araştırmaları bulunan Svetlana Ivanova sicil sayısının 59 olduğunu belirtmekle birlikte[10], bir diğer çalışmasında 56 sayısını zikretmiştir.[11] Ancak, Sofya Milli Kütüphanesi'nin sicil kataloğunda Sofya'ya ait 59 sicil yer almaktadır. Sofya sicilleri içerisinde en erken tarihli olanı, 1550 yılına ait S 344 numaralı sicildir.[12] En geç tarihli sicil 1846 yılına ait S 148 numaralı sicildir. S 344 numaralı sicil XVI. yüzyıla ait tek sicildir. XVII. yüzyıla ait sicil sayısı altıdır.

---

[9] IVANOVA, Svetlana, "The Sicills of The Ottoman Kadis–Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek, Ankara 2001, s. 52–54.

[10] IVANOVA, "The Sicills of The Ottoman Kadis–Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", s. 52–54.

[11] IVANOVA, Svetlana, "Sofya", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, Çev. Mehmet Akif Erdoğru, İstanbul 2006, s. 354. Bu makalenin aslı için bk. IVANOVA, Svetlana, "Sofya", The Encyclopaedia of Islam–EI^2, Brill 1977, Vol. IX, s. 702–706. Sofya Milli Kütüphanedeki 187 sicilin kataloğunu neşrettiğini söyleyen Yücel Özkaya, bunların 68'inin Vidin'e, 56'sının Sofya'ya, 43'ünün Rusçuk'a, dokuzunun Samakov'a, dördünün Köstence'ye ve birinin Eskicuma'ya ait olduğunu ifade etmiştir. Bk. ÖZKAYA, Yücel, "Sofya Milli Kütüphane 'National Biblioteque'deki Şer'iye Sicilleri", *Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1980, C. XIII, S. 24, s. 23. Atilla Çetin ise Şarkiyat bölümünde yer aldığını belirttiği 177 sicilin 67'sinin Vidin, 53'ünün Sofya, 42'sinin Rusçuk, dokuzunun Hacıoğlu Pazarı, beşinin Silistre, birinin Cuma–i Atik'e ait olduğunu söylemiştir. Bk. ÇETİN, Atillâ, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, İstanbul 1981, C. V, S. I, s. 50. Aynı yazarın konu ile ilgili bir başka çalışması için bk. "Yabancı Ülkelerde Bulunan Osmanlı Arşiv Malzemeleri, Yayınları ve Önemi–Bulgaristan'da Bulunan Malzemeler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1980, C. 2, S. 7, s. 184–199.

[12] II. Dünya Savaşı sırasında Sofya'nın bombalandığı 1944 yılında kaybolan ve içinde 340 hüküm bulunan bu defterin, 1960 yılında yayınlanan Bulgarca ve Almanca özetleri aracılığı ile kullanılabildiği belirtilmiştir. Bk. GÜNAY, Vehbi, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2003, C. XVIII, S. 2, s. 75. Ancak Sofya Milli Kütüphane'nin çevrim içi olarak erişime açtığı siciller arasında S 344 numaralı bir sicilin bulunduğu görülmektedir. Kaybolduğu belirtilen sicildeki 340 hükme karşın, S 344 numaralı sicil 10 varak ve 75 hükümden oluşmaktadır. Bu durumda S 344 numaralı sicil, kaybolduğu söylenen sicilin bir parçası olmalıdır.

XVIII. yüzyılda 40, XIX. yüzyılda ise 12 sicil vardır. Çalışmanın kapsadığı döneme ait sicillerin sayısı ise 17'dir.

Sofya Milli Kütüphanesi'ndeki Vidin ve Sofya sicilleri S harfi ile Rusçuk, Silistre ve Dobruca sicilleri ise R harfi ile kodlanmıştır.[13] Ancak bu çalışmada SŞS (Sofya Şer'iyye Sicilleri) kısaltması kullanılmıştır. Sicillerin kullanımı ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da sayfa numarası ile ilgilidir. Sadece 17 numaralı sicil sayfa usulü ile numaralandırılmıştır. Diğer sicillerin bazılarında hem sayfa hem varak numarası, bazılarında ise sadece varak numarası kullanılmıştır. Bu çalışmada, sayfa numaraları esas alınmıştır. Sayfa numarası olmayıp varak numarası olan sicillere de araştırmacı tarafından sayfa numaraları verilmiştir.[14]

B. Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm Defterleri

Mühimme, şikâyet ve ahkâm defterleri birbirinin devamı mahiyetinde olan defter serileridir. İlk önce mühimme defterleri düzenlenmiştir. Mühimme defterleri, Divan-ı Hümayun toplantılarında görüşülen meselelere dair alınan kararların kaydedildiği defterlerdir. Divan-ı Hümayun'un her türlü iç ve dış meselelerin görüşüldüğü yer ve en üst karar mercii olması hasebi ile mühimme defterleri önemli kayıtlar ihtiva etmektedir. Mühimme defterlerindeki kayıtlar siyasi, idari, askeri, sosyal, iktisadi ve daha pek çok alana ilişkin ferman, berat, nâme gibi belge suretleri veya müsveddelerinden oluşmaktadır.[15] Divan-ı Hümayun aynı zamanda bir üst mahkeme görevi gördüğü için mühimme defterlerinde halkın şikâyetlerine dair belgeler de yer almıştır. Ancak 1649 yılından itibaren şikâyetler müstakil olarak düzenlenen şikâyet defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır. Şikâyet defterleri; idari ve askeri yetkililerle ilgili şikâyetler, eşkıyalık hareketleri, kadının verdiği kararlara

---

[13] IVANOVA, "The Sicills of The Ottoman Kadis–Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", s. 52–54.

[14] Sadece varak numarası bulunan siciller, farklı tarihlere ait SŞS 312 numaralı sicilin varyasyonlarıdır. SŞS 312 (1) ve SŞS 312 (8) arasındaki bu sekiz adet sicil parçasına tarafımızdan sayfa numarası verilmiştir. Buna göre varağın sağ tarafının sayfa numarası, varak numarasının iki katının bir eksiği olmaktadır. Bu durum şu şekilde formülleştirilebilir: Varak 20 a x 2–1 = 39. Varağın sol tarafının sayfa numarası ise, varak numarasının iki katı olmaktadır. Bu da şu şekilde formülleştirilebilir: 20b x 2= 40.

[15] Mühimme defterleri hakkında bk. TEMELKURAN, Tevfik, "Divan–ı Hümayun Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, S. 6, s. 129–175; KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri (30 Nisan–2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 95–112; EMECEN, Feridun, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm–ı Mîrî, Kuyûd–ı Mühimme ve Ahkâm–ı Şikâyet", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 5, s. 107–139.

itiraz, alacak-verecek anlaşmazlıkları ve daha birçok konu ile ilgili şikâyetleri içermektedir. 1742 yılından itibaren ise şikâyetler eyaletlere göre düzenlenen ahkâm defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır.[16] Sonradan ortaya çıkan defter eskisinin ortadan kalkmasına sebep olmadığı gibi içerik açısında da kesin bir çizgi yoktur. Nitekim şikâyet defterleri içerisinde mühimme defterlerini ilgilendiren bir konu olabileceği gibi, mühimme defterleri içerisinde de şikâyet defterlerini ilgilendiren bir konu olabilmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait 50'ye yakın mühimme defteri, yaklaşık 150 şikâyet defteri ve altı ahkâm defteri vardır. Ahkâm ve mühimme defterlerinin tamamı, sayıca çok fazla olan şikâyet defterleri ise sondaj usulü ile taranmıştır. Her üç defter serisinden tespit edilebilen belgeler ilgili konu başlıkları altında değerlendirilmiş ve kaynakçada gösterilmiştir.

Ayrıca konu ile ilgili diğer arşiv vesikalarından, kaynak eserler, seyahatnâmeler, planlar, resimler ve tetkik eserlerden de istifade edilmiş olup bunlarda kaynakça kısmında gösterilmiştir.

III. SOFYA'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

A. Bulgaristan'ın Coğrafi Konumu İçerisinde Sofya'nın Yeri

Bulgaristan, Avrupa'nın güneydoğusunda; Balkanlar olarak adlandırılan yarımadanın ise doğusunda yer almaktadır.[17] Yaklaşık 111000 km^2 yüz ölçümüne

---

[16] GENÇ, Yusuf İhsan, KÜÇÜK, Mustafa, GÜNDOĞDU, Raşit, SATAR, Sinan, KARACA, İbrahim, YILDIRIM, Hacı Osman, YILMAZ, Nazım, (Haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2010, s. 7–9, 21–22.

[17] Balkan ismi, batıdan doğuya uzanıp Bulgaristan'ı ikiye bölen dağ silsilesinden gelmektedir. Balkan, sık ormanlarla kaplı sıra dağ ya da çalılıklarla kaplı engebeli arazi anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür. Balkan ismi aynı zamanda Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan yarımada için kullanılan coğrafi bir isimdir. XIX. yüzyıl başlarından beri Balkanlar olarak adlandırılan yarımada için Osmanlılar, Rumeli ifadesini kullanmıştır. Bk. KARPAT, Kemal H., "Balkanlar", *DİA*, İstanbul 1992, C. V, s. 25–32. Ancak, XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait belgelerde de Balkan isminin kullanıldığı görülmüştür. Bk. BOA, MHM. d 127, s. 41, b. 192. Balkan Yarımadası'nın doğusunda Adalar (Ege) Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz, güneyinde Akdeniz ve batısında Adriyatik Denizi vardır. Bu sınırlar aynı zamanda yarım adanın doğal sınırlarıdır. Balkanların kuzey sınırları ise tartışmalıdır. Bazı coğrafyacılar bölgenin kuzey sınırını Tuna ve Drava nehirleri olarak kabul ederken, bazı coğrafyacılar bu sınırı Karpat dağlarının doğusundan geçirmektedirler. İkinci sınırlamaya göre Balkan Yarımadası 1.000.000. km^2 kadar bir yüz ölçümünü kaplar. Bk. ÖZEY, Ramazan, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri*

sahip olan Bulgaristan'ın kuzeyde Tuna ve doğuda Karadeniz doğal sınırlarını teşkil eder. Batıda Makedonya ve Sırbistan, güneyde Yunanistan, güneydoğuda Türkiye ve kuzeyde Romanya ile sınır komşusudur. Bulgaristan, coğrafi olarak doğudan batıya uzanan Balkan Dağları ve Rodopların ayırdığı dört bölgeden meydana gelir. Birinci bölge, Balkan Dağları'ndan Tuna Nehri'ne doğru yavaşça alçalan Kuzey Bulgaristan platosudur. İkinci bölge, ülkeyi ortadan kesen Balkan sıradağlarıdır. Üçüncü bölge, Anti Balkan Dağları ile Rodop kütlesi arasında kalan, Meriç Nehri'nin suladığı Trakya Ovası'dır. Dördüncü bölge ise, Rila ve Pirin dağlarının da içerisinde yer aldığı dağlık Rodop kütlesidir. Sofya ikinci bölgede, Balkan Dağları'nın batısında yer alır.[18]

Harita 1-1: Bulgaristan'ın Fiziki Haritası
Kaynak:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Topographic_Map_of_Bulgaria_Bulgaria_Blank_Without_Dots.png#/media/File:Topographic_Map_of_Bulgaria_Blank.png

Kuzeyinde Balkan Dağları (Stara Planina/Eski Dağ) bulunan Sofya'nın güneyinde Vitoş Dağı yer alır. Bu iki dağ arasındaki Sofya, kendisi ile aynı isme sahip, yüksekliği 550 m civarında olan havza üzerinde yerleşiktir. Sofya Havzası'nın

Coğrafyası, Ankara 2006, s. 3–5; KAÇMAZ, Muhammet, "Balkan Coğrafyası", , Sakarya 2004, C. I, s. 11–37.

[18] Bulgaristan'ın coğrafi yapısı, beşerî ve ekonomik özellikleri hakkında bk. GÖZENÇ, Selami, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul 1998, s. 157–174; ÖZEY, Ramazan, *Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul 2010, s. 14–17.

en önemli su kaynağı, Tuna'nın kollarından olan Iskar (Oescus) Nehri'dir. Rodop Dağları'ndan doğup Sofya boyunca akan Iskar Nehri, Balkan Dağları'ndan geçerek Tuna Nehri'ne karışır.[19] Iskar Nehri, Sofya'dan geçerken Sofya Havzası'nın sularını toplar. Iskar Nehri'nin burada Perlovska, Suhudolska ve Vladayska isimli kolları vardır.[20]

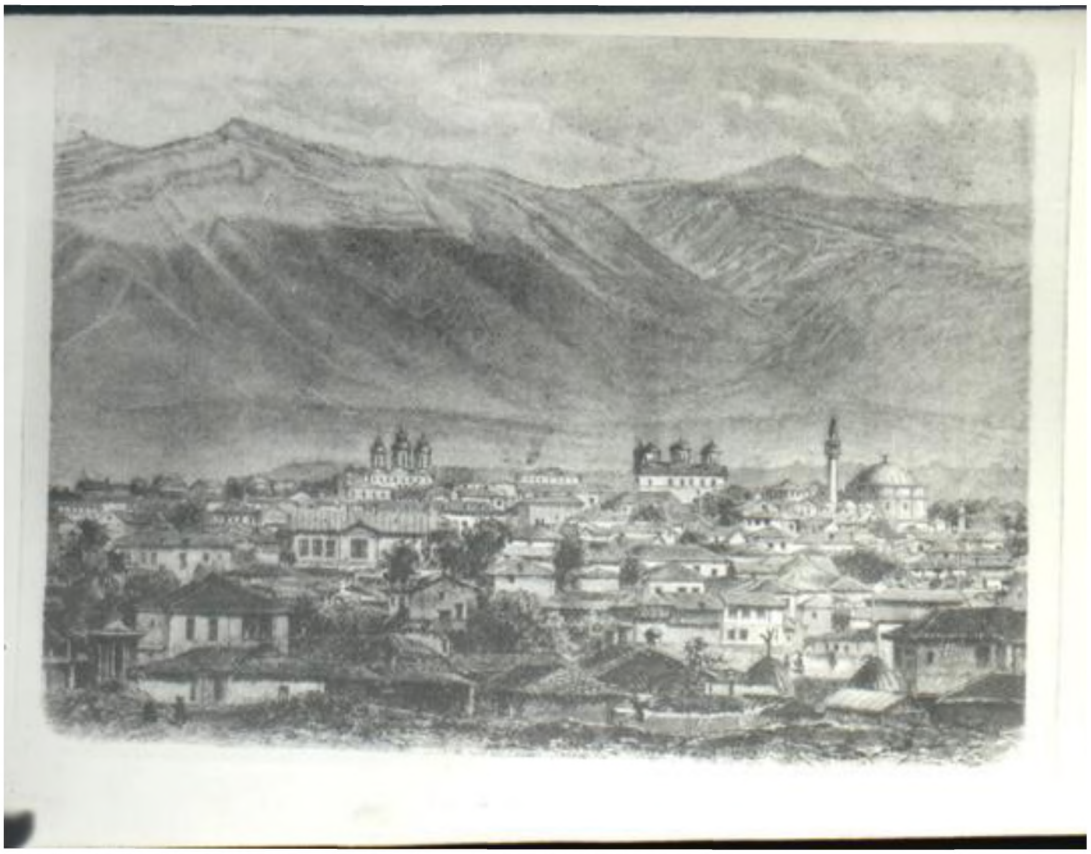

Resim 1.1: Vitoş Dağı ve Sofya'dan Genel Bir Görünüm
Kaynak: NBKM-BIA, C II 2827

XVII. yüzyılın ortalarında Sofya'ya gelen Osmanlı gezgini Evliyâ Çelebi, şehrin kurulu olduğu yer hakkında şu ifadelere yer vermiştir. *"Sofya sahrasının güneyinde, Vitoş dağının eteğinde, Korubağları adlı İrem Bağlarının bitişiğinde düz bir alanda kurulmuş işlek ve büyük bir yerleşim yeridir."*[21] 1665 yılında Sofya'dan geçen Paul Ricaut ise şunları söylemiştir: *"Sofya, hoş bir ova ya da daha doğrusu, iki dağ arasındaki geniş bir vadi üzerinde kurulmuştur. Bu dağlardan yüksek olanı her zaman, yazın en sıcak günlerinde bile karla kaplıdır, bu yüzden de şehir serin ve*

[19] GÖZENÇ, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası*, s. 162.
[20] GENÇ, Nevin, "XVI. Yüzyılın Sonlarına Doğru Sofya Kazası'nın Genel Değerlendirmesi", *X. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 22–26 Eylül 1986*, C. IV, s. 1807.
[21] KAHRAMAN, Seyit Ali, DAĞLI, Yücel (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul 2006, 3. Cilt/2. Kitap.*, s. 516.

sağlıklıdır, ancak havası incedir ve içe işler. Bu dağlardan gelen sağlıklı ve hafif suları boldur, bu küçük dereciklerin neredeyse hepsi şehri sular..."[22]

B. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Sofya

Sofya tarihi süreçte farklı isimlerle anılmıştır. Sofya'ya sahip olan her devlet şehri kendi diline uygun bir şekilde adlandırmıştır.[23] Nitekim Sofya'nın ilk ismi Serdica (Grekçe Sardica), şehrin ilk sakinleri olan Serdi adlı Trak kabilesinden gelmektedir.[24] Serdica ismi Roma döneminde kullanılmaya devam etmiştir. Ancak Roma İmparatoru Trajan (98–117) döneminde Serdica isminin başına imparatorun aile ismi olan Ulpius'a izafeten Ulpia kelimesi eklenerek Ulpia Serdica şeklinde anılmaya başlanmıştır.[25]

Sofya, Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetinin başlarında Triadica, Bulgar hâkimiyetinde ise Sredec (Sredets) şeklinde adlandırılmıştır. Triadica veya Sredec, Bizans kaynaklarında Triaditsa ve Striadets gibi farklı şekillerde yer almıştır. Diğer taraftan Arap seyyah İdrîsî şehrin ismini Atralissa olarak, Haçlılar ise Streliza, Stralitsa ve Stralitsion şeklinde telaffuz etmiştir.[26]

Slavyanlar, Serdica ismini Bulgarca orta anlamına gelen sreda kelimesini anımsattığı için Sredets olarak değiştirmişlerdir.[27] Bulgar hâkimiyeti boyunca Sredets olarak bilinen şehir, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sofia olarak anılmaya başlamıştır.[28] Sofia isminin büyük olasılıkla mahalli yaşamda önemli bir yere sahip

---

[22] RİCAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev. Halil İnalcık–Nihan Özyıldırım, Ankara 2012, s. 321.

[23] GRADEVA, Rossitsa, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", *Christian Art Under Muslim Rule–Proceedings of a Workshop Held in Istanbul on May 11/12–2012*, Ed. Maximilian Hartmuth, Leiden 2016, p. 167, footnote 2.

[24] GRANT, Michael, *The Emperor Constantine*, First published in ebook in 2011 by Weidenfeld&Nicolson, s. 81.

[25] VAİLHÉ, S., "Sardica", *The Catholic Encyclopedia*, New York 1912, Vol. XVIII, s. 472.

[26] TASHEV, Peter, "Bulgaria–Urbanization in Bulgaria", *International History of City Development, Urban Development in Eastern Europe: Bulgaria, Romania and The U.S.S.R.*, Ed. Gabriele Gutkind, New York 1972, Vol. VIII, p. 64.

[27] İREÇEK, Konstantin Yosif, *Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu*, Çev. Ali Kemal Balkanlı, Ankara 1990, s. 73.

[28] Sofia, Rumcada hikmet, akıllılık, bilginlik anlamına gelir. Aynı zamanda takvimde günü olan bir azizenin ismidir. BK. ACAROĞLU, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006, s. 893.

olan St. Sophia Kilisesi'nin bir yansıması olduğu belirtilmiştir.[29] Meletios'a göre kuruluşu İstanbul'daki Ayasofya'nın yapılışına tekabül ettiği için şehre Sofya ismi verilmiştir. Bir başka görüşe göre Bizans İmparatoru Justinianos (Justinien) şehrin yarı harap kilisesini restore ettirdikten sonraya buraya karısının adına izafeten Sofia ismini vermiştir.[30]

Osmanlılar, Bulgar topraklarındaki yer adlarına pek fazla müdahale etmemişlerdir. Bu sebeple Balkan Yarımadası'ndaki yer isimleri, Türkçenin kurallarına ve söylenişine uygun olarak varlıklarını sürdürmüştür. Bazı yer isimlerinin söylenişleri ise Türkçeye uygun hale getirilmiştir.[31] Nitekim Sofia olan şehrin ismi Sofya şeklinde telaffuz edilmiştir. Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı sürece Sofya olarak anılan şehrin ismi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra tekrar Sofia olarak değiştirilmiştir.

1. Osmanlı Fethine Kadar Sofya

Sofya, geçmişi çok eskilere dayanan tarihi bir şehirdir.[32] Sofya'nın da içerisinde bulunduğu Bulgaristan topraklarında alt, orta ve üst paleolitik dönemlere ait kalıntılara ulaşılmıştır.[33] Avrupa'nın en eski şehirlerinden birisi olarak kabul edilen Sofya'nın etrafında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ise Neolitik, Kalkolitik ve Bronz çağlara ait bulgulara ulaşılmış olup, şehrin yerleşim tarihinin 7000 yıl öncesine kadar uzandığı belirtilmiştir.[34]

Balkan Yarımadası'nın ilk sakinleri İllirler ve Traklardır. İllirler, Morova vadisinin batısından Adriyatik'e uzanan bölgede, Traklar ise Ege'den Tuna'nın

---

[29] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 173.

[30] İNCİCİYAN, P. L., ANDREASYAN, H. D., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1974, S. 2–3, s. 18; ACAROĞLU, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, s. 893.

[31] KURT, Niyazi, *Bulgaristan'da Osmanlı Şehirleri*, Bursa 2011, s. 12.

[32] Sofya tarihinin çok eskilere uzanması, şehrin önemli ulaşım yollarının kavşak noktasında bulunmasına, uygun doğal şartlara ve sıcak su kaynaklarına bağlanmıştır. Bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 167–168.

[33] TODOROV, Nikolai, *A Short History of Bulgaria,* Sofia 1977, s. 7; BEKSAÇ, Engin, "Balkanlarda Tarih Öncesi Ve Erken Uygarlıklar", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. I, s. 37. Bulgaristan topraklarında yaşanan tarih öncesi çağlar hakkında bk. TASHEV, "Bulgaria–Urbanization in Bulgaria", p. 22–24.

[34] IVANOVA, "Sofya", s. 353; ŞAHİN, İlhan, "Sofya", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 344.

kuzeyine doğru uzanan topraklarda yaşamışlardır.[35] Bir başka ifadeyle Tuna'nın batısında İllirler, doğusunda Traklar hâkim durumdaydı. Dolayısıyla Sofya'nın da dâhil olduğu Bulgar toprakları Trakların kontrolündeydi. M.Ö. VIII ve VII. yüzyıllarda, bugünkü şehrin bulunduğu yerde Serdi isimli Trak kabilesi yaşamıştır. M.Ö. IV. yüzyılda Trak ve İllir kavimlerinin sakin olduğu topraklar Makedon kralı II. Filip tarafından istila edilmiştir. Filip, Trak ve İllir kavimlerini hâkimiyeti altına alarak Kuzeybatı hariç, Balkanların tamamının kontrolünü sağlamıştır. Sofya ve Filibe gibi Bulgaristan'ın büyük şehirleri Makedon hâkimiyetine girmiştir. Filip'in ölümü üzerine bağımsızlık mücadelesine girişen Trak ve İllir kavimlerinin bu hareketleri Makedon imparatoru İskender tarafından engellenmiştir. Ancak İskender'in ölümüyle Makedon Devleti parçalanmış, Trak ve İllir kavimleri yeniden bağımsızlıklarını kazanmışlardır.[36]

M.S. I. yüzyılda Balkan Yarımadası'nda Roma hâkimiyeti başlamıştır. Tuna'nın güneyinde kalan yerleri sınırlarına dâhil eden Roma İmparatorluğu, bu topraklarda M.S. 15'te Mizya (Moesia) ve M.S. 46'da ise Trakya (Thracia) adlı iki eyalet kurmuştur. Sofya, Kuzey Bulgaristan ve Dobruca bölgelerini kapsayan Mizya eyaleti sınırları içerisinde yer almıştır. Aynı zamanda thema olarak bilinen idari bir bölgenin merkezi olmuştur.[37]

Sofya, Roma İmparatoru Traianus/Trajan (98–117) döneminde, 106 yılında Roma şehri haline getirilmiştir. Roma vatandaşı olmamalarına rağmen şehrin sakinlerine vatandaşlık hakkı imtiyazı verilmiştir. 170 yılında Romalılar tarafından şehrin etrafına duvar inşa edilmesi ile şehir mekânsal olarak küçülmeye başlamıştır. Bunun sonucunda şehrin doğu ve kuzeyindeki bazı yerleşim bölgeleri dışarıda kalmıştır. Aurelian (270–275) veya Diocletian (284–305) döneminde eyalet merkezi haline gelen Sofya, Roma şehirlerinin tüm yapısal unsurlarını elde etmiştir. Kendine ait bir darphanesi bulunan Sofya'da, üzerinde Serdikes Ulpias yazısı bulunan madeni paralar darp edilmiştir. Aurelian (270–275), Diocletian (284–305), Galerius (305–

[35] JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul 2015, C. I, s. 4.
[36] DOĞAN, Ayşe, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV–XV. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998, s. III.
[37] GUTKIND, Erwin A., "Bulgaria–Settlement During the Roman and Later Periods", *International History of City Development, Urban Development in Eastern Europe: Bulgaria, Romania and The U.S.S.R.*, Ed. Gabriele Gutkind, New York 1972, Vol. VIII, p. 3.; DOĞAN, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV–XV. Yüzyıl)*, s. XVII.

311), Constantius II (337–361), Julian the Apostate (361–363) gibi bazı Roma imparatorları Sofya'ya ziyarette bulunmuşlardır. Uygun bir askeri karargâh kurmak niyetiyle Serdica'ya büyük ilgi gösteren I. Constantius (306–337), imparatorluğunun büyük bir bölümünü (316–330) Sofya'da geçirmiştir.[38] I. Constantius, gözde şehirlerinden olan Sofya'ya olan ilgisini, *"Serdica is my Rome"* (Serdica benim Roma'mdır) ifadesi ile açıkça belli etmiştir.[39] Bu arada meşhur Serdica Konsülü de 343 yılında Sofya'da toplanmıştır.[40]

Harita 1-2: Balkan Yarımadası'ndaki Roma Eyaletleri
Kaynak: NBKM-Kp III 628

III. yüzyıl sonlarında, Trajan Dacia'sının elden çıkışından sonra, Balkan Yarımadası'nda Moesia Superior (Yukarı Mizya)'un bir bölümü ile bütün Dacia'yı kapsayan yeni bir Dacia (Dakya) kurulmuştur. Yeni eyalette eski Moesia'nın yarısı Dacia Ripensis; Dardania bölümü ise Dardania ve Dacia Mediterranea adını almıştır. Dacia Mediterranea 386 yılında yeniden bölünerek; Sofya'yı da içine alan gerçek

[38] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 168–169.
[39] GRANT, *The Emperor Constantine*, s. 81.
[40] Serdica Konsülü hakkında bk. BERNARD, Leslie, *The Council of Serdica 343 A.D.*, Sofia 1983; KAÇAR, Turhan, "The Parting of the Ways: The East and the West at the Council of Serdica AD. 343.", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2002, C. 19, S. 1, s. 139–151.

Dacia ve batıda Ulpiana'yı (Kosova) da kapsayan Dardania olarak adlandırılmıştır. Sofya, Dacia Mediterranea eyaletinin merkezi olmuştur.[41]İmparator I. Theodosius'un (364–395) ölmeden önce topraklarını iki oğlu arasında paylaştırması ile Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayrılmıştır. Bugünkü Hırvatistan ve Slovenya'nm yer aldığı kuzeybatı Balkanlar Batı Roma, bunun dışında kalan Balkan toprakları ise Doğu Roma hâkimiyetinde kalmıştır.[42] Böylece Sofya'da, Doğu Roma (Bizans) hâkimiyeti başlamıştır.

Balkanlar, III. yüzyılın ortalarında Got istilasına, IV. yüzyılda başlayan kavimler göçü sonucunda da Türk istilasına uğramıştır. Asya'daki iç karışıklıklar sonucunda batıya doğru harekete geçen Hunlar, önlerine çıkan kavimleri göç ettirerek Avrupa'ya gelmiştir.[43] Hunların önlerinden kaçan kavimler Avrupa'daki mevcut düzenin sarsılmasına neden olmuştur. 378 yılında Tuna'yı geçen Hunlar, Trakya'ya kadar ilerlemişlerdir.[44] Surlarla çevrili Sofya şehrini de ele geçirip (441–447) yağmalamışlardır.[45] Sofya'nın yanı sıra aralarında Filibe, Arcadiopolis (Lüleburgaz) ve Tuna kolonilerinin bulunduğu yaklaşık 70 şehir Hun hâkimiyetine girmiştir.[46]

Sofya, Justinian (527–565) döneminde tekrar Bizans'ın eline geçmiş, Justinian idaresinde ve ondan hemen sonraki dönemlerde eski günlerdeki durumunu yeniden yaşamıştır. Bu dönemde imar faaliyetleri devam etmiş, yeni bir su kanalı inşa edilmiştir. Şehirdeki tahkimat çalışmaları Sofya'yı barbar istilalarından korumuşsa da şehir çok geçmeden yeni saldırılara maruz kalmıştır.[47] Bu sefer VI ve VII. yüzyıllarda Bulgarlar ile birlik olarak Bulgar Devleti'nin kurulmasında rol

---

[41] İREÇEK, *Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu,* s. 9–10.
[42] KARPAT, "Balkanlar", s. 28.
[43] Hunlar, burada Avrupa Hun İmparatorluğu olarak bilinen büyük bir devlet kurmuşlardır. Avrupa Hunları, Roma İmparatorluğu ve bu imparatorluğun 395 yılında parçalanmasıyla Batı ve Doğu Roma İmparatorlukları ile büyük bir mücadele içerisine girmiştir. Avrupa Hun İmparatorluğu Atilla'nın 453 yılında vefat etmesi üzerine parçalanmıştır. Avrupa Hun İmparatorluğu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. NEMETH, Gyula, *Atilla ve Hunları*, Çev. Şerif Baştav, Ankara 1982.
[44] Hunlardan sonra Balkanlar ve Bulgaristan'da görülen diğer Türk kavimleri: Avarlar, Ogurlar (Bulgarlar), Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kumanlar'dır. Bk. AHMETBEYOĞLU, Ali, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 2, s. 523–527.
[45] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 168.
[46] İREÇEK, *Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu*, s. 54.
[47] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 168–169.

oynayacak olan Slavlar, Balkanlardaki Doğu Roma topraklarına saldırmaya başlamış ve buralarda tedricen yer edinmişlerdir.[48]

Attila'nın ölümü üzerine küçük oğlu İrnek yönetiminde Karadeniz'in kuzey sahillerine çekilen Hun kalıntıları, burada Orta Asya kökenli Ogur[49] kavimleri ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma Bulgar olarak bilinen Türk topluluğunun ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.[50] Bulgar ismi ilk defa, Bizans İmparatoru Zenon'un 482 yılında Doğu Gotları'na karşı yaptığı seferde askeri yardım talebinde bulunduğu Karadeniz'in kuzeyinde bulunan bir topluluk olarak geçmektedir.[51] 583 yılında Utrigurların Dulo ailesine mensup Kubrat, Kutrigurları da hâkimiyeti altına alarak Bulgar birliğini sağlamıştır. 635–641 yılları arasında Avar hâkimiyetindeki diğer Bulgar boyları da Kubrat tarafına geçmişlerdir.[52] Bu hanlığın sınırlarını doğuda Kuban nehri, batıda Dinyeper, kuzeyde Donets, güneyde ise Karadeniz ve Azak denizi oluşturmaktaydı. Kubrat'ın 642 yılında vefat etmesi ile gücünü kaybeden hanlık, Hazar baskıları neticesinde yıkılmıştır. Hanlığın yıkılması ile Bulgar toprakları Kubrat'ın beş oğlu arasında paylaşılmıştır.[53] Güney ve güney batı (Balkanlar) yönünde ilerleyen Kubrat'ın küçük oğlu Asparuh Özü, Turla ve Prut vadileri boyunca ilerleyerek Tuna nehrini aşmış ve 681 yılında merkezi Varna ile Şumnu arasında olan I. Bulgar Devleti'ni kurmuştur.[54] Bu devletin ilk başlardaki sınırları kuzeyde Karpatlar, güneyde Koca Balkan Dağları, doğuda Karadeniz ve batıda Tisa nehrine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı.[55] Tuna Bulgar

---

[48] TODOROV, *A Short History of Bulgaria*, s. 9.

[49] Güney Rusya'ya yerleşen Türklerin kelime sonundaki "z" harfi yerine "r" harfini kullanmaları nedeniyle "Oğuz" kelimesinin "Oğur" şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir. Bk. ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971, C. I, s. 151; KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1998, s. 198.

[50] Bulgar kelimesi Türkçe olup karışmak, karıştırılmak, karışmış olmak anlamlarına gelmektedir. Bk. KURAT, Akdes Nimet, "Bulgar", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, s. 782; KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk–Bulgarlar'm Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", *Güney–Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1983, S. 10–11, s. 92.

51 KURAT, Akdes Nimet, *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 109.

[52] KURAT, Akdes Nimet, "Bulgaristan–Tuna Bulgarları", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, s. 796.

[53] KAYAPINAR, Ayşe, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. I, s. 105–106.

[54] ACAROĞLU, Türker, "Bulgaristan Türklerinin Dünü–Bugünü–Yarını", *X. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 22–26 Eylül 1986*, C. IV, s. 1488; AYDIN, Mithat, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681–1018)", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli 2002, S. 11, s. 117.

[55] TOPCHİYSKİ, Sabit Salihov, *Bulgar Ortodoks Kilisesine Bağlı Önemli Manastırlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011 s. 8.

Devleti olarak da bilinen bu devlet, bugün Bulgarlar tarafından ilk devletleri olarak kabul edilmektedir.[56]

Harita 1-3: Asparuh (679–701) ve Tervel (701–718) Zamanında Bulgaristan
Kaynak: *The Bulgarians-in their historical, ethnographical and political frontiers (Atlas with 40 maps)*, Berlin 1917, s. 6.

Doğu Roma sınırlarında kurulan I. Bulgar Devleti, Bizans ile başlarda barışçıl ve dostane ilişkiler kurarak bölgedeki varlığını güçlendirmeyi tercih etmiştir. İlerleyen süreçte ise fırsat buldukça yapılan saldırılar ile Bizans topraklarını ele geçirmek suretiyle sınırlarını güneye doğru genişletmiştir. IX. yüzyılın başlarına kadar Bizans hâkimiyetinde olan Sofya'nın Bulgar idaresine girişi ise Bulgar Hanı Krum (803–814) zamanında gerçekleşmiştir. Bizans, Bulgar saldırılarına karşı

[56] KAYAPINAR, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti (679–1018)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. II, s. 630.

Burgaz, Edirne, Filibe ve Sofya'dan oluşan kuvvetli bir müstahkem hat kurmuştu.[57] Krum Han (802–814)[58], Bulgar tahtına geçtikten sonra Bizans aleyhine sınırlarını genişletecek bir politika izlemeye başladı. Buna karşılık 802 yılında Bizans İmparatoru olan I. Nikephoros da Bulgarların Balkanlar'daki hâkimiyetini zora sokan bir politika izliyordu. Nikephoros 807 yılında Bulgaristan'a karşı sefer düzenlemişse de ordusundaki ayaklanma bu seferin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur. Nikephoros'un niyetini anlayan Krum Han, Bizans üzerine saldırıya geçmiştir. 808 yılında Struma ırmağı civarında gerçekleşen savaşta Bizans ordusunu mağlup eden Krum Han, ertesi yıl Bizans'ın bölgedeki son güçlü kalesi olan Sofya'ya saldırmış ve şehri ele geçirmiştir. Böylece Sofya 809 yılında Bulgar Devleti topraklarına katılmıştır. Nikephoros, kaybedilen yerleri geri almak üzere 811 yılında tekrar harekete geçmiş ve Bulgar devletinin başkenti Pliska'yı tahrip ettiği gibi Krum Han'ın sarayını da yaktırmıştır. 26 Temmuz 811'de ordusu ile dönüşe geçen Bizans imparatorunu Balkan Dağları'ndaki Vırbitsa (Vrbişki) geçidinde pusuya düşüren Krum Han, I. Nikephoros ve pek çok Bizans askerini öldürmüştür. Bu zafer Bulgarlar açısından önemlidir. Nitekim bu zaferle birlikte Sofya ile Bulgar sınırlarına katılan diğer topraklardaki Bulgar hâkimiyeti kesinlik kazanmıştır.[59]

Sofya'nın elden çıkması Bizans açısından büyük bir kayıp olmuştur. Büyük bir ticaret merkezi olan bu şehir, aynı zamanda Balkan Yarımadası'nın ticari ve stratejik yollarının kavşak noktasında bulunuyordu.[60] Kurum Han'ın vefatından sonra oğlu Omurtag Han (814–831) babası zamanında alınan Sofya, Niş, Belgrad ve doğu Macaristan'ı elinde tutarak orta Tuna'ya giden önemli ticaret yolunun kontrolünü sağlamıştır. Onun bu başarısı Bulgar Devleti'ni Bizans-Frank ticaretinde hesaba katılması gereken bir devlet haline getirmiştir.[61]

I. Bulgar Devleti en parlak devrini I. Simeon zamanında yaşamıştır. Simeon'un hükümdarlığı döneminde Bulgar Devleti en geniş sınırlarına ulaştı ve siyasal bir güç haline geldi. Bizans'a karşı büyük askeri başarılar elde eden Simeon

---

[57] OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011, s. 182.
[58] Krum Han yasa koyucu bir hükümdardır. Onun bu yönü hakkında bk. BOBÇEV, S. S., "Krum Han'ın Yasa Koyuculuğu", Çev. M. Türker Acaroğlu, *Güney–Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1983, S. 10–11, s. 147–150.
[59] DOĞAN, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV–XV. Yüzyıl)*, s. 13.
[60] FORBES, Nevill, "Bulgaria And Serbia", *The Balkans A History Of Bulgaria–Serbia–Greece–Rumania–Turkey*, Oxford 1915, s. 27.
[61] AYDIN, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681–1018)", s. 119.

İstanbul'u ikinci kez kuşatmıştır. Onun ölümünden sonra devlet bir takım iç ve dış karışıklıklarla sarsılmıştır.[62]

Bu karışıklıklar neticesinde Bizans, Balkanlardaki Bulgar üstünlüğünü kırmaya başlamıştır. Nitekim Bulgar toprakları Bizans imparatoru II. Basileos (Basil) zamanında Bizans hâkimiyetine girmiştir. II. Basil, XI. yüzyılın başında doğu Bulgaristan'ın başlıca şehirlerini, Makedonya'daki bazı kaleleri, Vidin ve Üsküp gibi stratejik öneme sahip müstahkem kaleleri ele geçirmiştir.[63] Basil, Bulgar hanı Samuil'in 1014 yılında Bizans'a karşı harekete geçmesini ayaklanma olarak görmüş ve Bulgar ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratmıştır. Bulgar devletinin son hükümdarı İvan Vladislav da Bizans'la mücadeleyi sürdürmede başarılı olamayınca 1018 yılında I. Bulgar Devleti yıkılmış ve Tuna Nehri'ne kadar olan Bulgar toprakları Bizans hâkimiyetine girmiştir.[64]

Bulgar topraklarını hâkimiyeti altına alan Bizans, buralarda thema sistemini uygulamıştır. I. Bulgar Devleti'nin kurulduğu çekirdek arazi de Bulgaristan theması içerisinde birleştirilmiştir. Sofya, merkezi Üsküp olan Bulgaristan themasının önemli şehirlerindendi. Tuna'nın aşağı kısmındaki Bulgar topraklarında kurulan diğer bir thema ise merkezi Silistre olan Paristrion (Paradunavon) themasıdır. Yine Tuna ve Sava nehirleri kenarındaki sınır bölgesi de merkezi Sirem olan bir thema haline getirilmiştir.[65] 1018 yılından önce Bizans hâkimiyetine giren Balkan Dağları'nın güneyindeki Bulgar toprakları ise Bizans'ın Trakya, Strimon ve Selanik themalarına bağlanmıştır.[66]

Bulgar topraklarındaki Bizans hâkimiyeti Kuman asıllı Petro ve Asen isimli kardeşlerin 1185 yılındaki ayaklanmalarına kadar devam etmiştir. Bu ayaklanma, II. Bulgar Devleti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır.[67] Merkezi Tırnova olan II. Bulgar Devleti de I. Bulgar Devleti gibi Tuna Nehri ile Balkan Dağları arasında kalan Kuzey Bulgaristan bölgesinde kurulmuştur. 1187 yılında yapılan barış antlaşması ile Bizans, II. Bulgar Devleti'ni resmen tanımıştır. I. İvan Asen zamanındaki Bizans-Bulgar

---

[62] TODOROV, *A Short History of Bulgaria*, s. 17, 20.
[63] AYDIN, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681–1018)", s. 123–124.
[64] DOĞAN, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV–XV. Yüzyıl)*, s. 35.
[65] OSTROGORSKY, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 289–290.
[66] DOĞAN, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV–XV. Yüzyıl)*, s. 36.
[67] RASONYİ, Laszlo, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleten*, Ankara 1994, C. III, S. 11–12, s. 422.

ilişkileri gergin bir ortamda devam etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen Bulgar-Bizans savaşları Bulgarlar lehine sonuçlanmış ve Sofya yeniden Bulgar hâkimiyetine girmiştir.[68]

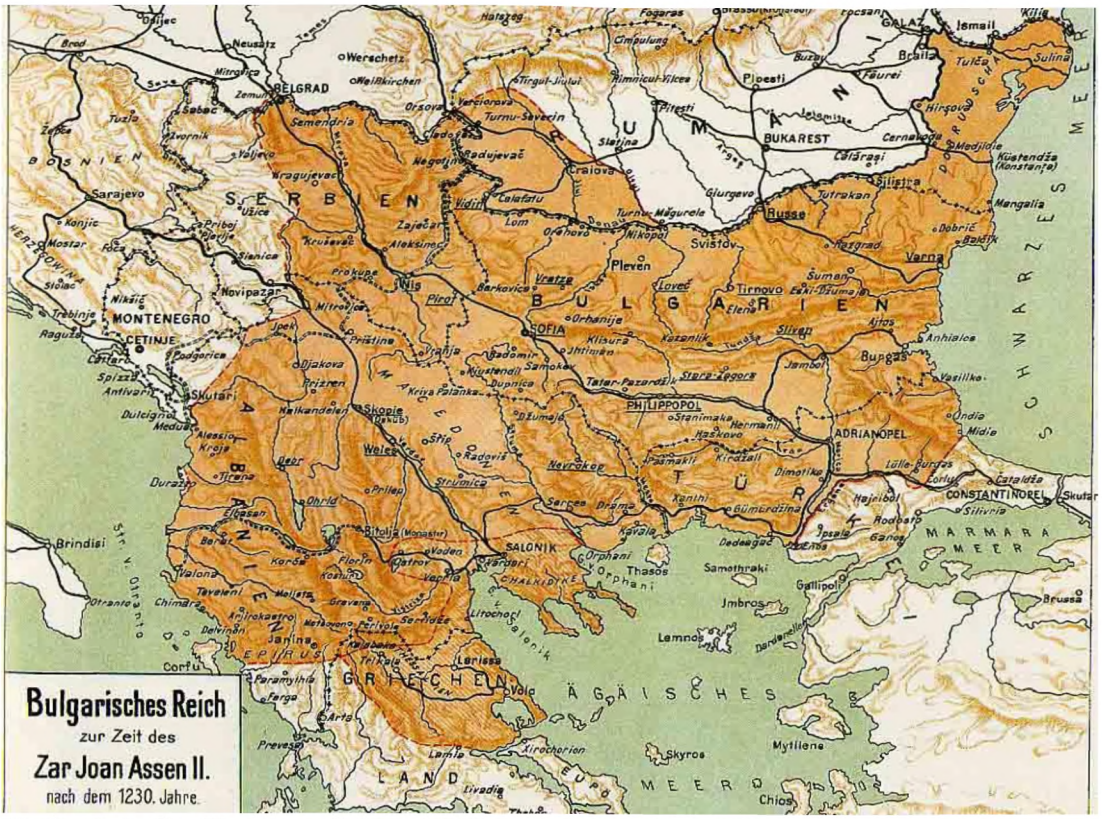

Harita 1-4: Çar II. Assen (1216–1240) Zamanında Bulgaristan
Kaynak: *The Bulgarians*, s. 20.

II. İvan Asen (1218–1241) zamanında en geniş sınırlarına ulaşan II. Bulgar Devleti'nin sınırları Karadeniz, Ege ve Adriyatik denizlerine ulaşmış, Belgrat'tan Tuna'nın döküldüğü yere ve Edirne'den Draç'a kadar olan bütün topraklar Bulgarların hâkimiyetine girmiştir. II. İvan, Raguzalıların bütün Bulgar topraklarında ticaret yapmalarına izin vermiştir. Onun bu girişimleri neticesinde Bulgar başkenti Tırnova siyasi, dini ve kültürel bir merkez haline gelmiştir. Eski Zağra, Vidin ve Sofya gibi Bulgar şehirleri de önem kazanmıştır. II. İvan'ın ölümü ile Bulgarların Balkanlardaki hâkim durumu son bulmaya başlamıştır. Kendisinden sonra gelen

[68] KAYAPINAR, Ayşe, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187–1370)", *Türkler*, Ankara 2002, C. II, s. 810.

Bulgar kralları da başarılı olamamıştır.[69] 1365 yılında İvan Alexandr Asen'in ölümü ile Bulgar toprakları parçalanmış ve bazı prensler bağımsızlıklarını kazanmıştır.[70]

2. Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Bulgar Topraklarının Fethi

XIII. yüzyılın sonlarında Bizans'a komşu bir beylik olarak tarih sahnesine çıkan Osmanlılar, bir müddet sonra fütuhat alanı olarak gördükleri Balkanlar'da önemli bir güç haline gelmeyi başarmışlardır.[71] 1321 yılında Mudanya'yı alarak Marmara Denizi kıyılarına ulaşan Osmanlılar, bu tarihten sonra Bizans'ı tazyik etmek amacıyla Rumeli'ye akınlar düzenlemeye başlamışlardır.[72] Osmanlıların Rumeli'ye kalıcı olarak yerleşmeleri ise 1352 yılında Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın Çimpe (Tsympe) Kalesi'ni zapt etmesiyle gerçekleşmiştir.[73] Süleyman Paşa, bir deprem nedeniyle surları yıkılan Gelibolu kalesini de 1354 yılında ele geçirmiştir.[74]

---

[69] KAYAPINAR, Ayşe, "İkinci Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. II, s. 240–241.

[70] YALÇINKAYA, M. Alaaddin "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. I, s. 320.

[71] Oğuzların Kayı boyuna mensup olan Osmanlılar, Moğol baskılarından kaçan diğer Türk boyları gibi Anadolu'ya gelmiş ve Ahlat bölgesine yerleşmiştir. Daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uc beyliği olarak Karacadağ, Söğüt ve Domaniç havalisinde yerleştirilmişlerdir. Anadolu Selçuklularının 1243 Kösedağ Savaşı'nda Moğollara mağlup olmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu, özelikle Batı Anadolu Beyliklerinin bağımsız hareket etmelerine imkân tanımıştır. Nitekim Osmanlılar da 1299 yılında bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Genellikle 1299 yılı beyliğin kuruluş tarihi olarak kabul edilmekle birlikte, Halil İnalcık Osmanlı Beyliği'nin 27 Temmuz 1302 yılında Koyunhisar (Bafeus–Bapheus) muharebesinde Bizans'ın mağlup edilmesinden sonra kurulduğunu söylemiştir. Osman Bey ve oğlu Orhan Bey dönemlerinde Bizans'ın Bithynia bölgesindeki şehirleri ve toprakları ele geçirilmiş, beyliğin sınırları genişletilmiştir. Orhan Bey zamanındaki kurumlaşma ve teşkilatlanma ile beylik devlete dönüşme sürecine girmiştir. Osmanlılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1986; SHAW, Stanford Jay, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, C. I; WİTTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktay, İstanbul 1995; GİBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulusi (Özdem), Ankara 1998; ÖZEL, Oktay, ÖZ, Mehmet (Der.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara 2000; İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2008.

[72] İNBAŞI, Mehmet, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. IX, s. 155.

[73] AKTEPE, M. Münir, "Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1950, C. I, S. 1–2, s. 303–304; Aynı yazar, "Çimbi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 317–318; DİRİMTEKİN, Feridun, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Yerleşişleri", *VII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 25–29 Eylül 1970*, C. II, s. 577–580; SEZGİN, İbrahim "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve İlk Fetihler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 1, s. 215.

[74] ÖZTÜRK, Necdet, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Gelibolu'nun Fethi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1991, S. 52, s. 22.

Gelibolu'ya yerleşen Osmanlılar üç kolda teşkil ettikleri uclar üzerinden fetih hareketlerine devam etmişlerdir. Bu üç kolda yapılan fetihler ilerleyen süreçte Rumeli'nin sol kol, sağ kol ve orta kol sancaklarını oluşturmuştur. Sol kol İpsala, Gümülcine, Serez, Kara Feriye ve oradan ikiye ayrılarak Tırhala ve Üsküp'e ulaşmaktaydı. Sağ kol Yanbolu, Karin ovası ve Pravadi'ye, burada ikiye ayrılarak biri Tırnova ve Niğbolu'ya, diğeri ise Dobruca'ya uzanmaktaydı. Orta kol ise Çirmen, Zağra ve Filibe'ye, burada ikiye ayrılıp bir kol Sofya'ya, Niş veya Köstendil'e diğer kol ise Üsküp'e uzanmaktaydı. Osmanlı fütuhatı boyunca uc sistemi muhafaza edilmiş ve fetihler ilerledikçe uclar daha ileri bölgelere kaydırılmıştır.[75]

Bizans ve Avrupa'nın içerisinde bulunduğu siyasi durum Osmanlıların Rumeli bölgesinde yayılmasını hızlandırmıştır.[76] IV. Haçlı Seferi sonucunda Doğu Roma'nın çöküşü, iç karışıklıklar ve saltanat mücadeleleri Bizans'ı Osmanlılar karşısında etkisiz bırakmıştır. Saltanat mücadeleleri sırasında Kantakuzenos gibi isimlerin Osmanlılardan yardım talep etmesi Osmanlı Devleti'nin işine yaramıştır.[77] Avrupa'daki bazı devletlerin çıkar mücadeleleri de Osmanlı Devleti'nin elini güçlendirmiştir.[78] Yine Balkanlardaki siyasi bölünmüşlük ve Hristiyan dünyasının 1396 yılına kadar bir haçlı organizasyonu yapabilecek birliktelikte olmaması, Osmanlılar için önemli bir fırsat olmuştur.[79] Bu dönemde Balkanlar'da Osmanlıların ilerleyişine engel olabilecek güçlü bir devlet de bulunmuyordu. Stefan Duşan'ın 1354 yılında ölümü üzerine Sırp İmparatorluğu küçük parçalara ayrılmış, Balkanlardaki nüfuzunu kaybetmişti. Bulgar Devleti'ndeki saltanat mücadeleleri neticesinde Bulgaristan toprakları da parçalanmıştı.[80]

Osmanlıların Bulgarlar ile ilk teması, I. Murat döneminde gerçekleşmiştir. Gelibolu adasının fethinden sonra Edirne ve Filibe gibi şehirlerin Osmanlı hâkimiyetine girmesi, Osmanlılar ile Bulgarları sınır komşusu yapmıştır. Bu sırada

---

[75] İNALCIK, Halil, "Rumeli", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 232–233.
[76] BAŞTAV, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 1, s. 169–175.
[77] İNBAŞI, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", s. 154.
[78] Osmanlılar, kuruluş döneminden 1453'e kadar Venediklilere karşı Cenevizlilerle ittifak yapmışlardır. Cenevizliler bu ittifak sebebiyle Osmanlı aleyhine düzenlenen organizasyonlara katılmamışlardır. FLEET, Kate, *Erken Osmanlı Döneminde Türk–Ceneviz Ticareti*, Çev. Özkan Akpmar, İstanbul 2009. s. 12–14.
[79] İNBAŞI, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", s. 154.
[80] İNALCIK, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal–Tam Türklük Bilgisi*, Prizren 2005, S. 3, s. 26.

Bulgar çarı olan İvan Alexandr Asen yaşanan iç karışıklıklar nedeniyle Osmanlılara karşı koyacak güçte değildi. 1365 yılında onun ölümü üzerine Bulgar toprakları dörde bölünmüştür. Alexandr Asen'in büyük oğlu İvan Stratisimir, merkezi Vidin olan Batı Bulgaristan bölgesinde; Küçük oğlu Şişman ise Tırnova merkez olmak üzere Niğbolu, Yanbolu, Sofya ve Silistre'yi içine alan orta ve güney Bulgaristan'da hâkimdi. Bunun yanı sıra Bulgar Despotlarından Dobrotic, Varna merkez olmak üzere Dobruca bölgesinde; aslen Sırp hanedanından olan Prens Konstantin ise Köstendil merkez olmak üzere Doğu Makedonya'nın kuzeyinde hüküm sürmekteydi. Dolayısıyla Osmanlıların karşısında parçalanmış bir Bulgaristan bulunmaktaydı. Bu durum Osmanlı ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Nitekim Rumeli bölgesinde fetihlerde bulunan Timurtaş Paşa'nın Yanbolu'yu alması Kral Şişman'ı Osmanlılar ile ittifak yapmaya zorlamıştır. Şişman kız kardeşi Maria'yı I. Murat ile evlendirmek suretiyle Osmanlı hanedanı ile akrabalık tesis etmişse de bu Osmanlıların Rumeli'deki ilerleyişini durdurmamıştır.[81]

1371 yılında Çirmen Savaşını kazanan Osmanlı Devleti, Bulgar Çarlığını kendisine bağlı bir devlet haline getirmiştir.[82] Bulgar Çarlığı, 1370–1377 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne haraç ödeyip seferlere asker gönderen vasal bir devlet görünümündedir. Vasallık döneminde Filibe, Eski Zağra, Yanbolu ve Kızılağaç gibi bazı Bulgar şehirleri alınmıştır. Bu fetihler ile Güney Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyeti sağlanmıştır. 1377 yılından sonra ise Osmanlılar, Bulgar topraklarının fethedilmesine yönelik açık bir siyaset izlemeye başlamıştır. Böylelikle 1377 yılından 1397'ye kadar olan yirmi yıllık zaman diliminde Bulgaristan'ın fethi tamamlanmıştır. Bu fetihler üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada 1377–1388 yılları arasında Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne katılımı sağlanmıştır. Bu süreçte 1385'te Bulgarlardan Sofya ve 1386'da Sırplardan Niş şehirleri alınmıştır. 1388–1395 yıllarını kapsayan ikinci aşamada 1389 Kosova Savaşı'nın

---

[81] CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Ankara 2010, I, s. 114; YALÇINKAYA, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", s. 320; KAYAPINAR, Ayşe, "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması", *Yeni Türkiye Rumeli–Balkanlar Özel Sayısı I*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ankara 2015, S. 66, s. 620.

[82] Osmanlı fetihlerinde sistematik olarak iki farklı aşamanın uygulandığı görülür. Osmanlılar ilk önce komşu devletler üzerinde bir çeşit siyasi himaye (vasallık) kurar, ardından yerel hanedanları tasfiye ederek ülkeyi doğrudan hâkimiyetleri altına alırlardı. Bk. İNALCIK, Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, Çev. Oktay Özel, Ankara 2000, s. 443.

kazanılmasının ardından 1393 yılında başkent Tırnova, 1395 yılında ise Dobruca[83] ve Niğbolu alınmıştır. 1395–1397 yıllarını kapsayan üçüncü aşamada ise Bulgaristan'ın fethi tamamlanmıştır. 1396 Niğbolu savaşı sırasında Vidin hâkimi Stratisimir, Macar kralı Sigismund'ın yanında yer almıştı. Bunun sebeple 1397 yılında Yıldırım Bayezit tarafından Stratisimir üzerine düzenlenen seferle Vidin Osmanlı topraklarına katılmış ve Bulgaristan'da hâkimiyet sağlanmıştır.[84]

Harita 1-5: I. Murat ve I. Bayezit Dönemi Fetihleri 1362–1402
Kaynak: PITCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul 1999, Harita 10.

Bulgaristan'da hâkimiyeti sağlayan Osmanlılar, Kuzey Bulgaristan topraklarında Silistre, Niğbolu ve Vidin; Batı Bulgaristan topraklarında Sofya ve Köstendil; Güney Bulgaristan toprakların da ise Paşa ve Çirmen sancaklarını tesis etmiştir.[85] İlerleyen süreçte idari yapıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Sofya, Paşa

[83] Dobruca 1417 yılında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış ve 1877'ye kadar 460 yıl boyunca Osmanlı mülkü olarak kalmıştır. Bk. DECEI, Aurel, "Dobruca", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, s. 635.
[84] DOĞAN, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV–XV. Yüzyıl)*, s. 124–126.
[85] KAYAPINAR, Ayşe, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Bölgesinde Aydınoğullarının İzleri" *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu–I Aydınoğulları Tarihi*, Ed. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, Cüneyt Kanat, Ankara 2013, s. 419.

Sancağı'na bağlanmış; Samakov, Berkofça ve Şehirköy gibi küçük kasabalar da Sofya'ya bağlı kazalar olarak teşkilatlandırılmıştır.[86]

Osmanlı Devleti, Bulgar topraklarını fethe başladığında bu topraklarda yaşayan yerli halk sosyal ve ekonomik bakımdan oldukça güç bir durumdaydı.[87] Osmanlı idaresi, bölgedeki yerli aristokrat ailelerin gücünü kırarak köylüyü rahatlatmıştır. Bu dönemde güvenlik sağlanmış, angarya kalkmış, ağır vergiler azaltılmış, keyfiliğin yerini kanunlar almıştır. Bu suretle bölge adilane bir yönetim anlayışıyla idare edilmiştir.[88] Devlet merkezine olan yakınlığı, İstanbul'un Avrupa'ya açılmasını sağlayan stratejik konumu ve tarımsal üretim kapasitesi bakımından Bulgaristan'a ayrıca bir önem gösterilmiştir.[89] Bulgaristan topraklarında bir yandan yeni yerleşim merkezleri kurulmuş, diğer yandan mevcut olan şehir ve kasabalar sosyal, kültürel ve dini yapılar inşa edilerek mamur hale getirilmiştir.[90] Yapılan yatırımlar ve adil yönetim anlayışı sayesinde Bulgaristan'da XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Osmanlı egemenliği, XIX. yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık 500 yıl boyunca devam etmiştir.

3. Osmanlı Hâkimiyetinde Sofya

Balkan Yarımadası'na egemen olmak için; nehir vadilerine, yollara, yolların kesiştiği yerlere hâkim olan müstahkem şehirlere ve önemli dağ geçitlerine sahip olarak Balkanlar'daki iç ulaşım ağını kontrol altına almak gerekiyordu. Bu noktalardan en önemlisi Balkanların ortasında yer alan ve Nisava-Meriç vadileri arasındaki havzaya hükmeden Sofya şehriydi.[91] Stratejik mevkileri ilk hedef olarak belirleyen Sultan I. Murat da Bulgaristan'a hâkim olmak için Sofya'nın zaptını elzem olarak görüyordu. Sofya'nın zaptı Bulgaristan'daki Osmanlı hâkimiyetini güçlendireceği gibi buradan Tuna'ya doğru yayılmayı da hızlandırabilirdi. Bu sırada 1371 yılında kazanılan Samakov muharebesiyle, Osmanlı nüfuzu Sofya yakınlarına

---

[86] KIEL, Machiel, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, Çev. İlknur Kolay, Ankara 2000, s. 50.
[87] Mehmet Şeref, *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*, Ankara 1934, s. 12.
[88] İPŞİRLİ, Mehmet, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleten*, Ankara 1989, C. LIII, S. 207–208, s. 679.
[89] *Tarihte Türk–Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2004, s. 1.
[90] PEREMECİ, Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul 1942, s. 126.
[91] PITCHER, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 99.

kadar yayılmıştı. Ancak I. Murat, Sofya'ya uzanan yolların emniyetini sağlamadan şehre yürümeyi doğru bir hamle olarak görmemiş, ele geçirilen yerler ve Sofya yolunun açılması ile yetinmişti.[92] Daha sonra Sofya'nın alınması için yapılan ilk girişimler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'ya bağlı akıncılar Sofya üzerine yaptıkları birçok akın neticesinde bölgenin büyük bir kısmını ele geçirmiş, ancak müstahkem bir kaleye sahip olan Sofya üzerine yapılan saldırılardan sonuç alınamamıştı.[93] Sofya, bir müddet sonra uzun bir kuşatma sonucunda ele geçirilmiştir.

Sofya'nın zaptı ile ilgili Münşeâtü's-Selatin'de yer alan hikâyeye göre, kale bir tuzak neticesinde ele geçirilmiştir.[94] Bu hikâye, ilk olarak Feridun Bey'in Münşeâtı'nda yer almış, daha sonra bunu kaynak olarak alan başka eserlerde de anlatılmıştır.[95] Ancak münşeâtta yer alan ilk üç padişah dönemine ait bazı belgelerin sahte olduğuna dair şüpheler bulunduğu belirtilmiştir. Bu şüphelerden birisi de Sofya'nın ele geçirilişini anlatan ve akabinde İnce Balaban'ın sancak beyi olarak tayin edildiğini bildiren iki belge ile ilgilidir.[96]

---

[92] CEZAR, *Mufassal Osmanlı Tarihi I,* s. 123–126.

[93] Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't–Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, C. I, s. 158.

[94] Münşeât'ta yer alan hikâye şu şekildedir. Sofya şehri abluka altında iken doğancı Uzunca Sevindik isimli Müslüman, irtidâd (İslâmiyet'ten çıkmak) ettiğini söyleyerek Sofya hâkimi Yanko'nun yanına sığınmış. Zaman içerisinde Yanko'nun güvenini kazanarak onun musahibi ve doğancıbaşısı olmuş Yanko ve Uzunca Sevindik, 14–23 Mart 1386 (Evâsıt–ı Safer 788) tarihinde avlanma bahanesiyle kalenin dışına çıktıklarında av peşinden Tatarbazarı'na kadar gitmişler. Akşamın bastırmasıyla sığınacak bir yer aramışlar ve Osmanlı sınırında bir köye varmışlar. Uzunca Sevindik, müsaadenizle köye gideyim yem ve yiyecek alıp geleyim diyerek Yanko'nun yanından uzaklaşmış. Köye gelen Sevindik durumu İnce Balaban ve Ahmet Gazi'ye haber vermiş. Daha sonra yem ve yiyecek ile Yanko'nun yanına dönerek, Türkler bizim burada olduğumuzu anladılar demiş. Buna inanan Yanko Uzunca Sevindik'e beni nasıl saklarsın diye sormuş. Sevindik, seni bazı esvaba sarıp ormanın içine gizler, hızlıca Sofya'ya giderek asker alıp dönerim ve seni kurtarırım demiş. Yanko'yu ikna eden Uzunca Sevindik tekrar köye gelip İnce Balaban ve Ahmet Gazi'ye tutsak düşmüş gibi yapmış. Yanko'nun yanına geldiklerinde, Türkler beni de tutsak ettiler diyerek Yanko'yu alıp Filibe'ye getirmişler. Yanko'yu zincire vurup südde–i saadete (bu tarihte devletin başkenti Edirne'dir) gönderen İnce Balaban, Uzunca Sevindik ile Sofya üzerine yürümüş. Bu taraftaki belde ve nahiyeleri ele geçirip, padişah adına sikke bastırmış ve hutbe okutmuş. Daha sonra Sofya'nın zaptını haber vermek için Uzunca Sevindik ve Gazi Ahmet'i padişaha göndermiş. Bk. Feridun Bey, *Mecmua–ı Münşeâtü's–Selatin,* Dersaadet 1274, C. I, s. 108–109.

[95] Mehmed Mazhar Fevzi Efendi'nin Haber–i Sahih isimli beş ciltlik Osmanlı Tarihinde Feridun Bey'in Münşeât'ından alınma bazı ferman ve fetihnâme suretleri de yer almaktadır. Nitekim bunlar arasında Sofya ile ilgili olan iki belge de vardır. Bk. Mehmed Mazhar Fevzi, *Haber–i Sahih*, Dersaadet 1876, C. 1, s. 297–301.

[96] Alman tarihçi Franz Babinger, Sofya'nın zaptını anlatan bu belgelerin sahte olduğunu ileri sürmüştür. Bk. ÖZCAN, Abdülkadir, "Münşeâtü's–Selâtîn", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 21–22.

Hakkındaki tartışmaya rağmen Sofya'nın fethi hikâyesinde, bu dönemde sıklıkla uygulanan Osmanlı fetih yöntemlerinin emareleri görülmektedir.[97] Osmanlılar ateşli silahlar ve top kullanımına geçmeden önce bir şehri ele geçirmek için farklı yöntemler uygulayarak şehri teslim olmaya zorlamışlardır. Bu yöntemlerinden birincisi şehri uzun süre abluka altında tutmaktır. Mühimmat ve gıda girişlerinin engellenmesi ve su kaynaklarının kesilmesi gibi tedbirler ile şehir teslim olmaya zorlanmıştır. Abluka altına alınan şehrin ele geçirilmesi yolunda uygulanan ikinci yöntem ise, havale kulesine yerleşen Türk kumandanının, şehrin Hristiyan kumandanını kaleden dışarı çıktığında pusuya düşürerek ele geçirmesi ve şehir halkını teslim olmaya zorlamasıdır. Osmanlı rivayetlerinde, birçok şehrin ele geçirilmesinde bu yöntemlerin kullanıldığı ifade edilmiştir.[98] Nitekim Sofya'nın zaptı hakkında anlatılan rivayet, şehrin uzun bir süre abluka altında tutulduğunu ve kale dışına çıkan komutanın tutsak edilerek kalenin teslim olmaya zorlandığını göstermektedir.[99]

Sofya'nın fethi ile ilgili rivayete göre şehir emân ile yani gönüllü olarak teslim olmuştur.[100] Ancak Gradeva, Sofya'nın Osmanlılar tarafından hangi yöntem ile alındığı hususunun tartışmalı olduğunu belirtmiştir. Ona göre şehir fetih yoluyla alınmış veya gönüllü olarak teslim olmuş veyahut bu ikisinin arasındaki yani her iki yöntemin unsurlarını taşıyan üçüncü bir yöntem ile alınmış olabilir. Gradeva şehrin fetih yolu ile alındığına dair arkeolojik buluntular olduğunu söylemiştir. Diğer taraftan Osmanlı şehrine ait önemli yapıların tamamının ve XV-XVI. yüzyıl Müslüman mahallelerinin dış tarafta kalmasının hatta orta çağ Bulgar Sofya'sının bile dışında kalmasının şehrin gönüllü olarak teslim olunması ile açıklanabileceğini söylemiştir.[101] Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Sofya'da görülen yoğun gayrimüslim nüfus da şehrin gönüllü olarak teslim olunduğuna işaret sayılabilir.

---

[97] Osmanlı fetih yöntemleri hakkında bk. İNALCIK, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 443–472.
[98] İNALCIK, Halil, ARI, Bülent, "Türk–İslam–Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 6, s. 30–31.
[99] Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't–Tevarih*, s. 159.
[100] İslâm'a göre bir şehre savaş açmadan önce şehir halkının teslim olmaya çağırılması gerekmekteydi. Şehir halkı teslim olmayı ve İslâmi güvenceleri (ırz, can ve mal emniyeti) reddederse şehir zorla teslim alınırdı. Bu durumda halk tutsak, emlak ise devlet malı olarak kabul edilirdi. Teslim olmayı kabul ederlerse yağmadan kurtulur, İslâmi emân hükümlerine göre hayatlarını devam ettirirlerdi. Bk. DELİLBAŞI, Melek "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Belleten,* Ankara 1987, C. LI, S. 199, s. 75.
[101] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 171.

Nitekim Balkanlarda birçok şehrin nüfusu Müslüman, bazı şehirlerin nüfusu ise Hıristiyan-Müslüman karışıktır. Bunun sebebi olarak birinci tip şehirlerin yağma, ikinci tip şehirlerin ise emân ile alınması gösterilmiştir.[102] Machiel Kiel de Hristiyan cemaatinin eski kiliselerini korumuş olmasını Sofya'nın fetih yolu ile alınmayıp gönüllü olarak teslim olması ile açıklamıştır.[103] Buna karşılık Evliyâ Çelebi, seyahatnâmesinde şehrin emân ile gönüllü olarak alınmak üzereyken son anda fethedilmek suretiyle ele geçirildiğini anlatmıştır.[104]

Sofya'nın emân veya fetih yoluyla alındığı ile ilgili belirsizlik şehrin Osmanlı hâkimiyetine giriş tarihi için de geçerlidir. Kaynaklarda Sofya'nın Osmanlı hâkimiyetine girişi ile ilgili farklı tarihler yer almaktadır. Bu durum aslında Rumeli'deki birçok şehir için de böyledir.[105] Sofya'nın fetih tarihi ile ilgili öne çıkan iki tarih 1382 ve 1385 yıllarıdır. Her iki tarihin de kesin tarihsel kanıtlardan ziyade mantıksal çıkarımlara dayandığı görülmektedir.[106] Bulgar tarihçi Nikolai Todorov Sofya'nın 1382'de Osmanlı hâkimiyetine girdiğini belirtmiştir.[107] Adams Gibbons ve Halil İnalcık'a göre de Sofya 1385 yılında ele geçirilmiştir.[108]

---

[102] İNALCIK, ARI, "Türk–İslam–Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", s. 32.

[103] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52.

[104] Evliyâ'ya göre; Gazi Hüdavendigar'ın (I. Murat) vezirlerinden Balaban Paşa, 1384–1385 (h. 786) tarihinde çok sayıda asker ile Sofya'yı kuşatıp, küffara gelen yardımları 70 gün boyunca engelleyince kale içinde bulunan Bulgar, Sırp, Voynuk, Laz ve Rumlar kıtlık sebebi ile zor duruma düşmüşler. Bunun üzerine Latin ileri gelenlerinden bazı kişiler, Balaban Paşa'dan emân istemişler ve Sofya şehrinde yerleşebilecekleri bir yer rica etmişler. Ricalarının kabul edildiğini duyan Latin milleti dışarı çıkmış, çıktıkları kapının anahtarını da Balaban'a teslim etmişler. Daha sonra Bulgar milleti kale dışına çıkıp yer rica etmişler. Bunlardan sonra Rum taifesi kale dışına çıkmış yer ve kilise rica etmişler. En son Lazka taifesi çıkıp yer istemişse de bunların isteği kabul olunmayarak kendilerine Niğbolu Sancağı'nda bulunan Plevne Kazası yurt olarak gösterilmiş. Ancak kale içerisinde kalan 40000 Sırp ahide uymayarak cenge başlamış. Balaban Paşa da bunun üzerine gazilere saldırı emri vermiş. On bir koldan yürüyüşe geçen gaziler topların açtığı deliklerden içeri girip Sırp kâfirlerini kılıçtan geçirmiş. Bu sırada kendilerine Sofya şehrinde yurt verilmediğine gücenen Lazka taifesi vire ile dışarı çıkmışsa da Sırplara yardım etmek için gazilerin ardından tekrar kaleye girmişler. Ancak onlarda Sırplarla birlikte kılıçtan geçirilerek kanları Iskar Nehri'ne akıtılmış. Kale içerisinde bir tek canlı kalmamış, böylelikle Sofya Kalesi emân ile zapt edilmek sadedinde iken feth yolu ile zapt olunmuş. Daha sonra Gazi Hüdavendigar'ın emri ile Balaban Paşa kalenin burçlarını ve bedenlerini yerle bir ettirmiş. Bk. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 511–512.

[105] Rumeli'deki bazı fetihlerin kronolojik olarak düzeltilmesi hakkında bk. İNALCIK, Halil, "Polunya (Apollunia)–Tanrı–Yıkdığı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisinde Düzeltmeler (1354–1371)", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s. 27–57.

[106] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 171.

[107] TODOROV, *A Short History of Bulgaria*, s. 34.

[108] GİBBONS, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 133; İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Kronolojisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 1, s. 118.

Sofya'nın Osmanlı hâkimiyetindeki ilk yüzyılı hakkındaki bilgiler çoğunlukla şüphelidir.[109] Rumeli Eyaleti'nin merkezi oluncaya kadar Sofya'nın idari statüsü kesin olarak belli değildir. Münşeât'ta yer alan Sofya ile ilgili ikinci belgede İnce Balaban'a Sofya sancak beyi olarak hitap edilmiştir. Sofya Sancağı 500000 akçe ile kendisine verilmiştir.[110] Ancak Sofya'nın sancak statüsüne getirilip ilk sancak beyinin İnce Balaban olduğunu söyleyen tek kaynak, hakkındaki şüphelere rağmen, Feridun Bey'in Münşeâtı'dır. Gradeva, Sofya'nın ilk dönemlerde orta kola bağlı bir uc şehri görünümünde olduğunu belirtmiştir.[111]

Sofya'nın fethinden sonra buralara da Türkler iskân edilmeye başlanmıştır. Ancak bunun da hangi tarihte gerçekleştiği kesin olarak belli değildir. Kiel, Türk nüfusun fetihten hemen sonra gelmiş olabileceğini veya 1400 yılında Saruhan bölgesinden Trakya ovasının batısına iskân edilenlerin buraya göç etmiş olabileceklerini söylemiştir.[112] Bu tarihlerde Sofya ve çevresinde bir miktar Türk nüfusun olduğu muhakkaktır. Nitekim I. Bayezit'in oğulları arasında 1402–1413 yılları arasında yaşanan taht mücadelesinde şehzadelerden Musa Çelebi, kardeşi Emir Süleyman ile mücadele etmek için Deliorman ve Kızanlık civarından asker toplamıştır. Mağlubiyetten sonra Balkan Dağları'ndaki Yörük aşiretlerine sığınan Musa Çelebi daha sonra Edirne üzerine yapacağı saldırı için de Balkan Dağları'nı kullanmıştır. Musa Çelebi 1411 yılında kardeşi Mehmet Çelebi ile yaptığı savaşı kaybedince askerleri ile Sofya yakınlarında Iskar Nehri'nin Balkan Dağları'ndan Tuna obasına çıktığı Çamluderbend'e çekilmiştir. Bu geri çekilişin sebebi babası I. Bayezit zamanında buralara yerleştirilen yörüklerden destek almak isteğidir.[113]

Anadolu ve Rumeli'de merkezi yapının sarsılmasına yol açan bu taht mücadelesini fırsat bilen Bulgarlar, bağımsızlıklarını kazanmak maksadıyla bir

---

[109] Bunun sebebi döneme ait kaynakların sınırlı ve yetersiz olmasıdır. Bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 171.
[110] Feridun Bey, *Mecmua–ı Münşeâtü's–Selatin,* I, s. 109.
[111] GRADEVA, Rossitsa "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", *Türkler Ansiklopedisi*, Çev. M. Faruk Çakır, Ankara 2002, s. 920.
[112] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 51. Saruhan bölgesinden Rumeli'ye yapılan iskân sürgün niteliğindedir. "*... Saruhan ilinin göçer halkı var idi. Menemen ovasında kışlarlar idi. Ve ol iklimde tuz yasağı vardı. Anlar ol yasağı kabûl etmezdi. Bâyezid Han'a bildirdiler, oğlu Ertuğrul'a haber gönderdi. Onat zabt ile yarar kullarına ısmarlayasın, Filibe yöresine gönderesin. Ertuğrul dahi atasının sözünü kabûl etti. Ol göçer evleri gönderdi...*" Bk. Âşık Paşa–zâde, *Tevarih–i Âl–i Osman*, İstanbul 1332, s. 74.
[113] PEREMECİ, *Tuna Boyu Tarihi*, s. 120.

ayaklanma çıkarmıştır. Ancak Konstantin ve Frouzhin isimli Bulgar prenslerinin organize ettiği bu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[114]

Osmanlı hâkimiyetini kabullenemeyen Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmak için aradıkları ikinci fırsat, 1443'te Macaristan kralı Vladislav'ın Uzun Seferi sırasında ortaya çıkmıştır. Osmanlıların Rumeli'deki ilerleyişi Macaristan ile Osmanlıyı karşı karşıya getirmişti. Bunun üzerine Macar kralı Vladislav'ın önderlik ettiği haçlı ordusu ile Osmanlıların Rumeli'den atılması için harekete geçilmiştir. Bu sırada Sultan II. Murat, Sofya'ya gelip yerleşmiştir. Janos Hünyadi (Yanko) komutasındaki haçlı ordusu Niş başta olmak üzere bazı Osmanlı topraklarını ele geçirerek Sofya'ya doğru ilerleyişe geçmiştir. Padişahın huzuruna çıkan Turahan Bey durumu arz etmiştir. II. Murat ne yapılması gerektiğini sorduğunda düşmanın kendilerinden üstün olduğunu karşılarında duramayacaklarını söylemiştir. Ancak Sofya'dan geri çekilip, şehri yakar isek düşman ordusu Sofya'ya geldiğinde sığınacak bir yer bulamaz, böylece karşı koymak mümkün olabilir demiştir. Padişah bu planı kabul etmiş, şehirdeki herkesin ailesini ve malını alarak şehri terk etmesini, şehrin ve köylerinin yakılmasını emretmiştir. Daha sonra şehrin yakılmasından dolayı üzüntü duyacak olan II. Murat, Sofya'dan ayrılmış, Kapıderbendi'ni geçerek Tanrı-pınarı denilen yere gelmiştir.[115] Bu arada Sofya Hünyadi'nin eline geçmiştir. Bulgar Krallığını yeniden ihdas edebileceklerini düşünen Bulgarlar ise Haçlı ordularına katılmıştır. Fakat savaşın başarısızlıkla sonuçlanması bu düşüncenin gerçekleşmesine engel olmuştur.[116] Mağlup olan haçlı ordusu Sofya'ya çekilmiştir. Ordunun burada konaklayamayacağını anlayan Vladislav da şehrin yakılmasını emretmiştir.[117] Nihayet, Haçlı ordusunu güçlükle de olsa Balkan geçitlerinde durdurmayı başaran II. Murat, barış siyasetine dönerek Sırp ve Macarlara birtakım tavizler vermek suretiyle 12 Haziran 1444'te Edirne-Segedin Antlaşması'nı imzalamıştır. Karamanoğullarına da Hamitili'ni bırakarak her tarafta barışı sağladığını düşünüp oğlu şehzade Mehmet lehine tahttan çekilmiştir. Ancak padişahın tahttan çekilmesini fırsat bilen haçlılar antlaşmayı bozmuştur. Haçlı ordusunun Varna'ya kadar gelmesi üzerine II. Murat yeniden tahta çıkmış ve 1444

---

[114] TODOROV, *A Short History of Bulgaria*, s. 34.
[115] *Gazavât–ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, Yay. Halil İnalcık, Mevlûd Oğuz, Ankara 1989, s. 15.
[116] TODOROV, *A Short History of Bulgaria*, s. 44.
[117] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52.

yılında Varna'da büyük bir galibiyet kazanmıştır. Bu galibiyet neticesinde kaybedilen yerler geri alınmış, Rumeli'deki hâkimiyet güçlenmiştir.[118]

Varna savaşından sonra XIX. yüzyıla kadar Sofya'da büyük bir karışıklık meydana gelmemiştir. Bu sebeple 1444 yılı Sofya'daki Osmanlı hâkimiyeti açısından bir dönüm noktasıdır. Haçlılara katılan Bulgarlar ihanetleri nedeniyle kiliselerinin mülkiyet hakkını kaybetmiştir. Filibe'de bulunan beylerbeyilik merkezi Sofya'ya nakledilmiştir. Beylerbeyilik merkezi olmasından sonra şehre yerleşen yüksek rütbeli devlet adamlarının çabaları ve kurmuş oldukları vakıflar ile Sofya bir Türk şehri olarak yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.[119]

XVI. yüzyıl Sofya'nın Osmanlı dönemindeki en parlak yüzyılıdır. İskân ve imar faaliyetleri ile şehrin nüfusu artmıştır. Bu dönemde özellikle Dubrovnikli tacirlerin ticari faaliyetleri şehrin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Yine bu yüzyılda orta kol üzerinden Macaristan'a seferler düzenleyen Osmanlı orduları ülkenin zengin şehirlerini ele geçirmiş ve bu seferlere katılan Rumeli beylerbeyileri Sofya'ya yüklü miktarda ganimetle dönmüşlerdir. Elde edilen ganimetlerin büyük bir kısmı ile pek çok Osmanlı mimari eseri inşa edilerek şehir yeni baştan imar edilmiştir.[120] İmar faaliyetleri şehrin çehresini değiştirmiş ve Sofya'yı Rumeli'nin en önemli şehirlerinden birisi haline getirmiştir.[121]

XVII. yüzyıl ise Sofya açısından bir duraklama dönemidir. Sofya, XVI. yüzyıldaki büyüme ve gelişme potansiyelini kaybetmiştir. XVII. yüzyılda ticaretin yeni keşfedilen yollara kayması ve buna bağlı olarak Dubrovnikli tacirlerin ticari faaliyetlerinin azalması, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç problemler ve ekonomik sıkıntılar, yüzyılın sonundaki uzun savaş ve alınan mağlubiyet neticesinde yaşanan büyük toprak kayıpları Sofya'yı da etkilemiştir.[122]

---

[118] İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 1, s. 70.
[119] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52.
[120] İŞİRKOV, A., *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, Sofya 1912, s. 1.
[121] Nitekim 1544 yılında Sofya'da yedi cami, 31 mahalle mescidi, sekiz muallimhane, üç zaviye, bir bedesten, üç hamam ve üç karbânsaray (kervansaray) vardı. Bk. BOA, TT.d,. 236, s. 4. 1570 yılında ise 10 cami, 34 mahalle mescidi, dört muallimhane, dört zaviye, bir bedesten, yedi hamam ve beş bâb kervansaray vardı. BOA, TT.d., 492, s. 2.
[122] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 1.

Sofya, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli Eyaleti'nin yönetim merkezi olarak görünse de aslında bizzat Rumeli valileri tarafından idare olunmamıştır. Şehrin idaresi Rumeli valileri tarafından tayin edilen mütesellimlere bırakılmıştır.[123] Bu dönemde, 1715–1718 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik arasında gerçekleşen savaşta, Sofya'dan mübayaa alımları yapıldığı görülmektedir.[124] Savaşın ardından 1718 yılında imzalanan Pasarofça Barış Antlaşması, bazı ticaret yollarının değişmesine sebep olmuş, bu da Sofya'ya ticari olarak önemli bir darbe indirmiştir.[125] 1737–1739 yılları arasında Osmanlı-Avusturya savaşında Sofya'dan yine önemli miktarda mübayaa alımları yapılmıştır. Savaş sırasında Niş Kalesi düşmanın eline geçmiştir. Bunun üzerine askerin toplanması için Niş muhafızı ve Rumeli valisi Köprülüzâde Ahmet Paşa Sofya'ya gelmiştir. Sofya'da asker toplayan Ahmet Paşa, Niş üzerine yaptığı hücum ile kaleyi ele geçirmiştir.[126] Sofya bundan sonraki süreçte hudutlardaki Niş, Vidin ve Belgrad kalelerindeki inşa faaliyetlerine insan gücü ve malzeme tedariki ve yine bu kalelerdeki askerlerin iaşesinin temin edilmesi noktasında önemli görevler üstlenmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nin büyük mağlubiyetler yaşadığı bir dönemdir. Özellikle 1768–1774 ve 1787–1792 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-Rus savaşları, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasına, buna karşın Rus hâkimiyetinin güçlenmesine neden olmuştur. Bu sürecin Sofya'yı da etkilediği görülmektedir. 1786 yılında muhafızlık haline getirilen Sofya, 1797 yılında bir süreliğine Vidin ayanı Pazvandoğlu Osman'ın eline geçmiştir.[127]

XIX. yüzyıl ise Sofya'nın idari ve siyasi tarihi açısından oldukça hareketli geçen bir yüzyıl olmuştur. 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus orduları birkaç gün süreyle Sofya'yı işgal etmiştir. Bu durum şehrin Müslüman ahalisinin güvenli bölgelere göç etmesine neden olmuştur.[128] Sofya, 1831–1832 yıllarında

---

[123] SŞS 312 (7), s. 19, b. 2.
[124] Bk. BOA, AE. SAMD.III., D. 37, G. 3544; D. 37, G. 3545.
[125] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 182.
[126] BOA, MHM. d 143, s. 104, b. 168.
[127] TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 393.
[128] Sofya'nın Müslüman ahalisi daha önce vuku bulan savaşlar sırasında da şehri terk etmiştir. Nitekim XVII. yüzyılın sonlarında gerçekleşen ve Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olarak nitelendirilen Uzun Savaş sırasında Sofya ahalisi, düşman istilası korkusu ile evlerini ve mülklerini terk ederek başka yerlere göç etmişlerdir. Bu durum devlet tarafından hoş karşılanmamış, 5 Ağustos 1690 (Selh–i

Scutari (İşkodra) paşası Buşatlı Mustafa ve Breznik baronu soyguncu Kara Feyz'in oğlu Ali Bey gibi isyancıların saldırılarına uğramıştır. Bu saldırılar sırasında şehir talan edilmiştir. Bu arada, bağımsızlığını kazanan Sırbistan Prensliği'nin, yüksek bir ithalat ve ihracat vergisi duvarı oluşturması ve Sofya'nın önemli ticaret yolunu kapatması şehrin ekonomik olarak çöküşüne neden olmuştur. Bu olumsuzluklar, eyalet merkezinin 1836 yılında Makedonya'nın Bitola (Manastır) şehrine taşınmasına yol açmıştır.[129]

Bu arada Bulgarlar arasında isyan eğilimleri baş göstermiştir. 1876 yılında Bulgar topraklarında büyük bir isyan yaşanmıştır.[130] Sofya bu isyan sırasında Türk askeri kampı haline gelmiştir.[131] İsyandan kısa bir süre sonra vuku bulan 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkışına yol açmıştır. Osmanlı Devleti bu savaşta doğu ve batıdaki cephelerde büyük mağlubiyetler yaşamıştır. Nitekim Sofya da 23 Aralık 1877–4 Ocak 1878 tarihleri arasında Rus işgali altında kalmıştır.[132] Savaş sonucunda imzalanan Ayestefanos Antlaşması'na, Rusların bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirmesi sebebi ile batılı güçler itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine 13 Haziran 1878 yılında Berlin'de toplanan kongre sonucunda Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Balkan Dağları'nın kuzeyinde Bulgaristan Prensliği, güneyinde ise Doğu Rumeli Eyaleti kurulmuştur. Sofya 1879 yılında yeni kurulan prensliğinin başşehri ilan edilmiştir. Her iki idari teşekkül de hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. Ancak bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan Prensliği, 1885 yılında Doğu Rumeli Eyaleti'ni ilhak etmiş ve Sırbistan ile savaşa girişmiştir. Bağımsızlık için fırsat arayan Bulgar Prensliği, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu fırsat bilerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, 1909 yılında imzalanan İstanbul Protokolü ile Bulgar Krallığı'nın bağımsızlığını tanımıştır.[133]

Şevval 1101) tarihli belgede kadimden Sofya'da sakin olanların her nereye gitmişlerse kalkıp bir an önce Sofya'ya gelmeleri istenmiştir. Bk. BOA, MHM. d 100, s. 81, b. 307.

[129] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 56–57.

[130] XIX. yüzyılda yaşanan bazı Bulgar isyanları ve bunların altmda yatan toplumsal ve ekonomik nedenler için bk. İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943.

[131] TUĞLACI, *Osmanlı Şehirleri*, s. 393.

[132] IVANOVA, "Sofya", s. 355.

[133] TURAN, Ömer, "Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri", *Balkan Türkleri–Balkanlar'da Türk Varlığı*, Der. Erhan Türbedar, Ankara 2003, s. 19–22.

C. Sofya'nın Ulaşım Ağı

Balkanlar'daki ulaşım ağının temelleri Roma döneminde atılmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde Balkanlar'da kullanılan üç ana yol güzergâhı vardı. Bunlardan ilki İmparator Traianus zamanında yapılan Via Traiana'dır. Bu yol Belgrad'dan (Singidunum) başlayıp Niş ve Sofya üzerinden İstanbul'a (Byzantium) uzanmaktaydı.[134] Askeri seferlerin düzenlendiği en önemli güzergâh olan bu yol, Romalılar tarafından kullanım amacına uygun olarak Via Militaris (Askeri yol) olarak adlandırmıştır. Via Militaris'e hâkim olan devletler Balkan Yarımadası üzerinde stratejik, ekonomik ve politik bir egemenlik sağlamışlardır.[135]

Bizans döneminde kullanılmaya devam eden Via Militaris, Belgrad'dan başlayıp Kostalac şehri ve Morova vadisini takip ederek önemli bir kavşak noktası olan Niş'e uzanmaktaydı. Niş'ten güneye doğru Ege ve Makedonya'ya, batıya Adriyatik'e, kuzeye Tuna'ya ve güneybatıya Trakya ve Konstantinopolis'e giden yol güzergâhları bulunuyordu. Güneybatı yönünde ilerleyen güzergâh Nişava Vadisi'ni takip ederek Sofya'ya, buradan Vakarel ve Succi geçitleri üzerinden Filibe'ye ulaşmaktaydı. Filibe'de Meriç boyunca uzayarak Edirne'ye ve en nihayetinde İstanbul'a varmaktaydı.[136]

Roma döneminde temelleri atılıp Bizans döneminde kullanılmaya devam eden ikinci önemli ana yol güzergâhı Via Egnatia'dır.[137] Via Egnatia Adriyatik kıyısındaki Dıraç'tan başlayıp Elbasan, Ohri, Filibe, Manastır, Edessa (Vodina), Selanik, Marmara Ereğlisi üzerinden İstanbul'a uzanmaktaydı. Üçüncü yol ise İstanbul'dan başlayıp Ahyolu, Nesebar ve Varna üzerinden Tuna'ya kadar ulaşmaktaydı.[138]

Roma mirası olan bu üç güzergâh Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır. Ancak bu yolların gelişmesi noktasında önemli adımlar atılmıştır. Osmanlılar, Rumeli'deki imar ve iskân faaliyetleri ile eski şehirleri mamur hale getirmiş, aynı

---

[134] GUTKIND, Erwin A., "Bulgaria–Settlement During the Roman and Later Periods", p. 3.
[135] Via Militaris'in Roma döneminden Osmanlı dönemine kadar ve Osmanlı hâkimiyetindeki durumu hakkında bk. İREÇEK, *Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu*.
[136] HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2007, s. 30–31.
[137] Via Egnatia üzerine yapılmış çalışmaların derlendiği bir çalışma için bk. ZACHARİADOU, Eliazabeth A. (Ed.), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, Çev. Ela Güntekin, Özden Arıkan, Tülin Altınova, İstanbul 1999.
[138] HALDON, *Bizans Tarih Atlası*, s. 30–31.

zamanda yeni şehirler kurmuşlardır.[139] Bu şehirler ve yakınlarında tesis edilen menziller ile ulaşım ve haberleşmenin daha sistemli olarak yürütülmesini sağlamışlardır.[140] Yine genel güvenlik ve yol güvenliğini sağlayarak uluslararası ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.[141]

Osmanlılar, Balkanlar'daki yol ağını sağ kol (cânib-i yemîn), orta kol (tarîk-i evsât) ve sol kol (cânib-i yesâr) olarak adlandırmıştır.[142] Kırım-Karadeniz ticaret yolu sağ kolu,[143] Roma dönemindeki Via Militaris orta kolu, Via Egnatia ise sol kolu oluşturmuştur.[144] Bütün bu yolların başlangıç noktası ise başkent İstanbul'du.[145]

---

[139] HALAÇOĞLU, Yusuf, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, Ankara 1989, C. LIII, S. 207–208, s. 637.

[140] Menziller ve Rumeli menzilleri hakkında bk. HEYWOOOD, Colin J., "Some Turkish Archival Sources For The History Of The Menzilhane Network in Rumeli During The Eighteenth Century (Notes And Documents On The Ottoman Ulak, I)", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1976–1977, Vol. 4–5, p. 39–55; ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *DTCFD*, Ankara 1977, C. XXVIII, S. 3–4, s. 339–345; HALAÇOĞLU, Yusuf, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, S. II, s. 123–132; MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 920–926; ALTUNAN, Sema, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 913–919; ANTONOV, Aleksandır, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI–XVIII. Yüzyıllar)", *Türkler Ansiklopedisi*, Çev. Zeynep Zafer, Ankara 2002, C. 10, s. 927–934; HEYWOOOD, Colin, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, Ed. Eliazabeth A. Zachariadou, Çev. Ela Güntekin, Özden Arıkan, Tülin Altınova, İstanbul 1999, s. 138–160.

[141] İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", s. 37.

[142] Ulaşım Anadolu'da da üçlü bir ana yol ağı ve bu ana yollardan dağılan tali yollar ile sağlanmıştır. Anadolu yol ağı hakkmda bk. TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010.

[143] DOĞRU, Halime, *XIII–XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir 2000.

[144] Orta kol, sağ ve sol kola nispeten daha meşhur olmakla birlikte XVIII. yüzyılda Macaristan'ın kaybedilmesi ile diğer iki yol karşısındaki şöhretini kaybetmiştir. Bk. HEYWOOOD, "Some Turkish Archival Sources For The History Of The Menzilhane Network in Rumeli During The Eighteenth Century (Notes And Documents On The Ottoman Ulak, 1)", p. 41.

[145] İstanbul'dan Tuna istikametine doğru giden sağ kolda; İstanbul, Çatalca, İnceğiz, Midye, Vize, Pınar Hisarı, Kırkkilise, Fakih, Aydos, Prevadi, Hacıoğlu Pazarı, Divane Ali, Karasu, Babadağı, İsakçı, Tolcı, İsmail Geçidi, Tatar Pınarı, Yanık Hisar, Akkirman, Özi ve Kefe menzilleri yer almaktaydı. Orta Avrupa istikametine doğru giden orta kolda; İstanbul, Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Burgos (Lüleburgaz), Kuleli, Edirne, Habibce, Uzunca–âbâd Hasköy, Papaslı, Filibe, Tatar Pazarı, İhtiman, Sofya, Dragoman, Şehirköy, Niş, Rajna, Yagodina, Hasan Paşa Palangası, Hisarcık ve Belgrad menzilleri bulunuyordu. Orta koldaki Tatarpazarı menzilinden ayrılan yol üzerinde ise Köstence, Samakov, Dupniçe, Köstendil (Ilıca), Eğridere Palangası, Kumanova, Serfice, Pirlepe, Manastır, Kesriye, İlbasan menzilleri bulunuyordu. Adriyatik'e uzanan sol kol üzerinde İstanbul, Silivri, Türkmanlı, Ereğli, Tekirdağ, Malkara, Keşan, Firecik, Mekri, Gümülcine, Yenice–i Karasu, Sarı Şaban, Kazlık, Pravişte, Orfan, Asıravalne, Kiliseli, Lankaza, Gölge, Katrin, Yenişehir, Çatalca, İzdin, Livâdiye, İstefe, Eğriboz ve Gördüs menzilleri yer almaktaydı. Sağ, orta ve sol kollar üzerindeki bu menzillerden ayrılan tali yollar ile de önemli merkezlere gidilmekteydi. Rumeli'yi baştan sona saran bu ana ve tali yolların detayları hakkında bk. HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014, s. 95–121.

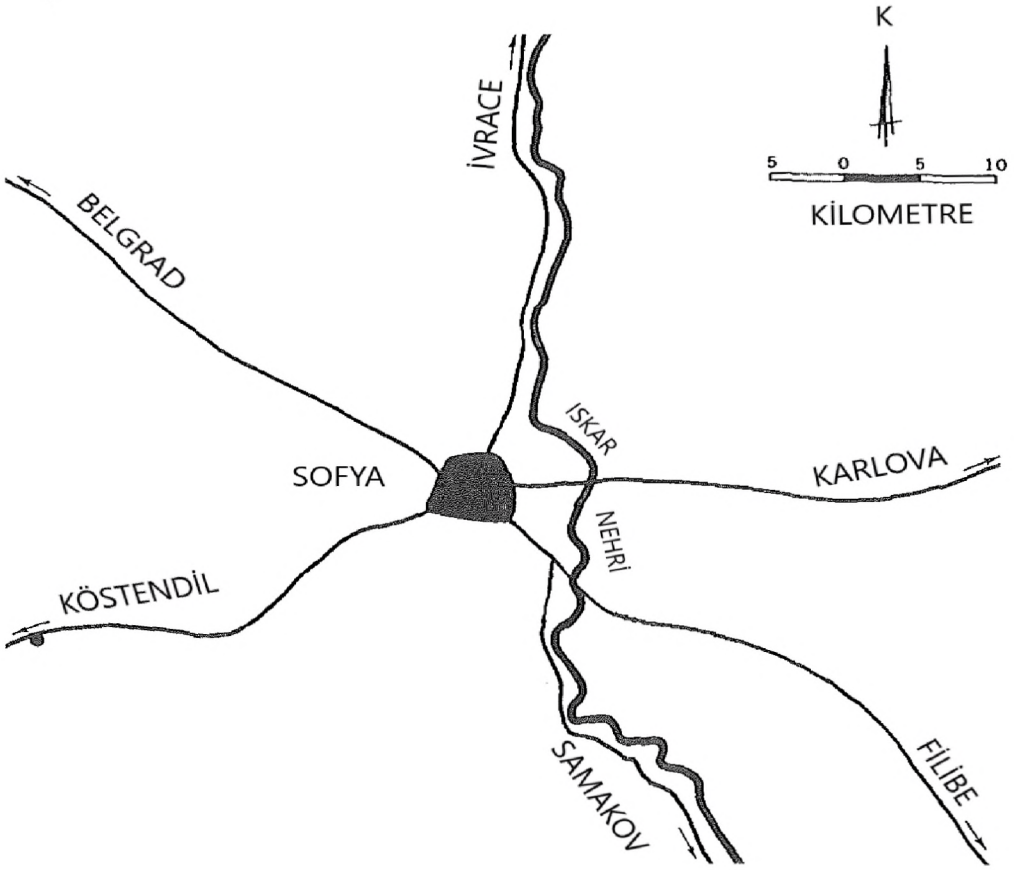

Harita 1-6: Sofya'nın Yol Ağı
Kaynak: HUPCHİCK, Dennis P., *The Bulgarians in the Seventeenth Century-Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule,* North Carolina 1993, p. xxiii deki 5 numaralı haritadan değiştirilerek.

Sofya'nın üzerinde yer aldığı Orta kol, Balkan ve Rodop dağları arasındaki Meriç Vadisi tarafından oluşturulan doğal bir güzergâhta yer almaktadır.[146] Osmanlı Devleti'nin Sırbistan, Macaristan ve Orta-Avrupa üzerine düzenlediği seferlerde kullanılan bu yol aynı zamanda diplomatik ve ticarî bir yoldur. Sofya'nın bu yol üzerindeki merkezi konumu şehrin gelişiminde büyük öneme sahiptir. Yine Vidin'den gelip Struma ırmağı boyunca uzanarak Selanik'e ulaşan Vidin-Selanik yolunun odak noktasında bulunması da Sofya'nın gelişimi için ayrıcalıklı bir durum oluşturmuştur.[147] Nitekim İstanbul-Belgrad ve Vidin-Selanik yollarının kesiştiği bir

[146] DARKOT, Besim, "Edirne–Coğrafî Giriş", *Edirne–Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı,* Ankara 1993, s. 2.
[147] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 50. Türkçeye tercüme edilen ve kitap halinde yayınlanan bu çalışmanın aslı International Journal of Turkish Studies, Madison–Wisconsin 1989, Vol. 4, No. 2'de İngilizce olarak yayınlanmıştır.

kavşakta bulunması, Sofya'nın eyalet merkezi olarak seçilmesinde de belirleyici olmuştur.[148]

Orta kol üzerindeki Sofya'dan İstanbul'a; İhtiman-Tatarpazarı-Filibe-Edirne Silivri ve Büyükçekmece üzerinden tamamen kara yolu ile ulaşılabileceği gibi istendiği takdirde Tekfurdağı iskelesine kadar kara yolu ile gelip buradan da deniz yolu ile gidilebilmekteydi. İncelenen dönemde Sofya ve civarındaki kazalardan Tersane-i Âmire için mübayaa usulü ile satın alınan demirin İstanbul'a nakli bu şekilde gerçekleştirilmiştir.[149]

[148] İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", s. 25.
[149] SŞS 269, s. 49, b. 2; s. 88, b. 1; s. 88 b. 2 ve devamı; s. 89, b. 1 ve devamı; SŞS 306, s. 62, b. 1.

2. FİZİKİ YAPI

Şehir tarihi özellikle de mimari tarih üzerine yapılan çalışmalarda kullanılabilecek en önemli görsel kaynak, çalışılan şehrin bizatihi kendisidir.[1] Ancak Sofya için durum tamamen farklıdır. 493 yıl boyunca Osmanlı şehri ve 30 yıl da Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgar Prensliği'nin şehri olmak üzere 520 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Sofya'nın fiziki yapısı ve mimari tarihi için şehrin kendisi kaynak olmaktan çıkmıştır. Bu durumun nedenleri 1818 ve 1858 yıllarında meydana gelen şiddetli depremler[2], 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Sofya'da kısa süren Rus işgali döneminde (3 Ocak 1878-Temmuz 1879) yürütülen mimari kıyım ve 13 Temmuz 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile muhtariyet kazanan Bulgaristan Prensliği zamanında uygulanan imar politikalarıdır.[3]

1877–1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Ruslar işgal ettikleri Bulgar şehirlerinde Osmanlı mimari yapılarına karşı âdeta bir yok etme politikası uygulamıştır.[4] Sofya'daki camileri *"minare ormanı"* olarak nitelendiren Rus komiseri Dondukov'un emri ile 1878 yılının Aralık ayında yedi caminin minareleri dinamitlenerek yıkılmıştır. Bir hafta içerisinde ondan fazla cami minaresi yıkılmıştır. 1879 yılında Sofya'da sadece 14 cami ayakta kalabilmiştir.[5] Geçici Rus işgalinin ardından Bulgaristan Prensliği zamanında da Osmanlı eserleri çeşitli bahanelerle yok

---

[1] EBEL, Kathryn A., "Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 6, s. 487.

[2] 1818 yılında gerçekleşen şiddetli deprem birçok ev ve camiyi etkilemiştir. 1858 sonbaharında ise günde 30–50 arasında sallantının olduğu bir dizi deprem evlerin büyük bir bölümünün ve neredeyse bütün minarelerin yıkılmasına sebep olmuştur. 1858 yılındaki depremden sonra mimari yapılar tamir edilmiş, minareler yeniden yapılmış ve şehirde kısmen bir iyileşme görülmüşse de 1876 yılmda başlayan Bulgar isyanı ve akabinde yaşanan 1877–1878 Osmanlı Rus–Savaşı bu iyileşme hareketini akamete uğratmıştır. Bk. KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 56–57.

[3] Bulgaristan'da maddi kültürün yok edilmesi hakkında bk. KOYUNCU, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878–1913)*.

[4] TURAN, Ömer, "1877–78 Osmanlı–Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimarî Eserlerine Etkisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. II, s. 763–771; Aynı yazar, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 21–23 Nisan 2000 Sofya, Ed. Ali Çaksu, İstanbul 2002, s. 199–229.

[5] KOYUNCU, Aşkın, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", *XVI. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 20–24 Eylül 2010, IV. Cilt–I. Kısım*, s. 121–122. Eski Zağra Rusçuk ve Filibe gibi diğer Osmanlı şehirlerinde de benzer durumlar yaşanmıştır. Bk. TURAN, Ömer, "Osmanlı–Rus Savaşı'nda Filibe'de Yıkılan Türk Eserlerine Dair Bir İngiliz Belgesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul 1996, S. 4, s. 241–251.

edilmiştir.[6] Sofya'daki Osmanlı eserlerinin maruz kaldığı muamele hakkında öz eleştiride bulunan Bulgar tarihçi A. İşirkov, 1912 yılında şu ifadeleri kullanmıştır: *"Bizler, eserlerimizi yok ettikleri için Yunanlılara sövmek için söz bulamayanlar, en büyük kızgınlıkla Türk eserlerini yok ettik..."*[7]

Rus işgali ve Bulgar Prensliği döneminde yürütülen "mimarî eser katliamı" sonucunda bugüne ulaşmaları engellenen Sofya'daki Osmanlı mimari eserlerinin, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki durumları aşağıda anlatıldığı gibidir.

I. ŞEHRİN FONKSİYONEL YAPILARI

A. Yönetim Yerleri

1. Kale

Kale, bir dağ veya ufak bir tepe üzerine inşa edilmiş müstahkem bir bina manasına gelmektedir.[8] Düşman taarruzlarına karşı savunma ve sığınma yerleri olarak muhkem yerlere inşa edilen kaleler hem bu özellikleri hem de şehrin oluşumunda ilk nüveyi teşkil etmeleri bakımından askeri, idari, ekonomik ve dini yönlerden önemli görevler üstlenmişlerdir.[9] Kaleler Osmanlı şehirlerinde devlete ait resmi belgelerin, vergi gelirlerinin, hazinenin ve tüccarın değerli mallarının saklandığı yerlerdi. Şehirlerde görevli kapıkulu askerleri garnizonları genellikle kale içlerinde yer alırdı. Ayrıca suçluların hapsedildiği zindanlar da kale içerisinde

---

[6] MİJATEV, Peter "Les Monuments Osmanlis en Bulgarie", *Rocnik Orientalistyczny*, XXIII/I (1959), s. 7–28'den çeviren YÜCEL, Yaşar, "Bulgaristan'daki Türk Anıtları", *Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri*, Ankara 1986, s. 35. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'daki mimari eserlere yönelik tahribatı önlemek ve mevcut vakıfların durumunu tespit amacıyla Berlin Antlaşması'ndan doğan hakkını kullanarak bir komisyon kurulmasını istemiştir. Bunun üzerine Türk ve Bulgar üyelerden oluşan komisyonlar kurulmuştur. 1902 yılında Bulgaristan Emareti Komiserliği vazifesine tayin edilen Ali Ferruh Bey'den özellikle Sofya vakıflarının eski ve yeni durumu, bu konuda yapılan çalışmalar ve alınan kararlar hakkında bir rapor hazırlanması istenmiştir. Ali Ferruh Bey, yoğun bir çalışma neticesinde Sofya vakıfları ve Müslüman ahalinin durumu hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporda vakıf eserlerin isimleri, türleri, bulundukları yer ve 1902 yılındaki durumları hakkında bilgiye yer verilmiştir. Bk. İPŞİRLİ, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", s. 679–707.

[7] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 2.

[8] STRECK, M., "Kale", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, s. 124. Osmanlı Devleti'nde kaleler hakkında bk. EYİCE, Semavi, "Kale", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 234–242; STEIN, Mark L., *Osmanlı Kaleleri–Avrupa'da Hudut Boyları*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007, s. 27–56.

[9] ÇINAR, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, s. 17–18.

bulunurdu. Osmanlılar, kalelerin bu denli fonksiyonel yapılar olarak kullanılması nedeniyle, ele geçirdikleri şehirlerde varsa eski kaleleri tahkim etmişler, böyle bir yapı yok ise yeniden inşa etmişlerdir.[10]

Sofya'nın Roma döneminde inşa edilmiş surları ve müstahkem bir kalesi vardı. Ancak ne surlar ne de kale incelenen döneme kadar varlığını koruyabilmiştir. Sofya Kalesi şehrin fethi sırasında veya 1443–1444 yıllarındaki savaşlar zamanında takip edilen strateji gereği hem Osmanlılar hem de Haçlılar tarafından tahrip edilmiş ve yıkılmıştır. Bundan sonraki süreçte toprak kazanımlarına bağlı olarak yeni eyaletlerin kurulması neticesinde uc eyaletten iç eyalete dönüşen Rumeli Eyaleti içerisindeki güvenilir konumu sebebiyle Sofya'da yeni bir kale inşasına ihtiyaç duyulmamıştır.[11]

Sofya'ya uğrayan seyyahların aktardıklarından şehrin surları ve kalesi hakkında bazı bilgiler elde edilebilmektedir. 1433 yılında Sofya'dan geçen Bertrandon De La Broquiere, surların Sofya'nın bir zamanlar büyük bir şehir olduğuna işaret ettiğini, ancak tamamının harap olduğunu söylemiştir. Bertrandon, şehrin aynı zamanda küçük bir kalesinin olduğunu ve bu kalenin güneye doğru bir dağa yaslandığını belirtmiştir.[12] Bertrandon'un anlattıklarına göre faal olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmese de 1433 yılında Sofya'da bir kale bulunuyordu. Buna karşın Evliyâ Çelebi, Sofya Kalesi'nin fetih sırasında yıkıldığını söylemiştir.[13] Latin tarihlerini kaynak göstererek, Sofya Kalesi'nin İstanbul Kalesi büyüklüğünde olduğunu ve 47000 adım uzunluğunda suru bulunduğunu ifade etmiştir. Yine

---

[10] ERGENÇ, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 26.

[11] Sofya, Justinian zamanında yapılan surlar yıkıldığı zamandan 1828–1829 yılında patlak veren Osmanlı–Rus savaşından kısa bir süre öncesine kadar korumasız kalmıştır. Bu savaştan kısa bir süre önce şehrin etrafına savunma hendekleri kazılmıştır. Bk. GUTKIND, Erwin A., "Additional Notes on the Historical Development of Seuthopolis, Sofia and Varna", *International History of City Development, Urban Development in Eastern Europe: Bulgaria, Romania and The U.S.S.R.*, Ed. Gabriele Gutkind, New York 1972, Vol. VIII, p. 81.

[12] *Bertrandon De La Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, Ed. CH. Schefer, Çev. İlhan Arda, İstanbul 2000, s. 253.

[13] Evliyâ Çelebi, Sofya Kalesi'nin sulh ile feth olunmak üzere iken içerde bulunan Sırpların anlaşmaya uymayarak saldırıya geçmeleri üzerine savaş yolu ile alındığını, daha sonra Murat Hüdavendigâr'ın emriyle Balaban Paşa ve beraberindeki askerler tarafında kale burçları ve bedenlerinin 40 günde yerle bir edildiğini anlatmıştır. Bk. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 512.

Yunanlıların Yanvan Tarihi'ni[14] kaynak göstererek; 27 kapısı, 1700 kulesi, 70000 beden dişleri ve 700 adet tılsımları olduğunu aktarmıştır.[15]

Sofya'nın kalesi ve surları hakkında XIX. yüzyılda şehre gelen Felix Kanitz tarafından da bazı bilgiler verilmiştir. Kanitz, eski şehrin sur kalıntılarının kuzeyde Berkofça yolu üzerindeki Kurşunlukapı civarında bulunduğunu söylemiştir. Kalenin de şehrin içerisinde muhtemelen eski Sv. Sofia (Aya Sofya) kilisesinin bulunduğu yerde olduğunu ifade etmiştir.[16]

Kanitz'in Berkofça yolu üzerindeki Kurşunlukapı civarında olduğunu söylediği sur kalıntılarının dışında şehrin merkezinde ikinci bir surun varlığı da bilinmektedir. Dolayısıyla Sofya'da biri şehrin dışında diğeri kalenin bulunduğu merkezin etrafında olmak üzere iki farklı sur olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde Sofya'daki birçok mahalle merkezdeki şehir duvarlarının dışında kurulmuştur.[17] XVII. yüzyılın sonlarına ait bir belgede geçen ve şehir ahalisi tarafından hendek ve şeranbol (tabya) olarak nitelendirilen yapıların, bu duvarın kalıntıları olduğu düşünülmektedir. Şehir ahalisi söz konusu belgede çarşı, cami ve mescit gibi kamusal yapılar ile suların hendek ve şeranbol içerisinde; evlerin ise genellikle hendek ve şeranbol dışarısında yer almasının kendileri için yarattığı zorluktan bahsetmiştir. Bu durumun yaşlılar ve güçsüzlerin cemaatten mahrum kalmalarına yol açtığını belirtmişlerdir. Şeranbolün gereği olmadığından, kaldırılması için emr-i şerif talebinde bulunmuşlardır.[18]

2. Paşa Sarayı

Eyalet merkezi olan şehirlerde, valilerin kapı halkı ile konakladıkları ve devlete ait işleri görüştükleri konak veya saraylar bulunmaktaydı. Şehir halkı

---

[14] Yanvan Tarihi, başlangıçtan 941–942 yılına kadar gelen Testimonium Flavianum'un bir dünya tarihinin çevirisi olan "Kitâbü'l 'Unvân" adlı eseridir. Bk. TEZCAN, Nuran, "Seyahatnâme", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 17.

[15] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi,* 3. Cilt/2. Kitap, s. 512.

[16] KANITZ, F. *Donau–Bulgarien und der Balkan, Historisch–Geographisch–Ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1879,* Leipzig 1882, Band (Cilt) II, p. 219–220.

[17] Örneğin şehir merkezine oldukça yakın bir yerde bulunan Koca Mahmut Paşa Camii'nin içerisinde bulunduğu Kara Şahin Mahallesi de bu duvarların hemen dışmda yerleşikti. GRADEVA, Rossitsa, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", *Rumeli Under The Ottomans, 15th–18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, p. 255.

[18] BOA, MHM. d 100, s. 61, b. 219.

tarafından inşa ettirilmek, satın alınmak veya kiralanmak suretiyle valilerin kullanımına sunulan bu yapıların bakım, onarım, ısıtma, güvenlik vb. giderleri de yine şehir halkı tarafından karşılanmaktaydı.[19]

Rumeli Eyaleti'nin merkez şehri olan Sofya'da valilerin ikameti için bir saray inşa edilmiştir. Evliyâ Çelebi, Paşa Sarayı ismi ile bilinen bu sarayı; *Vitoş Dağı'na bakan havadar ve süslü bir vezir sarayı* olarak tasvir etmiştir.[20] Sarayın, cirit silahşorluğu yapılan geniş bir at meydanı bulunduğunu, divanhaneden başka altlı üstlü 70 adet odası, kiler, mutfak ve hamamı olduğunu söylemiştir. Sultan yoluna ve Çelebi Camii'ne bakan Paşa odasının ise gayet süslü ve sanatlı olduğundan bahsetmiştir.[21] Evliyâ Çelebi'nin tarif ettiği saray, XVII. yüzyılda yanmıştır.[22] Bu nedenle XVIII. yüzyılın hemen başlarında Sofya'da yeni bir saray daha inşa edilmiştir. Bu saray, 1705 yılında Rumeli Valisi Seyyid Hasan Paşa[23] tarafından Şuca Fakih Mahallesi'nde satın alınan arsa üzerine yaptırılmıştır.[24] Sarayın vakfiyesinde fiziki yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.[25] Ayverdi, Evliyâ Çelebi'nin anlattığı

---

[19] ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 2013, s. 20.

[20] Evliyâ Çelebi seyahatnâmesinde, Paşa Sarayı ile Yakup Ağa, Koca Mehmet Ağa, Koca Peltek Yakup Çavuş, Molla, Gınayî Efendi ve Durganlı Ağa saraylarının isimlerini de zikretmiştir. Bk. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 516.

[21] Evliyâ, paşa odasının tarih beytini şu şekilde yazmıştır: *Görüp itmâmını anın dedim târîhini ol dem, Te'âlallah olup tâk–i bülendi âsumân–âsâ.* Bu beytin ikinci mısrası cümmel (ebced) hesabı üzere odanın yapılış tarihini vermektedir. Bunun da 1535–1536 (h. 942) tarihine tekabül ettiği belirtilmiştir. Bk. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 516.

[22] CAMBAZOV, İsmail, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. I, s. 193.

[23] 15 Nisan 1708 (24 Muharrem 1120) tarihli saraydâr tayini ile ilgili beratta Hasan Paşa'dan merhum olarak bahsedilmektedir. Bk. BOA, C.EV., D. 72, G. 3561.

[24] XVII. yüzyıldaki Paşa Sarayı, Gül Camii Mahallesinde bulunmaktaydı. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 254.

[25] Buna göre; sarayın muhavvata–ı hariciyesi taş duvar ile çevriliydi. İçerisinde büyük bir divanhane, bunun altında kapıcılara mahsus bir oda, fevkânîde valilere mahsus bir büyük ve iki küçük oda, enderûn ağalarına mahsus 10 fevkânî oda, bir kahve odası, bir dehlîz, tahtânîde 10 oda, sofalar, kiler, hamam ve camekânı ve mâ–i cârî (akar su çeşmesi), kethüdalara mahsus iki fevkânî ve iki tahtânî oda, bir matbah ve kethüdâ tevâbiine mahsus 10 oda, vekil–i harç ve masraf kâtibi olanlara mahsus dört oda, iki sofa ve dehlîz, aşçıbaşı ve kiler kâtibi olanlara mahsus iki oda, mahtab ve karakullukçulara mahsus 10 oda, yine karakullukçulara, tabl (davul) ve alem mehterlerine mahsus 30 oda vardı. Tahminen 300 at alır üç büyük ahır, yine 100 at alır bir büyük ahır, ağayân taifesine mahsus 25 oda ki her birinin birer hüddâm odası ve sofası ki toplam 50 oda, ağaların atlarına ahır ve samanlık, 12 fevkânî ve tahtânî oda, altlarında tahminen 50 at alır ahır, dahîl–i muhavvatada (avluda) dört fevkânî oda, sofa, dehlîz, iki tahtânî oda, matbah, hamam ve camekân ve avlu vardı. Bk. VGMA, Defter 626/1, s. 241–242; EREN, Halit, BAYIR, Önder, OĞUZ, Mustafa, METE, Zekai, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan*, İstanbul 2012, C. II, s. 556–560; AYVERDİ, Ekrem

sarayı Eski Paşa Sarayı olarak nitelendirirken, XVIII. yüzyılda yapılan sarayı ise vakıf olarak yaptırıldığı için Vakıf Paşa Sarayı olarak nitelendirmiştir.[26]

Paşa Sarayı'nın vakfiyesine göre sarayın güvenlik ve temizliği için üç kişi saraydâr tayin olunmuştur. İncelenen dönemde günlük on akçe ile Ebubekir isimli kişi baş saraydârdı. Ebubekir vefat edince Sofya Kadısı Yusuf tarafından 15 Nisan 1708 (24 Muharrem 1120) tarihinde saraydârbaşılığın Çelebioğlu Ömer Halife'ye tevcih edilmesi arz edilmiştir.[27]

Paşa Sarayı'nın bazı kısımları, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru harap olmuştur. 4 Ekim 1749 (21 Şevval 1162) tarihli buyrulduda, sarayın bazı yerlerinin harabe olduğu ve tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Harabe olan yerlerin tespiti yapılarak tamir edilmesi istenmiştir.[28]

Paşa Sarayı, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, 1785 yılından önceki bir tarihte yanmıştır. 1786 yılında Sofya'dan geçen S. Lüziyan, Rumeli Valisi Abdi Paşa'nın kısa bir süre önce yanan sarayın inşası ile ilgilendiğini söylemiştir. Lüziyan'ın da ifade ettiği üzere Abdi Paşa'nın girişimleri sonucunda yanan sarayın yerine yenisi inşa edilmiştir.[29] Ancak Abdi Paşa'nm inşa ettiği bu saray da 20 Şubat 1816 yılında yanmıştır. Yanan sarayın arsası üzerine yaklaşık 20 yıl sonra yeni bir saray inşa edilmiştir. Bu saray, 1878 yılında yarı bağımsız Bulgar Prensliği'nin kurulmasından sonra Bulgar prenslerinin kullanımına tahsis edilmiştir.[30] XIX. yüzyılda yapılan yenileme çalışmaları ile sarayın mimari çehresinde değişiklikler yapılmıştır. 2000'li yılların başında Etnografya Müzesi ve Ulusal Sanat Galerisi olarak faaliyet gösteren

---

Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* İstanbul 1981, IV. Cilt/IV. Kitap, s. 102.

[26] AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 96, 102.

[27] BOA, C. EV., D. 72, G. 3561.

[28] SŞS 311 (1), s. 18, b. 1.

[29] Sarayın yanmasına nefs–i Sofya'da sakin ehl–i İslâm ahali ile Yahudilerin sebeb olduğu belirtilmiş, bu sebeple masrafların bunlar tarafından karşılanması istenmiştir. Diğer taraftan saray planlandığı gibi 300 oda olarak inşa edilirse bunun için çok fazla masraf olacağı belirtilmiştir. Bu nedenle 100 oda olarak inşa edilmesi istenmiştir. Ayrıca saray civarında bulunan bir hanın da tamiri gerçekleştirilmiştir. Bk. BOA, C.SM. , D. 120, G. 6049, b. 1–5.

[30] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 32.

saray,[31] günümüzde Cumhurbaşkanlığı Sarayı ve Bulgaristan Bilimler Akademisi olarak hizmet vermektedir.[32]

Fotoğraf 2.1: Paşa Sarayı ve Karşısındaki Çelebi Camii, 1878
Kaynak: NBKM-BIA, C III 220

3. Mahkeme Binası

Tanzimat Dönemi'nde müstakil mahkeme binaları yapılıncaya kadar Osmanlı şehirlerinde kamu binası niteliğinde bir mahkeme binası yoktu.[33] Kadılar kendi ikametgâhlarını aynı zamanda mahkeme binası olarak da kullanıyorlardı.[34] Hem ikamet alanı olabilecek hem de yargılama yapılabilecek fiziki yapıya sahip bir ev kiralanarak davalar burada görüşülüyordu. Uygun bir bina olmadığında şehrin en büyük camisi mahkeme binası olarak kullanılıyordu.[35]

---

[31] CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 193.
[32] İBRAHİMGİL, M. Zeki, KELEŞ, Hamza, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, İstanbul 2016, II, s. 939.
[33] Müstakil mahkeme binaları zaman içerisinde gerçekleşen kurumsallaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Bk. ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)", *Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan*, Ankara 1977, s. 245–246.
[34] İNALCIK, Halil, "Mahkeme–Osmanlılarda", *İA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 149–151.
[35] ÜNAL, M. Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı, *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1996, C. 6, s. 120.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da bir mahkeme binası bulunuyordu. Mahkeme'nin tamiratı için yapılan bazı harcamalar şehir masraf defterlerine kaydedilmiştir. Ancak mahkeme binasının sadece yargılamaya mahsus müstakil bir bina mı olduğu veya hem mahkeme binası hem de kadının ikametgâhı olarak mı kullanıldığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İşirkov, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Novi Sofiyski (Yeni Sofyalı) Aya Nikola'nın hayat hikâyesine göre kadılığın Paşa Sarayı'nda yer aldığını söylemiştir.[36] Fakat bunun dışında mahkeme binasının Paşa Sarayı'nda yer alıp almadığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı gibi mahkeme binasının yerini belirleyebilecek bir belgeye de tesadüf edilmemiştir.

B. Ticaret Mekânları

1. Bedesten

Bedesten kelimesi, bezistan veya bezzazistandan teşekkül etmiştir. Arapça bir kelime olan bez, kumaş; bezaz ise bez satan manasında kullanılır. Bez ve bezzaz kelimelerinin sonuna Farsça -istan eki getirilerek bezciler, kumaşçılar çarsısı manasındaki bezistan ve bezzazistan kelimeleri türetilmiştir. Bezistan veya bezzazistan, XVII. yüzyıldan itibaren bedestan şeklinde yazılıp söylenmeye başlanmıştır. Bugün ise bedestan yerine bedesten kelimesi kullanılmaktadır.[37]

İslâm şehircilik anlayışına göre çarşının merkezinde bedesten yer almaktaydı. Şehir çarşıları ve dükkânlar bedesten etrafında biçimlenir, yine etrafında tüccar hanlarının yapılması ile bedesten şehrin en canlı ticaret bölgesinin merkezi haline gelirdi. Bir şehirde birçok tüccar ve esnaf hanı olduğu halde sadece bir bedesten bulunurdu.[38] İnalcık, sadece önemli şehirlerde var olduğunu söylediği bedestenlerin ait olduğu şehirlerdeki uluslararası ticareti ortaya koyduğunu belirtmiştir.[39]

---

[36] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 32.

[37] CEZAR, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 13.

[38] Semavi Eyice, bir şehirde iki bedestenin bulunması ile ilgili istisnai bir şehrin İstanbul olduğunu söylemiştir. İstanbul'da ikisi şehir merkezinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten inşa edildiğini belirtmiştir. Eyice, bazı şehirlerde bedesten olarak adlandırılan birden fazla yapının bulunmasını, bedesten olarak nitelendirilen bazı yapıların aslında arasta, ribât ve kervansaray gibi

Sofya, uluslararası ticaretin yaşandığı önemli bir Balkan şehriydi. Bu ticaretin baş aktörleri ise Osmanlılar tarafından önemli imtiyazlar tanınan Dubrovnikli tacirlerdir. Balkanların yerel halkları ile geleneksel ticari ilişkileri olan Dubrovnikliler, ticari aktivitelerini XV. yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlar'daki Osmanlı şehirlerinde de sürdürmüşlerdir.[40] Sofya, XV-XVII. yüzyıllar arasında Dubrovnik kervan ticareti için önemli bir ithalat ve ihracat merkezi olmuştur.[41] Dubrovnikli tacirlerin Sofya'daki aktif ticaret merkezi ise II. Bayezit'in damadı Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa tarafından 1506 yılında yaptırılan bedestendi. Balkanların en büyük bedestenlerinden olan Yahya Paşa Bedesteni'nin inşası, Sofya'nın askeri ve idari merkezlikten ticari bir metropole dönüşmesinin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.[42]

Yahya Paşa Bedesteni, Bana Başı Camii ile Mahmut Paşa Camii arasındaki alanda ve Çukacılar Hanı'nın karşısında yer almaktaydı.[43] Yahya Paşa'nm 1506 tarihli vakfiyesine göre bedestenin içerisinde 36 dükkân ve 8 oda vardı. Bedestenin dış cephesinde ise 101 adet dükkân bulunuyordu.[44] Kesme taşlarla inşa edilen bedestenin, kare planlı ve dokuz adet kubbe ile örtülü olduğu belirtilmiştir.[45] Evliyâ Çelebi, bu bedesteni süslü kubbeleri olan dayanıklı, kargir bir yapı olarak tasvir etmiştir.[46] Yahya Paşa Bedesteni'ni 1719 yılında gören Alman seyyah Von der Driesch de bedesteni taştan yapılmış mükemmel bir eser olarak nitelendirmiştir.[47]

Bedestenler taş yapılı, üstü kalın kubbelerle örülü ve dört tarafında demir kapıları olup, geceleri bekçiler tarafından korunduğu için sağlam ve güvenli yapılardı. Bu sebeple gerek çarşı esnafı ve şehirdeki zengin kimseler gerekse ticaret

---

farklı kategorideki yapılar olması ile açıklamıştır. Bk. EYİCE, Semavi, "Bedesten", *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, s. 303, 311.

[39] İNALCIK, Halil, "The Hub of The City: Bedestan of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, 1980, Vol. 1, s. 2.

[40] PASKALEVA, Virginia, "Osmanlı Balkan Eyaletleri'nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700–1850)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1967, C. 27, S. 1–2, s. 38–39.

[41] IVANOVA, "Sofya", s. 358.

[42] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 54.

[43] EYİCE, "Bedesten", s. 309.

[44] EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 503–504.

[45] ARASLI, Altan, *Avrupa'da Türk İzleri*, Ankara 2001, C. II, s. 735–736.

[46] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 518.

[47] 1871'de kısmen ayakta kalan harabe haldeki Yahya Paşa Bedesteni'nin 1888'de sadece dış duvarları ayakta kalabilmiştir. XX. yüzyılın başlarında ise tamamen ortadan kalkmıştır. Bk. EYİCE, "Bedesten", s. 309.

amacıyla şehir dışından gelenler para ve mücevherat gibi kıymetli mallarını burada saklardı.[48] Ancak her ne kadar güvenlikli yapılar olarak bahsedilseler de bedestenlerde yaşanan hırsızlıklar ile ilgili kayıtlara çok sayıda dava yansımıştır. Bu tür bir hırsızlık vakası da Yahya Paşa Bedesteni'nde yaşanmıştır. 9 Kasım 1728 (6 Rebiülahir 1141) tarihli buyrulduya göre bedesten ahalisinden Mehmet Efendi'nin 23 kuruşu, Seyyid Mustafa'nın 10 kuruş ve dört altını, Halil'in 240 kuruşu, Zimmi Mitre'nin 60 kuruşu ve Yahudi Yako'nun 50 kuruşu çalınmıştır. Bedestenin kapılarında, pencerelerinde ve diğer yerlerinde kırık ve delik olmadığı, dışarıdan içeriye girilmediği ve hırsızın bedesten ahalisinden birisi olduğu bildirilmiştir. Hırsızın ve paraların şer'an sorumlu olan kişiler tarafından bulunması, bedesten ve sakinlerinin güvenliğinin sağlanması istenmiştir.[49]

2. Hanlar

Han, şehir dışından gelen yolcu, seyyah ve tacirlerin konakladığı, aynı zamanda tacirlerin getirdikleri malların satıldığı bir yapıdır.[50] Çoğu zaman han yerine kervansaray ifadesi kullanılmıştır. Ancak işlev itibariyle her iki yapı birbirinden farklıdır. Genel olarak şehirlerarası yol güzergâhlarında yapılanlar kervansaray, şehir içinde yapılanlar ise han olarak adlandırılmıştır.[51] Aslında han ve kervansaraylar şehir dışındaki büyük yollar üzerinde kurulmuşlardır. Bunların erken devirlere ait örnekleri birer ribat[52] mahiyetinde olup asıl gayeleri ticaret değildir. Yolcuların barınmasını sağlamak amacıyla menzil yeri olarak yapılmışlardır. Han ve kervansarayların şehir içinde yapılanları ise konaklamanın yanı sıra ticaret için de kullanılmışlardır. Osmanlı döneminde şehir içinde bulunan han ve kervansarayların çoğu, mal getiren tüccarın konakladığı ve beraberindeki malların satışının yapıldığı binalar olarak kullanılmıştır.[53]

---

[48] ERGİN, Osman "Bedestan", *İA*, Eskişehir 1979, C. 2, s. 440.
[49] SŞS 309, s. 52, b. I.
[50] ERSOY, Bozkurt, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri", *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht–The Netherlands, August 23–28, 1999*, Eds. M. Kiel, N Landman, H. Theunissen, *Electronic Journal of Oriental Studies, IV (2001)*, No. 16, s. I.
[51] AKALIN, Şebnem, "Kervansaray", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 299. Kervansarayların Türk Tarihi'ndeki yeri ve önemi hakkında bk. CEZAR, Mustafa," Türk Tarihinde Kervansaray", *VIII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Ekim 1976,* C. II, s. 931–940.
[52] Ribat, sınır boylarında ve stratejik yerlerde inşa edilen askeri amaçlı müstahkem yapıdır. Ribat hakkında ayrıntılı bilgi için bk. KÖPRÜLÜ, Fuat, "Ribat", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S. II, s. 267–268; YİĞİT, İsmail, "Ribât", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 76–79.
[53] EYİCE, "Bedesten", s. 303.

XV-XVII. yüzyıllarda yerli ve yabancı tacirlerin sıklıkla uğradığı bir şehir olan Sofya'da birçok han inşa edilmiştir. Evliyâ Çelebi şehirdeki bazı hanların isimlerini zikretmiştir. Evliyâ'nın isimlerini saydığı hanlar; Bana Başı Hanı, İmaret Hanı, Siyavuş Paşa Hanı, Eski Han, Mahmut Paşa Hanı, Tahıl Bazarı Hanı, Saray bitişiğindeki Küçük Han, Bedesten karşısındaki Büyük Han, Çukacılar Hanı, Yahudiler Hanı ve diğer Yahudiler Hanı'dır. Evliyâ Çelebi, Koca (Sofu) Mehmet Paşa'nın ücretsiz kervansarayı olarak nitelendirdiği İmaret Hanı'nın 100 tavla at aldığını söylemiştir. Siyavuş Paşa Hanı'nın da 5000 at alabilen büyük bir kervansaray olduğunu belirtmiştir.[54]

Evliyâ'nın zikrettiği bu hanlardan bazılarının isimleri XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait kayıtlarda da yer almıştır. Belgelerden isimleri tespit edilen hanlar; Kapan Hanı,[55] Siyavuş Paşa Hanı,[56] Çukacılar Hanı,[57] Bana Başı Hanı,[58] Tahıl Bazarı Hanı,[59] Han-ı Cedîd[60], Kurşunlu Han[61] ve Kuru Çeşme Hanı'dır.[62] Bu hanlardan bazıları hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

---

[54] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, 519.

[55] SŞS 306, s. 27, b. 1. Belli bir malın ticaretine tahsis edilen hanlara kapan hanı denilirdi. Kapan hanları genellikle satışı yapılan malın ismi ile anılırdı. Bk. FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550–1650*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000, s. 33.

[56] SŞS 311 (1), s. 21, b. 2.

[57] SŞS 312 (1), s. 10, b. 1.

[58] SŞS 4, s. 3, b. 1; BOA, AHKR.d. 1, s. 165, b. 735.

[59] SŞS 17, s. 32, b. 1.

[60] 18–27 Eylül 1727 (Evâil–i Safer 1140) tarihli belgede ismi geçen bu hanın Sofya Kazası'nda olduğu söylenmiş, ancak tam olarak yeri belirtilmemiştir. Belgeye göre Han–ı Cedîd, vezir–i sâbık müteveffa Ali Paşa–yı Cedîd evkafındandı. 24000 akçe icare–i muaccele ve yıllık 4000 akçe icare–i müeccele ile Ak el–Hâcc Mehmet isimli kişi tarafından kiralanmıştır. Mehmet, harabe olan hanın tamiri için bir defasında 755 kuruş, 1699–1700 (h. 1111) senesinde de 937 kuruş sarf etmiştir. El–Hâcc Mehmet, harcadığı paranın karşılığı kadar hanı tasarruf etmeden vefat ettiği için hanın tasarruf hakkı kebire kızı Ümmetullah'a geçmiştir. Ümmetullah 1708–1709 (h. 1120) yılında hanın tamiri için 149 kuruş sarf etmiştir. Ümmetullah da babasının ve kendisinin harcadıklarının karşılığı kadar tasarruf etmeden vefat edince, hanın tasarrufu büyük ihtimalle çocukları olan Ayşe ve Mehmet'e geçmiştir. Çocuklar sağir oldukları için han, vasiyeleri olan büyük valideleri Hatice tarafından idare olunmuştur. Bu sırada Mehmet'te vefat etmiştir. Vasiye Hatice, toplam 1841 olan harcamayı alıncaya kadar Ayşe adına hanı tasarruf etmek istemişse de hanın mütevelli kaymakamı İbrahim, *na–hâk def–i intikal* eyledi diyerek hanı İbrahim isimli bir başka kişiye kiralamıştır. Vasiye Hatice, haklarını alıncaya kadar tasarruf etmek üzere emr–i şerif almışsa da İbrahim'in müdahalesi devam etmiştir. Bunun üzerine artık büyüyüp buluğa erdiği anlaşılan Ayşe, südde–i saadete arzuhâl sunarak hanın kendi tasarrufuna verilmesi için emr–i şerif talep etmiştir. Bk. BOA, A.DVN.ŞKT.d 112, s. 392, b. 2. Han–ı Cedîd'in ismi 24 Temmuz–2 Ağustos 1742 (Evâhir–i Cemazielevvel 1155) tarihi belgede, Yeni Han şeklinde geçmektedir. Bu tarihte hanın mütevellisi defterdar–ı sâbık müteveffa Ahmet Paşa'nın oğlu Mehmet idi. Mehmet, vekili Osman Bey aracılığı ile hanın harabe olan yerlerini tamir ettirmek istemiş, bunun için mahkemeden izin de almıştır. Ancak Sofya ahalisinden bazı ashâb–ı ağraz, hanın tamirine muhalefet etmiştir. Bk. BOA, A.DVN.ŞKT.d 1009, s. 32, b. 2.

Kapan Hanı: Sofya'daki en eski hanlardan olan Kapan Hanı, Veziriazam Hasan Paşa'nın vakfıdır.[63] Hasan Paşa'nın 17–26 Ekim 1508 (Evâhir-i Cemazielahir 914) tarihli vakfiyesine göre Sofya'nın Ömercik (Kapanhanı) Mahallesi'nde olup 17 oda, 7 ambar ve 3 dükkândan müteşekkildir. Hasan Paşa, Kapan Hanı'nı Karaman vilayetine bağlı Akşehir'de kendisinin yaptırdığı cami, imaret ve mektebin giderleri için vakfetmiştir.[64]

Şehre gelen eşyaların tartı ve fiyatlandırılma işleri Kapan Hanı'nda yapılırdı. Bunun için handa büyük bir kantar bulunurdu. Kantardaki tartı işlemi için resm-i kantar adı altında bir miktar vergi tahsil edilirdi. Kantar resmi Hasan Paşa Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktaydı. 22 Şubat–3 Mart 1718 (Evâhir-i Rebiülevvel 1130) tarihli belgeye göre şehirdeki bazı kişiler Kapan Hanı'ndaki kantarın dışında kantarlar peyda ederek vakfın gelirlerine zarar vermişlerdir. Bu durum, Kapan Hanı'nı hicri 1130 yılı Mart'ından itibaren 300 kuruş bedel ile ber vech-i iştirak olarak bir seneliğine iltizama alan Mehmet ve Mustafa tarafından devlet merkezine bildirilmiştir.[65]

Kapan Hanı zaman içerisinde harabe olmuş, bu nedenle tamir edilmesi gerekmiştir. 29 Aralık 1727 (15 Cemazielevvel 1140) tarihli belgede, Kapan Hanı'nın ber vech-i malikâne mutasarrıfı olan dergâh-ı âlî solaklarından Mehmet Ağa mahkemeye gelerek, Kapan Hanı'nın bazı yerlerinin tamir edilmesi, bazı yerlerinin ise yeni baştan yapılması gerektiğini söylemiştir. Tamirat masrafının tespiti için keşif yapılmasını ve bu konuda kendisine hüccet verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından tayin edilen Mevlâna Ahmet Efendi, mimar Mehmet Ağa ve bina ahvaline vakıf kişilerle Kapan Hanı'nda keşif yapmıştır.

---

[61] Bu han da, İstanbul'da Ebû Eyüb el–Ensarî civarında defnedilmiş olan Vezir Ali Paşa–yı Cedîd evkafındadır. Belgeye göre; Atike isimli kadının babası İbrahim, icare–i muaccelenin yarı sıra aylık 250 kuruş icare–i müeccele ile bu hanı uzun zamandan beri tasarruf etmişti. İbrahim'in vefatı üzerine mütevelli tarafından verilen temessük mucibince Kurşunlu Han, Atike'nin tasarrufuna geçmişse de Sofya'dan bazı kişiler buna engel olmak istemişler. Atike de bu kişilerin müdahalelerinin engellenmesi için emr–i şerif ricasmda bulunmuştur. Bk. BOA, AHKR.d. 6, s. 339, b. 1397.

[62] SŞS 312 (8), s. 25.

[63] Sofya'daki şemhane de Hasan Paşa evkafının gelirleri arasında yer almaktaydı. Şemhanenin dışında şem–i asel alımp satılması yasakken bazı kişiler resm vermemek için şemhaneye gelmeyip başka yerlerde alışveriş yapmaları vakfın gelirlerine zarar vermiştir. Eskiden olduğu gibi şem–i aselin kapan kantarı ile vezin olunması ve vakfa hâsıl kaydolan rüsumatın alınması için emr–i şerif ricasında bulunulmuştur. Bk. BOA, C.İKTS., D. 21, G. 1001.

[64] EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 516.

[65] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 75, s. 42, b. 1.

Keşif heyeti, hanın tamiri için gerekli olan malzemelerin listesini hazırlamış ve tamir için 454 kuruş gerektiğini belirtmiştir.[66]

Siyavuş Paşa Hanı: Devlet tarafından mübayaa usulü ile satın alınan zahireler bu handa depolanmaktaydı. 10 Ağustos 1743 (19 Cemazielahir 1156) tarihli fermanda, Sofya'da zahire depolamaya uygun bir ambar olmadığından Siyavuş Paşa Hanı'mn kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak, bu han da harabe olup, sadece dört duvarı kalmıştır. Hanın tamir edilerek zahire saklamaya uygun hale getirilmesi istenmiştir. Fakat kışın yaklaşması nedeni ile hanın tamiri için yeteri kadar zaman olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle baharda tamir edilinceye kadar satın alınan zahirelerin ücreti karşılığında kiralanan han ve haneler ile cami ve mescitlerin münasip yerlerinde muhafaza edilmesi istenmiştir.[67]

Çukacılar Hanı: Bedesten karşısındaki bu han Sofu Mehmet Paşa evkafındandır.[68] İncelenen dönemde Acem tacirler ikamet için genellikle Çukacılar Hanı'nı tercih etmişlerdir.[69] Şehrin önde gelen kişileri de bu han içeresindeki oda ve depoları mülk olarak edinmişlerdir. Örneğin Sofya ayanından Küçük Ali Ağa'nın Çukacılar Hanı dâhilinde bir kârgir mahzen ile bir dükkânı vardı.[70]

Diğer Hanlar: İncelenen dönemde Sofya'da, ismi tespit edilen hanların haricinde de bazı hanlar vardı. İsimleri belli olmayan bu hanların şehir içerisindeki yerleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bunlardan birisi müteveffa Mohaci Abdulgafur Efendi'nin kızlarının Tuz Pazarı'ndaki mülk hanıdır. Abdulgafur Efendi'nin kızları babalarından kendilerine intikal eden bu hanı yıllık yüz kuruş karşılığında kiraya vermişlerdir. Ancak han kirasını üç yıldan beri alamayan kız kardeşler paralarını alabilmek için meseleyi Divan-ı Hümayuna taşımışlardır.[71]

Bir diğer han Bana Başı'nda yer almaktaydı. Bana Başı'ndaki bu mülk han Sofya sakinlerinden Hafız Hüseyin Çavuş'un tasarrufunda iken vefat etmesi sebebi ile İstanbul'da sakin oğlu Seyyid el-Hâcc Mehmet'e intikal etmiştir. Ancak el-Hâcc

---

[66] SŞS 20 a, s. 41, b. 2.
[67] BOA, C. ML., D. 244, G. 10136.
[68] SŞS 312 (2), s. 9, b. 2.
[69] SŞS 306, s. 10, b. 2.
[70] SŞS 312 (1), s. 10, b. 1.
[71] BOA, AHKR.d. 2, s. 218, b. 999.

Mehmet'in başka bir şehirde olmasını fırsat bilen amcasının oğlu İbiş, han ve diğer bazı mülkleri haksız yere zapt etmiştir.[72]

3. Çarşı ve Pazarlar

Çarşı, Farsça çâr-sû (dört taraf) kelimesinden gelmektedir. Çarşı merkezinde bulunan bedestenden dört bir yana kapılar açılması ve her bir yönde çeşitli eşyaların satıldığı dükkânların bulunması nedeniyle bedestenin dört tarafındaki dükkânlar manasında çâr-sû tabirinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Farsçada üstü kapalı alış-veriş yerleri için bâzâr kelimesi kullanılmıştır. Türkçede ise bâzâr yerine çarşı kelimesi kullanılmıştır.[73]

Osmanlı şehirlerinde ekonomik hayatın en hareketli merkezleri çarşılardı. Kent ve köydeki insanların ortak buluşma alanları olan çarşılar, ekonomik hayatın merkezi olmanın yanı sıra nüfusun da en yoğun olduğu yerlerdi.[74] Şehir dışından getirilen ve şehirdeki esnaflar tarafından üretilen ürünler çarşıda satışa sunulurdu. Aynı malı üretip satan esnaflar çarşının belli bir yerinde faaliyet gösterirlerdi.[75] Sûk kelimesi ile ifade edilen bu yer genellikle burada faaliyet gösteren esnaf grubunun ismi ile anılırdı.

Osmanlı Devleti'nde çarşı bölgesini ifade etmek için sûk-ı sultânî kelimesi kullanılmıştır. Genellikle açık arttırma (mezat) ile satışı yapılacak menkul ve gayrimenkuller sûk-ı sultânîde satışa sunulurdu. Vesayet altındaki çocuğa ait bir mal,[76] borcu mal varlığından fazla olduğu halde vefat edenlerin terekeleri,[77] beytü'l-mâlın devlet adına hissedar olduğu terekeler[78] ve yeniçerilerden varisi olmadan vefat edenlerin terekeleri[79] sûk-ı sultânîde açık arttırma ile satışa sunulmuştur. Evliyâ

---

[72] Müteveffa Hüseyin Çavuş'un bu hanın yanı sıra Sungurlar çarşısında dört bab dükkânı ve Kiremitli mahallesinde büyük bir menzil ve içerisinde yer alan emval ve eşyası ile sair terekesi de oğlu Seyyid el-Hâcc Mehmet'e kalmıştır. Bk. BOA, AHKR.d. 6, s. 331, b. 1365.
[73] ERGİN, Osman, "Çarşı", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, s. 360.
[74] CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, s. 17.
[75] ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnâf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet–Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, s. 88.
[76] SŞS 4, s. 26, b. 2.
[77] SŞS 4, s. 46, b. 1.
[78] SŞS 17, s. 9, b. 1.
[79] SŞS 312 (4), s. 3, b. 1.

Çelebi, sûk-i sultânî olarak ifade ettiği Sofya çarşısında 1086 dükkân olduğunu söylemiştir.[80]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya şer'iyye sicillerinden tespit edilen çarşı, pazar veya sûk olarak nitelendirilen 24 adet çarşının ismi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Çarşılar

Sıra No	Çarşılar	Kaynak
1.	Arasta	SŞS 20 a, s. 40, b. 2.
2.	Attarlar	SŞS 4, s. 17, b. 2.
3.	Balıkçılar	SŞS 306, s. 41, b. 1.
4.	Bana Başı	SŞS 312 (2), s. 17, b. 2.
5.	Boyacılar	SŞS 306, s. 30, b. 2.
6.	Debbağlar	SŞS 4, s. 39, b. 2.
7.	Haffaflar	SŞS 312 (5), s. 4, b. 2.
8.	Hallaçlar	SŞS 312 (1), s. 13, b. 1.
9.	İçerü çarşı	SŞS 312 (1), s. 26, b. 2.
10.	Kapan	SŞS 269, s. 149, b. 2.
11.	Kasaphane	SŞS 17, s. 8, b. 1.
12.	Kazancılar	SŞS 312 (3), s. 16, b. 5.
13.	Kuru Çeşme	SŞS 312 (8), s. 66, b. 1.
14.	Kuyumcular	SŞS 312 (1), s. 49, b. 1.
15.	Kürkçüler	SŞS 312 (1), s. 4, b. 4.
16.	Pirinççiler	SŞS 4, s. 15, b. 2.
17.	Rumlar	SŞS 312 (5), s. 13, b. 3.
18.	Saat	SŞS 312 (1), s. 24, b. 1.
19.	Saraçhane	SŞS 309, s. 76, b. 3.
20.	Sığır Bazarı	SŞS 309, s. 76, b. 3.
21.	Sipahiler pazarı	SŞS 309, s. 76, b. 3.
22.	Sungurlar	SŞS 4, s. 37, b. 1.
23.	Takyeciler	SŞS 312 (1), s. 18, b. 2.
24.	Tuzcular	SŞS 312 (3), s. 43, b. 1.

Tablo incelendiğinde çarşı isimlerinin genellikle ya satılan ürün ya da üretici esnafın ismi ile aynı olduğu görülmektedir. Bunun yanından Kuru Çeşme ve Rumlar çarşısı gibi yer ve millet ismi ile anılan iki çarşı vardır.[81] İçerü çarşı olarak bilinen çarşı ise Osmanlı şehirlerinde örneğine sıklıkla rastlanılan Uzun çarşının Sofya'daki

[80] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 518.

[81] 1550 yılında Sofya'da Yahudiler Çarşısı olarak bilinen bir çarşının varlığından bahsedilmiştir. 1595 yılında Yahuda Çarşısı'nda yer alan Kara Danişmend Mahallesi mescidi vakfına ait 10 oda, Yahudiler tarafından kiralanmıştı. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 249.

ismidir. Ayrıca bu dönemde Sofya'da Bal Bazarı,[82] Sığır Bazarı[83] ve Tahıl Bazarı[84] isimli üç mahalle bulunmaktaydı.

C. Dini ve Sosyal Yapılar

1. Camiler

Camii, Türk-İslâm şehircilik anlayışına göre şehirlerin üç temel öğesinden birisidir. Türk-İslâm şehirlerinde cemaatin toplandığı ana ibadet yeri olan camilere, cami-i kebîr (ulu cami) denilmiştir.[85] Camiler ibadet mekânı olmanın yanı sıra farklı toplumsal ihtiyaçları karşılamak için de kullanılmıştır. Sıbyan mektebi olmayan yerlerde çocukların eğitim-öğretim faaliyetleri camilerde yapılırdı. Eğitim ve kültür faaliyetlerini tamamlayıcı mahiyette olan kütüphaneler cami içlerinde yer alabilirdi. Kadıların yargılama yapmak için camileri mahkeme olarak kullanmaları da bilinen bir uygulamaydı. Bunların yanı sıra merkezden gelen emirler camilerde halka okunur, bazı teftiş ve tahkikatlar yine halka açık olarak camilerde yapılırdı.[86]

Padişahlar, devlet ricâli ve hayırsever vatandaşlar tarafından bir vakıf bünyesinde yaptırılan camiler yüzyıllar boyunca Osmanlı şehirlerinin dini simgeleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Sofya'da bazı kiliseler camiye dönüştürülmüş, aynı zamanda yeni camiler inşa edilmiştir. Eyalet merkezi olması hasebiyle paşa rütbesini haiz devlet adamları tarafından mimari özellikleri bakımından önemli camiler yaptırılmıştır. Sofya'daki camilerin mimarisi yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Henry Blount, 1634 yılına ait seyahatinde Sofya'nın görkemli camiler ile donatıldığını ifade etmiştir.[87]

Evliyâ Çelebi şehirdeki bazı camilerin isimleri ve özellikleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Seyahatnâmede ismi geçen camiler Gül Camii, Koca Mahmut Paşa Eski Camii, Koca Derviş Mehmet Paşa Camii, Molla Efendi Camii, Eski Siyavuş

---

[82] SŞS 4, s. 13, b. 2.
[83] SŞS 269, s. 183, b. 3.
[84] SŞS 306, s. 79, b. 2.
[85] EYİCE, Semavi, "Cami–Mimari Tarihi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 56–90; Aynı yazar, "Anadolu'da ve Rumeli'de Türk Mescid ve Câmileri", *İA*, İstanbul 1979, C. 8, s. 101–118.
[86] ÖNKAL, Ahmet, BOZKURT, Nebi, "Cami–Dini ve Sosyokültürel Tarihi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 46–56.
[87] BLOUNT, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk*, Ankara 2010, s. 15.

Paşa Camii, Defterdar Camii, Paşa Sarayı önünde Çelebi Camii ve Şeftali Camii'dir. Evliyâ bu camilerin cuma kılınan büyük camiler olduğunu belirtmiştir.[88]

İncelenen dönemde ise Sofya'da 25 cami ismi tespit edilmiş olup, bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Camiler

Sıra No	Cami	Kaynak
1.	Abdi Hoca Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 12, Vsk. 60.
2.	Ak Danişmend Camii	BOA, AHKR.d. 2, s. 259, b. 1195.
3.	Bâlî Efendi Camii[89]	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 78.
4.	Cafer Çelebi Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 15, Vsk. 80.
5.	Çelebi Camii[90]	BOA, C.EV., D. 346, G. 17579.
6.	El-Hâcc Hamza Camii	SŞS 312 (1), s. 15, b. 1.
7.	Fethiyye Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 12, Vsk. 44.
8.	Gül Camii	SŞS 269, s. 170, b. 3.
9.	Has Biga Camii	SŞS 269, s. 177, b. 3.
10.	Hasancık Camii	SŞS 312 (3), s. 43, b. 1.
11.	Karagöz Bey Camii	SŞS 269, s. 9, b. 2.
12.	Karaman Camii[91]	SŞS 4, s. 47, b. 1.
13.	Kayanî? Camii	SŞS 312 (3), s. 11, b. 1.
14.	Mahmut Paşa Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 91.
15.	Mansur Hoca Camii	SŞS 269, s. 129, b. 2.
16.	Saraçhane Camii	SŞS 309, s. 72, b. 1
17.	Seyfullah Efendi Camii	SŞS 4, s. 39, b. 2.
18.	Siyavuş Paşa Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk.
19.	Sofu Mehmet Paşa Camii	SŞS 269, s. 50, b. 3; SŞS 269, s. 142, b. 4.
20.	Sultan Bayezit Han Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 65.
21.	Sultan Mehmet Han Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk.
22.	Sultan Murat Han Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 8, Vsk. 136.
23.	Sungurlar Camii[92]	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 59.
24.	Vildanzâde Ahmet Efendi Camii	BOA, C.EV., D. 502, G. 25357.
25.	Yazıcızâde Camii	BOA, D.BMK.SMM, D. 12, Vsk. 39

Tablodaki cami isimlerine bakıldığında neredeyse tamamının banilerinden dolayı şahıs isimleri ile anıldıkları görülmektedir. Bu camiler genellikle aynı isimle adlandırılan mahallelerin de merkezlerini teşkil etmişlerdir. Sofya'da El-Hâcc

[88] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 516–518.

[89] Salahiyye Camii olarak da bilinir. Bk. KESKİOĞLU, Osman, *Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür*, Ankara 1985, s. 54.

[90] Beylerbeyi ve Şuca Fakih Camii isimleriyle de bilinir. Bk. KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 123.

[91] Karaman Camii'nin isminin geçtiği belgede caminin harabe halde olduğu belirtilmiştir. Bk. SŞS 4, s. 47, b. 1.

[92] Bulgar Tarihçi İşirkov, El–Hâcc Bayram Camii'nin daha sonra Sungurlar Camii olarak bilinen cami ile aynı cami olabileceğini söylemiştir. Ayverdi ise Sungurlar ve El–Hâcc Bayram camilerini farklı camiler olarak göstermiştir. Karşılaştırma için bk. İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 23; AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri*, IV. Cilt/IV. Kitap, s. 97–99.

Hamza, Gül, Has Biga, İmaret, Karagöz Bey, Mansur Hoca, Sungurlar ve Yazıcızâde camileri ile aynı isime sahip mahalleler bulunmaktaydı.

Tabloya göre Sofya'da Osmanlı padişahlarının ismini taşıyan üç cami olduğu görülmektedir. Bunlar; Sultan Bayezit Han, Sultan Murat Han ve Sultan Mehmet Han camileridir. Ancak şehirde Sultan Bayezit Han isimli iki ayrı cami vardır. Birincisi I. Bayezit Han'a ithafen bu isimle anılmıştır. İkincisi ise II. Bayezit döneminde kiliseden camiye dönüştürülmüş ve kaynaklarda genellikle Gül Camii olarak bilinen Sultan Bayezit Han Camii'dir. Ekrem Hakkı Ayverdi de Sofya'da Bey Camii-Sultan Bayezit Cami ve Gül Camii-Bayezit-i Veli Camii şeklinde iki ayrı caminin ismini zikretmiştir. Ayverdi, her iki cami isminin de aynı tapu defterinde geçtiğini; Bey Camii-Sultan Bayezit Camii'ndeki bey unvanına bakarak, Sultan Bayezit ile kast edilenin Yıldırım Han olduğunu söylemiştir. Bayezit-i Veliye ait olduğu belirtilen Gül Camii'nin aynı tapu defterinde başka numara ve rumuzlarla gösterildiğini ifade etmiştir.[93]

Sultan Mehmet Han Camii, II. Mehmet'in (Fatih) ismini taşımaktadır. Bu caminin adı, Sofya'daki camiler hakkında kapsamlı bir liste hazırlayan Ekrem Hakkı Ayverdi'nin listesinde Fatih Camii olarak yer almaktadır. Sultan Murat Han Camii'nin ise I. veya II. Murat'a ithafen bu isimle anıldığı düşünülmekle birlikte bu padişahlardan hangisinin ismini taşıdığı ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, şehirdeki imar faaliyetlerinin II. Murat döneminden itibaren başlamış olmasından dolayı bu padişahın ismini taşıdığı düşünülmektedir. İncelenen dönemde Sultan Mehmet Han ve Sultan Murat Han camilerinde görevli imam, müezzin, kayyım ve ihlâs-hân gibi görevlilerin vazifeleri karşılığında Sofya İhtisap Gümrüğü Mukataasından aldıkları ücrete dair bilgiler mevcuttur.[94]

Sofya'da isimleri tespit edilen camilerden mimari ve tarihi özellikleri ile öne çıkan Mahmut Paşa, Sofu Mehmet Paşa, Seyfullah Efendi, Siyavuş Paşa ve Gül camileri hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

---

[93] AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 97.

[94] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 27, Vsk. 29, Vsk. 42, Vsk. 50, Vsk. 55, Vsk. 77, Vsk. 81, Vsk. 85, Vsk. 88, Vsk. 113, Vsk. 126.

Mahmut Paşa Camii: Edirne'deki Selimiye Camii'nden sonra Balkanlar'daki en büyük cami olma özelliğine sahiptir.[95] II. Mehmet'in sadrazamlarından Mahmut Paşa tarafından inşa edilen külliyenin bir parçasıdır.[96] Cami-i Kebîr, Ulu Cami, Büyük Cami ve Cuma Camisi gibi farklı isimlerle anılmıştır. Yapım tarihi olarak 1474 yılı gösterilmiştir.[97] Ancak Machiel Kiel, Mahmut Paşa'nın 1456 yılında sadrazam olduğunu, 1444–1456 yılları arasında ise Rumeli Beylerbeyi olarak görevde bulunduğunu, dolayısıyla caminin beylerbeyi olduğu dönemde inşa edilmiş olabileceğini söylemiştir.[98]

Resim 2.1: Koca Mahmut Paşa Camii, XIX. Yüzyılın Sonları
Kaynak: www.stara-sofia.com

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Sofya'yı işgal eden Rus orduları kumandanı Dondukov, Mahmut Paşa Camii'nin minaresini yıktırmıştır. Savaş

[95] Çok kubbeli ve çok ayaklı erken Osmanlı Mimarisi özelliklerini taşıyan bu camii, kare planlı ve üzeri dokuz adet kubbe ile örtülü olup, almaşık duvar tekniği ile inşa edilmiştir. İçerisinde dört adet ayak vardır. Kubbeleri bu ayaklara atılan kemerler taşımaktadır. Harim, dört ayağa oturtulan dokuz kubbe ile örtülüdür. Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Bk. İBRAHİMGİL, KELEŞ, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, II, s. 923.

[96] Külliye, sosyal amaçlar için inşa edilmiş yapılar topluluğudur. Külliyeler, devlet başkanları ile bunların eş ve çocukları, çeşitli yönetim kademelerinde bulunan idareciler ve hayırsever şahıslar tarafından halka hizmet amacıyla yaptırılmıştır. Merkezde cami olmak üzere medrese, türbe, darüşşifa (hastane), imâret (aş evi), tabhane (misafirhane), sıbyan mektebi, kütüphane, arasta–çarşı, han–kervansaray, hamam, meşruta binaları, belâlar, muvakkithane, sebil, çeşme ve diğer bazı yapılardan meydana gelir. Ancak bir külliye bünyesinde bu yapıların tamamının olması zorunlu değildir, bunlardan birkaçının bulunması yeterlidir. Nitekim Mahmut Paşa Külliyesi; cami, medrese, kütüphane, kervansaray ve sebilden meydana gelmekteydi. Bk. AKOZAN, Feridun, "Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, S. VIII, s. 304; KESKİOĞLU, Osman, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1969, S. VIII, s. 314; KESKİOĞLU, Osman, ÖZAYDIN, A. Taha, "Bulgaristan'da Türk–İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1983, S. XVII, s. 121; ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Külliye", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, s. 542.

[97] TURAN, Ömer, İBRAHİMGİL, M. Zeki, *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*, Ankara 2004, s. 160.

[98] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 80.

esnasında hastane olarak kullanılan cami, savaştan sonra devlet matbaası (1879) ve milli kütüphane (1880–1893) olarak kullanılmıştır. 1893 yılında Milli Arkeoloji müzesine tahsis edilen Mahmut Paşa Camii, 18 Mayıs 1905'de Bulgar Milli Arkeoloji binası olarak hizmete açılmıştır. Halen Bulgaristan Ulusal Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.[99]

Sofu Mehmet Paşa Camii: Sûfî veya Sofu lakaplarıyla bilinen Derviş Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.[100] Mimar Sinan'ın eseri olan camii, Sinan'ın eserlerinin listesinin verildiği tezkirelerde Bosnalı Mehmet Paşa Camii ismiyle zikredilir.[101] Sofya'daki camileri tanıtan Evliyâ Çelebi, yapıdan Koca Derviş Mehmet Paşa Camii ismiyle bahsetmiş, İmaret Camii olarak da bilindiğini söylemiştir.[102] İmaret Camii ismi, caminin içerisinde bulunduğu mahalleden kaynaklanmıştır.[103] Cuma Camii olarak da bilinmektedir.[104] Cami için kullanılan bir başka isim ise Kara Camii'dir. Caminin siyah renge yakın granit taştan yapıldığı için bu isimle anıldığı belirtilmiştir.[105]

Mimar Sinan'ın Bulgaristan'daki tek camii olan camii, Sofu Mehmet Paşa külliyesinin bir parçası olarak inşa edilmiştir.[106] Külliye içerisinde caminin yanı sıra medrese, kütüphane, imaret, bimarhane, hamam ve kervansarayın yer aldığı

---

[99] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 125.

[100] Osman Nuri Peremeci ve A. İşirkov gibi bazı yazarlar bu cami banisinin Sokullu Mehmet Paşa olduğunu iddia etmişlerdir. Bu konu hakkındaki tartışmalar için bk. CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 197–198. Ekrem Hakkı Ayverdi, Osman Nuri Peremeci'nin Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde geçen Koca Derviş Mehmet Paşa ismindeki koca lakabına bakarak caminin banisinin Sokullu Mehmet Paşa olabileceğini belirttiğini söylemiştir. Ayverdi, caminin banisinin Sofu Mehmet Paşa olduğunun gayet açık olduğunu ve en ufak tereddüde dahi yer olmadığını ifade etmiştir. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 99.

[101] EYİCE, Semavi, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 305. Bosnalı denmesinin sebebi Sofu Mehmet Paşa'nın Bosna Sancak beyliği yapması ile ilgilidir. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap. 99.

[102] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 517.

[103] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 122.

[104] CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 197.

[105] MEMİŞOĞLU, Hüseyin; *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995, s. 53. Diğer taraftan Bulgar kamuoyundan öğrenildiğine göre Kara Camii denilmesinin gerçek nedeninin petek ve külah kısmında çok belirgin olan ay yıldızlı alem olduğu ifade edilmiştir. Bk. İBRAHİMGİL, KELEŞ, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, II, s. 944–945.

[106] Osmanlı şehirlerinde külliyelerin birbirinden uzak yerlere kurulmasına dikkat edilmiştir. Böylece şehrin tüm kesimlerinin gelişmesi ve mamûr hale gelmesi istenmiştir. ERGENÇ, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 70. Nitekim Sofu Mehmet Paşa külliyesinin kurulduğu yere bakıldığında, güneyde şehir merkezinin uzağında bir bölgede kurulu olduğu görülecektir.

belirtilmiştir.[107] Sofu Mehmet Paşa'nın vakfiyesi[108] Ocak 1548 tarihinde tasdik edilmiştir. Camiden sökülerek müzeye (eski Mahmut Paşa Camii daha sonra Bulgaristan Ulusal Arkeoloji Müzesi) götürülen kitabesinde de 1547–1548 (h. 954) tarihi vardır.[109]

1587 yılında Sofya'ya gelen Reinhold Lubenau, Sofu Mehmet Paşa Camii'nin karşısındaki kervansarayda kaldığını söylemiştir. Kervansarayı; büyük kesme taşlarla inşa edilmiş, güzel sütunları olan, çatısı kurşunla kaplı yeni bir kervansaray olarak tarif eden Lubenau, kervansaray ve karşısındaki caminin, Osmanlı hükümdarı Sultan Murat'ın kız kardeşi ile evlenmiş olan Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığını söylemiştir.[110]

Evliyâ Çelebi, Sofu Mehmet Paşa Camii'ni şu şekilde tasvir etmiştir. "*...Aydınlık bir ibadetgâhtır. Selâtin camii gibi yüksek bir kubbesi var. İçi ve dışı gayet sanatlıdır. Gayet geniş avlusu var, çevresi tamamen sütunlar üzerinde ibret verici mavi kurşunlu kubbeler ile örtülmüştür, ama yüksek minaresi gerçekten çok düzgündür...*" [111]

Sofu Mehmet Paşa Camii, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların Sofya'yı ele geçirmesinden sonra 1882 yılına kadar cephanelik olarak kullanılmıştır.[112] Caminin minaresi, Rus ordusu başkumandanı Prens Alexander

---

[107] KESKİOĞLU, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", s. 314; EREN, İsmail, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* 1968, S. 8, s. 67–68. Meral Bayrak Ferlibaş ise Sofu Mehmet Paşa Külliyesi üzerine yaptığı çalışmada, külliye dâhilinde Mimar Sinan'ın eseri olan cami ile birlikte, imaret, medrese ve kervansarayın bulunduğunu söylemiştir. Külliye hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda külliye dâhilinde kütüphane, bimarhane (hastane) ve hamam olduğuna dair ifadelere rastlandığını; ancak Sofu Mehmet Paşa'nın 22–31 Ocak 1548 (Evâsıt–ı Zilhicce 954) tarihli vakfiyesinde bu yapıların varlığından söz edilmediğini söylemiştir. Vakfiyede misafirhane anlamında kullanılan tabhane kelimesinin araştırmacılar tarafından bimarhane olarak algılanmış olabileceğini belirtmiştir. Külliyeye ait olduğu söylenen hamamın ise 1563 tarihli vakfiye zeylinde geçtiğini ve Sofu Mehmet Paşa'nın ailesi tarafından vakfedildiğini söylemiştir. Bk. BAYRAK (FERLİBAŞ), Meral, "Sofya'da XVI. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Sofu Mehmed Paşa Külliyesi ve Camiden Kiliseye Çevrilmiş Bir Mabedin Hikayesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* İstanbul 2008, S. 19, s. 3.

[108] Sofu Mehmet Paşa'nın Arapça olan vakfiyesi için bk. VGMA, Defter 988, s. 51–64; EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 525–551.

[109] EYİCE, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", s. 305.

[110] *Reinhold Lubenau Seyahatnâmesi–Osmanlı Ülkesinde 1577–1578,* Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012, I, s. 139.

[111] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 517.

[112] EREN, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", s. 69.

Dondukov tarafından dinamitlenerek yıktırılmıştır.[113] Caminin kiliseye dönüştürülmesi ilk defa 1882 yılında gündeme gelmişse de yaklaşık yirmi yıl sonra kiliseye dönüştürülebilmiştir. Kiliseye dönüştürülen Sofu Mehmet Paşa Camii'ne Bulgaristan'da Hıristiyanlığı yayan Kiril alfabesinin kurucuları Kiril ve Metodius kardeşler ile onların beş öğrencisine atfen Sv. Sedmoçislenitsi (Yedi Azizler) ismi verilmiştir.[114]

Fotoğraf 2.2: Sofu Mehmet Paşa Camii, 1887.
Kaynak: www.stara-sofia.com

Seyfullah Efendi (Bana Başı) Camii: Molla Seyfullah Efendi isimli Sofya kadısı tarafından yaptırılmıştır. Banisine ithafen Seyfullah Efendi Camii ismiyle bilinir.[115] Bana Başı mevkiinde inşa edildiği için Bana Camii veya Bana Başı Camii

[113] EYİCE, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", s. 306.
[114] Sofu Mehmet Paşa Camii'nin kiliseye dönüştürülme süreci ve Osmanlı Devleti'nin bu duruma engel olmak için yaptığı girişimler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. BAYRAK (FERLİBAŞ), "Sofya'da XVI. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Sofu Mehmed Paşa Külliyesi ve Camiden Kiliseye Çevrilmiş Bir Mabedin Hikayesi", s. 1–35; KOYUNCU, Aşkın, "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu–II, Bildiriler, 13–15 Mayıs 2010,* Manisa 2010, C. II, s. 129–146; Aynı yazar, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 125–129.
[115] CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 196.

isimleriyle de anılmaktadır.[116] Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ayverdi, caminin kemer aynalığındaki taş üstüne boya ile 1566–1567 (h. 974) tarihinin yazıldığını söylemiştir. Ancak neye istinaden bu tarihin yazıldığının bilinmediğini belirtmiştir. Ayverdi'nin verdiği bu tarih birçok çalışmada caminin inşa tarihi olarak kabul edilmiştir.[117]

Evliyâ Çelebi'nin "*dört köşe duvar üzerinde yüksek bir kubbedir, ama hayli büyük camidir ve tamamen kurşun örtülüdür*"[118] şeklinde tarif ettiği Bana Başı Camii, Sinan ekolünde inşa edilmiş anıtsal bir yapıdır.[119] Bu camii merkezi kubbeli klasik Osmanlı Mimarisi'nin Bulgaristan'daki en güzel örneğini teşkil etmektedir.[120]

Resim 2.2: Bana Başı Camii, 1885
Kaynak: www.stara-sofia.com

[116] SŞS 4, s. 29, b. 1; s. 39, b. 2; SŞS 312 (8), s. 68, b. 1.
[117] AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 98.
[118] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 517.
[119] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 55.
[120] TURAN, İBRAHİMGİL, *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*, s. 159. Kare planlı ve tek kubbeli olup almaşık duvar tekniği ile yapılan bu camii 15x15 metre ebadında olup minare yüksekliği 34 metredir. Caminin bir de üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Bk. İBRAHİMGİL, KELEŞ, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, II, s. 919–920.

Bana Başı Camii, 1878–1879 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgarlar tarafından tahrip edilmiş ve minaresinin alemi yıkılmıştır. 1879 yılı itibariyle Sofya'da ibadete açık olan tek camidir.[121] Harap durumda olan caminin vakıf gelirlerine de el koyulduğu için Osmanlı Devleti'nce tahsis edilen paralar ile tamiratı yapılabilmiştir. 1904 yılında padişah II. Abdülhamit tarafından 100 lira tahsis edilmiştir. 1915–1917 yıllarında ise Osmanlı Evkaf Nezareti'nin tahsis ettiği 15.000 lira ile caminin tamiri yapılmıştır. Bu esnada şekli değiştirilen minarenin[122] boyu kısaltılmış ve somaki mermerden olan eski minber de yenilenmiştir. 1917 yılında Osmanlı Hükümeti caminin kubbelerinin yenilenmesi için 36 ton kurşun göndermiştir.[123] Camide son olarak 1920'li yıllarda Türkiye Büyükelçisi Fethi Bey tarafından finanse edilen onarım faaliyeti gerçekleştirilmiştir.[124]

Bulgaristan'da Komünist yönetim zamanında da asli fonksiyonu ile faaliyet gösteren Bana Başı Camii, bugün de Sofya'nın merkezinde Müslümanlara hizmet vermeye devam etmektedir.[125]

Siyavuş Paşa Camii: XVI. yüzyılın son on yılında veziriazam Siyavuş Paşa tarafından kiliseden camiye dönüştürülmüştür.[126] Evliyâ Çelebi Siyavuş Paşa Camii'ni, kurşunlu ve tek minareli olup yüksek zeminde yer alan, büyük bir camii

---

[121] Bana Başı Camii, Sofya'daki diğer camiler gibi çeşitli bahanelerle yıkılmak istenmiştir. 1890'da Belediye başkanı Dimitır Petkov, yeni bir hamam yaptırmak niyetiyle Bana Başı Camii ve bitişiğindeki Türk hamamının yıkılmasına karar vermiştir. Ancak Osmanlı Hükümeti ve Bulgaristan Komiseri vekili Mustafa Reşit Bey'in girişimleri neticesinde yıkım tehlikesini atlatmıştır. Bana Başı Cami'nin yıkılması 1906 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Belediye eski başkanı Dimitır Petkov, bu sefer dâhiliye nazırı olarak belediye tarafından inşa edilecek olan kaplıca ve otel arsasına bitişik olması sebebiyle Bana Başı Cami'nin yıkılmasına izin vermiştir. Osmanlı Hükümeti'nin Bulgaristan Kapıkethüdası Grigor Naçoviç'e nota vermesinin ve Bulgaristan Komiseri Sadık Paşa'nın girişimlerinin olumlu bir neticesi olarak bir kez daha yıkılmaktan kurtulmuştur. Bk. KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 129–130.

[122] Evliyâ Çelebi, Ban[y]a Başı Cami'nin minaresi için *"gayet sanatlıdır ki Sofya şehri içinde benzersizdir"* ifadesini kullanmıştır. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 517.

[123] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 129–130.

[124] CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 196.

[125] İBRAHİMGİL, KELEŞ, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, II, s.920.

[126] KIEL, Machiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period,* Van Gorcum, Assen/Maastricht 1985, p. 171. Camiye ismini vermiş olan Siyavuş Paşa, 1569–1570 (h. 977) yılında yeniçeri ağası olup sonra Rumeli Beylerbeyi olmuştur. 1583, 1586 ve 1592 yıllarında olmak üzere üç defa sadrazam olmuş, 1601 veya 1602 yılında vefat etmiştir. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill–i Osmanî*, Çev. Seyit Ali Kahraman, Haz. Nuri AKBAYAR, İstanbul 1996, C. V, s. 1517. Sicil–i Osmani'de Kanuni döneminde sadrazamlık yaptığına dair herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen Evliyâ Çelebi, Siyavuş Paşa'nın I. Süleyman'ın (Kanuni) vezirlerinden olduğunu belirtmiştir. Bk. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 517.

olarak tasvir etmiştir.[127] Bundan yaklaşık yetmiş yıl sonra Alman seyyah Von der Driesch, caminin içini de tasvir etmiştir. Caminin, Sofya'da biri kadınlar; diğeri veziriazam ve başka paşaların muhtemel ziyaretleri için iki özel kafesli alana sahip tek cami olduğunu belirtmiştir.[128]

Siyavuş Paşa Camii, XVII. yüzyılın başlarından 1858 yılındaki deprem sonucunda kısmi olarak tahrip oluncaya kadar, ara sıra meydana gelen depremler ve vakfın ekonomik sıkıntılar yaşamasına rağmen cami olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir.[129] Camii'nin 1818'de yaşanan depremde mihrabı, 1858'deki depremde ise minaresi yıkılmıştır. Bu depremler neticesinde harabe hale gelen Siyavuş Paşa Camii, 1877–1878 savaşından sonra metruk kalmış ve bir müddet odun deposu olarak kullanılmıştır. 1900'de kilise olarak hizmete açılmış ve 1906'da ise eski ismi olan Sv. Sofia ismi ile takdis edilmiştir.[130]

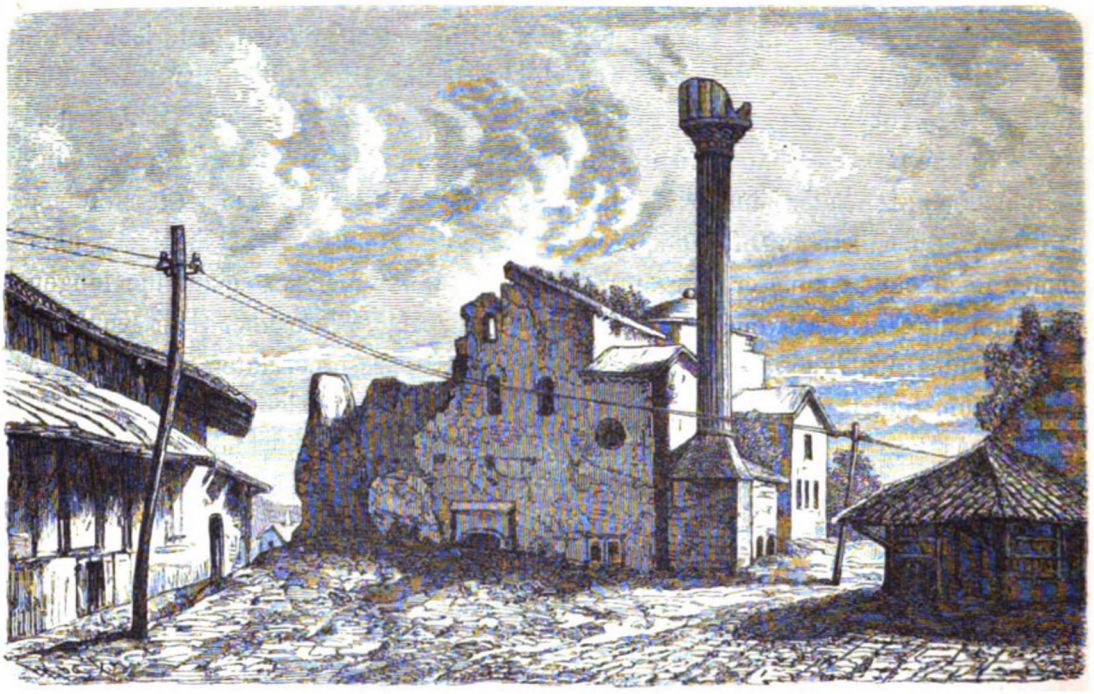

Resim 2.3: Felix Kanitz'in 1877 Yılındaki Siyavuş Paşa Camii Gravürü
Kaynak: KANITZ, F. *Donau-Bulgarien und der Balkan,* II, p. 212.

[127] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 517.
[128] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 180–182.
[129] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 180.
[130] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 126.

Gül Camii: II. Bayezit döneminde kiliseden camiye dönüştürülmüştür. İlk başlarda Büyük Kenise Camii olarak bilinen cami, 1520'li yıllarda Gül Camii ismi ile anılmaya başlamıştır.[131] Bayezit döneminde camiye dönüştürülmüş olması ve padişah tarafından caminin sürekliliğini sağlamak için bir vakıf kurulması sebebi ile Bayezit-i Veli veya Sultan Bayezit Camii olarak da bilinir.[132]

1689–1690 (h. 1101) yılından itibaren kullanılmaz halde olan Gül Camii'nin tamiratı için 1694–1695 yılında keşif yapılmıştır. Keşif neticesinde harabe-müşrif olan caminin onarımı için 995 kuruş (belgenin aslında 992 kuruş olarak yazılıdır) gerektiği tahmin edilmiştir. Bu denli bir onarımı gerektirecek tahribatın sebebi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen, bunun 2 Kasım 1687 yılında meydana gelen depremden kaynaklanmış olabileceği ifade edilmiştir.[133] Caminin tamiri için gerekli olan meblağın 1695–1696 (h. 1107) senesi cizye gelirlerinden ödenmesine ve cizye tahsildarı Küçük Ali Ağa'nın da mübaşir olarak tayin edilmesine karar verilmiştir.[134]

Gül Camii'nin incelenen dönemde fonksiyonunu devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde caminin hasır ve kandil ücreti için Sofya İhtisab Gümrüğü'nden günlük altı akçe tayin edildiği görülmüştür. 1 Kasım 1725 (24 Safer 1138) tarihinde bunun için bir yıllık olmak üzere mukataa emininden 2160 akçe

---

[131] GRADEVA, Rossitsa, "Sofia's Rotunda and Its Neighbourhood in Ottoman Times", *Osmanische Welten: Quellen und Fallstudien–Festschrift für Michael Ursinus,* Herausgeber (Editör) Johannes Zimmermann, Christoph Herzog, Raoul Motika, University of Bamberg Press 2016, p. 188.

[132] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 16, 21, 38, 108.

[133] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 189.

[134] BOA, C.EV., D. 213, G. 10602, b. 2–3. Sofya kadısı, Sofya müftüsü ve Rumeli kazaskerinin tayin ettiği nâibten oluşan komisyon caminin imam, müezzin ve diğer mürtezikasının bilgisine müracaat ettiğinde, camii hakkında şu bilgiler sıralanmıştır. 1– Cami binasının kilise binası olduğu ve Hz. İsa zamanından beri kullanıldığı. 2– Sultan Bayezit–i Veli Han tarafından ihya buyurulan bir cami olduğu. 3– Mürtezikalarma Sofya ihtisabı malından günlük 22 akçe vazife tayin edildiği, ancak 1689–1690 (h. 1101) senesinden beri dâhiliye ve hariciyesinin harabe–müşrif olduğu ve içinde namaz kılmanın mümkün olmadığı, buna rağmen mürtezikanın vazifelerini almaya devam ettiği. 4– Ahmet Efendi tarafından camide okunmak üzere 10 cüz için her bir cüze yevmi iki akçe verilmek üzere 415 kuruş paranın vakf edildiği ve bu paranın mütevellide halen mevcut olduğu. 5– Yine caminin mihrabında geceleri yanmak için şem' bahası verilmek üzere vakf eylediği handan yıllık 4000 akçe gelir geldiği, bu gelirin o vakitte de gelmekte olduğu. 6– Ahmet Efendi'nin caminin etrafında talebe–i ulûm için dört adet medrese hücresi yaptırdığı, hücrelerde kalan talebelerin cihet–i maişetlerine tayin olunmuş bir şeyleri olmadığı, sadaka ile geçindikleri. 7– Caminin etrafında 100 yıldan beri Yahudi taifesinin sakin olduğu. 8– Caminin tamir için yapılacak harcamanın 920 kuruş olarak tahmin edildiği, bu miktardan aşağıya vücuda getirilmesinin mümkün olmadığı. 9– Caminin dâhiliyesine 1689–1690 yılında merhum Köprülüzâde Mustafa Paşa; Niş, Semendire ve Belgrad'a azimet eylediğinde 400 kantar peksimet konulduğu ve hala yemeye uygun olmadığı. BOA, C.EV., D. 213, G. 10602, b. 1.

alınmıştır.[135] Bu dönemde Gül Camii'nde günlük iki akçe ile bir müezzin ve devir-hân,[136] günlük altı akçe ile bir hatip[137] ve günlük sekiz akçe ile bir vaiz[138] görev yapmaktaydı.

Gül Camii'nin minaresi ve yanındaki medresesi 1878 yılından sonra Bulgar hükümeti tarafından yıkılmıştır. Cami ise önce bir jimnastik cemiyetine verilmiş, ardından ecza deposu olarak kullanılmış ve 1893–1898 yılları arasında Prens Aleksandır Battenberg'in anıt mezarı (mozole) olarak kullanıldıktan sonra St. Georgi Kilisesi'ne dönüştürülmüştür.[139]

2. Mescidler

Camilerin yanı sıra şehirlerde yer alan Müslümanlara ait bir başka dini yapı mescitlerdir. Mescid, cuma ve bayram namazı kılınmayan, hutbe okunmadığı için minberi bulunmayan genellikle mahalle aralarında yer alan küçük ibadet mekânlarıdır.[140] Mescidler ihtiyaç halinde minare ve minber eklenerek cuma namazı kılınır hale getirilmiştir.[141] Rumeli Valisi Mehmet Paşa, Kara Danişmend Mahallesi mescidine minber ekleyerek camiye dönüştürmüştür.[142]

İncelenen dönemde Sofya'da isimleri tespit edilen 16 mescit aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Mescitler

Sıra No	Mescid	Kaynak
1.	Cundi Ahmet Bey Mescidi	BOA, AE.SAMD.III., D. 41, G. 4065.
2.	Divanzâde Mescidi	SŞS 4, s. 40, b. 1.
3.	El-Hâcc Hamza Mescidi	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 70.
4.	El-Hâcc Kemaleddin Efendi Mescidi	SŞS 4, s. 17, b. 2.
5.	El-Hâcc Yahşi Mescidi	SŞS 269, s. 135, b. 2.
6.	El-Hâcc Yahya Mescidi	SŞS 312 (3), s. 16, b. 5.
7.	Haffafhâne Mescidi	SŞS 306, s. 23, b. 1.

[135] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 14.
[136] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 11.
[137] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 16.
[138] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 21.
[139] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 126.
[140] YALÇINER, Gamze, "Mescit", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 2, s. 1204.
[141] YILDIRIM, M. Zahit, *Karahisâr–ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720–1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 156.
[142] AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 98.

8.	Kara Şahin Mescidi	SŞS 269, s. 175, b. 1.
9.	Kara Danişmend Mescidi	SŞS 312 (1), s. 18, b. 3.
10.	Kara Hisar Mescidi	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 57.
11.	Kazgancılar Mescidi	SŞS 4, s. 15, b. 2.
12.	Kız Kasım Mescidi	SŞS 312 (3), s. 6, b. 2.
13.	Saraçhane Mescidi	SŞS 269, s. 60, b. 2.
14.	Tekye Mescidi	SŞS 312 (1), s. 24, b. 4.
15.	Terzi Yusuf Mescidi	SŞS 306, s. 23, b. 1.
16.	Yazıcızâde Mescidi	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 68.

Mahallelerde bir veya ihtiyaca göre birden fazla mescit bulunabilirdi. Sicillerde geçen muhtelif belgelerden Kuru Çeşme, Mansur Hoca ve El-Hâcc İsmail mahallelerinde en az birer mescit bulunduğu anlaşılmaktadır.[143] Bu mescidler isimleri ile kaydedilmedikleri için yukarıdaki tabloya dâhil edilmemişlerdir.

Tabloya göre mescidler genellikle banilerinin ve esnaf çarşılarının isimleri ile anılmaktadır. Bazı mescidlerin isimleri ile mahallelerin isimleri aynıdır. Sofya'da; El-Hâcc Hamza, El-Hâcc İsmail, El-Hâcc Yahşi, Kara Şahin, Kara Danişmend, Kara Hisar, Kız Kasım, Kuru Çeşme, Mansur Hoca ve Yazıcızâde mescidleri ile aynı isime sahip mahalleler bulunmaktaydı. Ayrıca şehirde Alaca Mescid, Orta Mescid, Saruhan Mescidi ve Nasuh Hoca Mescidi isimli dört mahalle de bulunmaktaydı.

Sofya'daki bazı camiler ile mescidlerin de aynı isimleri taşıdıkları görülmektedir. Aynı isme sahip cami ve mescidlerden üçü El-Hâcc Hamza, Mansur Hoca ve Yazıcızâde mahallelerinin isimleri ile biri ise Saraçhane çarşısının ismi ile anılmaktaydı. Bu durumda adı geçen mahalleler ile çarşıda aynı isme sahip en az bir cami ve bir mescidin birlikte mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'daki cami ve mescidlerin tablolarda ismi verilenler ile sınırlı olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Bu tablolardaki cami ve mescidler sadece kayıtlardan ismi tespit edilebilenlerdir. Bu dönemde isimleri kayıtlarda geçmeyen başka cami ve mescidlerin de şehirde mevcut olması muhtemeldir. Nitekim satışı yapılan veya vakfedilen gayrimenkullerin etrafı tanıtılırken bazen cami, cami avlusu, mescit duvarı gibi ifadelere yer verilmektedir. Mesela Muhtesibzâde ve Kara Şahin mahallelerinde satışı yapılan evler ile Saruhan Bey Mahallesi'ndeki vakıf evin bir taraftan ismi belirtilmeyen camilere bitişik

[143] SŞS 269, s. 135, b. 1; s. 154, b. 2; SŞS 17, s. 8, b. 2.

olduğu ifade edilmiştir.[144] Her üç mahalledeki caminin tablo 2.2'de yer almayan bir cami olması mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde şehirde daha fazla cami ve mescidin olabileceği tahmin edilmektedir.

3. Tekke ve Zâviyeler

Dini-tasavvufi eğitimin yapıldığı ve tasavvuf öğretilerinin yaşam tarzı haline getirildiği tekkeler;[145] şeriat, tarikat ve hakikat konularında ders verilen, âdâb-ı İslâmiyye ve insâniyyenin öğretildiği dini mahiyetli eğitim kurumlarıdır.[146] Zâviyeler ise herhangi bir tarikata mensup dervişlerin şeyhleri idaresinde birlikte yaşadıkları, yolcu ve muhtaçlara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlanan; yerleşim merkezlerinde veya yol üzerlerinde inşa edilmiş bina veya bina topluluklarıdır.[147] Esas itibariyle benzer müesseseler olan tekke ve zâviyeler kuruldukları yer bakımından birbirinden ayrılırlar. Tekkeler şehir merkezinde veya şehre yakın yerlerde kurulurken zâviyeler şehir dışında ve yol güzergâhlarında kurulmuştur.[148]

Tekke ve zâviyeler ile mensubu olan şeyh ve dervişlerin, fethedilen toprakların iskân edilmesinde önemli bir yeri olduğu ve İslâm dininin buralarda yayılmasını sağladıkları yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur.[149] Bunlar, Rumeli'nin fethinde de önemli görev ve sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu sebeple

---

[144] SŞS 309, s. 101, b. 1; SŞS 312 (3), s. 23, b. 2; SŞS 17, s. 47, b. 2.

[145] Bugün tekke olarak yazılıp okunan kelimenin Osmanlı belgelerindeki yazılışı tekye şeklindedir. Bk. KARA, Mustafa, "Tekke", *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 368.

[146] İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, C. II, s. 253. Tekke eğitimi ve tekkelerin mimarisi ile ilgili yapılmış çalışmalar hakkında bk. KARA, Mustafa, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *TALİD*, İstanbul 2008, C. 6, S. 12, s. 107–138.

[147] OCAK, A. Yaşar, FAROQHİ, Suraiya, "Zâviye", *İA*, İstanbul 1986, C. 13, s. 468; OCAK, A. Yaşar, "Zâviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1978, S. XII, s. 250. Zâviyeler ve mimari özellikleri hakkında bk. EYİCE, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dini–İçtimai Bir Müessesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1963, C. 23, S. 1–2, s. 3–80.

[148] ALKAN, Mustafa, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi–Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma–*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 214.

[149] BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S. II, s. 279–387; OCAK, Ahmet Yaşar, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma/Panel Bildirileri*, Ankara 2000, s. 67–80.

Bulgaristan topraklarında birçok tekke ve zaviye kurulmuş, vakıflar ile finanse edilmek suretiyle desteklenmişlerdir.[150]

Sofya sicillerinde kayıtlı satış hüccetlerinden şehirdeki bazı tekkelerin yerleri tespit edilebilmektedir. Ayrıca bu tekkelerin hangi tarikatlara mensup olabileceği hususunda bazı tahminlerde bulunulmaktadır. 2 Ağustos 1721'de (8 Şevval 1133) Karagöz Bey Mahallesinde satışı yapılan evin bir tarafında vakıf tekke, bir tarafında ise Hüseyin Dede isimli kişinin mülkü yer almaktadır.[151] Tekke'nin bitişiğinde genellikle Bektaşiler tarafından kullanılan dede unvanına sahip birinin oturması bu mahalledeki tekkenin Bektaşi tekkesi olabileceğini düşündürmektedir. Yine 11 Kasım 1722 (Gurre-i Safer 1135) tarihinde Karagöz Bey Mahallesi'nde satışı yapılan evin bir tarafında tekke yer almaktadır.[152] Bu ev ile 2 Ağustos 1721'de satılan ev farklı evlerdir. Her iki evin de fiziki özellikleri ve etrafında oturan kişiler farklıdır. Dolayısıyla Karagöz Bey Mahallesi'nde değişik tarihlerde satışı yapılan bu iki ev aynı tekkeye değil, farklı tekkelere komşudur. Bu durumda Karagöz Bey Mahallesi'nde en az iki tekkenin olduğu söylenebilir.

Muhtesibzâde Mahallesi'nde 17 Ekim 1721 (25 Zilhicce 1133) tarihinde satışı yapılan ev, bir taraftan merhum Halil Efendi Tekkesi ile bitişiktir.[153] 27 Kasım 1712'de (27 Şevval 1124) El-Hâcc Yahşi Mahallesi sakinlerinden tarîk-i halvetiyye şeyhi Mustafa ibn-i Ali, aynı mahallede içerisinde iki halvethane olan evini ve nehr-i câri üzerinde iki halvethanesi olan tekkesini vakfetmiştir.[154] 28 Ocak 1722'de (10 Rebiülahir 1134) Ali Bey ibn-i Bektaş tarafından satılan Şeyh Mahallesi'ndeki evin

---

[150] Bulgaristan topraklarında kurulan bazı tekke ve zâviyeler hakkında bk. EYİCE, Semavi, "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi", *Belleten*, Ankara 1967, C. XXXI, S. 124, s. 551–600; KIEL Machiel, "Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı Kalugerevo–Nova Zagora'daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşi Tekkesi", *Belleten*, Ankara 1971, C. XXXV, S. 137, s. 45–60; ACAR, Damla (Sezer), *Bulgaristan'da Deliorman Bölgesi'ndeki Babai ve Bektaşi Tekkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999; BİLECİK, Gülberk, "Balkanlarda Bir Osmanlı Eseri: Otman Baba Türbesi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu–II Bildiriler (13–15 Mayıs 2010)*, Haz. Ünal Şenel, Manisa 2010, C. 1, s. 150–164; GÜRAY GÜLYÜZ, Bahriye, *Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2016; MEHMED, Halmi, "Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2016, S. 6, s. 66–82; HATİPLER ÇİBİK, Tuba, UMAROĞULLARI, Filiz, "Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşi Tekkeleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 6, S. 1, s. 467–469.

[151] SŞS 312 (3), s. 20, b. 1.

[152] SŞS 269, s. 153, b. 1.

[153] SŞS 312 (1), s. 15, b. 3.

[154] SŞS 269, s. 130, b. 1.

bir tarafında tekke mescidinin bahçesi yer almaktaydı.[155] 29 Nisan 1727'de (8 Ramazan 1139) Kara Şahin Mahallesi'nde satışı yapılan evin bir tarafında tekke avlusu yer almaktaydı.[156]

Sicillerde geçen bu tekkelerin yanı sıra Sofya'nın bilinen en ünlü zaviyesi Bâlî Efendi Zâviyesi'dir.[157] Vitoşa dağının yamacında bugün Knajevo denilen bölgede bulunan Bâlî Efendi'ye ait türbe, camii ve zaviye Kadı Abdurrahman ibn-i Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır.[158] Keskioğlu ise, caminin Taşköprü ahfadından Yusuf Salahaddin isimli kadı tarafından yaptırıldığını, bu nedenle Salahiyye Camii olarak adlandırıldığını söylemiştir.[159]

1 Mart 1727 (8 Recep 1139) tarihli belgede, Bâlî Efendi Tekke'sinin günlük 10 akçe ile tekke-nişini[160] Seyyid Ahmet, bir yıllık ücreti olan 3600 akçeyi Sofya İhtisabı Mukataası emîni El-Hâcc Hüseyin Ağa'dan aldığını beyan etmiştir. Seyyid

---

[155] SŞS 312 (1), s. 24, b. 4.

[156] SŞS 312 (2), s. 19, b. 1. Ayverdi, Kara Şahin Mahallesinde Hekime Hatun Halvetiye Tekkesi isminde bir tekkenin olduğunu belirtmiştir. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 100.

[157] Zâviye'ye ismini veren Bâlî Efendi, bugün Makedonya sınırları içerisinde kalan Usturumca'da (Strumitsa) doğmuştur. Hayatının büyük bir kısmını Sofya da geçirdiği için Sofyalı Bâlî Efendi olarak bilinir. İlim tahsiline Sofya'da başlayan Bâlî Efendi, eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Burada Halveti şeyhlerinden Kasım Çelebi (1520)'ye intisap ederek icazet almıştır. Kanuni Sultan Süleyman ile seferlere katılmış, padişahın iltifatına mazhar olmuştur. Fıkıh, kelâm ve hadis gibi zahirî ilimler ile ilgilenen Bâlî Efendi, Kuran'a bağlı bir sûfî olarak bilinir. Halvetiyye Tarikatı'nın büyüklerinden olup XVI. yüzyılda Balkanlar'da Heterodoks mezheplere karşı mücadele etmiş ve bu sebeple merkezi yetkililerle iyi ilişkiler kurmuştur. Batı Bulgaristan ve Makedonya bölgelerinde halvetiliğin yayılmasında etkili olmuştur. Yaşadığı dönemde şiddetli tartışmalara neden olan para vakıfları konusunda devrin padişahı Kanuni, Rumeli kazaskeri Çivizâde ve onun talebesi Şah Çelebi'ye hitaben mektuplar yazmıştır. Bâlî Efendi, h. 960 yılının Safer ayının son cuma günü 16 Kânun–ı Sâni'de vefat etmiştir. Hicrî 960 senesinin son cuması 27 Kânun–ı Sâni'ye ve o tarihteki Rûmî takvime göre de 11 gün eksik olarak 16 Kânun–ı Sâni'ye denk gelir ki yani 27 Kânun–ı Sâni 1553'tür. Burada verilen bilgiler ve daha fazlası için bk. CELEP, Halil, *Sofyalı Bâlî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı*, Ankara 2014, s. 28; Aynı yazar, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Tasavvuf Anlayışı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2013, S. 12, s. 99–126; KARA, Mustafa, "Sofyalı Bâlî Efendi", *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, s. 20; YILMAZ, Hasan Kâmil, "Bulgaristan'da Yetişen Müellif Mutasavvıflar", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya 21–23 Nisan 2000, İstanbul 2002, s. 324; KESKİOĞLU, Osman, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâlî Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1971, S. IX, s. 81–94; ÖZCAN, Tahsin, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999, S. 3, s. 125; AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 101.

[158] IVANOVA, "Sofya", s. 364.

[159] KESKİOĞLU, *Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür*, s. 54. Nitekim incelenen dönemde sicil kayıtlarında Salahiyye imamı Hüseyin Efendi'nin ismi geçmektedir. Bk. SŞS 4, s. 26, b. 3.

[160] Tekye–nişin; tekkede oturan, yatıp kalkan derviş yerine kullanılan bir tabirdir. Bk. PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1983, III, s. 448.

Ahmet, 21 Haziran 1716 (Gurre-i Recep 1128) tarihinden beri bu görevde bulunuyordu.[161]

Bâlî Efendi Camii 1879 yılında yıkılmış ve arsası üzerine bugünkü Knajevo Kilisesi inşa edilmiştir.[162] Bulgaristan komiseri Ali Ferruh Bey, türbenin etrafını dört duvar ile çevirtmiştir. Bâlî Efendi Türbesi, 1943 yılında Sofya'da bulunan II. Abdülhamit'in oğlu Abdülkadir Efendi[163] tarafından tamir ettirilmiş ve bir giriş kapısı yaptırılmıştır. 1992 ve 1994'te iki defa yakılan Bâlî Efendi Türbesi daha sonra restore edilmiştir.[164]

4. Kiliseler

Uzun yıllar Roma, Bizans ve Bulgar idaresinde kalmış olan Sofya'da bu süreçte çok sayıda kilise inşa edilmiştir. Çağdaş kaynaklar ve arkeolojik buluntular Roma döneminde Sofya'yı, çoğunluğu şehir surlarının dışında inşa edilmiş çok sayıda anıtsal kilisesi olan bir şehir olarak göstermektedir. Sur dışında kalan kiliseler zamanla terk edilmiş ve yok olmuştur. Ancak bu durumun önemli istisnalarından birisi St. Sophia Kilisesi ve etrafındaki mezarlıktır. Bu kilise ve St. George-Rotunda Kilisesi, zamanın yıkıcılığına, istila ve fetihlere, deprem ve büyük yangınlar gibi doğal afetlere rağmen bugüne ulaşan önemli antik şehir anıtlarındandır.[165]

IX. yüzyılın sonu-X. yüzyıl ve XI-XII. yüzyıllar Bizans İmparatorluğu'nda büyük kiliselerin yapıldığı bir dönemdir. Öyle ki bazı araştırmacılar Sofya'daki St. Sophia Kilisesi'nin de bu dönemde inşa edilen kiliselerden biri olabileceğini belirtmiştir.[166] XIII ve XIV. yüzyılda inşa edilen Bulgar kiliseleri genellikle sınırlı sayıda insan için yapılmış küçük kiliselerdir.[167] XV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan

---

[161] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 84.
[162] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 123. Bâlî Efendi'nin dergâhını kiliseye çeviren Bulgarlar, türbesini de yok etmişler. Türbenin bozulduğu gece Bâlî Efendi'nin papazı çarptığı rivayet edilmiştir. Bunun üzerine türbe tekrar meydana çıkarılmıştır. Bk. Yahya Kemal, *Balkana Seyahat*, Rahova 1339 (1923), s. 27–28.
[163] Osman Keskioğlu, Abdülkadir Efendi'nin 1944 yılındaki Sofya bombardımanında bir sığınakta öldüğünü belirtmiştir. Bk. KESKİOĞLU, *Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür*, s. 54, dipnot 22.
[164] CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 199.
[165] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 169–170.
[166] Bazı araştırmacılar da St. Sophia Kilisesi'nin Justinian dönemine ait olduğunu ve onun hâkimiyet anlayışının bir yansıması olduğunu ifade etmiştir. Bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 172.
[167] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 10.

bir Katolik kilisesi, XVI. yüzyılın başlarından itibaren üç Yahudi cemaatine ait sinagoglar ve XVII. yüzyıldan itibaren Holy Virgin Ermeni Kilisesi şehirde yaşayan gayrimüslimlere ait dini yapıları oluşturmaktaydı. XVI. yüzyılda Sofya'da 12 kilisenin bulunduğu, XIX. yüzyıla gelindiğinde bu sayının 8'e düştüğü tespit edilmiştir.[168]

1578 yılında Sofya'ya gelen seyyah Stephan Gerlach, şehirde çok sayıda kilisenin yer aldığını söylemiştir. En önemli kilisenin Azize Marina'ya adandığını, tepesinin kubbeli ve her tarafının restore edilmiş olduğunu ifade etmiştir. Konakladığı yerin yakınında yüksek ve yuvarlak bir kulenin yer aldığını, bundan kırk yıl önce burada Bulgarlara ait bir kilise (Gerlach'ın bahsettiği bu kilise St. George-Rotunda Kilisesi'dir) varken Türkler'in bu kiliseyi mescide çevirdiğini söylemiştir. Şehirde toplam 12 kilise bulunduğunu ifade etmiştir.[169]

Osmanlılar, darü'l-harpteki şehirleri ele geçirdiklerinde ilk olarak şehrin büyük kiliselerinden birini camiye çevirirlerdi. Sofya'da birden fazla kilise camiye dönüştürülmüştür. Bunlar arasında en dikkat çekenleri antik Roma dönemi kiliselerinden olan St. Sophia ve St. George-Rotunda kiliseleridir. Her iki kilise de fetihten uzun bir süre sonra camiye dönüştürülmüştür. Kiliselerin ne zamandan itibaren cami olarak kullanılmaya başladıkları ve bunun hangi şartlar altında gerçekleştiği ile ilgili bilgi karışıklığı söz konusudur. Bunun sebebi, Sofya'nın Osmanlı hâkimiyetindeki ilk yüzyılı ile ilgili kaynakların sınırlı ve yetersiz olması ile ilgilidir.[170] Machiel Kiel, St. Sophia Kilisesi'ne 1444 yılındaki savaş sırasında isyan teşebbüsünde bulunan Sofya'nın Hristiyan ahalisini cezalandırmak için el konulduğunu, XVI. yüzyılın son on yılında da veziriazam Siyavuş Paşa tarafından camiye dönüştürüldüğünü söylemiştir.[171] Rossitsa Gradeva ise bunun daha erken bir tarihte gerçekleşmiş olabileceğine dair kanıtlar olduğunu belirtmiştir. Kilisenin galibiyetin sembolü olarak fetihten hemen sonra camiye çevrilmiş olabileceğini

---

[168] IVANOVA, "Sofya", s. 361.

[169] GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577–1578*, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, C. II, s. 863–837.

[170] St. Sophia ve St. George–Rotunda kiliselerinin yapılış ve camiye dönüştürülme tarihleri ve bu kiliseler hakkında daha detaylı bilgi için bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 171–190. Aynı yazarın sadece St. George–Rotunda kilisesini inceleme konusu edinen bir başka çalışması için bk. "Sofia's Rotunda and Its Neighbourhood in Ottoman Times", p. 177–207.

[171] KIEL, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period,* p. 171.

söylemiştir. Bu düşüncesine XVI. yüzyılın ilk yarısına ait bazı seyahatnâmelerde yapıdan cami olarak bahsedilmesini kanıt olarak sunmuştur.[172] St. George Kilisesi ise II. Bayezit'in padişahlığı döneminde camiye dönüştürülmüştür. Kiel, St. George Kilisesi'nin Müslümanların 1492 yılından sonra Granada'dan kovulmalarına karşı bir tepkinin sonucu olarak camiye dönüştürülmüş olabileceğini söylemiştir.[173]

Sofya'da camiye dönüştürülen bir başka kilise St. Demetrius kilisesidir. Bu kilise camiye dönüştürüldükten sonra Fetih Camii olarak adlandırılmıştır.[174] Şehrin antik dönemdeki merkezine yakın bir yerde bulunmasından dolayı Sofya'nın fethinden sonra camiye dönüştürülen ilk kiliselerden olduğu belirtilmiştir. Genellikle Fethiye Camii olarak bilinmektedir. Sofya'da II. Mehmet'in ismi verilen bir cami daha vardır ki bu da kiliseden dönüştürülmüştür. Ancak her iki caminin de ne zaman ve hangi şartlarda camiye dönüştürüldükleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fethiye Cami'nin fetih sırasında, II. Mehmet Camii'nin ise 1443'ten sonra camiye dönüştürülmüş olabileceği tahmin edilmektedir.[175]

Osmanlılar, Sofya'daki bazı kiliseleri fethin sembolü olarak camiye dönüştürmekle birlikte gayrimüslim reayanın devletin ve Müslüman halkın baskısına maruz kalmadan rahat bir yaşam sürmelerine imkân tanımış, ibadetlerini kendi ibadethanelerinde yerine getirmelerine izin vermiştir.[176] Yeni kilise inşa etmelerine müsaade edilmeyen gayrimüslimler devlet merkezinden izin almak suretiyle mevcut kiliselerinin tamir ve bakım işlerini gerçekleştirmişlerdir.[177] 29 Temmuz–7 Ağustos 1718 (Evâil-i Ramazan 1130) tarihli belgede Sofya'nın Kaloyan Mahallesi

---

[172] Bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 174–180.
[173] KIEL, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period,* p. 171.
[174] IVANOVA, "Sofya", s. 360.
[175] Fatih Sultan Mehmet Camii'nin, padişahın Batı Balkanlara düzenlediği bir sefer sırasında yerel Hristiyanları cezalandırıcı bir aksiyon olarak kiliseden camiye dönüştürülmüş olabileceği belirtilmiştir. Cezalandırmayı gerektirecek durumun ise 1454 yılında Sofya bölgesinde görülen Radich isimli bir hayduttun faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmış olabileceği iddia edilmiştir. Bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 174–175 ve footnote 33.
[176] Balkanlar'da Hristiyan Kiliseleri ve Osmanlı Devleti'nin bu kiliselere karşı tutumu hakkında bk. GRADEVA, Rossitsa, "Ottoman Policy Towards Christian Church Buildings", *Rumeli Under The Ottomans, 15th–18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, p. 339–368; Aynı yazar, "On Zimmis and Church Buildings: Four Cases From Rumeli", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century,* İstanbul 2008, p. 179–213; Aynı yazar, "The Church in the Life of Sofia Citizens, 15th to 18th Century (Preliminary Notes)", *Religion and Boundaries: Studies from the Balkans, Eastern Europe and Turkey*, Ed. Galia Valtchinova, İstanbul 2010, p. 47–79.
[177] HUPCHİCK, *The Bulgarians in the Seventeenth Century–Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule,* p. 128.

Yahudileri, mahallelerinde bulunan ve fetihten beri kendilerine bırakılmış olan kiliselerinin tamir edilmesi gerektiğini söylemiş; genişletme ve yükseltme yapılmaksızın tamir edilmesine engel olunmaması için emr-i şerif talep etmişlerdir. Şeriata aykırı olmamak şartı ile bu isteklerine müsaade edilmiştir.[178] Burada olduğu gibi izin almak ve değişiklik yapmamak şartı ile kiliselerin tamir edilmesine müsaade edilmesine rağmen bazen kurallara uyulmadığı da olmuştur. Mesela 11 Ağustos 1722 (28 Şevval 1134) tarihinde Rumeli Eyaleti'ndeki kadılara gönderilen buyrulduda bazı kiliselerin *şer'-i şerîf ve emr-i hümayuna* aykırı olarak tamir edildiklerinin haber alındığı belirtilmiş, kanuna aykırı olarak tamir edilen bu kiliselerin teftiş edilerek vaziyetin bildirilmesi istenmiştir.[179]

Şer'iyye sicillerinde yer alan satış, miras ve vakıflara ilişkin hüccetlerden Sofya'daki bazı kiliselerin yerleri tespit edilebilmektedir. Mesela Kaloyan Mahallesi'nde satışı yapılan evin bir taraftan kefere kilisesi ile bitişik olduğu anlaşılmaktadır.[180] Bu suretle Sofya'daki kiliselerden birinin Kaloyan Mahallesi'nde yer aldığı sonucuna ulaşılmaktadır.[181] Yine Kaloyan Mahallesi'nde satışı yapılan başka bir ev sayesinde bu mahallede ikinci bir kilisenin varlığı öğrenilmektedir. Satışa sunulan ev bir taraftan İstanbul cemaati kilisesi, bir taraftan da kefere kilisesi ile bitişiktir.[182] Kiliseler ve mahalle sakinlerinin dini kimliği, Kaloyan Mahallesi'nin gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalle olduğunu göstermektedir. Şehir merkezindeki kiliselerin yanı sıra bazı köylerde de kiliseler vardı. Sofya'nın Boyana Köyünde satışı yapılan ev bir taraftan kefere kilisesi ile bitişiktir.[183]

Bu dönemde Sofya'da, İvladika (Vladika) Kilisesi olarak bilinen bir kilise daha bulunuyordu.[184] Metropolitin Slavcadaki karşılığı vladikadır.[185] Bu sebeple Sofya metropoliti bu kilisede görev yaptığı için kilisenin isminin İvladika Kilisesi olduğu düşünülmektedir.[186] İvladika Kilisesi'nin rahibi Anastas isimli kişidir.

---

[178] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 75, s. 389, b. 1.
[179] SŞS 269, s. 29, b. 3.
[180] SŞS 269, s. 137, b. 3.
[181] Kaloyan Mahallesi'ndeki kiliselerden birisinin Ermeni Kilisesi olduğu belirtilmiştir. Bk. GRADEVA, Rossitsa, "Ottoman Policy Towards Christian Church Buildings", p. 352.
[182] SŞS 306, s. 48, b. 4.
[183] SŞS 4, s. 15, b. 1.
[184] SŞS 306, s. 51, b. 2.
[185] AYDIN, Mahir, *Vidin Kalesi–Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul 2015, s. 89.
[186] Daha sonra Siyavuş Paşa Camii ve Gül Camii isimleri ile camiye dönüştürülecek olan St. Sophia ve St. George–Rotunda kiliseleri eskiden metropolitlik merkezi olan kiliselerdi. Bk. GRADEVA,

İvladika Anastas, 12 Ekim 1721 (20 Zilhicce 1133) tarihinde Pirinççiler sûkundaki vakıf mumhanede bulunan aletleri satın almıştır. Belgeye göre mumhane aletinin yarısı Metropol Kilisesi vakfı, yarısı da Safiye ve Ümmühan isimli kadınların mülküdür. Safiye ve Ümmühan, vekilleri Mumcu İbrahim Ağa aracılığıyla kendi hisselerini İvladika Anastas'a satmışlardır.[187] Belgede geçen İvladika ve Metropol kiliseleri aynı kiliselerdir. Diğer taraftan dikkat çekici bir husus da Metropol Kilisesi'ne ait bir vakfın olmasıdır.

5. Medrese ve Muallimhaneler

Okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak manasındaki ders (dirâse) kelimesinden gelen medrese, ders görülen ve eğitim-öğretim yapılan mekân için kullanılan bir tabirdir.[188] İslâm eğitim sisteminin temel müessesesi olan medreseler, Osmanlı klasik çağında fiziki şartları, mimari özelikleri, ders programları, temsil ettiği zihniyet, müderrisleri ve eğitim niteliği ile önemli gelişmeler göstermiştir. Sıbyan mektebinden sonra devam edilen, derecesine göre; orta ve yüksek dereceli eğitim kurumları olan medreseler, başta İstanbul olmak üzere taşradaki Osmanlı şehirlerinin eğitim ve kültür hayatında etkili olmuşlardır.[189]

XVI. yüzyılın ortasında Sofya'da iki medrese ve sekiz muallimhane olduğu tespit edilmiştir.[190] Bu medreseler şehirdeki önemli yapıların bânileri olan Mahmut Paşa ve Sofu Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mahmut Paşa, külliyesinde bulunan caminin bitişiğine 40 hücreli bir medrese yaptırmıştır.[191] Sofu Mehmet Paşa da külliyesinin bir parçası olarak camisinin yakınında 16 hücreli medrese yaptırmıştır. Kubbeli ve şadırvanlı olan Sofu Mehmet Paşa Medresesi'nin içerisinde bir de kütüphane bulunmaktaydı.[192] Sofya'da medrese yaptıran bir diğer isim kadı Seyfullah Efendi'dir. Kadı Seyfullah, medreseyi yine kendisinin yaptırdığı Bana

---

"Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 191–192.

[187] SŞS 312 (1) s. 14, b. 3.

[188] BOZKURT, Nebi, "Medrese", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 323; KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2014, s. 95.

[189] İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese–Osmanlı Dönemi", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 327. Osmanlı medreseleri, medreselerde okutulan dersler ve medrese hocası müderrisler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 1–81.

[190] IVANOVA, "Sofya", s. 361.

[191] İNCİCİYAN, ANDREASYAN, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", s. 18.

[192] EREN, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", s. 69.

Başı'ndaki caminin bitişiğinde inşa ettirmiştir.[193] Kadı Seyfullah'ın yaptırdığı bu medrese, XVII. yüzyıl kayıtlarında Benli Kadı Medresesi olarak geçen medrese ile aynı olmalıdır.[194] Bu yüzyılda belgelerde Torbalı Medresesi adlı bir medrese daha kayıtlıdır.[195] Sofya'da varlığı bilinen bir diğer medrese ise Gül Camii medresesidir.[196]

Sofya'daki medreseler de Osmanlı idaresinden sonra yıkıma maruz kalmışlardır. Prens Sarayı'nın çaprazındaki Mahmut Paşa Medresesi'nin hangi tarihte yıkıldığı bilinmemekle birlikte, 1878 yılındaki ilk yıkım faaliyetleri sırasında yıkılmış olabileceği düşünülmektedir.[197] Medresenin arsasına 1924 yılında Bulgar Milli Bankası inşa edilmiştir.[198] Hapishaneye dönüştürülen Sofu Mehmet Paşa Medresesi ise 1928'de yıkılmış, yerine İçişleri Bakanlığı binası yaptırılmıştır.[199]

Osmanlı şehirlerinde medreselerden önceki eğitim müessesesi sıbyan mektepleridir.[200] Sıbyan mektepleri; darü't-talim, darü'l-ilm, mektephane ve muallimhane gibi isimler ile de anılmaktadırlar. Ayrıca her mahallede bulundukları

---

[193] Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından verilen listede Seyfullah Efendi tarafından yaptırıldığı belirtilen medrese yer almamaktadır. Ayverdi'nin, ismini zikrettiği medreseler; Alaüddin bin Hacı İbrahim Efendi Medresesi, Benli Kadı Medresesi, Kasab Hacı İlyas Medresesi, Ahmet Ağa Medresesi, Mahmut Paşa Medresesi, Sakallı Ahmet Ağa Medresesi ve Sûfî (Sofu) Mehmet Paşa Medreseleridir. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 99.

[194] ALAN, Ercan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 74, dipnot 75.

[195] ALAN, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, s. 455.

[196] BOA, C.EV., D. 213, G. 10602, b. 1; BOA, C.MF., D. 130, G. 6495, b. 1.

[197] KOYUNCU, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", s. 125.

[198] AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 104.

[199] EREN, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", s. 69; CAMBAZOV, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", s. 197.

[200] Sıbyan mektepleri okuma–yazma, Kur'an–ı Kerîm okuma ve ezberleme, temel dini bilgiler, ahlaki terbiye ve basit hesap işlemlerinin öğretildiği ilköğretim seviyesindeki okullardır. Müslüman kız ve erkek çocuklar 5–6 yaşında sıbyan mektebine başlar, 13–15 yaşına kadar burada eğitim görürdü. Sıbyan mektebinden mezun olan erkek çocuklar dilerse orta dereceli medreselerde eğitim göremeye devam edebilirdi. Bu mekteplerde ders veren hocalar için genellikle muallim–i sıbyan ifadesi kullanılmıştır. Sıbyan mektepleri ayrı bir bina olarak genellikle cami veya mescidlerin yakınında inşa edilmişlerdir. Müstakil binaların olmadığı durumda ise camii ve mescidler sıbyan mektebi olarak kullanılmıştır. İdareciler veya maddi durumu iyi olan hayırsever vatandaşlar tarafından yaptırılan mektepler genellikle bir vakıf bünyesinde kurulmuştur. Böylece tamir, personel ve öğrenci masraflarının karşılanması sağlanmıştır. Bk. DEMİRTAŞ, Zülfü, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2007, C. 17, S. 1, s. 174–175.

için mahalle mektepleri ve genellikle taş bina olarak inşa edildikleri için taş mektep olarak da bilinirler.[201]

Sofya'daki muallimhanelerden birisi Canım Bey isimli hayırsever tarafından Mansur Hoca Mahallesi'ndeki Mansur Hoca Camii yakınında yaptırılmıştır.[202] Canım Bey, yaptırdığı muallimhanenin ihtiyaçlarının karşılanması için bir para vakfı kurmuş, paranın işletilmesi ile elde edilen gelirin muallimhanenin ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşmuştur.[203] Canım Bey Muallimhanesi ait para vakfının 18 Mart 1727 (25 Recep 1139) tarihinde 22500 akçesi vardı.[204]

Sofya'da XVIII. yüzyılın başlarında Rumeli Valisi İsmail Paşa tarafından bir muallimhane yaptırılmıştır. İsmail Paşa, 6 Temmuz 1709 (27 Rebiülahir 1121) tarihli vakfiyede, İmaret Camii yakınlarında bulunan tahminen 15 dönümlük hadîkayı (sulu ve ağaçlı bahçe), Siyavuş Paşa Vakfına ait arsa üzerinde yine kendisinin yaptırdığı muallimhane[205] için vakfetmiştir.[206]

Bunların dışında da bazı muallimhanelerin varlıkları tespit edilebilmektedir. Bâbüssaâde ağalarından merhum Mustafa Ağa Sofya'da bir muallimhane yaptırmıştır.[207] Bu muallimhanede muallim olan Halil günlük beş akçe ücret almıştır.

---

[201] ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s. 82.

[202] SŞS 269, s. 146, b. 2. Ekrem Hakkı Ayverdi Sofya'daki mekteplerin ismini zikrederken Canım Bey Muallimhanesi'nden bahsetmemiştir. Ayverdi'nin muallimhane listesinde adı geçen Hanım Bey Muallimhanesi ile Canım Bey Muallimhanesi gerçekte aynı muallimhanedir. İsimdeki farklılık, Ayverdi'nin kullandığı kaynakta cim (ج) harfindeki noktanın eksik olması veya fark edilmemesi ile ilgili olmalıdır. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 100.

[203] SŞS 312 (2), s. 16, b. 2.

[204] SŞS 312 (2), s. 17, b. 1.

[205] Siyavuş Paşa vakfı arsasında inşa edilen bu muallimhane ile 6 Nisan 1751 (10 Cemazielevvel 1164) tarihli belgede ismi geçen Siyavuş Paşa Mektebi aynı yapı olabilir. Söz konusu belgede Siyavuş Paşa Mektebi'ne günlük iki akçe ile Musa isimli kişi ferraş ve salâ–hân olarak tayin edilmiştir. Bk. SŞS 17, s. 2, b. 3.

[206] SŞS 4, s. 47, b. 1.

[207] Nefs–i Sofya ve tevabii havass–ı hümayun köylerinden Orazvine? لورلزوبه Köyündeki yedi nefer reaya, çiftlik, tarla, çayır ve değirmen bu muallimhaneye vakfedilmiştir. Söz konusu evkafın hasılatından hâss canibine ber vech–i nükûd 160 akçe kayıtlıydı. Ancak 12–21 Ocak 1710 (Evâsıt–ı Zilkade 1121) tarihli belgeye göre; vakfın mütevellisi, vakfın tarla, çayır ve değirmenine kanaat etmeyerek diğer hâss gelirlerine de müdahale etmiştir. Mütevellinin bu hareketi nefs–i Sofya ve tevabii hâssının ber vech–i malikâne zabiti olan Mehmet'in şikâyetine sebep olmuştur. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 55, s. 134, b. 1. Bâbüssaâde–i sâbık müteveffa Mustafa Ağa vakfının mütevellisi ile Orazvine Köyü zabiti arasındaki anlaşmazlık ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. 14–23 Ekim 1720 (Evâsıt–ı Zilhicce 1132) ve 26 Haziran–5 Temmuz 1741 (Evâsıt–ı Rebiülahir 1154) tarihli hükümlerde Orazvine Köyünün zabiti öşür talebi ile vakfın mütevellisine müdahale etmiştir. Bk. A.DVN.ŞKT.d 87, s. 234, b. 5; A.DVN.ŞKT.d 1007, s. 17, b. 3.

Halil'in vefatından sonra 26 Mart 1701 (16 Şevval 1112) tarihinde yine günlük beş akçe ile İbrahim ibn-i Halil muallim olarak tayin edilmiştir.[208]

Tespit edilebilen bir diğer muallimhane, Şuca Fakih Mahallesi'nde saray yakınında bulunuyordu. Hacı Ali isimli hayırsever tarafından yaptırılan bu mektebin muallimi Sabit Halife ibn-i Seyyid Abdülhalim, muallimlik için Hacı Ali mektebi evkafından günlük sekiz akçe ücret alıyordu.[209]

6. Hamam ve Ilıcalar

Hamam, insanların yıkanıp temizlenmesi maksadıyla suyun ve binanın sunî olarak ısıtıldığı yapıların genel adıdır. Yer altından çıkan ve içerisindeki mineraller sayesinde bazı hastalıkların tedavisinde kullanılan doğal suyun üzerine inşa edilen yapılara da hamam denilmekle birlikte bunlara kaplıca veya ılıca adı verilir.[210] Doğal su üzerine inşa edilen yapılardan üstü açık olanlara ılıca, üstü kapalı olanlara ise kaplıca denilir.[211] Bu ayrıma rağmen kaplıca ve ılıca kelimeleri sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Tarihin en eski devirlerinden itibaren insanların temizlik ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli medeniyetler tarafından hamamlar inşa edilmiştir. Hamamların yaygınlaşması Roma döneminde gerçekleşmiştir. Hamam kültürünün yaygın olduğu bir başka medeniyet de İslâm Medeniyetidir. İslâm dininin vücut temizliğine verdiği önem ve yine temizliğe büyük önem atfeden Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri ile hamamlar Müslümanların sakin olduğu yerleşim yerlerinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.[212] Öyle ki hamam, cami ve çarşı Türk-İslâm şehrinin üç temel öğesinden biri olarak kabul edilmiştir.[213] Osmanlı döneminde de ülkenin her köşesinde küçük-büyük pek çok hamam inşa edilmiştir. Bu dönemde çok sayıda hamam inşa edilmesinin birinci nedeni iyi gelir getiren hamamların hayır

---

[208] BOA, C.MF., D. 66, G. 3255.
[209] Sabit Halife, 9 Kasım 1757 (26 Safer 1171) tarihinde vuku bulan cülûs–ı hümayundan sonra beratını yenilemiştir. Bk. BOA, C.MF., D. 143, G. 7117. Sabit Halife, 16 Kasım 1773 (Gurre–i Ramazan 1187) tarihinde ise muallimlik vazifesini kendi isteği ile Hafız Ali Halife'ye bırakmıştır. Bk. Bk. BOA, C.MF., D. 139, G. 6920, b. 1.
[210] EYİCE, Semavi, "Hamam", *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, s. 402.
[211] ÜLGEN, Ali Sâim, "Hamam", *İA*, İstanbul 1987, C. 5/1, s. 174.
[212] EYİCE, "Hamam", s. 402–403.
[213] ERGENÇ, "Osmanlı Şehrinde Esnâf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", s. 87.

eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesi, ikincisi hamamların ait oldukları külliyenin merkezi olan cami cemaatine hizmet etmesidir.[214]

Osmanlı döneminde hamamlar kullanım şekline göre özel ve genel hamamlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sınırlı sayıda insanların kullanımına tahsis edilen özel hamamlar köşk, konak, kışla, saray ve tekkelerde yer alan küçük çaplı hamamlardır.[215] Halkın kullanımına tahsis edilen genel hamamlar erkek ve kadın için ayrı kısımların yapılıp yapılmamasına göre çift hamam ve tek hamam şeklinde inşa edilmiştir. Erkek ve kadınlar için müstakil kısımların birbirine bitişik olarak inşa edildiği çift hamamları erkeklerin ve kadmların aynı saatte kullanma imkânları vardı. Çift hamamlarda genellikle erkek kısmı daha geniş tutulmuş ve bunların giriş kapısı meydana veya ana yola açılırken, kadın giriş kapısı da mahremiyet düşüncesiyle tali bir yola veya ara sokağa açılmıştır.[216] Erkek ve kadın hamamının ayrı olmadığı tek hamam ve kuşluk hamamını erkekler gece ve sabahın erken saatlerinde, kadınlar ise gündüz kullanırdı. Tek ve çifte hamamların yanı sıra mahalle aralarında sadece kadınlara mahsus olan hamamlara avret hamamı, çarşıda erkekler için yapılanlara ise rical hamamı denilmekteydi.[217] Osmanlı döneminde farklı din veya milliyetten insanların ayrı hamamları kullanmaları da bilinen bir uygulamaydı.[218]

Termal su kaynakları ile bilinen Sofya'da Osmanlı döneminde kullanılan birçok ılıca ve hamam bulunuyordu. İlk defa milattan sonra ikinci yüzyılda kanallara sevk edilen Sofya şehir merkezindeki termal su kaynağı, XX. yüzyılın başlarına kadar kullanılmıştır. Termal su kaynağının etrafındaki arazi üzerinde şehir termal banyoları (ılıca) inşa edilmiştir.[219] Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa da 1506 yılında

---

[214] EYİCE, "Hamam", s. 414.
[215] ERTUĞRUL, Alidost, "Hamam Yapıları ve Literatürü", *TALİD*, İstanbul 2009, C. 7, S. 13, s. 242–243.
[216] ÖNGE, Yılmaz, "Anadolu'da XII–XIII. Yüzyıl Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, C. I, s. 404.
[217] ÖNTUĞ, M. Murat "Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI–XVII. Yüzyıl)", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Konya 2013, s. 424.
[218] 15 Mart 1749 tarihli buyrulduda Ayntâb'da (Antep) Müslüman ve Gayrimüslim kadınların aynı hamamlarda birlikte yıkanmalarına izin verilmiş, ancak pazar günleri Hüseyin Paşa, Beşbaşar, Keyvan, Piyale Paşa, Tüffah ve Tutlu hamamlarına Müslüman kadınların sokulmaması istenmiştir. Bk. YILMAZÇELİK, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Gaziantep'in İdarî, Fiziki ve Sosyo–Ekonomik Durumu", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1998, S. XVIII, s. 117.
[219] IVANOVA, "Sofya", s. 363.

meşhur bir ılıca inşa ettirmiştir.[220] Alman seyyah Hans Dernschwam, bu ılıcanın kubbesini Roma'daki meşhur Pantheon'un[221] kubbesine benzetmiştir.[222]

Evliyâ Çelebi seyahatnâmesinde Sofya'da gördüğü iki hamamın ismini zikretmiştir. Bunlar Mehmet Paşa ve Sunkur Bey hamamlarıdır. Mehmet Paşa'nın hamamını suyu, havası ve takımları temiz, muhabbet edilen ve tellaklı bir hamam olarak tasvir ederken, Şeyhzâde Çelebi'nin imar ettiğini söylediği Sunkur Bey Hamamı'nın harabe bir halde olduğunu belirtmiştir.[223] Evliyâ, bu iki hamamın yanında beş adet de ılıcanın varlığından bahsetmiştir. Burada ılıcaya bana denildiğini[224] belirten Evliyâ Çelebi, pâk olarak nitelendirdiği Sofya ılıcaları hakkında duyduklarını anlatmıştır. [225]

---

[220] Yahya Paşa'nın vakfiyesinde hamam olarak geçmektedir. Bk. EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 504.

[221] Pantheon, Roma'daki tüm tanrılara ithaf edilmiş bir tapınaktır. Bugünkü haliyle imparator Hadrian tarafından yeniden inşa edilmiştir. 43 metre genişliğinde büyük bir kubbesi vardır. Bk. DEWİDAR, Khaled Mohamed, "The Pantheon", s. 1–13, https://www.researchgate.net/publication/310597898, Son erişim: 06.03.2018.

[222] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 54.

[223] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 519.

[224] Evliyâ, ılıcanın farklı dillerdeki söylenişlerini de sırlamıştır. Acem'de germâb, Arap'ta humma, Türkistan'da ılıca, Yörükistan'da kaplıca, Türkmen'de ılığın; Tatarlar ılısı, Kürtler çermik ve Sırp dilinde kösünce denilirmiş. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 519.

[225] Evliyâ Çelebi'ye göre; şehirdeki birinci ılıca avratlara (kadınlara), ikinci ılıca kefere, Yahudi ve Hristiyan olmayan (gayr–i Hıristiyan) kadınlara, üçüncü ılıca bütün Rum, Latin, Bulgar ve Ermenilere, dördüncü ılıca ise Yahudilere aitti. Evliyâ, kadınlara faydalı olan ılıcaya giren erkeklerin saç ve sakalının döküldüğünü, üçüncü ılıcayı kullananların kendilerinden başka hiçbir Hristiyan'a burayı kullandırtmadıklarını ve Yahudilere ait ılıcalara bunlardan başka birinin girmeye tiksindiğini söylemiştir. Evliyâ, bu dört ılıcanın her birinin kendine has birer özelliği olduğunu ancak hepsinin mükellef kargir yapılar olmadığını ifade etmiştir. Bu ılıcaların havuzlarından taşıp debbağlar içerisinden akan suyun debbağ esnafı tarafından kullanıldığını belirtmiştir. Evliyâ Çelebi beşinci ılıca hakkında daha tafsilatlı bilgi vermiştir. Bu ılıcanın şehrin tam ortasında olup büyük bir kubbe camekânı olduğunu söylemiştir. 1000 adam alabilen ortasında havuz ve şadırvanı olduğunu ve buradan içeride ise insanların birbirini tanımakta zorlandıkları büyük bir kubbesi bulunduğunu söylemiştir. Evliyâ Çelebi beşinci ılıcayı anlatmaya şöyle devam etmiştir: *"Kubbenin dört tarafında altı adet kemerler vardır. Her kemer altında birer hanefî kurnaları kol kalınlığı suları akmadadır. İki halveti var, birine "Ak halvet" derler bir kurnası var. Kurnasında bir kurbağa resmi var, ona işarettir kim, "Sen âdemoğlusun, kurbağa gibi suda çok durma" demektir. Ve halvet gayet aydınlık ve beyaz ham mermerler ile döşendiğinden "Ak halvet" derler. Ve birine "Kara halvet" derler, gerçekten de karanlıktır. Ve bir kurnaya "diner kurna" derler, büyük havuzun sol tarafındadır. ...Bu büyük kubbenin ortasında haliç kadar bir büyük havuz vardır ki adam boyunda ona on pâk sıcak su ile lebâleb doludur. Fırdolayı etrafında altışar basamak merdivenleri var. Mermer ejder ve arslan kellelerinden abıhayat sular akarak havuza dolar ama gayet sıcaktır.* Bk. KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 520–521. Evliyâ'nın ismini zikretmeden anlattığı bu ılıca Yahya Paşa'nın inşa ettirdiği ılıca olmalıdır. Nitekim Yahya Paşa'nın inşa ettirdiği ılıcanın da Roma'daki Pantheon ile kıyaslanacak büyüklükte bir kubbesi vardı.

Evliyâ Çelebi'nin Sofu Mehmet Paşa'nın hamamı olarak nitelendirdiği hamamın bir diğer ismi İmaret Hamamıdır.[226] E. Hakkı Ayverdi, bu hamamın yanı sıra Ahi Murat-Bane Hamamı, Hacı Boga Bey Çifte Hamamı, Mevlânâ Alâüddin bin Hacı Bayram Bey Hamamı, Yahya Paşa Hamamı ve Zağnos Paşa Hamamı'nın isimlerini saymıştır.[227]

Buraya kadar zikredilenlerin dışında XVIII. yüzyılın ilk yarısında bazı ılıca ve hamamların var olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi debbağ esnafına ait olan ılıcadır. 30 Kasım 1721 (10 Safer 1134) tarihinde Debbağhâne'de satışı yapılan dükkânın bir tarafında debbağlar banası bulunuyordu.[228] Yine Paşa Sarayı içerisinde de saray efradına ait özel bir hamam vardı. 10 Aralık 1721 (20 Safer 1134) tarihli şehir masraf defterinde saraydaki hamamın tamiri için yapılan bazı harcamalar kaydedilmiştir.[229] Bunların yanı sıra bazı varlıklı kişilerin evlerinin müştemilatı arasında da hamam bulunuyordu. 5 Mayıs 1721 (8 Recep 1133) tarihli dava kaydında, merhum Küçük el-Hâcc Ali Ağa'nın varislerine ait Has Biga Mahallesi'ndeki evin müştemilatı arasında sayılan *bir hamam ve hamam külhanına akar çeşme* ifadesinden adı geçen ev içerisinde hususi bir hamamın olduğu anlaşılmaktadır.[230]

Şehirdeki ılıca ve hamamlar genellikle bir vakfa aitti. Vakıf olarak yaptırılan bu yapıların sürekliliğinin sağlanması için daha sonra da vakıflar kurulmuştur. Kara Danişmend Mahallesi'nden Ayşe Hatun, 24 Aralık 1725 (18 Rebiülahir 1138) tarihli vakfiyesinde aynı mahalledeki evini avretler ılıcası için vakfetmiştir. Hayatta olduğu sürece kendisinin oturacağı evin, vefatından sonra mütevelli el-Hâcc Ivaz tarafından satılmasını, elde edilecek paranın onu on bir hesabı (%10 kâr ile) üzere işletilmesini

---

[226] Sofu Mehmet Paşa tarafından külliyenin bir parçası olarak yaptırıldığı söylenen hamam aslında 16–25 Mart 1563 (Evâhir–i Recep 970) tarihli vakfiye zeylinde geçmektedir. Bu hamam Sofu Mehmet Paşa'dan sonra ailesi tarafından vakfedilmiştir. Bk. BAYRAK (FERLİBAŞ), "Sofya'da XVI. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Sofu Mehmed Paşa Külliyesi ve Camiden Kiliseye Çevrilmiş Bir Mâbedin Hikayesi", s. 3.

[227] Ayverdi'nin ılıca ve hamam ayrımı yapmadığı anlaşılmaktadır. Ahi Murat–Bane Hamamı olarak zikrettiği hamam sicillerde Ahi Murat'ın bina eylediği avretler ılıcası şeklinde geçmektedir. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri, IV. Cilt/IV.* s. 101; SŞS 306, s. 31, b. 3. Ayverdi'nin Zağnos Paşa Hamamı olarak zikrettiği hamam da Sofya'ya bir saatlik mesafede olan Yukarı Bana Köyündeki Zağanos Paşa Kaplıcası olmalıdır. Karşılaştırma için bk. İPŞİRLİ, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", s. 707.

[228] SŞS 312 (1), s. 21, b. 2.

[229] SŞS 312 (1), s. 52, b. 1.

[230] SŞS 312 (1), s. 1, b. 2.

ve elde edilen gelirin Kuru Çeşme'deki su hazinesinden Ahi Murat'ın yaptırdığı avretler ılıcasının sok (soğuk) suyuna gelinceye kadar olan suyollarının tamirine harcanmasını istemiştir.[231] Bu belgeye göre; Evliyâ Çelebi'nin de ismini zikrettiği avretler ılıcasının Ahi Murat isimli kişi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.[232] Ali Ferruh Bey tarafından hazırlanan Sofya'daki vakıf eserlerinin 1902 yılındaki durumunu gösterir listeye göre kadınlara özel bu kaplıca, Bana Başı Camii civarında Müslüman erkeklere ait kaplıcanın bitişiğinde bulunuyordu.[233]

Evlerin yanı sıra bazı dükkânların kira gelirleri de şehirdeki ılıcalara vakfedilmiştir. 11 Ocak 1729 (10 Cemazielahir 1141) tarihinde Sofya'da kapan karşısında yer alan Tuzcular Sokağı'nda satışı yapılan çarıkçı dükkânının kadınlara mahsus bananın mütevellisine aylık bir para kirası vardı.[234]

Son olarak şer'iyye sicilinde kayıtlı bir anlaşmazlık hücceti sayesinde avretler ılıcasının kadınlar tarafından nasıl kullanıldığı hakkında fikir edinilmektedir. 18 Mart 1727 (25 Recep 1139[235]) tarihli bu belgede, Yazıcızâde Mahallesi'nden Atike'nin vekili olan babası Mehmet Ağa, Nakibüleşraf Seyyid Mehmet Efendi'den davacı olmuştur. Mehmet Ağa, avretler ılıcasının halvet-i kebîre ve baş kurnasını 50 seneden beri 15 günde bir perşembe günleri zevcesinin kullandığını, zevcesinin vefatı sonrasında ise kullanım hakkının kızı Atike'ye geçtiğini söylemiştir. Ancak Seyyid Mehmet Efendi'nin haremlerinin haksız yere Atike'nin kullanımına mani olduklarını belirterek bunun engellenmesini istemiştir. Seyyid Mehmet Efendi ise cevabında, halvet-i kebîre ve baş kurnanın Atike'ye mahsus bir yer olmadığını ve kendilerinin de kullanım haklarının olduğunu ifade etmiştir. Mahkemeye tanık olarak gelen Feyzullah Efendi ve Molla Mehmet'in şahitlikleri ile Mehmet Ağa'nın haklı olduğu anlaşılmış, Seyyid Mehmet Efendi davasından men edilmiştir.[236] Bu belgeden

---

[231] SŞS 306, s. 31, b. 3.

[232] Ahi Murat'ın yaptırdığı bananın tevleviyetinin haksız yere zapt edilmesi ile ilgili bir belgede, Ahi Murat'ın neslinden olduklarını söyleyen Ümmügülsüm ve Hibbetullah isimli kadınlar, vakfın vakfiye tarihinden 1719–1720 (h. 1132) senesine gelinceye kadar 259 yıl boyunca kendi cetleri tarafından idare olunduğunu söylemişlerdir. Bk. BOA, AE. SAMD. IlI, D. 116, G. 11383.

[233] İPŞİRLİ, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", s. 706.

[234] SŞS 309, s. 94, b. 3.

[235] Belge tarihinde gün ve ay belli ancak yılın yazılı olduğu kısım tahrip olmuştur. Bir önceki ve bir sonraki belgeler ile sicildeki diğer belgelerin bir çocuğunun yılının *tis'a ve selâsîn ve mie ve elf* (1139) olması nedeniyle bu belgenin de yılının 1139 olduğu varsayılmıştır. Bk. SŞS 312 (2), s. 16, b. 3.

[236] Bk. SŞS 312 (2), s. 16, b. 3. Bu belgeden yaklaşık 10 yıl sonra 5–14 Aralık 1736 (Evâil–i Şaban 1149) tarihinde avretler ılıcasındaki baş kurnanın kullanımından kaynaklanan bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Büyük ihtimalle daha önceki davada davalı taraf olan Mehmet Efendi, bu defa baş

hareketle avretler ılıcasındaki halvet-i kebîre ve baş kurnanın kadınlar tarafından bugünkü devre-mülk sistemine benzer bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulamanın şehirdeki tüm kadınlar için değil, sadece varlıklı kadınlar için geçerli olduğu düşünülmektedir.

7. Suyolları ve Çeşmeler

Su, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan önemli bir ihtiyaçtır. İnsanlar, ilk çağlardan beri su kaynaklarına yakın yerlerde yaşamaya ihtiyaç duydukları gibi suya kolay ve kesintisiz olarak ulaşabilmek için çeşitli çözüm yolları aramışlardır. Bulunan çözüm yolları arasında suyolları ve çeşmeler ilk sırada yer almıştır.[237]

Sofya'nın su ihtiyacı Vitoş Dağı'ndaki kaynaklardan karşılanmıştır. Şehir, antik dönemden itibaren kullanılan önemli bir su şebekesine sahipti. Vitoş dağından çıkan su, borular ile şehre getirilmiştir.[238] Osmanlı döneminde ise Gazi Yahya Paşa'nın kurduğu vakıf sayesinde bu sistemin devamlılığı sağlanmıştır. Yahya Paşa, yaptırmış olduğu suyolları ile Sofya'ya üç saat mesafede bulunan Vitoş Dağı'ndan şehre su getirtmiştir. Suyun içerisinden geçtiği Boyana Köyü ahalileri, suyollarının ve hendeklerinin temizlik ve bakımı karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfîyyeden muaf kılınmışlardır. Bu suretle suyun temiz ve düzenli bir şekilde Sofya'ya ulaştırılmasına çalışılmıştır.[239]

---

kurnayı emanete verdiği kız kardeşi ve kız kardeşinin bunu sattığı mütegallibeden Süleyman isimli kişi ile davalık olmuştur. Mehmet Efendi, avretler ılıcasının büyük halvet kapısı kurbinde bulunan baş kurnaya validesi Saliha Hatunun mütevelli temessükü ile mutasarrıf olduğunu, validesinin vefatından sonra da 15 günde bir salı günü kullanılmak üzere 1713–1714 (h. 1125) senesinde vakıf mütevellisinden kiraladığını, kendisine verilen temessük mucibince tasarrufunda iken emaneten hemşiresine verdiğini söylemiştir. Hemşiresinin de kendisine ait bir kurnası var iken bunu başkasına sattığını, emanete verdiği baş kurnayı da benimdir diye iddia ettiğini ifade etmiştir. İddiasını ispatlayamadan h. 114[?] senesinde mütegallibeden Süleyman isimli kişiye sattığını söylemiştir. Elinde bulunan temessük mucibince baş kurnanın kendisi tarafından zapt edilmesi için mahkemeden mürâsele verilmesine rağmen Süleyman'ın buna uymadığını, kendisine gadr ve taaddi olunduğunu bildirmiştir. Baş kurnanın kendisi tarafından zapt olunması için emr–i şerif talebinde bulunmuştur. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 156, s. 41, b. 143.

[237] ÖNGE, Yılmaz, "Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1981, S. 1, s. 115; DENKTAŞ, Mustafa, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 7, s. 872–873.

[238] IVANOVA, "Sofya", s. 362.

[239] Boyana Köyü ahalilerinin bu hizmetleri karşılığında sekiz hane avarızları silinmiş, ayrıca tekâlif–i şakka ve örfiyye ile sekban akçesinden muaf tutulmuştur. Kendilerine cizye ve ispenceden başka tekâlif talebi ile rencide olunmamak üzere emr–i şerif verilmiştir. Ancak incelenen dönemde

Vitoş dağından şehir merkezine getirilen su, mahallelerdeki çeşmeler ve su hazinelerine ulaştırılmıştır. Su hazinelerinden de hisselerine göre bazı kişilerin evlerinin içerisinden bazı kişilerin de kapılarının önünde geçirilmek suretiyle evlere ve çeşmelere su verilmiştir. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da evlerin müştemilatı arasında su kuyularının zikredilmemiş olmasının, evlerin içerisinden ve kapı önlerinden su akması sebebiyle olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada, su anlaşmazlığı ile ilgili 21–30 Mayıs 1738 (Evâil-i Safer 1151) tarihli bir belge şehrin su alt yapısı hakkında fikir vermektedir. Buna göre; Vitoş dağından çıkan su dört sulu mukassemi olan Kuru Çeşme Mahallesi'nde, Osman Çavuş evkafından olan otlakçı dükkânındaki su hazinesine ulaşmaktadır. Buradan akan tahminen on masûre su, Gül Camii vakfı olan bakkal dükkânına, oradan çizmeci Lüle zimminin menziline, oradan [boş], oradan Cami-i Kebir müezzini Molla Osman'ın menziline, oradan [boş], oradan bakkal Seyyid Ali isimli yeniçerinin menziline, oradan Şeyh Ali'nin Yazıcızade Mahallesi'ndeki menziline ulaşmaktadır. Daha sonra dışarı çıkan su el-Hâcc Derviş, el-Hâcc Ahmet, Hoca Mehmet ve Saraç Mustafa isimli kişilerin kapıları önlerine uğrayarak Cami-i Kebir'de bulunan kârize girmektedir.[240]

Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Vitoş'tan gelen su, bazı kişilerin evlerinin ve dükkânlarının içerisinden bazı kişilerin de kapılarının önünde geçerek Yazıcızade Mahallesi ve Cami-i Kebire ulaşmaktaydı. Bunun yanı sıra sicillerden elde edilen bilgilere göre şehir içerisindeki su şebekesi; Şuca Fakih Mahallesi'ndeki Paşa sarayına, Bana Başı'nda Ahi Murat'ın yaptırdığı avretler ılıcasına ve Mansur Hoca Mahallesi'ne de ulaşmaktaydı.

Vitoş Dağı'ndan getirilen suyun ulaştırıldığı asıl yerler ise şehrin mahallelerinde bulunan çeşmelerdir. Osmanlı toplumunda su getirmek ve çeşme yaptırmak önemli bir hayırseverlik olarak kabul edilmiştir.[241] Bu nedenle en yüksek

---

kendilerinden iştira, menzil ve sekban akçesi adı altında akçe talebinde bulunulmuştur. Bu talepleri karşılamaya güçleri olmadığını söyleyen köy ahalisi, eskiden olduğu gibi cizye ve ispence vergisi dışında akçe talep edilmemesi için yeniden emr–i şerif talep etmişlerdir. Bk. BOA, İE.MİT., D. 2, G. 130. Boyana Köyü ahalileri ilerleyen yıllarda da muafiyetlerinin tanınmamasından şikâyetçi olmuşlardır. Bk. BOA, C.BLD., D. 96, G. 4783.

[240] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 526, b. 1958.

[241] EYİCE, Semavi, "Çeşme", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 277. İslâm'a göre çeşme yaptırmak, öldükten sonra da sevap kazanmaya vesile olacak ameller arasında yer almıştır. Bk. ÖZAFŞAR,

görevliden en düşüğüne, en zenginin den en fakirine kadar, her fert su getirme ve çeşme yaptırma faaliyetlerini üstlenmiştir.[242] Sofya'da da hayırsever kişiler tarafından çeşmeler yaptırılmıştır. Rumeli beylerbeyi Yahya Paşa, Sofya'da inşa ettirdiği bedestendeki hücrelerin kiralarını Vitoş Dağı'ndan gelen, kendisinin yaptırdığı çeşme ve suyollarına vakf etmiştir.[243] Yine Rumeli valisi el-Hâcc Abdurrahman Paşa, el-Hâcc Hamza Mahallesi'nde bir çeşme yaptırmış ve bu çeşme için 250 kuruş vakf etmiştir.[244] Vakıf olarak çeşme yaptıranların yanı sıra bazı kişiler de çeşmelerin suyunun sürekli akması ve tahrip olan suyollarının tamiri için vakıflar kurmuşlardır. Mesela Öksüz Ali isimli hayırsever Şuca Fakih Mahallesi'ndeki fırınını Siyavuş Paşa Çeşmesi'ne vakf etmiştir.[245] Mansur Hoca Mahallesinden el-Hâcc Mezid isimli hayırsever ise para vakfının gelirinden çeşme ve suyollarının tamir edilmesini istemiştir.[246]

İncelenen dönemde Sofya'da ismi tespit edilebilen çeşmeler Osman Çavuş[247] ve Siyavuş Paşa[248] çeşmeleridir. Ayrıca şehirde Baş Çeşme,[249] Çit Çeşme[250] ve Kuru Çeşme[251] isimli üç mahallenin mevcut olduğu görülmektedir.

Çeşmelerin yanı sıra insanların su ihtiyacının karşılandığı bir başka yapı ise sebilhanedir. Sebilhaneler, yerleşiklerin ve yolcuların su ihtiyaçlarını karşılayabilmek için inşa edilmiştir. İncelenen dönemde Sofya'da bir adet sebilhane tespit edilmiştir. 12 Mayıs 1709 (2 Rebiülevvel 1121) tarihli belgeye göre Saraçhanebaşı'ndaki bu sebilhane Kondoferli Hasan Ağa'nın vakfıdır. Bu vakfın gelirleri ile satın alınan buz sebilhaneye konmuş, yaz günlerinde insanlara soğuk su sebil edilmiştir. Ancak

---

Mehmet Emin, ÜNAL, İsmail Hakkı, ÜNAL, Yavuz, ERUL, Bünyamin, MARTI, Huriye, DEMİR, Mahmut (Editörler), *Hadislerle İslâm*, Ankara 2013, C. VII, s. 408.

[242] DEMİREL, Ömer, "Sivas Çeşmeleri", *OTAM*, Ankara 1992, S. 3, s. 169.

[243] SŞS 4, s. 23, b. 1. Yahya Paşa'nın 26 Aralık 1506 (10 Recep 912) tarihli vakfiyesi ve buna ek olarak 5 Şubat 1509 (14 Şevval 914) tarihinde hazırlanmış zeyl vakfiyesine göre Üsküp, Sofya, Niğbolu, Filibe ve İstanbul Kadırga limanında bazı akarlar vakfedilmiştir. Bu akarların gelirlerinden yılda 200 sikkenin Haremeyn için harcanması, kalanının ise Yahya Paşa'nın Üsküp'te yaptırmış olduğu imaret ve Sofya'nın çeşitli yerlerinde insanların ve hayvanların faydalanması amacıyla yaptırdığı çeşmelerin ihtiyacına sarf edilmesi istenmiştir. Bk. BAYRAM, Sadi, "Bulgaristan'da Bulunan Osmanlı Vakıflarından Bir Demet", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ankara 2001, C. I, s. 130.

[244] SŞS 309, s. 70, b. 1.

[245] SŞS 309, s. 81, b. 3.

[246] SŞS 269, s. 154, b. 2; s. 157, b. 3.

[247] SŞS 17, s. 38, b. 1.

[248] SŞS 309, s. 71, b. 3.

[249] SŞS 312 (3), s. 19, b. 1.

[250] SŞS 312 (3), s. 28, b. 3.

[251] SŞS 312 (8), s. 66, b. 1.

Hasan Ağa'nın evladından olan mütevelli Ali, 10 seneden beri başka bir memlekette olduğundan ve vekil tayin ettiği kişi aracılığıyla topladığı vakfın gelirlerini kendi masraflarına sarf ettiğinden sebilhane kullanılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle vakfın işleyişinin devamı için mütevellilik Ali'den alınarak, Dühanî Mehmet Beşe'ye verilmiştir.[252]

II. MAHALLELER

Yer-mekân anlamındaki mahall kelimesinden türeyen mahalle, ilk başlarda konaklanan yer anlamında kullanılırken, daha sonra özel bir anlam kazanarak şehrin bir semti manasında kullanılmıştır.[253] Osmanlı Devleti'nde de mahalle, şehrin bir parçasını oluşturan sınırları belli bir alanı ifade etmiştir. Bu yönü ile Osmanlı mahalleleri, kendi içerisindeki dar ve çıkmaz sokaklarına rağmen, aralarında organik bir bağın bulunduğu parçalar yığını olarak tanımlanabilir.[254] Mahallenin fiziki olarak en bilindik tanımı ise; *"aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir."*[255] Bu tanım, Müslüman olmayan nüfusu hesaba katarak; *"bir cami, kilise veya sinagog etrafında yerleşen, kendine özgü kimliğiyle organik bir topluluk"*[256] şeklinde genişletilebilmektedir.

Osmanlı mahalleleri hakkında önemli bilgilerin bulunduğu en erken tarihli kaynak tahrir defterleridir. Vergi yükümlüsü reayanın sakin oldukları mahallelere göre kaydedildikleri tahrir defterlerinden mahallelerin isimleri, kurucuları, şehir içindeki yerleri ve mahalle içerisindeki dini ve sosyal yapılar ile ilgili önemli bilgiler elde edilmektedir.[257] Buna göre Sofya'da 1530 yılında 18'i Müslüman ve 14'ü gayrimüslim mahallesi olmak üzere toplam 32 mahalle bulunuyordu. 1544'te 28 Müslüman ve 11 gayrimüslim mahallesi vardı. 1570 yılında ise toplam 37

---

[252] SŞS 4, s. 33, b. 1.
[253] KRAMERS, Johannes Hendrik, "Mahalle", *İA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 144.
[254] ERGENÇ, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 10.
[255] ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, S. IV, s. 69.
[256] İNALCIK, Halil, "İstanbul", *The Encyclopaedia of Islam–EI²*, Leiden Brill 1997, Vol. IV, s. 234.
[257] Bunların yanı sıra tahrirler sayesinde sayımı yapılan bölgedeki vergi mükellefi erkek nüfusun isimleri, babalarının isimleri ve ellerinde bulundurdukları toprak miktarı öğrenilebilmektedir. Ayrıca ziraatı yapılan ürünler, yetiştirilen hayvanlar ve bunlardan alından vergiler, çeşitli hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulan kimseler, idareci ve askeri zümreler ve daha fazlasını tahrir sayımlarının kaydedildiği defterler aracılığı ile tespit etmek mümkün olmaktadır. Bk. BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1940, C. 2, S. 1, s. 20–59; İstanbul 1941, C. 2, S. 2, s. 214–247.

mahallenin 23'ü Müslüman, 14'ü gayrimüslim mahallesiydi.[258] III. Mehmet dönemine ait olan ve 1595 tarihli olduğu tahmin edilen[259] tahrir defteri esas alınarak yapılan bir çalışmada ise Sofya'da 39 mahallenin varlığından bahsedilmiştir.[260]

XVII. yüzyılın ortasında Sofya'ya gelen Evliyâ Çelebi, şehirde 41 mahalle olduğunu söylemiştir. Evliyâ Çelebi bunun yanı sıra; Bana, Çelebi, Gül Camii, Mahmut Paşa, Paşa, Siyavuş Paşa ve İmaret mahallerinin isimlerini zikretmiştir.[261] 1671–1678 yılları arasında ise Sofya'da 55 mahalle ismi tespit edilmiştir.[262] Ancak hatalı okuma ve mükerrer yazmadan kaynaklanan yanlışlıklar dikkatte alındığında mahalle sayısı 42'ye düşmektedir. Buna karşın aynı defteri kullanan Rossitsa Gradeva, şehirde 46 mahalle bulunduğunu söylemiş; üstelik Gül Cami, Pop Miloş ve Semerciler gibi mahallelerin de bunlar arasında yer almadığına dikkat çekmiştir.[263]

İncelenen dönemde ise 52 mahalle ismi tespit edilmiştir. Mahalle isimlerinin tespitinde, şer'iyye sicillerinde kayıtlı tevzi defterlerinden istifade edilmiştir. Tevzi defterlerinden yer almayan 18 mahalle ismi ise sicillerden ve diğer arşiv belgelerinden elde edilmiştir.

---

[258] ŞAHİN, İlhan, "XV. ve XVI. Yüz Yılda Sofya–Filibe–Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1987, S. 48, s. 253.

[259] Machiel Kiel, Kuyudu Kadime Arşivi'nde 61 numara ile kayıtlı olan bu defterin 1585 tarihli olduğunu söylemiştir. Bk. KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 51.

[260] GENÇ, Nevin, *XVI. Yüzyıl Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, Eskişehir 1988, s. 23. Aynı defteri kullanan Mehmet Akif Erdoğru ise Sofya'da 61 mahalle olduğunu ifade etmiştir. Erdoğru'nun listesinde Genç'in listesinde yer almayan Şehreküstü Mescidi, Hacı Muhyiddin Mescidi, Cami–i Kebir, Kara Hisar Mescidi, Mansur Hoca, Balık Pazarı vb. birçok mahalle bulunmakla birlikte, Yahudiyan, Frenk ve Kıptîyân cemaatleri de mahalleler arasında zikredilmiştir. Erdoğru'nun listesindeki Hamza ve Hacı Hamza Mescidi, Alagöz Mescidi ve Hacı Alagöz Mescidi, Hasbu Bey Mescidi ve Hasboğa Bey gibi aynı veya benzer isimli mahalleler dikkat çekmektedir. Yine tabloda Balıkbazarı isimli mahalle iki defa yazılmıştır. Bk. ERDOĞRU, M. Akif, "Onaltıncı yüzyılda Sofya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2002, C. XVII, S. 2, s. 10–12.

[261] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 516.

[262] 55 sayısı araştırmacı tarafından verilen tablodaki bazı mahalle isimlerinin yanlış okunması ve bazı mahallelerin mükerrer yazılması nedeni ile ortaya çıkmıştır. Bk. YILDIRIM, Fatma, *S 12 Numaralı Sofya Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2017, s. 454–455.

[263] GRADEVA, Rossitsa, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul 2008, p. 234.

Tablo 2.4: XVI-XVIII. Yüzyıllarda Sofya Mahalleleri[264]

Sıra No	**XVI. Yüzyılda Sofya Mahalleleri[265]**	**1671–1678 Yılları Arasında Sofya Mahalleleri[266]**	**XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahalleleri**
	Müslüman Mahalleleri	-	**Tevzi Defterlerinde İsmi Geçenler[267]**
1.	Saruhan Mescidi	Alaca Mescid	Alaca Mescid
2.	Merhum Kara Şahin	Alişar	Alişar
3.	Beylerbeyi	Arap Hoca	Bal Bazarı
4.	Emine Hatun Mescidi	Boyras El-Hâcc Ali	Boyras El-Hâcc Ali
5.	Bazar Mescidi	Cami-i Atik	Cami-i Atik
6.	Cami-i Atik	Çayır	Çayır
7.	Merhum Şahin Bey	Divanezâde	El-Hâcc Bayram
8.	Cundi Ahmet Bey	Draz	El-Hâcc Hamza
9.	Hacı İlyas	El-Hâcc Ali	El-Hâcc İlyas
10.	Karagöz Bey	El-Hâcc Bayram	El-Hâcc İsmail
11.	Hacı Kemal	El-Hâcc Hamza	El-Hâcc Yahşi
12.	Alaca Mescid	El-Hâcc İlyas	Gül Camii
13.	Hacı Hamza Mescidi	El-Hâcc İsmail	Has Biga
14.	Turgut Hoca Mescidi	El-Hâcc Salih	Hüseyin Ağa
15.	Hacı Yakşi	El-Hâcc Şirmet	İmaret
16.	Gül Camii	El-Hâcc Yahşi	Kaloyan
17.	Kassaban	Hüseyin Ağa	Kara Danişmend
18.	Cami-i Mescid-i Merhum Mehmet Paşa	İmaret	Kara Şahin
19.	Cami-i Atik (Siyavuş Paşa)	Kara Danişmend	Karagöz Bey
	Gayrimüslim Mahalleleri	-	-
20.	Novesel	Kara Şahin	Kara Hisar
21.	Benyasor	Karagöz Bey	Kassaban
22.	Droğan Babuççu	Kara Hisar	Kuru Çeşme
23.	Pop Miloş	Kassaban	Mansur Hoca
24.	İstoyan Kaloyani	Kiremitli	Mehmet Paşa
25.	-	-	Novasel[268]
26.	İstoyan Radoy	Kurşunlu	Muhtesibzâde
27.	Pop Radoslav	Kuru Çeşme	Orta Mescid
28.	Vuk bin Rali	Mansur Hoca	Pop Miloş

[264] Tablonun alfabetik olarak düzenlenmiş hali için ekler kısmında yer alan ek 1.1 numaralı tabloya bakılabilir.

[265] Bu sütundaki mahalleler, Nevin Genç'in *XVI. Yüzyıl Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası* isimli çalışmasındaki tablodan elde edilmiştir. Nevin Genç tarafından hazırlanan tabloda Habib Halife ve Bâlî Efendi zaviyeleri de Müslüman mahalleleri arasında gösterilmiştir. Cami–i Atik Mahallesi iki defa yazılmış, birisinin yanına parantez içerisinde Siyavuş Paşa Mahallesi notu düşülmüştür. Gayrimüslim mahalleleri içerisinde iki adet Kıptî cemaatine yer verilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde bu cemaatlerden birinin gayr–i Müslim, diğerinin de Müslüman olduğu anlaşılmıştır. Bk. GENÇ, *XVI. Yüzyıl Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, s. 31–32.

[266] Bu sütundaki mahalleler S 12 numaralı Sofya şer'iyye sicilini esas alan bir tez çalışmasından elde edilmiştir. Bk. YILDIRIM, *S 12 Numaralı Sofya Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, s. 454–455.

[267] SŞS 312 (1), s. 47, b. 1; SŞS 269, s. 31, s. 33, s. 35, s. 71; SŞS 312 (7), s. 30, b. 1; SŞS 311 (1), s. 25, b. 1.

[268] Novasel XVIII. yüzyılın ilk yarısında bazen vergi ödeyen mahalleler arasında Sungurlar ve Bal Bazarı mahalleleriyle kaydedilmiştir. Bk. SŞS 312 (4), s. 13, b. 2; SŞS 311 (1), s. 28, b. 2 ve devamı. Bazen de menzilkeş köyler arasında yer almıştır. Bk. SŞS 269, s. 12, b. 1; SŞS 306, s. 83, b. 3; SŞS 312 (3), s. 15, b. 2; SŞS 312 (4), s. 20, b. 3; SŞS 312 (6), s. 6, b. 1; SŞS 312 (8), s. 31, b. 1.

29.	Kara Danişmend Mescidi	Mercan	Saruhan Bey
30.	Hasbu Bey	Muhtesibzâde	Sungurlar
31.	Hacı Mehmet Mescidi	Novasel	Şeyh
32.	Kız Kasım Mescidi	Orta Mescid	Şuca Fakih
33.	Emre	Saat	Tahıl Bazarı
34.	-	-	Yazıcızâde
	-	-	**Tevzi Defterlerinde İsmi Geçmeyenler**
35.	Vuk	Salih Halife	Arap Hoca[269]
36.	Mercan Pınarı	Saruhan Bey	Baş Çeşme[270]
37.	Pop Balço	Siyavuş Paşa	Cami-i Kebir[271]
38.	Bal Pazarı	Sungurlar	Çeri Bey?[272]
39.	Dragümir	Şeyh	Çit Çeşme[273]
40.	Pop Yani	Şuca Fakih	Draz[274]
41.	Sefar Deresi (Sığırderesi)	Tahıl Bazarı	Divanezâde[275]
42.	-	Tekye	El-Hâcc Havale[276]
43.	-	Yazıcızâde	Kız Kasım[277]
44.	-	Zincirli	Kiremitli[278]
45.	-	-	Kurşunlu[279]
46.	-	-	Mehmet Ağa[280]
47.	-	-	Mercan[281]
48.	-	-	Saat[282]
49.	-	-	Sığır Bazarı[283]
50.	-	-	Siyavuş Paşa[284]
51.	-	-	Vildanzâde[285]
52.	-	-	Zincirli[286]

Müslüman mahallelerinin genellikle mahalle merkezindeki cami veya mescidleri yaptıran kişilerin isimleri ile anıldıkları görülmektedir. Siyavuş Paşa, Mehmet Paşa, Merhum Şahin Bey (Şuca Fakih), Has Biga Bey, Cundi Ahmet Bey,

[269] SŞS 306, s. 32, b. 1, 2 ve 3.
[270] SŞS 312 (3), s. 19, b. 1.
[271] SŞS 309, s. 87, b. 1.
[272] SŞS 312 (1), s. 21, b.2.
[273] SŞS 4, s. 20, b. 1.
[274] SŞS 269, s. 133, b. 1.
[275] SŞS 312 (1), s. 21, b. 2.
[276] SŞS 312 (2), s. 17, b. 3.
[277] SŞS 312 (8), s. 65, b. 1.
[278] BOA, AHKR.d. 6, s. 331, b. 1365.
[279] SŞS 269, s. 186, b. 1.
[280] SŞS 312 (3), s. 28, b. 3.
[281] SŞS 312 (3), s. 28, b. 3.
[282] SŞS 306, s. 55, b. 2; s. 69, b. 4; s. 70, b. 2.
[283] SŞS 269, s. 183, b. 3.
[284] SŞS 269, s. 185, b. 1.
[285] SŞS 312 (1), s. 16, b. 1. Bu mahallenin ismi XVII. yüzyılın başlarında Sofya'da kadılık yapmış olan Mevlâna Osman Efendi ibn–i Vildan'dan gelmektedir. Vildanzâde olarak da bilinen Osman Efendi'nin oğlu veya torunu olan Ahmet Efendi Sofya'da bir vakıf kurmuş, aynı zamanda bir cuma camisi yaptırmıştır. Gradeva, Vildanzâde Mahallesi ile ilgili sadece bir kayıta rastlaması sebebi ile bu ismin Sofya'daki bir başka semtin alternatif ismi olabileceğini belirtmiştir. Bk. GRADEVA, Rossitsa, "On Kadis of Sofia 16th–17th Centuries", *Rumeli Under The Ottomans, 15th–18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, p. 71–72.
[286] SŞS 269, s. 185, b. 1.

Karagöz Bey, Kara Şahin ve Kara Danişmend hem mahalle merkezindeki cami veya mescidin hem de mahallenin isim babalarıdır. XVI. yüzyılın sonlarında sayıları oldukça fazla olan ancak ilerleyen süreçte bir hayli düşüş gösteren gayrimüslim mahallelerinin isimleri ise genellikle Slav ileri gelenleri ve Hristiyan azizlerinin isimlerini taşımaktadır.[287] Bunun yanı sıra Bal Bazarı, Sığır Bazarı ve Tahıl Bazarı mahalleleri gibi ticaret kesimlerinin ismini taşıyan ve Kassaban mahallesi gibi sakinlerinin mesleklerinin ismi ile anılan mahalleler de vardır. Saat, Baş Çeşme, Kuru Çeşme, Çit Çeşme, Mercan Pınarı ve Çayır mahallelerinin isimleri bulundukları yerlerin coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Son olarak Saruhan ve Karahisar mahalleleri sakinlerinin iskân edildikleri yerlerin isimlerini taşıyan mahallerdir.

XVI. yüzyılda mevcut olan bazı mahallelerin sonraki süreçte ismine rastlanılmadığı, diğer taraftan XVIII. yüzyıl mahalle listelerinde ismi bulunan bazı mahallelerin ise XVI. ve XVII. yüzyıl listelerinde mevcut olmadığı görülmektedir. Bu noktada, XVI. yüzyıl sonlarındaki 39 mahalleden 24'ünün ismi XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki mahalleler arasında da yer almaktadır. Diğer 15 mahallenin ismi ise ne XVII. ne de XVIII. yüzyıl mahalle listelerinde geçmektedir. 1671–1678 yılları arasında ismi tespit edilen 42 mahalleden 16'sı XVI. yüzyılın sonlarındaki mahalle listesinde yer almış, 26 mahallenin ismine ise rastlanılmamıştır. Yine 1671–1678 yılları arasındaki 42 mahalleden 37'sinin ismi XVIII. yüzyılın ilk yarısında da kullanılmıştır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında ismi tespit edilen 52 mahalleden 16'sının ismi XVI. yüzyıl sonlarındaki ve 1671–1678 yılları arasındaki mahalle listelerinde yer almıştır. 52 mahalleden 21'inin ismi XVI. yüzyıl sonlarındaki mahalle listesinde yok, 1671–1678 yılları arasındaki mahalle listesinde mevcuttur. Sekiz mahallenin ismi ise XVI. yüzyılın sonlarındaki mahalleler arasında var, 1671–1678 yılları arasındaki listede yoktur. Son olarak yedi mahallenin ismi hem XVI. yüzyılın sonlarındaki hem de 1671–1678 yılları arasındaki mahalle listelerinde yer almamıştır. Söz konusu mahallelerin isimlerine ilk defa XVIII. yüzyılın ilk yarısında rastlanılmıştır.

[287] ERDOĞRU, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", s. 7.

XVI. yüzyıldaki bazı mahalle isimlerinin sonraki süreçte görülmemesi, diğer taraftan XVI. yüzyılda ismine rastlanılmayan bazı mahallelerin de XVII. veya XVIII. yüzyıl mahalle listelerinde yer alması açıklanması gereken bir durumdur. Bunun bazı mahalle isimlerinin zaman içerisinde değişmesinden ve bazı mahallelerin de iki farklı isimle anılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Özer Ergenç de vergi listelerinde ismi geçen mahalle sayısından çok daha fazlasına şer'iyye sicillerinde rastlandığını ifade etmiştir. Bunun sebebini, aynı muhitteki birden fazla mescit etrafında kümelenen mahallelerin vergi defterlerinde bir mahalle olarak görülmesi ile açıklamıştır. Şer'iyye sicillerindeki mahalle sayısının fazlalığının da bazı mahallelerin ikinci bir isimle anılması ile alakalı olabileceğini söylemiştir.[288] Bu noktada, XVI. yüzyıl mahalle listelerine göre Sofya'da Cami-i Atik isimli iki mahalle olduğu, bunlardan birisinin Siyavuş Paşa Mahallesi olarak bilindiği görülmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında mevcut olan Kuru Çeşme Mahallesi'nin XVI. yüzyıldaki bir diğer ismi Cundi Ahmet Bey'di. Şuca Fakih Mahallesi[289] ise XVI. yüzyılda Şahin Bey ismi ile de anılmaktaydı. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Yazıcızâde ismi ile geçen mahallenin XVI. yüzyıldaki ismi Beylerbeyi'dir. Beylerbeyi Mahallesi'nin bu yüzyıldaki bir diğer ismi ise Yazıcıoğlu'dur.[290]

Buraya kadar kurucuları, isimleri ve tarihi gelişimleri üzerinde durulan Sofya mahallelerinin şehir planı içerisindeki yerlerinin belirlenmesi, şehrin 1878 yılı ve sonrasında yaşadığı tahribat nedeni ile oldukça zordur. Bu durum, Bulgar tarihçi İşirkov tarafından 1912 yılında şu şekilde ifade edilmiştir: "*...bağımsızlıktan önceki tüm mahalle ve sokakların işaretlendiği ve ana binalarının belirtildiği şehrin ayrıntılı planına sahip olabilirdik. Fakat bu yönde çok az iş yapılmış olup, Sofya tarihçisi ve Türk zamanında yaşamış olanların birçoğu, düzenleme ile ortadan kaldırılan sokak ve binaların yerini belirlemede büyük zorluklarla karşılaşmaktadır.*[291] Bu zorluğun ortaya çıkışında bağımsızlıktan sonra yapılan düzenlemelerin yanı sıra bağımsızlık öncesinde yaşanan yangın ve depremlerin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür.[292] Bu olumsuzluklara rağmen şehrin 1878 ve

---

[288] ERGENÇ, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 44.
[289] Sofya kadılığı yapmış ve vakıf kurucusudur. Bk. SVETLANA, "Sofya", s. 363.
[290] ERDOĞRU, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", s. 10–12.
[291] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 2.
[292] Sofya'da 1816 yılında yangın, 1818 ve 1858 yıllarında ise büyük depremler yaşanmıştır. Bk. ADİNOLFİ, Roberto, "Building Development in Sofia between 19th and 20th Centuries", *Балканистичен Форум(Balkanistic Forum)*, Issue 3/2011, s. 105.

1879 yıllında çizilen planları, XVIII. yüzyılın ilk yarısında için de yol gösterici olmaktadır. 1878 ve 1879 planlarında yer alan mahalle ve mimari eserlerden, çalışmada ismi geçenlerin şehir içerisindeki yerleri aşağıdaki planda gösterilmiştir.

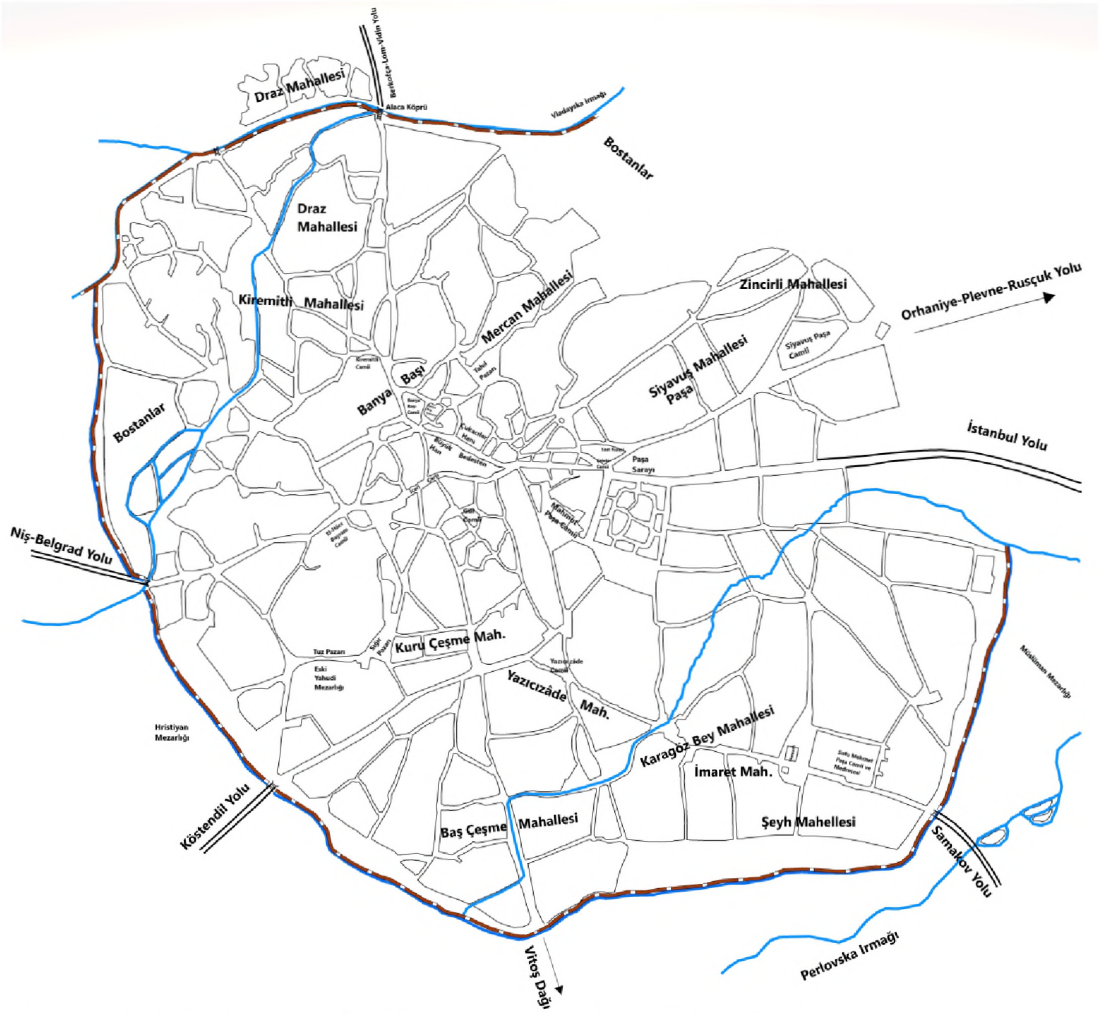

Plan 2-1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'nın Yerleşim Planı

Planda gösterilenlerin dışında da bazı mahallelerin şehrin yerleşim düzeni içerisindeki yerleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna göre Gül Camii Mahallesi, St. George kilisesinden dönüştürülen Gül Camii etrafında yer almaktaydı. Koca Mahmut Paşa Cami'sinin bulunduğu yer Kara Şahin Mahallesidir. Kara Şahin, Gül Camii, Pop Miloş ve Kaloyan mahalleleri birbirine komşudur. Karahisar Mahallesi'nin, Tuz Pazarı muhitinde yer aldığı tahmin edilmektedir. Bal Pazarı Mahallesi, modern Holy Savior Kilisesi'nin bulunduğu yerdedir.[293] Eski Yahudi

[293] GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 254–256.

mezarlığının bulunduğu yer Sığır Bazarı Mahallesi'dir.[294] Kara Danişmend Mahallesi, Niş yolu civarına yakın bir muhitte yerleşiktir.[295] Paşa Sarayı, Şuca Fakih Mahallesi sınırları içerisindedir.[296]

Sofya'ya yakın mesafeden geçen Iskar Nehri'nin kolları olan akarsuların, şehrin yerleşim düzenine etki ettikleri görülmektedir. Bu akarsular Sofya'nın kuzey ve güneyindeki bazı mahallelerin içerisinden geçmiştir. Akarsuların geçtikleri yerlerde su değirmenleri ve bostanlar bulunmaktaydı.

A. Dini Gruplar Açısından Mahalleler

Müslüman ve gayrimüslimlerin farklı bölge ve mahallelerde yaşamaları, İslâm şehirlerinin belirleyici özelliklerindendir. Aynı inanç ve geleneklere sahip insanların bir arada yaşamasının rahatlığı farklı din mensuplarının ayrı mahallelerde yaşamayı tercih etmelerine sebep olmuştur.[297] Sofya'ya iskân edilen Müslüman nüfus da gayrimüslimlerin sakin olduğu bölgelere yerleşmek yerine yeni mahalleler kurmuşlardır. Bu suretle Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı yaşadıkları mahalleler ortaya çıkmıştır. Genellikle yabancı isimler ile anılan gayrimüslim mahallelerin XVI. yüzyılın sonlarındaki sayısı 20'dir.

Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre şehir merkezinde XVI. yüzyılın başlarında az sayıda Yahudi oturuyordu.[298] Yüzyılın sonuna gelindiğinde dışarıdan gelenler ile şehirdeki Yahudi nüfusu da artmıştır. Yahudiler, şehirdeki birçok mahalleye dağılmış; Ortodoks Hristiyanlar, Ermeniler, Raguzalılar, Müslümanlar ve Kıptilerle birlikte yaşamışlardır.[299] Bununla birlikte Yahudi Frenk cemaatinin kendi

---

[294] SŞS 269, s. 183, b. 3.

[295] İPŞİRLİ, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", s. 696.

[296] VGMA, Defter 626/1, s. 241–242; EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 556–560.

[297] ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 69–70.

[298] Sofya'ya yerleşen ilk Yahudilerin Romaniot cemaatinden olduğu, Buda'nın fethinden sonra 80 hanelik Ashkenazi cemaatinden Yahudilerin şehre yerleştiği ve nihayet üç dört yıl sonra küçük guruplar halinde genellikle Selanik'ten gelen Sephardic cemaatinden Yahudilerin de şehre göç ettikleri belirtilmiştir. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 239.

[299] XVII. yüzyıl sicil kayıtlarına göre Pop Miloş, Semerciler, Gül Camii, Debbağhane, Kara Hisar, Kara Şahin, Novasel, Kaloyan ve Bal Bazarı Yahudi nüfusun sakin olduğu mahaller arasında yer almıştır. 1595 yılında tamamen Hristiyan mahallesi görünümünde olan Pop Miloş, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sofya'daki Yahudi yerleşiminin merkezi durumuna gelmiştir. Yine XVII. yüzyılın sonlarında Ortodoks Hristiyanlar, Ermeniler, Yahudiler ve Müslümanlar ile karışık bir nüfus yapısına sahip olan Kaloyan Mahallesi de Osmanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru Sofya'daki Yahudi muhiti

isimleri ile anılan bir mahallesi vardı. Rumlar Sığırderesi Mahallesi'nde, Ermeniler ise Pop Raduslav veya Piyu Rayan isimli mahallede oturuyorlardı. Gayrimüslim kıptîler ise Balıkpazarı Mahallesi'nde ikamet ediyorlardı.[300]

XVII. yüzyılda Sofya mahallelerinin bazıları tamamen Müslüman, bazıları büyük oranda gayrimüslim nüfustan oluşmasına rağmen çoğunluğu karışık nüfuslu bir yapıya sahipti.[301] Bu durum XVIII. yüzyılın ilk yarısı için de söz konusudur. Bu dönemde Sofya varoşu mahalleleri olarak ifade edilen gayrimüslim mahallelerinde[302] dahi Müslümanların mülk sahibi oldukları görülmüştür.

Gayrimüslim mahalleleri arasında yer alan Bal Bazarı Mahallesi, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalle görünümündedir.[303] Bal Bazarı Mahallesi'ndeki Yahudi hane[304] odaları da bu durumu kanıtlamaktadır.[305] Bu mahallede, Kethüdayeri Hasan Ağa'nın vakfı olan Yahudi hane odaları[306] ile Fatma Hatun bint-i Hazinedar Mustafa Ağa isimli kadının vakfı olan Yahudi hane odaları[307] bulunuyordu.

---

haline gelmiştir. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 254–256.

[300] ERDOĞRU, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", s. 5–7.

[301] GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 253–256.

[302] Varoş mahalleleri Gül Camii, Bal Bazarı, Kaloyan, Pop Miloş ve Sungurlar mahalleleridir. Bk. SŞS 269, s. 5, b. 1.

[303] Sofya'daki Yahudiler, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyılı boyunca etnik olarak diğer milletlerden arındırılmış bir mahalle oluşturmamışlar. Genellikle vakıf evler ve boş arazileri satın almış veya kiralamışlardır. Sofya'nın Katolik piskoposu Peter Bogdan'm yazdıklarına göre XVII. yüzyılın ilk yarısında şehirdeki Yahudiler İtalyalılar ile yaşıyorlarmış. Yahudiler, zaman içerisinde şehrin eski merkezinde homojen bir yapı oluşturmuşlar. Bu bölge 1878'den sonraki yıllarda Sofya'daki Yahudi muhiti haline gelmiştir. Burada üç Yahudi cemaatine ait sinagoglar ile Hristiyan kiliseleri ve bazı merkezi camiler yer almaktaydı. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 249.

[304] Yahudi hane, bir avlu ve etrafında kümelenen küçük odaların oluşturduğu karmaşık bir yapıdır. Yahudi hane yerine İspanyolcada avlu manasına gelen Kortejo kelimesi de kullanılmıştır. Yahudi haneler, düşük gelirli Yahudi ailelerin ikamet etmesi için Yahudi cemaati mensuplarınca veya gelir elde etmek isteyen Müslüman girişimciler ve hayırsever vakıf sahipleri tarafından inşa ettirilmiştir. Ailelerin ortak kullanım alanları olan tuvalet, banyo ve mutfak avlu da yer alır, avlunun etrafındaki küçük odalarda ise aileler yaşardı. Bk. KAYA, Önder, "Bir Toplu Konut Örneği Olarak Yahudi haneler: Kortejolar", http://www.salom.com.tr. Son erişim: 29.09.2018. Yahudi hanelerin aynı zamanda Yahudi tacir ve esnafların ticaret merkezleri fonksiyonuna sahip oldukları ifade edilmiştir. Yahudi haneler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 250–253.

[305] Sofya'daki Yahudi hanelerden altısı; Bana Başı Cami civarında/Berberler Sûku, Gül Camii, (Kara) Hisar, Kara Şahin, Hüseyin Ağa mahalleleri ve varoşta ismi belli olmayan bir mahallede bulunuyordu. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 250–251.

[306] SŞS 312 (1), s. 7, b. 2.

[307] Bu Yahudi hane odalarının mütevelliyesi Emine Hatun bint–i Mustafa Ağa'dır. Bk. SŞS 312 (1), s. 7, b. 2. 28 Ocak–6 Şubat 1742 (Evâhir–i Zilkade 1154) tarihli belgede mütevelliye Emine Hatun, Yahudi hane odaları harabe olduğu ve vakfın yeniden yapmaya imkânı olmadığı için enkazını satmış,

Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bir diğer mahalle Sığır Bazarı Mahallesi'ydi. Bu mahallede bir Yahudi Mezarlığı yer almaktaydı.[308] Şer'iyye sicillerindeki Bal Bazarı ve Sığır Bazarı mahalleleri ile ilgili belgelerde ismi geçen kişilerin çoğunlukla Yahudi cemaatinden olmaları da adı geçen mahallerin Yahudiler tarafından yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bulgar şehirlerinin XIX. yüzyıldaki etnik yapıları üzerine yapılmış bir çalışmada, mahallelerin şehir içerisindeki yerleri gruplandırılmıştır. Sofya'nın mahallelere bölünmesinin önce dini sonra etnik prensiplere göre şekillendiği belirtilmiştir. Şehir genel olarak; Müslüman, Hristiyan ve Yahudi bölgelerine ayrılmıştır. Bu dâhili bölünme içerisinde Müslüman mahallelerinin büyük çoğunluğu şehrin doğusunda, Hristiyan mahalleleri batıda, Yahudi mahalleleri ise şehrin merkezinde toplanmıştır. Ermeni mahalleleri güneyde, bir Roman mahallesi ise şehrin kuzey kısmında varoşta yer almıştır.[309]

İncelenen dönem için bu genel sınırlandırmanın dışına çıkmak mümkündür. Nitekim şehrin batısında ve güneyinde Müslüman mahallelerinin varlığı bilinmektedir. Ayrıca şehrin gayrimüslim ahalisi sadece kendilerine ait varoş mahallelerinde değil, şehirdeki diğer mahallerde de ikamet etmekteydiler. Öyle ki varoş dışındaki mahallerde daha yoğun bir gayrimüslim nüfus yaşıyordu. Ancak, gayrimüslimlerin Müslümanlar ile aynı mahalleyi paylaşmaları her zaman sorunsuz bir şekilde olmamıştır. Müslüman mahallelerinde sakin olan gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satmaya zorlanmaları ve varoşa ihraç edilmeleri ile ilgili bazı durumlar söz konusu olabilmekteydi. Bu konu ile ilgili XVII. yüzyıl başlarına ait bir belgede, Sofya'da sakin Müslüman ahalinin, Fethiye Mescidi etrafındaki kefere evlerinin kendilerine satılması yönünde bir talepleri olmuştur. Bu taleplerine, mescit civarındaki meyhanelerin varlığını, buradaki kişilerin içki içerek kötü fiillerde

---

arsasını da aylık 54 akçeden kiraya vermiştir. Arsayı kiralayan [boş] kadın kendi nefsi için yeni odalar yaptırmıştır. Ancak, Emine Hatun'dan sonra mütevelli olan kızı Hatice, arsanın üzerinde daha önce de bina vardı diyerek sonradan yapılan odaları vakıf malı olmak üzere zapt etmiş, kiraları da kendisi almıştır. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 169, s. 399, b. 3.

[308] SŞS 269, s. 183, b. 3.

[309] Şehir merkezindeki Yahudi mahallelerinin yerinde daha eskiden Hristiyan mahalleleri bulunuyordu. Bu durumun en bariz kanıtı bu bölgedeki çok sayıda kilisenin varlığıdır. Burada aynı zamanda güçlü bir Katolik toplumunun varlığını gösterecek kanıtlarda mevcuttur. Ancak zamanla buralara Yahudi nüfus yerleşmiştir. Bk. ZHELEVA–MARTİNS, Dobrina, "Ethnic Structure of the Bulgarian Cities Before Their First Urban Planning at the End of the 19th Century", *Études Balkaniques (Balkan Studies)*, Issue 2/2002, s. 127–129.

bulunmalarını ve hatta ezana saygısızlık etmelerini gerekçe olarak göstermişlerdir. Mescit etrafındaki kefere evlerinin Müslümanlara satılması için fetva ve emir yazılmıştır. Ancak evler satın alınmak istenildiğinde ev sahipleri yeniçerilerin desteğini almak suretiyle ev fiyatlarını yükseltmiş ve bu suretle evler yine keferenin elinde kalmıştır. Devlet bu şikâyete kayıtsız kalmamış ve meselenin şer'î çerçevede değerlendirilmesi ve bu bahane ile kimseye zulüm edilmemesi istenmiştir.[310] Bu konu ile ilgili bir başka örnekte ise 1690'lı yıllarda Gül Camii'nin yenileme çalışmaları sırasında mahalledeki Hristiyanlar, evlerini Müslümanlara satmaya zorlanmış ve mahalle dışına çıkmak durumunda kalmışlardır. Rossitsa Gradeva, bunun bilinmeyen bir nedenle geçekleştiğini, mahallede bulunan Yahudilerin ise baskılara maruz kalmalarına rağmen oturma haklarını koruduklarını belirtmiştir.[311]

Gayrimüslimlerin mahalleden ihraçları ile ilgili diğer bir dava ise 27 Kasım 1708 (14 Ramazan 1120) yılında yaşanmıştır.[312] Söz konusu dava kaydında, Sofya'da sakin kefere taifesi İmam Hüseyin Efendi'nin 1697–1698 (h. 1109) yılında zorla 1200 kuruşlarını aldığını belirtmişlerdir. İmam Hüseyin'in aldığı paranın geri ödenmesi için emir yazıldığını ancak, halen 400 kuruşu teslim etmediğini söylemişlerdir. Bu nedenle davanın sonlandırılması için meselenin Rumeli valisi huzurunda yeniden görüşülmesi istenmiştir. İmam Hüseyin savunmasında, Rumeli eski valisi Hasan Paşa tarafından Sofya kadısına gönderilen buyruldu ile Sofya mahallelerinde sakin kefere taifesinin varoşa iskân edilmelerinin istendiğini söylemiştir. Yerlerinde kalmak isteyen kefere taifesinin ise bunun için Hasan Paşa'ya 1200 kuruş ödemeyi vaat ettiklerini, kendisinin de imam başı (reîsü'l-eimme) olması sebebi ile bahsedilen parayı mahalle imamları aracılığı ile toplattığını anlatmıştır. Paraları kadının izni ile topladığını, Hasan Paşa'nın adamı Sofi Hızır'a Bana Başı Hanı'nda teslim ettiğini söylemiştir. Kefere taifesinin, parayı kendisinden talep ettiklerini, iki yalancı şahit sayesinde elde etikleri hüccetle 800 kuruşunu aldıklarını

[310] BOA, MHM. d 77, s. 99, b. 314.
[311] GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 189–190.
[312] Gayrimüslimlerin mahallerinden ihraç edilmesi ile ilgili Gradeva'nın anlattığı ile 1708 yılmdaki olaym aynı olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim Gradeva kesin tarih vermemekle birlikte 1690'lı yılları işaret etmiştir. 1708 tarihli dava kaydında da meselenin başlangıcının 1697–1698 (h. 1109) yılına uzandığı belirtilmiştir.

belirtmiştir. Meselenin şehir ahalisinden sorulmasını ve elindeki fetva[313] gereğince karar verilmesini talep etmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde olayın İmam Hüseyin'in anlattığı gibi olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine kefere taifesinin haksız yere aldığı 800 kuruşun Hüseyin Efendi'ye teslim edilmesine karar verilmiştir.[314]

Bu dava kaydından Sofya mahallelerinde sakin gayrimüslim reayanın varoş mahallelerine çıkarılmamak için Vali Hasan Paşa'ya 1200 kuruş ödedikleri anlaşılmaktadır. Ancak Hasan Paşa'nın gayrimüslim reayayı niçin varoşa çıkarmak istediği ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Diğer taraftan Hüseyin Efendi de haklılığı ortaya çıkıncaya kadar sıkıntılı bir süreç yaşamıştır.[315]

Rumeli valisi Hasan Paşa'nın Sofya'da yaşayan gayrimüslim ahaliyi varoştaki mahallelere ihraç etme isteğinin, Müslüman ahaliden gelen bu yöndeki isteklerden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim yukarıda bahsedilen XVII. yüzyılın başlarına ait örneğin yanı sıra XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait bir başka belgede de Müslümanların bu yönde bir talepleri olduğu görülmektedir. 16–25 Nisan 1715 (Evâsıt-ı Rebiülahir 1127) tarihli belgede Sofya mahallesinin Müslüman ahalisi, bazı gayrimüslimlerin aslen Sofya varoşunda sakin olduklarını, ancak sonradan gelip kendi mahallelerinde Müslümanlara mahsus evleri satın aldıklarını ve cemaatin azalmasına (taklîl-i cemaat) sebep olduklarını söylemişlerdir. Bu nedenle gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satmalarını istediklerinde, şer'-i şerife

---

[313] Fetva şu şekildedir; "*Zeyd kadı meşhur ve mütevatirin hilafına ikamet olunan beyyineyi kabul ve mucibiyle hükm idüb hüccet–i şer'î hükmü nafiz ve hücceti muteber olur mu? Cevab bâ sevablarında olmaz.*"

[314] SŞS 4, s. 3, b. 1.

[315] Mühimme defterlerinden tespit edilen iki belgeden anlaşıldığına göre; Hüseyin Efendi kefere taifesinin şikâyetlerinden dolayı Eğridere Palankası'nda kalabend edilmiştir. 7–15 Eylül 1708 (Evâhir–i Cemazielahir 1120) tarihli belgede İmam Hüseyin'in Sofya'da sakin gayr–i Müslim reayanın 1200 kuruşlarını aldığı, bu parayı geri iade etmesi için hüccet verilmesine rağmen 800 kuruşu ödeyip 400 kuruşu ödemediği belirtilmiştir. İmam Hüseyin'in başka bir yere sürgün edilmesi için emr–i şerif verildiği, ancak kendisinin Sofya kadısına 250 kuruş ve Sofya mütesellimi Küçük Ali'ye de bir miktar rüşvet vererek Sofya'da ikamet etmeye devam ettiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Hüseyin'in Eğridere Palankası'nda kalabend edilmesi istenmiştir. Bk. BOA, MHM. d 115, s. 670, b. 298. 23 Mart–1 Nisan 1709 (Evâsıt–ı Muharrem 1121) tarihli belge ise Eğridere Palankası'nda kalabend olan İmam Hüseyin'in salıverilmesi ile ilgilidir. Bk. BOA, MHM. d 116, s. 93, b. 395. Bu iki belgeye göre imam Hüseyin Efendi'nin, 27 Kasım 1708 tarihinde Rumeli valisi huzurunda görüşülen davaya tutuklu olarak katıldığı, davanın lehine sonuçlanması ile de serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

aykırı olarak karşı çıktıklarını belirtmişlerdir. Davaları ile ilgili şeyhülislâm tarafından fetva verildiğini bildirip, şer'le görüşülmek üzere emir talep etmişlerdir.[316]

III. SİVİL YAPILAR: EVLER

Osmanlı mahalleleri merkezde bulunan dini ve sosyal yapıların etrafında kümelenen haneler topluluğu olarak tanımlanmıştır.[317] Bu tanım, mahalleyi oluşturan iki unsura vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi daha önce bahsedilen mahallenin çekirdeği durumunda olan dini ve sosyal yapılardır ki bunlar genellikle bir cami veya mescittir. Mahalleyi oluşturan ikinci unsur ise dini ve sosyal yapılar etrafında kümelenen evler topluluğudur. Bu başlıkta, Türk ev tiplemesinin örneğini yansıtan Osmanlı ve daha özel olarak Sofya evleri irdelenecektir.

İnsanlar tarih boyunca kendilerini korumak için çeşitli yapılar inşa etmişlerdir.[318] Barınma amacı ile inşa edilen bu yapıların tekâmülü neticesinde ev olarak adlandırılan fiziki ve sosyal yapılar ortaya çıkmıştır. Ev mimarisinin gelişmesinde kültür, coğrafya, iklim ve yapı malzemesi gibi etkenler belirleyici olmaktadır.[319] Nitekim Türk kültür ve törelerinin belirlediği ev tipi literatüre *'Türk Evi'* olarak girmiştir.[320] Türk Evi; geleneksel Türk ailesinin yaşam kültürü ve törelerine uygun şekil ve plan özellikleri gösteren ve asırlarca Türk insanının ihtiyaçlarını karşılayan bir konut tipi olarak tanımlanmaktadır.[321] Türk Evi olarak bilinen yapıların kendine has mimari özellikleri vardır. Sokaktan bir bahçe duvarı ile ayrılma, meyve ağaçları ve diğer bitkilerin yer aldığı bir avlu (hayat), avlu ortasındaki su kuyusu ve çardak, avlunun etrafında yer alan ahır, samanlık ve

---

[316] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 66, s. 324, b. 2.
[317] YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "1485–1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13–17 Ekim 1986,* Samsun 1988, s. 298.
[318] BAKIR, İbrahim, "Ailenin Yaşama Mekanı: Ev", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 462–463.
[319] KARPUZ, Haşim, *Türk İslâm Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara 1993, s. 1.
[320] Türk Evi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ELDEM, S. Hakkı, *Türk Evi*, İstanbul 1991; KUBAN, Doğan, "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler,* İstanbul 1982, s. 195–209; KARPUZ, Haşim, "Türk Evi", *Türk Yurdu*, Ankara 2011, C. 31, S. 290. s. 55–63.
[321] KUBAN, Doğan, *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul 1976, s. 192'den naklen BOZKURT, S. Gülçin, "19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* İstanbul 2013, C. 62, S. 2, s. 38.

ocaklık, odalara geçişin sağlandığı sofa gibi yapılar Türk Evi'nin ayırt edici özellikleri arasında yer alır.[322]

Türk tarihini yaklaşık altı yüzyıl boyunca üç kıtada temsil eden Osmanlı Medeniyeti'ne ait evler de Türk Evi'nin en tipik örneklerindendir. Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti'nde iklim, coğrafya, yapı malzemesi ve mimari üsluptan kaynaklanan farklılıklara rağmen evler mekân kullanımı ve yerleşimi bakımından bazı ortak özelliklere sahiptir. Osmanlı evleri; arsanın konumu, kıble, sokağa cephesi olma, komşuluk ilişkileri, güvenlik ve mahremiyet faktörlerinin etkisi sonucunda şekillenmiştir.[323]

Osmanlı Sofya'sında ilk dönemlerde evlerin birkaç ağacı olan, büyük avlulu ve şatafatsız bir görünüme sahip olduğu belirtilmiştir.[324] Evlerin tamamına yakını ahşaptan, az sayıda ev ise kil ve taştan yapılmıştır.[325] 1550'li yıllarda İstanbul ve Anadolu'ya düzenlediği seyahati sırasında Sofya'ya uğrayan Alman Seyyah Hans Dernschwam, seyahatnâmesinde Sofya'daki evler hakkında bazı bilgilere yer vermiştir. Dernschwam, tek katlı ve ahşaptan yapıldıklarını söylediği Sofya'daki evlerin, mimarileri ile köy evlerine benzediğini belirtmiştir. Taştan yapılmış ev olmadığını, tamamının kaba tahtadan gelişigüzel yapılmış evler olduğunu söylemiştir. Evlerin odalarının içeriye doğru gömülü olduğunu, tüm pencerelerinse avluya baktığını anlatmıştır. Evlerin çoğunda taşıtların girmesine imkân verecek büyük kapılar, bu kapıların ortasında ise insanların kullanması için yapılmış daha küçük kapılar bulunduğunu ifade etmiştir.[326]

Hans Dernschwam'ın kabaca tarif ettiği ev mimarisi, XVII. yüzyılda değişmiştir. Bu dönemde kiremit çatılı ve iki katlı daha karmaşık ve daha dayanıklı evler inşa edilmiştir.[327]

---

[322] KARPUZ, Haşim "Geleneksel Ev", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 473–475.
[323] DEMİREL, Ömer, TUŞ, Muhiddin, GÜRBÜZ, Adnan, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Ankara 1992, C. II, s. 703.
[324] IVANOVA, "Sofya", s. 359–360.
[325] TODOROV, *A Short History of Bulgaria*, s. 42.
[326] DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1987, s. 33–34.
[327] IVANOVA, "Sofya", s. 359–360.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Sofya'da evlerin fiziki ve mimari özellikleri ile ilgili olarak Sofya şer'iyye sicillerinde yer alan ev satış hüccetleri incelenmiştir. Satış hüccetlerinde evler ile ilgili standart bilgiler yer almaktadır. Bunlar; evi satan ve alanın isimleri, evin hangi mahallede yer aldığı, etrafında oturanların kimler olduğu, kat sayısı, müştemilatı ve fiyatıdır.[328] Ancak, satış hüccetlerinde araştırmacılar bazı terminolojik sorunlar ile karşılaşabilmektedirler. Aynı veya benzer anlamlar yüklenen farklı ifadelerin aynı metin içerisine yerleştirilmesi, evin fiziki yapısına ilişkin çıkarımda bulunmayı zorlaştırmaktadır.[329] Bu şekilde terminolojik bir sorun Sofya sicillerindeki satış hüccetlerinde de görülmektedir. Satış hüccetlerinde odalar genellikle sok ev (صوق او) ve sobalı oda şeklinde tanıtılmıştır. Sok kelimesinin, soğuktan bozma olduğu düşünülmektedir.[330] Bu durumda birbirinden farklı manalar ifade eden ev ve oda kelimeleri aynı anlamı ifade edecek şekilde; sok ve sobalı kelimeleri ise birbirinin zıttı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mahalle içerisindeki evlerin konumu, etrafında yer alan diğer evlere göre belirlenmektedir. Satış hüccetlerinde "*bir taraftan Hasan Sipahi mülkü, bir taraftan el-Hâcc Mehmet mülkü, bir taraftan dühanî Mehmet Çelebi mülkü ve taraf-ı rabî tarîk-i âmm ile mahdûd*"[331] şeklinde geçen ifade ile satılan evin mahalle içerisindeki yeri belirtilmiştir. *"Taraf-ı rabî tarîk-i âmm ile mahdûd"* ifadesi, satılan evin bir taraftan umumî yola (tarîk-i âmm) cephesi olduğuna işaret etmektedir. Bu yol evleri cami, okul ve çarşı gibi şehrin diğer kesimlerine bağlayan büyük ve genel yoldur. Şehirdeki evlerin büyük çoğunluğunun sadece bir taraftan umumî yola cephesi varken bazı evlerin iki taraftan umumî yola cephesi olduğu görülmektedir.[332] Evlerden bazıları tarîk-i hâss denilen, birkaç evin yer aldığı çıkmaz sokaklara açılan özel yollar üzerinde yer almıştır. Mahremiyet düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan tarîk-i hâss ve bunların üzerinde yer aldığı çıkmaz sokaklara Osmanlı

[328] İncelenen dönemde satışı yapılan evlere ait bilgiler ek 1.4'deki tabloda verilmiştir.
[329] AÇIK, Turan, TULUK, Ömer İskender, "Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarih Yazınında Şer'iyye Sicillerinin Yeri", *TALİD,* İstanbul 2009, C. 7, S. 13, s. 467–472.
[330] Nitekim yine sicilde yer alan bir başka belgede geçen "*...Kuru Çeşme'de vaki su hazinesinden Ahi Murat(ın) bina eylediği avretler banasının sok suyuna gelinceye değin...* " ifadesi bu düşünceyi doğrulamaktadır. Bk. SŞS 306, s. 31, b. 3.
[331] SŞS 306, s. 6, b. 1.
[332] SŞS 312 (1), s.25, b. 1; s. 25, b. 2; SŞS 269, s. 132, b. 1; SŞS 309, s. 98, b. 4; SŞS 312 (3), s. 42, b. 4.

şehirlerinde sıkça rastlanmaktadır.[333] Tarîk-i hâssın açıldığı çıkmaz sokaklarda sadece Müslümanlar değil aynı zamanda gayrimüslimler de yaşamıştır.[334]

Osmanlı evleri genellikle haremlik ve selamlık şeklinde iki bölümden oluşmuştur. Erkekler için olan kısım selâmlık, kadınlar için olan kısım ise haremliktir. Haremlik aile üyelerinin yaşam alanıdır. Selamlık ise misafir ve yabancı kimselerin ağırlandığı yerdir.[335] Sofya'da evler doğrudan haremlik ve selamlık şeklinde ayrılmamıştır. Ancak bazı evlerin dâhiliye ve hariciye diye iki kısımdan müteşekkil olduğu görülmüştür. Burada dâhiliye ile kast edilen haremlik, hariciye ile kast edilen ise selamlıktır.[336]

Osmanlı evlerinde zeminde veya alt katta yer alan kısımlar için tahtânî, zeminden yüksekte veya üst katta yer alan kısımlar için fevkanî ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeler aynı zamanda tek katlı ve iki katlı evleri belirtmek için de kullanılmıştır. Tek katlı evlere tahtânî, iki katlı evlere fevkanî denilmiştir. Sofya'da satışı yapılan evlerin tarifi yapılırken genellikle tahtânî ve fevkanî şeklinde bir sınıflamaya gidilmemiştir.[337] Ancak bazı hüccetlerde "*fevkanî bir sobalı oda*"[338] şeklinde yer alan ifade ile satışı yapılan evlerin zeminden yüksekte veya üst katta olduğu belirtilmiştir. Bu durumda Sofya'da iki katlı evler görülmekle birlikte evlerin büyük çoğunluğunun tek katlı olduğu söylenebilir.

Satış hüccetlerine göre Sofya'da evlerin müştemilâtını; oda, köşk, ev (göz-oda anlamında), suffe-sofa, çardak, bahçe, havlu, hayat, dam, bi'r-i mâ (su kuyusu), ayn-ı câri, pınar, matbah, fırın, ambar, kiler, mahzen, ahır, otlak hane ve kenef gibi yapılar oluşturmaktadır. Ancak bu yapıların tamamının bütün evlerde yer aldığı söylenemez. Ev sahibinin ihtiyaçları ve ekonomik durumu sahip olduğu evin özelliklerinde belirleyici olmuştur. Kalabalık bir ailenin yaşadığı evin birçok

---

[333] KUBAN, "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", s. 165.
[334] SŞS 4, s. 35, b. 2; SŞS 312 (1), s. 25, b. 4; SŞS 306 s. 6, b. 3; s. 48, b. 1; SŞS 312 (2), s. 8, b. 1.
[335] KARPUZ, Haşim, "Harem–Haremlik", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 480–481; Aynı yazar, "Selâmlık", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 481.
[336] SŞS 4, s. 9, b. 3; s. 14, b. 1; s. 40, b. 2; s. 46, b. 1; SŞS 269, s. 152, b. 2; s. 165, b. 2; s. 166, b. 1; SŞS 309, s. 95, b. 2; s. 99, b. 1; s. 102, b. 2.
[337] SŞS 4, s. 51, b. 3; SŞS 312 (1), 14, b. 4; s. 15, b. 1; s. 15, b. 3; s. 16, b. 3; s. 17, b. 2; SŞS 269, s. 132, b. 1; s. 134, b. 3; SŞS 306, s. 29, b. 2; s. 32, b. 1; s. 32, b. 2; s. 32, b. 3; SŞS 312 (2), s. 3, b. 1; s. 6, b. 1; s. 10, b. 1; s. 11, b. 2; s. 16, b. 1; SŞS 309, s. 68, b. 3; s. 71, b. 1; s. 85, b. 2; s. 86, b. 3; s. 93, b. 2; SŞS 312 (3), s. 5, b. 5; s. 14, b. 2; s. 18, b. 2; s. 23, b. 1; s. 23, b. 2.
[338] SŞS 269, s. 137, b. 3; s. 140, b. 3; s. 165, b. 2; SŞS 312 (2), s. 12, b. 1; SŞS 306, s. 48, b. 4; SŞS 312 (2), s. 8, b. 1.

odasının olması veya geçimini hayvancılıkla sağlayan birinin evinde ahır ve otlakhane gibi yapıların yer alması bu minvalde değerlendirilebilir. En nihayetinde Sofya'da mütevazı bir evin iki oda, bir bahçe ve bir miktar havludan meydana geldiği söylenebilir.[339]

Osmanlı evlerinde en önemli kısım odalardır. Günümüz evlerindeki gibi oturma, yemek ve yatak odası şeklinde bir ayrımın görülmediği bu evlerde odalar; oturma, mutfak, yemek yeme, yatma ve yıkanma gibi ihtiyaçların karşılandığı çok fonksiyonlu yapılar olarak planlanmıştır.[340] Oda sayısı ailenin büyüklüğü ve ekonomik durumuna göre değişmektedir. Evin planlanmasında odaların yer ve yönleri önemlidir. Güneş ve rüzgâr yönüne ve odanın bulunduğu kata göre yazlık ve kışlık oda ayrımı yapılmıştır. Yazlık oda genellikle evlerin üst katlarında yer alır. Kışlık oda ise ara katlarda veya orta kısımlarda yer alan mahfuz odalardır.[341]

Sofya'da evlerin odaları; genellikle sobalı oda ve sok ev nadiren de sayfî oda ve şitevî oda şeklinde tarif edilmiştir. Sobalı oda, içerisinde ocak ve baca gibi ısınma sisteminin yer aldığı odalardır. Sok ev ise soğuk-serin veya sobasız oda manasında kullanılmıştır. Çok az satış hüccetinde sobalı oda yerine şitevî (kışlık) oda, sok oda yerine de sayfî oda ifadesi kullanılmıştır. Yazlık odaların evlerin rüzgâr alan ve fazla güneş göremeyen kuzey cephelerinde yer aldığı söylenebilir.

Tablo 2.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Evlerin Oda Sayıları

Evlerin Oda Sayısı	Ev Sayısı	Yüzdesi
Belirtilmemiş	4	%3.703
1 odalı	2	%1.851
2 odalı	63	%58.333
3 odalı[342]	10	%9.259
4 odalı	13	%12.037
5 odalı	3	%2.777
6 odalı	7	%6.481
7 odalı	2	%1.851
8 odalı	2	%1.851

[339] SŞS 4, s. 44, b. 3; SŞS 312 (1), s. 14, b. 4; s. 16, b. 3; s. 17, b. 2; s. 25, b. 2; s. 26, b. 3; s.27, b. 3; SŞS 269, s. 158, b. 2; s. 158, b. 3; SŞS 306, s. 6, b. 3; s. 29, b. 2; s. 32, b. 3; s. 34, b. 2; s. 48, b. 1; s. 48, b. 2; s. 94, b. 2; s. 109, b. 3; SŞS 312 (2), s. 16, b. 1; s. 18, b. 2; SŞS 309, s. 68, b. 3; s. 85, b. 2; s. 86, b. 3; 93, b. 2; s. 100, b. 1; s. 102; b. 1; SŞS 312 (3), s. 5, b. 5.

[340] BAKIR, İbrahim, "Ev ve Oda, Oda Çeşitleri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 471.

[341] KARPUZ, Haşim, "Türk Odası", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 475–479.

[342] 3 odalı evlerden birinde aynı zamanda bir de köşk vardır ve evin değeri 500 kuruştur. Bk. SŞS 309, s. 95, b. 2.

10 odalı	1	%0.925
Toplam	**108**	**%100**

Osmanlı evlerinde yer alan bir diğer mekân ise sofadır. Sofa, evin odalarının önünde veya arasında yer alan günlük hayatın geçtiği mekândır. Odalara geçiş sofadan sağlanır. Bugün hol olarak ifade edilen mekân ile aynıdır ancak bunlardan çok daha geniştir.[343] Sofya'da satışı yapılan az sayıda evin suffe-sofası olduğu görülmektedir.[344]

Sofya'da evlerin en belirgin özelliklerinden birisi havlulu (avlulu) olmalarıdır. Satışı yapılan evlerin nerdeyse tamamının avlusu vardır.[345] Hüccetlerde genellikle bir miktar avlu şeklinde sadece varlığından bahsedilen avluların alan büyüklüğü hakkında bilgi verilmemiştir. Dâhiliye ve hariciye diye iki kısma ayrılan evlerin bazılarında dâhiliye kısmında[346], bazılarında hariciye kısmında[347] bazılarında ise hem dâhiliye hem hariciye kısmında[348] avlunun olduğu görülmüştür. Ailenin yoğun olarak kullandığı bir alan olan havlunun etrafına evin diğer kısımları yerleştirilmiştir.

Evlerin neredeyse tamamına yakınında bahçe vardır.[349] Bu sebeple uzaktan bakıldığında şehrin orman içinde kurulmuş gibi bir görüntüsü vardır.[350] Bahçenin ne kadar alan kapsadığı satış hüccetlerinde belirtilmemiştir. Bazı hüccetlerde evin sadece bahçeli olduğu bazılarında ise bir miktar bahçesinin olduğunun söylenmesi ile yetinilmiştir. Evlerdeki bahçelere çeşitli ağaçlar dikilmiştir. Bunlar belgelerde "*eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire*"[351] şeklinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar diye belirtilmiştir.

---

[343] KARPUZ, Haşim, "Türk Evinde Mekanlar: Sofa", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 476.
[344] SŞS 269, s. 64, b. 1; s. 166, b. 1; SŞS 312 (2), s. 11, b. 2; s. 19, b. 1; SŞS 312 (3), s. 45, b. 2; SŞS 306, s. 12, b. 1; SŞS 17, s. 38, b. 3.
[345] SŞS 269, s. 161, b. 2; s. 164, b. 2; SŞS 306, s. 6, b. 1; s. 6, b. 3; s. 8, b. 3; s. 32, b. 1; s. 58, b. 3; s. 87, b. 3; s. 94, b. 2; SŞS 312 (2), s. 17, b. 3; s. 18, b. 2; s. 19, b. 1; SŞS 309, s. 98, b. 4; s. 100, b. 1; s. 102, b. 1; SŞS 312 (3), s. 5, b. 5.
[346] SŞS 269, s. 164, b. 1.
[347] SŞS 4, s. 9, b. 3.
[348] SŞS 4, s. 14, b. 1; s. 40, b. 2; s. 46, b. 1.
[349] SŞS 4, s. 1, b. 2; s. 5, b. 2; s. 15, b. 1; SŞS 269, s. 137, b. 3; s. 158, b. 3; SŞS 306, s. 6, b. 3; s. 32, b. 1; s. 32, b. 2; SŞS 312 (2), s. 6, b. 1; s. 10, b. 1; s. 12, b. 1; s. 17, b. 3; SŞS 309, s. 68, b. 3; s. 71, b. 1; s. 95, b. 1; s. 98, b. 4; SŞS 312 (3), s. 20, b. 1; s. 45, b. 2; SŞS 312 (5), s. 3, b. 1.
[350] İNCİCİYAN, ANDREASYAN, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", s. 17–18.
[351] SŞS 269, s. 132, b. 1; s. 165, b. 2; SŞS 17, s. 38, b. 3.

Çeşitli ürünleri muhafaza etmek için kullanılan ambar, mahzen ve kiler gibi mekânlar da evlerin müştemilatı arasında yer almıştır. Serin olmaları gerektiği için genellikle evin zemin katlarında inşa edilen bu mekânlarda un, buğday ve bulgur gibi hububatlar; turşu, pekmez, reçel, sucuk, pastırma, peynir ve et gibi gıda ürünleri muhafaza edilmiştir.[352] Sofya'da evlerin müştemilatı arasında ambar[353], kiler[354], ve mahzen[355] gibi mekânların yer aldığı görülmüştür.

Osmanlı şehirlerinde bazı aileler geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydı.[356] Bu ailelere ait terekelerde ve ev satış hüccetlerinde tarım ve hayvancılık yaptıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Terekelere kaydedilen tarım ürünleri, tarım aletleri ve canlı hayvanlar ile ev satış hüccetlerinde evin müştemilatı arasında sayılan ahır ve samanlık gibi yapılar, bu kişilerin tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarına işaret eder. Nitekim Sofya'da satışı yapılan evlerin bazılarında ahır ve otlakhane gibi yapıların yer aldığı görülmüştür.[357] Dâhiliye ve hariciye şeklinde iki kısma ayrılan evlerde ahır ve otlak hane genellikle hariciye kısmında yer almıştır.[358]

Çok az evin müştemilatı arasında su kuyusu vardı.[359] Bazı evlerde, ayn'-i câri ve pınar ismi ile belirtilen akarsu çeşmeleri olduğu görülmektedir.[360]

Evlerden sadece ikisinde keneften (tuvalet) bahsedilmiştir.[361]

---

[352] KARPUZ, Haşim, "Ambar", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 481; Aynı yazar, "Kiler", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 482.
[353] SŞS 4, s. 1, b. 2; s. 9, b. 3; s. 14, b. 1; SŞS 312 (1), s. 10, b. 2; SŞS 269, s. 152, b. 2; s. 165, b. 2; SŞS 306, s. 87, b. 3; SŞS 312 (2), s. 12, b. 1; SŞS 309, s. 99, b. 1; SŞS 17, s. 10, b. 2.
[354] SŞS 4, s. 5, b. 2; s. 5, b. 3; s. 35, b. 2; SŞS 269, s. 140, b. 2; s. 146, b. 1; s. 157, b. 2; s. 166, b. 1; SŞS 306, s. 8, b. 3; s. 32, b. 1; s. 47, b. 2; SŞS 312 (2), s. 10, b. 1; s. 12, b. 1; SŞS 309, s. 95, b. 1; s. 99, b. 1; SŞS 312 (3), s. 14, b. 2; s. 20, b. 1; SŞS 312 (5), s. 3, b. 1; s. 12, b. 2.
[355] SŞS 4, s. 5, b. 2; s. 34, b. 2; s. 46, b. 1; SŞS 312 (1), s. 10, b. 2; s. 15, b. 1; SŞS 269, s. 161, b. 2; s. 164, b. 1; s. 165, b. 2; SŞS 306, s. 12, b. 1; s. 13, b. 3; s. 48, b. 4; SŞS 312 (2), s. 8, b. 1; s. 11, b. 2; SŞS 309, s. 95, b. 2; s. 99, b. 1; s. 104, b. 2; SŞS 312 (3), s. 18, b. 2; s. 45, b. 2; SŞS 17, s. 10, b. 2; s. 38, b. 3.
[356] KARPUZ, Haşim, "Ahır–Samanlık", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 481.
[357] SŞS 4, s. 15, b. 1; SŞS 312 (1), s. 25 b. 4; SŞS 269, s. 132, b. 1; s. 161, b. 2; SŞS 306, s. 87, b. 3; s. 96, b. 3; SŞS 312 (2), s. 10, b. 1; s. 11, b. 2; s. 12, b. 1; s. 17, b. 3; SŞS 309, s. 95, b. 1; s. 98, b. 4.
[358] SŞS 4, s. 40, b. 2; SŞS 269, s. 152, b. 2; s. 164, b. 1; s. 165, b. 2; SŞS 306, s. 13, b. 3; SŞS 309, s. 99, b. 1; SŞS 312 (3), s. 18, b. 2; SŞS 17, s. 10, b. 2.
[359] SŞS 4, s. 5, b. 2; s. 5, b. 3; SŞS 312 (1), s. 24, b. 4; s. 25, b. 4; SŞS 269, s. 134, b. 3; s. 137, b. 3; s. 146, b. 1; SŞS 306, s. 13, b. 3; s. 22, b. 1; s. 46, b. 3; SŞS 312 (2), s. 8, b. 1; s. 12, b. 1; SŞS 309, s. 95, b. 1; s. 95, b. 2; SŞS 312 (3), s. 18, b. 2; SŞS 312 (3), s. 20, b. 1.
[360] SŞS 4, s. 40, b. 2; SŞS 312 (1), s. 10, b. 2; SŞS 17, s. 10, b. 2; s. 38, b. 3.
[361] SŞS 312 (1), s. 15, b. 1; SŞS 269, s. 165, b. 2.

3. ŞEHİR YÖNETİMİ

I. SOFYA'NIN İDARİ YAPISI

Osmanlı Devleti, askeri ve idari bakımdan eyaletlere ayrılmıştır[1]. Eyaletler de yine askeri ve idari bakımdan sancaklara, sancaklar ise adli-idari olarak kazalara bölünmüştür. Sancak dâhilinde yer alan daha küçük birimler ise nahiye ve köylerdir.[2]

XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına katılan Sofya, idari olarak Rumeli Eyaleti'ne bağlanmıştır. İlk zamanlarda Rumeli Eyaleti'nin uc şehirleri arasında yer alan Sofya, uc beyinin yönetiminde müstakil bir sancak olarak idare edilmiş iken daha sonra Paşa Sancağı'na dâhil edilmiştir.[3] Bu sancağın ve aynı zamanda eyaletin merkezi de olan Sofya, mevali rütbesindeki bir kadının kaza merkeziydi. Sofya'nın idari yapısı; eyalet, sancak ve kaza yapılanması bağlamında alt başlıklar halinde aşağıda ele alınmıştır.

A. Rumeli Eyaleti

Rumeli, Osmanlıların Balkan Yarımadası'na verdikleri coğrafi bir isimdir.[4] Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarının bir kısmını kapsayan eyaletin adıdır.[5]

---

[1] Eyalet kelimesi en üst idari birim karşılığı olarak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Bu zamana kadar eyalet yerine beylerbeyiliği veya vilayet kelimeleri kullanılmıştır. Vilayet, küçük veya büyük herhangi bir idari birim için de kullanılabilirken, beylerbeyilik tam manasıyla eyalete karşılık gelmekteydi. Bk. İNALCIK, Halil, "Eyalet", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 548. Eyalet kelimesi XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'daki imtiyazlı Kürt beylerinin hâkimiyet bölgelerini ifade etmek için de kullanılmıştır. Bk. KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi*, İstanbul 1987, s. 18.

[2] SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", *Belleten*, Çev. Mustafa Öztürk, Ankara 1991, C. LIV, S. 211, s. 1233.

[3] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 920.

[4] Genellikle Rumeli şeklinde ifade edilen bölgenin isminin doğru yazılışı, 'Rum memleketi' anlamına gelen Rumili'dir. İNCİCİYAN, ANDREASYAN, *"Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası"*, s. 13.

[5] Türk–İslâm hâkimiyetine girdikten sonra Anadolu topraklarını ifade etmek için coğrafi bir tabir olarak kullanılan Rûm ismi daha sonra Ortodoks Yunanlıların yoğun olarak yaşadıkları Balkan Yarımadası'nı ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Osmanlılar ise Balkan topraklarına Rum–ili ismini vermişlerdir. Rum–ili, Marmara Denizi'nin karşısında Bizans'tan alınan topraklar için kullanılmıştır. Rûm ismi ise Anadolu'da Selçukluların hâkim oldukları toprakları gösteren coğrafi bir isim olarak kullanılmaya devam etmiştir. XV. yüzyılın başlarında kurulan Amasya, Sivas ve Tokat'ı

Orhan Bey, oğlu Murat'ı lalası Şahin Paşa ile 1357 yılında fetihlerde bulunmak üzere Rumeli'ye göndermişti. Buradaki fetihler neticesinde bazı sancaklar ve bu sancakları idare eden sancakbeyleri ortaya çıkmıştır.[6] Edirne'nin 1361 yılında fethedilmesinden sonra Balkanlar'daki Osmanlı toprakları daha da genişlemiştir. Bu durum, ele geçirilen toprakları ve sancak beylerini denetim altında tutacak üst seviyede bir idari yapının kurulmasını gerektirmiştir. Nihayet, I. Murat 1362 yılında tahta çıkmak üzere Bursa'ya hareket ettiği zaman lalası Şahin Paşa'yı Rumeli'deki sancak beylerinin üzerine komutan olarak tayin etmesiyle askeri-idari bir teşekkül olan Rumeli Beylerbeyiliği kurulmuştur.[7]

Rumeli Beylerbeyiliği'nin askeri ve idari amiri, mîr-i mirân olarak da bilinen beylerbeyidir.[8] Rumeli beylerbeyilerinin Osmanlı idari teşkilatında hususî bir yeri vardır. Zira Rumeli beylerbeyileri, diğer beylerbeyileri arasında en yüksek rütbeye sahiptiler. XIV ve XV. yüzyıllarda genellikle merkezde bulunmuş ve divan toplantılarına daimî üye olarak katılmışlardır.[9] Bu hususiyet sebebiyle Timurtaş, Bayezit, Sinan ve Şehabeddin paşalar gibi kabiliyetli idareciler beylerbeyilik vazifesini üstlenmişlerdir. Stratejik önemine binaen Rumeli Beylerbeyiliği'nin bazen sadrazamlık makamı ile birleştirildiği de görülmüştür. II. Murat'ın sadrazamı Bayezit Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa ve Kanuni'nin sadrazamı İbrahim Paşa gibi isimler sadrazamlık ile beylerbeyilik vazifelerini aynı anda uhdelerinde bulundurmuşlardır.[10]

---

içine alan idari birim de Eyâlet–i Rûm şeklinde adlandırmıştır. Bk. İNALCIK, Halil, "Rumeli", *İA*, İstanbul 1964, C. 9, s. 766; AÇIKEL, Ali, "Rum Eyaleti", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 225–226.

[6] KILIÇ, Orhan, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Rumeli–Balkanlar Özel Sayısı I*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ankara 2015, S. 66, s. 1186.

[7] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 108. Osmanlı Devleti'nin ikinci beylerbeyiliği ise Anadolu Beylerbeyiliği'dir. I. Bayezit, Eflak Seferi için Rumeli'ye geçmek durumunda kalınca, daha önce Rumeli Beylerbeyi olan Kara Timurtaş Paşa'yı 1393 yılında Anadolu'ya göndermiş, bu suretle Anadolu Beylerbeyiliği kurulmuştur. Bk. VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 143–144.

[8] Beylerbeyi, padişahın icra gücünü temsil eden kişi olarak eyaletin bütün işlerinden sorumluydu. Eyalet dâhilindeki halkın emniyetini sağlayan ve padişahın emirlerini uygulamakla mükellef olan beylerbeyi, savaş zamanında emri altındaki askerler ile orduya katılmak mecburiyetindeydi. Beylerbeyi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İPŞİRLİ, Mehmet, "Beylerbeyi", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 69–74.

[9] KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı–Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 45.

[10] GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları" *Belleten*, Ankara 1956, C. XX, S. 78, s. 247–248.

Rumeli Beylerbeyiliği, daha küçük mülkî, askeri ve idari üniteler olan sancak veya livalara ayrılmıştır.[11] Rumeli'deki fetihler neticesinde sırasıyla Gelibolu, Çirmen, Vize, Sofya ve Niğbolu livaları teşekkül ettirilmiş ve bu livalar Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlanmıştır.[12] Balkanlar'daki fütuhat ilerledikçe sancakların sayısı da artmıştır.[13] Beylerbeyilik 1475 yılında aralarında Sofya'nın da bulunduğu 17 sancaktan müteşekkil hale gelmiştir.[14] 1491'de Rumeli Beylerbeyiliği'nde Paşa ve Sofya'nın ayrı sancaklar olarak gösterildiği 26 sancak bulunmaktaydı.[15] Beylerbeyilikteki sancak sayısı 1522 yılında 33'e çıkmıştır. Paşa ve Sofya yine ayrı sancaklar olarak gösterilmiştir.[16]

Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlı sancaklar ile sancakbeylerinin isimleri ve bunların tasarruf ettikleri has miktarlarını gösteren, Kanuni'nin veziriazamı İbrahim Paşa zamanına (1526–1528) ait olduğu tahmin edilen listede Rumeli Beylerbeyiliği'nde Paşa sancağı dâhil 27–28 sancak olduğu görülmektedir. Ancak sancaklar arasında Sofya ismine rastlanılmamaktadır.[17] 1530 yılında ise Paşa, Florine, Köstendil, Vulçıtrın, Prezrin, Alacahisar, Hersek, İzvornik ve Bosna livaları olmak üzere 9 livadan müteşekkildir. Bu tarihte Rumeli Eyaleti'ne bağlı liva sayısının bu kadar az olmasının imkânsız olduğunu söyleyen Gökbilgin, kaynak olarak kullandığı tahrir defterinde geçen *"canib-i yemin ve yesar bil cümle liva-i paşa ki otuz üç kadılıktır"* ifadesindeki *"liva-i paşa"* ile kast edilenin Rumeli

[11] STOYANOVSKİ, Aleksandar, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Çev. İsmail Eren, İstanbul 1974, S. 4–5, s. 215.
[12] GÖKBİLGİN, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 248.
[13] II. Murat ve II. Mehmet dönemlerinde gelişen fütuhat hareketlerine bağlı olarak Rumeli Beylerbeyiliği'nin sınırları genişlemiş ve sancak sayısı artmıştır. Bu sebeple beylerbeyiliğin idari taksimatı da sürekli olarak değişmiştir. Adı geçen iki padişah döneminde Rumeli Beylerbeyiliği'nin idari taksimatı hakkında bk. KILIÇ, Orhan, "İlk İdari Uygulamalar Bağlamında II. Murad Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı ve Teşkilatı", *Sultan İkinci Murad ve Dönemi*, Ed. İsmail Yaşayanlar, Bursa 2015, s. 242–249; Aynı yazar, "II. Mehmed Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimat ve Teşkilatı", *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, Ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa 2016, s. 159–166.
[14] İNALCIK, "Rumeli", s. 771.
[15] İNBAŞI, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", s. 154–164.
[16] ÇAKAR, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun–Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, C. 12, S. 1, s. 269.
[17] GÖKBİLGİN, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 250.

Beylerbeyiliği olduğunu ve kadılıkların da aslında birer sancak olduklarını ifade etmiştir.[18]

Harita 3-1: XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaleti
Kaynak: PITCHER, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Harita 26.

Rumeli Beylerbeyiliği 1530 yılında Trakya bölgesi, Makedonya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova Cumhuriyeti, Karadağ ve Bulgaristan'ın tamamı, Romanya, Moldova ve Ukrayna'nın Karadeniz sahili, Yunanistan ana karası, Rodos, İstanköy ve Midilli adaları, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları ve Sırbistan'ın Tuna ve Sava nehirlerinin güneyinde kalan çok geniş bir alanı kapsamaktaydı.[19] Bu kadar geniş bir alana yayılan topraklardaki birçok sancağın bir merkezden idare

[18] GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV–XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar–Mülkler–Mukataalar*, İstanbul 1952, s. 9–10.
[19] ÖZKILINÇ, Ahmet, ÇOŞKUN, Ali, SİVRİDAĞ, Abdullah, (Haz.), *Osmanlı Yer Adları I: Rumeli Eyaleti (1514–1550), Ankara 2013,* s. 2.

edilmesinde yaşanan güçlükler nedeniyle Rumeli topraklarında yeni beylerbeyilikler kurulmuştur.[20] 1541'de Budin, 1552'de Tımaşvar, 1568'de Kefe ve 1580'de Bosna beylerbeyiliklerinin ihdas edilmesiyle Rumeli topraklarındaki beylerbeyilik sayısı artmıştır.[21] Yeni kurulan bu beylerbeyilikler, daha önce Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlı birer sancak durumundaydılar. Bu suretle sancak sayısı azalan Rumeli Beylerbeyiliği'nin sınırları daralmış, serhad eyaleti olma özelliğini kaybederek iç eyalete dönüşmüştür.[22]

Rumeli Eyaleti'nin XVII. yüzyıldaki idari taksimatı, dönem hakkında bilgi veren risâle ve kanunnâmelerden takip edilebilmektedir. Ayn Ali Efendi, XVII. yüzyılın başına ait eserinde;[23] Koçi Bey, risalesinde[24] ve Sofyalı Ali Çavuş, 1653 tarihli kanunnâmesinde[25] Rumeli Eyaleti'nin 24 sancaktan meydana geldiğini belirtmişlerdir.[26] Sofyalı Ali Çavuş'un kanunnâmesi ile aynı tarihe ait bir risale de ise sancak sayısı 25 olarak gösterilmiştir.[27] Bu risâle ve kanunnâmelerde, Sofya Rumeli Eyaleti'nin sancakları arasında gösterilmemiştir.

1700–1718 yıllarında Rumeli Eyaleti'nde 18 sancak vardı. Bunlar; Paşa, Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine, İlbasan, İskenderiyye, Avlonya, Ohri, Alaca Hisar, Selanik, Dukakin, Prizrin, Üsküb, Vulçıtrın, Voynugân, Çengân ve Yörükân'dır.[28] 1717–1730 yılları arasında ise; Köstendil, Tırhala, Yanya, Delvine,

---

[20] STOYANOVSKİ, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", s. 215.

[21] İNALCIK, "Eyalet", 549. İmparatorluk sınırlarının genişlemesi ile eyalet sayısı XVII. yüzyıl başlarında 32'ye çıkmıştır. 1717–1730 yılları arasında ise 44'e yükselmiştir. Bk. YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Âdem–i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, Ankara 1974, C. XXXVIII, S. 152, s. 668; BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*, Ankara 1997, s. 16.

[22] KILIÇ, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", s. 1194.

[23] Ayn–ı Ali Efendi, *Kavânîn–i Âl–i Osman der Hulâsâ–i Mezâmîn–i Defter–i Dîvân*, Haz. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979, s. 14.

[24] *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1939, s. 99.

[25] *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul 1992. s. 20.

[26] Metin Kunt, Osmanlı Devleti'nin idari yapısı ile ilgili bilgi veren bazı kaynakların dönemin gerçekleriyle uyuşmadıklarını ve önceki dönemlerde yazılan başka eserlerden kopya yapmak suretiyle kendi dönemlerini anlatmaya çalıştıkları için güvenilirliklerinin düşük olduğunu söylemektedir. Kunt, Ayn Ali tarafından hazırlanan üç farklı listenin kendi içerisinde dahi tutarsızlıklar bulunduğunu, Koçi Bey tarafından Sultan İbrahim'e sunulan risaledeki listelerin Ayn Ali'den aktarıldığını ve Kâtib Çelebi'nin Cihannüma'sındaki sancak listelerinin de Ayn Ali ve Nişancı Celalzâde'den alınarak hazırlandığını belirtmiştir. KUNT, *Sancaktan Eyalete, 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi*, s. 30–31.

[27] ŞAHİN, İlhan, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, S. 32. s. 911.

[28] KILIÇ, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı–Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, s. 45. Voynugân, Çengân ve Yörükân isimli sancaklar, idari ve coğrafi olarak belli bir bölgeyi kapsayan sancaklar değillerdi. Dağınık olarak yaşayan bu zümreler, bir çatı altında toplanmak

İlbasan, İskenderiyye, Avlonya, Ohri, Alaca Hisar, Selanik, Dukakin, Prizrin ve Üsküb'ten oluşan 13 sancaktan meydana gelmekteydi.[29] 21–30 Kasım 1731 (Evâhir-i Cemazielevvel 1144) tarihli imdâd-ı hazariye fermanında ise 12 sancağın ismi geçmektedir.[30] Bu sancaklar içerisinde 1717–1730 yılları arasındaki sancak listesinde ismi geçmeyen Paşa Sancağı varken, Alaca Hisar ve Selanik sancakları bulunmamaktadır.

Harita 3-2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Eyaleti Sancakları

Rumeli Eyaleti 1831 yılında Paşa (Sofya ve Manastır sancakları), Selanik, Üsküb, Köstendil, Ohri, Tırhala, Avlonya, Delvine, Vulçıtrın, İskenderiye, Yanya, Dukakin, Prizrin ve Alacahisar sancakları olmak üzere 15 sancaktan müteşekkildir.[31]

Sofya, 1864 yılında vilayet sistemi tesis edilinceye kadar Rumeli Eyaleti'nin bir parçası olarak kalmıştır. Tuna Vilâyeti'nin kurulması ile Rusçuk, Tulça, Vidin, Niş, Sofya, Tırnova ve Varna olmak üzere toplam 7 sancak bu vilayete bağlanmıştır. Tuna Vilâyeti'ne bağlı bir sancak olan Sofya sancağı kendi içerisinde kazalara taksim edilmiştir. 1868 tarihli Tuna Vilâyeti Salnâmesi'ne göre Sofya Sancağı;

---

maksadıyla bir beyin idaresine verilmiş ve itibari olarak sancak kabul edilmişlerdi. Bk. İNALCIK, "Rumeli", s. 772.

[29] BAŞAR, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*, s. 17.

[30] BOA, MHM. d 138, s. 155, b. 525.

[31] AKBAY, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, Ankara 1951, C. XV, S. 60, s. 619.

Sofya, Köstendil, Samakov Dubniçe, Radomir, İzladi, Orhaniye ve İhtiman kazalarından müteşekkildir.[32] Sofya, 1876 tarihinde müstakil bir valiliğe dönüştürülmüş ve Niş Sancağı da buraya bağlanmıştır. 1877 Şubat'ında ise Niş Sancağı yeni kurulan Kosova Vilâyeti'ne, Sofya Sancağı da Edirne Vilâyeti'ne dâhil edilmiştir.[33]

B. Sofya Sancağı

Osmanlı Devleti eyaletlere taksim edilmekle birlikte esas idari birimi sancaklar oluşturmuştur.[34] Sancak, merkezi idarenin askeri ve kazâî sorumluluğunu üzerinde toplayan idari bir teşekküldür.[35] Bir diğer tanımıyla, hükümdardan iktidar simgesi olarak bir sancak almış askeri bir vali olan sancak beyinin idaresindeki yönetim birimidir.[36] Mîr-livâ olarak da adlandırılan sancak beyi, hiyerarşik olarak beylerbeyinin altında yer alır, ancak doğrudan merkezi idare ile yazışma hakkına sahiptir.[37]

1385 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Sofya, sancak olarak teşkilatlandırılmış ve ilk sancak beyi şehri ele geçiren Balaban Bey olmuştur. Rossitsa Gradeva, Sofya'nın sancak olarak teşkilatlandırılıp ilk sancak beyinin İnce Balaban olduğunu söyleyen tek kaynağın Münşeaatü's-selâtin olduğunu ifade etmiş ve Sofya'nın ilk dönemlerde gazi beylere verilen fakat doğrudan padişahın kontrolü altında olan bir uc sancağı konumunda olabileceğini belirtmiştir. Kanuni'nin

---

[32] *Salnâme–i Vilâyet–i Tuna*, Def'a 1, Sene 1285, Tuna Vilâyeti Matbaası, Rusçuk 1285, s. 74–83.

[33] KOYUNCU, Aşkın, "Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864–1877)", *Turkish Studies–International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2014, Vol. 9, Issue 4, s. 679.

[34] Osmanlı Devleti'nde sancaklar önemli idari birimlerdir. Tahrirlerin sancaklar esas alınarak yapılması ve yine tahrir defterlerinin sancaklara göre tutulması bu durumu açıklamaktadır. Aynı zamanda tahrirlerin nasıl yapılacağı ve vergilerin nasıl ve hangi miktarlarda toplanacağı gibi birtakım kuralların kaydedildiği kanunnâmelerin de sancaklara göre düzenlenmesi bu minvalde değerlendirilmektedir. Bk. KUNT, *Sancaktan Eyalete, 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi*, s. 17–18.

[35] DENY, J., "Sancak", *İA*, İstanbul 1993, C. 10, s. 188.

[36] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 108.

[37] UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1998, C. 1, s. 503. Sancak beyi, sancağın merkezindeki kazada ikamet eder; sancağa bağlı diğer kaza ve nahiyelerde zaim, subaşı ve voyvoda denen ve daha çok asayişi sağlamakla görevli olan kişiler sancak beyini temsil ederdi. Sancak beyinin başlıca görevleri, emniyet ve asayişi sağlamak, kanunların uygulanmasına nezaret etmek, suçluları cezalandırmak, halkın refah içerisinde yaşamasını temin etmek, tımar tevcihlerini yapmak, sefer esnasında sancağındaki tımarlı sipahiler ile beylerbeyinin kumandası altında sefere katılmaktı. Bk. İPŞİRLİ, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı–Eyalet (Taşra) Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, C. I, s. 232–234; ŞAHİN, İlhan, "Sancak", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, s. 99.

padişahlığı döneminde uc'lar lağvedilmiş, özel statüye sahip bu toprakların yerini ise eyalet ve sancaklar almıştır. Bulgar topraklarının bulunduğu Orta Balkanlar XV. yüzyılda Paşa, Çirmen, Köstendil, Ohri, Niğbolu, Vidin, Silistre ve Sofya sancaklarında müteşekkildir. XV. yüzyılda idari bir birim olarak Sofya Sancağı'ndan 1488–1489 ve 1491 tarihli cizye defterlerinde bahsedilmiştir.[38]

XVI. yüzyılın başlarında Sofya sancak beyi Malkoçoğlu ailesinden Damad Ali Bey'dir. Ali Bey, Silistre sancak beyi olan abisi Turali Bey ile 1514 Çaldıran savaşında şehit düşmüştür.[39] 10 Şubat 1517 tarihinde 400.000 akçelik hasla Sofya sancağı Canbirdi Gazali'ye verilmiştir[40]. Canbirdi'den sonra Mustansıroğlu Ali Bey, sancak beyi olmuştur.[41] Ali Bey'in 1521–1522 yıllarında geliri 430.000 akçedir.[42] 1522 yılında sancak beyi olan Numan Bey'in ise has gelirleri 304.000 akçeden ibarettir.[43] 1525–26 tarihli Sofya kanunnâmesine göre Sofya Sancağı; Şehirköy, Berkofça, Samakov ve Sofya kazalarından oluşmaktaydı.[44]

1526–1528 yıllarına ait olduğu tahmin edilen defterde yine müstakil bir sancak olarak gösterilen Sofya,[45] bu tarihten sonra, bazı istisnalar dışında, sancak listelerinde yer almamıştır.[46] Bu istisnalarda da aslında Sofya Sancağı'nm, Paşa

---

[38] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 918–920.
[39] BAŞAR, Fahamettin, "Malkoçoğulları", *DİA*, Ankara 2003, C. 27, s. 538.
[40] Memlûk emiri olan Canbirdi, Sultan 1. Selim zamanında Osmanlı hizmetine girmiştir. Selim'in vefatına kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Canbirdi, I. Süleyman'ın tahta çıkmasıyla birlikte tavrını değiştirmiştir. Şam ve çevresini eline geçirerek hâkimiyetini Mısır'a kadar yaymak isteyen Canbirdi, Memlûk Devleti'ni yeniden canlandırmak niyeti ile isyan etmiştir. Bu amacına ulaşamayan Canbirdi 1521 yılında öldürülmüştür. Bk. EMECEN, Feridun, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 142.
[41] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 920.
[42] ÖZKAN, Selim Hilmi, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385–1878), *Avrasya Etüdleri*, Ankara 2016–2, S. 50, s. 295.
[43] ÇAKAR, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun–Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", s. 279.
[44] BARKAN, Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 251–254.
[45] GÖKBİLGİN, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 250. Halil İnalcık, bu tarihte Sofya'nın Padişah hasına dâhil edildiğini bu nedenle sancak listesinde yer almadığını ima etmiştir. Bk. İNALCIK, "Rumeli", s. 772.
[46] Rumeli Beylerbeyiliği 1551–1553'te 26, 1574–1584'te ise 32 sancak olarak gösterilmiştir. Sancaklar arasında Paşa sancağı varken Sofya sancağı yer almamıştır. Bk. İNBAŞI, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", s. 162. Ayn Ali Efendi kanunnâmesinde, Koçi Bey risâlesinde, Sofyalı Ali Çavuş'un 1653 tarihli kanunnâmesinde aynı tarihi taşıyan bir başka risâlede Sofya, Rumeli Eyaleti sancakları arasında gösterilmemiştir. Bk. Ayn–ı Ali Efendi, *Kavânîn–i Âl–i Osman der Hulâsâ–i Mezâmîn–i Defter–i Dîvân*, s. 14; *Koçi Bey Risalesi*, s. 99; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 20; ŞAHİN, İlhan, "Tımâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", s. 911. Orhan Kılıç tarafından ağırlıklı olarak arşiv kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan ve XVI–XVIII. Yüzyıllarda Rumeli Eyaleti'nin sancaklarını gösteren tabloda da 1522 tarihinden sonra Sofya sancaklar arasında

Sancağı manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.[47] Sofya Sancağı'nın 1526–1528 yılından sonra sancak listelerinde gösterilmemesi Paşa Sancağı'na dâhil edilmesi ve bu sancağın merkez şehri olması ile ilgilidir. Evliyâ Çelebi de Sultan Süleyman'ın *"Sofya sancağı paşa sancağıdır, tahtı (merkezi) şehr-i Sofya'dır ki bütün Rumeli'nin ortasıdır..."* diye söylediğini belirtmiştir.[48] Paşa Sancağı olan sancaklar doğal olarak tekrar kendi isimleri ile yazılmadıkları için idari taksimat listelerinde yer almamışlardır.[49]

C. Paşa Sancağı

Eyalet dâhilindeki her sancağa bir sancak beyi tayin edilirken, merkez sancak beylerbeyinin idaresine bırakılmıştır.[50] *Makarr-ı mîr-i mirân* veya *paşa sancağı* şeklinde adlandırılan bu sancağa ayrıca bir sancak beyi tayin edilmemiştir. Bu sancakta ikamet eden beylerbeyileri, eyalet işlerini buradan yürütmüştür. 1530 yılında Anadolu Eyaleti'nde Kütahya, Karaman Eyaleti'nde Kayseri, Rum Eyaleti'nde Tokat ve Sivas, Diyarbakır Eyaleti'nde Diyarbakır, Arap Eyaleti'nde Şam, Zülkadir Eyaleti'nde Maraş ve Rumeli Eyaleti'nde ise Sofya paşa sancağı olarak gösterilmiştir.[51]

Eyaletlerde valilerin oturduğu sancağın paşa sancağı olarak adlandırılmasından farklı olarak Rumeli Eyaleti'nde 'Paşa Sancağı' adında müstakil bir sancak bulunuyordu. Çeşitli nahiye ve kazalardan oluşan bu sancak idari bir birim

---

yer almamıştır. Bk. KILIÇ, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", s. 1189.

[47] Kâtib Çelebî, Cihannümâ isimli eserinde XVII. yüzyılın ortalarında Remeli Beylerbeyiliği'ni üç kola ayırmış, her sancak bir memleket olmak üzere bu kollarda yer alan bazı memleketlerin isimlerini zikretmiştir ki bunlardan birisi de Memleket–i Sofya'dır. Kâtib Çelebi'ye göre Sofya, Rumeli'nin payitahtı ve beylerbeyinin ikametgâhıdır. Bk. EREL, Ahmet, *Kâtib Çelebi–Cihannümâ–Rumeli Kısmı (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No 640, Vrk. 35a–107a)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Lisans Tezi), İstanbul 1971, s. 40, 60–66. Sofya müstakil bir liva olarak gösteren bir diğer yazar Hezarfen Hüseyin Efendi'dir. Hezarfen Hüseyin Efendi, Rumeli Eyaleti'nin 24 sancaktan müteşekkil olduğunu söylemiş, Sofya'yı da müstakil bir liva olarak göstermiştir. Sofya'nın Paşa sancağı olduğunu da belirtmiştir. Bk. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l–Beyân Fî Kavânîn–i Âl–i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.s. 116.

[48] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 513.

[49] KILIÇ, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", s. 1190.

[50] GÖYÜNÇ, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 6, s. 83.

[51] ÖZKILINÇ, Ahmet, ÇOŞKUN, Ali, SİVRİDAĞ, Abdullah, YÜZBAŞIOĞLU, Murat (Haz.), *370 Numaralı Muhâsebe–i Vilâyet–i Rûm–İli Defteri (937–1530)*, Ankara 2001, C. I, s. 4.

statüsündeydi.[52] Paşa Sancağı, Balkanlar'da Osmanlı fütuhatının ilk devirlerinde kurulan en eski Rumeli sancaklarından biridir. Paşa rütbesine sahip Rumeli beylerbeyileri tarafından idare olunduğundan dolayı bu isimle anılmıştır.[53]

Paşa Sancağı, XV. yüzyılın ortalarında batıda Ohri, Arvanid, Bosna ve muhtemelen Sofya sancakları, güneyde Gelibolu, Vize, Çirmen, bazen de Selanik ve Serez sancakları, kuzeyde ise Niğbolu ve Vidin sancakları ile sınır komşusuydu. Fetihlerle sınırları genişleyen Paşa Sancağı, Rumeli Eyaleti'nin en büyük sancağı haline gelmiş, bu sebeple XVI. yüzyılın başlarında sağ kol ve sol kol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Paşa Sancağı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının büyük bir kısmını, güney Bulgaristan'ı, kuzey Yunanistan'ı, Makedonya ve Arnavutluk'un bazı kesimlerini içerisinde bulunduran geniş ve büyük bir sancaktı.[54] Bu kadar geniş bir bölgeye yayılan Paşa Sancağı'nın sınırları Makedonya'nın idari ve mülki taksimatında yapılan değişikliklere bağlı olarak daralmıştır. Paşa Sancağı'ndan ayrılan idari ve mülki üniteler yeni kurulan Selanik ve Üsküb sancaklarına dâhil edilmiştir.[55] Buna rağmen Kanuni döneminin başlarında birçok şehri içine alan oldukça geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı.[56]

---

[52] SEZGİN, İbrahim, "Paşa Livâsı", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 183.

[53] STOYANOVSKİ, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", s. 218.

[54] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 918.

[55] STOYANOVSKİ, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", s. 218, 223.

[56] 1526–1528 (h. 932–934) yıllarında hazırlandığı tahmin edilen bir deftere göre Paşa Livası'ndaki şehirler; Edirne, Dimetoka, Ergene, Ferecik, İpsala, Eskihisar–ı Zağra, Kızılağaç, Filibe, Tatarpazarcığı, Üsküp, Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe, Manastır, Yenice–i Vardar, Vodina, Karaferye, Serfice, Hurpeşte, Bihlişte, Kesriye, Görice, Gümülcine, İnoz, Yenice–i Karasu, Drama, Siroz, Zihne, Nevrekop, Timurhisar, Avrathisarı, Sidrekapsi ve Selanik idi. Yine 1530 yılına ait Rumeli Muhasebe Defteri'nde de bu 34 yerleşme yerinden Ergene, Vodina, Hurpeşte ve İnoz hariç diğerleri Paşa Livası'nın kazaları olarak geçmektedir. Bu tarihte Paşa Livası'nın sağ kol ve sol kol şeklinde teşkilatlandırıldığı ve Sofya'nın da Paşa Livası'nın bir kazası olduğu görülür. Önceki şehirlerin üzerine Şehirköy, Berkofça, Samakov, Keşan, İştip ve Florina kazaları eklenmiştir. XVII. yüzyıl ortalarında hazırlanan bir mevkufât defterinde Paşa Livası'na bağlı kazalar olarak Filibe, Tatarpazarcığı, Razlıg, Şehirköy, İhtiman, Sofya, Zihne, Hurpeşte, Florina, Breznik, Sarıgöl, Nevrekop, Nasliç, Berkofça, Kolona, Timurhisar, Cumapazarı, Drama, Ostrova, Serfice, Karadağ, Siroz, Çağlayık, Manastır, Menlik, Edirne, Kesriye ve Eğribucak kayıtlıdır. 1730–31 yılına ait bir avarız defterinde bunların yanında Ahi Çelebi, Bereketlü, Bihlişte, Görice, Kavala, Opar, Pravişte, Prespa ve Yenice–i Karasu kadılıkları da Paşa Livası'na bağlı kadılıklar arasında olup, bu tarihte Paşa Livası 35 kadılıktır. Bk. SEZGİN, "Paşa Livâsı", s. 183–184. 21–30 Kasım 1731 (Evâhir–i Cemazielevvel 1144) tarihli imdâd–ı hazariye ile ilgili fermanda ise Paşa Sancağı'na bağlı 40 kazanın ismi geçmektedir. Bu kazaların isimleri için tablo 5.18'e bakılabilir.

Harita 3-3: 1530 Yılında Vize ve Paşa (Sofya) Livaları ile Sağ Kol Kazaları
Kaynak: ÖZKILINÇ, Ahmet vd. (Haz.), *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937–1530)*, Ankara 2001, C. I, s. 162.

Rumeli valileri Paşa Sancağı'nın merkez şehrinde oturur hem bu sancağı hem de eyaleti yönetirlerdi. Dolayısıyla Paşa Sancağı'nın merkezi olan şehir aynı zamanda Rumeli Eyaleti'nin de merkezi oluyordu. Rumeli'de devam eden fütuhat hareketlerine bağlı olarak Paşa Sancağı'nın ve buna bağlı olarak Rumeli Eyaleti'nin merkez şehri değişmiştir. Rumeli Eyaleti'nin ilk paşa sancağı Gelibolu'dur.[57] Edirne'nin fethi üzerine paşa sancağının merkezi de Edirne'ye nakledilmiştir. Balkanlar'daki fetihler geniş bir sahaya yayılınca Edirne paşa sancağı olmaktan çıkmıştır.[58] 1443-1444'deki uzun sefer esnasında sancak merkezi Filibe'ye nakledilmiş, XV. yüzyılın sonlarına doğru ise Sofya eyalet merkezi olmuştur.[59]

Sofya'nın ne zaman Paşa Sancağı'na dâhil edildiği ve eyalet merkezi olduğu ile ilgili farklı tarihler söz konusudur. Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân adlı eserde 1443 yılında Rumeli Beylerbeyi'nin ikametgâhı olarak Sofya gösterilmiştir.[60] Fakat bu tarihten yaklaşık elli yıl sonra Rumeli Beylerbeyiliği'nde Paşa ve Sofya isimli iki ayrı sancağın olduğu görülmektedir.[61] Ayrıca XVI. yüzyılın başlarında bazı isimlerin Sofya sancak beyi olarak görevlendirildikleri de

[57] EMECEN, Feridun, "Gelibolu", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, s. 5.
[58] GÖKBİLGİN, *XV–XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar–Mülkler–Mukataalar*, s. 6.
[59] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 918.
[60] *Gazavât–ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 14.
[61] İNBAŞI, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", s. 161.

bilinmektedir.[62] 1522 yılında Rumeli Beylerbeyiliği'nde Paşa ve Sofya ayrı ayrı sancaklar olarak kaydedilmiştir. Sofya sancağı bu tarihte Sofya, Şehirköy ve Berkofça kazalarından müteşekkildir.[63] 1526–1528 yıllarına ait olduğu tahmin edilen defterde Sofya, Paşa Livası'ndan ayrı müstakil bir sancak görünümündedir. Selanik, Edirne, Üsküp ve Manastır gibi şehirler Paşa Livası'nın içerisinde gösterilirken, Sofya ayrı bir sancak olarak kaydedilmiştir. Paşa Livası'nın merkezi olarak da Edirne gösterilmiştir.[64] Bu bilgilere göre Sofya'nın 1526 yılından önce Paşa Sancağı içerisinde yer almadığı, dolayısıyla eyalet merkezi de olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.[65]

Sofya, 1526–1528 yıllarından sonraki bir tarihte Paşa Sancağı'na bağlanmış ve bu sancağın merkezi, aynı zamanda eyaletin merkezi olmuştur. Nitekim 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri'ne göre 1530 yılında Paşa Sancağı olarak gösterilen Sofya; Sofya, Şehirköy, Berkofça ve Samakov kazalarından müteşekkildir.[66]

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı olarak bazen Manastır bazen de Sofya şehirlerinin ismi geçmektedir. Ayn Ali Efendi risâlesinde, Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı olarak Sofya ve Manastır'ı göstermiştir.[67] Kâtib Çelebi ise Cihannümâ adlı eserinde Sofya'yı Rumeli memleketinin payitahtı ve beylerbeyinin ikametgâhı olarak göstermiştir.[68] 1630–1642 yılları arasında Paşa Sancağı Manastır şehridir.[69] 1700–1718 yılları arasında Manastır, Rumeli Eyaleti'nin

---

[62] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 920.
[63] ÇAKAR, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun–Nâmesine Göre 1522 Yılmda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", s. 268–269.
[64] GÖKBİLGİN, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 253–254, 256.
[65] Bu ihtimal, Sofya'nın eyalet merkezi olduğu tarih olarak XV. yüzyılın ortaları (1443–1444 yıllarındaki uzun savaşlar sonrasına) ve sonlarına işaret eden Rossitsa Gradeva tarafmdan da dile getirilmiştir. Gradeva, Sofya'nın Kanuni'nin saltanatından ve idari reformlarından hemen önceki bir zamanda eyalet merkezi olup olmadığının sorulabileceğini ifade etmiştir. Gradeva'nın bu ifadesinin yer aldığı bölüm İngilizceden Türkçe'ye çevrilen makalesinde yer almamaktadır. Karşılaştırma için bk. GRADEVA, Rossitsa, "Administrative System and Provincial Government in The Central Balkan Territories of The Ottoman Empire, 15th Century", *Rumeli Under The Ottomans, 15th–18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, p. 35; GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 920.
[66] ÖZKILINÇ vd., *370 Numaralı Muhâsebe–i Vilâyet–i Rûm–İli Defteri (937–1530) I*, s. 4–5.
[67] Ayn–ı Ali Efendi, *Kavânîn–i Âl–i Osman der Hulâsâ–i Mezâmîn–i Defter–i Dîvân,* s. 14.
[68] EREL, *Kâtib Çelebi–Cihannümâ–Rumeli Kısmı (Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No 640, Vrk. 35a–107a)*, s. 60.
[69] KILIÇ, Orhan, "Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyılda İdari Statüleri", *Balkan Tarihi*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara 2016, C. I, s. 114.

Paşa Sancağı olarak gösterilmiş, valiler vaziyete göre Sofya, Filibe ve Edirne şehirlerinde oturmuşlardır.[70] Bu dönemde Rumeli valilerinin Niş ve Belgrad kaleleri muhafazası şartı ile tayin edildiklerine bakılacak olursa, Niş ve Belgrad'ın da Rumeli valilerinin ikamet yerlerinden birisi olduğu söylenebilir.[71] Ancak, vali nerede olursa olsun incelenen dönemde Rumeli Eyaleti'nin merkez şehrinin Sofya olduğu açık ve nettir. Öyle ki bazen devlet merkezinden yazılan belgelerde Rumeli valisi yerine Sofya valisi ifadesi kullanılmıştır.[72]

Harita 3-4: 1731 Yılında Paşa Sancağı

İncelenen dönemde bazı belgelerde Sofya, '*Paşa Sancağı'nda vaki Sofya Nahiyesi'* şeklinde geçmektedir.[73] Bu durum, sancakların en küçük idari ve mülkî üniteleri olan nahiyelere ayrılmasının bir sonucudur.[74] Gradeva, nahiyelerin tam anlamıyla idari bir birim olmaktan ziyade askeri bir birim olan sancakların askeri alt birimleri olduğunu söylemiştir.[75] Sofya'dan nahiye olarak bahsedilen belgelerin genellikle has, zeamet ve tımar toprakları ile ilgili olması da bu düşünceyi

[70] KILIÇ, *18. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı–Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, s. 45.
[71] *"...mâ–takaddümden Rumili valisi olan vüzerâ–i izâm hazerâtı intiha–i serhâd–ı mansûre olan Niş'de ikâmet ide gelmeleriyle..."* Bk. SŞS 20, s. 12, b. 2.
[72] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 55, s. 143, b. 3.
[73] SŞS 269, s. 74, b. 3; BOA, MHM. d 137, s. 42, b. 126; BOA, MHM. d 153, s. 33, b. 103.
[74] STOYANOVSKİ, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", s. 215.
[75] GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 921.

doğrulamaktadır.[76] Rumeli beylerbeyi hasları veya zeamet ve tımar köyleri ile ilgili bir mesele söz konusu olduğunda Sofya Nahiyesi şeklinde ifade edilmiştir.

D. Sofya Kazası

İdarî ve mülki olarak eyalet, sancak ve nahiyelere ayrılan Osmanlı toprakları, adlî bakımdan kazalara ayrılmıştır. Kaza, Osmanlı adalet sisteminin uygulayıcısı olan kadıların yetki bölgesini ifade etmiştir.[77] Adlî bir birim olan kaza, kadıların geniş yetki salahiyetine sahip olmaları sebebi ile aynı zamanda idari bir birim olarak kabul edilmiştir.[78] Kaza kelimesi, kadının yetki alanını tanımlayan coğrafi bir terim olarak da kullanılmıştır.[79]

Osmanlı Devleti'nde fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadı, idareyi temsilen de bir beyin gönderilmesi genel bir teamüldü.[80] XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına katılan Sofya'ya da hükümdarın adlî otoritesini temsilen bir kadı tayin edildiği muhakkaktır. Ancak bunun hangi tarihte gerçekleştirildiği ile ilgili kesin bir tarih verilememektedir.[81]

---

[76] Sofya Nahiyesi ile ilgili belgeler için bk. SŞS 269, s. 9, b. 2; s. 33, b. 1; s. 43, b. 1, s. 56, b. 4 ve devamı; s. 66, b. 1; s. 74, b. 3; s. 109, b. 4 ve devamı; s. 112, b. 4; s. 113, b. 1; SŞS 306, s. 8, b. 2; s. 78, b. 1; s. 83, b. 1; SŞS 309, s. 33, b. 2; s. 34, b. 1; SŞS 309 BİS (1), s. 206, b. 2; SŞS 20, s. 2, b. 2; s. 9, b. 2; s. 18, b. 1; SŞS 312 (7), s. 4, b. 1; s. 34, b. 1; s. 36, b. 1; SŞS 312 (8), s. 10, b. 1; s. 34, b. 1; s. 60, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 14, b. 1 ve devamı.

[77] Sözlük anlamı hüküm ve karar verme olan kaza, ıstılah olarak kadılık makamı ve memuriyeti, zamanında yapılmayan dini vazifenin yerine getirilmesi ve bütün mevcudata nazaran, onların birbirini takip etmesinde Allah'ın ebedî ve küllî takdiri manalarına gelir. Mecellede hüküm ve hâkimlik şeklinde tanımlanan kaza, yargılama hukuku bakımından, *"insanlar arasında meydana gelen niza ve ihtilafları usulüne uyun olarak sonuçlandırmak"* şeklinde tanımlanmaktadır. Bk. MACDONALD, Duncan Black, "Kazâ", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, s. 493; ATAR, Fahrettin, "Kazâ", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 114.

[78] STOYANOVSKİ, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", s. 215.

[79] BAYKARA, Tuncer, "Kaza", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 119.

[80] ORTAYLI, İlber, "Kadı–Osmanlı Devleti'nde", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 69.

[81] Fetih hareketlerinin sürekli ve hızlı olduğu XIV ve XV. yüzyıllarda devletin idari yapısının oluşturulmasında askeri prensip öne çıkmıştır. Nitekim döneme ait vergi ve tımar kayıtları nahiyeler ve vilayetlere göre tutulmuş, bu da kazalar hakkındaki bilgileri sınırlandırmıştır. Bu dönemde yapılanmakta olan kaza teşkilatı askeri prensibi dengeleyecek bir öneme sahip değildi, çoğu zaman kadıların kendileri de askeri yapı içerisinde yer alırdı. Kadılar genellikle ücretleri karşılığında tımar tasarruf etmekte, etkin bir şekilde askeri görevler ifa etmekteydiler ve ilerleyen dönemlerdeki kadıların sahip olduğu gibi idari işlevlere sahip değillerdi. Bununla birlikte, kazalar XV. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sistemi içinde daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu gelişme sürecinin sonucunda hem idari hem de askeri birim niteliklerine sahip kazalar, sancakların temel alt birimi olarak nahiye ve vilayetlerin yerini almıştır. Bk. GRADEVA, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", s. 922–924.

Sofya Kazası ile ilgili bilgiler daha çok XVI. yüzyıldan sonradır. Sofya Livası 1522 tarihinde Sofya, Şehirköy ve Berkofça kazalarından müteşekkildir.[82] 1525/26 tarihli Sofya kanunnâmesine göre Sofya Sancağı; Şehirköy, Berkofça, Samakov ve Sofya kazalarından oluşmaktaydı.[83] Sofya, 1526–1528 yıllarından sonra Paşa Sancağı içerisinde yer almıştır. 1530 tarihli defterde Paşa Sancağı olarak gösterilen Sofya; Sofya, Şehirköy, Berkofça ve Samakov kazalarından müteşekkildir.[84] Bu tarihten sonra da Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak görünmektedir.

İncelenen dönemde belgelerde geçen *'Paşa Sancağı'nda vaki Sofya Kazası'* ifadesi,[85] Sofya'nın kaza bölgesi olarak Paşa Sancağı içerisinde yer aldığını göstermektedir. Bu dönemde Sofya Kazası'na bağlı alt birimler ise nahiyeler ve köylerdir. İhtiman,[86] Breznik,[87] Han-ı Cedîd,[88] Yaylak-ı Kebîr[89] ve Yaylak-ı Sağir[90] Sofya Kazası'na bağlı nahiyelerdir.

II. SOFYA'NIN İDARECİLERİ

Osmanlı Devleti'nde askeriler olarak nitelendirilen yönetenler zümresi; menşeleri, yetişme tarzları ve üstlendikleri sorumluluklar bakımından ehl-i şer' ve ehl-i örf olarak ikiye ayrılmıştır. Ehl-i şer' mensupları medresede okuyup icazet aldıktan sonra kaza (yargı), tedris (öğretim) ve ifta (fetva) alanlarında görev yapan ulema zümresini teşkil etmiştir. Seyfiye ricali olarak adlandırılan ehl-i örf mensupları ise idari alandaki birçok görevi yerine getirmiştir.[91]

---

[82] TT.d, 122; ÇAKAR, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun–Nâmesine Göre 1522 Yılmda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", s. 269.
[83] TT.d, 130; BARKAN, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, s. 251–254.
[84] Bu defterde Rumeli Eyaleti'nin merkez sancağı olan paşa sancağı ve çevresinde bulunan dört kaza ayrı tutulmuş diğer kazalar ise sağ ve sol kol kazaları diye ikiye ayrılarak Paşa Livası başlığı altında gösterilmiştir. Sağ kol; Edirne, Filibe, Üsküb ve Manastır gibi önemli şehirlerin aralarında yer aldığı 16 kazadan oluşmaktadır. Sol kol ise Drama, Nevrekop, Timurhisarı ve Selanik gibi şehirlerin aralarında yer aldığı 17 kazadan oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. ÖZKILINÇ vd., *370 Numaralı Muhâsebe–i Vilâyet–i Rûm–İli Defteri (937–1530) I*, s. 4–5.
[85] SŞS 312 (1), s. 42, b. 1; s. 43, b. 1; s. 43; SŞS 269, s. 52, b. 1; SŞS 306, s. 15, b. 1; SŞS 312 (8), s. 12, b. 3.
[86] SŞS 269, s. 116, b. 2.
[87] SŞS 269, s. 168, b. 1.
[88] SŞS 4, s. 50, b. 2.
[89] SŞS 312 (1), s. 5, b. 1.
[90] SŞS 312 (1), s. 7, b. 1.
[91] İPŞİRLİ, Mehmet, "Ehl–i Örf", *DİA*, İstanbul 1994, C. 10, s. 519.

Evliyâ Çelebi, Sofya'nın 12 hâkimi (yönetici-idareci) olduğunu söylemiştir. Bunlar sırası ile kadı, muhzırbaşı, şeyhülislâm (müftü), nakibüleşraf, ayak nâibi, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, muhtesib, paşa voyvodası, şehir kethüdası, bacdâr ve haraççıdır. Evliyâ bunların üstünde ise paşanın (Rumeli Beylerbeyi) yer aldığını belirtmiştir.[92]

İncelenen dönemde Sofya'da görevli olan ehl-i örf ve ehl-i şer' mensupları, devlet ile halk arasındaki irtibatın sağlanması ile görevli olan ayanlar ve gayrimüslim reayanın vergi ve dini işleri ile ilgilenen metropolit Sofya şehrinin yöneticileri sıfatı ile ayrı başlıklar halinde aşağıda ele alınmıştır.

A. Sofya Ümerası (Ehl-i Örf)

Ehl-i örf, örfî hukukun padişahlara tanıdığı hüküm ve icra yetkisini, padişah tarafından kendisini temsil etmeleri suretiyle devrettiği görevliler topluluğudur. Bunlar, ümera ve ehl-i seyf olarak da bilinir.[93] Belirli süreliğine tayin edilen ehl-i örf mensupları, padişahın otoritesinin temsilcileri olarak doğrudan padişaha bağlıydılar. Rütbelerine göre has, zeamet ve tımar adı altında toprak tasarruf ederek büyük gelirler elde etme imkânına sahip olmuşlardır.[94] Padişahın icra yetkisini temsil eden bu zümrenin taşradaki temsilcileri beylerbeyi, sancak beyi, tımarlı sipahiler, kethüdâlar, subaşılar ve buna bağlı kolluk kuvvetleri olan asesler ve yasakçılardır.[95] Mütesellim, alaybeyi, yeniçeri serdarı ve kethüdâ yeri de ehl-i örf mensupları arasında yer almıştır.[96]

1. Mütesellimler

Mütesellim, beylerbeyi veya sancakbeyilerinin uhdelerindeki idari birimlere vekâleten tayin ettikleri kişidir.[97] XVII. yüzyılın başlarından itibaren vezir

---

[92] KAHRAMAN, DAĞLI (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Cilt/2. Kitap, s. 515.
[93] İNALCIK, Halil, "Örf", *İA*, İstanbul 1964, C. 9, s. 480.
[94] YÜCEL, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Gözlemler", s. 242.
[95] AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası–Celalî İsyanları*, İstanbul 1995, s. 242.
[96] YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, C. I, s. 450.
[97] OĞUZOĞLU, Yusuf, "XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine Dair Bazı Bilgiler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1981, S. 1, s. 96.

sayısındaki artışa bağlı olarak eyaletler vezirlere tevcih edilmeye başlanmıştır. Vezir sayısının daha da artması üzerine bu sefer bir veya birden fazla sancak birleştirilerek kendilerine verilmiştir. Yine, hudut boylarındaki az gelirli kalelerin muhafazasında olan vezir ve ümeraya da Anadolu ve Rumeli'deki bazı sancaklar ilaveten verilmiştir. Bu durum, birden fazla mansıba sahip olan ümera ve vüzeranın, mansıplarının idaresi için ayrı ayrı kişilere ihtiyaç duymalarına sebep olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin idari ve mali teşkilatında yeni bir müessese olan mütesellimlik ortaya çıkmıştır. Sefer dolayısıyla görev yerlerine gidemeyen ve bir sınır kalesi muhafazası şartı ile tayin edilen ümera ve vüzera da mansıplarını mütesellimler vasıtası ile idare etmişlerdir.[98]

XVIII. yüzyılda yüksek gelirli mukataaları iltizama alan mütesellimler büyük nüfuz elde etmiş ve devletin içerisinde bulunduğu sıkıntılı süreçten geniş ölçüde faydalanmışlardır. Bu durum mütesellimlerin özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli sorunlar ile gündeme gelmelerine neden olmuştur.[99] Ayanlık ile mütesellimlik aynı kişinin uhdesinde toplandığında kontrol edilemeyen bir güç haline dönüşebilen mütesellimlik müessesesi, Tanzimat'a kadar varlığını devam ettirmiştir.[100]

Rumeli Eyaleti'nin merkez şehri olan Sofya, XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca mütesellimler tarafından yönetilmiştir. Bu durumun sebebi Rumeli valilerinin Niş Kalesi muhafazası şartı ile tayin edilmeleri[101] veya sefer memuriyeti sebebi[102] ile eyalet idaresinin başında bizzat bulunamamalarıdır. Bu nedenle yeni tayin edilen valiler ilk iş olarak eyalet merkezi Sofya'ya bir mütesellim tayin etmişlerdir. Ancak Sofya mütesellimi sadece bu şehrin idaresi için değil, aynı

---

[98] YAMAN, Talat Mümtaz, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, S. 1, Ankara 1944, s. 79–80.
[99] ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD,* Ankara 1977, C. XXVIII, S. 3–4 (Temmuz–Aralık 1970), s. 383–385.
[100] ÇADIRCI, Musa, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *DTCFD,* Ankara 1977, C. XXVIII, S. 3–4 (Temmuz–Aralık 1970), s. 287–296.
[101] Rumeli valisi ve Niş muhafızı olan İbşir (Hüseyin) Paşa'ya hitaben gönderilen 27 Temmuz–5 Ağustos 1743 (Evâsıt–ı Muharrem 1143) tarihli fermanda, Rumeli Eyaleti'nin Niş muhafazası şartıyla kendisine tevcih olunduğu belirtilmiştir. Bk. BOA, MHM. d 136, s. 290, b. 1218. Yine 24 Ekim–2 Kasım 1730 (Evâsıt–ı Rebiülahir 1143) tarihli fermanda Rumeli Valisi olarak tayin edilen vezir Hüseyin Paşa'nın aynı zamanda Niş muhafazasına memur olduğu belirtilmiştir. Bk. BOA, MHM. d 136, s. 234, b. 1014.
[102] SŞS 312 (7), s. 7, b. 2.

zamanda Rumeli Eyaleti mütesellimi olarak da tayin edilmiştir.[103] Nitekim mühimme defterlerinde yer alan mütesellim tayininin, Sofya kadısı ve Rumeli'deki diğer kadılara da bildirilmesi bu durumu açıklamaktadır.[104] Yine doğrudan Sofya ile ilgili olmayıp Rumeli Eyaleti'ndeki başka şehir ve kasabalar ile ilgili olan meselelerde Sofya mütesellimine hitap edilmesi bu sebeptendir.[105]

Mütesellim, valinin padişaha arzı ve padişahın da tasdik etmesi ile tayin edilmiştir. 1–9 Ağustos 1744 (Evâhir-i Cemazielahir 1157) tarihli fermanda, Rumeli Valisi Mustafa Paşa sefere memur olduğu için Seyyid Osman'ın vali tarafından mütesellim olarak tayin edildiği belirtilmiştir.[106] Rumeli valisi eyalet dışında olduğu zaman mütesellim tayinlerini arz etme yetkisi Rumeli kapı kethüdasına aittir. Mehmet isimli kişi, Rumeli Kapıkethüdası Mustafa'nın arzuhâli üzerine 5 Ocak 1745 (Gurre-i Zilhicce 1157) tarihinden itibaren Sofya mütesellimi olarak tayin edilmiştir.[107] Muhtelif belgelerden tespit edilen Sofya mütesellimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mütesellimleri

Sıra No	Mütesellimin İsmi	Açıklama	Kaynak
1.	El-Hâcc Hüseyin	Daha önce baş defterdar olup, 29 Şubat 1704 (23 Şevval 1115) tarihinde Rumeli valisi tayin edilen Hasan Paşa tarafından tayin edilmiştir.	BOA, MHM.d 114, s. 155, b. 793.
2.	Küçük Ali Ağa	7–15 Eylül 1708 (Evâhir-i Cemazielahir 1120) tarihli hükümde ismi geçmektedir.	BOA, MHM.d 115, s. 670, b. 298.

[103] *"... eyalet–i merkûme mütesellimliğini sen zabt u rabt eyleyüb..."* Bk. SŞS 312 (4), s. 4, b. 2.
[104] BOA, MHM. d 151, s. 198, b. 568.
[105] Ahkâm defterlerinde yer alan "*[...] kadısına ve Sofya mütesellimine*" hitaben gönderilen hükümler genellikle ilgili kadılığı ilgilendiriyor olmasına rağmen Sofya mütesellimin de ismi yer almıştır. Bu hükümlerde mütesellimin isminin geçiyor olması onun Rumeli Eyaleti ve Paşa Sanacağı dâhilindeki diğer şehirler ile ilgili olarak da muhatap alındığını açıkça göstermektedir. Bu konu ile ilgili olarak 3 numaralı Rumeli ahkâm defterinde yer alan bazı hükümler için bk. Köstendil ve Ilıca kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 188, b. 866); [boş] kadısına ve Yanya nâibine ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 188, b. 867); İştib ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 195, b. 899); Kara Karye ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 199, b. 913); Siroz kadısına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 199, b. 914); Radosta kadısına ve Betriç Kazası nâibine ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 204, b. 938); Filibe mellasına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 211, b. 978); Ohri ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 216, b. 1000); Kesriye kadısına ve Yanya nâibine ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 217, b. 1005); Serfice ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 223, b. 1040); İvranye ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 231, b. 1077); Samakov kadısına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 231, b. 1078); Yenişehir Fenar kadısına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 240, b. 1117); Tatarpazarı ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (s. 243, b. 1129).
[106] SŞS 312 (7), s. 7, b. 2.
[107] SŞS 312 (7), s. 19, b. 2.

3.	El-Hâcc Hüseyin Ağa	23 Aralık 1708 (10 Şevval 1120) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 4, s. 6, b. 1.
4.	Mahmut Ağa	12 Nisan 1709 (Gurre-i Safer 1121) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 4, s. 33, b. 2.
5.	Mustafa Ağa	10 Aralık 1711 (29 Şevval 1123) tarihli belgede ismi geçmektedir.	BOA, C.ADL., D. 25, G. 1483.
6.	Süleyman	27 Eylül 1716 (10 Şevval 1128) tarihinde vali tayin edilen Vezir Ali Paşa'nın kapı kethüdası Mehmet Emin'in marifeti ile tayin edilmiştir.	BOA, MHM.d 125, s. 58, b. 226.
7.	Mehmet	25 Aralık 1717–3 Ocak 1718 (Evâhir-i Muharrem 1130) tarihli belgede Rumeli valisi tayin edilen Abdi Paşa mansıbına varıncaya kadar daha önce Hotin muhafızı İbrahim Paşa'nın kethüdası olan Mehmet'in mütesellim tayin edildiği belirtilmiştir.	BOA, MHM.d 126, s. 270, b. 1061.
8.	Ahmet Ağa	Me'zunen Yenişehir'e giden mütesellim Hüseyin Ağa'nın yerine 30 Kasım1721 (10 Safer 1134) tarihli buyruldu ile tayin edilmiştir.	SŞS 269, s. 22, b. 2.
9.	El-Hâcc Hüseyin Ağa	8 Şubat 1722 (21 Rebiülahir 1134) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 312 (1), s. 58, b. 1.
10.	Ahmet Ağa	18 Ekim 1722 (7 Muharrem 1135) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 269, s. 28, b. 1.
11.	Rumeli Kaymakamı Salih Ağazâde Ahmet Ağa	3 Mart 1723 (25 Cemazielevvel 1135) tarihli buyruldu ile tayin edilmiştir.	SŞS 269, s. 73, b. 2.
12.	Hüseyin Ağa ibn-i Abdurrahman	6 Eylül 1725 (27 Zilhicce 1137) tarihli belgede ismi geçmektedir.	S 306, s. 96, b. 2.
13.	Hüseyin Ağa ibn-i Abdullah	28 Aralık 1725 (22 Rebiülahir 1138) tarihli belgede ismi geçmektedir.	ŞSS 306, s. 33, b. 1.
14.	Ömer Ağa	Bele tarihinin olduğu kısım tahrip olmuş. Ancak belgenin öncesindeki ve sonrasındaki belgeler 1727 yılına aittir.	ŞSS 312 (2), s. 4, b. 3.
15.	Ahmet Ağa	23 Aralık 1727 (9 Cemazielevvel 1140) tarihli belgede ismi geçmektedir.	ŞSS 309, s. 31, b. 2.
16.	Osman Ağa	23 Nisan 1731 (15 Şevval 1143) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 312 (3), s. 21, b. 1.
17.	Said Ağa	28 Temmuz 1731 (23 Muharrem 1144) tarihinde Niş muhafazası şartıyla Rumeli valiliğine tayin edilen vezir Osman Paşa tarafından 15 Ağustos 1731 (11 Safer 1144) tarihli buyruldu ile tayin edilmiştir.	ŞSS 309 BİS (1), s. 193, b. 3 ve 4.
18.	Tayin buyruldusunda mütesellim ismi boş bırakılmış.	İnebahtı Kalesi muhafazası şartı ile ber vech-i arpalık İnebahtı Sancağı mutasarrıfı iken 24 Eylül 1731 (22 Rebiülevvel 1144) tarihinde Niş muhafazası şartıyla Rumeli valiliğine tayin edilen Mehmet, 9 Ekim 1731 (7 Rebiülahir 1144) tarihli buyruldu ile mütesellim tayinini bildirmiştir.	ŞSS 309 BİS (1), s. 205, b. 1 ve 2.
19.	Dergâh-ı âlî Kapıcıbaşılarından Mehmet Ağa	14 Şubat 1736 (Gurre-i Şevval 1148) tarihinde mütesellim olarak görev yaptığı belirtilmiştir.	BOA, D.BMK. SMM, D. 11, Vsk. 4.
20.	Said Paşa[108]	18 Haziran 1736 (8 Safer 1149) tarihli belgede ismi geçmektedir.	BOA, D.BMK.

[108] Said Paşa tabloda ismi geçen Said Ağa ile aynı kişi olmalıdır. Ancak belgede kendisi için 'mîrmîrân ve paşa' ifadeleri kullanılmıştır. Eğer bu durum bir hatadan ibaret değilse, Sofya mütesellimliğine mîrmîrân (beylerbeyi) rütbesine haiz bir paşanın tayin edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bk. BOA, D.BMK. SMM, D. 11, Vsk. 4.

			SMM, D. 11, Vsk. 4.
21.	Tayin buyruldusunda mütesellim ismi boş bırakılmış.	Anadolu valisi ve Bender seraskeri iken 14 Şubat 1738 (24 Şevval 1150) tarihinde Niş muhafazası şartıyla Rumeli valiliğine tayin edilen vezir el-Hâcc Ali Paşa, 13 Mart 1738 (22 Zilkade 1150) tarihli buyruldu ile mütesellim tayinini bildirmiştir.	ŞSS 312 (4), s. 4, b. 1 ve 2.
22.	Said Ağa	25 Eylül 1738 (10 Cemazielahir 1151) tarihinde tayin edilen Rumeli valisi tarafından 1 Ekim 1738 (16 Cemazielahir 1151) tarihli buyruldu ile tayin edilmiştir.	SŞS 20, s. 8, b. 1.
23.	Said Ağa	Kendisinden memnun olunduğu için 17 Kasım 1738 (4 Şaban 1151) tarihli buyruldu ile mütesellimliği ibka edilmiştir.	SŞS 20, s. 20, b. 1.
24.	Seyyid Osman Ağa	31 Aralık 1738 (19 Ramazan 1151) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 20, s. 25, b. 2.
25.	Mühimme kaydında mütesellim ismi boş bırakılmış.	19 14 Temmuz 1740 (Rebiülahir 1153) tarihinde Rumeli valisi tayin edilen Mora eski muhassılı vezir Yahya Paşa mansıbına gelinceye kadar yerine bir mütesellim tayin edilmesi isteği üzerine ismi belirtilmeyen birisi mütesellim olarak tayin edilmiştir.	BOA, MD 147, s. 195, b. 754.
26.	Seyyid Osman Ağa	Sefer ile görevlendirilen Rumeli valisi Mustafa Paşa'nın yerine 1–9 Ağustos 1744 (Evâhir-i Cemazielahir 1157) tarihli ferman ile tayin edilmiştir.	BOA, MD 150, s. 331, b. 1148; ŞSS 312 (7), s. 7, b. 2.
27.	Mehmet	6–15 Aralık 1744 (Evâil-i Zilkade 1157) tarihli ferman ile azledilen Seyyid Osman'ın yerine tayin edilmiştir.	ŞSS 312 (7), s. 19, b. 2.
28.	Rumeli Kaymakamı Mehmet	Rumeli Kaymakamı Mehmet 23 Aralık 1744 (18 Zilkade 1157) tarihli buyrulduda Rumeli valisi Mustafa Paşa'nın valiliğinin ibkâ olunduğunu, 5 Ocak 1745 (Gurre-i Zilhicce 1157) tarihinden itibaren de kendisinin 7 mütesellim tayin edildiğini bildirmiştir.	ŞSS 312 (7), s. 20, b. 1.
29.	Seyyid Osman Ağa	Mühime defterindeki 3–12 Mayıs 1745 (Evâil-i Rebiülevvel 1158) tarihli hükme göre 28 Mart 1745 (24 Safer 1158) tarihinde Rumeli valisi tayin edilen eski Vidin muhafızı vezir Abdullah Paşa yerine varıncaya kadar ismi belirtilmeyen birini mütesellim tayin etmiş. Sicilde kayıtlı 30 Temmuz 1745 (Gurre-i Recep 1158) tarihli buyruldu da ise Seyyid Osman Ağa'nın mütesellim tayin edildiği bildirilmiştir.	BOA, MHM.d 151, s. 198, b. 568; ŞSS 312 (7), s. 20, b. 1.
30.	Mühimme kaydında mütesellim ismi boş bırakılmış.	11 Ağustos 1746 (23 Recep 1159) tarihinde Rumeli valisi tayin edilen Belgrad eski Muhafızı vezir Yahya Paşa mansıbına gelinceye kadar yerine bir mütesellim tayin edilmiştir.	BOA, MHM.d 153, s. 264, b. 1036.
31.	Ahmet Ağa	20 Şubat 1748 (20 Safer 1161) tarihli belgede ismi geçmektedir.	ŞSS 312 (8), s. 58, b. 2.
32.	Seyyid Mehmet Ağa	15 Ağustos 1749 (Gurre-i Ramazan 1162) tarihli belgede ismi geçmektedir.	ŞSS 311 (1), s. 10, b. 1.
33.	Seyyid Mehmet Ağa	29 Temmuz 1749 (13 Şaban 1162) tarihinde valiliği ibka edilen Rumeli valisinin 27 Eylül 1749 (14 Şevval 1162) tarihli buyruldusu ile mütesellimliği ibka olunmuştur.	S 311 (1), s. 15, b. 1.
34.	Said Ağa	29 Haziran 1750 (24 Recep 1163) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 17, s. 11, b. 1.
35.	İbrahim Ağa	28 Şubat 1751 (2 Rebiülahir 1164) tarihli belgede ismi geçmektedir.	SŞS 17, s. 34, b. 2.

Rumeli valileri genellikle şehrin ileri gelenlerinden veya kendi kapı halkından birini mütesellim olarak tayin etmişlerdir. Tayin buyruldularında mütesellimlerin şehirden veya valinin kapı halkından olup olmadığı açıkça belirtilmemiştir. Ancak mütesellimlerden bazılarının farklı zamanlarda birkaç kez mütesellimlik yaptığına bakılarak bunların şehrin ileri gelenlerinden olduğu söylenebilir. Bu sebeple Said Ağa ve Seyyid Osman Ağa'nın şehir sakinlerinden olup mütesellimlik yapan kişiler oldukları düşünülmektedir. Diğer taraftan hem Rumeli kaymakamı hem de Sofya mütesellimi olan Salih Ağazâde Ahmet, Mehmet ve dergâh-ı âlî kapıcıbaşılarından Mehmet Ağa valilerin kapı halkındandırlar.

Mütesellimler, kendilerini tayin eden valiler görevde kaldığı sürece vazifelerine devam etmişlerdir. Görevlerini layıkıyla yapan ve halkın kendilerinden memnun olduğu mütesellimler, farklı zamanlarda mütesellim olarak tayin edilebilmişlerdir. Said Ağa'nın mütesellimlik vazifesinin devam ettiğini bildiren 17 Kasım 1738 (4 Şaban 1151) tarihli buyruldu, kendisinin sadakat ve doğruluk üzere olduğundan, devlet hizmetlerindeki yararlığından ve ahali ile arasındaki uyumdan bahsedilmiş, yeniden mütesellim tayin edildiği belirtilmiştir.[109]

Mütesellimlerin zaman zaman kanuna aykırı hareketlere yeltendiği olmuştur. Bu gibi durumlarda valiye veya doğrudan devlet merkezine şikâyet edilmişlerdir.[110] 17–26 Şubat 1722 (Evâil-i Cemazielevvel 1134) tarihli fermana göre; Sofya mütesellimi, Dubrovnik ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmaya rağmen Dubrovnikli tacirlerinden bâc adı altında zorla 30 kuruş almıştır.[111] 8 Mart 1722 (20 Cemazielevvel 1134) tarihli fermanda ise Sofya mütesellimlerinin serbestiyet üzere idare edilen Sofya, Köstendil, Üsküb ve tevabii kazalarının adet-i ağnam mukataasma müdahale ederek her mandıradan 80–100 kuruş talep etmelerinden şikâyetçi olunmuştur.[112]

---

[109] SŞS 20, s. 20, b. 1.
[110] 10–19 Ekim 1715 (Evâsıt–ı Şevval 1127) tarihli hükümde Musa isimli kişi, Sofya mütesellimin adamlarından Halil ve Şaban'm kendilerine tabi eşkıya ile Köprülü Kazası'nda vaki Sallı? Köyünde kendisini gasp ettiklerini söylemiştir. Musa'nın şikâyeti üzerine Sofya kadısı ve mütesellimine yazılan hükümde, mütesellimden adamalarını bulması ve gasp ettikleri eşyaları sahibine teslim etmesi istenmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 68, s. 35, b. 3.
[111] SŞS 269, s. 8, b. 3 ve devamı.
[112] SŞS 269, s. 18, b. 1.

Kanunlara uymamaları veya görevlerini layıkı ile yapmamaları mütesellimlerin azl edilmelerine neden olmuştur. Mühimme defterinde yer alan bir hükümde, Sofya Mütesellimi Seyyid Osman'ın azl edilip, 6 Aralık 1744 (Gurre-i Zilhicce 1157) tarihinden itibaren becerikli birinin mütesellim olarak tayin edildiği belirtilmiştir.[113] Mütesellim tayin edilen kişinin ismi mühimme defterindeki hükümde belirtilmese de şer'iyye sicilindeki kayıttan anlaşıldığına göre bahsi geçen kişi Mehmet'tir.[114] Hem mühimme defterindeki hem de şer'iyye sicilindeki kayıtta Seyyid Osman'ın azledilme sebebi açıkça belirtilmemi; mühimme defterindeki kayıtta, görülen lüzum üzerine (bi-hesabü'l-iktiza) azledildiği belirtilmiştir. Seyyid Osman'ın görevden alınmasından altı ay öncesine ait bir ferman, görevden alınmasına neden olabilecek bir husus ile ilgili fikir vermektedir. 31 Aralık 1738 (19 Ramazan 1151) tarihli bu fermana göre Özi muhafızı Genç Ali Paşa, Rumeli valiliği sırasında Niş Kalesi'ne giderken Sofya mübayaasından aldığı arpanın tekrar Sofya ambarına teslimini o vakitte mütesellim olan Seyyid Osman'a havale etmiş; o da arpanın sadece bir kısmını teslim edebilmiştir.[115] Söz konusu ferman, Seyyid Osman'ın mesuliyetinde bulunan bir işi zamanında yapmadığını göstermektedir. Bu gibi durumların devamının Seyyid Osman'ın görevden alınmasına yol açtığı söylenebilir. Ancak, Defterhane-i Âmire gediklilerinden olan Zaim Seyyid Osman Ağa, görevden alınmasından kısa bir süre sonra gerek ahalinin gerekse kadının lehindeki şehadetleriyle tekrar mütesellim olarak atanmıştır. Sofya ahalisi, vilayet ile ilgili mühim işleri Seyyid Osman'dan başka layıkı ile yapacak birinin bulunmadığını, bu nedenle bütün işlerin aksayacağını söyleyerek yeniden mütesellim tayin edilmesini sağlamıştır.[116]

Mütesellimlerin tayin buyruldularında öncelikli görevlerinin asayişin sağlanması ve reayanın korunup gözetilmesi olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra valilere ait olan mahsulatın ve vergilerin toplanması da görevleri arasındadır.[117] Sofya mütesellimi, valilere barış dönemlerinde verilen imdâd-ı hazeriyye ve sefer zamanlarında verilen imdâd-ı seferîye vergilerini toplayarak valinin hazinesine

[113] BOA, MHM. d 151, s. 12, b. 14.
[114] SŞS 312 (7), s. 19, b. 2.
[115] SŞS 20, s. 25, b. 2.
[116] BOA, C. DH. , D. 50, G. 2479.
[117] SŞS 269, s. 73, b. 2; SŞS 309 BİS (1), s. 205, b. 2; SŞS 312 (4), s. 4, b. 2.

teslim etmiştir.[118] Rumeli valilerinin gelirleri arasında yer alan ispence vergisinin toplanması da mütesellimin göreviydi.[119] Sofya mütesellimleri, Rumeli valisi ve kapı halkına tahsis edilen zahireler ile valinin hayvanları için talep edilen otlak ve samanın reayaya tevzi edilmesi ve toplanması işlerini de organize etmişlerdir.[120] Bu sırada mütesellimlerin kendileri için de bir miktar erzak toplanmıştır. 27 Aralık 1721 (8 Rebiülevvel 1134) tarihinde Sofya mütesellimine tahsis edilen 50 kile arpa, 20 adet koyun ve 50 araba odun kaza ahalisine pay edilmiştir.[121]

Rumeli valisine ait her türlü tahsisatın toplanmasını sağlayan mütesellimler aynı zamanda valilerden istenilen mükellefiyetlerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulmuşlardır. 31 Mayıs–9 Haziran 1737 (Evâsıt-ı Safer 1151) tarihli fermanda, Dragoman Boğazı'nın Kızıl yokuşa varıncaya kadar olan yerlerinin muhafazası için 150 nefer piyade ve 50 nefer süvari olmak üzere toplam dört bayrak ve 200 nefer levendin görevlendirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunların üç aylık ulufe ve tayinat masrafları 5072,5 kuruştur. Muhafaza edilecek yer Rumeli Eyaleti dâhilinde olduğu için bu masrafın Rumeli valisi tarafından karşılanması istenmiştir. Levendlerin tayinatlarının mütesellimlik bad-ı hevasından, bahşişlerinin de Rumeli valisinin seferîye veya hâss mahsulünden verilmesi hakkında ferman olduğu hatırlatılmıştır. Rumeli Valisi Genç Ali Paşa, kendi mükellefiyeti olan ulufe ve bahşişlerin ödenmesini Sofya Mütesellimi Seyyid Osman'a havale etmiştir. Tayinatların ise mütesellimlik bad-ı hevasından karşılanmasını istemiştir.[122]

Mütesellimler, beytü'l-mal emîni olmaları hasebiyle merkezi idare adına vazife görmüşlerdir. Beytü'l-mâl emîni olan mütesellimler, kimsesi olmadan vefat edenlerin terekelerinin tamamını,[123] tek varisi olduğu halde vefat edenlerin terekelerinin bazen yarısını,[124] bazen de dörtte üçünü[125] beytü'l-mâl adına emaneten zapt etmişlerdir.[126] Mütesellimlerin merkezi idare adına vazife gördükleri bir diğer

---

[118] SŞS 20, s. 19, b. 1; SŞS 312 (8), s. 17, b. 1; s. 58, b. 2; SŞS 311 (1), s. 25, b. 2.
[119] SŞS 269, s. 61, b. 1; SŞS 311 (1), s. 21, b. 1.
[120] SŞS 269, s. 28, b. 1; SŞS 306, s. 91, b. 4; SŞS 20, s. 12, b.2.
[121] SŞS 309 BİS (1), s. 201, b. 1.
[122] Ferman aynı zamanda Seyyid Osman'ın mütesellimliğe yeniden atandığını da bildirmektedir. Bk. BOA, MHM. d 145, s. 151, b. 687.
[123] SŞS 20, s. 17, b. 2.
[124] SŞS 269, s. 151, b. 2; s. 152, b. 1; s. 152, b. 2; s. 153, b. 1.
[125] SŞS 269, s. 125, b. 2; s. 153, b. 3; s. 169, b. 1; SŞS 312 (5), s. 5, b. 1.
[126] SŞS 306, s. 35, b. 1; SŞS 20, s. 31, b. 3. İslâm Hukuku'na göre varisi olmadan vefat edenlerin terekelerinin tamamı beytü'l–mâla kalmaktadır. Mirasçısı olmayan kimsenin malları Şafilere göre

husus ihtisap tahsildarlığıdır. Sofya ihtisabı tahsilatı, 12 Mayıs 1736 (Gurre-i Muharrem 1149) tarihinde emaneten Sofya Mütesellimi Said Ağa'ya verilmiştir.[127]

Diğer yandan şehir hayatı ile ilgili birçok görev mütesellimler tarafından yerine getirilmiştir. Şehir masraf defterlerinin düzenlenmesi,[128] şehirdeki kamu binalarının tamiri,[129] şahıslar arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü,[130] davalıların mahkemeye çıkarılması;[131] cinayet zanlılarının yakalanması[132] ve hırsızların yakalanarak hapsedilmesi[133] gibi beledî ve adlî hususlar bu görevler arasında yer almaktadır. Bunların dışında daha birçok görevin gerçekleştirilmesi noktasında devlet merkezi tarafından muhatap alınmışlardır.[134]

---

miras payı, Hanefilere göre ise sahipsiz mal olarak beytü'l–mâla kalmaktadır. Bk. ERKAL, Mehmet, "Beytülmâl", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 93. Vefat edenden geriye sadece karısı veya kocası kalmışsa bunun hissesi verildikten sonra arta kalan mal da beytü'l–mâla kalır. Bk. KORKMAZ BUHARİ, Mustafa, *İslam Miras Hukuku Ferâiz*, Gaziantep 2016, s. 96.

[127] BOA, D.BMK. SMM, D. 11, Vsk. 4.

[128] SŞS 312 (7), s. 14, b. 1; SŞS 312 (8), s. 47, b. 1.

[129] SŞS 269, s. 70, b. 1; SŞS 311 (1), s. 18, b. 1.

[130] SŞS 269, s. 37, b. 4; s. 37, b. 5; s. 38, b. 2; s. 38, b. 3; s. 38, b. 4; s. 38, b. 5; s. 112, b. 2; s. 112, b. 3; s. 112, b. 4.

[131] SŞS 269, s. 23, b. 2; s. 23, b. 3; s. 37, b. 1; s. 45, b. 2; s. 119, b. 2; s. 119, b. 3.

[132] SŞS 269, s. 1, b. 2; s. 109, b. 1; s. 116, b. 2; SŞS 311 (1), s. 6, b. 1 ve s. 6, b. 2.

[133] SŞS 269, s. 37, b. 4; s. 37, b. 5; s. 156, b. 3; s. 180, b. 3; SŞS 309, s. 40, b. 1; s. 52, b. 1.

[134] Mütesellimlerin devlet tarafından muhatap olarak alındığı meseleler şunlardır: Sofya'ya yakın yerlerde inşa olunan palankalar için ihtiyaç duyulan malzemelerin tespiti (SŞS 269, s. 41, b. 1 ve 2), inşaat için gereken işçi ve malzemelerin sağlanması (SŞS 312 (1), s. 45, b. 1; SŞS 269, s. 14, b. 1), Niş, Vidin ve Belgrad kalelerindeki inşa faaliyetlerinde çalışacak işçilerin gönderilmesi (SŞS 269, s. 30, b. 1; s. 30, b. 2; SŞS 312 (8), s. 58, b. 3), işçi ücretleri ve diğer masraflar için tahsis kılınan paraların havalesi (SŞS 269, s. 25, b. 1; SŞS 309, s. 31, b. 2), kalelerde ihtiyaç duyulan demir ve demir aletleri ile hasır ve sepet gibi malzemelerin tedariki (SŞS 269, s. 76, b. 2), palanka ve kale muhafazasında olan yeniçerilerin maaşlarına tahsis edilen paraların havalesi (SŞS 269, s. 19, b. 3; SŞS 309, s. 45, b. 2), bunların tayinatlarına verilecek zehairin satın alınarak gönderilmesi (SŞS 269, s. 56, b. 2; s. 56, b. 3), sınırlardaki kale ve palankalara yapılacak saldırılara karşı buraların savunulması için ihtiyaç duyulan insan kaynaklarının sevki (SŞS 312 (4), s. 10, b. 2); Sofya menziline nizam verilmesi (SŞS 312 (4), s. 16, b. 1) ve ücretsiz beygir talebi ile menzilcinin rencide edilmesine engel olmak (SŞS 312 (8), s. 28, b. 1 ve 2), padişahlara yabancı devletlerden gönderilen hediyeleri merkeze ulaştırmak (SŞS 311 (1), s. 6, b. 3), tüccar taifesinin mallarını tarik–i cadde üzerinden taşımalarını sağlamak ve böylece vergi kaçırmalarına engel olmak (SŞS 269, s. 93, b. 3 ve 4); sefere çıkan ordunun geçeceği güzergâhlardaki köprü ve kaldırımların tamir edilmesi, bataklık, ormanlık ve uçurum olan yerlerin geçişe uygun hale getirilmesi (SŞS 312 (4), s. 14, b. 1), ordunun ihtiyacı olan arpa, un, odun, saman ve otun hazır edilmesi (SŞS 20, s. 10, b. 1; s. 13, b. 1; s. 26, b. 1; s. 29, b. 1; s. 30, b. 1), askerlere verilecek olan ekmeğin hazır edilmesi (SŞS 312 (4), s. 5, b. 1; s. 14, b. 2); tedavüldeki paraların değerleri üzerinde alınıp verilmesi (SŞS 269, s. 22, b. 4; s. 24, b. 1; s. 101, b. 1; SŞS 306, s. 50, b. 1; s. 56, b. 1), züyuf ve maksus paralar ile alışveriş yapanların cezalandırılması (SŞS 269, s. 24, b. 2; s. 103, b. 1; SŞS 309 BİS (1), s. 189, b. 1); eşkıyalara karşı bölge idarecileriyle birlikte mücadele etmek (SŞS 269, s. 95, b. 1; SŞS 309, s. 31, b. 1; SŞS 312 (7), s. 21, b. 2; SŞS 311 (1), s. 29, b. 1; SŞS 17, s. 1, b. 2), İstanbul'daki çuka karhanesi için gerekli olan yapağıyı temin etmek (SŞS 306, s. 106, b. 2; SŞS 309, s. 46, b. 3) ve taşradan İstanbul'a yapılan göçlere engel olmak (SŞS 312 (8), s. 52, b. 1).

Sofya mütesellimlerinin aldıkları maaş ile ilgili belgelerde herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.[135] Buna rağmen mütesellimlerin hatırı sayılır bir servete sahip oldukları görülmektedir. Nitekim Sofya'da Şuca Fakih Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden eski mütesellimlerden Silahdar Seyyid Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa'nın 10 Ağustos 1750 (7 Ramazan 1163) tarihli terekesine göre menkul ve gayr-i menkullerin toplamı on üç yük doksan beş bin iki yüz altmış bir akçe (1395261 akçe/120 akçe bir kuruş hesabı ile 11627,175 kuruş) olarak hesaplanmıştır.[136] Seyyid Mehmet Ağa'nın eşi Şerife Ümmetullah ile kızı Atike'nin vasisi Mustafa Ağa ibn-i Hasan Ağa[137] arasındaki miras davası da Seyyid Mehmet Ağa'nın çokça mücevheratı olduğunu göstermektedir.[138]

2. Kethüda Yerileri

Kethüda yeri, taşrada padişahın otoritesini tesis etmekle görevli kapıkulu sipahilerinin komutanıdır.[139] Altı bölük halkı olarak da bilinen kapıkulu sipahileri veya süvarileri; sipah, silahdâr, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garibler ve sol gariblerden oluşmaktadır.[140] Kapıkulu süvarileri merkezde görevli olanlar hariç kanunen İstanbul-Edirne ve Bursa-Kütahya arasında oturmak zorundaydı. Ancak Kanuni'nin şehzadesi Bayezit'in isyanından sonra Anadolu ve Rumeli'deki şehirlere yerleştirilmişlerdir.[141]

---

[135] Yücel Özkaya'nın mütesellimlere herhangi bir maaş ödenmediği iddiasına karşın Fatma Şimşek, bazı sancaklarda *mütesellimlik şehriyesi* adı altında bir miktar para ödendiğini, bu paraların da şehir masraf defterlerine eklenerek halktan tahsil edildiğini belirtmiştir. Bk. ŞİMŞEK, Fatma, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Antalya 2010, s. 59.

[136] Üç yük dokuz bin dört yüz yirmi akçe (309424) olarak gösterilen masraf ve borçlar çıkıldıktan sonra geri kalan on yük seksen beş bin sekiz yüz kırk bir akçe (1085841) varislere dağıtılmıştır. Eşi Şerife Ümmetullah'a 135730 akçe, kızı Atike'ye 542920 akçe ve kardeşi *gaib–i ani'l beled* Seyyid el–Hâcc Ahmet Ağa'ya 407190 akçe isabet etmiştir. Bk. SŞS 17, s. 15, b. 1 ve devamı.

[137] Silahdar Seyyid Mehmet Ağa'nın 10 Ağustos 1750 (7 Ramazan 1163) tarihli terekesine göre sağire Atike'nin annesi Şerife Ümmetullah aynı zamanda vasiyesidir. Bk. SŞS 17, s. 15, b. 1.

[138] Belgede dava konusu olan mücevherat için sayfa 158 dipnot 275'e bakınız.

[139] İPŞİRLİ, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı–Eyalet (Taşra) Teşkilâtı", s. 239. Taşradaki kethüda yerilerin yanı sıra merkezde 11. Bayezit zamanında ihdas edilmiş ve Kul kethüdasının vekili olarak hizmet görmekte olan kethüda yeri isimli bir başka görevli daha bulunmaktaydı. Bk. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları,* Ankara 1988, C. 1, s. 211–213.

[140] UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları,* Ankara 1988, C. II, s. 146–154; ÖZCAN, Abdülkadir, "Altı Bölük", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 531.

[141] UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II,* s. 185–186.

XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı şehirlerinde güvenlik subaşı ve emri altındaki asesler (pasban) tarafından sağlanmıştır.[142] Şehzade Bayezit'in isyanı (1559–1562) sırasında[143] sancak beyileri ve tımarlı sipahiler gibi bazı subaşılar da Bayezit'e destek olmuştur. Bunun üzerine padişah otoritesinin yeniden sağlanması amacıyla Anadolu'daki şehirlere yeniçeri ve kapıkulu sipahileri muhafız olarak gönderilmiştir.[144] Şehirlere yerleşen kapıkulları zaman içerisinde hem önemli bir konum edinmiş hem de ekonomik yönden güçlenmiştir.[145] Diğer taraftan taşradaki kapıkullarının sayıları artınca bunları zapt etmek üzere başlarına bir komutan atanması yoluna gidilmiştir. Sipahilerin başına kethüda yeri, yeniçerilerin başına ise yeniçeri serdarı unvanıyla bir komutan tayin edilmiştir. Bunlar zamanla asayiş ve güvenlik işlerini de üstlenmişlerdir. Böylece kadı, subaşı ve şehir kethüdasının yanında şehirlerin güvenlik ve asayişinden sorumlu iki yeni görevli daha ortaya çıkmıştır.[146]

Kethüda yeri, altı bölük ağalarının tamamının veya birkaçının imzasını taşıyan ve şehrin kadısına hitaben yazılan kethüda yerilik mektubu ile tayin edilmiştir.[147] Sofya'ya tayin edilen kethüda yerileri, genellikle sipahiyân ve silahdarân ağalarının mektupları ile tayin edilmişlerdir. Sofya kadısına hitaben yazılan tayin mektuplarında, Sofya ve tevabii nahiyelerinde sakin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zabit ve kethüdâ yeri tayin olunmasının eski adet (de'b-i kadim) olduğu belirtildikten sonra altı bölük ahalisinden ve ocağın emektarlarından olan kişinin kethüda yeri tayin edildiği bildirilmiştir.[148]

Tayin mektuplarına göre kethüda yerilerinin görevleri altı bölük halkının nizamını korumak, suç işleyen altı bölük halkını cezalandırmak[149], sipahi veya

---

[142] ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo–Ekonomik Yapısı 1785–1840)*, Ankara 1998, s. 151.
[143] TURAN, Şerafettin, *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.
[144] İLGÜREL, Mücteba, "Yeniçeriler", *İA*, İstanbul 1986, C. 13, s. 390.
[145] FAROQHI, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590–1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul 2004, C. II, s. 707.
[146] AKDAĞ, Mustafa, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1966, C. 4, S. 6, s. 213.
[147] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 76.
[148] SŞS 309, s. 50, b. 2; SŞS 20, s. 10, b. 2; SŞS 312 (7), s. 31, b. 1; SŞS 312 (8), s. 23, b. 2; SŞS 311 (1), s. 15, b. 2.
[149] Bu görev, altı bölük halkının yargılanması hususunda kethüda yerilerine özerklik tanındığını göstermektedir. Buna rağmen bazı idareciler menfaat elde etmek maksadı ile altı bölük halkına tanınan bu özerkliğe müdahale etmişlerdir. 20–29 Aralık 1722 (Evâsıt–ı Rebiülevvel 1135) tarihinde

sipahizâde iddiasında bulunan reayaya karşı mücadele etmektir.[150] Ancak kethüda yerileri mali, beledi, askeri ve daha birçok görevin gerçekleştirilmesi hususunda devlet merkezi tarafından muhatap olarak görülmüşlerdir.[151] Ayrıca savaş zamanlarında çağrıldıkları zaman emri altındaki altı bölük halkı ile sefere katılmak zorundaydılar.[152]

İncelenen dönemde tespit edilen bazı Sofya kethüda yerilerinin isimleri ile göreve tayin tarihleri ve yevmiyeleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 3.2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Kethüda Yerileri

Sıra No	İsmi	Tayin Tarihi	Zümresi/ Bölüğü	Yevmiyesi (Akçe)	Tayini Yapanlar	Kaynak
1.	Mustafa (ibn-i) Hasan Sofya	31 Mayıs–8 Haziran 1728 (Evâhir-i Şevval 1140)	Silahdarân/ 35. bölük	26	Sipahiyân Ahmet Sipahiyân Mehmet	SŞS 309, s. 50, b. 2.
2.	Süleyman	6–14 Ekim 1738 (Evâhir-i Cemazielahir	Silahdarân	40	Zümre-i Silahdarân Mehmet Emin Ebnâ-i Sipahiyân	SŞS 20, s. 10, b. 2.

Rumeli'nin orta kolundaki kadılıklara gönderilen fermandan sipah ve silahdar ocakları zabitlerinin bu konu ile ilgili arzuhâlde bulundukları belirtilmiştir. Arzuhâlde sipah, silahdar ve bölükât–ı erbaa neferatlarından eşkinci, mütekait (emekli) ve kuloğullarından birinin mahkemeye çıkarılması ve hapsedilmesi gerektiğinde kethüda yeri marifeti ile yapılmasının kanun olduğu, ancak kethüda yerileri marifeti olmadan kadı, mütesellim ve subaşılar tarafından hapis, tecrim ve kalebend edilerek zulüm edildiği bildirilmiştir. Kanuna uymayan bu davranışların engellenmesi için emr–i şerif rica edilmiştir. Bk. SŞS 269, s. 69, b. 1. Ferman ile dergâh–i âlî silahdarân ağası Halil ve sipahiyân ağası Mehmet'in imzasını taşıyan, Sofya'ya varıncaya kadar Rumeli'nin orta kolundaki kadılara, kethüda yeri ve alay beylerine hitap eden bir mektup da gönderilmiştir. Bk. SŞS 269, s. 69, b. 2 ve devamı.

[150] SŞS 309, s. 50, b. 2; SŞS 20, s. 10, b. 2; SŞS 312 (7), s. 31, b. 1; SŞS 312 (8), s. 23, b. 2; SŞS 311 (1), s. 15, b. 2.

[151] Şehir masraf defterlerinin düzenlenmesi (SŞS 269, s. 70, b. 1; SŞS 312 (1), s. 52, b. 1), hane–i avarız, bedel–i nüzul, celebkeşan ağnamı ve imdâd–ı hazariye vergilerinin tevzi ve tahsili (SŞS 306, s. 24, b. 1; s. 30, b. 1; SŞS 309 BİS (1), s. 197, b. 2; SŞS 312 (8), s. 17, b. 1) gibi şehir hayatına dair görevleri olan kethüda yerileri; Niş Kalesi'nde inşa edilen bey sarayı için gereken hasırın yaptırılıp gönderilmesi (SŞS 312 (1), s. 58, b. 1), Niş memuriyetine giden Rumeli valisinin kapı halkının tayinatları için ihtiyaç duyulan zehair ve beygirlerin verilmesi (SŞS 309, s. 35, b. 4) ve Rumeli valisinin kapı halkı için Filibe ve Pazarcık kazalarından mübayaa edilen pirincin Niş'e ulaştırılması (SŞS 309, s. 58, b. 1.) gibi işlerde de görev yapmıştır. Öte taraftan eşkıya karşı bölge idarecileriyle birlikte mücadele etmek (SŞS 309, s. 31, b. 1), ordunun geçeceği yerlerdeki yol, kaldırım ve köprülerin tamir edilmesi, ormanlık ve bataklık gibi alanların geçiş için uygun hale getirilmesi (SŞS 20, s. 5, b. 1), sınır kalelerindeki ve ordudaki askerlerin tayinatına verilecek zehair mübayaalarına iştirak etmek (SŞS 269, s. 106, b. 3; SŞS 306, s. 84, b. 1; SŞS 312 (4), s. 1, b. 2; s. 17, b. 1; SŞS 20, s. 4, b. 1; SŞS 311 (1), s. 26, b. 1), yine sınır kalelerindeki inşa faaliyetleri için ihtiyaç duyulan insan gücünü temin etmek (SŞS 312 (8), s. 58, b. 3 ve devamı), Tersane–i Âmire için mübayaa olunan demirin arabalara yüklenerek Tekirdağ iskelesine nakledilmesi (SŞS 312 (1), s. 54, b. 1), İstanbul'dan gönderilen veya İstanbul'a gönderilen hediye, hazine ve evrakların salimen nihai yerlerine ulaşmasını sağlamak (SŞS 269, s. 12, b. 4; SŞS 309 BİS (1), s. 203, b. 4; s. 207, b. 3), yine Sofya'dan gelip geçen yerli ve yabancı devlet görevlilerinin güvenliğini sağlamak, beygir, araba ve erzaklarını temin etmek (SŞS 312 (1), s. 48, b. 1; SŞS 306, s. 69, b. 1; SŞS 309, s. 35, b. 4 ve devamı) gibi görevlerin yerine getirilmesi hususunda devlet tarafından muhatap alınmışlardır.

[152] SŞS 312 (8), s. 19, b. 1.

		1151)			Hacı Mustafa	
3.	Mustafa (ibn-i) Ali Sofya	9 Eylül 1744 (Gurre-i Şaban 1157)	Silahdarân/ 158. bölük	19	Zümre-i Silahdarân Süleyman Ağa Ebnâ-i Sipahiyân Ebubekir Ağa	SŞS 312 (7), s. 11, b. 1.
4.	Ahmet	11–20 Temmuz 1745 (Evâsıt-ı Cemazielahir 1158)	Silahdarân/ 75. bölük	28	Zümre-i Silahdarân Süleyman Ağa Ebnâ-i Sipahiyân Abdi Ağa	SŞS 312 (7), s. 25, b. 1.
5.	Süleyman	30 Temmuz 1745 (Gurre-i Recep 1158)	Silahdarân/ 20. bölük	27	Zümre-i Silahdarân el-Hâcc Halil Ağa Ebnâ-i Sipahiyân Abdi Ağa	SŞS 312 (7), s. 30, b. 2.
6.	Mustafa (ibn-i) Ali Sofya	27 Eylül 1745 (Gurre-i Ramazan 1158)	Silahdarân/ 20. bölük	23	Zümre-i Silahdarân el-Hâcc Halil Ağa Ebnâ-i Sipahiyân Abdi Ağa	SŞS 312 (7), s. 31, b. 1.
7.	Ahmet	24 Ocak 1746 (Gurre-i Muharrem 1159)	Silahdarân/ 20. bölük	30	Zümre-i Silahdarân Halil Ağa Ebnâ-i Sipahiyân Ali Ağa	SŞS 312 (8), s. 23, b. 2.
8.	Süleyman	13–22 Nisan 1746 (Evâhir-i Rebiülevvel 1159)	Silahdarân/ 40. bölük	20	Zümre-i Silahdarân Halil Ağa Ebnâ-i Sipahiyân el-Hâcc Ali Ağa	SŞS 312 (8), s. 32, b. 1.
9.	İbrahim	15 Ağustos 1749 (Gurre-i Ramazan 1162)	Silahdarân/ 20. bölük	27	Zümre-i Silahdarân Abdulbaki Ağa Ebnâ-i Sipahiyân Mustafa Ağa	SŞS 311 (1), s. 15, b. 2.

Tablodaki tayin tarihlerine göre kethüda yerilerin görev süreleri ile ilgili bir standardın olmadığı görülmektedir. 11–20 Temmuz 1745'de tayin edilen Ahmet'in yerine 30 Temmuz 1745'de Süleyman adlı kişi kethüda yeri olarak görevlendirilmiştir. Buna göre Ahmet'in görev süresi 20 gün sürmüştür. 27 Eylül 1745'te tayin edilen Mustafa Ali'nin yerine dört ay sonra diğer Ahmet tayin olmuştur. Onun yerinde de iki ay 20 gün sonra Süleyman kethüda yeri olmuştur. Kethüda yeri tayin edilenlerin bazılarının isminin yanında muhtemelen Sofyalı olduklarını göstermek için Sofya yazılmıştır. Bu durumda kethüda yerilerin kendi memleketlerinde görev yapabildikleri söylenebilir. Yine bazı kişilerin birkaç kez kethüda yeri olarak tayin edildikleri görülmektedir. Kethüda yeri tayin edilenlerin tamamı silahdarân zümresinden olmakla birlikte farklı bölüklere mensupturlar. Tayinlerin biri dışında tamamı sipahiyân ve silahdarân ağalarının müşterek imzası ile gerçekleşmiştir.

Tayin mektubu tespit edilenlerin yanı sıra Mahmut Ağa,[153] el-Hâcc Hasan Ağa,[154] el-Hâcc Hüseyin Ağa[155] ve Mustafa Ağa[156] isimli kişilerin de kethüda yeri olarak görev yaptıkları sicillerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Kethüda yerileri içerisinde belgelerde ismi en sık geçen el-Hâcc Hasan Ağa'dır. Hasan Ağa, birçok davaya şühûdu'l-hâl olarak katılmıştır. Oğlu kethüda yerizâde Mustafa Ağa da mahkemede şühûdu'l-hâl olarak bulunmuştur.[157] Kara Şahin Mahallesi sakinlerinden olan Hasan Ağa, Bal Bazarı Mahallesi'ndeki Yahudi hane odalarını vakfetmiştir.[158] Hasan Ağa, 18 Mayıs 1723 (12 Şaban 1135) tarihinde Halkalı palankası içerisinde yaptırılacak karakol (karavolhane), tabya (şeranbol), cami, çeşme, suyolları ve hanın inşasına mübaşir olarak tayin edilmiştir.[159] 16 Nisan 1731 (8 Şevval 1143) tarihli dava kaydında vefat ettiği belirtilmiştir. Bu dava kaydı, Hasan Ağa'nın oğlu Mustafa ile annesi Ayşe arasındaki miras anlaşmazlığı hakkındadır.[160] 18 Mayıs 1731 (11 Zilkade 1143) tarihli bir başka dava kaydı ise Mustafa Ağa ile kız kardeşi Zeynep'in vekili Molla Abdurrahman arasındaki miras anlaşmazlığı ile ilgilidir.[161] El-Hâcc Hasan Ağa'nın varisleri arasındaki miras

---

[153] SŞS 4, s. 3, b. 1 (Belge tarihi 27 Kasım 1708/14 Ramazan 1120).

[154] SŞS 312 (1), s. 28, b. 1 (Belge tarihi 28 Ocak 1722/10 Rebiülahir 1134). El-Hâcc Hasan Ağa'nın ismi 12 Ağustos 1725/2 Zilhicce 1137 (bk. SŞS 306, s. 3, b. 2), 5 Aralık 1728/3 Cemazielevvel 1141 (bk. SŞS 309, s. 62, b. 1) ve 4 Temmuz 1731/28 Zilhicce 1143 (SŞS 312 (3), s. 28, b. 3) tarihlerinde de kethüda yeri olarak geçmektedir.

[155] SŞS 312 (3), s. 14, b. 3 (Belge tarihi 29 Ağustos 1731/25 Safer 1144).

[156] SŞS 20, s. 13, b. 2 (Belge tarihi 22 Ekim 1738/8 Recep 1151).

[157] SŞS 312 (3), s. 38, b. 1; SŞS 312 (5), s. 3, b. 1.

[158] SŞS 312 (1), s. 3, b. 2.

[159] Bu görev kendisinden önce Sarı Burud palankası beşlüyân ağası Mehmet'e verilmişti. Mehmet, halkalı palankasını yaptırmış, ancak palanka içerisinde yapılacak cami, hamam ve çeşmeleri yaptırmamıştır. Bunun için verilen akçeleri ziyan ederek beytü'l–mâlı zarara uğratmış, bu nedenle de cezalandırılmıştır. Belgenin devamında kendisinden maktul olarak bahsedildiğinden öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Bk. SŞS 269, s. 96, b. 1. Nitekim 25 Temmuz–3 Ağustos 1722 (Evâsıt–ı Şevval 1134) tarihli hükümde, söz konusu parayı zimmetine geçirmesi ve umur–ı mühimmenin gecikmesine sebep olduğundan Mehmet Ağa'nın Sofya'da mecmu'–ı nas olan mahalde başkalarına ibret olması için salb edilmesi ve bütün servetinin müzayede edilerek elde edilen gelirin mirî için zapt edilmesi istenmiştir. Bk. BOA, MHM. d 130, s. 410, b. 1218.

[160] Dava kaydında, Ayşe kocasından kendisine intikal eden mirasm oğlu Mustafa Ağa tarafından verilmediğini söylemiştir. Mustafa Ağa ise babası vefat etmezden önce Sığırlı Köyündeki çiftlik ve çiftliğe tabi tarla ve çayır ile Malina Nehri üzerindeki iki göz değirmen dışında bütün mallarını kendisine verdiğini iddia etmiştir. Mustafa Ağa, iddiasını şahitlerin ifadesi ile ispat edince annesi davadan menedilmiştir. Bk. SŞS 312 (3), s. 27, b. 3.

[161] Molla Abdurrahman, merhum El–Hâcc Hasan Ağa'nın Sığırlı Köyündeki mülk çiftlik ile çiftlik aletleri ve çiftliğe tabi tarla ve çayırlarını; 500 ganem, 17 karasığır, üç su sığırı, 18 hergele, beş çift karasığır öküzü ve Malina Nehri üzerindeki iki göz değirmen ile iki bahçe ve koruyu çocukluğunda Zeynep'e hibe edip, velisi olarak tasarruf ettiğini söylemiştir. Ancak kardeşi Mustafa Ağa'nın tüm bu malları terekeye dâhil etmek istediğini belirtmiştir. Molla Abdurrahman iddiasını şahitlerin ifadesi ile ispat etmiştir. Bunun üzerine mahkeme bahsi geçen malların Ayşe'ye teslim edilmesini tembih etmiştir. Bk. SŞS 312 (3), s. 24, b. 3.

anlaşmazlığı ile ilgili bu dava kayıtları Hasan Ağa'nın hatırı sayılır bir mal varlığına sahip olduğunu göstermektedir.

3. Yeniçeri Serdarları

Yeniçeri serdarı, Şehzade Bayezit isyanından sonra taşraya gönderilen yeniçerilerin komutanıdır. Serdarlık câizesi adı altında ocağa belli miktarda para ödeyen emektar yeniçeriler içerisinden tayin edilmişlerdir. Serdar tayini, dergâh-i âlî yeniçeri ağası tarafından şehrin kadısına gönderilen bir mektup ile gerçekleştirilmiştir. Yeniçeri serdarları üç ayda bir mektubunu yenilemek ve eski caizeleri ocağa göndermek zorundaydılar.[162] Dolayısıyla yeniçeri serdarları üçer aylık süreler ile tayin edilmişlerdir.[163] Bu süre sonunda yeniçeri serdarının görev süresi ya uzatılır ya da yerine bir başkası tayin edilirdi. Mesela, Hasan Çavuş'un görev süresinin 11 Ağustos 1725 (Gurre-i Zilhicce 1137) ve 7 Kasım 1725 (Gurre-i Rebiülevvel 1138) tarihlerinde iki kez uzatılması belgelere yansımıştır.[164]

İncelenen dönemde tespit edilen bazı Sofya yeniçeri serdarlarının isimleri ile göreve tayin tarihleri ve yevmiyeleri aşağıdaki tabloda verildiği gibidir.

Tablo 3.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Yeniçeri Serdarları

Sıra No	İsmi	Tayin Tarihi	Tayin Şekli	Bölüğü	Tayini Yapan Yeniçeri Ağası	Kaynak
1.	Hasan Çavuş	11 Ağustos 1725 (Gurre-i Zilhicce 1137)	İbkâ ve mukarrer	5. bölük	Hasan Ağa	ŞSS 306, s. 3, b. 1.
2.	Hasan Çavuş	7 Kasım 1725 (Gurre-i Rebiülevvel 1138)	"	5. bölük	Hasan Ağa	SŞS 306, s. 20, b. 4.
3.	Hasan Çavuş	9–18 Temmuz 1728 (Evâil-i Zilhicce 1140)	Ref olunan serdarın yerine	5. bölük	Hasan Ağa	ŞSS 309, s. 34, b. 2.
4.	Mehmet Ağa	26 Temmuz–4 Ağustos 1731 (Evâhir-i Muharrem	"	71. bölük	El-Hâcc Mehmet Ağa	ŞSS 309 BİS (1), s. 190, b. 1.

[162] ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008, s. 40.
[163] Serdarların görev süresi üç aydan daha kısa da sürebilmekteydi. 26 Temmuz–4 Ağustos 1731 (Evâhir–i Muharrem 1144) tarihinde ref' olunan kişinin yerine serdarlığa tayin edilen Mehmet Ağa'nın kendisi de 2 ay sonra ref' edilerek yerine 23 Eylül–2 Ekim 1731 (Evâhir–i Rebiülevvel 1144) tarihinde Ahmet Çavuş serdar tayin edilmiştir. Bk. SŞS 309 BİS (1), s. 190, b. 1; s. 203, b. 1.
[164] SŞS 306, s. 3, b. 1; s. 20, b. 4.

		1144)				
5.	Ahmet Çavuş	23 Eylül–2 Ekim 1731 (Evâhir-i Rebiülevvel 1144)	"	5. bölük	İsmail Ağa	ŞSS 309 BİS (1), s. 203, b. 1.
6.	Ahmet Çavuş	20 Şubat–1 Mart 1738 (Evâil-i Zilkade 1150)	"	5. bölük	Abdullah Ağa	ŞSS 312 (4), s. 3, b. 1.
7.	Ahmet Çavuş	22–31 Temmuz 1744 (Evâsıt-ı Cemazielahir 1157)	"	5. bölük	El-Hâcc İbrahim Ağa	ŞSS 312 (7), s. 4, b. 2.
8.	Mustafa Ağa[165]	22–31 Temmuz 1744 (Evâsıt-ı Cemazielahir 1157)	İbkâ ve mukarrer	31. bölük	El-Hâcc İbrahim Ağa	ŞSS 312 (7), s. 5, b. 1.
9.	Hasan Ağa	6–15 Kasım 1745 (Evâsıt-ı Şevval 1158)	Ref olunan serdarın yerine	30. bölük	El-Hâcc İbrahim Ağa	ŞSS 312 (7), s. 33, b. 2.
10.	Seyyid Mustafa Ağa	3–12 Şubat 1746 (Evâsıt-ı Muharrem 1159)	"	44. bölük	El-Hâcc İbrahim Ağa	ŞSS 312 (8), s. 14, b. 2.
11.	Kasım Ağa	21–29 Şubat 1748 (Evâhir-i Safer 1161)	"	-	Mustafa Ağa	ŞSS 312 (8), s. 59, b. 1.

Görev süresinin üç ay kadar kısa olması sebebi ile serdarlık genellikle aynı isimler arasında el değiştirmiştir. 21 Haziran 1721 (25 Şaban 1133) tarihinde Yeniçeri serdarı el-Hâcc Hüseyin Ağa ibn-i Osman Çavuş'tur.[166] 1 Mart 1722 (13 Cemazielevvel 1134) tarihli şehir masraf defterinin düzenlenmesine serdar el-Hâcc Hüseyin Ağa ile eski serdar Hasan Çavuş Ağa birlikte katılmıştır.[167] 13 Kasım 1722 (3 Safer 1135) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde yine serdar el-Hâcc Hüseyin Ağa ile eski serdar Hasan Ağa birlikte yer almışlardır.[168] 11 Ağustos 1725 ve 7 Kasım 1725 tarihlerinde ise Hasan Ağa ibn-i Ömer serdar olarak tayin edilmiştir. Serdarlık bu tarihten sonra da Hasan Ağa ile Hüseyin Ağa arasında el değiştirmeye devam

[165] Sofya serdarlığı 31. bölükten Mustafa Ağa üzerinde iken bir şekilde Ahmet Çavuş'a verilmiştir. Ancak ibkâ ve mukarrer olunması ferman olunduğu için Mustafa Ağa'nın serdarlığı yeniden ibkâ edilmiştir.

[166] SŞS 312 (1), s. 4, b. 1.

[167] SŞS 269, s. 2, b. 1. Eski serdar Hasan Ağa, Sofya'nın Hüseyin Ağa Mahallesi'nde oturmaktaydı. Tuzcular sûkunda sahibi olduğu çarıkçı dükkânını Hüseyin Ağa ibn-i el-Hâcc Süleyman'a satmıştır. Bk. SŞS 309, s. 94, b. 3. Hasan Ağa'nın Tahıl Bazarı Mahallesi'nde de bir mülkü vardı. Bk. SŞS 312 (3), s. 11, b. 1. Kendisi, 1721–1722 (h. 1134) senesi ispence vergilerinin toplanması ile görevlendirilmiştir. Bk. SŞS 312 (1), s. 68, b. 1.

[168] SŞS 269, s. 154, b. 1.

etmiştir. Belgelerde birisi serdar, diğeri sâbık serdar olarak yer almıştır.[169] Serdarlığın bu iki isim arasında el değiştirerek devam etmesi 1730'lı yılların başına kadar devam etmiştir.[170] 26 Temmuz–4 Ağustos 1731 (Evâhir-i Muharrem 1144) tarihinde serdarlığa Mehmet Ağa tayin edilmiştir.[171] Bundan sonra farklı isimler serdar olarak görev yapmaya başlamışlardır. Bu isimler içerisinde de Ahmet Çavuş birkaç defa serdarlık yapmıştır.

Yeniçeri serdarının öncelikli görevi emri altındaki yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacısı, gılman-ı acemi ve kuloğullarını idare etmekti. Bunlardan vârisi olmadan vefat edenlerin terekelerine yeniçeri serdarı tarafından el konulması kanundu. Yeniçeri serdarlarından, vârissiz vefat eden yeniçerilerin terekelerini müzayede ile sattıktan sonra elde edilen gelirleri beytü'l-mâla göndermeleri istenmiştir. Eşkıyaya karşı mücadele ederek şehir ahalisinin güvenliğinin sağlanması da yeniçeri serdarlarınm görevleri arasındadır.[172] Yeniçeri serdarları sefer zamanında ise ihtiyaç duyulduğu takdirde emri altındaki yeniçeriler ile sefere katılmak zorundaydı.[173] 25 Kasım–4 Aralık 1745 (Evâil-i Zilkade 1158) tarihli fermanda, Kars canibi seraskeri Vezir Ali Paşa'nın yanında bulunmak üzere Rumeli'nin orta kol kazalarından 15 adet piyade serdengeçti bayrağı açılması istenmiştir. Her bayrak altında sefer görmüş yeniçerilerden ve savaşabilecek kuloğullarından 120 nefer bulunması gerektiği belirtilmiştir.[174] Bu fermandan sonra Sofya Yeniçeri serdarı Mustafa Ağa, 29 Nisan 1746 (7 Rebiülahir 1159) tarihinde bayrağını açmış ve istenilen yere doğru harekete geçmiştir.[175]

---

[169] SŞS 306, s. 24, b. 1; s. 26, b. 1; S. 312 (2), s. 20, b. 1; s. 19, b. 2; SŞS 20 a, s. 39, b. 3.
[170] 22 Şubat 1728'de (11 Recep 1140) Hasan Ağa serdardır (bk. SŞS 309, s. 67, b. 2). Hasan Ağa, 13 Ağustos 1728'de (7 Muharrem 1141) serdar–ı sâbıktır (bk. SŞS 309, s. 75, b. 3). 20 Aralık 1728 (18 Cemazielevvel 1141) ve 26 Şubat 1731 (18 Şaban 1143) tarihlerinde ise serdardır (bk. SŞS 309, s. 89, b. 4; SŞS 312 (3), s. 5, b. 1).
[171] SŞS 309 BİS (1), s. 190, b. 1.
[172] SŞS 312 (4), s. 3, b. 1; SŞS 312 (7), s. 4, b. 2; s. 5, b. 1; s. 33, b. 2; SŞS 312 (8), s. 14, b. 2.
[173] 6–15 Mart 1744 (Evâhir–i Muharrem 1157) tarihli fermanda İran tarafında vaki olan sefer için Rumeli Eyaleti'nin sağ kol canibinden 25, orta kol canibinden 15 ve sol kol canibinden 10 olmak üzere toplam 50 dergâh–ı âlî yeniçeri serdengeçti bayrakları küşadesi istenmiş ve üç koldaki kazaların yeniçeri serdarları kazalarında mevcut olan tevâif–i askeriye ile sefere memur edilmiştir. Bunların bir an önce Gelibolu iskelesine gelmeleri ve buradan Kars canibine gitmeleri istenmiştir. Bk. BOA, MHM. d 151, s. 135, b. 359.
[174] Tatarpazarı Kazası'ndan üç bayrak, Sofya ve Filibe kazalarından iki bayrak, Uzunköprü, Çirmen Hasköy, Samakov, İştip, Köprülü, Üsküb ve Kalkandelen kazalarından ise birer bayrak açılması istenmiştir. Bk. SŞS 312 (8), s. 19, b. 1 ve devamı.
[175] SŞS 312 (8), s. 2, b. 2.

Yeniçeri serdarları bu görevlerinin dışında birçok görevin gerçekleştirilmesi hususunda devlet merkezi tarafından muhatap olarak görülmüşlerdir. Bahsedilen bu görevlerin yerine getirilmesi noktasında kethüda yerileri ile birlikte muhatap alınmışlardır. Bu nedenle kethüda yerileri için sayılan görevler yeniçeri serdarları için de aynen geçerlidir.

Yeniçeri serdarının görevleri arasında kayıtlara en çok yansıyan, vârissiz vefat eden yeniçerilerin terekelerinin zaptı meselesidir.[176] Yeniçeri serdarları vârisi olmadan vefat eden yeniçerilerin terekesinin tamamını, vâris olarak geride sadece eşi kalan yeniçerilerin ise terekelerinin dörtte üçünü devlet adına zapt etmişlerdir. Vefat eden yeniçerinin varisi bulunmadığında terekenin zaptı sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bununla ile ilgili sicillerde çok sayıda belge yer almaktadır. Sofya'nın Gül Camii Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mutaf Ömer Beşe'nin görünürde varisi olmadığı ve bu nedenle beytü'l-mâla ait olduğu için terekesine serdar Seyyid Hasan Ağa tarafından el konulmuştur.[177] Aslen Selanik ahalisinden olup Sofya'da misafir iken vefat eden dergâh-i âlî yeniçerilerinden Seyyid Osman Beşe ibn-i Abdullah'ın terekesi, serdar Hasan Ağa'nın vekili Odabaşı Osman Beşe tarafından satılmıştır.[178] Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin 33. evcilere mahsus oda neferatından olup Sofya'nın Sungurlar Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Mehmet Beşe ibn-i Abdullah ibn-i Abdurrahman'ın Sehvedol Köyündeki beş cabalık bağı, Serdar el-Hâcc Hüseyin Ağa tarafından müzayedeye çıkarılmış ve Ahmet Ağa ibn-i Ali'ye 1000 akçeye satılmıştır.[179]

Vefat eden yeniçerinin varisi bulunduğu durumlarda ise terekenin zaptı meselesi çoğunlukla dava konusu haline gelmiştir. Bu durum, yeniçeri serdarının vefat eden yeniçerinin eşine ait mülklerden de hak talep etmesinden kaynaklanmıştır. Yeniçeri serdarı, vefat eden yeniçerinin eşine ait olan menkul ve gayr-i menkullerden yeniçerinin mülkü olduğu zannıyla veya bir prosedür gereği hak iddiasında bulunmuştur. Bu durumda yeniçeri eşinin hak talep edilen mülkün kendisine ait olduğunu ispat etmesi gerekmiştir.[180] 14 Ağustos 1726 (15 Zilhicce 1138) tarihli

[176] SŞS 312 (3), s. 43, b. 2; SŞS 312 (5) s. 11, b. 1; SŞS 17, s. 22, b. 1.
[177] SŞS 312 (3), s. 11, b. 2.
[178] SŞS 17, s. 35, b. 2.
[179] SŞS 269, s. 172, b. 1.
[180] SŞS 4, s. 48, b. 1; SŞS 306, s. 79, b. 1.

davada, Mansur Hoca Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Bakkal Halil Beşe ibn-i Abdullah'ın zevcesi Havva bint-i Abdullah, aynı mahalledeki evini kocası merhum Halil Beşe'den 11 sene önce 150 kuruşa satın aldığını söylemiştir. Ancak Serdar Seyyid Hasan Ağa ibn-i Ömer'in evin dörtte üçünü beytü'l-mâl adına zapt etmek istediğini iddia etmiştir. Havva Hatun, dava konusu olan evi kocasından satın aldığını ve kendi mülkü olduğunu Tellalbaşı Osman Beşe ve Mutaf Molla Ahmet'in şahitlikleri ile ispat etmiştir. Bunun üzerine Serdar Seyyid Hasan Ağa hak talebinden men edilmiştir.[181] Yeniçeriler ve eşleri arasında gerçekleşen bu tür satışlar ileride gerçekleşmesi muhtemel olan beytü'l-mâl adına zaptın önüne geçmek, diğer bir ifade ile mirasın dörtte üçünün beytü'l-mâla kalmasına engel olmak adına yapılmış olmalıdır.

4. Subaşılar

Asker ve ordu manasındaki sü kelimesi ile baş kelimelerinden teşekkül eden sübaşı, ordu kumandanı ve asker başı anlamına gelmektedir. Orta çağ Türk devletlerinde yaygın bir kurum olan subaşılık müessesesi, Osmanlı döneminde farklı bir yapıya bürünmüştür.[182] Osmanlı Devleti'nde subaşı; köy, kasaba, kaza, sancak ve diğer büyük yerleşmelerde emniyet ve asayişin sağlanmasından sorumlu kişi olarak görünmektedir.[183] Köy ve kasaba gibi küçük yerleşmelerde il subaşısı; sancak ve diğer büyük yerleşmelerde ise şehir subaşısı görev yapmıştır.[184]

XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan merkezden tayin edilen subaşılar, bu tarihten sonra beylerbeyi veya sancakbeyleri tarafından kendilerine tabi bir görevli olarak tayin edilmeye başlanmıştır. Subaşılar, beylerbeyi veya sancak beyi tarafından kadıya gönderilen mektubun sicile kaydedilmesi ile göreve başlamaktaydılar.[185] 15 Temmuz 1722 (Gurre-i Şevval 1134) tarihinde Rumeli Kaymakamı Ahmet tarafından Sofya kadısına hitaben gönderilen buyruldu da Küçük Mehmet Ağa ve diğer Mehmet Ağa'nın Sofya subaşılığına tayin edildikleri

---

[181] SŞS 306, s. 92, b. 1.
[182] Subaşılığın diğer Türk devletlerindeki durumu hakkında bk. KRAMERS, Johannes Hendrik, "Subaşı", *İA*, İstanbul 1979, C. 11, s. 78–79; İLGÜREL, Mücteba, "Subaşılık", *DİA*, s. 447–448.
[183] İLGÜREL, Mücteba, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Ekim 1976*, C. II, s. 1276.
[184] AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453–1559*, Ankara 1979, C. II, s. 42.
[185] YÜCEL, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem–i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", s. 666–667.

bildirilmiştir.[186] Subaşılık görevine aynı anda iki kişinin tayin edilmesi şehirde birden fazla subaşının görev yaptığını göstermektedir.

Zâim veya zâimü'l-vakt olarak da bilinen subaşılar ehl-i örf zümresinden olup kadının en önemli yardımcısıdır.[187] Belgelerde, subaşının adı sancak beyi ve kadıdan sonra geçmektedir.[188] Eyalet merkezi olan Sofya'nın Rumeli valisi tarafından yönetilmesi ve valinin de yerine vekil olarak mütesellim tayin etmesi sebebi ile özellikle asayiş ile ilgili meselelerde subaşı ve mütesellim birlikte çalışmıştır. Nitekim subaşı Mehmet Ağa'nın genellikle mütesellim Hüseyin Ağa tarafından mübaşir olarak tayin edilmesi, onun mütesellime bağlı olarak görev yaptığını göstermektedir.[189]

Subaşıların görev ve yetkileri, kanunnâme ve yasaknâmeler ile belirlenmiştir.[190] Buna göre subaşının mali ve kolluk olmak üzere iki görev alanı vardı. Bâd-ı hevâ adı altında toplanan cürm ü cinayet, niyâbet ve resm-i arûsâne gibi vergilerin tahsili subaşının malî görevini oluşturmuştur.[191] Subaşıların mali görevleri arasında beytü'l-mâl emîni vekilliği de bulunmaktadır. Beytü'l-mâl emîni olan kişi, beytü'l-mâlı ilgilendiren davalarda subaşını vekil tayin etmiştir.[192]

Subaşıların kolluk görevleri ise; merkez ve kadı tarafından verilen emirleri uygulamak, suç işlenmesine engel olmak, suç işlendiğinde suçluları yakalayarak mahkemeye çıkarmak ve suçlular hakkında verilen kararları uygulamaktır.[193] Subaşının kolluk görevine örnek teşkil eden bir dava 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143) tarihinde Sofya mahkemesinde görülmüştür. Sofya subaşısı Mehmet Ağa mahkemeye gelerek, Alişar Mahallesi'nden Fatma ve kocası Ahmet'in Yazıcızâde Mahallesi'nden Velço veled-i Estoyan'ı da yanlarına alıp kötü fiil (*fi'il-i şen'i*) kastıyla Yukarı Bana Köyüne gittikleri ihbarını aldığını söylemiştir. Mahkeme tarafından yanına verilecek kişiler ile baskın yapılması için izin talep etmiştir. Bunun

---

[186] SŞS 269, s. 25, b. 1.
[187] AKÖZ, Alâaddin, YÖRÜK, Doğan, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Konya 2004, S. 14, s. 127.
[188] İLGÜREL, "Subaşılık", s. 447.
[189] SŞS 269, s. 119, b. 1.
[190] İLGÜREL, "Subaşılık", s. 447.
[191] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453–1559,* II, s. 380.
[192] SŞS 269, s. 123, b. 1; SŞS 306, s. 35, b. 1.
[193] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 69–70.

üzerine mahkeme tarafından çukadar Osman Beşe tayin edilmiştir. Osman Beşe ve beraberindekiler Yukarı Bana Köyüne gittiklerinde adı geçenleri bir mecliste içki içerken yakalamışlardır. Mahkemeye çıkarılan Velço hakkında tanıklık yapmak için Alişar, Hacı Bayram ve Çayır mahallelerinden birçok kişi mahkemeye gelmişlerdir. Tanıklar, Velço'nun zina etmek için gece-gündüz Fatma'nın evine geldiğini, bunun yanı sıra birçok Müslümanın haremine de su-i kasd (kötü niyet) ettiğini söylemişlerdir. Müslüman kadınlarının iffetini gölgeleyen (*izlâl-i nisâ-i Müslimin*), fesatçı (sa'i-i bil-fesâd) biri olması sebebi ile yok edilmesi (*rûy-ı arzdan izalesi*) gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Subaşı Mehmet Ağa'dan Velço'nun ibret-i âlem için cezalandırılması istenmiştir.[194]

Subaşılar, kolluk görevlerini yerine getirirken emirleri altındaki ases veya pasban denilen görevlilerden yardım almışlardır. Asesler, hırsızlık ve diğer asayiş olaylarının yaşanmasına engel olmak için geceleri çarşı ve pazarlarda dolaşırlardı. Bu görevleri karşılığında dükkân sahiplerinden bir miktar ücret alırlardı. Kanûn-i asesâna göre dükkân sahipleri ayda bir akçe asesân resmi vermek zorundaydı.[195] İncelenen dönemde Sofya asesbaşılığı, el-Hâcc Şahin ve ortaklarına ait zeamet içerisinde yer almaktaydı. 27 Ocak–5 Şubat 1714 (Evâsıt-ı Muharrem 1126) tarihli belgeye göre El-Hâcc Şahin, asesân resmini adamı aracılığı ile toplatmak istemiş, ancak bazı dükkân sahipleri ödememiştir. Yapılan incelemeler neticesinde dükkân sahiplerinin ayda bir akçe asesân resmi ödemeleri gerektiği ve ayrıca geceleri pazarda yakalananların cerimeye müstahak olanlarından beş akçede bir akçe alına geldiği belirtilmiştir.[196]

Subaşılara görevleri karşılığında tımar veya ticari hayattan gelir verilmiştir. Tımar subaşılarına (il subaşısı) dirlik olarak tımar verilirken, mirî subaşılara (şehir subaşısı) ticari hayattan gelirler tahsis edilmiştir.[197] 23 Aralık 1708 (10 Şevval 1120) tarihli belgeye göre Sofya şehir subaşısı Mehmet Çelebi ibn-i Ahmet, Rumeli Valisi merhum Hasan Paşa'nın hâss köylerini 1500 kuruşa iltizam etmiştir. Mehmet Çelebi

[194] SŞS 312 (3) 1730, s. 24, b. 1.
[195] ÖZCAN, Abdülkadir, "Asesbaşı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 464.
[196] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 63, s. 325, b. 1.
[197] İLGÜREL, "Subaşılık", s. 447.

iltizam ettiği köylerden el-Hâcc Karaman hassını ise Sofya'ya tabi Han-ı Cedîd Köyü sakinlerinden Ağo Ahmet Ağa ibn-i Mehmet'e 720 kuruşa iltizama vermiştir.[198]

Subaşılar kendilerine tahsis edilen gelirlerin yanı sıra şehrin ticari hayatına katılarak da gelir elde etmişlerdir. Sofya subaşısı Mehmet Ağa ibn-i Ahmet, 4 Ekim 1721 (12 Zilhicce 1133) tarihinde Kara Danişmend Mahallesi'nden üç hisselik bir evin iki hissesini altı kuruşa satın almış,[199] aldığı iki hisseyi sekiz gün sonra evin bir hissesinin sahibi Havva'ya sekiz kuruşa satarak iki kuruşluk kar elde etmiştir.[200] Bu satış subaşı açısından ticaret gibi görünse de Havva açısından kendisinin olmayan hisseleri subaşının nüfuzunu kullanarak elde ettiği şeklinde görünmektedir. Nitekim Subaşı Mehmet hakkında bazı şikâyetler kayıtlara yansımıştır.

Sofya subaşısı Sarı Mehmet hakkında iki şikâyet arzuhâli tespit edilmiştir. Bunlardan ilki vefat eden Hüseyin Ağa'dan bir oğlu ve bir kızı olan Zeynep isimli kadına aittir. Zeynep, Hüseyin Ağa'nın mutasarrıf olduğu çiftliğin yetim oğluna kaldığını ancak Hüseyin Ağa'nın kardeşi subaşı Sarı Mehmet'in haksız yere zapt ettiğini söylemiştir. Hüseyin Ağa'nın üvey oğlu Abdulbaki'nin ise mahalle imamı Osman Efendi'de emanette duran borç senetlerindeki paraları tahsil edip çocuklarının hakkını vermediğini beyan etmiştir.[201] İkinci şikâyet ise Hatice bint-i Abdullah tarafından yapılmıştır. Hatice, Rumeli eski valisi Abdullah Paşa'nın enderun ağalarından olup Sofya'da vefat eden oğlu Abdullah'ın 650 kuruş tutarındaki terekesinin Subaşı Sarı Mehmet Ağa ibn-i Ahmet'e teslim edildiğini, Sarı Mehmet'in de kendisine vermek istemediğini iddia ederek şikâyetçi olmuştur.[202]

---

[198] SŞS 4, s. 6, b. 1.
[199] SŞS 312 (1), s. 14, b. 4.
[200] SŞS 312 (1), s. 16, b. 3.
[201] SŞS S69, s. 23, b. 3. Bunun üzerine 27 Haziran 1722 (13 Ramazan 1134) tarihinde Sofya kadısı ve mütesellimine hitaben gönderilen buyrulduda Subaşı Sarı Mehmet, Osman Efendi ve Abdulbaki'nin Rumeli divanına çıkarılmaları istenmiştir. Bk. SŞS S69, s. 23, b. 2.
[202] SŞS 269, s. 77, b. 2. Meselenin görüşülmesi için 2–11 Eylül 1722 (Evâhir–i Zilkade 1134) tarihli ferman ile 27 Mart 1723 (19 Cemazielahir 1135) tarihli buyruldu yazılmıştır. Bk. SŞS 269, s. 76, b. 4 ve devamı; SŞS 269, s. 77, b. 1. Ancak dava buyruldu tarihinden tam 3,5 yıl sonra 8 Eylül 1726 (11 Muharrem 1139)'da Sofya Mahkemesinde görülmüştür. Sarı Mehmet, 650 kuruşun beytü'l–mâl adına emaneten kendi zimmetinde olduğunu kabul etmiş, Hatice ve Süleyman Beşe'nin Abdullah'ın varisleri olduklarını ise inkâr etmiştir. Hatice ve Süleyman, şahitlerin ifadesi ile varis olduklarını ispat etmişlerdir. Bk. SŞS 306, s. 108, b. 2.

5. Yasakçılar

Yasakçılık, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yol kesme, adam öldürme ve gasp gibi olayların yaygınlaşması neticesinde taşradaki kolluk görevinin takviye edilmesi maksadıyla ortaya çıkmış bir görevdir.[203] İlk dönemlerde yasakçı, harbeci, değnekçi ve kavas[204] olarak bilinen bu görevli, XIX. yüzyılda daha çok kavas olarak anılmıştır.[205]

Osmanlı Devleti'nde vilayet ve kaza merkezlerine, asayiş ve güvenliği sağlamak amacıyla kulluk veya karakol zabitliği göreviyle yeniçeriler gönderilmiştir. Kulluklarda görevli bu yeniçerilere yasakçı denilmiştir. Yasakçı bütün şehirlerde bulunan bir görevli değildi. Şehir ahalisi kendilerini muhafaza etmesi amacıyla yasakçı talebinde bulunabilirdi. Bu durumda o bölgeye bir yasakçı tayin edilirdi.[206] Yasakçılar şehirlerin giriş-çıkışları ve asayiş yönünden önemli noktalarının güvenliğini ve aynı zamanda devletin bu yerler için koyduğu yasakların uygulanmasını sağlarlardı. Yine alım-satım ve satışı sınırlı maddeler ile kanuna aykırı hareketlerin kontrolünü de yasakçılar yapardı.[207]

Taşrada asayiş ve güvenliğin sağlanmasında görev alan yasakçılar, elçilik ve konsolosluklarda da görev yapmışlardır. Bu yönü ile elçiliklerde görevli silahlı muhafız şeklinde tanımlanan yasakçılar; elçi, konsolos, konsolos vekili ve diğer memurların güvenliklerinin sağlanmasından sorumluydular.[208] Yasakçılar, elçilik ve konsolosluk görevlileri veya resmi görevle gelip giden görevlilerle birlikte yolculuk yapmışlardır. Nemçe (Avusturya) Devleti tarafından Osmanlı padişahına gönderilen hediyelerle gelen Nemçelilerin yanlarında iki nefer yasakçı da bulunmaktaydı.[209]

Yasakçılar, yeniçeri kethüdası tarafından şehrin kadısına hitaben yazılan bir mektup ile tayin edilmiştir.[210] Yeniçeri kethüdası el-Hâcc Hasan, Sofya kadısına

---

[203] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 72.
[204] Kavs, ok ve yay; ism–i fâili olan kavvas ise okçu manasındadır. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 215–216.
[205] CANATAR, Mehmet, "Kavas", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 66–68.
[206] UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I*, s. 197.
[207] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453–1559*, II, s. 109.
[208] CANATAR, Mehmet, "Osmanlı Devlet'inde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1997, S. 4, s. 73.
[209] SŞS 311 (1), s. 6, b. 3.
[210] SŞS 309, s. 35, b. 1; 309 BİS (1), s. 190, b. 2; SŞS 312 (7), s. 5, b. 2; SŞS 312 (8), s. 46, b. 2; SŞS 311 (1), s. 32, b. 2 ve devamı.

hitaben gönderdiği 31 Aralık 1749 (21 Muharrem 1163) tarihli mektupta, eski zamanlardan beri dergâh-ı âlî yeniçerilerine postal-bahâ olarak buyrulan Sofya'daki kullukların kendileri tarafından tevcih olunduğunu ve toplanan paraların üç ayda bir yeniçerilere dağıtıldığını belirtmiştir. Bundan önce yasakçı tayin edilen yoldaşın yerine dergâh-i âlî yeniçerilerinin 48. cemaatinden Mehmet odabaşının yasakçı tayin edildiğini söylemiştir. Yasakçı Mehmet, 10 Ocak 1750 (Gurre-i Safer 1163) tarihinden itibaren 12 ay süre ile tayin edilmiş ve kendisine altı değnek verilmiştir.[211]

Bu dönemde Sofya'ya tayin edilen yasakçıların tamamı altı değnek ile tayin edilmişlerdir. Mehmet Canatar, yasakçıların tayininde verilen değneklerin özel bir değeri olduğunu söylemişse de ne işe yaradıkları ile ilgili açıklama yapmamıştır.[212] Saim Yörük ise değnek ile kast edilenin akçe olduğunu belirtmiştir. Beş değnek ile tayin edilen Adana yasakçılarının günlüklerinin beş akçe olduğunu ifade etmiştir.[213] Değnek ile şehirlerdeki yasakçılığın statüsü de kast edilmiş olabilir. Her iki durumda da altı değnek ile tayin edilen Sofya yasakçılarının aynı dönemde beş değnek ile tayin edilen Adana yasakçılarından yüksek bir statüde oldukları söylenebilir.

Yasakçıların tayin mektuplarında; yasakçı tayin edilen kişinin ismi, bölüğü, göreve başlangıç tarihi, görev süresi ve değnek sayısı gibi bilgilere yer verilmiştir. Bazı tayin mektuplarında ise yasakçı tayin edilen kişinin ismi ve ne kadar süre ile tayin edildiği belirtilmemiştir. Mesela 9 Haziran 1728 (Gurre-i Zilkade 1140[214]) ve 5 Ağustos 1731 (Gurre-i Safer 1144) tarihinde tayin edilen yasakçıların isimleri ve görev süreleri belirtilmemiştir. 5 Ağustos 1731'de tayin edilen yasakçıdan önceki yasakçının altı ay süre ile tayin edildiği belirtilmiştir.[215] 23–31 Ekim 1731 (Evâhir-i Rebiülahir 1144) tarihinde tayin edilen yasakçının ismi yazılmamış, ancak üç ay süre ile tayin edildiği belirtilmiştir.[216] Bu durumda 5 Ağustos 1731'de tayin edilen yasakçının görev süresinin de üç ay olduğu anlaşılmaktadır. 26 Temmuz 1744'de (15 Cemazielahir 1157) Yeniçeri Ocağının 31. bölüğünden Mustafa Ağa yedi buçuk ay süre ile tayin edilmiştir.[217] 1 Şubat 1748'de (Gurre-i Safer 1161) Yeniçeri Ocağının

[211] SŞS 311 (1), s. 32, b. 2 ve devamı.
[212] CANATAR, "Osmanlı Devlet'inde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı", s. 71, dipnot 24.
[213] YÖRÜK, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, s. 74, dipnot 362.
[214] SŞS 309, s. 35, b. 1.
[215] SŞS 309 BİS (1), s. 190, b. 2.
[216] SŞS 309 BİS (1), s. 207, b. 2.
[217] SŞS 312 (7), s. 5, b. 2.

44. Bölüğünden Mustafa Ağa ve diğer Mustafa ise 12 ay süre ile tayin edilmişlerdir.[218]

6. Muhtesibler

İslâm devletlerinde genel ahlakı ve kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli olan teşkilata hisbe, bu işle görevli kişiye ise muhtesib denilmiştir.[219] Osmanlı Devleti'nde muhtesiblerin görev alanı daralmış ve sadece çarşı pazar teftişi yapan ve para ayarlarını kontrol eden bir görevli haline dönüşmüşlerdir.[220] Muhtesibler; narh tespiti, fiyat ve ürün kontrolü, tartı ve sikke standartlarının temini, istifçilik ve kara borsacılık faaliyetlerin engellenmesi gibi işlerde kadının yardımcısı olarak görev yapmıştır.[221] Bahsedilen görevlerin yanı sıra Sofya'da muhtesibin bir diğer görevi esasen borçlular için olan ancak eşkıyaların da atıldığı zindanı idare etmekti.[222] Sofya muhtesiblerinin bu görevi yerine getirmeleri, klasik İslâm devletlerindeki muhtesibler gibi görev yaptığını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde narh fiyatlarına ve üretim standartlarına uymayan esnaflardan alınan cerimeler ile çarşı ve pazara gelip perakende olarak satılan mallardan alınan vergilere ihtisab rüsûmu denilmiştir. İhtisap rüsûmu muhtesibler tarafından alınmıştır. Muhtesiblik de genellikle iltizam ile verilmiştir. Yüksek miktarda gelir getiren ihtisab mukataaları ya doğrudan havâss-ı hümayuna (padişaha ait gelirler) bağlanmış ya da has olarak yüksek rütbeli görevlilere tahsis edilmiştir.[223] Sofya ihtisab mukataası da merkezi hazinenin gelirleri arasında yer alıp ber vech-i malikâne olarak işletilmiştir.

---

[218] SŞS 312 (8), s. 46, b. 2.
[219] KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 133.
[220] ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdare Dergisi*, Ankara 1976, C. 9, S. 1, s. 102.
[221] KAZICI, Ziya, "Hisbe–Osmanlı Devleti", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 143–145.
[222] GRADEVA, Rossitsa, "Balkanlar'da Bir Kadı Mahkemesi–17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın Başında Sofya", *Osmanlı Dünyası*, Ed. Christine Woodhead, İstanbul 2018, s. 101. Sofya'da suçluların hapsedildiği bu zindan Bana Başı sûkunda bulunuyordu. Şehir zindanı, Siyavuş Paşa evkafındandı. Sofya'da muhtesib olanlar eski zamanlardan beri bu zindan ile yine Siyavuş Paşa evkafından olan ihtisab dükkânını icare–i vahide ile tasarruf etmişlerdir. İhtisab dükkânının 300 akçe, şehir zindanının ise 190 akçe aylık kirası vardı. Ancak Siyavüş Paşa evkafı câbisi Abdürrahim tarafından devlet merkezine sunulan arzuhâlde, Sofya'da iştiraken muhtesib olan Süleyman, Halil ve Osman isimli kişilerin dört yıldan beri vakfın kiralarını vermedikleri belirtilmiştir. Arzuhâlin üstünde yer alan 18 Eylül 1768 (6 Cemazielevvel 1182) tarihli derkenarda söz konusu dükkân ile zindanın Siyavuş Paşa evkafından olduğu tasdik edilmiştir. Bk. BOA, C.EV., D. 28, G. 1366.
[223] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 103–104.

İncelenen dönemde Sofya'da Hüseyin Ağa ibn-i Mehmet, Mahmut Ağa[224] ve Ahmet Ağa[225] isimli muhtesiblerin isimleri sicillere yansımıştır. Muhtesib Hüseyin Ağa'ya ait bir dükkân bulunmaktaydı.[226] 8 Haziran 1709 (29 Rebiülevvel 1121) tarihli bir dava kaydında ise, Muhtesib Hüseyin Ağa'nın Saruhan Bey Mahallesi'nde oturduğu ve 1700–1701 (h. 1112) yılı kıptîyân cizyedârı olduğu görülmektedir.[227]

7. Pazarbaşılar

Pazarbaşı, çarşı ve pazarın düzeninden sorumlu görevlidir. İncelenen dönemde Sofya'da bir pazarbaşının görev yaptığı görülmektedir. Pazarbaşının ismi genellikle şühûdu'l-hâl arasında yer almıştır. 10 Haziran 1709 (11 Rebiülahir 1709) tarihli davanın şühûdu'l-hâli arasında pazarbaşı Hızır Çelebi'nin,[228] 6 Mart 1722 (18 Cemazielevvel 1134) tarihli davada ise pazarbaşı Ahmet Çelebi'nin ismi geçmektedir.[229] Sicillerde pazarbaşı olarak adı geçen bir başka kişi ise Molla Süleyman'dır.[230]

Pazarbaşıların isimlerinin geçtiği yerlerden birisi de şehir masraf defterleridir.[231] Bu defterlerden anlaşıldığı kadarıyla pazarbaşı, Rumeli valisi ve Sofya kadısı gibi idarecilerin zahire ihtiyacını karşılıyor ve bunlar için yaptığı ödemeleri şehir masraf defterlerine kaydettiriyordu. 14 Şubat 1746 (22 Muharrem 1159) tarihli belgede pazarbaşından kadı efendiye günlük 15 çift nân-ı azîz, beş

---

[224] Muhtesib Mahmut Ağa'nın ismi şühûdu'l–hâl arasında geçmektedir. Bk. SŞS 20 a, s. 42, b. 3.
[225] Muhtesib Ahmet Ağa'nın ismi Sofya Kazası kuralarında sakin ve mütemekkin ahali ve yolcuları eşkıyadan korumak için tutulan bekçilerin ücretlerini köylerden toplayanlar arasında geçmektedir. Bk. SŞS 311 (1), s. 10, b. 1 ve devamı.
[226] SŞS 4, s. 50, b. 1. Hüseyin Ağa'nın babasının ismi bu belgede Ahmet olarak yazılmıştır. Ancak diğer belgelerde Mehmet olarak geçmektedir. Karşılaştırma için bk. SŞS 4, s. 1, b. 1; s. 4, b. 3; s. 7, b. 2; s. 42, b. 1.
[227] Hüseyin Ağa, Rumeli valisi İsmail Paşa huzurunda görülen bu davada, kıptîyân cizyedârı iken Siyavuş Paşa Hanı'ndan bir adamın öldürüldüğünü, o zaman Rumeli Kaymakamı olan Büyük Ali Ağa ibn–i Mehmet'in han yakınlarındaki kıptî taifesi öldürdü diye kendisinden 180 kuruş ve 40 kuruş değerinde bir beygiri cerime olarak aldığını söylemiştir. Büyük Ali Ağa'nın terekesinden 220 kuruşu almak üzere elinde hücceti olduğunu, buna karşılık kilesi 4 kuruştan 50 kuruşluk 12,5 kile buğday aldığını, 170 kuruşun ise halen varisleri zimmetinde kaldığını söylemiştir. Büyük Ali Ağa'nın eşi Ümmühani hatunun vekili olan Hafız Çavuş, Hüseyin Ağa'nın 170 kuruş davasından cümle veresenin zimmetlerini ibra eylediğini şahitler vasıtası ile ispat etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Ağa 170 kuruş davasından men edilmiştir. Bk. SŞS 4, s. 42, b. 1.
[228] SŞS 4, s. 41, b. 2.
[229] SŞS 269, s. 116, b. 3.
[230] SŞS 17, s. 17.
[231] SŞS 269, s. 2, b. 1.

kıyye lahm-ı ganem, üç kıyye pirinç ve iki kıyye revgân vermesi ve tezkiresini saklaması istenmiştir.[232]

B. Sofya Uleması (Ehl-i Şer')

Osmanlı Devleti'nde tedris, ifta ve kaza alanlarındaki görevler ilmiye mensubu ulema tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlara ehl-i şer' de denilmiştir.[233] Dini ve akli bilimleri talebelere aktaran müderrisler tedris (öğretim), sosyal hayatta karşılaşılan sorunları şeriat açısından değerlendirerek çözüm yolları bulan müftüler ifta (fetva) ve ahali arasında meydana gelen anlaşmazlıkları şer'î ve örfî prensiplere uygun olarak çözümleyen kadılar ise kaza (yargı) görevini yerine getirmiştir. Ulema, yeteneğine uygun olarak ve belli bir sıra takip etmek üzere bu üç görevden birine atanabilir ve bu görevler arasında geçiş yapabildiği gibi her üç görevi de aynı zamanda uhdesinde bulundurabilirdi.[234]

1. Kadılar

Kadı; hüküm, karar anlamına gelen kaza kelimesinin fâili olup, hâkim manasını ifade etmektedir. İnsanlar arasında meydana gelen hukuki uyuşmazlıkları çözümleyen ve karara bağlayan kişidir.[235]

İslâm devletlerinde adaletin sağlanması hükümdarın vazifesi olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle hükümdarlar, dava dinlemiş ve en yüksek temyiz makamı olma görevini üstlenmişlerdir. Ancak oldukça geniş topraklara yayılan bir ülkede hükümdarın yargı görevini gereği gibi yerine getirmesinin imkânsızlığı nedeniyle İslâm hükümdarları yargı yetki ve görevlerini niyâbet prensibi doğrultusunda kadılara devretmişlerdir.[236] Osmanlı padişahları da yargı yetkisini kaza salahiyeti bulunan kadılara bırakmışlardır. İlk kadı tayini devletin kurucusu Osman Gazi döneminde yapılmıştır. Sultan I. Murat zamanında kazaskerlik kurumu ihdas edilmiş

---

[232] SŞS 312 (8), s. 1, b. 3.
[233] ORTAYLI, İlber, "18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* Ankara 1979–1980, Özel Sayı, s. 155–159.
[234] ERGENÇ, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 147.
[235] ATAR, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 66; MARDİN, Ebü'l-ulâ, "Kadı", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, s. 42.
[236] ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısı–Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1975, C. 30, s. 117–118; GEDİKLİ, Fethi, "Kazâ–Osmanlı Devleti'nde", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 117.

ve kadılar bu makam tarafından tayin edilmeye başlanmıştır. 1480 yılında Rumeli Kazaskerliği'nin kurulmasıyla, kazaskerlik Rumeli ve Anadolu şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bu suretle Rumeli'deki kadılıklar Rumeli Kazaskerliği'ne, Anadolu'daki kadılıklar ise Anadolu Kazaskerliği'ne bağlanmıştır.[237]

Kadılıklar, kaza kadılığı ve sancak-eyalet kadılığı şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kaza kadılıkları Rumeli,[238] Anadolu ve Mısır'daki kazaların kadılıkları şeklinde üçe; sancak-eyalet kadılıkları ise 300 akçeli ve 500 akçeli mevleviyetler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kaza kadıları, derecelerine göre 40 akçeden 150 akçeye kadar ücret alabilmekteydiler. 150 akçelik kadılıklar, önemli kaza kadılıkları olup tayinleri kazaskerin inhası ve sadrazamın arzı ile yapılmıştır. Kaza kadılarının görev süresi 20 aydır. 300 akçeli mevleviyetler, sancaklar ve bazı küçük eyaletlerin kadılıklarıdır. Mevleviyetin en yüksek derecesi olan 500 akçelik kadılıklar ise devlet tarafından önem verilen büyük eyaletlerin kadılıklarıdır. Sofya, XV. yüzyılda 500 akçeli büyük mevleviyet kadılıkları arasında yer almıştır.[239]

Ücret bakımından 300 akçelik ve 500 akçelik kadılıklara ayrılan mevleviyet kadılıkları itibar bakımından kadıların terfi sırasına göre Devriye, Mahreç, Bilâd-ı hamse ve Haremeyn mevleviyeti şeklinde sınıflandırılmıştır. Devriye kadılıklarına, dâhil ve hariç medreselerinin müderrisleri tayin edilmiştir. Devriye kadılıklarında

---

[237] EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Belleten*, Ankara 2011, C. LXV, S. 244, s. 962.

[238] Rumeli'deki kaza kadılıkları da kendi içerisinde dokuza ayrılmıştır. Rumeli kazaskerine tabi kadılar, mülazemet süresinden sonra Çinad derecesinden başlayarak sırasıyla Eğri, İnebahtı, Saniye, Salise, Râbia, Hâmise, Karib–i âlâ ve en üst derece olan Sitte–i Rumeli'ye kadar yükselebilirdi. Bk. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 91–92.

[239] UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 94–96. Uzunçarşılı'nın Sofya'yı XV. yüzyılda 500 akçelik mevleviyetler arasında göstermesine karşın Richard Repp; Sofya, Filibe ve Selanik'in XV. yüzyıl gibi erken bir tarihte mevleviyet kadılıkları arasında bulunmasının tartışmalı olduğunu ileri sürmüştür (*The Müfti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy, p. 45*). Ancak konu ile ilgili bir çalışma yapan Gradeva, Richard Repp'in Sofya ve Filibe için herhangi bir kanıt sunmaksızın bu yargıya vardığını söylemiştir. XVII. yüzyıldan önce Sofya kadılığının statüsü hakkındaki bilgilerin sınırlı, dağınık ve genellikle dolaylı olduğunu söyleyen Gradeva, Sofya'nın XV. yüzyılın ortalarında Rumeli eyalet merkezi olmasından sonra Sofya kadılığının da en yüksek saygınlığa ulaştığını ifade etmiştir. Bu düşüncesine örnek olarak, gelecekte veziriazam olacak olan Piri Mehmet Paşa'nın XV. yüzyılın sonlarında Sofya'da kadılık kariyerine başlamış olmasını göstermiştir. Gradeva, Sofya'nın ne zaman ve ne için mevleviyet derecesine yükseltildiği hakkında kesin bir şey söylemenin zorluğundan bahsetmiştir. Sofya'nın Koçi Bey tarafından 1640 yılında 500 akçeli mevleviyetler arasında gösterildiğini; eldeki biyografilere göre de XVII. yüzyılın ilk on yılı içerisinde, belki biraz daha erken bir tarihte mevleviyet derecesine yükseltildiğini söylemiştir. Bk. GRADEVA, Rossitsa, "On Judicial Hierarchy in the Ottoman Empire: the Case of Sofia from the Seventeenth to the Beginning of the Eighteenth Century", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century,* İstanbul 2008, p. 154–156.

görev süresi dolan kadılar mâzul duruma düştükten sonra mahreç payesi elde etmiş, mahreç kadroları boşaldığında da mahreç mevalisi olarak tayin edilmişlerdir. Mahreç mevleviyetindeki kadılıklar, yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerlerdir. Mahreç mevleviyetlerine ilk başlarda Sahn medreseleri müderrisleri tayin edilirken XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Süleymaniye, Süleymaniye Darülhadisi, hâmise-i Süleymâniyye ve mûsıle-i Süleymâniyye medreseleri müderrisleri de tayin edilmeye başlamıştır. Bilâd-ı hamse mevleviyeti kadılıkları başlangıçta Mekke, Edirne ve Bursa'dan (bilâd-ı selâse) ibaret iken bunlara Kahire kadılığının eklenmesi ile sayıları dörde (bilâd-ı erbaa) çıkmıştır. 1723 yılında Mekke kadılığının Haremeyn mevleviyetine yükseltilmesi ile sayı tekrar üçe düşmüşse de Şam ve Filibe kadılıklarının eklenmesi ile bilâd-ı hamse olarak son şeklini almıştır. Bilâd-ı hamse kadılıklarının kadıları terfi edeceği zaman Haremeyn kadılıklarından birine tayin edilirdi. Mevleviyetin en üst noktası olan Haremeyn mevleviyeti kadılıkları İstanbul, Mekke ve Medine'ydi. Bunlar içerisinde de en üst kadılık ve mevleviyet İstanbul kadılığıydı.[240]

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle mevleviyet derecesindeki kadılıklarda yeni uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalardan en dikkat çekeni kadılıkların paye olarak verilmesidir.[241] Payeli kadı tayinleri kadılık sayısının sınırlı, kadı sayısının ise fazla olması sonucunda ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılın başlarında az rastlanan payeli kadı tayinleri yüzyılın ortalarına doğru artmış, XVIII. yüzyılda ise yerleşik bir uygulama halini almıştır.[242] İncelenen dönemde Sofya'nın da payeli kadılıklar arasında yer aldığı görülmektedir. Sofya kadılığına tayin edilen Mustafa Efendi'ye 20 Haziran 1708 (Gurre-i Rebiülahir 1120) tarihinden itibaren zapt etmek üzere Filibe payesinin verilmesi ve önceki kadı zamanında olduğu gibi İhtiman Kazası'nın da Sofya'ya ilhak edilmesi istenmiştir.[243] Sofya Kazası, 29 Ağustos 1726'dan (Gurre-i Muharrem 1139) itibaren Erzurum eski kadısı Fındıkzâde

---

[240] Devriye mevleviyeti statüsünde olan şehirler; Adana, Antep, Bağdat, Belgrad, Beyrut, Bosna, Çankırı, Diyarbekir, Erzurum, Filibe, Konya, Kütahya, Maraş, Rusçuk, Sivas, Sofya, Trablusgarp ve Van'dır. Mahreç mevleviyeti statüsünde olan şehirler ise başlangıçta Galata, Halep, İzmir, Kudüs, Selanik, Tırhala ve Yenişehir'den meydana gelirken daha sonra bunlara Eyüp, Girit, Sofya, Trabzon ve Üsküdar eklenmiştir. Bk. UNAN, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 467.

[241] Bir memuriyetin fiilen verilmesine mansıb, aynı memuriyetin fiilen işgal edilmeden sadece rütbe ve unvan olarak verilmesine paye denilmiştir. Bk. UNAN, Fahri, "Pâye", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 193.

[242] UNAN, "Pâye", s. 193.

[243] BOA, İE. TCT., D. 25, G. 2661.

Mevlâna Feyzullah'a,[244] 25 Nisan 1743'den (Gurre-i Rebiülevvel 1156) itibaren Galata payesi ile Filibe eski kadısı olan Mevlâna Seyyid Ömer'e Kudüs-i şerif payesi ile,[245] 12 Haziran 1744'den (Gurre-i Cemazielevvel 1157) itibaren Üsküdar eski kadısı Mevlâna Feyzullah'a Kudüs-i şerif payesi ile,[246] 25 Aralık 1745'den (Gurre-i Zilhicce 1155) itibaren Belgrad eski kadısı Medhizâde Mevlâna Abdurrahman'a[247] ve 19 Mayıs 1749'dan (Gurre-i Cemazielahir 1162) itibaren Sofya payesi ile Erzurum Kazası'ndan munfasıl (yerinden, işinden ayrılmış) Mevlâna Edirnevî Feyzullahzâde Ahmet'e[248] tevcih edilmiştir.

Tayin fermanları Sofya'ya gelen kadıların hangi kadılıklardan geldiklerini, geldikleri yerlerin payeleri ve Sofya kadılığının hangi kadılık payesi ile verildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Filibe kadılığının Galata, Sofya kadılığının Kudüs ve Erzurum kadılığının ise Sofya payeleri ile tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Edirnevî Feyzullahzâde Ahmet önce Sofya kadılığı payesini, sonra da Sofya kadılığını mansıb olarak elde etmiştir. Sofya'ya kadı tayin edilenlerin Filibe, Üsküdar, Belgrad ve Erzurum'dan mâzul oldukları görülmüştür. Sofya'dan mâzul olan kadıların gittikleri yerler konusunda ise Sofya sicillerinden bilgi sahibi olunamamaktadır.[249] Ancak bu konu ile ilgili mevcut dört örnekte Sofya'dan mâzul olan kadılardan üçünün Manisa'ya, birinin de Sakız'a tayin edildikleri görülmüştür. Sofya'dan Manisa'ya tayin edilen kadılardan ilki Mehmet Efendi'dir. Mehmet Efendi'nin, 30 Ekim 1704 (Gurre-i Recep 1116) tarihinden itibaren Medine-i Münevvere payesi ile Manisa Kazası'na tayini istenmiştir.[250] Manisa'ya tayin edilen ikinci kadı Sadreddinzâde Mustafa Efendi'dir. 20 Haziran 1708 (Gurre-i Rebiülahir 1120) tarihinde Sofya kadılığına tayin edilen Sahn-ı Semâniyye müderrislerinden

---

[244] SŞS 306, s. 106, b. 1.
[245] SŞS 312 (6), s. 4, b. 2.
[246] SŞS 312 (7), s. 3, b. 1.
[247] SŞS 312 (8), s. 6, b. 2.
[248] SŞS 311 (1), s. 2, b. 1.
[249] Rossitsa Gradeva, XVII. yüzyıl Sofya kadıları üzerine yaptığı çalışmasında Sofya'dan mâzul bir kadının Sakız (14 kadı), Manisa (12 kadı), Bosna Saray (11 kadı), Belgrad (9 kadı), Filibe (7 kadı), Kayseri ve Konya (6 kadı)'ya gittiğini söylemiştir. Sofya kadılarının gidip–geldiği kadılıklara bakıldığında, Sofya kadılığının Diyarbakır, Kayseri ve Manisa mevleviyetlerinden düşük; Belgrad, Bosna Saray ve Sakız mevleviyetlerinden ise yüksek bir mevleviyet olduğunu söylemiştir. Sofya'dan ayrılan bir kadının görebileceği en yüksek kadılığın Bağdat, Filibe ve İzmir kadılıkları; Kudüs, Medine ve Bursa kadılıklarına yapılacak bir atamanın ise kuraldan ziyade istisnai bir durum olabileceğini belirtmiştir. Bir kadının Mekke payesi ile Sofya'ya tayin edilmiş olmasına rağmen, Sofya kadılarının Edirne ve Mekke kadılıklarına terfi edemeyeceklerini söylemiştir. Bk. GRADEVA, "On Kadis of Sofia 16th–17th Centuries", s. 101.
[250] BOA, C.ADL., D. 85, G. 5130.

Sadreddinzâde Mustafa Efendi, 8 Ekim 1712 (7 Ramazan 1124) tarihinden itibaren Filibe payesi ile Manisa kadısı olarak tayin edilmiştir.[251] Manisa'ya tayin edilen üçüncü kadı ise Abdulbaki Efendi'dir. Medine payesi bulunan Abdulbaki Efendi, 14 Kasım 1719 (Gurre-i Muharrem 1132) tarihinden itibaren Manisa kadısı tayin edilmiştir.[252] Sofya'dan mâzul olan Canbazzâde Osman Efendi ise 24 Kasım 1717 (Gurre-i Muharrem 1131) tarihinden itibaren Sakız kadılığına tayin edilmiştir.[253]

Mevleviyet derecesindeki kadılıkların görev süreleri bir yıl olmakla beraber bu süre 15 aya kadar uzatılabilmekteydi.[254] İncelenen dönemde Sofya kadılarının görev süreleri ile ilgili fikir verecek üç tayin fermanı mevcuttur. Birbiri ardına yapıldığı anlaşılan bu tayinlerden ilkinde Mevlâna Seyyid Ömer 25 Nisan 1743'den (Gurre-i Rebiülevvel 1156); ikincisinde Mevlâna Feyzullah 12 Haziran 1744'den (Gurre-i Cemazielevvel 1157) ve üçüncüsünde Medhizâde Mevlâna Abdurrahman 25 Aralık 1745'den (Gurre-i Zilhicce 1158) itibaren Sofya kadılığına tayin edilmişlerdir. Buna göre Mevlâna Seyyid Ömer'in görev süresi 13 ay 18 gün, Mevlâna Feyzullah'ın görev süresi ise 18 ay 13 gün sürmüştür.[255]

Kadı tayinini bildiren fermanlarda atama (arz) yetkisinin kimde olduğu ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, kazaskerlik makamının atamaya yetkili olduğu kazalar belirlenmişti. Kaza kadılıkları dışında kalan İstanbul, Bursa ve Sofya gibi büyük Mevleviyet kadılıklarına yapılan tayinlerde arz yetkisi şeyhülislâma verilmiş, kazaskerler ise 25 akçe ile 300 akçe arasında geliri olan kadıların atamaları ile yetkilendirilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait kazasker ruznamçelerinde Sofya kadılığına yapılan kadı tayinlerinin yer almaması, 499 akçe üzerinde geliri olan kadı tayinlerinin şeyhülislâm tarafından

---

[251] Sadreddinzâde Mustafa Efendi günlük tutan bir kadıdır, ancak günlük tutmaya Sofya kadılığından sonra başladığı için günlüğünde Sofya günleri ile ilgili bilgi yer almamıştır. Bk. KARAHASANOĞLU, Selim, *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi ve Günlüğü (1711–1735) Üstüne Bir İnceleme,* İstanbul 2013, s. 36, 43, 49–50.

[252] BOA, AE. SAMD. III., D. 196, G. 18998.

[253] BOA, AE. SAMD. III., D. 32, G. 3024.

[254] UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 99, dipnot 2.

[255] XVII. yüzyıl Sofya kadılarının görev süreleri ortalamasının bir yıl olduğu belirtilmiştir. Kadılar içerisinde iki üç ay görev yapanlar olduğu gibi iki yıldan fazla bir süre görev yapan kadılar da olmuştur. Bazı kadılar birkaç defa görev yaptıkları için uzun yıllar Sofya'da kalmışlardır. Bazı kadılar görev sürelerinin dolmasından sonra şehre yerleşmiş, bazıları da görevleri başında vefat etmişlerdir. GRADEVA, "Balkanlar'da Bir Kadı Mahkemesi–17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın Başında Sofya", s. 88.

yapılması ile açıklanmıştır.[256] Nitekim Şeyhülislâm Seyyid Mehmet, 4 Aralık 1747 ([Gurre]-i Zilhicce 1160) tarihinde Sofya Nâibi Mustafa Efendi'ye hitaben gönderdiği mektupta, Sofya Kadısı Şinasizâde Ahmet Efendi'nin vefat ettiğini, evlâd ü iyâline merhameten görev süresinin altı ay daha uzatıldığını söylemiştir.[257]

Sicillerde kayıtlı kadı tayinleri ile ilgili fermanların sınırlı olmasına rağmen XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da görev yapmış birçok kadının ismi tespit edilebilmiştir.[258] Aşağıdaki tabloda yer alan kadıların isimleri genellikle cami ve mescit gibi dini kurumlarda görev yapan görevlilerin beratlarından elde edilmiştir.

Tablo 3.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Kadıları

Sıra No	Kadının İsmi	Belge Tarihi[259]	Kaynak
1.	Mevlâna Yahya	17 Mart 1700 (26 Ramazan 1111)	BOA, İE.EV., D. 35, G. 4068
2.	Seyyid Feyzullah	25 Nisan–4 Mayıs 1706 (Evâsıt-ı Muharrem 1118)	BOA, A.DVNS.ŞKT.d 44, s. 303, b. 1316.
3.	Mevlâna Yusuf	23 Haziran 1708 (4 Rebiülahir 1120)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 56.
4.	Mevlâna Abdurrahman	23 Nisan 1708 (23 Safer 1122)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 19.
5.	Mevlâna Mustafa	16 Ekim 1712 (15 Ramazan 1124)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 11.
6.	Abdurrahman	1 Temmuz 1713 (7	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 96.

[256] Bu döneme ait kazasker ruznamçelerinde Sofya'ya yapılan bir kadı tayinini yer almasının ilhak uygulaması sebebi ile olduğu belirtilmiştir. 16 Ekim 1716 (29 Şevval 1128) tarihinde İrmiye Kazası kısa süreliğine Sofya'ya ilhak edilmiş, kazanın tasarrufu ise Sofya Kadısı Osman'a verilmiştir. Osman 16 Aralık 1716'da (Gurre–i Muharrem 1129) kazadaki görevinden alınmıştır. Bk. KURU, Levent, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 58, 65–66.

[257] SŞS 312 (8), s. 39, b. 2. Şinasizâde Ahmet Efendi'nin 6 Ocak 1748 (5 Muharrem 1161) tarihli terekesine göre mirası eşi Rukiye bint–i Mustafa ile İstanbul'da sakin kız kardeşi Hamide Hatun'un oğlu Mehmet Emin'in kızı Rabia'ya kalmıştır. Rabia hissesini almak için Toscanalı Ahmet Ağa'yı vekil tayin etmiştir. Şinasizâde Ahmet Efendi'nin terekesi Toscanalı Ahmet Ağa marifetiyle tahrir edilmiştir. Ancak terekenin sadece baştan iki sayfası mevcut olduğu için Şinasizâde Ahmet Efendi'nin menkul ve gayr–i menkulleri ile toplam serveti tespit edilememiştir. Bk. SŞS 312 (8), s. 69, b. 1. Filibe eski kadısı olan Şinasizâde Ahmet Efendi ibn–i Abdurrahman Efendi vefat etmeden önce 20 Mayıs 1746 (28 Rebiülahir 1159) tarihinde el–Hâcc Halil ibn–i Hasan'ı vasi–i muhtar olarak tayin etmiştir. Şinasizâde Ahmet Efendi, hasta ve yaşlı olduğunu söylemiş, vefat ettiğinde teçhiz ve tekfin masrafları görülüp borçlarının ödenmesinden sonra kalan terekesinin üçte birinden (sülüsünden) 500 kuruş ile vasi–i muhtarın kendisi için hacca gitmesini veya istediği birini göndermesini talep etmiştir. Arta kalan kısmının ise kız kardeşi Hamide Hatun'un oğlu Mehmet Emin'in kızı Rabia'ya teslim edilmesini istemiştir. Bk. SŞS 312 (8), s. 68, b. 2. İslâm Hukuku'na göre terekenin üçte birlik kısmı ile ilgili vasiyette bulunulabildiği için Şinasizâde Ahmet Efendi de terekesinin üçte birlik kısmı üzerinden vasiyette bulunmuştur. Bk. AKTAN, Hamza, "Miras", *DİA*, İstanbul 2005, C. 30, s. 144.

[258] XVII. yüzyılda Sofya'da görev yapmış kadıların isimleri, eğitim geçmişleri, adli hiyerarşideki yerleri ve şehir hayatındaki rolleri hakkında bk. GRADEVA, "On Kadis of Sofia 16th–17th Centuries", p. 67–106.

[259] Tarihler genellikle kadının ismini geçtiği belgelerin tarihini göstermektedir. Bu sebeple ismi geçen kadıların bu tarihlerde görevde oldukları söylenebilir.

		Cemazielahir 1125)	
7.	Mevlâna Abdülbaki ibn-i Mehmet	14 Temmuz 1714 (2 Recep 1126)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 26.
8.	Mevlâna Osman	2 Şubat 1717 (10 Rebiülevvel 1129)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 12
9.	Mevlâna Seyyid Mehmet Sunullah	14 Eylül 1718 (18 Şevval 1130)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 15.
10.	Mevlâna Mustafa	3 Eylül 1720 (29 Şevval 1132)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 88.
11.	Mevlâna Mehmet	26 Ocak 1722 (8 Rebiülahir 1134)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 57.
12.	Mevlâna Abdullah	2 Ağustos 1723 (29 Şevval 1135)	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 17.
13.	Mevlâna Ali	20 Mayıs 1724 (26 Şaban 1136)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 18.
14.	Mevlâna Kemaleddin Mehmet	5–13 Mayıs 1725 (Evâhir-i Şaban 1137)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 125.
15.	Mevlâna Ahmet	24 Eylül 1725 (16 Muharrem 1138)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 11
16.	Mevlâna Feyzullah	26 Ocak 1727 (3 Cemazielahir 1139/)	BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 76.
17.	Mevlâna Hasan	19 Ocak 1730 (29 Cemazielahir 1142)	BOA, İE.EV., D. 67, G. 7298, b. 2.
18.	Mevlâna Nimetullah	10 Eylül 1730 (26 Safer 1143)	BOA, İE.EV., D. 67, G. 7298, b. 2.
19.	Mevlâna el-Hâcc Mahmut	4 Eylül 1731 (2 Rebiülevvel 1144)	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 82.
20.	Mevlâna Hasan	16 Kasım 1733 (8 Cemazielahir 1146)	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 57.
21.	Mevlâna el-Hâcc Ahmet	24 Mart–2 Nisan 1736 (Evâsıt-ı Zilkade 1148)	BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 238, b. 818.
22.	Mustafazâde İsmail	25 Aralık 1736 (21 Şaban 1149)	BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 52.
23.	Mevlâna Seyyid Mehmet Rıza	31 Ocak 1738 (10 Şevval 1150)	BOA, D.BMK.SMM, D. 12, Vsk. 39.
24.	Mevlâna Mustafa	12 Haziran 1739 (5 Rebiülevvel 1152)	BOA, D.BMK.SMM, D. 15, Vsk. 79.
25.	Mevlâna Seyyid Abdülkadir	1739–1740 (1152)	BOA, A.DVNS.ŞKT.d 168, s. 121, b. 382.
26.	Mevlâna Mahmut	24 Eylül 1740 (3 Recep 1153)	BOA, D.BMK.SMM, D. 15, Vsk. 66.
27.	Mevlâna Seyyid Ömer	25 Nisan 1743 (Gurre-i Rebiülevvel 1156)	SŞS 312 (6), s. 4, b. 2.
28.	Mevlâna Feyzullah	12 Haziran 1744 (Gurre-i Cemazielevvel 1157)	SŞS 312 (7), s. 3, b. 1.
29.	Medhizâde Mevlâna Abdurrahman	25 Aralık 1745 (Gurre-i Zilhicce 1158)	SŞS 312 (8), s. 6, b. 2.
30.	Ahmet Şinasizâde	20 Aralık 1747 (17 Zilhicce 1160)	SŞS 312 (8), s. 38, b. 1.
31.	Mevlâna Edirnevî Feyzullahzâde Ahmet	19 Mayıs 1749 (Gurre-i Cemazielahir 1162)	SŞS 311 (1), s. 2, b. 1.

Kadı görev çeşitliliği bakımından şehrin en önemli idarecisidir. Şer'î ve örfî hukukun uygulayıcısı olan kadının birinci ve en önemli görevi kişiler arasındaki davaları kanunlara uygun olarak çözüme kavuşturmaktır. Bu görev kadının adli-hukuki görevi olup, tayin fermanlarında şu şekilde ifade edilmiştir: ...*ahali beyninde*

icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye-i nebevî ve infâz-ı evâmir-i 'aliye-i Mustafa sallallâhi teâlâ âlişân-ı ânhadan bezl-i makdûr ve sa'y-i mevfûr eylemek...[260]

Kadının adli görevinden başka idari ve beledi görevleri bulunmaktaydı. Bunun yanında malî ve askeri birçok görevinin olduğu da bilinmektedir. Kadı idari olarak şehirdeki görevlilerin tayinlerinden sorumluydu. Dini ve sosyal kurumlarda görev yapan imam, müderris, mütevelli, kâtib ve daha birçok görevli kadının arz etmesi ile tayin olunmaktaydı. Esnaf temsilcilerinin seçim ve azilleri, teşkilat içi düzenin korunması ve anlaşmazlıkların çözümü, fiyatların tespiti, içme suyu, kanalizasyon ve yol gibi alt yapı hizmetlerinin düzenlenmesi, vakıfların bakım ve onarımları kadının beledi görevleri arasında yer almıştır. Malî görevleri arasında vergilerin kanunlara uygun olarak toplanması, para nizamının korunması, bu nizama aykırı davrananlar ile mücadele edilmesi ve vakıf hesaplarının kontrolü gibi görevler sayılabilir. Ordunun geçeceği güzergâhlardaki yol ve kaldırımların bakımını yaptırmak, ordunun ihtiyacı olan zahireyi menzillerde hazır hale getirmek, hudut kalelerindeki askerlerin tayinatları için gerekli olan zahireyi temin etmek, ordu ve korunmaya muhtaç yerlerde ihtiyaç duyulan insan kaynaklarını sevk etmek ise askeri görevleridir.[261] Özetle, kaza işleri ile ilgili devlet merkezinden ve eyaletten gelen hemen hemen her türlü yazıda ilk olarak kadıya hitap edilmesi, kadının görev ve sorumluluklarının boyutunu ortaya koymaktadır. Kadıların görevlerinin bu denli fazla olması, kendisine yardımcı olacak bazı görevlilerin bulunmasını gerektirmiştir. Kadının asayiş işlerindeki yardımcısı subaşı; çarşı ve pazar işlerindeki yardımcısı ise muhtesibtir. Adlî işlerde ise nâib, muhzır ve kâtibler kadıya yardımcı olmuştur.

Şehrin en önemli idarecisi olan ve yukarıda da bahsedildiği üzere birçok görevi bulunan kadı, şehirdeki diğer idareciler ile iş birliği içerisinde hareket etmiştir. Kadının bey (beylerbeyi veya sancak beyi) dışındaki görevliler ile olan ilişki ve irtibatı onun meşruiyetini veya iktidarını hiçbir zaman gölgelememiştir. Ancak bey ile kadı arasındaki ilişki ve irtibat genellikle tartışma konusu yapılmıştır. Beyin hiyerarşik olarak kadının üstünde yer aldığı, mahkemenin kararlarına müdahale ettiği ileri sürülmüştür. Elbette kadı, askeri ve mülkî görevleri bakımından beyden mutlak olarak ayrı düşünülemez, ancak kaza yetkisi bakımından tartışmasız bir

[260] SŞS 312 (8), s. 6, b. 2; SŞS 311 (1), s. 2, b. 1.
[261] ORTAYLI, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s. 95–107; Aynı yazar, "Kadı–Osmanlı Devleti'nde", s. 72.

bağımsızlıktan bahsedilebilir.[262] Sofya özelinde, kadı ile bey arasındaki ilişkinin ve kadının kaza yetkisinin mutlak sahibi olduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacak bir hüküm mühimme defterlerinden tespit edilmiştir. 11–20 Aralık 1731 (Evâsıt-ı Cemazielahir 1144) tarihli bu hüküm Sofya müftüsü ve meşayih, ulema, suleha, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, ayan ve ahaliye hitaben gönderilmiştir. Belgede, Rumeli Valisi Vezir Mehmet Paşa ile Sofya Kadısı Mahmut Efendi arasında münâfese (haset, kin, gizli düşmanlık) yaşandığı bildirilmiştir. Bunun da Mahmut Efendi'nin itibarını zedelenmesine yol açtığı belirtilmiştir. Bu durumun oradan kaldırılması istenmiş ve Mahmut Efendi'nin eskiden olduğu gibi icra-i ahkâm-i şer'iyye eylemesinin padişah iradesine bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. Mahmut Efendi vazifesini yapmaya başladığında herkesin emrine itaat etmesi; hâl ve şanına uygun şekilde davranması istenmiştir. Meselenin takip edileceği ve bundan sonra aynı vaziyetin ortaya çıkmasına sebep olanlara asla hoşgörü gösterilmeyeceği hatırlatılmıştır.[263] Bu belge açıkça göstermektedir ki kadının muhakeme yetkisi padişahın iradesine bağlıdır ve şehirde bulunan herkesin onun emrine itaat etmesi gerekmektedir.[264]

a. Sofya Mahkemesi

Klasik dönem Osmanlı şehirlerinde şer'î ve örfî her türlü davanın görüldüğü yere mahkeme veya meclis-i şer' denilmiştir.[265] Mahkeme yerine genellikle meclis-i şer' ifadesinin kullanılması yargı ortamında kadının yanında başkalarının da bulunması ile alakalıdır. Kadının başkanlık ettiği meclis-i şer', davalara tanıklık eden

---

[262] ORTAYLI, "Kadı–Osmanlı Devleti'nde", s. 73.

[263] BOA, MHM. d. 138, s. 195, b. 634.

[264] Kadı ve vali arasındaki bu sürtüşmeye benzer bir vaka 1644 yılında yaşanmıştır. Sofya kadısı Sencar Muizeddin Efendi, şehirdeki birkaç kişinin idamı için hüküm isteyen Rumeli valisi Faik Paşa'ya karşı gelmiştir. Bununla yetinmeyen Sencar Muizeddin Efendi, İstanbul'a giderek durumu padişaha bildirmiştir. İstanbul'a çağrılan vali yargılandıktan sonra idama mahkûm edilmiştir. Bk. UĞUR, Ali, *The Ottoman 'Ulemâ in the mid–17th Century–An Analysis Of The Vakâ'i 'Ü'l–Fuzalâ Of Mehmed Şeyhi Ef.*, Berlin 1986, s. 286–287'den naklen GRADEVA, "Balkanlar'da Bir Kadı Mahkemesi–17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın Başında Sofya", s. 89; Aynı yazar, "On Kadis of Sofia 16th–17th Centuries", p. 79. Rossitsa Gradeva, bu tür durumlarda kadıların kurumsal olarak önemli bir rolleri olmalarına rağmen, 1644 yılındaki örnek istisna olarak görüldüğünde, kadıların genellikle bu olaylara müdahalede bulunmadıklarını ifade etmiştir. Bu durumun sebebi olarak, ehl–i örfün taşra idaresi ve yargılamalarda kadı aleyhine artan yetkisini göstermiştir.

[265] SCHACHT, Joseph, "Mahkeme", *İA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 147–148; İNALCIK, "Mahkeme–Osmanlılarda", s. 149.

ve şühûdu'l-hâl denilen bir heyet huzurunda toplanmıştır. Gerektiğinde bilirkişi heyeti (ehl-i vukuf) de bu meclise katılmıştır.[266]

Sofya mahkemesi; askeri, idari, mali, beledi ve birçok hususta yetkili olan kadının, adli yetkisini icra ettiği bir alandı. Daha çok Müslümanlar tarafından tercih edilmekle birlikte şehirde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar (Bulgarlar), Yahudiler ve diğer gayrimüslim tebaanın da müracaat ettiği bir yer olan Sofya Mahkemesi, medeni hukuk (borç, ücret, vergi, mülk vs.), aile hukuku (nişanlanma, evlilik, boşanma, mehir vs.), miras hukuku (tereke, nafaka vs.) ve ceza hukuku (katl, yaralama, eşkıyalık, hırsızlık, zina, kalpazanlık vs.) kapsamına giren davaların görüşülüp karara bağlandığı yerdi. Mahkemenin adli işleyişi içerisinde, noterlik belgeleri düzenlemelerinin (satış, kefalet, vekâlet vs.) ve nezaret görevinin (vakıflar ve gayrimüslim binalarında) de önemli bir yeri bulunmaktaydı.[267]

Sofya mahkemesi, kendi kaza dairesi dışında kalan Rumeli Eyaleti'ndeki kazalardan, özellikle Sofya yakınlarındaki kazalardan gelen birçok davaya da bakmıştır. Bu durum mevleviyet derecesinde bir kadılık olan Sofya mahkemesinin teftiş ve temyiz mercii mesabesinde olduğunu ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Bu aynı zamanda Sofya'nın eyalet merkezi olmasının da bir sonucudur.[268] Mühimme, şikâyet ve ahkâm defterlerinde kayıtlı olup, doğrudan Sofya'yı ilgilendirmemesine rağmen Rumeli valisi ve Sofya kadısına hitap edilen belgeler, Sofya mahkemesinin teftiş ve temyiz makamı olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu belgelerin bazılarında Sofya kadısı için büyük kadı anlamına gelen menla (molla) ifadesinin kullanılmış olması ve bazılarında ise mahallinde icra-i hakk olunamadığı için tarafların Sofya'ya ihzar olunması isteği, Sofya mahkemesinin üst mahkeme olarak görüldüğünü açıkça göstermektedir.[269]

---

[266] TAŞ, Hülya, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l–Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, Ankara 2008, S. 44, s. 29.

[267] Sofya Mahkemesi'nin adli fonksiyonu ve işleyişi hakkında bk. GRADEVA, Rossitsa, On the Judicial Functions of Kadı Courts: Glimpses from Sofia in the Seventeenth Century", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul 2008, p. 101–149; Aynı yazar, "Balkanlar'da Bir Kadı Mahkemesi–17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılm Başında Sofya", s. 87–105.

[268] GRADEVA, "On Judicial Hierarchy in the Ottoman Empire: the Case of Sofia from the Seventeenth to the Beginning of the Eighteenth Century", p. 158–169.

[269] Doğrudan Sofya ile ilgili olmayıp hitap edilenler arasmda Rumeli valisi veya Sofya mütesellimi ve Sofya kadısının yer aldığı şikâyet defterlerinde kayıtlı çok sayıdaki belgeden bazıları için bk. Rumeli valisine, Sofya menlasına (mollasına) ve Nevrekop kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 32, s.

i. Mahkemenin İş Yoğunluğu

Mahkeme kayıtlarının kaydedildiği şer'iyye sicillerindeki belge tarihlerinin incelenmesi mahkemenin yıllık, aylık ve günlük iş yoğunluğu hakkında fikir vermektedir. Böylece mahkemenin yoğunluğu veya halkın mahkemeyi kullanma sıklığı ile ilgili tahminde bulunulabilmektedir. Ancak bu tespitleri yapabilmek için öncelikle şer'iyye sicillerinin düzenli olarak tutulmuş olması gerekmektedir. Şer'iyye sicillerinin tamamının mevcut olmaması, mevcutların ise eksik ve düzensiz olması Sofya mahkemesi iş yoğunluğunun kesin ve tutarlı bir şekilde tespitini mümkün kılmamaktadır. Buna rağmen XVIII. yüzyılın ilk yarısında ait siciller içerisinde diğerlerine nispeten eksiksiz ve düzenli olan bazı sicillerin bu konuda bir nebze fikir verebileceği düşünülmektedir.

4, 312 (1), 269, 306, 309 ve 312 (3) numaralı Sofya şer'iyye sicillerindeki belgelerin sayısı ait oldukları yıl ve aya göre tasnif edilerek aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tablo hazırlanırken siciller içerisinde yer alan mahallî belgeler yani kadı tarafından tutulan hüccet, defter ve tereke gibi belgeler dikkate alınmıştır.

Tablo 3.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahkemesinin Aylık İş Yoğunluğu

Aylar	SŞS 4	SŞS 312 (1)-SŞS 269	SŞS 269	SŞS 306	SŞS 309	SŞS 312 (3)	
	H. 1121	H. 1134	H. 1135	H. 1138	H. 1141	H. 1143	H. 1144
Muharrem	18	11	5	19	9	-	13

47, b. 196.); Rumeli valisine, Sofya menlasına ve Köstendil kadısına hüküm ki (s. 255, b. 1052.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Eğridere kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 41, s. 60, b. 232.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Etrepol kadısına hüküm ki (s. 370, b. 1637.); Rumeli valisine ve Sofya ve Kara Karye kadısına hüküm ki (s. 371, b. 1644.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Delvine kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 44, s. 10, b. 33.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Zihne kadısına hüküm ki (s 106, b. 441–442.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Arnavud Belgradı kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 55, s. 340, b. 1.); İştip ve [boş] kadılarına ve Sofya mütesellimine hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 59, s. 17, b. 2.); Rumeli beylerbeyine ve Sofya menlasına ve Şehirköy kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 63, s. 320, b. 3.); Rumeli beylerbeyine ve Sofya menlasına ve Serfice kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 66, s. 223, b. 1.); Sofya kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 68, s. 2, b. 1.); Rumeli valisi vezir [boş] paşaya ve Sofya menlasına ve Nevrekop kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 83, s. 311, b. 4.) Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Köstendil kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 119, s. 132, b. 1.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Samako kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 124, s. 267, b. 1–2.); Rumeli valisine ve Sofya kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 147, s. 296, b. 1020.); Sofya kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 328, b. 1161–1162.) Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Niş ve [boş] kadılarına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 155, s. 105, b. 365.) Rumeli valisi olup ve Belgrad muhafızı olan vezirim paşaya ve Sofya menlasına ve Timurhisarı kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 166, s. 9, b. 32.); Rumeli valisine ve Sofya kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 169, s. 296, b. 1037.); Rumeli valisine ve Sofya menlasına ve Kalkandelen kadısına hüküm ki (BOA, A.DVNS.ŞKT.d 172, s. 207, b. 2; s. 238, b. 3.).

Safer	17	11	27	14	18	-	15
Rebiülevvel	19	8	10	10	8	-	20
Rebiülahir	15	18	13	22	4	-	6
Cemazielevvel	13	19	11	12	25	-	11
Cemazielahir	-	31	8	12	25	-	4
Recep	-	10	29	31	-	11	-
Şaban	-	12	12	13	-	18	-
Ramazan	-	7	8	5	-	7	-
Şevval	-	13	15	23	-	22	-
Zilkade	-	14	-	10	-	12	-
Zilhicce	-	2	-	11	-	6	-

Tabloya göre Sofya mahkemesinin aylık ortalama iş yükü hicri 1121 yılında 16, 1134'te 13, 1135'de 14, 1138'de 15, 1141'de 14, 1143'te 12 ve 1144'te 11 belge olarak görünmektedir. Genel olarak Sofya mahkemesinin aylık ortalama iş yoğunluğu ise 14 belgeden ibarettir.

Tablo 3.5'e göre en fazla belgenin kaydedildiği hicri 1134 yılı Cemazielahir ayı ve hicri 1138 yılı Recep aylarına ait belgeler aşağıdaki tabloda gün gün gösterilmiştir. Böylece mahkemenin günlük iş yoğunluğu ortaya çıkarılmak istenmiştir.

Tablo 3.6: Mart-Nisan 1722 (Cemazielahir 1134) ve Mart-Nisan 1726 (Recep 1138) Tarihlerinde Sofya Mahkemesinin Günlük İş Yoğunluğu

SŞS 269 Mart-Nisan 1722 (Cemazielahir 1134)		**SŞS 306 Mart-Nisan 1726 (Recep 1138)**	
Tarih	**Belge sayısı**	**Tarih**	**Belge sayısı**
2 Cemazielahir	2	Gurre-i Recep	2
5 Cemazielahir	7	3 Recep	1
8 Cemazielahir	5	5 Recep	1
9 Cemazielahir	1	7 Recep	3
10 Cemazielahir	1	10 Recep	1
11 Cemazielahir	3	11 Recep	2
12 Cemazielahir	2	12 Recep	3
13 Cemazielahir	1	13 Recep	1
15 Cemazielahir	4	14 Recep	3
18 Cemazielahir	2	15 Recep	6
20 Cemazielahir	1	16 Recep	1
21 Cemazielahir	1	20 Recep	1
25 Cemazielahir	1	23 Recep	2
-	-	24 Recep	1
-	-	27 Recep	1
-	-	28 Recep	1
-	-	29 Recep	1

Tabloda incelendiğinde mahkemenin her gün toplanmadığı veya her gün bir belgenin kayda geçirilmediği görülmektedir. Bazı günlere ait bir belge varken bazı günlerde bu sayı beş, altı ve yediye çıkabilmektedir. Buna karşın mahkeme günlük ortalama iki belgeyi kayda geçirmiştir.

ii. Mahkemenin Toplandığı Yerler

Mahkeme veya Meclis-i şer', mahkeme binasında, olay mahallinde ve paşa huzurunda olmak üzere üç şekilde toplanmıştır.

(1) Mahkeme Binasında

Şer'iye sicillerinde kayıtlı mülk satışı, miras paylaşımı, boşanma, nafaka tayini, yaralama-katl vakaları, çeşitli anlaşmazlıklar, vakıflar ve daha birçok konu ile ilgili davaların büyük çoğunluğu mahkeme binasında kadı huzurunda görüşülüp karara bağlanmıştır. İncelenen döneme ait şer'iyye sicillerindeki belge türleri nicelik olarak analiz edildiğinde şu şekilde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. 269 numaralı Sofya şer'iyye sicilinde yer alan 475 belgenin 232'si merkezden gelen ferman ve beratlar ile eyaletten gönderilen buyruldular; masraf ve tevzi defterleri, arz ve arzuhâl, mektup ve temessüklerden oluşmaktadır. 237 belge kadı huzurunda mahkemede ve 6 belge de kadı tarafından görevlendirilmiş kişi tarafından olay yerinde görüşülmüş davalar ile ilgilidir. 306 numaralı sicilde kayıtlı 200 belgenin sadece dokuzu olay mahallinde görüşülmüş meselelere aittir. Yine 309 numaralı sicildeki 95 kayıttan sadece ikisi olay mahallinde görüşülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere mahkeme çoğunlukla mahkeme binasında toplanmaktaydı. Sadece, aşağıda da belirtileceği üzere, belli başlı bazı konuların görüşülmesi için mahkeme binası dışına çıkılmıştır.

(2) Olay Mahallinde

Kadının kendisi, çoğunlukla da kadı tarafından görevlendirilen bir nâib, mahkeme görevlilerinden oluşan bir heyet ile davanın görüşüleceği yere gider ve meclis-i şer'i burada toplayabilirdi. Gerekli hallerde mimarbaşı vekili ve su yolcusu gibi bilirkişiler de olay yerindeki davalara katılırdı. Mahkeme görevlileri ve bilirkişiler aynı zamanda şühûdu'l-hâl olarak davaya tanıklık ederlerdi. Dava konusu

olan mesele olay yerinde akdedilen meclis-i şer'de görüşülüp karara bağlanır, verilen karar mahkemeye getirilerek kayıt altına alınırdı.

Olay mahallinde toplanan mahkemelerde görüşülen davaların ortak özellikleri keşif gerektiren davalar olmalarıdır. Bu davalar; evlerdeki tamirat ve tadilat anlaşmazlıkları, su anlaşmazlıkları, arazi anlaşmazlıkları, miras paylaşımı, yaralama ve akabinde meydana gelen vefat olayları gibi davalardan oluşmaktadır. 269 numaralı sicilde yer alan olay mahallinde görüşülmüş altı davanın üçü mera anlaşmazlığı, birer tanesi de tımar ve yaylak anlaşmazlığı ile katl davası hakkındadır. 306 numaralı sicilde yer alan olay mahallinde görüşülmüş dokuz davanın üçü komşular arasında yaşanan tadilat ve inşadan kaynaklanan anlaşmazlık ile sokak anlaşmazlığı; ikisi tımar ve zeamet anlaşmazlığı, birer tanesi miras, dükkân ve çayır anlaşmazlığı ve bir tanesi de harap olan vakıf değirmenin tamiratı için yapılan keşif hakkındadır. Aşağıda olay yerinde görüşülen davalara dair sicillere yansıyan örnekler verilmiştir.

Mahallinde görüşülen davaların başında genellikle komşular arasında yaşanan pencere açma ve saçak bırakma gibi ihtilaflardan kaynaklanan anlaşmazlıklar gelmektedir. Gül Camii Mahallesi sakinelerinden Yezine bint-i Yasef isimli kadın evinde açtığı pencerenin Lebe veled-i Avram'ın duvarına zararı olmadığını, Lebe'nin buna rağmen pencereyi kapamak istediğini söylemiş, keşif yapılmasını ve Lebe'nin bu isteğinin engellenmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Mevlâna Hasan Efendi ibn Ahmet Efendi görevlendirilmiştir. Yapılan keşif sonucunda söz konusu pencerenin Lebe'nin binasına zararı olmadığı anlaşılmıştır.[270]

Su ve çeşme anlaşmazlıkları da mahallinde toplanan mahkemelerde görüşülmüştür. Mustafa Hoca ibn-i el-Hâcc Mehmet ile Estoyan veled-i Antanas arasındaki arık anlaşmazlığı için mahkeme tarafından Mevlâna Ahmet Efendi ibn-i Hüseyin Efendi görevlendirilmiştir. Mevlâna Ahmet, meclis-i şer'i Vitoş Dağı'nda bulunan Yörükân yaylağından cereyan eden Batkofçe Nehri'nde toplamıştır.[271] Yine Karagöz Bey Mahallesi'nde bulunan Osman Çavuş Çeşmesi'nin karşısındaki evin

[270] SŞS 306, s. 18, b. 3.
[271] SŞS 309, s. 81, b. 4.

sahibi Zaim el-Hâcc Mustafa ibn-i İshak ile Ali Ağa Mahallesi sakinleri arasındaki çeşme suyu anlaşmazlığı da mahallinde görüşülüp karara bağlanmıştır.[272]

Sipahiler arasında yaşanan hudut anlaşmazlığı da olay mahallinde toplanan mahkemelerde görüşülmüştür. Yaylak-ı Kebir Nahiyesi'ne tabi Doğanova Köyü sipahisi Süleyman ibn-i el-Hâcc Hasan ile Zaim Ömer ibn-i Ali arasındaki hudut anlaşmazlığı, Bâb nâibi Mehmet Efendi ibn-i Ahmet Efendi tarafından mahallinde toplanan mahkemede görüşülmüştür. Bâb nâibi Mehmet Efendi, ihtilaf konusu olan arazinin Doğanova Köyü arazisinden olduğunu ve Zaim Ömer'in haksız yere zabt ettiğini şahitlerin tanıklığı üzerine mahallinde kayıt altına almıştır.[273]

Miras anlaşmazlıkları ile ilgili davalar genellikle mahkeme binasında görüşülse de mücevherat, ev içi eşyaları ve çeşitli taşınabilir mallar üzerinde yaşanan ihtilaflar genellikle mahallinde toplanan mahkemelerde görüşülmüştür.[274] Bu tür bir miras davası Mütesellim Seyyid Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa'nın hanesinde toplanan meclis-i şer'de görüşülmüştür. Silahtar Seyyid Mehmet Ağa'nın küçük kızı Atike'nin vasisi Mustafa Ağa ibn-i Hasan Ağa, Atike'nin annesi Şerife Ümmetullah bint-i Seyyid Hüseyin Ağa'dan davacı olmuştur. Mustafa Ağa, Seyyid Mehmet Ağa'nın mirasının kızı Atike, eşi Ümmetullah ve kardeşi Seyyid el-Hâcc Ahmet Ağa'ya intikal ettiğini, ancak eşi Ümmetullah'ın bazı mücevheratı[275] terekeye dâhil etmek istemediğini söylemiştir. Şerife Ümmetullah ise mücevheratın kocası tarafından şahitler huzurunda kendisine hibe edildiğini söylemiştir. Kassaban Mahallesi'nden Seyyid Hasan ibn-i Seyyid Hüseyin ve Mustafa Beşe ibn-i Mehmet ile Şuca Fakih Mahallesi'nden Fatma bint-i Ahmet ve Fatma bint-i Süleyman isimli şahitlerin tanıklığı ile bu durumu ispat etmiştir.[276]

---

[272] SŞS 17, s. 38, b. 1.
[273] SŞS 306, s. 52, b. 2.
[274] SŞS 306, s. 49, b. 3.
[275] Dava konusu olan mücevherat şunlardır: üç çift altun andişe bilezik, bir çift zümrüt mahlût inci bilezik, bir çift elmas bilezik, iki adet zümrüt iğne, bir adet la'l mahlût elmas gerdan, bir adet altun gerdan, bir adet elmas istefan, bir adet elmas kobça, bir adet altun hamail, bir adet sim misk kutusu, bir adet sim ud kutusu, bir adet mercan tespih, bir çift şems elmas ön kuşak, bir çift mücevher ön kuşak, bir adet gök yakut damla yüzük, bir adet kırmızı damla yüzük, bir adet elmas yüzük, bir adet zümrüt kebir damla yüzük, bir adet damla sağir zümrüt yüzük, bir adet la'l damla yüzük, bir adet üç elmaslı zincir, bir çift birer ayak zümrüt küpe, bir çift yedişer ayak zümrüt küpe, iki adet sim sürmedan ve 21 adet nısfiye zer–i mahbûb.
[276] SŞS 17, s. 14, b. 2 ve devamı.

Mahkemenin olay mahallinde toplanmasına sebep olan bir başka husus şüpheli ölümlerdir. 18 Mayıs 1722 (2 Şaban 1134) tarihinde mahkemeye gelen El-Hâcc İsmail Mahallesi sakinelerinden Havva bint-i Abdullah, kocası el-Hâcc Hasan ibn-i Abdullah'ın Pazarcık Kasabası'ndan gelirken Kız Köyü ahalisi tarafından darp edildiğini söylemiştir. Kocasının böğrünün sağ tarafına, arkasına ve göğsüne taş ile vurduklarını bu sebeple evine sahib-fıraş (hasta, yatağa düşmüş) halde geldiğini belirtmiştir. Kocasının yaralarından dolayı bir saat önce vefat ettiğini, cenazesinin hala evlerinde olduğunu söyleyip, üzerine varılarak keşif ve darb edilen yerlerinin kayıt altına alınmasını ve bununla ilgili olarak hüccet verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından Ahmet Efendi ibn-i Hüseyin Efendi tayin edilmiştir. Ahmet Efendi, şehir subaşısı Mehmet Ağa ibn-i Ahmet ve diğer bazı kişiler ile Havva'nın evine gitmiştir. El-Hâcc Hasan'ın böğrünün sağ tarafında, arkasında ve göğsünde taş darbı izleri olduğunu, bu sebeple vefat ettiğini mahallinde kayıt altına almışlardır.[277]

Mahkeme, taraflardan birinin mahkemeye gelmesinin mümkün olmadığı hallerde de mahallinde toplanmıştır. 26 Aralık 1748 (5 Muharrem 1162) tarihli dava, Sofya Kazası'na bağlı Musa Köyü zabiti İbrahim Ağa'nın evinde toplanan mahkemede görüşülmüştür. İbrahim Ağa'nın karısı Havva bint-i el-Hâcc Mustafa, kocası İbrahim Ağa'nın piştov tüfeğini kendisine verirken tüfeğin kazaen ateş aldığını, kurşunun sağ tarafına isabet edip yaraladığını söylemiştir. Yarasından dolayı vefat ederse kocası İbrahim Ağa ve bir başkası ile davası olmadığını beyan etmiştir.[278] Dava kaydından açıkça anlaşılacağı üzere Havva'nın özr-i şer'isi olduğundan mahkemeye gelemediği için mahkeme onun sakin olduğu evde toplanmıştır.

Meclis-i şer'in mahallinde toplanmasını gerektiren bir başka husus da vakıflar ile ilgili keşif talepleridir. Kadılar, vakıfların teftiş ve denetiminden sorumlu olduklarından vakıflar için önemli olan tamir ve kira gibi hususlarda kadıya ve dolayısıyla mahkemeye müracaat edilmesi gerekmekteydi. Bu sebeple tamiri gereken vakıf binaların mütevellileri mahkemeye müracaat ederek mahkeme tarafından keşif yapılmasını talep etmişlerdir. Sofya Kazası'na bağlı Orman Köyünde merhum kâtib

[277] SŞS 269, s. 137, b. 4.
[278] SŞS 312 (8), s. 63, b. 2.

Ahmet Efendi'nin vakfı olan beş göz değirmenin mütevellisi Mehmet Çelebi de mahkemeye gelip mütevellisi olduğu değirmenin bazı yerlerinin tamir edilmesi gerektiğini söylemiş, keşif yapılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından tayin edilen Hüseyin Efendi, değirmenin tamir edilmeye ihtiyacı olduğunu mahallinde kayıt altına almış, tamir için gereken malzemelerin miktar ve fiyatlarını defter haline getirmiştir.[279]

(3) Vali Huzurunda

Meclis-i şer'in mahkeme binası dışında toplandığı bir başka yer valinin ikametgâhıdır. Bazı hallerde kadının görevlendirdiği bir nâib valinin ikametgâhına gidererek meclis-i şer'i burada toplamıştır. Davaların vali huzurunda görüşülmesi, bu davaların bir şekilde valiyi ilgilendiriyor olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak bu tür davaların nitelik olarak çeşitlilik arz ettikleri görülmektedir.

İncelenen dönemde Sofya'da vali huzurunda görüşülen 19 davanın 18'i 1708 yılına ait 4 numaralı şer'iyye sicilinde, birisi de 309 numaralı sicilde yer almaktadır. Vali huzurunda görüşülen davaların neredeyse tamamının 1708–1709 yıllarına ait 4 numaralı sicilde toplanması, Rumeli valisinin bu tarihlerde Sofya'da ikamet ettiğini göstermektedir. 4 numaralı şer'iyye siciline kayıtlı vali huzurunda görüşülmüş davaların tamamı dönemin Rumeli Valisi İsmail Paşa'nın huzurunda akd olunan meclis-i şer'lerde görüşülen davalardır. Ancak bu davaların bir kısmı Sofya ile ilgili olmayıp, içlerinden bazıları Rumeli Eyaleti'ndeki diğer kazalar ile ilgilidir. Vali huzurunda görüşülen davalar hakkında fikir edinebilmek amacı ile aşağıda bazı örneklere yer verilmiştir.

23 Aralık 1708 (10 Şevval 1120) tarihinde Rumeli Valisi İsmail Paşa huzuruna giden Bâb nâibi Hasan Efendi ibn-i merhum Ahmet Efendi mahkemeyi burada toplamıştır. Çukacılar Hanı'nda ticaret için sakin olan Acem Yadigâr veled-i Tanas, eski şehir subaşısı Mehmet Çelebi ibn-i Ahmet'in de hazır olduğu bu mahkemede, Sofya'ya bağlı Han-ı Cedîd Köyü sakinlerinden Ağo Ahmet Ağa ibn-i Mehmet huzurunda konuşmuştur. Yadigâr, Rumeli eski valisi merhum Hasan Paşa'nın adamlarından eski hazinedar Mehmet Ağa, mütesellim el-Hâcc Hüseyin

[279] SŞS 306, s. 92, b. 3.

Ağa ve hazinedar Hüseyin Ağa zimmetlerinde çeşitli emtia' bahasından 520 kuruş hakkı olduğunu, bunların ise Ağo Ahmet Ağa'ya havale ettiğini, Ahmet Ağa'nın da bunu kabul ederek kendisine borç temessükü verdiğini söylemiştir. Hakkı olan paranın ödenmesini istemiştir. Ağo Ahmet Ağa ise şehir subaşısı Mehmet Çelebi'nin Rumeli eski valisi merhum Hasan Paşa'dan hâss köylerini 1500 kuruşa iltizam etiğini, kendisinin de Mehmet Çelebi'den sadece el-Hâcc Karaman hâssını 720 kuruş karşılığında iltizama aldığını söylemiştir. İltizam bedelinden ödemek üzere Acem Yadigâr'ın alacağının kendine havale edildiğini, kendisinin de bunu kabul ederek Acem Yadigâr'a borç temessükü verdiğini kabul etmiştir. Fakat *bedel-i iltizamdan havalenin şer'an sarih olmadığını* bildiren fetva gereğince Acem Yadigâr ile 11 Ekim 1707 (14 Recep 1119) tarihinde Nâib Süleyman Efendi huzurunda görülen davada 520 kuruşluk havalenin batıl olduğuna dair verilen hücceti ibraz etmiştir. Bunun üzerine mesele subaşı Mehmet Çelebi'den sorulmuştur. Mehmet Çelebi, Ağo Mehmet Ağa'nın 720 kuruşu kendisine ödediğini, Acem Yadigâr'ın talep ettiği 520 kuruşun kendi zimmetine geçtiğini söylemiştir. Böylece Nâib Hasan Efendi, Acem Yadigâr'ın hakkı olan 520 kuruşun ödenmesini Subaşı Mehmet Çelebi'ye havale etmiş, Acem Yadigâr'ın da Ağo Mehmet Ağa'dan 520 kuruş talebini reddetmiştir.[280]

Mahkeme binasında görüşülen alacak verecek davalarından mahiyet itibariyle pek bir farkı bulunmayan üstteki davanın vali huzurunda görüşülmesi, davanın tarafları arasında eski valinin adamlarının isimlerinin geçiyor olması ve Rumeli valilerinin haslarından yapılan bir havalenin dava konusu edilmesi ile açıklanabilir. Yine hakk iddiasında bulunan Yadigâr'ın bu yöndeki isteğinin de etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kadı mahkemelerinde hakkını alamadığını düşünen kişiler, eyalet divanına ve merkezdeki büyük divana başvurma hakkına sahiptiler.

14 Şubat 1709 (4 Zilhicce 1120) tarihinde Rumeli Valisi İsmail Paşa huzurunda görüşülen bir başka davada bu sefer davacı İsmail Paşa'nın kendisidir. İsmail Paşa, haydut eşkıyasından olup Rumeli divanına çıkarılan Sofya'ya tabi Bana Köyünden Benelio veled-i Damian, Bohova Köyünden Velço, Yanço ve Miho; Busmançe Köyünden Petre ve Kalkancı Köyünden Metile isimli şakilerden şikâyetçi olmuştur. Adı geçen zimmilerin haydut eşkıyasından olduklarını, istila senesinden beri adam öldürüp yağmacılık yaptıklarını söylemiş, durumun kendilerinden

[280] SŞS 4, s. 6, b. 1.

sorularak ifadelerinin kayıt altına alınmasını talep etmiştir. Davalı zimmiler cevaplarında gerçekten haydut eşkıyasından olup istila senesinden beri haydutluk yaptıklarını, hatta üç ay önce Samakov Kazası'na bağlı Kalkova Köyünde Estviko zimmiyi bastıklarını, kendisini yakıp emval ve erzakını gasp ettiklerini, beş kuruş ve bir çift sim bileziği aralarında paylaştıklarında her birine dokuzar kuruş isabet ettiğini söylemişlerdir. Eşkıya olduklarını ve adam öldürüp yağmacılık yaptıklarını meclis-i şer'de İsmail Paşa huzurunda zorlama olmadan kendi istekleri ve rızaları ile itiraf etmişlerdir.[281]

Bu dava kaydı, öncelikle bey ve kadı arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından incelenmeye değerdir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde taşraya tayin edilen beylerbeyi padişahın yürütme yetkisini, kadı ise yargı yetkisini temsil etmekteydi. Bey kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi kadı da hiçbir kararını kendisi icra edemezdi. Taşra yönetimindeki bu kuvvetler ayrımı, âdil bir yönetimin temeli olarak görülmüştür.[282] Rumeli Valisi İsmail Paşa üstteki davada eşkıyalık yaptıkları için tutuklanan zimmileri Rumeli Divanı'na çıkarmış, ancak suçluların cezalarını icra etmeden önce kadının hükmünü almıştır.

Bu dava aynı zamanda ne tür davaların Rumeli valisi huzurunda görüşüldüğü hakkında da fikir vermektedir. Dava kaydından anlaşıldığına göre eşkıyalık yapan zimmiler hâlihazırda Rumeli Divanı'na çıkarılmışlardır. Rumeli Divanı'nda hazır bulunan bu kişilerin yargılanması da bulundukları yerde, yani vali huzurunda yapılmıştır. Bu durum aslında Sofya'nın eyalet merkezi olmasının bir sonucudur. Nitekim ait olduğu kaza dairesi içerisinde icra-i hakk olunması mümkün olmayan davaların taraflarının muhakemeleri Sofya'da vali huzurunda yapılmıştır.[283]

---

[281] SŞS 4, s. 12, b. 1.
[282] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 108.
[283] Florina Kazası sakinlerinden olup daha önce kethüda yeri olan Nuh, kimseye bir zararı yokken yine aynı kazadan şekaveti ile meşhur Kara Yusuf oğlu Ahmet isimli şakinin 1709–1710 (h. 1121) senesinde beraberindeki eşkıya ile menzilini bastığını söylemiştir. Emval ve erzakını yağma edip bir adet bakire cariyesini alıp götürdüğünü, 40 gün yanında tutup bekaretini izale ettikten sonra getirip bıraktığını, yine çiftliklerinde bulunan emval ve erzakını yağma ettiğini anlatmıştır. Mahallinde icra–i hakk olunamadığını bildirip Kara Yusuf oğlu Ahmet'in Sofya'ya ihzar ve icra–i hakk olunması için hüküm istemiştir. Bunun üzerine Rumeli valisinden, zanlıyı Sofya'ya ihzar ederek huzurunda murâfaa–i şer' ve icra–i hakk olunması, kefili alınarak zulmünün engellenmesi istenmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 55, s. 74, b. 5; s. 125, b. 2.

Rumeli Divanı'na çıkarılanların davalarının vali huzurunda görüşülmesine İskenderiye Kadısı'nın davası örnek gösterilebilir. İskenderiye kadısı Süleyman Efendi ibn-i İbrahim, 12 Nisan 1709 (Gurre-i Safer 1121) tarihinde Rumeli Valisi İsmail Paşa huzurunda toplanan meclis-i şer'de, İskenderiye sakinlerinden olup emr-i ali gereğince divan-ı Rumeli'ye ihzar edilen reîsü'l-eimme Mehmet Efendi ibn-i Ali ve Terzibaşı Osman ibn-i Hasan ve Gazanfer ibn-i İbrahim isimli kişiler huzurunda konuşmuştur. Süleyman Efendi, adı geçen kişilerin kendisini Cizyedâr Ömer Ağa'nın konağına davet ettiklerini, gittiğinde zorla esvabını, saatini ve 570 adet altınını aldıklarını söylemiştir. Konakta kendisini beş gün haps edip, mahkemesini bastıklarını ve sahip olduğu bütün emval ve erzakını gasp ettiklerini anlatmıştır. Ahvalini rikâb-ı hümayuna bildirdiğinde adı geçenlerin Sofya'ya ihzar edilip şer'le muhakeme edilmeleri için İsmail Paşa'ya hitaben ferman yazıldığını, İsmail Paşa'nın da bunları Sofya'ya ihzar ettiğini, 400 kuruşa varan eşyasının kendisine teslim edildiğini belirtmiştir. Süleyman Efendi, 570 adet altını için 50 kuruş üzerine sulh yapmış; gasp edilen eşyalar ve altınları ile ilgili Mehmet Efendi, Gazanfer ve Osman'ın mesuliyetleri kalmadığını söylemiştir.[284]

iii. Mahkeme Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemelerin başkanı olan kadılara adli görevlerini icra ederken geniş bir memur kadrosu yardımcı olmuştur. Kadının mahkemedeki yardımcıları; nâib, kâtib, muhzır, mukayyid, çukadâr, kassâm, tercüman vb. şeklinde sıralanmaktadır.[285] Mahkeme görevlilerinin tayinleri kadının talebi ile gerçekleştirilmiş ve bunlar yaptıkları iş karşılığında belli miktarda ücret almışlardır. Kadı tarafından tayin edilmeyen ve yaptıkları iş karşılığında herhangi bir ücret almayan şühûdu'l-halin de mahkeme görevliler arasında gösterilmesi ise genel bir teamüldür.

(1) Nâibler

Nâib, bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir süre için üstlenen kişidir. Bu suretle klasik İslâm Devletleri'nde hükümdar, vali ve kadı gibi

---

[284] SŞS 4, s. 33, b. 2.

[285] İNALCIK, "Mahkeme–Osmanlılarda", s. 150; ORTAYLI, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)", s. 256–258.

devlet ricâlinin vekil, temsilci veya yardımcıları için nâib ifadesi kullanılmıştır.[286] Osmanlılarda ise kadının vekili ve yardımcısı olan kişiye nâib denilmiştir. Nâibler, kaza dairelerindeki ihtilafları çözebilecek seviyede tahsil görmüş, ilmiye mensubu kişilerdir. Kadı yardımcısı veya vekili olan nâib, kadının arzı üzerine Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından tayin edilmiştir.[287]

Padişahın niyabet prensibi doğrultusunda yargı yetkisini devrettiği kadılar, aynı prensip doğrultusunda yerlerine nâib tayin etmişlerdir. Nâib doğrudan kadıya vekâlet etmek üzere tayin edilebileceği gibi, kadıya yardımcı olmak maksadıyla da tayin edilebilirdi. Yine kaza dairesi içerisinde bulunan nahiyelere de nâib tayin edilmiştir. Ancak kadılar nâib tayininde tamamen bağımsız değillerdi. Bir bölgeye nâib tayin edilmesi bölgenin nüfusu, iş yükü ve çevredeki mahkemelere olan uzaklığına bağlıydı.[288] Herhangi bir nahiyenin ihtiyaç ortaya çıkmadan kaza statüsüne yükseltilmesi halinde, civardaki kazaların kadıları devlet merkezine müracaat ederek nahiyenin tekrar eski vaziyetine döndürülmesini talep etmişlerdir.[289]

İncelenen dönemde Sofya'da nâiblerin görev yaptıkları görülmüştür. Nâibler arasında hem kadıya yardımcı olmak için hem de kadının yerine vekâlet etmek için tayin edilenler vardı. Sicillerden sadece üç nâib tayin mektubu tespit edilmiştir. İlk nâib tayini Sofya kadılığına tayin edilen Filibe eski kadısı Mevlâna Seyyid Ömer tarafından yapılmıştır.[290] Seyyid Ömer, Sofya Kazası'nın Nisan 1743 (Gurre-i Rebiülevvel 1156/2) tarihinden itibaren kendisine verildiğini ancak hastalığı sebebiyle bizzat tasarruf etmeye gücü olmadığından, şeyhülislâmlık makamının da izni ile oğlu Süleyman Efendi'yi yerine vekâlet etmesi için nâib olarak tayin etmiştir.[291] İkinci nâib tayini, 25 Aralık 1745 (Gurre-i Zilhicce 1158) tarihinden itibaren Sofya kadılığına atanan Medhizâde Mevlâna Abdurrahman tarafından

---

[286] AVCI, Casim, "Nâib", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 311.
[287] İPŞİRLİ, Mehmet, "Nâib–Osmanlılarda", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 312.
[288] ORTAYLI, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s. 98.
[289] Sofya Kadısı Mustafa Efendi devlet merkezine göndermiş olduğu 19–28 Mayıs 1711 (Evâil–i Rebiülahir 1123) tarihli arzda, Seyyid Mehmet'in Sofya civarındaki Koznik Kazası'na kadı olarak tayin edildiğini söylemiştir. Eski zamanlardan beri Alacahisar Kazası'na bağlı olan Koznik'in müstakil bir kaza olma salahiyeti bulunmadığını belirtmiştir. Bu esnada haydut eşkıyasının çokluğundan köylerine varılamadığından bî–hâsıl olduğunu Şehirköy, Niş ve Alacahisar kadılarının arz ettiğini; hassaten Alacahisar ahalisinin de bununla ilgili olarak mahzar sunduğunu söylemiştir. Sofya kadısının kendisi de yaptığı araştırma neticesinde meselenin anlatıldığı gibi olduğunu görmüş ve Koznik'in eski statüsüne döndürülmesini talep etmiştir. Bk. BOA, İE.DH, D. 21, G. 1976.
[290] SŞS 312 (6), s. 4, b. 2.
[291] SŞS 312 (6), s. 4, b. 3.

yapılmıştır. Medhizâde Abdurrahman, Sofya Kazası'nın adli işlerini Seyyid Ahmet Efendi'ye bırakmıştır.[292] Üçüncü nâib tayininde ise hâlihazırda nâib olan Mustafa Efendi'nin görev süresi uzatılmış, önceden olduğu gibi şer'î hükümleri ve devletin emirlerini (icra-yı ahkâm-ı şer'iyye ve infaz-ı evamir-i aliyye) yerine getirmesi istenmiştir.[293]

Osmanlı Devleti'nde büyük şehirlerde kadıların başyardımcıları olan bab nâiblerinin Sofya'da da görev yaptıkları anlaşılmaktadır.[294] Sofya sicillerinde bab nâibi olarak ismi geçen üç nâib tespit edilmiştir. Bunlar, Hasan Efendi ibn-i merhum Ahmet Efendi, Mustafa Efendi ibn-i Mehmet Efendi ve Mehmet Efendi ibn-i Ahmet Efendi'dir.[295] Bâb nâiblerinin başlıca görevi keşif ve tahkik için olay mahalline veya vali huzuruna giderek mahkemeyi toplamaktır.[296] Nitekim Hasan Efendi, Rumeli Valisi İsmail Paşa huzurunda toplanan 23 Aralık 1708 (10 Şevval 1120) ve 19 Ocak 1709 (8 Zilkade 1120) tarihli alacak-verecek anlaşmazlıkları ile ilgili mahkemelere,[297] Mustafa Efendi, 12 Mart 1722 (24 Cemazielevvel 1134) tarihinde olay mahallinde akd olunan arazi anlaşmazlığı ile ilgili mahkemeye,[298] Mehmet Efendi ise 18–19 Mart 1726 (14–15 Recep 1138) tarihinde olay mahallinde akd olunan arazi anlaşmazlıkları ile ilgili mahkemelere başkanlık etmiştir.[299]

Sofya civarındaki Breznik ve İhtiman gibi yerler, Sofya kadısının yetki alanı içerisinde yer alan kadılıklardır. Buralara da Sofya kadıları tarafından nâib tayini yapılmıştır. Nâib tayin edilen bu kişiler hakkında bazı şikâyetlere rastlanmaktadır. 12–20 Mayıs 1708 (Evâhir-i Safer 1120) tarihli belgede, Sofya Kazası dâhilindeki bazı nahiyelerin ahalileri, nâiblerinden şikâyetçi olmuşlardır. Nâiblerin eskiden olduğu gibi mahkemelerinde oturmayıp, davet olunmamalarına rağmen devriyeye

---

[292] SŞS 312 (8), s. 6, b. 3.
[293] SŞS 312 (8), s. 39, b. 2.
[294] İstanbul, Kahire, Şam, Bağdat ve Selanik gibi büyük şehirlerde kadıların yardımcısı olan bab nâiblerinin başkanlık ettiği mahkemelere Bab Mahkemesi denilmiştir. Bk. İPŞİRLİ, Mehmet, "Bab Mahkemesi", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 362. İstanbul'da ayrıca çarşı ve kapan yerlerini teftiş etmek, esnaflar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ile görevli ayak nâibi, kapan nâibi, çardak nâibi, yağ nâibi, keşif nâibi, avarız nâibi gibi seyyar olarak görev yapan nâibler de vardı. Bk. İPŞİRLİ, "Nâib–Osmanlılarda", s. 312.
[295] Bab nâibi Mustafa Efendi'nin elkabından (fahr–ül müderris) müderris olduğu, Mehmet Efendi'nin elkabından (fahr–ül mülâzım) ise medrese tahsilini bitirip icazet almış stajyer müderris olduğu anlaşılmaktadır.
[296] İPŞİRLİ, "Nâib–Osmanlılarda", s. 313.
[297] SŞS 4, s. 6, b. 1; s. 10, b. 1.
[298] SŞS 269, s. 118, b. 2.
[299] SŞS 306, s. 53, b. 3 ve devamı; s. 52, b. 2.

çıkarak köy köy gezdiklerini söylemişlerdir. Aileleri ile sakin oldukları evlerine gelerek bedavadan yem ve yiyecek talebinde bulunduklarından ve vefat edenlerin terekelerinden binde on beşten fazla ücret talep etmelerinden şikâyetçi olmuşlardır.[300]

Bu dönemde nâiblerle ilgili şikâyet konusu olan bir diğer mesele de yerliden kişilerin nâib olarak tayin edilmeleridir.[301] İncelenen dönemde yerliden nâib tayin edilmesi yasağına rağmen buna uyulmamıştır. Bu durumdan zarar gören halk devlet merkezine şikâyette bulunmuştur.[302] 7–16 Mart 1715 (Evâil-i Rebiülevvel 1127) tarihli belgede, Sofya Kazası'na bağlı Breznik Nahiyesi ahalileri yerliden nâib tayini yasak olmasına rağmen Sofya'nın Orta Mescid Mahallesi sakinlerinden Boyacı el-Hâcc İbrahim Efendi isimli kişinin nâib olarak tayin edilmesinden şikâyetçi olmuşlardır. El-Hâcc İbrahim Efendi'nin ehl-i örf taifesiyle haksız yere akçelerini aldığını, dava için mahkemeye gelen kişilerden rüşvet alarak adaletin uygulanmasına engel olduğunu anlatmışlardır. El-Hâcc İbrahim Efendi'nin görevden alınması ve nâiblik hizmetinde istihdam edilmemesi için emr-i şerif talep etmişlerdir.[303] Sofya ahalisinin de yerliden nâib tayin edilmesinden dolayı şikâyetleri olmuştur.[304] 29 Eylül–7 Ekim 1744 (Evâhir-i Şaban 1157) tarihli belgede Sofya ahalisi, Sofya mahkemesinde nâib olan, aynı zamanda başkâtib de olan Mustafa'nın yerliden olduğunu söylemişlerdir. Şehre gelen kadılara nâiblik yapan Mustafa'nın iki adam

---

[300] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 234, b. 5.

[301] Ortaylı, kadıların genellikle o bölgenin medreselerinde eğitim almış mahalli ulema arasından iyi eğitimli birisini nâib olarak tayin ettiklerini belirtmiştir. Bk. ORTAYLI, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", s. 98. Nitekim Arap şehirlerine tayin edilen Osmanlı kadılarının, Arap dili ve lehçeleri konusunda kendilerine yardımcı olmaları düşüncesi ile yerli Arap ulemasından nâib tayin etmelerinin yaygın bir uygulama olduğu bilinmektedir. Bk. İPŞİRLİ, "Nâib–Osmanlılarda", s. 312.

[302] ÖZKAYA, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 217–218.

[303] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 283, b. 3.

[304] Bu dönemde yerliden birinin nâib olarak tayin edilmesinin yanı sıra başka şehirlerden Sofya mahkemesine nâib olarak tayin edilen kişilerin varlığı da bilinmektedir. Bunlardan birisi müderris–i kiramdan Mevlâna Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi, İstanbul'da Süleymaniye Camii yakınlarında sakin iken niyabet hizmeti için ailesi ile Sofya'ya gitmiştir. Nâiblikten azl olunduktan sonra da altı nefer kadın ve cariyeleri ile tekrar İstanbul'a dönmek istemiş, ancak buna müsaade edilmemiş, Mustafa Efendi de Divan–ı Hümayuna arzuhâl sunarak İstanbul'a dönmesine muhalefet olunmaması için emr–i şerif rica etmiştir. Neticede bazı kişilerin İstanbul bâb mahkemesine giderek şahitlik etmeleri ve nâib Mehmet'in de haber vermesi üzerine İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Bk. BOA. AHKR.d. 2, s. 207, b. 943.

dava ile mahkemeye başvurduğunda haksız olan taraftan rüşvet alıp o tarafı himaye ettiğini ve bu suretle zulümde bulunduğunu ifade etmişlerdir.[305]

Ahali tarafından şikâyet edilen başkâtib Mustafa, daha önce de Sofya kadısı tarafından devlet merkezine şikâyet edilmiştir. 8–16 Mayıs 1741 (Evâhir-i Safer 1154) tarihli belgeye göre; Sofya eski kadısı Abdülkadir Efendi, 1739–1740 (h. 1152) Sofya kadısı iken Başkâtib Mustafa Efendi, Vilayet kâtibi Küçük Ali, Müftü Çerkezzâde Hüseyin Efendi ve Mütesellim Seyyid Osman Ağa ahalinin ihtiyaçları için kendisinden 1500 kuruş borç almışlardır. Abdülkadir Efendi, 1500 kuruşun yanı sıra zamanına ait mahkeme gelirlerini de kendisine vermek üzere Başkâtib Mustafa Efendi'yi kadı vekilliğine getirmiştir. Daha sonra görev süresini tamamlamadan İstanbul'a gitmiş, giderken de başkâtib Mustafa Efendi'yi yerine nâib olarak tayin etmiştir. Bu süreçte Sofya Kazası dâhilindeki nahiyelerin nâib tayinleri Mustafa Efendi tarafından yapılmıştır. Ancak Mustafa Efendi, nahiyelerden gelen mahsulatlardan Abdülkadir Efendi'ye hiçbir şey göndermemiştir. Abdülkadir Efendi, gerek borç olarak verdiği 1500 kuruş, gerekse kendisine ait mahkeme gelirlerinin tahsil edilerek vekiline teslim edilmesi; ödemek istemezlerse Mustafa Efendi, Küçük Ali ve Seyyid Osman'ın İstanbul'a gönderilmeleri için emr-i şerif talep etmiştir.[306]

(2) Kassâmlar

Osmanlı Devleti'nde miras ile ilgili davalarda bizzat dava mahalline giden ve gerekli tahkikatı yaptıktan sonra davayı hükme bağlayıp ihtilaf konusu olan terekeyi vârisler arasında taksim eden şer'î memura kassâm denilmiştir. Kassâmlık, askeri zümre mensubu kişilerin miraslarını kazasker adına vârisler arasında taksim eden askeri kassâm ve reaya terekelerini taksim eden beledî veya şehrî kassâm olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[307]

---

[305] BOA, AHKR.d. 3, s. 216, b. 1001. Bu tür bir şikâyete Konya Kazası'nda da rastlanmıştır. Konya'nın Sudirhemi Nahiyesi'nin merkezi olan Sille Köyü ahalisi, yerliden nâib tayin edilmek yasakken Ali Efendi isimli nâibin yerliden olmasından dolayı şikâyetçi olmuşlardır. Sille köylülerinin şikâyeti ile ilgili olan bu belgede nâibin; *"iki hasım bir dava ile mahkemeye vardıkda, nahak tarafdan ahz–ı rüşvet ile ol tarafa himâye ve icrâ–yı ahkâm–ı şer'iyye itmeyüb ibtâl–ı hakka bâis olduğundan"* bahsedilmiştir. Bk. TUŞ, Muhiddin, *Sosyal ve Ekonomik Açılardan Konya (1756–1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 64.

[306] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 168, s. 121, b. 382.

[307] ÖZTÜRK, Said, "Kassâm", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 579.

Anadolu'daki askeri kassâmlar Anadolu kazaskerine, Rumeli'dekiler de Rumeli kazaskerine bağlıydılar. Askeri kassâmların tayinleri bağlı bulunduğu kazaskerlik tarafından yapılırdı. Rumeli kazaskerliğine bağlı olan Sofya'nın askeri kassâmları Rumeli kazaskeri tarafından tayin edilmiştir.[308] İncelenen dönemde Sofya'da askeri kassâmlık hariçten kişilere verilmemiş, Sofya kadıları askeri kassâm olarak tayin edilmişlerdir. Bu suretle beledî ve askeri kassâmlık kadının uhdesinde toplanmıştır. 25 Aralık 1745 (Gurre-i Zilhicce 1158) tarihinden itibaren Sofya kadısı olarak tayin edilen Medhizâde Abdurrahman'a, Rumeli kazaskeri Abdurrahman tarafından askeri kassâm olarak tayin edildiğini bildiren bir mektup gönderilmiştir.[309] Medhizâde Abdurrahman ise Sofya Kazası'nın adli işleri için Seyyid Ahmet Efendi'yi nâib olarak tayin etmiştir. Seyyid Ahmet'ten şer'î hükümleri uygulaması, askeri ve beledi terekelerinin tahrir ve taksim işlerini yapması istenmiştir.[310]

Askeri ve beledi kassâmlık vazifesini üstlenen kadı veya nâibler bu görevi bizzat kendileri yerine getirebildikleri gibi emri altındaki kassâma da yaptırabilirdi.[311] İncelenen dönemde sicillerde kendisinden kassâm olarak bahsedilen tek kişi, 26 Temmuz 1709 (18 Cemazielevvel 1121) tarihli belgede ismi geçen Şemseddin Efendi ibn-i Abdulhalim'dir.[312]

Kassâmlar, taksimini yaptıkları terekelerden resm-i kısmet adı altında bir miktar vergi almışlardır.[313] Bu verginin oranı genellikle binde 15 ile 25 arasında olmakla birlikte, binde 8,5 ile 35 arasında değiştiği görülmektedir. Kassâmın kendisi için de terekelerden kassâmiye ismi ile genelde binde 5 oranında[314] bir kesinti

---

[308] Sofya Kazası'nın umûr–ı kısmet–i askeriyesi; 29 Ağustos 1726 (Gurre–i Muharrem 1139) tarihinde Rumeli kazaskeri Seyyid Abdullah (bk. SŞS 306, s. 107, b. 3), 22 Mayıs 1728 (12 Şevval 1140) tarihinde Rumeli kazaskeri Seyyid Mehmet Zeynelabidin (bk. SŞS 309, s. 33, b. 1), 23 Haziran 1743 (Gurre–i Cemazielevvel 1156) tarihinde Rumeli kazaskeri Mehmet Said (bk. SŞS 312 (7), s. 3, b. 2), 25 Aralık 1745 (Gurre–i Zilhicce 1158) tarihinde Rumeli kazaskeri Abdurrahman (SŞS 312 (8), s. 6, b. 4), 4 Aralık 1747 (Gurre–i Zilhicce 1160) tarihinde Rumeli kazaskeri Ahmet (bk. SŞS 312 (8), s. 39, b. 3), Mayıs–Haziran 1749 (Cemazielahir 1162) tarihinde Rumeli kazaskeri Mehmet Said (bk. SŞS 311 (1), s. 2, b. 2) ve 20 Haziran 1749 (4 Recep 1162) tarihinde Rumeli kazaskeri Abdullah (bk. SŞS 311 (1), s. 3, b. 1) tarafından Sofya kadılarına tevcih edilmiştir.

[309] SŞS 312 (8), s. 6, b. 4.

[310] SŞS 312 (8), s. 6, b. 3.

[311] SŞS 309, s. 33, b. 1.

[312] SŞS 4, s. 50, b. 1.

[313] Terekenin tamamen beytü'l–mâla kaldığı veya beytü'l–mâlm mirasçı olduğu terekelerde ise buna resm–i adi denilmiştir. Bk. SŞS 312 (3), s. 4, b. 3; SŞS 20, s. 31, b. 3 ve devamı; SŞS 312 (5), s. 2, b. 2; SŞS 17, s. 35, b. 2.

[314] 10–19 Temmuz 1736 (Evâil–i Rebiülevvel 1149) tarihli belgede de kassâmiyenin binde beş akçe olarak ahnmasının kanun olduğundan bahsedilmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 328, b. 1161.

yapılmıştır. Ancak bu oran da binde 1,9 ile 9,5 arasında değişmiştir.[315] İncelenen dönemde Sofya'da terekelerden alınan resm-i kısmet miktarı, terekenin beytü'l-mâlı ilgilendirip ilgilendirmemesine göre farklılık göstermiştir. Beytü'l-mâlın hak sahibi olduğu terekelerden alınan resm-i kısmet oranının binde 100'e vardığı görülmüştür (Tablo 3.8). Beytü'l-mâlı ilgilendirmeyen terekelerden ise toplam tereke tutarının binde 25'i kadar resm-i kısmet alınmıştır (Tablo 3.7).

(3) Kâtib ve Mukayyidler

Yazıcı ve müstensih (yazıyı çoğaltan) şeklinde tanımlanan kâtiblerin İslâm medeniyetinde önemli bir yeri vardır.[316] Osmanlı Devleti'nde daha ilk başlardan itibaren kâtiblerin görev yaptığı bilinmektedir. Kâtibler, devlet merkezinde ve taşrada görev yapanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Devlet merkezinde Divan-ı Hümayun, defterdarlık ve defterhanede görev yapan kâtibler, taşrada eyalet divanında görev yapmışlardır.[317] Kâtiblerin taşra teşkilatında görev yaptıkları bir başka yer de kadı mahkemelerdir. Mahkeme kâtibleri mahkemede görüşülen dava kayıtlarının sicillere kaydedilmesi, kadı tarafından verilen vakfiye, ıtknâme ve hüccet gibi belgelerin hazırlanması; devlet merkezinden, eyalet merkezinden ve diğer makamlardan gelen ferman, berat, buyruldu ve mektup gibi resmi belgelerin kopyalanması görevlerini ifa etmişlerdir.[318] Kadı mahkemelerinde kâtibler ile benzer işleri yapan mukayyid isimli bir başka görevli daha bulunmaktaydı. Mukayyid kelime anlamı olarak kaydeden, kayıt memur manalarına gelmektedir.[319]

Kâtib sayısı mahkemenin iş yüküne bağlı olarak değişmiştir. İncelenen dönemde Sofya mahkemesinde en az üç kâtibin görev yaptığı tespit edilmiştir. Buna kanıt olarak 29 Kasım 1725 (23 Rebiülevvel 1138) tarihli belgenin şühûdu'l-hâlinde Hüseyin Efendi, Mustafa Efendi ve Ahmet Efendi isimli üç kâtibin isminin yer alması gösterilebilir.[320] İsmi geçen kâtibler birçok davanın şühûdu'l-hâlinde bulunmuşlardır. Yine kâtibler arasında iş bölümü yapıldığı da anlaşılmaktadır.

---

[315] ÖZTÜRK, "Kassâm", s. 581.
[316] KRENKOW, F., "Kâtib", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, s. 431; KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Kâtib", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 49.
[317] AFYONCU, Erhan, AHISKALI, Recep, "Kâtib–Osmanlı Dönemi", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 53.
[318] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 85.
[319] DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 793.
[320] SŞS 306, s. 21, b. 1.

Mustafa Efendi'nin isminin yanındaki kâtib-i kısmet ifadesinden kassâm kâtibi olduğu öğrenilmektedir.[321]

Mukayyid olarak ise Mehmet Efendi ibn-i Ahmet Efendi ve Ahmet Efendi'nin isimleri geçmektedir. Mukayyidlerin isimleri genellikle sicillerdeki davaların şühûdu'l-hâllerinde yer almıştır. Ancak Mehmet Efendi'nin ismi birçok sicilde geçerken,[322] Ahmet Efendi'nin ismi sadece 269 numaralı sicilde geçmektedir. Bu durum 269 numaralı sicilde Mehmet yerine Ahmet yazılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Nitekim bu sicilde Mehmet Efendi'nin ismi sadece 137. sayfanın 3. belgesinde geçmektedir. Sicildeki diğer belgeler de ise mukayyid olarak Ahmet Efendi'nin ismi yer almaktadır.[323] Tevzi defterlerinde mukayyide verilen ücret için bunların birden fazla olduğuna işaret eden *'mukayyidlere ücret'* ifadesine hiçbir yerde rastlanılmaması veya ücretin doğrudan mukayyid Mehmet Efendi'ye verildiğine[324] ve mukayyid efendiye şeklinde tek bir kişiye verildiğine[325] dair ifadelerin yer alması da bu ihtimali destekleyici mahiyettedir.

Kâtiblerden en tecrübeli olan diğerlerinin başında yer alır ve buna başkâtib anlamında ser kâtib denilirdi. Sicillerde ismi geçen kâtiblerden hangisinin ser kâtib olduğu açıkça belirtilmemiştir. Ancak tevzi defterlerinin düzenlenmesinden aldıkları paydan en tecrübeli kâtibin kim olduğu hakkında fikir edinilebilir. 25 Mart 1746 (2 Rebiülevvel 1159) tarihli masraf defterinin düzenlenmesi için Kâtib Mustafa Efendi'ye 80 kuruş, Ahmet Efendi'ye ise 50 kuruş verilmiştir.[326] Dolayısıyla Sofya mahkemesinde en tecrübeli kâtibin Mustafa Efendi olduğu söylenebilir. Diğer arşiv belgelerinde de Mustafa Efendi'nin başkâtib olduğu hususunda bilgi yer almıştır.[327]

Kâtiblerin görev süreleri ile ilgili bir sınırlama bulunmuyordu. Görevlerini layıkıyla yerine getirdikleri takdirde vefat edinceye kadar görevlerine devam

---

[321] SŞS 269, s. 118, b. 1; s. 121, b. 3; s. 126, b. 2.
[322] SŞS 312 (1), s. 19, b. 2; s. 23, b. 3; SŞS 269, s. 137, b. 3; SŞS 306, s. 7, b. 2; s. 7, b. 2; s. 33, b. 1; SŞS 312 (2), s. 4, b. 1; s. 7, b. 1; SŞS 20 a, s. 44, b. 1; SŞS 309, s. 69, b. 2; SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı; SŞS 312 (8), s. 63, b. 4; s. 67, b. 1.
[323] Ahmet Efendi'nin 269 numaralı sicilde şühûdu'l–hâl olarak isminin geçtiği yerler için bk. SŞS 269 s. 128, b. 2 ve devamı; s. 134, b. 2; s. 144, b. 2; s. 145, b. 2; s. 153, b. 3; s. 156, b. 2; s. 158, b. 1; s. 161, b. 1; s. 166, b. 4; s. 170, b. 2; s. 172, b. 1; s. 176, b. 1; s. 176, b. 4; s. 177, b. 1; s. 182, b. 2; s. 182, b. 3; s. 184, b. 3.
[324] SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı.
[325] SŞS 312 (8), s. 15, b. 1.
[326] SŞS 312 (8), s. 24, b. 1 ve devamı.
[327] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 168, s. 121, b. 382.

edebilmekteydiler. Mustafa Efendi, uzun yıllar mahkeme kâtibliği yapmıştır. Kendisi, 3 Ocak 1722 (15 Rebiülevvel 1134) tarihli davanın şühûdu'l-hâli arasında yer almıştır.[328] Diğer taraftan 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164) tarihli tereke Mustafa Efendi'ye aittir. Buna göre Mustafa Efendi en az 29 yıl mahkeme kâtibliği yapmıştır.[329]

Eyalet merkezi olan Sofya'da mahkeme kâtiblerinin yanı sıra vilayet kâtibleri de görev yapmıştır.[330] 25 Mart 1746 (2 Rebiülevvel 1159) tarihli masraf defterinde, İbrahim Çelebi ve Ali Çelebi'nin isimleri vilayet kâtibi olarak geçmektedir. Bu masraf defterine vilayet kâtibi İbrahim Çelebi'nin geçen yıldan kalan ücreti için 75 kuruş, o yılki ücreti için 125 kuruş ve vilayet kâtibi Ali Çelebi'nin ücreti için de 250 kuruş ilave edilmiştir. Ali Çelebi tarafından mahkeme, saray ve Kuru Çeşme Hanı'nın tamiratları için sarf edilen 117 kuruş da masraf defterine eklenmiştir.[331]

(4) Muhzırlar

Muhzır kelime anlamı olarak ihzar eden, huzura getiren demektir. Muhzırın görevi, davacı ve davalıyı mahkemeye çağırmaktır. Şer'î mahkemelerde bu işi yapan görevliye muhzır, hukuk ve ceza mahkemelerinde mübaşir denilmiştir.[332] Muhzırların; yaralama, adam öldürme ve topluma karşı işlenen kamu suçları dışında kalan kişiler arası anlaşmazlıklar ile ilgili davaların taraflarına mürâsele tebliği yapmak, mahkemeye gelmeyen şahitleri ve davalıları celp etmek ve kadının hükmünden sonra hak sahibine hakkını teslim etmek gibi görevleri vardı.[333]

---

[328] SŞS 312 (1), s. 23, b. 3.

[329] Mustafa Efendi'nin terekesinden kendisi hakkında daha fazla bilgi elde edilmektedir. Terekede ismi, Mustafa Efendi ibn–i Ahmet Efendi ibn–i İbrahim Efendi şeklinde kayıtlıdır. Yazıcızâde Mahallesi sakinlerinden olup aynı zamanda bu mahalledeki caminin imamıdır. Dolayısıyla mahkeme kâtiblerinin imamlık gibi ikinci bir görevi de söz konusu olabilmektedir. Mustafa Efendi'nin eşinin ismi Fatma bint–i Mahmut Ağa'dır. Molla Ali ve Molla Abdurrahman isimli küçük oğulları, Molla Ahmet ve Molla Abdulvahap isimli büyük oğulları, Zeynep ve Atike isimli büyük kızları olmak üzere toplam altı çocuğu vardır. Ancak büyük oğullarından molla Abdurrahman'ın gaib olduğu ve hayatta olup olmadığının bilinmediği belirtilmiştir. Mustafa Efendi'nin müzayede ile satılan terekesinin toplamı, eşi Fatma'nın el–Hâcc Karaman Köyünde bulunan mülk çiftliğindeki hayvan, hububat ve tarım aletleri de dâhil olmak üzere on yedi yük yedi bin altı yüz otuz dört (1707834) akçedir. Bk. SŞS 17, s. 28, b. 1 ve devamı.

[330] Kâtiblerin taşrada eyalet divanında görev aldığından daha önce bahsedilmişti. Eyalet divanında görev yapan kâtibler eyalet içerisindeki ve merkezle olan yazışmaları yapmakla görevliydiler. Bk. AFYONCU, AHISKALI, "Kâtib–Osmanlı Dönemi", s. 53.

[331] SŞS 312 (8), s. 24, b. 1 ve devamı.

[332] PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 572.

[333] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 85; AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1243–1453*, Ankara 1979, C. I, s. 404.

Muhzırların mahkeme kâtibliğine ihtiyaç duyulmayan küçük kadılıklarda kitabet görevini ifa edebilecekleri de belirtilmiştir. Muhzırın bir diğer görevi de muhâkeme sırasında mahkemenin güvenliğini sağlamaktır.[334]

Mahkemenin büyüklüğü ve iş yüküne göre muhzır sayısı değişmiştir. Muhzırlardan tecrübeli olan bir kişi ser-muhzırân yani muhzır başı olarak vazife görmüştür. Muhzır başılık genellikle dergâh-i âlî kapıcılarına tevcih edilen bir vazifeydi. Sofya mahkemesi muhzırbaşılığı şikâr-ı hümayun iskemlecisi Mustafa'ya verilmiştir. Mustafa, iskemleci olanlara bir muhzır başılık verildiğini, ancak kendisinin muhzır başı olmadığını söylemiştir. Sofya muhzır başılığının ecnebi birisinin uhdesinde bulunduğunu belirtmiş, muhzır başılığın bundan alınarak kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu talebi üzerine Sofya muhzır başılığı 14 Kasım 1702 (23 Cemazielahir 1114) tarihinde kendisine verilmiştir.[335] Ancak görevi bizzat uhdesine almamış, kapıcı emektarlarından olan altıncı bölükten Mustafa Abdullah lehine bu hakkından feragat etmiştir. Bu nedenle muhzırbaşılık beratı Mustafa Abdullah'a verilmiştir. Mustafa Abdullah da 270 kuruş karşılığında Sofya sakinlerinden Çatalbaş Mustafa ibn-i Ahmet'e bırakmıştır.[336]

İncelenen dönemde tevzi defterlerine muhzır başı ve muhzırlar için eklenen ücretlere bakıldığında, Sofya mahkemesinde bir muhzır başı ve en az iki muhzırın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Muhzır olarak ismi geçenler üzerine yapılan incelemeler sonucunda muhzır sayısının beşe kadar çıktığı da görülmüştür. 17 numaralı sicilde kayıtlı 11 Şubat 1751 (15 Rebiülevvel 1164) tarihli belgenin şühûdu'l-hâlinde ser muhzırân Osman Ağa'nın yanında Ali, Ömer Bey ve Ahmet isimli üç muhzırın adı yer almaktadır.[337] Yine bu sicilde kayıtlı 1 Nisan 1751 (5 Cemazielevvel 1164) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde Mehmet Çelebi isimli bir başka muhzırın ismi geçmektedir.[338] Dolayısıyla 1751 yılında Sofya'da bir muhzır başı ile dört muhzırın görev yaptığı söylenebilir. Bu durum erken tarihli sicillerde de tezahür etmiştir. 1708–1709 yıllarına ait 4 numaralı sicilin farklı yerlerinde, bazıları aynı belge içerisinde geçmek üzere, ser muhzırân Mehmet Çelebi[339] ile Mehmet

---

[334] AHISKALI, Recep, "Muhzır", *DİA*, İstanbul 2006, C. 31, s. 85.
[335] BOA, C.SM. , D. 71, G. 3594.
[336] BOA, İE. TCT., D. 16, G. 1827.
[337] SŞS 17, s. 31, b. 1.
[338] SŞS 17, s. 38, b. 1.
[339] SŞS 4, s. 2, b. 1; s. 9, b. 3; s. 47, b. 2.

Çelebi,[340] Ali ibn-i İbrahim,[341] Ahmet ibn-i Hüseyin[342] ve Ali ibn-i Abdullah[343] isimli muhzırların isimleri geçmektedir. 1725 yılına ait S 306 numaralı sicilde ise ser muhzırân Hacı Ivaz[344] ile muhzırlar Ahmet,[345] Mustafa Çelebi,[346] Mehmet Çelebi[347] ve Ali Bey'in[348] isimleri geçmektedir.

Muhzır mahkemenin bulunduğu bölgeden, daha önce muhzırlık yapmış veya bir şekilde devlet görevinde bulunmuş askeri sınıf içerisinden tayin edilmiştir. Reayadan birisi muhzır olarak tayin edilemezdi. Kadının diğer yardımcıları gibi muhzırın tayin ve azil yetkisi de kadıya aitti. Kadı muhzırlık şartını sağlayan istediği bir kişiyi merkeze arz eder, merkezden verilen berat ile de tayin işlemi gerçekleşirdi.[349] Muhzır tayini ile ilgili 2 Ağustos 1728 (25 Zilhicce 1140) tarihinde Sofya mahkemesi kısmet-i askeriye muhzırlığına yapılan tayin beratı tespit edilmiştir. Tayin işlemi, kısmet-ı askeriye muhzırı Mehmet'in vefat etmesi ve yerinin boş kalması üzerine yapılmıştır. Mehmet'in yerine yine Mehmet isimli başka biri muhzır olarak tayin edilmiştir. Mehmet'in Sofya mahkemesinde kısmet-i askeriye muhzırı olup gerekli hizmetleri yerine getirdikten sonra davacının mal-ı makbuzundan yüzde iki akçe alması istenmiştir.[350] Bu tayin beratı bazı hususlarda önemli bilgiler sunmaktadır. Birinci husus muhzırların görev süreleri ile ilgilidir. Muhzırların görev süreleri ile ilgili bir sınırlama yoktu ve haklarında şikâyet olmadığı sürece vefat edinceye kadar görevlerini devam ettirebilirlerdi. İkinci husus Sofya mahkemesindeki ihtisaslaşma ile ilgilidir. Mahkemede görevli muhzırlardan birinin kısmet-ı askeriye muhzırı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kâtiblerden birinin de yine kısmet-ı askeriye kâtibi olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bu durum, Sofya mahkemesinde bir ihtisaslaşma olduğunu ve görev ayrımı yapıldığını göstermektedir. Bahsedilmesi gereken üçüncü husus ise kısmet-i askeriye muhzırının ücretidir. Beratta belirtildiği üzere, muhzırın iddia sahibinin hak ettiği malından %2 oranında bir ücret almasına izin verilmiştir.

---

[340] SŞS 4, s. 22, b. 3; s. 46, b. 2; s. 48, b. 2; s. 49, b. 1; s. 49, b. 2; s. 49, b. 3; s. 50, b. 2.
[341] SŞS 4, s. 39, b. 3; s. 44, b. 4; s. 49, b. 1.
[342] SŞS 4, s. 43, b. 1.
[343] SŞS 4, s. 46, b. 2; s. 50, b. 1.
[344] SŞS 306, s. 82, b. 2; s. 87, b. 1; s. 108, b. 1.
[345] SŞS 306, s. 75, b. 1.
[346] SŞS 306, s. 30, b. 1; s. 58, b. 2; s. 98, b. 2.
[347] SŞS 306, s. 9, b. 3; s. 10, b. 1; s. 11, b. 1; s. 13, b. 1; s. 71, b. 2; s. 82, b. 2; s. 98, b. 2.
[348] SŞS 306, s. 55, b. 2; s. 89, b. 2.
[349] AHISKALI, "Muhzır", s. 85.
[350] SŞS 309, s. 56, b. 2.

(5) Çukadârlar

Çukadârın sözlüklerdeki söyleniş şekli çuhadârdır. Farsçadaki çuha (bir tür kumaş) ile sahip ve malik olan anlamındaki dâr kelimelerinin bir araya gelmesinden teşekkül etmiştir.[351] Çuha eski yazıda çuka şeklinde yazıldığı için kanunnâme ve vesikalarda çukadâr şeklinde geçmektedir. Çukadâr, ilk başlarda padişah ve sarayın yüksek rütbeli devlet ricalinin hizmetlerinde bulunan bir görevli iken sonraları resmi dairelerin hariçteki ayak işlerini yapan görevliler de çukadâr olarak adlandırılmıştır. Çuhadan elbise giydikleri için bu isimle anılmışlardır.[352]

İncelenen dönemde Sofya mahkemesinde kadı ve mahkemenin ayak işlerini takip eden çukadâr isimli bir görevli bulunmaktaydı. Çukadârın sayısı mahkemenin iş yüküne bağlı olarak değişmiştir. 23 Aralık 1708 (10 Şevval 1120) tarihinde Rumeli valisi huzurunda görülen dava için çukadâr Salih Beşe ibn-i Mehmet ve Mehmet Çelebi ibn-i Ahmet görevlendirilmiştir.[353] 2 Ocak 1709 (20 Şevval 1120) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde ise çukadâr Abdurrahman ibn-i Şaban'ın ismi geçmektedir.[354] Dolayısıyla 1708–1709 yıllarında Sofya mahkemesinde en az iki çukadârın görev yaptığı söylenebilir. Bu durumun daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim 31 Mart 1746 (8 Rebiülevvel 1159) tarihli menzil defteri[355] ile 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihli vilayet masraf defterinde[356] başçukadâra verilen ücretlerin de kaydedilmiş olması, başçukadârın yanında en az bir çukadârın daha bulunduğunu göstermektedir. Yine 15 Ocak 1751 (17 Safer 1164) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde çukadâr Ömer Bey ve çukadâr Yusuf Çelebi'nin isimlerinin aynı anda geçiyor olması da örnek olarak gösterilebilir.[357]

İncelenen dönemde sicillerde ismi geçen diğer çukadârlar ise şunlardır: İbrahim,[358] Ali Beşe ibn-i Mustafa,[359] Mehmet Çelebi ibn-i Ali,[360] İbrahim Çelebi,[361]

---

[351] ÇÖPOĞLU, Binnaz, *Bolu Şer'iye Sicili–1687–1688 Tarihli 836 No'lu Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Bolu 2009, s. 270.
[352] PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 384.
[353] SŞS 4, s. 6, b. 1.
[354] SŞS 4, s. 7, b. 1.
[355] SŞS 312 (8), s. 29, b. 1.
[356] SŞS 311 (1), s. 22, b. 2 ve devamı.
[357] SŞS 17, s. 25, b. 1.
[358] SŞS 312 (1), s. 21, b. 3 (Belge tarihi 28 Ocak 1722/10 Rebiülahir 1134).
[359] SŞS 269, s. 118, b. 2 (Belge tarihi 12 Mart 1722/24 Cemazielevvel 1134).
[360] SŞS 306, s. 49, b. 3 (Belge tarihi 18 Mart 1726/14 Recep 1138).
[361] SŞS 20 a, s. 41, b. 2 (Belge tarihi 29 Aralık 1727/15 Cemazielevvel 1140).

Osman Beşe,[362] el-Hâcc Abdurrahman,[363] Ali Çelebi,[364] Hüseyin Bey,[365] Mustafa Ağa,[366] Ömer Bey, ve Yusuf Çelebi.[367]

Çukadârların isimleri, olay yerinde veya vali huzurunda akd olunan mahkemelere giden görevliler arasında veya şühûdu'l-hâl içerisinde geçmektedir. Bu durumda çukadârların görevlerinin nâible birlikte mahkeme binası dışında akd olunan mahkemelere katılmak olduğu söylenebilir. Çukadârlar tevzi defterlerinin düzenlenmesi ve terekelerin taksiminde de bulunmuşlardır. Bu nedenle tevzî ve tereke defterlerine çukadarlar için de bir miktar ücret ilave edilmiştir. Çukadârlara verilen bu ücrete ise çukadâriyye denilmiştir.

(6) Tercümanlar

Tercüman, bir dildeki ifadeleri başka bir dile aktaran kişidir. Sözlü çeviri yapanlara tercüman, yazılı çeviri yapanlara ise mütercim denilmiştir.[368] Osmanlılar, bulundukları coğrafya ve ilişkide oldukları devletler bakımından kuruluş yıllarından itibaren tercüman istihdam etmişlerdir. Tercümanlar merkezde Divan-ı Hümayun'da, taşrada ise eyalet divanları ve mahkemelerde görev yapmışlardır.[369] Mahkeme tercümanları, özellikle Arapça konuşulan eyaletler ile Rum, Sırp ve Macarların sakin olduğu eyaletlerdeki mahkemelerde görev yapmışlardır. Buralarda yaşayanlar genellikle Türkçe bilmezdi, buna karşılık mahkemelerde kullanılan dil Türkçeydi. Bu nedenle Türkçe bilmeyen davalı veya davacı için mahkemede bir tercüman görev yapardı. Tercüman, tarafların söylediklerini mahkemeye tercüme eder, mahkemenin verdiği kararları da kendilerine tebliğ ederdi.[370]

Farklı din ve dile sahip insanların birlikte yaşadığı bir şehir olması sebebiyle Sofya mahkemesinde de bir tercüman görev yapmıştır. 10 Ocak 1706 (25 Ramazan 1117) tarihli belgeye göre Sofya mahkemesi tercümanı Mehmet'in Kiremikofçe mukataası malından almak üzere günlük 10 akçe ücreti vardı. Tercüman Mehmet,

---

[362] SŞS 312 (3), s. 24, b. 1 (Belge tarihi 6 Mayıs 1731/28 Şevval 1143).
[363] SŞS 312 (3), s. 33, b. 2 (Belge tarihi 7 Ağustos 1731/3 Safer 1144).
[364] SŞS 312 (5), s. 6, b. 1 (Belge tarihi 24 Ağustos 1739/19 Cemazielevvel 1152).
[365] SŞS 312 (5), s. 6, b. 1 (Belge tarihi 3 Eylül 1739/29 Cemazielevvel 1152).
[366] SŞS 17, s. 19, b. 2 ve devamı (Belge tarihi 18 Eylül 1750/16 Şevval 1163).
[367] SŞS 17, s. 25, b. 1 (Belge tarihi 15 Ocak 1751/17 Safer 1164).
[368] BOZKURT, Nebi, "Tercüman", *DİA*, Ankara 2011, C. 40, s. 489.
[369] ŞAKİROĞLU, Mahmut H. , "Tercüman–Osmanlılar'da", *DİA*, Ankara 2011, C. 40, s. 490–492.
[370] ORHONLU, Cengiz, "Tercüman", *İA*, İstanbul 1979, C. 12/1, s. 179.

1704 senesinde vefat etmiştir. Bunun üzerine ahalinin isteği ile Sofya Kadısı Ahmet tarafından, Ivaz ibn-i Mustafa'nın tercüman olarak tayin edilmesi arz edilmiştir. Neticede Sofya mahkemesi tercümanlığı 10 Ağustos 1704 (8 Rebiülahir 1116) tarihinde Ivaz'a verilmiştir. Tercüman olarak tayin edilen Ivaz'ın, halk tarafından sevilen ve işini layıkı ile yapan bir kişi olduğundan bahsedilmiştir. Ancak Sofya mahkemesi muhzır başılığına tayin edilen Mustafa onun azledilmesine sebep olmuştur. Muhzırbaşı Mustafa, kapıcılar kethüdası Veli Ağa'dan tercümanlığın da muhzırbaşılığa bağlı olduğunu bildiren bir arz almış ve bu arz ile Ivaz'ı tercümanlıktan azlederek tercümanlığı muhzırbaşılığa ilhak etmiştir. Bunu da 270 kuruş karşılığında Sofya sakinlerinden Çatalbaş Mustafa ibn-i Ahmet'e bırakmıştır. Çatalbaş Mustafa, sulh için mahkemeye gelen herkesi akçe talebi ile taciz etmiştir. Bu sebeple Sofya Kadısı Mahmut, Çatalbaş Mustafa'nın görevden alınmasını ve tercümanlığın eskiden olduğu gibi Ivaz'a verilmesini devlet merkezine arz etmiştir.[371]

Tercümanlık görevine problemli bir süreçten sonra yeniden başlayan el-Hâcc Ivaz, uzun yıllar bu görevde kalmıştır. Sicillerde yer alan, birçok davanın şühûdu'l-hâlinde kendisinin ismi yer almıştır. El-Hâcc Ivaz yaklaşık 34 yıl boyunca tercüman olarak görev yapmıştır. El-Hâcc Ivaz'ın vefatından sonra Sofya Kadısı Seyyid Mehmet Rıza tarafından, Abdullah ibn-i Mehmet'e tercümanlık beratının verilmesi arz edilmiştir. Bunun üzerine Abdullah'ın tercüman olarak tayin edildiğini bildiren 23 Mart 1738 (2 Zilhicce 1150) tarihli berat verilmiştir.[372] Ancak tercüman Abdullah'ın ismi tayin edildiği tarihten sonra sicillerde herhangi bir şekilde yer almamıştır.

(7) Şühûdu'l-hâl

Şühûd, şahidin çoğuludur, aynı zaman şahid olma ve müşahede etme manalarına gelir.[373] Hâl ise durum, vaziyet anlamındadır.[374] Bu durumda şühûdu'l-hâl terkibi durumun veya vaziyetin şahitleri için kullanılan bir tabir olarak ifade edilebilir. Şühûdu'l-hâl bu yönü ile mahkemede görüşülen davaları dinleyen ve

[371] BOA, İE. TCT., D. 16, G. 1827.
[372] SŞS 312 (4), s. 17, b. 2.
[373] DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1172.
[374] DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 363.

müşahede eden kişileri ifade etmek için kullanılmıştır. Bunlar davaların tanıkları değil, muhakemenin müşahitleridir.[375] Dolayısıyla belgelerde genellikle udûl-ı ahrâr-i ricâl-i müslimin[376] şeklinde ifade edilen davaların tanıklarından farklıdırlar.

Kadı mahkemelerinde şühûdu'l-hâllik şeklinde resmi bir görev bulunmuyordu ve şühûdu'l-hâl üyeleri yaptıkları iş karşılığında herhangi bir ücret almıyordu. Şühûdu'l-hâl'in kadının kararlarına doğrudan etki etmesi de söz konusu değildi. Ancak mahallî âdetlerin kadıya anlatılması ve muhakemenin adil ve tarafsız bir ortamda geçekleşmesine katkı sağladıkları söylenebilir. Bunların varlığı aynı zamanda mahkemenin herkese açık olduğunu da ortaya koymaktadır.[377]

Şühûdu'l-hâlden bahseden bazı çalışmalarda; şühûdu'l-hâlin batı mahkemelerinde görülen jüriye benzediği[378] ve bunlar ile aynı işleve sahip olduğu,[379] şühûdu'l-hâl üyelerinin uzman tanıklar (*expert witnesses*) olup mahkemenin resmi görevlileri arasında yer aldığı[380] ve ayan-ı vilayet olarak bahsedilen kazanın ileri gelenlerinden oluştuğuna[381] yönelik bilgilere yer verilmiştir. Şühûdu'l-hâl ile ilgili müstakil bir çalışma yapan Hülya Taş, bazı çalışmalarda şühûdu'l-hâle olduğunun dışında anlamlar yüklendiğini bazı çalışmalarda ise şühûdu'l-hâlin tam olarak anlaşılmasına imkân verecek açıklamaların yer almadığını söyleyerek; Ankara sicillerinden seçilen örneklerle şühûdu'l-hâl ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur.[382]

---

[375] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1243–1453*, I, s. 404.
[376] Kendi aralarındaki davalarda tanık olarak mahkemeye gelen Hristiyan şahitler için ise udûl ve ahrâr–ı ricâl–i nasâra ifadesi kullanılmıştır. Gayri–i Müslimlerin şahitlikleri ve İslâm–Osmanlı hukukunda şahitlik müessesi hakkında bk. ÇOLAK, Mücahit, "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2016, C. IX, S. 2, s. 85–104; YURTSEVEN, Yılmaz, "İslam–Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl 3, S. 2018/2, s. 85–140.
[377] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1243–1453*, I, s. 404–405.
[378] *Jüri, belirli maddi vakaları soruşturmak ve önüne getirilen delilleri değerlendirerek gerçeği açıklamak için yemin etmiş ve yasaca öngörülen usullere göre seçilmiş ve hukukçu olmayan üyelerden meydana gelen bir kuruldur.* Ayrıntılı bilgi için bk. KURTOĞLU, Nasuhi, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Jüri Yargılaması", *Ankara Barosu Dergisi*, Ankara 1978, S. 3, s. 446–458.
[379] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1243–1453*, I, s. 404.
[380] ERGENE, Boğaç A., *Local Court, Provencial Society and Justice in the Otoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652–1744)*, Leiden–Boston 2003, p. 28, 236.
[381] NAGATA, Yuzo, *Muhsin–zâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1976, s. 27.
[382] TAŞ, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l–Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", s. 26.

Sofya sicillerinde yer alan şühûdu'l-hâl üyeleri kabaca iki grup halinde tasnife tabi tutulabilir. Birinci gurupta askeri sınıf mensupları, mahkeme görevlileri, ayan-ı vilayet ve şehrin ileri gelenlerinin; ikinci grupta ise seyyid, çelebi, molla ve el-Hâcc unvanına sahip kişiler ve esnafların yer aldığı söylenebilir. Birinci ve ikinci grup içerisinde yer alanların katıldığı davaların nitelikleri ile ilgili kesin bir ayrım yapılamamaktadır. Önem atfedilen davaların şühûdu'l-hâli içerisinde çoğu zaman birinci grup üyeleri yer almakla birlikte,[383] bunlar çoğunluğunu ikinci gruptan kişilerin oluşturduğu sıradan bir davanın şühûdu'l-hâli içerisinde de yer almışlardır.[384] Diğer taraftan ikinci gruptan birisi de birinci gruptakilerin çoğunlukta olduğu şühûdu'l-hâl içerisinde bulunabilmiştir.[385]

Şühûdu'l-hâl ile ilgili bahsedilmesi gereken bir başka husus birinci gruptakilerin şühûdu'l-hâl olarak çok daha fazla mahkemeye gelmeleridir.[386] Bu gruptan kişilerin mahkemeye sıklıkla gelmeleri; güvenilir, sözüne itibar edilir kişiler olmaları ve şehrin yönetiminde pay sahibi olmaları ile açıklanabilir. Ancak ayan olarak ifade edilen şehrin ileri gelenlerinin mahkemede sıklıkla bulunmalarının çeşitli menfaatler elde etme isteklerinden kaynaklandığı belirtilmiştir.[387]

İkinci gruptakilerin şühûdu'l-hal içerisinde bulunduğu davalar genellikle mülk satışı, miras anlaşmazlığı, boşanma, vasi tayini ve mahalle ile ilgili davalardan oluşmaktaydı. Bu tür davalarda şühûdu'l-hâl olarak bulunanların genellikle davalı veya davacı ile aynı mahallede oturdukları veya akraba oldukları görülmüştür. 20 Mayıs 1709 (10 Rebiülevvel 1121) tarihinde satışı yapılan Kuru Çeşme Mahallesi'ndeki ev arsasına bitişik bahçenin sahibi Gıdar Mustafa ibn-i Abdullah,

---

[383] SŞS 4, s. 3, b. 1; s. 8, b. 1; s. 13, b. 3; SŞS 269, s. 1, b. 2.
[384] SŞS 4, s. 34, b. 1.
[385] SŞS 4, s. 22, b. 1.
[386] Bu düşüncenin hâsıl olmasında kethüda yeri, yeniçeri serdarı, subaşı, zaim, çeribaşı ve sipahi gibi ehl-i örf mensuplarının; müftü, nakibü'l-eşraf kaymakamı, müderris, imam, hatip ve müezzin gibi ehl-i ilm mensuplarının; nâib, kâtib, çukadar, muhzır ve tercüman gibi mahkeme görevlilerinin; ağa, beşe ve efendi gibi askeri çağrışımı yapan unvan sahiplerinin; fahrü'l-ayan ve'l akrân, fahrü'l-emâcid ve'l-ayan, fahrü'l-ayan ve ayan-ı vilayet olarak anılan ayanların isimlerinin şühûdu'l-hal içerisinde sıklıkla geçiyor olması etkili olmuştur. Bunlar içerisinde en fazla mahkeme görevlilerinin ismi şühûdu'l-hâl olarak geçmektedir. Şühûdu'l-hâl içerisinde ismi geçen mahkeme görevlilerinin bazen vazifeleri belirtilmiş, bazen de sadece isimlerinin yazılması ile yetinilmiştir. Mesela 269 ve 306 numaralı sicillerdeki belgelerin pek çoğunun şühûdu'l-hâlinde ismi geçen mahkeme tercümanı, bazen tercüman el-Hâcc Ivaz şeklinde ismi ve görevi ile bazen de el-Hâcc Ivaz ibn-i Mustafa şeklinde sadece ismi ile yazılmıştır. Bu durum diğer mahkeme görevlileri içinde geçerlidir.
[387] JENNİNGS, Ronald C., "Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System", *Studia Islamica,* 48 (1978), s. 143; CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb–Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009, s. 156.

şühûdu'l-hâl içerisinde yer almıştır.[388] 24 Mayıs 1709'da (14 Rebiülevvel 1121) satışı yapılan Sofya'da saat altında yer alan dükkânın bitişiğindeki dükkânın sahibi Nalbant Ahmet Çelebi ibn-i el-Hâcc Şaban'ın ismi de şühûdu'l-hâl içerisinde geçmektedir.[389]

(8) Mahkeme Görevlilerinin Ücretleri

İslâm Hukuku'nda mahkeme harçları ile ilgili bir tespit yapılmamıştır. Kadının mahkemedeki görevinden makul bir ücret almasına müsaade edilmiştir. Ancak kadının görevi karşılığında belli bir harç alması zamanla kanunlaşmıştır. Osmanlı Hukuku'nda kadının alacağı harçlar kanunnâmeler ile belirlenmiştir. Harçlardan bahseden ilk kanunnâme 1393–1394 (h. 796) yılına ait olup, I. Bayezit devrinde hazırlanmıştır. Bu kanunnâmede resm-i sicil için 6–8 akçe, deftere kaydedilen bir hüküm ilâmı için 10 akçe ve hüccet için 20–30 akçe alınması öngörülmüştür. Ancak bu miktarlar zaman içerisinde değişmiştir.[390]

Kadı ve mahkemenin aldığı harçların tespit edilebildiği kaynaklardan birisi tereke defterleridir. Tereke defterlerinde, vefat eden kişinin menkul ve gayr-i menkulleri yazıldıktan sonra masraflar kısmına geçilmiştir. Burada ise cenaze masrafları, borçlar ve mahkeme harçları yazılmıştır. Sofya şer'iyye sicillerinde yer alan tereke defterlerinden tespit edilen resm-i kısmet ve harç-ı defter miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Terekelerden Alınan Resm-i Kısmet ve Harç-ı Defter Miktarları

Sıra No	Tereke Tutarı (Akçe)	Resm-i Kısmet (Akçe)	Resm-i Kısmet Yüzdesi	Harç-ı Defter (Akçe)	Harç-ı Defter Yüzdesi	Kaynak
1.	117031	3000	%2.563	1320	%1.127	ŞSS 309, s. 82, b. 2.
2.	39512	990	%2.505	495	%1.252	ŞSS 309, s. 84, b. 1.
3.	108540	3600	%3.316	1800	%1.658	ŞSS 309, s. 78, b. 1.
4.	8093	300	%3.706	100	%1.235	ŞSS 309, s. 90, b. 2.
5.	12059	300	%2.487	150	%1.243	ŞSS 309, s. 101, b. 3 ve devamı.
6.	25420	600	%2.360	300	%1.180	SŞS 312 (3), s. 3, b. 1.
7.	6688	165	%2.467	90	%1.345	SŞS 312 (3), s. 6, b. 1.

[388] SŞS 4, s. 34, b. 3.
[389] SŞS 4, s. 35, b. 3.
[390] ORTAYLI, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)", s. 259–260.

8.	27100	720	%2.656	360	%1.328	SŞS 312 (3), s. 18, b. 3.
9.	90109	2320	%2.574	1200	%1.331	SŞS 312 (3), s. 20, b. 5.
10.	3110	80	%2.572	40	%1.286	SŞS 312 (3), s. 26, b. 3.
11.	104941	3000	%2.858	1500	%1.429	SŞS 312 (3), s. 26, b. 5 ve devamı.
12.	2652	120	%4.524	60	%2.262	SŞS 312 (3), s. 32, b. 3.
13.	19706	480	%2.435	240	%1.217	SŞS 312 (3), s. 34, b. 3.
14.	16750	240	%1.432	120	%0.716	SŞS 312 (3), s. 35, b. 2.
15.	19210	480	%2.498	240	%1.249	SŞS 312 (3), s. 37, b. 2.
16.	23131	582	%2.516	291	%1.258	SŞS 312 (3), s. 37, b. 3.
17.	82652	2400	%2.903	1200	%1.451	SŞS 312 (3), s. 38, b. 3.
18.	19269	480	%2.491	240	%1.245	SŞS 312 (3), s. 41, b. 1.
19.	4440	120	%2.702	60	%1.351	SŞS 312 (3), s. 43, b. 2.
20.	8314	240	%2.886	120	%1.443	SŞS 312 (3), s. 46, b. 1.
21.	12236	300	%2.451	150	%1.22	SŞS 312 (3), s. 46, b. 3.
22.	4755	150	%3.154	90	%1.892	SŞS 312 (3), s. 47, b. 1.
23.	36199	900	%2.486	450	%1.243	SŞS 312 (3), s. 48, b. 4.
24.	79568	2000	%2.513	1000	%1.256	SŞS 20, s. 31, b. 2.
25.	9024	240	%2.659	120	%1.329	SŞS 312 (5), s. 2, b. 1.
26.	45455	1200	%2.639	600	%1.319	SŞS 312 (5), s. 3, b. 2.
27.	9613	240	%2.496	120	%1.248	SŞS 312 (5), s. 6, b. 2.
28.	94700	4200	%4.435	1800	%1.900	SŞS 312 (5), s. 8, b. 2.
29.	103551	2640	%2.549	1320	%1.274	SŞS 312 (5), s. 9, b. 1.
30.	5850	150	%2.564	90	%1.538	SŞS 312 (5), s. 11, b. 2.
31.	12380	500	%4.038	250	%2.019	SŞS 312 (5), s. 12, b. 1.
32.	31596	780	%2.468	420	%1.329	SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
33.	18990	450	%2.369	210	%1.105	SŞS 312 (5), s. 16, b. 1.
34.	88828	2784	%3.134	-	-	SŞS 17, s. 6, b. 1 ve devamı.
35.	44804	1119	%2.497	140	%0.312	SŞS 17, s. 12, b. 1 ve devamı.
36.	87894	2160	%2.457	420	%0.477	SŞS 17, s. 24, b. 1.
37.	90420	2259	%2.498	565	%0.624	SŞS 17, s. 25, b. 2.
38.	18550	465	%2.506	115	%0.619	SŞS 17, s. 27, b. 1.
39.	1707854	42840	%2.508	5400	%0.316	SŞS 17, s. 28, b. 1 ve devamı.
40.	102044	2538	%2.487	300	%0.293	SŞS 17, s. 32, b. 1.
41.	75600	1890	%2.5	225	%0.297	SŞS 17, s. 37, b. 2.
42.	7088	180	%2.539	30	%0.423	SŞS 17, s. 39, b. 1.
43.	90578	2250	%2.484	282	%0.311	SŞS 17, s. 40, b. 1.
44.	85063	2124	%2.496	230	%0.270	SŞS 17, s. 45, b. 1.
45.	249422	6240	%2.501	780	%0.312	SŞS 17, s. 46 b. 2 ve devamı.

Tabloda görüleceği üzere resm-i kısmet tutarları toplam tereke miktarına bağlı olarak değişmektedir. En yüksek resm-i kısmet tutarı 42840 akçe (%2.508) iken, en düşüğü ise 80 akçe (%2.572) dir. Bazı terekelerde %4'ün üzerinde resm-i kısmet alınmakla birlikte genellikle toplam tereke tutarının %2,5'i veya ‰ 25'i oranında resm-i kısmet alındığı söylenebilir. Binde on beş oranında resm-i kısmet alınması gerektiğini bildiren şikâyetler dikkate alındığında, binde yirmi beş olan resm-i kısmet oranlarının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. [391]

[391] 24 Kasım–3 Aralık 1708 (Evâsıt–i Ramazan 1120) tarihli belgede, Filibe Kazası sakinlerinden iken vefat eden Mustafa'nın oğlu İsmail, Filibe'de kassâm olan kişinin babasının terekesinden kanunda belirtilen binde on beş resm–i kısmete kanaat etmeyerek fazladan akçe almasından şikâyetçi olmuştur.

Harç-ı defter, 309, 312 (3), 20 ve 312 (5) numaralı sicillerdeki terekelerde genellikle resm-i kısmetin yarısı kadar alınmıştır. Bu sicillerdeki harç-ı defter yüzdeleri toplam tereke tutarının yaklaşık %1,25'ine tekabül etmektedir. 17 numaralı sicildeki harç-ı defter miktarlarının ise daha öncekilere göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu sicildeki harç-ı defter yüzdeleri toplam tereke tutarının %0,5'ine tekabül etmektedir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde varisi olmadan vefat eden kişilerin terekelerinin tamamı, varis olarak sadece eşi olduğu halde vefat edenlerin ise terekelerinin dörtte üçü beytü'l-mâla aitti. Beytü'l-mâl adına teslim alınan terekelerden de resm ve harç alınmıştır. Beytü'l-mâlı ilgilendirmeyen terekelerden farklı olarak alınan resme, resm-i adi denilmiştir. Resm-i adi ve harç-ı defter miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.8: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Beytü'l-mâla Ait Terekelerden Alınan Resm-i Adi ve Harç-ı Defter Miktarları

Sıra No	Tereke Tutarı (Akçe)	Resm-i Adi (Akçe)	Resm-i Adi Yüzdesi	Harc-ı Defter (Akçe)	Harc-ı Defter Yüzdesi	Kaynak
1.	6485	650	%10.023	325	%5.011	SŞS 312 (3), s. 4, b. 3.
2.	27033	2700	%9.987	800	%2.959	SŞS 312 (3), s. 11, b. 2 ve devamı.
3.	4338	430	%9.912	240	%5.532	SŞS 312 (3), s. 14, b. 1.
4.	2721	270	%9.922	135	%4.961	SŞS 312 (3), s. 21, b. 1.
5.	2059	200	%9.713	100	%4.856	SŞS 312 (3), s. 43, b. 2.
6.	70788	7200	%10.171	3600	%5.085	SŞS 20, s. 31, b. 3 ve devamı
7.	8198	859	%10.478	430	%5.245	SŞS 312 (5), s. 2, b. 2.
8.	11995	1200	%10.004	600	%5.002	SŞS 312 (5), s. 5, b. 1.
9.	5504	480	%8.720	240	%4.360	SŞS 312 (5), s. 10, b. 4.

Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 41, s. 617, b. 2693. 10–19 Temmuz 1736 (Evâil–i Rebiülevvel 1149) tarihli belgede ise Niş Kadısı Halit'in kanunda belirtilenden fazla resm–i kısmet almasından şikâyetçi olunmuştur. Söz konusu belgede, Mehmet isimli kişi Niş sakinlerinden olup ticaret veçhi ile ortağı olan el–Hâcc Ahmet'in yetimlerinin vasisi olduğunu söylemiştir. Müteveffa el–Hâcc Ahmet'in terekesi tahrir ve defter–i kasam olunduğunda, binde on beş akçe resm–i kısmet alınmasının kanun olduğunu, bu suretle resm–i kısmetin 200 kuruş yaptığını ifade etmiştir. Ancak Niş kadısı olan Halit'in buna kanaat etmeyerek resm–i kısmet adıyla haksız yere zorla 300 kuruştan fazla akçe aldığını belirtmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 328, b. 1161. 12–21 Şubat 1737 (Evâsıt–ı Şevval 1149) tarihli belgede ise daha önce fazladan resm–i kısmet aldığı için şikâyet edilen Niş kadısı Halit'in vefat ettiği, bu sefer de kendisinin terekesinden kanunda belirtilenden fazla resm–i kısmet alınması sebebi ile şikâyette bulunulduğu görülmüştür. Şikâyeti yapan Halit'in zevce–i sabıkı Ümmetullah'dır. Ümmetullah, aslen Üsküdar sakinlerinden olup Niş kadısı iken müddeti tamamında mazûlen İstanbul'a dönenen kocası Halit'in Sofya'da vefat ettiğini söylemiştir. Kocasının yanında bulunan eşya ve nükûdunun sulb–i sağir oğluna intikal ettiğini, ancak Sofya nâibinin eşya ve nükûdunu tahrir ettiğini ve kanunen binde on beş akçe olmasına rağmen resm–i kısmet için fazladan akçe talep ettiğini belirtmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 156, s. 138, b. 485.

10.	11873	1200	%10.106	600	%5.053	SŞS 312 (5), s. 11, b. 1.

Tablo incelendiğinde resm-i adi yüzdelerinin toplam tereke tutarı içindeki oranı %10 veya ‰100'e tekabül ettiği görülmektedir. Harç-ı defter yüzdeleri ise %5 civarındadır. Dolayısıyla beytü'l-mâla ait terekelerden alınan resm-i adi ve harç-ı defter miktarlarının, beytü'l-mâlı ilgilendirmeyen terekelerden alınan resm-i kısmet ve harç-ı defter miktarlarının dört katı kadar olduğu söylenebilir.

Terekelerden kâtib, çukadâr, muhzır ve mukayyid için de harç alınmıştır.[392] Bazı terekelerde bunların isimleri yazılıp hepsi için bir ücret kesintisi yapılırken bazılarında ise hepsine verilen ücretler ayrı ayrı kaydedilmiştir. Karşılaştırma yapmaya imkân vermesi açısından ücretlerin ayrı ayrı yazıldığı terekelerden elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.9: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahkemesi Görevlileri İçin Beytü'l-mâla Ait Terekelerden Tahsis Edilen Ücretler

Sıra No	Tereke Tutarı (Akçe)	Kalemiye (Akçe)	Çukadar (Akçe)	İhzariye (Akçe)	Kaydiye (Akçe)	Kaynak
1.	88828	600	351	120	82	SŞS 17, s. 6, b. 1 ve devamı
2.	44804	-	140	-	-	SŞS 17, s. 12, b. 1 ve devamı.
3.	87894	-	-	90	-	SŞS 17, s. 24, b. 1.
4.	90420	-	300	300	-	SŞS 17, s. 25, b. 2.
5.	18550	-	-	60	-	SŞS 17, s. 27, b. 1.
6.	1707854	10218	4830	2790	2880	SŞS 17, s. 28, b. 1 ve devamı.
7.	102044	300	300	105	100	SŞS 17, s. 32, b. 1.
8.	75600	300	-	-	150	SŞS 17, s. 37, b. 2.
9.	7088	60	30	30	-	SŞS 17, s. 39, b. 1.
10.	90578	282	282	-	-	SŞS 17, s. 40, b. 1.
11.	85063	-	300	-	-	SŞS 17, s. 45, b. 1.
12.	249422	-	780	120	-	SŞS 17, s. 46 b. 2 ve devamı.

Tabloya göre en yüksek ücret kalemiye ücretidir. İkinci sırada çukadara verilen ücretler yer almaktadır. Kalemiye ve çukadar ücretleri arasında orantı olmadığı görülmektedir. Çukadar ücreti bazen kalemiye ücreti ile aynı bazen de yarısı kadardır. Üçüncü sırada ihzariye ücreti bulunmaktadır. İhzariye ücreti bazı

[392] 10–19 Temmuz 1736 (Evâil–i Rebiülevvel 1149) tarihli belgede resm–i kısmet binde on beş, kassâmiye binde beş, kâtibiye iki buçuk, ihzariye ve imdâdiye binde iki buçuk olmak üzere toplam binde yirmi beş akçe alınmasının kanun olduğundan bahsedilmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 328, b. 1161.

terekelerde çukadar ücreti ile aynı olmakla birlikte genellikle daha düşüktür. En düşük ücret ise kaydiye ücretidir.

Kadıya, terekelerin yanı sıra tevzi defterlerinin düzenlenmesi için de ücret tahsis edilmiştir. Aynı zamanda nâib, kâtib, çukadâr, hüddâm-ı mahkeme (hüddâmiyye), muhzır başı ve muhzırlar ile mukayyide (kaydiye) de ücret verilmiştir. Bazı tevzi defterlerinde kadı ve nâib dışındaki görevlilerin tamamının veya birkaçının ücreti birlikte tahsis edilmiştir.[393] Kâtiblere verilen ücret-i kitabet genellikle kâtiblerin tamamına, bazen de doğrudan ismi belirtilen kâtibe tahsis edilmiştir. İsmi belirtilen kâtibe tahsis edilen ücretlerin de mahkeme kâtiblerinin tamamına tahsis edildiği düşünülmektedir. Muhzır başı ve muhzırlara tahsis edilen ücretler de genellikle ayrı ayrı yazılmakla birlikte bazen muhzır başı ve muhzırlara birlikte ücret tahsis edilmiştir. Hüddâmiye adı altında tahsis edilen ücretler mahkeme binasının temizlik, ısıtma ve aydınlanma gibi işleri ile uğraşan hademelere tahsis edilmiştir.[394] İncelenen döneme ait tevzi defterlerinde kadı ve yardımcılarına tahsis edilen ücretler için tablo 5.23'e bakılabilir.

2. Müftüler

Müftü, kendisine sorulan şer'î ve örfî meseleler hakkında önceden açıklanmış hükümlere göre görüş bildiren kişidir. Ulemanın başı olan şeyhülislâmın devlet merkezinde yaptığı vazifeyi, taşrada müftü yerine getirmiştir.[395] Müftüler, muhakeme yetkileri olmasa da şer'î hükümleri en iyi bilen ve davalar hakkında verilecek kararların hangi şer'î esaslara dayandırılacağını açıklayan bir makamın sahibi sıfatıyla kadılara yardımcı olmuş ve Osmanlı adlî teşkilatında önemli bir görev üstlenmişlerdir.[396]

---

[393] "... *harç–ı mahkeme ve kâtibiye ve hüddâmiye yetmiş guruş*..." Bk. SŞS 269, s. 107, b. 1; "... *kâtib efendiye ve kaydiye ve kethüdaya ve hüddâmiye ve baş çukadara ve muhzır başı ve muhzırâna iki yüz elli guruş*..." Bk. SŞS 311 (1), s. 21, b. 2 ve devamı.

[394] ÇADIRCI, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 87.

[395] UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 173.

[396] AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, Ankara 1955, C. 13, S. 1–2, s. 49; BAYINDIR, Abdülaziz, *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul 1986, s. 80.

Müftünün asli görevi görüşü istenilen meseleler hakkında fetva vermektir.[397] Ancak aynı zamanda kazada bulunan ilmiye mensuplarının kethüdasıdır ve bunlar arasındaki ihtilafların çözülmesinde rol oynamıştır. Padişah tarafından genellikle kazanın tanınmış bir müderrisine verilen müftülük resmi bir görev olarak kabul edilmemiş, müftü tayin edilen müderris esas vazifesi olan tedrisata devam etmiştir. Resmi bir görev olarak kabul edilmediğinden müftülük hizmeti için ayrı bir maaş tayin edilmemiştir. Ancak fetva verilen kişilerden bir miktar ücret almalarına müsaade edilmiştir.[398] Fetva makamı olmanın yanında tarikat şeyhliği, mütevellilik ve vaizlik de yapabilen müftüler buralardan da gelir elde etmişlerdir.[399]

Müftülerin tayin ve azl işlemleri 1574 yılına kadar sadrazam tarafından, bu tarihten sonra ise şeyhülislâm tarafından yapılmıştır.[400] Müftü, padişahın verdiği beratı müteakip şeyhülislâm tarafından kadıya gönderilen mektup ile göreve başlamıştır. İncelenen dönemde Sofya'ya müftü tayini ile ilgili sadece bir tayin mektubu tespit edilmiştir. 17–26 Ağustos 1728 (Evâsıt-ı Muharrem 1141) tarihli mektup ile Abdullah Efendi müftü olarak tayin edilmiştir. Mektupta, bundan önce müftü olan Hüseyin'in görevden alındığı ve müftülüğün boşta olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Sofya kadısının arzı ve ahalisinin mahzârı üzerine Abdullah Efendi'ye ifta izni verilmiştir. Abdullah Efendi'den bir meselenin dini-hukuki hükmünün açıklanması istendiğinde Hanefî mezhebine göre fetva vermesi, muteber kitaplardan nakl-i sarih eylemesi istenmiştir.[401]

Sofya müftüsü fetva makamı olmanın yanı sıra şer'î idareciler ile ilgili herhangi bir şikâyet söz konusu olduğunda meselenin araştırılması ve hakkın gözetilmesi noktasında devlet merkezi tarafından muhatap olarak görülmüştür. Nitekim 1706–1707 (h. 1118) yılında Sofya kadısı olan Seyyid Feyzullah Efendi'den

---

[397] MARDİN, Ebü'l-ulâ, "Fetva", *İA*, İstanbul 1993, C. 4, s. 583–584. Osmanlı Devleti'nde müftüler fetvaları dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefi fıkhı üzere veririlerdi. Bununla birlikte diğer mezheplere göre fetva veren müftülerin de varlığı bilinmektedir. Diyarbakır'da Hanefi müftüsünün yanı sıra Şafiî mezhebine göre fetva veren müftü de bulunmaktaydı. Bk. YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790–1840)*, Ankara 2014, s. 343.
[398] AKDAĞ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49.
[399] ÖZDEMİR, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785–1840)*, s. 206.
[400] CİN, Halil, AKYILMAZ, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 2011, s. 168–169.
[401] SŞS 309, s. 44, b. 1.

1000 kuruş alacağı olduğunu iddia eden Mahmut isimli kişinin şikâyeti üzerine yazılan hükümde, haklıya hakkının verilmesi Sofya müftüsünden istenmiştir.[402]

Sicillerden Sofya'da görev yapmış bazı müftülerin isimleri, görevde oldukları tarih ve özel hayatlarına dair bazı bilgiler tespit edilmektedir. Buna göre; 18 Haziran 1709 (9 Rebiülahir 1121) tarihinde Sofya müftüsü Şeyh Ali Efendi'dir.[403] 5 Mayıs 1721'de (8 Recep 1133) ise Şeyh Hüseyin Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet müftülük makamında bulunuyordu.[404] Bu tarihten sonra sâbık müftü Şeyh Ali Efendi ibn-i Ahmet ile müftü Şeyh Hüseyin Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet bazen birlikte bazen de müstakil olarak şühûdu'l-hâl sıfatı ile mahkemede dava dinlemişlerdir.[405] Şühûdu'l-hâl içerisinde müftülerin çocukları da yer almıştır. Sâbık müftü Ali Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılan[406] Müftüzâde Mehmet Efendi, babasıyla birlikte şühûdu'l-hâl olarak mahkemede bulunmuştur.[407] Yine müftü Şeyh Hüseyin Efendi'nin oğlu olduğu anlaşılan[408] Müftüzâde Şeyh İbrahim Efendi ise 20 Mart 1751 (22 Rebiülahir 1164) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde yer almıştır.[409] Sâbık müftü Şeyh Ali Efendi ile zamanın müftüsü Şeyh Hüseyin Efendi tevzi defterlerinin düzenlenmesine de birlikte katılmışlardır. Üstelik defterlerin düzenlenmesine katılanlar arasında ilk sırada bunların isimleri yer almıştır.[410]

Müftü Hüseyin Efendi, Mansur Hoca Mahallesi'nde bulunan vakıf bir evde oturmaktaydı.[411] Hüseyin Efendi'nin tespit edilebildiği kadarıyla Kasablar Sûkunda

---

[402] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 44, s. 371, b. 1592. Seyyid Feyzullah'm bir başka hükümde ise Yorgani? El-hâcc Mehmet isimli kişi tarafından şikâyet edildiği görülmüştür. El-hâcc Mehmet, Seyyid Feyzullah'ın zimmetinde olan 1924 kuruşluk alacağının ödenmesi için hükm-i hümayun talep etmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 44, s. 303, b. 1316.
[403] SŞS 4, s. 43, b. 2.
[404] SŞS 312 (1), s. 1, b. 2.
[405] SŞS 269, s. 1, b. 2.
[406] Ali Efendi vefat ettiğinde veraseti oğlu Mehmet Efendi ile kızı Hatice'ye intikal etmiştir. Bk. SŞS 312 (3), s. 30, b. 1.
[407] SŞS 269, s. 188, b. 1.
[408] Hüseyin Efendi 22 Eylül 1725 (14 Muharrem 1138) tarihli dükkân satışını oğlu İbrahim aracılığı ile yapmıştır. Bk. SŞS 309, s. 72, b. 1.
[409] SŞS 17, s. 35, b. 1.
[410] SŞS 269, s. 2, b. 1; s. 34, b. 1; s. 170, b. 3.
[411] SŞS 312 (3), s. 35, b. 1.

bir bab kasab dükkânı,[412] Alaca Mescid Mahallesi'ndeki çömlekçi karhanesi[413] ve Leşniça Nehri üzerinde üç göz değirmeni ile bahçe ve tarlası[414] vardı.

Hüseyin Efendi'nin yerine 17–26 Ağustos 1728'de (Evâsıt-ı Muharrem 1141) Abdullah Efendi müftü tayin edilmiştir.[415] Abdullah Efendi büyük ihtimalle, 6 Eylül 1725'de (27 Zilhicce 1137) Kara Danişmend Mahallesi'nden biri 230 kuruşa diğeri 70 kuruşa olmak üzere iki ev satın alan;[416] 4 Ağustos 1728 (27 Zilhicce 1140) tarihli davanın şühûdu'l-hâli içerisinde bulunan[417] sâbık Niş müftüsü Abdullah Efendi ibn-i Bektaş ile aynı kişidir. Abdullah Efendi'nin müftülüğü çok uzun sürmemiştir. Nitekim 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143) tarihli belgede Şeyh Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza'dan müftü olarak bahsedilmektedir.[418]

Ali Efendi isimli daha önceki müftü ise bu tarihlerde vefat etmiştir. 13 Temmuz 1731 (8 Muharrem 1144) tarihli belge, Yazıcızâde Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden eski müftü Şeyh Ali Efendi ibn-i Ahmet'in varisleri olan oğlu Mehmet Efendi ile kızı Hatice arasındaki terekeye idhâl davası ile ilgilidir.[419]

Eski müftülerden Şeyh Hüseyin Efendi'nin ismi ise mahkeme kayıtlarında geçmeye devam etmiştir. Hüseyin Efendi, 18 Mayıs 1731 (11 Zilkade 1143) tarihli

---

[412] Belücek/Bölücek vakfına her ay 50 akçe mukâtaa–i zemini olan bu dükkânı, vekili olan oğlu İbrahim Efendi aracılığı ile 26 Haziran 1728 (18 Zilkade 1140) tarihinde Kasap Hüseyin Beşe ibn–i Mustafa'ya 80 kuruşa satmıştır. Bk. SŞS 309, s. 72, b. 1.

[413] SŞS 269, s. 182, b. 1.

[414] Hüseyin Efendi değirmen, bahçe ve tahminen dört keyl tohum ekilir tarlasını 13 Ağustos 1728 (7 Muharrem 1141)'de Çeribaşı Recep Ağa'ya 300 kuruşa satmıştır. Bk. SŞS 309, s. 75, b. 3.

[415] SŞS 309, s. 44, b. 1.

[416] SŞS 306, s. 96, b. 3 ve devamı.

[417] SŞS 309, s. 38, b. 1.

[418] Şeyh Ali Efendi bu belgede el–Hâcc İsmail Mahallesi sakinlerinden dülger Nikola'nın Iskar Nehri üzerinde dair eden altı göz değirmendeki sülüs hissesini 80 kuruşa satın almıştır. Bk. SŞS 312 (3), s. 24, b. 2.

[419] Hatice, babası Şeyh Ali Efendi'nin vefatından 17 sene önce Yazıcızâde Mahallesi'ndeki evini 12000 paraya ve Kazicane Köyündeki değirmenini ise 100 kuruşa kendisine sattığını söylemiştir. Zeynep ve Nefise isimli cariyeleri satın alırken babasının bir miktar akçe verdiğini, 24 seneden beri bahsi geçen menzil içerisinde bulunan eşyaları ise kendisine cihaz (çeyiz) namıyla verdiğini söylemiştir. Babasının bunlar ile ilgili kendisinin zimmetini ibra ve iskât eylediğini iddia etmiş, tüm bu iddialarının babası tarafından kendisine verilen ve babasının hatt–ı hatemâtını havi defterde yazılı olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen kardeşi Mehmet Efendi'nin bunları mirasa dâhil etmek istediğini söylemiş, bu isteğinden vazgeçmesini talep etmiştir. Mehmet ise bunları mirasa katmak istediğini kabul etmiş, ancak kız kardeşinin mülkü olduğunu inkâr etmiştir. Bunun üzerine Hatice, zaim İsmail Ağa ibn–i Ahmet ve diğer İsmail Ağa isimli kişileri mahkemeye tanık olarak getirmiştir. Tanıklar ifadelerinde Hatice'nin söylediklerine şahitlik etmişlerdir. Mahkeme de Mehmet Efendi'nin haksız talebini reddetmiştir. Bk. SŞS 312 (3), s. 30, b. 1.

davaya tanık olarak katılmıştır.[420] Zamanın müftüsü Şeyh Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza ise 10 Eylül 1731 (8 Rebiülevvel 1144) tarihli menzil defterinin düzenlemesine iştirak etmiştir.[421] 15 Ağustos 1739 (10 Cemazielevvel 1152) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde de ismi geçen Ali Efendi'den bu tarihte eski müftü olarak bahsedilmiştir.[422] 10 sonrasına ait 21 Ocak 1749 (Gurre-i Safer 116) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde müftü olarak yine Şeyh Ali Efendi'nin ismi vardır.[423] 21 Ağustos 1750 (18 Ramazan 1163) tarihli davanın şühûdu'l-hâlinde ise müftü Şeyh Abdullah Efendi'nin ismi geçmektedir.[424]

3. Müderrisler

Osmanlı medreselerinde dini ve akli ilimleri talebelere aktaran müderris, tedrisâtın başındaki kişidir. İncelenen dönemde Sofya'da müderrislik yapan bazı kişilerin isimleri tespit edilmiştir. Bunlar; Hasan Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet,[425] el-Hâcc Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza,[426] el-Hâcc Hasan Efendi,[427] Mustafa Efendi ibn-i Mehmet Efendi,[428] Hüseyin Efendi,[429] Mehmet Sadık Efendi, Ataullah Efendi ve el-Hâcc Süleyman Efendi,[430] Seyyid Ebubekir Efendi ve Mehmet Efendi'dir.[431]

Müderris olarak bahsedilen kişiler genellikle şühûdu'l-hâl içerisinde yer almıştır. Bunlardan el-Hâcc Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza ile Mustafa Efendi ibn-i Mehmet Efendi'yi ayrı tutmak gerekmektedir. Nitekim müderris Mustafa Efendi aynı zamanda Bâb mahkemesi nâibliği de yapıyordu.[432] El-Hâcc Ali Efendi ise, 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143) tarihli belgede müftü olduğu belirtilen Şeyh Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza ile aynı kişi olmalıdır.[433]

---

[420] SŞS 312 (3), s. 24, b. 3.
[421] SŞS 309 BİS (1), s. 199, b. 1.
[422] SŞS 312 (5), s. 3, b. 1.
[423] SŞS 312 (8), s. 68, b. 1.
[424] SŞS 17, s. 14, b. 2 ve s. 15.
[425] SŞS 4, s. 3, b. 1.
[426] SŞS 312 (1), s. 9, b. 1; SŞS 309, s. 72, b. 3.
[427] SŞS 312 (1), s. 58, b. 4.
[428] SŞS 269, s. 118, b. 2.
[429] SŞS 269, s. 142, b. 4 ve s. 147.
[430] SŞS 312 (8), s. 68, b. 2.
[431] SŞS 17, s. 38, b. 3 ve devamı.
[432] SŞS 269, s. 118, b. 2.
[433] SŞS 312 (3), s. 24, b. 2.

Sofya'da müderris olan Mevlâna Şeyh Ali, Sofu Mehmet Paşa tarafından yaptırılan medresede görev yapmıştır. Günlük 50 akçe ücret alan Ali Efendi, 16–25 Ağustos 1720 (Evâsıt-ı Şevval 1132) tarihli belgede 20 seneden beri talebe-i ulûma ders verdiğini ifade etmiştir. Ancak bir müddetten beri ashâb-ı agrazdan bazı kişilerin müdahalesi ile görevini yapamadığını söylemiştir. Bu kişilerin meşru olmayan emirlerine uymadığından dolayı kendisini rahat bırakmadıklarını iddia etmiştir. Müderrisliğin kendisi tarafından yapılması ve kimsenin müdahalede bulunmaması için emr-i şerif talep etmiştir.[434]

Müderris Seyyid el-Hâcc Ebubekir Efendi, günlük 15 akçe ile Mahmut Paşa-yı Veli Camii'nde ders-i âmm olarak görev yapmıştır. Ancak aldığı paranın geçimini sağlamak için yeterli olmaması nedeniyle Gül Camii Medresesi müderrisliğinin de kendi uhdesi verilmesine istemiştir. Bu isteği kabul edilen Ebubekir Efendi'ye Gül Camii Medresesinde tedris eylemek şartıyla, Üsküb cizyesi malından almak üzere 40 akçe tayin edilmiştir.[435]

10–19 Şubat 1739 (Evâil-i Zilkade 1151) tarihinde ise Mevlâna Mansurî Abdurrahman Efendi Sofya'ya ders-i âmm olarak tayin edilmiştir. Bu tayin askeri ıslahatların öne çıktığı bir dönemde eğitim alanında da ıslahat yapılmaya çalışıldığını ve bunun sadece devlet merkezi ile sınırlı kalmayıp taşradaki şehirlere de yansıdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Sofya'daki eğitim hayatının eskiden olduğu gibi hareketli ve ileri seviyede olmadığını da göstermektedir. Nitekim söz konusu tayin beratında Sofya'nın Rumeli Eyaleti'nin kürsi (merkez) memleketi ve eski zamanlardan beri ilim merkezi olduğu, ancak bir müddetten beri ders ve talimden geri kaldığı belirtilmiştir. Bu büyük memleketin mümkün mertebe eski haline döndürülmesi için Abdurrahman Efendi Sofya'ya ders-i âmm olarak tayin edilmiştir. Kendisinin Kuran-ı azimüş-şanın yanı sıra naklî, aklî ve sair ilimler konusunda yetkin, liyakatli bir kişi olduğu belirtilmiştir. Maaş için Sofya'da bulunan Mahmut Paşa-yı Veli evkafından günlük 15 akçe tayin edilmiştir. Ancak bu paranın bütün vaktini eğitime ayıran bir kişiye yetmeyeceği belirtilmiş, bu nedenle rahat etmesi ve aklını başka şeyler ile meşgul etmemesi için Sofya cizyesi malından da günlük 25 akçe tahsis edilmiştir. Mevlâna Abdurrahman Sofya'ya ulaştığında Mahmut Paşa

[434] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 87, s. 110, b. 1.
[435] BOA, C.MF., D. 130, G. 6495, b. 1.

medresesinde hususi bir yer var ise oraya yoksa başka medreseler, ribat ve hücrelerden münasib bir yere yerleştirilmesi ve kendisine yardımcı olunması istenmiştir.[436]

4. Nakibü'l-eşrâf Kaymakamları

Osmanlılar, ilk zamanlardan itibaren Hz. Peygamberin soyundan gelenlere büyük saygı göstermiştir. Seyyidler, askeri zümreden kabul edilmiş, vergi muafiyeti ve bazı imtiyazlar tanımıştır.[437] Sadece seyyidlerin işleri ile ilgilenmek üzere ilk defa 1400 yılında, Yıldırım Bayezit zamanında Sâdât Nezareti kurulmuştur. Nezaret, II. Bayezit döneminde Nakibü'l-eşrâflığa dönüşmüştür.[438] Nakibü'l-eşrâfın öncelikli görevi ellerinde seyyid olduklarına dair beratı bulunan kişilere tanınan imtiyazları korumak ve bu imtiyazlardan yararlanmak için seyyid olduğunu iddia eden sahte seyyidler (müteseyyid) ile mücadele etmekti.[439] Nakibü'l-eşrâf, seyyidlerin soylarına yakışmayan işlerde çalışmalarına ve seyyidelerin kendilerine denk olmayan erkekler ile evlenmelerine müsaade etmezdi. Fey ve ganimetten düşen hisseleri seyyidlere dağıtır, seyyidlerin haklarını gözettiği gibi başkalarının hak ve hukukuna da saygı göstermelerini sağlardı. Seyyidler arasındaki ihtilafları çözer, suçu sabit olanların cezalarını tatbik ederdi.[440]

Seyyidlere ait bu tür işler, devlet merkezinde nakibü'l-eşrâf tarafından görülürken taşrada ise nakibü'l-eşrâfın vekili durumunda olan nakibü'l-eşrâf kaymakamı tarafından yerine getirilmiştir. İncelenen dönemde Sofya'da bir nakibü'l-eşrâf kaymakamı bulunuyordu. 19 Ocak 1709 (8 Zilkade 1120) tarihli davaya tanık olarak katılanlardan birisi Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden nakibü'l-eşraf eski kaymakamı Seyyid Mehmet Efendi ibn-i Seyyid Mustafa'dır.[441] O zamanki nakibü'l-eşraf kaymakamı ise Seyyid Mehmet Efendi ibn-i Hasan'dır.[442] Seyyid

---

[436] BOA, MHM. d 145, s. 338, b. 1410.

[437] IŞIK, Ayhan, "Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni", *Din ve Hayat*, İstanbul 2014, S. 23, s. 63–65. Seyyid ve şerifler hakkında bk. KILIÇ, Rüya, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.

[438] SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l–Eşrâflık Müessesesi*, Ankara 2003, s. 52, 57.

[439] Ahmet Rıf'at, *Devhatü'n–nukabâ Osmanlı Toplumunda Sâdât–ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar*, Haz. Hasan Yüksel–M. Fatih Köksal, Sivas 1998, s. 22–24.

[440] IŞIK, "Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni", s. 62.

[441] SŞS 4, s. 10, b. 1.

[442] SŞS 4, s. 9, b. 2. Seyyid Mehmet Efendi, 29 Ocak 1120 (18 Zilkade 1120)'de Seyyid Mehmet Çelebi ve Seyyid Recep Çelebi ibn–i el–Hâcc isimli kardeşlerin Alaca Mescid Mahallesi'ndeki

Mehmet Efendi, 16–25 Ağustos 1720 (Evâsıt-ı Şevval 1132) tarihli belgeye göre, hac yolunda vefat etmiştir.[443]

Seyyid Mehmet Efendi'den sonra ismi tespit edilen nakibü'l-eşraf kaymakamı Seyyid Mustafa Ağa'dır. Seyyid Mustafa Ağa, ber vech-i malikâne olarak idare olunan Sofya, Köstendil, Üsküb ve tevabii adet-i ağnam mukataası içerisinde yer alan Sofya, Şehirköy, Berkofça, Breznik, İznepol, Radomir ve Serşenk kazalarının 1721–1722 (h. 1134) ve 1722–1723 (h. 1135) seneleri rüsûm-ı ağnam, adet-i gulâmiye ve resm-i ağıl vergilerini iltizam etmiştir.[444]

Sofya nakibü'l-eşraf kaymakamı 21 Ocak 1728'de (8 Cemazielahir 1140) Hüseyin Efendi,[445] 22 Temmuz 1728'de (14 Zilhicce 1140) ise Seyyid Mustafa Efendi ibn-i Seyyid Mehmet Efendi'dir.[446] 28 Ekim 1750'de ise (27 Zilkade 1163) Zaim Seyyid Osman Ağa ibn-i merhum İsmail Ağa'dır.[447]

5. Cami ve Mescidlerin Dini Görevlileri

Osmanlı Devleti'nde cami ve mescidlerde görev yapan imam, hatîb, vâiz ve müezzin gibi dini görevliler, medrese eğitimi almış olma zorunlulukları bulunmamalarına rağmen ulema sınıfı içerisinde yer almışlardır. Bunların vazifelerini yapacak liyakate ve dini bilgiye sahip olmaları göreve tayin edilmeleri için yeterli görülmüştür. Bahsedilen görevler genellikle babadan oğula geçmiştir. Vefat eden kişinin görev beratları varsa oğullarından birine verilmiştir.[448] Beratlarda

---

evlerini ala tarîkü'l–istiğlâl 65 kuruşa satın almış, evi tekrar bir yıllığına kendilerine kiralamıştır (SŞS 4, s. 9, b. 3). 22 Mayıs 1709 (12 Rebiülevvel 1121) tarihli belgeye göre de Debbağlar sûkunda odaları bulunmaktaydı (SŞS 4, s. 39, b. 2).

[443] Seyyid Mehmet Efendi'nin Ayşe ve Sakine isimli iki sağire kızı vardı ve arkadaşı el–Hâcc Mustafa'yı vasi–i muhtar tayin etmişti. El–Hâcc Mustafa, eşyalarını Sofya'ya getirmiş ancak bir miktar eşyasını ahz etmiştir. Vesayet hususundaki ihaneti sebebi ile azledilerek yerine Mehmet isimli birisi vasi tayin edilmiştir. Daha sonra bu da azl edilerek valideleri Safiye vasiye tayin olunmuştur. Mehmet, vasiliği ile ilgili olarak muhasebesini görmüş, zimmetinde olan para ve eşyaları Safiye'ye teslim etmiş, bu hususta kimse ile davası kalmadığına dair hüccet almıştır. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 87, s. 78, b. 1.

[444] SŞS 269, s. 9, b. 3; SŞS 269, s. 73, b. 1.

[445] SŞS 20 a, s. 50, b. 1.

[446] SŞS 309, s. 73, b. 2.

[447] SŞS 17, s. 19, b. 1; SŞS 17, s. 47, b. 2.

[448] BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 98.

isimlerinin yanında veled-eş[449] ifadesi bulunan kişiler, görevlerini vefat eden babalarından almışlardır.[450]

İmam, hatîb, vâiz ve müezzin olarak tayin edilenler kendi istekleri ile görevlerini bırakmadığı sürece, ölene kadar vazifelerine devam edebilirlerdi. Ancak görevlerini layıkı ile yerine getirmeyenler azledilerek yerlerine başkaları tayin edilirdi. Nitekim Sofya mahkemesine gelen sözüne güvenilir kişiler, Paşa sarayı karşısındaki Çelebi Camii'nde günlük beş akçe ücret ile imam ve hatip olan Seyyid Yahya'nın müdmin-i hamr yani içki bağımlısı olması sebebi ile görevini yapmadığını söylemişlerdir. Bu sebeple görevden alınmasını ve yerine Seyyid Abdülhalim ibn-i Ahmet'in tayin edilmesini istemişlerdir.[451]

İmam, hatîb, vâiz ve müezzin olarak görev yapanlar maaşlarını hizmet verdikleri cami ve mescidlerin vakıflarından almışlardır. Vakıfların zamanla gelirlerinin azalması nedeniyle bazı mukataa gelirlerinden bunlara tahsisatlar yapılmıştır. İncelenen dönemde Sofya'da görev yapan imam, hatîb, vâiz ve müezzinlere Sofya ihtisâb ve gümrük mukataasından ücret verilmiştir. Bunların 1724–1725 (h. 1137) ve 1725–1726 (h. 1138) yıllarına ait günlük ve yıllık ücretleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.10: Sofya'da Cami ve Mescidlerde Vazifeli Dini Görevlilerin Günlük ve Yıllık Ücretleri (H. 1137 ve 1138 Yıllarında)

Sıra No	Görevlinin İsmi	Görevi	Görev Yeri	Günlük / Yıllık Ücreti (Akçe)	Kaynak: D. BMK. SMM 6
1.	Süleyman ibn-i Mustafa	Müezzin ve Devir-hân	Gül Camii	2 / 720	Vsk. 11.
2.	Seyyid Süleyman ibn-i Mustafa	Müezzin	Yazıcızâde Camii	3 / 1080	Vsk. 12.
3.	Molla Tahir	İmam ve hatîb	Cafer Çelebi Camii	5 / 1800	Vsk. 13.
4.	Mustafa	Hatîb	Gül Camii	6 / 2160	Vsk. 16.
5.	Ahmet Halife ibn-i Abdullah	Müezzin	Cami-i kebir/ Sultan Bayezit Camii	5 / 1800	Vsk. 17.

[449] Veled–eş, çocuk anlamındaki veled kelimesi ile Farsça üçüncü şahıs zamiri –eş ekinin birleşmesinden meydana gelip, onun oğlu manasındadır.
[450] BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 53; Vsk. 61; Vsk. 62; Vsk. 72; Vsk. 81.
[451] BOA, C. EV., D. 346, G. 17579.

6.	Mustafa ibn-i Ahmet	İmam	Yazıcızâde Mescidi	4 / 1440	Vsk. 19.
7.	Şeyh Hüseyin	Vâiz	Gül Camii/ Sultan Bayezit Han Camii	8 / 2880	Vsk. 21.
8.	Hüseyin ibn-i el-Hâcc Mehmet	İmam	Fethiyye Camii	23 / 8280	Vsk. 23.
9.	Seyyid Ahmet ibn-i Hüseyin	İmam ve hatîb	Bâlî Efendi Camii	20 / 7200	Vsk. 24.
10.	Ali ibn-i el-Hâcc Hamza	İmam	Sultan Bayezit Han Camii	9 / 3240	Vsk. 26.
11.	Şeyh Mehmet ibn-i Mahmut	İhlâs-hân	Sultan Murat Han Camii	5 / 1800	Vsk. 27.
12.	Hasan Efendi ibn-i İbrahim	İhlâs-hân	Sultan Mehmet Han Camii	5 / 1800	Vsk. 29.
13.	Mehmet	İmam	Kara Hisar Mescidi	5 / 1800	Vsk. 30.
14.	Mustafa Halife	Hatîb	Abdi Hoca Camii	5 / 1800	Vsk. 36.
15.	Mehmet Halife	İmam	Abdi Hoca Camii	5 / 1800	Vsk. 37.
16.	Mehmet ibn-i Ahmet	Müezzin ve İhlâs-hân	Sultan Mehmet Han Camii	13 / 4680	Vsk. 42.
17.	Osman Halife veled-i Şeyh Yusuf	Müezzin	Fethiyye Camii	5 / 1800	Vsk. 44.
18.	Ali ibn-i Ahmet	Müezzin	Mahmut Paşa Camii	8 / 2800	Vsk. 48.
19.	Abdullatif ibn-i İbrahim	Müezzin	Sultan Murat Han Camii	6 / 2160	Vsk. 50.
20.	Şeyh Mehmet ibn-i Mahmut	Vâiz	Mahmut Paşa Camii	10 / 3600	Vsk. 51.
21.	Molla Abdullah ibn-i Velieddin	İmam	Fethiyye Camii	5 / 1800	Vsk. 52.
22.	Süleyman ibn-i Ahmet	Müezzin	Abdi Hoca Camii	4 / 1440	Vsk. 53.
23.	Mehmet Halife ibn-i Şeyh Ali	Hatîb	Veziriazam Siyavuş Paşa Camii	10 / 3600	Vsk. 54.
24.	Mevlâna Ali ibn-i Ahmet	İmam	Sultan Murat Han Camii	15 / 5400	Vsk. 55.
25.	İsmail	Müezzin	Sungurlar Camii	5 / 1800	Vsk. 57.

Tabloda ismi geçen görevlilerin tamamına yakını kadının arzı üzerine tayin edilmiştir. Siyavuş Paşa Camii hatîbi Mehmet Halife'nin tayinini ise Siyavuş Paşa evkafı mütevellisi arz etmiştir.

Ücretler günlük olarak hesaplanmış, yıllık olarak verilmiştir. En yüksek ücreti günlük 23 akçe, yıllık 8280 akçe ile Fethiyye Camii imamı Hüseyin almıştır. En düşük ücret ise günlük iki akçe, yıllık 720 akçe ile Gül Camii müezzini ve devir-hânı Süleyman'a verilmiştir.

Tablo incelendiğinde bazı kişilerin aynı anda birden fazla camide görev yaptıkları görülmektedir. Mesela Sultan Murat Han Camii'nde ihlâs-hânlık yapan Şeyh Mehmet ibn-i Mahmut aynı zamanda Mahmut Paşa Camii'nde vaizlik yapmıştır. Yine imam ve hatîbliğin aynı kişinin uhdesine verilmesinin yanı sıra müezzin ve devir-hânlık[452] ile müezzin ve ihlâs-hanlık[453] görevlerinin aynı kişilerin uhdesine verildiği de görülmüştür.

a. Mahalle İmamları

Öne geçmek, sevk ve idare etmek manasındaki Arapça emm kökünden gelen imam kelimesi, cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse ve devlet başkanı anlamlarını taşır.[454] Osmanlı Devleti'nde ise cemaate namaz kıldıran kişi manasında kullanılmıştır. İmamlar, dini görevliler içerisinde büyük öneme sahiplerdi. Namaz kıldırma dışında çeşitli görevlerin yerine getirilmesinde rol oynamışlardır. Bu noktada özellikle mahalle imamlarının ayrı bir yeri vardı.[455] Nitekim modern anlamda muhtarlık teşkilatının kurulduğu 1829 yılına kadar muhtarlık vazifesi mahalle imamları tarafından yerine getirilmiştir.[456]

Osmanlı Devleti'nde mahalle imamlarının namaz kıldırmak ve mahalle ahalisinin camiye devam etmesini, İslâmi kurallara göre yaşamasını ve dini vecibelerini yerine getirmesini sağlamak gibi asli vazifeleri vardı. Bunun yanı sıra şehir ve mahalle hayatının düzenlenmesine dair pek çok sosyal, iktisadi ve kültürel görevleri de bulunmaktaydı. İmamlar, mahallede kaç hane olduğunu, mahalle sakinlerinin ekonomik ve medeni durumlarını bilirdi. Mahalleye yeni taşınanları tespit eder ve bu kişilerin kefalet sistemine dâhil edilmesini sağlardı. Yeni doğanları kayıt altına aldıkları gibi vefat edenleri de kayıtlardan düşürürlerdi. Mahalle ahalisi arasındaki küçük çaplı anlaşmazlıkların çözümü, mahallenin temizliği gibi

---

[452] Devir–hân, vâkıfın şartı gereği belirlenen herhangi bir gün öğle namazından önce mülk sûresi veya başka bir sûre–i şerif okuyan kişidir. Devir ve teselsül suretiyle okunduğu için devir–hânlık denmiştir. Bk. https://www.vgm. gov.tr, *Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Son erişim: 07.09.2018.

[453] İhlâs–ı şerif okuyan kişidir. Bk. ÖZTÜRK, Nazif, "Koca Mustafa Paşa Vakıfları ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2004, S. XXVII, s. 23.

[454] KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "İmam", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 178. İmâmet (imamlık), amme hukuku söz konusu olduğunda devlet başkanlığı; ibadetlerde ise cemaate namaz kıldırma anlamını taşır. Olası bir karışıklığı önlemek adına birincisine büyük imamet, ikincine ise küçük imamet veya namaz imamlığı denilmiştir. Bk. ÖĞÜT, Salim, "İmam–Fıkıh", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 188.

[455] BEYDİLLİ, Kemal, "İmamlık–Osmanlı Devleti'nde", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 181.

[456] ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 103.

meselelerle yakından ilgilenirlerdi. Kadıdan aldıkları izinnâmelerle evlenecek çiftlerin nikâhlarını kıyarlardı. Mahallenin asayiş ve güvenliğinden de doğrudan sorumlu tutulmuşlardı. Mahallede içki içenlerin ve fuhuş yapanları tespiti ve ihracında söz sahibi idiler. Mahallenin eğitim-öğretim işleriyle de ilgilenmişlerdir. Mahalle mektebinin, çeşmesinin, cami ve mescidlerinin bakım ve onarımı da imamların vazifeleri arasında yer almaktaydı.[457]

Sofya'da sakin kefere taifesi ile imam Hüseyin Efendi arasındaki davanın kaydedildiği 27 Kasım 1708 (14 Ramazan 1120) tarihli belge, imamların mahalle içindeki mali görevlerini ve bunun için nasıl örgütlendiklerini göstermektedir. Hüseyin Efendi belge içerisinde 1697–1698 (h. 1109) yılında baş imam (reîsü'l-eimme) olduğunu, kefere taifesinden alınacak salyânelerin toplanması için mahalle imamlarını çağırdığını, imamlardan mahallerinde sakin olan kefere reayasından lazım gelen salyânelerini toplamalarını istediğini söylemiştir.[458] Hüseyin Efendi'nin söylediklerinden mahalle imamlarının üstünde bir baş imam bulunduğu, bunun vergileri toplamak için imamları organize ettiği ve mahalle imamlarının vergi toplama ile görevli oldukları anlaşılmaktadır.

16–25 Ekim 1747 (Evâsıt-ı Şevval 1160) tarihli ferman da imamların mahalle içindeki görevleri hakkında bilgi vermektedir. Bu fermanda taşradan İstanbul'a ev göçü yasak olmasına rağmen bazı kişilerin ev göçü[459] ile İstanbul'a geldikleri

---

[457] Mahalle imamlarının görevleri hakkında bk. KAZICI, Ziya, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Mart 1982, C. V, S. 3, s. 29–35; BEYDİLLİ, "İmamlık–Osmanlı Devleti'nde", s. 181–182; Aynı yazar, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 5–12; HIZLI, Mefail, "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", *Tesam Akademi Dergisi*, Bursa 2014, C. 1, S. 1, s. 45–49.

[458] SŞS 4, s. 3, b. 1.

[459] Osmanlı Devleti, reayanın oturduğu yerleri terk ederek başka şehirlere özellikle de İstanbul'a göç etmesine izin verilmemesini istemiştir. Nitekim 12 Haziran 1724 (Evâsıt–ı Ramazan 1136) tarihli belge İstanbul'a gitmenin kolay olmadığını göstermektedir. Söz konusu belgede Hacı Mustafa isimli kişi hemşiresi Hayriye Hatun'un bir husus için Sofya'ya gittiğini, tekrar İstanbul'a gelmek istediğini söylemiştir. Yolculuğuna muhalefet olunmaması için hükm–i hümayun istemiştir. Hayriye Hatun'un İstanbul'da Bostancıbaşı Ağa Mahallesi ahalisinden olduğunu, mahalle imamı Mehmet Efendi ve ahalisinden dört kişinin haber vermesi ile İstanbul'a dönmesi için izin verilmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 101, s. 269, b. 2. Diğer taraftan Köylü reayanın toprağını terk ederek şehirlere yerleşmesine de müsaade edilmemiştir. Toprağını terk edenler çift bozan resmi ile cezalandırıldıkları gibi tekrar eski yerlerine döndürülmek istenmişlerdir. Ancak yerleştikleri yerlerde 15 sene veya daha fazla bir süre ikamet edenler, oranın reayası olarak kabul edilmişlerdir. Buna rağmen şehirlere yerleşen reaya geldikleri yerlerin idarecileri tarafından çeşitli bahanelerle rahatsız edilmişlerdir. Konu ile ilgili 12–21 Ocak 1720 (Evâil–i Rebiülevvel 1132) tarihli bir kayıtta, Kuru Çeşme Mahallesi sakinlerinden Avram ile [Bop] Miloş Mahallesi sakinlerinden İstefan, aslen İvrace hâssı reayasından olduklarını ancak 40 yıldan beri Sofya'da ikamet etiklerini, 15 yıl önce gerçekleştirilen tahrirde şehrin avarızhanesine dahi kayd olduklarını söylemişlerdir. İvrace'de çift bozan resmi icap eden yerlerinin de

bildirilmiştir. İstanbul'a işi ve izini olmayan kimselerin gelmemeleri, buna rağmen gelenlerin mahalle imamları tarafından idarecilere bildirilmeleri istenmiştir.[460] Bu istek her ne kadar İstanbul'daki mahalle imamlarını ilgilendiriyor olsa da imamlarınm mahallenin yöneticisi olarak devlet tarafından muhatap alınmalarını, mahallelerinin teftişinden sorumlu olmalarını ve idareciler ile olan irtibatlarını göstermesi bakımından önemlidir.

İncelenen döneme ait Sofya şer'iyye sicillerinde çok sayıda mahalle imamının ismi geçmektedir. Mahalle imamları genellikle şühûdu'l-hal, tanık ve şahit sıfatları ile mahkemede bulunmuşlardır. Ev satışlarında,[461] mütevelli tayinlerinde,[462] avarız vakıflarının mütevellileri ile mahalle sakinleri veya varisleri arasındaki alacak-verecek davalarında,[463] vefat eden mahallelinin varisleri arasındaki miras davalarında,[464] mahallede çıkan yangınlarda,[465] mahalle içerisinde yaşanan yaralama ve katl olaylarında,[466] ahlak dışı davranışlarda bulunan kişiler hakkında yapılan tahkikatlarda[467] ve bunların mahalleden ihraçlarında[468] imamların ismi ilk sıralarda yer almıştır.

Sofya şer'iyye sicillerinde isimleri geçen imamların görev yerleri ve görevde oldukları tarihler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

olmadığını belirtmişlerdir. Buna rağmen İvrace hâssının ber vech–i malikâne mutasarrıfı olan Emin Hüseyin Ağa'nın vekili Mehmet'in, kendilerinden 300'er akçe çift bozan resmi almak istediğin söylemişlerdir. Murâfaa olduklarında Mehmet'in bu isteğinden men' edildiğini ancak buna rağmen bu isteğinden vazgeçmeyerek kendilerini rencide ettiğini belirtmişlerdir. Bu isteğinden vazgeçmesi için emr–i şerif istemişlerdir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 83, s. 339, b. 2.

[460] Fermanın devamında, ev göçü ile gelenlere sorulduğunda eğer vali, kuzât, ayan ve murabâhacı zulümlerinden şikâyet ederler ise şikâyetlerinin gizlice araştırılacağı belirtilmiştir. Gerçek olduğu anlaşılırsa buna sebeb olan valiler ise tenkil ve tedip edilecekleri; kadılar ise azl ve ceride–i kazadan isimlerinin çıkarılması ile yetinilmeyip uzak kalelerde müebbet hapis ve kalebend ile ta'zil edilecekleri; ayan ve murabâhacı taifeleri ise diğerlerine ibret olması için bilâ–aman katl edilip, mal ve emlaklarının mirî için zapt edileceği; eğer şikâyetçi olan şahıs sözünde yalan çıkarsa kendisinin bilâ–aman siyaseten eşedd–i ceza ile katl edileceği söylenmiştir. Bundan sonra İstanbul'a bilâ–ferman ve bilâ–maslahat bir ferdin gelmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. Bk. SŞS 312 (8), s. 52, b. 1 ve devamı.

[461] SŞS 4, s. 14, b. 1; s. 35, b. 2; s. 44, b. 3.

[462] SŞS 4, s. 22, b. 2; s. 26, b. 1.; SŞS 269, s. 121, b. 2; s. 122, b. 3.

[463] SŞS 4, s. 17, b. 1.

[464] SŞS 312 (3), s. 22, b 3; SŞS 312 (5), s. 4, b. 1.

[465] SŞS 306, s. 20, b. 2.

[466] SŞS 312 (3), s. 44, b 1.

[467] SŞS 312 (3), s. 24, b 1.

[468] SŞS 306, s. 19, b. 2.

Tablo 3.11: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Cami ve Mescid İmamları

Sıra No	İsmi	Görev Yeri	İsminin Geçtiği Belge ve Tarihi
1.	Hüseyin Efendi	Salahiyye	SŞS 4, s. 26, b. 3. 1 Mayıs 1708 (10 Safer 1120)
2.	Seyyid Ahmet Efendi ibn-i Seyyid Yusuf Efendi	Alaca Mescid Mahallesi	SŞS 269, s. 182, b. 1. 22 Haziran 1723 (18 Ramazan 1135); S 306, s. 108, b. 3. 8 Eylül 1726 (11 Muharrem 1139)
3.	El-Hâcc İbrahim ibn-i Mustafa	Alişar Mahallesi	SŞS 306, s. 19, b. 2. 6 Kasım 1725 (29 Safer 1138); SŞS 312 (3), s. 36, b. 1. 10 Aralık 1731 (10 Cemazielahir 1144)
4.	Ahmet Efendi	Bâlî Efendi Camii	SŞS 312 (3), s. 28, b. 3. 4 Temmuz 1731 (28 Zilhicce 1143)
5.	Şeyh İbrahim Efendi ibn-i el-Hâcc Ahmet	Bana Camii	SŞS 4, s. 29, b. 1. 28 Nisan 1709 (17 Safer 1121); SŞS 17, s 38, b. 2. 7 Nisan 1751 (11 Cemazielevvel 1164)
6.	Abdürrahim Efendi	Camii Kebir	S 312 (8), s. 68, b. 1. 21 Ocak 1749 (Gurre-i Safer 1162)
7.	Mehmet Efendi	Çayır Mahallesi	SŞS 312 (3), s. 24, b. 1. 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143)
8.	Vakıfeyn imamı Süleyman Efendi ibn-i Hasan ve evkaf-ı selâse imamı Mustafa Efendi ibn-i Ali Efendi	El-Hâcc Bayram Mahallesi	SŞS 4, s. 22, b. 2. 4 Nisan 1709 (23 Muharrem 1121)
9.	Mustafa Efendi	El-Hâcc Bayram Mahallesi	SŞS 312 (3), s. 24, b. 1. 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143)
10.	Bayram Efendi	El-Hâcc Hamza Mahallesi	SŞS 4, s. 17, b. 1. 19 Mart 1709 (7 Muharrem 1121)
11.	Ahmet Efendi ibn-i Abdi Efendi	El-Hâcc Hamza Mahallesi	S 312 (1), s. 15, b. 1. 7 Ekim 1721 (15 Zilhicce 1133)
12.	Seyyid Yahya Efendi ibn-i Mehmet Efendi	El-Hâcc İsmail Mahallesi	SŞS 312 (3), s. 20, b. 3. 17 Nisan 1731 (9 Şevval 1143)
13.	Mehmet Efendi ibn-i el-Hâcc Hasan Efendi	El-Hâcc Kemaleddin Efendi Mescidi	SŞS 4, s. 17, b. 2. 27 Mart 1709 (15 Muharrem 1121)
14.	Ahmet Efendi ibn-i Mehmet	El-Hâcc Yahşi Mahallesi	SŞS 4, s. 26, b. 1. 16 Nisan 1709 (5 Safer 1121)
15.	Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza	Gül Camii	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135)
16.	Ömer Efendi ibn-i Ebubekir	Has Biga Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135)
17.	Ahmet Efendi	İmaret Camii	SŞS 4, s. 26, b. 2. 30 Temmuz 1708 (12 Cemazielevvel 1120)
18.	İbrahim Efendi	İmaret Camii	SŞS 312 (3), s. 20, b. 3. 17 Nisam 1731 (9 Şevval 1143)
19.	Mehmet Efendi	Kapan	SŞS 269, s. 159, b. 2. 29 Aralık 1722 (20 Rebiülevvel 1135)
20.	Abdurrahman Efendi ibn-i Mehmet Efendi	Kara Şahin Mahallesi	S 306, s. 22, b. 1. 11 Kasım 1725 (5 Rebiülevvel 1138)
21.	Şeyh Mehmet Efendi ibn-i Mahmut	Kara Danişmend Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135); SŞS 312 (3), s. 33, b. 1. 7 Ağustos 1731 (3 Safer 1144)
22.	Recep Efendi ibn-i Tursun	Karagöz Bey Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135)
23.	Molla Memiş	Karagöz Bey	SŞS 312 (5), s. 10, b. 1. 18 Eylül

		Mahallesi	1739 (14 Cemazielahir 1152)
24.	El-Hâcc Abdulgafur Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet	Kassaban Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135)
25.	Mustafa Efendi	Kazancılar Mescidi	SŞS 4, s. 29, b. 1. 28 Nisan 1709 (17 Safer 1121)
26.	Şaban Efendi	Kuru Çeşme Mahallesi	SŞS 4, s. 41, b. 3. 10 Haziran 1709 (Gurre-i Rebiülahir 1121)
27.	Mehmet Efendi	Kuru Çeşme Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135); SŞS 312 (3), s. 17, b. 1. 6 Eylül 1731 (4 Rebiülevvel 1144)
28.	Mehmet Efendi ibn-i Ahmet Efendi	Mahmut Paşa Camii	SŞS 4, s. 17, b. 2. 27 Mart 1709 (15 Muharrem 1121)
29.	Ahmet Efendi ibn-i el-Hâcc Abdullah ibn-i Hamdi	Mansur Hoca Mahallesi	SŞS 4, s. 40, b. 1. 30 Mayıs 1709 (20 Rebiülevvel 1121); S 312 (2), s. 17, b. 1. 18 Mart 1727 (25 Recep 1139)
30.	İbrahim Efendi	Saraçhane	SŞS 269, s. 159, b. 2. 29 Aralık 1722 (20 Rebiülevvel 1135); SŞS 312 (3), s. 40, b. 1. 18 Ocak 1731 (9 Recep 1143)
31.	Molla Osman ibn-i Şeyh Yusuf	Saruhan Bey Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135)
32.	Seyyid Abdulhalim Efendi ibn-i Mehmet Efendi	Şuca Fakih Mahallesi	SŞS 17, s. 7, b. 2 ve devamı. 22 Mayıs 1750 (15 Cemazielahir 1163)
33.	Ahmet Efendi	Yazıcızâde Mahallesi	SŞS 4, s. 14, b. 1. 6 Mart 1709 (24 Zilhicce 1120)
34.	Mustafa Efendi ibn-i Ahmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi	Yazıcızâde Mahallesi	SŞS 269, s. 170, b. 3. 7 Nisan 1723 (Gurre-i Recep 1135); SŞS 17, s. 28, b. 1. 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164)

Tabloya göre Bana Camii imamı Şeyh İbrahim Efendi'nin en az 40 yıl imamlık yaptığı anlaşılmaktadır. İmamlığı babasından aldığı anlaşılan Yazıcızâde Mahallesi imamı Mustafa Efendi ise en az 28 yıl imam olarak görevini ifa etmiştir.

C. Sofya Ayanları

Ayan, halk nezdinde soy ve itibar bakımından öne çıkmış kişidir.[469] Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan ayanlar, taşra idaresinde söz sahibi olan güçlü ailelerin mensuplarıydı. Merkezden gönderilen resmi belgelerde devlet tarafından muhatap olarak alınan ve vilayet işlerinde görüşlerine müracaat edilen ayanlar, reaya ile şehrin idarecileri ve devlet arasındaki irtibatın sağlanmasında söz sahibiydiler.[470] XVIII. yüzyılın başlarına kadar ayanların devlet üzerinde güçlü bir etkisi yoktu. Ancak XVII. yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran uzun savaşın yol açtığı malî sıkıntılara çözüm olması düşüncesi ile

[469] MERT, Özcan, "Âyan", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 195.
[470] ÖZDEMİR, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*, s. 169-172.

mukataaların malikâne olarak verilmeye başlaması, büyük miktarda servet sahibi olan ayanların nüfuzunu arttırmalarına fırsat vermiştir. Mukataaları kayd-ı hayat şartı ile elde eden ayanlar böylelikle daha da zenginleşmiş ve nüfuzlarını arttırmışlardır.[471] XVIII. yüzyıl boyunca güçlerini ve etkilerini arttıran ayanlar, XIX. yüzyılda devlet içinde devlet gibi hareket edecek bir güce ulaşmışlardır.[472]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da ayan-ı vilayet olarak adlandırılan kişiler şehri ilgilendiren konularda devlet tarafından muhatap olarak alınmışlardır.[473] Tevzi defterlerinin düzenlenmesi,[474] avarız ve imdâdiye vergilerinin toplanması;[475] merkezi idarenin taleplerinin yerine getirilmesi,[476] ordunun zahire ve erzakının temini,[477] etraftaki kale ve palankalarda ihtiyaç duyulan insan kaynakları ve inşaat malzemelerinin sağlanması,[478] yerli ve yabancı devlet görevlilerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve bunların şehirde güvenli yerlerde konaklatılarak bir sonraki menzile ulaştırılmaları[479] ve eşkıyaya karşı mücadele etmek[480] gibi meselelerde kadı, mütesellim, kethüda yeri ve yeniçeri serdarı gibi şehrin idarecilerin yanı sıra ayan-ı vilâyete de sorumluluk yüklenmiştir.

Ayanlar, şehirdeki mukataaların yanı sıra etraftaki şehir ve kasabalardaki mukataaları da uhdelerine alarak ekonomik olarak büyük servetler edinme imkânı elde etmişlerdir. Küçük ve Ağo lakaplı ayanlar gerek Sofya'da gerekse etraftaki şehir ve kasabalardaki mukataaları uhdelerine almışlardır.

Ayan-ı vilayetten Küçük Ali Ağa ibn-i Mustafa'nın ismi sicillerde sıklıkla geçmektedir. Sofya'nın Has Biga Mahallesi sakinlerinden olan Küçük Ali Ağa'nın İstanbul'da da bir konağı bulunuyordu.[481] Küçük Ali Ağa, Breznik ve tevabii

---

[471] UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Ayan–Osmanlılarda", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, s. 41.
[472] Ayanlık müessesinin tarihi gelişimi hakkında bk. ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977.
[473] SŞS 269, s. 4, b. 1; s. 12, b. 4; s. 16, b. 1.
[474] SŞS 269, s. 5, b. 1, b. 2; s. 48, b. 2; SŞS 312 (1), s. 52, b. 1, SŞS 306, s. 10, b. 3.
[475] SŞS 306, s. 17, b. 2; s. 45, b. 1.
[476] SŞS 269, s. 88, b. 2; s. 89, b. 1; SŞS 312 (1), s. 41, b. 1.
[477] SŞS 20, s. 4, b. 1; s. 5, b. 2.
[478] SŞS 269, s. 98, b. 1; SŞS 312 (1), s. 58, b. 1; SŞS 306, s. 65, b. 1; SŞS 312 (6), s. 2, b. 1.
[479] SŞS 269, s. 48, b. 1; SŞS 309, s. 46, b. 2.
[480] SŞS 4, s. 52, b. 1; SŞS 312 (1), s. 57, b. 2.
[481] Küçük Ali Ağa, bu konağı muhtemelen iş takibi için gittiğinde kullanıyordu. Bu konakta gerçekleşen bir borç alışverişi ile ilgili anlaşmazlık kayıtlara yansımıştır. Küçük Ali Ağa, Sofya'da misafiren sakin olan Hüdaverdi Bey'e 19 Ocak 1709 (8 Zilkade 1120) tarihinden beş yıl önce İstanbul'daki konağında sağ cedîd zolta olmak üzere 1000 kuruş borç verdiğini, ancak talep ettiği

mukataası,[482] Sofya ve tevabii cizye-i gebrân maa Yahudiyân mukataası[483] ve Filibe ve Tatarpazarı cizye-i gebrân maa Yahudiyân mukataası[484] gibi bazı mukataaları tasarrufuna almıştır. Küçük Ali Ağa'nın hangi tarihte vefat ettiği hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte 28 Mayıs–6 Haziran 1721 (Evâil-i Şaban 1133) tarihli belgede, kendisinin öldüğünden bahsedilmiştir.[485] 23 Haziran 1722 (9 Ramazan 1134) tarihinde Sungurlar Mahallesi'nde satışı yapılan evin etrafı tanıtılırken geçen; *bir taraftan Küçük El-Hâcc Ali Ağa veresesi mülki* ifadesinden de Küçük Ali Ağa'nın vefat ettiği anlaşılmaktadır.[486]

Küçük Ali Ağa'nın mirası karısı Fatma, oğlu Mehmet ve kızları Ayşe, Zeynep ve Havva'ya intikal etmiştir. Küçük Ali Ağa, mallarını hayatta iken varisleri arasında paylaştırmıştır. Vefatından yaklaşık dört yıl sonra oğlu ve kızları mahkemeye gelerek babalarından kendilerine intikal eden mallar ile ilgili birbirlerinin zimmetini ibra etmişlerdir. Ancak Küçük Ali Ağa'nın eşi Fatma ile kızları Ayşe ve Zeynep arasında mirasla ilgili bir anlaşmazlık yaşanmıştır. 12 Mart 1726 (8 Recep 1138) tarihinde Küçük Ali Ağa'nın eşi Fatma, kızı Ayşe'nin vekili olan kocası Seyyid Osman ve kızı Zeynep'in vekili olan Mehmet Ağa'dan davacı olmuştur. Fatma, kocası Küçük Ali Ağa'nın 1722 yılında Sofya yakınlarındaki dört göz değirmen ve bahçeyi kendisine 600 kuruşa sattığını iddia etmiş, ancak kızlarının değirmen ve bahçeyi mirasa katmak istediğini söylemiştir. Seyyid Osman ve Mehmet Ağa'nın bu iddiayı inkâr etmeleri üzerine Fatma, şahitler vasıtasıyla iddiasını ispat etmiş, söz konusu değirmen ve bahçeye kendi mülkü olmak üzere sahip olmuştur.[487] Küçük Ali Ağa'nın karısı Fatma ile kızları Ayşe ve Zeynep arasındaki miras anlaşmazlığı Has Biga Mahallesi'nde oldukça büyük bir ev üzerinde devam etmiştir.

---

halde parasını alamadığını söylemiştir. Hüdaverdi Bey'in inkârı üzerine, Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden olup eskiden nakibü'l–eşrâf kaymakamı olan Seyyid Mehmet Efendi ve El–Hâcc İbrahim Ağa'nın şahitlikleri ile iddiasını ispatlamış ve parasını almaya hak kazanmıştır. Bk. SŞS 4, s. 10, b. 1.

[482] BOA, İE. ML., D. 72, G. 6683.

[483] BOA, İE. ML, D. 38, G. 3677; BOA, AE. SMST. II., D. 51, G. 5051; D. 51, G. 5052; D. 52, G. 5266.

[484] Bu mukataayı Uzun Ali Ağa isimli birisi ile iştiraken tasarruf etmiştir. Bk. BOA, AE. SMST. II., D. 52, G. 5277; D. 67, G. 7138; D. 67, G. 7147; D. 68, G. 7199.

[485] Söz konusu belgede dergâh–ı muallâ müteferrikalarından Mehmet, babasından kendisine intikal eden samakoyu Küçük Ali Ağa'ya kiraya verdiğini, 1708–1709 (h. 1120) senesinden beri 13 yıldır hiçbir şey göndermediğini, zimmetinde iken vefat ettiğini söylemiştir. Küçük Ali Ağa'nın zimmetinde kalan hakkının varislerinden alınması için emr–i şerif istemiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 91, s. 266, b. 1.

[486] SŞS 269, s. 140, b. 3.

[487] SŞS 312 (1), s. 1, b. 1.

Söz konusu evi terekeye dâhil etmek isteyen kızlarına karşılık Ali Ağa'nın karısı Fatma, kocasının evi kendisine 600 kuruşa sattığını şahitler vasıtasıyla ispat etmiştir.[488]

Küçük Ali Ağa'nın çocuklarının birbirlerinin zimmetlerini ibra ettikleri iki hüccet, onun mal varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir. 5 Mayıs 1726 (3 Ramazan 1138) tarihli belgede Küçük Ali Ağa'nın kızları Ayşe'nin kocası Seyyid Osman, Zeynep'in kocası Mehmet Ağa ve Hava'nın kocası diğer Mehmet Ağa eşlerinin vekili olarak İstanbul'da mahkeme-i şer'iyyede Küçük Ali Ağa'nın oğlu ve eşlerinin kardeşi Mehmet Ağa hakkında konuşmuşlardır. Küçük Ali Ağa'nın vefatından sekiz yıl önce kendi mülkü olan Sofya'da Sungurlar Çarşısı'nda üç bâb kilyeci, bir berber, iki bakkal, iki tütüncü, bir muytab, bir mumcu ve bir sirkeci dükkânlarını; Pop Miloş Mahallesi'nde bir ev ile iki bâb sirkeci dükkânını; Çukacılar Hanı'nda bir mahzen ile bir bâb dükkânı; Çukacılar Hanı kurbinde iki çerçi dükkânı ile yine Tuzpazarı'nda iki bab çerçi dükkânını oğlu Mehmet Ağa'ya hibe ettiğini söylemişlerdir. Bahsi geçen menzil ve dükkânların Mehmet Ağa'nın mülkü olduğunu, eşlerinin alakaları olmadığını belirtmişlerdir.[489] 24 Mayıs 1726 (22 Ramazan 1138) tarihinde bu sefer Mehmet Ağa, babalarının mallarından dolayı yine İstanbul'da mahkeme-i şer'iyyede kız kardeşlerinin zimmetlerini tasdik etmiştir. Mehmet Ağa, babası merhum Küçük Ali Ağa'nın Sofya'ya bağlı Orman Köyünde Sofya Nehri üzerinde yer alan çardaklı değirmen denilen altı göz değirmeni; Sofya'ya tabi Bogrov Köyünde Sofya Nehri üzerinde dokuz göz değirmeni; Orman Köyünde samakov denilen demir kârhane, bir bâb kârgir kule ve bir bâb vigna-vikne[490] kârhanesini; Gorublân Köyünde bir bâb vigna kârhanesini; Pançar Köyünde iki bâb demir kârhanesini, iki bâb vigna kârhanesini ve bir bab kârgir kuleyi sekiz sene önce kız kardeşlerine hibe ettiğini söylemiştir. Yine Orman Köyünde büyük koru[491] ve elli arabalık çayırları da sahib-i arzın izniyle kız kardeşlerine ferağ ettiğini söylemiş, kendisinin bahsi geçen mülkler ile alakası olmadığını belirtmiştir.[492]

---

[488] SŞS 312 (1), s. 1, b. 2.
[489] SŞS 312 (1), s. 10, b. 1.
[490] Vigna veya vikne, nal ve mıh üretiminin yapıldığı işletmeler için kullanılan bir ifadedir. Bk. BARKAN, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, s. 253.
[491] Koru; bakımlı küçük orman için kullanılan bir ifadedir.
[492] SŞS 312 (1), s. 11, b. 1.

Küçük Ali Ağa'dan sonra tek oğlu olan Küçük Ali Ağazâde Mehmet babasının yerini almıştır. Küçük Ali Ağazâde Mehmet, 1721–1722 (h. 1134) yılında 100000 akçe peşinatı olan Breznik ve tevabii mukataasmın ber vech-i malikâne mültezimidir.[493] Aynı tarihte Sofya ve tevabii kazalarının avarız ve bedel-i nüzullarının toplanması işini de uhdesinde bulunduruyordu.[494]

Sicillerde ismi sıklıkla geçen bir diğer Sofya ayanı Ağo Ahmet Ağa ibn-i Mehmet Ağa'dır. Kendisi Sofya'nın Han-ı Cedîd Köyündendi.[495] Ağo Ahmet Ağa, Han-ı Cedîd ve Tırnova köylerinin zabitiydi.[496] Bir satış hüccetinden anlaşıldığı üzere Ağo Ahmet Ağa'nın El-Hâcc Karaman Köyünde camiye yakın bir evi vardı.[497] Ağo Ahmet Ağa, Rumeli valisi merhum Hasan Paşa'nın hassı köylerinden olan El-Hâcc Karaman Köyünü 720 kuruşa iltizama almıştı.[498]

Ağo Ahmet Ağa'nın ismini öne çıkaran asıl husus Samakov nazırlığıdır. Onun bu görevinin hangi tarihte başladığı bilinmemekle birlikte 26 Ocak 1722 (8 Rebiülahir 1134) tarihli fermanda kendisinden Samakov nazırı olarak bahsedilmektedir.[499] Ağo Ahmet Ağa, 1725–1726 (h. 1138) senesinde Sofya Kazası'nın avarız ve nüzul vergilerinin tahsili görevini de üstlenmiştir.[500] Berkofça Kazası'nın avarız vergisinin tahsili de kendisinin üzerindeydi.[501] Ağo Ahmet Ağa, bunların yanı sıra Sofya mütesellimi olarak da görev yapmıştır.[502]

---

[493] SŞS 269, s. 11, b. 1.
[494] SŞS 269, s. 19, b. 3. 23 Aralık 1727 (9 Cemazielevvel 1140) tarihli buyruldu da Niş Kalesi'nin tamir olunacak yerleri için gerekli olan amelelerin ücretleri ve sair masraf için Küçük Ali Ağazâde Mehmet'in ber vech–i malikâne uhdesinde olan Breznik ve tevabii mukataasından her kuruşu 120 akçe olmak üzere 500 kuruş havale olunması istenmiştir (SŞS 309, s. 31, b. 2). 11 Ocak 1738 (20 Ramazan 1150) tarihinde ise yine Küçük Ali Ağazâde Mehmet'in uhdesinde olan Breznik ve tevabii mukataası gelirinden, 939 akçe yevmiye ile Niş Kalesi muhafazasında olan 91 nefer top arabacılarına 1737–1738 (h. 1150) senesine mahsuben her kuruşu 120 akçe olmak üzere 60000 akçenin verilmesi istenmiştir (BOA, D.BMK.SMM, D. 12, Vsk. 9).
[495] SŞS 4, s. 6, b. 1; SŞS 312 (1), s. 58, b. 4.
[496] SŞS 269, s. 121, b. 3; s. 123, b. 3.
[497] SŞS 269, s. 182, b. 4.
[498] SŞS 4, s. 50, b. 2.
[499] SŞS 312 (1) s. 71, b. 2.
[500] SŞS 306, s. 24, b. 1.
[501] SŞS 306, s. 80, b. 1.
[502] Bu görevi sırasındaki bir tasarrufunun araştırılması ile ilgili buyruldu kayıtlara yansımıştır. 17 Mayıs 1728 (7 Şevval 1140) tarihli bu buyrulduya göre padişah Nogay Tatarı seferine çıktığında Şehirköy, Sarı burud ve Halkalı palankası menzilleri arasına teşrif etmiş, bu sırada iç kilerci başısının sim evân–ı hurcu çalınmıştır. O zaman mütesellim olan Ağo Ahmet Ağa'nın çalınan hurç için Şehirköy, Berkofça, İznepol, Breznik, Radomir, Serşenk, Dupniçe ve Samakov kazalarına hurç akçesi namıyla bir miktar akçe tevzi ve tahsil eylediğinin halk arasında konuşulduğu belirtilmiştir. Ağo

Ağo Ahmet Ağa'nın Samakov nazırlığı ölünceye kadar devam etmiştir. 29 Mayıs 1735 (6 Muharrem 1148) tarihli belgeye göre Ağo Ahmet Ağa vefat ettiğinde başta devlet olmak üzere birçok kişiye borcu bulunuyordu. Ahmet Ağa'nın emlak ve eşyası satılarak öncelikle devlete olan borcu ödenmiştir. Kalan terekesi ise diğer borçlarını karşılamaya yetmemiştir. Alacaklılardan bazıları terekenin alacakları nispetinde taksim edilmesine (gurema) karşı çıkarak, Ahmet Ağa'nın emlak ve eşyasına müdahale ettikleri gibi varislerini de mahkemeye çıkararak cezalandırmaya çalışmışlardır. Ahmet Ağa'nın alacaklılarının bu tür hareketleri, vefatından sonra Samakov nazırı olan oğlu İbrahim Ağa tarafından, Samakov kadısı aracılığıyla devlet merkezine bildirilmiş, babalarının borçlarından dolayı kendilerine müdahale edilmemesi istenmiştir.[503] Buna rağmen Ağo Ahmet Ağa'nın varislerinin uzun yıllar babalarının alacaklıları ile uğraşmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. 25 Kasım–4 Aralık 1745 (Evâil-i Zilkade 1158) tarihli hükümde, Sahak isimli zimmi 1737–1738 (h. 1150) senesine ait borç temessükü gereğince Ahmet Ağa'dan 570 kuruş alacağı olduğunu, ancak borcunu ödemeden vefat ettiğini söylemiştir. Bahsi geçen parayı terekesinden almak istediğinde terekesini elinde bulunduran oğlu İbrahim'in buna yanaşmadığını söylemiştir. Hakkı olan paranın ödenmesi için emr-i şerif ricasında bulunmuştur.[504]

D. Sofya Metropolitleri

Osmanlı Devleti, gayrimüslim reaya ile olan ilişkilerini ilk başlarda İslâm Hukuku'ndaki zimmet prensibine göre düzenlemiştir. II. Mehmet döneminde ise millet sistemi olarak adlandırılan yeni bir sistem uygulamaya koyulmuştur. II. Mehmet, gayrimüslimler ile ilgili hukuki düzenlemeler yapmış; İstanbul patriğini, Ortodoks cemaatinin dini lideri olarak tayin etmiş, Bulgar ve Sırp kiliselerini de

---

Ahmet Ağa'nın tahsil eylediği akçe miktarının bahsi geçen kazaların mahkemelerinde saklı olan sicillerde kayıtlı olduğu belirtilip, meselenin teftişi için buyruldu çıkarılmış ve mübaşir görevlendirilmiştir. Mübaşirden zikrolunan kazaların mahkemelerinde saklı sicilleri inceleyerek Ağo Ahmet Ağa'nın hurç akçesi, harç–ı mahkeme ve mübaşiriye namıyla ne kadar akçe tevzi ve tahsil eylediğinin ortaya çıkarılması istenmiştir. Bk. SŞS 309, s. 50, b. 3.

[503] BOA, AE. SMHD. I., D. 5, G. 330; D. 218, G. 17290.

[504] BOA, AHKR.d. 3, s. 254, b. 1181.

İstanbul patrikliğine bağlamıştır.[505] Ortodoks cemaatinin başkentteki en üst düzeyde temsilcisi olan patrik, taşrada metropolitler tarafından temsil edilmiştir.[506]

Gayrimüslim reayanın büyük çoğunluğu Ortodoks Bulgarlardan oluşan Sofya'da bir metropolit bulunmaktaydı.[507] Slavca söylenişi vladika[508] olan Sofya metropolitinin yetki alanı Sofya, Şehirköy, Berkofça, İznepol ve Breznik kazalarından oluşuyordu.[509]

Metropolit tayini, İstanbul Rum Patriği'nin[510] arzı üzerine yapılmış; metropolit tayin edilen kişiye yetki ve görevlerini bildiren bir berat verilmiştir. Metropolitlerin görev süresi ile ilgili bir sınırlama yoktu, azledilmeyi gerektirecek bir durum ortaya çıkmadığı sürece metropolitlik ömür boyu devam edebilirdi. Ancak her padişah değişikliğinde metropolitlik beratının yenilenmesi gerekmiştir. 23 Ağustos 1703 (10 Rebiülahir 1115) tarihinde gerçekleşen padişah değişikliği nedeniyle Sofya ve bağlı yerlerdeki keferelerin metropolitleri olan Anastasyus'un beratı da yenilenmiştir. Anastasyus'un beratının yenilenmesini İstanbul Rum Patriği Gavril[yani] arz etmiştir.[511] Patrik Gavrilyani'nin arzı ve Anastasyus'un da 10200

---

[505] ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayr–i Müslimler*, Ankara 2001, s. 95–124; ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 216–220; ADIYEKE, Nuri, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi", *Yeni Türkiye*, Ankara 2014, S. 60, s. 1–13.

[506] Metropolit, Hristiyan reayanın taşradaki dini lideridir. Yahudilerin dini liderleri ise hahamdır. Osmanlı belgelerinde hahamlar ile ilgili çok az bilgi yer almaktadır. Hahamlar kadı sicillerinde neredeyse hiç yokturlar. Var olanlar da ismi ve cemaat üyelikleri ile ilgili bilgiye yer verilmeksizin *haham yahudi* şeklinde kayıtlıdırlar. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 266–270. İncelenen dönemde de Sofya'da Yahudilerin dini liderleri hakkında sadece 10 Aralık 1728 (8 Cemazielevvel 1141) tarihli vakfiyede, Saime isimli kadının Cami–i kebir Mahallesi'nde vakfettiği evin bir taraftan *Yahudi haham mülki* ile bitişik olduğu şeklinde bir bilgiye tesadüf edilmiştir. Bk. SŞS 309, s. 87, b. 1.

[507] Sofya, idari öneminin yanında Geç Roma dönemi boyunca Hristiyan Kilisesi için gittikçe artan önemli bir rol üstlenmiştir. Roma döneminde Dacia Mediterranea Eyaleti'nin merkezi olan Sofya, aynı zamanda bir piskoposluk merkezi de olmuştur. Şehir, Constantinople (İstanbul)'ye yakın olmasına rağmen Roma Piskoposluğunun en doğudaki piskoposluklarından biriydi. 8 yüzyıla gelindiğinde statüsü, İstanbul'daki Patrikliğe bağlı piskoposluk bölgesi içerisinde yer alan, metropolitliğe/başpiskoposluğa yükseltilmiştir. Bk. GRADEVA, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", p. 169 ve footnote 12.

[508] SŞS 4, s. 7, b. 2.

[509] SŞS 269, s. 20, b. 2 ve s. 21.

[510] IŞIKSAL, Cavide, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mart 1969, S. 18, s. 39–47.

[511] BOA, İE. TCT., D. 9, G. 1058.

akçe pişkeş[512] ödemesi üzerine 27 Aralık 1703 (18 Şaban 1115) tarihli metropolitlik beratı verilmiştir.[513]

Sofya Metropoliti Anastasyus, ölünceye kadar görevine devam etmiştir.[514] Şer'iyye sicilinde yer alan, ancak son kısmı eksik olduğu için tarihi belli olmayan bir fermanda, Anastasyus'un Sofya metropoliti iken İstanbul'da vefat ettiği ve yanında bulunan para ve eşyalarının devlet tarafından zapt edildiği belirtilmiştir.[515] Anastasyus'tan sonra kimin Sofya Metropoliti tayin edildiği kesin olarak belli olmamakla birlikte 5–14 Ocak 1745 (Evâil-i Zilhicce 1157) tarihli belgeden Atmosis isimli rahibin metropolit olduğu anlaşılmaktadır.[516]

---

[512] Farsça'da hediye anlamında kullanılan pişkeş, Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren başta padişah olmak üzere sadrazam, şehzadeler ve diğer devlet adamalarına alt makamlardan sunulan hediyeleri ifade etmiştir. XVI. yüzyılda görev tevcihlerinde alınmaya başlanan pişkeşin XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait risalelerde rüşvet olarak alındığından bahsedilse de XVII. yüzyılın sonlarına doğru miktarı belli, bir mecburiyet haline dönüştüğü görülmüştür. Bk. KARACA, Filiz, "Pişkeş", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 294–296. Metropolitlerin tayin edilmeden önce ödedikleri pişkeş, Macit Kenanoğlu tarafından ruhanî iltizam sistemi kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Kenanoğlu, pişkeşin ödenmesini, ruhanî liderin kendi cemaati üzerindeki yetkilerini kullanabilmesi için temel şart olarak görmüş, pişkeş ödenmeden göreve başlanamayacağını söylemiştir. Bk. KENANOĞLU, M. Macit, "Osmanlı Devleti'nin Gayr–i Müslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak 'Ruhanî İltizam' Sistemi", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 2003/1, S. 14, s. 75–77. Metropolitlerin ödediği pişkeş miktarları metropolitlik bölgesine göre değişmiştir. Halil İnalcık, 2359 numaralı Piskopos Mukataası defterinde yer alan, 1641–1651 yıllarında farklı şehirlerin metropolit ve piskoposları tarafından ödenen pişkeş miktarlarını yayınlamıştır. Buna göre Sofya ve bağlı yerlerin metropolitliğinin pişkeş miktarı 112 altın paradır. Bu miktar, metropolitlerin ödediği pişkeşler içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır. İlk sırada 150 altın para ile Selanik metropolitliği (Sidrekapı'daki Liti ve Andelissa Piskoposlukları ile birlikte), ikinci sırada ise 130 altın para ile Kortos (Corinth) ve tevabii metropolitliği (100 altın para metropolit, 30 altın para piskopos için) bulunmaktadır. Bk. İNALCIK, Halil, "Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in The Ottoman Empire, The Functioning of A Plural Society*, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, New York 1982, C. I, s. 441–443.

[513] Beratın tarihi 27 Aralık 1703 (18 Şaban 111) olmasına karşın Sofya'ya vasıl oluş veya sicile kaydediliş tarihi 19 Mayıs 1722 (3 Şaban 1134)'dir. Bk. SŞS 269, s. 20, b. 1.

[514] Anastasyus (Anaştaş)'un Fenerkapısı kurbindeki Rum kilisesinde, yine aynı yerdeki evinde, Ortaköy'de sarraf Serkis ve diğer kişiler zimmetinde bulunan emval, eşya ve parasının kayıt altına alındığı defter için bk. BOA, C.ADL., D. 102, G. 6110. Anastasyus'un 11 Mayıs 1743 (17 Rebiülevvel 1156) tarihli terekesi için bk. BOA, D.BŞM. MHF., D. 34, G. 56.

[515] Fermanın devamında Anastasyus'un Sofya'da sakin nâib Mustafa Efendi'de 30 kuruş, Seyyid Osman'da 80 kuruş, Dimitre ve ortağı Dimitri'de 733 kuruş, Sofya nevâhisinden sahtiyanî Mihail ve Kosta'da 2640 kuruş, terzi Petro'da 562 kuruş, Diyodan'da 16 kuruş, baba Velço'da 16 kuruş, baba Nikola'da 22 kuruş ve Musa Yahudi'de 60 kuruş olmak üzere toplam dokuz kişi zimmetlerinde borç temessükü gereğince 4159 kuruş alacağı olduğu ve bundan başka akar eşyasının olduğunun haber alındığı belirtilmiştir. 4159 kuruşun tahsil edilmesi, o tarafta olan eşyasının da araştırılıp devlet için zapt edilmesi istenmiştir. Anastasyus'un emlak ve eşyası az ise orada satılıp elde edilen paraların gönderilmesi; çok ve değerli ise kayıt altına alınarak imzalı ve mühürlü defterinin gönderilmesi istenmiştir (SŞS 312 (6), s. 8, b. 1). Konu ile ilgili olarak mühimme defterinde yer alan 6–15 Nisan 1743 (Evâsıt–ı Safer 1156) tarihli bir fermanda ise Anastasyus'un kethüdası ve Topal Yazıcı zimmetlerindeki mal–i mirî ve diğer paraların defter ve senetlerinin mübaşir tayin olunan kişi ile asitane–i saadete gönderilmesi istenmiştir (BOA, MHM. d 149, s. 169, b. 594).

[516] BOA, AHKR.d. 4, s. 6, b. 3.

Metropolitlerin görev ve yetkileri hakkında Anastasyus'un tayin beratı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre Anastasyus'un metropolitlik dâhilinde olan yerlerdeki keferelerin ulusu ve bekçisi olduğu belirtilmiştir. Kefere taifesinin ayinleri ile ilgili işlerde Anastasyus'a müracaat etmeleri istenmiştir. Metropolitlik dâhilinde görev yapan papaz ve keşişlerin atama ve görevden alma yetkileri Anastasyus'a aitti. Anastasyus aynı zamanda vefat eden papaz, keşiş ve kalugaryaların terekelerini patriklik adına zapt etmekle görevliydi. Kiliselere ait olan gayr-i menkul ve vakıflar da Anastasyus'un tasarrufuna bırakılmıştır.[517]

1 Nisan 1709 (20 Muharrem 1121) tarihli fermanda da metropolitin yetki ve görevleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.[518] Bahsi geçen ferman İstanbul Rum Patriği Kipriyanos'un isteği üzerine çıkarılmıştır. Kipriyanos'un bu isteğinin amacı Anastasyus'un görevlerini tasdik ettirmektir, ancak asıl gayesi metropolitin görevini yapmasına engel olanlara karşı bir nev'i önlem almaktır. Söz konusu fermanda, Anastasyus'un tayin beratındaki görev ve yetkilerinden farklı olarak vergi toplama ile ilgili görevler üzerine durulmuştur. Buna göre Anastasyus'un kendisi veya vekil tayin ettiği kişi[519] Sofya ve bağlı yerlerde yaşayan papaz, keşiş ve zimmilerin ödemekle mükellef oldukları vergileri[520] toplamakla görevliydi.[521]

Yetki alanı dâhilindeki yerlerin vergilerini toplamakla görevli olan metropolitler, elde ettikleri vergi gelirlerini düzenli olarak İstanbul'a patrikliğe göndermek zorundaydılar. Vergi gelirlerini zamanında göndermediklerinde, patrik tarafından devlet merkezine şikâyet edilir, muhasebelerinin kontrolü için İstanbul'a getirilmeleri istenirdi. Bu mesele ile ilgili olarak; İstanbul Rum Patriği Serakim, Sofya metropoliti Anastasyus'un zimmetinde iki üç senelik mal-i mirî biriktiğini,

---

[517] SŞS 269, s. 20, b. 1.

[518] 1 Nisan 1709 (20 Muharrem 1121) tarihli bu ferman, 19 Mayıs 1722 (3 Şaban 1134) tarihinde sicile kaydedilmiştir. Bk. SŞS 269, s. 20, b. 2 ve devamı.

[519] Metropolit yerinde olmadığı zaman görev ve yetkilerini vekil tayin ettiği bir başka rahibe devretmiştir. 26 Haziran 1728 (18 Zilkade 1140) tarihli ferman Sofya metropoliti Anastasyus'un yerine Niyofan? isimli rahibin vekil tayin edilmesi ile ilgilidir. İstanbul Rum Patriği Balyos, Divan–ı Hümayuna sunmuş olduğu arzuhâlde, Sofya metropoliti Anastasyus'un muhasebesinin görülmesi için bir müddet asitane–i saadette kalması gerektiğini bildirmiş, zimmi taifesinin mükellef olduğu vergilerin Anastasyus'un vekili tarafından toplanması ve hariçten kimsenin müdahalede bulunmaması için emr–i şerif rica etmiştir. Bk. SŞS 309, s. 39, b. 1.

[520] Bu vergiler şu şekilde sırlanmıştır: yıllık mirî rüsûm, zarar–ı kassâbiye, tasadduk akçeleri, zîte akçeleri, panayır ve manastır rüsûmları; birinci, ikinci ve üçüncü nikâhta verilen rüsûmlar, ayazmalar rüsûmu, evli zimmilerin verdiği patriklik ve metropolitlik rüsûmu, papazların verdiği bir altın patriklik ve bir altın metropolitlik rüsûmu, kiliselerine göre batkârları, sair külli ve cüzi rüsûmat ve mahsulat.

[521] SŞS 269, s. 20, b. 2 ve devamı.

tahsil için defaten haber salmasına rağmen hiçbir şey göndermediği gibi hesabını dahi görmeye yanaşmadığını söylemiştir.[522] İstanbul Rum Patriği Balyos da Sofya metropoliti Atmosis'in iki seneden beri mal-i mirîleri İstanbul'a göndermeyip kendi nefsine sarf ettiğini belirtmiştir.[523] Her iki patrik de Sofya metropolitlerinin İstanbul'a gelerek hesaplarını görmeleri için emr-i şerif talep etmişlerdir.

Sofya Metropolitleri vergi toplama görevini yerine getirirken zaman zaman Osmanlı idarecileri tarafından tazyik edilmişlerdir. İstanbul Rum Patriği Balyos'un arzuhâli üzerine çıkarılan 29 Haziran–8 Temmuz 1728 (Evâhir-i Zilkade 1140) tarihli fermanda, metropolitliğe bağlı kazalarda sakin zimmi reayanın vergilerini toplamak için kasaba ve köylerde gezmek isteyen Sofya Metropoliti Anastasyus'un mütesellimler, subaşılar, zabitler ve sair ehl-i örf taifesi tarafından taciz edildiği belirtilmiştir.[524] Anastasyus'tan sonra metropolit olan Atmosis ise Etrepol kadısı tarafından rahatsız edilmiştir. 5–14 Ocak 1745 (Evâil-i Zilhicce 1157) tarihli belgeye göre Atmosis, zimmi reayanın rüsûm-ı mirîlerini toplamak için metropolitliğine bağlı Etrepol Kazası'na gitmiştir. Bu sırada kazanın kadısı işleri için Sofya'ya gitmiş olduğundan yerine oğlunu bırakmıştır. Atmosis bu sebeple elinde olan berat ve emr-i şerifi kadının oğlu aracılığı ile sicile kaydettirmiş ve resm-i sicilini ödeyip müraselesini almıştır. Ancak Etrepol kadısı Sofya'dan döndüğünde metropolitten bir miktar daha akçe almış, bununla da yetinmeyen kadı metropoliti hapsettirerek toplamış olduğu paralardan zorla 100 kuruş almıştır.[525] Atmosis, 11 Ocak 1748 (10 Muharrem 1161) tarihli belgede ise Lofça'da sakin olan Çeribaşı Mehmet Ağa'nın daha önce Sofya mütesellimi iken kendisini haksız yere hapsettirip 650 kuruşunu aldığını söylemiştir.[526]

---

[522] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 142, s. 111, b. 366.
[523] BOA, AHKR.d. 5, s. 126, b. 496.
[524] SŞS 309, s. 39, b. 3 ve devamı. Patrik Balyos, Anastasyus'u taciz edenlerin davalarının da Divan–ı Hümayuna havale edilmesini istemiştir. Balyos'un talebi devlet merkezi tarafından kabul görmüş, 29 Haziran–8 Temmuz 1728 (Evâhir–i Zilkade 1140) tarihli ferman yazılmıştır. Bk. SŞS 309, s. 39, b. 2.
[525] BOA, AHKR.d. 4, s. 6, b. 3.
[526] SŞS 312 (8), s. 63, b. 3; BOA, AHKR.d. 6, s. 26, b. 107. Sofya metropoliti Atmosis hakkında bazı şikâyetler kayıtlara yansımıştır. 1–10 Mart 1749 (Evâsıt–ı Rebiülevvel 1162) tarihli hükme göre Atmosis'in daha önce kethüdalığını yapan Avril isimli rahip, Atmosis'den 1400 kuruş alacak hakkı olduğunu söyleyerek tahsil edilmesi için emr–i şerif ricasında bulunmuştur (BOA, AHKR.d. 6, s. 301, b. 1235). 29 Nisan–8 Mayıs 1749 (Evâsıt–ı Cemazielevvel 1162) tarihli bir başka belgede ise yine Atmosis'in kethüdalığını yapan ismi belirsiz bir rahip, Atmosis'in bazı işleri için kendisini vekil tayin ettiğini; işleri ve borçları için gereken paraları kendisinin ödemesini istediğini ifade etmiştir. Vekili olarak Atmosis'in isteklerini yerine getirdiğini, ancak alacaklarını istediğinde ödemeye yanaşmadığını söylemiştir (BOA, AHKR.d. 6, s. 337, b. 1394).

4. DEMOGRAFİK VE SOYAL YAPI

I. DEMOGRAFİK YAPI

Demografi, sınırları belli bir bölgede yaşayan nüfusun yapısını, durumunu ve dinamik özelliklerini inceleyen bilim dalıdır. Demografinin tarihsel demografi, betimsel (tanımlayıcı) demografi, ekonomik demografi ve sağlık demografisi gibi alt disiplinleri vardır.[1] Tarihi demografi çeşitli devir ve medeniyetlere ait nüfusun imkân ve ihtiyaçlarını araştırır. Nüfusun kütlesi, yoğunluk ve dinamizmi, harita üzerindeki yayılış şekli, yer değiştirme imkânı ve sürati, artış oranı; yaş, cinsiyet ve meşguliyet çeşidi gibi etkenler tarihi demografinin inceleme alanı içeresinde yer alır.[2] Bunun yanı sıra genel demografik gelişmelerin şehirlerle olan bağlantısı, şehir ve taşra arasındaki hareketlilik, şehir nüfusunun idari/siyasi otorite ile ilişkisi, şehirli nüfus içeresindeki elit tabaka ve idari/askeri görevlilerin sayısal oranları ve dini, sosyokültürel ve etnik ayrışım gibi konular da tarihi demografinin önemli inceleme alanlarını oluşturur.[3]

Bu başlık altında Sofya'nın nüfusu ve demografik yapısı incelenecektir. Şehir nüfusunun sayısal ve niceliksel özellikleri, nüfusun mahallelere dağılımı ve toplumsal tabakalaşma konuları ele alınacaktır.

A. Sofya'nın Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın sonlarına kadar şehirlerin, eyaletlerin ve genel olarak devletin nüfusu ile ilgili, sadece nüfus tespitine yarayacak istatiksel verilerin hazırlanmamış olması nedeniyle, kesin ve net bilgiler verilememektedir.[4] XV-XIX. yüzyıllar arasını kapsayan dönemde nüfus tespitleri, vergi mükelleflerinin durumunu tespit etmek maksadıyla hazırlanan defterlerdeki verilere dayalı olarak

---

[1] Demografi Maddesi, *Rehber Ansiklopedisi*, http://rehber.ihya.org/yenirehber/demografi.html, Son erişim: 12.11.2018.
[2] BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953, C. 10, s. 2.
[3] KOÇ, Yunus, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.–XVIII. Yüzyıllar)", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 6, s. 164.
[4] ERGENÇ, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s. 109.

birtakım hesaplamalar neticesinde yapılabilmektedir. Nitekim XV ve XVI. yüzyıl nüfus çalışmalarında araştırmacıların müracaat edebileceği yegâne kaynak tahrir defterleridir. Osmanlı hâkimiyetindeki toprakların beşerî, zirai ve ticari kaynaklarının tespiti amacıyla düzenlenen tahrirlerin asıl gayesi vergilendirme ve ekonomik potansiyelin tespitidir. Tahrirlerde sayım ve yazım birimi kişilerin kendisi değil, vergiye tabi tutulacak hanedir.[5] Bu sebeple tahrir defterlerine dayalı nüfus çalışmalarında nüfusu tespit edebilmek için dolaylı tahmin yöntemleri kullanmakta ve çeşitli varsayımlarda bulunulmaktadır.[6] Bu yöntemlerden birisi toplam hane sayısı esas alınarak bir bölgenin nüfusu hakkında bazı tahminlerde bulunmaktır. Ancak hanenin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışmalıdır. Bir hanenin kaç kişiden oluştuğuna dair araştırmacılar tarafından çeşitli tahminler ileri sürülmüştür.[7] Bu tahminler içerisinde en fazla kabul göreni ise bir hanenin beş kişiden oluştuğunu ileri süren Ömer Lütfi Barkan'ın görüşüdür. Barkan, tahrir defterlerindeki toplam hane sayısını beş ile çarparak tahmini toplam nüfusu bulmaya çalışmıştır.[8]

Tahrir defterlerindeki veriler kullanılarak Sofya'nın XVI. yüzyıldaki nüfusunun tespiti ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır.[9] Buna göre 1524–1525 yılında Sofya'da 848 Müslüman ve 280 gayrimüslim olmak üzere toplam 1128 hane vardı.[10] Toplam hane sayısı 5 ile çarpıldığında 5640 kişilik tahmini bir nüfus ortaya

---

[5] BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 63. Tahrirlerde, sadece vergi mükellefi erkek nüfusun kaydedilmesi; kadın, çocuk ve muaf zümreler gibi nüfusun büyük bir kısmının dikkate alınmaması ve hanenin büyüklüğünün belirtilmemiş olması gibi sorunlar tahrir defterlerinin nüfus çalışmaları için kullanımını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple tahrir defterlerindeki veriler kullanılarak nüfus miktarı tespit edilmek istendiğinde titiz ve ihtiyatlı olunması gerekmektedir. Bk. ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1991, S. XXII, s. 436; ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1995, S. 97, s. 93–112.

[6] BEHAR, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", s. 63–66.

[7] Araştırmacıların hane kat sayısı ile ilgili ileri sürdüğü görüşler şu şekildedir: Ömer Lütfi Barkan 5, Josiah C. Russell 3.5, M. A. Cook 4.5, M. Mehdi İlhan, Amid (Diyarbakır) sancağında 5.5, Bernard Lewis 5–8, Faruk Sümer 7, Bruce McGowan XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Semendire sancağında 3.57, Segedin'de 4.59, D'Ula'da 5,26, Sirem'de 6; Halil İnalcık XV. yüzyıl sonlarında Bursa'da 9, XIX. yüzyılda İstanbul'da 3–4. Bk. GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne", *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, s. 552.

[8] Ömer Lütfi Barkan, beş kat sayısının ilmi usullerle bulunmuş bir rakam olmadığını; her bölgeye, içtimaî zümre ve ailenin meşguliyet tarzına göre değişiklik gösterebileceğini söylemiştir. Bk. BARKAN, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 12.

[9] Sofya'nın en eski nüfus sayımı ile ilgili verilerin, büyük ihtimalle II. Mehmet'in ilk tahta çıkış döneminde (1444–1445) hazırlanan icmal defterde yer aldığı belirtilmiştir. Bk. KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 51.

[10] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52. Svetlana Ivanova aynı tarihte Sofya'da 915 Müslüman, 317 gayr–i Müslim hane olduğunu, bunun ise yaklaşık 6000 kişilik bir nüfusa tekabül ettiğini söylemiştir. Bk. IVANOVA, "Sofya", s. 357.

çıkmaktadır. Bu durumda nüfusun %75'i Müslüman, %25'i gayri-i Müslimlerden oluşmaktaydı. 1530 yılında ise şehirde 794 hane ve 113 mücerred Müslüman; 263 hane, 40 bîve ve 19 mücerred gayrimüslim vardı. Bu tarihte şehirde %73'ü Müslüman, %27'si gayri-i Müslimlerden oluşan yaklaşık 5600 kişi yaşıyordu.[11] 1544 yılında 1151 hane ve 152 mücerred Müslüman; 168 hane ve beş bîve gayrimüslim; 36 hane Frenk ve 52 hane Yahudi bulunmaktaydı. Tahmini 7200 kişiden oluşan toplam nüfusun %82'si Müslüman, %12'si gayri-i Müslim, %3,6'sı Yahudi ve %2,6'sı ise Frenklerden oluşuyordu.[12] 1570 yılında 861 hane ve 11 mücerred Müslüman; 368 hane, 27 bîve ve 3 mücerred gayrimüslim; 30 hane Frenk ve 90 hane Yahudi vardı. 6900 olan toplam tahmini nüfusun %73'ü Müslüman, %19'u gayri-i Müslim, %6'sı Yahudi ve %2'si ise Frenklerden oluşmaktaydı.[13]

III. Mehmet dönemi (16 Ocak 1595–21 Aralık 1603)'ne ait olan ve 1595 tarihli olduğu tahmin edilen mufassal tahrir defterine göre Sofya şehir merkezinde 1390 hane ve 29 mücerred vardı. Bu hane sayısı beş kat sayısı ile çarpılıp 29 mücerredin ilavesiyle 6979 kişilik tahmini bir nüfus elde edilmiştir. Bu sayıya %25'i oranında (1745 kişi) askeri ve muafların da eklenmesi ile 8724 kişilik tahmini nüfus ortaya çıkmıştır. Ayrıca deftere kaydedilmeyen gruplar da göz önüne alındığında 1595 yılında Sofya nüfusunun 9000'inin üzerinde olabileceği tahmin edilmiştir.[14]

Netice itibariyle tahrir defterleri esas alınarak yapılan tahminlerden hareketle şehrin nüfusunun XVI. yüzyılın başlarında 6000 civarında olduğu, yüzyılın sonunda ise 9000 yükseldiği söylenebilir. Suraiya Faroqhi, XVI. yüzyılda vergi yükümlüsü nüfusu (hane sayısı) 1000–3000 arasında olan şehirleri orta büyüklükte şehir, 400–

---

[11] ŞAHİN, "Sofya", s. 346. Aynı yazar diğer iki çalışmasında 1530 yılında Sofya'da 1023 hane ve 182 bekâr nüfus kayıtlı olduğunun bunun da 5000–5200 arasında bir nüfusa tekabül ettiğini belirtmiştir. Bk. ŞAHİN, "XV. ve XVI. Yüz Yılda Sofya–Filibe–Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 251; ŞAHİN, İlhan, EMECEN, Feridun, HALAÇOĞLU, Yusuf, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries", *International Journal of Turkish Studies*, Wisconsin–Madison 1989, Vol. IV, Issue. 2, p. 27–28.

[12] ŞAHİN, "Sofya", s. 346. Kiel 1544–1545 yılında Sofya'da 1146 Müslüman, 168 gayr–i Müslim ve 88 Yahudi hanesi olduğunu belirtmiştir. Svetlana Ivanova ise aynı tarihte 1325 Müslüman, 173 gayr–i Müslim ve 88 Yahudi hanesi olduğunu belirtmiştir. Kiel'in verdiği Müslüman hane sayısı ile Şahin'in verdiği Müslüman hane sayısı arasında beş hanelik fark bulunmaktadır. Yine Şahin'in 36 hane Frenk ve 52 hane Yahudi şeklinde Yahudi ve Frenkleri ayrı ayrı göstermesine karşılık Kiel, Frenklerin hane sayısını vermeksizin 88 hane Yahudi göstermiştir. Karşılaştırma için bk. KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52; IVANOVA, "Sofya", s. 357.

[13] ŞAHİN, "Sofya", s. 346. Kiel 1570 yılında Sofya'da 1276 Müslüman, 323 gayr–i Müslim ve 208 Yahudi hanesi olduğunu belirtmiştir. Bk. KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52.

[14] GENÇ, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazası*, s. 24.

1000 arasında olanları ise küçük şehir olarak nitelendirmiştir.[15] Faroqhi'nin bu tespitine göre Sofya XVI. yüzyılda orta büyüklükte bir şehirdir.

Sofya'nın XVII. yüzyıldaki nüfusu hakkında Sofya'nın Katolik piskoposu Petar Bogdan (Deodat) ve bazı Avrupalı seyyahlar tarafından birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Petar Bogdan, 1640 yılında Sofya'da yaklaşık 8000 Türk, 6000 Ortodoks (Bulgar), 4000 Yahudi ve 200 kadar da Ermeni evi olduğunu söylemiştir. Morozini'ye göre 1675 yılında 1500 kadar ev bulunuyordu. Beneti'ye göre de 1680 yılında her birinde 100'er evin olduğu 12 sokak vardı, 15000 olan toplam nüfusun 2000'i Yahudi, 1000'i de Hristiyan'dı.[16]

Sofya'nın XVII. yüzyıldaki ev sayısı ve nüfusu ile ilgili bu farklı görüşlere eserinde yer veren İşirkov, Sofya'da Petar Bogdan'a göre yaklaşık 100000,[17] Morozini'ye göre ise sadece 9000 kişi olması gerektiğini söylemiştir. Bu iki sayı arasında ciddi bir fark olduğunu belirten İşirkov, Bogdan'ın verdiği sayıyı abartılı Morozini'nin verdiğini ise düşük bulmuştur. İşirkov'un kendisi, XVII. yüzyılda varoştaki Bulgar evlerinin sayısının sicil kayıtlarına göre 2200 olarak hesaplandığını söylemiştir. Kaynağını belirtmediği bu bilgi ve seyyahların Sofya'yı yoğun nüfuslu bir yer olarak tanımlamasından yola çıkarak şehirde 40–50 bin nüfus ve 7–8 bin ev olduğu tahmininde bulunmuştur.[18] Şehrin XVI ve XIX. yüzyıllardaki nüfusu dikkate alındığında ve XVI. yüzyıldan sonra nüfusun hızlı bir şekilde artmasına sebep olacak nüfus hareketliliğine dair herhangi bir gelişme olmadığı düşünüldüğünde, İşirkov'un kendi tahmininin de bir hayli yüksek olduğu söylenebilir.

1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Nüfusu

Esas itibariyle sadece mali gayeler ile düzenlenen ve bünyesinde barındırdığı bazı sorunlar nedeniyle demografi araştırmalarında kullanımı tartışmalı olan, buna rağmen klasik dönem nüfus çalışmaları için en kapsamlı kaynak olan tahrir defterleri

[15] FAROQHİ, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550–1650*, s. 12.
[16] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 37–38.
[17] Petar Bogdan'ı kaynak gösteren bir başka Bulgar tarihçi Svetlana Ivanova, şehirde 30000 Müslüman, 25000 Ortodoks Hristiyan, 15000 Yahudi ve 1600 Ermeni olmak üzere toplam 71600 kişinin yaşadığını söylemiştir. Bk. IVANOVA, "Sofya", s. 357.
[18] İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 38.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır.[19] Tahrir defterlerinin ortadan kalkması tarihçileri nüfus çalışmalarında kullanmak üzere alternatif kaynaklar aramaya sevk etmiştir. Böylece, XVII ve XVIII. yüzyıllara ilişkin demografi çalışmalarında cizye ve avarız vergilerini ödeyecek nüfusun tespiti için hazırlanan mufassal ve icmâl cizye ve avarız defterleri kullanılmaya başlanmıştır.[20] Özellikle, nüfus ve iskân tarihi açısından tahrir defterleri ile kıyaslanabilecek türden verileri ihtiva eden mufassal avarız defterleri XVII. yüzyıl demografi tarihi açısından önemlidirler.[21]

Avarız ve cizye defterleri üzerine yapılan araştırmalar, tahrir defterlerine benzer sorunlarını gündeme getirmiştir. Özellikle itibari avarızhanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiği meselesi büyük bir sorun olarak araştırmacıların önünde durmaktadır.[22] Avarızhane, gerçek bir hane olmayıp itibari bir vergi hanesidir. İtibari avarızhanenin kaç gerçek haneden teşekkül ettiği bölgenin zenginliğine; halkın şehirli, köylü, göçebe ve muhacir olup olmadığına; dükkân, ev ve tarla miktarına; zamanın ve vaziyetin şartlarına bağlı olarak değişebilmekteydi. Bir avarızhane 3, 5, 10 ve 15 gerçek haneden oluşabilmekteydi.[23] Rifat Özdemir, bu sayının daha fazla olabileceğini söylemiştir. Nitekim Ankara'da bir avarızhanesinin en az 9,2 gerçek haneye; en fazla 61,5 gerçek haneye tekabül ettiğini belirtmiştir.[24]

---

[19] BEHAR, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", s. 67–68.

[20] FAROQHİ, Suraiya, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Kentleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler", *Kent Tarihçiliği/Kent Tarihleri Atölyesi 5–6 Mart 1994*, İstanbul 1994, s. 52–53.

[21] ÖZEL, Oktay, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli bir Kaynak: 'Mufassal' Avarız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 12–17 Eylül 1994,* C. III, s. 735–744; Aynı yazar, "Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17–19 Kasım 2005/İstanbul (Tebliğler–Tartışmalar)*, İstanbul 2006, s. 61–65; GÖKÇE, Turan, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal–İcmâl' Avarız Defterleri ve 1701–1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2005, C. XX, S. 1, s. 71–134.

[22] Avarız ve cizye defterlerinin güvenilirlikleri, karşılaşılan sorunlar ve demografi araştırmalarında kullanılabilirliği hakkında bk. ÖZEL, Oktay, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara 2001, s. 41–49.

[23] BARKAN, Ömer Lütfi, "Avârız", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, s. 14–15.

[24] ÖZDEMİR, Rifat, "Avârız ve Gerçek–Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 22–26 Eylül 1986,* C. IV, s. 1603–1604.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya Kazası'nın 567,5 ve bir sülüs[25] avarızhanesi vardı. Bunun 491,5 (%86,56) avarızhanesi köylere, 76 ve bir sülüs (%13,44) avarızhanesi ise nefs-i Sofya mahallelerine isabet etmiştir.[26]

Nefs-i Sofya'nın 25 Haziran 1703 (10 Safer 1115) tarihinde 76 ve bir sülüs olan avarızhane sayısı,[27] 28 Ocak 1746'da (5 Muharrem 1159) 75'e,[28] 11 Aralık 1749'da (Gurre-i Muharrem 1163) ise 72 ve bir sülüse[29] düşmüştür. Aradan geçen zamanda mahallelerin dört avarızhanesi ortadan kaybolmuştur. Buna bağlı olarak Sofya nüfusunun da azaldığı düşünülse de aslında avarızhane sayısının artıp eksilmesi ile nüfusun artıp eksilmesi arasında her zaman mantıklı bir ilişki bulunduğu söylenemez. Nüfusun azalması veya artmasında esas olan gerçek hane sayısının artıp eksilmesidir. Avarızhane sayısı bölgedeki ekonomik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak düşürülürken gerçek hane sayısı artabilirdi. Nitekim Celali isyanları öncesinde Ankara'nın 863 avarızhanesi varken bu isyan sonrasında avarızhane sayısı 600'e düşmüştür. 263 avarızhanenin ortadan kaybolması elbette nüfusun güvenlik gerekçesi ile daha güvenli yerlere gitmesi ile açıklanabilir,[30] ancak düşüşün asıl sebebi celali isyanlarının halkın ekonomik gücünde meydana getirdiği olumsuz durum ve buna bağlı olarak vergi tarhı için oluşturulan itibari bir hane olan avarızhanede indirime gidilmesidir. Halkın ödeme güçlüğü çekmesi nedeni ile avarızhanede düşüşün yapıldığı bir başka örnek ise Ayntab Kazası'na aittir. 18 Mart 1767 (17 Şevval 1180) tarihli belgede, 424 ve bir rub' avarızhanesi olan Ayntab Kazası'nm ahalisi, perakende ve perişan olmaları ve bu kadar haneyi ödemeye

[25] Sülüs Arapça bir ifade olup üçte bir anlamına gelmektedir. Buradaki kullanımı da bir avarız hanesinin üçte birini belirtmektedir.
[26] SŞS 306, s. 24, b. 1 ve devamı; SŞS 309, s. 62, b. 1 ve devamı.
[27] KK.d 2811, s. 1. Sofya'nın avarızhane sayısı, diğer bazı Osmanlı şehirleri ile karşılaştırıldığında bir hayli düşük olduğu görülmektedir. Nitekim, Konya'nın 1704 yılında 184, Ayntâb'ın 1700 yılında 197,5 ve 0,5 rub', Kayseri'nin 1701 yılında 104 ve 3 rub', Manisa'nın 1705 yılında 209 ve Ankara'nın 1702 yılmda 275,5 avarızhanesi vardı. Karşılaştırma için bk. KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lâle Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1989, s. 73–74; ÇINAR, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, s. 60–62; KARAGÖZ, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700–1730)*, s. 183–185; BAYIR, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 38–39; AKYÜZ, *XVIII. Yüzyılda Ankara*, s. 80.
[28] SŞS 312 (8), s. 14, b. 1.
[29] SŞS 311 (1), s. 28, b. 2 ve devamı.
[30] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 53.

güçlerinin olmaması sebebi ile 14 hane tenzilat yapılmasını istemiş, bu istekleri de devlet merkezi tarafından kabul görmüştür.[31]

Ankara ve Ayntab örneklerinden de anlaşıldığı üzere nüfus tespitinde esas olan gerçek hane olup bir avarızhanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiği tespit edilmeden mantıklı sonuçlara ulaşmak pek mümkün olmamaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da bir avarızhanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.[32] Bu nedenle bir avarızhanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiği ile ilgili sıklıkla kullanılan alt ve üst değerler üzerinden tahminde bulunulmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde bir avarızhanenin genellikle 10 gerçek hane olarak hesaplandığı görülmüştür.[33] İbrahim Yılmazçelik, eyalet merkezi olan Diyarbakır'da bir avarızhaneyi asgarî 15, azamî 20 gerçek hane kabul ederek nüfus tahmininde

---

[31] *...kazâ–i mezbûrun 424 ve bir rub'ı 'avarız hâneleri olup lâkin ahâlisinin ekserisi perâkende ve perişan olup ol mikdâr hâneyi edaya iktidarları olmamakla bir mikdarı tenzîl olunmak bâbında 'inâyet ricâsına ahâlisi 'arz–ı hâl etmeleriyle ondört hâneleri tenzîl olunmak bâbında 'arz ve telhis olundukda imdi mûcebince harab ve zaîf olan kuradan tenzîl olunup kudreti olanlara himaye etmemek üzere ondört hâneleri ref' ve tenzîl olunup bâkî üzerlerinde 410 ve bir rub' 'avarız hânesi kaldığına hazine–i 'âmiremden mühürlü ve nişanlı mevkûfât defterî sûreti verilmeğin mûcebince 'amel olunmak babında fermân–ı 'âli şân sâdır olmuşdur...* Bk. TOĞRUL, Neşe, *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin (H. 1061, 1081, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2010, s. 119.

[32] Bazı icmal avarız defterlerinde bir avarızhanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiğine dair açıklamalar yer alsa da icmal avarız defterlerinin çok büyük bir kısmında bu tür açıklayıcı bilgilerin bulunmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla avarız defterinin düzenlendiği tarihte ve bölgede, bir avarızhanesinin kaç gerçek haneden ve mücerredden oluştuğu bilinmediği sürece, bu kayıtlardan hareketle herhangi bir nüfus hesaplaması yapılamayacağı ifade edilmiştir. Bk. ÖZEL, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", s. 45.

[33] Yusuf Oğuzoğlu, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Konya'da bir avarızhanenin 10 gerçek haneye tekabül ettiğini söylemiştir. OĞUZOĞLU, Yusuf, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo–Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi (Doktora Tezi), Ankara 1980, s. 37–38. Rifat Özdemir bir avarızhanenin 1632–1710 yılları arasında Harput ve Kasaba Nahiyesinde 9,27–10,05 gerçek haneye; 1785–1840 yılları arasında Ankara'da ise en az 9,2 gerçek haneye, en fazla 61,5 gerçek haneye tekabül ettiğini ifade etmiştir. Bk. ÖZDEMİR, Rifat, "Avârız ve Gerçek–Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", s. 1601–1603. Antakya'da 1700 yılında bir avarızhanenin ortalama 6,58 gerçek haneye tekabül ettiği belirtilmiştir. 1709 yılında ise bir avarızhane ortalama 8,56 gerçek hanedir. GÜL, Abdulkadir, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709–1806)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2008, s. 91. Muhiddin Tuş, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Konya'da bir avarızhanenin 10 gerçek haneye tekabül ettiğini ifade etmiştir. Bk. TUŞ, *Sosyal ve Ekonomik Açılardan Konya (1756–1856)*, s. 121. 29 Şubat 1836 tarihinde çıkarılan bir ferman da ise Osmanlı Devleti'nin bütün eyalet, sancak, kaza ve nahiyelerinde tahrir yapılacağı zaman bazılarında on nefer hânekeş reayaya, bazılarında ise sekiz nefer hânekeş reayaya birer hane itibar olunması istenmiştir. SARICAOĞLU, Mehmet Esat, *II. Mahmut Döneminde Edirne'nin Sosyo Ekonomik Durumu (Şer'iye Sicillerine Göre)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1997, s. 98.

bulunmuştur.[34] Sofya için de bir avarızhanenin 20 gerçek haneden oluştuğu varsayılarak nüfus tahmininde bulunulmuştur.

Sofya'da bir gerçek hanenin kaç kişiden meydana geldiği, tereke defterlerindeki ortalama çocuk sayısına ebeveynin eklenmesi ile hesaplanmış ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir ailenin ortalama nüfusunun 4,12 kişiden ibaret olduğu tespit edilmiştir.

Sofya'nın nüfus tespitini yaparken avarız defterlerinde adı geçen 24 mahallenin yanı sıra diğer belgelerde ismi geçen 28 mahallenin de hesaba katılması gerekmektedir. Avarız defterlerinde ismi geçmeyen mahallelerde de avarız defterlerindeki mahalleler kadar nüfusun yaşadığı varsayılmıştır. Son olarak Sofya'nın uzun yıllar eyalet merkezi olmasından dolayı şehirdeki muaf reayanın sayıca çok olacağı düşüncesi ile vergi veren nüfusun %15'i kadar vergi muafiyetine sahip bir kesimin olabileceği kabul edilmiştir.[35] Bu durumda nüfus tespiti şu şekilde formülleştirilmektedir: Avarızhane Sayısı x Avarızhane Kat sayısı = Gerçek Hane Sayısı x Hane Kat sayısı = Avarız Ödeyen Mahallelerin Tahmini Nüfusu + Muaf Mahalleler Nüfusu + Askeriler = Tahmini Toplam Nüfus.

Tablo 4.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'nın Tahmini Nüfusu

Yıl	Avarızhane Sayısı	Gerçek Hane Sayısı (Kat sayı 20)	Nüfus Sayısı (Hane Kat sayısı 4,12)	Muaf Mahalleler Nüfusu	Askeri (%15)	Toplam Nüfus
1721	76	1520	6262,4	6262,4	1878,72	14403,52
1746	75	1500	6180	6180	1854	14214
1749	72	1440	5932,8	5932,8	1779,84	13645,14

[34] İbrahim Yılmazçelik, bu sayıların tahmini olarak alındığını ifade etmiştir. Bk. YILMAZÇELİK, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790–1840)*, s. 157.

[35] Avarız vergisinden muaf olan kesimin vergi verenlere oranları ile ilgili tahminler genellikle %10 ile %15 arasında değişmektedir. Bk. ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 57; GÜL, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709–1806)*, s. 90.

Tabloya göre Sofya'nın nüfusu 1721 yılında 14403; 1746'da 14214 ve 1749'da 13645 kişidir. Buna göre Sofya'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık 14–15 bin civarında bir nüfusun yaşadığı tahmin edilmektedir.[36]

Sofya'nın XIX. yüzyıldaki nüfus verilerinin de XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki nüfus tahminlerini destekleyici mahiyette olduğu söylenebilir. Şehrin XIX. yüzyıldaki nüfusu ile ilgili ilk veriler 1831 yılındaki nüfus sayımına aittir[37]. 1831 sayımında Sofya'nın şehir ve köylerindeki Müslüman nüfus ayrı ayrı yazılmışken, gayrimüslim ve kıptîler şehir-köy ayrımı yapılmaksızın kaza bazında yazılmıştır. Bu sebeple 1831 sayımının sadece nefs-i Sofya'daki Müslüman nüfus ile ilgili verileri vermekle iktifa edilmiştir. Buna göre Nefs-i Sofya'da 2836 sağir ve kebir (çocuk ve yaşlı), 402 matluba muvafık (askerliğe elverişli 14–40 yaş arası erkekler) olmak üzere toplam 3238 Müslüman nüfus bulunuyordu.[38] 1831 sayımında sadece erkek nüfus sayılmış, kadınlar kapsam dışında tutulmuştur. Dolayısıyla bu nüfus sayımına göre şehirdeki Müslüman nüfusun sayısını söyleyebilmek için kadınların da dikkate alınması gerekmektedir. Bu durumda *erkek nüfus x 2* formülü ile kadınların da nüfusa dâhil edilmesi yönünde genel bir yöntem uygulanmaktadır. Diğer taraftan askerlikten ve vergiden kaçmak için gizlenen veya vergi ve askerlik muafiyeti

[36] Ancak bu dönemde bahsedilen nüfusun üstünde sayılar veren seyyahlar da söz konusudur. Nitekim bunlardan birisi olan Johann Kampelen 1740 yılında Sofya'da 8000 Müslüman, 2000 Bulgar ve 1000 Yahudi hanesinin bulunduğunu söylemiştir. Kampelen'in verdiği sayılar her hanede beş kişi yaşadığı farz edildiğinde 40000 Müslüman, 10000 Bulgar ve 5000 Yahudi olmak üzere toplam 55000 kişilik bir nüfusa işaret etmektedir ki bu sayının da abartılı olduğu görülmektedir. Bk. YONOV, M. (Ed.), *Nemski i Avstriyski Patepisi za Balkanite, XVII–sredata na XVIII v. (German and Austrian Travel Accounts, 17th–mid–18th centuries)*, Sofia 1986, p. 307'den naklen GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 240.

[37] 1831 sayımından kısa bir süre önce vuku bulan 1828–1829 Osmanlı–Rus Savaşı'nda, Ruslar birkaç gün süre ile Sofya'da konaklamışlar, bu durum Müslüman ahalinin daha güvenli bölgelere göç etmesine sebep olmuştur. Nitekim bu savaş, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki eyaletlerinde ciddi bir nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Ruslar Balkanlar'daki Rum ve Bulgar nüfusu Rus topraklarına iskâna teşvik ve mecbur kılmışlardır. Yine Rus askerlerinin Prut Nehri'ni geçerek Osmanlı sınırlarına girdiği günden itibaren Müslüman göçleri başlamıştır. Köy ve kasabalarını terk eden Müslüman ahali güney ve doğu yönünde ilerleyerek büyük yerleşim merkezlerine göç etmek istemişlerdir. Samakovcuk'a bağh kazaların Müslüman ahalisi Zağra–i Atik, Çırpan, Gümülcine ve Filibe taraflarına; Dobruca dolaylarındaki ahali Şumnu istikametine, Ahyolu ve Misivri kazalarındaki ahali Zağra–i Atik, İzladi ve Şumnu'ya; Rus birliklerinin Yanbolu'ya girmesinden sonra yola çıkanlar ise Edirne başta olmak üzere iç kesimlerdeki daha güvenli gördükleri yerlere doğru göç etmişlerdir. Bk. GÜLSOY, Ufuk, *1828–1829 Osmanlı–Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul 1993; ÖZCAN, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828–1829 Osmanlı–Rus Savaşı*, Ankara 2014.

[38] Köylerde ise 818 sağir ve kebir, 105 matluba muvafık olmak üzere 923 kişilik Müslüman nüfus vardı. Gayrimüslim nüfus şehir–köy ayrımı yapılmaksızın 39692 kişi; yine kıptîler de şehir–köy ayrımı yapılmadan 559 Müslüman, 327 gayr–i Müslim olmak üzere 886 kişi olarak gösterilmiştir. Tüm bunların toplamı ise 44739 yapmaktadır. Bk. KARAL, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1995, s. 47–48, 197.

bulunan ve ulaşılamadıkları için vergi memurları tarafından kaydedilemeyen kişileri de hesaba katmak için hata payı oranı belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Kemal Karpat bu oranın %8 olabileceğini belirtmiştir.[39] Kadın nüfus ve %8'lik hata payı hesaba katıldığında nefs-i Sofya'daki Müslüman nüfus yaklaşık olarak 7000 kişi çıkmaktadır.

Sofya'nın 1867 yılındaki nüfus verileri ise kadın ve erkeklerin birlikte sayılmış olması bakımından önemlidir. Bu sayım Tuna Vilayeti valisi Midhat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Midhat Paşa, 1864 yılında kurulan vilayetteki bütün nüfusun; yaşa, cinsiyete, medeni duruma, iktisadi faaliyet kolları ve türlerine göre, her hanede bulunan kişi sayısını dikkate alarak dökümünü yaptırmıştır.[40] Sofya Sancağı'na bağlı kazalarda emlak ve nüfus tahriri 1866 yılının ikinci yarısında başlamış ve 1867 yılının başlarında tamamlanmıştır. Sadece Samakov, Orhaniye ve nefs-i Sofya'ya ait bilgiler 4 Mart 1867 (27 Şevval 1283/19 Şubat 1282) tarihli Tuna Gazetesi'nin 152. sayısında yayınlanmıştır. Buna göre Sofya şehir merkezinde 2874 hanede 3130'u kadın ve 3009'u erkek olmak üzere 6139 Müslüman, 2880'i kadın ve 2700'ü erkek 5580 Hristiyan, 7'si kadın ve 8'i erkek 15 Ermeni, 1262'si kadın ve 1328'i erkek 2590 Yahudi, 261'i kadın ve 248'i erkek 509 Müslüman kıptî, 27'si kadın ve 35'i erkek 65 gayrimüslim kıptî kaydedilmiştir. Toplam nüfus, 7567 kadın (%51) ve 7328 (%49) erkek olmak üzere 14895 kişidir.[41] Bu durumda toplam nüfusun %45'i Müslüman, %55'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

1290 (1873) tarihli Tuna Vilâyeti Salnâmesi'ne göre nefs-i Sofya'da 3106 hane ve 6704 erkek nüfus kaydedilmiştir. Müslümanların hane sayısı 1369 (%44), nüfusu 2625 (%39); gayrimüslimlerin hane sayısı 1737 (%56), nüfusu 4079

---

[39] KARPAT, Kemal H. , *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, İstanbul 2003, s. 48.

[40] Ne vergilendirme ne de askere alma amacı ile gerçekleştirilen bu sayım, Osmanlı nüfus sayım yöntemine çağdaş bir yaklaşım getiren ilk sayım olarak nitelendirilmiştir. Midhat Paşa tarafından gerçekleştirilen yerel nüfus sayımının bütün imparatorluğu kapsayan örnekleri ise 1881 yılında Sicil–i Nüfus Nizamnâmesinin yayınlanmasından sonrasına aittir. Osmanlı Devleti'nin en önemli nüfus sayımları olarak kabul edilen bu nüfus tahrirlerinin ilki XIX. yüzyılın sonunda (1885), ikincisi ise XX. yüzyılın başında (1907) yapılmıştır. 1885 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen nüfus tahrirleri nüfusun; yaş, cinsiyet, doğum yeri, meslek, medeni durum, etnik/dinsel durum vs. göre dağılımlarını verebilen ilk ve son Osmanlı sayımlarıdır. Bk. BEHAR, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", s. 69–70.

[41] Koyuncu, Sofya'nın toplam nüfusunun Tuna gazetenin Türkçe kısmında 18.368, Bulgarca kısmında ise 13.898 olarak gösterildiğini belirtmiştir. KOYUNCU, "Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864–1877)", s. 693 ve dipnot 112.

(%61)dur.[42] Bu nüfus verileri erkek nüfus x 2 formülüne göre ele alındığında nefs-i Sofya'nın tahmini nüfusu 6704 x 2 = 13408 kişi yapmaktadır. Müslüman nüfus 2625 x 2 = 5250 kişi, gayrimüslim nüfus 4079 x 2 = 8158 kişidir.

XIX. yüzyıl nüfus verilerinde yer alan gayrimüslim nüfus oranları, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki gayrimüslim nüfus oranlarından bir hayli fazladır. Bunun sebebi, 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinden itibaren Sofya'daki Müslüman nüfusun daha güvenli yerlere göç etmesi, buna karşılık genellikle köylerde yaşayan gayrimüslim nüfusun da şehre yerleşmesidir. İncelenen dönemde Sofya'da yaşayan gayrimüslim nüfusun sayısal olarak tespiti cizye defterleri üzerinden yapılabilmektedir. Nefs-i Sofya Kazası'nın 1709–1710 (h. 1121) senesinde 360 alâ, 3268 evsat ve 4923 ednâ olmak üzere toplam 8551 cizye evrakı vardı.[43] Nefs-i Sofya Kazası ile kastedilen Sofya'nın köy ve mahalleleridir. 8551 cizye evrakının ne kadarının köylere ne kadarının mahallelere isabet ettiği ile ilgili belgede herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Sofya Kazası'na tevzi edilen diğer birçok verginin yaklaşık %85'nin köylere, %15'nin mahallelere pay edilmesinden hareketle 8551 cizye evrakının %15'nin mahallelere isabet ettiği varsayılabilir. Bu durumda şehir merkezinde 1283 cizye mükellefi olduğu söylenebilir. Nitekim 1749–1750 (h. 1163) yılında nefs-i Sofya'nın cizye mükellefi sayısı buna yakın olup, 54 alâ, 1055 evsat ve 293 ednâ olmak üzere toplam 1402 cizye evrakı vardı.[44]

Araştırmacılar cizye mükellefleri üzerinden nüfus tespiti yaparken farklı yöntemler uygulamışlardır. İbrahim Yılmazçelik, Diyarbakır üzerine hazırladığı çalışmasında her bir cizye evrakını bir hane olarak kabul etmiş, her haneyi de beş ile çarparak gayrimüslim nüfusu ile ilgili tahminde bulunmuştur.[45] Gayrimüslimlerin toplam nüfusunun hesaplanmasında kullanılan ikinci yöntem, sanayi öncesi tarım toplumlarında yetişkin erkek nüfusun toplam nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Tarihçiler bu yöntem ile mufassal tahrir defterlerindeki hane ve mücerred kayıtlarının toplamını ifade eden nefer kategorisini esas alarak toplam nüfusu tahmin etmeye çalışmışlardır. Seçilmiş bir kat sayı kullanmak yerine bu ikinci yöntemin daha anlamlı ve diğer bölgeler ile karşılaştırılabilir sonuçlar

---

[42] *Salnâme–i Vilâyet–i Tuna*, Def'a 6, Sene 1290, Tuna Vilâyeti Matbaası, Rusçuk 1290,s. 209.
[43] SŞS 4, s. 21, b. 1.
[44] BOA, D.CMH. d., 26784, s. 2.
[45] YILMAZÇELİK, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790–1840)*, s. 176.

ortaya koyabileceği belirtilmiştir[46]. Buna göre Nefs-i Sofya'da 1709–1710 yılında 3849 gayrimüslimin (1283 cizye evrakı x 3) yaşadığı söylenebilir. 1749–1750 yılında ise 4206 kişilik bir gayrimüslim nüfus vardır. Dolayısıyla Nefs-i Sofya'nın 1749 yılındaki toplam nüfusunun 13645 kişi olmasından hareketle şehrin %31'inin gayrimüslim, %69'unun da Müslümanlardan oluştuğu söylenebilir. XVI. yüzyılda Sofya'nın %75-80'i Müslüman geri kalanı ise gayrimüslimlerden oluşuyordu. 1867-1868'de %45'i Müslüman, %55'i gayrimüslim ve 1873'de %39 Müslüman, %61 gayrimüslim şeklindedir.

a. Nüfusun Mahallelere Dağılımı

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da avarız ödeyen 24 mahallenin avarızhane sayıları ile mahallelerin nüfusu arasında pozitif bir ilişki olduğu düşüncesinden hareketle avarızhane sayılarına göre nüfusun mahallelere dağılımı ortaya koyulabilmektedir.

1745 yılına kadar 22 Sofya mahallesinin avarızhane sayısı 76 ve bir sülüs iken 1746 yılında iki mahallenin daha katılmasına rağmen avarızhane sayısı 75 düşmüştür. 1746 yılına kadar yedi avarızhanesi olan Kassaban Mahallesi'nin avarızhane sayısı bu tarihte üçe düşmüştür. 1749 yılında ise 24 mahallenin 72 ve bir sülüs avarızhanesi vardır. 1746 yılında dört ve iki sülüs avarızhanesi olan Saruhan Bey Mahallesi, 1749 yılında avarızhanesinin yarısını kaybederek iki ve bir sülüs avarızhaneye düşmüştür.

Aşağıdaki tabloda, 24 Sofya mahallesinin 1746 yılındaki avarızhane sayıları kat sayı olarak belirlenen 20 ile çarpılarak gerçek hane tespiti yapılmış, her bir gerçek hane de bu dönemde Sofya'nın aile nüfus ortalaması olan 4,12 ile çarpılarak mahallelerin tahmini nüfusları elde edilmiştir.

[46] ÖZEL, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", s. 44–45.

Tablo 4.2: 1746 Yılı Avarızhane Sayılarına Göre Nüfusun Mahallelere Dağılımı

Sıra No	Mahalle	Avarızhane Sayısı[47]	Avarızhane Kat sayısı 20	
			Tahmini Gerçek Hane Sayısı	Tahmini Toplam Nüfus
1.	Saruhan Bey	4,69	93,8	386,456
2.	Mansur Hoca	4	80	329,6
3.	Kara Danişmend	4,36	87,2	359,264
4.	El-Hâcc Hamza	2,36	47,2	194,464
5.	Karagöz Bey	2,86	57,2	235,664
6.	Has Biga	3,36	67,2	276,864
7.	Kara Şahin	2,36	47,2	194,464
8.	El-Hâcc İsmail	2,86	57,2	235,664
9.	El-Hâcc Yahşi	1,86	37,2	153,264
10.	Şuca Fakih	3,36	67,2	276,864
11.	Tahıl Bazarı	1,5	30	123,6
12.	Alaca Mescid	3,36	67,2	276,864
13.	Kassaban	3	60	247,2
14.	Orta Mescid	2	40	164,8
15.	Cami-i Atik	2,36	47,2	194,464
16.	Yazıcızâde	5,86	117,2	482,864
17.	Kuru Çeşme	6	120	494,4
18.	Hüseyin Ağa	1,19	23,8	98,056
19.	El-Hâcc İlyas	0,66	13,2	54,384
20.	Cami-i Gül	2	40	164,8
21.	Kaloyan	6	120	494,4
22.	Sungurlar	1,5	30	123,6
23.	Bal Bazarı ma'a Novasel	3	60	247,2
24.	Pop Miloş	4,5	90	370,8
	Toplam	**75**	**1500**	**6180**

Tabloya göre Sofya'da 5–6 avarızhaneye sahip üç mahalle, 3–4 avarızhaneye sahip dokuz mahalle, 1–2 avarızhaneye sahip 11 mahalle bulunuyordu. El-Hâcc İlyas Mahallesi'nin ise 0,66 avarızhanesi vardı. 5–6 avarızhaneli mahalleler büyük, 3–4 avarızhanesi olan mahalleler orta, 1–2 ve altında avarızhanesi olan mahalleler ise küçük mahalleler olarak nitelendirilebilir. Buna göre 6 avarızhanesi ve 495 kişilik tahmini nüfusu olan Kuru Çeşme ve Kaloyan mahalleleri ile 5,83 avarızhanesi ve 485 kişilik tahmini nüfusa sahip Yazıcızâde Mahallesi'nin şehrin en kalabalık mahalleleri olduğu söylenebilir. Kuru Çeşme ve Yazıcızâde mahalleleri Müslümanların yoğun olduğu mahallelerdir. Kaloyan Mahallesi ise varoş mahallelerinden olup gayrimüslim mahallesidir.

[47] 0,5 sülüs 0,16 hane; 1 sülüs 0,33 hane ve 2 sülüs 0,66 hane olarak hesaplanmış, avarızhane sayıları yuvarlanmıştır.

3–5 arasında avarızhanesi ve 250–390 kişilik tahmini nüfusu olan Saruhan Bey, Pop Miloş, Kara Danişmend, Mansur Hoca, Has Biga, Şuca Fakih, Alaca Mescid, Kassaban ve Bal Bazarı mahalleleri ise orta büyüklükteki yerleşmelerdir. Orta büyüklükteki mahalleler içerisinde Pop Miloş ve Bal Bazarı mahalleleri gayrimüslim mahalleleridir. Birin altında ve 1–3 arasında avarızhanesi ve 55–235 kişilik tahmini nüfusu olan Karagöz Bey, El-Hâcc İsmail, El-Hâcc Hamza, Kara Şahin, Cami-i Atik, Orta Mescid, Cami-i Gül, El-Hâcc Yahşi, Tahıl Bazarı, Sungurlar, Hüseyin Ağa, El-Hâcc İlyas mahalleleri ise düşük nüfuslu mahallelerdir. Bunlar içerisinde Gül Camii ve Sungurlar mahalleri gayrimüslim mahalleridir.

Gayrimüslim nüfus genellikle kendilerine ait varoş mahalleri olarak bilinen mahallerde yaşamaktaydı. Bununla birlikte şehrin diğer mahallelerinde de gayrimüslim nüfus bulunmaktaydı. Bu mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerin nüfusları ile ilgili fikir verebilecek mahiyette tevzi defterleri mevcuttur. Bu defterler sadece gayrimüslimlere tevzi edildiğinden hangi mahallede gayrimüslim nüfus bulunduğu ve nüfus yoğunlukları hakkında fikir vermektedirler. Buna göre 22 Temmuz 1749 (6 Şaban 1162) tarihli tevzi defterindeki 360 kuruşluk toplam masraf Sofya'da sakin gayrimüslim reayaya dağıtılmıştır.[48] Rumeli Valisi Ahmet Paşa'nın zahire bahası olan 420 kuruş da 15 Ağustos 1749 (Gurre-i Ramazan 1162) tarihli tevzi defteri ile Sofya'da sakin Yahudi ve Nasara'ya tevzi olunmuştur.[49] Her iki defterdeki tutarlar mahallerdeki gayrimüslimlerin sehm (hisse) sayılarına göre pay edilmiştir. Mahalleler ve sehm sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.3: 1749 Yılında Mahallelerin Sehm Sayıları

Sıra No	Mahalle	Sehm (Hisse)
1.	Saruhan Bey	42
2.	Mansur Hoca	40
3.	Kara Danişmend	24
4.	El-Hâcc Hamza	42
5.	Muhtesibzâde	6
6.	Karagöz Bey	5
7.	El-Hâcc İsmail	5
8.	El-Hâcc Yahşi	2
9.	Alaca Mescid	5
10.	Kassabân	8
11.	Orta Mescid	2

[48] SŞS 311 (1), s. 9, b. 1.
[49] SŞS 311 (1), s. 12, b. 2 ve devamı.

12.	Tahıl Bazarı	1
13.	Yazıcızâde	30
14.	Kuru Çeşme	35
15.	Alişar	38
16.	El-Hâcc Bayram	45
17.	Çayır	10
18.	Hüseyin Ağa	2
19.	Kara Şahin	8
20.	Has Biga	55
21.	Boyras El-Hâcc Ali	15
22.	Gül Camii	10
23.	Şeyh ma'a İmaret	5
24.	Bal Bazarı	6
25.	Kaloyan	30
26.	Pop Miloş	5
27.	Sungurlar	4
	Toplam	**480**

Tabloya göre 1–10 arasında sehme sahip 16 mahalle vardır. 11 mahallenin sehmleri ise 15–55 sehm arasında değişmektedir. Sofya varoşu mahalleleri olarak bilinen Gül Camii, Bal Bazarı, Pop Miloş ve Sungurlar mahalleleri 1–10 arası sehme sahip mahalleler arasında yer almaktadır. Varoş mahalleleri içerisinde sadece Kaloyan Mahallesi 30 sehme sahip olup ikinci grup içerisinde yer almıştır. Bu durum, gayrimüslim mahalleleri olarak bilinen varoş mahalleleri dışındaki mahallerde daha fazla gayrimüslim nüfusun bulunduğunu göstermektedir.

Tabloya göre 30 ve üzeri sehme sahip mahalleler ve sehm sayıları ise şu şekildedir: Has Biga 55, El-Hâcc Bayram 45, Saruhan Bey 42, El-Hâcc Hamza 42, Mansur Hoca 40, Alişar 38, Kuru Çeşme 35, Yazıcızâde 30, Kaloyan 30. Dolayısıyla zikredilen mahallelerin gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu mahalleler olduğu söylenebilir. Bunlar aynı zamanda en fazla avarızhaneye sahip mahalleler arasında yer almaktadır.

B. Sofya'nın Toplumsal Tabakalaşması

Toplumsal özellikleri bakımından birbirlerine yakın olan insanların oluşturdukları sosyal bütünlüğe toplumsal tabaka; nesnel ölçütlere göre benzer özellikler taşıyan nüfusun, sosyal manada belirli özellikleri dikkate alınarak yatay ve dikey tabakalar halinde derecelendirilmesine ise toplumsal tabakalaşma denilmiştir.[50] Genel olarak üç tür toplumsal tabakalaşmadan bahsedilir. Birincisi, tabakalar arası

[50] ERGENÇ, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 239.

geçişi imkânsız kılan kapalı toplumsal tabakalaşma; ikincisi, tabakalar arası geçişlerin kısmen yasaklandığı yarı kapalı toplumsal tabakalaşma ve üçüncüsü, tabakalar arası geçişlerin serbest olduğu açık sınıf toplumsal tabakalaşmadır.[51]

Osmanlı Devleti'nde toplumu oluşturan fertler din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın hukuki ve idari açıdan iki tabakaya ayrılmıştır.[52] Birincisi, dini ya da idari yetkiler tanınıp vergi ödemekten muaf tutulan askeriler; ikincisi ise ticaret ve tarımla uğraşıp vergi veren reayadır.[53] Ancak askeri ve reaya dışında bir kesim daha vardır. Muaf ve müsellem reaya olarak bilinen bu kesim, devlet için çeşitli hizmetleri yerine getirir, karşılığında ise bazı vergilerden muaf tutulurdu.[54]

Osmanlı Devleti'nde reaya ve askeri tabaka arasında geçişler yasaklanmamış olmakla birlikte bu tür geçişler yaygın olarak görülen bir durum değildir. Ancak özel olarak ve nadiren verilen padişah beratları ile askeri sınıfa geçişe müsaade edilmiştir. Reayadan birinin askeri sınıfa geçmesi için genellikle askeri sınıfla bağlantısının olması, sınırlarda ya da padişahın katıldığı seferlerde gönüllü olarak savaşması gerekmekteydi.[55] Dolayısıyla reayanın askeri sınıfa geçişine sıcak bakmayan ancak bunu tamamen yasaklamayan Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal tabakalaşma, yarı kapalı toplumsal tabakalaşma kategorisinde değerlendirilebilir.[56]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya toplumu, askeriler, muaf reaya ve şehirli reaya olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiştir. Reaya statüsünde yer alan ancak hukuki olarak özgür insanlardan ayrılan köle ve cariyeler de toplumun bir parçası olarak burada ele alınmıştır.

---

[51] http://www.nkfu.com/toplumsal–tabakalasma–nedir/ Son erişim: 09.03.2018.
[52] Osmanlı düşünürleri, toplumu erkân–ı erbaa olarak ifade edilen; asker (erbâb–ı seyf), ulema ve bürokrat (ehl–i ilm ve erbâb–ı kalem), tüccar ve zanaatkar (ehl–i ticaret ve ehl–i hirfet) ve reaya–çiftçi (ehl–i ziraat) şeklinde dörtlü bir tasnife tabi tutmuşlardır. Bk. YILMAZ, Coşkun, "Siyasetnâmeler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, s. 77.
[53] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 74–75.
[54] İNALCIK, Halil, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, Ankara 1959, C. XXIII, S. 92, s. 598.
[55] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 75.
[56] Osmanlı Devleti'nde toplumsal tabakalaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bk. AVCILAR, Suna Başak, "Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, s. 55–68.

1. Askeriler

Osmanlı Devleti'nde askeriler genel olarak; padişah ve saray halkı ile seyfiye, ilmiye ve kalemiye mensuplarından oluşmaktaydı.[57] Askeriler; vergiden muaf olmaları, terekelerinin askeri kassâmlar tarafından taksim edilmesi ve kazasker divanında yargılanma gibi bazı imtiyazları bakımından toplumun itibar gören kesimiydiler.[58] Hizmetlerinin karşılığını ya devlet hazinesinden nakit olarak ya da devlete ait bazı vergileri adamları vasıtasıyla toplatmak suretiyle alırlardı. Devlet hazinesinden nakit para alanların hizmet akçeleri, görevlerinin niteliği bakımından ulufe ve vazife-cihet ismi ile ikiye ayrılmıştır. Kapıkulları, enderûn hizmetlileri, kale koruyucuları, şehir subaşıları, asesler vb. görevlilerin aldıkları ücrete ulufe; ulema ve medrese mensuplarının hazine veya vakıflardan aldığı ücrete ise vazife veya cihet denilmiştir. Hizmetlerinin karşılığını devlete ait bazı vergileri kendi adlarına toplatmak suretiyle yıllık olarak alanlara ise dirlik sahibi denilmiştir. Bunlar; tımarlı sipahiler, sancakbeyleri, beylerbeyileri, vezirler, enderûnun yüksek kademedeki hizmetlileri vb. devlet ileri gelenleridir.[59]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi olan Sofya aynı zamanda bu eyaletin merkezi durumundaydı. Bu nedenle şehrin idaresi ehl-i örf taifesinden olan Rumeli valisinin sorumluluğundaydı. Ancak XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli valileri Sofya'da oturarak şehrin idaresini bizzat üstlenmemiş; görev ve sorumluluklarını mütesellimler vasıtasıyla yerine getirmişlerdir. Dolayısıyla Sofya'da sakin ehl-i örf mensubu askerilerden ilk sırada mütesellimlerin yer aldığı söylenebilir. Sofya'daki diğer ehl-i örf mensubu askeriler ise kethüda yeri, yeniçeri serdarı, subaşı, yasakçı, muhtesib ve pazarbaşıdır.

Sofya'da yaşayan ehl-i ilm mensubu askeriler ise kadı, müderris, müftü ve nakibü'l-eşrâf kaymakamıdır. Vakıf müesseselerinde çalışan ve ehl-i cihet denilen imam, hatip, vaiz vb. görevliler de ehl-i ilm mensupları arasında yer almıştır. Ancak bunlar vergilerden kısmen muaf olmaları sebebiyle muaf reaya içerisinde değerlendirilmişlerdir.

---

[57] YEDİYILDIZ, "Osmanlı Toplumu", s. 444–465; KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2014, s. 24–70.
[58] SAHİLLİOĞLU, Halil, "Askerî", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 488.
[59] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453–1559*, II, s. 114–115.

Askeri sınıfın kimlerden oluştuğunun tayin ve tespiti vergi muafiyeti ve miras taksiminde ödenecek resimler gibi konuları yakından ilgilendirmesi nedeniyle devlet bu meselenin üzerinde önemle durmuştur. Bu sebeple kimin askeri sınıfa mensup olduğuna dair merkezden pek çok ferman gönderilmiştir.[60] Buna rağmen vergi muafiyetinin kapsamının idrak edilememesi veya edilmek istenmemesinden kaynaklanan anlaşmazlıklar çoğu zaman askeri sınıf mensupları ile vergi mükellefi reaya arasında dava konusu haline gelmiştir. Bu tür bir anlaşmazlık Siyavuş Paşa Mahallesi ahalisi ile mahallede kiracı olarak oturan ulema mensubu Şeyh Abdullah arasında yaşanmıştır. Anlaşmazlığın kaydedildiği hükme göre; mahallede mülk sahibi olanlardan hane-i avarıza bağlı olarak tekâlif alınması gerekiyordu. Ayrıca imam ve hatîbler de tekâliften muaf tutulmuşlardı. Ancak bazı mahalle ahalisi, mahallede herhangi bir emlak ve arazisi bulunmamasına rağmen Şeyh Abdullah'ın da avarız, imdâd-ı seferîye ve diğer vergilerin ödenmesine kendileriyle birlikte katılmasını istemişlerdir. Şeyh Abdullah ise bu konu hakkında şeyhülislâm tarafından verilmiş iki adet fetva olduğunu bildirmiş ve fetvalar gereğince mahalle ahalisinin bu haksız isteklerinin engellenmesini talep etmiştir.[61]

2. Muaf Reaya

Osmanlı Devleti, din ve devlet için birtakım hizmetleri yerine getiren reayayı, bu hizmetleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutmuştur. Vergi muafiyeti avarız, raiyyet-rüsûmu ve şer'î vergilerden muafiyet şeklinde uygulanabilmekteydi. Bununla birlikte çoğunlukla avarız-ı divâniyyeden muafiyet tanınmıştır. Cizye ve aşâr gibi şer'î vergilerden muafiyet ancak olağanüstü hallerde verilmiştir. Yine raiyyet rüsûmuna da sınırlı hallerde muafiyet uygulanmıştır. Raiyyet-rüsûmundan muaf olanlar avarızdan muaf olurdu. Şer'î vergilerden muaf olanlar ise doğal olarak

---

[60] Bu fermanlardan anlaşıldığı üzere fiilen askerlik vazifesi yapanlar, bunların eşleri, çocukları ve azat edilmiş köleleri; askerlikten emekli olanlar; geri ve yardımcı hizmette bulunan yaya ve müsellemlerle bunların hizmetlerinin benzerini yerine getiren yörük ve tatarlar; askerlikle münasebeti olmayıp çeşitli kamu hizmetlerini yerine getiren memur, kâtib, mültezim, emin ve muhassıl gibi görevliler; kamu görevlisi sayılması gereken kadılar, müderrisler ve mülazımlar; imam, hatip, müezzin gibi dini görevliler ile Hz. Peygamberin soyundan gelenler; günlük 3 akçe ve üzerinde vazifesi olan mütevelli, nazır ve cüzhân gibi vakıf görevlileri; köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı ve doğancı gibi yaptıkları bir takım görevler karşılığında vergiden muaf olduklarına dair ellerine muafiyetnâme verilenler askeri sınıfından sayılmıştır. Bk. BARKAN, Ö., "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545–1659)", *Belgeler*, Ankara 1966, C. 3, S. 5–6, s. 4; İNALCIK, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1953, C. 15, S. 1–4, s. 53; SAHİLLİOĞLU, "Askerî", s. 488–489.

[61] BOA, AHKR.d. 1, s. 131, 587.

raiyyet-rüsûmundan ve avarız-ı divâniyyeden de muaf tutulurdu. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda bir hizmet karşılığında muafiyet tanınan reayanın eskiden bağışlanmış aşâr ve raiyyet-rüsûmu muafiyetlerini kaldırmaya ve sadece avarız-ı divâniyye muafiyeti tanımaya başlamıştır.[62]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da vergi muafiyeti tanınan çeşitli gruplar yaşamaktaydı. Bunlar; cami, mescit, mektep, tekke, zaviye ve türbe gibi vakıf kurumlarında çalışan ehl-i cihet mensupları ile Hz. Muhammed'e hürmeten ayrıcalık ve imtiyaz tanınan seyyidlerdir. Bunların dışında devlete ait çeşitli görevleri yerine getiren voynuk, martalos, doğancı, şahinci ve atmacacılara da vergi muafiyeti tanınmıştır. Ancak bunlar genellikle Sofya Kazası'nın köylerinde ikamet etmişlerdir.

a. Ehl-i cihet

Cihet, vakıf müesseselerinde gerekli hizmetlerin yürütülmesi için ilgili vakfiyede nitelikleri belirlenen görevleri; ehl-i cihet ise cihet sahibi vakıf çalışanlarını ifade etmektedir. Osmanlı resmi kayıtlarında erbâb-ı cihat veya ashâb-ı cihat, bazen de aynı manada ashâb-ı vezâif ve mürtezika-i evkaf şeklinde adlandırılan cihet sahipleri esas itibariyle iki kısma ayrılmıştır. İmamet, hitabet, vaizlik, dersiamlık, tedris, cibâyet, kitabet gibi ilmi yeterlilik isteyenlere cihat-ı ilmiyye; kayyımlık, türbedarlık, ferraşlık gibi bedeni çalışmaya bağlı olanlara ise cihat-ı bedeniyye adı verilmiştir. Ehl-i cihet mensupları hukuki olarak askeri sayıldığından kendilerine birtakım imtiyaz ve muafiyetler tanınmıştır.[63]

Cihetlerin verilmesi ve bir başkasına intikali genellikle vakfın bulunduğu yerin kadısı aracılığı ile yürütülmüştür. Hak sahipleri bir arzuhâl ile mahkemeye müracaat eder, kadı da yaptığı araştırma sonrasında bir ilam veya arz ile durumu merkeze bildirirdi. Cihetlerin verilmesi Divan-ı Hümayuna bağlı ruûs kaleminin göreviydi. Bu kalemde ve ilgili diğer divan bürolarında önceki kayıtların incelenmesinden sonra herhangi bir karışıklık ve anlaşmazlık olmazsa hak sahibine cihet ruûsu ve cihet beratı verilirdi. Cihet tevcihlerinde temel kural babadan oğula

[62] İNALCIK, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s. 598.
[63] İPŞİRLİ, Mehmet, "Cihet", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 547.

intikaldi. Cihet beratları bu intikal dolayısıyla veya çeşitli anlaşmazlıklar ve cülûs sebebiyle verilirdi.[64]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da birçok kişiye intikal, anlaşmazlık, zayii ve cülûs nedeniyle cihet beratı verilmiştir. Beratlardan Sofya'da bu dönemde cihet sahiplerinin kimler olduğu tespit edilebilmektedir. Bunlar; imam, hatip, vaiz, müezzin, devir-hân, duâgûyân, ihlâs-hân, kayyım, muallim-i sıbyan, muarrif, talib-i ilm, kâtib, tekke-nişin ve mütekâid yeniçerilerden oluşmaktadır. Cihet beratlarında; ait olduğu kişilerin isimleri, görev yaptıkları müessese ve vazifeleri, atanma tarihleri, ücretlerinin miktarı ve ücretlerini nereden alacaklarına dair bilgiler yer almaktadır.[65] İncelenen dönemde vazife sahiplerinin büyük çoğunluğu ücretlerini, Sofya ihtisabı mukataasından almaktaydılar.[66]

b. Seyyidler

Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma ile kocası Hz. Ali'nin oğullarından Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere şerîf, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise seyyid denilmiştir.[67] Ancak seyyid kelimesi hem Hz. Hasan hem de Hz. Hüseyin'in soyundan gelenleri ifade edecek şekilde kullanılmıştır.[68]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya şehrinde seyyid ve seyyide unvanına sahip pek çok kişi yaşamıştır. Sicillerde seyyidlerin isminin geçtiği birçok belge kayıtlıdır. Güvenilir kişiler olarak kabul edilen seyyidler, şühûdu'l-hâl olarak sıklıkla mahkemede dava dinlemiştir.[69] Yine şahit olarak da pek çok davaya müdahil olmuşlardır.[70] Seyyidler, imam, hatip ve vaiz gibi dini vazifelerin yanı sıra mütevelli olarak da görev yapmışlardır. Alaca Mescid Mahallesi imamı Seyyid Ahmet Efendi, aynı mahalledeki vakıf evin de mütevellisiydi.[71] Sofya serdarlığı ve müteselliminliği gibi önemli görevlerin de seyyid unvanlı kişiler uhdesinde olduğu görülmektedir.

---

[64] İPŞİRLİ, "Cihet", s. 547.
[65] BOA, D.BMK.SMM, D. 11, Vsk. 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60.
[66] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 45, 46, 47, 48, 49.
[67] UZUNÇARILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 161.
[68] ARENDOKS, C. Van, "Şerif", *İA*, İstanbul 1979, C. 11, s. 435–442; KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2009, S. XXXIII, s. 90, 109; Aynı yazar, "Seyyid", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 40–43.
[69] SŞS 269, s. 172, b. 3; s. 173, b. 1; SŞS 309, s. 85, b. 4; SŞS 312 (3), s. 44, b. 4.
[70] SŞS 4, s. 7, b. 2; s. 48, b. 1; SŞS 312 (1), s. 12, b. 2.
[71] SŞS 269, s. 182, b. 1.

Seyyid Hasan[72] serdar; Seyyid Osman[73] ve Seyyid Mehmet[74] ise mütesellim olarak görev yapmışlardır.

c. Voynuklar

Bulgaristan, Sırbistan ve Makedonya topraklarındaki küçük toprak sahibi asiller, Osmanlı döneminde voynuk (Slavca'da asker) adı altında eski topraklarını ellerinde bulundurmaya devam etmişlerdir. Voynukların tasarrufundaki topraklara çiftlik manasında baştine denilmiştir. Başlangıçta Osmanlı ordusunun muharip güçlerinden olan voynuklar, ilerleyen süreçte sefer ve çayır hizmetini görmek üzere geri hizmete alınmışlardır.[75]

Voynuk teşkilatı, 18 Ocak 1691 tarihinde kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti, bu dönemde yaşadığı büyük ekonomik buhrandan kurtulmak adına cizye vermeyen, tasarruf ettikleri topraklardan haraç alınmayan ve birçok vergiden muaf olan voynukların teşkilatını dağıtmış, voynukların diğer reaya gibi vergilendirilerek hazineye daha fazla gelir sağlanmasını amaçlamıştır. Ancak iki yıl sonra 15 Nisan 1693'te teşkilatın yeniden tesis edilmesine karar verilmiştir. Voynuk teşkilatı bundan sonra 1878 yılında Bulgar prensliği kuruluncaya kadar varlığını devam ettirmiştir.[76]

Voynuklar teşkilat olarak Istabl-ı Âmire'ye (Has Ahır) bağlıydılar. Istabl-ı Âmire kendi içerisinde Istabl-ı Âmire-i Evvel ve Istabl-ı Âmire-i Sânî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sofya kazasında sakin voynuklar Istabl-ı Âmire-i Sânî'ye bağlıydılar. Voynuklardan sefer ve çayır hizmeti için göreve gidenlerin haricindekiler baştinelerinde ziraat ile uğraşırdı. Bunların başında voynuk çeribaşıları denilen amirleri vardı.[77] Voynukların köylerdeki baştinelerde ikamet etmelerine karşın voynuk çeribaşılarının Sofya şehir merkezinde oturdukları görülmektedir. Nitekim voynuk çeribaşısı Ahmet Ağa, Kara Danişmend Mahallesi'ndeki bir evde ikamet etmekteydi.[78]

---

[72] SŞS 309, s. 94, b. 3.
[73] SŞS 312 (7), s. 6, b. 2; s. 7, b. 1.
[74] SŞS 311 (1), s. 15, b. 1.
[75] ERCAN, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar,* Ankara 1989, s. 1–14.
[76] ERCAN, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar,* s. 93–95.
[77] SŞS 4, s. 52, b. 2.
[78] SŞS 4, s. 9, b. 2; s. 26, b. 2; s. 32, b. 2; s. 48, b. 2.

Voynuklar, devlet için yerine getirdikleri hizmetler karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Tasarruf ettikleri baştinelerin öşr-i şer'isinden, haraç ve ispenceden, rüsûm-ı örfîyyeden, tekâlif-i divâniyyeden, resm-i kovandan, resm-i hınzırdan, 100 koyuna kadar koyun resminden ve avarız-ı divâniyyeden muaf tutulmuşlardır. Ancak bu vergi muafiyeti sadece voynukların kendilerine tanınmış; voynuk oğulları, kardeşleri ve akrabaları kapsam dışında bırakılmıştır.[79]

Sofya'da sakin voynuk çeribaşıları ve voynuklar, ellerinde olan muafiyet emri gereğince Istabl-ı Âmire'deki görevleri karşılığında bazı vergilerden muaf olmalarına rağmen idareciler kendilerinden vergi talebinde bulunmuşlardır. 25 Aralık 1721 (6 Rebiülevvel 1134) tarihli buyruldu, voynuk çeribaşıları ve voynuklardan vergi talep edildiğini göstermektedir.[80]

Son olarak şehir masraflarının kaydedildiği tevzi defterlerinden bazen voynuklara da hisse isabet etmiştir. 1 Mart 1722 (13 Cemazielevvel 1134) tarihli şehir masraf defterinden voynuk taifesine 400 kuruş pay edilmiştir.[81]

d. Martoloslar

Bizans menşeli olan martolos teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla ve bazı bölgelerde ise XIX. yüzyıla kadar varlığını korumuştur.[82] Martoloslar, görevleri açısından ordu hizmetindekiler ve iç hizmettekiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ordu hizmetindeki martoloslar hudut emniyetinin sağlanması için uc bölgelerinde kale muhafızı olarak görev yapmışlardır. Uclara yerleştirilen martoloslar düşman topraklarına yağma akınları düzenler, casusluk faaliyetlerinde bulunurlardı. XVI. yüzyılda hudutlar daha ileri gidince uc bölgelerinin gerisinde kalan martolosların görev mahiyeti değişmiştir. İç hizmette istihdam edilmeye başlanan bu martoloslar, muhafız ve derbentçi olarak hizmet vermişlerdir.[83]

---

[79] KAYAPINAR, Ayşe, " Voynuk", *DİA*, İstanbul 2013, C. 43, s. 127.
[80] SŞS 269, s. 17, b. 1.
[81] SŞS 269, s. 2, b. 1.
[82] VASİC, Milan, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1978, S. 31, s. 48.
[83] KESER, Bilge, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1999, S. 12, s. 270–274.

Görevleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutulan martoloslar, muaf reaya olarak kabul edilmişlerdir.[84] Ordu hizmetindeki martoloslar ulufe almalarının yanı sıra ispence ve rüsûm-ı raiyyetten muaf tutulmuşlardı. İç hizmetteki martolosların ücretleri bulundukları bölgelerin gelirlerinden ödenmiştir. Ücretlerin gelirden ödenmediği durumlarda ise martolos akçesi adı altından toplanılan bir tür vergi ile karşılanmıştır. Devamlı tehlikenin olduğu yerlerde ücretli martolosların yerine muaf martoloslar istihdam edilmiştir. Bunlar da ispence ve avarız-ı divâniyye ile angarya işlerinden muaf tutulmuşlardır. Martoloslar olağanüstü hallerde nadiren cizye ve aşar gibi şeri vergilerden de muaf olmuşlardır.[85]

XVIII. yüzyılın başlarında martoloslar Sofya Kazası'nda iç güvenliğin sağlanmasında kullanılmışlardır. 16 Mart 1709 (14 Muharrem 1121) tarihli belgede Sofya Kazası ahalisini ve yolcuları eşkıyadan korumak için her sene martolos kiralamanın mutâd-ı kadim olduğu belirtilmiştir.[86]

Ücret mukabilinde istihdam edilen martoloslar ile korumaya muhtaç yerlerin güvenliği sağlanmıştır. Martolosların kiralanması ve organizasyonu martolos bölükbaşısının sorumluluğundaydı. Halil isimli kişi 16 Mart 1709 tarihinde ayan-ı vilayet ve kura zabitleri tarafından 1709–1710 (h. 1121) senesi rûz-ı hızırından rûz-ı kasımına kadar 20 nefer martolos ile Betriç Köyü ve civarındaki köylerin reayasını ve yolcuları korumak için martolos bölükbaşısı olarak tayin edilmiştir.[87]

Martoloslar, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren teşkilatın bozulmaya başlamasıyla halka ve tüccara zulmetmeye başlamışlardır. 20 Mart 1722 (2 Cemazielahir 1134) tarihinde Rumeli Eyaleti'ndeki kadılıklara gönderilen fermanda, derbentlerde görevli pandor ve martolosların akçe ve yem talebiyle reayaya zulmettikleri, tüccar ve yolculardan bâc ve diğer bahanelerle akçe talep ettikleri belirtilmiştir.[88] Bunların eşkıyalık boyutuna ulaşan hareketleri üzerine 1721 yılında Rumeli Beylerbeyi Osman Paşa martolos teşkilatına nizam vermekle görevlendirilmiştir.[89] Ancak bunun mümkün olmaması üzerine martolos teşkilatı

---

[84] ANHEGGER, Robert, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1942, C. VII, s. 283.
[85] KESER, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı", s. 274–275.
[86] SŞS 4, s. 52, b. 1.
[87] SŞS 4, s. 52, b. 1.
[88] SŞS 269, s. 25, b. 3.
[89] ÖZCAN, Abdulkadir, "Martolos", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, s. 64–66.

lağvedilmiş, bundan sonra derbendlerin kaza ahalilerinden tayin edilen bekçiler tarafından muhafaza edilmesi şeklinde yeni bir düzenleme getirilmiştir.[90]

e. Şikâr Mensupları: Çakırcı, Şahinci, Atmacacı ve Doğancılar

Osmanlı padişahları ve şehzadeler avlanmaya spor, eğlence ve savaş talimi olarak büyük önem vermişlerdir. Öyle ki avcılık Osmanlı Devleti'nde resmi bir teşkilat haline gelmiştir. Padişahla ava çıkan bu teşkilat mensuplarının amirlerine şikâr ağası denilmiştir. Sarayın birûn denilen dış hizmetinde bulunan avcı başılar derece sırasıyla; çakırcı başı, şahinci başı ve atmacacı başı olarak adlandırılmışlardır.[91] Şikâr ağaları, merkezde bulunan teşkilat mensupları ile taşradaki avcı kuşu yetiştiricilerinin amiridir.[92] Bunlardan başka bir de enderûn erkânından olan doğancı başı vardı.[93]

Devlet merkezindeki avcılık teşkilatı, benzer şekilde taşrada da uygulanmıştır. Sarayda bulunan şikâr mensuplarına ulûfe; taşradakilere ise tımar verilmiştir. Bunların yanı sıra Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinde avcı kuşu yetiştirmek ve bakmakla yükümlü doğancı, çakırcı, şahinci ve atmacacılar vardı.[94] Bu avcı kuşu yetiştiricilerinin amiri bağlı oldukları doğancı başılarıdır. Taşra doğancı başıları doğrudan merkezdeki şikâr ağalarına bağlıydı.[95]

Taşradaki av kuşu yetiştiricileri her sene yetiştirdikleri çakır, şahin ve atmacaları doğancı başı aracılığı ile İstanbul'a göndermişlerdir. Kuş yetiştirmedikleri veya gönderemedikleri senelerde ise miri mürde baha denilen bir tür vergi ödemişlerdir. Bunun karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Av kuşu yetiştiricileri avarız-ı divâniyyeden, nüzul ve celebkeşân ağnamından, baştine ve

---

[90] SŞS 312 (1), s. 60, b. 1; SŞS 269, s. 26, b. 2; s. 95, b. 1; s. 124, b. 2; s. 125, b. 1.
[91] Şikâr ağaları hakkında bk. ÖZCAN, Abdulkadir, "Çakırcıbaşı", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 189–190; Aynı yazar, "Şahincibaşı", *DİA*, İstanbul 2010, C. 38, s. 277–278; Aynı yazar, "Atmacacıbaşı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 82.
[92] UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 420–421.
[93] ÖZCAN, Abdulkadir, "Doğancı", *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, 487–489.
[94] ÖZCAN, "Şahincibaşı", s. 278. Av kuşu yetiştiricileri yaptıkları işe göre; sayyad (avcı), görenceci–görücü (av kuşlarının bakım ve terbiyesinden sorum kişi), götürücü, tuzakçı, kümeci (av kuşu yuvalarından yavruları toplayan kişi), dideban (gözcü), yuvacı/kayacı (av kuşu yuvası bulunan kayalık yerleri koruyan kişi), tülekçi ve yavrucu (av kuşlarının yuvasını koruyan ve yavruların kanatlanmasına bakan kişi) gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Bk. ALKAN, Mustafa, GÖKBUĞA, Ferdi, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması", *Gazi Akademik Bakış*, Ankara 2015, C. 9, S. 17, s. 29.
[95] IŞIK, Ahmet, "Avcı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 114.

baltalık öşürlerinden, bağ ve bahçe rüsumlarından, sürgünden ve ulaktan, paşa zahiresinden, nakliye ve kaftan bahasından, Müslümanlar resmi bennâkdan, gayrimüslimler ispenceden ve tekâlif-i örfîyye ve şakkanm cümlesinden muaf ve müsellem olarak kabul edilmişlerdir.[96]

Av kuşu yetiştiricilerinden kuş göndermedikleri senelerde, muafiyetlerinin devamı ve tımarlarının ellerinden alınmaması için alınan mürde/meredde baha miktarı yere ve zamana göre değişmiştir.[97] Mürde-baha için Müslümanlardan 150, gayrimüslimlerden ise 200 akçe alınmıştır.[98] Av kuşu yetiştiricilerinden kuş talep edilmediği yıllarda ise *doğan-baha* denilen bir vergi alınmıştır. Bu vergi de XVI. yüzyılda her kuş için 30 akçeydi.[99] İncelenen dönemde ise Sofya'ya gönderilen fermanlarda hassa çakır yuvacıları ve evlatlarından İstanbul'a çakır getirmeyip ve ellerinde mühürlü edâ-i hizmet tezkiresi olmayanların Müslümanlarından 150, gayrimüslimlerinden 300 akçe miri mürde baha ile resm-i arûsâne, cürm ü cinâyet, bâd-ı hevâ, beytü'l-mâl ve diğer vergilerin eskiden alına geldiği üzere tahsil edilmesi istenmiştir. Toplanan tahsilatın hassa doğanlarının taam (yiyecek) bahaları ve neferâtın maaşlarına sarf edildiği vurgulanmıştır.[100]

Av teşkilatı içerisinde yer alan av kuşu yetiştiricileri baştine tasarruf etmişlerdir. Baştineler sahiplerine göre çakırcı baştinesi ve doğancı baştinesi olarak adlandırılmıştır. Baştineler babadan oğula geçerdi, ancak ölenin oğlu olmadığında hassa çakırcı başısının teklifiyle başka kişi ya da kişilere verilirdi. Sofya Kazası'na bağlı Betriç Köyünde hassa çakır yuvacısı olan Hacı Osman ve Mitre vefat etmiş, baştineleri boş kalmıştır. Bunun üzerine hassa çakırcı başısı Ahmet'in teklifiyle Sofya sakinlerinden ehil ve üstat çakır yuvacısı Abdülhalim'e 16 Nisan 1749 (27 Rebiülahir 1162) tarihinde berat verilmiştir. Abdülhalim'in hizmet ve mürde baha karşılığında avarız-ı divâniyye, tekâlif-i örfîyye ve şakkadan muaf olduğu belirtilmiştir.[101]

---

[96] SŞS 311 (1), s. 7, b. 3.
[97] IŞIK, "Avcı", s. 114.
[98] UZUN, Ahmet, ARAS, Ozan, "Malî Yönleriyle Osmanlı Devletinde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı", *Liberal Düşünce Dergisi*, İstanbul 2016, S. 82 s. 103.
[99] IŞIK, "Avcı", s. 114.
[100] SŞS 269, s. 60, b. 1; SŞS 312 (1), s. 57, b. 1; SŞS 306, s. 30, b. 3.
[101] SŞS 311 (1), s. 4, b. 2.

Vergi muafiyetine rağmen bazı idareciler av kuşu yetiştiricilerini vergi ve sair talepler ile rahatsız etmişlerdir. Bu durum çakırcı, şahinci ve atmacacıların dağılmasına, maaşların aksamasına ve miri mürde bahalarının toplanamamasına neden olmuştur.[102] Buna engel olmak için çakırcı, şahinci ve atmacacılardan vergi ve sair taleplerde bulunulmaması hususunda ferman çıkarılmıştır. Rumeli'de doğancı başılık defterinde kayıtlı olan yerlerin kadılarına gönderilen 3 Haziran 1749 (16 Cemazielahir 1162) tarihli fermana göre muaf ve müsellem olduklarına dair ellerinde berat, emr-i şerîf ve muaf-nâme suretleri olmasına rağmen çakırcı, şahinci ve atmacacılar, ehl-i örf taifesi tarafından ücretsiz yem, yemek, koyun, kuzu, bal, yağ, arpa, saman, otlak, odun ve sair zahire talebiyle zor durumda bırakılmışlardır.[103]

Sofya Kazası'nda av kuşu yetiştirmekle görevli olan şahinci, çakırcı ve atmacacıların başlarında doğancı başı denilen bir görevli vardı. Sicillerde ismi geçen doğancı başılar Mahmut Ağa ve Rüstem Ağa'dır.[104] Her iki doğancı başının isminin aynı tarihli belgelerde geçmesi bu dönemde Sofya'da birden çok doğancı başının olduğunu göstermektedir. Doğancı başılardan ismi en fazla geçen Mahmut Ağa'dır.[105] Birçok davanın şühûdu'l-hâli arasında yer alan Doğancı başı Mahmut Ağa'nın ismi şehir masraf defterlerinin düzenlenmesinde de sıklıkla geçmektedir.[106] Doğancı başının düzenlenmesine iştirak ettiği şehir masraf defterlerinden doğancılara da hisse isabet etmiştir. 1 Mart 1722 (13 Cemazielevvel 1134) tarihli şehir masraf defterinde doğancı taifesine 40 kuruş,[107] 25 Mart 1746 (2 Rebiülevvel 1159) tarihinde ise 50 kuruş[108] tevzi edilmiştir.

3. Şehirli Reaya

Reayayı, askerilerden ayıran en büyük fark vergidir. Vergiden muaf olan askerilere karşılık reaya vergi veren kesimdir. Osmanlı toplumunda reaya; yerleşim yerleri, dini ve hukuki durumları bakımından farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Reaya, dini bakımdan Müslüman ve gayrimüslim; hukuki bakımdan hür ve köle

[102] SŞS 311 (1), s. 8, b. 1; s. 8, b. 2.
[103] SŞS 311 (1), s. 7, b. 3.
[104] SŞS 311 (1), s. 10, b. 1.
[105] Bu dönemde Sofya'da *Doğancı Mahmut nam-ı diğer Küçük Oba* isimli bir köy vardı. Bk. SŞS 311 (1), s. 14, b. 1.
[106] SŞS 269, s. 34, b. 1; s. 70, b. 1; s. 107, b. 1; SŞS 306, s. 24, b. 1.
[107] SŞS 269, s. 2, b. 1.
[108] SŞS 312 (8), s. 25.

ayrımına tabi tutulmuştur. Yerleşim yeri açısından ise yerleşik ve yarı yerleşik olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[109] Kırsal kesimde yaşayıp tarımsal üretim yapan köylüler ile kasaba ve şehirlerde oturup ticaret ve zanaat ile uğraşan şehirliler yerleşik; hayvancılık ile uğraşıp göçebe bir yaşam süren konargöçerler ise yarı yerleşik reaya arasında yer almıştır.[110] Devlet, reaya olarak aynı kategoride yer alan köylü ve şehirlileri iktisadi faaliyet alanlarının farklılığı bakımından birbirinden ayırmıştır.[111] Şehirde yaşayan reaya genellikle ticaret ve zanaat ile uğraşıp, mülk niteliği taşıyan ev, arsa, bağ ve bahçe dışında geniş arazilere sahip olmadıkları için köylülerden farklı bir vergilendirmeye tabi tutulmuşlardı. Köylü reayanın ödediği vergileri ödemeyen şehirliler, avarız denilen ve olağanüstü hallerde alınan vergileri ödemişlerdir.[112]

Osmanlı fethi sırasında nüfusun tamamı gayrimüslimlerden oluşan Sofya'nın demografik yapısı Anadolu'dan Müslüman nüfusun iskân edilmesi ile değişmeye başlamıştır. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Sofya şehir merkezi nüfusunun %80'inden fazlasını Müslümanlar oluşturmuştur.[113] Gayrimüslim nüfus çoğunlukla köylerde yaşıyordu.[114] Köylerdeki gayrimüslim nüfusun büyük bir kısmının Ortodoks Bulgarlardan oluşmasına karşın şehir merkezindeki gayrimüslimler etnik açıdan çeşitlilik arz etmekteydi. Sofya'daki gayrimüslim nüfus içeresinde Bulgar, Rum, Yahudi, Ermeni ve Gürcüler yer almıştır. Ticaret maksadı ile Sofya'ya

---

[109] TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, s. 23; SÖYLEMEZ, Faruk, "Osmanlılarda Konargöçer–Yerleşik Münasebetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2013, S. 204, s. 201–213.

[110] AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet–Reaya İlişkileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, s. 41; KAZICI, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, s. 70–78.

[111] AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453–1559*, II, s. 119.

[112] EMECEN, Feridun, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, s. 92.

[113] ŞAHİN, "XV. ve XVI. Yüz Yılda Sofya–Filibe–Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 251.

[114] Sofya'ya tabi köyler içerisinde Türk köyü yok denecek kadar azdı. 1524–1525 yıllarına ait mufassal tahrir defterinde (TD 130) yer alan 186 köyün sadece 16'sından Müslüman köyü olarak bahsedilmiştir. 1544–1545 tarihli defterde (TD 236) 211 köy, 1585 tarihli defterde (Kuyudu Kadime Arşivi, No 61) ise 212 köy bulunduğu belirtilmiş, her iki deftere de 16 Müslüman köyü kaydedilmiştir. Müslüman köyü sayısının bu denli az olmasının sebebi olarak; Sofya Vadisi'nin Osmanlı hâkimiyetinden önce Bulgar–Bizans sınır savaşlarından etkilenmemesi ve buna bağlı olarak Bulgar nüfusunun azalmaması gösterilmiştir. Yine iskân edilecek unsurlara yer açmak için Bulgar köylülerinin yerlerinden edilmemelerinin de bunda etkisi olduğu belirtilmiştir. Bk. KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 10, 51.

yerleşen Acem ve Raguzalı tacirler ile kıptîler (çingeneler) de şehirdeki diğer gayrimüslimlerdir.[115]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'daki gayrimüslim nüfus genellikle Nasâra (Hristiyan), Yehûd (Musevî) ve Erâmine-i Acem (İran Ermenileri) şeklinde tasnif edilmiştir. Gayrimüslim reayanın çoğunluğu Ortodoks mezhebinden olmakla birlikte Hristiyanlığın diğer mezheplerine mensup olanlar da bulunmaktaydı. Nitekim bu dönemde bazı Efrenci[116] rahiplerinin Osmanlı topraklarında yaşayan ehl-i zimmet reayayı kendi mezheplerine celp etmek için misyonerlik faaliyetlerinde bulundukları görülmektedir.[117]

Dini aidiyetlerine göre Müslüman ve gayrimüslim olarak sınıflandırılan şehirli reaya arasında toplumsal ve ekonomik bir ayrım olduğu söylenemez. Müslüman ve gayrimüslim tüccar ve zanaatkârlar aynı haklara sahiptiler[118]. Bu noktada Sofya'da ikamet eden zanaat ve ticaret erbabı, farklı dinlerden olsalar da birçok açıdan aynı sosyal çevreyi paylaşmışlardır. Zanaat ve ticaret erbabının diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Sofya'da da toplumun en önemli ve etkili kesimini oluşturdukları söylenebilir. Ürettikleri ve sattıkları ile hem şehrin hem de kırsal kesimin ihtiyaçlarını karşılayan esnaf ve zanaatkârlar aynı zamanda ulusal ve uluslararası ticarete yönelik üretim yapmıştır. Şehirde yaşayan reayanın bir kısmı da tarım ve hayvancılık ile uğraşmıştır. Nitekim Sofya mahallelerinde ikamet edip civardaki köylerde çiftlik, bağ ve tarla sahibi olan kişilerin tarımla; yine şehirdeki evlerinin müştemilatı arasında ahır ve samanlık bulunan ailelerin ise hayvancılıkla uğraştıkları söylenebilir.

---

[115] IVANOVA, "Sofya", s. 356; GRADEVA, Rossitsa, "The Ottoman Balkans: A Zone of Fractures or A Zone of Contacts?", *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans,and Northern Italy*, Ed. Almut Bues, Wiesbaden 2005, p. 72–73.

[116] Frenk, Freng veya Frank şeklinde de söylenen Efrenci kelimesinin mezhepsel bir ayrılıktan ziyade bölgesel bir ayrılığı ifade ettiği belirtilmiştir. Bu kelime ile genellikle Batı Avrupalılar kastedilmiştir. Aynı zamanda Katolik Hristiyanları ifade etmek için de kullanılmıştır. Bk. ŞAKİROĞLU, Mahmut H. , "Frenk", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, s. 197–199.

[117] 17–26 Kasım 1725 (Evâsıt–ı Rebiülevvel 1138) tarihli olup Rumeli'nin orta koluna gönderilen fermana göre bazı Efrenci rahiplerinin Rum, Ermeni, Süryani, Maruni ve sair ehl–i zimmet reayayı ayin–i kadimlerinden döndürerek kendi mezheplerine davet etmek isteği ile şehir şehir dolaştıkları haber alınmıştır. Ahdnâme–i hümayun mucibince bunların konsoloslarının ikamet ettikleri yerlerden başka yerlerde ikamet etmeleri ve dolaşmalarının yasaklandığı belirtilmiştir. Bu sebeple konsoloslarının ikameti dışmdaki yerlerde seyahat eden veya ikamet eden efrenci rahiplerinin ahz ve haps edilmesi istenmiştir. Bk. S 306, s. 38, b. 1.

[118] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 157.

4. Köle ve Cariyeler

Efendisinin tasarrufu altında hür olmadan yaşayan ve alınıp-satılabilen erkeklere köle, kadınlara ise cariye denilmiştir.[119] İnsan gücüne duyulan ihtiyacın bir neticesi olarak ortaya çıkan kölelik evrensel bir olgudur. Neredeyse bütün inanç sistemlerinde ve eski uygarlıklarda çeşitli şekillerde yer edinmiştir. Tek tanrılı dinler de köleliği onaylamış fakat onun katı kurallarını yumuşatmaya çalışmışlardır.[120]

Birçok açıdan geniş haklara sahip olan hür insanlara karşın köleler sınırlı haklara sahiptiler. İslâm Hukuku'nda köleler, namaz ve oruç gibi şahsi nitelikli dini mükellefiyetler açısından hür insandan farksız, mali nitelikli zekât ve hac gibi mükellefiyetlerde hür insanlar ile aynı kabul edilmişlerdir. Köleler; hukuki, sosyal ve iktisadi bakımdan ise hür insanlardan ayrılmışlardır.[121]

İslâmiyet'ten önce köleliğin çeşitli kaynakları vardı. İslâm dini köleliğin kaynağını ikiye indirmiştir. Birincisi, savaş esirlerinin bütün hallerde değil, ancak belli şartlarda köle statüsüne geçirilmesi, ikincisi ise doğuştan köleliktir.[122] Osmanlı Devleti'nde ise köleliğin kaynağı ilk dönemlerde savaşlar olmuştur. İlk esirler, I. Murat zamanında Rumeli fetihleri sırasında ele geçirilmiştir. Bu dönemde uygulanmaya konulan pençik sistemine göre savaş esirlerinden askerliğe elverişli olanlarının beşte biri asker olarak yetiştirilmiştir. Geri kalanı ise savaş ganimeti olarak gazilere verilmiştir.[123] Gaziler ve ordunun peşi sıra hareket eden tüccarlar, elindeki esirleri köle pazarlarına getirerek satmışlardır.[124]

---

[119] PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 300–302; SAK, İzzet, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1992, s. 6.

[120] TOLEDANO, Ehud R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, Çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul 2010, s. 1; BOZKURT, Gülnihal, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1981, C. 38, S. 1, s. 65.

[121] Kölelerin hak ve hukukları için bk. AYDIN, Mehmet Âkif, HAMİDULLAH, Muhammed, "Köle", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, s. 239–241.

[122] AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda Kölelik–Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1997, s. 118.

[123] ENGİN, Nihat, "Kölelik–Osmanlılar'da", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, s. 246–247.

[124] Halil Sahillioğlu, Rumeli'deki savaşlarda elde edilen esirlerin Anadolu'ya getirilip satılması ile buralardaki Hristiyan nüfus yoğunluğunun azaltılarak bunların yerine Anadolu'dan Müslümanların göçürülmesinin de amaçlandığını söylemiştir. Bk. SAHİLLİOĞLU, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılm Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979–1980 Özel Sayısı,* Ankara 1981, s. 69.

Osmanlı toplumundaki kölelerin durumu diğer bazı toplumlardaki benzerleri ile karşılaştırıldığmda durumun Osmanlı lehine olduğu görülmektedir.[125] Osmanlı toplumundaki köleliği açık kölelik olarak tanımlayan Madeline Zılfı, bunun modern dönemlerin boşluğa izin vermeyen kapalı kölelik sisteminden ayrıldığını belirtmiştir. Bu düşüncesine kanıt olarak köle azat edilmesini göstermiştir.[126] Kölelik üzerine çalışmaları ile bilinen Ehud R. Toledano ise, Osmanlı toplumunda kölelere batı toplumundan daha iyi davranıldığını söylemiştir. Toledano, zengin ailelere ait kölelerin, hür ancak fakir olan kişilerden daha iyi şartlara sahip olduğunu ifade etmiştir.[127] Lady Mary Wortley Montaqu da cariyelere gösterilen iyi muameleyi takdirle karşılamıştır. Cariyelerin sadece elbiselerine yapılan masrafların kendilerinin hizmetçilere verdikleri paralardan çok daha fazla olduğunu söylemiştir.[128]

Osmanlı toplumunda köleler lehine böyle bir durumun ortaya çıkmasında İslâmiyet'in kölelere iyi davranılmasını emretmesi, köleliğin kaynaklarını sınırlaması, köle azat etme yollarını genişletmesi ve azatlılar ile hürleri eşit kabul etmesi gibi kuralları etkili olmuştur.[129]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya şer'iyye sicillerinde köle ve cariyeler ile ilgili 18 belge tespit edilmiş olup, bunların 17'sinde cariyelerden bahsedilmektedir. Bir belge ise Yusuf bin Abdullah isimli erkek kölenin hürriyetini ispat etmeye çalışması hakkındadır. Cariyelerin isimleri etnik ve fiziki özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Cariyeler

Sıra No	Cariyenin İsmi	Etnik Kökeni	Boyu	Göz Rengi	Kaynak
1.	Ayşe bint-i Abdullah	Nemçe	Orta	Gök	SŞS 4, s. 13, b. 3.
2.	Şehbaz bint-i Abdullah	Macar	Orta	Kara	SŞS 312 (1), s. 27, b. 2.
3.	Maruda	-	Orta	Ela	SŞS 269, s. 148, b. 3.
4.	Şehbaz bint-i Abdullah	Eflak	Uzun	Gök ela	SŞS 269, s. 178, b. 2.
5.	Hatem bint-i Abdullah	Eflak	Orta	Kara	SŞS 269, s. 179, b. 2.

[125] BOZKURT, Gülnihal, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM*, Ankara 1990, S. 1, s. 45.
[126] ZILFI, Madeline C., "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 5, s. 474–475.
[127] TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, İstanbul 1994, s. 4.
[128] MONTAQU, Lady, *Türkiye Mektupları 1717–1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, y.y. ve t.y, s. 128.
[129] BOZKURT, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", s. 45–46.

6.	Dürri bint-i Abdullah	Rus	Orta	Ela	SŞS 269, s. 181, b. 2.
7.	Şirinkâr bint-i Abdullah	Rus	Orta	Ela	SŞS 269, s. 181, b. 3.
8.	Kamerşah bint-i Abdullah	Arap	Orta	Kara	S 312 (2), s. 15, b. 2.
9.	Gayni bint-i Abdullah	Arap	Orta	Kara	S 312 (2), s. 15, b. 3.
10.	Ayşe bint-i Abdullah	Arap	Orta	Kara	S 312 (2), s. 18, b. 1.
11.	Fatma bint-i Abdullah	Acem	Orta	Kara	S 309, s. 71, b. 2.
12.	Zeynep bint-i Abdullah	Acem	Orta	Kara	SŞS 312 (3), s. 17, b. 3.
13.	Zeynep	Eflak	Orta	Ela	SŞS 312 (3), s. 17, b. 3.
14.	Fatma	Rus	-	Ela	SŞS 312 (3), s. 17, b. 3.
15.	Gülboy bint-i Abdullah	Rum	Uzun	Kara	SŞS 312 (3), s. 18, b. 1.
16.	Havva bint-i Abdullah	Rus	Orta	Ela	SŞS 312 (3), s. 20, b. 3.
17.	Rüstem	Arap	Orta	Kara	SŞS 17, s. 13, b. 1.

Cariyelerin isimlerinden bunların tamamına yakınının Müslüman oldukları anlaşılmaktadır. Sadece Maruda isimli cariyenin yabancı bir isim kullanmasından yola çıkılarak başka bir din mensubu olduğu söylenebilir. Müslüman cariyelere Sofya'da özgür kadınlar tarafından kullanılan Ayşe, Fatma, Zeynep ve Havva gibi isimler verilmiştir. Bunun yanında Şehbaz, Dürri, Şirinkar ve Gülboy gibi Sofya'da pek rastlanılmayan isimler de verilmiştir. İsimler konusunda dikkat çekici bir diğer husus ise cariyelerin baba adlarının neredeyse tamamının Abdullah olmasıdır. Osmanlı toplumunda Müslüman olan köle ve cariyeye genellikle Müslümanlar tarafından kullanılan bir isim verilmiştir. Müslüman olmuş birinin gayrimüslim babasının ismi ile anılmasının hoş karşılanmaması veya gayrimüslim babaya da bir Müslüman ismi vermenin anlamsız olması sebebi ile baba adlarının yerine Allah'ın kulu anlamında Abdullah ismi yazılmıştır. İsimleri bu şekilde yazılan kişiler genellikle ya azatlı ya da fiilen köle olan kişilerdi.[130]

Tablodaki cariyelerden dörder tanesi Rus ve Arap, üçü Eflak, ikisi Acem, birer tanesi de Nemçe, Macar ve Rum asıllıdır. Görüldüğü üzere 10 cariye Avrupa kökenli, altı cariye de Asya ve Afrika kökenlidir. Rus ve Eflak asıllı cariyelerin sayısının fazla olması Sofya'nın buralara olan mesafesi ile ilgili olmalıdır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı-Rus savaşları ile de yakından ilgilidir. İbrahim Etem Çakır, XVII. yüzyılın ilk yarısına ait sicil kayıtlarında Rus asıllı köle ve cariye kaydına rastlamamış, 1680–1688 yıllarına ait kayıtlarda ismi geçen köle ve cariyelerin önemli bir kısmının ise Rus asıllı olduğunu tespit etmiştir. Çakır, 1550–1684 yılları arasındaki dönemde Sofya'da köle ve cariyelerin etnik kökenlerini incelemiş 14 köle ve beş cariyenin Rus; yedi köle ve dört cariyenin Macar, üç köle ve üç cariyenin

[130] SAHİLLİOĞLU, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", s. 84.

Eflak; dört cariyenin Gürcü ve bir cariyenin de Nemçe asıllı olduğunu ifade etmiştir. Beş köle ile altı cariye ise harfiyetü'l-asl (aslı belirsiz) olarak gösterilmiştir.[131] 1550–1684 yılları arasında Sofya'da Arap ve Acem asıllı kölelerin yer almadığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Cariye Sahipleri

Sıra No	Cariye Sahibi	Unvan ve Statüsü	Cariye Sayısı	Mahallesi	Kaynak
1.	Dilaver ibn-i Selim	Ağa	1	-	SŞS 4, s. 13, b. 3.
2.	Safiye bint-i Siyavuş Bey	Şerife	3	Mansur Hoca	SŞS 312 (1), s. 27, b. 2; SŞS 269, s. 181, b. 2; SŞS 269, s. 181, b. 3.
3.	Ahmet ibn-i Mustafa	Seyyid-Beşe	1	-	SŞS 269, s. 148, b. 3.
4.	Hatice bint-i Mehmet Ağa	-	2	Kara Şahin	SŞS 269, s. 178, b. 2; SŞS 269, s. 179, b. 2.
5.	İbrahim ibn-i Mehmet	Ağa-Mumcu	2	Kara Danişmend	SŞS 312 (2), s. 15, b. 2; SŞS 312 (2), s. 15, b. 3.
6.	Ivaz ibn-i Mustafa	El-Hâcc	1	Alaca Mescid	SŞS 312 (2), s. 18, b. 1.
7.	Mahmut	Ağa	1	Alaca Mescid	SŞS 309, s. 71, b. 2.
8.	Ağo Mehmet ibn-i Ali	Ağa	3	Yazıcızâde	SŞS 312 (3), s. 17, b. 3.
9.	Osman	Zaim-Seyyid-Ağa	1	Mansur Hoca	SŞS 312 (3), s. 18, b. 1.
10.	Ahmet ibn-i Seyyid el-Hâcc Osman	Seyyid-El-Hâcc	1	Yazıcızâde	SŞS 312 (3), s. 20, b. 3.
11.	Hatice bint-i Ali Efendi	Sâbık Müftü Ali Efendi'nin kızı	2	Yazıcızâde	SŞS 312 (3), s. 30, b. 1.
12.	Havva bint-i Ali	-	1	Tahıl Bazarı	SŞS 17, s. 13, b. 1.

Tabloya göre cariye sahiplerinin tamamının Müslüman olduğu görülmektedir.[132] Bunlardan sekizi erkek, dördü kadındır. Mehmet'in üç, İbrahim'in iki diğer erkeklerin ise birer cariyeleri vardır. Kadınlardan Safiye'nin üç, Hatice'nin iki, diğer Hatice'nin iki ve Havva'nın ise bir cariyesi vardır. Cariye sahibi

[131] ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Toplumu'nda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550–1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Konya 2014, S. 36, s. 206.

[132] Osmanlı Devleti'nde gayr–i Müslimler XVI. asrın ortalarına kadar Müslüman olmayan köle ve cariyelere sahip olabilmişlerdir. Ancak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde gayr–i Müslimlerin köle ve cariye sahibi olmaları yasaklanmıştır. XVII. yüzyılın ortalarından itibaren bu yasak tekrar kaldırılmıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. KARATAŞ, Ali İhsan, "*Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış*", *İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2007, S. 9, s. 139–144.

kadınlardan Safiye, şerife unvanına sahiptir. Diğer iki kadının ise herhangi bir unvanı yoktur. Erkekler ise ağa, seyyid ve el-Hâcc unvanına sahiptirler. Cariye sahiplerinin ikisi hariç tamamının mahalleleri tespit edilmiştir. Buna göre cariye sahiplerinin üçü Yazıcızâde, ikişer tanesi Alaca Mescid ve Mansur Hoca, birer tanesi de Kara Danişmend, Kara Şahin ve Tahıl Bazarı mahallelerinde yaşamıştır.

Sofya'da incelenen dönemde cariye satışı ile ilgili sadece iki belgeye rastlanılmıştır.[133] 29 Aralık 1722 (20 Rebiülevvel 1125) tarihinde, daha önce dergâh-ı âlî yeniçerileri ocağında mehter başı olan Kara Danişmend Mahallesi'nden İbrahim Ağa, karısı Safiye Hatun'a Habeş asıllı Müslüman cariyesi Anber ile iki yaşındaki kızı Kamerşah'ı 120 kuruşa satmıştır.[134] 20 Haziran 1728 (12 Zilkade 1140) tarihinde Alaca Mescid Mahallesi sakinlerinden Mahmut Ağa, orta boylu kara gözlü tahminen 14 yaşında olan Acem[135] asıllı cariyesini Safiye isimli kadına 135 kuruşa satmıştır.[136]

Doğrudan satışı yapılan bu cariyelerin yanı sıra 18 Ekim 1722 (7 Muharrem 1135) tarihli dava kaydına göre Maruda isimli bir cariyenin 200 kuruş değerinde olduğu anlaşılmaktadır.[137] 10 Temmuz 1750 (5 Şaban 1163) tarihli bir dava kaydında ise Rüstem isimli Arap cariyenin dava tarihinden sekiz yıl önce 200 kuruş karşılığında Edirne'den satın alınarak Sofya getirildiği, daha sonra burada 160 kuruşa bir başkasına satıldığı görülmektedir.[138]

---

[133] Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin en önemli merkezleri İstanbul, Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Medine, Halep, Kahire, Belgrad ve Sofya idi. Bk. ENGİN, "Kölelik–Osmanlılar'da", s. 247.

[134] SŞS 269, s. 159, b. 2.

[135] İslâm dini, Müslümanların köle yapılmasını yasaklamıştır. Ancak Osmanlılar, İranlı Şiileri (Acem) Müslüman olarak görmedikleri için bunları da köle olarak kullanmışlardır. Bk. FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, İstanbul 2008, s. 183.

[136] SŞS 309, s. 71, b. 2.

[137] Dava kaydında Maruda, Seyyid Ahmet Beşe'ye karşı özgürlük mücadelesine girişmiştir. Maruda'nın iddiasına göre Plevne sakinlerinden Seyyid Abdulhalim, kendisini 200 kuruşa Seyyid Ahmet Beşe'ye satmış, bu da satmak için Sofya'ya panayıra getirmiştir. Maruda, bu sırada hür olduğunu iddia ederek Seyyid Ahmet Beşe'yi, Sofya Mütesellimi Ahmet Ağa marifetiyle mahkemeye çıkartmıştır. Seyyid Ahmet Beşe, Maruda'yı 200 kuruşa satın aldığını kabul etmiş, ancak özgür olduğundan haberi olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Maruda'nın hürriyetini ispat etmesi istenmiştir. Ancak Maruda verilen süre içerisinde şahitlerine ulaşamamış, 20 gümden fazla emanette kamış ve hürriyetini ispat edememiştir. Seyyid Ahmet Beşe'nin mülkü ve cariyesi olduğunu kabul ederek hürriyet davasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bk. SŞS 269, s. 148, b. 3.

[138] Söz konusu davada, Tahıl Bazarı Mahallesi sakinelerinden iken vefat eden Havva'nın oğulları Seyyid İbrahim Beşe ve Seyyid Mehmet Beşe mahkemeye gelerek annelerinin vefatı sebebi ile cariye Rüstem'in kendilerine miras kaldığını, ancak Rüstem'in üç ay önce kaçarak el–Hâcc Bayram Mahallesi sakinelerinden Zeynep isimli kadının yanına gittiğini söylemişlerdir. Zeynep'in vekili olan kocası Hüseyin Sipahi ise, davacılar İbrahim ve Mehmet'in karısı Zeynep'in eski kocası Seyyid Osman ile kardeş olduklarını, Seyyid Osman'ın Rüstem adlı cariyeyi sekiz sene önce eşi Zeynep'in

Köle ve cariyelerin maddi değerlerinin tespit edilebildiği bir başka yer terekelerdir. Terekelerde vefat eden kişinin varsa köle veya cariyelerinin isimleri, milliyeti ve maddi değerleri hakkında bilgiler yer almıştır. Buna göre incelenen dönemde Sofya'da sadece bir terekede cariyelerin kaydedildiği görülmüştür. Yazıcızâde Mahallesi sakinlerinden mahalle imamı ve aynı zamanda mahkeme kâtibi olan Mustafa Efendi'nin terekesinde kayıtlı iki cariyeden birisine 24000 akçe (200 kuruş) diğerine de 42000 akçe (350 kuruş) baha biçilmiştir.[139]

Tespit edilen bu fiyatlar cariyelerin oldukça değerli olduğunu göstermektedir. Nitekim köle fiyatlarının şehirlerdeki gayrimenkul fiyatları ile yarıştığı Osmanlı şehirlerinde güzel cariyelerin önemli bir mali varlık olduğu görülmektedir.[140] Bu dönemde Sofya'da tespit edilen cariye fiyatları da serbest piyasada satışı yapılan 89 evin fiyat ortalaması olan 123,5 kuruşun üstünde olması bu durumu kanıtlamaktadır.

Köle ve cariye fiyatlarının çok yüksek rakamlara ulaştığı Osmanlı toplumunda, köle ve cariyeler ile ilgili kayıtlara yansıyan belgelerin büyük bir kısmının bunların azad edilmeleri ile ilgili olması, İslâm'ın ve Müslümanların köleliğe bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim İslâm Hukuku köleliği azaltmak için gönüllü olarak azad etmenin dışında alternatif yollar geliştirmiştir. Bunlar; kefâret borcu olarak azad, mükâtebe yolu ile azad (köle ile sahibinin belirli bir bedel karşılığında kölenin hürriyeti için anlaşması), mecburi ve kanuni azad, tedbîr yolu ile azad (sahibin ölümüne bağlı azad), ümmüveled olma yolu ile azad (sahibinden çocuk doğuran cariyenin sahibinin ölümüyle hürriyetine kavuşması) ve devlet eli ile azaddır. Şer'iye sicillerinde en sık karşılaşılan köle azad etme yöntemi gönüllü azaddır. Osmanlı toplumunda genellikle yedi yıl köle veya cariyelik

---

kendisine verdiği 200 kuruş ile Edirne'den satın aldığını, sekiz yıldan beri Zeynep'in cariyesi olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Seyyid İbrahim ve Seyyid Mehmet, kardeşleri Seyyid Osman'ın Rüstem'i kendi mülkü olmak üzere satın aldığını, daha sonra o vakitte karısı olan müvekkile Zeynep'in huzurunda 160 kuruşa Bacdâr Mustafa Beşe'ye sattığını, bunun da 20 gün sonra anneleri merhume Havva'ya yine 160 kuruşa sattığını söylemişlerdir. Anneleri Havva'nın vefatı üzerine Rüstem'in kendilerine intikal ettiğini, kendilerinin de iki ay önce mülkleri olmak üzere zapt etmek istediklerinde, Zeynep'in önceki kocam Seyyid Osman kendi malımla benim için satın aldı diye buna engel olduğunu ifade etmişlerdir. Seyyid İbrahim ve Seyyid Mehmet, bu iddialarını mahkemeye tanık olarak gelen Tahıl Bazarı Mahallesi sakinlerinden Hüseyin Beşe ve Mustafa Beşe'nin şahitlikleri ile ispatlamışlardır. Mahkeme de cariye Rüstem'in davacılar Seyyid İbrahim ve Seyyid Mehmet'e teslim edilmesini tembih etmiştir. Bk. SŞS 17, s. 13, b. 1.

[139] SŞS 17, s. 28, b. 1.

[140] ZILFI, "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", s. 477.

yapanların sahipleri tarafından gönüllü olarak azad edilmeleri genel bir uygulamadır.[141]

Gönüllü azad için köle sahibinin sen hürsün demesi yeterli görülmüştür. Köle sahibinin bunu kadı huzurunda söylemesine gerek yoktur. Ancak ilerleyen süreçte yaşanması muhtemel sorunlara karşın köle azadı genellikle kadı huzurunda ve iki şahit önünde yapılmıştır.[142] Köleliğin sona ermesi İslâm Hukuku'nda ıtk kelimesi ile ifade edilmiştir. Azat edilen köle veya cariyenin fiziki özellikleri, dini ve etnik kökeni, azad tarihi ve şartlarını ihtiva eden azad kâğıdı denilen bir belge düzenlenmiştir. Köle sahibi tarafından verilen bu belgeye ıtknâme denilmiştir[143] Azad edilen köleler kaçak köle muamelesi görmemek için ıtknâmeyi üzerinde saklamışlardır.[144]

Sofya mahkemesine müracaat eden çoğu Müslüman, cariyelerini gönüllü olarak azad etmiş ve bunu sicile kaydettirmiştir.[145] 7 Nisan 1727 (15 Şaban 1139) tarihinde Alaca Mescid Mahallesi sakinlerinden El-Hâcc Ivaz, cariyesi Ayşe'yi mahkeme huzurunda azad ettiğini söylemiştir.[146] 12 Temmuz 1723 (8 Şevval 1135) tarihinde Mansur Hoca Mahallesi'nden Şerife Safiye isimli kadın vekili olan oğlu Zaim Seyyid Osman Ağa aracılığı ile mahkemede cariyeleri Dürri ve Şirinkar'ı azad etmiştir.[147] Şerife Safiye, daha önce 2 Şubat 1722 (15 Rebiülahir 1134) tarihinde Şehbaz isimli kölesini bizzat kendisi mahkemeye gelerek azad etmişti.[148]

Köle azad edenler, iyi niyetin göstergesi olarak azad ettikleri köle veya cariyelerinin barınma ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olmuşlardır. Sofya'da bir kadın babasından kendisine miras kalan cariyeyi azad etmiş, annesi de

---

[141] AYDIN–HAMÎDULLAH, "Köle", s. 242–243.
[142] SAK, İzzet, "Konya'da Köleler (16. Yüzyılın sonu–17. Yüzyıl), *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1989, S. IX, s. 181.
[143] AYDIN–HAMÎDULLAH, "Köle", s. 241–242.
[144] SAHİLLİOĞLU, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", s. 74.
[145] Gönüllü olarak köle azad edenler bunu Allah rızası için yaptıklarını söylemişlerdir. Bu niyetlerini; *ıtk–ı rakabât a'zam–ı kurbât ve vesîle–i ref'–i derecât ve sebeb–i duhûl–i cennât–ı âliyât* (SŞS 312 (1), s. 27, b. 2), *mu'tıkın ıtkı mukabelesinde cemî' uzvu nârdan âzâd olduğunu nâtık hadîs–i şerîfin mazmunına ıttlağım olmağla* (SŞS 312 (1), s. 27, b. 2) ve *hasbeten lillâhi te'âlâ ve ve'l–rûhi resûlihi'l–mu'allâ* (SŞS 312 (1), s. 27, b. 2) ifadeleri ile açıklamışlardır.
[146] SŞS 312 (2), s. 18, b. 1.
[147] SŞS 269, s. 181, b. 2; s. 181, b. 3.
[148] SŞS 312 (1), s. 27, b. 2.

bu azatlı cariyeye bir ev vermiştir. Cariye vefat edince söz konusu ev ve eşyalar tekrar kendisine intikal etmiştir.[149]

Sahipleri tarafından gönüllü olarak azad edilen bazı köle ve cariyeler, vefat eden sahiplerinin varisleri tarafından tekrar köle olarak tasarruf edilmek isteği ile karşı karşıya kalabilmişlerdir. Böyle bir durum karşısında kölenin hür olduğunu ispat etmekten başka çaresi yoktu. Aksi halde tekrar köle olarak tasarruf edilebilirdi. Bu konu ile ilgili Sofya mahkemesine yansıyan bir davada, Yusuf ibn-i Abdullah isimli köle, eski sahibi Voynuk çeribaşısı Ahmet Ağa'nın oğlu Mehmet'in vasisi İbrahim Ağa'dan şikâyetçi olmuştur. Yusuf, efendisi Ahmet Ağa'nın vefatından bir buçuk sene önce Ramazan ayında kendisini azat ettiğini, vasi İbrahim Ağa'nın buna rağmen kendisini köle olarak istihdam etmek için Ahmet Ağa'nın terekesine dâhil etmeye çalıştığını söylemiştir. Efendisinin kendisini azat ettiğini şahitlerin ifadesiyle ispat etmesi üzerine mahkeme Yusuf'un hür olduğuna hükmetmiştir.[150] Bu dava kaydı Müslümanlar için kutsal olan ramazan ayında sevap kazanmak düşüncesi ile köle azat edilme alışkanlığına örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda incelenen dönemde Sofya sicillerinde erkek bir köle ile ilgili olan tek dava kaydıdır.

Gönüllü olarak köle azad etmenin dışında alternatif bir köle azad etme yolu müdebber uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre köle sahibi, kölesi ile yaptığı anlaşma gereğince kendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşmak üzere kölesini azat edebilirdi. Köle ile sahibi arasında yapılan bu muameleye tedbîr, bu kölelere de müdebber denilmiştir. Ölüme bağlı azat vasiyet hükmünde olduğu için kölenin değeri terekenin üçte birini aşıyorsa mirasçıların da rızası gerekli görülmüştür. Mirasçıların razı olmadığı durumlarda ise köle üçte biri aşan kısmı mirasçılara ödeyerek hürriyetine kavuşabilirdi.[151] Haziran 1723 (Ramazan 1135) tarihinde Sofya mahkemesine gelen Şehbaz bint-i Abdullah isimli cariye, 10 gün önce vefat eden Kara Şahin Mahallesi sakinelerinden Hatice'nin cariyesi olduğunu, vefatından bir ay önce kendisini tedbîr-i mutlak ile müdebbire eylediğini ve terekesinin de buna müsait olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı müdebbire olmak sureti ile azad olduğunu iddia

---

[149] Ancak Sofya'da sakin bazı kişiler, muhzır başı ve mahkeme kâtibi Mustafa Efendi ile yek–dil olup, cariyenin ölmeden önce mahkemeye giderek ben öldükten sonra evde kocam sakin olsun o da öldükten sonra çeşmeye sarf olsun dedi diye yalancı şahid ifadesiyle hüccet elde etmişlerdir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 134, s. 42, b. 2.
[150] SŞS 4, s. 48, b. 2.
[151] AYDIN–HAMÎDULLAH, "Köle", s. 243.

etmiştir. Hatice'nin mirasçılarının kayyım ve vekilleri ise davacı Şehbaz'ı muriseleri Hatice'nin cariyesi olması sebebiyle ellerinde tuttuklarını, Hatice'nin terekesinin üçte birinin Şehbaz'ın kıymetine müsait olduğunu kabul etmiş, ancak Şehbaz'ın müdebbire olduğunu inkâr etmişlerdir. Mahkemeye tanık olarak gelen Hasan Ağa ve Lütfullah Çelebi isimli kişiler Hatice'nin vefat etmeden 30 gün önce Şehbaz'ı müdebbire eylediğine, vefat edersem Şehbaz azad olsun dediğine ve Hatice'nin terekesinin üçte birinin Şehbaz'ın kıymet-i şer'iyyesine müsait olduğuna şahitlik etmişlerdir. Şahitlerin ifadesi üzerine mahkeme Şehbaz'ın hür olduğuna hükmetmiştir.[152] Bu arada Hatice'nin bir diğer cariyesi Hatem de müdebbire olduğunu şahitler vasıtasıyla ispatlamıştır.[153]

Müdebber köle ve cariyeler sahibi vefat edinceye kadar ona hizmet etmekle mükellefti. Aynı şekilde sahibi de ölünceye kadar müdebber cariye ve kölesinin nafaka ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydı. Saruhan Bey Mahallesi sakinlerinden Seyyid el-Hâcc Mustafa, aynı mahalledeki evini vakfederken müdebbire cariyesi Gülboy'un vefat edinceye kadar bu evde oturmasını şart koşmuştur.[154]

Cariyelerin özgürlüklerini elde etmesine imkân veren bir diğer yol ümmüveled olmaktı. Efendisinden çocuk doğuran cariye (ümmüveled) hürriyetini garanti etmiş olur, cariye olarak kaldığı sürece diğer kölelerden hukuken ve fiilen farklı bir statüde bulunurdu. Bu cariye satılamaz, hibe vb. hukuki muamelelere konu olamazdı. Efendisinin ölümünden sonra da başka bir işleme gerek kalmadan hürriyetini kazanırdı.[155] 7 Mart 1709 (25 Zilhicce 1120) tarihinde Rumeli Valisi İsmail Paşa huzurunda görülen davada, Mürteza ibn-i Abdullah kız kardeşi Ayşe bint-i Abdullah isimli cariyenin ümmüveled olması sebebi ile hür olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ancak Ayşe'nin mahkemede bulunmaması ve Mürteza'nın iddiasını ispatlayamaması nedeniyle dava düşmüştür.[156]

---

[152] SŞS 269, s. 178, b. 2.
[153] SŞS 269, s. 179, b. 2.
[154] SŞS 4, s. 40, s. 1.
[155] AYDIN–HAMÎDULLAH, "Köle", s. 241.
[156] SŞS 4, s. 13, b. 3.

II. SOSYAL YAPI

A. Aile

Bir kadın ve bir erkeğin baba ocağını terk ederek yeni bir ev kurmalarına evlenme; evlenen karı-koca ile çocuklardan oluşan küçük topluluğa ise aile denilmektedir. Toplumun temel yapısını oluşturan aile, hemen her toplumda önem atfedilen bir müessese olarak kabul edilmiştir.[157] Eski Türk aile yapısına ait izleri bünyesinde taşıyan Osmanlı ailesi, esas olarak İslâm Hukuku'nun aile ilgili hükümlerine göre şekillenmiştir.[158]

Bu başlıkta XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'daki aile müessesesi, evlilik birlikteliğinin tesisi ile başlayıp boşanma veya vefat ile sonuçlanıncaya kadarki süreçte çeşitli yönleri ile incelenecektir.

1. Evlenme

Ailenin teşekkülü yolunda atılan ilk adım nişandır. Osmanlı döneminde genellikle namzedlik şeklinde ifade edilen nişan, evlenmelerinde engel olmayan erkek ve kadının birbirlerine evlenmeyi vaat etmeleri anlamına gelmektedir.[159] Nişanlılık, evlilik adaylarının ve aile bireylerinin birbirlerini tanıma sürecidir. Bu süreçte taraflar birbirlerine bazı hediyeler verebilir, hatta erkek tarafı isterse mehrin bir kısmını veya tamamını ödeyebilirdi.[160] Nişan, bir akit olmayıp evlenmeye yönelik bir söz verme olduğu için evlilik adaylarının her ikisi de tek taraflı olarak nişanlılık sürecini bitirme hakkına sahiptir.[161] Kız tarafının nişandan vazgeçmesi durumunda

---

[157] ÖZDEMİR, Rifat, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo–Ekonomik Yapısı (1880–1906)", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 1989, S. IX, s. 101.

[158] AYDIN, M. Akif, *İslâm–Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985; KARAMAN, Hayrettin, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, s. 385–395; AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, s. 396–433.

[159] ACAR, H. İbrahim, "Nişan", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, s. 152.

[160] AKTAN, "İslâm Aile Hukuku", s. 397.

[161] Nişanlanmanın hukuki mahiyeti hakkında bk. KAHVECİ, Nuri, *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*, İstanbul 2007, s. 36–43.

erkek tarafı, kıza verdiği hediyeleri ve yaptığı masrafları temin edebilmek için dava açabilmekteydi. Şer'iye sicillerinde bu tür davalara rastlanılmaktadır.[162]

Evliliğe giden süreçte nişandan sonra ikinci ve son adım nikâhtır. Birleştirme, bir araya getirme ve evlenme gibi manaları ifade eden nikâh; evlilik adaylarının ve şahitlerin bir araya gelmeleri ve adayların evlenme isteklerini beyan etmeleri neticesinde gerçekleşen medeni bir akittir.[163] İslâm Hukuku'nda şartların gerçekleştiği her nikâh akdi sahih ve muteber olarak kabul edilmiştir. Nikâhın şartları arasında bir hukukçu veya din adamı huzurunda kıyılması yoktur. Ancak toplum hayatında oynadığı rol ve taşıdığı önem dolayısıyla nikâh akitleri genellikle tecrübeli bir din adamı huzurunda yapılmıştır.[164]

Osmanlı Devleti'nde nikâh akitleri, nadiren kadı huzurunda gerçekleştirilmiştir. Buna göre bizzat kendileri veya vekilleri aracılığıyla mahkemeye müracaat eden çiftlerin evlenme ehliyetine sahip olup olmadıkları ve evlenmelerine engel bir durumun bulunup bulunmadığı araştırıldıktan sonra gerekli şartlar sağlanmışsa kadı veya nâib tarafından nikâh kıyılır ve bu durum mahkeme defterine kaydedilirdi.[165] Nikâh akitlerinin mahkemede gerçekleştirilmesi ve sicillere kaydedilmesi bir zorunluluk değildi. Kadıların verdiği izinnâme ile mahalle imamları da nikâh kıyabilirdi. Sofya'da erken tarihli bazı sicillerde nikâhın bizzat kadı tarafından veya kadının yetki verdiği imamlar tarafından yapıldığına dair kayıtlar bulunmasına rağmen incelenen dönemde nişan ve nikâh akitleri hakkında sicillerde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır[166].

---

[162] SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, s. 505–507.
[163] ATAR, Fahrettin, "Nikâh", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, s. 112.
[164] SCHACHT, Joseph, "Nikâh", *İA*, İstanbul 1964, C. 9, s. 259.
[165] AYDIN, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1982, S. III, s. 5.
[166] 14 Ekim 1617 (13 Şevval 1026) tarihli belgeye göre; nikâh tezkiresi gelmedikçe imamların nikâh kıymaları yasaklanmış, aksine hareket edenlerinse cezalandırılacağı belirtilmiştir. Söz konusu belgenin altında nikâh kıyacak mahalle imamlarının isimleri ve nikâhı kıyılacak kadın ve erkeğin isimlerine yer verilmiştir. Bk. ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Dönemi Sofya'da Aile: 1550–1678", *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu –ARMAĞAN KİTAP–*, Ed. KILIÇ, Selami, YILDIRIM, Ahmet Safa, Erzurum 2016, s. 413. İmamlara gönderilen nikâh tezkireleri şu şekildedir: *"Şuca Fakih Mahallesi imamı el–Hâcc Hamza Halife el–Kerîm; mahalle–i mezbûre sakinelerinden Aişe bint–i Osman nam hatunun mani'–i şer'isi yoğsa talibi olan Mehmet Ali nam kimesneye akd–i nikâh eyleyesin. Vesselâm. Fî 8 şehr–i Zilkade sene 1026."* Bk. SŞS 1 BİS, s. 269.

Evlilik ile ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer husus mehirdir. Mehir, nikâh akdinin sonucu olarak damadın geline verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para ve maldır.[167] İslâm Hukuku'na göre mehrin verilmesi zorunludur.[168] Mehrin tamamı nikâhtan önce verilebildiği gibi bir kısmı nikâhtan önce bir kısmı daha sonra ödenebilmekteydi. Bu nedenle ödeme zamanına göre iki farklı mehir türü vardır. Birincisi nikâhtan önce erkeğin kadına peşin olarak ödediği mehr-i muaccel, diğeri ise kocanın daha sonra ödemeyi taahhüt ettiği mehr-i müecceldir.[169]

İncelenen dönemde Sofya'da nikâh akitlerinin sicillere kaydedilmemiş olması nedeniyle nikah sırasında verilen mehr-i muaccel hakkında bilgi mevcut değildir. Boşanma hüccetleri ve terekelerden tespit edilebilen mehr-i müeccelden ise evliliğin sona ermesi başlığı altında bahsedilecektir.

a. Eş Sayısı

Bir erkeğin aynı anda birden çok kadınla evli olmasına polijini adı verilmektedir. Bu durum İslâm Hukuku'nda taaddüd-i zevcaat olarak adlandırılmıştır.[170] İslâm Hukuku aynı anda dört kadınla evlenmeye müsaade etmiştir. Belli şartlara bağlanan bu müsaade çoğu zaman istismar edilmiş ve tartışma konusu yapılmıştır.[171] Ancak İslâmın temel kaynağı olan Kurân-ı Kerim, bu konuya açıklık getirmekte ve tek kadınla evliliğin erkekler için daha uygun olduğuna işaret etmektedir.[172]

İslâm aile hukukunun ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde şekillenen Osmanlı aile hukukuna göre de bir erkeğin aynı anda en fazla dört kadınla evlilik

---

[167] AYDIN, M. Akif, "Mehir", *DİA*, İstanbul 2003, C. 28, s. 389.

[168] *"Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin."* Nisâ sûresi, 4/4. Bk. KARAMAN vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, s. 14.

[169] ORTAYLI, İlber "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, S. I, s. 36.

[170] ALİ, Kevser Kâmil, ÖĞÜT, Salim, "Çok Evlilik", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 365–369; KURT, Abdurrahman, "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1999, C. 8, S. 8, s. 183–214.

[171] ÖZTÜRK, Said, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 10, s. 375.

[172] *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır".* Nisâ sûresi, 4/3. Bk. KARAMAN, Hayreddin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, GÜMÜŞ, Sadettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2007, II, s. 14.

yapmasına müsaade edilmiştir.[173] Buna rağmen Osmanlı toplumunda birden fazla kadınla evlilik çok sık karşılaşılan bir durum olarak görünmemektedir. Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî isimli eserinde tek kadınla evlilik hakkında şu ifadeleri kullanmıştır. *"...birden fazla evlenen kimselerin evlerinde çekişme, husumet, kötü yaşama ve düzensizlik mevcuttur. Erkek evde tendeki can gibidir, iki bedene bir can olamayacağı gibi; iki eve de bir erkek yakışmaz."*[174] 1578–1581 yılları arasında Osmanlı topraklarında seyahat eden Alman Salomon Schweigger de Kınalızâde ile benzer ifadeleri kullanmıştır. Schweigger, Osmanlı erkeklerinin birden çok kadınla evliliğin aile içerisinde yol açtığı düzensizlik ve huzursuzluğun farkına vararak, tek kadınla evliliği sürdürmenin çok daha kolay ve rahat olduğunda karar kıldıklarını ifade etmiştir.[175]

Osmanlı toplumunda evlilik üzerine yapılan çalışmalar, çok kadınla evliliğin kentsel çevrede abartıldığı kadar olmadığını ortaya çıkarmıştır.[176] Osmanlı erkeklerinin eş sayısı, genellikle tereke defterleri esas alınarak tespit edilebilmektedir. Tereke defterleri üzerine yapılan araştırmalarda, klasik dönem Osmanlı erkekleri arasında birden fazla kadınla evlilik oranın %5 ile 12 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.[177] Bir başka çalışmada XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısı arasındaki geniş zaman dilimini kapsayan dönemde Anadolu'daki çeşitli şehirlere ait tereke kayıtları incelenmiştir. Buna göre 981 adet Müslüman tereke sahibinin 789'ı (%80,43) tek kadınla evlidir. 94'ü (%9,59) birden fazla kadınla evlidir. 98'i (%9,98) ise dul ve bekârdır.[178]

XVIII. yüzyılda Osmanlı şehirleri üzerine yapılan araştırmalarda ulaşılan sonuçlar da Osmanlı toplumunda aynı anda birden fazla kadınla evliliğin pek yaygın olmadığını göstermektedir. Çok eşlilik hakkında tespit edilen oranlar şu şekildedir;

---

[173] KURT, Abdurrahman, "Osmanlı Toplumunda Poligami", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Ankara 1999, C. 5, s. 397–406.
[174] ÖZTÜRK, Hüseyin, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*, Ankara 1990, s. 110, 156.
[175] SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578–1581,* Haz. Heidi Stein, Çev. S. Türkis Noyan, İstanbul 2004, s. 210.
[176] FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam–Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2005, s. 130.
[177] TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Ankara 1992, C. 1, s. 93.
[178] DEMİREL, Ömer, GÜRBÜZ, Adnan, TUŞ, Muhiddin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Ankara 1992, C. 1, s. 102.

1700–1730 yılları arasında Ankara'da %12[179], Kayseri'de %8,6;[180] XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ayıntâb'da %16,[181] Konya'da %12,4,[182] ve Amid'de %16,35;[183] XVIII. yüzyılda Antakya'da %16,[184] Sinop'ta %8,694[185] ve Mardin'de %21[186].

Sofya'da erkeklerin eş sayısını tespit edebilmek için XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Sofya sicilleri içeresinde yer alan evli erkeklere ait 44 tereke incelenmiştir. Bu terekelerden 40'ı Müslümanlara, 4'ü ise Gayrimüslimlere aittir. Müslüman ve gayrimüslim tereke sahiplerinin tamamının tek kadınla evli oldukları görülmüştür.

Tablo 4.6: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Tek Kadınla Evli Müslüman Erkeklerin Servet Durumları

Sıra No	Tereke Sahibi	Mahallesi	Meslek	Unvanı/ Statü	Tereke Miktarı (Akçe)[187]	Kaynak
1.	Mustafa ibn Mehmet Efendi	Tahıl Bazarı	Boyacı	Seyyid/ El-Hâcc	117031	SŞŞ 309, s. 82, b. 2.
2.	Süleyman ibn-i Mehmet	Yazıcızâde	-	Çelebi	158280	SŞŞ 309, s. 83, b. 1.
3.	Bazarbaşızâde Mustafa ibn-i İbrahim	Kara Danişmend	-	Ağa	39512	SŞS 309, s. 84, b. 1.
4.	İbrahim ibn-i Osman	Yazıcızâde	-	-	108540	SŞS 309, s. 88, b. 1.
5.	Mustafa ibn-i Abdullah	Alaca Mescid	-	-	3090	SŞS 309, s. 93, b. 1.
6.	Mehmet ibn-i Ahmet	Yazıcızâde	-	El-Hâcc/ Efendi	592920	SŞS 309, s. 95, b. 3.
7.	Rüstem ibn-i Ahmet	Şuca Fakih	-	-	9360	SŞS 309, s. 99, b. 2.
8.	Ahmet	Şuca Fakih	-	Ağa	25420	SŞS 312 (3), s. 3, b. 1.

[179] DEMİREL, Ömer, "1700–1730 Tarihlerinde Ankara'da Aile'nin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, Ankara 1990, C. LIV, S. 211, s. 950.
[180] TUŞ, Muhiddin, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700–1730)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 1999, S. 4, s. 163.
[181] ÇINAR, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, s. 157–158.
[182] ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo–Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara 2001, s. 59.
[183] GÜMÜŞ, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, s. 192.
[184] GÜL, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.112.
[185] GÜLER, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 14, s. 30.
[186] GÜRHAN, "*XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*", s. 117.
[187] Vefat eden kişinin harç ve borç ödemeleri yapılmadan önceki tereke miktarı esas alınmıştır. Tereke miktarlarının tamamına yakını akçe olarak kaydedilmiştir. Sadece ikisi kuruş olarak kaydedilmiştir (SŞS 309, s. 83, b. 1; s. 95, b. 3). Kuruş olarak kaydedilenler 1 kuruş 120 akçe hesabı üzere akçeye çevrilmiştir.

9.	Mehmet	Saruhan Bey	Duhan	Beşe	1578	SŞS 312 (3), s. 13, b. 2.
10.	Mehmet ibn-i Ali	Saruhan Bey	Berber	El-Hâcc	27210	SŞS 312 (3), s. 18, b. 3.
11.	Hüseyin ibn-i Mustafa	Karagöz Bey	-	-	19210	SŞS 312 (3), s. 37, b. 2.
12.	Mustafa ibn-i Abdullah	Şuca Fakih	-	-	23131	SŞS 312 (3), s. 37, b. 3.
13.	Mustafa ibn-i Seyyid Ahmet	El-Hâcc İsmail	-	Seyyid	82652	SŞS 312 (3), s. 38, b. 3.
14.	Ahmet ibn-i Abdullah	Mansur Hoca	Boyacı	Çelebi	85686	SŞS 312 (3), s. 40, b. 2.
15.	Mehmet ibn-i İsmail	El-Hâcc Yahşi	-	Şatır	19269	SŞS 312 (3), s. 41, b. 1.
16.	Zülfikar ibn-i Mehmet	Has Biga	-	-	8314	SŞS 312 (3), s. 46, b. 1.
17.	Yusuf ibn-i Abdullah	Yazıcızâde	Kürkçü	-	12236	SŞS 312 (3), s. 46, b. 3.
18.	Mustafa ibn-i Abdullah	Mansur Hoca	-	Ağa	70788	SŞS 20, s. 31, b. 3.
19.	Ebu Bekir ibn-i Abdullah	Kara Şahin	-	Çelebi	8198	SŞS 312 (5), s. 2, b. 2.
20.	Ali ibn-i Abdullah	El-Hâcc Hamza	Berber	Çelebi	45455	SŞS 312 (5), s. 3, b. 2.
21.	Ivaz	Kız Kasım	-	Bey	11995	SŞS 312 (5), s. 5, b. 1.
22.	Murat	Mansur Hoca	Sabuncu	Beşe	9613	SŞS 312 (5), s. 6, b. 2.
23.	Hasan	Yazıcızâde	Sarraç	-	103551	SŞS 312 (5), s. 9, b. 1.
24.	Ali ibn-i Hüseyin	El-Hâcc Hamza	-	-	5850	SŞS 312 (5), s. 11, b. 2.
25.	Derviş Ali	İmaret	Nalbant	-	31596	SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
26.	Şinasizâde Ahmet ibn-i Abdurrahman Efendi	-	Kadı	Efendi	-[188]	SŞS 312 (8), s. 69, b. 1.
27.	Hasan ibn-i Mehmet	Şuca Fakih	Sarraç	Halife	88828	SŞS 17, s. 6, b. 1.
28.	Mehmet ibn-i Ahmet	Şeyh	-	-	44804	SŞS 17, s. 12, b. 1.
29.	Mehmet ibn-i Seyyid Mustafa	Şuca Fakih	Mütesellim	Silahtar/ Seyyid/ Ağa	1395261	SŞS 17, s. 15, b. 1.
30.	Mustafa ibn Siyavuş	Kassaban	Berber	Çelebi	19913	SŞS 17, s. 20, b. 2.
31.	Halil ibn-i Hasan	El-Hâcc İsmail	Demirci	-	25751	SŞS 17, s. 23, b. 1.
32.	Mehmet ibn-i İbrahim Efendi	Kassaban	-	El-Hâcc/ Efendi	90420	SŞS 17, s. 25, b. 2.
33.	İbrahim ibn-i Ahmet	Mansur Hoca	Haffaf	Çelebi	18550	SŞS 17, s. 27, b. 1.
34.	Mustafa ibn-i Ahmet Efendi	Yazıcızâde	İmam-Kâtib	Efendi	1707854[189]	SŞS 17, s. 28, b. 1.

[188] Sofya eski kadısı Şinasizâde Ahmet Efendi'ye ait terekenin devamı eksik olduğu için toplam tereke miktarı tespit edilememiştir.

35.	Mehmet ibn-i Seyyid Ömer	Tahıl Bazarı		Seyyid	42444	SŞS 17, s. 32, b. 1.
36.	Mustafa ibn-i Abdullah	Divanezâde	Sarraç	Çelebi	6420	SŞS 17, s. 33, b. 1.
37.	Ali ibn-i Halil	Kara Danişmend	-	Çelebi	6448	SŞS 17, s. 34, b. 2.
38.	Hüseyin ibn-i el-Hâcc Mustafa	Kara Danişmend	-	Efendi	90578	SŞS 17, s. 40, b. 1.
39.	Mustafa ibn-i Abdullah	Mansur Hoca	-	El-Hâcc	85063	SŞS 17, s. 45, b. 1.
40.	Süleyman ibn-i Şaban	Karagöz Bey	-	-	249422	SŞS 17, s. 46, b. 2.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da Müslümanlar arasında çok eşliliğin görülmediği sonucuna sadece terekeler esas alınarak yapılan bir çalışma neticesinde ulaşılmıştır. Hemen belirtilmelidir ki bütün terekelerin sicillere kaydedilmesi zorunlu değildir. Dolayısıyla birden fazla kadınla evlilik yapmış birinin terekesi sicillere kaydedilmemiş olabilir. Ancak çok eşlilik oranı diğer şehirler ile karşılaştırıldığında bu oranın Sofya'da oldukça düşük seviyelerde kaldığı söylenebilir. Nitekim incelenen dönemden yaklaşık olarak yarım yüz yıl öncesine ait bir başka çalışmada da Sofya'da çok eşlilik oranı %3,9 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada İbrahim Etem Çakır, 1671–1678 yılları arasında Sofya'da, 102 Müslüman erkekten 98'inin tek kadınla, 3'ünün iki kadınla, 1'inin de üç kadınla evli olduğu sonucuna ulaşmıştır.[190]

Hristiyan erkeklerin aynı anda birden fazla kadınla evlilik yapmaları kilise tarafından XII. yüzyılda hukuken yasaklanmıştır.[191] XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısı arasında Anadolu'daki çeşitli şehirlere ait terekelerin incelendiği bir çalışmada, 123 gayrimüslim erkekten 108'inin tek kadınla evli olduğu, 15'inin ise dul ve bekâr olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[192] Nitekim Sofya'da da gayrimüslim erkeklerin tek kadınla evlilik yaptıkları tespit edilmiştir.

[189] Bu rakamın yanında yazı ile yalnız on yedi yük yedi bin altı yüz otuz dört akçe yazılıdır. Yazı ile yazılan bu tutar ile rakamla yazılan tutar uyuşmamaktadır.
[190] ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671–1678 Sofya Örneği", *OTAM*, Ankara 2012, S. 31, s. 51.
[191] TABAKOĞLU, "Osmanlı Toplumunda Aile", s. 93.
[192] DEMİREL, GÜRBÜZ, TUŞ, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı," s. 117.

Tablo 4.7 XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Tek Kadınla Evli Olan Gayrimüslim Erkeklerin Servet Durumları

Sıra No	Tereke Sahibi	Mahallesi	Mesleği/Statüsü	Tereke Miktarı (Akçe)[193]	Sicil
1.	Saltaya veled-i Eskaba	Bal Bazarı	-	5880	SŞS 309, s. 74, b. 1.
2.	İstefan	Yazıcızâde	Dülger	4755	SŞS 312 (3), s. 47, b. 1
3.	Yoan veled-i Todor	Kaloyan	Papaz	36199	SŞS 312 (3), s. 48, b. 4.
4.	Beyo veled-i İzlatan	Gül Cami	Keçeci	75600	SŞS 17, s. 37, b. 2.

b. Çocuk Sayısı

Osmanlı toplumunda ailelerin çocuk sayısı da terekeler aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ailenin demografik yapısını konu alan geniş kapsamlı bir çalışmaya göre ortalama çocuk sayısı şehirlerde Müslümanlar için %2,30, Gayrimüslimler için %2,47 olarak tespit edilmiştir.[194] XVIII. yüzyılda farklı şehirlerde tespit edilen ortalama çocuk sayıları ise şu şekildedir: 1700–1730 yılları arasında Ankara'da %2,4,[195] Kayseri'de %2,94,[196] XVIII. yüzyılın ilk yarısında Konya'da %2,87,[197] Ayıntâb'da %2,93[198] ve XVIII. yüzyılda Mardin'de %3,03[199].

Sofya'da ailelerin çocuk sayılarının tespiti için evli kadın ve erkeklere ait 61 terekeden istifade edilmiştir. 61 terekeden 49'unda ailelerin çocukları vardır.[200] 10 ailenin ise çocuğu yoktur.[201] İki ailenin çocukları da henüz doğmamıştır.[202]

---

[193] Tereke miktarları akçe cinsinden verilmiştir.
[194] DEMİREL, GÜRBÜZ, TUŞ, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı," s. 108.
[195] DEMİREL, "1700–1730 Tarihlerinde Ankara'da Aile'nin Niceliksel Yapısı", s. 952.
[196] TUŞ, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700–1730)", s. 160.
[197] ERTEN, *Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo–Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, s. 94.
[198] ÇINAR, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, s. 164.
[199] GÜRHAN, "*XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*", s. 120.
[200] SŞS 309, s. 82, b. 2; s. 83, b. 1; s. 84, b. 1; s. 86, b. 1; s. 88, b. 1; s. 93, b. 1; s. 95, b. 3; s. 99, b. 2; s. 100, b. 2; s. 101, b. 3; SŞS 312 (3), s. 3, b. 1; s. 3, b. 2; s. 4, b. 3; s. 5, b. 2; s. 6, b. 1; s. 11, b. 2; s. 13, b. 2; s. 14, b. 1; s. 18, b. 3; s. 20, b. 5; s. 21, b. 1; s. 26, b. 3; s. 26, b. 5; s. 28, b. 2; s. 32, b. 3; s. 34, b. 3; s. 35, b. 2; s. 37, b. 2; s. 37, b. 3; s. 38, b. 3; s. 40, b. 2; s. 41, b. 1; s. 43, b. 2; s. 46, b. 1; s. 46, b. 3; s. 47, b. 1; s. 48, b. 4; SŞS 20, s. 31, b. 2; s. 31, b. 3; SŞS 312 (5), s. 2, b. 1; s. 2, b. 2; s. 3, b. 2; s. 5, b. 1; s. 6, b. 2; s. 9, b. 1; s. 10, b. 4; s. 11, b. 1; s. 11, b. 2; s. 14, b. 1; s. 16, b. 1; SŞS 312 (8), s. 65, b. 2; s. 59, b. 1; SŞS 17, s. 6, b. 1; s. 12, b. 1; s. 15, b. 1; s. 18, b. 2; s. 20, b. 2; s. 21, b. 1; s. 22, b. 1; s. 22, b. 2; s. 23, b. 1; s. 24, b. 1; s. 25, b. 2; s. 27, b. 1; s. 28, b. 1; s. 32, b. 1; s. 33, b. 1; s. 34, b. 2; s. 35, b. 2; s. 37, b. 2; s. 39, b. 1; s. 40, b. 1; s. 45, b. 1; s. 45, b. 2; s. 46, b. 1.

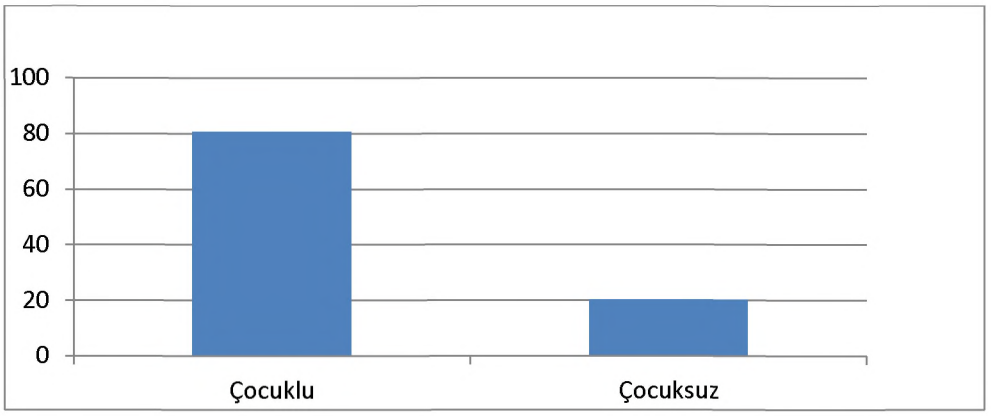

Grafik 4.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Çocuklu ve Çocuksuz Ailelerin Oranları

61 terekeden 40'ı erkek, 15'i kadın olmak üzere 55'i Müslümanlara aittir. Dördü erkek ve ikisi kadın olmak üzere altı tereke de Gayrimüslimlere aittir. Müslümanlara ait tereke kayıtlarına göre ailelerin 44'ü çocuklu, dokuzu çocuksuzdur. Henüz çocukları doğmamış iki tereke sahibi de Müslümandır. Gayrimüslimlere ait tereke kayıtlarına göre çocuksuz aile sayısı bir, çocuklu aile sayısı beştir.

Müslüman ailelerin 43 erkek, 54 kız olmak üzere toplam 97 çocuğa vardır. Gayrimüslim ailelerin ise dört erkek, üç kız olmak üzere toplam yedi çocuğa vardır. Bir veya birden fazla çocuk sahibi olan 49 aile, toplam çocuk sayısı olan 104'e bölündüğünde Sofya'da bir ailenin ortalama çocuk sayısı olarak %2,12 sonucuna ulaşılmaktadır[203]. Bu sonuç, Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısıdır. Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısı %2.20, gayrimüslim ailelerinki ise %1,4 şeklindedir.

[201] SŞS 20 a, s. 44, b. 3; SŞS 309, s. 74, b. 1; SŞS 312 (5), s. 2, b. 2; s. 5, b. 1; S 312 (8), s. 65, b. 2; s. 69, b. 1; SŞS 17, s. 22, b. 2; s. 33, b. 1; s. 34, b. 2, s. 45, b. 2.
[202] SŞS 312 (3), s. 38, b. 3; SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
[203] İbrahim Etem 1671–1678 yılları arasında Sofya'da 102 Müslüman erkeğin, 69 erkek ve 73 kız olmak üzere toplam 142 çocuğu bulunduğunu, ortalama çocuk sayısının ise 1,3922 olduğunu söylemiştir. 10 gayr–i Müslim erkeğinse 8 erkek ve 7 kız olmak üzere toplam 15 çocuğu bulunduğunu, ortalama çocuk sayısının da 1,5 olduğunu ifade etmiştir. Bk. ÇAKIR, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671–1678 Sofya Örneği", s. 55–56.

Tablo 4.8: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Ailelerin Çocuk Sayısı

Ailelerin Çocuk Durumu	Müslüman				Gayrimüslim			
	Aile Sayısı	Çocuk Sayısı			Aile Sayısı	Çocuk Sayısı		
		Erkek	Kız	Toplam		Erkek	Kız	Toplam
Çocuksuz	9	-	-	-	1	-	-	-
1 Çocuklu	20	8	12	20	3	2	1	3
2 Çocuklu	6	6	6	12	2	2	2	4
3 Çocuklu	10	9	21	30	-	-	-	-
4 Çocuklu	6	13	11	24	-	-	-	-
5 Çocuklu	1	3	2	5	-	-	-	-
6 Çocuklu	1	4	2	6	-	-	-	-
Toplam	**53**	**43**	**54**	**97**	**6**	**4**	**3**	**7**

Ortalama çocuk sayısının tespiti aynı zamanda Sofya'da bir ailenin ortalama fert sayısının belirlenmesine de imkân vermektedir. Tereke defterlerinden elde edilen ortalama çocuk sayılarına anne ve baba eklenerek Sofya'da bir ailenin ortalama fert sayısı hakkında tahminde bulunulmaktadır. Buna göre Sofya'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir ailede yaşayan fert sayısı ortalaması 4,12'dir.

2. Evliliğin Sona Ermesi

Hayat boyu devam ettirilmek düşüncesiyle kurulan evlilik, eşlerden birinin vefat etmesi veya boşanmaları üzerine sona ermektedir.

a. Boşanma

Boşanma, evlilik birlikteliğinin kocanın, bazı istisnai durumlarda kadının veya her ikisinin ortak iradesiyle veyahut hâkimin hükmüyle sona ermesidir.[204] İslâm Hukuku'na göre üç çeşit boşanma vardır. Birincisi, kocanın tek taraflı irâde beyanıyla karısını boşadığı talâktır.[205] Tek taraflı boşanma hakkı sadece kocaya verilmiştir. Gerekli şartlar oluşmadıkça kadının tek taraflı olarak kocasından boşanma hakkı yoktur.[206] İkinci boşanma türü eşlerin anlaşmak suretiyle boşanma

[204] AYDIN, *İslâm–Osmanlı Aile Hukuku*, s. 35.
[205] SCHACHT, J., "Talâk", *İA*, İstanbul 1979, C. 11, s. 683–691; ACAR, H. İbrahim, "Talâk", *DİA*, İstanbul 2010, C. 39, s. 496–500.
[206] Koca, tek taraflı boşama yetkisini bazı durumlarda karısına devredebilmektedir. Bk. AKYILMAZ, GÜL, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 369.

kararı aldıkları hul' veya muhâla'adır.[207] Muhâla'a, kadının mahkemeye başvurup mehir ve nafaka haklarından vazgeçtiğini belirterek kocasından boşanmak istediğini söylemesi, kocanın muhâla'ayı kabul etmesi ve hâkimin de bu durumu tasdik etmesi ile gerçekleşirdi.[208] Üçüncü ve son boşanma türü ise tefrik veya kazâî boşanmadır.[209] Tefrik, belirli hallerin ortaya çıkması ve evliliğin devam etmesinin mümkün olmadığı hallerde gerçekleşirdi. Tefrik ile boşanmada koca veya karının rızası aranmamakta, hâkimin kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yeterli görülmektedir.[210] Her üç boşanma türüne de talâk denilmekle birlikte talâk ifadesi daha çok tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmalar için kullanılmaktadır.[211]

Osmanlı Devleti'nde, talâk ve muhâla'a türü boşanmalar hukuken zorunlu olmamakla birlikte bazen mahkemede gerçekleşmiştir. Yine gerekli olmamakla birlikte dışarıda gerçekleşen talâk ve muhâla'a türü boşanmalar da mahkeme defterlerine kaydettirilmiştir.[212] Boşanma davalarının sicillere kaydedilmesi karı ve kocanın kendi haklarını güvenceye alma düşüncesiyle ilgilidir. Nitekim boşanma; mehir, nafaka, vesayet, velayet ve yeniden nikâh gibi birçok konuyu yakından ilgilendirmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da sicillere 27 boşanma kaydı yansımıştır. Bunlardan 24'ü muhâla'a, ikisi tefrîk ve biri de talâktır. 24 muhâla'a davasının 16'sı Müslümanlara, 4'ü gayrimüslimlere, 4'ü de kıptîlere aittir[213]. İki tefrîk davasının biri Müslümanlara diğeri gayrimüslimlere,[214] bir adet talâk davası ise gayrimüslimlere aittir.[215]

---

[207] ATAR, Fahrettin "Muhâlea", *DİA*, İstanbul 2005, C. 30, s. 399–402.
[208] ÖZDEMİR, Rıfat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo–Ekonomik Yapısı (1771–1810)", *Belleten*, Ankara 1990, C. LIV, S. 211 s. 1024.
[209] ACAR, H. İbrahim, "Tefrîk", *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 277–279.
[210] AYDIN, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazâ–î Boşanma–Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1986, S. V, s. 2.
[211] AYDIN, M. Akif, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü", *Sosyo–Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, s. 441.
[212] AYDIN, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü", s. 441–442.
[213] SŞS 4, s. 10, b. 2; SŞS 312 (1), s. 23, b. 3; SŞS 269, s. 116, b. 1; s. 131, b. 2; s. 154, b. 1; s. 162, b. 4; s. 166, b. 3; s. 169, b. 2; s. 181, b. 1; SŞS 306, s. 19, b. 3; s. 69, b. 4; s. 70, b. 2; s. 90, b. 1; s. 98, b. 3; SŞS 312 (2), s. 14, b. 2; SŞS 312 (3), s. 4, b. 4; s. 22, b. 1; s. 26, b. 1; s. 26, b. 4; s. 29, b. 3; s. 30, b. 2; s. 44, b. 2; s. 48, b. 2; SŞS 17, s. 19, b. 1.
[214] SŞS 4, s. 35, b. 4; SŞS 309, s. 90, b. 3.
[215] SŞS 4, s. 39, b. 3.

Tablo 4.9: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Boşanma Türleri

Boşanma Türü	Adet	Yüzde
Muhâla'a	24	%88,9
Tefrîk	2	%7,4
Talâk	1	%3,7
Toplam	**27**	**%100**

Tabloda da görüldüğü üzere şer'iyye sicillerindeki en yaygın boşanma şekli muhâla'adır.[216] Muhâla'anın sicillerde sıklıkla yer alması, bu boşanma türünün bir çeşit anlaşma akdi olması ve tescil ettirilme ihtiyacı ile ilgilidir.[217] Sofya sicillerindeki 24 muhâla'a davasının sadece üçünde kadınlar vekil kullanmışlardır. Diğer 21 davada bizzat kendileri davacı olarak görülmektedir.

Muhâla'a ile boşanmalarda karı koca arasında evlilik akdinin sonlandırılması hususunda bir anlaşma vardır. Bu tür boşanmalarda evliliğin bitiş sebebi eşler arasındaki anlaşmazlık olarak açıklanmıştır. Bu durum belgelerde genellikle *"hüsn-i zindigânemiz olmamağla"*[218] ve *"muamele-i cemilemiz olmamağla"*[219] gibi klişe ifadeler ile belirtilmiştir. Muhâla'ada boşanma talebi genellikle kadından gelmekte[220] ve kadın bu talebini gerçekleştirebilmek için bazı fedakârlıklarda bulunmaktadır.[221] Kadınların fedakârlık ettiği hakları; mehr-i müeccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâdır.[222] Bunun yanı sıra evliliklerini bitirmek için babalarının sorumluluğunda olan küçük yaştaki çocukların nafaka ve bakım masraflarını üstlenmekten geri kalmamışlardır.[223] Gerektiğinde evlilikte edinilmiş mallardan dahi vazgeçmişlerdir. Böylece kadınlar istemedikleri bir evlilikten kurtulabilmek için âdeta kocalarının onlara verdiğinden daha fazlasını kocalarına vermişlerdir.[224]

---

[216] AKYILMAZ, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", s. 369.
[217] KIVRIM, İsmail, "17 Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2011, C. 10, S. 1, s. 383.
[218] SŞS 306, s. 19, b. 3.
[219] SŞS 269, s. 162, b. 4.
[220] Tespit edilen 24 muhâla'a davasından sadece birisinde davacı erkektir. Bk. 312(1), s. 23, b. 3.
[221] SAK, İzzet, AKÖZ, Alaaddin "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2004, S. 15, s. 91.
[222] SŞS 269, s. 154, b. 1.
[223] SŞS 312 (3), s. 26, b. 1; SAK, AKÖZ, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", s. 109.
[224] ZILFI, Madeline C. "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul 2000, s. 271.

30 Nisan 1731 (22 Şevval 1143) tarihinde Sofya mahkemesine gelen Cami-i atîk Mahallesi'nden İsmihan, kocası Mehmet ile hüsn-i zindiganeleri olmadığını söylemiştir. Bu nedenle kocasının zimmetinde olan 1200 akçe mehr-i müecceliyle nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâ haklarından vazgeçerek hul' talep etmiştir. Kocasının da bu talebini kabul ettiğini söylemiş ve boşandıklarını kayıt altına aldırmıştır.[225]

Sofya sicillerinde yer alan bir diğer boşanma tefriktir. Tefrîk veya kazâî boşanma, kadının mahkemeye başvurması üzerine evliliğin hâkim kararıyla sona ermesidir. Bu tür boşanmada, belirli sebeplerin ortaya çıkmasıyla eşlerden birisi, genellikle kadın, mahkemeye müracaat ederek hâkimden boşanmayı talep etmektedir. Boşanmanın gerçekleşmesi için genellikle hastalık ve kusur, nafakanın temin edilmemesi, kaybolma ve geçimsizlik gibi sebepler aranmaktadır. Bu sebeplerden birinin ortaya çıkması durumunda hâkim, tarafların ayrılmalarına hükmetmekte ve bu suretle boşanma gerçekleşmektedir.[226] 30 Aralık 1728'de (28 Cemazielevvel 1141) Kassaban Mahallesi sakinelerinden Zeynep'in babası ve vekili Mustafa Ağa mahkemeye müracaat ederek damadı İbrahim Beşe'den şikâyetçi olmuştur. Mustafa Ağa, İbrahim Beşe'nin kızının dinine ve imanına küfrettiği gerekçesiyle tefrik talebinde bulunmuştur. Hacı Yahşi Mahallesinden el-Hâcc Mustafa ve Seyyid İbrahim Çelebi duruma şahitlik etmişlerdir. Vekil Mustafa Ağa ayrıca mahkemeye bir fetva[227] sunmuştur. Bunun üzerine mahkeme Zeynep'in kocasından tefrîkine ve mehri olan 10000 akçenin de kendisine ödenmesine hükmetmiştir.[228]

19 Haziran 1709 (10 Rebiülahir 1121) tarihinde tefrik talebi ile mahkemeye müracaat eden kişi gayrimüslim bir babadır. Aslen Şehirköy Kazası'nın Çornidol Köyü sakinlerinden olan Estviço, Şehirköy Kazası'nın Boindol Köyünde sakin Mitre'den şikâyetçi olmuştur. Mitre'nin kebire kızı Estoyana'yı 30 gün önce kaçırarak yaylaya götürdüğünü ve nikâh kıymaksızın 30 günden beri kızı ile zevciyet muamelesi ettiğini söyleyen Estviço, mahkemeden tefrik talep etmiştir. Mahkeme

---

[225] SŞS 312 (3), s. 22, b. 1.
[226] AYDIN, "Osmanlı Hukukunda Kazâ-î Boşanma-Tefrik", s. 1-3.
[227] *"... velev şetm-i din-el mümîn ve iman mükeffir ve tatlik emirâne buyrulmağın..."*
[228] SŞS 309, s. 90, b. 3; IVANOVA, Svetlana, "Hıristiyan Rumeli Kadınları, Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet-Kültür-Tarih,* Der. Amila Buturovic, İrvin Cemil Schick, İstanbul 2009, s. 171.

Mitre'nin ifadesine başvurmuştur. Mitre cevabında, Estoyana'nın akîle ve baliğe olduğunu ve özgür iradesiyle hareket ettiğini söylemiştir. İsmini bilmediği bir papazın Estoyana'yı kendisine nikâhladığını ve karısı olduğunu beyan etmiştir. Mahkeme Mitre'nin ifadesini yeterli bulmayarak şahit talep etmiştir. Mitre tarafından şahit olarak getirilen iki zimmi cevaplarında Mitre'nin Estoyana'yı kendisinin ve babasının rızası olmaksızın zorla kaçırarak yaylaya götürdüğünü ve otuz günden beri zevciyet muamelesi ettiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme Estoyana'nın Mitre'nin zevcesi olmadığına ve kocasından tefrik olunarak babasına teslim edilmesine karar vermiştir.[229]

İncelenen dönemde Sofya sicillerinde sadece bir örneği tespit edilebilen üçüncü boşanma türü ise talâktır. Bu tür boşanmalara XVII ve XVIII. yüzyıl mahkeme kayıtlarında pek fazla rastlanılmamaktadır.[230] Bunun sebebi, kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen talâk türü boşanmalarda mahkeme kararına ihtiyaç duyulmamasıdır. Talâk ile ilgili sicillerde yer alan belgeler de daha önce gerçekleşen boşanmaların bir anlaşmazlık sonucunda mahkemeye yansıdığını göstermektedir.[231] Talâk türü boşanmalar genellikle kadın ve erkek arasındaki mehir, nafaka vs. gibi meseleler sebebi ile mahkemeye yansımıştır.[232] Örneğin Şeyh Mahallesi sakinlerinden Hallaç Ahmet mahkemeye müracaat ederek eski karısı Fatma'ya mehir bahasından 500 akçe, arsa bahasından 400 akçe ve kaftan bahasından 480 akçe olmak üzere toplam 1380 akçe borcu olduğunu söylemiştir. Ahmet aynı mahalledeki evini Fatma'ya 1380 akçeye satmış, bu miktarın da borcuna takas olduğunu belirtmiştir.[233]

Talâk dönülebilir olup olmamasına göre iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi ric'i talâk (dönülebilir boşama) diğeri ise bâin talâk (ayırıcı boşama)tır.[234] 27 Haziran 1709 (18 Rebiülahir 1121) tarihinde Sungurlar Mahallesi'nden zimmi Yano mahkemeye müracaat ederek karısı Sabo ile geçinemediklerini ve Sabo'nun

[229] SŞS 4, s. 35, b. 4; IVANOVA, "Hıristiyan Rumeli Kadınları, Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", s. 174–175.
[230] ÖZKUL, Ali Efdal, "18. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma Olayları" *Belleten*, Ankara 2005, C. LXXIX, S. 284, s. 130.
[231] KIVRIM, "17 Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Aymtâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", s. 376.
[232] SŞS 269, s. 144, b. 2.
[233] SŞS 269, s. 154, b. 4.
[234] Talâkın özellikleri, şartları ve kısımları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. AYDIN, *İslâm–Osmanlı Aile Hukuku*, s. 36–42.

boşanmak istediğini, kendisinin de talâk-ı bâin ile karısını boşadığını ve mehri olan bir çift sim bileziği de zevcesine teslim ettiğini söylemiştir.[235]

Ric'i talak, kocaya ikinci defa mehir ve nikâha gerek kalmadan boşadığı eşine dönme imkânı veren boşamadır. Bâin talak ise kocaya boşadığı eşine ancak yeni bir nikâhla dönme imkânı veren boşamadır. Bu boşama üçüncü boşama ise yeni bir nikâh da yeterli değildir. Boşanan eş ile evlilik yapmak isteniyorsa kadının başka biri ile evlilik yapması gerekmektedir.[236] Bu konu ile ilgili Sofya mahkemesine yansıyan bir dava kaydında Kuru Çeşme Mahallesi'nden Salih, eski karısı Hano'dan davacı olmuştur. Salih, Hano'nun 12 sene önce diyar-ı ahere kaçarak başka birisiyle nikâhlandığını söylemiş; kocasından tefrik edilerek tekrar kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Hano ise cevabında eski kocası Salih'in kendisini 12 sene önce İhtiman'a babasının evine göndermek üzere bir arabaya bindirip şehir çıkışına kadar birlikte geldiğini, burada meydana gelen bir anlaşmazlıktan dolayı da talâk-ı selâse ile boşadığını söylemiştir. Mahkemenin tanık istemesi üzerine Küçük Oba Köyünden Mustafa ve İbrahim, Hano'nun söylediklerine şahitlik etmişlerdir. Mahkeme de Hano'nun talâkına hükmetmiş ve Salih'i davadan menetmiştir.[237]

Talak ile ilgili sicillere yansıyan bir başka mesele, kocaları tarafından boşanmış bazı kadınların mahkemeye müracaat ederek yeniden evlenmelerinin önünde bir engel olup olmadığını sormalarıdır. Kara Danişmend Mahallesi'nden Yoano isimli kadın 3 Kasım 1725 (26 Safer 1138) tarihinde mahkemeye başvurarak kocası İsteman'dan davacı olmuştur. Kocasının dört yıl önce kendisini boşadığını, ancak kendisi ile yeniden evlenmek istediğini söylemiştir. Mano ve Veçko isimli şahitler de İsteman'ın dört yıl önce Yoano'yu boşadığına şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme Yoano'nun boş olduğuna hükmetmiştir.[238] 10 Aralık 1725'de (4 Rebiülahir 1138) ise El-Hâcc Bayram Mahallesi sakinelerinden Petro isimli kadın kocası Nikola'dan davacı olmuştur. Petro, 10 ay önce kendisini boşayan kocasının yeniden evlenmek istediğini söylemiş ve onun bu kötü isteğinin engellenmesini talep etmiştir. Mahkeme, Osman ve Ahmet isimli şahitlerin şehadeti ile Petro'nun boş

[235] SŞS 4, s. 39, b. 3.
[236] AYDIN, *İslâm–Osmanlı Aile Hukuku*, s. 38–39.
[237] SŞS 306, s. 96, b. 1.
[238] SŞS 306, s. 18, b. 1.

olduğuna ve Nikola'nın da bu isteğinden vazgeçmesinde hükmetmiştir.[239] Her iki örnekte de tarafların gayrimüslim oldukları ve müracaatta bulunanların kadınlar olduğu görülmektedir. Kadınların mahkemeye müracaatta bulunma sebepleri eski kocaları ile yeniden bir evlilik yapmalarının önünde bir engel olup olmadığını öğrenmekten ziyade bildikleri bir şeyi belgelendirme isteğidir. Eski kocaları ile yeniden evlenmek istemeyen kadınlar bunun mümkün olmadığına dair hüccet almak için mahkemeye başvurmuşlardır.

b. Mehir

Erkeğin evleneceği kadına nikâh kıyılmadan önce ödediği mehr-i muaccel ve daha sonra ödemeyi taahhüt ettiği mehr-i müeccel olmak üzere iki farklı mehir türü vardır. Mehr-i müeccel, genellikle boşanma ile nikâhın sona ermesinden sonra bizzat koca tarafından veya kocanın vefatından sonra terekesinden ödenirdi.[240]

Kadınlar, kocalarından anlaşmalı (muhâla'a) olarak boşandıklarında mehr-i müeccel, iddet-i nafaka ve me'ûnet-i süknâ gibi haklarından vazgeçerek bunu sicile kaydettirmişlerdir. Dolayısıyla muhâla'a ile boşanmalar sayesinde kadınlara mehr-i müeccel olarak ne verildiği ve bunların tutarları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.[241] İncelenen dönemde Sofya sicillerinde yer alan 24 adet muhâla'a hüccetinin 19'u Müslümanlara, 5'i gayrimüslimlere aittir. Müslüman kadınların mehr-i müeccel miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.10 Muhâla'a Hüccetlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları

Sıra No	Mehir Sahibi	Mahallesi	Mehr-i Müeccel Miktarı (Akçe)	Kaynak
1.	Ayşe bint-i el-Hâcc Abdulkadir	El-Hâcc Bayram	2000	SŞS 4, s. 10, b. 2.
2.	Tayyibe bint-i Mehmet	Mansur Hoca	4000	SŞS 312 (1), s. 23, b. 3.

[239] SŞS 306, s. 29, b. 1.

[240] ORTAYLI, İlber "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, S. I, s. 36.

[241] İslâm hukukçuları mehrin üst miktarı ile ilgili bir sınırlama olmadığı konusunda görüş birliği etmişlerdir. Ancak evlenmeyi zorlaştıracak kadar yüksek miktarda mehir istenilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Mehrin alt sınırı olarak Hanefî mezhebi 10, Malikî mezhebi ise üç dirhemi kabul etmiştir. Hanefî mezhebince kabul edilen miktar, Hz. Muhammed döneminde bir hesaplamaya göre bir koyun, diğer hesaplamaya göre iki koyun parasına tekabül etmekteydi. Bk. YARGI, Mehmed Ali, "Günümüzdeki Mehr Uygulamaları ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi/Journal of Islamic Law Studies*, 2006, S. 8, s. 261.

3.	Ümmügülsüm bint-i el-Hâcc Mustafa	Kara Danişmend	4000	SŞS 269, s. 116, b. 1.
4.	Rabia bint-i Abdullah	Kassaban	1500	SŞS 269, s. 131, b. 2.
5.	Ümmügülsüm bint-i Ahmet	Mansur Hoca	2000	SŞS 269, s. 154, b. 1.
6.	Saime bint-i Perçin (Kıptîye)	Kuru Çeşme	1000	SŞS 269, s. 162, b. 4.
7.	Havva bint-i Ahmet	Kara Şahin	3000	SŞS 269, s. 166, b. 3.
8.	Ayşe bint-i Ahmet	Saruhan Bey	1200	SŞS 269, s. 169, s. 2.
9.	Meryem bint-i Halil	Orta Mescid	4000	SŞS 269, s. 181, b. 1.
10.	Rabia bint-i Recep (Kıptîye)	Kuru Çeşme	400	SŞS 306, s. 19, b. 3.
11.	Ümmetullah bint-i Osman	Saat	800	SŞS 306, s. 69, b. 4.
12.	Ümmühani bint-i Ahmet	Saat	2000	SŞS 306, s. 70, b. 2.
13.	Rukiye bint-i Mustafa (Kıptîye)	Kuru Çeşme	1000	SŞS 306, s. 98, b. 3.
14.	Ümmetullah bint-i Mustafa	Karagöz Bey	1200	SŞS 312 (2), s. 14, b. 2.
15.	Ümmetullah bint-i Hasan	Mansur Hoca	2000	SŞS 312 (3), s. 4, b. 4.
16.	İsmihan bint-i Mustafa	Cami-i atîk	1200	SŞS 312 (3), s. 22, b. 1.
17.	Hatice bint-i Mustafa	Kara Danişmend	4000	SŞS 312 (3), s. 26, b 1.
18.	Ayşe bint-i Mustafa	Hacı İsmail	2000	SŞS 312 (3), s. 30, b. 2.
19.	Zeynep bint-i Mehmet	Yazıcızâde	3000	SŞS 17, s. 19, b. 1.

Gayrimüslim kadınların mehr-i müeccelleri genellikle altın ve gümüş türünden verilmiştir.[242] Gayrimüslim kadınlara ait mehr-i müeccel miktarlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.11 Muhâla'a Hüccetlerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Gayrimüslim Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları

Sıra No	**Mehir Sahibi**	**Mahallesi**	**Mehr-i Müeccel Miktarı**	**Kaynak**
1.	Margo bint-i Agnara	El-Hâcc Hamza	5 kuruş kıymetli bir çift bilezik, 2 kuruş kıymetli bir … ve nakit 2 kuruş	SŞS 306, s. 90, b. 1.
2.	Estoyanko bint-i Yoan	El-Hâcc Hamza	5 kuruş kıymetli bir çift sim bilezik	SŞS 312 (3), s. 26, b. 4.
3.	Petkano bint-i Veko (Kıptîye)	Kuru Çeşme	200 akçe	SŞS 312 (3), s. 29, b. 3.
4.	Margo bint-i Nikola	Alişar	Bir çift sim bilezik	SŞS 312 (3), s. 44, b. 2.
5.	Margo bint-i Coro	Kaloyan	10 miskal altın	SŞS 312 (3), s. 48, b. 2.

[242] Gayrimüslim kadınların boşanma, nafaka, vekâlet ve daha birçok konuda şer'î mahkemeleri tercih etmeleri hakkında bk. GRADEVA, Rossitsa, "Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court–Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, Vol. IV, Issue I, (1997), p. 37–69; ÇAKIR, İbrahim Etem, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2014, S. 21, s. 41–66.

Mehr-i müeccel miktarları, muhâla'a hüccetlerinin yanı sıra terekelerden de tespit edilebilmektedir. Hayatta iken karısına mehr-i müeccelini ödemeyen erkeğin vefatından sonra terekesinin masraflar kısmında karısına verilmek üzere mehr-i müeccel miktarı da yazılırdı. XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait tereke defterlerinin 51'inde kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarları kaydedilmiştir. Bunların 49'u Müslümanlara, ikisi de Gayrimüslimlere aittir. Gayrimüslim kadınlara ait mehr-i müeccel miktarlarından birisi 900 kuruş,[243] diğeri de 1000 akçe[244] değerindedir. Müslüman kadınlara ait mehr-i müeccel miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Terekelerde kaydedilen mehr-i müeccellerin büyük çoğunluğu akçe olarak kaydedilmiş, sadece üç terekede kuruş olarak verilmiştir.

Tablo 4.12: Terekelere Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları

Sıra No	Mehir Sahibi	Mahallesi	Mehr-i Müeccel Miktarı (Akçe)[245]	Kaynak
1.	Havva bint-i Osman	Tahıl Bazarı	4000	SŞS 309, s. 82, b. 2.
2.	Hibbetullah bint-i el-Hâcc Abdulgafur Efendi	Yazıcızâde	12000	SŞS 309, s. 83, b. 1.
3.	Ümmügülsüm bint-i Abdullah	Kara Danişmend	2000	SŞS 309, s. 84, b. 1.
4.	Fatma bint-i Süleyman	El-Hâcc İsmail	1920	SŞS 309, s. 86, b. 1.
5.	Ayşe bint-i Abdi	Yazıcızâde	6000	SŞS 309, s. 88, b. 1.
6.	Hatice bint-i Mustafa	Alaca Mescid	2000	SŞS 309, s. 93, b. 1.
7.	Hibbetullah bint-i Yakup	Yazıcızâde	3960	SŞS 309, s. 95, b. 3.
8.	Havva bint-i Abdullah	Şuca Fakih	1200	SŞS 309, s. 99, b. 2.
9.	Ayşe bint-i Abdulbaki	El-Hâcc Hamza	800	SŞS 309, s. 100, b. 2.
10.	Ümmügülsüm bint-i Osman	Kara Danişmend	2000	SŞS 309, s. 101, b. 3.
11.	Ümmetullah bint-i Süleyman	Şuca Fakih	2000	SŞS 312 (3), s. 3, b. 1.
12.	Ayşe bint-i Ömer	Cami-i atîk	2000	SŞS 312 (3), s. 6, b. 1.
13.	Ümmügülsüm	Saruhan Bey	1400	SŞS 312 (3), s. 18, b. 3.
14.	Neslihan bint-i Abdullah	Şuca Fakih	2000	SŞS 312 (3), s. 26, b. 5.
15.	Ayşe	Şeyh	2000	SŞS 312 (3), s. 34, b. 3.
16.	Fatma bint-i İbrahim	Has Biga	8000	SŞS 312 (3), s. 35, b. 2.
17.	Ayşe bint-i Hüseyin	Karagöz Bey	1200	SŞS 312 (3), s. 37, b. 2.
18.	Ayşe	Şuca Fakih	4200	SŞS 312 (3), s. 37, b. 3.
19.	Ümmihan bint-i Abdullah	El-Hâcc İsmail	2000	SŞS 312 (3), s. 38, b. 3.

[243] Ester isimli kadına verilen 900 kuruşluk mehr–i müeccel XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir kadına verilen en yüksek mehr–i müeccel olarak görünmektedir. Ancak bununla ilgili dikkat çekici bir durum olduğu belirtilmelidir. Şöyle ki 900 kuruşluk mehr–i müeccel Bal Bazarı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Seltaba veled–i Eskaba isimli Yahudi'nin terekesinde kayıtlıdır. Borcu terekesinden fazla olduğu halde vefat eden Seltaba'nın toplam tereke tutarı ise 5880 akçedir. Bk. SŞS 309, s. 74, b. 1.

[244] SŞS 312 (3), s. 47, b. 1.

[245] Üç kadının mehr–i müeccel miktarları kuruş olarak kaydedilmiştir (SŞS 309, s. 83, b. 1; s. 86, b. 1; s. 95, b. 3). Bunlar 120 akçe 1 kuruş hesabıyla akçeye çevrilmiştir.

20.	Şerife Hatice bint-i el-Hâcc Abdullah	Mansur Hoca	4000	SŞS 312 (3), s. 40, b. 2.
21.	Fatma bint-i Abdullah	El-Hâcc Yahşi	1200	SŞS 312 (3), s. 41, b. 1.
22.	Fatma	Has Biga	600	SŞS 312 (3), s. 46, b. 1.
23.	Fatma bint-i Abdullah	Yazıcızâde	1200	SŞS 312 (3), s. 46, b. 3.
24.	Ayşe bint-i Abdullah	Mansur Hoca	6000	SŞS 20, s. 31, b. 3.
25.	Ayşe bint-i Mustafa	Yazıcızâde	1000	SŞS 312 (5), s. 2, b. 1.
26.	Havva	Kara Şahin	2000	SŞS 312 (5), s. 2, b. 2.
27.	Zeynep bint-i Hüseyin	El-Hâcc Hamza	6000	SŞS 312 (5), s. 3, b. 2.
28.	Tayyibe bint-i Abdullah	Kız Kasım	1200	SŞS 312 (5), s. 5, b. 1.
29.	Ayşe	Mansur Hoca	2400	SŞS 312 (5), s. 6, b. 2.
30.	İsmihan	Yazıcızâde	1000	SŞS 312 (5), s. 9, b. 1.
31.	Gevher bint-i Abdülkadir	El-Hâcc Hamza	3000	SŞS 312 (5), s. 11, b. 2.
32.	Havva	İmaret	1000	SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
33.	Şehbaz bint-i Abdullah	Alaca Mescid	3000	SŞS 312 (8), s. 65, b. 2.
34.	Müslime bint-i Ali	Şuca Fakih	2800	SŞS 17, s. 6, b. 1.
35.	Âmine bint-i Ahmet	Şeyh	2000	SŞS 17, s. 12, b. 1.
36.	Ümmetullah bint-i Seyyid Hüseyin Ağa	Şuca Fakih	30000	SŞS 17, s. 15, b. 1.
37.	Ümmetullah bint-i Mustafa	Has Biga	3000	SŞS 17, s. 18, b. 2.
38.	Fatma	Kassaban	3000	SŞS 17, s. 20, b. 2.
39.	Havva bint-i İbrahim Efendi	El-Hâcc Hamza	6000	SŞS 17, s. 21, b. 1.
40.	Ayşe bint-i Hasan	Kuru Çeşme	1200	SŞS 17, s. 22, b. 2.
41.	Tabibe bint-i el-Hâcc Mustafa	El-Hâcc İsmail	4000	SŞS 17, s. 23, b. 1.
42.	Zeynep bint-i Mustafa	Kassaban	6000	SŞS 17, s. 25, b. 2.
43.	Zeynep bint-i Hasan	Mansur hoca	3400	SŞS 17, s. 27, b. 1.
44.	Fatma bint-i Mahmut Ağa	Yazıcızâde	6000	SŞS 17, s. 28, b. 1.
45.	Fatma bint-i Mehmet	Divanezâde	1000	SŞS 17, s. 33, b. 1.
46.	Ümmetullah bint-i Ahmet	Kara Danişmend	1000	SŞS 17, s. 40, b. 1.
47.	Şerife Ayşe bint-i Abdülkerim Ağa	Mansur Hoca	10000	SŞS 17, s. 45, b. 1.
48.	Hatice bint-i Hüseyin	Kassaban	600	SŞS 17, s. 45, b. 2.
49.	Ümmügülsüm bint-i İsmail	Karagöz Bey	6000	SŞS 17, s. 46, b. 2.

Mehir miktarlarının belirlenmesinde kişilerin sosyal statüleri ve ekonomik durumlarının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Nitekim tablo 4.12'ye göre en yüksek mehr-i müeccel miktarı 30000 akçe ile Ümmetullah isimli kadına verilmiştir. Ümmetullah'ın kocası mütesellimlik de yapmış olan Silahtar Seyyid Mehmet Ağa'dır. Seyyid Mehmet'in toplam tereke miktarı 1395261 akçedir. En düşük mehr-i müeccel ise 600 akçe ile Has Biga Mahallesi'nden Fatma ile Kassaban Mahallesinden Hatice isimli kadınlara verilmiştir. Ne iş yaptığı belli olmayan ve herhangi bir unvanı bulunmayan Fatma'nın kocası Zülfikar'ın toplam tereke miktarı 8314 akçedir. Hatice'nin kocası el-Hâcc Mustafa'nın terekesi ise 85063 akçedir.

Terekelerden tespit edilen Müslüman kadınlara ait mehr-i müeccel miktarları grafik haline getirildiğine aşağıdaki gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

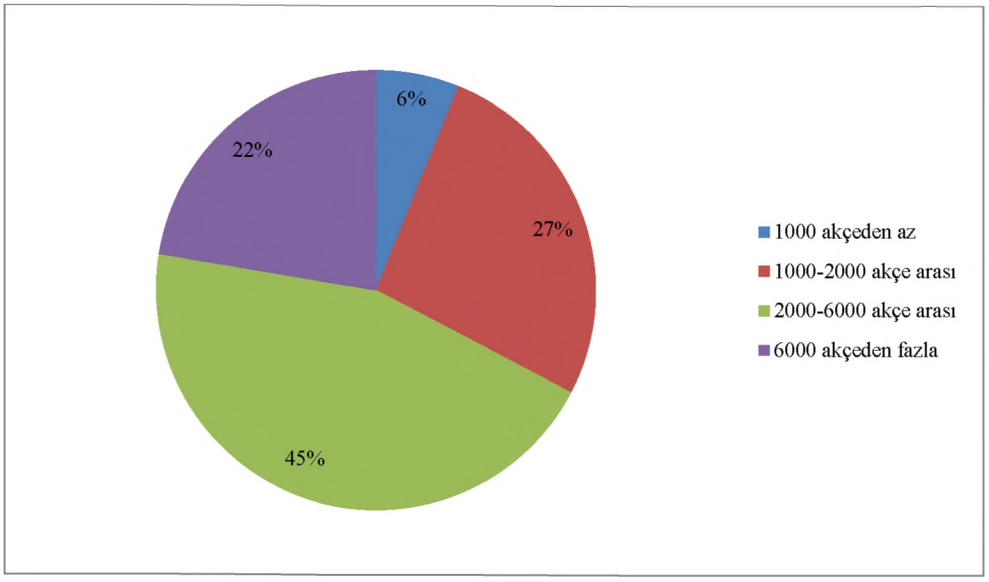

Grafik 4.2: Terekelere Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarlarının Dağılımı

Üstteki grafikte yer alan Müslüman kadınlara ait mehirlerin yüzdelik dağılımları 1671–1678 yılları arasındaki yüzdelik dağılımlardan farklı bir görünüm arz etmektedir. 1671–1678 yılları arasında Sofya'da 1000 akçeden az olan mehir miktarları %61, 1000–2000 akçe arasında %21, 2000–4000 akçe arasında %14 ve 6000 akçe üzerinde %4 şeklindedir.[246] Buna göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında 2000 akçe ve üzerindeki mehir miktarları yüzdelerinde ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi, akçenin zaman içerisinde yaşadığı değer kaybı olmalıdır.

Kocası hayatta iken mehr-i müeccelini alamayan kadınlar, mehirlerini vefat eden kocalarının terekelerinden alma hakkına sahiptiler. Terekelerde öncelikli alacaklar arasında yer alan mehr-i müeccelin alınmasına diğer varisler de engel olamazdı.[247] Buna rağmen bazen vefat eden kişinin karısı ile diğer varisler arasında mehr-i müeccelden kaynaklanan anlaşmazlıklar yaşanabilmiştir. Sicillerde bununla ilgili çok sayıda dava kaydı yer almaktadır. Bu dava kayıtlarından birinde Tahıl Bazarı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Esirci Mustafa Beşe'nin eşi Saime, kocasının terekesinden hakkı olan 16000 akçelik mehr-i müeccelin ödenmesine oğlu

[246] TODORAVA, O., "Zhenite v Sofiya prez 70–te godini na XVII vek (po danni ot edin registăr s nasledstveni opisi)–Sofia Women in the 1670s (According to Data from a Register of Inheritance Inventories)", *Istoricheski Pregled*, 1996/3, p. 17'den naklen GRADEVA, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", p. 245 and footnote 1.
[247] YÖRÜK, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, s. 259.

Mustafa'nın engel olduğunu iddia etmiştir. Saime bu iddiasını Şeyh Mahallesi sakinlerinden İbrahim ve Terzi Mehmet'in şahitlikleri ile kanıtlamıştır. Bunun üzerine mahkeme 16000 akçe mehr-i müeccelin Saime'ye ödenmesine hükmetmiştir.[248]

c. Vesayet

Vesayet; fiil ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlar ile ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu ifade eder. Aynı zamanda bu yetki ve sorumluluğun veli tarafından bir kimseye verilmesi de vesayet kapsamına girer. Vesayetin sağladığı yetkiyi veren veliye (baba ve babanın babası) mûsî, yetki ve sorumluluğun verildiği kişiye ise vasi denilmiştir.[249]

İslâm Hukuku'na göre babası vefat eden küçük yaştaki çocukların bakımlarının üstlenilmesi ve malları ile ilgili tasarrufta bulunulması amacıyla vesayet prensiplerine göre bir vasi tayini yapılırdı. Aranan özelliklere haiz herkes vasi olarak tayin edilebilirdi[250]. Ancak vasi olarak tayin edilecek kişilerin yetim çocuklar ile daha yakından alakadar olacağı düşüncesiyle, aranan özelliklere sahip olmak şartıyla genellikle yakın akrabalar arasından tercih edilmesi uygun görülmüştür.[251] XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Sofya sicillerinde 27 adet vasi tayin hücceti tespit edilmiştir. vasi tayin belgelerinin sadece bir tanesi gayrimüslimlere aittir.[252] 27 vasi tayinin 15'inde anneler vasi olarak tayin edilmiştir.[253] Sekizinde birinci ve ikinci dereceden akrabalar (üç babaanne, iki abi, bir baba, bir amca ve bir anneanne) vasi tayin edilmiştir.[254] Dördünde ise vasinin akrabalık bağı belirtilmemiştir.[255]

---

[248] SŞS 312 (2), s. 3, b. 2.
[249] BARDAKOĞLU, Ali, "Vesayet", *DİA*, Ankara 2013, C. 43, s. 66.
[250] Bir kişinin vasi tayin edilebilmesi için; akıllı, hür ve buluğa ermiş olması, vesayet görevini hakkıyla yerine getirecek özelliklere sahip olması, vesayet altındaki çocuk ile aynı yerde sakin olması, çocuğun velisi veya kadı tarafından tayin edilmesi ve kendisinin de bu görevi kabul etmesi gibi bazı şartlar gerekmektedir. Bu özelliklere sahip olan herkes vasi olarak tayin edilebilir. Bk. ÖZDEMİR, "Tokat'ta Ailenin Sosyo–Ekonomik Yapısı (1771–1810)", s. 1029–1031.
[251] ÖZDEMİR, "Tokat'ta Ailenin Sosyo–Ekonomik Yapısı (1771–1810)", s. 1029–1031.
[252] SŞS 312 (3), s. 15, b. 4.
[253] SŞS 4, s. 30, b. 2; SŞS 312 (1), s. 2, b. 3; SŞS 269, s. 176, b. 3; s. 182, b. 2; SŞS 306, s. 9, b. 1; s. 94, b. 1; s. 107, b. 1; SŞS 20 a, s. 41, b. 3; SŞS 309, s. 77, b. 2; s. 78, b. 1; s. 94, b. 2; SŞS 312 (3), s. 4, b. 1; s. 15, b. 4, s. 26, b. 2; SŞS 17, s. 26, b. 3.
[254] ŞSS 4, s. 27, b. 2; SŞS 312 (1), s. 1, b. 3; SŞS 269, s. 125, b. 3; s. 137, b. 1; SŞS 312 (2), s. 10, b. 2; SŞS 20, s. 35, b. 1; SŞS 312 (5), s. 10, b. 1; SŞS 17, s. 26, b. 2.

Tayin şekline göre iki çeşit vasi vardır. Baba veya dedenin sağlığında kendi çocukları veya torunları üzerine tayin ettiği kişi vasi-i muhtar, kadı tarafından tayin edilen kişi ise vasi-i mensub olarak adlandırılmaktadır.[256] Tahıl Bazarı Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Seyyid Mehmet Çelebi'nin küçük oğulları Abdullah ve Mustafa'nın babalarından intikal eden mallarını korumak amacıyla babaanneleri Ayşe vasi tayin edilmiştir.[257] Mansur Hoca Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Sofya eski kadısı Ahmet Efendi'nin küçük oğlu Numan'ın üzerine de annesi Fatma vasi tayin edilmiştir.[258] Her iki vasi de kadı tarafında tayin edilmiş vasi-i mensuptur.

Vasi, kadı izin verdiği takdirde yaptığı iş karşılığında belli bir ücret alma hakkına sahipti. Voynuk çeribaşısı Ahmet Ağa'nın oğlu Mehmet'e vasi tayin edilen Kara Şahin Mahallesi'nden el-Hâcc İbrahim Ağa, bilirkişiye sorularak kendisi için bir vesayet ücreti belirlenmesini istemiştir. Ehl-i vukuf, İbrahim Ağa'nın ücretinin günlük 80 akçe, hatta daha fazla olabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine mahkeme vasi el-Hâcc İbrahim Ağa'ya günlük 80 akçe vesayet ücreti tayin etmiştir.[259]

Vasiler, çocukların haklarını gözetme noktasında büyük dikkat göstermişlerdir. Bunun için kocalarını hapsettirmekten dahi geri kalmamışlardır. 17 Ağustos 1722 (5 Zilkade 1134) tarihli belgeye göre; kocası Hasan Çelebi öldükten sonra küçük oğlu Süleyman'ın üzerine vasi tayin edilen Saime isimli kadın yeni bir evlilik yapmıştır. Saime, çocuğunun mirasından yeni kocası Sarraç Mustafa Çelebi'ye 175 kuruş borç vermiştir. Mustafa Çelebi, borcun 135 kuruşunu kabul etmiş, kalanını ise inkâr etmiştir. Saime, borcun tamamını ödemediği için kocası Mustafa Çelebi'yi iki ay hapsettirmiştir.[260]

Vasilerin vesayeti altındaki çocuğun malını kendi zimmetine geçirmeleri veya çocuklara ait malların tasarrufu hususunda bazı ihmalleri söz konusu olabilmekteydi. Bu durumda ihmali ve ihaneti görülen vasi azledilir, yerine yeni bir vasi tayin edilirdi. El-Hâcc İsmail Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Berber Mustafa Beşe'nin küçük oğlu Hüseyin'in üzerine vasi tayin edilen berber el-Hâcc Mehmet,

---

[255] SŞS 4, s. 4, b. 1; s. 9, b. 1; s. 9, b. 2; SŞS 269, s. 133, b. 1; SŞS 17, s. 38, b. 2.
[256] Bardakoğlu, "Vesayet", s. 66.
[257] SŞS 17, s. 26, b.2.
[258] SŞS 306, s. 107, s. 1.
[259] SŞS 4, s. 9, b. 2.
[260] SŞS 269, s. 144, b. 4.

"*vesâyet umurundaki tekâsül ve hıyaneti*" gerekçesiyle vasilikten azledilmiş, yerine çocuğun anneannesi Havva vasi olarak tayin edilmiştir.[261] Sofya ahalisinden olup İstanbul'da Kabasakal Mahallesi'nde vefat eden çeribaşı Ahmet Ağa'nın oğlu Mehmet'in vasi-i muhtarı olan Mehmet Bey de ihanet sebebiyle azledilmiş, yerine el-Hâcc İbrahim vasi tayin edilmiştir.[262]

Vesayet hususunda yaşanabilecek suiistimallerin önüne geçmek ve vasilerin tasarruflarını denetim altına almak amacıyla vasilerin üzerine nezaret prensipleri çerçevesinde bir nazır tayin edilmesi yoluna gidilmiştir.[263] Nazır tayin edilen kişi vâsinin hesaplarını kontrol eder, bu konu ile ilgili bir ihmal veya ihanet söz konusu ise gereğini yapardı. 1–10 Mayıs 1737 (Evâil-i Muharrem 1150) tarihli belgede, Sofya sakinlerinden iken vefat eden Balcızâde el-Hâcc Mustafa'nın iki çocuğunun vâsisi olan imam Seyyid Abdülhalim üzerine nazır tayin edilen çocukların annesi Fatma, vasinin mâl-ı eytamı kendi nefsi için harcadığını söylemiştir. Vâsinin hesabının görülmesi ve kendi nefsi için sarf ettiği mâl-ı eytamın ortaya çıkarılması için emr-i şerif talebinde bulunmuştur.[264]

Nazır tayinlerinde genellikle baba veya baba tarafından birisi vasi tayin edildiği zaman, anne veya anne tarafından birisinin de nazır olarak tayin edilmesine dikkat edilmiştir. Böylece çocukların haklarının gözetilmesi açısından aile içerisinde bir kontrol sistemi oluşturulmak istenmiştir.[265] Örneğin, Kara Danişmend Mahallesi'nden Mehmet Beşe vefat edince oğlu Mustafa'ya annesi Havva vasi,[266] Havva'nın üzerine de çocuğun büyük babası Mumcu İbrahim Ağa nazır tayin edilmiştir.[267] Bir başka belgede, Boduyani Köyünden Nikola'nın küçük kızlarının

---

[261] SŞS 269, s. 137, b. 1.
[262] SŞS 4, s. 9, b. 1.
[263] Nazır, vasinin yapacağı tasarruflara nezârette bulunmak üzere mal sahibi veya kadı tarafından tayin edilen kişi anlamındadır. ÖZDEMİR, "Tokat'ta Ailenin Sosyo–Ekonomik Yapısı (1771–1810)", s. 1031.
[264] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 153, s. 11, b. 27. 11–20 Mayıs 1737 (Evâsıt–ı Muharrem 1150) tarihli belge ise Fatma'nın bazı ashâb–ı ağrazdan şikâyetini göstermektedir. Fatma, eytam–ı sağire babalarından intikal eden mallarını koruyup gözetmek için mahkeme tarafından nazır olarak tayin edildiğini ancak ashâb–ı ağrazdan bazı kişilerin sebepsiz yere nezaretine müdahalede bulunduklarını söylemiştir. Davasına ilişkin fetva–i şerif olduğunu beyan ederek, bu kişilerin müdahale ve taaddilerinin engellenmesi için emr–i şerif talep etmiştir. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 153, s. 14, b. 40.
[265] JENNİNGS, Ronald C., "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri" *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18, no. 1, 1975, p. 74.
[266] SŞS 269, s. 182, b. 2.
[267] SŞS 269, s. 182, b. 3.

üzerine anneleri Estoyano vasi, amcaları Velço nazır olmuştur.[268] Ancak vasi gibi nazırın da aileden olması zorunlu değildir. Aile dışından birisi de nazır olarak tayin edilebilirdi.[269]

d. Nafaka

Harcamak, tüketmek anlamındaki infâk kökünden türeyen nafaka kelimesi, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddi değerler manasına gelmektedir. Aile hukuku açısından kocanın eş ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılaması şeklinde ifade edilen nafaka, sadece bununla sınırlı değildir. Yaşlı anne ve babaların, kendi ihtiyaçlarını temin edemeyecek kadar hasta olanların nafakalarının karşılanması da yakınlarının sorumluluğundadır. Bunun yanı sıra İslâm Hukuku'na göre köle ve canlı hayvanların nafakalarının temini de sahiplerinin sorumluluğuna verilmiştir.[270] Nafaka konusu burada aile hukuku açısından ele alınacaktır.[271]

İslâm Hukuku'na göre, evin reisi erkektir. Evin erkeği, karısı ve çocuklarının yeme-içme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür.[272] Koca bu yükümlülükleri evlilik devam ettiği sürece yerine getireceği gibi evliliğin sonlanmasından sonra da belli bir süre yerine getirmek mecburiyetindedir. Koca, evliliğin sonlanmasından sonra eski karısına iddet nafakası[273] ve varsa küçük yaştaki çocuklarına da buluğa erinceye kadar nafaka ödemesi yapmak zorundadır.

İncelenen dönemde 54 nafaka tayin hücceti tespit edilmiştir. Nafaka tayinlerinin 47'si Müslümanlara, yedisi ise gayrimüslimlere aittir. Bunların 46'sında çocuklara, üçünde kadınlara ve beşinde ise anne ve çocuklarına birlikte nafaka tayini yapılmıştır. Kadınlar için takdir edilen en yüksek nafaka miktarı beş para,[274] en düşük nafaka miktarı ise beş akçedir.[275] Anne ve çocuklara birlikte takdir edilen en

---

[268] SŞS 306, s. 34, b. 3.
[269] SŞS 312 (2), s. 14, b. 3.
[270] ERBAY, Celal, "Nafaka", *DİA*, İstanbul 1996, C. 32, s. 282–285.
[271] Nafaka konusunda ayrıntılı bilgi için bk. AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*, Diyarbakır 1986, s. 183–192.
[272] KARAMAN, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", s. 391.
[273] Evliliğin sonlanması ile iddet nafakasının ödenip ödenmeyeceği evliliği bitiren sebeplere göre değişmektedir. Bk. ERBAY, "Nafaka", s. 282.
[274] SŞS 269, s. 148, b. 2.
[275] SŞS 312 (1), s. 25, b. 3.

yüksek nafaka miktarı; anne, bir çocuk ve bir hizmetçi için tayin edilen 140 akçedir.[276] En düşük nafaka miktarı ise her birine dört akçe olmak üzere bir anne ve iki erkek çocuğu için tayin edilen 12 akçedir.[277] Çocuklar için tayin edilen nafaka miktarları ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.13: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Çocuklar İçin Tayin Edilen Günlük Nafaka Miktarları

Sıra No	Çocuk Sayısı ve Cinsiyeti	Çocuğun Mahallesi	Dini Durumu	Nafaka Miktarı[278]	Kaynak
1.	İki erkek	Yazıcızâde	Müslüman	Her birine dörder akçe	SŞS 4, s. 12, b. 2.
2.	Bir kız	Mansur Hoca	Müslüman	Bir para	SŞS 4, s. 16, b. 1.
3.	İki erkek	Sungurlar	Gayrimüslim	Her birine birer para	SŞS 4, s. 44, b. 1.
4.	Doğmamış	Orta Mescid	Gayrimüslim	Dört akçe	SŞS 4, s. 46, b. 2.
5.	Bir kız	Alişar	Müslüman	Bir Mısır parası[279]	SŞS 4, s. 47, b. 2.
6.	Bir kız	-	Müslüman	Bir para	SŞS 4, s. 49, b. 1.
7.	Bir kız bir erkek	Kara Şahin	Müslüman	Her birine üçer akçe	SŞS 269, s. 125, b. 3.
8.	Bir kız bir erkek	Alaca Mescid	Müslüman	Her birine ikişer para	SŞS 269, s. 143, b. 1.
9.	Doğmamış	Alaca Mescid	Müslüman	Beş para	SŞS 269, s. 144, b. 2.
10.	Bir kız	Şeyh	Müslüman	Bir para	SŞS 269, s. 154, b. 3.
11.	Bir kız bir erkek	Has Biga	Müslüman	Her birine birer para	SŞS 269, s. 155, b. 1.
12.	Bir erkek	Yazıcızâde	Müslüman	Üç akçe	SŞS 269, s. 166, b. 4.
13.	İki kız	Alaca Mescid	Müslüman	Her birine ikişer para	SŞS 269, s. 176, b. 4.
14.	Bir kız	El-Hâcc İsmail	Müslüman	Dört para	SŞS 269, s. 179, b. 1.
15.	Bir kız	Şuca Fakih	Gayrimüslim	Beş akçe	SŞS 312 (1), s. 2, b. 1.
16.	Bir kız bir erkek	Alaca Mescid	Müslüman	Her birine sekizer akçe	SŞS 312(1), s. 12, b. 1.
17.	İki erkek	Has Biga	Müslüman	Birine dört diğerine üç akçe	SŞS 306, s. 7, b. 3.
18.	Bir kız bir erkek	Mansur Hoca	Müslüman	Her birine beşer para	SŞS 306, s. 16, b. 2.
19.	Bir kız bir erkek	Alaca Mescid	Müslüman	Her birine beşer akçe	SŞS 306, s. 23, b. 2.
20.	Bir kız	Şuca Fakih	Müslüman	Dört akçe	SŞS 306, s. 34, b. 1.
21.	Bir erkek	Şeyh	Müslüman	Bir para	SŞS 306, s. 34, b. 4.
22.	Bir kız bir erkek	Şuca Fakih	Müslüman	Her birine dörder para	SŞS 306, s. 36, b. 2.
23.	Bir kız	El-Hâcc Yahşi	Müslüman	Bir para	SŞS 306, s. 43, b. 3.
24.	Bir erkek	El-Hâcc Hamza	Müslüman	Bir para	SŞS 306, s. 43, b. 4.

[276] SŞS 312 (3), s. 31, b. 1.
[277] SŞS 4, s. 12, b. 2.
[278] Üç akçe bir paradır. Bk. SŞS 4, s. 49, b. 1.
[279] 1705 yılında 1 Mısır parası 2,6 akçe değerindedir. Bk. PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2012, s. 191.

25.	Bir erkek	Kuru Çeşme	Müslüman	Bir para	SŞS 306, s. 58, b. 2.
26.	Bir kız	Mansur Hoca	Müslüman	Dört akçe	SŞS 306, s. 60, b. 1.
27.	Bir erkek	Saruhan Bey	Müslüman	Üç para	SŞS 306, s. 90, b. 5.
28.	Bir erkek	Yazıcızâde	Müslüman	Üç akçe	SŞS 306, s. 95, b. 2.
29.	Bir erkek	Mansur Hoca	Müslüman	Kırk akçe	SŞS 306, s. 107, b. 2.
30.	Üç erkek	Alaca Mescid	Müslüman	Her birine altışar akçe	SŞS 312 (2), s. 15, b. 1.
31.	İki erkek	Tahıl Bazarı	Müslüman	Her birine sekizer akçe	SŞS 20 a, s. 42, b. 1.
32.	Bir kız	Kara Danişmend	Müslüman	Bir para	SŞS 309, s. 76, b. 1.
33.	Bir kız	El-Hâcc Hamza	Müslüman	İki para	SŞS 309, s. 78, b. 3.
34.	Bir kız	Divanezâde	Müslüman	İki para	SŞS 309, s. 90, b. 1.
35.	Bir kız	Boyras el-Hâcc Ali	Müslüman	İki akçe	SŞS 309, s. 92, b. 1.
36.	Bir kız	Yazıcızâde	Müslüman	Beş para	SŞS 309, s. 93, b. 3.
37.	Bir kız	Yazıcızâde	Müslüman	Dört para	SŞS 309, s. 98, b. 1.
38.	Bir kız	Cami-i atîk	Gayrimüslim	Dört akçe	SŞS 309, s. 98, b. 2.
39.	Bir kız bir erkek	Yazıcızâde	Müslüman	Her birine dörder para	SŞS 309, s. 104, b. 3.
40.	Bir kız	Şuca Fakih	Müslüman	İki para	SŞS 312 (3), s. 4, b. 2.
41.	İki erkek	El-Hâcc Yahşi	Müslüman	Her birine dörder akçe	SŞS 312 (3), s. 15, b. 5.
42.	Bir erkek	Kasaban	Müslüman	Dört akçe	SŞS 312 (3), s. 18, b. 2.
43.	Bir erkek	Muhtesibzâde	Müslüman	İki para	SŞS 312 (3), s. 44, b. 3.
44.	İki kız	Yazıcızâde	Müslüman	Her birine onar akçe	SŞS 312 (5), s. 10, b. 2.
45.	Bir erkek	El-Hâcc Bayram	Gayrimüslim	İki para	SŞS 312 (5), s. 13, b. 1.
46.	Bir erkek	Mansur Hoca	Müslüman	Yirmi akçe	SŞS 312 (5), s. 13, b. 2.
47.	İki kız	Kara Danişmend	Müslüman	Her ikisine beş para	S 312 (8), s. 63, b. 4.
48.	Doğmamış	Karagöz Bey	Müslüman	Altı para	SŞS 17, s. 47, b. 1.
49.	İki kız	Mansur Hoca	Müslüman	Her birine sekizer akçe	SŞS 17, s. 50, b. 1.

Anne-babası boşanan veya ebeveynlerinden biri vefat edip yetim kalan çocukların ihtiyaçlarının karşılanması için kadı tarafından günün şartlarına uygun olarak nafaka tayin edilirdi. Erkek çocuklar çalışıp kazanır hale gelinceye kadar; kız çocuklar ise evleninceye kadar nafakalarının temini babalarına aittir.[280] Tayin edilen nafaka miktarları ailenin ekonomik durumuna göre farklılık göstermekle birlikte genellikle kişinin bir günlük ihtiyacını karşılayabilecek bir miktar belirlenirdi. Nitekim Mansur Hoca Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Sofya eski kadısı Ahmet Efendi'nin küçük oğlu Numan'a günlük 40 akçe nafaka tayin edilmiştir.[281] Mansur Hoca Mahallesi'nden Ümmü Gülsüm'ün himayesinde olan kızı Safiye'ye ise günlük bir para nafaka tayin edilmiştir.[282]

[280] KARAMAN, Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul 1990, C. 2, s. 151.
[281] SŞS 306, s. 107, b. 2.
[282] SŞS 4, s. 16, b. 1.

İki çocuk için nafaka talep edilen davalarda kadı genellikle her iki çocuk için aynı miktarda nafaka takdir etmiştir. Ancak bazen farklı miktarlarda nafaka tayin edildiği de olmuştur.[283] Bu mahkemenin nafaka miktarlarını belirlerken gelişigüzel hareket etmediğini, ailenin durumuna ve çocuğun ihtiyaçlarına göre bir miktar belirlediğini göstermektedir.

Baba, çocuğunun yanı sıra eşinin nafakasını da temin etmek zorundadır. Bu zorunluluk evlilik boyunca ve evliliğin sona ermesinden sonra belli bir süre devam etmektedir. İslâm Hukuku'na göre boşanma ile evlilik hukuken bitmiş olsa da kadın başka bir evlilik yapmak için belli bir süre beklemek zorundadır. Bu bekleme süresinde iddet adı verilir. İddet süresinin sona ermesi için üç hayz (adet) döneminin geçmesi gerekmektedir.[284] İddet süresi doluncaya kadar koca karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmek, giyim ihtiyacını karşılamak ve konaklamak için bir ev temin etmek zorundadır. İddet süresinin dolmasını bekleyen kadınlar, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kocaları sağsa şahsından, sağ değilse mirasından almak için kadıya başvururdu. Kadı da iddet nafakası denilen belli bir miktar takdir ederdi.[285] Örneğin, Alaca Mescid Mahallesi'nden Gülşah isimli kadın mahkemeye gelerek, karnındaki çocuğunu doğuruncaya ve iddet süresi bitinceye kadar kendisini talak-ı bâin ile boşayan eski kocası Osman sipahiden nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme Gülşah'a günlük beş para nafaka takdir etmiştir.[286]

Karısı ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef olan koca, sorumluluğunu yerine getirmediği takdirde eşi mahkemeye müracaat ederek nafaka talebinde bulunma hakkına sahipti. Mansur Hoca Mahallesi'nden Ümmü Gülsüm, Sofya serdarı olan kocası Hüseyin Ağa'nın kızları Ümmetullah ve Hafize ile kızlarının sütanneleri ve hizmetçilerini nafakasız terk ederek başka bir memlekete gittiğini söylemiştir. Gittiği yerden nafaka olarak hiçbir şey göndermediğini, bu nedenle nafakaya ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme Ümmü Gülsüm'e 15 akçe, kızları Ümmetullah ve Hafize'nin her birine sekizer akçe, sütannelerine altı

[283] SŞS 306, s. 7, b. 3.
[284] CİN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s. 111–112.
[285] AKTAN, "İslâm Aile Hukuku", s. 407.
[286] SŞS 269, s. 144, b. 2.

akçe ve hizmetçilerine dört akçe olmak üzere toplam 41 akçe nafaka takdir buyurmuştur.[287]

Nafakasız terkedilen kadın ve çocuklara tayin edilen nafakaların, koca veya babanın borçlandırılmak suretiyle tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Saruhan Bey Mahallesi'nden Hürremşah isimli kadın, kocası Ömer'in küçük kızı Rukiye ve kendisini nafakasız terk ettiğini, kızı ve kendisi için yeteri miktarda nafakanın kocası üzerine borç olmak şartıyla tayin edilmesini istemiştir. Kadı, Ömer'in borcu olmak şartıyla her ikisi için günlük üç para nafaka takdir etmiştir.[288] Bir diğer belgede ise Kara Danişmend Mahallesi'nden Kristano isimli kadın mahkemeye müracaat ederek kocası terzi Estevilko'nun başka bir memlekete gittiğini ve nafaka göndermediğini söyleyerek nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme de günlük beş akçe nafaka tayin etmiştir.[289]

Son olarak, ihtida eden kadmların nafakaları da gayrimüslim kocaları tarafından karşılanmak zorundaydı. Bu konu ile ilgili bir dava kaydında, Yazıcızâde Mahallesi'nden Ayşe isimli kadın kocası Estevito'dan şikâyetçi olmuştur. Ayşe, İslâm dinini seçtiğini, bunun üzerine kocasının kendisini ve iki oğlunu nafaka vermeden terk ettiğini söylemiştir. İslâm dinini kabul etmesi sebebiyle çocukların da şer'an İslâm dininden kabul edildiklerini, isimlerinin Ali ve Abdulmuin olduğunu belirtmiştir. Kendisine ve çocuklarına nafaka bağlanmasını talep etmiştir. Kadı da Estevito'nun üzerine olmak şartı ile her birine günlük dörder akçe nafaka tayin etmiştir.[290]

B. Gündelik Yaşam

1. Sosyal İlişki ve Sorumluluklar Açısından Mahalle Yaşamı

Birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer[291] olarak

[287] SŞS 17, s. 50, b. 1.
[288] SŞS 309, s. 103, b. 2.
[289] ŞSS 312 (1), s. 25, b. 3.
[290] SŞS 4, s. 12, b. 2.
[291] ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 69.

tanımlanan Osmanlı mahallesinde, mahalle sakinlerinin birbirlerine ve devlete karşı birtakım yükümlükleri vardı.[292]

Devlete karşı yükümlülükler arasında ilk sırada asayişin sağlanması hususu gelmektedir. İyilik ve doğruluk üzere olacaklarını, içlerinde yaramaz kimseleri barındırmayacaklarını ve aksi bir durum ortaya çıkarsa bunun gerektireceği sorumlulukları üsteleneceklerini taahhüt eden mahalle ahalisi, mahalle içerisinde kolektif bir şekilde asayişin sağlanması ile yükümlü tutulmuştur.[293] Bu yükümlülüğün sonucu olarak mahalle ahalisinin kolektif bir cezai sorumluluğu da bulunmaktaydı. Bu sorumluluğun temelini ise diyet oluşturmaktaydı.[294] Buna göre mahalle içerisinde yaşanacak fâili meçhul cinayetlerde olayın aydınlatılmasında ve fâilin bulunmasında mahalle halkı topyekûn sorumlu tutulmuştur. Aksi takdirde maktulün varislerine diyet ödemek zorundaydılar.[295] Bu suretle kassâme[296] ve diyetle muhatap olmak istemeyen mahalle ahalisi, mahallelerinde yaşanılan faili meçhul olaylardan sonra gönüllü olarak sorumluluk üstlenmişlerdir. 29 Temmuz–7 Ağustos 1718 (Evâil-i Ramazan 1130) tarihli belge, Sofya'nın Arap Hoca Mahallesi ahalisinin, mahallelerinde yaşayan Hristiyan bir kadının evinde misafir iken öldürülen Yanyalı Papasoğlu ve dört arkadaşının diyetinden kurtulma çabalarını göstermektedir. Mahalle ahalisi, bahsedilen kişilerin kendi mahallelerinde öldürüldüklerini, ancak katillerinin kim olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Bu olay için görevlendirilen çavuş, meseleyi soruşturduğu sırada gerekirse mahkemeye çıkacaklarına dair birbirlerine kefil olduklarını ifade etmişlerdir. O vakitte Sofya sahrasında bulunan ordu geri çekildikten sonra mütesellim ve diğer ehl-i örf taifesi tarafından diyet talebi ile rahatsız edilmemek için emr-i şerif talebinde bulunmuşlardır.[297] Benzer bir hadise Mansur Hoca Mahallesi'nde yaşanmıştır. Sofya sicillerinde yer alan belgeye göre İsa isimli kişi Mansur Hoca Mahallesi'nde ölü

---

[292] ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile,* İstanbul 2009, s. 3.
[293] ÖZCAN, Tahsin, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife,* Bahar 2001, S. 1, s. 132.
[294] CANBAKAL, Hülya, "Some Questions on the Legal Identity of Neighborhoods in the Ottoman Empire", *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, Vol. X, p. 132.
[295] BAYINDIR, Abdülaziz, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 10, s. 80.
[296] *Kasâme, fâili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tespit etmek amacıyla cinayetin işlendiği bölge ahalisinin ve maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimidir.* Bk. BARDAKOĞLU, Ali, "Kasâme", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, s. 528–530; AKMAN, Mehmet, "Osmanlı Hukukunda Kassâme", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 13, s. 789–794.
[297] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 75, s. 374, b. 3.

olarak bulunmuştur. Ancak mahalle ahalisinin olayla ilgisi olmadığı anlaşılmış olacak ki Sofya Mütesellimi Ahmet, diyet talebiyle kimse tarafından rencide edilmemeleri için mahalle ahalisine 17 Mayıs 1728 (7 Şevval 1140) tarihinde tezkire vermiştir.[298]

Benzer bir durum mahalle içerisinde meydana gelen kazaen yaralanma ve yangın vakalarından sonra da görülmüştür. Bu tür hadiselerden sonra mağdur veya varislerinden birisi mahkemeye başvurarak mahalle ahalisi ile herhangi bir davalarının olmadığını kayıt altına aldırmıştır. Onların bu davranışının kendi isteklerinden ziyade mahalle ahalisinin bu yöndeki taleplerinin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Mahalle ahalisi ilerleyen süreçte takibe uğramamak ve ceza ödemek zorunda kalmamak için böyle bir talepte bulunmuş olmalıdır. 11 Kasım 1725 (5 Rebiülevvel 1138) tarihinde Alişar Mahallesinden Mehmet ve eşi Ayşe mahkemeye gelerek üç gün önce evlerinin yandığını ve mahalle ahalisinin alakası olmadığını, mahalle imamı el-Hâcc İbrahim ve mahalle ahalisinden birkaç kişi huzurunda ifade etmişlerdir.[299]

Mahallerinde yaşanan adli vakalardan sonra kendilerini garantiye almanın yollarını arayan mahalle ahalisi, sonrasında sorumlu tutulup yaptırıma maruz kalacaklarını düşündükleri davranışların mahallelerinde yaşanmaması için birlikte hareket etmişlerdir. Mahalle ahalisinin mahallelerinde görmek istemedikleri davranışların başında ise fuhuş ve içki içmek gelmektedir. Bu hususta oldukça temkinli davranan mahalle ahalisi bu tür eylemlere meyilli olan kişileri sürekli gözetim altında tutmuştur.[300] Fuhuş yapmak ve içki içmek suçlarından mahkemeye çıkarılan kişilerin bu davranışları genellikle sakin oldukları mahalle ahalisinden sorulmuş, mahalle ahalisinin tanıklığı ile suçu ispat edilenlere ceza olarak genellikle mahalleden ihraç kararı uygulanmıştır.[301] 6 Kasım 1725 (29 Safer 1138) tarihinde

---

[298] SŞS 309, s. 50, b. 1.
[299] SŞS 306, s. 20, b. 2.
[300] ÖZCAN, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi" s. 141.
[301] Özen Tok, Kayseri şehri üzerine yaptığı araştırmada, mahalleden ihraç gerektirecek durumlara örnek olarak; *"muzırru'n–nâs ve sâî bi'l–fesâd, kendi halinde olmama, nâ–mahremden ictinab etmeme, târik–i salât, bed lisanlarından mutazarrır olma, zulûm ve ta'addîsinin nihâyeti olmaması, fesâd ve töhmeti zuhûr etme, nâ–mahrem ile halt–ı ülfet, fuhş ve fücûr ehli olma, ehl–i örfe gammazlık etme, ehl–i ırza iftira, hilâf–ı şer' hareket, şürb–i hamr, ehl–i fesâd ve yaramaz olma"* gibi halleri göstermiştir. Bk. TOK, Özen, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2005/1, S. 18, s. 166.

Alişar Mahallesi imamı el-Hâcc İbrahim ve mahalle ahalisinden bazı kişiler mahkemede yine mahalleleri sakinlerinden Küçük Mehmet ve Boşnak Ali'den davacı olmuşlardır. Küçük Mehmet ve Boşnak Ali'nin kendi hallerinde olmadıklarını, evlerine gelen ecnebiler ile içki içtiklerini ve ef'âl-i kabîh (çirkin fiiller) ile tanındıklarını söyleyerek mahallelerinden ihraçlarını talep etmişlerdir. Mahkeme de bu kimselerin mahalleden ihraç edilmeleri yönünde bir karar vermiştir.[302]

Mahalle ahalisinin tanıklığına başvurulan bir diğer olay, 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143) tarihinde mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Yazıcızâde Mahallesi'nden Velço ve Alişar Mahallesi'nden Fatma ve kocası Ahmet, Yukarı Bana Köyünde içki içerken yakalanmışlardır. Mahkemeye getirilen Velço'nun nasıl birisi olduğu için tahkikat yapılmıştır. Bunun üzerine Hacı Bayram Mahallesi'nden imam Mustafa Efendi ve Çayır Mahallesi'nden imam Mehmet Efendi ile Alişar ve diğer bazı mahallelerin ahalisi mahkemeye gelerek, Velço'nun zina etmek için gece gündüz Fatma'nın evine girdiğini, bunun haricinde nice ehl-i İslâmın haremine su-i kasd (kötü niyet) eylediğine dair şahitlik etmişlerdir. *İzlâl-i nisâ-i müslimin ve sâî bil-fesâd* olduğu gerekçesiyle Velço'nun *rûy-ı arzdan izalesini* istemişlerdir.[303]

Mahalle ahalisinin devlete karşı ikinci yükümlülüğü vergilerin düzenli ve eksiksiz olarak toplanıp, vergi tahsildarlarına teslim edilmesidir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde birçok vergi mahalle esas alınarak toplanmaktaydı. Şehre isabet eden vergiler mahallere taksim ediliyor, mahalleler de hisselerine düşen miktarları toplayarak görevlilere teslim ediyordu.[304] Mahallenin topyekûn belli bir miktar vergiden sorumlu tutulması mahalle ahalisinin etkin bir şekilde birbirini denetlemesini zorunlu kılmıştır. Nitekim mahalle ahalisinden birinin ödemediği vergi bir başkasına daha yüksek bir miktarın yansıması anlamına gelmekteydi. Bununla ilgili olarak sicillerde vergi vermekten kaçmak isteyen kişilere dair çok sayıda şikâyet yer almaktadır.[305] Sofya kadısına 6–14 Ekim 1738 (Evâhir-i Cemazielahir 1151) tarihinde gönderilen ferman, Cami-i Atîk Mahallesi'nden bazı kişilerin

---

[302] SŞS 306, s. 19, b. 2.
[303] SŞS 312 (3), s. 23, b 1.
[304] ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 74.
[305] TAMDOĞAN–ABEL, Işık, "Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine Bizim Mahalle", http://www.os–ar.com/modules.php?nâme=Encyclopedia&op=content&tid=501674, Son erişim; 03.12.2017.

vergilerini ödemek istemediklerini göstermektedir. Belgeye göre; mahalle sakinlerinden kethüda yeri Süleyman hissesine düşen avarız ve diğer vergileri ödemeye razı iken mahalle imamı bazılarını himaye etmiş, mahalle ahalisinden bazıları da biz imam ve müezziniz vergi vermeyiz diyerek vergi ödemek istememiştir. Bu nedenle bunların vermediği vergilerin yükü Süleyman ve diğer mahalle ahalisinin üzerine binmiştir.[306]

Mahalle ahalisinin devlete karşı yükümlülüklerinden sonuncusu ise bayındırlık işleri ile ilgilidir. Mahalle içerisindeki suyolları, çeşme, mescit ve mektep gibi yapıların bakım ve tamirleri mahalle ahalisinin sorumluluğundaydı. Mahalle ahalisi bu sorumluluklarını eksiksiz olarak yerine getirmek için vakıflar kurmuştur. Kurulan vakıflar aracılığıyla dini ve sosyal yapıların ihtiyaçlarını karşılayan mahalle ahalisi, aynı zamanda hep birlikte mükellef oldukları vergileri de bu vakıfların gelirlerinden ödemiştir. Avarız vakıfları olarak adlandırılan bu vakıflar, mahallenin ortak ihtiyaçlarının karşılanması için kurulmuş bir fon niteliğindedir.[307]

Mahalle ahalisi, avarız vakıflarının işleyişi ve yönetimi ile yakından alakadar olmuştur. Vakfın yönetiminde ihmal ve ihanetini gördükleri mütevellilerin azledilerek istedikleri birinin mütevelli olarak tayin edilmesini sağlamışlardır. Avarız vakıflarına mütevelli tayini yapılırken mahalle ahalisinin tavsiyesi mahkeme tarafından genellikle kabul görmüştür. 4 Nisan 1709 (23 Muharrem 1121) tarihinde El-hâcc Bayram Mahallesi'nin imamları ve mahalle ahalisinden bir grup mahkemeye gelerek; mahallenin hane-i avarızına mevkuf olan paranın önceki mütevellisi Kasım'ın ihmal ve ilgisizliğinden dolayı vakfın işlemez hale geldiğini, Kasım'ın vefatından sonra mütevelli olan mahalle müezzini Osman Çelebi'nin ise görevini Allah rızası için ve herhangi bir ücret almadan yaptığını söylemişlerdir. Hane-i avarız vakfının toplam 26800 akçe nükûdu olduğunu beyan ederek, El-Hâcc Osman'ın günlük 1,5 akçe cihetle mütevelli olarak tayin edilmesini talep etmişlerdir.[308]

Mahalle ahalisinin devlete karşı olan yükümlülüklerinin yanı sıra birbirine karşı da bazı sorumlulukları vardı. Bu sorumluluklardan birisi mahallede satışı

[306] SŞS 20, s. 11, b. 2.
[307] ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 76.
[308] SŞS 4, s. 21, b. 2.

yapılacak evin öncelikle bitişik komşuya teklif edilmesidir. Nitekim mahalle sakinlerinden birisi evini satmaya niyetlendiğinde bu niyetini öncelikle komşusuna söyleyerek evine talip olup olmadığını sormak mecburiyetindeydi. Eğer komşularından bir talip çıkmaz ise bir başkasına satış yapılabilirdi. Kendisine sorulmadan bir başkasına satışı yapılan ev, arsa, bağ ve tarla gibi gayr-i menkullere komşu olan kişi, dilerse satışı yapılan gayr-i menkulü geri alma hakkına sahipti. Komşulara tanınan bu hakka şuf'a hakkı denmiştir.[309] 9 Haziran 1726 (8 Şevval 1138) tarihli dava kaydı Mansur Hoca Mahallesi sakinlerinden zaim Seyyid Osman Ağa ibn-i İsmail Ağa'nın şuf'a hakkını kullanmak istemesi ile ilgilidir. Mahkemeye gelen Seyyid Osman Ağa, Ganice isimli zimmiye kadının Sungurlar Mahallesinde bir taraftan kendi mülkü, bir taraftan Recep Ağa mülkü, bir taraftan takyeci Pavle mülki ve bir taraftan umumi yol ile çevrili evini Lazko isimli kadına 100 kuruşa sattığını söylemiştir. Satışı yapılan evin kendi evine bitişik olduğunu ve bu satıştan haberdar olmadığını belirtmiştir. Satışı duyduğu zaman şüf'a hakkını kullanarak kendisinin almak istediğini söylemiştir. Lazko'nun bahsi geçen evi şüf'a hakkı olarak 100 kuruşa yeniden kendisine satması için mahkeme tarafından tembihlenmesini talep etmiştir. Lazko ise, şüf'a hakkı istenen evin Seyyid Osman Ağa'nm evine bitişik olduğunu kabul etmişse de Seyyid Osman'ın satışı haber alır almaz şuf'a hakkını kullanmak istediğini inkâr etmiştir. Mahkemeye şahit olarak gelen Mansur Hoca Mahallesi'nden Abdulmuin Ağa ibn-i Mahmut, el-Hâcc Hasan Ağa ibn-i Osman, Yusuf Sipahi ibn-i Hasan ve Ivaz Beşe ibn-i Abdullah, meselenin Seyyid Osman Ağa'nın anlattığı gibi olduğuna tanıklık etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme Lazko'ya, şüf'a hakkı istenen evi 100 kuruş karşılığında Seyyid Osman Ağa'ya satmasını tembih etmiştir.[310]

Mahalle ahalisi evlerinde yapacakları inşa ve tadilat faaliyetlerinde komşularına rahatsızlık vermemekle sorumluydular. Bu durum gözetilmediğinde haksızlığa uğradığını iddia eden kişi mahkemeye başvurarak vaziyetin düzeltilmesini talep ederdi. Bu konu ile ilgili sicillere birçok belge yansımıştır. Bu davalar keşif gerektiren davalar arasında olması sebebi ile olay mahallinde görüşülmüştür. 2 Ağustos 1726 (3 Zilhicce 1138) tarihinde mahkeme tarafından görevlendirilen

[309] KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2009, C. 8, S. 1, s. 239.
[310] SŞS 306, s. 77, b. 1.

Mevlâna Mustafa Efendi beraberindekilerle birlikte Pop Miloş Mahallesi sakinlerinden Yako Yahudi'nin evine giderek mahkemeyi burada toplamıştır. Yako mahkemede, komşusu İlço tarafından yapılan tahta havlunun kendi arsasını bir zira[311] kadar ihlal ettiğini ve İlço'nun bu havlu üzerine çardak yaparak kendi mülküne saçak bırakmak istediğini söylemiştir. İlço ise cevabında çardak yapmak ve saçak bırakmak isteğini kabul etmiş, ancak Yako'nun arsasını ihlal ettiğini inkâr etmiştir. Mahkemeye tanık olarak gelen Yazıcızâde Mahallesi'nden Molla Osman ve Yahudi taifesinden Avram, İsak ve İlya isimli kişiler de, İlço'nun komşusu Yako'nun arsasını ihlal ettiğine şahitlik etmişlerdir. Bunun üzerine, İlço'nun arsayı ihlal etmekten ve saçak bırakmaktan vazgeçmesine karar verilmiştir.[312]

Komşular arasındaki yapı anlaşmazlıkları, kadı sicillerinin yanı sıra divan-ı hümayun kayıtlarına da yansımıştır. Bu konu ile ilgili olarak kadı mahkemesi tarafından verilen kararın uygulanmamasının davacı tarafın bir üst mahkemeye başvurmasına neden olduğu anlaşılmaktadır.[313] 12–21 Ocak 1748 (Evâsıt-ı Muharrem 1161) tarihli hükme göre Sofya'da daha önce kethüdayeri olan Yusuf, komşusu Yusuf sipahiden davacı olmuştur. Mütegallibeden olduğunu söylediği Yusuf sipahinin evindeki gusülhane, abdesthane ve mutfaktan çıkan pis suyu kendisinin evine akıttığını belirtmiştir. Bu zararın engellenmesine karar verildiğini ancak Yusuf sipahinin bunu yerine getirmediğini, hatta kendisi başka bir yerdeki çiftliğinde iken Yusuf sipahinin beraberindeki bazı kişiler ile kapısını kırarak içeri girdiğini ve evine zarar verdiğini söylemiştir. Bununla ilgili olarak elinde fetvası olduğunu beyan ederek, Yusuf sipahinin evinden akan pis suyun evine verdiği zararın engellenmesi için emr-i şerif rica etmiştir.[314]

Genellikle sorun teşkil eden ya da sorun teşkil etmesi muhtemel olan meselelerin mahkemeye yansıması nedeniyle kayıtlarda mahalle içerisinde yaşanan sosyal ilişkilerin olumlu örneklerine tesadüf etmek pek mümkün olmamaktadır. Ancak mahalle ahalisinin mahallede bir düğün veya cenaze olduğunda katılması, hasta ziyareti ve bayramlaşma gibi komşuluk ilişkilerinden doğan yükümlülükleri

---

[311] Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar uzunluk ölçüsü (75–90 cm. kadar). Bk. http://www.osmanlicaturkce.com/?k=zira&t=%40. Son erişim: 30.11.2018.
[312] SŞS 306, s. 89, b. 2.
[313] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 150, s. 437, b. 1558.
[314] BOA, AHKR.d. 6, s. 58, b. 246.

yerine getirmesi gibi birçok olumlu örneğe Osmanlı mahallelerinde rastlandığı bilinmektedir.[315]

2. Terekelere Göre Gündelik Yaşamda Kullanılan Eşyalar

Tereke, vefat eden kişinin geride bıraktığı eşyaları için kullanılan bir tabirdir.[316] Terekenin kaydedildiği defterler; tereke, kassâm, metrukât ve muhallefat defterleri gibi farklı isimlerle anılmıştır.[317] Belli bir usul çerçevesinde düzenlenen tereke defterlerinin ilk kısmında tereke sahibinin ikamet ettiği yer, ismi, medeni durumu, unvan ve lakabı, varsa mesleği, statüsü, vefat nedeni ve tarihi, , eş ve çocuk sayısı, yasal varisleri ve yakınlık dereceleri gibi bilgiler yer almaktadır. Terekelerin ikinci kısmında vefat eden kişiye ait menkul ve gayrimenkuller belirli bir düzen içerisinde değerleriyle kaydedilmiştir. Vefat eden kişinin alacakları da bu kısımda yazılmış ve terekenin toplam tutarı hesaplanmıştır. Üçüncü kısımda terekeden yapılan masraflar (teçhiz ve tekfin, ıskat-ı salat vb.) ve ödenen harçlar (resm-i kısmet, harç-ı defter, ihzariye, dellaliye vb.) kaydedilmiştir. Vefat eden kişinin eşine olan mehir borcu ve diğer kişilere olan borçları da bu kısımda yazılmıştır. Terekenin son kısmında ise kalan miktarın varislere İslâm Hukuku'nca belirlenen oranlar çerçevesinde dağıtımı yapılmıştır.[318]

Terekelerdeki eşyalar genellikle ait olduğu kişinin sosyal ve ekonomik statüsüne göre farklılık göstermiştir. Sofya sicillerinde kayıtlı mütesellim, kadı ve mahkeme kâtibi gibi askeri sınıftan kişilerin terekelerindeki eşyaların sayıca fazlalığı, çeşitliliği ve fiyatlarının yüksekliği dikkat çekmektedir. Sofya kadısı iken vefat eden Şinasizâde Ahmet Efendi ibn-i Abdurrahman'ın terekesinin kaydına kelâm-ı kadim ve isimleri belli olmayan elli üç cild kitabın yazılması ile başlanmıştır. Vaşak kürk, samur kürk, kakum kürk, sincap kürk, Lahor kuşak, kutnu entari gibi çok sayıda değerli kıyafet de terekeye kaydedilmiştir.[319]

Şuca Fakih Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden eski mütesellim Silahtar Seyyid Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa'nın tereke miktarı 1395261 (on üç yük

[315] BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle,* İstanbul 2008, s. 159.
[316] Tereke kelimesinin doğru yazılışı terike'dir Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III, s. 460–461.
[317] ÖZCAN, Tahsin "Muhallefat", *DİA*, İstanbul 2005, C. 30, s. 406–407.
[318] BARKAN, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545–1659)", s. 74–76.
[319] Bu terekenin tamamı sicilde mevcut değildir. Bk. SŞS 312 (8), s. 74, b. 1.

doksan beş bin iki yüz altmış bir) akçedir. Mustafa Ağa'nın aynı mahalledeki evinin değeri 150000 akçedir. Değişik türden kaftan ve kürkler, tabanca ve şeşhane tüfeği, altın saat, seksen kıyye kahve ve atlar ile koşum takımları terekede kayıtlı eşyaların bazılarıdır.[320]

Vefat eden kişilerin terekelerinde genellikle meslekleri de belirtilmiştir. Bu kişilerin terekelerine şahsi eşyalarının yanı sıra mesleklerine ait mal ve aletler kaydedilmiştir. Saraçlık mesleğini icra eden Şuca Fakih Mahallesi'nden Saraç Hasan Halife ibn-i Mehmet'in vefatından sonra terekesinde mesleğine dair birçok eşya ve mal yer almıştır.[321] Bazı terekelerde ise vefat eden kişinin mesleği belirtilmemiştir. Ancak bunların terekelerinde kayıtlı eşyalara ve borç ilişkilerine bakarak meslekleri hakkında tahminde bulunmak mümkündür. Şuca Fakih Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Mustafa ibn-i Abdullah'ın terekesinde kayıtlı meşin, sahtiyan, koyun derisi, keçi derisi, sahtiyan boyası gibi mallara bakıldığında bu kişinin debbağ esnafından olduğu, Haffaf Mustafa Çelebi'den 6480 akçe ve Haffaf Osman Çelebi'den 2160 akçelik alacağına bakılarak da haffaf esnafı ile ticaret yaptığı söylenebilir.[322]

Sofya şer'iyye sicilleri içerisinde dağınık halde bulunan 79 adet tereke incelenerek Sofya'da ailelerin günlük hayatta kullandıkları eşyalar tespit edilmiştir. Söz konusu eşyalar, bu dönemde yaşayan insanların gündelik hayatları hakkında önemli fikirler verdiği gibi zevk ve nitelik anlayışları, okuma ve kitap alışkanlıkları, meslek ve uğraşıları, beslenme tarzları, kullandıkları eşyaların mamul maddesi ve üretim yerleri gibi birçok konuda aydınlatıcı bilgiler ihtiva etmektedir.[323]

İncelenen döneme ait terekelerde kayıtlı eşyalar yedi başlık altında sınıflandırılarak aşağıda gösterilmiştir.

---

[320] SŞS 17, s. 15, b. 1.
[321] SŞS 17, s. 6, b. 1.
[322] SŞS 312 (3), s. 37, b. 3.
[323] Rossitsa Gradeva XVII. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte Sofya şer'iyye sicillerinden tespit ettiği terekeleri incelemiştir. Bu çalışmada kullanılan terekelere de çalışmasında yer veren Gradeva, Sofya sakinlerinin gündelik yaşamda kullandığı frengi–Avrupai ürünler üzerine yoğunlaşmıştır. Avrupa menşeili para, saat, tekstil–dokuma, mobilya, metal ve porselen mutfak eşyaları, at arabası–fayton, silah, kılıç, bıçak gibi ürünler üzerinden Batı Avrupa'nın Sofya şehri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bk. GRADEVA, Rossitsa, "On 'Frenk' Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: the Case of Sofia, Mid–17th–mid–18th Centuries", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul 2008, p. 269–297.

a. Ev Eşyası

Sergi ve Mefruşat Eşyaları: Kilim, halı, keçe, velince,[324] beyaz velince; yan,[325] keçe yan, alaca yan, İzladi yanı, şilte,[326] çerge,[327] kaliçe,[328] çultar,[329] kırmızı çultar, hasır, Mısır hasırı, çul; haşa,[330] aba haşa, mor çuka simli haşa, Banaluka[331] haşası; seccade, beyaz seccade, kaliçe seccade, İzladi seccadesi, Sakız seccadesi; döşeme, yan döşemesi, İzladi döşemesi; post, ayı postu, kaplan postu, koyun postu; minder, minder çarşafı; perde, kapı perdesi, aba kapı perdesi; bohça, alaca bohça, neftî boğası[332] bohça; çekmece, peştahta,[333] sandık, Macar sandığı, tahta sandık, ağaç sandık, cam sandık, kebir servi sandık, sağir servi sandık, deri sandık, sepet sandık; sepet, Boğdan sepeti; kutu, ağaç kutu, pirinç kutu, sim od kutusu; iskemle, demir iskemle.

Yatak takımları: Döşek, beledî[334] döşek, cerge döşek, beyaz penbe döşek, kırmızı penbe döşek, döşek yüzü, beledî döşek yüzü; yorgan, telli hataî[335] yorgan, işleme İstanbul yorganı, zerbab[336] yorgan, çimdik hataî yorgan, kutnu yorgan, sandal yorgan, basma yorgan, mahbes yorgan, dokuma yorgan, kerbela yorgan; yastık, kebir yastık, sağir yastık, beledî yastık, gül sıra yastık, işleme bez yastık, yüz yastığı, münakkaş yüz yastığı, yastık yüzü, beledî yastık yüzü; çarşaf, münakkaş çarşaf başlığı.

---

[324] Atların eyerleri altına konulan yumuşak örtü, aynı zamanda sergi olarak da kullanılır. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 728.
[325] Sedir kilimi, halısı. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[326] Yün döşek veya ot minder üzerine yapılan pamukla dolmuş hafif ve yumuşak döşeme. Bk. PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 1581.
[327] Bir çeşit kilim. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[328] Haliçe olarak da ifade edilmekte olup küçük halı, seccade ve kilim manasına gelmektedir. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 726.
[329] Bir çeşit kilim. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[330] Eyerin altına konulan kalın kumaş, keçe. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[331] Eski Yugoslavya şehirlerinden olan Banaluka, Bosna Hersek'te özerk bir yönetim bölgesidir. Bk. EMECEN, Feridun, "Banaluka", *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, s. 49–51.
[332] Astarlık ince bez. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 268.
[333] Çekmeceli küçük sandık. Bk. ÖZLÜ, Zeynel, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep 2004, s. 157.
[334] Yerli dokuma bir tür pamuklu kalın kumaş. Bk. AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2008, s. 330.
[335] 1. Osmanlı devrinde kullanılan bir ipekli kumaş çeşidi. 2. Doğu Türkistan'daki hatâ bölgesinde imal edilen bir kâğıt çeşidi. 3. Muhtelif çiçeklerin dikine kesitinin anatomik çizgilerinin üsluplaştırılmasıyla ortaya çıkan süsleme motifi. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1222.
[336] 1. Altın tel ile kumaş dokuyan kimse. 2. Bu şekilde dokunmuş kumaş. 3. Bu kumaştan yapılmış giyecek. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 3536.

Mutfak Eşyaları: Kazan, kebir kazan, bakır, orta bakır, kapaklı sağir bakır, yağ bakırı, tencere, demir tencere, kapak, tabe;[337] saç, demir saç, saç ayağı; lenger,[338] tepsi, kahve tepsisi, börek tepsisi; sahan, kapaklı sahan, tabak, fağfur[339] tabak, kahve tabağı; kaşık, tahta kaşık; bardak, fağfur bardak; güğüm,[340] tas, kapaklı tas, yol tası, su tası, hoşaf tası; ibrik, kahve ibriği, salep ibriği; havan, dibek,[341] dibek demiri; şişe, çanak, fincan, Kütahya fincan, fağfur fincan, şerbet fincanı; leğen, el leğeni, Yanya işi yaldızlı leğen; değirmen, el değirmeni, taş değirmeni, biber değirmeni, tuz değirmeni; peşkir,[342] kumaş yemek peşkiri; rende, satır, tekne, fıçı, küp, toprak küp, evân-i nuhasiye.[343]

Hamam ve Temizlik Eşyaları: Hamam leğeni, abdest leğeni, hamam rahtı, hamam gömleği, kese, peşkir, havlu makrama, abdest makraması, baş makraması, ayna, makas, bana-hamam tası, tarak, tırnak bıçağı, hamam dest, kül kutu, yağlık,[344] koyun yağlığı, faraş.

Aydınlanma Aletleri ve Araçları: Şamdan, çıra, fener, mum, mum iskelesi, mum makrası.

Isınma Aletleri ve Malzemeleri: Hatab-odun, mangal, toprak mangal, çakmak, maşa, demir maşa.

---

[337] Tava. Bk. DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1179.
[338] Yayvan toprak ve demir kap. Bk. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce–i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, Ankara 2000, s. 265.
[339] Çin porseleni. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 275.
[340] Su taşımaya veya suyu ateşte ısıtmaya yarayan bakırdan, büyük ve kulplu ağzı dar kap. Bk. PARLATIR, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 530.
[341] Taştan veya ağaç kütüğünden yapılmış çok büyük ve geniş havan. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 709.
[342] Farsça pişgirden bozmadır. Havlu yerine kullanılan bir tabirdir. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 773.
[343] Kap–kaçak anlamındaki evân kelimesi ve bakır anlamındaki nuhâs kelimesinden oluşan terkiptir. Bakır kap–kaçak manasındadır. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 725, 727.
[344] Yağlı elleri ve dudakları silmeye mahsus bez. Bk. KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Ankara 1967, s. 238.

Diğer Ev Eşyaları: Buhurdan,[345] sim buhurdan, bakır buhurdan; gülabdan,[346] sim gülabdan; sim devat, pirinç devat, kâğıt, safa kalem tıraş; kazma, çapa, tırnakop,[347] kürek, balta, keser, orak, çengel; garare,[348] harar, torba; kebir küp, fiçı.

b. Giyim-Kuşam

Giyim-kuşam ve zînet eşyaları terekelerdeki eşyalar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle varlıklı kişilerin terekelerinde değerli kumaşlar ve mücevherat ile türlü kıyafetlerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim terekeler üzerine yapılan çalışmalarda Sofya'da zengin bir giyim-kuşam kültürünün olduğu ortaya koyulmuştur.[349] İncelenen döneme ait terekelerden elde edilen kumaş ve kıyafet türleri aşağıda başlıklar halinde gösterilmiştir.

Kumaş Türleri: İpek, göz ipek, çuka,[350] Fransız al çuka, al sim çuka, yeşil çuka, ma'i çuka, kutnu,[351] keçe,[352] dimi,[353] peşmî,[354] sarı peşmî, şalî,[355] sandal,[356] canfes,[357] pelüş,[358] hare,[359] bez,[360] Musul bezi, harir bez, harir makramalık bez, keten,[361] astar.[362]

---

[345] İçinde buhur yakılan kap, buhurluk. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 429.
[346] İçine gül suyu konulan kap. Bk. DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* s. 341.
[347] Kazma, çapa. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[348] Kıldan yapılmış büyük çuval, harar. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 276.
[349] ÇAKIR, İbrahim Etem, "Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2016, S. 56, s. 1365–1386.
[350] Osmanlı ülkesinde çok dokunan ve kullanılan bir tür yün kumaş. Bk. SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul 1985, s. 27.
[351] İpekli, kalın ve eni dar kumaş çeşitlerinden biri. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 333.
[352] Dokuma yoluyla değil, yapağıyı dövmek veya ayakla tepmek suretiyle yapılan kaba kumaş. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 285.
[353] Gayet sık dokunmuş kumaş. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 91.
[354] Yünden ve kıldan yapılan bir çeşit kumaş. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 773.
[355] Keşmir keçisi kılından veya tiftikten yapılmış ince kumaş. Bk. MOĞOL, Hasan, *Şer'iyye Sicilleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s. 123.
[356] Bir yolu ipek, bir yolu pamuk olan parlak, yumuşak eski bir kumaş çeşidi. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 306.
[357] Eski ipekli kumaşlardan biridir. Gayet ince, mat ve daime düz renk olur; sarı, mor, yeşil ve muhtelif renklerdeki canfesin en makbulü al canfestir. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 50.
[358] Bir yüzü uzun tüylü, yumuşak ve parlak, kadifeye benzer bir kumaş türü. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[359] Sof gibi dalgalı bir nevi kumaş. Hare, daima düz renk bir kumaştır. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 128.

İç giyim: Uçkur,[363] uçkur makrama, içlik,[364] beyaz içlik.

Dış giyim: Kürk,[365] kuzu kürk, beyaz kuzu kürk, yeşil kürk, hataî kürk, sandal kürk, hare kürk, boğası kürk, ter[366] kürk, ma'i kürk, nâfe[367] kürk, neftî[368] nâfe kürk, göz nâfe kürk, yeşil çuka nâfe boy kürk, çuka kürk, mor çuka nâfe kürk, yeşil çuka kuzu kürk, kırmızı çuka kürk, sarı çuka kuyruk boy kürk, kahverengi çuka karsak boğazı kürk, yeşil çuka karsak boğazı kürk, Azak nâfesi kırmızı çuka kürk, kırmız çuka kürk kabı, boğası kürk kabı, biniş kürk, sansar biniş kürk, maşe kürk, sincap kürk, göz telli sincap kürk, şalîye kaplı benekli sincap kürk, kubur benekli sof sincap kürk, cebe kürk, karsak cebe kürk, telli cebe kürk, kömür cebe kürk, aba[369] kürk, kuzu aba kürk, cebe çuka sağir kürk, sarı şal cebe kürk, kırmızı biniş kürk, boğası biniş kürk, çuka biniş nâfe kürk, zerdeva parçası çuka biniş kürk, su samuru çuka kürk, mai telli yalancı kakum[370] cebe kürk, mor çuka beyaz tilki boğazı kürk, tilki paçası kürk, sincap kürk kabı, çuka kürk kabı, cild kafa kürk, cebe kafa kürk, yeşil cild kafa kürk, yeşil çuka cild kafa kürk, ma'i cild kafa kürk.

---

[360] Pamuktan veya ketenden dokunmuş kumaş. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 35.

[361] 1. Lifleri dokumacılıkta kullanılan bir bitki. 2. Bu bitkinin liflerinden yapılmış dokuma. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1685.

[362] Giyecek, perde, çanta, ayakkabı vb. şeylerde kumaşın veya derinin iç tarafına geçirilen ince kat. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[363] Şalvarı bele bağlayan ip şeklinde tanımlanan uçkur kelimesi külot anlamındadır. Bk. AYDIN, *Vidin Kalesi–Tuna Boyu'ndaki İnci,* s. 167.

[364] Kışın elbise altına giyilen pamuklu yelek. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 726.

[365] Uzun tüylü hayvan postlarından elde edilen giyim malzemesidir. İlk başlarda sadece giyinmek için kullanılan kürk ilerleyen dönemlerde süs ve giyim aksesuarı olarak ve toplum içindeki itibarı ve statüyü gösteren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde resmi törenlerde devlet adamalarına makam ve mevkilerine göre kürk giydirilirdi. Ayrıca şereflendirilmek istenen kimselere ve yabancı devletlerin elçilerine de kürkler hediye edilirdi. Osmanlı teşrifatında bir üst elbise olarak giydirilen kürk ve kaftanlara hil'at denilmiştir. Bk. TEKİN, Zeki, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 644–649; Aynı yazar, "Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 10, s. 754–763.

[366] Çok ince. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[367] Tilki, samur, tavşan vs. hayvanların göbek taraflarından çıkan kürk. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 727.

[368] Koyu yeşille kahverengi arasındaki renk, neft yağı rengi. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2355.

[369] 1. Yünden dokunmuş, çok sağlam genellikle deve tüyü renginde bir çeşit kaba kumaş. 2. Bu kumaştan yapılmış bol ve geniş giyecek. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 263.

[370] Sansar ve gelinciğe benzeyen, boz ve siyah kuyruklu bir hayvan. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 726.

Kaftan,[371] al kaftan, kutnu kaftan, kutnu papaz kaftanı, canfes kaftan, hataî kaftan, kalemli hataî kaftan, al telli hataî kaftan, telli kaftan, harir telli kaftan, mor telli kaftan, İstanbul şalîsi kaftan, alaca kaftan, Şam alaca kaftan, peşmi kaftan, beşmir kaftan, kirmesut kaftan, hare kaftan, yeşil hare kaftan.

Entari,[372] kutnu entari, Mağnisa entari, boğası entari, sandal entari, canfes entari, beldari entari, beşmir entari, beledî entari, alaca entari, Şam alaca entari, hare entari, beyaz entari, ma'i telli entari; ferâce,[373] çuka ferâce, kutnu çuka ferâce, neftî çuka ferâce, yeşil çuka ferâce, kırmızı ferâce, sarı sof ferâce.

Gömlek, harir gömlek, bez gömlek, kenevir gömlek, gömlek makrama, siyah at gömleği; nimten,[374] çuka nimten, yeşil çuka nimten, kırmızı çuka nimten, simli nimten, kırmızı nimten köynek.

Don,[375] harir don; şalvar, aba şalvar, ma'i aba şalvar, çuka şalvar, kutnu şalvar, canfes şalvar, centiyân,[376] çakşır,[377] aba çakşır, sof çakşır, çuka çakşır; dizlik.[378]

Dolama,[379] çuka dolama, yeşil çuka dolama, sim dökmeli kırmızı dolama, kırmızı dolama, mor dolama, mavi dolama, sarı dolama, neftî dolama; kapama,[380]

---

[371] Bol biçimli, kolları uzun kürklü palto. Bk. SAKAOĞLU, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, s. 69. s. 64.

[372] Eskiden üste giyilen, iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, iç etekliği uzun, gömlek gibi elbise. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, s. 541.

[373] Eskiden kadınların sokakta giydikleri kol, yen ve bedeni bol ve uzun üst elbisesi. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 725.

[374] Yakasız, uzun kollu bir çeşit erkek gömleği. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2106, 2382.

[375] Don, kelimesi genellikle iç çamaşırı manasında kullanılmaktadır. Ancak terekelerde sıklıkla geçen don–gömlek ifadesi aslında pantolon–gömlek manasındadır. Bk. AYDIN, *Vidin Kalesi–Tuna Boyu'ndaki İnci,* s. 167.

[376] İçi astarlı kadın şalvarı. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 270.

[377] Erkeklerin iç donu üzerine giydikleri, belden uçkurlu, diz kapağının altında birden darlaşıp bacağı saran, bazen paçalarına birlikte giyilen bir mest dikilmiş olan, çukadan yapılma üst giyeceği, bir tür pantolon. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 269.

[378] Dize kadar olan kısa don, tuman. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 91.

[379] Çukadan entari gibi önü açık olup düğme ile kapanmayan ve üstüne kuşak bağlanan eski bir elbise. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 92. Dolama, üste giyilen cübbemsi bir çeşit elbisedir. Önü açıktı ve belden bir kuşakla bağlanırdı. Müslüman kadınlar ve erkeklerin giydikleri dolama çukadan yapılırdı. Yeniçeriler de giyerdi. Ancak kadınların dolamaları diz kapaklarından aşağıya kadar nispeten daha kısa, yeniçerilerinki ise daha uzundur. Yeniçerilerin dolamalarının üst kısmı düğmeli, alt kısmı geniştir. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 471.

sandal kapama, susu kapama, beşmir kapama, alaca kapama, kutnu alaca kapama, boğası kapama.

Biniş,[381] siyah biniş, kırmızı biniş, yeşil biniş, çuka biniş, beyaz çuka biniş, kırmızı çuka biniş, yeşil çuka biniş, çuka saya biniş, saya çuka al biniş, göz şalî biniş, ma'i cild kafa biniş; cübbe,[382] çuka cübbe.

Cebe,[383] çuka cebe, göz çuka cebe, şeritli neftî çuka cebe, inci yakalı neftî çuka cebe, ziba cebe, helali zincirli cebe, zenne cebesi; kebe,[384] İmroz kebesi, Yanbol kebesi; kerrake,[385] yeşil kerrake, siyah kerrake; yelek,[386] beyaz yelek, çuka yelek.

İhram,[387] kırmızı ihram, sarı Cezayir ihramı; zıbun,[388] alaca zıbun, beyaz zıbun; saya,[389] kırmızı çuka saya; makrama,[390] koyun makraması, kahve makraması; sade,[391] alaca sade, beyaz sade; kolçak,[392] yaşmak[393] makrama.

Lebâde,[394] yağmurluk, aba yağmurluk, beyaz yağmurluk aba, beyaz yağmurluk kebe, siyah yağmurluk, kabud.[395]

---

[380] Cüppe gibi üste giyilen bir çeşit elbise. Zamanında medrese talebeleri ve yeniçerilere verilen elbiselere de kapama denilmiştir. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 164.

[381] Çok bol ve geniş cüppe. Genellikle ata binildiği zaman giyildiği için bu adı almış olmalıdır. Ulema ve bilhassa yüksek rütbeli memurlar biniş giyerlerdi. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 268.

[382] En üste giyilen geniş ve bol elbise. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 57.

[383] Abadan daha kısa ceket. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[384] Kalın keçe. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 726.

[385] Hafif cübbe. Yünden ve ipekten türleri olup genellikle kürkün altına giyilirdi. Bk. SAKAOĞLU, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, s. 69.

[386] Hava alacak şekilde kolsuz ve genellikle önü (yaka kısmı) açık, eteği bele kadar kısa olup, mintan üstüne ve ceket, salta ve cepken altına giyilen kıyafet. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 242.

[387] Hacıların Mekke'ye girmek, hac ve umre etmek için yün, pamuk ve ketenden dikişsiz olarak giydikleri elbise. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 39.

[388] 1. Kaftanın altına giyilen pamuklu hırka. 2. Kışın elbise altına giyilen pamukludan yapılma kısa gömlek. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 317.

[389] Alttaki entariyi kirden muhafaza etmek için giyilen önü açık, vücudu tamamen kaplayan bir üstlük. Bk. ÖZLÜ, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, s. 106.

[390] Kenarı işlemeli başörtüsü, işlemeli destmal, havlu ve peşkir yerine kullanılan bir tabir. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 393.

[391] Astarsız, tek kat elbise. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[392] Ceket ya da gömlek kollarının eskimesini, kirlenmesini önlemek için, bilekten dirseğe değin olan bölümün üstüne geçirilen eğreti kol. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[393] Müslüman kadınların ferâce giydikleri vakit yüzlerine tutundukları ince beyaz tülbentten örtü. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 240.

Başa Takılanlar ve Sarılanlar: Sarık,[396] bendî sarık, destar,[397] yeşil destar, kavuk,[398] kalpak,[399] zerdeva kalpak, fes,[400] beyaz fes, serpuş,[401] yemeni,[402] al yemeni, münakkaş baş yemenisi, börk-bürk,[403] çatkı,[404] dülbend,[405] dülbend örtüsü, başlık, aba başlık, yan başlık, saye başlık.

Bel ve Boyuna Bağlananlar: Kuşak,[406] tiftik kuşak, car kuşak, Bursa kuşağı, Lahor[407] kuşak, Kerbela kuşak, Sakız kuşak, sim kuşak, sim ön kuşak, cennet işi sim ön kuşak, incili ön kuşak, sim kemer kuşak, bakır kuşak, ma'i kuşak, kırmızı kuşak, şalî kuşak, kolan,[408] kuşak kolanı, incili kuşak kolan, kemer kuşak.

Şal, kırmızı şal, çam göbeği şalı, peştamal,[409] Mısır peştamalı, gaytan,[410] yapağı gaytan, fular,[411] poşu.

---

[394] Yağmurluk. Bk. PARLATIR, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 964.

[395] Askerlerin üstlük elbisesi, yağmurluk. Aynı zamanda kaba kalın kumaşlardan, özellikle kaba şayaktan dikilen avam harcı paltonun adıdır. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 146.

[396] Kavuk, börk, külah ve fes gibi başlıkların çevresine sarılan tülbentten abani veya şaldan kumaş. Bk. SAKAOĞLU, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, s. 114.

[397] Kavuk, külah ve fesin etrafına sarılan sarık. Sarığın aydınlar ağzındaki adıdır. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 87.

[398] Başa giyilen başlık. Genellikle pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılırdı. 1828 yılında fesin umumi bir başlık olarak kabulüne kadar kullanılmış başlıkların en yaygınıdır. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 148–149.

[399] Posttan veya çuka vb. kumaştan yapılmış baş giyeceği. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 284.

[400] Fas şehrinde üretilip diğer İslâm memleketlerine yayılan kırmızı yün keçeden üretilen başlık. Bk. BİLGİÇ, A. Timur, *Tarih Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 2012, s. 153.

[401] Farsça baş anlamındaki ser ve giymek anlamındaki pûşiden türeyen serpuş, başa giyecek şey, baş kisvesi anlamındadır. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 204.

[402] Üzerine basma sistemi ile çiçek desenleri işlenen bezden başörtüsü veya büyük mendil. Yemeniyi kadınlar başörtüsü, erkekler ise fes çevresinde sarık olarak kullanırlardı. Bk. SAKAOĞLU, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, s. 136.

[403] Yeniçerilere mahsus beyaz keçeden veya beyaz çukadan yapılmış baş kisvesi. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 45.

[404] Eskiden kadınların saç tuvaletlerinde süs olarak kullandıkları, iki parmak kalınlığında kadife, canfes veya bürümcükten, üzeri işlemeli, alına bağlanan şerit. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 270.

[405] Pamuk ipliğinden dokunmuş ince ve yumuşak bir bez, başörtüsü, sarık. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 725.

[406] Beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaş. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 160.

[407] Pakistan'ın önemli kültür merkezlerinden olan bir şehir.

[408] Yünden ya da ipekten yapılmış üzeri işli ince kuşak. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[409] Bele bağlanan ve vücudun belden aşağı olan kısmını örten bez. Esnaf peştamalı, hamam peştamalı ve kadınların sokağa çıkarken başları ile beraber gövdelerini örttükleri car peştamal olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 191.

[410] Bükülmüş ipliklerin tekrar bir arada bükülmesinden hasıl olan ve kumaşlar ile döşeme ve perdelerin kenarlarına süs olarak dikilen ip şeklindeki kordon. Bk PAKALIN, *Osmanlı Tarih*

Ayağa Giyilenler: Çizme, İstanbul çizmesi, pabuç,[412] martin pabuç, çarık, mest, sade mest, İstanbul mest pabuç, yemeni, çedik,[413] başmak,[414] postal,[415] kalçın,[416] çorap.

c. Zînet Eşyası

Zincir, üçtaşlı altın zincir, altın boyun zinciri, altın gerdan; bilezik, altın bilezik, kefere bileziği, sim bilezik; yüzük, altın yüzük, lüle altın yüzük, altın zümrüt yüzük, altın hatem[417] yüzük, altın hatem yemenî yüzük, seylân[418] altın hatem yüzük, altın yüzük parçası, inci yüzük, sim yüzük, sim hatem, sim zihgir;[419] küpe, altın küpe, beş ayaklı altın küpe, yeşil sarçe altın küpe, zümrüt otraklı üçer ayaklı altın küpe, incili küpe, üç ayaklı incili küpe, sim küpe; inci, saç incisi, börk-bürk incisi, mercan ile mahlût inci, inci enselik;[420] sim, sim kuşak, sim bafte kuşak, sim zarf, cennet işi sim zarf, sim döğme.[421]

Saat, altın saat, sim saat, pirinç saat, pandol saat, altın pandol saat, sim pandol saat, minitineli saat, çalar saat.

Tespih, mercan tespih, kehribar tespih, kemik tespih.

Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, s. 223. Gaytan'ın saç ve kuşak için olanları vardır. Bk. ÖZLÜ, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, s. 111, 117.

[411] Genellikle boyna bağlanan, bir tür ince ipek kumaş. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[412] Farsça ayak anlamına gelen pâ ve giyinmek manasındaki pûşiden türemiş olup ayakkabı manasına gelmektedir. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 185.

[413] Kadın ve erkeklerin giydikleri, genellikle sarı sahtiyandan yapılmış kısa ve bol konçlu ayakkabı. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, s. 339.

[414] Bir çeşit ayakkabı. Önceleri deriden yapılmış üstü açık ayakkabıları ifade eden başmak, sonraları genellikle pabuç için kullanılmıştır. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I, s. 167.

[415] Çarık gibi bağlanan konçlu bir çeşit ayakkabı. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2555.

[416] Koncu diz kapağına kadar çıkan kışlık kalın çorap. Pabuçla veya çizme altına giyilirdi. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 139.

[417] Mühür. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1222.

[418] Seylan adasından çıkan koyu kırmızı ve şeffaf taş. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2800.

[419] Ok atanların parmaklarına geçirdikleri yüzük. Bk. PARLATIR, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1874.

[420] Enselik; kadınların omuz atkısı, arkalık. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

[421] Kadınların yüzlerinin iki yanına takılan süs. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

d. Kitaplar

Terekesinde çok sayıda kitap olan iki kişiden biri Sofya eski kadısı Şinasizâde Ahmet Efendi diğeri de Yazıcızâde Mahallesi imamı ve mahkeme kâtibi olan Mustafa Efendi'dir. Ancak bunların kitaplarının isimleri ayrı yarı yazılmamış sadece kaç cilt kitapları olduğu belirtilmiştir. Mustafa Efendi'nin üç Kelâm-ı Kadîm, bir Enâm-ı Şerîf ve isimleri belirtilmemiş 27 cilt kitabı vardır. Şinasizâde Ahmet Efendi'nin de bir Kelâm-ı Kadîm ve isimleri belirtilmemiş 53 cilt kitabı vardır. Tespit edilen diğer kitaplar ise; Kitab-ı Sarf, Kitab-ı celî ve Şahdi Şerhi'dir.[422]

e. Savaş Aletleri ve Araçları

Silah, piştov,[423] sim kuburlu piştov, kubur,[424] tabanca tüfek, yivli tüfek, filinta, filinta tüfek, şeşhane boy tüfeği; kılıç, kara kılıç, cevherdâr kara kılıç, sim kılıç, simli Şam kılıç, frengi kılıç, gaddare,[425] simli frengi gaddâre; kama, harbî, burgu,[426] bıçak, kebir bıçak, sim bıçak, siyah kabzalı simli bıçak, mücevher yedde kın kabzalı bıçak, yatağan bıçağı, hançer, som kabzalı sim hançer, sim hançer bıçak, simli bıçak ve hançer takımı, sim bıçak kını; külüng,[427] simli külüng, topuz-debus, kalkan, palaska,[428] vezne.[429]

f. Hayvanlar ve Takımları

Bargir-beygir, doru beygir, siyah beygir, kır beygir, çil beygir, sarı beygir, at, al at, doru at, kısrak, tay; inek, su sığırı ineği, karasığır ineği, karasığır tosunu,

---

[422] 1671–1678 yılları arasında Sofya'da şehirli elit kesimden bazılarının terekelerinde yer alan kitaplar için bk. ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Taşrasında Elitler: XVII Yüzyıl Sofya Örneği", *Archivum Ottomanicum*, Ed. György Hazai, Wiesbaden 2016, s. 69–71.

[423] Frenk işi tabanca. Bk. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce–i Osmânî*, s. 317.

[424] Bir çeşit tabanca, piştov. Bk. MOĞOL, *Şer'iyye Sicilleri Sözlüğü*, s. 75.

[425] Pala cinsinden, ağzı ve uç tarafının sırtı keskin, irice ve eğri bir çeşit kesici silah, uzun kama. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1004.

[426] Delik açmaya yarayan delgiye takılı sarma, yivli, keskin, çelik alet. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*. Son erişim: 29.11.2017.

[427] Ucu sivri taşçı kazması. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1848.

[428] Askerlerin bellerine bağladıkları veya göğüslerine çaprazlama taktıkları, üzerinde fişek, kasatura vb. koymak için yerleri bulunan, genellikle köseleden yapılmış kayış. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*. Son erişim: 29.11.2017.

[429] Ateşli silahlarda barutluk, barut yuvası. Bk. DEVELLİOĞLU, Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s. 1340.

karasığır öküzü, camuş ineği, camuş boğası, camuş düğesi, buzağı, malak,[430] dana, ganem.

Talika,[431] koçu,[432] araba, köstek,[433] bukağı,[434] reşme,[435] saban demirleri, kesme,[436] çuka kesme, Türkmanî Şam kesmesi, eyer, simli kadife eyer, eyer haşası, eyer takımı, heğbe, kıl heğbe, keçe heğbe, yular, çul, kamçı, simli kamçı, raht, Kara Hisar rahtı, beyaz sim kemer raht, üzengi, yaldızlı pirinç üzengi, gazgan üzengi.

g. Esnaf Eşyası

Saraç: Tezgâh, cilde,[437] Samakov taşı, taş yeleği, meşin,[438] kösele,[439] kösele eteği, dizgin,[440] eyer,[441] üzengi,[442] çubuk üzengi, raht,[443] Kara Hisar rahtı, yular, kaltak,[444] sade kaltak, teğelti,[445] tabkur,[446] daraltmalı tabkur, Osmanlı tabkuru, kolan,[447] daraltmalı kolan, Osmanlı kolanı, Osmanlı koskonu,[448] Osmanlı zahmesi,[449]

---

[430] Manda yavrusu veya buzağı. Bk. PARLATIR, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1006.
[431] Dört tekerlekli, üstü kapalı bir çeşit hafif at arabası. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 3054.
[432] Tahtırevan biçiminde kapalı araba. Bk. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce–i Osmânî*, s. 242.
[433] Arabanın hızlı gitmemesi için tekerleğin aralığına sokulan demir. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[434] Hayvanın ayağına vurulan köstek. Bk. DEMİREL, TUŞ, GÜRBÜZ, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim–Kuşam", s. 724.
[435] At başlığında atın alnı ve burnu üzerine sallandırılan, üstüne gümüş veya altın yaldızlı süsler takılmış zincir. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2611.
[436] At eyerlerinin üstüne örtülen örtü. Bk PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* II, s. 249.
[437] Saraçların kullandıkları tahta mengene. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[438] Saraçlık, ciltçilik, marokencilik gibi iş dallarında kullanılan, tabaklanmış, sepilenmiş koyun vb. hayvan derilerinin kalitesi en düşük olanı. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 2060.
[439] Sığır ve beygir gibi büyük baş hayvan derisinden yapılan kalın deri. Bk. PARLATIR, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 926.
[440] Gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[441] Binek hayvanların sırtına konulan nesne. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 918.
[442] Ata binebilmek için ayakla üzerine basılan, bir kayışla eyerin yanına asılmış altı düz madeni halka. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 314.
[443] At takımı, eyer takımı. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 304.
[444] Üzeri meşin, halı vb. şeylerle kaplanmamış olan eyerin tahta bölümü. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[445] Hayvan üstüne örtülen kebe örtü. Bk. KOÇU, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* s. 152.
[446] Eyer üstünden aşırılarak bağlanan kolan, kuşak. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[447] Atın eyer ve semerini bağlamak için karnının altından geçirilerek bağlanan yassı bağ. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1750.
[448] Eyerde kuyruğun altından geçirilen kayış parçası. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[449] Üzengi asılan kayış. Bk. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce–i Osmânî*, s. 437.

kayış,[450] orta kayış, yassı kayış, tokalı kayış, yassı üzengi kayışı, sade zahme kayışı, sade harici koskon kayışı, çarık kayışı, kuşak, yassı kayış kuşak, orta kayış kuşak, sağir kayış kuşak, kayış uçkur, sağir kemer kuşak, ince kayış, sağir kuşak, kemer.

Haffaf: Pabuç, zenne pabucu, kötene[451] pabucu, merdane pabucu, siyah merdane, kebir yemeni, kötene yemeni, kötene çizme, sağir postal, kebir postal, kaplama mest, zenne mesti.

Debbağ: Meşin, sahtiyan,[452] ma'i sahtiyan, öküz derisi, koyun derisi, keçi derisi, sahtiyan boyası, sarı boya, yapağı,[453] kara boya, dest gâh, kazan, kalbur, toka, makas, kireç.

Boyacı: Mor boya, kara boya, kırmızı boya, sarı boya, boyalı yapağı, beyaz yapağı, elvan yapağı, yumak yapağı, terazi, dirhem, kantar, akçe tahtası.

Muytaf: Toka,[454] harar, tarak, yular, akçe tahtası, siyah ip, alaca ip, urgan, makas, torba, kenevir.

Kürkçü: Kuzu derisi, deri kise, siyah deri, cild kafa, kuzu kürk, sırt.

Sabuncu: Kül, kireç, tuz, sabun, demir tokmak.

Demirci: Nal, at mıhı, karasığır mıhı, karasığır öküzü nalı, tırpan.

Terzi: İpek, göz ipek, ibrişim, ham ibrişim, gaytan,[455] yapağı gaytan.

Berber: Ustura, makas, bileği, neşter, makrama, peşkir, tarak, ayna, leğen, tas, setil,[456] gülabdan, ibrik.

---

[450] Bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[451] Çocuk ayakkabısı. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[452] Tabaklanarak cilalanmış ve boyanmış deri, özellikle keçi ve dana derisi. Bk. ÇÖPOĞLU, *Bolu Şer'iye Sicili,* s. 305.
[453] Kırpılmış koyun yünü. Bk. AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 3408.
[454] Kemer, kayış, ayakkabı vb.nin iki ucunu birbirine bağlamaya, bunları istenilen genişlikte tutmaya yarayan, türlü biçimlerde tutturmalık. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[455] İnce, sağlam ip. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.
[456] Kulplu su kabı, bakraç, kova. Bk. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son erişim: 29.11.2017.

C. Asayiş Vakaları

1. Eşkıyalık

Arapça şakî kelimesinin çoğulu olan eşkıya, yol kesen ve soygun yapan kişi anlamındadır. Eşkıyalık ise, silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala ve cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliğinin ihlâli şeklinde tanımlanmıştır.[457] Osmanlı belgelerinde eşkıya kelimesi yerine kuttâu't-tarîk, celali, eşirrâ, harâmi, haramzâde, türedi, haydut ve uğru kelimeleri de kullanılmıştır.[458]

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın son on yılı ile XVII. yüzyılın ilk on yılını kapsayan dönemde, Anadolu'da devlet düzenine karşı başlıca devlet görevliler tarafından yürütülen ve Celali İsyanları ismiyle bilinen isyan hareketleri ile karşılaşmıştır.[459] Akdeniz dünyasında görülen nüfus artışı, ekonomik sıkıntılar, ticari faaliyetlerde yaşanan yoğunluklar, halkın fakirleşmesi ve siyasi iktidarların güç kaybetmesi gibi sebepler eşkıyalık hareketlerinin XVII. yüzyıl boyunca artarak devam etmesine yol açmıştır.[460] Bunların yanı sıra devletin kendi içerisinde yaşadığı sorunlar da eşkıyalık hareketlerini tetiklemiştir. Tımar sisteminin bozulması ve halkın topraklarını terk ederek şehirlere göç etmesi, şehzadeler arasındaki taht mücadeleleri, olağanüstü hallerde alınan vergilerin sürekli toplanır hale gelmesi, doğuda ve batıda uzun süren savaşların mağlubiyetler ile sonuçlanması, yeterli ücret alamayan veya savaş sonrası terhis edilen sekban ve sarıca (levend) gruplarının başıbozuklukları eşkıyalık hareketlerinin artmasına sebep olmuştur.[461]

XVII. yüzyılda yaşanan bu sorunlar ve bunlardan kaynaklanan eşkıyalığa köklü çözümler getirilememesi, eşkıyalık hareketlerinin XVIII. yüzyılda daha büyük bir sorun haline gelmesine yol açmıştır. Nitekim yapılan çalışmalar bu yüzyılda

---

[457] BARDAKOĞLU, Ali, "Eşkıya", *DİA*, İstanbul 1991, C. 11, s. 463.
[458] İLGÜREL, Mücteba, "Eşkıyalık–Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 467; ÖZ, Mehmet, "Modernleşme–Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Samsun 2009, s. 36.
[459] AKDAĞ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası–Celalî İsyanları*, s. 13–14; ACUN, Fatma, "Celâlî İsyanları (1591–1611)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 9, s. 695–708.
[460] İLGÜREL, "Eşkıyalık–Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", s. 467.
[461] CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 46–169; İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 46–57.

Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde eşkıyalık olaylarının yaşandığını göstermektedir.[462]

Rumeli Eyaleti'nin de XVIII. yüzyılda eşkıyalık hareketlerinin yoğun olarak görüldüğü yerlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Mart 1745 tarihinde Rumeli'nin orta kolunda bulunan yerlerin idarecilerine hitaben gönderilen fermanda bahar mevsiminin gelmesiyle ağaçlar yapraklanıp dağlarda eşkıya yaslanacak zamanların geldiği vurgulanmıştır. Böyle zamanlarda haydut, kuttâu't-tarîk, başıboş levendat taifesi ve sair haramzâdelerin saklandıkları yerlerden çıkarak yolculara ve vilayet sakinlerine zarar vermeye cesaret ettiklerinin daha önceden beri tecrübe olunduğu ifade edilmiştir. Eşkıya taifesinin araştırılarak her ne mahalde bulunurlar ise zaman kaybedilmeden yakalanması ve cezalarının verilmesi istenmiştir.[463]

Eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaştığı bahar aylarından hemen önce gönderilen bu ferman ile eşkıyalara karşı tedbir alınması için bölgedeki tüm idarecilere uyarılarda bulunan devlet, aynı zamanda eyalet dâhilindeki her bir kazadan aldığı taahhüd hüccetleri ile de kaza ahalilerinin eşkıyalara karşı mücadelede gevşeklik göstermeyerek birlikte hareket etmelerini garanti altına almak istemiştir.[464] Kazalardan taahhüd hücceti alınmasının bazı yöneticilerin ve ahalinin eşkıyaya karşı mücadelede zaafiyet ve müsamaha göstermesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 29 Temmuz–6 Ağustos 1748 (Evâhir-i Zilhicce 1140) tarihinde gönderilen fermana göre taahhüd hüccetlerine rağmen bazı kazalarda eşkıyalar kol gezerek ahaliye zarar vermeye devam etmiştir. Bu sebeple kasaba ve köylerdeki hanlarda, çoban taifesi içerisinde ve diğer yerlerde eşkıyaların bulunmasına ve reayanın da alet-i harp ile gezmesine müsaade edilmemesi istenmiştir. Daha önce de defalarca bu tarz emirler gönderildiği belirtilmiş, bundan sonra kimin kazasında yolcu veya ahaliden birinin malına ve canına zarar gelirse zararın temini ile yetinilmeyerek sorumluların eşkıya taifesi ile mücadelede ihmalleri

---

[462] ULUÇAY, M. Çağatay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri,* İstanbul 1955; ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları, *Belleten,* Ankara 1990, C. LIV, S. 211, s. 963–993; KARAGÖZ, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *OTAM,* Ankara 1994, S. 5, s. 193–207; SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2007, S. 22, s. 69–85; Aynı yazar, "XVIII. Yüzyılda Sivas Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri I (21–25 Mayıs 2007),* s. 157–168.

[463] SŞS 312 (7), s. 21, b. 1.

[464] SŞS 309, s. 31, b. 1.

olduğu gerekçesiyle salb edilecekleri haber verilmiştir.[465] Rumeli eyaletindeki birçok kazaya gönderilen bu fermandan sonra 31 Temmuz 1748 (23 Zilhicce 1140) tarihinde Sofya'ya bir buyruldu gönderilmiştir. Buyrulduda Sofya'nın mahalle, han ve köylerinde bulunan eşkıyaların yol keserek soygunculuk yaptıkları, mahkemeye veya eyalet divanına çıkarılmak istendiğinde birçoğunun firar ettikleri belirtilmiştir. Bu nedenle Sofya Kazası'nda sakin olan ahalinin birbirine kefil kılınması, kefil bulamayıp yaramazlıkları belli olan şakilerin de hapsedilerek eyalet divanına gönderilmeleri istenmiştir.[466]

Bölge ahalisi için büyük bir tehlike olan eşkıyalar, yol güvenliğinin de ortadan kalkmasına sebep olmuşlardır. Yol güvenliğinin kaybolması özellikle tacirler için hem canlarını hem de mallarını kaybetmelerine neden olabilecek önemli bir risk unsuru haline gelmiştir. 22–31 Mayıs 1727 (Evâil-i Şevval 1139) tarihli belgeye göre Sofya yakınlarında üç atlı eşkıya, celep taifesinden Kara Yani ve Hacı Mehmet'in yoluna çıkmıştır. Yani'yi öldürmüş, 1400 kuruşunu gasp etmişlerdir. Canını kurtardığı anlaşılan Hacı Mehmet'in ise 1300 kuruşunu almışlardır.[467]

Yol güvenliğinin kaybolması, Rumeli bölgesinden getirilen altın ve gümüş ile faaliyetlerine devam eden Darphane-i Âmire'nin işleyişine de engel olmuştur. 8–17 Kasım 1734 (Evâsıt-ı Cemazielahir 1147) tarihli fermana göre; kefere ve Yahudi tüccarlar Rumeli'deki Edirne, Sofya, Selanik, Yenişehir, Mora vs. yerlerdeki ortakları vasıtası ile topladıkları altın, külçe gümüş ve züyuf parayı İstanbul'a getirerek darphaneye teslim etmekte ve bu sayede çeşitli paralar basılmaktaydı. Ancak Rumeli bölgesindeki eşkıyalık faaliyetleri bu çarkın dönmesine engel olmuş, tüccarın altın ve gümüş göndermekten kaçınmasına, dolayısıyla Darphane-i Âmire'nin sıkıntı çekmesine sebep olmuştur. Devlet buna engel olmak için İstanbul'a altın ve gümüş getiren tüccarın yollarda ve şehirlerde güvenliklerinin sağlanması için tedbirler alınmasını istemiştir.[468]

---

[465] SŞS 309, s. 36, b. 1.
[466] SŞS 309, s. 37, b. 1.
[467] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 112, s. 46, b. 3–4.
[468] BOA, MHM. d 140, s. 214, b. 744–746.

İslâm Hukuku'na göre eşkıyalık, had cezası gerektiren suçlar arasında yer almaktadır.[469] Bundan dolayı yol kesme, yağma yapma ve adam öldürme eylemlerine katılarak eşkıyalığı alışkanlık haline getirenlere karşı katl cezası uygulanmıştır. 15 Ocak 1751 (17 Safer 1164) tarihli belgede Kassaban Mahallesi sakinlerinden Mustafa Beşe, Taşkesen Köyü ahalisinden Seyyid Mehmet'in kuttâu't-tarîk eşkıyasından olduğunu ve üç ay önce iki nefer arkadaşı ile üzerine kurşun attıklarını, kendisini öldürüp eşyalarını gasp etmek maksadıyla saldırdıklarını söylemiştir. Mehmet'in ahvalinin araştırılmasını ve lazım gelen cezasının tertip edilmesini istemiştir. Zaim Osman Ağa, Çeribaşı Said Ağa, Abdürrahim Efendi ve mahkemede hazır bulunan diğer kişiler Seyyid Mehmet'in eşkıya taifesinden olduğuna tanıklık etmişlerdir. Bunun üzerine kadı, *sa'i bil-fesâd* olup yol kesen, yağmacılık yapan ve adam öldürenler hakkında verilen fetva mucibince emr-i veliü'l-emrle katl edilmelerinin meşru olduğunu söylemiş ve cezasının tertip edilmesine hükmetmiştir.[470]

Eşkıyalık adî bir suç olarak değerlendirildiği zaman tazir cezası da verilebilirdi.[471] Nitekim 26 Ocak 1729 (25 Cemazielahir 1141) tarihli buyrulduda, yol kesme ve zorbalık suçlarını işleyen ancak adam öldürme eylemini gerçekleştirmeyen İsmail'e tazir cezası içerisinde yer alan kalabendlik cezası verildiği görülmektedir.[472] Söz konusu buyrulduya göre eşkıya taifesinden olan

---

[469] Hadd, Allah hakkı (bu ifadeyle kamu yararı ve düzeni ile ilgili haklar kastedilmektedir) olarak uygulanması gereken, miktar ve keyfiyeti nass ile belirlenmiş ceza demektir. Zina yapma (hadd–i zina), zina iftirası (hadd–ı kazf), içki içme (hadd–ı şirb), hırsızlık (hadd–ı sirkat), yol kesme (hırabe–kat'ı tarik), isyan (bagy) ve dinden çıkma (irtidâd) olmak üzere yedi tane hadd gerektiren suç vardır. Bu suçların her biri için uygulanacak cezalar ayrı ayrı belirlenmiştir. Dinen büyük günah ve hukuken büyü suç kabul edilen yol kesme, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre sadece şehirlerarası yollarda işlenebilir. Malikiler, Şafiler ve Hanefilerden Ebu Yusuf ise bu suçun şehirlerde de işlenebileceğini belirtmişlerdir. Hatta ev ve dükkân gibi kapalı mekânlarda işlenen gasp ve soygun suçlarını bu kapsama dâhil etmişlerdir. Yol kesme suçuna uygulanacak müeyyide ile ilgili olarak Kuran'da öldürme, asma, el ve ayakları çaprazlama kesme, sürgün etme cezaları öngörülür. Bu cezalar suçun ağırlığına göre sıralanmıştır. Sadece yol kesenler hapsedilir. Sadece mal alıp cana kastetmeyenlerin sağ el ve sol ayak bilekleri çaprazlama kesilir. Mal almayıp cana kastedenlerin cezası ölümdür. Hem mal alıp hem cana kast edenler ise el ve ayakları çaprazlama kesildikten sonra idam edilir. Bk. CİN, AKYILMAZ, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 252–267.

[470] SŞS 17, s. 25, b. 1.

[471] BARDAKOĞLU, "Eşkıya", s. 465. Ta'zir, had ve kısas cezaları dışında kalan, miktarı ve keyfiyeti Kur'an ve Sünnet tarafında tespit edilmemiş bu nedenle düzenlenmesi devlet başkanına veya onun yetki verdiği hâkime bırakılan suç ve cezalardır. Ta'zir suçu kapsamında suçlulara; siyaseten katl (ölüm), sopa (celd), hapis, sürgün (nefy), para, müsadere, terk, teşhir ve tekdir gibi cezalar verilebilmektedir. Bk. CİN, AKYILMAZ, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 275–280.

[472] Hapis ve sürgün cezalarını bünyesinde birleştiren kalebentlik, suçluların devletçe belirlenen kalelerin birinde hapsedilmesidir. Kalebentlik; kürek, prangabentlik ve hapis cezalarına göre daha hafif sayılırdı. Kalebent mahkumları, eşlerini yanına alabilme, kale içindeki mabetlere gidebilme ve

İsmail Sofya'dan töhmet ile firar edip Samakov Kazası'na giderken yolda karşılaştığı ehl-i zimmet reayanın akçelerini almıştır. Samakov mahkemesinde aldığı akçelerin bir kısmını vermiş, geri kalanını inkâr etmiştir. Daha sonra bir müddet Selanik taraflarında gezdikten sonra tekrar Sofya'ya dönmüştür. Burada bir kadına sahip çıkmıştır. Kadına kızını Ahmet isminde birine vermesi için baskı kurmuştur. Bunun üzerine Eğridere Kalesi'nde kalabend edilmesine karar verilmiştir.[473]

2. Katl

İslâm Hukuku'nda bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsı öldürmesine katl denilmiştir. İslâm Hukuku'na göre katl, şahıs haklarına karşı işlenen suçlar kapsamına girmekte olup, cinayeti işleyenin kastı ölçüt alınarak kasten (amden) ve hataen şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kur'an'da sadece kasten ve hataen adam öldürmekten söz edilmekle birlikte, İslâm mezhepleri katl suçunu farklı şekillerde tasnif etmiştir.[474]

Kasten adam öldürmeye üç çeşit ceza uygulanmıştır. Bunlar; asli ceza olarak kısas, bedelî ceza olarak diyet ve tabii ceza olarak mirastan mahrumiyettir. Hataen öldürmenin ise asli cezası diyet, tabii cezası mirastan mahrumiyettir.[475] Kısasın uygulanabilmesi için fiilin bilerek veya isteyerek işlenmiş olması, yani kastın bulunması gereklidir.[476] Nitekim birini yanlışlıkla öldüren, öldürücü olmayan bir fiili bile bile işleyerek ölüme sebep olan, bir fiili istemeyerek işleyen ve bu nedenle ölüme sebep olan, doğrudan doğruya bir kimseyi öldürmek için işlenmemiş bir fiil sonucunda ölüme sebep olan kişiler hakkında kısas uygulanmasına izin verilmemiştir.[477]

---

küçük çaplı üretim yapabilme haklarına sahiptiler. Bk. AVCI, Mustafa, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* S.1, http://dergipark.ulakbim. gov.tr/esosder/article/ view/5000067867, Son erişim: 01.10.2017.

[473] SŞS 309, s. 60, b. 2.

[474] BARDAKOĞLU, Ali, "Katil", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 45.

[475] USLU, Rifat, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Nisan 2015, C. 8, S. 37, s. 1060–1061.

[476] Kısasa hükmedilmesi için kastın dışında, failin mükellef ve hür iradeye sahip olması, maktulün hayatının hukuken koruma altında olması, maktulün failin ahfâdı, kölesi veya ahfâdının kölesi olmaması gibi bazı şartlar aranmıştır. Bk. SCHACHT, J., "Kısas", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, s. 768.

[477] ÜÇOK, Çoşkun, MUMCU, Ahmet, BOZKURT, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 2011, s. 92.

Kısas isteme hakkı veliyyü'd-dem veya veliyyü'l-kısâs olarak adlandırılan maktulün varislerine aittir.[478] Maktulün varisi veya varisleri dilerlerse katili af etme hakkına sahiptir. Kısas isteme hakkına sahip olanlardan birisinin bu haktan vazgeçmesi veya kısasın uygulanması için gereken şartların oluşmaması durumunda maktulün varislerine diyet adı altında bir bedel ödenmiştir.[479] Diyet, kasten öldürmede ceza; hataen öldürmede ise tazminat ve kan bedeli olarak uygulanmıştır. Bu nedenle diyetin miktarı ve ödeme şekli suçun ağırlığına göre değişmektedir. Diyetin ödenmesi, kasten öldürmede katilin şahsına; hataen öldürmede ise katilin akraba çevresi veya mensup olduğu gruba aittir.[480]

Osmanlı Devleti'nde de kasten adam öldürmeye kısas cezası verilmiştir.[481] Varislerin kısastan vazgeçmesi ve kısas için gereken şartların oluşmadığı durumlarda ise diyet cezası uygulanmıştır. Ancak kısastan kurtulan katil sadece diyet ödemekle kalmamış; devlet, suçun ikinci dereceden mağduru olarak kabul edilen toplum adına, huzuru ve düzeni korumak maksadıyla katile ta'zir cezası vermiştir.[482] Yine diyet üzerinde anlaşılsa bile katil, para cezasına çarptırılmıştır.[483] Osmanlı kanunnâmelerinde cürm ü cinayet olarak adlandırılan bu cezaların miktarları suçun niteliğine göre farklılık göstermiştir.[484]

---

[478] Maktulün mirasçısı olmadığı hallerde devlet, maktul ve kamu adına gerekli takibatı yaparak kısas talebinde bulunma hakkında sahipti. Devlet, hazineye gelir getirmek maksadıyla kısastan vazgeçerek diyet alabilir, ancak katili karşılıksız affetmezdi. DAĞCI, Şamil, "Kısas", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 490.

[479] KESKİOĞLU, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara 1969, s. 292.

[480] İslâm Hukuku'na göre; 1000 dinar altın, 10000 dirhem gümüş, 100 deve, 200 sığır, 2000 koyun ve 200 takım elbise seçeneklerinden birisi diyet miktarı olarak uygulanmıştır. Ancak diyet miktarları fiyat hareketlerine ve dönemin şartlarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bk. BARDAKOĞLU, Ali, "Diyet", *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, s. 475–476.

[481] YILMAZÇELİK, İbrahim, TATAR, Özcan, "Osmanlı Hukukunda Kısas Uygulamaları Hakkında Adana Örneğinde Bazı Tespitler", *XV. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Eylül 2006*, IV. Cilt–II. Kısım, s. 1313–1315.

[482] AKMAN, Mehmet, "Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukuna Hâkim Olan İlkeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 6, s. 473.

[483] HEYD, Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Selâhaddin Eroğlu, Ankara 1984, C. 26, S. 1, s. 648.

[484] HALAÇOĞLU, Yusuf, "Cürm ü Cinâyet Resmi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 138–139. *"Ve eğer kısas etmeseler ve kısas lâzım olur katl olmasa, maktul hakkın aldıktan sonra kan cürmi... ", "Her kim kan etse, katle müstehak ise kısas oluna. Ve eğer sulh edüb veya diyete müstahak ise, diyetden gayrı otuz altun cürm alına", "Eğer adam öldürürse yerine kısas etmeseler, kan cürmi, bay olup bin akçeye dahi ziyâdeye gücü yeterse dört yüz, eğer altı yüze gücü yeterse iki yüz akçe, andan aşağı hallü olursa yüz akçe ve fakîr olursa elli akçe alına".* AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, C. I, s. 118–119, s. 349.

Kısas kararı padişahlar ve onların vekilleri durumunda olan kadı veya kadılık yetkisine haiz kişiler tarafından verilebilirdi. Mevleviyet derecesindeki kadılıklarda görülen katl davalarında verilen kısas hükümleri eyaletin valisine bildirilir, hüküm bizzat vali ve güvenilir iki adamı tarafından araştırıldıktan sonra tasdik edilirse infaz geçekleştirilebilirdi. Vali kadının verdiği hükmü tasdik etmezse kararı kazaskere gönderirdi. Kazasker bu hususa dair görüşünü Divan-ı Hümayuna arz eder, karar burada ya tasdik edilir ya da bozularak yeni hüküm verilirdi. Kesinleşen kısas cezaları devlet merkezinde veziriazamın görevlendirdiği kişiler tarafından, taşrada ise bölgenin örfî görevlisi tarafından infaz edilirdi.[485]

Sofya mahkemesinde görülen 2 Temmuz 1723 (28 Ramazan 1135) tarihli katl davası ve müteakiben 13 Temmuz 1723 (9 Şevval 1135) tarihinde Sofya kadısı ve mütesellimine gönderilen buyruldu, kısas kararının alınma ve infaz edilme süreci hakkında yukarıdaki bilgiyi teyit etmektedir. 2 Temmuz 1723 tarihli davaya göre; Sofya'ya bağlı el-Hâcc Karaman Köyü sakinlerinden Solak el-Hâcc Mustafa Beşe, buğday satmak için Samakov Kasabası'nda iken evde olmadığını bilen cariyesi Arap Zeynep, hergeleci Estviço ile ittifak ederek onu eve almıştır. Zeynep kapıda gözcülük yapmış, içeri giren Estviço Mustafa Beşe'nin karısı Havva bint-i Abdullah'ı bıçak ile boğazlayıp 14 altın, 18 kuruş kıymetli incili kuşak, 11 kuruş kıymetli bir çift incili küpe ve 5 kuruş kıymetli incisini almıştır. Estviço, Rumeli Kaymakamı ve Sofya Mütesellimi Ahmet Ağa tarafından yakalanarak mahkemeye çıkarılmıştır. Havva'nın varisleri[486] bu meselenin Estviço'dan sorularak icra-i hakk olunmasını istemişlerdir. Estviço'nun ifadesinde durumun anlatıldığı üzere olduğunu itiraf etmesi, varislerin de şer'an lazım gelen cezanın uygulanmasını istemeleri üzerine mahkeme Estviço'nun kısasına hükmetmiştir.[487] Bu davadan on bir gün sonra Sofya kadısı ve mütesellimine gönderilen buyrulduyla da Sofya'da tutuklu olan hergeleci Estviço zimminin ibret-i âlem için cezasının tertip edilmesi istenmiştir.[488] Buna göre varislerin talebini dikkate alan kadı, katilin de suçunu itiraf etmesi üzerine kısasa hükmetmiştir. Daha sonra cezanın infazı için karar Rumeli Divanı'na bildirilmiştir.

---

[485] UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 110.

[486] Havva'nın veraseti kocası el-Hâcc Mustafa ile kocasından başka varisi olmadığı için canib-i beytü'l-mâla intikal etmiştir. Bu sebeple varisleri kocası el-Hâcc Mustafa ve el-Hâcc Karaman Köyünde iştiraken beytü'l-mâl amme ve hassa emini olan Seyyid Hasan Çavuş Ağa ile Mustafa Ağa'lardır.

[487] SŞS 269, s. 180, b. 3.

[488] SŞS 269, s. 109, b. 1.

Muhtemelen Rumeli valisinin kendisi veya adamları tarafından yapılan tahkikat neticesinde cezanın infaz edilmesine engel bir durum olmadığından infazın gerçekleştirilmesi için Sofya kadısı ve mütesellimine hitaben bir buyruldu gönderilmiştir.

Sicillere yansıyan katl davalarının hiçbirinde diyet kararı verilmemiştir. Ancak 50 numaralı şikâyet defterinde yer alan bir hüküm katl suçlarında diyetin de uygulandığını göstermektedir. 2–11 Mayıs 1708 (Evâsıt-ı Safer 1120) tarihli bu hükme göre; Sofya Kazası'nda sakin olan bir kadın, babasının Mardeyan? Köyünde bazı kişiler tarafından yakılarak katl edildiğini ve diyet için hüccet verildiğini, ancak ayandan bazı kişiler tarafından himaye edildikleri için diyeti ödemediklerini söylemiştir.[489]

Katl davalarında diyet yerine sulh yönteminin tercih edildiği görülmektedir.[490] Buna göre maktulün varisleri kanunî bir bedel olan dem-i diyet veya bu bedelden daha aşağı veyahut daha yukarı bir miktar para veya mal karşılığında katil ile sulh yapmışlardır. Varisler, davalarından vazgeçerek sulhu kabul etmelerini genellikle yaşı küçük olan varisler için sulhun daha iyi ve daha faydalı olacağı düşüncesi ile açıklamışlardır.[491] 9 Ocak 1723 (1 Rebiülahir 1135) tarihli dava kaydı, Osman ibn-i Ali isimli çocuğun annesi ve varisi olan Ayşe ile oğlunun katili olduğunu iddia ettiği Nalbant Mustafa arasındaki sulhu göstermektedir. Kocası başka bir memlekette olan Ayşe'nin iddiasına göre; davalı Nalbant Mustafa mahkeme tarihinden 20 gün önce sabaha karşı evine girerek oğlu Osman'ı sağ kulağı üzerinden bıçak ile yaralamış ve bu yaranın tesiriyle oğlu vefat etmiştir. Ayşe, şer'an gereken cezanın verilmesi için Nalbant Mustafa'dan davacı olmuştur. Mustafa'nın inkâr etmesi ve Ayşe'nin de iddiasını ispatlayacak şahit ve delili olmadığından devreye muslihûn girmiş, Ayşe ve Nalbant Mustafa'ya 15 kuruş üzerine sulh yaptırmıştır. Ayşe bedel-i sulh olan 15 kuruşu Nalbant Mustafa'dan almış ve oğlunun dem ü diyetine ilişkin Nalbant Mustafa ile bir davası kalmadığını söylemiştir.[492]

---

[489] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 223, b. 2.
[490] İslâm Hukuku'nda sulh ve uygulanışı hakkında bk. ATAR, Fahrettin, "Sulh", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 483.
[491] SŞS 269, s. 123, b. 2; s. 141, b. 3; s. 184, b. 2.
[492] SŞS 269, s. 163, b. 2.

Son olarak, öldürülen kişinin varisi isterse katili meccanen (ücretsiz olarak-Allah rızası için) affetme hakkına sahipti. Bu durumda katil kısas edilmekten kurtulur, ta'zir ile cezalandırılırdı. 10 Mart 1723 (2 Cemazielahir 1135) tarihinde kayıtlara yansıyan bir dava kaydına göre Boyacı Mehmet Halife, dava tarihinden 20 gün önce Boyacı Ahmet Halife tarafından Boyacılar Sokağı'nda kabl-i magrîb (akşam vaktinden önce) siyah kabzalı bıçak ile sağ küreği üzerinden yaralanmış ve bu yarasından dolayı vefat etmiştir. Maktulün varisi olan Havva, dem ve diyet talebi ile Boyacı Ahmet'ten davacı olmak istemiş, ancak bundan vazgeçerek Boyacı Ahmet'i kısastan affetmiştir.[493]

İncelenen dönemde mahkeme kayıtlarına yansıyan, katil ve maktulün veya ikisinden birinin şehir sakinlerinden olduğu 12 katl davası hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu davalarının beşinde kısas, dördünde sulh, ikisinde af ve birinde ise delil ve şahit bulunamadığı için redd kararı verilmiştir.

Tablo 4.14: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Katl Vakaları

Sıra No	Maktul/ Katil	Dava Tarihi/ Olay Tarihi	Olay Yeri	Suç Aleti/Darp Edilen Bölge	Karar	Sulh Bedeli	Kaynak
1.	Bostol veled-i Estoyan/ Mitre veled-i Yoan	1 Mart 1722 (13 Cemazielevvel 1134)	İhtiman'a tabi Rajna Deresi denilen yer	A'sa-i kebîr (değnek-sopa)/ Başından	Kısas	-	SŞS 269, s. 1, b. 2.
2.	Asiye bint-i Şaban/ Mustafa Çelebi	7 Şubat 1723 (Gurre-i Cemazielevvel 1135) / Dört ay önce	-	Hançer kabzası ve değnek/Baş ve sırtından	Sulh	40 kr.	SŞS 269, s. 163, b. 1.
3.	Osman ibn-i Ali/ Nalbant Mustafa ibn-i Abdullah	9 Ocak 1723 (Gurre-i Rebiülahir 1135) / Yirmi gün önce	Maktulün evi	Bıçak/ Sol kulağı üzerinden	Sulh	15 kr.	SŞS 269, s. 163, b. 2.
4.	Boyacı Mehmet Halife ibn-i Osman/ Boyacı Ahmet Halife ibn-i Abdullah	10 Mart 1723 (2 Cemazielahir 1135) / Yirmi gün önce	Boyacılar Sokağı	Siyah kabzalı bıçak/ Sağ küreğinden	Af	-	SŞS 269, s. 171, b. 1

[493] SŞS 269, s. 171, b. 1.

5.	Halil ibn-i Ali/Ali ibn-i Nalbant Ahmet Çelebi	30 Kasım 1725 (24 Rebiülevvel 1128) / Yirmi gün önce	-	Siyah saplı bıçak/ Sol memesi altından	Af		SŞS 306, s. 21, b. 3.
6.	Ahmet ibn-i Ahmet/ Halil ibn-i Mehmet	26 Aralık 1725 (20 Rebiülahir 1138) / Bir buçuk sene önce	İslatina Köyü	-	Sulh	5 kr.	SŞS 306, s. 31, b. 1.
7.	İlya veled-i Estevimi/ Estoyan veled-i Belid	21 Ocak 1726 (17 Cemazielevvel 1138)	Vetrena Derbendi	-	Sulh	20 kr.	SŞS 306, s. 35, b. 3.
8.	Boyacı Abdi Beşe ibn-i Mehmet/ Mehmet ibn-i Mush	6 Aralık 1727 (21 Rebiülahir 1140) /On beş gün önce	Boyacılar Sokağı	Bıçak/Sol memesi üzerinden	Redd	-	SŞS 20 a, s. 39, b. 3.
9.	Ali Bey/ Gazzaz Osman Beşe ibn-i Abdullah	6 Nisan 1731 (28 Ramazan 1143) / Üç gün önce	-	Alet-i harp	Kısas	-	SŞS 312 (3), s. 19, b. 1.
10.	Aspas veled-i Nikola zimmi / Üvey annesi Dimo nasraniye	29 Temmuz 1731 (24 Muharrem 1144) / On beş gün önce	-	Balta/ Başından	Kısas	-	SŞS 312 (3), s. 44, b. 1.
11.	Hallaç Mustafa ibn-i Abdullah/ İbrahim Beşe ibn-i Kara Mehmet	25 Kasım 1739 (23 Şaban 1152) / Beş gün önce	Rumlar Sokağı	Piştov Tüfek/Sol karın boşluğundan	Kısas	-	SŞS 312 (5), s. 13, b. 3.
12.	Hüseyin Beşe ibn-i Mustafa/ Ahmet ibn-i Mehmet	30 Ocak 1748 (29 Muharrem 1161) / İki gün önce	Kuru Çeşme sokağında Berber İsmail'in dükkânı	Siyah kabzalı bıçak/ Sağ böğründen	Kısas	-	SŞS 312 (8), s. 66, b. 1.

Dava kayıtlarında mahkeme tarihi esas alınarak olayın ne zaman gerçekleştiği belirtilmiştir. Katl davaları genellikle darb neticesinde yaralanan kişilerin vefat ettiği tarihte mahkemeye getirilmiştir. 11 davanın 10'unda mahkeme tarihi ile olay tarihi arasındaki süre bir aydan azdır. Sadece bir davada bu süre bir yıldan fazladır.

Maktullerin sekizi Müslüman erkek, üçü gayrimüslim erkek ve biri Müslüman kadındır. Katillerin ise dokuzu Müslüman erkek, ikisi gayrimüslim erkek ve biri de gayrimüslim kadındır. Gayrimüslim erkek maktullerin katilleri de gayrimüslimdir. Buna göre şehirde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında katl olayı yaşanmamış veya mahkemeye intikal etmiştir.

Cinayet vakalarının tamamında adam öldürmede kastın göstergesi olarak kabul edilen aletler kullanılmıştır. Bıçak, hançer, balta ve tüfek kullanılan cinayet aletleridir. Yine sol meme altı yani kalbin bulunduğu bölge, baş bölgesi, sol ve sağ karın boşluğu gibi hayati tehlike ihtimalinin yüksek olduğu bölgeler darp edilmiştir.

Son olarak, en yüksek sulh miktarının 40 kuruş, en düşük sulh miktarının ise 5 kuruş olduğu görülmektedir. Sofya köylerinde şehir merkezindekinden daha yüksek sulh miktarları tespit edilmiştir. Köylerde gerçekleşen katl vakalarının birinde 100 kuruş,[494] birinde ise 80 kuruş, 4 kısrak, 3 inek, 1 öküz ve 12 kile buğday[495] bedel-i sulh olarak verilmiştir.

3. Yaralama

Osmanlı belgelerinde darb ve cerh kelimeleri ile ifade edilen yaralama, İslâm Hukuku'nda müessir fiil kapsamında değerlendirilmiştir. Kişinin fiziksel ve zihinsel olarak zarar görmesine neden olan her türlü saldırıyı içeren müessir fiil; vücudun bir organını yok eden fiiller, bedeni veya insani bir fonksiyonu iptal eden fiiller, baş ve yüzdeki yaralamalar, vücuttaki yaralamalar şeklinde dörde ayrılmaktadır.[496]

Yaralama, kasten ve hataen şeklinde ikiye ayrılmıştır. Kasten yaralama; bir kişinin bir başkasına bilerek ve isteyerek fiziksel veya zihinsel olarak zarar vermesidir. Taksirle yaralama ise bir kişinin istemeden veya yanlışlıkla bir başkasına fiziksel veya zihinsel olarak zarar vermesidir. Kasten yaralamanın asli cezası kısastır. Kısas isteme hakkı doğrudan mağdurun kendisine aittir. Mağdur kişinin yaralanan uzvuna karşılık failin de aynı uzvu kısas edilir. Ancak kısas da mümâselet (şekilce-

[494] SŞS 269, s. 141, b. 3.
[495] SŞS 309, s. 92, b. 2.
[496] ŞAFAK, Ali, "Erş", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 307.

suretçe birbirine bezeme) şartı aranmıştır.[497] Bu nedenle ortaya çıkan sonucun aynısını suçluya uygulamanın çoğu zaman mümkün olmaması ve maksadın aşılma ihtimalinden dolayı kasten yaralamalarda suçluya genellikle mağdura verdiği zarara göre bir diyet ödetilmesi yoluna gidilmiştir. Hataen yaralamalarda ise kısas söz konusu olmadan doğrudan diyet ödetilmiştir.[498]

Yaralama olaylarında alınan diyete erş denilmektedir.[499] Erş miktarı; organ veya organ hükmündeki bir bölgenin tamamen yok edilmesi, organların fonksiyonlarını kaybetmesi, baş ve yüzde meydana getirilen yaralar ve vücudun diğer bölgelerinde meydana getirilen zararlara göre belirlenmiştir.[500] Yaralama olaylarından sonra mağdura verilen erş miktarı, adam öldürmede uygulanan tam diyet miktarı (100 deve veya 1000 dinar veya 10.000 dirhem) üzerinden tespit edilmiştir.[501]

Erşin uygulanamadığı hallerde hükûmet-i adl cezası verilmiştir. Hükûmet-i adl, şahısların vücut bütünlüğüne karşı işlenen, beden bütünlüğünü ve sağlığını bozan taksirli müessir fiillerde mağdura ödenecek tazminat miktarının hâkim tarafından belirlenmesidir. Müessir fillerde mağdura ödenecek erş ile hükûmet-i adl arasındaki fark, erşin şer'î naslarla belirlenmesi, hükûmet-i adlin ise hâkim veya bilirkişi tarafından belirlenmesidir. Hükûmet-i adl ile hâkime veya kanun koyucuya bedeli şer'î naslarla belirlenemeyen müessir fiillerde geniş bir takdir yetkisi tanınmaktadır.[502]

Yaralama olaylarında suçluya sadece erş veya hükümet-i adl cezasından birisi uygulanabilirdi. Ancak yaralama suçunu işleyen zengin birisinin para karşılığında kurtulabilmesinin toplum hayatında yol açacağı sakıncalar nedeniyle fakihler, diyet veya hükümet-i adlın yanı sıra ta'zir cezasının da uygulanmasına hükmetmişlerdir.[503]

---

[497] KESKİOĞLU, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 296.
[498] ŞAFAK, "Erş", s. 307.
[499] Erş, İslâm ceza hukukunda ölümle sonuçlanmayan müessir fiillerde mağdura ödenen tazminat anlamındadır. Bk. ŞAFAK, "Erş", s. 307–308.
[500] DAĞCI, Şamil, "Hükûmet–i Adl", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 463.
[501] ŞAFAK, "Erş", s. 307–308.
[502] İslâm hukukçuları hükûmet–i adl olarak uygulanacak miktarların belirlenmesinde iki ölçütü esas almıştır. Birincisi, şer'î naslar tarafından organın bütününe öngörülen erşe kıyas, ikincisi ise cana öngörülen tam diyete kıyastır. Bk. DAĞCI, "Hükûmet–i Adl", s. 463–464.
[503] DEMİR, Mustafa, *16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2016, s. 47–48.

Osmanlı kanunnâmelerine göre de yaralama suçunu işleyenler, belli miktarda ceza ödemek zorundaydılar.[504]

Yaralama suçlarında taraflar isterse bir bedel karşılığında sulh olmayı da tercih edebilirlerdi. Yaralama sonrasında sulh yapılmak istendiğinde genellikle davacı bir miktar para, mal ve menfaat karşılığında (bedel-i sulh) suçlamalarından vazgeçerek davalı ile uzlaşma yoluna gitmiştir.[505] Nitekim XVIII. yüzyılın ilk yarısında mahkemeye yansıyan yaralama davalarının tamamında tarafların bir bedel karşılığında sulh yaptıkları görülmektedir.[506] Bu davalarda taraflar arasında uzlaşmayı genellikle muslihûn olarak ifade edilen kişi veya kişiler sağlamıştır.[507]

Tablo 4.15: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Yaralama Vakaları

Sıra No	Yaralanan/ Yaralayan	Dava Tarihi/ Olay Tarihi	Olay Yeri	Suç Aleti/ Darp Edilen Bölge	Sulh Bedeli	Kaynak
1.	Ümmetullah bint-i İsmail / Seyyid Hasan	1 Eylül 1722 (20 Zilkade 1134)-On gün önce	Karagöz Bey Mahallesi Haffaf Hasan Çelebi'nin evi	Kılıç-Sol elinin parmakları	10 kuruş nakit, 4,5 kuruş kıymetli bir kile buğday ve 1 kuruş kıymetli bir tulum peynir	SŞS 269, s. 146, b. 3.
2.	Acem Simon / Halil	29 Eylül 1725 (21 Muharrem 1138)	Çukacılar Hanı	Çubuk-Baş	Meccanen	SŞS 306, s. 10, b. 1.

[504] I. Mehmet (Fatih) tarafından hazırlanan Kanun–ı Padişahî isimli umumî kanunnâmenin dövüşme, küfürleşme ve katl ile ilgili olan ikinci faslında kayıtlı 12. madde şu şekildedir: *"Eğer iki kişi birbirine yapışsa yakasın yırtsa, kadı döğsün, cürüm yok. Eğer birbirinin sakalın veya saçın yolsa, kadı katında sâbit olsa, ganî olsa cürm yiğirmi akçe, fakîr olsa on akçe alına. Ve baş yarılub kan çıksa otuz akçe alına. Eğer kemik çıksa, otacılu olsa, ol baş yaran bay olub bin akçeye dahi ziyâdeye gücü yeterse, cürm yüz akçe alına. Eğer ikiyüze gücü yeterse elli akçe, fakîr olursa otuz akçe cürm alına."* Bk. AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1, s. 348–349.

[505] Sulh ile kısas düşüp fail mali yükümlülük altına girmiştir. Bu yönüyle sulh, bir haktan meccanen vazgeçme anlamındaki af ve bir hakkın tamamından feragat etme anlamındaki ibra işleminden farklıdır. Bk. ATAR, "Sulh", s. 483.

[506] Kasıtlı müessir fiillerde diyet asli ceza olmadığı için sulh ile belirlenen miktar Hanefi fakihleri tarafından diyet değil sulh bedeli olarak kabul edilmiştir. Nitekim karşılıklı anlaşma ile belirlenen sulh bedeli diyet miktarından az veya fazla olabilir. Bu nedenle sulhun tabi olduğu hükümler diyete öngörülen hükümlerden farklıdır. Sulh hükümleri suçlu ve mağdur arasındaki özel hükümlerdir. Bk. DAĞCI, "Kısas", s. 494.

[507] Muslihun denilen kişilerce belirlenen bu bedel, fıkıh kitaplarında ve fetva mecmualarında hükümet–i adl şeklinde yer almıştır. Bk. DEMİR, *16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, s. 49.

3.	Boyacı Mustafa / Boyacı Seyyid Mehmet Çelebi	23 Aralık 1725 (17 Rebiülahir 1138)-On dört gün önce	Boyacılar çarşısı	Sopa-Sağ kolundan	20 kuruş	SŞS 306, s. 30, b. 2[508]
4.	Debbağ Süleyman / Mustafa Sipahi	5 Mayıs 1731 (27 Şevval 1143)-Dört gün önce	-	Bıçak-Sağ budundan	30 kuruş	SŞS 312, s. 23, b. 3.

Sulh bedellerinin miktarları, yaralamanın veya darbın boyutuna, vücutta meydana getirdiği hasara ve suçlunun statüsüne göre değişebilmektedir.[509] Kılıç ile sol elinin parmakları kesilen Ümmetullah isimli kadın 10 kuruş nakit, 4,5 kuruş kıymetli bir kile buğday ve 1 kuruş kıymetli bir tulum peynir üzerine sulh yapmıştır. Çubuk ile başından darp edilen Acem Simon meccanen (ücretsiz), sopa ile sağ kolundan darp edilen boyacı Mustafa 20 kuruş ve bıçak ile sağ budundan yaralanan debbağ Süleyman 30 kuruş üzerine sulh yapmıştır.

Yaralama olayının gerçekleşme sebebi belgelerde açıklanmamıştır. Ancak belgelerden olayın sebebinin ne olduğu hakkında bazı ipuçları elde edilebilmektedir. Mesela yaralama davalarından birisi Çukacılar Hanı'nda ikamet eden iki kişi arasında gerçekleşmiştir. Aynı mekânı paylaşan kişiler arasında olması muhtemel bir tartışma Halil'in Simon'u yaralaması ile sonuçlanmış olmalıdır. Nitekim Halil mahkemede Simon'u darp ettiğini kabul etmiş ancak Simon'un da kendisine küfür ettiğini, bu nedenle darp eyleminin gerçekleştirdiğini söylemiştir. Bir diğer yaralama vakası ise aynı meslekten iki kişi arasında yaşanmıştır. Muhtemelen bir iş anlaşmazlığı nedeniyle Boyacı Seyyid Mehmet, Boyacı Mustafa'yı darp etmiştir.

[508] Bu belgeden iki gün öncesine ait 21 Aralık 1725 (15 Rebiülahir 1138) tarihli belgede de Boyacı Mustafa olayın dava tarihinden 14 gün önce gerçekleştiğini söylemiştir. Yine kendisini yaralayan kişilerin Boyacı taifesinden Seyyid Mehmet Çelebi, El–Hâcc Mustafa ve Molla Ali isimli kişiler olduğunu belirtmiştir. Bu durumda olayın gerçekleştiği tarih ve suçluların kimler olduğu hususunda iki belge arasında farklar olduğu görülmektedir. Karşılaştırma için bk. SŞS 306, s. 30, b. 1; s. 30, b. 2.

[509] DÖRTOK ABACI, Zeynep, "Bir Sorun Çözme Yöntemi olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM*, Ankara 2006, S. 20, s. 112.

D. Vakıflar

Arapça bir kelime olan vakıf sözlük anlamı olarak; alıkoymak, durdurmak, duruş, durma, hareketten kalma manalarını ifade etmektedir.[510] Istılah olarak ise, bir malın sahibi tarafından dini, içtimai ve hayrî bir gaye için ebediyen tahsis edilmesi anlamına gelmektedir.[511] Vakıf bir başka tanıma göre; kişinin menkul veya gayrimenkul bir malını Allah rızası ve insanlık amacıyla şahsi mülkiyetinden çıkarıp kamunun istifadesine sunması şeklinde tarif edilmektedir.[512]

Vakfın menşei hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Farklı mezheplere mensup İslâm hukukçuları vakfın doğrudan doğruya İslâmi bir kurum olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra bazı batılı araştırmacılar vakfın menşeinin İslâm öncesi Arap toplumu, Roma ve Bizans Hukuku olduğunu ifade etmişlerdir. Vakfın menşei hususunu tetkik eden Fuad Köprülü de vakıf müessesinin doğrudan doğruya İslâmiyet'in dini ve ahlaki esaslarından doğmuş bir müessese olmadığını söylemiştir.[513] A. Himmet Berkî ise vakfın menşei ile ilgili olarak, İslâm öncesi dönemde vakıf benzeri hayır müesseselerinin var olduğunu kabul etmekle birlikte vakfın fakirleri korumak maksadı ile ortaya çıkışının İslâmiyet'le başladığını ifade etmiştir.[514] Bu durumda menşei itibariyle farklı medeniyetlerden izler taşıyan vakıf müessesesinin İslâmiyet'le birlikte yeni bir terkip halinde ortaya çıktığı ve İslâmi bir müessese olarak toplum hayatının önemli bir parçası haline geldiği söylenebilir.[515]

Vakıf müessesesi İslâm tarihinde Emevîler ve Abbasîler döneminde büyük gelişme göstermiştir. Abbasîler döneminde vakıfların hukuki esasları tespit edilmiş ve bu müessese İslâm dünyasının her köşesine yayılmaya başlamıştır. Vakıf yoluyla medrese, mektep, tekke, türbe, kervansaray, köprü, sulama kanalı, suyolu ve hastane gibi yapılar inşa edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti zamanında bu yapıların sayısı daha da artmıştır. Harzemşahlar, Eyyubîler, Memlûklar ve Anadolu Selçukluları hâkim oldukları topraklarda vakıf müessesesinin yayılıp gelişmesine katkı

---

[510] Muallim Nâci, *Lügat–ı Nâci*, İstanbul 1322, s. 795; Şemseddin Sâmi, *Kamûs–ı Türkî*, İstanbul 2008, s. 1495.
[511] GÜNAY, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 475.
[512] BAYRAM, "Bulgaristan'da Bulunan Osmanlı Vakıflarından Bir Demet", s. 127.
[513] Vakıf müessesesinin menşei hakkında muhtelif görüşler için bk. KÖPRÜLÜ, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1942, S. II, s. 3–14.
[514] BERKİ, Ali Himmet, "İslâmda Vakıf Sahîh ve Gayr–i Sahîh Nev'ileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1957, C. VI, S. 1, s. 22.
[515] YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *İA*, İstanbul 1986, C. 13, s. 155.

sağlamışlardır. Osmanlılar ise vakıf kurup yaşatmayı görev edinerek vakıf müessesesini tarihi zirvesine çıkarmışlardır.[516]

Sonuç olarak vakıflar, önemli hayır müesseseleri olarak VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar İslâm tarihi ve medeniyetinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuşlardır.[517]

1. Sofya Vakıfları: Vâkıf ve Mevkuf

Menkul veya gayr-i menkul bir malı vakfeden kişiye vâkıf, vakfedilen mala mevkuf denilmiştir.[518] Malın vakfedildiğini bildiren belgeye ise vakfiye veya vakıf-nâme denilmiştir. Vakfiye, vakfın teşekkülü ve işleyişi hususundaki hüküm ve kaideleri içeren, bunların kadı tarafından tescilini ihtiva eden hukuki bir vesikadır. Vakfiyeler; vakfın nasıl idare edileceğini, vakıftan yapılacak harcamaları, vakıfta kaç kişinin çalışacağını ve bunlara ödenecek ücretleri, vakfın gelirlerini ve kimlerin faydalanacağı gibi hususları göstermesi bakımından önemlidir.[519]

Osmanlı Devleti, fethedilen toprakların imar ve iskân edilmesi için vakıfları önemli bir araç olarak kullanmıştır. Bu noktada Bulgaristan'ın fethini müteakiben

---

[516] KURT, İsmail, "Vakıf Müesseseleri XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 504–506. Osmanlı vakıf müessesi hakkında bk. KAZICI, Ziya, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2014.

[517] YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf–Tarih", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 479.

[518] Vakıflar; mülkiyeti, yararlananları, yararlanılması, işletilmeleri ve idareleri bakımından beşe ayrılmıştır. Kendilerinden yararlanılması bakımından aynıyla intifa olunan ve geliri ile intifa olunan şeklinde ikiye ayrılır. Aynıyla intifa olunan vakıflar doğrudan kendilerinden yararlanılan vakıflardır. Müessesât–ı hayriye olarak da bilinen bu vakıflar; mabet, mektep, darülfünun, medrese, kütüphane, imâret, hastane, yetimhane, dulhane, köprü, yol, kuyu, bend, suyolu, göl, kabristan, karakol ve misafirhane gibi yapılardan meydana gelmektedir. Geliri ile intifa olunan vakıflar ise doğrudan doğruya kendilerinden yararlanılmayan vakıflardır. Asl–ı vakf olarak da bilinen bu vakıflar, müessesât–ı hayriye vakıflarının sürekli ve düzenli bir şekilde işlemesini sağlamak için vâkıflar tarafından tahsis edilen menkul ve gayr–i menkullerden elde edilen gelir kaynaklarından meydana gelir. Diğer vakıf çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. BEKİ, Şakir "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2006, S. IX, s. 3–8; AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 453–456; Aynı yazar, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 209, 213; YEDİYILDIZ, "Vakıf", s. 156; GÜNAY, "Vakıf", s. 477–478.

[519] YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi–Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 4; ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Vakfiye", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 466. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Osmanlı dönemine ait 27.000'i aşkın vakfiye ve vakfiye zeyli bulunduğu ifade edilmiştir. Bk. YÜKSEL, Hasan "Vakfiye–Türk ve Osmanlı Tarihi", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, s. 468.

bölgenin imar ve iskânı için birçok vakıf kurulmuştur.[520] Osmanlı döneminde Bulgar topraklarında cami, mescit, türbe, zaviye, köprü, çeşme ve hamam gibi binlerce mimari eser inşa edilmiş ve bu yapıların sürekliliğinin sağlanması amacıyla pek çok vakıf kurulmuştur. Ekrem Hakkı Ayverdi, Bulgaristan'da Osmanlı zamanında inşa edilen 3339 mimari eser tespit etmiştir. Bulgar topraklarının önemli şehirlerinden biri olan Sofya'da ise Osmanlı döneminde 170 civarında mimari eser inşa edilmiştir.[521] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Bulgaristan ile ilgili 402 adet vakfiyenin 12'si Sofya şehrine aittir.[522]

Eyalet merkezi olan Sofya'da, Rumeli valileri tarafında büyük vakıflar kurulmuştur. Bunlardan en erken tarihli olanı Gazi Yahya Paşa'nın vakfıdır. 26 Kasım 1506 (10 Recep 912) tarihli vakfiyeye göre Yahya Paşa, şehre su getirmiş ve münasip yerlerde birçok çeşme yaptırmıştır. Yahya Paşa ayrıca Sofya'da, kendisinin yaptırdığı bedesten içindeki 36 dükkân ve sekiz odayı, bedesten yakınında satın aldığı kervansarayı yedi dükkânı ile birlikte, yine bedesten yakınında Latinler taifesi için yaptırdığı odaları, çarşı içerisindeki 101 dükkânı, Sofya'da yaptırdığı hamamı ve daha birçok gayr-i menkulünü vakfetmiştir.[523]

Gazi Yahya Paşa tarafından kurulan vakfın XVIII. yüzyılın ilk yarısında hizmetine devam ettiği görülmektedir. Sicillere yansıyan bazı belgelerde Yahya Paşa vakfı hakkında bilgiler yer almaktadır. 1 Nisan 1709 (20 Muharrem 1121) tarihli belgeye göre, Yahya Paşa tarafından yaptırılan bedestenin mütevelli kaymakamı Mustafa Efendi'dir.[524] 15 Haziran 1726 (14 Şevval 1138) tarihli bir başka belgeye göre; Yahya Paşa evkafından olup tahminen 15 araba otlak getirisi olan çayırın Boduyani Köyünden Estoyan'ın tasarrufunda olduğu görülmektedir.[525]

---

[520] KESKİOĞLU, Osman, "Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", *Vakıflar Dergisi,* İstanbul 1968, S. VII, s. 129. Aynı yazar, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", s. 309–322.

[521] AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Bulgaristan–Yunanistan–Arnavutluk*, IV, s. 142–143.

[522] BAYRAM, Sadi, "Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1988, S. XX, s. 475.

[523] EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 502–504.

[524] SŞS 4, s. 23, b. 1.

[525] SŞS 306, s. 77, b. 3.

Sofya'da vakfı olan bir başka önemli isim veziriazamlık da yapmış olan Rumeli Valisi Sofu Mehmet Paşa'dır.[526] 22–31 Ocak 1548 (Evâsıt-ı Zilhicce 954) tarihli vakfiyesine göre Sofu Mehmet Paşa, Sofya'da cami, medrese ve imaret yaptırmıştır. Bunların masraflarını karşılamak üzere 91 odadan oluşan hanını vakfetmiştir.[527] Vakfiyede ismi geçmeyen bu hanın Çukacılar Hanı olduğu anlaşılmaktadır.[528] Sofu Mehmet Paşa vakfının 21–29 Nisan 1710 (Evâhir-i Safer 1122) tarihindeki mütevellisi Mahmut isimli kişidir. Mahmut, vakfın Selanik şehrindeki akaratının kiralarını toplamak için günlük dört akçe cihet ile görev yapan câbi İbrahim'in tembel ve ihmalkâr olduğu gerekçesi ile görevinden alınmasını, yerine Abdülkadir Halife'nin tayin edilmesini istemiştir.[529] Sofu Mehmet Paşa vakfının 16 Aralık 1726 (21 Rebiülahir 1139) tarihindeki mütevellisi ise Abdülgani Ağa'dır. Abdülgani, bu tarihte mahkemeye müracaat ederek Çukacılar Hanı bitişiğinde vakfa ait üç dükkânın kiralarının bir akçeden üç akçeye çıkarılmasını talep etmiştir.[530]

Rumeli valileri, XVIII. yüzyılın ilk yarısında da vakıf kurmaya devam etmişlerdir.[531] Bu dönemde Sofya'da vakıf kuran valilerden birisi Rumeli Valisi Seyyid Hasan Paşa'dır. Hasan Paşa, Sofya'da kendi malı ile bir saray yaptırmış ve vakfetmiştir. Bu sarayı yaptırma gerekçesini 2 Temmuz 1705 (10 Rebiülevvel 1117) tarihli vakfiyesinde[532] açıklamıştır. Hasan Paşa, şehirde valilerin ikameti için münasip bir yer olmadığından vali ve kapı halkı için Sofya mahallelerinden 100'den fazla evin kiralanması gerektiğini, bunun da bazı kişilerin evlerinden zorla çıkarılmalarına sebep olduğunu ve konak kirası olarak ahaliden yıllık 2600 kuruş alındığını söylemiştir. Şehrin ahalisine zulüm olan bu duruma engel olmak isteyen Hasan Paşa bir saray inşa ederek hükümet merkezi olarak vakf etmek için Rumeli kethüdası Osman Ağa'dan Şuca Fakih Mahallesi'ndeki Çelebi Camii yakınlarında

---

[526] Sofu Mehmet Paşa medresesi müderrisi Mevlana Şeyh Ali'ye bazı kişiler tarafından müdahalede bulunulması ile ilgili olan 16–25 Ağustos 1720 (Evâsıt–ı Şevval 1132) tarihli belgede Sofu Mehmet Paşa'nın Sofya'da medfun olduğu yazmaktadır. Bk. BOA, A.DVNS. ŞKT.d 87, s. 110, b. 1.
[527] EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 525.
[528] SŞS 4, s. 23, b. 1.
[529] BOA, İE.EV., D. 42, G. 4795.
[530] SŞS 312 (2), s. 9, b. 2.
[531] XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'de 6000 yeni vakfın kurulduğu tahmin edilmektedir. Bk. YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982, S. XIV, s. 2–3.
[532] Ekrem Hakkı Ayverdi vakfiye tarihinin 9 Eylül 1705 olduğunu söylemiştir. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 102.

uzunluğu 250 ve eni 154 zira' olmak üzere toplam 38.500[533] zira' ölçüsünde bir arsa satın almıştır. Daha sonra arsa üzerine bir saray yaptırmış ve vakfetmiştir.[534]

İncelenen dönemde vakıf kuran bir diğer Rumeli valisi İsmail Paşa'dır. İsmail Paşa, 6 Temmuz 1709 (27 Rebiülahir 1121) tarihinde İmaret Camii yakınında bir taraftan Karaman Camii denilen harabe cami, bir taraftan nehir ve iki taraftan umumi yol ile çevrili tahminen on beş dönüm bahçesini yine kendisi tarafından yaptırılan muallimhane için vakfetmiştir. İsmail Paşa, muallim-i sıbyan ve mütevelli Osman Efendi'nin bahçeyi kiraya vermesini, elde edilen kira gelirinden beş akçeyi muallim-i sıbyan, iki akçeyi de mütevelli ücreti olarak kendisinin almasını şart koşmuştur. Ayrıca Siyavuş Paşa vakfına yarım akçe verilmesini, arta kalan paranın da muallimhanenin tamiratına harcanmasını istemiştir. Osman Efendi'nin vefatından sonra talebelerinden âlim ve salih bir kişinin muallim-i sıbyan ve mütevelli olmasını talep etmiştir.[535]

Valilerin yanı sıra yüksek mevkilere sahip ve yüklü miktarda servetleri olan askeri sınıftan kişiler ve reayadan birçok kişi de Sofya'da vakıf kurmuştur. Ekonomik durumları düşünüldüğünde kendileri için oldukça değerli olan bir ev, bir

---

[533] VGMA, Defter 626/1, s. 241–242 de kayıtlı vakfiyede sarayın arsası 38500 zira' şeklinde geçmektedir. Bk. EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 558. Ekrem Hakkı Ayverdi ise kaynak olarak kullandığı vakfiye suretinde arsanın 150x250 zira' ebadında olduğunu bunun ise 37500 zira' yapması gerektiğini ancak vakfiye suretinde 38500 zira' murabba olarak kaydedildiğini belirtmiştir. Bk. AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, Bulgaristan'da Osmanlı Mimari Eserleri,* IV. Cilt/IV. Kitap, s. 102.

[534] Hasan Paşa vakfiyesine şu şartları koymuştur: Başka birisi vali tayin oluncaya kadar kendisi oturacak ve günlük 100 akçe kira verecektir. Kendisinden sonra Rumeli valiliğine kim tayin olursa kendisi veya mütesellimi saraya yerleştirilecek, günlük 100 akçe kirayı mütevelliye ödeyecek, gerekli tamiratları kendi malından Allah rızası için yapacak ve tamirat masraflarını icare–i müeccelden mahsup etmeyecektir. Şeyh Bâlî Efendi'nin halifesi olup Bana Camii yakınındaki Şeyh Bayram Efendi Zaviyesi'nin şeyhi Halil Efendi'nin fukarasına yiyecek bahası olarak günlük 20 akçe verilecektir. Şeyhi Halil Efendi'den sonra zaviyede kim şeyh olursa ona 20 akçe verilmeye devam edilecektir. Sarayın ahır yeri için ilhak olunan arsaya karşılık Saçlı Dede Zaviyesi fukarasına yıllık 500 akçe verilecektir. Çelebi Camii'nde üç günde bir hatim–i şerif indirmek üzere birer cüz okuyacak olan 10 kişinin her birine günlük ikişer akçe ve eczâ–hânlar üzerlerine noktacı tayin olunan kişiye günlük iki akçe verilecektir. Su yolcusu tayin edilen iki kişinin her birine üçer akçe, saraydâr tayin olunan üç kişiden baş saraydâra günlük 10 akçe, diğer iki kişinin her birine ise günlük altışar akçe, sarayın temizliğinden sorumlu kişiye süpürge akçesi olarak günlük bir buçuk akçe verilecektir. Sofya'da reîsü'l–eimme olan Hüseyin Efendi mütevellilik hizmeti karşılığında günlük 12 akçe alacaktır. Hüseyin Efendi vefat ettikten sonra yerine kim reîsü'l–eimme olursa vakfın mütevellisi olup, günlük 12 akçayı o alacaktır. Sofya kadısı olan kişi vakfa nazır olup günlük 15 akçe nezâret ücreti alacaktır. Hasan Paşa, vakıfta yapılacak tebdîl ve tağyir şurûtunun da kendi uhdesinde olmasını istemiştir. Son olarak vakıfta yapılacak değişiklikler vakıf gelirlerinin vâkıfın şartlarına sarf edilmesine engel olacak olursa bütün gelirlerin fukara–i ehl–i İslâma verilmesini şart koşmuştur. Bk. EREN vd., *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan,* II, s. 556–560.

[535] SŞS 4, s. 47, b. 1.

dükkân, bir arsa veya bir miktar parayı vakfetmekten geri kalmayan reayanın vakıf kurma gayretlerinin arkasında İslâmiyet'in bu konudaki teşvikleri olduğu söylenebilir.[536] İslâm dinin bu hükümlerini benimseyen hayırseverler imkânları dâhilinde bazı vakıflar kurmuşlardır. İncelenen dönemde tespit edilen vakıflar ek 1.2'deki tabloda gösterilmiştir.

Vakfedilen gayr-i menkuller arasında genellikle ev ve dükkân; menkul malları arasında ise paranın yer aldığı görülmektedir. Evlerin vakfedildiği vakfiyelerde; evin hangi mahallede yer aldığı, komşuların kimler olduğu, etrafından yol geçip geçmediği ve fiziki yapısı ile ilgili özellikleri sıralanmıştır.[537] Örneğin Havva Hatun, Kara Şahin Mahallesi'nde bir taraftan Salih Çelebi mülkü, bir taraftan Beğzâde mülkü, bir taraftan Mustafa Beşe mülkü ve bir taraftan özel yol ile çevrili; bir sobalı oda, bir soğuk oda, bir çardak, bir kiler, bir mahzen, bir ahır, bir kuyu, bir miktar havlu ve bahçesi olan mülk evini vakfetmiştir.[538]

Dükkânlara ait vakfiyelerde; dükkânın hangi çarşıda ve sokakta yer aldığı, arsasının nerenin vakfi olduğu, mülkiyetinin kimin tasarrufunda bulunduğu, etrafında yer alan diğer dükkân sahiplerinin kimler olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin El-Hâcc Yahşi Mahallesi sakinlerinden merhum debbağ el-Hâcc İbrahim, Debbağlar Sokağı'nda bir taraftan nakibüleşraf kaymakamı Seyyid Mehmet Efendi'nin odaları havlusu, bir taraftan Yoanko mülkü, bir taraftan Hüseyin Çelebi'nin debbağ dükkânı ve bir taraftan umumi yol ile çevrili debbağ dükkânını vakfetmiştir. Vakfedilen dükkânın Terzi Yusuf vakfına aylık sekiz akçe mukataa-i kadîmesi[539] vardır. [540]

---

[536] Vakıf kurmak isteyen Müslümanlara; *"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."* ayeti ve *"İnsan ölünce şu üçü dışında amelleri (nin sevabı) kesilir: Sadaka–i câriye (faydası süregelen hayır), faydalanılan ilim, arkasından duâ eden hayırlı evlât"* hadisi ilahî bir kaynak olmuştur. Âl–i İmrân Sûresi, 3/92. Bk. KARAMAN vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 629; Müslim, "Vasiyye" 14. Bk. ÖZAFŞAR vd., *Hadislerle İslâm 7*, s. 403.

[537] Vakıf evler ile ilgili belgeler hakkında bk. SŞS 269, s. 182, b. 1; s. 129, b. 1; s. 175, b. 1; SŞS 306, s. 31, b. 3; SŞS 17, s. 47, b. 2.

[538] SŞS 306, s. 105, b. 2.

[539] Arsası vakıf, üzerindeki bina ve ağaçları mülk olan akarda, mutasarrıf tarafından arsa vakfına verilmek üzere tayin olunmuş yıllık ücret. Buna icâre–i zemin de denir. Bk. BERKİ, Ali Hikmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 38.

[540] SŞS 4, s. 39, b. 2. Vakıf dükkânlar ile ilgili diğer belgeler hakkında bk. SŞS 4, s. 17, b. 2; SŞS 269, s. 10, b. 1.

Müslümanların yanı sıra gayrimüslim Osmanlı tebaasının da vakıf kurma hakkı bulunmaktaydı.[541] Bununla birlikte gayrimüslimlerin kendi aralarında vakıf kurmaları, hatta Müslümanların onlara yönelik vakıf kurmaları ancak belli şartlara bağlı olarak caiz görülmüştür.[542] İslâm Hukuku'na ve Osmanlı tatbikatına göre gayrimüslimler, Müslümanlar ve onların müesseseleri lehine vakıf kurabilirlerdi. Ayrıca çeşme, hastane vb. gayelerle vakıf kurmada da Müslüman halkla aynı haklara sahiplerdi. Ancak doğrudan kilise ve havraların tamir ve inşasına, Tevrat ve İncil'in basım ve dağıtımına yönelik vakıf kurmaları yasaklanmıştır.[543] Gayrimüslimlerin kendilerine ait malları kilise adına tescil ettirmelerine de izin verilmemiştir.[544] Gayrimüslim birisinin kendisine ait bir malı kilise veya manastırın giderlerini karşılamak için vakfetmesi, vakfın gelirinin kilise veya manastır fukarasına harcanması şartına bağlıydı. Bu hukuki kaideye dayanarak Osmanlı döneminde gayrimüslimler tıpkı Müslümanlar gibi sosyal ve kültürel alanda hizmet veren bazı vakıflar kurmuşlardır.[545]

Sofya sicillerinde incelenen dönemde gayrimüslimler tarafından kurulmuş sadece bir vakfa rastlanmıştır. 19 Mart 1726 (15 Recep 1138) tarihli vakfiyede, Bob Miloş Mahallesi sakinlerinden zimmi Vukadin, Sofya'da Takyeciler Sokağı'nda Abdi Hoca vakfına aylık dört akçe mukataası olan arsa üzerine kendi malıyla yaptırdığı mülk takyeci dükkânını vakfetmiş, zimmi İstefan'ı da mütevelli tayin etmiştir. Vukadin, mütevellinin dükkânı kiraya vermesini ve elde edilen geliri Sofya'da Kiremikofçe Manastırı'ndaki çeşme ve yine Sofya'da Vırbniça Köyündeki çeşme ve kaldırımın tamirine harcamasını ve bu hususta bir kusur olursa vakfın mutlaka Rum fukarasına vakf olmasını şart koşmuştur.[546]

---

[541] BOZKURT, Gülnihal, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* İzmir 1987, C. 3, S. 1–4, s. 137; KONAN, Belkıs, "Gayr–i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2015, C. 64, S. 1, s. 177–178.

[542] ÖZEL, Ahmet, "Gayri Müslim", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, s. 421. Gayrimüslimlerin vakıflar ile ilgili hukuki hakları hakkında bk. ÖZTÜRK, Nazif, *Azınlık Vakıfları*, Ankara 2003, s. 118–119.

[543] KAZANCIOĞLU, Habibe, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayr–i Müslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop'un Vakfiyesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Edirne 2016, C. 18, S. 1, s. 285.

[544] Kilise vakıfları ve Ebû Suûd Efendi'nin konu hakkındaki görüşleri üzerine yapılmış bir çalışma için bk. KERMELİ, Eugenia "Ebû's–Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", *Vakıflar Dergisi*, Çev. Özgen Özcan, Ankara 2010, S. 34, s. 165–175.

[545] ALKAN, Mustafa, "Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı ve İç Analizi)", *Gazi Akademik Bakış,* Ankara 2009, C. 2, S. 4, s. 97.

[546] SŞS 306, s. 58, b. 1.

a. Para Vakıfları

Para vakıfları, vakfın mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedildiği vakıflardır. Para vakıflarının ilk ne zaman ortaya çıktığına ilişkin kesin bir bilgi olmamakla birlikte, araştırmacılar para vakıflarının Osmanlılara özgü bir müessese olduğunu söylemişlerdir.[547] Osmanlılarda, para vakfının ilk örneklerine ise II. Murat döneminde rastlanmaktadır.[548]

Mezhep fakihleri para vakıfları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının caiz olduğunu söyleyen Ebû Hanife'nin talebesi İmam Züfer'in görüşü kabul görmüştür.[549] Buna rağmen para vakıfları ve işletilmesi hususunda XVI. yüzyılda Osmanlı uleması arasında tartışmalar yaşanmıştır.[550] Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin, *"nakit para vakfında malın cinsinin (mislin) devamı, kendisinin (aynın) devamı hükmündedir."* fetvası ile para vakıflarının önü açılmıştır.[551]

İncelenen dönemde Sofya'da para vakfı olan kişiler arasında Rumeli eski valisi el-Hâcc Abdurrahman Paşa, Canım Bey, Manastır kadısı merhum Muhyiddin Efendi,[552] el-Hâcc Hasan, el-Hâcc Ebubekir,[553] müezzin el-Hâcc Mustafa[554] gibi isimler zikredilebilir. El-Hâcc Abdurrahman Paşa, El-Hâcc Hamza Mahallesi'nde yaptırdığı çeşme için 250 kuruş vakfetmiştir.[555] Canım Bey, Mansur Hoca Camii bitişiğinde kendisinin yaptırdığı muallimhane için para vakfı kurmuştur.[556] Bu vakfın

---

[547] ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 10.

[548] Bilinen ilk para vakfı 1423'te Edirne'de kurulan Hacı Muslihüddin bin Halil vakfıdır. Hacı Muslihüddin, Ağaçpazarı'nda bazı dükkânlar ve 10000 akçeyi vakfetmiş, vakıftan gelen gelirle Kilise Camii'nde günlük Kur'an okuyacak üç kişiye birer akçe verilmesini istemiştir. Bk. GÖKBİLGİN, *XV–XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar–Mülkler–Mukataalar*, s. 272–273; MANDAVİLLE, John E. "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması" *Türkiye Günlüğü*, Çev. Fethi Gedikli, Ankara 1998, S. 51, s. 130.

[549] KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859–1913)", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2016, S. 46, s. 98.

[550] ŞİMŞEK, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1985, C. XXVII, s. 207–220; MANDAVİLLE, "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması", s. 129–144; DUMLU, Emrullah, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal–Çivizâde, Birgivî)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi,* Erzurum 2015/2, S. 44, s. 303–337.

[551] DÖNDÜREN, Hamdi "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2008, C. 17, S. 1, s. 3.

[552] SŞS 4, s. 44, b. 4.

[553] SŞS 4, s. 7, b. 2.

[554] SŞS 4, s. 12, b. 3.

[555] SŞS 309, s. 70, b. 1.

[556] SŞS 269, s. 142, b. 2.

18 Mart 1727 (25 Recep 1139) tarihinde 22500 akçesi vardı.[557] El-Hâcc Hasan ise, mevlîd-i şerif, ihlâs-ı şerif, mum temini ve mescit ve çeşme tamiratı için parasını vakfetmiştir.[558]

b. Avarız Vakıfları

Başlangıçta pratik bazı ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkan ve XVI. yüzyıldaki tartışmalardan sonra meşruiyet kazanan para vakıfları, sosyal ve iktisadi hayattaki gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde farklı uygulama alanları bulmuştur. Para vakıfları, özellikle aynı yaşam ve faaliyet alanına sahip olan ve benzer risklere maruz kalan grupların fertleri arasında bir dayanışma ve sosyal güvenlik müessesi olarak gelişmiştir. Bunlar; belli bir mahalle ve köy için kurulan avarız vakıfları, yeniçeriler için kurulan orta sandıkları, esnafların kendi ihtiyaçları için kurduğu esnaf sandıkları ve yetim çocuklar için kurulan eytam sandıklarıdır.[559]

Avarız vakıfları ilk zamanlarda doğrudan doğruya avarız vergisi ve örfî tekâlifin karşılanmasına tahsis edilmiştir. İlerleyen süreçte ise çeşitli ihtiyaçlar için kullanılmaya başlamıştır. Nitekim bu vakıflardan elde gelirler yangın, deprem, su baskını ve salgın hastalık gibi afetlerle mücadeleye; fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesizlerin cenaze masraflarının karşılanmasına, iş hayatına atılmak isteyenlere sermaye sağlanmasına; cami, mescit, mektep, çeşme, suyolu ve kaldırım tamiri gibi kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine, mahallenin aydınlatılmasına; imam, müezzin ve muallim gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesine ve daha birçok alana harcanmıştır.[560]

Avarız vakıflarının kaynağı kendisinden veya çocuklarından avarız akçesi alınmasını istemeyen kimselerin menkul ve gayrimenkullerini vakfetmelerinden oluşmaktaydı. Bu vakıfların en önemli kaynağı ise vakıftan verilen kredilerin faizinden elde edilen gelirlerdir. İncelenen dönemde Sofya'da birçok mahallenin avarız akçesi vakfi olduğu ve yine birçok kişinin bu maksatla ev ve parasını

---

[557] SŞS 312 (2), s. 17, b. 1.
[558] SŞS 269, s. 160, b. 1.
[559] ÖZCAN, *Osmanlı Para Vakıfları "Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 79.
[560] ERGENÇ, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 76; İPŞİRLİ, Mehmet "Avârız Vakfı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 109; KAVAK, Nuri, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde Yer Alan Avarız ve Para Vakıfları Üzerine", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir 2009, C. 10, S. 1, s. 277.

vakfettiği görülmüştür. El-Hâcc Hamza, Orta Mescid ve Saat Mahallelerinin avarız için,[561] El-Hâcc Bayram Mahallesi'nin avarız ve kandilleri için,[562] El-Hâcc Yahşi Mahallesi'nin avarız, celebkeşan ve revgan-ı şem'i (mum yağı) için[563] vakıf paraları vardı. Orta Mescid Mahallesinin 31400 akçe[564] ve El-Hâcc Bayram Mahallesinin ise 21800 akçesi[565] vardı.

Mehmet Ağa, el-Hâcc Bayram ve el-Hâcc İsmail isimli kişiler mahallelerin avarızlarının ödenmesi için para vakfetmişlerdir.[566] Kara Şahin, kendisi ile aynı isimli mahallenin avarızının ödenmesi ve mahalle mescidinin imam ve müezzini için parasını vakfetmiştir.[567] El-Hâcc Mezid ise parasını Mansur Hoca Mahallesi'nin avarızının ödenmesine, mescit ve çeşmesinin tamirine ve suyollarına vakfetmiştir.[568] Bu vakfın 14 Aralık 1722 (5 Rebiülevvel 1135) tarihinde 548 kuruşu zimem (borç) defterinde ve 43 kuruşu da nakit olmak üzere 591 kuruş sermayesi vardı.[569]

c. Para ve Avarız Vakıflarının İşletilmesi

İslâm Hukuku'na göre para vakıfları iki çeşittir. Birincisi, ihtiyaç sahiplerine ribhsız (faizsiz-kârsız) olarak borç verilmesi şartı ile vakfedilen paradır. İkincisi ise, kârı bir hayra sarf edilmek üzere ribh karşılığında borç verilmesi şartı ile vakfedilen paradır. Ebû Yusuf, ikinci tür vakıflardan borç verilmesini İslâmın faize getirdiği yasak nedeniyle ancak araya bir muamele koymak şartı ile caiz görmüştür.[570] Para vakıflarından borç (idâne) verilmesinde; muamele-i şer'iyye, bey' (satış) ve karz (ödünç verme) olarak adlandırılan yöntemler uygulanmıştır.[571] En sık kullanılan yöntem ise muamele-i şer'iyyedir.[572] Bunların yanı sıra bidâ'a (vakıf parayı Allah

---

[561] SŞS 4, s. 17, b. 1; s. 32, b. 3; SŞS 306, s. 55, b. 2.
[562] SŞS 4, s. 22, b. 2.
[563] SŞS 4, s. 26, b. 1.
[564] SŞS 4, s. 32, b. 3.
[565] SŞS 4, s. 22, b. 2.
[566] SŞS 269, s. 122, b. 3; s. 160, b. 1; SŞS 312 (2), s. 13, b. 2.
[567] SŞS 269, s. 174, b. 3.
[568] SŞS 269, s. 154, b. 2.
[569] SŞS 269, s. 157, b. 3.
[570] KURT, İsmail, "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri", *Prof. Dr. Sacit Adalı'ya 65. Yaş Armağanı*, Ed. Osman Nuri Özalp, İstanbul 2010, s. 179–214.
[571] ÖZCAN, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 290–293.
[572] İslâmın faize yasak getirmesi nedeniyle Müslümanlar arasındaki 'kârlı' borç alışverişleri hîle–i şer'iyye ile gerçekleştirilmiştir. Hîle–i şer'iyye; İslâm'da yasak olan hususları görünüşte meşru hale getirmek için bulunan çare demektir. Kârlı borç ahş–verişlerinde bey'ül–ıyne ve muamele olmak üzere genellikle iki tür hîle–i şer'iyye uygulanmıştır. Bey'ül–ıyne; paraya ihtiyacı olan kişinin bir malı vadeli ve veresiye olarak satın alıp, daha sonra bu malı satın aldığı kişiye veya üçüncü bir kişiye daha

rızası için karşılık beklemeden işletip kârın ve anaparanın tamamını vakfa verme) ve müdârebe (emek-sermaye ortaklığı) yöntemleriyle de para vakfı işletilebilirdi.[573] Ancak teorik olarak zikredilen bidâ'a ve müdârebe yöntemleri pratikte yaygın bir şekilde uygulanmamıştır.[574]

Para vakfı kuranlar vakfiyede, vakfın parasının kar getirecek bir yöntemle işletileceğini rıbh, istirbâh ve murâbaha-i mer'iyye kelimeleri ile açıklamışlardır.[575] Yine, onu on bir (%10), onu on bir buçuk (%15) ve onu on iki (%20) gibi ifadeler ile paranın işletilmesinde kullanılacak kâr hadlerini de kendileri belirlemiştir. Aynı zamanda rehn-i kavî ve kefîl-i melî veya ikisinden biri ifadesini vakfiyeye ekleyerek paranın hangi şartlarda verilebileceğini söylemişlerdir.[576] Örneğin, 21 Nisan 1723 (15 Recep 1135) tarihli vakfiyede Tacir el-Hâcc Yusuf, Kara Şahin Mahallesindeki evini vakfetmiş[577], Mustafa Efendi isimli bir kişiyi de mütevelli olarak tayin etmiştir. El-Hâcc Yusuf, vakfettiği evde vefat edinceye kadar kendisinin, vefatından sonra eşi ve çocuklarının oturmasını, nesli tükendikten sonra ise evin satılması ile elde edilecek paranın mütevelli tarafından işletilmesini şart koşmuştur. Paranın, her on akçesi on bir akçeye olmak üzere ve rehin-i kavi ve kefil-i mali veya ikisinden biri ile istirbâh (işletilmesini) edilmesini istemiştir. Elde edilecek rıbhdan 5000 akçenin rıbhının Kara Şahin Mescidi imamına, 5000 akçenin rıbhının yine aynı mescidin müezzinine verilmesini ve karşılığında üçer ihlâs-ı şerif okumalarını, geri kalan

---

düşük bir fiyata ve peşin olarak satarak istediği parayı elde etmesidir. Muâmele ise, taraflar on altın alıp, on bir altın ödemek hususunda anlaşınca, borç veren kişi on altını borç olarak verip, bir altına da kalem veya defter gibi faraza bir şeyi borç alana satması şeklinde gerçekleştirilirdi. Bu işlem, borç almak isteyen kişinin faraza bir malı on liraya borç almak istediği kişiye peşin satıp tekrar on bir liraya veresiye olarak satın alması şeklinde de gerçekleştirilirdi. Bk. KÖSE, Saffet, "Hiyel", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, s. 170–178; EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Eski Hukukumuzda Hîle–i Şer'iyyeye Dair", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Erzincan 2006, C. 10, S. 1–2, s. 3–16; BAKTIR, Mustafa, "İslâm Hukukunda Hile–i Şerîyye", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1986, S. 2, s. 71–89; AKGÜNDÜZ, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 160–164.

[573] DÖNDÜREN, Hamdi, "İslâm'da Para Vakfı", *Altınoluk*, Aralık 1990, S. 58, s. 31; Ocak 1991, S. 59, s. 31; Mart 1991, S. 61, s. 29. KURT, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996, s. 235.

[574] ÖZCAN, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 75, 293–296.

[575] Rıbh, kâr anlamına gelmekte ve ticari bir muamelede anaparanın üzerindeki fazlalığı ifade emektedir. İstirbâh, kâr getirmek için paranın işletmeye verilmesidir. Murâbaha–i mer'iyye ise ticaret muamelesinde uyulması gereken veya devletin belirlediği kar haddi demektir. Bk. AKGÜNDÜZ, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 160.

[576] Rehn–i kavî, borcu karşılayabilecek bir rehin–teminat anlamındadır. Kefîl–i melî ise borç ödenmediği zaman borcu ödeyecek zengin kefili ifade etmektedir. Bk. ALKAN, Mustafa, "Uşak Para Vakıfları (1890–1920)", *Belleten*, Ankara 2006, C. LXX, S. 258, s. 757–758.

[577] Vakfedilen ev bir taraftan debbağ Ali Çelebi mülkü, bir taraftan Hüseyin Sipahi varisleri mülkü, bir taraftan Kemal Yahudi mülkü ve bir taraftan umumi yol ile çevrili olup dâhiliyesinde bir yazlık ve bir kışlık oda, iki safa, bir kiler, bir mahzen, bir fırın, bir kuyu ve bahçe, hariciyesinde ise bir yazlık ve bir kışlık oda vardı.

rıbhın ise Kara Şahin Mahallesi ahalisinin hane-i avarızlarına verilmesini şart koşmuştur.[578] 24 Aralık 1725 (18 Rebiülahir 1138) tarihinde ise Kara Danişmend Mahallesi sakinelerinden Ayşe Hatun, aynı mahalledeki evini vakfetmiş[579], el-Hâcc Mustafa'yı da mütevelli tayin etmiştir. Ayşe Hatun hayatta olduğu sürece evde kendisin sakin olacağını, vefatından sonra da mütevellinin evi satarak onu [on] bir hesabı üzere işletilmesini ve elde edilecek rıbhın Kuru Çeşme'deki su hazinesinden avretler banasmın soğuk suyuna gelinceye kadar olan yolların tamirine harcanmasını şart koşmuştur.[580] Bu iki vakfiyeye göre kâr haddi %10 olarak uygulanmıştır. Ancak aşağıda görüleceği üzere bu oran %15'e de çıkmıştır.[581]

Vakıf paraların işletilmesi ilgili tespit edilen belgeler, bey' (satış) yönteminin tercih edildiğini göstermektedir. Hukuken bir satış işlemi olan bey' para vakıfları hususunda daha çok bir çeşit rehin işlemi olarak uygulanmıştır. Bu işlemin bey' bi'l-istiğlâl, bey' bi'l-vefâ ve bey' bât olmak üzere üç türü vardır. Teorik olarak farklı şeyleri ifade etseler de para vakıfları söz konusu olduğunda her üç işlemde birbirleri ile aynı anlamda kullanılmıştır.[582]

Sofya sicillerinde tespit edilen iki satış hüccetinde, bir vakfa borcu olan şahıslar, borçlarına karşılık evlerini vakıf adına mütevellilere satmışlardır. Bu satışlardan ilkinde, Mansur Hoca Mahallesi sakinlerinden Dühanî Seyyid Ahmet Çelebi, aynı mahalledeki evini,[583] mahalle caminin tamiri için vakfedilen paranın mütevellisi Dühanî Mehmet Sipahi'ye satmıştır. Seyyid Ahmet Çelebi, evini para vakfına borcu olan 115 kuruşa karşılık, 24 Kasım 1722 (14 Safer 1135) tarihinden bir sene tamamına kadar mütevelliye teslim etmiştir. Daha sonra evi bir seneliğine onu on bir buçuk yani %15 hesabı üzerinden ve 17 kuruş bir rub' icâre-i müeccele

---

[578] SŞS 269, s. 175, b 1.
[579] Vakfedilen ev bir taraftan eski nakip Seyyid Mehmet Efendi mülkü, bir taraftan boyacı Mehmet Çelebi mülkü, bir taraftan şeyh Mehmet Efendi mülkü ve bir taraftan umumi yol ile çevrili olup iki sobalı ve iki soğuk odası, bir kuyusu ve bir miktar havlusu vardı.
[580] SŞS 306, s. 31, b. 3.
[581] Sofya'da daha erken tarihlerde de bu oranın %15 olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. ÇAKIR, "Osmanlı Taşrasında Elitler: XVII Yüzyıl Sofya Örneği", s. 72–73.
[582] Bey' bi'l–istiğlâl işleminde, bir gayrimenkul vakıf adına mütevelli tarafından satın alınmakta ve yine satın alınan şahsa kiralanmaktadır. Bey' bi'l–vefâ işleminde, bir gayrimenkul vakıf adına mütevelli tarafından satın alınmakta ancak prensipte kiralama söz konusu olmamaktadır. Bey' bât ise kesin satış anlamına gelmekte ve mülkiyetin vakıf adına mütevelliye geçtiğini ifade etmektedir. Bk. ÖZCAN, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, s. 291.
[583] Söz konusu ev bir taraftan Çalık Ali Bey mülkü, bir taraftan Gazzaz kızı mülkü, bir taraftan Kadızâde el–Hâcc Ahmet veresesi mülkü ve bir taraftan umumi yol ile çevrili olup bir sobalı ve bir soğuk odası, bir kileri, bir yazlık çardağı ve bir miktar havlusu vardı.

karşılığında mütevelliden kiralamıştır.[584] Bu tür satışa örnek teşkil eden ikinci satış hüccetinde ise, El-Hâcc Bayram Mahallesi sakinlerinden Halil Beşe, aynı mahalledeki evini,[585] mahalle caminin kandilleri için vakfedilen para vakfına borcu olan 5000 akçe karşılığında, mütevelli Molla Mustafa'ya teslim etmiştir. Mütevelli Molla Mustafa bu evi, 19 Şubat 1727 (27 Cemazielahir 1139) tarihinden itibaren bir sene süreyle, onu on bir buçuk hesabı üzerinden ve 750 akçe icâre-i müeccele karşılığında yine Halil Beşe'ye kiraya vermiştir.[586]

Her iki hüccette de satışın, *bey' bi'l-vefâ ile ala tarîki'l-istiğlâl* şeklinde yapıldığı belirtilmiştir. Daha sonra mütevelliler bu evleri satıcılara onu on bir buçuk hesabı üzerinden, yani borçlarının %15'ine tekabül eden tutara kiralamışlardır. Bu durumda Dühanî Seyyid Ahmet Çelebi borcu olan 115 kuruşun %15'ine tekabül eden 17 kuruş bir rub' karşılığında, Halil Beşe ise 5000 akçenin %15'ine tekabül eden 750 akçe karşılığında evlerini bir yıllığına kiralamışlardır. Şahıslar bu suretle para vakıflarına olan borçlarını bir yıl boyunca erteleme imkânı bulmuşlardır. Mütevelliler ise hem vakfın paralarını güvenceye almış hem de borçların %15'i oranında bir gelir elde etmişlerdir.

Mütevelliler bazen de para vakfına borcu olan kişilerin mülklerini vakıf adına kesin olarak satın almışlardır. Bey' bât olarak bilinen bu satış ile ilgili sicillerden bir belge tespit edilmiştir. 18 Mart 1727 (25 Recep 1139) tarihli bu belgeye göre Divanzâde vakfının mütevellisi Osman Efendi, vakfa 16200 akçe borcu olan Abdurrahman Çeribaşı'nın Bana Başı Sokağı'ndaki dükkânını 12600 akçe karşılılığında bey' bât ile vakıf adına satın almıştır. Abdurrahman Çeribaşı, borcunun 3600 akçesini de Zaim Mehmet Çelebi'den havale etmiştir. Böylece vakfa olan borcunu kendisine ait bir mülkü vermek ve başkasında olan alacağını havale etmek sureti ile ödemiştir. Divanzâde vakfının gelirleri arasına da yeni bir gayr-i menkul katılmıştır.[587]

---

[584] SŞS 269, s. 129, b. 2.
[585] Söz konusu ev bir taraftan Süleyman Efendi mülkü, bir taraftan subaşı Mehmet mülkü, bir taraftan Marko zimmi mülkü ve bir taraftan umumi yol ile çevrili olup dört sobalı ve dört soğuk odası, çardak, ahır, bahçe ve bir miktar havlusu vardı.
[586] SŞS 312 (2), s. 13, b. 1.
[587] SŞS 312 (2), s. 17, b. 2.

2. Vakıf Yönetimi: Mütevelliler

Vakıf işlerinin idaresi için İslâm Hukuku'nda velayet, Osmanlı Hukuku'nda ise aynı kökten gelen tevliyet kelimeleri kullanılmıştır. Velayet genel bir tabir olmakla birlikte tevliyet doğrudan vakfa özgü bir tabirdir.[588] Vakfın tevliyetinin verildiği kişilere mütevelli denilmiştir. Mütevelli, vakfın birinci dereceden sorumlu yöneticisidir. Sözlük anlamı olarak başkasının işini gören, bakımını üstlenen, dostluk gösteren kişi manasına gelen mütevelli; vakıf işlerini, vakfiye şartları ve şer'î hükümler çerçevesinde yürüten kişidir.[589]

Mütevelli tayininde vâkıfın iradesi esas olup, vakfiyede vakfın mütevellisinin kim olacağı vâkıf tarafından belirlenmiştir. Vâkıf, mütevellinin kendi evlatları arasından tayin edilmesini şart koşabildiği gibi, güvenilir ve mütevellilik hususunda uygun bir kişinin tayin edilmesini de isteyebilirdi. Gazi Şazi Bey isimli vakıf kurucusu, yevmi üç akçe ile kendi evlatları arasından birinin vakfın mütevellisi olmasını şart koşmuştur.[590] Rumeli valiliği yapmış olan el-Hâcc Abdurrahman Paşa ise kurmuş olduğu para vakfına Has Biga Mahallesi sakinlerinden Küçük Ali Ağa'yı mütevelli tayin etmiş, Ali Ağa vefat ettiği takdirde yerine kadı tarafından güvenilir bir kişinin mütevelli olarak tayin edilmesini şart koşmuştur. Nitekim Ali Ağa'nın vefatı üzerine 7 Eylül 1721 (15 Zilkade 1133) tarihinde el-Hâcc Hamza Mahallesi'nden Şeyh Ahmet Efendi mütevelli tayin edilmiştir.[591]

Evladiyet vakıflarında mütevellinin kim olacağı hususu bazen tartışma konusu olmuştur. Bu gibi durumlarda vakfiyeye nasıl bir şart koyulduğuna bakılarak karar verilmiştir. Örneğin, Sofu Mehmet Paşa vakfı mütevellisi Mahmut Ağa'nın vefat etmesi üzerine oğulları Ahmet ve Abdülgani arasında mütevellinin kim olacağı ile ilgili bir anlaşmazlık yaşanmıştır. 24 Temmuz 1722 (10 Şevval 1134) tarihinde mahkemeye yansıyan bu anlaşmazlık kaydında Ahmet, ceddi Sofu Mehmet Paşa'nın vakfın mütevelliliğini hayatta oldukça kendi nefsine, vefat ettikten sonrada günlük 30 akçe ile evladına ve evlad-ı evladına şart koştuğunu söylemiştir. Vakfiyede ekber (en büyük) evladın mütevelli olacağının yazılı olduğunu, kendisinin en büyük evlad

---

[588] AKGÜNDÜZ, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 224.
[589] PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 640; ÖZTÜRK, Nazif, "Mütevelli", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 217.
[590] SŞS 312 (1), s. 50, b. 2. İncelenen dönemde Gazi Şazi Bey evladından olan mütevelli Halit'in günlük 10 akçe aldığı görülmüştür. Bk. BOA, İE.EV., D. 67, G. 7298, b. 2.
[591] SŞS 312 (1), s. 12, b. 3.

olması sebebiyle mütevelli olması gerektiğini belirtmiştir. Abdülgani ise vakfiyeyi mahkemeye getirmiş, vakfiyede ekber şartının değil erşed (daha iyi olan) şartının yazılı olduğunu söylemiştir. En nihayetinde ulema, şeyh, imam, ayan ve diğer kişilerden oluşan cemaat Abdülgani'nin erşed olduğuna ve vazifesini layıkıyla yerine getirdiğine karar vermiş; Ahmet de kardeşi Abdülgani'nin erşed olduğunu kabul ederek kendi rızasıyla davasından vazgeçmiştir.[592]

Mütevellilerin büyük çoğunluğunun erkek olmasına rağmen bazı vakıflarda kadınların mütevelliye olarak görev yaptıkları görülmektedir. Kadınların mütevelliye oldukları bu vakıflar genellikle evladiyet vakıflarıdır. İncelenen dönemde Sofya'da Büyük Ali Ağa evkafının mütevelliyesi Emine isimli bir kadındır.[593] Bu belgeden Emine'nin vâkıfın evladından olduğu kesin olarak anlaşılmasa da Şuca Fakih Mahallesi'nde merhum el-Hâcc Rıdvan'ın vakıf evinin mütevelliyesinin kızı Havva olduğu[594] ve Ahi Murat'ın kadınlar için yaptırdığı hamamın mütevelliyelerinin ise vâkıfın neslinden Ümmügülsüm ve Hibbetullah oldukları görülmektedir.[595]

Mütevelli tayin edilenler görevini layıkıyla yerine getirdiği takdirde vefat edinceye kadar görevine devam etme hakkında sahiptiler.[596] Mütevelli istediği zaman kendi rızasıyla görevini bırakabilirdir.[597] Diğer taraftan mütevelliler görevleri ile ilgili ihmal ve ihanetleri görüldüğünde ise kadı tarafından görevden alınabilirlerdi. Örneğin Gazi Şazi Bey, Lozne-i Balâ Köyünün aşar-i şer'iyye ve diğer vergilerini, Sofya Kazası'na tabi el-Hâcc Karaman Köyünde kendisinin yaptırmış olduğu camiye vakfetmiştir. Elde edilen gelirin caminin tamir masraflarına ve mürtezikasının vazifelerine harcanmasını, arta kalanın da evlatlarına verilmesini şart koşmuştur.[598]

---

[592] SŞS 269, s. 142, b. 4.
[593] SŞS 17, s. 8, b. 1.
[594] SŞS 269, s. 129, b. 1.
[595] Ahi Murat vakfının tevleviyeti Sofya mahkemesinde muhzır başı olan Ivaz ve eşi Safiye tarafından haksız yere gasp edilmiştir. Ahi Murat'ın neslinden olan Ümmügülsüm ve Hibbetullah, Şubat–Mart 1720 (Rebiülahir 1132) tarihinden itibaren iştiraken uhdelerine almışlardır. Bk. BOA, AE. SAMD. III, D. 116, G. 11383; BOA, A.DVNS.ŞKT.d 88, s. 280, b. 4.
[596] Vefat sebebi ile mütevelli tayin edilenler hakkında bk. BOA, C. EV., D. 657, G. 33148; SŞS 269, s. 122, b. 3; s. 142, b. 2; SŞS 306, s. 19, b. 1; SŞS 312 (2), s. 13, b. 2, SŞS 309, s. 71, b. 3.
[597] Kendi isteği ile mütevellilik görevini bırakanlar hakkında bk. SŞS 269, s. 121, b. 2; s. 154, b. 2; s. 174, b. 3; SŞS 312 (2), s. 16, b. 2; SŞS 309, s. 70, b. 1.
[598] BOA, İE.EV., D. 67, G. 7298,b. 1. 30 Ekim–8 Kasım 1704 (Evâil–i Recep 1116) tarihli belgeye göre el–Hâcc Karaman Köyündeki cami harabe olduğundan tamiri için Yusuf Efendi isimli kişi nazır olarak tayin edilmiştir. Ancak Yusuf Efendi ile vakfın mütevellisi Mustafa, câbisi [boş] ve daha sonra mütevelli olacak olan Şazi Bey'in evladından Halit arasında bu meseleden dolayı bir alacak verecek davası yaşanmıştır. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 41, s. 372, b. 1648. Bu belge tarihinden bir müddet

Ancak 31 Ocak 1722 (13 Rebiülahir 1134) tarihli berata göre Şazi Bey vakfının mütevellisi Halit'in ihmalkârlığı nedeniyle vakıf harap olmuştur. Mahkemeye gelen Lozne-i Balâ Köyü ahalileri Halit'in ihmal ve gevşekliğinin yanı sıra köy ahalisini kanuna aykırı olarak cezalandırdığını, bu nedenle ahalinin köyünü terk etmek zorunda kaldığını söylemiş; Halit'in yerine yine vâkıfın evlatlarından olan Ömer'in mütevelli tayin edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Sofya Kadısı Mevlâna Mehmet, Ömer'in mütevelli olarak tayin edilmesini arz etmiştir.[599] Bir diğer belgede ise Merhum Hızır Çavuş vakfına ait Yahudihanenin demir kapısı ve pencere demirlerini iç eden Mehmet Halife görevden azledilerek yerine el-Hâcc Ivaz mütevelli olarak tayin edilmiştir.[600]

Mütevelli tevliyet vazifesini karşılıksız, sadece Allah rızası için yapabileceği gibi bu iş karşılığında belli bir miktar ücret alabilirdi. Örneğin, Sofya'da sarraçhane başındaki sebilhaneye Dühanî Mehmet Beşe hasbî (karşılıksız-Allah rızası için) olarak mütevelli tayin edilmiştir.[601] Diğer taraftan Sofu Mehmet Paşa, yaptırdığı camide mütevelli olan kişinin günlük 30 akçe almasını şart koşmuştur.[602] Kara Hüseyin Efendi'nin para vakfının mütevellisi Abdülfettah ise vakıftan günlük iki akçe ücret almaktaydı.[603]

Aldıkları ücretle yetinmeyen bazı mütevelliler bazen aç gözlülük veya celb-i mal sevdası ile vakfiyede belirtilen şartları yerine getirmeyerek haksız kazanç elde etmişlerdir. Bu konu ile ilgili 27 Temmuz–5 Ağustos 1748 (Evâil-i Şaban 1161)

---

sonra vakfın mütevellisi Mustafa, meclis–i şer'de tevleviyet işlerinin üstesinden gelmeye kadir olmadığını ve mütevelliliğin Şazi Bey'in evlatlarından tevleviyete kadir ve eslâh birine verilmesi gerektiği söylemiştir. Bunun üzerine tevliyeti, evlad–ı vâkıftan en erşed ve eslâh olan Hüseyin Efendi'ye bırakmıştır. Bk. BOA, İE.EV., D. 68, G. 7342.

[599] SŞS 269, s. 1, b. 1. Halit, bir müddet sonra vakfın mütevelliliğini yine elde etmiştir. 10 Eylül 1730 (26 Safer 1143) tarihli belgeye göre günlük 10 akçe ile mütevelli olan Halit, eskiden olduğu gibi vakfın gelirlerini caminin tamirine sarf etmediği için cami harabe olmuş, vakıf gelirlerinden Şazi Bey'in evlatlarına hiçbir şey vermemiş ve köy ahalisine zulmünden dolayı köy boşalmıştır. Bunun üzerine mütevellilik Şeyh Ali isimli kişiye verilmiştir. Şeyh Ali'nin Şazi Bey evladından olmaması ve İstanbul'da oturması, vekili olan Şeyh Mustafa'nın da halka zulmetmesi üzerine bu sefer vakfın mütevelliliği Şazi Bey evladından Abdülfettah'a verilmiştir. Bk. BOA, İE.EV., D. 67, G. 7298,b. 2. 24 Mart–2 Nisan 1736 (Evâsıt–ı Zilkade 1148) tarihli belgeye göre de Abdülfettah vakıf reayasına zulüm ve vakfa ihanet etmesi nedeniyle azl edilmiş yerine Ali ibn–i el–Hâcc Ömer mütevelli tayin edilmiştir. Bu da evlad–ı vakıftan olmadığı gerekçesi ile mütevellilik Şeyh Hüseyin ibn–i Mehmet'e tevcih olunmuştur. Ancak, Ali'nin evlad–ı vakıftan olduğuna dair hüccetinin bulunması nedeni ile meselenin araştırılması istenmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 151, s. 238, b. 818.

[600] BOA, AE, SAMD. III., D. 230, G. 22089.

[601] SŞS 4, s. 33, b. 1.

[602] SŞS 269, s. 142, b. 4.

[603] SŞS 306, s. 19, b. 1.

tarihli bir hükümde, Şeyh Mustafa Efendi evkafının mütevellisi Osman, vakfın eski mütevellisi Hüseyin'den davacı olmuştur. Mütevelli Osman, Şeyh Mustafa Efendi'nin Danişmendli (Kara Danişmend) Mahallesi'ndeki evini, oturma hakkı eşi Hurri bint-i Mürteza'ya ait olmak üzere vakf ettiğini, Hurri'nin vefatından sonra da evin kiraya verilerek elde edilecek gelirin mürtezikanın vazifelerine verilmesini şart koştuğunu söylemiştir. Ancak vakfın eski mütevellisi Hüseyin'in Şeyh Mustafa Efendi'nin vefatından sonra eşi Hurri ile anlaşarak evi başkasına sattığını, yine vakfa ait dükkânları dahi satarak elde ettiği parayı kendi nefsine harcayıp mürtezikanın vazifelerini dağıtmadığını anlatmıştır. Elindeki fetva mucibince ev ve dükkânı tasarruf edenlerden vakıf için talep ettiğini, ancak zaman geçti diye muhalefet ettiklerini söylemiş, vakfa ait olan ev ve dükkânların geri alınması için emr-i şerif rica etmiştir.[604]

3. Vakıftan Rücu (Vazgeçme)

İncelenen dönemde bazı vakfiyelerde vakıftan rücû' ile ilgili kayıtlar olduğu, yine bazı kişilerin vakıf kurmaktan vazgeçmek istediklerini dair belgelerin bulunduğu görülmektedir. Vakıftan rücû' meselesi, vakfın mezhep fakihleri tarafından farklı şekillerde tarif edilmesinden kaynaklanmaktadır. İslâm hukukçuları vakfın tarifini yaparken bazı mesellerde ihtilafa düşmüş ve vakıf için farklı tarifler yapmışlardır. Aynı mezhebe bağlı fakihlerin tarifleri dahi farklılık göstermiştir.[605] Nitekim bu konuda Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe ve talebeleri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed arasında da bir farklılık söz konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre vakıf, "*Bir mülkün 'aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir.*" Ebû Hânife'nin talebeleri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, "*Bir mülkün menfaatini halka tahsis edip 'aynının Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men edilmesidir.*"[606] Dolayısıyla Ebû Hanîfe, vakfedilen malın mülkiyeti vâkıfta kaldığından, vâkıfın akdi bozma ve malını istediği gibi kullanma hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Vâkıfın bu hakkı, vefatından sonra da varislerine geçmektedir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ise vakfedilen malın vakfedenin

---

[604] BOA, AHKR.d. 6, s. 186, b. 769.

[605] Mezhep fakihleri tarafından yapılan vakıf tarifleri için bk. AKGÜNDÜZ, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 35–42.

[606] BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, C. IV, s. 284; AKGÜNDÜZ, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 40, 42.

mülkü olmaktan çıkıp esas sahibinin yani Allah'ın mülkü mertebesine ulaştığı hususunda görüş birliği etmişlerdir. Ancak Ebû Yusuf, vakfın vakfettim sözüyle birlikte, İmam Muhammed ise vakfın mütevelliye teslim edilmesiyle birlikte vâkıfın mülkü olmaktan çıktığını belirtmiştir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, bir mal vakfedildikten sonra vakıftan rücû' etmek caiz değildir. [607]

Osmanlı Devleti, vakıftan rücû' ile ilgili Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini benimsemiştir. Mahkemelere yansıyan vakıftan rücû' ile ilgili davalarda kadılar bu iki fakihin görüşleri doğrultusunda vakfın devamına hükmetmişlerdir. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre vâkıfın, vakıftan rücû' etmesi mümkün olduğu için Osmanlı Devleti'nde birçok vâris hak sahibi olarak vakıftan rücû' etmek maksadıyla mahkemelere başvurduğundan idareciler zor durumda kalmıştır. Bundan dolayı rücû' ile ilgili Ebussuûd Efendi'den fetva alınmıştır.[608] Aynı zamanda vakfiyelere rücû' ve murâfaa kaydı eklenmiştir.[609]

Sofya sicillerinde yer alan bazı vakfiyelerde de bu rücû' ve murâfaa kaydının yer aldığı görülmektedir. Buna göre vâkıf, malını vakfettikten sonra vakıf kurma kararından vazgeçtiğini söylemiştir. Bunu genellikle Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşüne dayanarak yapmak istemiştir. Vakfın mütevellisi ise bu isteğe, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşlerine göre mümkün olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştır. Kadı ise İmameyn'in görüşünü kaynak alarak, rücû' etmenin mümkün olmadığına ve vakfın sahih olduğuna hükmetmiştir.[610] Vâkıf ile mütevelli arasında anlaşmazlık gibi görünen bu durum aslında sembolik bir konuşmadır. Vâkıfın veya varislerinin bir müddet sonra vakfedilen mala tekrar mülkiyet üzere sahip olmalarının önüne geçmek için yapılmıştır. Örneğin Rumeli Valisi İsmail Paşa, tahminen 15 dönümlük hadîkasını (ağaçlı-sulu bahçe) vakfettiği vakfiyesinde, İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre vakıftan rücû' etmek istediğini söylemiştir. Mütevelli

---

[607] YEDİYILDIZ, "Vakıf", s. 153–154.

[608] *Mes'ele: Bir kimse emlâkinden ba'zı nesneyi vakf etmek istedikte, ne veçhile etmek gerektir vakıf lâzım ola?*
Elcevap: Vakf edip, mesârif–i müebbede ta'yîn edip ve mütevelliye teslim edip, andan sonra hâkime varıp, vakf edip mesârifini ta'yîn ettiğin ve mütevelliye teslim ettiğini tafsil eyleyip, mütevelli dahi tasdik ettikten sonra, "İmam–ı A'zam katında vakıf değildir yine rücû' ettim emlâki alırım" deyu mütevelliden talep edip, ol dahi "İmâmeyn katından lâzımdır" deyu vermeyip, hâkim dahi "vakfın sıhhatine ve lüzumuna hükm ettim" demek gerektir ki artık dönmeye. Bk. DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s 76.

[609] YÜKSEL, "Vakfiye–Türk ve Osmanlı Tarihi", s. 46.

[610] Vakfiyelerde geçen rücû' kayıtları hakkında bk. SŞS 269, s. 130, b. 1; SŞS 306, s. 31, b. 3; s. 58, b. 1; SŞS 309, s. 87, b. 1.

Osman Efendi ise İmameyn'in görüşüne göre buna karşı çıkmıştır. Kadı da İmameyn'i kaynak göstererek vakfın lüzumuna ve sıhhatine hükmetmiştir.[611]

Vakfiyelere eklenen rücû' rüknüne rağmen bazı vâkıfların varisleri, vakfın mallarını kendi mülkleri olmak üzere tasarruf etmek istemişlerdir. Bu istek karşısında vakfın mütevellisi mahkemeye müracaat ederek vakfın iptaline engel olmaya çalışmıştır. Örneğin Sofya mahkemesine müracaat eden Hüseyin Çelebi, Debbağ el-Hâcc İbrahim'in debbağlar sokağındaki dükkânını 10 sene önce vakfedip kendisini de mütevelli tayin ettiğini, ancak el-Hâcc İbrahim'in vefatından sonra kardeşinin oğlu Muslı Halife'nin dükkânı vâkıfın terekesine dâhil etmeye çalıştığını söylemiştir. Muslı Halife ise, amcasının adı geçen dükkânı vakfedip mütevelli Hüseyin Çelebi'ye teslim ettiğini kabul etmiş, fakat tescil ettirmediğini, fakir ve muhtaç olduğu için şahitler huzurunda vakıftan rücû' ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Çelebi müftü Şeyh Ali Efendi'den aldığı fetvayı[612] mahkemeye ibraz ederek vakfın sahih olduğu yönünde bir karar çıkmasını sağlamıştır.[613]

---

[611] SŞS 4, s. 47, b. 1.

[612] Fetva şu şekildedir; *"Zeyd mülk dükkânını bir cihete vakf ve teslim–i mütevelli idüb tescil–i şer'î ittirmese bade Zeyd fakir ve muhtaç olmağla vakıftan rücu' itmek murad itdikde hâkime varub vakfı fesh itdirmeğe kendüsü feshe kadir olur mu deyi sual olunduk da cevap bâ sevablarında olmaz deyü buyrulmağın."*

[613] SŞS 4, s. 39, b. 2.

5. İKTİSADİ VE TİCARİ HAYAT

I. İKTİSADİ HAYAT

A. Para

Bir tedavül aracı ve aynı zamanda kuvvet ve kudreti temsil eden bir servet olan para[1] ekonomist ve hukukçular tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ekonomistler, mal ve hizmetler açısından değişim, değer ölçüsü ve biriktirme aracı işlevlerini gören her şeyi para olarak tanımlarken; hukukçular bunun yanında devlet veya devlet tarafından yetkili kılınan bir organ tarafından tedavüle sokulmayı bir şart olarak görmüşlerdir.[2] Dolayısıyla bir hukukçunun ifadesiyle para; *'bir memlekette iktisadi kıymetlerin genel olarak değiştirilmesinde ve ölçülmesinde kullanılan ve bir ödeme aracı olarak herkesçe kabulü zorunlu olan, kıymetini devletin haiz olduğu itibardan alan ve ancak devlet tarafından belirli miktar ve şekillerde piyasaya sürülebilen taşınabilir şeyler'* olarak tanımlanmaktadır.[3]

1. Osmanlı Parası

Osmanlı Devleti para basılması ile ilgili olarak toprakları üzerinde bulunan eski darphanelerden faydalandığı gibi, ülke topraklarının genişlemesiyle maden yataklarına yakın yerleşim yerlerinde, ticari ve idari bakımdan önemli şehirlerde yeni darphaneler de kurmuştur.[4] Darphane kurulan şehirlerden birisi de Sofya'dır.[5] Sofya'daki darphane, XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın ortalarına ve bazen

---

[1] ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Para Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 4–8 Ekim 1999*, III. Cilt–III. Kısım, s. 1.

[2] SÜRER KORKMAZ, Mukaddes, "Uluslararası Para Hukuku", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 2005–2006: Prof. Dr. Aslan Gündüz'ün Anısına Armağan*, C. 25, S. 1–2, s. 213–214.

[3] FEYZİOĞLU, Feyzi Necmeddin, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul 1977, C. II, s. 38'den naklen SÜRER KORKMAZ, "Uluslararası Para Hukuku", s. 215.

[4] SAHİLLİOĞLU, Halil, "Darphâne", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 502.

[5] Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'nün internet sayfasında yer alan darphane tarihçesinde, Osmanlı Devleti'ne ait nümismatik materyallerden tespit edilen ve sayısı 40'ı bulan önemli darp merkezleri arasında Sofya'nın da yer aldığı belirtilmiştir. Diğer darp merkezleri Bursa, Edirne, Amasya, Erzurum, Konya, İzmir, Serez, Şam, Bağdat, Tiflis, Mısır, Tunus ve Cezayir'dir. Bk. http://www.darphane.gov.tr/tr/content.php?parent_id=174&content_id=174, Son erişim: 22.05.2018.

de XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar faaliyet göstermiştir.[6] Sofya'da bir darphanenin kurulması, şehrin başta Dubrovnik ile olan uluslararası ticaretteki yeri ve Sofya yakınlarındaki kıymetli madenler ile ilgili olmalıdır. Sahillioğlu, XV. yüzyıl kayıtlarında belirtilmemekle birlikte, Sofya'ya bağlı Breznik nahiyesindeki gümüş madeninden altın çıkarıldığını söylemiştir. Yine Sofya'daki Vitoş Dağı'ndan da gümüş ve altın çıkarılmaktaydı.[7]

Coğrafi keşifler ile Amerika'dan getirilen ucuz gümüşün Avrupa'dan sonra Osmanlı piyasasına giriş yapması, üretim maliyetleri yüksek olan Osmanlı madenlerinin kapanmasına ve maden temininde güçlük yaşanmasına sebep olmu0ştur.[8] Madenlerinin kapanmasıyla darphanelerin üretimi azalmış, bu da 1640'lardan itibaren darphanelerinin kapanmasına yol açmıştır.[9]

Geleneksel ekonomilerde olduğu gibi Osmanlı ekonomisi de saf gümüşten kestirilen ve akçe adı verilen bir sikke[10] üzerine kurulu madenî para rejimine dayanmaktaydı.[11] Osmanlılar, Osman Bey'den Fatih Sultan Mehmet'e kadar olan dönemde sadece gümüş ve bakırdan para bastırmışlardır. Gümüşten kesilen akçe esas ödeme aracı olarak, bakırdan kesilen mangır ise küçük harcamalarda kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'ne ait ilk sikkenin devletin kurucusu Osman Bey (1299–1324) dönemine ait olduğu, darp yeri ve tarihi bulunmayan bu gümüş sikkenin her iki yüzünde Osman bin Ertuğrul yazılı olduğu öne sürülmüştür.[12]

---

[6] IVANOVA, "Sofya", s. 362. İşirkov Sofya darphanesinin XVII. yüzyılda ilgi çekici bir bina olduğunu, ancak yerinin tam olarak bilinmediğini söylemiştir. Darphanenin batı veya güneybatıda Hristiyan mahalleleri civarında olabileceğini iddia etmiştir. Bk. İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 35. İncelenen dönemde ise Sofya'da bir darphanenin bulunduğuna ve faaliyetlerine devam ettiğine dair herhangi bir bilgiye tesadüf olunmamıştır.

[7] SAHİLLİOĞLU, Halil, "Altın", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 535.

[8] SAHİLLİOĞLU, "Darphâne", s. 502.

[9] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 164.

[10] Sikke; para üzerine vurulan damga, madenî para, akçe manasına gelir. Bk. DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1112. Osmanlı sikkeleri hakkında bk. AYKUT, Şevki Nezihi, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 823–842.

[11] Osmanlı parasının tarihi seyri hakkında bk. SAHİLLİOĞLU, Halil, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 1958; Aynı yazar, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640–1740*, İstanbul Üniversitesi (Doçentlik Tezi), İstanbul 1965.

[12] TEKİN, Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 3, s. 171. Osman Bey zamanında basılan sikke hakkında bk. ARTUK, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920) Kongresi Tebliğleri*, Ed. Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara 1980, s. 27–33. İlk Osmanlı sikkesinin Osman Bey zamanında basıldığı konusunun tartışmalı olduğu ve Osman Bey adına

Osmanlı Devleti, 1478 yılına kadar kendi altın sikkelerini basmamış, bunun yerine yabancı devletlerin altın paralarının Osmanlı piyasalarında tedavülüne izin vermiştir. Sultani adı verilen ilk Osmanlı altın sikkesi,[13] 1478 yılında II. Mehmet'in padişahlığı döneminde İstanbul'da basılmıştır. Venedik dukası gibi üç buçuk gram ağırlığında olan bu paraların tedavülünden sonra da yabancı devletlerin altın paraları Osmanlı piyasalarında kullanılmıştır.[14]

Osmanlıların ilk resmi parası olan akçe, XVI. yüzyılda değer kaybetmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak, Orhan Bey zamanında darp edilen şahî isimli beş akçelik sikke 0,37 (1,142 gr.) dirhem olup, 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilirken;[15] 1575 yılında 100 dirhem gümüşten 426,5 akçe (0,720 gr.) kesilmeye başlanmıştır.[16] Akçedeki değer kaybını engellemek için 1586 yılında Osmanlı tarihindeki ilk büyük devalüasyon yapılmıştır.[17] İlerleyen yıllarda da sikke tashihi adı altında birçok defa akçenin değeri düşürülmüştür.[18] Buna rağmen akçenin vezin ve ayarını sabit tutmak mümkün olmamıştır. 100 dirhem gümüşten 1688'de 800 akçe (0,188 gr.) ve 1705'te 1900 akçe (0,169 gr) kesilmiştir.[19]

Akçenin yaşadığı istikrarsızlık ve piyasalardan kayboluşu devleti yeni bir para birimi oluşturmaya mecbur bırakmıştır. Bunun için bir süreden beri çalışmayan darphane, 1685 yılında yeni yerinde yeniden faaliyete geçirilmiş ve 1688 yılının sonlarından itibaren büyük miktarda bakır mangır basılmıştır. Nihayet, 1690 yılında Avrupa'nın büyük boy gümüş sikkeleri örnek alınarak ilk kez büyük gümüş sikkeler (kuruş) basılmıştır. II. Süleyman'ın tahta çıktığı 1687–1688 (h. 1099) tarihini taşıyan

---

basılmış olup bugüne ulaşan paranın sahte olduğu ileri sürülmüştür. Bk. AKYILDIZ, Ali "Para", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 164. Osmanlılar, İlhanlı egemenliği altında iken esas olarak İlhanlı sikkelerini kullanmış, İlhanlıların Anadolu üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi ve son İlhanlı valisi Timurtaş'ın Mısır'a kaçmasından sonra 1326–1327 (h. 727) tarihinde, Orhan Bey zamanında kendi adlarına ilk sikkeyi bastırmıştır. Bk. PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 33–34.

[13] Osmanlı Devleti'nin ilk altın parası ilk başlarda 1252 yılında Floransa'da basılan ilk Avrupa altınından dolayı flori olarak adlandırılmıştır. XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sultanî, daha sonra eşrefi ve şerîfî denilmiştir. Bk. TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2005, s. 299.

[14] PAMUK, Şevket, *Osmanlı–Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, İstanbul 2007, s. 114.

[15] ÖZKAYA, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s. 273.

[16] ÖZTÜRK, "Osmanlı Para Politikası", 5–8.

[17] TABAKOĞLU, *Türk İktisat Tarihi*, s. 305.

[18] AYKUT, Nezihi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1987, S. XIII, s. 257–297; Aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tashihleri", *XI. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 5–9 Eylül 1990*, C. III, s. 1253–1258; ÖZCAN, Ruhi, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2005, S. 17, s. 255–263.

[19] ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Para Politikası", 5–8.

bu sikkeler için %60 gümüş, %40 bakırdan oluşan bir karışım kullanılmıştır. İlk basılan sikkenin en büyüğü altı dirhem (19,2 gr) olup, piyasadaki Avrupa sikkelerinden ayırmak için cedîd zolota ismiyle piyasaya sürülmüştür.[20] Yeni kuruşun yanında kuruşun kırkta biri olan paralar da tedavüle girmiştir.[21] Böylece XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren kuruş ve para devletin resmi parası olarak piyasalarda yerini almıştır.

Yeni düzende, bir Osmanlı kuruşu 40 para veya 120 akçeye; zolotalar ise 90 akçe veya 30 paraya eşit kabul edilmiştir. Kuruş, zolota ve 20 paralık sikke orta ve büyük işlemlerde; 1, 5 ve 10 paralık sikkeler ise günlük ve küçük işlemlerde kullanılmıştır. Paranın üçte biri değerindeki akçe günlük işlemler için artık çok küçük kalmış, bu nedenle günlük işlemlerde akçe yerine para kullanılmaya başlamıştır.[22] Kuruş ve paranın yanında altın paralar da kullanılmıştır. Bu dönemde Tuğralı (1703), Zincirli (1713), Fındık (1716) ve Zer-i Mahbûb (1729) denilen altın paralar tedavüle çıkmıştır.[23]

a. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Paralar

Osmanlı Devleti, topraklarında tedavül eden yerli ve yabancı paraların vezin ve değerlerini, imparatorluğun her tarafına gönderdiği fermanlar ile ilan etmiştir. Bu fermanlar genellikle padişah cülûslarında, büyük bir devalüasyondan sonra ve halk tarafından gelen şikâyetler üzerine yayınlanmıştır.[24] XVIII. yüzyılın ilk yarısında sikke nizamına aykırı davranışları yasaklamak ve tedavüldeki sikkelerin değerlerini bildirmek üzere çıkarılan fermanlar Sofya şer'iyye sicillerine de kaydedilmiştir.[25]

Devlet merkezinden gönderilen bu fermanlar, para düzeni ile ilgili karşılaşılan sorunları ve piyasalarda kullanılan paraların resmi rayiç değerlerini bildirmektedir. Buna göre devletin üzerinde önemle durduğu mesele maksus (kırık)

---

[20] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 174–175.
[21] ÖZTÜRK, Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 809.
[22] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 175–176.
[23] TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 283.
[24] ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 847; Aynı yazar, "Osmanlı Para Politikası", s. 4.
[25] XVII ve XVIII. yüzyıl para meselelerine dair Ankara, Konya ve Bursa şer'iyye sicillerinde yer alan belgeler hakkında bk. BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *Belgeler*, Ankara 1993, C. IV, S. 7–8, s. 49–75.

ve züyuf (sahte) paraların kullanılmasıdır. Şehirlerde tedavül eden paranın çoğunun maksus ve züyuf olmasının ahaliyi olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle bu paraların kullanılması yasaklanmıştır.[26] Ellerinde maksus ve züyuf para olanların da Darphâne-i Âmire'de sağ para ile değiştirmelerini istemiştir. Bundan sonra maksus ve züyuf paranın kullanılmasını yasaklayan bu yeni düzen, 6–14 Haziran 1722 (Evâhir-i Şaban 1134) tarihli ferman ile Sofya'ya bildirilmiştir. Esnaf kethüdalarının yeni düzen hususunda tembih edilmesi, buna rağmen ellerinde züyuf ve maksus para bulunanlara da hadlerinin bildirilmesi istenmiştir.[27]

Merkezi idarenin para düzeni ile ilgili rahatsız olduğu bir diğer konu paraların resmi rayiç değerlerinden yukarı bir değer üzerinden işlem görmesidir. Bu durumun tedavüldeki paraların değerlerinin gittikçe yükselmesine, bunun da mal ve eşyaların fiyatlarının artıp ahalinin darlık ve sıkıntı çekmesine sebep olacağının farkında olan devlet yetkilileri, paraların resmi rayiç değerleri üzerinden alınıp verilmesine dikkat edilmesini istemiştir.[28] 5–14 Ocak 1726 (Evâil-i Cemazielevvel 1138) tarihli olup, Rumeli'nin orta kolundaki idarecilere gönderilen fermanda, muayyen değerlerinden fazla bir değer üzerinden işlem gören paralar sıralanmış, bunların resmi ve gayr-i resmi değerlerine yer verilmiştir. Devlet, bu paraların takdir edilen değerleri üzerinden işlem görmesini istemiş, aksine davrananların cezalandırılacaklarını beyan etmiştir.[29] Bu fermandan yaklaşık iki ay sonrasına ait 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) tarihli belge, Sofya'da faaliyet gösteren esnafların kethüda ve yiğitbaşılarının, Yahudi taifesinin, Acem tacirlerin, Voynuk zabitlerinden bazılarının ve Sofya köyleri ahalilerinin vekili Seyyid Hasan'ın para nizamı hususunda taahhütte bulunduklarını göstermektedir. Bahsedilen kişiler mahkemeye gelerek para nizamına memur olan Mahmut Bey huzurunda, *sikke-i hümayun ile meskûk ve kefere sikkesi ile menkûş*

---

[26] SŞS 309 BİS (1), s. 189, b. 1.
[27] SŞS 269, s. 24, b. 1.
[28] SŞS 269, s. 101, b. 1 ve devamı.
[29] SŞS 306, s. 50, b. 1 ve devamı. Ancak devletin kendisi de bazen halk arasında daha yüksek bir değerle alışverişi yapılan paraların resmi olmayan değerlerini kabullenmek zorunda kalmıştır. Mayıs–Haziran 1723 (Şaban 1135) tarihli olup, Rumeli'nin orta kolundaki idareciler gönderilen fermanda, cedîd tuğralı İstanbul altınına 390 akçe, Yaldız altınına 375 ve Macar altınına 360 akçe rayiç değer biçildiği belirtilmiştir. Buna rağmen sarraf taifesi ve ehl–i sûktan bazı kişiler cedîd tuğralı İstanbul altınını 400 akçeye, Yaldız altını, Macar altını ve diğer paraları dahi takdir olunan bahalarından fazlasına alıp vererek para nizamının bozulmasına sebep olmuşlardır. Bu paralar içerisinde sadece cedîd tuğralı İstanbul altınının 400 akçeye alınıp verilmesine müsaade edilmiş, hatta Hazine–i Âmire'ye dahi bu şekilde alınacağı belirtilmiştir. Bunun dışındaki paraları önceden tayin ve takdir olunan değerlerinden bir akçe aşağı veya yukarıya alıp verenlerin hapsedilmeleri ve fetva mucibince cezalandırılmaları istenmiştir. Bk. SŞS 269, s. 101, b. 1 ve devamı.

ecnâs-ı nükûdun emr-i şerifte tayin olunduğu değerleri üzerinden alınıp verileceğine dair birbirlerine kefil olduklarını söylemiş, aksi takdirde devlete 4000 kuruş nezir vereceklerini taahhüt etmişlerdir.[30]

Bu dönemde yaşanan önemli bir sorun da İstanbul ve Kahire'de darp edilen paralar arasındaki farklılıktan kaynaklanmıştır. İstanbul'da basılan altın sikkelerin, aynılarının Kahire'de de basılması planlansa da burada basılan altın sikkelerin içerikleri, İstanbul'daki benzerlerinin aşağısında kalmıştır. Buna rağmen İstanbul ve Kahire'de basılan altın sikkelerin resmi kur değerleri aynı kabul edilmekteydi. Bu durumdan istifade etmek isteyenler İstanbul'da üretilenleri Kahire'ye, Kahire'de üretilenleri ise İstanbul'a getirerek kazanç elde etmeye başlamıştır. Bunun üzerine, Kahire'de üretilen altın sikkelere daha düşük resmi kur değerleri biçilerek bu duruma engel olunmaya çalışılmıştır.[31] Mısır paraları ile ilgili ortaya çıkan bir diğer sorun ise, bu paraların alışverişlerde kullanılmak istenmemesidir. 10 Temmuz 1731 (5 Muharrem 1144) tarihli fermana göre sağ olan atîk ve cedîd Mısır paralarının kullanılması yasak değilken bazı kişiler bunların kullanımının yasak olduğunu söyleyip tuğralı para talebinde bulunmuşlardır.[32] 15 Temmuz 1731 (10 Muharrem 1144) tarihli bir başka fermanda da atîk ve cedîd Mısır parasının Hazine-i Âmire'ye alınmadığını söyleyen bazı kişilerin, cedîd tuğralı ve zencirekli para istedikleri belirtilmiştir. Mısır parası almak istemeyen bu kişilerin vergi tahsildarları oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar aynı zamanda 48 para için bir kuruş talep etmişlerdir. Bu duruma engel olmasını isteyen merkezi idare, sağ olan atîk ve cedîd Mısır parasının ahali arasında rayiç ve cari olduğunu söylemiş, hatta Hazine-i Âmire'ye irâd olunan sekiz kese akçeden bir kesesinin atîk sağ para olarak alındığını belirtmiştir. Bu nedenle cizye ve diğer vergiler için reayanın verdiği atîk ve cedîd Mısır parasının kabul edilmesini ve her bir kuruşun da 40 para hesabına göre alınmasını istemiştir.[33]

Para nizamı ile ilgili karşılaşılan sorunlar hakkında bilgi veren bu fermanlarda, alışveriş ve muamelelerde kullanılan paraların vezin ve ayarlarının birbirlerine nispetle az veya fazla olmasının yol açtığı karışıklığa engel olmak için gerek Osmanlı gerek kefere sikkelerinin ne kadara alınıp verilmesi gerektiği de

---

[30] SŞS 306, s. 55, b. 1.
[31] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 183–184.
[32] SŞS 309 BİS (1), s. 189, b. 1.
[33] SŞS 309 BİS (1), s. 193, b. 1.

açıklanmıştır. Buna göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında tedavül eden yerli ve yabancı paraların vezin ve ayarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.1: 1721–7126 Yılları Arasında Tedavül Eden Yerli ve Yabancı Paralar

Paralar ve Ağırlıkları	**Değerleri (Akçe)**				
	5 Aralık 1721 (15 Safer 1134)[34]	**9–18 Mart 1723 (Evâil-i Cemazielahir 1135)**[35]	**Mayıs-Haziran 1723 (Şaban 1135)**[36]	**5–14 Ocak 1726 (Evâil-i Cemazielevvel 1138)**[37]	**5–14 Mart 1726 (Evâil-i Recep 1138)**[38]
Cedîd Tuğralı İstanbul Altını	-	-	390	400	400
Tuğralı İstanbul Altını	-	-	-	360	-
Zincirli Mısır Altını	330	330	330	330	330
Tuğralı Mısır Altını	315	315	315	315	315
Yaldız altını (Frengi)	375	375	375	375	375
Macar altını	360	360	360	360	360
Cedîd Kuruş	120	120	120	120	120
Yarım Kuruş	60	60	60	-	60
Rub‘ Kuruş	30	30	30	-	30
Cedîd Zolta	90	90	90	90	90
Cedîd Sülüs	-	-	-	45	-
Cedîd Rub‘	-	-	-	30	-
Atîk Zolta	88	88	88	88	88
Sağ paranın kırkı	1 kuruş	1 kuruş	1 kuruş	-	1 kuruş
Cedîd akçenin yüz yirmisi	1 kuruş	1 kuruş	1 kuruş	-	1 kuruş
Atîk Esedî Kuruş (8,5 dirhem)	144	144	144	144	144
Sevilya Riyal Kuruşu (8,5 dirhem 1 denk)	186	186	186	186	186
Kara Kuruş (9 dirhem)	181	181	181	181	181
Dukat Kuruşu (7 dirhem 2,5 kırat)	137	137	-	137	-
Polya Kuruşu (8,5 dirhem 1 denk)	173	173	-	-	173
Polya Kuruşu (8,5 dirhem)	-	-	-	173	-
Polya Kuruşu	-	-	173	-	-

[34] SŞS 269, s. 22, b. 5 ve devamı.
[35] SŞS 269, s. 84, b. 2 ve devamı.
[36] 269 numaralı Sofya şer‘iyye sicilinde yer alan bu ferman, 27 Mayıs–4 Haziran 1723 (Evâhir–i Şaban 1135) tarihli olup Rumeli ve Anadolu’da sağ, sol ve orta kollar üzerindeki yerlere gönderilmiş umumi mahiyetteki sikke fermanının kopyasıdır. Karşılaştırma için bk. BOA, MHM. d 114, s. 131, b. 422 ve devamı; SŞS 269, s. 101, b. 1 ve devamı.
[37] 306 numaralı Sofya şer‘iyye sicilinde yer alan bu ferman, 5–14 Ocak 1726 (Evâil–i Cemazielevvel 113) tarihli olup Rumeli ve Anadolu’da sağ, sol ve orta kollar üzerindeki yerlere gönderilmiş umumi mahiyetteki sikke fermanının kopyasıdır. Karşılaştırma için bk. BOA, MHM. d 133, s. 67, b. 234; SŞS 306, s. 54, b. 1 ve devamı.
[38] SŞS 306, s. 56, b. 1 ve devamı.

(7 dirhem 1 denk)					
Lipur-ı kebir (2 dirhem)	24	24	24	24	24
Lipur-ı sağir (2dirhem)	10	10	10	10	10

Tablo incelendiğinde beş yıllık süre içerisinde paraların değerlerinin değişmediği söylenebilir. Sadece Mayıs-Haziran 1723 tarihli fermanda 390 akçe olduğu bildirilen Cedîd Tuğralı İstanbul altınının yine aynı fermanda 400 akçeye çıkarıldığı bildirilmiş, 5–14 Ocak 1726 tarihli fermanda da 400 akçe olarak gösterilmiştir. Cedîd Sülüs ve Cedîd Rub' isimli paraların isimleri ve değerlerine de sadece bu fermanda yer verilmiştir. Bir diğer husus Polya kuruşunun ağırlığı ile ilgilidir. Akçe karısmdaki değeri değişmeyen Polya kurşunun 8,5 dirhem 1 denk, 8,5 dirhem ve 7 dirhem 1 denk olmak üzere üç farklı ağırlığı söz konusudur.

Gümüş paralardan kuruş, para, akçe, zolta,[39] sümn,[40] sülüs[41] ve rub'[42] isimli paraların Sofya'da gerek resmi işlemlerde gerekse ekonomik faaliyetlerde kullanıldıkları görülmektedir. 1690 yılından itibaren kuruş ve paranın resmi tedavül aracı haline gelmesine rağmen Sofya'da birçok işlemde akçe kullanılmaya devam etmiştir. Mülk satışlarında, nafaka tayinlerinde, mehir miktarlarının tespitinde, terekelerin genelinde ve diğer birçok işlemde akçe kullanılmıştır.

Yeni düzene göre bir Osmanlı kuruşu 40 para veya 120 akçeye denk kabul edilmiştir. İncelenen dönemde bazı terekelerde kuruş ve para olarak yapılan hesaplamanın yanına akçe olarak karşılıklarının yazılması yeni düzene göre kuruş, para ve akçe arasındaki ilişkinin teyit edilmesine imkân vermektedir. Buna göre 8 Temmuz 1739 (Gurre-i Rebiülahir 1152) tarihli terekede, yedi kile buğdayın kile değerinin 20 kuruş yaptığı belirtilmiş, ancak toplam tutar 16800 akçe olarak yazılmıştır. 16800 sayısı, yedi kile buğdayın kuruş cinsinde karşılığı olan 140'a bölündüğünde 120 sonucuna ulaşılmaktadır ki bu da bir kuruşun 120 akçeye karşılık geldiğini göstermektedir.[43] 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164) tarihli bir başka terekede

[39] SŞS 4, s. 37, b. 1.
[40] SŞS 269, s. 94, b. 2 ve devamı. Fransa'nın güneyinde basılan *Louis de cing sous* denilen sikke İspanyol riyalinin sekizde biri olarak kabul edilmesi nedeniyle Osmanlı ülkesinde sümn (1/8) olarak adlandırılmıştır. Bk. SAHİLLİOĞLU, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300 – 1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)*, Ankara 1979, s. 16–18.
[41] SŞS 312 (1), s. 12, b. 1.
[42] SŞS 309, s. 73, b. 1.
[43] SŞS 312 (5), s. 8, b. 2.

de tereke sahibinin alacakları yazılırken kuruş, para ve akçe birlikte kullanılmıştır. Yazıcızâde Mahallesi imamı ve mahkeme kâtibi Mustafa Efendi'ye ait olan bu terekede, Mustafa Efendi'nin 1010 kuruş 18 para nakdi olduğu, bunun da 121254 akçe yaptığı, yine Molla Ali'de olan 23 kuruş 25 paralık alacağının da 2835 akçe yaptığı belirtilmiştir.[44] Bu terekedeki kuruş, para ve akçe arasındaki ilişki incelendiğinde, bir kuruş 120 akçe ve 40 para bir kuruş olarak verilen düzenin Sofya'da 25 Ocak 1751 tarihi itibariyle de geçerli olduğu görülmektedir.

Kuruş, para ve akçenin yanı sıra Sofya'da Zincirli/Zincireklü altın,[45] Zer-i mahbûb,[46] Yaldız altını (Venedik dukası)[47] veya Frengi altın,[48] Macar altını,[49] Eşrefî altın,[50] Tuğralı altın,[51] Fındık altını[52] ve Tunus altını[53] kullanılmıştır. Genellikle terekelerde isimleri geçen bu altın paraların kuruş ve akçe olarak karşılıkları da belirtilmiştir. Bu sayede tedavülde olan altın paraların piyasa fiyatları ile işlem görüp görmedikleri tespit edilebilmektedir.

26 Aralık 1728 (24 Cemazielevvel 1141) tarihli terekede 19 adet zincirli altın 56,5 kuruş olarak hesaplanmıştır.[54] 56,5 kuruş, bir kuruş 120 akçe hesabına göre 6780 akçeye tekabül etmektedir. Bu da zincirli altın sayısına bölündüğünde yaklaşık 357 akçeye karşılık gelmektedir. Bu sayı 1721 yılında Sofya'da, 1731 yılında ise İstanbul'da[55] 330 akçe olan Mısır zincirlisinden 27 akçe fazladır. Zincirli altının, 6 Ekim 1750 (5 Zilkade 1163) tarihli terekede ise rayiç değerine uygun olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu terekede her biri 330 akçeden 10 zincirli altın 3300 akçe olarak hesaplanmıştır.[56]

---

[44] SŞS 17, s. 28, b. 1.
[45] SŞS 269, s. 178, b. 3.
[46] SŞS 309, s. 95, b. 3.
[47] SŞS 309, s. 73, b. 1.
[48] SŞS 312 (1), s. 9, b. 1.
[49] SŞS 312 (3), s. 40, b. 2.
[50] SŞS 269, s. 147, b. 1.
[51] SŞS 306, s. 108, b. 3.
[52] SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
[53] SŞS 312 (8), s. 64, b. 1.
[54] SŞS 309, s. 95, b. 3.
[55] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 179.
[56] SŞS 17, s. 22, b. 1.

Zer-i mahbûb ve nısfiye zer-i mahbûb olmak üzere iki çeşit zer-i mahbûb altını vardır.[57] 23 Aralık 1739 (22 Ramazan 1152) tarihli terekede 29,5 zer-i mahbûb altını 81 kuruş 5 para veya 9735 akçe olarak gösterilmiştir ki bir zer-i mahbûb altını 330 akçeye tekabül etmiştir.[58] 17 Ocak 1748 (16 Muharrem 1161) tarihli terekede her biri yine 330 akçeden 36 adet zer-i mahbûb altını 11880 akçe olarak hesaplanmıştır.[59] Zer-i mahbûb 1736 ve 1758'de, 2 kuruş 90 akçe yani 330 akçe olarak işlem görmekteydi.[60] Bu durumda zer-i mahbûb her iki terekede de piyasa değerine uygun olarak hesaplanmıştır. Zer-i mahbûbun yarısı kadar olan nısfiye zer-i mahbûbun dokuz adedi, 26 Aralık 1728 (24 Cemazielevvel 1141) tarihli terekede 1485 akçe olarak gösterilmiştir.[61] Bu durumda bir nısfiye zer-i mahbûb altını, 165 akçeden piyasa şartlarına uygun olarak hesaplanmıştır. 17 Ocak 1748'de (16 Muharrem 1161) her biri 165 akçeden 13 adet nısfiye zer-i mahbûb altını 2145 akçe olarak gösterilmiştir.[62] 4 Kasım 1750'de (4 Zilhicce 1163) ise dokuz adet nısfiye zer-i mahbûb altını 1485 akçe olarak gösterilmiştir ki nısfiye zer-i mahbûb altınının her birinin yine 165 akçeye tekabül ettiği görülmektedir.[63] Bu durumda yaklaşık 22 yıl sonra da nısfiye zer-i mahbûb altınının 165 akçe olarak işlem gördüğü söylenebilir.

Yaldız altının üç adedi, 23 Aralık 1739 (22 Ramazan 1152) tarihli terekede 1320 akçe olarak hesaplanmıştır. Buna göre Yaldız altının her biri 440 akçeye tekabül etmektedir.[64] Yaldız altın 17 Ocak 1748 (16 Muharrem 1161) tarihli terekede ise 465 akçe olarak hesaplanmıştır.[65] Bir Yaldız altını 1721–1726 yılları arasında Sofya'da 375 akçedir. 1731 yılında İstanbul'da ise 385 akçe olarak işlem görmekteydi.[66] Bu durumda her iki terekede, Yaldız altının rayiç değerinden yüksek bir değer üzerinden hesaplandığı söylenebilir.

Macar altını, 1721–1726 yılları arasında Sofya'da 360 akçe, 1736 yılında İstanbul'da 380 akçe olarak işleme görmekteydi. 24 Ocak 1731 (15 Recep 1143)

---

[57] Zer–i mahbûb, ilk defa II. Mustafa zamanında tedavüle çıkmıştır. Bu paraya çok rağbet gördüğü için sevilen altın manasına gelen zer–i mahbûb ismi verilmiştir. ARTUK, İbrahim, "Zer–i Mahbûb", *DİA*, İstanbul 2013, C. 44, s. 281–282.
[58] SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
[59] SŞS 312 (8), s. 64, b. 1.
[60] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 179.
[61] SŞS 309, s. 95, b. 3.
[62] SŞS 312 (8), s. 64, b. 1.
[63] SŞS 17, s. 21, b. 1.
[64] SŞS 312 (5), s. 14, b. 1.
[65] SŞS 312 (8), s. 64, b. 1.
[66] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 152.

tarihli terekede beş adet Macar altını 2100 akçe olarak hesaplanmıştır.[67] Dolayısıyla bu terekeye göre her bir Macar altını 420 akçeye karşılık gelmiştir. Bunun da bu tarihlerdeki tedavül değerinin üstünde olduğu görülmektedir. 6 Ekim 1750 (5 Zilkade 1163) tarihli terekede de ise her biri 440 akçeden 12 Macar altını 5280 akçe olarak hesaplanmıştır.[68] Macar altını 1758 yılında İstanbul'da 440 akçe olarak işlem görmüştür.[69]

Son olarak Fındık altının[70] üç adedi, 23 Aralık 1739 (22 Ramazan 1152) tarihli terekede her biri 440 akçeden 1320 akçe olarak hesaplanmıştır.[71] Yine 17 Ocak 1748'de (16 Muharrem 1161) her biri 440 akçe olmak üzere 2 Fındık altını 880 akçe olarak hesaplanmıştır.[72] Fındık altınının, 1736 yılında İstanbul'da 400 akçe olarak işlem gördüğüne bakılacak olursa, bu terekelerde rayiç değerinden yüksek bir değer ile hesaplandığı söylenebilir.[73] 17 Ocak 1748 tarihli terekede adı geçen altın paralardan birisi de Tunus altınıdır. Tunus altınının bu terekedeki değeri 390 akçedir.[74]

Netice itibariyle terekelerde yer alan altın paraların bazen piyasaya uygun bazen de piyasanın üstünde bir değer ile hesaplandığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde merkezi idare tarafından taşraya gönderilen 5–14 Ocak 1726 (Evâil-i Cemazielevvel 1138) tarihli fermanda da bazı paraların piyasalarda kur fiyatlarının üstünde alınıp verildiğinden bahsedilmiştir. Söz konusu fermanda bazı paraların resmi rayiç değerleri ve piyasalarda işlem gördüğü gayr-i resmi değerleri birlikte verilmiştir. Bunlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.2 5–14 Ocak 1726 (Evâil-i Cemazielevvel 1138) Tarihli Fermana Göre Paraların Resmi ve Gayr-i Resmi Değerleri

Paralar	Resmi Değerleri (Akçe)	Gayr-i Resmi Değerleri (Akçe)	Değişim Oranı (%)
Frenk Altını	375	410	%9,3
Macar Altını	360	400	%11,1

[67] SŞS 312 (3), s. 40, b. 2.
[68] SŞS 17, s. 22, b. 1.
[69] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 179.
[70] ARTUK, İbrahim, "Fındık Altını", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, s. 27–28.
[71] SŞS 312 (5), s. 14, b.1.
[72] SŞS 312 (8), s. 64, b. 1.
[73] PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi,* s. 179.
[74] SŞS 312 (8), s. 64, b. 1.

Cedîd İstanbul Altını	400	420	%5
Zincirli Mısır Altını	330	350	%6,06
Tokad Kuruşu	137	150	%9,4
Kara Kuruş	181	210	%16,02
Sevilya Kuruşu	186	210	%12,9

Tabloda yer alan tüm paraların resmi değerlerinden yüksek bir değer üzerinden işlem gördükleri anlaşılmaktadır. Sofya'da ise bazı paralar, tabloda belirtilen gayr-i resmi değerlerinden daha yüksek bir değerden işlem görmüştür. Nitekim Macar altını, Sofya'da 24 Ocak 1731 tarihli terekede 420 akçe olarak,[75] Zincirli altın ise 26 Aralık 1728 tarihli terekede 357 akçe olarak hesaplanmıştır.[76]

B. Fiyatlar

Alım veya satımda bir şeyin para karşılığındaki değerine fiyat denilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir mal veya iş gücü için uygun görülen paradır.[77] Osmanlı Devleti'nde fiyatların belirlenmesinde genel olarak iki yöntem uygulanmıştır. Birinci yöntem, reayayı ve devleti ilgilendiren hususlarda piyasalara müdahale edilerek fiyatların belirlenmesidir. Paraların rayiç değerinin belirlenmesinde, narh ve mübayaa fiyatlarının tespitinde bu yöntem uygulanmıştır. İkinci yöntem, şahıslar arasındaki uzlaşma neticesinde fiyatların kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Bu yöntemde devlet, sadece tarafları ilgilendirdiği için fiyatların belirlenmesine müdahil olmayarak serbest piyasa ekonomisi uygulamıştır.[78] Osmanlı Devleti'nce uygulanan birinci fiyat belirleme yöntemi İslâm iktisadının dışında gelişmiş bir yöntemdir. İslâm iktisadına göre fiyatların piyasa şartlarına göre kendiliğinden ortaya çıkması öngörülmüştür. Osmanlı Devleti buna rağmen, reayanın refahı ve devletin bekâsı adına, şer'î hukuka dayanmak suretiyle, piyasalara müdahale etmeyi doğru bir iktisat politikası olarak görmüş ve uzun yıllar bu müdahaleci iktisat politikasını uygulamıştır.[79]

---

[75] SŞS 312 (3), s. 40, b. 2.
[76] SŞS 309, s. 95, b. 3.
[77] Türk Dil Kurumu, *Genel Türkçe Sözlük*. Son erişim: 13.11.2018.
[78] ÖZTÜRK, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", s. 845.
[79] Medine'de yaşanan kıtlık zamanında fiyatların iyice yükselmesi üzerine halk Hz. Muhammed'e müracaat ederek; "*Ey Allah'ın Resulü, fiyatlar yükseldi, bizim için fiyatları siz tesbit edin.*" teklifinde bulundu. Hz. Peygamber (sav.) ise, "*Fiyatları koyan Allah'tır. Rızkı veren, artırıp eksilten de O'dur*" diyerek arzın talebi karşılamadığı o özel ortamda dahi serbest rekabet sonucu ortaya çıkan fiyatlara

1. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Fiyatlar

Şer'iyye sicilleri, Osmanlı fiyat tarihi üzerine yapılacak çalışmalarda önemli veriler sunmaktadır. Mustafa Öztürk, şer'iyye sicillerindeki fiyatları, hareketli ve mukayese imkânı veren fiyatlar olarak nitelendirmiştir. Narh, tereke ve serbest fiyatların her türlüsüne şer'iyye sicillerinde rastlanabileceğini; mübayaa fiyatları ve bunların rayiç fiyatlar ile mukayesesinin yine şer'iyye sicilleri sayesinde yapılabileceğini söylemiştir. Kur (paraların değeri-fiyatı), narh, mübayaa, müzayede, tereke ve serbest olmak üzere 6 çeşit fiyat tespit etmiştir. Kur, narh ve mübayaa fiyatlarının resmi; tereke fiyatlarını yarı resmi, müzayede fiyatlarını ve serbest fiyatları ise piyasa fiyatları olarak nitelendirmiştir.[80]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da geçerli olan fiyatlar; mübayaa, narh, tayinat, tereke ve serbest piyasa fiyatları şeklinde alt başlıklar halinde incelenmiştir.

a. Mübayaa Fiyatları

Satmak manasındaki bey' kelimesinden gelen mübayaa, satın alma olarak ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti, İstanbul'daki halk ile ordu ve stratejik öneme sahip kalelerdeki askerlerin iaşelerini temin etmek için fiyat üst sınırının devlet tarafından belirlendiği mübayaa uygulamasına başvurmuştur. Yine tersane ve cephane için ihtiyaç duyulan ham demirin ve mühimmatın satın alınması da mübayaa usulü ile gerçekleştirilmiştir.[81] Osmanlı Devleti'nde, nitelik ve ekonomik sonuçları bakımından birbirinden farklı, mirî ve rayiç mübayaası adı verilen iki mübayaa yöntemi uygulanmıştır.[82] Mirî mübayaa, devletin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri maliyetine yakın, hatta bazen maliyetinin de altında bir fiyattan satın almasıdır.[83] İlk başlarda askeri amaçlarla kullanılan mirî mübayaa yöntemi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına doğru İstanbul'un iaşesinin temininde de kullanılmaya başlamıştır. Genellikle Rumeli bölgesinde uygulanan bu yöntemde mübayaası yapılacak zahire,

---

müdahale etmeyi doğru bir iktisat politikası olarak görmediğini ifade etmiştir. Bk. KALLEK, Cengiz, "Narh", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 387–388. İslâm iktisadı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. TABAKOĞLU, Ahmet, *İslâm İktisadına Giriş*, İstanbul 2008.

[80] ÖZTÜRK, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", s. 845–846.

[81] Mustafa Öztürk, mübayaanın menşei itibariyle şer'î bir uygulama olup olmadığının kesin olarak tespit edilemediğini, örfî bir uygulama olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ve örfî olmakla beraber İslâm'a aykırı olmadığını söylemiştir. Bk. ÖZTÜRK, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", s. 844.

[82] GÜRAN, Tevfik, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793–1839)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1986, C. 44, S. 1–4, s. 249.

[83] GENÇ, Mehmet, "Osmanlılar–İktisadi ve Ticarî Yapı", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, s. 530.

bölgelerin üretim kapasiteleri göz önüne alınarak tertib edilir, tertib edilen zahire miktarları gönderilen ferman ile kazalara bildirilir ve miktarı belirtilen zahirenin devlet tarafından görevlendirilen mübayaacılara teslim edilmesi istenirdi.[84] Ancak mirî mübayaa yöntemi bazı haksızlıklara sebep olmuş, bu haksızlıklara engel olmak adına XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren rayiç mübayaa yöntemi uygulanmaya başlamıştır. 1793 yılında Zahire Nezareti'nin kuruluşundan sonra uygulanan rayiç mübayaası, fiyat bakımından mirî mübayaadan farklı bir nitelik taşımaktaydı. Rayiç mübayaası, mirî mubayaada olduğu gibi kaza ahalisi arasında bir vergi gibi tevzi edilmiyor; üreticilerden, çiftlik ve ambar sahiplerinden, öşür geliri olarak elinde zahire bulunduran mültezimlerden isteniyordu. Rayiç mübayaa fiyatının gerçek piyasa fiyatı ile aynı olması planlanmıştır. Ancak uygulamada rayiç mübayaa fiyatı da gerçek piyasa fiyatının gerisinde kalmıştır.[85]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'dan mübayaa yöntemi ile zahire ve demir satın alınmıştır. Zahire olarak adlandırılan hınta (buğday), şair (arpa) ve dakik (un); Niş ve Belgrad kaleleri muhafazasında olan askerlerin tayinatları ve 1715–1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik[86] ve 1735–1739 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarına katılan Osmanlı ordusu için satın alınmıştır. Demir mübayaası ise Tersane-i Âmire, Tophane-i Âmire ve Sinop Tersanesinin ihtiyaçları ile Sofya civarındaki Niş ve Vidin kalelerinin mühimmatları için yapılmıştır.

---

[84] XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında mirî mübayaada üreticiye ödenecek fiyatlar buğday için 20, arpa için 10 para olarak belirlenmiştir. Yaklaşık olarak 100 yıl boyunca değişmeden sabit kalan bu fiyatlar ilerleyen süreçte piyasa fiyatlarının altında kalarak sembolik bir bedel haline gelmiştir. 1830'larda yapılan zam ile bu fiyatlar, buğday için 100 ve arpa için 50 paraya çıkarılmışsa da yine de piyasa fiyatlarının çok gerisinde kalmıştır. Bk. GÜRAN, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793–1839)", s. 250.

[85] GÜRAN, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793–1839)", s. 250–251.

[86] Bu savaşın vuku bulduğu yıllara ait Sofya sicillerinin mevcut olmaması nedeni ile savaşa ait bilgilere sicil dışındaki kaynaklardan ulaşmak mümkündür. Bu noktada 15 Haziran 1718 (16 Recep 1130) tarihli bir belgede, Sofya menzili için fazlası ile odun ve ot tedarik olunması gerektiği belirtilmiştir. 1718–1719 (h. 1131) senesi cizyesi malından verilmek üzere her bir arabası 60 akçeye olmak üzere 12000 araba odun ve her bir arabası 120 akçeye olmak üzere 4000 araba otun, sefer işlerini görmeye memur edilen Mustafa ve mübayaa mübaşiri Ali marifetleri ile mübayaa olunması istenmiştir. Ancak bu kadar miktarda odun ve otun Sofya Kazası reayasmdan alınmasının zorluğu ve tahsilinin mümkün olmaması nedeni ile civardaki kazalarla birlikte eda edilmesi istenmiştir. Söz konusu odun ve ot her biz kazanın tahammülüne göre tevzi edilmiştir. Buna göre İznepol'a 140 araba odun ve 425 araba ot; Breznik'e 210 araba odun ve 625 araba ot; Serşenk ve Radomir'e 260 araba odun ve 800 araba ot; Köstendil'e 420 araba odun ve 1250 araba ot; Dupniçe'ye 420 araba odun ve 1250 araba ot; Samakov'a 420 araba odun ve 1250 araba ot; İzladi'ye 130 araba odun ve 400 araba ot; Sofya'ya 2000 araba odun ve 6000 araba ot isabet etmiştir. Bk. BOA, AE. SAMD.III., D. 37, G. 3544; D. 37, G. 3545.

i. Zahire Mübayaası ve Fiyatları

Zahire mübayaaları bir plan doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Devlet merkezinde düzenlenen zahire mübayaa defterine, mübayaanın hangi amaçla yapıldığı ve mübayaası istenilen zahirenin miktar ve fiyatı yazılmıştır. Daha sonra kazalara gönderilen buyruldu ve fermanlar ile mübayaa isteği ayrıntılı bir şekilde bildirilmiştir. Bundan sonra mübayaası istenilen zahire, kazanın mahalle ve köylerinin hisselerine göre pay edilmiş, her haneye düşen zahire görevliler aracılığı ile toplanmıştır. Örneğin, Niş Kalesi muhafazasında olan kapıkulu askerlerinin 1722–1723 (h. 1135) senesi tayinatları için 29 Mayıs 1722 (13 Şaban 1134) tarihinde zahire mübayaası defteri düzenlenmiştir. Buna göre kilesi 30 akçeden 1500 kile arpa, 40 akçeden 3400 kile buğday ve 50 akçeden 500 kile un mübayaa edilmesi istenmiş, toplam mübayaa tutarının ise 206000 akçe yaptığı belirtilmiştir.[87] 8 Haziran 1722 (23 Şaban 1134) tarihinde ise Sofya kadısı ve ayan-ı vilayete hitaben gönderilen mübayaa fermanında, Niş Kalesi muhafazasında olan yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı ve diğer askerlerin h. 1135 senesinde verilecek tayinatları için gereken buğdayın kilesi nakliye ile 40 akçeden, unun kilesi nakliye ve çuvalı ile 50 akçeden ve arpanın kilesi nakliye ile 30 akçeden olmak üzere mübayaa edilmesi ve bunun için gereken paranın da kaza ahalilerinin tekâliflerinden mahsup olunması istenmiştir. Satın alınacak zahirenin bir an evvel Niş Kalesi'ne gönderilip kale ambarına teslim olunduğuna dair Niş defterdarından mühürlü temessük alınması gerektiği belirtilmiştir.[88] Bu fermandan sonra mübayaası istenilen zahire, 11 Ağustos 1722 (28 Şevval 1134) tarihli tevzi defteri ile Sofya Kazası'nın köy ve mahallelerine paylaştırılmıştır. Buna göre 700 İstanbul kilesi buğday Sofya'nın mahallelerine; 2700 kile buğday, 1500 kile arpa ve 500 kile un ise köylere isabet etmiştir. Köylerdeki 198,5 hanenin her birine 2,5 İstanbul kilesi ve yarım vukıyye un, 13,5 kile ve üç vukıyye buğday ile 7,5 kile ve bir buçuk vukıyye arpa isabet etmiştir.[89] Nefs-i şehir mahallelerine isabet eden 700 kile buğday da mahallelerin 76,5 ve 1 sülüs hanesine dağıtılmış, her haneye 9 İstanbul kilesi ve dört buçuk vukıyye buğday isabet etmiştir.[90]

---

[87] SŞS 269, s. 29, b. 2.
[88] SŞS 269, s. 28, b. 3 ve devamı.
[89] SŞS 269, s. 30, b. 3.
[90] SŞS 269, s. 31, b. 1.

Zahire mübayaaları her zaman planlandığı gibi uygulanamamış, bazen çeşitli sorunlar yaşanabilmiştir. Bu sorunların başında, mübayaası istenen zahirenin vaktinde gönderilmemesi veya eksik olarak gönderilmesi gelmektedir. Nitekim Niş Kalesi muhafazasında olan askerlerin 1722–1723 (h. 1135) senesi tayinatları için satın alınması istenilen zahire Niş'e eksiksiz olarak ulaşmamıştır. Bu durumu devlet merkezine haber veren Niş defterdarı vekili el-Hâcc Mustafa, Filibe Kazası'ndan istenilen zahireden bir habbe dahi gelmediğini, Sofya Kazası'ndan ise sadece bir kısmının geldiğini, kaza ahalileri ve ayan-ı vilayetin ihmalinden kaynaklanan bu durumun askerlerin zahiresinin azalmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Bunun için gönderilmeyen ve eksik gönderilen zahirenin acilen gönderilmesi hususunda ilgili yerlere tekrar ferman yazılması istenmiştir.[91] Niş defterdar vekili el-Hâcc Mustafa'nın talep ettiği ferman, 6 Şubat 1723 (29 Rebiülahir 1135) tarihinde Sofya'ya ulaşmıştır. Sofya kadısı, ayan-ı vilayet ve iş erlerine hitaben yazılan bu fermanda, Sofya'dan istenilen zahireden 833 kile buğday, 730 kile arpa ve 333,5 kile un teslim edilip, 2517 kile buğday, 770 kile arpa ve 166,5 kile unun ise halen teslim edilmediği bildirilmiştir. Niş defterdarı el-Hâcc Abdurrahman tarafından tayin edilen mübaşir vardığında, eksik kalan zahirenin de teslim edilmesi istenmiştir. Zahire bu defa da eksiksiz olarak teslim edilmezse kim olduğuna bakılmaksızın ayan-ı vilayetin cezalandırılacağı hatırlatılmıştır.[92]

Zahire mübayaasının planlandığı gibi gerçekleşmesine engel olan bir diğer sebep, kıtlık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan fiyat artışlarıdır. Bu gibi durumlarda devlet önceden belirlenen miktardan genellikle tenzilât (indirim) yapma yoluna gitmiştir. Örneğin, Niş Kalesi muhafazasında olan askerlerin 1731–1732 (h. 1144) senesi tayinatları için Sofya Kazası'ndan 3100 kile buğday ve 2600 kile arpa mübayaa edilmesi istenmiştir. Ancak, Sofya Kadısı Mevlâna el-Hâcc Mahmut, h. 1144 senesinde Sofya'da kıtlık yaşandığı ve buna bağlı olarak fiyatlar yükseldiği için mübayaası istenilen zahirenin geçen senelere kıyasla bir miktarının alınmamasını

[91] SŞS 269, s. 56, b. 3.
[92] SŞS 269, s. 68, b. 2 ve devamı.

talep etmiştir. Bunun üzerine reayanın hallerine merhameten 500 kile arpa ve 500 kile buğdayın[93] af edilmesine karar verilmiştir.[94]

Zahire mübayaalarından talep edilen indirimler, barış dönemlerinde devlet tarafından kabul görmüş, ancak savaş zamanında genellikle reddedilmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile savaşta olduğu dönemde Sofya ahalisinin zahire mübayaasının kaldırılması yönündeki talepleri reddedilmiştir. Sofya ahalisi, Sofya ve civarında görülen ihtilal nedeniyle zor durumda oldukları ve mübayaası istenilen zahireyi tedarik edemedikleri için üzerlerinde olan zahire mübayaasının kaldırılması yönünde talepte bulunmuştur. Bu talep üzerine gönderilen 6 Mart 1738 (15 Zilkade 1150) tarihli fermanda, mübayaanın cem ve tahsilinde reaya için zorluk olsa da *gayret-i İslâmiyye muktezasınca* azdan ve çoktan toplanmasının *lazıme-i halden* olduğu ve bu sebeple bir kilesinin dahi af edilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, ihtilal sebebi ile ahali ve reayanın ne kadar zor durumda olduklarının farkında olunduğu, buna rağmen ordu ile gelecek askerin tayinatları için gereken zahirenin toplanmasında gösterilecek herhangi bir müsamahanın *surî ve manevi nice hallerin* ortaya çıkmasına sebep olacağı belirtilmiş, dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun zahirenin eksiksiz bir şekilde cem ve tahsil edilmesi istenmiştir.[95]

Osmanlı Devleti, 1735 yılında Rusya ile başlayan savaşa 1737 yılında Avusturya'nın da müdahil olması ile Avrupa'nın iki büyük devleti ile savaşmak zorunda kalmıştır.[96] Bu savaşa katılan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılanması için Sofya'dan önemli miktarda zahire mübayaası yapılmıştır. Satın alınan zahire içerisinde un gibi insani ihtiyaçların yanında, ordunun ağırlıklarını

---

[93] Fermanın baş kısmında 3100 kile buğday mübayaası istendiği belirtilmiş, ancak 500 kile tenzilat yapılırken yanlışlıkla olsa gerek buğday yerine un ifadesi kullanılmıştır. Bk. SŞS 309 BİS (1), s. 206, b. 1.

[94] SŞS 309 BİS (1), s. 206, b. 1.

[95] SŞS 312 (4), s. 5, b. 1.

[96] Bu savaş sırasında Belgrad ile Sofya arasındaki Niş Kalesi düşmanın eline geçmiştir. Bunun üzerine Sofya'nın münasip bir yer olması sebebi ile askerlerin burada toplanmasına karar verilmiştir. Niş muhafızı ve Rumeli valisi Ahmet Paşa'nın (Köprülüzâde) Sofya'da ikamet etmesi ve toplanacak askerleri bir an evvel hazır etmesi istenmiştir. Bk. BOA, MHM. d 142, s. 283, b. 1339. Niş'in düşman elinde kalması uzun sürmemiştir. Rumeli valisi Ahmet Paşa, Niş üzerine yaptığı hücum ile kaleyi ele geçirmiştir. BOA, MHM. d 143, s. 104, b. 168. Savaş sırasında Sofya yakınlarındaki Şehirköy'de isyan ve eşkıyalık hareketi ortaya çıkmıştır. BOA, MHM. d 143, s. 104, b. 169; BOA, MHM. d 144, s. 157, b. 468. Bu savaş ile ilgili mühimme defterlerinde birçok hüküm yer almaktadır ki muhataplar arasında Sofya'nın da yer aldığı bazı hükümler için bk. BOA, MHM. d 142, s. 255, b. 1207; s. 264, b. 1271; s. 272, b. 1293; s. 301, b. 1418; BOA, MHM. d 143, s. 85, b. 130; s. 106, b. 172; s. 119, b. 194; s. 145, b. 224; s. 150, b. 232; s. 155, b. 241; s. 162, b. 292; BOA, MHM. d 144, s. 173, b. 507; s. 178, b. 522; s. 197, b. 599.

taşıyan hayvanlar ile binek hayvanlarının beslenmeleri için arpa, saman ve ot (giyah); ısınma ve yemek pişirmek için de odun (hatab) yer almıştır. Nitekim 5 Eylül 1738 (20 Cemazielevvel 1151) tarihli fermanda, Ordu-yu Hümayun'un Niş sahrasından Sofya tarafına giderken uğrayacağı menzillerde sadrazam dairesine, ocaklar halkına ve diğer erbâb-ı tayinata verilecek arpa, un, saman, ot ve odunun bir an önce tedarik edilmesi gerektiği belirtilmiş, Halkalı menzili için de 6000 kile arpa, 600 kantar saman, 200 araba odun ve 200 araba otun Sofya Kazası'ndan mübayaa edilerek hazır edilmesi istenmiştir.[97]

Osmanlı-Avusturya Savaşı 1739 yılında imzalanan Belgrad Anlaşması ile son bulmuştur. Osmanlı Devleti bu anlaşma sonucunda, 1718 Pasarofça Anlaşması ile kaybettiği Belgrad'ı geri almıştır.[98] Bundan sonra Belgrad muhafazasındaki askerlerin iaşesi için gereken zahire de civardaki kazalardan mübayaa usulü ile satın alınmaya başlanmıştır. Nitekim 30 Ekim 1749 (18 Zilkade 1162) tarihli fermanda, Belgrad Kalesi muhafızlarına verilen yıllık 40000 kile un ve 25000 kile arpanın eskiden beri Rumeli Eyaleti kazalarından mübayaa edildiği belirtilmiştir. Ancak imdâd-ı seferîye ve araba bedeliyesinin yanı sıra Belgrad Kalesi için de zahire mübayaa edilmesinin kaza ahalilerine külfet olması sebebi ile Belgrad Kalesi için istenen zahirenin Tuna Nehri sahilindeki kazalardan mübayaa edilmesine karar verilmiştir. Fakat, Tuna Nehri sahilindeki kazalardan da İsakçı ambarları ve Vidin Kalesi için her sene çok miktarda zahire mübayaası yapıldığından buralardaki kaza ahalilerinin Belgrad Kalesi ile birlikte üç yere zahire vermeye güçlerinin olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle 1749–1750 (h. 1163) senesinde Belgrad Kalesi muhafızlarına verilecek zahirenin Rumeli kazalarından mübayaa edilmesine karar verilmiş, ayrıca bu sene Rumeli havalisinde zahirenin bol olduğunun haber alındığı belirtilmiştir. Bir İstanbul kilesi un, çuval ve nakliyesi ile 60 akçeye ve bir İstanbul kilesi arpa, yine nakliyesi ile 40 akçeye olmak üzere Sofya Kazası'ndan 11000 İstanbul kilesi un ve 8000 İstanbul kilesi arpanın mübayaa edilmesi istenmiştir.[99] Ancak 27 Ocak 1750 (18 Safer 1163) tarihli fermanda, talep edilen 11000 kile un ve 8000 kile arpanın yarısının tenzil edilmesine karar verilmiştir. Fermana göre zahire talep edilen sene Sofya Kazası'nda hayvanlarda hastalık ortaya çıkmış ve reayanın

---

[97] SŞS 20, s. 4, b. 1.
[98] UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* Ankara 2011, C. V, s. 289–291.
[99] SŞS 311 (1), s. 26, b. 1.

ellerindeki öküzlerin çoğu helak olmuştur. Ayrıca harman zamanı çokça yağmur yağdığından mahsulatın üçte biri telef olmuş, ahali kendi erzaklarını dahi başka yerlerden tedarik etmiştir. Bu nedenle Belgrad Kalesi için Sofya'dan mübayaası istenilen zahirenin yarısının mübayaadan vareste (affedilmiş) olan Üsküp, İştip ve Kırçova kazalarına tahmil edilmesine karar verilmiştir.[100]

Niş ve Belgrad kaleleri muhafazasındaki askerler ile 1737–1739 Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Osmanlı ordusu için Sofya'dan mübayaa edilen zahirenin miktar ve fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'dan Yapılan Zahire Mübayaaları

Mübayaa Amacı	**Zahirenin Miktar ve Fiyatı (Kile/Akçe)**				**Kaynak**
	Buğday	**Arpa**	**Un**	**Has Un**	
Niş Kalesi Muhafızları için	3400 / 40	1500 / 30	500 / 50	-	SŞS 269, s. 28, b. 3 ve devamı. 8 Haziran 1722 (23 Şaban 1134) (h. 1135 senesi için)
Niş Kalesi Muhafızları için	1800 / 40	2000 / 30	2000 / 50	-	SŞS 269, s. 106, b. 3. 16 Mayıs 1723 (10 Şaban 1135) (h. 1136 senesi için)
Niş Kalesi Muhafızları için	2500 / 40	2500 / 30	-	-	S 306, s. 84, b. 1. 6 Haziran 1726 (5 Şevval 1138) (h. 1139 senesi için)
Niş Kalesi Muhafızları için	2500 / 40	2000 / 30	-	-	SŞS 312 (3), s. 5, b. 1. 26 Şubat 1731 (18 Şaban 1143) (1143 senesi için)
Niş Kalesi Muhafızları için	3100 / 40	2600 / 30	-	-	SŞS 312 (3), s. 14, b. 4. 10 Eylül 1731 (8 Rebiülevvel 1144) (h. 1144 senesi için)
Orduya verilmek üzere Halkalı Menzili için	-	6000 / 20	-	-	SŞS 20, s. 4, b. 1. 5 Eylül 1738 (20 Cemazielevvel 1151)
Orduya verilmek üzere Ormanlu Menzili için	-	6000 / 20	1000 / 50	100 / 80	SŞS 20, s. 24, b. 1. 22 Aralık 1738 (10 Ramazan 1151)
Orduya verilmek üzere Sofya Menzili için	-	24000 / 20	4000 / 50	400 / 80	SŞS 20, s. 22, b. 2. 22 Aralık 1738 (10 Ramazan 1151)
Belgrad Kalesi Muhafızları	-	8000 / 40	11000 / 60[101]	-	S 311 (1), s. 26, b. 1. 30 Ekim 1749 (18 Zilkade

[100] SŞS 311 (1), s. 38, b. 1.

[101] Mübayaa fermanından sonra düzenlenen tevzi defterinde Belgrad Kalesi için mübayaası emredilen zahirenin toplam tutarının bir kile un 100 akçe ve bir kile arpa 90 akçe hesabına göre 15167 kuruş

için					1162) (h. 1163 senesi için[102])

Tabloya göre buğday mübayaası sadece Niş Kalesi muhafızları için yapılmıştır. Niş için mübayaa edilen buğdayın fiyatı nakliye ve çuval dâhil 40 akçedir. Bu fiyat, 1722–1723 (h. 1135) ve 1731–1732 (h. 1144) yılları arasında aynı kalmıştır. Arpanın fiyatı ise 30 akçedir ve bu fiyatta h. 1135 ve h. 1144 yılları arasında değişmemiştir. Un, 1722–1723 ve 1723–1724 (h. 1136) seneleri için mübayaa edilmiş, fiyatı ise 50 akçedir.

Niş Kalesi için yapılan en son mübayaa 1731–1732 yılında; Sofya, Halkalı ve Ormanlu menzilleri için yapılan mübayaa ise 1738–1739 (h. 1151) yılında yapılmıştır. 1738–1739 yılında mübayaa edilen arpanın fiyatı, 1731–1732 yılında mübayaa edilen arpanın fiyatından 10 akçe düşüktür. Öte yandan 1731–1732 yılında yapılan mübayaada 50 akçe olan unun fiyatı, 1738–1739 yılında da aynıdır. 1738–1739 yılında mübayaa edilen arpanın fiyatı, Belgrad Kalesi muhafızları için 1749–1750 (h. 1163) yılında mübayaa edilen arpa fiyatından 20 akçe, unun fiyatı ise 10 akçe daha düşüktür. Tüm bunlar, Niş ve Belgrad kaleleri için mübayaa edilen zahire fiyatları ile Ordu-yu Hümayun'a verilmek üzere Sofya, Halkalı ve Ormanlu menzilleri için mübayaa edilen zahire fiyatlarının farklı olduğunu göstermektedir. Bu durumun, fiyatların yıllara ve verimliliğe bağlı olarak değişkenlik göstermesi, Sofya yakınlarında yer alan Halkalı[103] ve Ormanlu menzilleri ile daha uzak mesafelerde olan Niş ve Belgrad kalelerine yapılacak zahire nakilleri için belirlenen nakliye ücretlerinin fiyatlara etki etmesi ve savaş zamanlarında yapılan mübayaalarda devletin nispeten daha düşük fiyatlar belirlemesi ile ilgili olduğu söylenebilir.

---

yaptığı belirtilmiştir. Dakik ve arpanın kilesi için tevzi defterinde belirtilen bu fiyatların, mübayaa fermanında belirlenen fiyatlardan yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca bahsedilen tevzi defterinin tarihi, *yevmü'l–sâb'i aşer muharremü'l–haram isnâ ve sittin ve mie ve elf* (17 Muharrem 1162) olarak gösterilmiştir. Ancak bu tarihin yılı 1162 değil 1163 olmalıdır. Aksi takdirde 30 Ekim 1749 (18 Zilkade 1162) tarihli mübayaa fermanından önce tevzi işleminin yapıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır ki bu mübayaa fermanları ile tevzi defterleri arasmdaki tarih ilişkisine aykırıdır. Sofya sicillerine kayıtlı tevzi defterleri mübayaa fermanlarından sonraki bir tarihte düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu tevzi defterinin tarihi 17 Muharrem 1163 olmalıdır. Bk. SŞS 311 (1), s. 30, b. 1.

[102] Belgrad Kalesi muhafızlarına verilmek üzere istenilen zahirenin yarısı 27 Ocak 1750 (18 Safer 1163) tarihli ferman ile tenzil edilmiştir. Bk. SŞS 311 (1), s. 38, b. 1.

[103] Halkalı Pınar Menzili, Sofya'ya 30 km uzaklıkta bulunan Slivnitsa Kasabası'ndadır. Bk. KÖÇ, Ahmet, "XVIII. Yüzyılda Ortakol Yol Sistemi Üzerindeki Halkalıpınar Menziline Palanka İnşası ve Yaşanan Sorunlar", *Balkan Tarihi,* Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara 2016, C. I, s. 181.

İncelenen dönemde Belgrad muhafızları için sadece 1749–1750 (h. 1163) senesinde zahire mübayaası yapılmıştır. Bu mübayaada arpanın kilesi 40 akçe, unun ise 60 akçedir. Belgrad Kalesi için mübayaa edilen arpa ve unun, Niş Kalesi için mübayaa edilen arpa ve un fiyatlarından 10 akçe yüksek olması, mübayaa yılı ve söz konusu kalelerin Sofya'ya olan uzaklıkları ile ilgili olmalıdır.[104] Niş Kalesi için en son mübayaa 1731–1732 (h. 1144) yılında, Belgrad Kalesi için ise tek mübayaa h. 1163 yılında yapılmıştır. Aradan geçen 19 hicrî yıl içerisinde fiyatların artması gayet tabiidir.

Son olarak, has unun (dakik-i has) sadece Ordu-yu Hümayun'a verilmek üzere Sofya, Halkalı ve Ormanlu menzilleri için mübayaa edildiği görülmektedir. Normal una göre daha ince ve kaliteli olan, buna bağlı olarak fiyatı da yüksek olan has unun orduda bulunan yüksek rütbeli devlet adamları tarafından tüketildiği düşünülmektedir.

ii. Demir Mübayaası ve Fiyatları

Sofya sicillerinde yer alan demir mübayaası ile ilgili kayıtlar, Rumeli Eyaleti'ndeki Samakov, Sofya, Tatar Pazarı, Dupniçe ve Etrepol kazalarının demir madeni çıkarılan ve demir işletmelerinin bulunduğu yerler olduğunu göstermektedir. Buralardan mübayaa edilen demir, Tersane-i Âmire ve Sinop'ta yaptırılan Donanma-ı Hümayun kalyonlarının inşasında ve Tophane-i Âmire'de mühimmat yapımında kullanılmıştır. Örneğin, 4 Ekim 1721 (12 Zilhicce 1133) tarihli fermanda, Tersane-i Âmire'de inşa olunacak kalyonlar için her Samakov kantarı beşer kuruştan olmak üzere ve parası mübaşir tarafından sahiplerine verilmek şartıyla 3000 Samakov kantarı demir mübayaa edilmesi istenmiştir. Fermanda, demirin daha önce dört buçuk kuruştan mübayaa edildiği, ancak samakov[105] sahipleri ve reayaya merhameten yarım kuruş zam yapıldığı belirtilmiştir. Mübayaası istenilen 3000 Samakov kantarı demir Sofya, Tatar Pazarı, Samakov, Dupniçe ve Etrepol

---

[104] Bugün Nişin Sofya'ya olan uzaklığı 166 km, Belgrad'ın ise 394 km'dir. Bk. http://www.mesafesorgulama.com, Son erişim: 19.06.2018.

[105] Samakov, Bulgaristan şehirlerinden birinin ismi olmanın yanı sıra maden işletmelerinin de adıdır. "…kaza–i mezbûrlarda vâkî samakovlardan üç bin kantar Samakov kantarı ahen–i hâm mübâyaa olunmak fermânım olub…" Bk. SŞS 312 (1), s. 41, b. 1; "…medîne–i mezbûre (Sofya) kazâsına tabi Hasırcı nâm karye hudûdu dâhilinde vâkî lede'l–ahâli ve'l–cirân malûmu'l–hudûd ve'l–müştemilat Eleşniça suyu dimekle marûf nehir üzerinde dâir aşağı samakov dimekle meşhûr samakov karhânesini ve içinde olan bi'l–cümle alât–ı samakovu…" Bk. SŞS 4, s. 26, b. 2.

kazalarındaki 50 samakova pay edilmiş ve her bir samakova 60 kantar demir isabet etmiştir. Kazaların samakov sayısı ise Samakov 20, Etrepol 17, Dupniçe 6, Tatar Pazarı 4 ve Sofya 3 olarak gösterilmiştir.[106]

Tersane-i Âmire ve Sinop'ta inşa edilecek Donanma-ı Hümayun kalyonları ile Tophane-i Âmire için mübayaa edilen demirin İstanbul'a nakli Samakov, Filibe ve Edirne üzerinden Tekirdağ İskelesi'ne kadar kara yolu, buradan itibaren de deniz yolu ile yapılmaktaydı.[107] Nitekim 3 Ekim 1722 (22 Zilhicce 1134) tarihli fermanda, Tersane-i Âmire ve Sinop canibinde inşa edilecek Donanma-ı Hümayun kalyonları ile Tophane-i Âmire için istenilen 2000 Samakov kantarı demirin arabalar ile Tekfurdağı İskelesi'ne nakledilmesi, buradan da sefineler ile İstanbul'a nakledilerek Cephane-i Âmire'ye teslim edilmesi istenmiştir.[108]

Demir mübayaası, Niş ve Vidin kalelerinin ihtiyaçları için de yapılmıştır. Bu kalelerdeki inşa faaliyetlerinde kullanılmak üzere ham demirin yanı sıra demirden yapılmış aletler de satın alınmıştır. Demir aletlerin isimleri ve her bir aletin hangi ağırlıkta üretilmesi gerektiği de bildirilmiştir. Örneğin, 30 Kasım 1722 (20 Safer 1135) tarihli fermanda, Niş Kalesi[109] için 450 Samakov kantarı mesamir,[110] 50 kebir ve 60 vasat küskü,[111] 80 varya,[112] 300 külüng-i ferhadî ve 500 kargaburnu yaptırılması istenmiştir.[113] Fermanın alt kısmında yer alan deftere göre kargaburnunun 2 kıyye, küskü-i kebirin 20 kıyye, küskü-i vasatın 15 kıyye, varyanın 15 kıyye ve külüng-i ferhadînin 2 kıyye olarak yaptırılması talep edilmiştir.[114] 17

---

[106] SŞS 312 (1), s. 41, b. 2.
[107] Demir'in taşındığı alternatif güzergâhlar ise Samakov–Cuma–i Bâlâ–Serez–Selânik İskelesi veya Samakov–Filibe–Ahyolu İskelesi şeklindedir. Bk. ALTUNBAY, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 799.
[108] SŞS 269, s. 49, b. 2.
[109] XVII. yüzyılın sonlarında yaşanan uzun savaş döneminde büyük zarar gören Niş Kalesi'nin yeniden tamir edilmesine 1716 yılında Avusturya seferi hazırlıkları kapsamında başlanmıştır. Söz konusu kalenin tamir ve bakımı için gerekli olan amele ve malzeme civardaki kazalardan tedarik edilmiştir. Bu kazalar arasında Sofya'nın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Niş Kalesi'nin yeniden inşası hususunda bk. GÖKPINAR, Bekir, "Niş Kalesi'nin Yeniden İnşaatı ve Avusturya Seferlerindeki Rolü (1716–1717)", *History Studies–International Journal of History*, Ankara 2019, Vol. 11, Issue 1, p. 107–128.
[110] 450 Samakov kantarı mesamirin 19800 kıyye yaptığı belirtilmiştir. Bu durumda 1 Samakov kantarı 44 kıyye yapmaktadır. Bk. SŞS 269, s. 61, b. 2 ve devamı.
[111] Taş kaldırmakta kullanılan uzun demir çubuk ya da ağaç, basit kaldıraç. Bk. Türk Dil Kurumu, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*. Son erişim: 16.06.2018.
[112] Büyük çekiç, balyoz. Bk. Türk Dil Kurumu, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*. Son erişim: 16.06.2018.
[113] SŞS 269, s. 61, b. 2 ve devamı.
[114] SŞS 269, s. 62, b. 1.

Aralık 1722 (8 Rebiülevvel 1135) tarihli fermanda ise Vidin Kalesi[115] için 17000 vukıyye mesamir, 125 varya, 125 küskü, 500 külüng,[116] 600 kazma, 200 balta ve 2500 ahen-i yaprağın Samakov, Tatar Pazarı, Sofya ve havalisinden; 250 Samakov kantarı ahen-i yaprağın da Etrepol ve diğer yerlerdeki samakovlardan mübayaa edilmesi istenmiştir.[117] Varyanın 10 kıyye, küskü-i vasatın 15 kıyye, külüng-i ferhadînin 2 kıyye, kazmanın 1 kıyye, Macarî baltanın 1,5 kıyye ve ahen-i yaprağın 0,5 kıyye olarak yaptırılması talep edilmiştir.[118]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Tersane-i Âmire, Sinop Tersanesi, Niş ve Vidin Kaleleri için Samakov, Sofya, Tatar Pazarı, Dupniçe ve Etrepol kazlarından mübayaa edilen demir ve demir aletlerin toplam miktarı ve bunun ne kadarının Sofya Kazası'na isabet ettiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'dan Yapılan Demir Mübayaaları

Demir Mübayaasının Amacı	**Mübayaası İstenen Toplam Demir ve Demir Aleti Miktarı**	**Sofya'nın Samakov Sayısı ve İsabet Eden Demir ve Demir Aleti Miktarı**	**Demir Fiyatı (Kuruş)**	**Kaynak**
Tersane-i Âmire'de inşa olunacak kalyonlar için	3000 Samakov Kantarı	3 samakov var, her birine 60 Samakov kantarı isabet etmiştir. Toplam 180 Samakov kantarı.	5	ŞSS 312 (1), s. 41, b. 1. 4 Ekim 1721 (12 Zilhicce 1133)
Tersane-i Âmire ve Sinop canibinde inşa olunacak kalyonlar ile Tophane-i Âmire'de yaptırılacak mühimmat için	2000 Samakov Kantarı	4 samakov var, her birine 40 Samakov kantarı isabet etmiştir. Toplam 160 Samakov kantarı.	5	SŞS 269, s. 49, b. 2. 3 Ekim 1722 (22 Zilhicce 1134)
Niş Kalesi için	477,5 Samakov kantarı ve 7,5 vukıyye (450 Samakov kantarı mesamir, 50 kebir ve 60 vasat küskü, 80 varya,	4 samakova 1583 kıyye mesamir, 4 küskü-i kebir, 5 küskü-i vasat, 7 varya, 24 külüng-i ferhadî ve 40	5	SŞS 269, s. 61, b. 2 ve devamı. 30 Kasım 1722 (20

[115] Vidin Kalesi üstlenmiş olduğu sorumluluk nedeniyle XVIII. yüzyılda birçok kez tamir ve onarım görmüştür. Kalede yüzyılın ilk yarısında, 1719 yılında geniş çaplı, 1716 ve 1730 yıllarında ise nispeten daha küçük çapta tamir ve onarım faaliyetleri yürütülmüştür. 1719'da kalede geniş çaplı bir tamir faaliyetinin yürütülmesi planlanmış ve bu iş için tayin edilen bina emini sorumluluğunda beş yıl süren faaliyetler neticesinde kale tamamıyla yenilenmiştir. Bu süreçte aralarında Sofya'nın bulunduğu Rumeli Eyaleti'ndeki pek çok kaza Vidin'e lojistik destek sağlamıştır. Bk. AYDIN, *Vidin Kalesi–Tuna Boyu'ndaki İnci*, s. 102–105.

[116] Sivri ve uzun demirli taşçı kazması. Bk. PARALTIR, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 948.

[117] SŞS 269, s. 63, b. 1 ve devamı.

[118] SŞS 269, s. 64, b. 1.

	300 külüng-i ferhadî ve 500 kargaburnu yaptırılması için)	kargaburnu isabet etmiştir.		Safer 1135)
Vidin Kalesi için	466,5 Samakov kantarı ve 16,5 vukıyye (17000 vukıyye mesamir, 125 varya, 125 küskü, 500 külüng, 600 kazma, 200 balta ve 2750 ahen-i yaprak yaptırılması için)	4 samakova 1360 kıyye mesamir, 5 küskü-i kebir, 5 küskü-i vasat, 40 külüng-i ferhadî, 1,5 varya, 48 kazma, 16 Macarî balta, 300 ahen-i yaprak isabet etmiştir	5	SŞS 269, s. 63, b. 1 ve devamı. 17 Aralık 1722 (8 Rebiülevvel 1135)
Tersane-i Âmire'de yeni inşa olunan kalyonlar ve sair donanma-i hümayun kalyonları için	2000 Samakov Kantarı	4 samakov var, her birine 160 Samakov kantarı isabet etmiştir. Toplam 640 Samakov kantarı.	5	SŞS 269, s. 87, b. 328 Mart 1723 (20 Cemazielahir 1135)
Tersane-i Âmire'de yeni inşa olunan kalyonlar ve sair donanma-i hümayun kalyonları için	2000 Samakov Kantarı		5	SŞS 269, s. 88, b. 1/. 26 Mart 1723 (18 Cemazielahir 1135)
Sinop canibinde inşa olunacak kalyonlar, yaptırılacak mühimmat-ı tophane ve sair umur-i mühimme için	4000 Samakov kantarı		5	SŞS 269, s. 88, b. 2 ve devamı. 26 Mart 1723 (18 Cemazielahir 1135)
İran seferleri sebebiyle gerektiğinde kullanılmak üzere Cephane-i Âmire'de mevcut bulunması için	2000 Samakov Kantarı	-	5	ŞSS 306, s. 62, b. 1. 18 Şubat 1726 (15 Cemazielahir 1138)
Vidin Kalesi için	200 kantar ahen-i ham ve 400 kantar mesamir (sekiz adedi bir vukıyye olmak üzere 200 kantar ve altı adedi bir vukıyye olmak üzere 200 kantar)	-	-	ŞSS 306, s. 64, b. 1. 19 Şubat 1726 (16 Cemazielahir 1138)
Niş Kalesi için	150 Rumî kantar ahen-i ham, 150 Rumî kantar mesamir-i mütenevvi ve 10 Rumî kantar çelik	-	-	ŞSS 306, s. 62, b. 1. 6 Mart 1726 (2 Recep 1138)
Niş ve Vidin kaleleri için	3000 Samakov kantarı	3 samakov var, her birine 60 Samakov kantarı isabet etmiştir. Toplam 180 Samakov kantar.	-	ŞSS 306, s. 63, b. 2. 24 Mart 1726 (20 Recep 1138)

Tablo incelendiğinde demir aletlerin Niş ve Vidin kaleleri için, ham demirin ise Tersane-i Âmire, Sinop Tersanesi, Tophane-i Âmire ve Cephane-i Âmire için mübayaa edildiği görülmektedir. Demir alet fiyatları aletin türüne ve ağırlığına göre değişmektedir. Demirin bir Samakov kantarı ise 5 kuruştur. Bu sadece demirin fiyatıdır. Zahire mübayaalarından farklı olarak demir mübayaalarında demir ve nakliye ücretleri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bir Samakov kantarı demirin Sofya'dan Tekfurdağı İskelesi'ne nakliyesi 80 akçedir.

b. Narh Fiyatları

Narh; temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına müdahale edilerek, fiyatların belirli sınırları aşmasının önlenmesi için uygulanan resmi tavan fiyatıdır.[119] İslâm iktisat anlayışı içerisindeki tartışmalı durumuna rağmen, Osmanlı Devleti tarafından uzun yıllar uygulanmıştır. Osmanlıların narhın uygulanmasındaki temel kaynağı, İslâm iktisadının eksik rekabet şartlarında fiyatlara müdahale edilebileceği ilkesi olmuştur.[120]

Osmanlı Devleti'nde olağan ve olağanüstü hallerde olmak üzere genelde iki tür narh uygulanmıştır. Olağan hallerde verilen narhlar, ilk kuzu kesiminin yapılacağı günden (rûz-ı hızır) birkaç gün önce ete, ilk ve sonbaharda süt ve mamullerine, mevsimlere göre sebze ve meyvelere verilmiştir. Ayrıca ramazan ayının bolluk içerisinde geçmesi için şaban ayında da fiyat tespiti yapılmıştır. Olağanüstü hallerde verilen narhlar ise savaş, kıtlık, nüfus artışı ve paranın değer kaybetmesine bağlı olarak verilmiştir.[121]

Narhın tespit ve tanziminden birinci derecede kadılar sorumludur. Ancak kadı narh tespitini, fiyatı belirlenecek malın üretim ve satışını yapan esnafın şeyhi, kethüdası ve yiğit başısı; ehl-i vukuf, nizam ustaları ve bî-garez müsliminle birlikte yapmıştır. Fiyat tespiti yapılırken hem üretici hem de tüketiciyi memnun edecek bir yöntem izlenmiştir. Maliyet belirlendikten sonra genellikle %10 oranında bir kâr konulmuş, ancak bu oran %20 ve üstüne de çıkabilmiştir. Narh tespiti yapılırken bazı

---

[119] KALLEK, "Narh", s. 387–388.
[120] TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan)*, İstanbul 1987, C. 43, s. 121.
[121] ÖZTÜRK, Temel, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, s. 862–863.

narh defterlerinde getirici (toptancı) ve oturucu-mukim (perakendeci) için ayrı ayrı fiyatlar belirlenmiştir.[122] Esnafın narh fiyatları üzerinden satış yapıp yapmadığı ve üretilen malın kalitesinin denetimi ise kadının yardımcısı olan muhtesib tarafından kontrol edilmiştir.[123]

Narh listeleri genellikle ait oldukları şehirlerin şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir. Sofya'ya ait narh listeleri de Sofya şer'iyye sicilleri içerisinde yer almıştır. Ancak sicillerde sadece iki adet narh listesi tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 312 (7) numaralı sicilde yer almaktadır. Bu narh listesinin tarihi 19 Kasım 1744 (13 Şevval 1157)'tür. Narh listesinin başında; *"1157 senesi Rûz-ı Kasım'ın on üçüncü ve mâh-ı şevvalin on üçüncü çehârşenbe günü verilen cümle marifetiyle narhtır"* ifadesi yer almaktadır.[124] 311 (1) numaralı sicilde yer alan ikinci listenin başında ise; *sene-i merkum kasımında verilen narh* ifadesi yer almış, narh tarihi olarak da 25 Kasım 1749 (14 Zilhicce 1162) gösterilmiştir.[125] 312 (7) ve 311 (1) numaralı sicillerde kayıtlı narh listelerinde yer alan ürünler ve fiyatları tablo tablo 5.5'de gösterilmiştir.[126]

Tablo 5.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Narh Fiyatları

Narh Verilen Ürünler	**Ürün Miktarı**	**Narh Tarihleri ve Fiyatlar**	
		19 Kasım 1744 (13 Şevval 1157)	**25 Kasım 1749 (14 Zilhicce 1162)**
Nân-ı aziz	180 dirhem	1	-
	160 dirhem	-	1
Nân-ı has	120 dirhem	-	1
Simit ve çörek	120 dirhem	1	1
Lahm-ı ganem	1 kıyye	10	10+2=12
Lahm-ı marya	-	-	8+1=9
Lahm-ı bakar	1 kıyye	4	6

[122] KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 15–16.
[123] KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Narh–Osmanlılarda" *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, s. 390.
[124] SŞS 312 (7), s. 2.
[125] SŞS 311 (1), s. 1.
[126] Bu narh listelerinin yanında 312 (7) numaralı defterin ilk sayfasında, bazı ürünler için farklı tarihlerde verilen narhlar kaydedilmiştir. Buna göre 20 Haziran 1744'de (9 Cemazielevvel 1157) taze peynirin bir kıyyesi 5 akçedir. 31 Ocak 1745'de (27 Zilhicce 1157) bir kıyye revgân–ı tere 30, bir kıyye revgân–ı sade 40 akçedir. 11 Mart 1745'de (7 Safer 1158) 180 dirhem nân–ı aziz ile 113 dirhem simit 1 akçedir. 29 Mart 1745'de (25 Safer 1158) lahm–ı ganemin kıyyesi 12, lahm–ı bakarın kıyyesi 6 akçedir. Bk. SŞS 312 (7), s. 1.

Şîr-i revgân/Şîr-i rugan (susam yağı)	1 kıyye	40	36
Revgân-ı zeyt	1 kıyye	40	45
Revgân-ı tere	1 kıyye	-	30
Revgân-ı sade	1 kıyye	-	36
Şem'-i revgan (mum yağı)	1 kıyye	-	24+2=26
Asel (bal)	1 kıyye	16	24
Peynir sağ?	1 kıyye	-	10
Dövülmüş peynir	1 kıyye	-	6
Tuz	1 kıyye	-	4
Dövülmüş tuz	1 kıyye	-	5
Mum	1 kıyye	24	-
Kara sabun	1 kıyye	20	20
Yerli sabun arak	1 kıyye	-	33
Sabun-ı İzmir	1 kıyye	-	Bezirgân 36
Koyun yağı	1 kıyye	12	-
Sığır yağı	1 kıyye	10	-
Razaki üzüm	1 kıyye	Bezirgân 20 Bakkal 24	-
Salkım razaki	1 kıyye	-	Bezirgân 24
Sade razaki	1 kıyye	-	Bezirgân 20 Bakkal 22
İzmir siyahı	1 kıyye	Bezirgân 11 Bakkal 14	-
Beylerce	1 kıyye	Bezirgân 11 Bakkal 14	Bezirgân 14,5 Bakkal 16
Sarıca	1 kıyye	Bezirgân 11 Bakkal 14	-
Lob incir	1 kıyye	Bezirgân 13 Bakkal 16	-
Pestil	1 kıyye	-	Bezirgân 18
Fındık	1 kıyye	Bezirgân 20 Bakkal 24	Bezirgân 20
Harrub (keçiboynuzu adı verilen bir tür yemiş)	1 kıyye	Bezirgân 11 Bakkal 14	-
Pirinç	1 kıyye	11	16
Nohut	1 kıyye	11	Bezirgân 10
Mercimek	1 kıyye	-	6+2
Bakla	1 kıyye	-	6
Böğürlce	1 kıyye	-	8
Nişasta	1 kıyye	24	-
Çıra	1 kıyye	-	3
Katran	1 kıyye	-	8

Tabloda görüldüğü üzere narh listelerinin başında halkın temel tüketim maddeleri olan ekmek ve et yer almaktadır. Nân-ı aziz ve nân-ı has olmak üzere iki çeşit ekmek için narh verilmiştir. 19 Kasım 1744'te 1 akçe olan ekmek, 25 Kasım 1749'da yine 1 akçedir. Aradan geçen beş yılda ekmeğin fiyatı değişmemişse de gramajı 20 dirhem düşmüştür. 25 Kasım 1749'da 160 dirhem nân-ı aziz 1 akçe iken, 120 dirhem nân-ı has da bir akçedir.

İki tür hayvandan elde edilen üç çeşit et için fiyat tespitinin yapıldığı görülmektedir. Bir kıyye koyun etinin (lahm-ı ganem) değeri 19 Kasım 1744'te 10 akçe, 29 Mart 1745 ve 25 Kasım 1749'da 12 akçe olarak belirlenmiştir. Bir kıyye sığır eti (lahm-ı bakar) ise 19 Kasım 1744'te 4 akçe, 25 Kasım 1749'da 6 akçedir. Aradan geçen beş yılda et fiyatlarında iki akçelik bir artış gerçekleşmiştir. Bir başka et ise Rumeli bölgesinde yetiştirilen marya koyununun eti (lahm-ı marya)dir. 25 Kasım 1749'da lahm-ı maryanın bir kıyyesi 9 akçedir. 25 Kasım 1749'daki et fiyatları dikkate alındığında en pahalı etin 12 akçe ile lahm-ı ganem, en ucuz etin ise 6 akçe ile lahm-ı bakar olduğu görülmektedir. Bu tarihte bir kıyye koyun eti ile bir kıyye sığır eti arasında altı akçelik bir fark vardır.

Narh tespiti yapılan diğer önemli tüketim maddeleri ise yağ ve tahıllardır. 25 Kasım 1749'daki yağ fiyatlarına bakıldığında en pahalı yağ çeşidinin zeytinyağı (revgân-ı zeyt), en ucuzunun ise mum yağı (şem'-i revgan) olduğu görülmektedir. Yine 25 Kasım 1749'daki tahıl fiyatlarına bakıldığında 16 akçe ile pirincin ilk sırada yer aldığı görülmektedir.[127] Nohudun bezirgândaki fiyatı 10 akçedir. Mercimek ve böğürce 8 akçe, bakla ise 6 akçedir.

Beylerce ve sarıca isimli ürünlerden beylerce üzüm, sarıca ise incir çeşididir. Buna göre beş çeşit üzüm, iki çeşit incir için narh tespiti yapılmıştır.

Dikkat çeken bir başka husus da bazı ürünlerde bezirgân ve bakkallar için ayrı ayrı fiyat tespiti yapılmasıdır. Bu durum, Kütükoğlu'nun bahsettiği, toptancı ve perakendeciler için farklı fiyat tespitlerinin yapıldığı bilgisinin Sofya için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bezirgân ve bakkal fiyatları arasında genellikle 2-3 akçelik bir fark vardır.

c. Tayinat Fiyatları

Osmanlı döneminde, resmi işler için başkent İstanbul'a gelen yabancı ülke elçilerinin Osmanlı topraklarına girdikleri andan itibaren yol boyunca uğradıkları

[127] XVI. yüzyıl seyyahları Sofya şehrinin kurulu olduğu düzlükte pirinç tarımının yapıldığından bahsetmişlerdir. XVII. yüzyılın başlarına ait şer'iyye sicilleri de Sofya civarında pirinç ekildiğini göstermektedir. Pirinç tarımı Iskar Nehri kenarındaki sulak alanlarda yapılmış olmalıdır. Bk. İŞİRKOV, *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, s. 8.

yerlerdeki masrafları devlet tarafından karşılanmıştır.[128] Tayinat sistemi olarak adlandırılan bu usule göre yabancı elçilerin günlük yiyecek-içecek masrafları ile kira vb. masrafları Osmanlı hazinesinden ödenmiştir. Tayinatlar; yabancı elçinin Osmanlı topraklarına dâhil olduğu andan Osmanlı başkentine ulaşıncaya kadar verilen yol bahası, elçinin İstanbul'a gelişinden itibaren ilk altı ay içerisinde verilen tayinat bahası ve elçinin mobilya ve tekstil ihtiyaçları için verilen mefruşat bahası şeklinde üçe ayrılmaktaydı.[129]

Rumeli'nin orta kolunda yer alan Sofya; Avusturya, İngiltere, Fransa ve Hollanda elçilerinin yol güzergâhı üzerinde bulunuyordu. Bu sebeple Sofya'ya uğrayan bu ülke elçilerinin ihtiyaçlarının şehir ahalisi tarafından karşılanması istenmiştir. Örneğin, 7 Ağustos 1728 (Gurre-i Muharrem 1141) tarihli fermanda Devlet-i 'Aliye'ye gelecek olan Nemçe kapı kethüdasına hudûd-ı İslâmiye'den İstanbul'a varıncaya kadar günlük tayinat ile beygir ve araba verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Nemçe kapı kethüdasına vardığı her menzilde günlük 2090 akçelik tayinat, 20 re's beygir ve 10 kıt'a araba verilmesi istenmiştir. Bunların baha ve ücretlerinin mübaşir yedinden alınacak mühürlü temessük mucibince kaza ahalisinin tekâliflerinden takas olunacağı belirtilmiştir.[130] Nemçe kapı kethüdasına verilmesi istenilen tayinat 2 Haziran 1729 (5 Zilkade 1141) tarihli tayinat defterine tafsilatı ile kaydedilmiştir. Tayinat defterinde yiyecek-içeceklerin miktar ve fiyatları da yazılmıştır.[131]

Yabancı devlet elçilerine verilecek yiyecek ve içeceklerin fiyatlarının şehirdeki rayiç fiyatlar üzerinden hesaplandığı bilinmektedir.[132] Dolayısıyla tayinat listelerindeki fiyatlar ile narh listelerindeki fiyatların aynı olması gerekmektedir. Nemçe kapı kethüdasına verilen yiyecek ve içeceklerin kaydedildiği tayinat defteri ile aynı tarihli bir narh defterinin olmaması nedeniyle bir karşılaştırma yapmak

---

[128] İPŞİRLİ, Mehmet, "Elçi", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 9.
[129] TOPAKTAŞ, Hacer, "Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2015, C. 10, S. 1, s. 37.
[130] SŞS 309, s. 51, b. 2 ve devamı.
[131] Defterin başında, asitane tarafından gelen suret–i defterde olan zehairin kifayet etmediği, gereği kadar zamm ve ilhak olunmasının ferman buyurulduğu, Niş muhafızı vezir Abdullah Paşa'nın da lüzumu kadar zamm ve ilhak eylediği yazılıdır. Bk. SŞS 309, s. 51, b. 2.
[132] Bu konu ile ilgili olarak bazı belgelerde geçen ifadeler şu şekildedir: *"...her hanginizin taht–ı kazâsına varıp dâhil olur ise narh–ı cârî üzere malzemelerin verip..."* Bk. SŞS 269, s. 45, b. 3; *"...iktizâ eden zad ü zevadları rızalarıyla satanlardan narh–ı rûzî üzere akçeleriyle aldırılıp..."* Bk. SŞS 312 (7), s. 22, b. 1 ve devamı.

mümkün olmamıştır. Ancak bir fikir vermesi bakımından söz konusu tayinat defterindeki ürünler ve fiyatlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.6: Nemçe Kapı Kethüdasının 2 Haziran 1729 (5 Zilkade 1141) Tarihli Tayinat Defteri

Yiyecek-İçecek Türleri	Miktar	Fiyat (akçe)	Toplam Tutar (akçe)
Nân	50 adet	1	50
Lahm-ı sığır	15 kıyye	4	60
Lahm-ı ganem	10 kıyye	12	120
Balık	5 kıyye	24	120
Tavuk	5 cenah	12	60
Tavuk Mısırî	2	30	60
Kaz	1 cenah	30	30
Ördek	2 cenah	30	60
Revgân-ı sade	3 kıyye	40	120
Tuz	2 kıyye	4	8
Asel-i musaffâ	2 kıyye	15	30
Revgân-ı zeyt	2 kıyye	30	60
Peynir	3 kıyye	24	72
Yumurta	100 (adet)	0,5	50
Kahve	1,5 kıyye	240	360
Şeker	2 kıyye	120	240
Sirke	5 kıyye	3	15
Leheb Limon	1 kıyye	60	60
Limon	20 (adet)	1,5	30
Soğan	10 kıyye	3	30
Sarımsak	3 kıyye	3	9
Sabun	2 kıyye	30	60
Şem'-i asel	1 kıyye	120	120
Şem'-i revgân	4 kıyye	30	120
Pirinç	10 kıyye	10	100
Hamr	100 kıyye	12	1200
Arak	12 kıyye	24	288
Nohut	5 kıyye	5	25
Mercimek	3 kıyye	3	9
Badem	1 kıyye	60	60
Tarçm	10 dirhem	3	30
Karanfil	15 dirhem	4	60
Zafran	4 dirhem	3	12
Büber	60 dirhem	0,5	30
Zencefil	20 dirhem	1	20
Süt	6 kıyye	6	32
Yoğurt	4 kıyye	6	24
Sebzevat	15 kıyye	3	45
Araba	25 adet	60	1500
			Toplam 5413 akçe

Tabloda narh listelerinde yer almayan tavuk ve balık gibi beyaz etli hayvanlar; yoğurt, süt ve yumurta gibi ürünler; tarçın, karanfil, zafran ve biber gibi

baharatlar dikkat çekmektedir. Ayrıca rakı ve şarabın da listede yer aldığı görülmektedir.

d. Tereke Fiyatları

Vefat eden bir şahsın mal varlığının kaydedildiği terekeler, sahibinin sosyal, ekonomik ve kültürel durumları hakkında teferruatlı bilgiler ihtiva etmektedir. Terekelerden vefat edenin kişinin hayatta iken sahip olduğu ev, bağ, bahçe ve çiftlik gibi gayrimenkul mallar ile tarım aletleri, üretime yönelik araç-gereçler ve gündelik hayata ilişkin eşyalar gibi menkul malları hakkında önemli bilgiler elde edilmektedir.[133]

Terekelere kayıtlı menkul ve gayr-i menkullerin yanına fiyatlarının da yazılması, terekeleri fiyat araştırmaları için önemli bir kaynak haline getirmiştir. Ancak, bazı araştırmacılar tereke defterlerindeki fiyatların aldatıcı olabileceğini, bu nedenle ihtiyatla kullanılması gerektiğini söylemiştir.[134] Terekede yer alan eşyaların gerçek değerinin üstünde veya altında bir fiyat ile deftere kaydedilmiş olma ihtimalinden bahsetmişlerdir. Örneğin Necdet Sakaoğlu, kadının göz koyduğu kıymetli bir kaftan için *"ehven bir şey, güve yemiş!"* diyerek düşük bir bedel belirleyebileceği gibi resm-i kısmeti yüksek tutmak için önemsiz bazı eşyaların fiyatlarını olması gerekenden çok daha yüksek gösterebileceğini söylemiştir.[135] Buna karşın bazı araştırmacılar da tereke defterlerindeki fiyatları, diğer terekelerdeki fiyatlar ve narh listeleri ile mukayese ederek daha güvenilir sonuçlar elde edilebileceğini iddia etmişlerdir. Nitekim Mustafa Öztürk, Ankara şer'iyye sicillerine kayıtlı terekelerdeki altın paralar ve bazı yiyeceklerin fiyatlarını, yine sicillerde yer alan sikke fermanlarındaki ve narh listelerindeki fiyatlar ile karşılaştırarak, kadıların resmi fiyata tabi malların fiyatlarında herhangi bir değişiklik yapmadıklarını tespit etmiştir. Narh fiyatları ile tereke fiyatları arasındaki farklılıkların ise malın niteliğinden veya terekeyi yazan kâtibin nitelik ve fiyat anlayışından kaynaklandığını, hiçbir resmi kurala bağlı olmayan ev eşyası (yatak, yorgan, halı, kilim, şamdan, mangal, kitap, tüfenk vs.) fiyatlarının ise serbest fiyatlar olduğunu

---

[133] BARKAN, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545–1659)", s. 1.
[134] CEZAR, Yavuz, "Bir Âyanın Muhallefatı–Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin", *Belleten*, Ankara 1977, C. XLI, S. 161, s. 66–67.
[135] SAKAOĞLU, Necdet, "Yerel Tarih Yazımı İçin Görüşler", *Kent Tarihçiliği–Kent Tarihleri Atölyesi 5–6 Mart 1994*, İstanbul 1994, s. 137.

belirtmiştir. Tereke fiyatlarını, resmi rayiç fiyatlarını içeren güvenilir fiyatlar olarak nitelendirmiştir.[136]

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Sofya sicillerinde yer alan terekelerdeki ev, dükkân, hayvan, hububat ve gıda maddeleri fiyatları aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

i. Ev Fiyatları

Vefat eden kişinin terekesine, varsa genellikle evinin yazılması ile başlanmıştır. Terekelerde sadece evin hangi mahallede bulunduğu ve fiyatı kaydedilmiştir. Evin müştemilatı, etrafında kimlerin oturduğu, umumi ve özel yollara göre konumu gibi bilgilere yer verilmemiştir. Bu nedenle terekelerdeki evlerin fiyatlarını birbirleri ile kıyaslamak, yine etrafı ve müştemilatı tanıtılarak serbest piyasada satışı yapılan evlerin fiyatları ile karşılaştırmak oldukça güçtür.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya sicillerine kayıtlı 31 adet terekede vefat eden kişinin evinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak terekelerden birinde vefat eden kişinin iki evi olduğu için ev sayısı 32'dir. Aşağıdaki tabloda bu evlerin vefat eden sahiplerinin ismi, hangi mahallede bulunduğu ve fiyatları gösterilmiştir.

Tablo 5.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Ev Fiyatları

Sıra No	Vefat Eden Sahibi	Mahallesi	Fiyatı[137] (Akçe / Kuruş)	Kaynak
1.	Ayşe bint-i Şaban	El-Hâcc İsmail	8640 / 72	SŞS 20 a, s. 44, b. 3. 19 Şubat 1728 (8 Recep 1140)
2.	Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa ibn-i Mehmet Efendi	Tahıl Bazarı	24000 / 200	SŞS 309, s. 82, b. 2. 24 Ekim 1728 (20 Rebiülevvel 1141)
3.	Pazarbaşızâde Mustafa Ağa ibn-i İbrahim	Kara Danişmend	24000 / 200	SŞS 309, s. 84, b. 1. 26 Kasım 1728 (23 Rebiülahir 1141)
4.	Mustafa ibn-i Abdullah	Alaca Mescid	2880 / 24	SŞS 309, s. 93, b. 1. 7 Aralık 1728 (5 Cemazielevvel 1141)
5.	İbrahim ibn-i Osman	Yazıcızâde	24000 / 200	SŞS 309, s. 88, b. 1/ 17 Aralık 1728 (15

[136] ÖZTÜRK, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", s. 847–848.
[137] Tablodaki evlerin değeri bir tanesi dışında akçe olarak yazılmıştır (SŞS 309, s. 95, b. 3). Akçe olarak yazılan fiyat, 120 akçe bir kuruş hesabı ile kuruşa çevrilmiştir.

				Cemazielevvel 114)
6.	El-Hâcc Mehmet Efendi ibn-i el-Hâcc Ahmet	Yazıcızâde	60000 / 500	SŞS 309, s. 95, b. 3. 26 Aralık 1728 (24 Cemazielevvel 1141)
7.	Boyacı Ahmet Çelebi ibn-i Abdullah	Mansur Hoca	24000 / 200	SŞS 312 (3), s. 40, b. 2. 20 Ocak 1731 (11 Recep 1143)
8.	Papaz Yoan veled-i Todor	Kaloyan	2400 / 20	SŞS 312 (3), s. 48, b. 4. 14 Şubat 1731 (6 Şaban 1143)
9.	Saraç İbrahim Çelebi	El-Hâcc İsmail	4500 / 37,5	SŞS 312 (3), s. 5, b. 2. 27 Şubat 1731 (19 Şaban 1143)
10.	Neslihan bint-i Abdullah	Şuca Fakih	24000 / 200	SŞS 312 (3), s. 26, b. 5. 1 Haziran 1731 (25 Zilkade 1143)
11.	Ayşe Hatun	Şeyh	6000 / 50	SŞS 312 (3), s. 34, b. 3. 19 Ağustos 1731 (15 Safer 1144)
12.	Emine bint-i Abdullah	Kara Şahin	3600 / 30	SŞS 312 (3), s. 14, b. 1. 25 Safer 1144/29 Ağustos 1731
13.	Berber el-Hâcc Mehmet ibn-i Ali	Saruhan Bey	9600 / 80	SŞS 312 (3), s. 18, b. 3. 16 Eylül 1731 (14 Rebiülevvel 1144)
14.	Muytaf Ömer Beşe	Gül Camii	4800 / 40	SŞS 312 (3), s. 11, b. 2. 17 Eylül 1731 (15 Rebiülevvel 1144)
15.	Ahmet Ağa	Şuca Fakih	14400 / 120	SŞS 312 (3), s. 3, b. 1. 22 Eylül 1731 (20 Rebiülevvel 1144)
16.	Zülfikar ibn-i Mehmet	Has Biga	4000 / 33.3	SŞS 312 (3), s. 46, b. 1. 23 Ekim 1731 (21 Rebiülahir 1144)
17.	Hüseyin ibn-i Mustafa	Karagöz Bey	6000 / 50	SŞS 312 (3), s. 37, b. 2. 1 Kasım 1731 (Gurre-i Cemazielevvel 1144)
18.	Seyyid Mustafa ibn-i Seyyid Ahmet	El-Hâcc İsmail	24000 / 200	SŞS 312 (3), s. 38, b. 3. 8 Kasım 1731 (8 Cemazielevvel 1144)
19.	Mustafa Ağa ibn-i Abdullah	Mansur Hoca	30000 / 250	SŞS 20, s. 31, b. 3. 26 Ekim 1738 (12 Recep 1151)
20.	Ayşe bint-i Mustafa	Yazıcızâde	2000 / 16,6	SŞS 312 (5), s. 2, b. 1. 1 Ağustos 1739 (25 Rebiülahir 1152)
21.	Ivaz Bey	Kız Kasım	6360 / 53	SŞS 312 (5), s. 5, b. 1. 18 Ağustos 1739 (13 Cemazielevvel 1152)
22.	Sabuncu Murat Beşe	Mansur hoca	3000 / 25	SŞS 312 (5), s. 6, b. 2. 25 Ağustos 1739 (20 Cemazielevvel 1152)
23.	Saraç el-Hâcc Hasan	Yazıcızâde	30000 / 250	SŞS 312 (5), s. 9, b. 1. 16 Eylül 1739 (12 Cemazielahir 1152)
24.	Fatma bint-i Veli	Mansur Hoca	3720 / 31	SŞS 312 (5), s. 10, b. 4. 19 Eylül 1739 (15 Cemazielahir 1152)
25.	Mehmet ibn-i Ahmet	Şeyh	3600 / 30	SŞS 17, s. 12, b. 1. 15 Temmuz 1750 (10 Şaban 1163)
26.	Mütesellim-i sâbık Silahtar Seyyid	Şuca Fakih	150000 / 1250	SŞS 17, s. 15, b. 1. 10 Ağustos 1750 (7 Ramazan

	Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa			1163)
27.	Hüseyin Efendi ibn-i el-Hâcc Mustafa Efendi	Kara Danişmend	36000 / 300	SŞS 17, s. 40, b. 1 16 Ekim 1750 (15 Zilkade 1163)
28.	Demirci el-Hâcc Halil ibn-i Hasan ibn-i Memiş Ağa	El-Hâcc İsmail	28800 / 240	SŞS 17, s. 23, b. 1. 21 Kasım 1750 (21 Zilhicce 1163)
29.	El-Hâcc Mustafa ibn-i Abdullah ibn-i Abdurrahman	Mansur Hoca	36000 / 300	SŞS 17, s. 45, b. 1. 5 Şubat 1751 (9 Rebiülevvel 1164)
30.	Keçeci Beyo veled-i İzlatan	Gül Camii	51600 / 430	SŞS 17, s. 37, b. 2. 1 Nisan 1751 (5 Cemazielevvel 1164)
31.	Süleyman ibn-i Şaban	Karagöz Bey	15600 / 130	SŞS 17, s. 46, b. 2. 27 Nisan 1751 (Gurre-i Cemazielahir 1164)
		Karagöz Bey	5400 / 45	

Tablolaya göre fiyatı en yüksek ev, Müteselim Silahtar Seyyid Mehmet Ağa'nın 10 Ağustos 1750 tarihli terekesinde kayıtlıdır. Şuca Fakih Mahallesi'ndeki bu eve 1250 kuruş (150000 akçe) baha biçilmiştir. Silahtar Seyyid Mehmet Ağa'nın toplam tereke tutarının 11627,125 kuruş (on üç yük doksan beş bin iki yüz altmış bir akçe) yaptığına bakılacak olursa evin fiyatı toplam terekenin %10,75'ine tekabül etmektedir. Fiyatı en düşük ev Ayşe bint-i Mustafa isimli kadının 1 Ağustos 1739 tarihli terekesinde kayıtlıdır. Yazıcızâde Mahallesi'ndeki bu evin fiyatı ise 2000 akçe (16,6 kuruş) olarak belirlenmiştir. Ayşe'nin toplam tereke tutarı 9024 akçe (75,2 kuruş)'dir. Buna göre ev fiyatının toplam tereke içindeki orana %22,16'ya tekabül etmektedir.

Tabloya göre terekelerde kayıtlı 32 evin ortalama değeri 21028,125 akçe yapmaktadır. 10 ev 4999 akçenin altında, altı ev 5000–9999 akçe arasında, iki ev 10000–19999 akçe arasında, 11 ev 20000–49999 akçe arasında ve üç ev 50000 akçe üzerinde bir değere sahiptir.[138] 20000 akçe ve üzerinde bir değere sahip olan 14 evden üçü Yazıcızâde, üçü Mansur Hoca, ikişer tanesi Şuca Fakih, Kara Danişmend

[138] 1671–1678 yılları arasında 81 terekedeki ev fiyatlarının ortalama değeri ise 8344 akçe olarak hesaplanmıştır. Bu yıllar arasında en düşük ev fiyatı 210 akçe, en yüksek ev fiyatı 40000 akçedir. 81 evin 42'sinin değeri 5000 akçenin altındadır. 18 ev 5000–9999 akçe, 11 ev 10000–19999 akçe, 10 ev ise 20000–40000 akçe arasında değere sahiptir. Bk. ÇAKIR, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671–1678 Sofya Örneği", s. 52.

ve El-Hâcc İsmail, birer tanesi de Gül Camii ve Tahıl Bazarı mahallelerinde yer almaktadır.[139]

ii. Dükkân Fiyatları

Terekelerde dükkânların bulunduğu yer, fiyatı ve kullanım amaçları yazılmıştır. Bazı dükkânların bir bâb, iki bâb şeklinde kapı sayıları da belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda 12 terekede kayıtlı dükkânların sahipleri, mevkii, fiyatı ve kullanım amaçlarına yer verilmiştir.

Tablo 5.8: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Dükkân Fiyatları

Sıra No	Vefat Eden Sahibi	Dükkânının Bulunduğu Yer	Kullanım amacı ve Özellikleri	Fiyatı[140] (Akçe / Kuruş)	Kaynak
1.	Ayşe bint-i Şaban	Kazancılar Sûku	Berber dükkânı	9960 / 83	SŞS 20 a, s. 44, b. 3. 19 Şubat 1728 (8 Recep 1140)
2.	Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa ibn-i Mehmet Efendi	-	Berber dükkânı	3600 / 30	SŞS 309, s. 82, b. 2. 24 Ekim 1728 (20 Rebiülevvel 1141)
			Çulcu dükkânı	1200 / 10	
			Semerci dükkânı	4800 40	
			Boyacı dükkânı maa alât	24000 / 200	
			دولیانده dükkânı 1 bâb	1800 / 15	
3.	Mustafa ibn-i Abdullah	İçeri Çarşı Sûku	1 bâb	24000 / 200	SŞS 309, s. 83, b. 1. 27 Ekim 1728 (23 Rebiülevvel 1141)
4.	Muytaf Ömer Beşe	-	2 adet Muytaf dükkânı	3000 / 25	SŞS 312 (3), s. 11, b. 2. 17 Eylül 1731 (15 Rebiülevvel 1144)
5.	Neslihan bint-i Abdullah	Pirinççiler Sûku	-	12000 / 100	SŞS 312 (3), s. 26, b. 5. 1 Haziran 1731 (25 Zilkade 1143)

[139] 1671–1678 yılları arasında 40000 akçe değere sahip evlerin Kara Şahin, Şüca Fakih (yazar bu mahallenin ismini Şecai Fakih olarak okumuştur), Tahıl Bazarı ve Muhtesibzâde mahallelerinde yer aldığı belirtilmiştir. Bk. ÇAKIR, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671–1678 Sofya Örneği", s. 52.

[140] Tablodaki dükkânların fiyatı bir tanesi dışında akçe olarak yazılmıştır (SŞS 309, s. 83, b. 1). Akçe olarak yazılan fiyat, 120 akçe bir kuruş hesabı ile kuruşa çevrilmiştir.

6.	Boyacı Ahmet Çelebi ibn-i Abdullah	Boyacılar Sûku	Dükkân maa alât	35400 / 295	SŞS 312 (3), s. 40, b. 2. 20 Ocak 1731 (11 Recep 1143)
		-	دولیانده dükkânı	2400 / 20	
7.	Şerife Safiye bint-i Seyyid el-Hâcc Mustafa	Tuz Pazarı Sûku	-	1200 / 10	SŞS 312 (5), s. 16, b. 1. 20 Ocak 1740 (20 Şevval 1152)
8.	Mütesellim-i sâbık Silahtar Seyyid Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa	Pirinççiler Sûku	Çörekçi fırını	33600 / 280	SŞS 17, s. 15, b. 1. 10 Ağustos 1750 (7 Ramazan 1163)
9.	Demirci el-Hâcc Halil ibn-i Hasan ibn-i Memiş Ağa	Sungurlar Sûku	3 bâb	48120 / 401	SŞS 17, s. 23, b. 1. 21 Kasım 1750 (21 Zilhicce 1163)
		Sungurlar Sûku	1 bâb	12000 / 100	
10.	El-Hâcc Mehmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi ibn-i Halil Efendi	İçeri Çarşı Sûku	3 bâb	12000 / 100	SŞS 17, s. 25, b. 2. 31 Aralık 1750 (2 Safer 1164)
		İçeri Çarşı Sûku	1 bâb	24000 / 200	
		Arasta ittisâlinde	1 bâb	12000 / 100	
11.	Yazıcızâde Mahallesi imamı ve mahkeme kâtibi Mustafa Efendi ibn-i Ahmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi	Kuru Çeşme Sûku	-	16800 / 140	SŞS 17, s. 28, b. 1. 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164)
12.	El-Hâcc Mustafa ibn-i Abdullah ibn-i Abdurrahman	Arasta	Kebîr dükkân 1 bâb	1800 / 15	SŞS 17, s. 45, b. 1. 5 Şubat 1751 (9 Rebiülevvel 1164)
		Arasta	1 bâb	9000 / 75	
		Arasta	1 bâb	9000 / 75	

Tablo incelendiğinde bazı terekelerde birden fazla dükkânın kayıtlı olduğu görülmektedir. Buna göre 12 terekede 22 dükkân kayıtlıdır. En fazla dükkânı olan tereke sahibi Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa ibn-i Mehmet Efendi'dir. Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa'nın 24 Ekim 1728 tarihli terekesine göre beş adet dükkânı bulunmaktaydı. El-Hâcc Mehmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi ve El-Hâcc Mustafa ibn-i Abdullah'ın ise üçer tane dükkânı vardı.

En yüksek fiyatlı dükkân, Demirci el-Hâcc Halil ibn-i Hasan'ın terekesinde yer almaktadır. Demirci el-Hâcc Halil'in 21 Kasım 1750 tarihli terekesinde 2 adet dükkân kayıtlıdır. Sungurlar Sûku'nda yer alan dükkânlardan ilki üç bâb olup fiyatı 48120 akçe (401 kuruş), bir bâb olan diğer dükkân ise 12000 akçe (100 kuruş)'dir.

En düşük fiyatlı dükkân ise Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa ibn-i Mehmet Efendi'ni terekesinde yer almaktadır. 24 Ekim 1728 tarihli terekesinde beş adet dükkânı olduğu belirtilen Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa'nın çulcu dükkânın fiyatı 1200 akçe (10 kuruş)'dir.[141]

iii. Hayvan Fiyatları

Osmanlı Devleti'nde hayvancılık çoğunlukla konar-göçerler ve köylerde yaşayan reaya tarafından yapılmaktaydı. Bununla birlikte şehirlerde yaşayan bazı ailelerin de genellikle kendi ihtiyaçlarına yönelik küçük çaplı hayvancılık yaptıkları bilinmektedir.[142] Şehirli ailelerin evlerinin müştemilatı arasında yer alan ahır ve samanlık, yine şehirde sakin iken vefat eden kişilerin terekelerinde kayıtlı hayvanlar bu durumu ispatlamaktadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da hayvan türleri ve fiyatları hakkındaki bilgiler genellikle terekelerden elde edilmektedir. Terekelerde adı geçen hayvanlar ve fiyatları ek 1.3'deki tabloda gösterilmiştir. Buna göre taşımacılık ve ziraatta kullanılan karasığır ineği, karasığır öküzü ve camuş fiyatları; besicilik amacı ile beslenen su sığırı ineği, inek, tosun ve dana fiyatlarından daha yüksektir. Karasığır ineği fiyatları 600–1320 akçe arasında, karasığır tosunu fiyatları 870–2160 akçe arasında değişmektedir. 1 çift karasığır öküzünün fiyatı ise 4230 akçeye kadar çıkmaktadır. Camuş fiyatları 900 akçe ile 1500 akçe arasındadır. İnek, tosun ve dana fiyatları ise nispeten daha düşüktür. İnek fiyatları 240–750 akçe, tosun fiyatları 360–720 akçe ve dana fiyatları 120–360 akçe arasındadır.

Terekelerde ismi geçen tek küçükbaş hayvan koyun (ganem)'dur. Koyun fiyatları yıllara ve koyunun özelliklerine göre değişmiştir. Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden Pazarbaşızâde Mustafa Ağa ibn-i İbrahim'in 26 Kasım 1728 (23 Rebiülahir 1141) tarihli terekesinde kayıtlı 18 koyuna 990 akçe değer biçilmiştir. Bu durumda koyunun tanesi 55 akçedir.[143] Boduyani Köyü sakinlerinden İsteman veled-i Nikola'nın 12 Haziran 1750 (7 Recep 1163) tarihli terekesinde, 20 sağmal koyun her biri 150 akçeden toplam 3000 akçe, 20 kısır koyun her biri 90 akçeden

[141] SŞS 309, s. 82, b. 2.
[142] TABAKOĞLU, *Türk İktisat Tarihi*, s. 242–243.
[143] SŞS 309, s. 84, b. 1.

1800 akçedir.[144] Bu durumda terekelere göre koyun fiyatları 1728–1750 arasındaki dönemde yaklaşık üç kat artmıştır.

Hayvan fiyatları ile ilgili önemli veriler sunan terekelerin bu konuda bazı sınırlılıkları vardır. Canlı hayvan piyasalarında fiyatlar; hayvanın cinsi, yaşı, ağırlığı, kullanım amacı, hayvan sayısı ve yem maliyeti gibi birçok etkene bağlı olarak değişirken terekelerde hayvanların sadece türünden bahsedilmiştir. Yine bazı terekelerde hayvanların yavrusu, koşum takımı ve arabası birlikte yazılarak topyekûn bir değer biçilmiştir. Bu nedenle terekelerden yola çıkarak hayvan fiyatları ile ilgili bir standart belirlemek pek mümkün olmamaktadır.

iv. Hububat ve Gıda Maddeleri Fiyatları

Terekelerde adı geçen hububat türleri ve bunların fiyatları hakkında değerlendirme yapılmadan önce hububat fiyatlarına etki eden bazı unsurlardan bahsedilmelidir. Hububat fiyatlarının artıp eksilmesinde enflasyonun yanı sıra mevsim şartlarının büyük bir etkisi vardır. İlkel yöntemler ile tarımın yapıldığı bir zamanda veya bölgede kurak geçen bir seneden sonra buğday ve arpa fiyatlarının tavan yapması, bereketli geçen bir seneden sonra ise düşmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim 27 Ocak 1750 (18 Safer 1163) tarihli fermanda, Sofya Kazası'nda hayvanlara hastalık bulaştığı için reayanın ellerindeki hayvanların çoğunun öldüğünden ve harman zamanı çok fazla yağış olduğu için mahsulün üçte birinin zayi' olup reayanın kendi yiyeceklerini daha başka yerlerden tedarik ettiklerinden bahsedilmiştir.[145] Dolayısıyla mahsulün üçte birinin zarar görüp halkın ihtiyaçlarını başka bölgelerden temin etmek zorunda kaldığı Sofya'da söz konusu dönemde hububat fiyatlarının olması gerekenden yüksek bir düzeyde seyrettiği düşünülmektedir.

Doğa olaylarının yanı sıra savaş zamanlarında yaşanan arz talep ilişkisindeki dengesizlik de hububat fiyatlarında ciddi artışların yaşanmasına neden olmuştur. Her ne kadar devlet mübayaa ile kendi belirlediği fiyatlar üzerinden alım yapsa da serbest piyasada fiyatlar oldukça yükselmiştir. 8–17 Ağustos 1718 (Evâsıt-ı Ramazan 1130) tarihli belgeye göre; İsmail, Halil ve Ebubekir isimli kişiler Osmanlı ordusu Sofya

[144] SŞS 17, s. 9, b. 1.
[145] SŞS 311 (1), s. 38, b. 1.

sahrasındayken, Sofya menziline satmak için arpa getiren Sofya'da sakin arpacı taifesinden Mehmet, Ahmet ve Mustafa isimli yeniçeriler ile arpanın kilesi sekiz kuruştan anlaşmışlardır.[146] Taraflar arasında fiyat ile ilgili sonradan bir anlaşmazlık yaşansa da bir kile arpa için bahsedilen sekiz kuruşun XVIII. yüzyılın ilk yarısında görülen en yüksek arpa fiyatlarından biri olması savaşların fiyat üzerindeki etkisini göstermektedir.

Hububat fiyatlarına etki eden unsurlardan bahsedildikten sonra Sofya'da tüketilen hububat türleri ve fiyatlarının değerlendirilmesine geçilebilir. İncelenen döneme ait terekelerde kayıtlı hububat türleri ve fiyatları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.9: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Hububat Fiyatları

Sıra No	Tereke Sahibi	Hububat Türleri	Miktar	Fiyat (Akçe)	Toplam Tutar (Akçe)	Kaynak
1.	Sığırlı Köyünden Osman Sipahi	**Buğday**[147]	5,5 kile	240	1320	SŞS 309, s. 80, b. 1. 13 Eylül 1728 (8 Safer 1141)
		Buğday[148]	4,5 kile	240	1080	
		Arpa	4,5 kile	240	1080	
2.	Tahıl Bazarı Mahallesi'nden boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa ibn-i Mehmet Efendi	**Arpa**	10 kile	300	3000	SŞS 309, s. 82, b. 2. 24 Ekim 1728 (20 Rebiülevvel 1141)
		Buğday	40 kile	300	12000	
		Un	1,5 kile	360	540	
		Darı	8 kile	187,5	1500	
3.	Karagöz Bey Mahallesi'nden Hüseyin ibn-i Mustafa	**Buğday**	1,5 kile	960	1440	SŞS 312 (3), s. 37, b. 2. 1 Kasım 1731 (Gurre-i Cemazielevvel 1144)
			1 şinik[149]	240	240	
4.	-	**Pirinç**	339 kıyye	7,5	2545	SŞS 312 (3) s. 45, b. 1.[150]

[146] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 75, s. 389, b. 3.
[147] Buğdayın Doğanova Köyü mahsulü olduğu belirtilmiştir.
[148] Tereke sahibi Osman Sipahi'nin kendi mahsulü olduğu belirtilmiştir. Osman Sipahi Sığırlu Köyü'nden olduğuna göre buğday da buranın mahsulü olmalıdır.
[149] İnalcık, şinikin 0,5 kile veya 0,25 kile ağırlığmda olduğunu söylemiştir. Bk. İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 254. Bu terekede ise 1,5 kile buğdayın toplam fiyatı 1440 akçe, 1 şinik buğdayın toplam fiyatı 240 akçe olarak gösterilmiştir. Bu durumda 6 şinik 1,5 kileye, dolayısıyla 4 şinik de 1 kileye tekabül etmektedir.
[150] Bu terekenin baş kısmı eksik olduğu için tarihi ve kime ait olduğu belli değildir.

		Nohut	80 kıyye	4,5	360	
5.	Mansur Hoca Mahallesi'nden Mustafa Ağa ibn-i Abdullah	**Buğday**	0,5 kile	2400	1200	SŞS 20, s. 31, b. 3. 26 Ekim 1738 (12 Recep 1151)
6.	Ormanlu Köyünden el-Hâcc Mehmet ibn-i Ahmet	**Buğday**	7 kile	20 kuruş (2400 akçe)	140 kuruş (16800 akçe)	SŞS 312 (5), s. 8, b. 2. 8 Temmuz 1739 (Gurre-i Rebiülahir 1152)
			3 kile	20 kuruş (2400 akçe)	60 kuruş (7200 akçe)	
		Arpa	1 kile	1200	1200	
7.	Mansur Hoca Mahallesi'nden Fatma bint-i Veli	**Buğday**	3 çanak[151]	36	108	SŞS 312 (5), s. 10, b. 4. 19 Eylül 1739 (15 Cemazielahir 1152)
	Boyacı İbrahim beşe ibn-i Abdullah	**Buğday**	2,5 şinik	240	600	SŞS 312 (5), s. 11, b. 2. 2 Kasım 1739 (Selh-i Recep 1152)
		Yulaf	1 kile	600	600	
8.	Busmançe Köyünden Ağlako bint-i Belid	**Mezru' Buğday**	1 kile	2400	2400	SŞS 312 (5), s. 12, b. 1. 7 Kasım 1739 (5 Şaban 1152)
9.	Nalbant Derviş Ali	**Buğday**	5 şinik	360	1800	SŞS 312 (5), s. 14, b. 1. 23 Aralık 1739 (22 Ramazan 1152)
10.	Boduyani Köyünden İsteman veled-i Nikola	**Buğday**	1 şinik	300	300	SŞS 17, s. 9, b. 1. 12 Haziran 1750 (7 Recep 1163)
		Mezru' Buğday	2 kile	1200	2400	
		Yulaf	0,5 şinik	60	60	
		Mezru' Yulaf	1 şinik	240	240	
11.	Mütesellim-ı sabık Silahtar Seyyid Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa	**Arpa**	15 kile	600	9000	SŞS 17, s. 15, b. 1. 10 Ağustos 1750 (7 Ramazan 1163)
12.	Demirci el-Hâcc Halil ibn-i Hasan ibn-i Memiş Ağa	**Buğday ve un**	2 kile	900	1800	SŞS 17, s. 23, b. 1. 21 Kasım 1750 (11 Zilhicce 1163)
13.	Yazıcızâde Mahallesi imamı ve kâtib-i mahkeme Mustafa Efendi	**Buğday**	55 kile 25 çanak	600	33375	SŞS 17, s. 28, b. 1. 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164)
		Arpa	15 kile 3 çanak	360	5428	
		Darı	14 çanak	15	210	

[151] Kile ve şinikten küçük bir ölçü birimi olarak küsuratları ifade etmek için kullanılan çanakın ölçü birimi olmaktan ziyade ürünün satışı esnasında dikkate alınan bir değer olduğu, muhtemelen pazarda satılan ürünlerin müşteriye sunumunda ölçü olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Tuz, dugi (bir tür balık), kil ve yoğurt satışlarında kullanılan çanak hakkında net bir değer olmamakla birlikte bir çanak yoğurtun bir okka ağırlığında olduğu belirtilmiştir. Bk. TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s. 21.

	ibn-i Ahmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi	**Yulaf**	26 kile 5 çanak	300	7837	
		Yulaf	7 kile	300	2100	
	Mustafa Efendi'nin El-Hâcc Karaman Köyünde zevcesi Fatma'nın çiftliğinde olan hububatı	**Buğday**	25 kile	720	18000	
		Arpa	10 kile	480	4800	
		Yulaf	7 kile	300	2100	

Tabloya göre terekelerde en çok buğday ve arpa yer almaktadır. Buğday ve arpa fiyatları ise yıllara göre ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bir kile buğdayın fiyatı 240 akçe ile 2400, bir kile arpanın fiyatı ise 240 akçe ile 1200 akçe arasında değişmiştir. Bununla birlikte yıllara göre buğday ve arpa fiyatları arasında mantıklı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Hatta aynı yıllara ait bazı terekelerde dahi buğday ve arpa fiyatları birbirinden farklıdır. 13 Eylül 1728 (8 Safer 1141) tarihli terekede bir kile buğday 240 akçe, yine bir kile arpa da 240 akçedir.[152] Bu terekeden 40 gün sonrasına ait 24 Ekim 1728 (20 Rebiülevvel 1141) tarihli terekede ise bir kile buğdayın fiyatı 300 akçe, 1 kile arpanın fiyatı da 300 akçe olarak yazılmıştır.[153] Yakın tarihli bu iki terekedeki buğday ve arpa fiyatlarının farklılık göstermesinin yanında dikkat çeken bir diğer husus buğday ve arpa fiyatlarının aynı olmasıdır. Diğer terekelerde böyle bir durum görülmediği gibi, arpa fiyatının genellikle buğday fiyatının yarısı kadar veya yarısından bir miktar fazla olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra 1728 yılına ait bu terekelerdeki buğday ve arpa fiyatları ile önceki ve sonraki yıllara ait buğday ve arpa fiyatları arasında ciddi farklar olduğu görülmektedir. Mesela 8 Haziran 1709 (29 Rebiülevvel 1121) tarihli belgeye göre bir kile buğday 4 kuruştur.[154] Bu da 1 kuruş 120 akçe hesabına göre 480 akçe yapmaktadır. 1 Kasım 1731 (Gurre-i Cemazielevvel 1144) tarihli terekeye göre ise bir kile buğday 960 akçedir.[155] Bu durumda 1728 yılındaki bir kile buğday fiyatı, 19 yıl önceki ve üç yıl sonraki buğday fiyatından %50 daha ucuzdur. Bu nedenle terekelerdeki hububat fiyatlarına, kendi içerisinde bir tutarlılık bulunmaması sebebi ile ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

[152] SŞS 309, s. 80, b. 1.
[153] SŞS 309, s. 82, b. 2.
[154] SŞS 4, s. 42, b. 1.
[155] SŞS 312 (3), s. 37, b. 2.

Terekelerde arpa ve buğdayın yanı sıra darı, pirinç, nohut, un ve yulaf da yer almıştır. Darının bir kilesi 1728 yılına ait bir terekede 187,5 akçe, unun bir kilesi ise 360 akçedir. Kıyye ile ölçülen pirincin bir kıyyesi 7,5 akçe, nohudun bir kıyyesi ise 4,5 akçedir. Son olarak bir kile yulafın fiyatı 300 ile 600 akçe arasındadır.

Hububatın yanı sıra terekelerde yağ, peynir, zeytin, üzüm, sirke, tuz ve kahve de yer almıştır. Terekelerde kayıtlı gıda ve temizlik maddelerinin adı, miktarı ve fiyatı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.10: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Terekelere Göre Sofya'da Gıda Fiyatları

Sıra No	Tereke Sahibi	Gıda Maddeleri	Miktarı (Kıyye[156])	Fiyatı (Akçe)	Toplam Tutar (Akçe)	Sicil ve Tarihi
1.	Berber Ali Çelebi ibn-i Abdullah	**Kaya Tuzu**	2757	4	11028	SŞS 312 (5), s. 3, b. 2. 15 Ağustos 1739 (10 Cemazielevvel 1152)
2.	Seyyid Mustafa ibn-i Seyyid Ahmet	**Kahve**	21	215	4515	SŞS 312 (3), s. 38, b. 3. 8 Kasım 1731 (8 Cemazielevvel 1144)
3.	-	**Zeytin danesi**	1 fıçı		1440	SŞS 312 (3) Sayfa 45, b. 1.[157]
		Razaki üzüm	38	18	684	
4.	Sabuncu Murat Beşe	**Tuz**	20	3	60	SŞS 312 (5), s. 6, b. 2. 25 Ağustos 1739 (20 Cemazielevvel 1152)
		Sabun	44,5	27	1201	
5.	Saraç el-Hâcc Hasan	**Revgan**	40	30	1200	SŞS 312 (5), s. 9, b. 1. 16 Eylül 1739 (12 Cemazielahir 1152)
		Peynir	40	10	400	
6.	Boyacı İbrahim beşe ibn-i Abdullah	**Revgan**	15	32	480	SŞS 312 (5), s. 11, b. 2. 2 Kasım 1739 (Selh-i Recep 1152)
		Tuz	56,5	4	226	
7.	Nalbant Derviş Ali	**Revgan-ı tere**	-	35	3717	SŞS 312 (5), s. 14, b. 1. 23 Aralık 1739 (22 Ramazan 1152)
		Katran	30	6	180	
		Sirke	20	6	120	
		Tuz	80	4	320	
		Peynir tulum	17	12	204	

[156] Okka ve vukıyye olarak da bilinen kıyyenin standart ağırlığı 400 dirhem=1,2822945 kg'dır. Bk. İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 251–252.

[157] Bu terekenin baş kısmı eksik olduğu için tarihi ve kime ait olduğu belli değildir.

8.	Kadı Şinasizâde Ahmet Efendi ibn-i Abdurrahman Efendi	**Kahve**	16	225	30 kuruş (3600 akçe)	S 312 (8), s. 69, b. 1. 6 Ocak 1748 (5 Muharrem 1161)
9.	Demirci el-Hâcc Halil ibn-i Hasan ibn-i Memiş Ağa	**Asel**	30	15	450	SŞS 17, s. 23, b. 1. 11 Kasım 1750 (11 Zilhicce 1163)
		Don yağı	8	18	144	
		Tuz	41	3	123	
10.	Yazıcızâde Mahallesi imamı ve kâtib-i mahkeme Mustafa Efendi ibn-i Ahmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi	**Kahve**	68	180	12240	SŞS 17, s. 28, b. 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164)
		Revgan-ı tere	100	30	3000	
		Fıçı ve tulum peyniri	150	10	1500	

Terekelerdeki gıda maddeleri fiyatları rayiç fiyatlardır. Bu nedenle narh fiyatları ile uyumlu olması gerekir. Yukarıdaki tabloda yer alan muhtelif tarihlere ait terekelerdeki gıda maddeleri fiyatları ile aynı veya yakın tarihlere ait narh listelerindeki gıda maddeleri fiyatlarının karşılaştırılması, aşağıda fiyatlar hakkında genel bir değerlendirme başlığı altında yapılacaktır. Böylece tereke ve narh listelerindeki gıda ve temizlik maddeleri fiyatları arasındaki ilişki görülebilecektir.

e. Serbest Piyasa Fiyatları

Müzayede (açık arttırma) usulü ile yapılan satışlardaki menkul ve gayr-i menkullerin fiyatları ile iki şahsın karşılıklı rızasına dayanan satışlardaki fiyatlar serbest piyasa fiyatlarıdır.[158] Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da sûk-ı sultanide müzayede ile satışı yapılan ve iki şahıs arasında karşılıklı rıza neticesinde gerçekleşen ev ve dükkân satışlarındaki fiyatlar serbest piyasa fiyatları olarak değerlendirilmiş ve aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

i. Ev Fiyatları

Ev fiyatlarında öncelikli olarak satışı yapılan evin müştemilatı ve kullanılan malzeme belirleyici olmuştur. Geniş ve müştemilatlı bir ev ile bir oda, bahçe ve bir miktar havludan oluşan mütevazı bir evin fiyatı arasında farklılık olması gayet

[158] ÖZTÜRK, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", s. 848.

tabiidir. Diğer taraftan evin konumunun da fiyatları etkilediği söylenebilir. Nitekim bir mahallenin çarşı, ulu cami, mahkeme binası ve diğer kamu binalarının yer aldığı şehir merkezine olan mesafesi; yine mahallede cami, çeşme ve mektep gibi kamusal binaların bulunması ve satışı yapılan evlerin bu binalara olan mesafesi fiyatlara etki etmiş olmalıdır. Bu bağlamda XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da satışı yapılan 105 evin; alıcı ve satıcısı, bulunduğu mahalle, etrafındaki yapılar, müştemilatı ve fiyatları tablo halinde getirilerek ek 1.4'deki tabloda gösterilmiştir.

En yüksek fiyatlı ev satışı 25 Haziran 1750 (20 Recep 1163) tarihinde yapılmıştır. Goriço veled-i Boşko'nun varisleri Pop Miloş Mahallesi'ndeki evlerini Terzi Petre veled-i Nikola'ya 1120 kuruşa satmışlardır. Dâhili ve harici olarak ikiye ayrılan bu evin dâhilinde iki bâb tahtânî sobalı oda, bir soğuk ev, iki bâb fevkânî oda, bir soğuk ev, iki bâb mahzen, pınar, bahçe ve havlu; haricinde ise bir ahır, otlak hane, bir kebir ambar ve bir miktar havlu yer almaktaydı.[159] En düşük ev fiyatı ise 13 kuruştur. 13 kuruşa satışı yapılan iki ev de bir sobalı oda, bir soğuk ev, bahçe ve bir miktar havludan müteşekkildir.[160] Bu dönemde Sofya'da biri sobalı diğeri soğuk olmak üzere iki odası, bahçesi ve bir miktar havlusu olan mütevazı bir evin fiyatı 13 kuruş ile 100 kuruş arasında değişmiştir.

İncelenen dönemde gerçekleştirilen 105 ev satışından bazıları hisse satışı şeklinde gerçekleşmiştir. Hariciye ve dâhiliye şeklinde iki kısımdan oluşan bir evin ise sadece dâhiliye kısmı satılmıştır. Yine bazı evler, sahibinin başka yerlerdeki dükkânlarıyla birlikte satılmıştır. Bu şekilde ev fiyatlarına etki eden durumların yer aldığı ev satışları hariç tutulduktan sonra geri kalan 89 ev satışındaki fiyatlar sınıflandırıldığında aşağıdaki gibi bir grafik ortaya çıkmaktadır.

[159] SŞS 17, s. 10, b. 2.
[160] SŞS 306, s. 6, b. 1; SŞS 309, s. 86, b. 3.

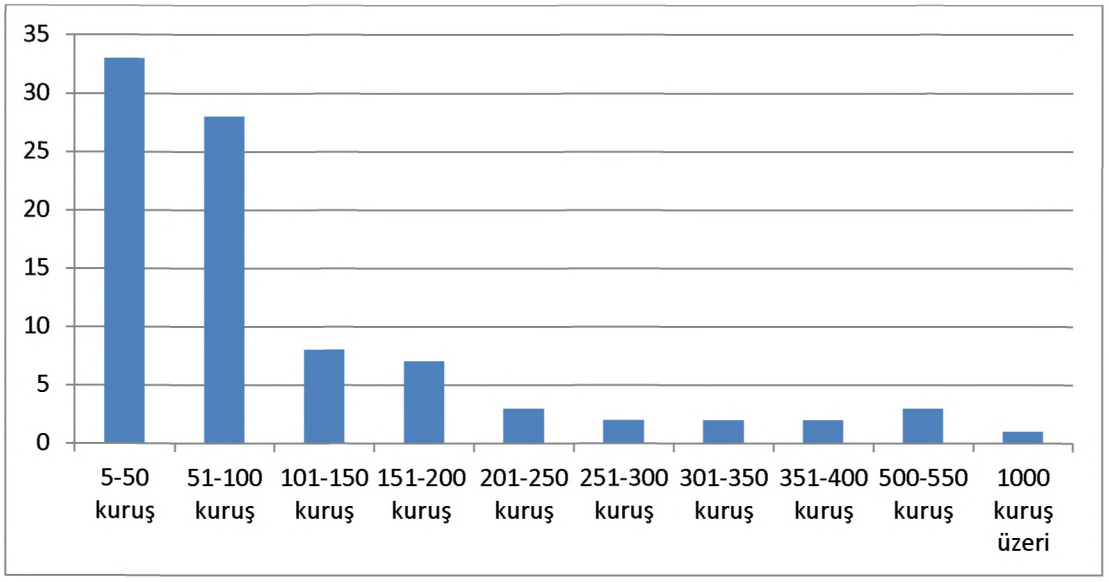

Grafik 5.1: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Ev Fiyatlarının Dağılımı

Grafiğe göre ev fiyatlarındaki yığılmanın 100 kuruş altında olduğu görülmektedir. 100 kuruş ve altında fiyatı olan ev sayısı 61'dir. 24 evin fiyatı ise 101 kuruş ile 499 kuruş arasındadır. 500–550 kuruş arasında fiyatı olan ev sayısı 3'tür. Sadece bir evin fiyatı 1000 kuruşun üzerindedir.[161] 89 ev fiyatının ortalaması ise 123,5 kuruş yapmaktadır. Bu ortalamanın Sofya'da en fazla ev satışının yapıldığı 5–50 kuruş (33 satış) ile 51–100 kuruşun (28 satış) üstünde olduğu görülmektedir.

Sofyalı zenginlerin nerelerde yaşadıkları ve fakir olarak nitelendirilen nüfustan ayrı yaşamayı tercih edip etmediklerinin cevaplandırılması güçtür. 1671–1678 yılları arasında 100000 akçeden daha fazla servete sahip Sofyalıların şehirdeki 17 mahalleye dağılmış olması zenginlerin nüfusun geri kalanından izole yaşamadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte bu mahallelerin şehrin elit kesimleri olduğu söylenebilir. Nitekim bahsedilen dönemde Sofyalı zenginler şehrin ekonomik merkezini çevreleyen ve etrafında kümelenen mahallelerde yaşamışlardır. Bu mahalleler arasında büyük miktarda miras bırakan beş zengin kişinin ikametgâhı olan Kara Şahin Mahallesi'nin ismi ön plana çıkmıştır. Kara Şahin Mahallesi aynı zamanda oldukça fakir birinin de ikamet ettiği yerdi. Bu sebeple kati bir şekilde

[161] Nikolai Todorov, XVII. yüzyılda Sofya'da satışı yapılan 170 evin fiyat dağılımını yapmıştır. Buna göre 112 ev 5000 akçe altında, 40 ev 5001–10000 akçe arasında, 13 ev 10001–20000 akçe arasında, dört ev 20001–30000 akçe arasında ve bir ev de 30000 akçe üstünde bir fiyata satılmıştır. Todorov'un kaynak olarak gösterdiği S 1 bis numaralı sicilin Sofya Milli Kütüphanesi sicil kataloğundaki tarihi 1617–1618, S 308 numaralı sicilin ise 1619'dur. Bk. TODOROV, Nikolai, *The Balkan City 1400–1900,* Seattle and London 1983, s. 160.

sadece zenginlerin ikamet ettiği bir mahalle olarak nitelendirilememektedir. Kara Şahin Mahallesi'nin bitişiğindeki Yazıcızâde Mahallesi de en zengin Sofyalının ikamet ettiği yer olarak dikkat çekmektedir. Alaca Mescid Mahallesi düşük miktarda servet sahibi olan kişilerin yaşadığı bir mahalle görünümündedir. Bunun yanı sıra şehrin uç kesimlerinde yer alan Draz, İmaret ve Mercan mahalleleri ise fakir olarak nitelendirilecek insanların yerleştiği, orta sınıftan kişilerin bile dikkatini çekmeyen mahallelerdir.[162]

1670'li yılların Sofya'sı için yapılan bu tespitler, XVIII. yüzyılın ilk yarısı için de geçerlidir. 200 kuruş ve üzerinde bir fiyata satılan 16 evden üçü Kara Danişmend, ikişer tanesi Kaloyan, Gül Camii ve Kuru Çeşme mahallelerinde yer almıştır. Pop Miloş, Karagöz Bey, Şuca Fakih, Kara Şahin, El-Hâcc Hamza, Kız Kasım ve Kassaban mahallelerin de ise birer ev 200 kuruş ve üzerinde bir fiyata satılmıştır. Bunun yanı sıra 700000 ile 100000 akçe arasında miras bırakan yedi Sofyalı Müslüman erkekten üçü Mansur Hoca, birer tanesi El-Hâcc İsmail, Şuca Fakih, Kassaban ve Kara Danişmend mahallelerinde ikamet etmişlerdir. 100000 ile 600000 akçe arasında serveti bulunanlardan dördü Yazıcızâde, birer tanesi Tahıl Bazarı ve Karagöz Bey mahallelerinde ikamet etmiştir. Bir milyon akçeden fazla servete sahip olan iki kişiden biri Şuca Fakih, diğeri Yazıcızâde Mahallesi'nde yaşamıştır. Dolayısıyla tereke miktarları dikkate alındığında en yüksek miktarda miras bırakan, bu sebeple en zengin kişi olarak nitelendirilebilecek imam ve mahkeme kâtib Mustafa Efendi'nin mahallesi olan Yazıcızâde Mahallesi XVIII. yüzyılın ilk yarısında da öne çıkmıştır.[163] Son olarak köle veya cariye sahibi olmak zenginliğin göstergesi olarak düşünüldüğünde, Sofya'daki cariye sahiplerinin mahalleleri de bu konu hakkında fikir vermektedir.[164] İncelenen dönemde mahallesi belli olan cariye sahiplerinden üçü Yazıcızâde, ikişer tanesi Alaca Mescid ve Mansur Hoca, birer tanesi de Kara Danişmend, Kara Şahin ve Tahıl Bazarı mahallelerinde yaşamıştır. Netice itibariyle yüksek fiyatlı evlerin, yüksek miktarda servet bırakan kişilerin ve cariye sahibi kişilerin mahalleleri dikkate alındığında zengin olarak

[162] GRADEVA, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", p. 235–236.
[163] Terekeler ile ilgili veriler, tek eşle evli Müslüman erkeklerin servet durumları ve bunlar hakkındaki diğer bazı bilgilerin bir araya getirildiği tablo 4.6'dan alınmıştır.
[164] XVII. yüzyılda Sofya'da köle ve cariye sahibi kişilerin yaşadığı mahalleler arasında Yazıcızâde, Mansur Hoca, Kara Danişmend, Kuru Çeşme ve Şüca Fakih mahallelerinin öne çıktığı belirtilmiştir. Bk. ÇAKIR, "Osmanlı Taşrasında Elitler: XVII Yüzyıl Sofya Örneği", s. 64.

nitelendirilebilecek kişilerin şehirdeki birçok mahalleye dağılmış oldukları söylenebilir. Bu mahallelerin aynı zamanda elit kesimden kişilerin yaşadıkları yerler olduğundan bahsetmek de mümkündür.

Tablo 5.11: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Satışı Yapılan Evlerin Mahallelere Dağılımı

Mahalle	Satış Sayısı	Mahalle	Satış Sayısı	Mahalle	Satış Sayısı
Kara Danişmend	15	Pop Miloş	3	Muhtesibzâde	1
Kara Şahin	8	El-Hâcc İsmail	3	Boyras El-Hâcc Ali	1
Karagöz Bey	8	El-Hâcc Bayram	3	El-Hâcc Havale	1
Kuru Çeşme	6	Şuca Fakih	3	El-Hâcc Yahşi	1
Kassaban	6	Saat	3	Has Biga	1
Kaloyan	5	Gül Camii	2	Tahıl Pazarı	1
Yazıcızâde	5	Saruhan Bey	2	İmaret	1
El-Hâcc Hamza	5	Sungurlar	2	Siyavuş Paşa	1
Alaca Mescid	4	Draz	2	Kız Kasım	1
Mansur Hoca	4	Şeyh	2	-	-
Arap Hoca	4	Alişar	1	-	-

ii. Dükkân Fiyatları

Şehir merkezinde ve mahalle aralarında yer alan dükkânlar, üretimin ve ticaretin gerçekleştiği iş yerleridir. Osmanlı döneminde dükkân açmak için belli bir prosedürün uygulanması dükkân açmayı zorlaştırmıştır. Bunun dükkân sayısının kontrolsüz bir şekilde artmasına engel olduğu ve yine buna bağlı olarak dükkân fiyatlarının yüksek olmasına sebep olduğu söylenebilir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya şer'iyye sicillerinde 26 dükkân satışı tespit edilmiştir. Bu sayı aynı dönemde Sofya'daki ev satışının %25 veya 4/1'ine denk gelmektedir. Satışı yapılan dükkânların; alıcı ve satıcısı, bulunduğu çarşı veya mevkii, etrafında yer alan dükkanlar ve sahiplerinin isimleri, faaliyet alanı, fiziki özellikleri ve fiyatları ek 1.5'deki tabloda gösterilmiştir.

En yüksek dükkân fiyatı 370 kuruş ile bir mumhane işletmesine aittir.[165] Kapan Sûku'nda bulunan bu mumhane bir çardak, bir mahzen, fevkânî iki oda, bir su kuyusu ve havludan müteşekkildir. Mumhanenin sahibi Safiye bint-i el-Hâcc Osman

[165] Hisseli satışlar incelendiğinde aslında daha yüksek değer biçilen bir mumhanenin olduğu görülmektedir. 30 Ağustos 1739 (25 Cemazielevvel 1152) tarihinde gerçekleşen mumhane hissesi satışında, Seyyid Ali Çelebi ibn–i el–Hâcc Abdurrahman Saat civarında yokuş başında yer alan beş hisselik mumhanenin iki hissesini Banço veled–i Lazar zimmiye 240 kuruşa satmıştır. Buna göre mumhanenin tamamı 600 kuruş değerindedir. Bk. SŞS 312 (5), s. 7, b. 1.

ibn-i Abdullah isimli kadın, mumhanesini 31 Ekim 1722 (20 Muharrem 1135) tarihinde vekili olan oğlu Molla Hasan ibn-i Mehmet Efendi aracılığıyla Ağo Mehmet Ağa ibn-i Ali'ye satmıştır.[166] En düşük dükkân fiyatı ise 20 kuruştur. Bu fiyata iki dükkân satışı yapılmıştır. Bunlarda ilki 18 Şubat 1709 (8 Zilhicce 1120) tarihinde Çatalbaş Mustafa Çelebi ibn-i Ahmet tarafından İbrahim Çelebi ibn-i Abdurrahman'a satılmıştır. Pirinççiler Sûku'nda yer alıp bir oda, iki kepenk ve bir bâb olduğu belirtilen bu dükkânın faaliyet alanı belirtilmemiştir.[167] 20 kuruşluk dükkânlardan ikincisi Kazancılar Sûku'nda yer alan iki kepenkli berber dükkânıdır. Kasapbaşı Ali Beşe, bu dükkânı 22 Şubat 1731 (14 Şaban 1143) tarihinde berber Süleyman'a satmıştır.[168]

Son olarak dükkân satışları incelendiğinde, Sofya'da satışı yapılan birçok dükkânın arsasının bir vakfa ait olduğu ve dükkân sahiplerinin bu vakfa mukataa-ı zemin veya mukataa-i kadime adı altında aylık olarak bir miktar kira ödedikleri görülmüştür.

f. Fiyatlar Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Narh listelerindeki fiyatlar, devlet tarafından tespit edilen resmi fiyatlar olmakla birlikte piyasa şartları göz önünde bulundurularak hazırlandıkları için piyasa fiyatlarını yansıtmaktadır. Yine tereke defterlerindeki mal ve eşyaların fiyatları da piyasa şartlarına göre belirlenmektedir. Bu durumda narh fiyatları ile tereke fiyatları arasında tutarlı bir ilişkinin olması gerekir. Nitekim aşağıdaki tabloya bakıldığında incelenen dönemde Sofya'da narh listeleri ve terekelerdeki gıda maddeleri fiyatları arasında bir uyum olduğu görülmektedir.

Tablo 5.12: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Narh ve Tereke Fiyatlarının Mukayesesi

Ürünler	Miktar	Tereke Fiyatları (Akçe)			Narh Fiyatları (Akçe)	
		1739	1750	1751	19 Kasım 1744	25 Kasım 1749
Revgan-ı tere	1 kıyye	30, 32 ve 35	-	30	-	30
Asel	1 kıyye	-	15	-	16	24

[166] SŞS 269, s. 149, b. 2.
[167] SŞS 4, s. 19, b. 2.
[168] SŞS 312 (3), s. 16, b. 5.

Peynir	1 kıyye	10	-	-	-	10
Tuz	1 kıyye	3–4	3	-	-	4
Yerli sabun	1 kıyye	27	-	-	-	33
Katran	1 kıyye	6	-	-	-	8

Tereke fiyatları ile serbest piyasa fiyatları arasındaki ilişki, terekelerde kayıtlı evlerin fiyatları ile serbest piyasada satışı yapılan evlerin fiyatlarını karşılaştırmak suretiyle de ortaya koyulabilir. Ancak terekelerdeki ev fiyatları ile serbest piyasada satılan ev fiyatlarını karşılaştırmak terekelerde evlerin müştemilatının, etrafındaki mülkler ve sahiplerinin unvanlarının, umumi ve özel yollara göre konumunun belirtilmemesi nedeniyle zordur. Bununla birlikte karşılaştırma yapmak tamamen imkânsız değildir. Nitekim hem terekelerdeki ev fiyatları ortalaması hem de serbest piyasada satışı yapılan ev fiyatlarının ortalaması üzerinden bir değerlendirme yapılabilir. Buna göre terekelerdeki 32 evin fiyat ortalaması 175 kuruş, serbest piyasada satışı yapılan 89 evin fiyat ortalaması ise 123,5 kuruş yapmaktadır. Dolayısıyla ev fiyatları hususunda tereke fiyatları ile serbest piyasa fiyatları arasında bir farklılık olduğu görülmektedir.

Hububat fiyatları esas alınarak mübayaa ve tereke fiyatları arasında mukayese yapılması ise pek mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi bir taraftan piyasa fiyatlarını yansıtması muhtemel olan terekelerdeki hububat fiyatlarının yıllara göre ciddi dalgalanmalar göstermesi ve aynı yıl içerisinde dahi tutarlılığın olmaması, diğer taraftan devletin tespit ettiği azami fiyatlar olan mübayaa fiyatlarının piyasa fiyatlarının oldukça gerisinde kalmasıdır. Mübayaa ve tereke fiyatlarını hububatlar üzerinden karşılaştırmayı zorlaştıran bir diğer sebep hububatlar için mübayaa ve tereke defterlerinde kullanılan ağırlık ölçüsünün farklı değerler ifade etmesidir. Mübayaa ve tereke defterlerinde hububat ağırlık ölçüsü olarak kile kullanılmıştır. Ancak mübayaa defterlerinde İstanbul kilesi, terekelerde ise büyük olasılıkla Sofya kilesi kullanılmıştır. İnalcık, 1500 yılında bir İstanbul kilesini 18 okka, 350 dirhem=24.215 kg.; bir Sofya kilesinin ise 50 okka=64,122 kg. olduğunu belirtmiştir.[169] Bir başka çalışmada ise XVI. yüzyılda İstanbul kilesi 20 okka, Sofya kilesi 52 okka olarak gösterilmiştir.[170] Nitekim Sofya'nın 1525–1256 (h. 932) tarihli

[169] İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, s. 251.
[170] KALLEK, Cengiz, "Kile", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, s. 569.

kanunnâmesinde de Sofya kilesinin 52 vukıyye-i Osmanî olduğu yazılıdır.[171] Her iki durumda da Sofya kilesinin İstanbul kilesinden 2,6 kat daha fazla olduğu şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır.[172]

Aşağıdaki tabloda hububat türlerinin muhtelif tarihlerdeki mübayaa ve tereke fiyatları gösterilmiştir.

Tablo 5.13: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Mübayaa ve Tereke Fiyatlarının Mukayesesi

Yıllar	Miktar	Mübayaa Fiyatları (Akçe)			Miktar	Tereke Fiyatları (Akçe)		
		Buğday	Arpa	Un		Buğday	Arpa	Un
1722	1 İstanbul Kilesi	40	30	50	-	-	-	-
1723	1 İstanbul Kilesi	40	30	50				
1726	1 İstanbul Kilesi	40	30					
1728	-	-	-	-	1 kile	240	240	-
					1 kile	300	300	360
1731	1 İstanbul Kilesi	40	30	-	1 kile	960	-	-
1738	1 İstanbul Kilesi	-	20	50	1 kile	2400	-	-
1739	-	-	-	-	1 kile	20 kr. (2400 ak.)	1200	-
					1 şinik	240 / Kilesi 960	-	-
					1 kile	2400	-	-
					1 kile	1440	-	-
					1 şinik	360/ Kilesi 1440	-	-
1749	1 İstanbul Kilesi	-	40	60	-	-	-	-
1750	-	-	-	-	1 şinik	300/ Kilesi 1200	-	-
					1 kile	-	600	-
1751	-	-	-	-	1 kile	600	360	-
					1 kile	720	480	-

[171] BARKAN, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, s. 251.

[172] Ancak incelenen dönemde Rumeli Valisi ve Niş Muhafızı Vezir Osman Paşa'ya verilecek zahirenin tevzi edildiği 17 Ağustos 1722 (5 Zilkade 1134) tarihli defterde geçen *"...Sofyavî yüz keyl şair ki İstanbulî bin altı yüz keyl şair..."* ifadesi, Sofya kilesinin bu dönemde İstanbul kilesinin 16 katı kadar olduğu şeklinde bir sonuç ortaya koymaktadır. İstanbul kilesi ile Sofya kilesi arasındaki 16 kat sayısının bir hayli yüksek olduğu ve başka veriler ile desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bk. SŞS 269, s. 32, b. 1.

Tabloya göre 1728 yılında 240 akçe olan buğdayın fiyatı 1731 yılında 4 kat artarak 960 akçeye, 1738 yılında 10 kat artarak 2400 akçeye yükselmiştir. 1728 yılında 240 akçe olan arpanın fiyatı ise 1739 yılında 5 kat artarak 1200 akçe olmuştur. 1739 yılına ait beş terekenin ikisinde bir kile buğday 2400 akçe, ikisinde 1440 akçe ve birinde ise 960 akçe olarak görülmektedir. 1750 yılında 1200 akçe olan bir kile buğday 1751 yılında 600 akçeye; 600 akçe olan bir kile arpa ise 360 akçeye düşmüştür. Tüm bu veriler terekelerdeki hububat fiyatları arasında mantıklı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Buna rağmen terekelerdeki hububat fiyatlarının ortaya koyduğu önemli bir sonuç mübayaa fiyatlarının tereke fiyatlarının, dolayısıyla piyasa fiyatlarının oldukça gerisinde kalmasıdır.

İncelenen dönemde mübayaa fiyatlarında ciddi bir farklılık olmamıştır. Arpa fiyatında 1738 yılında görülen 10 akçelik düşüş dışında 1722–1738 yılları arasında buğday, arpa ve unun mübayaa fiyatları değişmemiştir. 1722–1738 yıllarındaki fiyatlara göre arpa ve un fiyatlarında 1749 yılında 10 akçelik bir artış yaşanmıştır. Dolayısıyla Tevfik Güran'ın '*XVIII. yüzyılın ikinci yarısında belirlenen mübayaa fiyatlarının bir yüzyıl boyunca hiç değişmediği, bu nedenle mübayaa fiyatlarının piyasa fiyatları ile mukayesesi imkânsız, sembolik bir bedel haline geldiği*' tespiti,[173] Sofya için aslında XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren geçerlidir.

g. Ücretler ve Alım Gücü

Para, fiyat ve ücret iktisadi hayatın en önemli göstergeleri arasında yer alır. Normal bir iktisadi ortamda, fiyat ve ücret arasında bir uyum olması beklenir. Bir işçi, memur veya herhangi bir çalışan, emeği karşılığında hak ettiği ücretle ihtiyacı olan mal ve hizmeti rahatlıkla elde edebilmelidir. Bunun tespit edilebilmesi için XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da çeşitli kesimlerden çalışanların ücretleri ile asgari geçim şartları göz önüne alınarak tespit edilen nafakalar üzerinden alım gücünün incelenmesine çalışılacaktır.

1721 yılında Sarı Berûd ve Halkalı Pınar palankalarında çalıştırılmak üzere civardaki kazalardan talep edilen[174] rençberlerin günlük ücreti 16 akçe, neccarların

[173] GÜRAN, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793–1839)", s. 250.
[174] SŞS 269, s. 13, b. 1.

ise 40 akçedir.[175] Buna göre bir meslek icra eden neccarın günlüğü, rençberlik yapan düz bir işçinin günlüğünden 2,5 kat daha fazladır. 1743 yılında ise Belgrad'da çalıştırılmak üzere Sofya Kazası'ndan yevmiyesi 20 akçeden olmak üzere 20 rençber gönderilmesi istenmiştir.[176] Dolayısıyla aradan geçen yaklaşık 22 yılda rençber ücretlerinde sadece 4 akçelik bir artış olmuştur. 1748 yılında yine Belgrad Kalesi'nde çalıştırılmak üzere Sofya Kazası'ndan 100 rençber gönderilmesi istenmiştir. Bu rençberler için belirlenen günlük ücrette 20 akçedir.[177]

1748 yılında 20 akçe yevmiye alan bir rençberin aldığı bu ücret ile 25 Kasım 1749 tarihli narh listesindeki ürünlerden neler alabileceğine bakıldığında; altı akçeye bir kıyye lahm-ı bakar, sekiz akçeye yarım kıyye pirinç, dört akçeye yarım kıyye mercimek ve iki akçeye her biri 160 dirhemlik iki adet ekmek alabildiği görülmektedir. Rençber, bir yıllık ücreti olan 7080 akçe (354 x 20)'nin yarısını harcayıp yarısını biriktirse, kalan parasıyla bir ev satın alabilirdi.

İncelenen dönemde rençber ücretlerinin yanı sıra başta imam olmak üzere müezzin ve vaiz gibi cami çalışanlarının ücretleri de tespit edilebilmektedir. Sofya'da görev yapan cami ve mescit görevlilerinin; isimleri, görev yaptıkları yer ve 1724–1725 (h. 1137) ve 1725–1726 (h. 1138) yıllarına mahsuben günlük ve yıllık olarak aldıkları ücretleri, tablo 3.10'da gösterilmiştir. Bu tabloya göre en düşük imam ücreti günlük 4 akçe ile Yazıcızâde Mescidi imamı Mustafa ibn-i Ahmet'e aittir. İmam Mustafa'nın bir yıllık ücreti ise 1440 akçedir.[178] En yüksek ücret ise Fethiyye Camii imamı Hüseyin ibn-i el-Hâcc Mehmet'e aittir. İmam Hüseyin'in günlük ücreti 23 akçe, bir yıllık ücreti ise 8280 akçedir.[179]

İmamların aldıkları ücretlere bakıldığında, incelenen dönem boyunca değişmeden sabit kaldığı görülmektedir. Bunun sebebi, imamların tayin beratlarının cülûs, vefat, zayi ve feragat gibi hallerde yenilenmesi ve yenileme esnasında terakki (artış) yapılmamasıdır. Dolayısıyla imamların geçimlerinin sadece aldıkları bu ücretler ile sağladıklarını söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim imamların tayin beratlarında belirtilen ücretlerinin yanında ek gelirleri de bulunmaktaydı. Mesela bir

[175] SŞS 269, s. 14–15.
[176] SŞS 312 (6), s. 2, b. 1.
[177] SŞS 312 (8), s. 58, b. 3 ve devamı.
[178] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 19.
[179] BOA, D.BMK.SMM, D. 6, Vsk. 23.

imam birden fazla camiden ücret alabilmekteydi.[180] Öte yandan imamlar vakıflardan da gelir elde etmekteydiler. İncelenen dönemde satışı yapılan birçok vakıf dükkânın mukataa-i zemini (kirası) şehirdeki bir mescit veya caminin imamına vakfedilmiştir. Yine bazı imamların vakıf mütevellisi olarak bir miktar ücret kazandıkları bilinmektedir. Bu sebeple imamların alım gücü incelenirken en yüksek imam ücreti üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre 22 Ocak 1741 (5 Zilkade 1153) tarihinde günlük 23 akçe kazanan Fethiye Camii imamı Hüseyin, bir günlük ücreti ile 19 Kasım 1744 tarihli narh listesinden şu gıdaları alabilmekteydi. 10 akçeye bir kıyye lahm-ı ganem, 5,5 akçeye yarım kıyye pirinç, 5,5 akçeye yarım kıyye nohut ve iki akçeye her biri 180 dirhemlik iki adet ekmek.

Asgari geçim sınırları dikkate alınarak tespit edilen nafaka miktarları üzerinden de alım gücü hakkında değerlendirme yapmak mümkündür. Sofya'da bu dönemde nafakalar para ve akçe cinsinden tayin edilmiştir. Nafaka tayin edilen 68 çocuğun nafakaları *3 akçe bir para* hesabı ile akçeye çevrildiğinde en düşük nafaka miktarı iki akçe, en yüksek nafaka miktarı ise 40 akçe yapmaktadır. Ortalama nafaka miktarı ise 6,83 akçedir. Ortalama nafaka miktarı olan 6,83 akçe ile 19 Kasım 1744 tarihli narh listesinden; dört akçeye bir kıyye lahm-ı bakar ve iki akçeye her biri 180 dirhemlik iki adet ekmek alınabilmektedir.

Boşanma veya kocanın vefatından sonra kadına maddi bir güvence sağlayan mehir miktarları üzerinden de fiyatlar hususunda karşılaştırma yapılabilir. İncelenen dönemde muhâlaa hüccetleri ve terekelere göre Müslüman kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarı ortalaması 3244 akçe olarak hesaplanmıştır. Bu tutar, 120 akçe bir kuruş hesabı ile kuruşa çevrildiğinde, 27 kuruş yapmaktadır. 27 kuruş bu dönemde Sofya'daki ev fiyatları ortalamasının (123,5 kuruş) bir hayli altındadır. Ancak satışı yapılan 89 evin 17'sinin fiyatının 30 kuruş ve altında olmasından hareketle mehir ortalaması olan 30 kuruş ile bu dönemde Sofya'dan küçük bir ev almanın mümkün olduğu görülmektedir.

[180] BOA, D.BMK.SMM, D. 15, Vsk. 27; Vsk. 51.

C. Mukataa

Mukataa, vergilerin belli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamında kullanılmaktadır.[181] Osmanlı Devleti'nde mukataa gelirlerinin toplanması ve mukataanın işletilmesi, iltizam ve emanet yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir.[182] İltizam, devlete ait bir gelirin özel bir şahıs tarafından belli bir süreliğine muayyen bir bedel ile satın alınmasıdır. İltizam sisteminde, müzayedeye çıkarılan mukataa en yüksek fiyatı veren kişiye tevdi edilmiştir. Mukataanın tevdi edildiği bu kişiye mültezim denilmiştir.[183] Emanet yöntemi ise, mukataaların hazinenin görevlendirdiği emîn veya nazır tarafından belli bir ücret karşılığında işletilmesidir. Genellikle devlet için büyük öneme sahip işletmeler ile kâr getirisi az olduğu için mültezimler tarafından rağbet görmeyen mukataalar devlet adına emaneten yönetilmiştir.[184] 1695 yılındaki malî bunalımdan sonra devletin nakit ihtiyacını karşılamak maksadıyla mukataaların işletilmesinde malikâne denilen yeni bir yöntem uygulanmaya başlanmıştır. Mukataaların kayd-ı hayat şartı ile iltizama verildiği malikâne sistemi, 1683 yılında başlayan ve uzun yıllar devam eden savaşların yol açtığı nakit ihtiyacı ve mültezimlerin daha fazla kâr elde etme hırsı ile reayayı zor durumda koymalarının önüne geçme isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Malikâne sistemi, vergi kaynağının ömür boyu tasarruf edilmesi bakımından tımar sisteminin, aynı kaynağa bağlı nakdî gelirlerin düzenli olarak her yıl hazineye aktarılması bakımından da iltizam sisteminin unsurlarını bünyesinde taşımaktaydı.[185]

İncelenen dönemde Sofya'nın da içinde yer aldığı cizye, adet-i ağnam ve maden mukataaları ile ilgili sicillerden elde edilen kısmî bilgiler, vergi ve madencilik başlıkları altında değerlendirilmiştir. Sadece Sofya'ya hasrolunan ihtisâb ve tevabii mukataası ise aşağıda ele alınmıştır.

---

[181] GENÇ, Mehmet, "Mukâtaa", *DİA*, İstanbul 2006, C. 31, s. 129; Aynı yazar, "Osmanlı Maliyesinde Mukâtaa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri*, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul 2006, C. I, s. 57–64.

[182] Mukataa sistemi hakkında bk. ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI–XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

[183] GENÇ, Mehmet, "İltizam", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22 s. 154; BATMAZ, Eftal, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1998, C. 19, s. 30.

[184] TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 128.

[185] GENÇ, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, s. 100–102. Malikâne sistemi hakkında bk. ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

1. Sofya İhtisâb ve Tevabii Mukataası

Osmanlı Devleti'nde çarşı ve pazarların teftiş edilmesi ve esnafların denetlenmesine ihtisâb, bu işi yapan kişiye ise muhtesib denilmiştir. Sultan II. Mehmet döneminde iltizam ve mukataa usulünün yaygınlık kazanması ile muhtesiblik de iltizama verilmeye başlanmıştır. İhtisâb mukataasını uhdesine alan muhtesib, devlet hazinesine her sene bedel-i mukataa adı altında bir miktar ücret ödemiştir. Muhtesib devlete ödediği mukataa bedelini, narha uymayan veya geleneğe aykırı üretimde bulunan esnaf ve zanaatkârın ödediği cerimeler ile çarşı-pazara gelen mallardan alınan resimlerden karşılamıştır.[186]

İncelenen dönemde ber vech-i malikâne olarak iltizama verilen Sofya ihtisâb mukataasının adı bazı yerlerde Sofya ihtisâb ve ihzariye gümrüğü mukataası bazı yerlerde ise Sofya ihtisâb ve ihzariye ve gümrük-i akmişe ve efrenci ve tevabii mukataası olarak geçmektedir. Burada tevabii kelimesi ile mukataaya dâhil olan diğer gelir kaynakları belirtilmektedir ki bunlar bozahane, serhane (kesimhane-mezbaha) ve kahvehane olarak sıralanmıştır. Etraftaki yerlerden gelen akmişe, çuka, sahtiyan vs. emtiadan alınan resm-i gümrükler de Sofya ihtisâb mukataasının gelirleri arasında yer almıştır.[187]

Sofya ihtisâb mukataasının yıllık vergisi (mâl) 100000 akçedir. Bu miktar tamamıyla Sofya'daki cami hizmetlileri ve duâgûyâna tahsis edilmiştir. 27 Aralık 1727 (13 Cemazielevvel 1140) tarihli belgeye göre mukataa mutasarrıfı El-Hâcc Hüseyin Ağa, erbâb-ı vezâifin ücretlerini ödememiş, bunun yanı sıra malikâne şartlarını aykırı olarak 1723–1724 (h. 1136) senesinden beri hesabını görmemiştir. Bu sebeple Hüseyin Ağa'nın malikâne kaydı silinmiş, müzayede ile satışa çıkarılan Sofya ihtisâb mukataası da en yüksek muacceleyi (200 kuruş) teklif eden Mustafa ve İsmail'e 1727–1728 (h. 1140) senesi Mart'ı başından itibaren malikâne olarak verilmiştir.[188]

Sofya ihtisâb mukataası, El-Hâcc Hüseyin Ağa'nın malikâne kaydının silinmesinden üç yıl sonra 26 Aralık 1730 (15 Cemazielahir 1143) tarihinde

---

[186] ERDOĞDU, İbrahim, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, Ankara 2000, S. 11, s. 137–138.
[187] BOA, D.BMK.SMM, D. 8, Vsk. 4; BOA, AE.SMHD. I., D. 148, G. 11026.
[188] BOA, MAD.d. 9917, s. 23, b. 3.

Serdarzâde El-Hâcc Hüseyin Ağa isimli kişinin uhdesindedir. Mukataanın bu tarihteki yıllık malı ise 110000 akçeye yükselmiştir.[189] Sofya ihtisâbı mukataasının 18 Ekim 1738 (4 Recep 1151) tarihinde yine 110000 akçe malı vardır. Mukataa mutasarrıfı Hacı Hüseyin vefat edince Sofya ihtisâbı mukataası müzayedeye çıkarılmış ve 1000 kuruş ile en yüksek muacceleyi veren merhum Hacı Hüseyin'in oğlu Osman ile kayını Ahmet üzerinde karar kılınmıştır. Osman ve Ahmet'e 1738–1739 (h. 1151) senesi Mart'ı başından itibaren Sofya ihtisâbı ve tevabii mukataasını ber vech-i iştirak malikâne olarak zabt etmeleri için berat verilmiştir.[190] Ancak kısa bir süre sonra Sofya ihtisâb mukataasının yarısının sahibi olan Osman da vefat etmiştir. Bu sebeple mukataanın yarım hissesi müzayedeye çıkarılmış ve Bâzergânbaşı el-Hâcc Hüseyin'e verilmiştir. El-Hâcc Hüseyin, yıllık 110000 akçe malı olan Sofya ihtisâbı mukataası ve tevabii mukataalarını h. 1151 Mart'ı başından itibaren tasarruf etmek için 900 kuruş muaccele ve 135 kuruş cebelü bedeliyesi ödemiştir.[191] Sofya ihtisâb mukataasının bu son satışında muaccele miktarının yanında cebelû bedeliyesi adı altında bir miktar para alındığı görülmektedir. Cebelû bedeliyesi, savaş yıllarına münhasıran, muaccele tutarı üzerinden genellikle %10–15 nispetinde alınmıştır.[192] Osmanlı Devleti, bu tarihte Avusturya ile savaş halinde olduğundan El-Hâcc Hüseyin, 900 kuruş olan muaccele miktarının %15'i kadar cebelû bedeliyesi ödemiştir.

Son olarak Sofya ihtisâbı mukataasının 1740–1741 (h. 1153) yılındaki malikâne sahibi ise Ahmet Ağa ibn-i Osman Ağa'dır.[193]

D. Madencilik

Madenler, Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve askeri alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli bir yere sahipti. Nitekim altın, gümüş ve bakır madenleri para basımı ve dolayısıyla ekonomik ve ticari hayat ile yakından ilişkiliydi. Demir madeni, Tophâne-i Âmire'de yapılacak büyük çaplı top ve top mermilerinin, Tersane-i Âmire'de inşa olunacak kalyonların ve Cebehâne-i Âmire'de

[189] BOA, D.BMK.SMM, D. 8, Vsk. 4.
[190] BOA, AE.SMHD. I., D. 148, G. 11026.
[191] BOA, MAD.d. 9917, s. 314, b. 5.
[192] Malikâne satışlarında muaccele geliri üzerinden hesaplanarak alınan bir başka kalem de cülûs resmidir. Malikâne sahipleri padişah değişikliğinde muaccele miktarının %25'i nispetinde bir tutar öderdi. Bk. GENÇ, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", s. 110–111.
[193] BOA, D.BMK.SMM. , D. 15, Vsk. 65, 67, 70, 72, 82.

yapılan savaş mühimmatının ham maddesi durumundaydı. Yine barutun ham maddesi olan güherçile ve kükürt de devletin ihtiyaç duyduğu madenler arasında yer almaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, madenlere büyük önem vermiş ve maden işletmelerinin hukuki statülerini kanunlar ile düzenlemiştir. Madenler, dirlik olarak devletin resmi görevlilerine terk edilmemiş, mukataa haline getirilmiştir.[194]

1. Demir

Sofya, demir rezervleri bakımından oldukça zengin bir bölgede bulunmaktadır. Özellikle Sofya'nın 50 km. güneydoğusunda yer alan Samakov, demir madenleri ile tanınmış bir şehirdir. Nitekim Samakov ismi, yeni eritilmiş demiri dövmeye yarayan bir alete işaret etmekte olup demirdöven manasına gelmektedir.[195]

Sofya, Samakov, Etrepol, Cebel-i Vitoş ve diğer yerlerden çıkarılan demir cevheri maktû'ı[196] ber vech-i malikâne olarak işletilmiştir. İncelenen dönemde malikânenin sahipleri, enderun ağalarından Mehmet ve ortağı Seyyid Mustafa'dır. Mehmet ve Seyyid Mustafa yıllık 200 kuruş malı olan demir cevheri maktû'ını, Ağustos-Eylül 1728 (Muharrem 1141) tarihinden itibaren zabt etmek üzere 100 kuruş muaccele ödemişlerdir. Bunun karşılığında buralardan çıkarılıp tüccara satılan demirin her arabasından beş akçe resm-i mirî almalarına izin verilmiştir.[197]

Cevherliklerden çıkarılan demir Samakov, Etrepol, Dupniçe, Tatarpazarı ve Sofya kazalarındaki samakov denilen işletmelerde işlenmiştir. Mübayaa fermanlarına göre Samakov'da 20, Etrepol'da 16–17, Dupniçe'de 5–6, Tatar Pazarı'nda 4–5 ve Sofya'da 3–4 adet samakov bulunmaktaydı.[198] Buralardaki samakovlardan Tersane-i Âmire ve Sinop'ta yapılacak kalyonlar ile Niş ve Vidin kalelerindeki inşa faaliyetleri için gereken demirin satın alınması işini Samakov nezâreti mukataası nazırı organize

---

[194] ALTUNBAY, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", s. 792–793.
[195] KIEL, Machiel, "Samakov", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, s. 62.
[196] "*Maktû' kelimesi isim olarak maktûa şeklinde mukataa gibi vergi birimini ifade ederdi. Ancak bu iki terim arasında üslup kaygısını aşan bir anlam farkı pek görülmez. ... Osmanlı maliye uzmanlarının zihninde bu iki terimin muhtevaları arasında hiçbir farkın bulunmadığı yazdıkları mali metinlerde bunların birbirinin yerine kullanılmasından da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte mali birim olarak daha çok mukataa terimi tercih edilmiştir.*" Bk. GENÇ, "Mukâtaa", s. 129.
[197] SŞS 309, s. 54, b. 1.
[198] SŞS 312 (1), s. 41, b. 2; SŞS 269, s. 50, b. 1; s. 62, b. 2.

etmiştir. Samakov nazırı, satın alınan demir ve demir aletler ile amele ve araba ücretlerini mukataa gelirlerinden karşılamıştır.

İncelenen dönemde kayıtlara yansıyan belgeler, maden işletmeciliği ile ilgili bazı sorunlar yaşandığını göstermektedir. Söz konusu sorunların başında uzun yıllardır kullanılan cevherliklerdeki demir miktarının azalması gelmektedir. Samakov nezareti mukataası ve dolayısıyla devlet hazinesinin zararına neden olan bu durum karşısında yeni cevherliklerin bulunması için çalışmalar yapılmıştır. 2 Nisan 1732 (6 Şevval 1144) tarihli belgeye göre Samakov nezareti mukataası köylerinden Koruca Köyü civarındaki Vitoş Dağı'nda yer alan İradoğlu yaylağındaki cevherliklerde yeteri kadar demir kalmamış, bu da mukataa gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Samakov kadısı Mevlâna Osman devlet merkezine sunduğu arz'da, demir madeni çıkarmak için yeni cevherliklerin bulunması ve buna kimsenin engel olmaması için emr-i şerif talep etmiştir. Bunun üzerine Samakov nezareti sınırları dâhilindeki yerlerden cevher çıkarılmasına izin verilmiştir.[199]

Cevher miktarının azalmasının yanı sıra maden işçilerinin tedariki meselesi de maden işletmeciliği açısından bir başka sorun teşkil etmiştir. Samakov nezareti mukataasına tabi Samakov madenlerinde çalışan işçiler Niş, Leskofça, İznepol, Etrepol, Breznik, Serşenk, Radomir, Köstendil, Dupniçe, Foça, Sofya, Razlıg, Tatarpazarı ve İhtiman kazalarının ahalisiydi. Rûz-ı hızırda kazalarından kalkıp Samakov madenlerine gelen maden işçileri, devlete ait madenlerde çalışırdı. Ancak 7 Nisan 1730 (19 Ramazan 1142) tarihli belgeye göre, başka kazalarda muhdes (eskiden olmayan) madenler kuran bazı madenciler, Samakov madenlerinin işçilerini kendi madenlerinde çalıştırmışlardır. Devlete vergi dahi vermeyen bu madenler yüzünden Samakov nezaretine tabi madenler âtıl hale gelmiştir. Samakov madencileri bu sebeple rüsûm-i mirîlerini ve mübayaa demirlerini vaktinde teslim edemez hale gelmiş, maden işçilerinin Samakov madenlerine gönderilmelerini istemişlerdir.[200] Bu mesele iki yıl sonra 7 Nisan 1732 (11 Şevval 1144) tarihinde yeniden gündeme gelmiştir. Samakov madencileri Divan-ı Hümayuna sundukları arzuhâlde, Samakov'daki madenlerde çalışan işçi ve kömürcülerinin paralarını peşin aldıklarını ancak içlerinden bazılarının vaktinde gelmedikleri için madenlerin harap

[199] BOA, MAD.d., 9917, s. 153, b. 2.
[200] BOA, MAD.d., 9917, s. 76, b. 2.

olduğunu, bunun da mühim işlerin aksamasına yol açtığını söylemişlerdir. Madenlerin işleyebilmesi için, işçi ve kömürcülerin bulundukları yerlerden ihraç edilerek Samakov'a gönderilmelerini istemişledir.[201]

Madenden çıkarılan demir cevherinin yıkanması ve akan kirli sudan kaynaklanan bir anlaşmazlık da kayıtlara yansımıştır. Buna göre Samakov Kazası'na tabi İvladay Köyü hududu dâhilinden çıkıp Sofya'dan geçen Eleşniça (Leşniça) Nehri'nin kaynağında roda denilen demir cevheri yıkandığından kum taşıyan nehir harkını doldurmuş ve asıl mecrasını terk etmiştir. Bu durum Eleşniça Nehri üzerindeki emlak ve arazi sahipleri ile Sofya'nın El-Hâcc Hamza, Çit Çeşme, Kara Danişmend, Hacı Hüseyin Ağa, Kız Kasım, Mehmet Ağa, Draz ve Mercan mahalleleri ahalileri ve Sofya Kazası'na tabi olup Eleşniça Nehri yakınlarındaki Bâlî Efendi, Sehvelyan, Malaşofçe, Boduyani, Orlandofçe, Birimirçe, Obradofçe, Kumaniçe ve Zemyane köyleri ahalilerinin şikâyetine sebep olmuştur. Eleşniça Nehri'nin suyunu kendileri ve hayvanları için kullandıklarını söyleyen mahalle ve köy ahalileri, 4 Temmuz 1731 (28 Zilhicce 1143) tarihinde mahkemeye gelerek nehrin suyundan istifade edemediklerini ve nehrin mecrasını değiştirmesi sebebi ile mescit, ev, değirmen, çayır ve tarlalarını su bastığını söylemiş, nehrin kaynağında keşif yapılmasını istemişlerdir. Yapılan keşif neticesinde anlatılanların gerçekliğine hükmedilmiş ve bundan sonra nehrin kaynağından nihayetine kadar olan yerlerde demir cevheri ve altın yıkamak yasaklanmıştır.[202]

Sofya ahalisinin istediklerini elde etmesi, mukataası dâhilindeki bazı cevherlikler artık işletilemeyecek olması sebebi ile Samakov mukataası nazırı açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Nitekim 16 Temmuz 1732 (23 Muharrem 1145) tarihli belge, Samakov nazırı Ağo Ahmet Ağa'nın bu duruma engel olmaya çalıştığını göstermektedir. Ağo Ahmet Ağa söz konusu belgede, Sofya Kazası arazisinden olan Vitoş Dağı'ndaki David ve İradoğlu yaylaklarındaki cevherliklerden çıkarılan cevherin Samakov mukataasına bağlı Koruca Köyündeki mirî madenler için gerekli olduğunu söylemiştir. Sofya Kazası'nda sakin mahalle ve köy ahalileri ile bazı değirmen sahiplerinin bir şekilde emr-i şerif elde ederek buralardan cevher çıkarılmasına engel olduklarını, bunun da Samakov mukataasının

[201] BOA, MAD.d., 9917, s. 156, b. 1.
[202] SŞS 312 (3), s. 28, b. 3.

zararına yol açtığını ifade etmiştir.[203] Ahmet Ağa'nın talebi üzerine Hazine-i Âmire'deki mukataa defterleri ile Divan-ı Hümayun'daki ahkâm defterleri incelenmiş ve 29 Aralık 1723–7 Ocak 1724 (Evâhir-i Rebiülahir 1136) tarihinde verilen emr-i şerifin Samakov mukataasının parçalanmasına sebep olduğu, bu nedenle verilen emre amel edilmeyip cevherliklerin işlenmesine devam edilmesi için 9 Mayıs 1724 (15 Şaban 1136) tarihinde yeni bir emr-i şerif verilmesi istendiği anlaşılmıştır. En nihayetinde tartışma konusu olan cevherliklerin eskiden olduğu üzere işlenmesine karar verilmiştir.[204]

2. Güherçile

Sofya'da bulunan bir diğer maden, barutun ham maddesi olan güherçiledir. Güherçile diğer madenlerin aksine yağmurdan sonra toprak yüzeyinde ince bir tabaka şeklinde kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Toprak yüzeyinden elde edilen güherçile, içerisindeki diğer maddelerden ayrılarak saf haline getirilmek için odun ateşinde kaynatılıp kâl edilir, daha sonra baruthânelere teslim edilip burada tekrar işlenerek barut yapımına hazır hale getirilirdi.[205]

9 Aralık 1725 (3 Rebiülahir 1138) tarihinde Filibe, Sofya, Çirmen, Tatar Pazarı, Zağra, Hasköy, İnebolu ve diğer kazaların kadılarına hitaben gönderilen ferman, bu kazaların güherçile madeni çıkarılan yerler olduğunu göstermektedir. Söz konusu fermanda güherçileci taifesinden el-Hâcc Salih ve Hacı Mahmut, güherçile madeni bulunan yerlerde işçiler tutarak odun kestirip güherçile tabh (pişirme-kaynatma) ettirmek ve elde edikleri güherçileyi Gelibolu Baruthanesi nazırına rayiç fiyatı ile satmak için emr-i şerif talebinde bulunmuşlardır. Bu talepleri, Gelibolu Baruthanesi'nde üretilen barutun devletin önemli ihtiyaçlarından olması sebebi ile kabul edilmiştir. El-Hâcc Salih ve Hacı Mahmut'a, kimsenin korusu ve tımarı olmayan dağlardan odun kestirerek tabh ettirdikleri güherçileyi Gelibolu Baruthanesi'ne nakletmeleri ve baruthane nazırına rayiç fiyatı ile satmaları şartıyla izin verilmiştir.[206]

---

[203] BOA, MAD.d., 9917, s. 166, b. 2.
[204] BOA, D.BMK.SMM. , D. 8, Vsk. 54; BOA, MAD.d., 9917, s. 166, b. 2.
[205] İNCE, Yunus, "Karhâneden Baruthâneye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi (18–19. Yüzyıllarda), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2011, C. 13, S. 1, s. 11–30.
[206] SŞS 306, s. 73, b. 1.

E. Vergiler

Vergi, umumî masrafların yükünü fertlere dağıtmak için müracaat olunan usul olarak tanımlanmaktadır. Vergideki esas gaye, devlet ve toplumun gereksinimlerini karşılamak için ihtiyaç duyulan masrafların fertler tarafından karşılanmasını sağlamaktır.[207]

Osmanlı Devleti'nde, reayâdan şer'î ve örfî olmak üzere iki tür vergi toplanmıştır. Tekâlif-i şer'iyye olarak bilinen şer'î vergilerin kaynağını İslâm Hukuku, tekâlif-i örfîyye denilen örfî vergilerin kaynağını ise örfî hukuk teşkil etmiştir.

1. Şer'î Vergiler

Şer'î vergiler arasında en çok bilinenler zekât, öşür, haraç, cizye ve hayvanlardan alınan vergilerdir. Zekât, muayyen miktarda gelire sahip olan zengin Müslümanların malının kırkta birini fakirlere dağıtmasıdır. Ancak şer'î vergiler arasında zikredilen zekâtın malî ibadet yönü daha ağır basmaktadır. Genellikle onda bir olarak alınan ancak arazinin verimliliğine göre değişik oranlarda toplanabilen öşür ise, Müslümanların ürettikleri tarım ürünleri için ödedikleri bir vergi türüdür. Öşre karşılık olarak gayrimüslimlerden alınan vergiye ise haraç denilmiştir. Öşür ve haraç tarımsal üretime dayalı vergiler oldukları için köylü reayayı ilgilendirmekteydi. Şehirli reaya, toprak sahibi olup tarımsal üretim yapmıyorsa bu vergileri ödemezdi. Burada Sofya'da şehirli reayanın ödemekle mükellef olduğu şer'î vergilerden cizye ve ağnam vergileri ele alınmıştır.

a. Cizye

Cizye; kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek manasındaki ceza mastarından türemiş bir isimdir. İslâm devletlerinde Müslüman olmayan ehl-i zimmet tebaa, kendilerine bahşedilen himayeye karşılık cizye ödemişlerdir. Bu vergiye cizye isminin verilmesi, ehl-i zimmet tebaanın harbî olanlardan ayrılmalarına, can ve mal güvenliklerinin sağlanmasına karşılık alınması ile

[207] Osmanlı Devleti'nde vergi kelimesi yerine genellikle resm (çoğulu rüsûm) ve teklif (çoğulu tekâlif) kelimeleri kullanılmıştır. Yine âdet ve bâc kelimeleri de vergi manasını ifade etmiştir. Bu kelimeler, vergiye mevzu teşkil eden isimlerin başına veya sonuna eklenmek suretiyle kullanılmıştır. Bk. KAZICI, Ziya, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul 2014, s. 58–60.

ilgilidir.[208] Cizye, himaye ve askerlik yapmamanın karşılığı olarak alınmıştır. Bedenen ve zihnen sağlam, ödeme kudretine haiz ve reşit olan zimmi erkekler, cizye vergisi mükellefiydi. Kadın, çocuk ve yaşlılar savaş ile mükellef olmadıkları için cizyeden muaf tutulmuşlardı. Fakir, dilenci, köleler ve esirler de muaf kabul edilmişlerdi. Kör, sakat ve malûl olanların zenginleri cizye öderken, fakirleri muaf tutulmuştur. Rahipler de fakir ise muaf sayılmış, ancak mensup oldukları kilise ve manastırlar zenginse cizye mükellefi kabul edilmişlerdi.[209]

Cizye, baş üzerine konulan bir vergidir. Haraç kelimesi de baş vergisini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu nedenle aslında iki farklı manayı ifade eden cizye ve haraç kelimeleri çoğu zaman karıştırılmıştır. Bu karışıklık, "cizye ale'l-arz" (toprak vergisi) ve "harac ale'r-ruus" (baş vergisi) terkiplerinde görüldüğü üzere baş vergisi olarak bilinen cizyenin toprak vergisi, arazi vergisi olarak bilinen haracın da baş vergisi manasında kullanılması ile ilgilidir. Her ne kadar bu terkiplerde farklı manaları ifade etseler de müstakil kullanıldıkları zaman cizye ile baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilmiştir.[210] Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar cizye kelimesi yerine genellikle haraç kelimesi kullanılmış, daha sonra cizye veya cizye-i şer'î kelimeleri yaygınlaşmıştır. Bazı belgelerde haraçtan ayırmak için cizye yerine baş haracı tabiri de kullanılmıştır.[211]

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi ve Nasara'nın (Hristiyan) şer'an ödemekle mükellef oldukları cizyeler, beytü'l-mâlın önemli gelirleri arasında yer almıştır. Bu suretle doğrudan devlet adına toplanan cizye, zaman zaman iltizama da verilmiştir. Baş vergisi olduğu için şahıs başına toplanması gereken cizye, uzun bir süre hane başına veya ber vech-i maktû' olarak toplanmıştır. 1691 yılındaki cizye reformu ile cizyenin hane başına veya ber vech-i maktû' olarak toplanması terk edilmiş, belli bir yaşa gelmiş bütün erkek nüfustan toplanması esası getirilmiştir. Böylece, malûller hariç olmak üzere bütün rahipler ve mülkü ya da bir kazancı

[208] ERKAL, Mehmet, "Cizye", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 42.
[209] BECKER, C. H. , "Cizye", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, s. 200. Sofya'nın Gül Camii Mahallesi sakinlerinden zimmi Estoyan devlet merkezine sunmuş olduğu arzuhâlde, sol ayağının olmadığını ve çalışmaya gücünün yetmediğini söyleyerek cizyeden muaf tutulmasını talep etmiştir. Bu talebi devlet nezdinde karşılık bulmuş, 24 Temmuz 1695'de (12 Zilhicce 1106) kendisinden cizye talep edilmemesi istenmiştir. Bk. BOA, AE. SAMD. II., D. 5, G. 416.
[210] Cizye ve haraç vergilerinin karıştırılması ve aralarındaki ilişki hakkında bk. NEDKOFF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, Çev. Şinasi Altundağ, Ankara 1944, C. VIII, S. 32, s. 607–608; ERKAL, "Cizye", s. 42.
[211] İNALCIK, Halil, "Cizye–Osmanlılarda", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, s. 45.

olmayan gayrimüslimler cizye yükümlüsü sayılmışlardır. Öte yandan, fakir, kör, malûl, işsiz ve kocalarının arazisi kendilerine kalmış olanlar dışındaki kadınların muafiyeti devam etmiştir.[212]

Sofya sicillerine kayıtlı cizye fermanlarına göre cizye mükellefi olan ehl-i zimmet reaya genel olarak; kefere (Hristiyan), Yahudi ve Erâmine-i Acem (İran Ermenileri) şeklinde tanımlanmıştır. Sofya Kazası'nın cizyeleri Şehirköy, İznepol, Breznik, Berkofça ve İzladi kazalarıyla birlikte toplanmıştır. Bu kazalardan oluşan kaleme Sofya ve tevabii aklâmı denilmiştir. Sofya ve tevabii aklâmının 1746–1747 (h. 1159) senesinde 730 alâ, 12920 evsât ve 7859 ednâ olmak üzere toplam 21509 cizye evrakı/mükellefi vardı.[213] Ancak söz konusu belgede toplam evraktan kazaların payına ne kadar evrak düştüğü belirtilmemiştir. Buna karşın Sofya Kazası ve nefs-i Sofya'nın evrak sayıları başka belgelerden öğrenilebilmektedir. Buna göre Sofya ve tevabii aklâmında yer alan nefs-i Sofya Kazası'nın 1709–1710 (h. 1121) senesinde 360 alâ, 3268 evsat ve 4923 ednâ olmak üzere toplam 8551 cizye evrakı vardı.[214] Nefs-i Sofya'nın ise 1749–1750 (h. 1163) yılında 54 alâ, 1055 evsat ve 293 ednâ olmak üzere toplam 1402 cizye evrakı vardı.[215]

Osmanlı Devleti'nde cizye, Hanefî mezhebi uygulaması esas alınarak alâ, evsat ve ednâ (esnâf-ı selâse) şeklinde toplanmıştır.[216] Cizye mükelleflerinin esnâf-ı selâsenin hangi sınıfında yer aldığı tespit edildikten sonra; fakir (fâkir-i mu'temel) olanlardan ednâ itibariyle bir zer-i mahbûb, orta halli (mutavassıtü'l-hâl) olanlardan evsat itibariyle iki zer-i mahbûb ve zengin (zahirü'l-gına muksir) olanlardan alâ itibariyle dört zer-i mahbûb alınmıştır. Zer-i mahbûb tedarik edemeyenlerden ise yine zer-i mahbûb hesabı üzerinden ednâdan iki buçuk kuruş on para, evsattan beş buçuk

---

[212] ÖZEL, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", s. 37–38.
[213] SŞS 312 (8), s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.
[214] SŞS 4, s. 21, b. 1. Sofya ve tevabii aklâmı içerisinde yer alan İzladi Kasabası'nın 31 Aralık 1725 (25 Rebiülahir 1138) tarihli belgeye göre 61 alâ, 840 evsat ve 220 ednâ olmak üzere toplam 1121 evrakı vardı. Bk. SŞS 306, s. 44, b. 2. Şehirköy Kazası'nın ise 1750–1751 (h. 1164) senesinde 235 alâ, 4786 evsat ve 2393 ednâ olmak üzere toplam 7414 evrakı bulunmaktaydı. Bk. SŞS 17, s. 24, b. 1.
[215] BOA, D.CMH. d. 26784, s. 2.
[216] Cizyenin şekil ve miktarı halife Hz. Ömer zamanında belirlenmiştir. Hz. Ömer'in tespitine göre zimmiler; zenginler, orta halliler ve fakirler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Zenginlerden altın para olarak 4 dinar veya gümüş olarak 48 dirhem, orta hallilerden 2 dinar veya 24 dirhem ve fakirlerden 1 dinar veya 12 dirhem cizye alınması kararlaştırılmıştır. Mezhep imamlarının bu hususlaki görüşleri ise birbirinden farklıdır. Bk. NEDKOFF, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", s. 608–609.

kuruş ve alâdan on bir kuruş alınmıştır. Bu paraların dışında tedavülde olan paraların da kabul edilmesi istenmiştir.[217]

Cizye tahsilatları 1691 yılındaki cizye reformuna kadar genellikle devlet tarafından tayin edilen kişiler tarafından devlet adına toplanmıştır. Bu tarihten sonra ise güvenilir kimseler arasından seçilen ve cizyedâr olarak adlandırılan kişilere iltizama verilmeye başlanmıştır. Örneğin, Sofya ve tevabii kalemi cizyelerinin toplanması, 1722–1723 (h. 1135) senesinde İvrace emini el-Hâcc Hüseyin'e verilmiştir.[218] Cizyedârlar isterse, cizyenin toplanmasını tahsildar olarak adlandırılan ikinci ve üçüncü şahıslara iltizama verebilirlerdi. Nitekim, 1750–1751 (h. 1164) senesinde Sofya ve tevabii kalemi cizyedârı olan Hasan Efendi, Sofya ve tevabii cizyelerinin tahsildarlığını Süleyman Ağa'ya iltizama vermiştir. Süleyman Ağa ise 914 evsat ve 475 ednâ olmak üzere toplam 1389 evrakı bulunan Sofya Kazası'na bağlı Han-ı Cedîd Nahiyesi'nin tahsildarlığını Sofya'nın Hüseyin Ağa Mahallesi'nden Molla Halil ibn-i Osman'a;[219] 235 alâ, 4786 evsat ve 2393 ednâ olmak üzere toplam 7414 evrakı bulunan Şehirköy Kazası'nın tahsildarlığını da Karlova Kasabası sakinlerinden İdris Ağa'ya iltizama vermiştir.[220]

Cizyedârların öncelikli görevi, cizye kalemine tabi belde ve köylerde sakin yerli ve yabancılar ile yollardan gelip-geçen ehl-i zimmet kefere, Yahudi ve Erâmine-i Acem taifelerini ve emred-i mürahık (çocuklukla gençlik arasındaki dönem) hükmüne dâhil olup şer'an cizyeye müstahak olan gulamları teftiş ederek hiçbir kimsenin evraksız kalmamasını sağlamaktı. Şehir ve kasabalarda sakin olan cizye mükelleflerini mahalleleri ile köylerde sakin olanları köyleri ile yolcuları ise isim ve resimleri ile defterlere kaydetmek ve bu defterleri cizye muhasebesi kalemine teslim etmek üzere İstanbul'a getirmek de cizyedârların görevleri arasındaydı. Cizyedârlara görevleri karşılığında alâdan on iki, evsattan dokuz ve ednâdan altı para maişet adı altında para toplamalarına izin verilmiştir. Yine cizye muhasebecisi ve kâtibleri için de her evraktan bir para alınmasına müsaade edilmiştir. Ancak bu paraların muhasebe sırasında mahsup edilmek üzere devlet adına toplanması

[217] SŞS 312 (8) , s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.
[218] SŞS 269, s. 12, b. 5. El-Hâcc Hüseyin Ağa ibn-i el-Hâcc Mehmet Ağa, 4 Mart 1723 (26 Cemazielevvel 1135) tarihinde Şehirköy eski cizyedârı Mehmet Ağa ibn-i Mehmet'ten Kara Danişmend Mahallesi'ndeki bir evi 350 kuruşa satın almıştır.
[219] SŞS 17, s. 19, b. 2 ve devamı.
[220] SŞS 17, s. 24, b. 1.

istenmiştir. Bunun dışında maiyyet, zahire, kâtibiye, sarrafiye ve kolcu akçesi adı altında fazladan akçe talep etmeleri yasaklanmıştır.[221]

Kendilerine tahsis edilen ücretleri yeterli görmeyen bazı cizyedârlar, tüm uyarılara rağmen çeşitli usulsüzlüklere başvurmuşlardır. 21–30 Eylül 1713 (Evâil-i Ramazan 1125) tarihli hükme göre Sofya cizyedârı Abdurrahman, ehl-i zimmet reayaya verdiği edna cizye evrakı için fazladan yedişer para almıştır. Bununla yetinmeyen cizyedâr zolota yerine tuğralı altın talep etmiştir. Altın tedarik edemeyen reayayı kendi adamlarına yönlendirerek zolota başına ikişer para sarrafiye aldırtmıştır. Altını 100 para hesabı ile alıp, bir edna cizye kâğıdını 113 paraya vermek sureti ile cizye beratında belirtilenden 13 para fazla almıştır.[222]

Cizyedârların usulsüzlüklerinden bir diğeri de cizye mükellefi olmayan veya muaf tutulan kişilerden vergi talep etmeleridir. Bunun yanı sıra bazen cizyelerini ödeyen ehl-i zimmet reayayı da ikinci defa cizye talebi ile taciz etmişlerdir. Cizyedârların bu tür davranışlarının engellenmesi için cizyelerini ödeyen reayaya miri mühür ile mühürlenmiş, eşkallerini bildiren bir kâğıt vermeleri istenmiştir.[223] Yine kimlerden cizye alınıp alınmayacağı hususuna da cizye fermanlarında açıklık getirilmiştir. Buna göre çalışıp kazanmaya gücü yeten bütün ehl-i zimmet reayadan tahammül ve istihkaklarına göre, yani esnâf-ı selâse itibariyle cizye toplanması istenmiştir. Çocuklar ve akli dengesi yerinde olmayanlar ile yaşlı ve amel-mande (iş sakat ve hasta) olup çalışmaya iktidarı olmayanlar ise cizyeden muaf tutulmuşlardır. Rahip, patrik, keşiş ve bir şekilde eline berat alıp tercümanlık ve muafiyet iddiasında olanların muafiyetleri kaldırılmıştır. Cizye ödemesine mâni bir özrü olmadığı halde kendini sağlam olarak göstermeyenlerin, müstahak oldukları cizyeleri vermemek için

---

[221] SŞS 269, s. 56, b. 3 ve devamı; SŞS 312 (8), s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 312 (8), s. 35, b. 1 ve devamı; SŞS 17, s. 16, b. 1 ve devamı.

[222] BOA, MHM. d 120, s. 29, b. 79. Sofya cizyedârı Abdurrahman Efendi, 1–10 Ekim 1713 (Evâsıt–ı Ramazan 1125) tarihinde ise Şehirköy kadısı ve serdarından şikâyetçi olarak kayıtlara girmiştir. Abdurrahman Efendi, cizye toplanmasına müdahale ve muhalefet ettikleri gerekçesi ile kadı el–Hâcc İbrahim ve serdar Beyli Ali'yi mahkemeye ihzar ettirmiştir. El–Hâcc İbrahim ve Beyli Ali ise müdahalelerinin, Abdurrahman Efendi tarafından Şehirköy ve tevabii kazalarının cizyelerini toplamaya memur edilen Kasım'ın reayaya zulüm etmesinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Kasım'ın mahkemeye ihzar edilerek ahvalinin araştırılmasını istemişlerdir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 63, s. 82, b. 1. 8–16 Ocak 1714 (Evâhir–i Zilhicce 1125) tarihli belgeye göre, Kasım reayadan zahire ve akçe aldığını kabul ve itiraf etmiştir. Zimmetinde olan 148 kuruşu sahiplerine teslim etmiştir. Ancak paraları iade etmekle kurtulamamış, hesap vermesi için asitaneye ihzar edilmesi istenmiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 59, s. 256, b. 1.

[223] SŞS 312 (8) , s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.

gizlenenlerin ve alâya müstahak iken evsat, evsata müstahak iken ednâ cizyesi ödemek isteyenlerin cizyeleri alındıktan sonra şer'an cezalandırılmaları istenmiştir.[224]

Tüm bu uyarılara rağmen cizye vergisini ödemek istemeyen bazı kişilerse cizyedârlar tarafından devlet merkezine şikâyet edilmişlerdir. Nitekim 1722–1723 (h. 1135) senesinde Sofya, Şehirköy, İznepol, Breznik, Berkofça ve İzladi kazalarının cizyedârı olan Hüseyin devlet merkezine sunduğu arzuhâlde, kendisine verilen berat şartları üzere bahsi geçen kazaların cizyelerini toplamak istediğini, ancak ehl-i zimmetten bazılarının cizyelerini vermemek için gizlendiğini, bazılarının ise alâ cizyesi verecekken evsat, evsat cizyesi verecekken ednâ kâğıdı alarak mal-ı miriye ihanet ve kendisine zarar verdiklerini söylemiştir. Ehl-i zimmetten hiçbir kimsenin evraksız kalmaması ve berat-ı alişân şartlarına karşı çıkmamaları için emr-i şerif talebinde bulunmuştur.[225]

Cizye mükellefi olan ehl-i zimmet reayanın cizyelerini ödemekten kaçmalarına engel olmaya çalışan merkezi idare, cizye vergilerinin dört taksitle toplanmasını isteyerek onların mükellefiyetlerini zorlanmadan yerine getirmeleri için çalışmıştır. Cizyedârlara verilen beratlarda, ayende ve revende (gelip geçen, yolcu) ile defaten ödemeye gücü olanlar hariç yerli ve yurtlu ehl-i zimmet reayanın cizyelerinin dört taksit ile toplanması istenmiştir.[226] Cizye gelirleri cizyedârlardan da dört taksit ile alınmıştır. Ayrıca taksitlerin tahsil edileceği zamanlar da önceden belirlenerek bundan dolayı yaşanan sorunlara engel olunmaya çalışılmıştır. Cizyelerin toplanma zamanından kaynaklanan sorun ve buna engel olmak için bulunan çözüm, 21 Temmuz 1749 (5 Şaban 1162) tarihli fermanda açıklanmıştır. Buna göre; taksit-i sâni akçelerinin tahsiline rebiülahir ayı ortasında başlayan cizyedârlar, recep ayı başında verecekleri peşin akçeleri ribh ile tedarik etmek zorunda kalmışlardır. Recep başında verdikleri peşin akçeler de ancak bir sonraki yılın rebiülevvel ve rebiülahir aylarında ellerine geçmiştir. Dolayısıyla aradaki 7–8 ay boyunca faize başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, cizyedârların reayaya zulmetmelerine ve kale muhafazasında olan yeniçerilerin mevâcibleri ile Tersane-i

[224] SŞS 312 (8), s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 312 (8), s. 35, b. 1 ve devamı; SŞS 17, s. 16, b. 1 ve devamı.
[225] SŞS 269, s. 57, b. 3 ve devamı.
[226] SŞS 269, s. 47, b. 1; SŞS 312 (8) , s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.

Âmire, Matbah-ı Âmire ve Istabl-ı Âmire eminleri ve hassa kasapbaşının tahsisatlarının ertelenmesine yol açmış, eminlerin mecburen murabaha ile tedarik ettikleri akçelerin faizlerini devlete yüklemek istemelerine sebep olmuştur. Buna engel olmak için cizyelerin toplanmasına yılbaşından iki ay önce, zilkade ayı başından itibaren başlanmasına karar verilmiştir. Cizyenin ait olduğu yıldan iki ay önce toplanmaya başlamasının reayaya zorluk çıkarmayacağı, yeniçeri mevâcibleri ve eminlerin tahsisatlarının gereği gibi yapılmasına imkân tanıyacağı belirtilmiştir. Bu doğrultuda Sofya ve tevabii kaleminin 1749–1750 (h. 1163) senesi cizyelerinin toplanmasına, 13 Ekim 1749'dan (Gurre-i Zilkade 1162) itibaren başlanması istenmiştir.[227]

Yukarıdaki fermanda belirtildiği üzere cizye gelirleri, yeniçerilerin kısteyn mevâciblerine[228] tahsis kılınmıştır. Cizye gelirlerinin taksit-i evvel akçeleri reşen, taksit-i sâni akçeleri ise lezez mevâciblerine tahsis edilmiştir.[229] Yine sınırlardaki kalelerin muhafazasında olan yeniçerilerin mevâcibleri; Tersane-i Âmire, Matbah-ı Âmire ve Istabl-ı Âmire eminleri ve hassa kasapbaşına verilen akçeler de cizye malından karşılanmıştır.[230] 1722–1723 (h. 1135) senesinde Sofya ve tevabii cizyesi malından kapıkulları ve diğer bölüklerin mevâcibleri için taksit-i evvel olmak üzere 15000 kuruş,[231] taksit-i sânî olmak üzere 12500 kuruş[232] ve taksit-i salis olmak üzere 8000 kuruş[233] tahsis kılınmıştır. 5000 kuruş da Niş Kalesi'nin amele, rençber ve sair masrafları için havale edilmiştir.[234] Sofya ve tevabii cizyesi malından 1725–1726 (h.

[227] SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.
[228] Osmanlılar'da devlet görevlilerinin mevâcibleri günlük olarak hesaplanır, üç ayda bir ödenirdi. Mevâcib, hicrî yıla göre her üç ayın sonunda ödenir ve bu ödemelere "kıst" denirdi. Birinci kıst için muharrem, safer ve rebiülevvel aylarının kısaltması olarak "masar", ikinci kıst için rebiülahir, cemazielvvel ve cemazielahir aylarının kısaltması olarak "recec", üçüncü kıst için recep, şaban ve ramazan aylarının kısaltması olarak "reşen" ve dördüncü kıst için şevval, zilkade ve zilhicce aylarının kısaltması olarak "lezez" ifadeleri kullanılırdı. Mevâciblerin düzenli olarak ödendiği yıllarda, masar mevâcibi muharremde, recec mevâcibi cemazielevvelde, reşen ve lezez mevâcibi ise birlikte şaban ayı içerisinde ödenirdi. Son iki mevâcibin bir arada verilmesine kısteyn mevâcibi denilirdi. Bk. AFYONCU, Erhan, "Mevâcib", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 419; KILIÇ, Orhan, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, Ankara 2013, S. 31, s. 90.
[229] SŞS 312 (8) , s. 21, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.
[230] SŞS 311 (1), s. 16, b. 1 ve devamı.
[231] SŞS 269, s. 21, b. 1.
[232] SŞS 269, s. 38, b. 1.
[233] SŞS 269, s. 58, b. 2.
[234] SŞS 269, s. 29, b. 1.

1138) senesinde ise mevâcib-i askeriye ve İran seferi masrafı için taksit-i salis olmak üzere 20000 kuruş bir sülüs tahsis edilmiştir.[235]

i. Kıptîyân Cizyesi

İslâm Hukuku'na göre cizye, maktû' ve ale'r-ruûs olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Maktû' cizye, antlaşma ile belirlenmiş olup değişmez ve sabit bir meblağ; ale'r-ruûs cizye ise kişi başı toplanan bir meblağdır.[236] Sofya'da yaşayan kefere (Hristiyan), Yahudi ve Erâmine-i Acem (İran Ermenileri) taifelerinin cizyeleri ale'r-ruûs; Müslüman ve gayrimüslim Kıptîlerin cizyeleri ise ber vech-i maktû' olarak toplanmıştır.

Lisanları, yaşayışları, bedeni ve ruhi vasıfları ile diğer milletlerden ayrılan, genellikle gezici bir kavim olan kıptîlere Osmanlı Devleti'nde çingene denilmiştir. XVI. yüzyılın başlarında, Kırkkilise merkez olmak üzere geniş bir mıntıkayı ihtiva eden Çingâne Livası kurulmuş ve çingeneler ilk önce Anadolu'da kurulup daha sonra Rumeli'ye nakledilen müsellem teşkilatına dâhil edilmişlerdir. XVII. yüzyıl başlarında çingâne müsellemleri kaldırılarak mukataaya bağlanmıştır. Çingenelerin cizye ve ispençleri kıptîyân nezareti kalemi tarafından iltizam suretiyle mukataa olarak tevcih edilmeye başlanmıştır. Avarız-ı divaniye ve diğer bazı vergilerden muaf tutulan çingenelerin Müslümanlarından maktû' olarak yıllık 655'er akçe, gayrimüslimlerinden ise 730'ar akçe alınmıştır. Çingenelerin cizyesi, 1683–1699 Osmanlı-Avusturya savaşının hazinede oluşturduğu sıkıntı nedeniyle 1695 yılında arttırılmıştır. Bu tarihe kadar 45000 kuruşa toptan verilen çingâne mukataasına bağlı çingenelerin cizyesi, bundan sonra ehl-i zimmet reaya gibi evrak usulü ile toplanmaya başlamıştır. Rumeli ve Anadolu'da 10000 Müslüman ve 35000 gayrimüslim olmak üzere toplam 45000 erkek çingenenin olduğu tahmin edilmiş, Müslümanlardan beş ve gayrimüslimlerde altı kuruş alınması ve hasıl olan 260000 kuruşun diğer mukataalar gibi parça parça satılması kararlaştırılmıştır. Böylece

[235] SŞS 306, s. 36, b. 1.
[236] İNALCIK, "Cizye–Osmanlılarda", s. 46.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında çingenelerin maktû' ve cizyelerinin toplanması muhtelif kişilere verilmiştir.[237]

İncelenen dönemde Sofya, Üsküp ve Köstendil kazalarında yaşayan kıptîlerin cizyeleri bir kalem haline getirilerek iltizama verilmiştir. Nitekim Sofya, Üsküp, Köstendil ve tevabii aklâmı maktû' ve cizye cibâyeti, 1748 (h. 1161) ve 1749–1750 (h. 1163) senelerinde ber vech-i malikâne olarak Mehmet Said, İsmail, Mustafa ve Ebubekir isimli kişilerin uhdelerindeydi.[238] Bunlar da maktû' ve cizye cibâyetini ikinci şahıslara iltizama vermişlerdir. Buna göre Sofya ve tevabii kıptîyân maktû' ve cizye cibâyetini, h. 1161 senesinde Üsküp nazırı Feyzullah,[239] h. 1163 senesinde ise İbrahim iltizam etmiştir.[240] Sofya ve tevabii kıptîyân maktû' ve cizyelerini h. 1163 yılında iltizam eden İbrahim, nefs-i Sofya Kazası kıptîyân maktû'ını, Abdülfettah Ağa ve Seyyid İbrahim Ağa'ya iltizama vermiştir.[241] Bu suretle Sofya, Üsküp, Köstendil ve tevabii aklâmına bağlı yerlerdeki kıptîlerin maktû' ve cizye cibâyetleri üçüncü hatta dördüncü şahısların eline geçmiştir.[242]

Sofya ve tevabii kaleminin 1737–1738 (h. 1150) yılında 1604'ü Müslüman ve 947'si gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 2551 evrakı ve gayr-ez maaş (maaş haricinde) 13945 kuruş malı vardı.[243] Müslüman kıptîlerden 660 akçe maktû', gayrimüslim kıptîlerden ise 730 akçe cizye tahsil edilmiştir.[244]

Ehl-i zimmet reayadan toplanan cizyeler gibi kıptîlerin maktû' ve cizyeleri de sebeb-i tahrir hükümleri[245] ile civardaki kalelerin muhafız maaşları ve inşa

---

[237] GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Çingeneler", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, s. 420–424. Çingeneler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ALTINÖZ, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara 2013.
[238] SŞS 312 (8), s. 53, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 40, b. 1.
[239] SŞS 312 (8), s. 53, b. 1 ve devamı.
[240] SŞS 311 (1), s. 40, b. 1. Daha eski tarihlerdeki Sofya ve tevabii kıptîyân cizyedârları ise şunlardır: 1719–1720 (h. 1132) senesinde Abdi ve Osman (BOA, AE. SAMD. III., D. 30, G. 2851; D. 31, G. 2996.), 1722–1723 (h. 1135) senesinde Mustafa Ağa (SŞS 269, s. 49, b. 1.), 1725–1726 (h. 1138) senesinde Mehmet ve İsmail (SŞS 306, s. 14, b. 1.), 1727–1728 (h. 1140) senesinde Mehmet Ağa ibn–i Ahmet (SŞS 309, s. 81, b. 1.), 1729–1730 (h. 1142) ve 1730–1731 (h. 1143) senelerinde Haseki Ali Ağa (SŞS 312 (3), s. 31, b. 3.), 1731–1732 (h. 1144) senesinde el–Hâcc Hüseyin Ağa (SŞS 312 (3), s. 31, b. 3.), 1737–1738 (h. 1150) senesinde Mehmet (BOA, C.ML, D. 233, G. 9793.) ve 1746–1747 (h. 1159) senesinde İbrahim Ağa (SŞS 312 (8) , s. 12, b. 2.).
[241] SŞS 311 (1), s. 27, b. 1.
[242] SŞS 306, s. 14, b. 1.
[243] BOA, C.ML, D. 233, G. 9793.
[244] SŞS 312 (1), s. 38, b. 1;SŞS 269, s. 48, b. 1; SŞS 306, s. 14, b. 2.
[245] Sebeb–i tahrir hükmü, ferman ve berat gibi padişahın tuğrasını taşır. Maliye'de hazırlanan ve temessük yerine geçen sebeb–i tahrir hükümleri; 1– Cizye, âdet–i ağnam ve avarız gibi devlet

masraflarına havale edilmiştir. Nitekim Sofya kıptîyân cizyesi malından Niş Kalesi masrafları için 1722–1723 (h. 1135) senesinde 4000 kuruş,[246] 1727–1728 (h. 1140) senesinde 975 kuruş[247] havale edilmiştir. Hotin Kalesi muhafızlarının 12 Şubat 1728'den (Gurre-i Recep 1140) 6 Ağustos 1728'e (Gayet-i Zilhicce 1140) kadarki altı aylık mevâcibleri için 1728–1729 (h. 1141) senesinde 1500 kuruş[248] ve 1748 (h. 1161) senesi mevâcibleri için de 1749–1750 (h. 1163) senesinde 5000 kuruş[249] havale edilmiştir.

b. Ağnam Vergisi

Şahıslardan, ticaretten ve ziraattan alınan vergilerin yanında, hayvancılığın temel geçim kaynakları arasında yer aldığı bütün devletlerde, farklı isimlerle ve değişen oranlarda olmak üzere hayvanlar için sahiplerinden bazı vergiler alınmıştır. İslâm öncesi Türk devletlerinde görülen hayvan vergisi, Müslüman Türk devletlerinde Zekât-ı Sevaim[250] adı altında şer'î vergiler arasında zikredilmiştir.[251] Nitekim Osmanlı Devleti'nde de resm-i ganem ve adet-i ağnam ismi ile alınan ağnam resmi, bazı sancak kanunnâmelerinde adet-i zekât ismi ile yer almıştır.[252]

Ağnam vergisi koyun ve keçi sahibi Müslümanlardan[253] ilk başlarda aynî olarak alınmıştır. Aynî olarak alındığı dönemde 40 keçi ve koyundan birisinin alınması nedeniyle adet-i zekât olarak anılmıştır. Ağnam vergisi daha sonra nakdi olarak alınmaya başlamıştır. Genellikle yavrulama döneminden sonra nisan ve mayıs

---

tarafından toplanan vergilerin veya mukataa taksitlerinin doğrudan hazineye girmesi durumunda. 2– Yeniçeriler ve kale muhafızlarının maaş ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak veya sefer masraflarının hazineye girmeden, mahallinde bir mukataanın gelirinden takas olunması halinde verilirdi. Bk. KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 193.

[246] SŞS 269, s. 73, b. 3.

[247] SŞS 309, s. 31, b. 2 ve devamı.

[248] SŞS 309, s. 45, b. 2.

[249] SŞS 311 (1), s. 36, b. 1 ve devamı.

[250] Sütlerini almak, üretmek ve semizlendirmek (etlendirmek ve yağlandırmak) için yılın yarısından fazlasında çayır ve meralarda otlatılan ehil hayvanlara (koyun, keçi, sığır, manda, deve ve at) saime (çoğulu sevaim) denir. Çayır ve meralarda bu maksatlarla altı aydan az bir süreyle otlatılan hayvanlar zekâta tabi değildir. Aynı şekilde sadece binmek, yük taşımak veya kesilip etleri alınmak için meralarda az–çok bir müddetle otlatılan hayvanlar da zekâta tabi değildir. Hayvanlardan alınan vergiler ve şer'î oranları hakkında bk. BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, b.y. ve b.t. s. 340–343.

[251] KAZICI, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, s. 132–133.

[252] EMECEN, Feridun, "Ağnam Resmi", *DİA*, İstanbul 1988, C. 1, s. 478.

[253] Gayrimüslimler cizye ödedikleri için bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Ancak 1696–1697 yılında bu muafiyetin kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bk. TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, s. 166.

aylarında alınmıştır. Ağnam vergisi, koyun ve keçi yavrularıyla birlikte[254] hesaplanarak alınmıştır. Fatih kanunnâmesine göre üç koyundan bir akçe olarak alınan vergi daha sonra iki koyundan bir akçe olarak alınmıştır. Ancak vergi miktarı, yer ve zamana göre farklılık göstermiştir.[255]

Ağnamdan alınan vergi, ağnam-ı celebkeşân ve adet-i ağnam olarak ikiye ayrılmıştır. Celebkeşân ağnamlarından alınan vergilere ağnam-ı celebkeşân, reayanın elinde bulunan ağnamlardan alınanlara ise adet-i ağnam denilmiştir.[256]

i. Ağnam-ı Celebkeşân

Celeb, büyük ve küçükbaş hayvanları toplayan hayvan tüccarıdır. Farsça keşân kelimesi ise çeken, zorla götüren manasına gelmektedir. Bu iki kelimeden teşekkül eden celebkeşân, İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvan toplayan celeblerin dâhil edildiği teşkilat için kullanılmıştır.[257] Celebkeşânlar için yetiştirilen hayvanlardan alınan vergiye ise ağnam-ı celebkeşân denilmiştir.

Sofya, XVIII. yüzyılın ilk yarısında ağnam-ı celebkeşân vergisinin toplandığı yerlerdendi. Sofya Kazası ahalilerinin sahip oldukları celebkeşân ağnamlarının her birinden 36 akçe mirî, sekiz akçe adet-i gulâmiye[258] ve dört akçe vech-i maaş olmak üzere toplam 48 akçe toplanması istenmiştir. Ağnam-ı celebkeşân vergisinden elde edilen gelir yeniçeri meydanı[259] ve Matbah-ı Âmire'nin et bahaları ile diğer masraflara tahsis edilmiştir.[260]

---

[254] *"... kura hanelerine tevzi olunacak 5812 ağnamın beher re'si kesriyle (yavrusuyla) hesap olunduk da..."* Bk. SŞS 312 (I), s. 48, b. 2.

[255] ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD,* Ankara 1947, C. 5, S. 5, s. 485–487; EMECEN, "Ağnam Resmi", s. 478–479; KAZICI, *Osmanlı'da Vergi Sistemi,* s. 134–135.

[256] TABAKOĞLU, Ahmet, "Resim", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, s. 582–584.

[257] Celebkeşân teşkilatı ve işleyişi hakkında bk. DOĞRU, Halime, "Rumeli'de Celep–Keşanlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 04–08 Ekim 1999,* III. Cilt–III. Kısım, s. 1675–1690.

[258] İşlerin görülmesinde kullanılan kişilerin masraflarının karşılığı olarak alınan vergi. Bk. PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, s. 21.

[259] Osmanlılar zamanında İstanbul'un Aksaray semtinde yeni odalar ismi ile bilinen yeniçeri kışlalarının ortasındaki meydana et meydanı denilirdi. Meydan–ı lahm olarak da bilinen bu yer, yeni odalarda oturan yeniçerilerin yedikleri etin burada dağıtılmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Bk. ÖZCAN, Abdulkadir, "Et Meydanı", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 497–498.

[260] SŞS 312 (1), s. 44, b. 1.

Paşa Sancağı içerisinde yer alan Sofya, Şehirköy, Drama, Zihne, Nevrekop, Timurhisarı, Karadağ, Pravişte, Berkofça, İznepol, Breznik, Razlıg, İhtiman, Samakov ve Kavala kazalarının ağnam-ı celebkeşân vergileri birlikte toplanmıştır. Bu kazaların 1746–1747 (h. 1159) senesinde 37105 re's celebkeşân ağnamları vardı.[261] Ancak belgenin devamı eksik olduğu için her bir kazanın ağnam sayısı tespit edilememiştir. Buna karşın Sofya, Şehirköy, Berkofça, İznepol, Breznik, Razlıg ve Samakov kazalarının 1748 (h. 1161) ve 1749–1750 (h. 1163) senelerinde 17041 re's celebkeşân ağnamlarının var olduğu görülmektedir.[262] Söz konusu kazalara isabet eden ağnam sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.14: Paşa Sancağı'ndaki Bazı Kazaların 1748 (H. 1161) ve 1749–1750 (H. 1163) Senelerindeki Celebkeşân Ağnamı Sayıları

Sıra No	Kaza	Ağnam Sayısı
1.	Sofya	7474
2.	Şehirköy	2513
3.	Berkofça	1642
4.	İznepol	373
5.	Breznik	373
6.	Razlıg	3321
7.	İhtiman	635
8.	Samakov	710

1749–1750 (h. 1163) senesinde 7474 olan Sofya Kazası'nın celebkeşân ağnamı sayısı yaklaşık 30 yıl önce. 1721–1722 (h. 1134) senesinde yine aynıdır.[263] H. 1134 senesinde Sofya Kazası'na isabet eden 7474 re's celebkeşân ağnamından köylere 5812, mahallelere 1237 ve Yahudi taifesine 425 celebkeşân ağnamı isabet etmiştir.[264] Celebkeşân ağnamlarının mahallelere tevzi edildiği defterde ise mahallere 994 re's, Yahudi taifesinden gürihte (kaçkın, kaçmış, kaçak) olan 123 re's ve Kara Hisar Mahallesi ve varoştan gürihte olan 123 re's ile toplam celebkeşân ağnamı sayısı 1240 olarak gösterilmiştir. Bu sayı celebkeşân ağnamı fermanında Sofya mahallelerine isabet ettiği belirtilen 1237 sayısından üç fazladır. Yine mahallelere isabet eden ağnam sayıları tek tek toplandığında 990 sayısı elde edilmektedir ki buda

[261] SŞS 312 (8), s. 34, b. 2.
[262] SŞS 312 (8), s. 35, b. 1; SŞS 311 (1), s. 33, b. 2 ve devamı.
[263] 1722–1723 (h. 1135) senesi celebkeşân ağnamını bildiren fermanda 7474 olan celebkeşân ağnamı sayısı, tevzi defterinde 7475 olarak gösterilmiştir. Karşılaştırma için bk. SŞS 269, s. 52, b. 1; s. 54, b. 2.
[264] SŞS 312 (1), s. 48, b. 2 ve devamı.

994 sayısından dört eksiktir.[265] Celebkeşân ağnamı fermanları ile tevzi defterleri arasındaki bu farklılık diğer senelerde de devam etmiştir.[266]

Celebkeşân ağnamlarının mahallere tevzi edildiği defterlerin alt kısmında her bir ganemden kaç akçe alınacağı yazılmıştır. Buna göre 1721–1722 (h. 1134) senesinde mahallelere isabet eden her bir ganemden 66 akçe, Yahudi taifesinin 425 ağnamının her birinden ise 48 akçe alınmıştır. Mahallelere isabet eden ağnamlardan alınan miktar. 1722–1723 (h. 1135), 1725–1726 (h. 1138), 1728–1729 (h. 1141) 1731–1732 (h. 1144) senelerinde bir akçe artmış, Yahudi taifesinin 425 ağnamından alınan miktar ise aynı kalmıştır. 1748 (h. 1161) ve 1749–1750 (h. 1163) senelerinde ise mahallelere isabet eden ağnamların her birinden 67 akçe, varoş mahallelerine sonradan ilave edilenler ve Yahudi taifesinin 300 ağnamının her birinden 48 akçe alınmıştır.

Aşağıdaki tabloda farklı tarihlerde Sofya mahallelerinin ağnam sayıları gösterilmiştir.

Tablo 5.15: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahallelerinin Celebkeşân Ağnamı Sayıları

Sıra No	Mahalleler	Yıllara Göre Hane Sayıları						
		H. 1134	H. 1135	H. 1138	H. 1141	H. 1144	H. 1161	H. 1163
1.	Saruhan Bey	75	75	75	75	75	75	75
2.	Mansur Hoca	95	95	95	95	95	95	95
3.	Kara Danişmend	95	95	95	95	95	95	95
4.	El-Hâcc Hamza	54	54	54	54	54	54	54
5.	Karagöz Bey	25	25	25	25	25	25	25
6.	Has Biga	50	50	50	50	50	50	50
7.	Kara Şahin	20	20	20	20	20	20	20
8.	El-Hâcc İsmail	42	42	42	42	42	42	42
9.	El-Hâcc Yahşi	17	17	17	17	17	17	17
10.	Cami-i Atik	20	20	20	20	20	20	20
11.	Yazıcızâde	85	85	85	85	85	85	85
12.	Kuru Çeşme	90	90	90	90	90	90	90
13.	Hüseyin Ağa	2	2	2	2	2	2	2
14.	El-Hâcc İlyas	2	2	2	2	2	2	2
15.	Şuca Fakih	70	70	70	70	70	70	70
16.	Alaca Mescid	53	53	53	53	53	53	53

[265] SŞS 312 (1), s. 47, b. 1.

[266] SŞS 269, s. 54, b. 2 ve devamı, s. 56, b. 1; SŞS 306, s. 15, b. 1, s. 16, b. 1, s. 26, b. 1 ve devamı; SŞS 309, s. 60, b. 3, s. 64, b. 1 ve devamı; SŞS 309 BİS (1), s. 191, b. 1, b. 2 ve devamı; SŞS 312 (8), s. 42, b. 1, s. 44, b. 1 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 35, b. 1 ve devamı, s. 36, b. 1 ve devamı.

17.	Kassaban	106	106	106	106	106	106	106
18.	Cami-i Gül	9	9	9	9	9	14	14
19.	Pop Miloş	22	22	22	22	22	40	40
20.	Kaloyan	28	28	28	28	28	78	78
21.	Sungurlar	25	25	25	15	15	20	20
22.	Bal Bazarı	5	5	5	15	15	60	60
	Toplam	**990**	**990**	**990**	**990**	**990**	**1113**	**1113**

Tablo incelendiğinde 18. sıradaki Gül Camii Mahallesi'ne kadarki mahallelerin ağnam sayıları 30 yıllık dönem boyunca hiç değişmemiştir. Varoş mahallesi oldukları belirtilen son beş mahallenin ağnam sayıları ise 1748 (h. 1161) senesinde 123 atmıştır. Bu artış h. 1161 senesine kadar 425 olan Yahudi taifesinin ağnam sayılarının bu tarihte 300'e düşmesinden kaynaklanmıştır.

Son olarak, Sungurlar Mahallesi 1728–1729 (h. 1141) ve 1731–1732 (h. 1144) senelerinde *Sungurla maa Novasel* olarak kaydedilmiştir.

2. Örfî Vergiler

İslâm Hukuku, hükümdarlara şer'an uygun olmak kaidesi ile kanun ve vergi koyma yetkisi vermiştir. Bu doğrultuda diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de şer'-i şerife uygun olmak suretiyle kaynağını örfî hukukun teşkil ettiği örfî vergiler reaya üzerine tarh edilmiştir.[267]

Bu başlık altında örfî vergiler içerisinde yer alan ispence, avarız akçesi, bedel-i nüzul, imdâd-ı seferîye ve imdâd-ı hazâriye ile örfî vergiler kapsamında değerlendirilen çeşitli harcamaların kaydedildiği şehir masraf defterleri incelenmiştir.

a. İspence

Gayrimüslim reayanın arazilerinden alınan haraç, harac-ı muvazzaf ve harac-ı mukasseme şeklinde ikiye ayrılmıştır. Harac-ı muvazzaf, arazi üzerinden maktû' olarak; harac-ı mukassem ise arazinin hasılatı ve toprağın verimliliğine göre değişik miktarlarda alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde harac-ı muvazzaf yere ve zamana göre farklı isimler ile anılmıştır. İspencenin de harac-ı muvazzaf türü bir vergi olduğu belirtilmiş, bu yönü ile şer'î bir vergi olarak kabul edilmiştir.[268] Halil İnalcık ise, bazı

[267] KAZICI, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, s. 171–172.
[268] KAZICI, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, s. 83–84.

Osmanlı hukukçularının çift resmine kıyas ederek ispenceyi şer'ileştirmeye çalıştıklarını, ancak ispencenin örfî bir baş vergisi olduğunu ve XVIII. yüzyılda dahi rüsûm-ı örfîyyeden kabul edildiğini söylemiştir. Hatta şeriata aykırı bir vergi olduğu gerekçesi ile bazı yerlerde kaldırıldığını, cizyenin dışında ispence adıyla ikinci bir baş vergisi alınmasının bid'at olarak kabul edildiğini belirtmiştir.[269]

Gayrimüslim erkeklerden topraklı-topraksız ve evli-bekâr olmalarına bakılmaksızın alınan ispence, Müslümanların ödedikleri çift resmine karşılık alınmıştır. İspence mükellefi olan gayrimüslimlerden çift ve bennâk resmi alınmamıştır.[270] Diğer taraftan ihtida edip Müslüman olanların ise ispence yükümlülükleri kaldırılmış, bunun yerine daha düşük olan bennâk resmi alınmıştır. İspence bu sebeple bennâk resminin karşılığı olarak kabul edilmiştir.[271] Vergi muafiyetlerinde Müslümanların bennâk resminden, gayrimüslimlerin ise ispenceden muaf tutulması bennâk resmi ve ispence arasındaki ilişkiyi açıkça göstermektedir.[272] Bu sebeple ispence örfî vergiler arasında değerlendirilmiştir.

Ortaya çıkışı itibariyle Rumeli'ye mahsus bir vergi olan ispence, XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesinden sonra buradaki gayrimüslimlerden de alınmıştır. Orta ve Batı Anadolu'da ise bazı istisnalar dışında ispenceye rastlanmamaktadır. Bu vergiye dair en eski kayıt, I. Bayezit dönemine aittir. 1431–1432 (h. 835) tarihli Arvanid tımar defterine göre evli hane sahibi gayrimüslim erkeklerden 25 akçe ispence toplanmıştır. Bu miktar XVI ve XVII. yüzyıla ait kanunâmelerde aşağı yukarı aynı kalmıştır. 1716 tarihli Mora Kanunnâmesi'ne göre Hristiyanlardan 25, Yahudilerden 125 akçe olarak toplanmıştır. 1727 yılında Gence'de 120 akçe olarak tahsil edilmiştir.[273]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya, ispence vergisinin toplandığı yerler arasındaydı. İspence senede bir defa mart ayının başında toplanmıştır. Sofya'da sakin ehl-i zimmet reayanın ispenceleri Rumeli valisinin hasları içerisinde yer almaktaydı.[274] Bazı seneler doğrudan Rumeli valileri adına toplanan ispenceler,

---

[269] İNALCIK, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s. 603–604.
[270] KAZICI, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, s. 98.
[271] İNALCIK, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", s. 604.
[272] SŞS 311 (1), s. 7, b. 3.
[273] İNALCIK, Halil, "İspence", *DİA*, İstanbul 2001, C. 23, s. 177.
[274] SŞS 312 (7), s. 19, b. 1; SŞS 311 (1), s. 21, b. 1.

bazen de Rumeli valileri tarafından iltizama verilmiştir. Nitekim nefs-i Sofya'nın ispencelerinin cem ve tahsili işi 1721–1722 (h. 1134) yılında eski serdar Hasan Çavuş'a,[275] 1722–1723 (h. 1135) yılında ise mirahur Osman Ağa'ya[276] sipariş edilmiştir. Buna karşılık 1728–1729 (h. 1141) yılında Rumeli Valisi Abdullah Paşa tarafından 1200 kuruş karşılığında iştiraken Mehmet Ağa ve Ömer Ağa'ya iltizama vermiştir.[277] Bir diğer Rumeli Valisi Mustafa Paşa da 1745–1746 (h. 1158) yılında Osman Beşe'ye 1500 kuruşa iltizama vermiştir.[278]

b. Avarız ve Nüzul

Aslında iki farklı vergi olan avarız ve nüzul, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'nın köy ve mahallelerine birlikte tevzi edilmeleri ve her iki verginin toplanmasında da avarızhanenin esas alınması sebebi ile aynı başlık altında ele alınmıştır.

Avarız, olağanüstü hallerde özellikle savaş zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için hükümdarın emri ile Müslüman ve gayrimüslim reayanın hane hesabına göre ödemekle mükellef olduğu bir vergidir.[279] Avarız-ı divâniyye veya tekâlif-i örfîye olarak da bilinen avarız vergisi, XVI. yüzyıl boyunca sadece olağanüstü hallerde aynî ve bedenî hizmet olarak alınırken; XVII. yüzyılın başlarından itibaren tımar sisteminin bozulması ve bu sebeple tımar gelirlerinin iltizama verilmeye başlamasıyla yıllık ve nakdî olarak alınan düzenli bir vergiye dönüşmüştür.[280] Nüzul ise sefere gidecek ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday ve arpa gibi hububattan alınan aynî bir vergidir. Avarızın nakdî olarak alınan bir vergi haline dönüşmesi sonucunda, devletin mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla aynî ve bedenî hizmet şeklinde alınan ikinci bir vergi türü olarak, muhtemelen XVI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Nüzul vergisi de sadece savaş halinde ve olağanüstü durumlarda alınmak üzere ihdas edilmiştir. Ancak nakliye maliyetinin yüksek olması ve halka büyük külfet getirmesinden

[275] SŞS 312 (1), s. 68, b. 1.
[276] SŞS 269, s. 61, b. 1.
[277] SŞS 309, s. 60, b. 1.
[278] SŞS 312 (7), s. 19, b. 1.
[279] BARKAN, "Avârız", s. 13–19; SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avârız", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 108–109; MC GOWAN, Bruce, "Osmanlı Avarız–Nüzul Teşekkülü 1600–1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi–Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Ekim 1976*, C. II, s. 1327–1331.
[280] ÖZEL, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", s. 40–41.

dolayı, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren nakdî bir vergiye dönüşmüştür. Bunun yanı sıra XVI. yüzyılın sonunda başlayıp XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden uzun savaşlar ve iç karışıklıklar, nüzulün düzenli bir vergi haline dönüşmesine neden olmuştur.[281]

XVII. yüzyılın başlarına kadar gerçek hane üzerinden tahsil edilen avarız vergisi, bu tarihten sonra avarızhanelere göre tahsil edilmiştir.[282] Avarızhane, zamana ve bölgeye göre değişen farklı sayıdaki gerçek hanenin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş izafi bir hanedir.[283] İncelenen dönemde Sofya Kazası'nın 567,5 ve bir sülüs avarızhanesi vardı[284]. Bu sayı, 1721–1722 (h. 1134) senesinden,[285] 1749–1750 (h. 1163) senesine[286] kadar değişmemiştir. Hem hane-i avarız hem de bedel-i nüzul vergisinin tevzi ve tahsili 567,5 ve bir sülüs avarızhaneye göre yapılmıştır.[287] 567,5 ve bir sülüs avarızhanenin, 491,5'i (%86,56) köylere, 76 ve bir sülüsü (%13,44) ise nefs-i Sofya mahallelerine tevzi edilmiştir.[288]

Sofya Kazası'nın 567,5 ve bir sülüs avarızhane sayısı XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca sabit kalmış olsa da mahallelerin avarızhane sayısında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Nitekim 25 Haziran 1703 (10 Safer 1115) tarihinde 76 ve bir sülüs avarızhanesi olan[289] nefs-i Sofya'nın avarızhane sayısı 1746–1747 (h. 1159) senesinde 75'e düşmüştür.[290] 1749–1750 (h. 1163) senesinde ise 72 ve bir sülüse düşmüştür.[291] Dolayısıyla aradan geçen yaklaşık 47 yılda nefs-i Sofya'nın dört avarızhanesi eksilmiştir. Aşağıdaki tabloda hane-i avarız ve bedel-i nüzul

---

[281] İŞBİLİR, Ömer, "Nüzul", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, s. 311.
[282] KÜPELİ, Özer, "Klasik Tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avârız Defteri", *Belgeler Dergisi*, Ankara 2011, C. XXXII, S. 36, s. 115.
[283] KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 37.
[284] Paşa Sancağı'nda yer alan Sofya Kazası ve civarındaki bazı yerleşmelerin 1714–1715 (h. 1126) yılındaki avarızhane sayıları şu şekildedir: Sofya'nın 567,5 ve bir sülüs, Breznik'in 19,5, Berkofça'nın 96 ve bir sülüs, İhtiman'ın 107 ve Şehirköy'ün 257,5. Bk. D.MKF.d 28111, s. 2.
[285] SŞS 312 (1), s. 43, b. 1.
[286] SŞS 311 (1), s. 28, b. 1.
[287] SŞS 312 (1), s. 43, b. 2; SŞS 269, s. 51, b. 2; SŞS 306, s. 15, b. 2; s. 109, b. 1; SŞS 309, s. 62, b. 1 ve devamı; SŞS 309 BİS (1), s. 196, b. 1; SŞS 312 (8), s. 12, b. 3 ve devamı; s. 41, b. 2; SŞS 311 (1), s. 27, b. 2.
[288] SŞS 306, s. 24, b. 1 ve devamı; SŞS 309, s. 62, b. 1 ve devamı.
[289] KK.d 2811, s. 1.
[290] SŞS 312 (8), s. 14, b. 1.
[291] SŞS 311 (1), s. 28, b. 2 ve devamı. 1749–1750 (h. 1163) senesi hane–i avarız ve bedel–i nüzul akçelerinin köylere tevzi edildiği 24 Ocak 1750 (15 Safer 1163) tarihli müfredat defterinde, yanlışlıkla olsa gerek nefs–i şehir mahallelerinin 75 tuğralı hanesi olduğu belirtilmiştir. 75 hanenin toplamına isabet eden miktar ise 691 kuruş 105 akçe olarak gösterilmiştir. Bk. SŞS 311 (1), s. 37, b. 1.

vergilerinin tevzi edildiği 24 Sofya mahallesinin muhtelif tarihlerdeki avarızhane sayıları gösterilmiştir.

Tablo 5.16: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahallelerinin Avarızhane Sayıları

Sıra No	Mahalleler	Farklı Tarihlerdeki Avarızhane Sayıları				
		25 Haziran 1703 (10 Safer 1115)	20 Kasım 1722 (10 Safer 1135)	27 Ağustos 1731 (23 Safer 1144)	28 Ocak 1746 (5 Muharrem 1159)	11 Aralık 1749 (Gurre-i Muharrem 1163)
1.	Saruhan Bey	4 hane 2 sülüs	4 hane 2 sülüs	4 hane 2 sülüs 4690 akçe	4 hane 2 sülüs	2 hane 1 sülüs
2.	Mansur Hoca	3 hane 3 sülüs	4 hane	4 hane 4020 akçe	4 hane	4 hane
3.	Kara Danişmend	4 hane 1 sülüs	4 hane 1 sülüs	4 hane 1 sülüs 4355 akçe	4 hane 1 sülüs	4 hane 1 sülüs
4.	El-Hâcc Hamza	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs 2345 akçe	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs
5.	Karagöz Bey	2,5 hane 2 sülüs	2,5 hane 2 sülüs	2,5 hane 2 sülüs 3183 akçe	2,5 hane 2 sülüs	2,5 hane 2 sülüs
6.	Has Biga	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs 3350 akçe	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs
7.	Kara Şahin	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs 2345 akçe	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs
8.	El-Hâcc İsmail	2,5 hane 1 sülüs	2,5 hane 1 sülüs	2,5 hane 1 sülüs 2848 akçe	2,5 hane 1 sülüs	2,5 hane 1 sülüs
9.	El-Hâcc Yahşi	1,5 hane 1 sülüs	1,5 hane 1 sülüs	1,5 hane 1 sülüs 1843 akçe	1,5 hane 1 sülüs	1,5 hane 1 sülüs
10.	Şuca Fakih	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs 3350 akçe	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs
11.	Tahıl Bazarı	-	-	-	1,5 hane	1,5 hane
12.	Alaca Mescid	3 hane 2 sülüs	3 hane 2 sülüs	3 hane 2 sülüs 3685 akçe	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs
13.	Kassaban	7 hane	7 hane	7 hane 7035 akçe	3 hane	3 hane
14.	Orta Mescid	-	-	-	2 hane	2 hane
15.	Cami-i Atik	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs 2345 akçe	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs
16.	Yazıcızâde	5,5 hane 1 sülüs	5,5 hane 1 sülüs	5,5 hane 1 sülüs 5863 akçe	5,5 hane 1 sülüs	5,5 hane 1 sülüs
17.	Kuru Çeşme	6 hane	6 hane	6 hane 6030 akçe	6 hane	6 hane
18.	Hüseyin Ağa	1 hane 0,5 sülüs	1 hane 0,5 sülüs	1 hane 0,5 sülüs 1183 akçe	1 hane 0,5 sülüs	1 hane 0,5 sülüs
19.	El-Hâcc İlyas	0,5 hane 0,5 sülüs	0,5 hane 0,5 sülüs	0,5 hane 0,5 sülüs 671 akçe	0,5 hane 0,5 sülüs	0,5 hane 0,5 sülüs
20.	Cami-i Gül	2 hane	2 hane	2 hane 2010 akçe	2 hane	2 hane

21.	Kaloyan	6 hane	6 hane	6 hane 6030 akçe	6 hane	6 hane
22.	Sungurlar	2,5 hane	2,5 hane	Sungurlar maa Novasel 2,5 hane 2513 akçe	1,5 hane	1,5 hane
23.	Bal Bazarı	2,5 hane	2,5 hane	2,5 hane 2513 akçe	Bal Bazarı 2,5 hane Novasel 0,5 hane	Bal Bazarı 2,5 hane Novasel 0,5 hane
24.	Pop Miloş	4,5 hane	4,5 hane	4,5 hane 4523 akçe	4,5 hane	4,5 hane
	Toplam	**76 hane 1 sülüs**	**76 hane 1 sülüs**	**76 hane 1 sülüs 76.730 akçe**	**75 hane**	**72 hane 1 sülüs**

Tabloya göre 28 Ocak 1746 tarihine kadar hane-i avarız ve bedel-i nüzul tevziatının yapılmadığı Tahıl Bazarı ve Orta Mescid mahallelerine bu tarihten sonra avarız ve nüzul vergisi tevzi edilmeye başlanmıştır. Mahallelerin avarızhane sayılarında ise ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır. 28 Ocak 1746 tarihinde dört hane ve iki sülüs avarızhanesi olan Saruhan Bey Mahallesi'nin avarızhanesi 11 Aralık 1749 tarihinde iki hane ve bir sülüse düşmüştür. Üç hane ve iki sülüs avarızhanesi olan Alaca Mescid Mahallesi, 28 Ocak 1746 tarihinde sadece bir sülüs avarızhanesini kaybetmiştir. En fazla düşüş ise Kassaban Mahallesi'nde yaşanmıştır. 27 Ağustos 1731 tarihinde yedi olan avarızhane sayısı 28 Ocak 1746 tarihinde üçe düşmüştür.

Sofya Kazası'nın avarız ve nüzul bedelleri XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca değişmemiştir. Nitekim ilgili fermanlarda 567,5 ve bir sülüs avarızhanenin her birinden 600 akçe bedel-i nüzul ve 30 akçe mübaşir maaşı;[292] 325 akçe hane-i avarız ve 50 akçe mübaşir maaşı[293] tahsil edilmesi istenmiştir.[294] Bunun dışında akçe talep edilmeyeceği belirtilmesine rağmen zaman zaman fazladan akçe talep edildiği olmuştur. 2–11 Mayıs 1708 (Evâsıt-ı Safer 1120) tarihli hükümde, Sofya Kazası

[292] 600 akçe bedel-i nüzul alındığında toplam tutar 340700 akçe, kuruş cinsinden 3097 kuruş 0,5 rub' olarak hesaplanmıştır. Bk. SŞS 312 (1), s. 43, b. 2; SŞS 269, s. 51, b. 2; SŞS 306, s. 15, b. 2; s. 109, b. 1; SŞS 309, s. 62, b. 1 ve devamı; SŞS 309 BİS (1), s. 196, b. 1; SŞS 312 (8), s. 12, b. 3 ve devamı; s. 41, b. 2; SŞS 311 (1), s. 27, b. 2.

[293] 325 akçe hane-ı avarız alındığında toplam tutar 184548 akçe, kuruş cinsinden 1677,5 kuruş 0,5 sülüs olarak hesaplanmıştır. SŞS 312 (1), s. 43, b. 1; SŞS 269, s. 51, b. 1; SŞS 306, s. 15, b. 2; s. 109, b. 2; SŞS 309, s. 62, b. 1 ve devamı; SŞS 309 BİS (1), s. 196, b. 2; SŞS 312 (8), s. 13, b. 1; s. 41, b. 3 ve devamı; SŞS 311 (1), s. 28, b. 1.

[294] 1725–1726 (h. 1138), 1728–1729 (h. 1141), 1731–1732 (h. 1144), 1746–1747 (h. 1159), 1748 (h. 1161) ve 1749–1750 (h. 1163) senelerinde Sofya mahallelerinin her bir avarızhanesine 325 akçe hane-i avarız bedeli ve 50 akçe mübaşir maaşı; 600 akçe bedel-i nüzul ve 30 akçe mübaşir maaşı olmak üzere toplam 1005 akçe pay edilmiştir. Bk. SŞS 306, s. 17, b. 2; SŞS 309, s. 61, b. 1; SŞS 309 BİS (1), s. 197, b. 1; SŞS 312 (8), s. 14, b. 1; s. 43, b. 1; SŞS 311 (1), s. 28, b. 2 ve devamı.

ahalisi avarız ve nüzul vergilerini kanunda belirtildiği üzere ödediklerini, ancak Sofya kadısının harç-ı mahkeme adı altında 400 kuruşlarını alarak kendilerine zulmettiğini söylemiştir.[295]

Sofya ve tevabii hane-i avarız ve bedel-i nüzul gelirleri, Saray-i Cedîd-i Âmire pazarbaşılığı masrafları için ocaklık kaydedilmiştir. Nitekim 1715–1716 (h. 1128) senesi nüzul ve avarız gelirlerinin eskiden olduğu gibi Saray-i Cedîd-i Âmire pazarbaşılığı masraflarına sarf edilmesi istenmiştir.[296] Sofya'nın hane-i avarız ve bedel-i nüzul gelirleri ilerleyen yıllarda ise mübayaa masraflarına takas olunmuştur. 26 Ekim 1721 (5 Muharrem 1134) tarihli fermanda, daha önce Sofya'dan mübayaa edilen zahirenin bedeli, nakliye ücreti ve diğer bazı masraflar için sarf olunan 5000 kuruşun, Sofya Kazası ahalilerinin 1721–1722 (h. 1134) senesi hane-i avarız ve bedel-i nüzul akçelerine takas olunması istenmiştir. Bunun üzerine 4809 kuruş Sofya Kazası'nın,[297] 191 bir kuruş da İhtiman Kazası'nın hane-i avarız ve bedel-i nüzul gelirinden takas edilmiştir.[298] Mübayaa masraflarının yanı sıra bazı kale ve palankaların muhafazasındaki askerlerin maaşları da Sofya'nın hane-i avarız ve bedel-i nüzul gelirlerinden karşılanmıştır. H. 1134 senesinde Sofya ve tevabii hane-i avarız ve bedel-i nüzul gelirlerinden Niş etrafındaki palankalar neferâtının h. 1134 senesi mevâcibleri için 1390 kuruş havale edilmesi istenmiştir.[299] Yine Hotin Kalesi muhafazasında olan neferâtın 12 Şubat 1728'den (Gurre-i Recep 1140) 6 Ağustos 1728'e (Gayet-i Zilhicce 1140) kadar müstahak oldukları altı aylık mevâciblerinin 1500 kuruşunun da 1728–1729 (h. 1141) senesi Sofya ve tevabii hane-i avarız ve bedel-i nüzul gelirlerinden karşılanması istenmiştir.[300]

c. İmdâd-ı Seferîye

Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatması ile başlayan ve yıllarca süren savaşların ortaya çıkardığı mali sıkıntıyı aşmak maksadıyla varlıklı kişilerden imdâdiye adı altında yardım toplamıştır. Tımar sisteminin çöküşü üzerine merkezi hazine bünyesine alınan haslar karşılığında alınan bu nakdî yardımlar, zamanla

[295] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 237, b. 4.
[296] BOA, İE.ML., D. 87, G. 8172.
[297] SŞS 312 (1), s. 42, b. 1.
[298] SŞS 312 (1), s. 42, b. 2.
[299] SŞS 269, s. 19, b. 3.
[300] SŞS 309, s. 45, b. 2.

vergiye dönüşmüştür. İlk başlarda imdâd-ı seferîye diye anılan ve geçici bir özellik taşıyan bu vergi, 1699 yılından sonra bir süre alınmamışsa da 1711 Prut seferi ile yeniden toplanmaya başlanmıştır. 1718 yılına gelindiğinde imdâdiye ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre önceki yıllarda toplanan imdâd-ı seferîye ortalaması esas alınarak merkezden eyalet başına belli bir meblağın tarh edilmesine ve bu meblağın da imkânlarına göre sancak ve kazalara tevzi edilmesine karar verilmiştir. İmdâd-ı seferîye bu son düzenleme ile eyalet ve sancak mutasarrıflarına savaş dönemlerinde tahsis edilen bir gelir haline dönüşmüştür.[301]

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ilk yarısında doğuda İran ile batıda ise Avusturya, Venedik ve Rusya ile savaşmıştır. Söz konusu bu savaşlara katılan Rumeli valisinin ihtiyaçları için Rumeli kazalarından imdâd-ı seferîye talebinde bulunulmuştur. Nitekim 1715–1718 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik devletleri arasında yaşanan savaşta Rumeli Eyaleti'ndeki kazalardan Rumeli valisi için imdâd-ı seferîye istenmiştir. Ancak bazı kazaların 1716–1717 (h. 1129) yılına ait imdâd-ı seferîyelerini ödememesi Rumeli Valisi Ali Paşa'nın şikâyetine sebep olmuştur.[302]

18–26 Ocak 1724 (Evâhir-i Rebiülahir 1136) tarihli fermanda, Rumeli Valisi Osman Paşa için imdâd-ı seferîye talep edilmiştir. Rumeli Eyaleti'ndeki kadı ve ayan-ı vilayete hitaben gönderilen bu fermanda, Osman Paşa'nın kapı halkı ve adamları ile sefere memur edildiği belirtilmiştir. Seferin kime karşı ve hangi tarafta olduğu belirtilmemekle birlikte Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde İran ile savaş halinde olduğu bilinmektedir. Bu sebeple İran seferinde olması muhtemel olan Rumeli Valisi Osman Paşa için mübaşiriye ve kapı harcıyla birlikte 330 kise akçe imdâd-ı seferîye istenmiştir.[303]

---

[301] TABAKOĞLU, Ahmet, "İmdâdiyye", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, s. 221.
[302] BOA, MHM. d 125, s. 143, b. 580; s. 144, b. 581.
[303] Bu miktar valinin idaresi altında bulunan Paşa Sancağı'ndaki kazalardan tahsil edilecektir. Nitekim fermanın altında Rumeli Eyaleti'ndeki diğer sancaklardan tahsil edilecek miktarlar ayrıca belirtilmiştir. Buna göre Köstendil Sancağı mutasarrıfı Mehmet Paşa için 22 kise, ber vech–i arpalık Yanya ve Avlonya sancakları mutasarrıfı Mahmut için her sancaktan 22'şer kise, Delvine sancak beyi Sırrı Paşa'nın (kethüdası?) Mehmet Beyoğlu Ali için 16 kise, ber vech–i arpalık İlbasan Sancağı mutasarrıfı Mehmet için sekiz buçuk kise, ber vech–i arpalık İskenderiye Sancağı mutasarrıfı Ömer Paşazade Arslan için 17 kise, Ohri Sancağı mutasarrıfı vezir Abdi Paşa'nın kethüdası Hasan için 22 kise, ber vech–i arpalık Selanik Sancağı mutasarrıfı Mehmet için 22 kise, Dukakin Sancağı mutasarrıfı Ömer için sekiz buçuk kise, Prizren sancak beyi Ali Paşazade Rüstem Bey için sekiz buçuk kise ve

Osmanlı Devleti, 1737–1739 yılları arasında Avusturya ile savaşmıştır. Bu savaş dönemine tekabül eden imdâd-ı seferîye talepleri Sofya sicillerinde yer almıştır. 1–10 Şubat 1738 (Evâsıt-ı Şevval 1150) tarihli fermanda, Rumeli Valisi Genç Ali Paşa'nın sefer-i hümayun sebebiyle masraflarının artacağı belirtilmiş, bu nedenle 1738–1739 (h. 1151) senesi imdâd-ı seferîyesinin acele olarak tevzi ve tahsil edilmesi istenmiştir.[304] Bu fermandan sonra Rumeli valisinin kendisi de konu ile ilgili Sofya kadısı, ayan-ı vilayet ve iş erlerine hitaben bir buyruldu göndermiştir. 17 Mart 1738 (26 Zilkade 1150) tarihli bu buyrulduda Rumeli valisi, eyaletin imdâd-ı seferîyesinin kapı halkının tertip ve teçhizine, sefer levazımatınm hazırlanmasına havale edildiğini söylemiştir. Tahsil edilen imdâd-ı seferîyenin kendisine ulaştırılması için Mirahur Ömer Ağa'yı mübaşir tayin etmiştir.[305] Rumeli Valisi Genç Ali Paşa'ya tahsis edilen Sofya Kazası'nın imdâd-ı seferîyesinin tevzi ve taksimi 6 Nisan 1738 (16 Zilhicce 1150) tarihinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre 1500 kuruş imdâd-ı seferîye ile toplam 2460 kuruş köy ve mahallelere dağıtılımıştır. 2460 kuruşun 360 kuruşu nefs-i Sofya'ya, 2100 kuruş ise Sofya'nın köylerine isabet etmiştir. Köylerdeki 155 hanenin her birine 14 kuruş;[306] nefs-i Sofya mahallelerindeki 74 hanenin her birine de beş kuruş tevzi edilmiştir.[307]

Tablo 5.17: 1738–1739 (H. 1151) Yılı İmdâd-ı Seferîye Tevziinde Sofya Mahallelerinin Hane Sayıları

Sıra No	Mahalleler	Hane Sayıları
1.	Saruhan Bey	4 hane 2 sülüs
2.	Mansur Hoca	4 hane
3.	Kara Danişmend	4 hane 1 sülüs
4.	El-Hâcc Hamza	2 hane 1 sülüs
5.	Karagöz Bey	2,5 hane 2 sülüs
6.	El-Hâcc İsmail	2,5 hane 1 sülüs
7.	El-Hâcc Yahşi	1,5 hane 1 sülüs
8.	Şuca Fakih	3 hane 1 sülüs
9.	Alaca Mescid	3 hane 2 sülüs
10.	Kassaban	3 hane
11.	Orta Mescid	1 hane
12.	Tahıl Bazarı	1,5 hane
13.	Cami-i atik	2 hane 1 sülüs
14.	Yazıcızâde	5,5 hane 1 sülüs
15.	Cami-i Gül	2 hane

Üsküb sancak beyi Tahir Paşa'nın (kethüdası?) Mahmut Bey için sekiz buçuk kise mübaşiriye ve kapı harcı ile imdâd–ı seferîye tahsil edilmesi istenmiştir. Bk. BOA, MHM. d 131, s. 341, b. 963–973.

[304] SŞS 312 (4), s. 8, b. 1.

[305] SŞS 312 (4), s. 8, b. 2.

[306] SŞS 312 (4), s. 15, b. 2 ve s. 16'daki devamı.

[307] SŞS 312 (4) s. 13, b. 2.

16.	Kuru Çeşme	6 hane
17.	Hüseyin Ağa	1 hane 0,5 sülüs
18.	Kara Şahin	2 hane 1 sülüs
19.	Has Biga	3 hane 1 sülüs
20.	El-Hâcc İlyas	0,5 hane 0,5 sülüs
21.	Bal Bazarı	2,5 hane
22.	Kaloyan	6 hane
23.	Pop Miloş	4,5 hane
24.	Sungurlar maa Novasel	1,5 hane
-	**Toplam**	**74**

1739–1740 (h. 1152) senesinde Sofya Kazası'ndan imdâd-ı seferîye talebini bildiren 26 Eylül–5 Ekim 1738 (Evâsıt-ı Cemazielahir 1151) tarihli ferman ayrıca imdâd-ı seferîyenin toplanma zamanı ile ilgili bir değişiklik olduğunu da göstermektedir. Söz konusu fermanda, bir defada toplanan imdâd-ı seferîye tahsilatının muharrem ayı başında yapılmasının mutat olduğu belirtilmiş, ancak h. 1152 senesinde Rumeli Eyaleti'nin imdâd-ı seferîyesinin tevzi, taksim ve tahsil işinin 13 Aralık 1738'den (Gurre-i Ramazan 1151) önce tamamlanması istenmiştir.[308] Bunun üzerine Rumeli Valisi Ali Paşa'ya tahsis edilen Sofya Kazası'nın imdâd-ı seferîyesinin tevzi ve taksimi 20 Kasım 1738 (7 Şaban 1151) tarihinde yapılmıştır. Buna göre 1500 kuruş imdâd-ı seferîye ve görevlilere verilen harçlar ile toplam 2260 kuruşun 300 kuruşu nefs-i Sofya'ya, 1960 kuruş ise Sofya'nın köylerine pay edilmiştir. Köylerdeki 130 hanenin her birine 15 kuruş ve bir rub' isabet etmiştir.[309] Nefs-i Sofya mahallelerinin 74 ve bir sülüs hanelerinin her birine ise dört kuruş ve üç para tevzi edilmiştir.[310] Böylece 1739–1740 (h. 1152) senesi imdâd-ı seferîye tahsilatı, 13 Aralık 1738'den önce tamamlanmıştır. Ancak sonraki yıllara ait imdâd-ı seferîye tahsilatlarının tarihlerine bakıldığında bu zaman değişikliğinin sürekli olmadığı görülmektedir.

Sofya Kazası'nın imdâd-ı seferîye miktarı 1743–1744 (h. 1156) senesinde yine 1500 kuruştur. 17 Nisan 1743 (22 Safer 1156) tarihinde, 1500 kuruş imdâd-ı seferîyenin yanı sıra görevli harçları ve diğer masraflar ile toplam 2450 kuruş Sofya'nın köy ve mahallelerine dağıtılmıştır. 350 kuruş nefs-i Sofya'ya, 2100 kuruş da Sofya'nın köylerine tevzi edilmiştir. Köylerdeki 209 hanenin her birine 11 kuruş

[308] SŞS 20, s. 18, b. 2. Bu istek Rumeli valisi tarafından Sofya Kazası'na gönderilen buyrulduda tekrarlanmıştır. Bk. SŞS 20, s. 19, b. 1.
[309] SŞS 20, s. 20, b. 2 ve devamı.
[310] SŞS 20, s. 19, b. 2.

isabet etmiştir.[311] Nefs-i Sofya mahalleleri hanelerinin her birine ise beş kuruş isabet etmiştir.[312] İmdâd-ı seferîye 1746–1747 (h. 1159) senesinde ise 1000 kuruşa düşmüştür. 4 Ocak 1746 (11 Zilhicce 1158) tarihinde imdâd-ı seferîye, görevli harçları ve diğer masraflar ile toplam 2010 kuruş Sofya Kazası'na bağlı köylerin 130 hanesine pay edilmiştir. Buna göre her bir haneye 15,5 kuruş isabet etmiştir.[313] Görüldüğü üzere h. 1159 senesinde imdâd-ı seferîyenin tamamı köylere dağıtılmış olup mahallelere herhangi bir tevziat yapılmamıştır.

d. İmdâd-ı Hazâriye

Savaş yıllarına özgü vergi olan imdâd-ı seferîyenin yanında 1718 yılından itibaren yeni bir imdâdiye daha ortaya çıkmıştır. İmdâd-ı seferîye miktarının yarısı kadar olan bu yeni ve düzenli vergi, barış yıllarında toplandığı için imdâd-ı hazariye olarak adlandırılmıştır. Bir defada toplanan imdâd-ı seferîye karşın imdâd-ı hazari iki veya üç taksitle toplanmıştır.[314]

Her yıl düzenli olarak alınan imdâd-ı hazâriye bazen, belli bir süreliğine ertelenebilmiştir. Nitekim 4–10 Şubat 1726 (Evâil-i Cemazielahir 1138) tarihli fermanda, Rumeli Eyaleti'nden tahsil olunan imdâd-ı seferîyeye bedel olmak üzere üç seneden beri imdâd-ı hazâriye talep edilmediği belirtilmiştir. 1725–1726 (h. 1138) yılı itibariyle üç yıllık süre dolmuş, imdâd-ı hazâriye tahsiline izin verilmiştir.[315]

Rumeli Eyaleti'ndeki hangi sancaktan ne kadar imdâd-ı hazâriye toplanacağı 21–30 Kasım 1731 (Evâhir-i Cemazielevvel 1144) tarihli fermanda tafsilatı ile açıklanmıştır. Bu fermana göre 24 Eylül 1731 (22 Rebiülevvel 1144) tarihinde Rumeli valisi olarak tayin edilen Vezir Mehmet Paşa'ya Rumeli Eyaleti'ndeki 12 sancaktan imdâd-ı hazâriye toplanması istenmiştir. Bu sancaklardan birisi bünyesinde en fazla kaza bulunduran Paşa Sancağıdır. Paşa Sancağı'ndaki 40 kazanın ödeyeceği imdâd-ı hazâriyelerin toplamı 22879 kuruş bir sülüs

[311] SŞS 312 (6), s. 3, b. 1 ve devamı.
[312] SŞS 312 (6), s. 4, b. 1.
[313] SŞS 312 (8) s. 7, b. 1 ve devamı.
[314] TABAKOĞLU, "İmdâdiyye", s. 222. Genellikle iki taksit ile toplanan imdâd–ı hazâriye bazen üç taksit olarak toplanmıştır. İmdâd–ı hazâriye, Avlonya Sancağı'ndaki Peremedi, Depedelen, Eğrikasrı (Argirikasrı), Iskarpar ve Timurçe kazalarında üç taksitle toplanmaktaydı. Bk. BOA, MHM. d 154, s. 382, b. 1209.
[315] SŞS 306, s. 45, b. 1.

yapmaktadır.[316] Rumeli Eyaleti'nin toplam imdâd-ı hazâriye miktarı ise 1747–1748 (h. 1160) senesinde 50000 kuruştur. Söz konusu imdâd-ı hazâriye bu tarihte Rumeli valisi olan Vezir Yahya Paşa için tahsil edilecektir.[317] 28 Mayıs 1750 (21 Cemazielahir 1163) tarihinde Rumeli valisi tayin edilen Mora eski muhassılı Vezir Ali Paşa için iki taksitle tahsil edilecek olan imdâd-ı hazâriye miktarı da yine 50000 kuruştur.[318]

Tablo 5.18: Paşa Sancağı Kazalarının 1731 Yılındaki İmdâd-ı Hazâriye Miktarları

Sıra No	Kazalar	Hazâriye Miktarları (Kuruş)
1.	Sofya	500
2.	İhtiman	103
3.	Bazarcık	1333
4.	Samakov	666 kuruş bir sülüs
5.	Filibe	2000
6.	Çırpan	200
7.	Zağra-i atik	500
8.	Razlıg	500
9.	Berkofça	50
10.	Şehirköy	50
11.	Köprülü	433,5
12.	Serfice	266,5
13.	Kesriye	1166,5
14.	Hurpeşte	400
15.	Bihlişte	400
16.	Nasliç	433,5
17.	Görice	2000
18.	Kolanya	266,5
19.	Opar	133,5
20.	Priştine	266,5
21.	Çehârşenbe	433,5
22.	Eğri Bucak	333,5
23.	Manastır	833,5
24.	Florina	666,5
25.	Cuma	833,5
26.	Siroz	1200
27.	Zihne	833,5
28.	Nevrekop	1166,5
29.	Breznik maa voynuğan	50
30.	İznepol	50
31.	Gümülcine	100

[316] BOA, MHM. d 138, s. 155, b. 525.
[317] BOA, MHM.d 152, s. 360, b. 1439. Bu belgenin öncesinde ve sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki diğer eyalet ve sancaklardan toplanılacak imdâd–ı hazâriye miktarları da yer almaktadır. Buna göre Anadolu Eyaleti valisi vezir Süleyman Paşa'nın 1747–1748 (h. 1160) senesi imdâd–ı hazâriye miktarı 62504 kuruş ve 40 akçedir. İmdâd–ı hazâriyeler bu eyalette de iki taksit ile toplanmaktaydı. Diğer eyalet ve sancakların imdâd–ı hazâriye miktarları için Bk. BOA, MHM. d 152, s. 359–360, b. 1426–1474.
[318] BOA, MHM. d 154, s. 328, b. 1085.

32.	Drama[319]	1666,5
33.	Bereketlü	50
34.	Pravişte	566,5
35.	Kavala	66,5
36.	Çağlayık maa Sarı Şaban	500
37.	Yenice-i Karasu	666,5
38.	Ahi Çelebi	333,5
39.	Timurhisar	660,5
40.	Ostrova	200

İmdâd-ı hazâriyeler her zaman sorunsuz bir şekilde tahsil edilememiştir. Nitekim Rumeli Valisi Abdullah Paşa devlet merkezine sunmuş olduğu arzuhâlde, bazı kaza ahalilerinin imdâd-ı hazâriyelerin tahkiki için kadı ve nâiblerden aldıkları arzlar ve çeşitli bahanelerle daha önce nizam verilen defterden yıllık 1888 kuruş tenzilat yaparak hazâriye nizamına zarar verdiklerini söylemiştir. Hazâriye şartları gereğince 1728–1729 (h. 1141) senesi taksitlerinden kalan tenzilatların tahsil olunup kendisine teslim edilmesi için emr-i şerif istemiştir.[320] Benzer bir sorun 22 Kasım 1730 (11 Cemazielevvel 1143) tarihinde Rumeli valisi olarak tayin edilen İbşir Hüseyin Paşa'nm valiliği döneminde yaşanmıştır. Hüseyin Paşa tarafından imdâd-ı hazâriye tahsili için gönderilen adamlarına, cülûs-ı hümayun sebebi ile valilerin hazâriyeleri kaldırıldı denilerek imdâd-ı hazâriye ödenmemiştir. Prezrin Kazası ahalileri yeni bir emr-i şerif yazılmadıkça hazâriye vermeyiz diyerek mübaşiri kovmuştur.[321]

Tablo 5.18'de görüldüğü üzere Sofya Kazası'nın imdâd-ı hazâriye miktarı 500 kuruş olup iki taksit ile toplanmıştır. Ancak sicillerde aynı yılın imdâd-ı hazâriyelerinin taksit-i evvel ve sânisi çoğu zaman birlikte yer almamıştır. Mesela 1721–1722 (h. 1134) senesi imdâd-ı hazâriyesinin taksit-i evveli, 1722–1723 (h. 1135) senesi imdâd-ı hazâriyesinin ise taksit-i sânisi sicillerden tespit edilebilmiştir.[322] Bunların dışında 1725–1726 (h. 1138), 1748 (h. 1161) ve 1749–

[319] Valide Sultan hassı olan Drama mukataasının imdâd–ı seferîye ve hazâriyeden muaf olduğu kaydı düşülmüştür.
[320] BOA, MHM. d 135, s. 176, b. 641.
[321] BOA, MHM. d 138, s. 6, b. 13. Cülûs–u Hümayun ile kast edilen I Ekim 1730 tarihinde padişahlıktan çekilmek zorunda kalan III. Ahmet'in yerine I. Mahmut'un tahta çıkmasıdır. I. Mahmut, Sultan III. Ahmet döneminde yaşanan ve daha sonra Lale Devri olarak adlandırılacak sefahat ve israf dönemine bir tepki sonucunda tahta çıkmıştır. Hazâriye ödemek istemeyen ahalinin bu isteksizliğinin, imdâd–ı hazâriyenin III. Ahmet döneminde alınmaya başlaması ve I. Mahmut'un, III. Ahmet döneminin tepki çeken uygulamalarına müsaade etmeyeceği düşüncesinden kaynaklandığını düşündürmektedir.
[322] SŞS 269, s. 45, b. 4; SŞS 269, s. 78, b. 2.

1750 (h. 1163) senelerinde imdâd-ı hazâriyenin taksit-i evvelleri sicillere yansımıştır.[323] Bahsedilen yılların tamamında taksit tutarı 250 kuruştur. Sadece 1746–1747 (h. 1159) senesinde imdâd-ı hazâriyenin taksit-i evvelinin tevzi edilmesi istenmiş, ancak miktarı belirtilmemiştir.[324]

e. Tevzi Defterleri (Vilayet/Şehir Masrafları)

Tevzi kelimesi dağıtma, üleştirme manasına gelmekte olup çoğulu tevziattır. Tevziat, bazı örfî vergiler ile çeşitli masrafların kaza ahalisine dağıtılması, pay edilmesi anlamındadır. Tevziatın kaydedildiği kapsamlı hesap defterlerine ise tevzi veya salyâne defteri denilmiştir. Tevzi defterleri vilayet masraflarını ihtiva ettikleri için vilayet masraf defterleri olarak da bilinir.[325]

Tevzi defterleri ile ilgili ilk çalışmalardan birinin sahibi Yavuz Cezar, tevzi defterlerini XVIII. ve XIX. yüzyıllara özgü yeni bir malî sektör olarak nitelendirdiği taşra maliyesinin bir ürünü olarak ifade etmiştir.[326] XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kurumsallaşan tevzi defterlerinin ortaya çıkış süreci, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin idari, askeri ve mali yapısında yaşanan gelişmelerle bağlantılıdır. Özellikle akçenin değer kaybetmesi ve kapı halkı teşkil etme zorunluluğu, taşradaki beylerin ciddi mali güçlükler yaşamasına neden olmuştur. Bu durum, beylerin artan masraflarını halka yeni örfî vergiler yüklemek suretiyle karşılamalarına ve söz konusu vergilerin düzenli bir şekilde toplanabilmesi için de tevzi uygulamasının başlatılmasına yol açmıştır.[327]

Tevzi defterleri; mütesellim, şehir kethüdası, ayan-ı vilayet, esnaf gruplarının temsilcileri ve şehrin önde gelenlerinin kadı huzurunda bir araya gelmeleri ile *rûz-ı hızırdan rûz-ı kasıma ve rûz-ı kasımdan rûz-ı hızıra*[328] şeklinde altı aylık süreler ile

---

[323] SŞS 306 s. 49, b. 1; SŞS 312 (8), s. 58, b. 2; SŞS 311 (1), s. 25, b. 2.
[324] SŞS 312 (8), s. 17, b. 1.
[325] PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* III, s. 485.
[326] CEZAR, Yavuz, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi,* İstanbul 1996, S. 9, s. 90.
[327] AÇIKEL, Ali, SAĞIRLI, Abdurrahman, "Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771–1840)", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2005, S. 41, s. 96.
[328] *Osmanlı Devleti'nde 6 Mayıs (23 Nisan) halk arasında yaz mevsiminin başlangıç tarihi sayılmaktaydı. Nitekim eski takvimde yıl ikiye ayrılmış olup 23 Nisan'dan (6 Mayıs) 26 Ekim'e (8 Kasım) kadar süren 186 gün Hızır günleri adıyla yaz mevsimini, 23 Nisan'a kadar devam eden 179 gün de Kasım günleri adıyla kış mevsimini oluşturuyordu.* Bk. OCAK, Ahmet Yaşar, "Hıdrellez", *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, s. 313.

yılda iki defa düzenlenmiştir. Ancak bunların dışında farklı tarihlerde düzenlenen tevzi defterleri de vardır. Tevzi defterleri ile kazalara isabet eden imdâd-ı seferîye, imdâd-ı hazâriye, avarız, nüzul, sürsat, kürekçi bedeli, bedel-i beldâr, yaylakiye, kışlakiye gibi vergiler; kazanın örfî ve şer'î idarecilerine verilen ücretler; valiler ve diğer devlet görevlilerinin taşrada yaptıkları harcamalar; emr-i âli ile görevlendirilen mübaşir, ulak ve çavuş gibi kişilere verilen ihtiyaç harcamaları; ulaşım ve haberleşme, güvenlik harcamaları ve ordu masrafları; kamu binalarının tamir ve bakım işleri için yapılan masraflar ve diğer bazı harcamalar nahiye, mahalle ve köy ahalileri ve esnaf grupları arasında paylaştırılmıştır.[329]

Kaza ahalilerinin ödemekle mükellef olduğu bazı vergi ve harcamaların mükellef gruplara ve hane halklarına dağıtılması pratiklik bakımından büyük kolaylık sağlasa da bazı suiistimallerin yaşanmasına neden olmuştur.[330] Özellikle XVIII. yüzyılda merkeziyetçiliğin önemini kaybetmesi ve taşra idaresinin kontrol edilemez bir hal alması ile tevzi defterlerine kanuna aykırı harcamalar eklenmeye başlanmıştır. Kadılar, yılda ikiden fazla tevzi defteri düzenleyip kendileri için defterlere kanunsuz paralar eklemişlerdir. Bunun yanı sıra ayanlar, ayanîye ve ayan câizesi; voyvodalar mukataa zararı, iş erleri ve kocabaşılar da çeşitli bahaneler ile kendileri için defterlere kanunsuz paralar eklemişlerdir. Devlet bu duruma engel olmak maksadıyla, reayaya tekâlif-i şakka türünden vergiler yüklenmemesini, ehl-i örf ve ehl-i şer taifesinin kanuna aykırı olarak hiçbir kimseye bir akçe ve bir habbe tevzi etmesini yasaklayan adalatnâmeler yayınlamıştır. Ancak bu adalatnâmelere rağmen tevzi defterleri üzerinden yapılan yolsuzluklar devam etmiştir.[331] Suiistimallerin artması üzerine taşrada düzenlenen tevzi defterlerinin incelenmek ve tasdik edilmek üzere Bâb-ı Defterî'ye gönderilmesine karar verilmiştir. Bu kararı bildiren ferman 1779 yılında yayınlanmışsa da bu uygulama ancak III. Selim döneminde hayata geçirilebilmiştir. 1792 yılında ise tevzi defterlerinin Anadolu, Rumeli ve Mora olmak üzere üçe ayrılarak kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca tevzi defterlerinin altı ayda bir düzenlenmesi, ismi ve harcandığı yeri belli

[329] GÜNAY, Vehbi, "Yerel Kayıtların Işığında XVIII. Yüzyıl Sonlarında İzmir", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2010, C. XXV, S. 1, s. 255.
[330] AKKUŞ, Yakup, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi–i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2017, S. 65, s. 30.
[331] ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1981, S. 1, s. 135, 140–143.

olmayan masrafların kazalara dağıtılmaması,[332] düzenlenen tevzi defterlerinin sicille kaydedildikten sonra bir suretinin merkeze gönderilmesi, tespit edilen kanunsuz harcamaların sorumlulardan tazmin edilmesi ve sorumluların cezalandırılması gibi birtakım tedbirler alınmıştır.[333]

i. Sofya Tevzi Defterleri

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya şer'iyye sicillerine kaydedilen tevzi defterleri kadı huzurunda müftü, imam, züema, yeniçeri serdarı, kethüda yeri, doğancı başı, voynuk çeribaşıları, kura zabitleri ve ehl-i sûkun katılımları ile düzenlenmiştir.[334] Bunların yanı sıra köy ve mahalle ahalisinden bazı kişiler de tevzi defterlerinin düzenlenmesine katılmıştır.[335] Sofya tevzi defterlerinde önce isim ve unvanları ile tevzi defterinin düzenlenmesine iştirak eden kişiler belirtilmiş daha sonra nereye ne kadar para harcandığı yazılmıştır. Bir örnek teşkil etmesi bakımından 27 Mart 1726 (23 Recep 1138) tarihli tevzi defterinin transkripsiyonu ek 1.8'deki tabloda verilmiştir.

Tespit edilen tevzi defterlerinin, birkaç tanesi hariç, hangi tarihler arasını kapsadıkları belirtilmemiştir.[336] 16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157) tarihli tevzi defterine, 1744-1745 (h. 1157) senesi rûz-ı hızırı ile rûz-ı kasımı arasındaki altı aylık masraflar;[337] 25 Cemazielahir 1158 (25 Temmuz 1745) tarihli tevzi defterine ise 1744-1745 (h. 1157) senesi rûz-ı Kasımından 23 Cemazielahir 1158 (23 Temmuz 1745) tarihine kadarki sekiz buçuk aylık masraflar kaydedilmiştir.[338] 6 Şubat 1748 (6 Safer 1161) tarihinde düzenlenen tevzi defterinin *1160 senesi rûz-ı hızır defteri* olduğu belirtilmiştir.[339] Son olarak, 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihli tevzi

---

[332] Sofya tevzi defterlerine de "*...vilayetin bir hususu için otuz guruş...* " şeklinde nereye harcandığı hakkında bilgi verilmeyen bazı masrafların ilave edildiği görülmüştür. Bk. SŞS, 312 (8), s. 43, b. 2.
[333] ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", s. 154–155.
[334] SŞS 269, s. 2, b. 1; s. 34, b. 1 ve devamı.
[335] SŞS 309, s. 38, b. 1.
[336] SŞS 312 (8), s. 47, b. 1 ve devamı.
[337] SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı.
[338] SŞS 312 (7), s. 26, b. 1 ve devamı. Hicri 1157 senesi Rûz–ı Kasım'ının, 7 Kasım 1744 (Gurre–i Şevval 1157 Cuma günü) vaki olduğu belirtilmiştir. Bk. SŞS 312 (7), s. 1, b. 7.
[339] SŞS 312 (8), s. 47, b. 1 ve devamı.

defteri ise 8 Mayıs 1749 (20 Cemazielevvel 1162) ve 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihleri arasındaki dört aylık masrafları[340] ihtiva etmektedir.

Tevzi defterlerine kaydedilen masraf ve görevli ücretleri, Sofya'nın köy ve mahallelerine pay edilmiştir. Ancak bazı tevzi defterlerinden voynuk ve doğancı taifelerine, Acem ve Rumlar ile Nasara ve Yahudi taifelerine de tevziat yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda, XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait tevzi miktarları, bunların toplam tutar içerisindeki yüzdeleriyle gösterilmiştir.

Tablo 5.19: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Tevzi Defterleri

Sıra No	Köylere	Mahallelere (Kuruş/ Yüzde)	Diğerlerine (Kuruş/ Yüzde)	Toplam (Kuruş)	Defter ve Tarihi
1.	839 kuruş (%100) 212 haneye tevzi edilmiş, her haneye 4 kuruş isabet etmiştir.	-	-	839	SŞS 312 (1), s. 52, b. 1 ve devamı. 30 Kasım 1721 (10 Safer 1134)
2.	5547 kuruş (%82,2) 207 haneye tevzi edilmiş, her haneye 26 kuruş 30 para isabet etmiştir.	760 (%11,2)	Taife-i Voynuğan 400 (%6) Taife-i Doğancıyan 40 (%0,6)	6747	SŞS 269, s. 2, b. 1 ve devamı. 1 Mart 1722 (13 Cemazielevvel 1134)
3.	2174 kuruş (%84,4) 198,5 haneye tevzi edilmiş, her haneye 11 kuruş 5 para isabet etmiştir.	400 (%15,6)	-	2574	SŞS 269, s. 34, b. 1 ve devamı. 17 Ağustos 1722 (5 Zilkade 1134)
4.	2562,5 kuruş (%88,5) 188,5 haneye tevzi edilmiş, her haneye 13,5 kuruş 8 para isabet etmiştir.	333.5 (%11,5)	-	2896	SŞS 269, s. 70, b. 1 ve devamı. 9 Şubat 1723 (3 Cemazielevvel 1135)
5.	1626 kuruş (%86,7) 178 haneye tevzi edilmiş, her haneye 9 kuruş 16 para isabet etmiştir.	250 (%13,3)	-	1876	SŞS 269, s. 107, b. 1 ve devamı. 13 Temmuz 1723 (9 Şevval 1135)
6.	832 kuruş (%76,2) 153 haneye tevzi edilmiş, her haneye 5 kuruş 18 para isabet etmiştir.	200 (%18,3)	Acem ve Rumlara 60 (%5,5)	1092	SŞS 306, s. 10, b. 3 ve devamı. 2 Ekim 1725 (24 Muharrem 1138)
7.	5659,5 kuruş (%91,36) 246 ve 3 rub' haneye tevzi edilmiş, her haneye 22 kuruş 30 para isabet etmiştir.	535 (%8,64)	-	6194,5	SŞS 306, s. 59, b. 1 ve devamı. 28 Mart 1726 (24 Recep 1138)

[340] SŞS 311 (1), s. 22, b. 1.

8.	3502 kuruş (%94,6) 202 haneye tevzi edilmiş, her haneye 17 kuruş 14 para isabet etmiştir.	200 (%5,4)	-	3702	SŞS 306, s. 101, b. 1 ve devamı. 21 Ağustos 1726 (22 Zilhicce 1138)
9.	1125 kuruş (%66) 202 haneye tevzi edilmiş, her haneye 5 kuruş 23 para isabet etmiştir.	340 (%20)	Taife-i Voynuğan 200 (%11,7) Taife-i Doğancıyan 40 (%2,3)	1705	SŞS 309, s. 47, b. 1. 2 Ekim 1728 (27 Safer 1141)
10.	1881 kuruş (%82) 112 haneye tevzi edilmiş, her haneye 10 kuruş 40 akçe isabet etmiştir.	410 (%18)	-	2291	SŞS 309, s. 47, b. 2 ve devamı. 3 Ekim 1728 (28 Safer 1141)
11.	11245,5 kuruş (%88,2) 168 haneye tevzi edilmiş, her haneye 67 kuruş isabet etmiştir.	1500 (%11,8)	-	13905,5[341]	SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı. 16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157)
12.	17813 kuruş (%90). Hane sayısı belirtilmemiş, her haneye 122 kuruş 3 rub' isabet etmiştir.	2000 (%10)	-	21185[342]	SŞS 312 (7), s. 26, b. 1 ve devamı. 25 Temmuz 1745 (25 Cemazielahir 1158)
13.	2845 kuruş (%100) 124,5 haneye tevzi edilmiş, her haneye 22 kuruş 34 para isabet etmiştir.	-	-	2845	SŞS 312 (8), s. 15, b. 1 ve devamı. 29 Ocak 1746 (6 Muharrem 1159)
14.	9504 kuruş (%85,2) 124 haneye tevzi edilmiş, her haneye 76 kuruş 26 para isabet etmiştir.	1500 (%13,4)	Boyana Köyüne 100 (%0,9) Taife-i Doğancıyan 50 (%0,5)	11154	SŞS 312 (8), s. 24, b. 1 ve devamı. 25 Mart 1746 (2 Rebiülevvel 1159)
15.	16458 kuruş (%88) 66 haneye tevzi edilmiş, her haneye 250 kuruş isabet etmiştir.	2000 (%10,7)	Boyana Köyüne 200 (%1,05) Taife-i Doğancıyan 50 (%0,25)	21708[343]	SŞS 312 (8), s. 47, b. 1 ve devamı. 6 Şubat 1748 (6 Safer 1161)
16.	5310 kuruş (%81) 335 haneye tevzi edilmiş, her haneye 16 kuruş isabet etmiştir.	-	Nasârâya 1000 (%15) Yahudiyâna 250 (%4)	6560	SŞS 311 (1), s. 22, b. 1 ve devamı. 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162)

[341] Derviş Ali'nin İstanbul'dan getirdiği iştira (mübayaa) akçesinden alınan 1160 kuruş ihraç edilmiştir.

[342] Gorublân köprüsüne yapılan masraftan 1000 kuruş, Acem Arakil'in arpa maddesinden 272 kuruş ve menzilci Hasan Ağa'nın maddesinden 100 kuruş ki toplam 1372 kuruş çıkarıldıktan sonra baki kalan 19813 kuruşun tevziatı yapılmıştır.

[343] David bezirgânın akçesinden rûz–ı hızır defterine tehir olunan 1000 kuruş ile Harun ve Sabutay bezirgânların rûz–ı hızır defterine tehir olunan 2000 kuruş çıkarılmıştır.

Tablonun 1. ve 13. satırında yer alan tevzi defterlerindeki toplam tutarların tamamı köylere dağıtılmıştır. Diğer tevzi defterine bakıldığında köylere isabet eden miktarların oldukça yüksek oldukları görülmektedir. Nitekim köyler için en düşük yüzde 76,2'dir. Dolayısıyla diğer vergilerde olduğu gibi tevzi defterlerindeki tutarların önemli bir kısmı da köylere isabet etmiştir.

Tevzi defterlerindeki toplam tutarlar, avarız ve nüzul vergilerini toplamak için esas alınan avarızhanelere göre tevzi edilmiştir.[344] İncelenen dönemde tevzi defterlerindeki tutarların köylere dağıtılmasında esas alınan hane sayıları ve her bir haneye isabet eden miktarlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Nefs-i Sofya'ya isabet eden tutarların mahallelere dağıtılmasında kullanılan hane sayıları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.20: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Mahallelerinin Tevzi Haneleri

Sıra No	**Mahalleler**	**SŞS 269, s. 5, b. 1. 3 Mart 1722 (15 Cemazielevvel 1134)**	**SŞS 312 (7), s. 17, b. 1. 16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157)**	**SŞS 312 (7), s. 30, b. 1. 25 Temmuz 1745 (25 Cemazielahir 1158)**	**SŞS 311 (1), s. 25, b. 1. 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162)**
1.	Saruhan Bey	4 hane 2 sülüs	4 hane 2 sülüs	4 hane 2 sülüs	42 sehm
2.	Mansur Hoca	4 hane	4 hane	4 hane	40 sehm
3.	Kara Danişmend	4 hane 1 sülüs	4 hane 1 sülüs	4 hane 1 sülüs	24 sehm
4.	El-Hâcc Hamza	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	42 sehm
5.	Muhtesibzâde	-	-	-	6 sehm
6.	Şuca Fakih	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs	
7.	Karagöz Bey	2,5 hane 2 sülüs	2,5 hane 2 sülüs	2,5 hane 2 sülüs	5 sehm
8.	El-Hâcc İsmail	2,5 hane 1 sülüs	2,5 hane 1 sülüs	2,5 hane 1 sülüs	5 sehm
9.	El-Hâcc Yahşi	1,5 hane 1 sülüs	1,5 hane 1 sülüs	1,5 hane 1 sülüs	2 sehm
10.	Alaca Mescid	3 hane 2 sülüs	3 hane 2 sülüs	3 hane 2 sülüs	5 sehm
11.	Kassabân	7 hane	3 hane	3 hane	8 sehm
12.	Orta Mescid	-	1 hane	1 hane	2 sehm
13.	Tahıl Bazarı	-	1,5 hane	1,5 hane	1 sehm
14.	Cami-i Atîk	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	
15.	Yazıcızâde	5,5 hane 1 sülüs	5,5 hane 1 sülüs	4,5 hane 1 sülüs	30 sehm
16.	Kuru Çeşme	6 hane	6 hane	6 hane	35 sehm
17.	Alişar	-	-	-	38 sehm
18.	El-Hâcc Bayram	-	-	-	45 sehm
19.	Çayır	-	-	-	10 sehm
20.	Hüseyin Ağa	1 hane 0,5 sülüs	1 hane 0,5 sülüs	1 hane 0,5 sülüs	2 sehm

[344] NEUMANN, Christoph K., "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif–i Vilâyet Defterleri–Merkezî Hükümet, Taşra İdaresi ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1998, S. XVI, s. 70.

21.	Kara Şahin	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	2 hane 1 sülüs	8 sehm
22.	Has Biga	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs	3 hane 1 sülüs	55 sehm
23.	Boyras	-	-	-	15 sehm
24.	El-Hâcc İlyas	0,5 hane 0,5 sülüs	0,5 hane 0,5 sülüs	0,5 hane 0,5 sülüs	-
25.	Cami-i Gül	2 hane	2 hane	2 hane	10 sehm
26.	Şeyh ma'a İmaret	-	-	-	5 sehm
27.	Bal Bazarı	2,5 hane	2,5 hane Novasel 0,5 hane	2,5 hane Novasel 0,5 hane	6 sehm
28.	Kaloyan	6 hane	6 hane	6 hane	30 sehm
29.	Pop Miloş	4,5 hane	4,5 hane	4,5 hane	5 sehm
30.	Sungurlar	2,5 hane	1 hane	1 hane	4 sehm
31.	**Toplam**	**76 hane 1 sülüs**	**73 hane 1 sülüs**	**72 hane 1 sülüs**	**480 sehm**

16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157) tarihli tevzi defterinde Kassaban ve Sungurlar mahallelerinin hane sayılarında bir önceki deftere göre beş hanelik bir düşüş olmuştur. Yine Orta Mescid ve Tahıl Bazarı mahalelerine bu defterle tevziat yapılmaya başlanmıştır. 25 Temmuz 1745 (25 Cemazielahir 1158) tarhli defterde ise bir önceki defterden farklı olarak Yazıcızâde Mahallesi'nin hane sayısında 1 hanelik düşüş yaşanmıştır. Muhtesibzâde, Alişar, El-Hâcc Bayram, Çayır ve Şeyh ma'a İmaret mahallelerine ise sadece 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihinde tevziat yapılmıştır. Bu tarihteki tevzi defterinde nefs-i Sofya isabet eden tutarın tamamı Nâsâra veYahudi taifesine pay edilmiştir.

3 Mart 1722 tarihli defterde, Sofya mahallelerine isabet eden 760 kuruşun 238 kuruşu varoş mahalleleri olarak zikredilen Gül Cami, Bal Bazarı, Kaloyan, Pop Miloş ve Sungurlar mahallelerine; 507 kuruşu diğere mahallelere, 15 kuruşu da Şeyh Mahallesi'nde sakin kefere taifesine tevzi edilmiştir. Varoş mahallelerinin 17,5 hanesinin her birine 13 kuruş 24 para; diğer mahallelerdeki 59 hanenin her birine ise 8 kuruş 24 para isabet etmiştir.[345]

Sofya mahallelerinin hane sayısı 16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157) tarihli defterde 73 ve 1 sülüse düşmüştür. Bu tarihe kadar mahallelere isabet eden tutarlar 76 ve 1 sülüs haneye tevzi edilmiştir. Buna göre nefs-i Sofya'daki 76 ve 1 sülüs hanenin her birine 17 Ağustos 1722'de (5 Zilkade 1134) 5 kuruş 1 rub',[346] 9 Şubat

[345] SŞS 269, s. 5, b. 1.
[346] SŞS 269, s. 35, b. 1.

1723'de (3 Cemazielevvel 1135) 540 akçe,[347] 13 Temmuz 1723'te (9 Şevval 1135) 3 kuruş 12 para,[348] 2 Ekim 1725'te (24 Muharrem 1138) 105 para,[349] 28 Mart 1726'da (24 Recep 1138) 4 kuruş[350] ve 21 Ağustos 1726'da (22 Zilhicce 1138) 105 para[351] isabet etmiştir.

16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157) tarihli defterde, hane sayısı 73 ve 1 sülüse düşen nefs-i Sofya mahallelerindeki her bir haneye 20,5 kuruş isabet etmiştir.[352] Hane sayısı 25 Temmuz 1745 (25 Cemazielahir 1158) tarihli defterde 72,5'e düşmüş ve her bir haneye 28 kuruş isabet etmiştir.[353] 72,5 hanenin her birine 6 Şubat 1748 (6 Safer 1161) tarihli defterde yine 28 kuruş düşmüştür.[354]

20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihli defterde ise diğer defterlerden farklı olarak nefs-i Sofya'ya isabet eden 1250 kuruşun, 1000 kuruşu Nâsâra, 250 kuruşu ise Yahudi taifesine dağıtılmıştır. Nasârâ taifesine isabet eden 1000 kuruş, mahallelerin sehm (hisse) sayısına göre dağıtılmıştır. Sehm sayısı 480 olan nefs-i Sofya mahallelerindeki her bir sehme 2 kuruş 10 akçe isabet etmiştir.[355] Tablo 5.20'ye bakıldığında sehm sayıları ile hane sayıları arasında uyumlu bir ilişki olmadığı görülmektedir. Mesela 3 tam ve 2 sülüs hanesi olan Alaca Mescid Mahallesi'nin 5 sehmi olmasına karşın, 3 tam ve 1 sülüs hanesi olan Has Biga Mahallesi'ne 55 sehmi vardır. Bunun nedeni 20 Eylül 1749 tarihli defterle yapılan tevziatın Nasârâya, yani Hristiyanlara yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla daha çok Hristiyan'ın yaşadığı mahallelerin sehm sayısı fazla, daha az Hristiyan'ın yaşadığı mahallelerin sehm sayısı ise azdır.

Buraya kadar tevzi defterlerindeki toplam masraf tutarları ve bunların Sofya'nın köy ve mahallelerine tevzi edilmeleri ele alındı. Şimdi tevzi defterlerinde yer alan masrafların kime veya nereye sarf edildiği incelenecektir. Genel bir tasnife

---

[347] SŞS 269, s. 71, b. 1 ve devamı.
[348] SŞS 269, s. 110, b. 1.
[349] SŞS 306, s. 11, b. 1.
[350] Bu tevzi defterinden Sofya mahallelerine isabet eden 535 kuruşun 200 kuruşu 1626–1627 (h. 1036) ve 1627–1628 (h. 1037) seneleri mübayaa ve araba akçelerine takas olduktan sonra arta kalan 300 kuruş mahallelere paylaştırılmıştır. Bk. SŞS 306, s. 59, b. 1.
[351] SŞS 306, s. 100, b. 3 ve devamı.
[352] SŞS 312 (7), s. 17, b. 1.
[353] SŞS 312 (7), s. 30, b. 1.
[354] 25 Temmuz 1745 tarihli defterde 3 hane 2 sülüs şeklinde kaydedilen Alaca Mescid Mahallesi'nin hane sayısı 6 Şubat 1748 tarihli defterde 3 hane 1 sülüs olarak yazılmıştır. Bk. SŞS 312 (8), s. 50, b. 1.
[355] SŞS 311 (1), s. 25, b. 1.

tutulduğunda tevzi defterlerinde, vali ve kadı başta olmak üzere devlet görevlileri ve yabancı devletlerin elçilerine verilen tayinatların masrafları, menzil masrafları ve ulak ücretleri, şehirdeki saray, mahkeme binası ve hanların tamirat masrafları gibi harcamaların yer aldığı görülmektedir. Bu harcamalara kadı, nâib, kâtib, kethüda, çukadar, muhzır ve tahsildar masrafları da eklenmiştir. Sofya tevzi defterlerindeki masraf kalemleri aşağıda ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

(1) Vali Masrafları

Tevzi defterleri, valilerin artan masraflarının düzenli ve resmi olarak karşılanması maksadı ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla valiler için yapılan harcamalar tevzi defterlerinde sıklıkla yer almıştır. Nitekim Sofya'da tevzi defterlerindeki harcamaların önemli bir kısmı Rumeli valisine aittir. Hatta bazı tevzi defterleri sadece Rumeli valisinin masraflarının karşılamak için düzenlenmiştir. Örneğin, Kamaniçe'den Sofya'ya varıncaya kadar olan yerlerde zuhur eden eşkıya sebebi ile teftişe çıkan Rumeli Valisi Osman Paşa'ya Han-ı Cedîd, Sofya ve Halkalı menzillerinde tayinat verilmiş,[356] söz konusu menzillerde verilen tayinatın bahası ile kaftan bahası olarak verilen para ve diğer bazı masrafların kaza ahalisine pay edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine 1 Mart 1722 (13 Cemazielevvel 1134) tarihli tevzi defteri düzenlenmiş, Osman Paşa'ya verilen 3100 kuruş kaftan bahasıyla toplam 6747 kuruş kaza ahalisine tevzi edilmiştir. Bu tutarın 760 kuruşu nefs-i Sofya mahallelerine, 400 kuruşu voynuk taifesine, 40 kuruşu doğancı taifesine ve 5547 kuruşu da Sofya'nın köylerine paylaştırılmıştır.[357]

Rumeli valisinin kapı halkı ve hayvanları için her sene mutâd olarak Rûz-ı Kasım'da verilen otlak, saman ve arpa için de müstakil olarak tevzi defteri

---

[356] Rumeli valisine Han–ı Cedîd menzilinde bir günlük zahire olarak; 3000 adet nân–ı aziz, 100 adet koyun, 60 kile pirinç, 200 kıyye revgân–ı sade, 50 kıyye has un, beş kıyye şeker, beş kıyye kahve, bir kıyye bahar, iki kıyye şem'–i asel, 20 kıyye tuz, 10 kıyye nişasta, 50 kıyye soğan, 10 kıyye nohut, 30 kıyye süt, 10 kıyye yoğurt, 50 adet tavuk, 100 kıyye sebzevat, 10 kıyye şem'–i revgân, 500 kile arpa, 1000 kıyye otlak ve 100 araba odun verilmiştir. Sofya menzilinde ise üç günlük olmak üzere Han–ı Cedîd menzilinde verilen zahirelerin üç katı verilmiştir. Sadece 100 kıyye otlak ve 100 araba odun aynı kalmıştır. Bk. SŞS 312 (1), s. 57, b. 3; s. 57, b. 4. Halkalı menzilinde ise 3000 çift nân–ı aziz, 20 kile pirinç, 100 kıyye revgân–ı sade, 40 adet koyun, 17 Sofya kilesi arpa, beş kıyye kahve, beş kıyye şeker, iki kıyye şem'–i asel, 30 kıyye asel, yarım kıyye bahar verilmiştir. Bk. SŞS 312 (1), s. 59, b. 1.

[357] SŞS 269, s. 2, b. 1.

düzenlenmiştir.[358] İncelenen dönemde Rumeli valilerinin kapı halkı ve hayvanları için verilen zahire ve miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.21: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Valisine Verilen Zahireler ve Miktarları

Sıra No	Zahire					Kaynak
	Arpa (Kile)	Saman (Araba)	Koyun (Re's)	Odun (Araba)	Ot (Araba)	
1.	120	500	120	500	-	S 312 (1), s. 54, b. 2. 13 Ocak 1722 (25 Rebiülevvel 1134)
2.	100 Sofya kilesi	500	100	500	-	SŞS 269, s. 32, b. 1 ve devamı. 17 Ağustos 1722 (5 Zilkade 1134)
3.	10	-	50 (kuzu)	100	-	SŞS 269, s. 94, b. 2 ve devamı. 2 Haziran 1723 (27 Şaban 1135)
4.	10	-	50 (kuzu)	100	-	S 306, s. 80, b. 2 ve devamı. 3 Haziran 1726 (2 Şevval 1138)
5.	120	400	120	400	-	SŞS 20, s. 13, b. 2 ve devamı. 22 Ekim 1738 (8 Recep 1151)
6.	120	400	-	400	-	S 312 (7), s. 6, b. 1. 28 Temmuz 1744 (17 Cemazielahir 1157)
7.	120	400	120	400	120	S 312 (8), s. 56, b. 1 ve devamı. 12 Mart 1748 (12 Rebiülevvel 1161)
8.	120	400	120	-	120	S 311 (1), s. 18, b. 2 ve devamı. 20 Ekim 1749 (8 Zilkade 1162)

Tabloda yer alan zahireler genellikle Sofya'nın köylerine tevzi edilmiştir. Sadece 14 Ağustos 1749 tarihli tevzi defterinde köylerin yanı sıra nefs-i Sofya'da sakin olan Yahudi ve Nasârâ taifesine de tevziat yapılmıştır.[359] Defterlerdeki zahireler genellikle aynî olarak pay edilmiştir. Ancak bazen talep edilen zahirelerin masrafları hesaplanmış ve toplam tutar nakdi olarak dağıtılmıştır.[360]

[358] SŞS 269, s. 28, b. 1; 306, s. 90, b. 4; SŞS 312 (7), s. 6, b. 1; SŞS 312 (8), s. 56, b. 1 ve devamı.

[359] 13 Ocak 1722'de her bir haneye üç şinik arpa, üç buçuk araba odun, üç buçuk araba saman ve dörder haneye üç koyun isabet etmiştir (SŞS 312 (1), s. 54, b. 2). 17 Ağustos 1722'de her bir haneye üç Sofyavî şinik arpa, üç buçuk araba odun, üç araba saman ve üçer haneye iki koyun isabet etmiştir (SŞS 269, s. 32, b. 1 ve devamı). 22 Ekim 1738'de her bir haneye bir kile arpa, üç kile un, dört araba odun, dört araba saman ve bir re's ganem isabet etmiştir (SŞS 20, s. 13, b. 2 ve devamı). 12 Mart 1748'de ise her bir haneye iki kile arpa, iki re's ganem, iki araba ot, yedi araba odun ve yedi araba saman isabet etmiştir (SŞS 312 (8), s. 56, b. 1 ve devamı).

[360] 2 Haziran 1723'de Rumeli valisinin dairesi Sofya'da çayıra çıktığında, her neferi beş kuruştan 20 nefer bekçi ücreti 100 kuruş, her arabası 14 paradan 100 araba odun 35 kuruş, her re'si 20 paradan 50 re's kuzu 25 kuruş, her kilesi dört kuruştan 10 kile arpa 40 kuruş ve vilayet masrafına sarf edilen 100 kuruş ile toplam 300 kuruş köylerin 180 hanesine paylaştırılmış, her haneye 21 sümn isabet etmiştir (SŞS 269, s. 94, b. 2 ve devamı). 3 Haziran 1726'da Rumeli valisinin Sofya'da olan hayvanları çayıra çıktığında bekçi ve çayırda olan adamalarına 50 kuzu, 10 kile arpa, 100 araba odun bahası ve harçlar dâhil 350 kuruş sarf olunmuştur. Bunun yanı sıra 50 kuruş yemeklik, 150 kuruş İsmail Ağa'nın çayır

Son olarak, tevzi defterlerine Rumeli valilerine verilen tayinat masraflarının yanı sıra diğer bazı eyaletlerin valileri ile paşa rütbesini haiz devlet adamlarına verilen tayinat masrafları da eklenmiştir. 13 Temmuz 1723 (9 Şevval 1135) tarihli tevzi defterine Niğbolu'dan gelip Sofya Kazası'ndan geçen Hasan Paşa'ya verilen zahire ücretleri ilave edilmiştir.[361] 25 Mart 1746 (2 Rebiülevvel 1159) tarihli tevzi defterine ise Bosna valisi Selim Paşa için yapılan masraflar kaydedilmiştir.[362]

(2) Kamu Masrafları

Sofya'da bulunan idari binalara ait tamirat ve bakım masrafları kaza ahalileri tarafından karşılanmak üzere tevzi defterlerine eklenmiştir. Söz konusu binaların başında Rumeli valilerinin ikametgâhı olan paşa sarayı gelmektedir. Tevzi defterlerinde paşa sarayının tamirat ve bakım masrafları sıklıkla yer almaktadır. 7 Ağustos 1722 (5 Zilkade 1134) tarihli deftere, paşa sarayında mirahur ağanın sakin olduğu oda ve katarların bağlandığı ahırın tamiri için harcanan 300 kuruş,[363] 16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157) tarihli deftere, sarayda yeniden yapılan keneflerin kiremit, tuğla ve diğer masraflarına sarf edilen 50 kuruş,[364] 6 Şubat 1748 (6 Safer 1161) tarihli deftere, saray odasının nakış akçesi için Nakkaş Ahmet Beşe'ye verilen

---

akçesi ve 200 kuruş da havass köyleri ve sair köylerden tenzilat olmak üzere toplam 750 kuruş köylerin hanelerine dağıtılmış, toplam 212 hanenin her birine 3 kuruş 23 para isabet etmiştir (SŞS 306, s. 80, b. 2 ve devamı). 14 Ağustos 1749'da Rumeli Valisi Ahmet Paşa'nın dairesi için 2000 kuruş zahire bahası, 200 kuruş mübaşiriye, 200 kuruş harç–ı bâb ve 50 kuruş çukadâriyye olmak üzere toplam 2450 kuruştan 2030 kuruş Sofya'nın köylerine tevzi edilmiş ve her bir haneye 7,5 kuruş isabet etmiş (SŞS 311 (1), s. 12, b. 1), 420 kuruş ise Sofya'da sakin Yahudi ve Nasârâya pay edilmiştir. 420 kuruşun 60 kuruşu Yahudilere, 360 kuruşu Nasârâya isabet etmiştir. Nasârânın hissesine düşen 360 kuruştan, 480 sehmin her birine 90 akçe isabet etmiştir (SŞS 311 (1), s. 12, b. 2 ve devamı).

[361] Hasan Paşa'ya, El–Hâcc Karaman Köyünde Seyyid Hasan Çavuş Ağa tarafmdan 40 kuruş, Novasel Köyü'nde Mahmut Sipahi tarafından 25 kuruş, Divane Davud Köyünde Zaim Hasan Ağa tarafından 18 kuruş, Musa Köyünde Arabzâde el–Hâcc Mustafa tarafından 12 kuruş, Ormanlu Köyünde el–Hâcc Ali Efendi tarafından 12 kuruş, Bogdandol Köyünde Zaim el–Hâcc Abdülfettah Ağa tarafmdan 15 kuruş, Bernik Köyünde Zaim Derviş Bey tarafından 42,5 kuruş, Bâlî Efendi'de ve Kirivina'da Zaim Seyyid Osman Ağa tarafından 44 kuruş, Batanofçe Köyünde Doğancı başı Mahmut Ağa tarafından 20 kuruş, Raylova Köyünde Ağo Mehmet Ağa tarafından 26 kuruş, Meştiça Köyünde el–Hâcc Ali Ağazâde Mehmet Ağa tarafından 8 kuruş, Sehvelyan Köyünde ot bahası 4 kuruş, pazarbaşı tarafından verilen zahire bahası 120 kuruş, ekmekçi Hasan Çavuş tarafından nân–ı azîz bahası 7,5 kuruş masraf yapılmıştır. Bk. SŞS 269, s. 107, b. 1 ve devamı.

[362] Bosna valisi Selim Paşa için yapılan masraflar; dört günlük 46 ganem bahası 69 kuruş, yine dört günlük 31 kile arpa bahası 155 kuruş, 162 araba ot bahası 162 kuruş, 184 araba odun bahası 69 kuruş, 85 tavuk bahası 4 kuruş 1 rub', kapıcı başı ağaya masraf yedi kuruş, tevziden ziyade altı beygir ücreti 12 kuruş, 28 vukıyye kahve bahası 63 kuruş, Hüseyin ağa tarafından masraf 180 kuruş, Ali Çelebi tarafından masraf dokuz kuruş, dört günlük nân–ı azîz bahası 42 kuruş, pazarbaşı tarafından dört günlük zahire ve iki günlük lahm–ı ganem bahası 396 kuruş, pazarbaşı tarafmdan Şehirköy'üne giden araba ücreti dört kuruş, Seyyid Hüseyin Ağa tarafından ziyade tutulan araba ve beygir ücreti 55 kuruş şeklinde sıralanmıştır. Bk. SŞS 312 (8), s. 24, b. 1 ve devamı.

[363] SŞS 269, s. 34, b. 1 ve devamı.

[364] SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı.

45 kuruş[365] ve 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihli deftere ise saray haremi ve Enderun ağalarının daireleri için sarf edilen 1350 kuruş ve saray hareminin duvarına harcanan 450 kuruş eklenmiştir.[366]

Mahkeme binasının tamir ve bakımı için yapılan harcamalar da tevzi defterlerine eklenmiştir. Mahkeme binasının tamirine 16 Kasım 1744'te (10 Şevval 1157) 250 kuruş,[367] 25 Temmuz 1745'te (25 Cemazielahir 1158) 104 kuruş,[368] 29 Ocak 1746'da (6 Muharrem 1159) 545 kuruş[369] sarf edilmiştir 20 Eylül 1749'da (7 Şevval 1162) ise mahkemenin harem tamiri, döşeme ve yapağı masrafı için 250 kuruş harcanmıştır.[370]

İdari binalara ait tamirat ve bakım masraflarının yanı sıra mahkeme, han ve konak kiraları da tevzi defterlerine eklenmiştir. 20 Eylül 1749 (7 Şevval 1162) tarihli defterde altı aylık mahkeme kirası için ödenen 30 kuruş,[371] 25 Temmuz 1745 (25 Cemazielahir 1158) tarihli defterde Çukacılar Hanı'nda yapağı konulan odaların kirası için verilen 19,5 kuruş[372] yer almaktadır. 25 Mart 1746 (2 Rebiülevvel 1159) tarihli deftere ise kethüdanın sekiz aylık konak kirası için 80 kuruş, eski kethüda İbrahim Ağa'nın sekiz aylık konak kirası için 120 kuruş, Kürkçü başının konak kirası için 16 kuruş ve Kuru Çeşme Hanı kirası için 50 kuruş eklenmiştir.[373]

Saray ve mahkeme binası için yapılan masraflar ile mahkeme, han ve konak kiralarına ödenenler sadece yukarıda bahsedilenlerden ibaret değildir. Tevzi defterlerinden bunların dışında da tamir ve bakım masrafları ile kira ödemeleri yer almaktadır.

[365] SŞS 312 (8), s. 47, b. 1 ve devamı.
[366] SŞS 311 (1), s. 22, b. 1 ve devamı.
[367] SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı.
[368] SŞS 312 (7), s. 26, b. 1 ve devamı.
[369] SŞS 312 (8), s. 15, b. 1 ve devamı.
[370] SŞS 311 (1), s. 22, b. 1 ve devamı.
[371] SŞS 311 (1), s. 22, b. 1 ve devamı.
[372] SŞS 312 (7), s. 26, b. 1 ve devamı.
[373] SŞS 312 (8), s. 24, b. 1 ve devamı.

(3) Menzil Masrafları

Menzilcilere verilen menzil imdâdiyeleri, tevzi defterlerine eklenmiştir.[374] Menzil imdâdiyesi için müstakil tevzi defterleri de düzenlenmiştir. 24 Ekim 1738 (10 Recep 1151) tarihli menzil defterine göre, menzilci Ömer Ağa'ya verilen 2750 kuruş menzil imdâdiyesi ile diğer bazı masraflar ve harçların toplamı 3240 kuruş yapmıştır. Bunun 370 kuruşu nefs-i Sofya mahallelerine, 2870 kuruşu da Sofya'nın köylerine pay edilmiştir. Köylerdeki 130 hanenin her birine 22,5 kuruş,[375] mahallelerdeki her bir haneye ise beş kuruş isabet etmiştir.[376] Bunun dışında üç tane menzil defteri daha tespit edilmiş olup, bu defterlerin üçündeki tutarların tamamı köylere paylaştırılmıştır.[377]

Menzil imdâdiyelerinin yanı sıra menzilkeşlerden alınan paralar da menzil masrafına sarf edilmiştir.[378] İncelenen dönemde Sofya menziline ait dokuz menzilkeş köy vardı. Menzilkeş kaydedilen köylerin reayaları hanelerine bedel olarak Sofya menzilcisine menzil akçesi adı altında bir miktar para vermiştir.[379] Menzilkeş köylerin ödedikleri menzil akçeleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

---

[374] Sofya menzili için tevzi defterlerine; 30 Kasım 1721'de 215 kuruş (SŞS 312 (1), s. 57, b. 1 ve devamı), 17 Ağustos 1722'de 800 kuruş (SŞS 269, s. 34, b. 1 ve devamı), 9 Şubat 1723'de 600 kuruş (SŞS 269, s. 70, b. 1 ve devamı), 13 Temmuz 1723'de 600 kuruş (SŞS 269, s. 107, b. 1 ve devamı), 27 Mart 1726'da 600 kuruş (SŞS 306, s. 59, b. 2), 21 Ağustos 1726'da 800 kuruş (SŞS 306, s. 101, b. 1 ve devamı), 3 Ekim 1728'de 800 kuruş (SŞS 309, s. 47, b. 2 ve devamı), 29 Ocak 1746'da 700 kuruş (SŞS 312 (8), s. 15, b. 1 ve devamı) ve 20 Eylül 1749'da 500 kuruş (SŞS 311 (1), s. 22, b. 1 ve devamı) eklenmiştir.

[375] SŞS 20, s. 15, b. 1 ve devamı.

[376] SŞS 20, s. 17, b. 1.

[377] 10 Eylül 1731 tarihli menzil defterinde, toplam 1500 kuruş köylerin 111,5 hanesine tevzi edilmiş, her bir haneye 13 kuruş 29 para isabet etmiştir (SŞS 309 BİS (1), s. 199, b. 1 ve devamı). 15 Kasım 1744 tarihli menzil defterinde, toplam 2100 kuruş köylerin 168 hanesine dağıtılmış, her haneye 12,5 kuruş isabet etmiştir (SŞS 312 (7), s. 17, b. 2). 31 Mart 1746 tarihli menzil defterinde ise toplam 3730 kuruş köylerin 124 hanesine pay edilmiş, her haneye 30 kuruş 10 akçe isabet etmiştir (SŞS 312 (8), s. 29, b. 1 ve devamı).

[378] Menzilin yakınındaki bazı köylerin ahalisi menzilci tayin edilir, hizmetlerine karşılık avarız ve nüzul vergisinden muaf tutulurdu. Bunlara menzili çekip çeviren manasında menzilkeş denilirdi. Bk. HALAÇOĞLU, Yusuf, "Menzil", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 160.

[379] Menzilkeş köylerin reayası, 5 Nisan 1722'de (SŞS 269, s. 12, b. 1), 29 Haziran 1726'da (SŞS 306, s. 83, b. 3) ve 12 Şubat 1731'de (SŞS 312 (3), s. 15, b. 2) 1035 kuruş menzil akçesi vermiştir. Herakova Köyünün ödediği menzil akçası 28 Nisan 1738'de 10 kuruş düşüş ile 70 kuruşa gerilemiştir (SŞS 312 (4), s. 20, b. 3). Menzilkeş köyler 20 Nisan 1743'de 1025 kuruş (SŞS 312 (6), s. 6, b. 1) ve 2 Nisan 1746'da ise1026 kuruş (SŞS 312 (8), s. 31, b. 1) menzil akçası ödemiştir. Ancak bazı senelerde, köylerin ödedikleri menzil akçeleri toplandığında bir akçe fazlalık ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5.22: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya Kazası'nda Menzilkeş Köyler ve Menzil Akçeleri

Sıra No	Köyler	Ödedikleri Paralar (Kuruş)
1.	Lozne-i Balâ	222
2.	Novasel	200
3.	Bogrov-ı Menzil	87
4.	Busmançe	78
5.	Filipofçe	65
6.	Obela	59
7.	Porleşe	45
8.	Herakova	70
9.	Hrabı[r]ska	200

(4) Haberleşme Masrafları

Sofya'ya ferman, buyruldu veya herhangi bir haber getiren görevliler için yapılan harcamalar tevzi defterine kaydedilmiştir. 30 Kasım 1721 (10 Safer 1134) tarihli tevzi defterine, Rumeli valisinin imdâd-ı hazâriye buyruldusu ile gelen silahtar ağaya verilen 100 kuruş ile eşkıya teftişi buyruldusu ile gelen çukadara verilen 100 kuruş eklenmiştir.[380] 27 Mart 1726 (23 Recep 1138) tarihli tevzi defterine göre de adalet fermanı ile gelen sadrazam ağasına 250 kuruş, yine adalet fermanı ile gelen Ali Efendi'ye 200 kuruş, sepet fermanı ile gelen defterdar çukadarına 15 kuruş ve Rumeli valisinin zahiresi için gelen çukadara 50 kuruş verilmiştir.[381]

Sofya'ya haber getiren mübaşir ve çukadarlar içerisinde en yüksek ücret, Tebriz ve Laviz kalelerinin fetih fermanını getiren Karakulak Mustafa Ağa'ya verilmiştir. Nitekim bunun için ayrı bir defter düzenlenmiştir. 2 Ekim 1725 (24 Muharrem 1138) tarihinde düzenlenen bu defterde, Karakulak Mustafa Ağa'ya Yedekçibaşı Said Ağa'dan borç alınarak 750 kuruş verilmiştir. Deftere 750 kuruşun %20 'si kadar yani 150 kuruş rıbh (faiz) eklenmiştir.[382]

(5) Elçi Masrafları

Osmanlı topraklarında seyahat eden yabancı devlet elçilerinin ihtiyaçlarının karşılanması devletin sorumluluğundaydı. Nitekim İstanbul'dan Viyana'ya uzanan orta kol üzerinde seyahat eden yabancı devlet elçilerinin ihtiyaçları, bu yol

[380] SŞS 312 (1), s. 52, b. 1 ve devamı.
[381] SŞS 306, s. 59, b. 2 ve devamı.
[382] SŞS 306, s. 10, b. 3 ve devamı.

üzerindeki şehirler tarafından karşılanmıştır. Orta kolun önemli şehirlerinden birisi olan Sofya'da, elçilerin konaklama, güvenlik, nakliye ve zahire ihtiyaçları karşılanmış ve bunlar için yapılan harcamalar tevzi defterlerine kaydedilerek kaza ahalilerine paylaştırılmıştır. 1 Kasım 1721 (11 Muharrem 1134) tarihli fermana göre, İstanbul'da ikamet eden Nemçe (Avusturya) Kapı Kethüdasına Beç (Viyana) tarafından bir miktar eşya gönderileceği belirtilmiş, bunun için Sofya'dan İstanbul'a gelinceye kadar yol üzerinde bulunan menzillerde, ücretleri kaza ahalilerinin tekâliflerine takas olmak şartıyla, üç adet sürüm arabasının verilmesi istenmiştir.[383] Sicile kaydedilen bu fermanın altında, Sofya'dan İhtiman'a varıncaya kadar her biri beşer kuruştan üç adet sürüm arabasının tutulduğu ve araba ücretinin Serdar el-Hâcc Hüseyin tarafından ödendiği yazılmıştır. El-Hâcc Hüseyin'in verdiği 15 kuruş, daha sonra kaza ahalisine pay edilmek üzere 30 Kasım 1721 (10 Safer 1134) tarihli deftere eklenmiştir.[384]

Yabancı devlet elçilerinin güvenlikleri yeniçeri ocağı tarafından sağlanmıştır. Nitekim İstanbul'dan Ordu-yu Hümayun'a gitmek üzere yola çıkan Fransa elçisinin vardığı menzillerde yeniçeri serdarı ve adamları tarafından korunması, elçinin yanındakilere ve eşyasına zarar gelmemesi için dikkat gösterilmesi istenmiştir.[385] 3 Haziran 1739 (25 Safer 1152) tarihli ferman ise Fransa elçisinin uğradığı menzillerde tayinatmın sağlanması hakkındadır. Söz konusu fermanda tayinat bahasının elçiye nakit olarak verildiği belirtilmiş, uğradığı kazalarda lazım gelen bahaları elçi tarafından verilmek üzere gerekli olan tayinatın tedarik edilmesi istenmiştir.[386] Fermanın alt kısmında yer alan 6 Haziran 1739 (28 Safer 1152) tarihli defterde ise elçiye verilecek zahire listelenmiştir. Buna göre Fransa elçisine uğradığı menzillerde 200 çift nân-ı aziz, 150 kıyye güşt ganem, üç kuzu, 10 ördek, altı kaz, dört tavuk hindi, 20 tavuk, 20 piliç, 20 güvercin, dört çeki odun, 100 kıyye kerme (كرمه), 15 kile arpa ve dört araba otlak verilecektir.[387]

---

[383] SŞS 312 (1) s. 48, b. 1.
[384] SŞS 312 (1), s. 49, b. 1 ve devamı. Bunun dışında 16 Kasım 1744 (10 Şevval 1157) tarihli tevzi defterine İngiltere elçisi için (SŞS 312 (7), s. 14, b. 1 ve devamı); 6 Şubat 1748 (6 Safer 1161) tarihli tevzi defterine ise Nederland (Hollanda) elçisi için (SŞS 312 (8), s. 47, b. 1 ve devamı) yapılan masraflar kaydedilmiştir.
[385] SŞS 20, s. 33, b. 3.
[386] SŞS 20, s. 36, b. 1.
[387] SŞS 20, s. 36, b. 2.

Elçilik görevi ile yabancı ülkelere giden Osmanlı elçileri için yapılan masraflar da tevzi defterlerine eklenmiştir. 19 Ocak 1748 (18 Muharrem 1161) tarihli fermanda hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan olup nişancılık rütbe-i samiyesi ihsan olunan Huttî el-Hâcc Mustafa'nın orta elçilik ile Nemçe Devleti'ne tayin edildiği bildirilmiştir. Huttî el-Hâcc Mustafa'ya İstanbul'dan sınıra varıncaya kadar yeterli miktarda tayinat ve mekkâre beygiri verilmesi istenmiştir. Mirî fiyat üzere icap eden baha ve ücretleri ahalinin tekâliflerine takas olunmak şartıyla Küçükçekmece'den Belgrad'a ve Belgrad'dan Nemçe hududuna varıncaya kadar günlük; 100 çift nân-ı azîz, 35 vukıyye güşt, yedi vukıyye revgân-ı sade, iki buçuk kile pirinç, iki vukıyye kahve, iki vukıyye şem'-i asel, 10 vukıyye asel, 10 vukıyye un, sekiz araba odun; hedâya-yı hümayun atları ve kendi davarları için de günlük 10 kile arpa, 150 vukıyye ot ve kazadan kazaya varıncaya kadar 60 re's mekkâre beygirinin kaza ahalileri tarafından tedarik edilmesi istenmiştir.[388]

(6) Harçlar

Tevzi defterlerinin son kısmında kadı, nâib, kâtib ve diğer bazı görevlilere verilen harç ücretleri kaydedilmiştir. İncelenen döneme ait bazı tevzi defterlerine bu görevliler için ne kadar ücret eklendiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.23: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Tevzi Defterlerinin Düzenlenmesine Katılan Görevlilere Verilen Ücretler

Harçlar (Kuruş)											Kaynak
Kadı	Nâib	Tahsildar	Kethüda	Kâtib	Çukadar	Hüddâmiye	Muhzır Başı	Muhzırlar	Mukayyid	Tevzi Defterinin Toplam Tutarı	
120	20	-	-	10	-	10	5	3	-	3390	ŞSS 312 (1), s. 49, b. 2.
70	10	-	-	-	-	-	-	-	-	839	ŞSS 312 (1), s. 53, b. 1.
300	30	20	-	20 [389]	-	25	10 [390]	5	5	2574	SŞS 269, s. 34, b. 1.
500	20	-	-	15	12	15	10	5	3	4327	SŞS 269, s. 52, b. 2.
300	20	-	-	15	12	15	10	5	3	3123	SŞS 269, s. 58, b. 2.

[388] SŞS 312 (8), s. 51, b. 1.
[389] Kâtib Hüseyin Efendi'ye.
[390] Muhzırlardan önce ismi geçen, muhzır başı olduğu düşünülen el-Hâcc Ivaz'a.

300	15	25	-	13 [391]	5	10	5	4	3	2896	SŞS 269, s. 70, b. 1.
100	30	20	5	15	5	5	5	5	2	1092	SŞSS 306, s. 10, b. 3.
500	30	-	-	30	15	15	15	7	3	5818	ŞSS 306, s. 24, b. 1.
300	30	-	-	30	15	15	10	7	3	3508	S 306, s. 26, b. 1.
350	30	80	15	30	15	15	12	10	3	6194,5	ŞSS 306, s. 59, b. 2.
175		50		30	-	-	10	5	5	3702	ŞSS 306, s. 101, b. 1.
150	20	40	5	20	-	5	5	3	-	2291	ŞSS 309, s. 47, b. 2.
250	30	-	-	10	-	-	5	7	-	5039	ŞSS 309, s. 62, b. 1.
150	20	-	-	10	-	-	5	5	3	3036	ŞSS 309, s. 64, b. 1.
300	30	-	-	30	15	15	10	10	6	3309	ŞSS 309 BİS (1), s. 191, b. 2.
500	30	-	-	30	15	20	10	10	6	5299	ŞSS 309 BİS (1), s. 197, b. 2.
150	30	-	-	20	-	15	5	6	4	3240	SŞS 20, s. 15, b. 1.
1000	100	-	-	60 [392]	20	30	20	20	30 [393]	13905,5	ŞSS 312 (7), s. 14, b. 1.
1000	150	-	-	80	20	30	20	20	30 [394]	21185	ŞSS 312 (7), s. 26, b. 1.
200	30	-	-	15	-	-	3 [395]	-	2	2845	SŞS 312 (8), s. 15, b. 1.
1000	200	-	100	130	30	50	20	20	20	11154	ŞSS 312 (8), s. 24, b. 1.
300	25	-	-	40 [396]	5	70	15 [397]	-	-	3730	ŞSS 312 (8), s. 29, b. 1.
500	50	-	-	30	15	20	15	10	5	5665,5	ŞSS 312 (8), s. 43, b. 2.
500	50	-	-	30	15	20	10	10	5	3463	ŞSS 312 (8), s. 44, b. 1.
700	150	-	-	80	50	50	25	30	40 [398]	21708	SŞS 312 (8), s. 47, b. 1.
500	150	-	-	30	15	20	10	10	10	5088,5 kuruş 12 akçe	S 311 (1), s. 37, b. 1.

Tabloya göre en yüksek ücret kadıya verilen harç-ı defterdir. İkinci sırada nâib ücreti gelmektedir. Hüddâmiye, çukadar ve muhzırbaşı ücretlerinin genellikle aynı veya birbirine yakın oldukları görülmektedir. Muhzır başı ile muhzırlara verilen ücretler de genellikle aynıdır. En düşük ücret mukayyide verilen kaydiye ücretidir.

[391] Kâtib Hüseyin Efendi'ye.
[392] Kâtib Ahmet Efendi'ye.
[393] Mukayyid Mehmet Efendi'ye tahsis edilen 20 kuruştan hemen sonra Molla Abdülhalim'e 10 kuruş tahsis edilmesi Molla Abdülhalim'in de mukayyid olabileceğini düşündürmektedir.
[394] Mukayyid Mehmet Efendi'ye 20 kuruş, Molla Abdülhalim'e 10 kuruş.
[395] Muhzırlar ile birlikte.
[396] Kâtib Mustafa Efendi'ye 25 kuruş, Ahmet Efendi'ye 10 kuruş ve Mehmet Efendi'ye beş kuruş.
[397] Muhzırlar ile birlikte.
[398] Kâtiblerden sonra ismi geçen Mehmet Efendi'ye 20 kuruş, Molla İbrahim'e 20 kuruş tahsis edilmiştir. Görevleri belirtilmeyen bu iki kişi büyük olasılıkla mukayyid olmalıdır.

II. TİCARİ HAYAT

A. Şehir İçi Üretim

Osmanlı şehirlerinin temel ekonomik işlevi, işlenmiş mal üretimi ve ticaretine dayanmaktaydı.[399] Şehirlerdeki üretim ve zanaat işleri ise, geleneksel üretim organizasyonu içerisinde faaliyet gösteren ehl-i hiref (sanatkâr) tarafından yerine getirilmiştir.[400]

1. Esnaf Teşkilâtı

Osmanlı şehirlerinde üretim lonca teşkilâtına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Lonca teşkilâtının belirgin olarak ortaya çıktığı XVI. yüzyılın başlarında kadar da fütüvvet[401] prensibine dayanan ahilik[402] çerçevesinde şekillenmiştir. Öyle ki esnaf loncalarının ahilik teşkilâtının devamı mahiyetinde olduğu belirtilmiştir.[403]

Esnaf ve zanaatkârların örgütlendikleri meslek birlikleri olarak adlandırılan loncalar, Osmanlı şehirlerinde önemli bir yere sahipti.[404] Loncalar; devlet ile şehirli nüfus arasındaki irtibatın sağlanması, vergilendirme, ürünlerin nitelik, ağırlık ve fiyat kontrolünün yapılması, narh tespiti, hizmet ve iş gücü temini, ham maddenin esnaf

---

[399] AKTÜRE, Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C.4, s. 891.

[400] ERGENÇ, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s. 109–110; Aynı yazar, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet–Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, s. 257.

[401] Fütüvvet hakkında bk. GÖLPINARLI, Abdülbaki, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949–1950, C. 11, S. 1–4, s. 3–354; TAESCHNER, Franz "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1953, C. 15, S. 1–4 s. 3–32; OCAK, A. Yaşar, "Fütüvvet", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, s. 261–263; DEMİR, Ahmet "Fütüvvet Teşkilatının Kökeni, Teşekkülü ve Türkiye Selçuklularındaki Durumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 7, s. 264–271.

[402] Ahilik hakkında bk. ÇAĞATAY, Neşet, *Ahilik Nedir*, Ankara 1991; OCAK, Ahmet Yaşar, "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 169–190.

[403] BAYRAM, Selahattin, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2012, S. 21, s. 81–115.

[404] COHEN, Amnon, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, İstanbul 2003.

arasında dağıtımı, esnaf arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, kredi verme ve sosyal yardımlaşma gibi birçok açıdan önemli görevleri yerine getirmişlerdir.[405]

Esnaf loncalarındaki hiyerarşik düzen esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğit başı, usta, kalfa ve çırak şeklinde sıralanmıştır. Esnaf şeyhleri, çıraklık-ustalık törenlerinin düzenlenmesi ve esnaf içi cezaların uygulanması gibi vazifeleri yerine getirmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren esnaf şeyhlerinin yerini esnaf kethüdaları almaya başlamıştır. Esnaf ile devlet arasındaki irtibatı sağlamakla görevli olan esnaf kethüdaları, esnaf arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ve esnafa düşen vergilerin tevzi ve tahsilinden sorumluydu. Esnaf kethüdasının yardımcısı olan yiğitbaşının ise, kethüda ve esnaf arasındaki irtibatı sağlamak, ham maddenin esnaf arasında dağıtımını yapmak ve disiplin işlerini takip etmek gibi görevleri vardı.[406] Esnaf kethüdası genellikle esnaf tarafından seçilir, tayinle belirlendiği istisnai hallerde dahi esnafın onayı alınırdı. Kendi aralarından birini kethüda olarak seçen esnaf ustaları kadıya giderek durumu arz eder, kadı da bir tür seçim tutanağı mahiyetinde olan hücceti düzenleyerek sicile kaydeder ve bir kopyasını da esnafa verirdi. Yiğitbaşıların seçimi de kethüda için izlenen usule göre yapılırdı.[407]

Aşağıdaki tabloda incelenen dönemde Sofya'da faaliyet gösteren bazı esnafların kethüda ve yiğitbaşılarının isimleri gösterilmiştir.

Tablo 5.24: 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) Tarihinde Sofya'da Esnaf Kethüdaları ve Yiğitbaşıları[408]

Sıra No	Meslek	Esnaf Kethüdası	Yiğitbaşısı
1.	Debbağ	El-Hâcc Hasan ibn-i Ali	Mustafa Beşe ibn-i Abdullah
2.	Saraç	Ali Çelebi ibn-i Sinan	Hüseyin Beşe ibn-i Ahmet
3.	Boyacı	Mehmet Beşe ibn-i Mahmut	Mustafa ibn-i Ömer
4.	Haffaf	Osman Çelebi ibn-i Ahmet	Ahmet ibn-i Mehmet
5.	Takyeci	Seyyid Mehmet Çelebi ibn-i Kadri	Ahmet Beşe ibn-i Ali
6.	Muytâb	El-Hâcc Ahmet ibn-i Mehmet	Ahmet Çelebi ibn-i Mehmet

[405] BAER, Gabriel, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press 1970, Vol. 1, No. 1, p. 28–50.
[406] KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 424.
[407] GENÇ, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 116–117.
[408] 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) tarihli nezir hüccetinde, tedavülde olan paraların fermanda belirtildiği değerler üzerinden ahnıp satılacağını taahhüt edip birbirine kefil olan ve aksi halde 4000 kuruş nezir ödeyeceklerini belirten Sofya sakinleri arasında 19 esnaf grubunun kethüda ve yiğit başıları da yer almıştır. Bk. SŞS 306, s. 55, b. 1.

7.	Oturakçı	Osman Beşe ibn-i Mustafa	Seyyid Mustafa ibn-i Ahmet
8.	Nalbant	El-Hâcc Süleyman İbn-i Hüseyin	Mehmet Çelebi ibn-i Ahmet
9.	Bakkal	El-Hâcc Ömer ibn-i Ahmet	Mehmet Beşe ibn-i Abdullah
10.	Hancı	Halil Ağa ibn-i Süleyman	Süleyman ibn-i Ahmet
11.	Keçeci	Hüseyin Beşe ibn-i Abdullah	Ali ibn-i Ahmet
12.	Çarıkçı	El-Hâcc Mush ibn-i Hüseyin	Veli ibn-i Ahmet
13.	Attar	Feyzullah Çelebi ibn-i Ali	El-Hâcc Abdurrahman ibn-i Ömer
14.	Kasap	Hüseyin Beşe ibn Mustafa	Ahmet Beşe ibn-i Abdullah
15.	Nalbur	Süleyman ibn-i Ali	Ahmet ibn-i Mehmet
16.	Habbaz	Hasan Çavuş	Osman beşe ibn-i Ali
17.	Kürkçü	Hasan Beşe ibn-i Abdullah	Tricko veled-i Yoan
18.	Terzi	Petre veled-i Yoan	Yoan veled-i İlya
19.	Abacı	Kristo veled-i Tomo	Tuta

Esnafın kendi içerisinden seçtiği ve icra ettikleri meslek isminin sonuna *-başı* kelimesi eklenerek, mimarbaşı, kuyumcubaşı, pazarbaşı, bakkalbaşı, kasapbaşı ve tellalbaşı şeklinde adlandırılan esnaf ustaları da berat ile tayin edilmiştir. İncelenen dönemde Sofya'da, devlet merkezinden veya eyaletten gelen bir haberi veyahut sûk-ı sultanîde müzayede ile satılacak bir malı halka duyurmakla görevli olan tellalların bir başı vardı. Sofya tellalbaşısı Osman, 2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143) tarihinde gerçekleşen padişah değişikliği nedeni ile beratını yenilemek istemiş, bunun üzerine 2 Eylül 1731 (29 Safer 1144) tarihinde verilen berat ile yeniden tellalbaşı olarak tayin edilmiştir.[409]

Berat ile tayin edilen bir başka görevli haffaf taifesi içerisinden tayin edilen ve tacir olarak adlandırılan kişilerdir. 1 Aralık 1747 (28 Zilkade 1160) tarihli berata göre, Sofya'da faaliyet gösteren haffaf taifesinin alış-veriş nizamlarının bozulmaması için aralarında tacir olan el-Hâcc Ali vefat etmiş, yerine ise güvenilir haffaf esnafından el-Hâcc Ahmet ibn-i Hacı Hasan ve Molla Mustafa ibn-i Şaban hüccet-i şer'iyye ile tacir tayin edilmişlerdir.[410]

Lonca teşkilatına bağlı olan esnaf, belli bir düzen çerçevesinde üretim yapmıştır. Ürettiklerini öncelikli olarak şehir ahalisine arz edip, ancak arta kalan ürünleri diğer kazalara gönderebilmiştir.[411] Yine bazı şehirlerde üretilen ürünler

[409] SŞS 309 BİS (1), s. 205, b. 3. Tellalbaşı Osman Beşe, 14 Ağustos 1726 (15 Zilhicce 1138) tarihli belgeye göre Mansur Hoca Mahallesi'nde oturmaktaydı. Bk. SŞS 269, s. 164, b. 2.
[410] SŞS 312 (8), s. 46, b. 1.
[411] Bu durum Osmanlı iktisadının iaşecilik (provizyonizm) ilkesinin bir sonucudur. İaşecilik prensibine göre ürünün bol ve fiyatların düşük olmasını hedefleyen Osmanlı Devleti, ihracatı sınırlandırmış, hatta bazı ürünlerde yasaklamışken ithalatı serbest bırakmıştır. Osmanlı iktisadının diğer ilkeleri ise gelenekçilik (tradisyonalizm) ve gelircilik (fiskalizm) olarak adlandırılmaktadır. Bu

etraftaki büyük şehirlerin ihtiyaçlarına tahsis edilebilmiştir.[412] Ancak daha fazla para kazanmak isteyen bazı esnaflar, izin verilmemesine rağmen ürettiklerini başka şehirlere satma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu durumda ürün sıkıntısı yaşayan şehir halkı, yetkili mercilere müracaat ederek yaşadıkları sıkıntının çözülmesini talep etmiştir. Bu tür bir mesele Sofya'da yaşanmıştır. Sofya ahalisi, peynir temin etmekte sıkıntı çektikleri gerekçesi ile Rumeli valisine arzuhâl sunmuştur. Sebep olarak da Şehirköy, Breznik, Radomir ve İznepol kazalarında üretilip Sofya'da satışa sunulan peynirin iki üç seneden beri başka şehirlere gönderilmesini göstermişlerdir. Bu sebeple kaşkaval peyniri işlemek için mandıra kurup, ürettikleri ürünleri başka yerlere gönderen kaşkavalcıların engellenmesini istemişlerdir.[413] Nitekim istediklerini de elde etmişlerdir. Sofya, Şehirköy, İznepol ve Breznik kazalarına gönderilen 3 Mayıs 1743 (9 Rebiülevvel 1156) tarihli buyrulduda, adı geçen kazalarda üretilen peynirlerin Sofya şehrinde satılması istenmiştir.[414] Ancak bu belgeden kısa bir süre öncesine ait belge, İstanbul'un kapsam dışında tutulduğunu göstermektedir.16–24 Nisan 1743 (Evâhir-i Safer 1156) tarihli bu belgede, İstanbul zindan kapısı civarında bakkallık yapan Tudoş ve ortağı, Sofya taraflarından kaşkaval ve tulum peyniri satın alıp İstanbul'a getirmelerinin engellendiğini söylemişlerdir. Tudoş ve ortağı, İstanbul'a zahire getiren tüccarın faaliyetlerinin engellenmemesine dair emirler bulunduğunu belirtmiş, kendilerinin de İstanbul'a

---

konu hakkında bk. GENÇ, Mehmet, "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, s. 39–48; Aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, s. 49–63.

[412] Nitekim incelenen dönemde Sofya esnafının ürettikleri ile saray mutfağının ihtiyaçlarının karşılanmasına katkı sağladıkları görülmüştür. 2–11 Mayıs 1708 (Evâsıt–ı Safer 1120) tarihli hüküm Sofya esnafı ile saray mutfağı arasındaki ilişkiyi kısmen de olsa göstermektedir. Buna göre; Sofya esnaf taifesinden attar Hacı Ali, uncu Seyyid Osman ve Küçük Mehmet ve pirinççi Hacı Mehmet, eskiden Matbâh–ı Amire emini olan Ömer zimmetindeki haklarının Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya havale edildiğini söylemişlerdir. Mustafa Paşa'nın bu havaleyi kabul edip, 120 gün vaade ile kendilerine temessük verdiklerini bildirmişlerdir. Ancak vade dolduğunda haklarını talep etmişlerse de alamamışlardır. Haklarının verilmesi için emir talep etmişlerdir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 227, b. 3. Matbâh–ı Amire emini Ömer tarafından Rumeli valisi Mustafa Paşa'ya havale edilen diğer ödemeler de geçekleşmemiştir. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 190, b. 2; s. 257, b. 3. Esnafın haklarını ödemeyen Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa ile ilgili başka şikâyetler de kayıtlara yansımıştır. Mustafa Paşa, Üsküb ve Köstendil sancaklarının alaybeylerini Sofya'ya ihzar ettirip, bir müddet hapsettirmiştir. Ayrıca Üsküb alaybeyinin cebelü bedeliyesinden 500, Köstendil alaybeyininkinden ise 800 kuruş almıştır. Alaybeylerinin İstanbul'a giderek muhasebelerini görmelerine engel olduğu gibi hapisteyken kendilerine türlü eziyetlerde bulunmuştur. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 50, s. 373, b. 3; s. 402, b. 3.

[413] SŞS 312 (6), s. 2, b. 3.

[414] SŞS 312 (6), s. 2, b. 2.

zahire getiren tüccar taifesinden olmaları sebebi ile faaliyetlerine engel olunmaması için hükm-i hümayun rica etmiştir. Nitekim onların bu ricaları kabul görmüştür.[415]

Kaşkaval peynirinin yanı sıra Etrepol ve İzladi kazalarındaki debbağlar tarafından işlenen meşin ve sahtiyan da Sofya'da satışa sunulmuştur.[416] Ancak şehir dışından getirilen mallar, bazı zaman bunları getiren tüccar ile bu mallar ile bağlantılı üretim yapan esnafın karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Tüccarın getirdiği malın kendilerine zarar verdiğini söyleyen esnaf buna engel olmak istemiştir. 15–24 Aralık 1746 (Evâil-i Zilhicce 1159) tarihli belgede, Sofya sakinlerinden el-Hâcc Hasan ve Molla Mustafa kendilerinin tüccar taifesinden olduklarını ve eskiden beri Gümülcine'den satın aldıkları şap ve diğer malları satmak için Sofya'ya getirdiklerini, ancak Yahudi taifesinden Lazar ve Aşer isimli kişilerin kendilerine zarar verdiği gerekçesiyle alışverişlerine engel olmaya çalıştıklarını söylemişlerdir.[417]

Lonca sistemine bağlı olarak belli bir düzen içerisinde üretim yapan esnafın faaliyet alanlarının belirlenmesi de yine bu düzenin bir parçasıdır. Nitekim Osmanlı şehirlerinde faaliyet gösteren her esnaf grubu kendisine tahsis edilen sûk veya çarşıdaki dükkânlarda mesleklerini icra etmiştir.[418] Dükkân açma bir standarda bağlanarak düzenin bozulmasına müsaade edilmemiştir.[419] Buna rağmen bazı esnaflar kendilerine tahsis edilen yerlerde mesleklerini icra etmeyip başka esnaflara tahsis edilen sokak ve çarşılarda dükkân açmışlardır. Bu mesele ile ilgili olarak, Sofya'da çizme, pabuç ve mest gibi ürünleri satan haffaflar ve bunların üretimini yapan dikiciler arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştır. 8-17 Ağustos 1718 (Evâsıt-ı Ramazan 1130) tarihli belgede, dikici taifesinden bazı zimmi esnaf, Sofu Mehmet Paşa evkafından Han-ı Cedîd (Çukacılar Hanı) civarında kiraladıkları dükkân ve mahzenlerde çizme, pabuç ve mest dikip sattıklarını, şer'an müdahale olunmak icap etmezken büyük arastada sakin haffaf taifesinden bazı kişilerin, bize zarar verirsiniz

[415] BOA, AHKR.d. 2, s. 20, b. 100.
[416] SŞS 4, s. 28, b. 1.
[417] BOA, AHKR.d. 5, s. 41, b. 145.
[418] Aynı esnaf gruplarının tek tip malları sattığı yerlere arasta denilmiştir. Bk. ÇAM, Nusret, "Arasta", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 335.
[419] Esnaf sayısının ve buna bağlı olarak üretimin az olması durumunda ustalık icazetnâmesi bulunan kişilere dükkân açma hakkı tanınmaktaydı. Dükkân açma hakkına gedik denilmiştir. Gedik'e sahip olmak için çıraklık ve kalfalık yapıp, ustalık belgesini almak gerekirdi. Bk. AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Gedik", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, s. 541–543.

diyerek dükkân ve mahzenlerini kapattırdıklarını söylemişlerdir. Ellerinde haklı olduklarına dair fetva ve hüccetleri bulunduğunu belirtmiş, şer'an bir mâni yoksa müdahale edilmemek üzere merhum Sultan Mustafa zamanında verilen emr-i şerifin yenilenmesini istemişlerdir. Nitekim aksine bir ferman sadr olmamışsa emr-i şerifin yenilenmesine izin verilmiştir.[420] Buna karşın bazı dikici taifesi de kendi sûkları dışındaki yerlerde dükkân açarak haffaf taifesine zarar vermiştir. 22 Ağustos 1739 (17 Cemazielevvel 1152) tarihli belgeye göre dikici esnafı ürettikleri pabuç ve çizmeyi toptan olarak haffaflara satmanın yanında, Çukacılar Hanı etrafında kendilerine mahsus oda ve dükkânlarda toptan ve perakende olarak satmaktaydılar. Bu düzenle ilgili haffaf esnafının elinde iki adet hüccet ile kar ve kazançlarına mâni olunmaması gerektiğini bildiren bir fetva[421] vardı. Buna rağmen bazı gayrimüslim dikiciler işledikleri pabuç ve çizmeyi haffaf esnafına mahsus sûkta açtıkları dükkânlarda satmışlardır. Bu durum bir malın toptancısı ile perakendecisinin bir arada satış yapmalarına, haliyle perakendeci haffaf esnafının zararına sebep olmuştur. Bunun üzerine mahkemeye müracaat eden haffaf kethüdası Osman Efendi ve bazı Müslüman haffaflar, dikicilerin işledikleri pabuç ve çizmeyi haffaflar sûkunda müzayede ile haffaflara satıp fazlasını da haffaflar sûku dışında istedikleri yerde satmalarını talep etmişlerdir.[422]

Belli standartlarda ve fiyatta üretim yapan lonca esnafının, karşılaştığı önemli bir sorun, merdiven altı üretim yapanların türemesidir. Herhangi bir denetime tabi olmayan kişilerin ürettikleri genellikle ucuz olduğu için halk tarafından tercih edilmekte, bu da aynı ürünü lonca kurallarına bağlı olarak üreten ve satan esnafın zararına neden olmaktaydı. İncelenen dönemde Sofya'da mumcu esnafı böyle bir sorunla karşılaşmıştır. Mumcu esnafı, 4-13 Nisan 1726 (Evâil-i Şaban 1138) tarihli belgede feth-i hakâniden beri Sofya'da sekiz adet mumhane olduğunu ve sefer sırasında verilen ordu bazarı ve diğer tekâliflerini düzenli olarak ödediklerini söylemişlerdir. Ancak iki seneden beri bazı kişilerin mütegallibeye dayanarak kendi

[420] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 75, s. 392, b. 3. Söz konusu belgeden kısa bir süre sonrasına ait 13–21 Mart 1719 (Evâhir–i Rebiülahir 1131) tarihli belgede dikici taifesinin kethüdası olan Şeyh Recep, ashâb–ı ağrazdan bazı kişilerin, garezlerinden dolayı kendisi hakkında dikicilik ile alakası yok ve bir şekilde sanata girmiştir diyerek Rumeli eski valisi Abdi Paşa'ya ceza verdirmek istediklerini söylemiştir. Dikiciler kethüdası Şeyh Recep'in garezlerinden dolayı bu şekilde davrandıklarını iddia ettiği kişiler, aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı büyük ihtimalle haffaf taifesinden olmalıdır. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 79, s. 203, b. 4.

[421] Esnaflar ile ilgili fetvalar ekseninde hazırlanan bir çalışma için bk. ÖZCAN, Tahsin, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003.

[422] SŞS 312 (5), s. 4, b. 2.

evlerinde eksik vezin ve çürük yağ ile mum döküp bakkallara verdiklerini, onların da ahaliye sattıklarını anlatmışlardır. Bu durumun mumhanelerin kapanmasına, kendilerinin de sıkıntı çekmesine neden olduğunu söylemişlerdir.[423] 4–13 Kasım 1728 (Evâil-i Rebiülahir 1141) tarihli belge ise Boyacı esnafının bu mesele ile ilgili şikâyetini göstermektedir. Söz konusu belgeye göre boyacı esnafı kendilerine ait dükkânlarda, dövülmüş ve dövülmemiş aba ve bu tür eşyaları boyamaktaydı. Ancak boyacılıkla alakası olmayan bazı zimmi reaya ve eşlerinin boyacılara mahsus olan eşyaları boyamaları, bunların sanatlarına ve kazançlarına zarar vermiştir.[424]

Lonca esnafının yaşadığı bir başka sorun ham madde ile ilgidir. Şehre gelen ham madde, ilgili esnafın kethüda ve yiğitbaşıları tarafından esnaf arasında pay edilerek kimsenin bu konuda sıkıntı çekmemesine özen gösterilmiştir. Buna rağmen bazen yeterli miktarda gelmediği için, bazen de önce aracıların eline geçtiği için hammadde ile ilgili sıkıntılar yaşanabilmiştir. Sofya'nın kürkçü esnafı 7–16 Kasım 1725 (Evâil-i Rebiülevvel 1138) tarihli belgede hammadde ile ilgili yaşadıkları sıkıntıyı dile getirmiştir. Kürkçüler, eski zamanlardan beri Sofya'ya gelen ham derinin kürkçü esnafı tarafından alındığını, ancak mütegallibeden destek alan Müslüman ve gayrimüslim bazı kişilerin ham deriyi şehrin kenarında önce kendileri alıp sonra yüksek fiyattan kürkçü esnafına sattıklarını söylemiştir.[425]

a. Meslekler

Balkanlar'da büyüyüp gelişen Osmanlı şehirleri başlangıçta idari-askeri merkez görünümünde iken, zamanla geleneksel Osmanlı el sanatlarını icra eden esnafların yerleşmesi ile ticari-sınai merkezler haline dönüşmüşlerdir.[426] Sofya'nın ticari-smai bir şehir hüviyeti kazanması, Rumeli Beylerbeyi Mahmut Paşa'nın Sofya'ya yerleşmesinden sonra olmuştur. Mahmut Paşa'nın geniş bir idareci kadrosuyla gelmesi Sofya'da yeni iş olanakları yaratmış, bu da zanaatkârların iç bölgelerden hareketle Sofya'ya yerleşmelerine ortam hazırlamıştır. Nitekim bu

[423] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 106, s. 609, b. 2.
[424] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 119, s. 146, b. 1.
[425] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 106, s. 231, b. 3.
[426] İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", s. 35.

tarihten sonrasına ait tahrir defterleri, Sofyalı Müslüman nüfus içerisinde çok sayıda zanaatkârın olduğunu göstermektedir.[427]

Tahrir defterlerindeki verilere göre XVI. yüzyılın başında Sofya'da 294 Müslüman ve 78 gayrimüslim; yüzyılın ortalarında 347 Müslüman ve 130 gayrimüslim; yüzyılın sonlarında ise 132 meslek dalında faaliyet gösteren 474 Müslüman ve 131 gayrimüslim zanaatkâr vardı.[428] XVI. yüzyılın sonlarında Sofya'da 132 çeşit meslek türünün bulunması şehrin üretim potansiyelinin büyüklüğünü göstermektedir. Ancak meslek çeşitliliği ve sayısı sonraki dönemlerde bir hayli azalmıştır. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Sofya'da 63 esnaf loncası vardı ve bunların 25'i Bulgarlar tarafından oluşturulmuştu.[429]

İncelenen dönemde Sofya'da 77 meslek türü tespit edilmiştir. 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) tarihli nezir hüccetinde 19 esnaf ismi geçmektedir. Başlarında kethüda ve yiğitbaşıları bulunan bu esnafların tamamı lonca teşkilatına bağlıydı. Bunun yanı sıra 306, 309 ve 20 numaralı sicillerde kayıtlı esnaf listelerinde ise 31 meslek yer almaktadır ki bunlardan 10 tanesi nezir hüccetindeki mesleklerle aynıdır. Nihayet şer'iyye sicilleri ve diğer kaynaklarda ismi geçen 37 meslek daha tespit edilmiştir. Tespit edilen meslek isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.25: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Meslekler

Sıra No	20 Mart 1726 (16 Recep 1138) Tarihli Nezir Hüccetinde İsmi Geçen Meslekler[430]	S 306, S 309 ve SŞS 20 Numaralı Sicillerde Kayıtlı Esnaf Listelerinde İsmi Geçen Meslekler[431]	Sicillerde ve Diğer Kaynaklarda İsmi Geçen Meslekler[432]
1.	Abacı	Abacı	Arabacı
2.	Attar	Aşçı	Balcı
3.	Bakkal	Bakkal	Balıkçı
4.	Boyacı	Berber	Bostancı
5.	Çarıkçı	Bıçakçı	Bozacı
6.	Debbağ	Çarıkçı	Cambaz
7.	Habbaz	Çerçi	Çerçi
8.	Haffaf	Çıkrıkçı	Çizmeci

[427] KIEL, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 52.
[428] IVANOVA, "Sofya", 358, 362.
[429] AKIN, Nur, *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, İstanbul 2001, s. 30.
[430] SŞS 306, s. 55, b. 1.
[431] SŞS 306, s. 5; SŞS 309, s. 20; SŞS 20 s. 38.
[432] Bu sütundaki meslekler; ilk iki sütundakilerin haricinde belgelerde bir şekilde ismi geçen meslekleri ihtiva etmektedir.

9.	Hancı	Dikici	Çömlekçi
10.	Kasap	Duhancı	Çörekçi
11.	Keçeci	Gazzaz	Çubukçu
12.	Kürkçü	Hallaç	Çukacı
13.	Muytab	Kalaycı	Çulcu
14.	Nalbant	Kazancı	Değirmenci
15.	Nalbur	Keçeci	Demirci
16.	Otrakçı	Kılıççı	Dülger/Neccar
17.	Saraç	Kilitçi	Esirci
18.	Takyeci	Kuyumcu	Helvacı
19.	Terzi	Kürkçü	Hurdacı
20.	-	Meyhaneci	Kahcı
21.	-	Muytab	Kaşkavalcı
22.	-	Nalbant	Kavaf
23.	-	Otrakçı	Kehhal
24.	-	Örüm	Kürekçi
25.	-	Sabuncu	Mataracı
26.	-	Saraç	Mumcu
27.	-	Semerci	Nalçacı
28.	-	Takyeci	Pabuççu
29.	-	Terzi	Pirinççi
30.	-	Tuzcu	Rençber
31.	-	Tüfekçi	Saatçi
32.	-	-	Sayacı
33.	-	-	Simitçi
34.	-	-	Sirkeci
35.	-	-	Tahmisçi
36.	-	-	Tellak
37.	-	-	Tellal

Tablodaki meslekler, faaliyet dallarına göre farklı şekillerde tasnif edilebilir.[433] Osmanlı şehirlerinde en yaygın faaliyet dalları arasında gıda sektörü, giyim-kuşam ve kumaş sektörü ile deri işçiliği ve ayakkabıcılık[434] yer almaktadır. Nitekim Sofya'da tespit edilen 77 mesleğin 40'a yakını bu sektörlerde faaliyet göstermiştir. Buna göre gıda sektöründe bakkal, habbaz, kasap, aşçı, balcı, balıkçı, bozacı, çerçi, çörekçi, değirmenci, helvacı, kaşkavalcı, pirinççi, simitçi, sirkeci, tahmisçi; giyim-kuşam ve kumaş sektöründe abacı, attar, keçeci, kürkçü, muytab, takyeci, terzi, çıkrıkçı, gazzaz, hallaç, örüm, çukacı, çulcu; deri işçiliği ve ayakkabı sektöründe debbağ, saraç, semerci, çarıkçı, haffaf, dikici, çizmeci, kavaf, pabuççu, sayacı esnafları faaliyet göstermiştir.

[433] ŞAHİN, İlhan, EMECEN, Feridun M., "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988, S. VII–VIII, s. 294.

[434] XIX. yüzyılda İstanbul'da ayakkabıcı esnafı ve loncaları hakkında bk. TURNA, Nalan, "The Shoe Guilds of Istanbul in the Nineteenth Century: A Case Study", *Bread From The Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities,* Ed. Suraiya Faroqhi, New York 2015, p. 157–171.

Tablodaki meslekler fonksiyonlarına göre üretim, hizmet ve aracılık/alım-satım sektörleri şeklinde üçe ayrılmaktadır.[435] Üretim sektöründeki meslek sahipleri ham maddeyi işleyerek mamul madde haline getirip tüketicilere arz etmiştir. Bu sektördeki meslekler gıda alanında aşçı, bozacı, habbaz, çörekçi, kasap, kaşkavalcı, simitçi, sirkeci, tahmisçi, helvacı; giyim-kuşam ve kumaş alanında abacı, boyacı, keçeci, gazzaz, çıkrıkçı, çukacı, kürkçü, hallaç, çulcu, muytab, terzi, örüm, takyeci, keçeci; deri işçiliği ve ayakkabıcılıkta çarıkçı, debbağ, çizmeci, haffaf, dikici, saraç, pabuççu, sayacı, semerci; demir ve demir aletler alanından bıçakçı, kalaycı, kazancı, demirci, kılıççı, kilitçi, kürekçi, mataracı, tüfekçi; diğer alanlarda çömlekçi, çubukçu, kuyumcu, mumcu ve saatçidir. Hizmet sektöründeki meslek sahipleri tüketicinin ihtiyaç duyduğu birtakım hizmetleri yerine getirmiştir. Bu sektördeki meslekler; arabacı, berber, kehhal[436], hancı, değirmenci, nalbant, nalçacı, dülger/neccar, tellak, tellal ve rençberdir. Aracılık veya alım-satım yapanlar ise başka meslek sahiplerinden toptan olarak aldıkları mamul maddeleri perakende olarak tüketiciye satmıştır. Bu sektördeki meslekler attar, bakkal, balcı, balıkçı, çerçi, oturakçı, tütüncü, nalbur, hurdacı, kâhcı, tuzcu, sabuncu, pirinççi, kavaf ve kürkçüdür.

Osmanlı şehirlerindeki meslek türleri ve bunların etki alanı şehirden şehire farklılık göstermiştir. Halkın temel ihtiyaçlarına yönelik bakkal, kasap ve ekmekçi gibi temel mesleklere bütün Osmanlı şehirlerinde rastlanırken bazı mesleklerin belli şehirlerde daha yaygın ve daha etkili olduğu söylenebilir. Bu durum elbette şehirlerin coğrafi ve iktisadi potansiyelleri ile ilgilidir. İpekçiliğin ham maddeye yakınlık dolayısıyla Bursa ve Amasya'da gelişmiş olması bu minvalde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda abacılık ve debbağlık Sofya'da etkili olan sektörlerin başında gelmektedir. Nitekim abacılık Bulgar topraklarındaki en eski ve en yaygın mesleklerdendi. Reinhold Lubenau, Osmanlı ülkesinin her yerinde kullanılan keçeden yapılma abaların en iyilerinin Sofya'da imal edildiğini söylemiştir.[437] Yine debbağlar tarafından işlenen meşin ve sahtiyan da Dubrovnikli tacirlerin ithal ettikleri ürünler arasında yer almıştır. Sofya'da üretilen *Kordovan ve Bugarin* denilen sarı ve kırmızı renkli postlar, Dubrovnikli tacirler tarafından oldukça rağbet

[435] YÖRÜK, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, s. 192–199.
[436] Kehhal, göz doktoru manasına gelmektedir. 5–13 Eylül 1730 (Evâhir–i Safer 1143) tarihli belgede ismi geçen Kehhal Ahmet, bazı kişilerin işlerine müdahale etmelerinden şikâyetçi olmuştur. Bk. BOA, A.DVNS.ŞKT.d 128, s. 48, b. 1.
[437] *Reinhold Lubenau Seyahatnâmesi–Osmanlı Ülkesinde 1577–1578*, 1, s. 139.

görmüştür.[438] Meslek çeşitliliği açısından Sofya'yı diğer Osmanlı şehirlerinden ayıran bir diğer meslek kaşkavalcılıktır. Bulgaristan'ın geleneksel peyniri olan kaşkaval; *tekerlek biçiminde, sarı renkte, kaşara benzeyen bir tür peynirdir.*[439] Taşımacılık ve soğutma imkânları göz önüne alındığında deniz ve nehir kenarlarında veya yakınlarındaki şehirlerde yaygın olarak görülen balıkçılık da Sofya'nın ayırt edici meslekleri arasındadır. Sofya'da faaliyet gösteren balıkçı esnafı, Tuna Nehri'nin kollarından olan ve Sofya'dan akan Iskar Nehri başta olmak üzere şehirde varlığı bilinen irili ufaklı diğer su kaynaklarından elde ettikleri balıkları kendi adları ile anılan çarşılarında (Balıkçılar Sûku) satışa sunmuşlardır. Yine demir madenleri bulunan, Vidin ve Niş gibi önemli kalelerin demir ve demirden üretilmiş mamul madde ihtiyaçlarının karşılanmasında büyük öneme sahip olan Sofya'da demircilik ve türevlerinin hususi bir yeri olduğu belirtilmelidir.

Sofya'da Müslüman ve gayrimüslim ustalar arasında meslek seçimi bağlamında dini olarak kasıtlı bir ayrım yapılmamıştır. Ancak 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) tarihli nezir hüccetinde ismi geçen 19 meslekten 16'sının kethüda ve yiğitbaşılarının Müslüman olması, bu mesleklerin yönetiminde Müslüman ustaların çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra terzi ve abacılık mesleklerinin kethüda ve yiğitbaşıları gayrimüslim; kürkçülerin ise kethüdası Müslüman, yiğitbaşısı ise gayrimüslimdir. Bu sonuncusu, meslek yönetiminde Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Terzi, abacı ve kürkçü loncalarının yönetiminde gayrimüslim birinin kethüda ve yiğitbaşı olarak bulunması, bu meslek mensupları arasında gayrimüslim ustaların daha çok veya etkili olduklarını düşündürmektedir. Nitekim sicillerde ismi geçen kürkçü ve terzi ustalarının isimlerinden çoğunun gayrimüslim oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu mesleklerin tamamen gayrimüslimler tarafından icra edildiği söylenemez. Sofya'da faaliyet gösteren terziler arasında Müslüman terzilerin de bulunduğu, hatta terzibaşı dahi oldukları bilinmektedir.[440]

---

[438] IVANOVA, "Sofya", s. 358.
[439] Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük.* Son Erişim: 13.11.2018.
[440] 25 Temmuz 1726 (25 Zilkade 113) tarihli ev satış hüccetindeki şühûdu'l–hâl içerisinde Terzibaşı Ahmet ibn–i Abdullah'ın ismi geçmektedir. Bk. SŞS 312 (1), s. 10, b. 2.

Müslüman ve gayrimüslim ustaların lonca idaresinde birlikte çalışmaları veya farklı dinlerden ustaların aynı meslekleri icra etmeleri kimi zaman sorun haline gelmiştir. Örneğin, 4–13 Temmuz 1742 (Evâil-i Cemazielevvel 1155) tarihli belgede Avram, İsak, Cenoil ve Yako isimli Yahudiler, kürkçü esnafından olduklarını ve üstatlarından aldıkları yetki belgesi (şukka) ile eskiden beri dükkânlarında sanatlarını icra ettiklerini söylemişlerdir. Ancak, Sofya'nın kürkçü esnafından bazı kişilerin, Yahudi kürkçü istemeyiz diyerek işlerine engel olduklarını ve bu sebeple meslekten el çekmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Şeyhülislâmdan alınan fetva gereğince[441] sanatlarını icra etmelerine mâni olan bu kişilerin zulümlerinin engellenmesini istemişlerdir.[442]

Esnaf yöneticileri ve ustalarının sosyal kimlikleri açısından dikkat çekici yönlerinden biri de bunların yeniçerilik ile olan bağlantılarıdır. Başlangıçta askerlik dışında hiçbir işle uğraşmalarına müsaade edilmeyen yeniçeriler, zamanla evlenmek ve ticari hayata girmek suretiyle kışlalarından dışarı çıkmışlardır. Öyle ki XVIII. yüzyıldan itibaren yeniçeriler yoğun olarak ticari hayatın içerisine girmişlerdir.[443] Yeniçeriler tarafından askeri bir kimlik olarak kullanılan *beşe* kelimesi çeşitli meslekleri icra eden esnaflar tarafından kullanılmıştır. 20 Mart 1726 (16 Recep 1138) tarihli nezir hüccetinde yer alan 19 esnaftan beşinin (boyacı, oturakçı, keçeci, kasap ve kürkçü) esnaf kethüdalarının; altısının (debbağ, saraç, takyeci, bakkal, kasap, habbaz) yiğitbaşılarının beşe unvanına sahip oldukları görülmektedir. Kasap esnafının ise hem kethüdası hem de yiğitbaşı beşe unvanına sahiptir. Nitekim yeniçeriler arasında en yaygın mesleklerden birinin kasaplık olduğu bilinmektedir.[444] Kasaplığın yanı sıra bakkal, debbağ, muytab, cambaz, tütüncü, kahveci gibi birçok meslekte beşe unvanına sahip kişilerin faaliyet gösterdikleri tespit edilmiştir.

---

[441] Fetva şu şekildedir; *"Bir sanat erbabından Zeyd, bir sûkta dükkân açıp sanatını işlemek istedikte ol sanat erbabından bazı kimseler bize kesr verirsiniz deyü Zeyd'i men'e kadir olmazlar."*

[442] BOA, A.DVNS.ŞKT.d 172, s. 283, b. 3.

[443] Yeniçeri–esnaf ilişkisi hakkında bk. TURNA, Nalan, "Yeniçeri–Esnaf İlişkisi: Bir Analiz", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ticaret Hayatı*, Der: Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, s. 21–42; KOYUNCU KAYA, Miyase, "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler", *History Studies–International Journal of History/ Special Issue on Lausanne*, Ankara 2013, Vol. 5, Issue 4, p. 189–205.

[444] QUATAERT, Donald, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline 1730–1826", *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730–1914*, Ed. Donald Quataert, İstanbul 1993, s. 200.

B. Ticaret

XV. yüzyılın başından itibaren Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin güçlenmesi, uzun yıllardan beri süregelen istikrarsızlığı sonlandırmış, Balkanlar'ın iç ve dış ticaretinin hızla büyümesine katkı sağlamıştır. Balkan ticaretinin gelişmesinde yeni tesis edilen yol güzergâhları da önemli bir yere sahipti. Osmanlılar, doğu mallarının Avrupa'ya ihracatı için Şam, Halep, Bursa, İstanbul ve Akkerman güzergâhından oluşan uluslararası bir ticaret yolu oluşturmuşlardı.[445]

Bir taraftan istikrarı sağlayıp önemli ticaret yolları tesis eden Osmanlılar diğer taraftan Venedik ticaretine olan bağımlılığı ortadan kaldırmak için Dubrovnik (Raguza) Cumhuriyeti ile ilişkilerini sıklaştırmıştır. İlerleyen süreçte Balkanların Avrupa ve İtalya ile olan ticaretinde en işlek liman haline gelecek olan Dubrovnik Cumhuriyeti, 1433 yılında Osmanlılara tabi haraçgüzâr bir devlet olmuştur.[446] Dubrovnik Cumhuriyeti, böylelikle Balkan halkları ile kurduğu geleneksel ticari bağları Osmanlı döneminde devam ettirme imkânına sahip olmuştur. Dubrovnik Cumhuriyetine 1442, 1458 ve 1481 yıllarında verilen imtiyazlar bu ticaretin daha da gelişmesine katkı sağlamıştır. Diğer yabancı tacirler %5, Osmanlı tebaası olan yabancılar %4 ve Müslüman tacirler %3 vergi öderken, Dubrovnikliler sadece %2 oranında vergi ödemişlerdir.[447]

Dubrovnikli tacirler, Balkanlar'daki Osmanlı şehirlerinde eskiden olduğu gibi ticaret kolonileri kurmuşlardır. Dubrovniklilerin Bulgar topraklarında önemli ticaret kolonilerine sahip oldukları şehirler; Sofya, Filibe, Pravadi, Varna, Silistre, Rusçuk, Razgrad, Şumnu, Tırnova, Niğbolu ve Vidin'dir. Sofya, XV ve XVII. yüzyıllar arasında Dubrovnik ticareti için en büyük ithalat ve ihracat merkezi haline gelmiştir.[448] 1587 yılında Sofya'dan geçen Reinhold Lubenau, Sofya'nın Dobrovnik'e yakın olması sebebi ile ticarete elverişli olduğunu ve Sofya'daki ticaretin Dubrovniklilerin elinde bulunduğunu söylemiştir. Dubrovniklilerin, değerli kumaştan yapılmış uzun siyah giysileri ile sanki kendi şehirlerindeymiş gibi dolaştıklarını ve kendilerine ait ticarethane ve dükkânlarının olduğunu; kumaş, ipek, baharat ve ihtiyaç duyulan her ne varsa Dubrovnik'ten getirerek burada sattıklarını

[445] İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", s. 35–37.
[446] İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", s. 36.
[447] PASKALEVA, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700–1850)", s. 38–39.
[448] IVANOVA, "Sofya", s. 358.

anlatmıştır.[449] Dubrovnikli tacirler Osmanlı topraklarına çeşitli kumaşlar, cam işleri, ilaç, iğne, sabun ve tuz getirmişler, ticaret kolonilerinden ise yün, deri, ipek, hububat, tahta ve bal mumu gibi ürünler satın almışlardır.[450] Sofya'da üretilen *Kordovan ve Bugarin* denilen sarı ve kırmızı renkli postlar da Dubrovnikli tacirlerin rağbet gösterdikleri ürünler arasında yer almıştır.[451]

Balkan ticaretinde yeni rakiplerin ortaya çıkması Dubrovnik'in önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Ticaretteki bu yeni rakipler coğrafi keşifler sonucunda güç kazanan Portekiz, İngiltere ve Hollanda'dır. Önceden Osmanlı toprakları üzerinden Avrupa'ya taşınan doğu mallarının coğrafi keşiflerden sonra doğrudan Lizbon, Londra, Amsterdam ve Rotterdam limanlarına taşınması, genelde Osmanlı ticaretinin özelde ise Balkan ve Dubrovnik ticaretinin gerilemesine yol açmıştır. Dubrovnik, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde eski önemini neredeyse tamamen kaybetmiştir.[452]

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'da ve Sofya'da faaliyetlerine devam eden Dubrovniklilerle ilgili Sofya sicillerinde yer alan belgeler, bunların ticari faaliyetlerini ortaya koymaktan ziyade can ve mallarına yönelik gerçekleştirilen saldırılar ve Osmanlı idarecileri ile yaşadıkları gümrük anlaşmazlıkları hakkındadır. 29 Aralık 1708 (16 Şevval 1120) tarihinde Rumeli Valisi İsmail Paşa huzurunda görüşülen dava, Dubrovnikli tacirlerin ticari malları ve bu dönemde yaşadıkları güvenlik sorunu hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu dava kaydında Dubrovnik tacirlerinden Gabro Miloradiç, Dupniçe Kasabası'nda sakin bazı kişilerden şikâyetçi olmuştur. Belge tarihinden 13 ay önce Vidin'de sakin olduğu sırada hizmetkârı Nikola Karaşi'nin Dubrovnik'ten Vidin'e getirmek üzere iki yük elvan çuka, bir yük elvan hataî, bir yük Dubrovnik kürkünü Razlıg mekkârelerinden dört re's beygire yükleyip, Yenipazar'a kadar sağ salim getirdiğini söylemiştir. Ancak mekkârelerin Yenipazar ile Ürgüp arasında hizmetkârı Nikola Karaşi'yi öldürerek mallarını gasp ettiklerini, daha sonra Dupniçe Kasabası sakinlerinden zimmi Antanas'ın evine gidip burada 10 gün kaldıklarını ve Eskaba, Sabatay ve Avram isimli Yahudilerin

---

[449] *Reinhold Lubenau Seyahatnâmesi–Osmanlı Ülkesinde 1577–1578,* I, s. 140.
[450] PASKALEVA, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700–1850)", s. 40.
[451] IVANOVA, "Sofya", s. 358.
[452] PASKALEVA, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700–1850)", s. 57.

simsarlıkları ile mahkemede bulunan Dupniçe ahalilerine değerinden aşağıya fiyattan sattıklarını iddia etmiştir. Davalılar ise, 1707–1708 (h. 1119) senesi Ramazan-ı şerifinde Yeniçeri Süleyman Beşe isimli bir bâzergânın iki hizmetkârı ile bir miktar elvan çukayı kasabalarına getirip Eskaba, Sabatay ve Avram'ın simsarlıkları satışa sunduğunu söylemişlerdir. Çukayı değeri ile satın aldıklarını, hataî ve kürkten ise haberlerinin olmadığını, Yeniçeri Süleyman Beşe'nin sattığı çukanın da Gabro Miloradiç'in malı olduğundan haberleri olmadığını ifade etmişlerdir. Neticede, Gabro Miloradiç'in iddiasını ispat edememesi ve meçhul olan davaya itibar etmenin şer'an caiz olmamasını gerekçe gösteren mahkeme davanın reddine karar vermiştir.[453]

Dubrovnikli tacirlerin yaşadığı güvenlik sorunlarını gösteren bir başka belge Sofya'da sakin Milogavradiç'in mallarının yağmalanması ile ilgilidir. 6 Mart 1709 (24 Zilhicce 1120) tarihli bu belgeye göre Milogavradiç, Eflak'tan satın aldığı diba ve akmişeyi mekkâre beygirlerine yükleyip Vidin'den Timok'a gelir iken yolda eşkıya baskınına uğramıştır. Daha sonra mallarını yağmalayanların İznepol Kazası'na tabi Businçe Köyü sakinelerinden zimmi Yoan veled-i Nikola'nın koyun mandırasına gittiklerini haber almıştır. Bu sebeple Yoan'ın Sofya'ya getirilmesi için Rumeli Valisi İsmail Paşa'ya arzuhâl sunmuş, ancak eyalet divanına çıkarılan Yoan'ın mesele ile alakası olmadığını söylemesi üzerine davasından vazgeçmiştir.[454]

Dubrovnikli tacirlerin bu dönemde karşılaştıkları bir başka sorun, Osmanlı idarecilerinin kanuna aykırı gümrük talepleridir. Dubrovnik tacirleri, Raguza Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ahdnâme gereğince, Osmanlı topraklarında satışı yasak olmayan malların ticaretini yapma hakkına sahiptiler. Bunun yanı sıra Dubrovniklilerin can ve mal güvenlikleri Osmanlı Devleti tarafından garanti edilmiş ve kendilerinden bâc talep edilmemesi kararlaştırılmıştır. Ancak Sofya mütesellimi ahdnâmeye uymayarak Dubrovnikli tacirlerden zorla 30 kuruş bâc tahsil etmiştir. Bu durumu devlet merkezine bildiren Dubrovnik elçileri Cenuristi ve Mazosbuga, mütesellimin aldığı paraların geri verilmesini talep etmişlerdir. Nitekim Dubrovnik elçilerinin talepleri üzerine Sofya kadısına gönderilen 17–26 Şubat 1722

[453] SŞS 4, s. 8, b. 1.
[454] SŞS 4, s. 22, b. 3.

(Evâil-i Cemazielevvel 1134) tarihli fermanda, Sofya mütesellimin aldığı paraların geri verdirilmesi ve ahdnâme-i hümayuna riayet edilmesi istenmiştir.[455]

Osmanlı idarecileri tarafından kanuna aykırı vergi talepleri ile tazyik edilen yabancı tacirler de kanuni vergilerini ödememek için çeşitli usulsüzlükler yapmışlardır. Mesela, Nemçe tarafına giden yabancı tacirler Niş'te gümrük ödememek için yollarını değiştirmiş ve gümrük olmayan yerlerden geçmişlerdir.[456] Niş gümrüğü emini Mustafa Ağa, bu durumu devlet merkezine sunduğu arzuhâlde tafsilatı ile anlatmıştır. Buna göre Yenişehir meta'sı (kıymetli eşya, tüccar malı), aba, meşin, sahtiyan ve Selanik meta'sıyla Sofya yakınındaki Bâlî Efendi derbendine gelen zimmi tacirler, Niş gümrüğüne uğramamak için Vidin tarafına gittiklerini söyleyerek buradaki yetkilileri aldatmışlardır. Ancak gerçekte Vidin'e gitmeyip darü'l-harb hudûduna yakın yerlerde ferc (yarık, çatlak) bularak gümrük ödemeden gizlice sınırı geçmişlerdir.[457]

İncelenen dönemde Dubrovnikli tacirlerin yanı sıra Erâmine-i Acem olarak adlandırılan İranlı Ermeni tacirler de Sofya'da ticari ve iktisadi faaliyetlerde bulunmuşlardır.[458] Çukacılar Hanı'nda ikamet eden Acem tacirler, buradaki odaları ofis olarak kullanmışlardır.[459] Acem tacirlere ait belgeler genellikle borç ilişkileri ile ilgilidir. Acem tacirler ve Osmanlı idarecileri arasındaki bir alacak-verecek davası, 28 Eylül 1726 (Gurre-i Safer 1139) tarihinde sicillere yansımıştır. Sicildeki bu belgede, Çukacılar Hanı sakinlerinden Papasoğlu Garabid, Çeribaşı Mehmet Ağa ibn-i Ahmet Ağa'dan alacağı olan 500 kuruşun ödenmediğini iddia etmiştir. Neticede Mehmet Ağa 500 kuruş borcu olduğunu kabul etmiş ve mahkeme de bu paranın

---

[455] SŞS 269, s. 8, b. 3 ve devamı. Bu fermanla aynı içeriğe sahip 9–18 Mart 1722 (Evâhir–i Cemazielevvel 1134) tarihli bir başka ferman, Bosna, Rumeli, Özü valileri ile bu eyaletlerdeki kadılara gönderilmiştir. Adı geçen eyaletlerde ticaret yapan Dubrovnikli tacirlerden ahdnâme–i hümayuna aykırı bir nesne talep edilmemesi istenmiştir. Bk. SŞS 269, s. 8, b. 2.

[456] SŞS 269, s. 93, b. 2.

[457] SŞS 269, s. 93, b. 4.

[458] Sofya'da faaliyet gösteren ve birbirleri ile rekabet halinde bulunan üç ticari topluluk vardı. Bunlardan ilki yardımcıları ve kolonileri vasıtasıyla yerel Hristiyanlar ile önemli ticari bağlar kurmuş olan Raguzalılardır. İkinci ticari topluluk, zaman içerisinde Raguzalıların nüfuzunu kırmış olan Yahudilerdir. Üçüncüsü ise Acem tacirler, yani doğudan gelen Ermenilerdir. Ermeni tacirler, Raguzalı ve Yahudi tacirler arasındaki çekişmelerden uzak kalmayı tercih etmişlerdir. Ermeniler, Sofya'nın Osmanlılar tarafından fethinden sonra bölgeye göç etmişlerdir. Ancak Raguzalı ve Yahudilerin ise çok az sayıda olsalar da Osmanlı fethinden önce de bölgedeki varlıkları bilinmektedir. Bk. GRADEVA, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th–17th Centuries", p. 238, 274.

[459] SŞS 4, s. 6, b. 1; SŞS 306; s. 10, b. 1; s. 10, b. 2; s. 96, b. 2; SŞS 312 (4), s. 4, b. 1; SŞS 312 (7), s. 1, b. 4.

ödenmesine hükmetmiştir.[460] 29 Eylül 1725 (21 Muharrem 1138) tarihli belgede ise, Edirne'deki İki Kapılı Han sakinlerinden Avedik veled-i Nazar, vekili Yonan veled-i Ohanis aracılığıyla Sofya'daki Çukacılar Hanı sakinlerinden Cihan Bey veled-i Toman'dan alacağı olan 350 kuruşu tahsil etmiştir.[461]

Acemlerle ilgili Sofya sicillerine yansıyan bir başka husus, Osmanlı topraklarında vefat eden Acem tacirlerin terekelerinin akıbeti ile ilgilidir. Bu konu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ve İran arasında yapılan antlaşmada, Osmanlı topraklarında vefat eden Acem tacirlerin terekelerinin beytü'l-mâla ait olduğu ve varislerine göndermek için yoldaşlarına verilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Buna rağmen İran'daki otorite boşluğunu fırsat bilen birisi, şah vekili sıfatıyla Osmanlı topraklarında vefat eden Acemlerin terekelerini varislerine götürmek bahanesiyle deruhte etmek istemiştir. Bu istek, antlaşma şartlarına aykırı olduğu gibi bu süreçte İran'da ihtilal olduğu için devletin başında bir şah da bulunmuyordu. Dolayısıyla antlaşma şartlarına uyulması ve Osmanlı topraklarında vefat eden Acemlere ait terekelerin beytü'l-mâl adına zapt edilmeye devam edilmesi istenmiştir.[462]

[460] SŞS 312 (2), s. 4, b. 1.
[461] SŞS 306, s. 10, b. 2.
[462] SŞS 306, s. 22, b. 3 ve devamı.

SONUÇ

Balkan Yarımadası'ndaki coğrafi ve stratejik konumu dolayısıyla tarihi süreçte kendisine sahip olan devletler tarafından büyük ilgiye mazhar olan Sofya, Roma İmparatorluğu döneminde hızlı bir gelişim yaşamıştır. Şehir açısından birçok hususun öne çıktığı Roma döneminde, İmparator Traianus zamanında temelleri atılan Via Traiana/Via Militaris üzerindeki durumu, Sofya'nın gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra Sofya'nın eyalet merkezi yapılıp yönetimsel olarak ön plana çıkarılması ve şehirde bir darphanenin kurulması da bu konuda oldukça katkı sağlamıştır. Sofya'nın gelişimi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde de devam etmiştir. Ancak ilerleyen süreçte yaşanan istilalar ve Bizans-Bulgar mücadelesi, Sofya'ya yaklaşık beş yüzyıl hâkim olan Osmanlılar gelinceye kadar sürecek istikrarsız bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlar'da görünmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin, kısa bir süre içerisinde Bulgar topraklarını fethetmesine imkân tanımıştır. Sofya'yı fethettikten sonra bölgede hâkimiyetini de güçlendiren Osmanlılar, şehrin tarihi mirasını iyi değerlendirmiş ve Roma döneminde olduğu gibi Sofya'yı eyalet merkezi yapmıştır. Sofya, Osmanlı döneminde eski Roma yolunun merkez şehri olma özelliğini devam ettirmiş, yine etraftaki altın ve gümüş madenlerine bağlı olarak şehirdeki darphane bir müddet daha faaliyet göstermiştir. Ayrıca Bulgar Krallığı döneminde Raguza ile tesis edilmiş olan geleneksel ticaretin sürekliliği için de önemli adımlar atılmıştır. Tüm bunlar Sofya'nın XVI. yüzyılda âdeta altın çağını yaşamasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti açısından en parlak dönem olan XVI. yüzyılda, Sofya'nın demografik yapısında büyük değişiklikler yaşanmış, önemli mimari eserler inşa edilmek sureti ile Sofya klasik bir Osmanlı şehri görünümü kazanmıştır. Ancak XVII. yüzyıl şehir açısından bir duraklama dönemine dönüşmüştür. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iç ve dış sorunlar, ticaret yolları ve sefer güzergâhlarının yön değiştirmesi, alınan büyük mağlubiyetler ve toprak kayıpları şehrin büyüme potansiyelini engellemiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık şehir için bir gerileme söz konusudur. Nitekim devletin kendisi de bu durumun farkına varmıştır. Mühimme defterinde yer alan, Sofya'nın eskiden ilim merkezi bir şehir

iken bir müddetten beri ders ve talimden geri kaldığını anlatan belge bunun en bariz örneğidir.

Sofya'da uzun yıllar süren Osmanlı döneminde idari, ticari, dini ve sosyal birçok mimari eser inşa edilerek şehrin maddi kültürüne önemli katkılar sağlanmıştır. Sofya'nın eyalet merkezi ve mevleviyet derecesinde bir kaza olması sebebi ile şehirdeki mimari eserlerin önemli bir kısmı başta vali ve kadı olmak üzere idareci kadrolar tarafından yaptırılmıştır. Mimari özellikleri ve inşa teknikleri bakımından oldukça değerli olan bu eserlerin çoğu, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra geçici Rus işgali döneminde başlayan ve daha sonra Bulgar hükümetleri tarafından devam ettirilen mimari dönüşümün kurbanı olmuştur. Sofya'nın Osmanlı Devleti ile olan maddi ve manevi bağlarını koparmak için Osmanlı döneminde kurulan mahalleler, vakıflar ve mimari eserler tek tek yok edilmiştir.

İncelenen dönemde Sofya'daki idari binalar, paşa sarayı ve mahkeme binasıdır. Paşa sarayı, XVII. yüzyıldaki sarayın yanması nedeniyle, 1705 yılında Rumeli Valisi Hasan Paşa tarafından Şüca Fakih Mahallesi'nde yaptırılmıştır. Şehir masraf defterlerinde mahkeme binası için yapılmış bazı masraflar tespit edilmiş, ancak mahkemenin yeri ve müstakil bir mahkeme binasının varlığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Osmanlı döneminden önce surlar ile çevrili müstahkem bir kalesi olduğu bilinen Sofya'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir kalenin bulunduğuna dair kale teşkilatına ve herhangi bir bilgiye tesadüf olunmamıştır. Sofya kalesi, fetih sırasında ve 1443–1444 yılarındaki İzladi ve Varna savaşları sırasında zarar görmüştür. Zamanla bir iç bölge şehri haline gelen Sofya'nın güvenilir konumu sebebiyle de yeni bir kale inşasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Şehrin ticari yapıları ekseriyetle Bana Başı Camii ile Mahmut Paşa Camii arasındaki bölgede yer almıştır. Söz konusu bölgede bulunan Yahya Paşa Bedesteni, bitişiğindeki Büyük Han ve karşısındaki Çukacılar Hanı Sofya'nın önemli ticari binalarıydı. Bunların dışında daha birçok han vardı. Aynı dalda üretim yapan esnafların bir arada bulunmalarına göre planlanan esnaf çarşıları da ticari yapılar arasında yerlerini almıştır. Sofya'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında 24 çarşı ismi tespit edilmiştir.

Sofya'daki dini ve sosyal yapıların inşasında ve şehrin imar planında külliyelerin önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Bu noktada, Mahmut Paşa ve Sofu Mehmet Paşa tarafından yaptırılan iki büyük külliyenin oldukça önemli olduğu söylenebilir. 1444–1456 yılları arasında Rumeli Beylerbeyi olan Mahmut Paşa, şehrin eski merkezine yakın bir bölgede cami, medrese, kütüphane, kervansaray ve sebilden oluşan büyük bir külliye inşa ettirerek Sofya'ya İslâm şehri kimliği kazandırılması yolunda ilk adımı atmıştır. Sofu Mehmet Paşa ise, XVI. yüzyılın ortalarında camii, medrese, kütüphane, imaret ve kervansaraydan oluşan önemli bir külliye inşa ettirmiştir. Sofu Mehmet Paşa külliyesinin kurulduğu yere bakıldığında, güneyde şehir merkezinin uzağında bir bölgede olduğu görülmektedir. Külliyelerin kurulduğu bölgelerin gelişmesini sağlayan önemli yapılar olduğu dikkate alınacak olursa, Sofu Mehmed Paşa külliyesinin burada kurulma amacı daha iyi anlaşılacaktır. Sofya'da külliye inşa ettiren bir diğer önemli isim kadı Seyfullah Efendi'dir. Molla Seyfullah cami, medrese ve hamamdan oluşan bir külliye yaptırmıştır ki söz konusu cami bugün Sofya'da ibadet edilebilen ve cami olarak ayakta duran tek yapıdır. İncelenen dönemde ise 25 cami ve 16 mescit tespit edilmiştir. Cami ve mescitlerin dışında, Rumeli'nin İslâmlaşmasında önemli vazifeler üstlenen tekke ve zaviyeler, eğitimin ilk basamağını teşkil eden muallimhaneler ve üst düzey eğitim kurumları olan medreseler ile camiye dönüştürülenler hariç gayrimüslimlerin ibadetlerine tahsis edilen kiliseler XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'daki dini ve sosyal yapılar arasında yerlerini almışlardır.

Sofya'nın içme suyu Vitoş Dağı'ndaki kaynaklardan karşılanmıştır. Yahya Paşa bunun için suyolları yaptırmıştır. Suyun temiz ve düzenli bir şekilde Sofya'ya ulaşması için avarızdan muaf olmaları şartıyla Boyana Köyü ahalileri görevlendirilmiştir. Vitoş Dağı'ndan getirilen su borular ve çeşmeler aracılığı ile halka ulaştırılmıştır. Bu dönemde çok az evin müştemilatı arasında su kuyularının olması bu sebeptendir. Termal kaynaklar açısından zengin bir şehir olan Sofya'da, su kaynakları üzerinde antik dönemlerden beri hamamlar inşa edilmiştir. Hamamların bu bölgedeki ismi 'bana'dır. Yahya Paşa da büyük bir hamam inşa ettirmiştir. Seyfullah Efendi tarafından yaptırılan bana erkekler, Ahi Murat tarafından yaptırılan bana ise kadınlar tarafından kullanılmıştır.

İncelenen dönemde Sofya mahallelerinin yerleşim düzenine bakıldığında, iskân ve imar politikalarının belirleyici olduğu görülmektedir. Sofya'nın eski sakinleri Osmanlı fethinden sonra şehir merkezinde ikamet etmeye devam ederken, iskân ile gelen Müslüman nüfus şehir merkezinin dışında kalan yerlerde yeni mahalleler kurmuşlardır. XVI. yüzyıl kayıtları Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde yaşadıklarını göstermektedir. İlerleyen süreçte ise Müslüman ve gayrimüslimler eskiye nazaran daha çok bir arada yaşamışlardır. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında 39 mahallenin 20'si gayrimüslim mahallesi iken, XVIII. yüzyılın ilk yarısına gelindiğine tespit edilen 52 mahalleden sadece beşi gayrimüslimlerin sakin olduğu varoş mahalledir. Buna rağmen mülk satışları, varoş mahallelerinde dahi Müslümanların sakin olduklarını göstermektedir. Bu dönemdeki mahalleler genellikle Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı karışık mahallelerdir. Ancak kayıtlara yansıyan belgeler, bazı Müslümanların gayrimüslimler ile aynı mekânı paylaşmaktan rahatsız olduklarını göstermektedir. Gayrimüslimlerle aynı mahallede oturmak istemeyen Müslümanlar, kendilerince haklı gerekçeler sunarak, gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satmaları ve varoştaki mahallelerine ihraç edilmeleri için girişimlerde bulunmuşlardır.

Sultan I. Murat döneminde Osmanlı topraklarına katılan Sofya, ilk başlarda Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmış, Kanuni döneminin başlarından itibaren Rumeli Eyaleti'nin en eski ve en büyük sancağı olan Paşa Sancağı'na bağlanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında veya Kanuni dönemimin hemen başlarında da Rumeli Eyaleti'nin merkez şehri yapılmıştır. İncelenen dönemde, Rumeli Eyaleti'nde Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. Sofya'nın eyalet merkezi olma statüsü 1836 yılında Manastır eyalet merkezi yapılıncaya kadar, Rumeli Eyaleti'ne bağlılığı ise 1864 yılında kurulan Tuna Vilayeti'ne dâhil edilinceye kadar devam etmiştir.

Eyalet merkezi olması hasebiyle bizzat Rumeli valileri tarafından idare edilmesi gereken Sofya, XVIII. yüzyılın ilk yarısında valilerin görevlendirdiği mütesellimler tarafından idare edilmiştir. Rumeli valileri, genellikle Niş veya Belgrad muhafazası şartı ile tayin edildikleri ve bazen de sefere memur oldukları için eyalet idaresi ile ilgili görevlerini mütesellimlere devretmek mecburiyetinde

kalmışlardır. Mütesellimlerin yanı sıra Sofya'daki diğer ehl-i örf taifesi kethüda yeri, yeniçeri serdarı, subaşı, yasakçı, muhtesib ve pazarbaşıdır.

Sofya XVIII. yüzyılın ilk yarısında, 500 akçe ve üzerinde gelire sahip mevleviyet derecesinde kadılar tarafından idare edilen bir kaza merkeziydi. Kadı tayinleri ile ilgili elde edilen bilgiler Erzurum, Filibe, Üsküdar ve Belgrad'dan gelen Sofya kadılarının görev sürelerini tamamladıktan sonra Manisa ve Sakız kazalarına tayin edildiklerini; ayrıca Sofya kadılığının Kudüs, Erzurum kadılığının ise Sofya payesi ile tevcih edildiğini göstermektedir. Mevleviyet derecesindeki kadılıkların görev sürelerinin genellikle bir yıl ile sınırlı olmasına rağmen Sofya'da iki yıla yakın süre görev yapan kadılar olmuştur.

Kaza dâhilinde adaleti tesis etmekle görevli olan Sofya kadıları, bunun için hangi dinden olursa olsun mahkemeye müracaat eden herkesin davasına bakmışlardır. Sofya kadıları, kendi kaza dairesi dışındaki yerlerden gelen farklı nitelikteki davalara da bakmışlardır. Bu durum, söz konusu davaların bir yönü ile Sofya kaza dairesini ilgilendirmesinden ziyade Sofya mahkemesinin üst mahkeme olarak görülmesi bakımından dikkate değerdir. Mahkemenin işleyişi sırasında nâib, kassâm, kâtib, muhzır, çukadar, tercüman ve şühûdu'l-hâl üyelerinden oluşan geniş bir kadro kadıya yardımcı olmuştur. Davalar çoğunlukla kadının başkanlığında mahkeme binasında görüşülmüştür. Ancak mahkeme bazı hallerde kadının görevlendirdiği nâib tarafından, olay mahallinde ve vali huzurunda toplanabilmiştir. Mahkemenin vali huzurunda toplanması, kadı ve vali arasındaki ilişkinin sorgulanmasına yol açmıştır. Mevcut belgeler, davaların vali huzurunda görüşülmesinin kadının meşruiyetini sınırlandırıp sınırlandırmadığını ve kadının yargılama hususunda sadece padişaha bağlı olmayıp valilerin kadılar üzerinde müdahaleci bir yetkiye sahip olup olmadıklarını kesin bir şekilde ortaya koymaktan uzak görünmektedir. Diğer taraftan, XV. yüzyıl ve XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait iki örnek, Sofya'da vali ve kadı arasında zaman zaman anlaşmazlıkların yaşanabildiğini göstermiştir.

Ehl-i şer' taifesinin Sofya'daki en önemli temsilcisi olan kadının yanı sıra, fetva makamı müftüler, tedrisattan sorumlu müderrisler, seyyidlerin taşradaki temsilcisi nakibü'l-eşrâf kaymakamları ve camilerde görev yapan imam, hatîb, vâiz

ve müezzinler diğer ehl-i şer' mensuplarıdır. Sofya'da Müslümanların dini işleri ile ilgilenen şer'î görevlilerin yanında, gayrimüslimlerin dini, ekonomik, kültür ve eğitim işlerinden sorumlu bir görevli vardı. Büyük çoğunluğu Bulgarlardan oluşan Ortodoks Hristiyanların dini görevlisi olan bu kişinin Slavcadaki ismi vladika'dır. Osmanlı belgelerinde ise genellikle metropolit olarak adlandırılmıştır. Sofya, Şehirköy, Berkofça, İznepol ve Breznik kazalarındaki Ortodoksların dini lideri olan Sofya metropoliti, yetki alanı içerisinde bulunan din adamları ve reayanın sorumluluğunu üstlenir, bunların patriklik ile olan ilişkilerine aracılık eder, vergilerini toplar, örfî ve kilise hukukuna dair her türlü işlerini yerine getirirdi.

Şehir idaresinde söz sahibi olan bir diğer görevli ise ayan-ı vilayettir. İncelenen dönemde Sofya'da ayan olarak, Küçük Ali Ağa ve Ağo Mehmet Ağa'nın isimleri öne çıkmıştır. Her iki şahıs da mukataa ve vergi toplama görevlerini uhdelerine alarak büyük miktarda servet edinmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya nüfusunun sayısal durumu, avarızhanelerden hareketle tahmini olarak hesaplanmıştır. Buna göre bahsedilen dönemde Sofya'da, 14–15 bin civarında bir nüfusun olduğu düşünülmektedir. Sofya'nın XVI. yüzyılın sonlarındaki nüfusu ise tahrir defterleri esas alınarak 9000 olarak tahmin edilmiştir. XVII. yüzyılda ise, bazı seyyahlar tarafından birbirinden tutarsız abartılı nüfus tespitleri yapılmasına karşın, seyyah Beneti tarafından 1680 yılında 15000 olarak gösterilmiştir. Bu durumda 1680 yılından XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreçte şehir nüfusunun hiç artmadığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır ki bu sonuç açıklamaya muhtaçtır. Bunun sebebi, XVII. yüzyılda yaşanan iktisadi ve toplumsal sıkıntılarla Sofya'nın eski önemini kaybetmesidir. XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki 14–15 bin kişilik nüfus da, bir yüz yıl sonra aynı kalmıştır. 1867 yılındaki nüfus sayımına göre Sofya'nın kadın ve erkek toplam 14895 kişilik bir nüfus vardır. Aradan geçen süreçte nüfusun artmamasının nedeni ise savaşlar ve buna bağlı olarak yaşanan göçlerdir.

Sofya'nın demografik yapısı, Osmanlı fethinden sonra planlı bir şekilde yürütülen iskân politikası sayesinde büyük bir değişim yaşamıştır. Çoğunluğu Bulgarlardan oluşan şehir nüfusunun büyük bir kısmı fetihten sonra köylere göç etmiş, bunların yerine Müslüman nüfusun iskân edilmesiyle şehrin demografik

yapısında Müslümanlar lehine bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bunda ilk başlarda daha yoğun olup, ilerleyen süreçte nispeten yavaşlayan ihtida hareketlerinin de bir miktar katkısı olduğu söylenebilir. XVI. yüzyılın başlarına ait tahrir kayıtlarına göre Sofya'da, hâkim unsur olan Müslümanların yanı sıra Bulgar, Rum, Yahudi, Ermeni, Kıptî, Gürcü ve Dubrovnikliler ikamet etmekteydi. XVI. yüzyılın sonlarında nüfusun %20'si gayrimüslimlerden oluşuyordu. İncelenen dönemde Sofya'da yaşayan gayrimüslim nüfusun sayısal olarak tespiti için cizye defterlerinden istifade edilmiştir. Cizye verenlerin üç katı kadar gayrimüslim nüfusun var olduğu varsayımından hareketle, 1709–1710 yılında 3849 kişilik, 1749–1750 yılında ise 4206 kişilik gayrimüslim nüfusun şehirde yaşadığı tahmin edilmiştir. Buna göre nüfusun %31'nin gayrimüslimlerden oluştuğu söylenebilir. Bu görüntü, XIX. yüzyılda tersine dönmüştür. Sofya'daki gayrimüslim nüfusun yüzdesi 1867–1868'de %55'e, 1873'de ise %61'e yükselmiştir.

Sofya nüfusunun toplumsal tabakalaşmasında esas olan ölçüt vergidir. Toplum vergi ödeyip ödememesine göre askeri, muaf reaya ve reaya olarak üçe ayrılmıştır. Genel olarak ehl-i örf ve ehl-i şer şeklinde ikiye ayrılan askeriler, görevleri karşılığında vergiden tamamen muaf tutulmuşlardır. Muaf reaya, devlet için çeşitli görevleri yapmaları karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuştur. İncelenen dönemde muaf reaya statüsünde olan gruplar ehl-i cihet mensupları, seyyidler ve köylerde ikamet eden voynuk, martolos ve şikâr mensuplarıdır. Reaya ise her türlü vergiyi ödeyip genellikle ticaret, zanaat ve çiftçilikle iştigal eden kesimdir. Son olarak reaya statüsünde olup, hukuki olarak onlardan farklı olan köle ve cariyeler de şehrin sakinleri arasında yer almıştır.

Toplumsal yapının temel birimi olan Türk-İslâm ailesi hakkında bazı tespitler yapılabilmektedir. Aile birliğinin kurulma merhalelerinden olan nişan ve nikâh ile ilgili kayıtların sicillerde yer almadığı görülmüştür. Ancak önceki dönemlere ait sicillerde yer alan nikâh tezkireleri, bu durumun sadece incelenen döneme münhasır olduğunu göstermektedir. Terekeler üzerine yapılan incelemelerde Sofya'da birden fazla kadınla evli erkeklere rastlanılmamıştır. Ailelerin ortalama çocuk sayısı %2,20 olarak hesaplanmıştır. Aile birlikteliğini sona erdiren boşanma türlerinden en fazla görüleni muhâlaadır. Muhâlaa hüccetleri ve terekelere göre Müslüman kadınlara verilen mehr-i müeccel miktarı ortalaması 3244 akçedir. Vasi atamalarında genellikle

birinci dereceden akrabalar tercih edilmiş, çoğunlukla da anneler vasi tayin edilmiştir. Vasiyle birlikte vasinin tasarruflarını kontrol altında tutmak için nazır tayini yapılmıştır. Ancak çok az sayıda vasi üzerine nazır tayin edilmiş, bu da nazır denetimine tabi olmayan bazı vasilerin vesayet altındaki çocukların haklarını gasp etmelerine neden olmuştur. Babaları vefat eden çocuklara vasi tayininin yanında, günlük ihtiyaçlarını karşılamaları için nafaka tayini de yapılmıştır. İncelenen dönemde nafaka tayin edilen 62 Müslüman çocuğun ortalama nafaka miktarı günlük 7,09 akçe olarak hesaplanmıştır.

Kendi cemaat mahkemelerini kullanma hakkına sahip olmalarına rağmen birçok hususta şer'î mahkemeleri tercih eden gayrimüslimler ile ilgili tereke, boşanma hücceti; vasi, nazır ve nafaka tayin hüccetleri sicillerde yer almıştır. Söz konusu belgeler sayesinde gayrimüslimlerin aile hayatı hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Gayrimüslim erkekler arasında çok eşliliğe rastlanılmamıştır. Erkeklerin aynı anda birden fazla kadınla evlilik yapmaları kilise tarafından yasaklandığı için hukuken de çok eşlilik mümkün değildi. Ailelerin ortalama çocuk sayısı %1,4 olarak hesaplanmıştır. Gayrimüslim kadınlara evlilik sırasında genellikle zînet eşyaları mehir olarak verilmiştir. Boşanmalar genellikle muhâlaa ile gerçekleşmiştir. Gayrimüslim çocuklara vasi ve nazır tayini ile ilgili çok az sayıda belge sicillere yansımış, vasi ve nazır olarak yakın akrabalar tercih edilmiştir. Çocukların ortalama nafaka miktarı ise günlük 4,16 akçe olarak hesaplanmıştır.

Aynı mahalleyi paylaşma noktasında zaman zaman sorunlar yaşansa da Sofya'da yaşayan gayrimüslim ahalinin, şehirdeki Müslüman nüfus ile uyum içerisinde yaşadıkları söylenebilir. Müslüman ve gayrimüslimler arasında gerçekleşen borç alışverişleri ve mülk satışları sicillerde sıklıkla yer almıştır. İncelenen dönemde, iki grup arasında bir yüzyıl sonra yaşanacak olan büyük kırılmalara benzer hadiselere rastlanılmamıştır.

Osmanlı toplumunda kadınların evlere kapanık, sosyal hayattan izole bir yaşam sürdükleri ön yargısına karşın, mahkeme kayıtlarında kadınlardan sıklıkla bahsedilmesi kadınların sosyal hayatın içerisinde aktif olarak yer aldıklarını göstermektedir. Şahit olarak mahkemeye gelen, vakıf kuran, evladiyet vakıflarında mütevellilik yapan, han sahibi olan, mülk alış-verişi yapan ve boşanma, nafaka,

vesayet, miras ve daha birçok konuda mahkemede haklarını arayan kadınlar ile ilgili çok sayıda belge tespit edilmiştir. Boşanmalarda genellikle vekil kullanmadan bizzat mahkemeye gelen Müslüman kadınlar, mülk alışverişlerinde özellikle de satıcı durumunda iken genellikle vekil kullanmışlardır. Gayrimüslim kadınlar ise alıcı veya satıcı oldukları hiçbir satışta vekil kullanmayı tercih etmemişlerdir.

Sofya'da mahalle içi ilişkiler diğer Osmanlı şehirleri ile benzer karaktere sahipti. Mahalle içi ilişkiler mahalle ahalisinin devlete ve birbirlerine karşı olan sorumlulukları çerçevesinde şekillenmiştir. İçki içen ve fuhuş yapan kişileri içlerinde barındırmayan mahalle ahalisi, faili meçhul cinayetler söz konusu olduğunda ise kolektif bir cezai yaptırıma maruz kalmamak için idarecilere yardımcı olmaktan geri kalmamışlardır. Vergi mükellefiyetliğini aksatmadan yerine getirmek için kurdukları avarız vakıfları sayesinde hem birlikte ödemek zorunda oldukları vergileri ödemiş hem de mahallelerinin yaşanabilir bir yer olması gereken her türlü alt ve üst yapı hizmetlerini karşılamışlardır. Mahalle ahalisinin kendi aralarındaki ilişkileri de mahallenin huzurlu bir ortam olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Tanımadıkları kişilerin mahallelerine yerleşmesine engel olmak için mahallede satışı yapılacak mülkün öncelikle bitişik komşuya teklif edilmesine dikkat edilmiştir. Buna uyulmadığı takdirde İslâm Hukuku'nun tanıdığı şuf'a hakkını kullanarak başkasına satılan mülkleri kendileri almak istemişlerdir. Evlerinde yapacakları tadilat ve ilavelerde komşularının özel hayatlarını ihlâl etmemeye dikkat emişlerdir. Buna rağmen komşusunu rahatsız edecek bir pencere açan, saçak bırakan ve ilave duvar yapan kişilerin bu hareketleri mahkeme tarafından engellenmiştir.

Sofya ahalisinin gündelik yaşamları hakkında, hayatlarını geçirdikleri evlerin mimari özellikleri ve terekelerinde yer alan eşyalar önemli bilgiler sağlamaktadır. Sofya evleri, genellikle tek katlı ve iki odalı olup, havlulu ve bahçeliydi. Oda sayısı evde yaşayan kişi sayısı ve ev sahibinin zenginlik durumuna göre değişmekle birlikte evlerin %58'nin iki odalı olduğu görülmektedir. Bu durum evlerin çekirdek aileye uygun bir mimari yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Bazı evlerin müştemilatı arasında yer alan otlak hane, ahır ve tahıl ambarları ev sahiplerinin tarım ve hayvancılık ile meşguliyetlerini ortaya koymaktadır. Terekelerde yer alan eşyalar genelikle gösterişten uzak ve ihtiyaçlara yöneliktir. Ancak büyük miktarda servet sahibi olan kişilerin terekelerinde, altın ve değerli taşlardan yapılmış takılar ile

kaliteli ve pahalı kıyafetler, mutfak eşyaları, yatak takımları, sergiler ve diğer günlük eşyalardan çok sayıda ürün yer almıştır. Özellikle bu terekelerde yer alan saat ve frengi olarak adlandırılan bazı ürünler, Avrupa'da üretilen eşyaların bu dönemde Sofya'da kullanıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra farklı yerlerde üretilip Sofya'da kullanılan birçok ürün çeşidine rastlanılmıştır.

Osmanlı şehirlerinin tamamında sosyal hayatın etkili bir unsuru olarak öne çıkan vakıflar, Sofya'da önemli bir yere sahipti. Osmanlı vakıf medeniyetin önemli temsilcilerinden biri olan Sofya'da, başta Rumeli valileri ve Sofya kadıları olmak üzere diğer askeri sınıf mensupları tarafından çok sayıda vakıf kurulmuştur. Mahmut Paşa, Siyavuş Paşa, Yahya Paşa, Sofu Mehmet Paşa, Şüca Fakih ve Seyfullah Efendi XV ve XVI. yüzyıllarda Sofya'da vakıf kuran önemli isimlerdir. İncelenen dönemde ise Rumeli valisi Hasan Paşa valiler için yaptırdığı sarayı; bir diğer Rumeli valisi İsmail Paşa da yine kendisinin yaptırdığı muallimhanenin masraflarını karşılamak için bahçesini vakfetmiştir. Askeri sınıf mensupları ve varlıklı reaya tarafından kurulan vakıflar, şehirdeki din ve bayındırlık hizmetleri ile eğitim, sağlık, kültürel ve daha birçok alandaki faaliyetlerin yerine getirilmesinde büyük bir görev üstlenmiştir. Bu vakıfların sürekliliğini sağlamak için vakfedilen menkul ve gayri-i menkuller arasında en çok ev, dükkân, fırın, han, değirmen ve para yer almıştır. Bu dönemde vakıflar ile ilgili bazı suiistimaller de kayıtlara yansımıştır. Söz konusu suiistimallerin başında, vakfa ait gelirleri ve malları kendi ihtiyaçlarına sarf eden mütevellilerin ihanetleri gelmekteydi.

Eşkıyalık ve asayiş vakaları, her ne kadar olumsuz örnekler teşkil etseler de sosyal hayatın içerisinde sıklıkla karşılaşılan hadiseler arasında yer almaktaydı. Devlet, sosyal ve iktisadi olarak toplumda büyük infiale yol açan eşkıyalığa karşı önleyici tedbirler almış ve ağır cezalar uygulamıştır. Buna rağmen engel olunamayan eşkıyalık, bölge ahalisinin yanı sıra yollardan geçen tacir ve seyyahların can ve mal güvenliğini tehlikeye atmıştır. İncelenen dönemde eşkıyalıkla ilgili dikkat çekici bir mesele de martolosların eşkıyalık boyutuna ulaşan davranışlarıdır. Yolcular ve yerli ahaliden kanunsuz taleplerde bulunan martolosların engel olunamayan bu hareketleri, bir zamanlar devlet için önemli hizmetleri yerine getiren martolos teşkilatının lağvedilmesine neden olmuştur. Genellikle şehir dışı ve şehirlerarası yolları etkileyen eşkıyalık olaylarına karşın cinayet, yaralama ve hırsızlık vakaları ise daha çok şehir

içindeki huzur ve güven ortamını sarsılmasına neden olmuştur. Sicillerde adam öldürme ve yaralama ile ilgili çok sayıda dava kaydına rastlanılmıştır. Diğer taraftan hırsızlık şüphesi uyandıran birçok kayıp davasına karşın, doğrudan hırsızlık fiilinin geçekleştiğini gösteren sadece bir davaya tesadüf edilmiştir. Failinin belli olmadığı bu hırsızlık olayında, bedestende sakin birkaç kişinin önemli miktarda paraları çalınmıştır.

İktisadi hayatın gelişmişliğinin en önemli göstergesi paranın yabancı paralar karşısındaki değeridir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren resmi para birimi olarak kullandığı akçe, 1586 yılındaki büyük devalüasyon ve daha sonra birbiri ardına gerçekleştirilen tağşişler neticesinde adı var kendi yok hükmüne gelince, 1690 yılında kuruş olarak adlandırılan yeni bir paranın basılmasına kara verilmiştir. Bununla birlikte kuruşun yanında, küçük işlemlerde akçenin kullanımı da devam etmiştir. Ancak Sofya'da XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca birçok işlemin akçe üzerinden yapılması, kuruş ve özellikle de kuruşla birlikte basılmaya başlayan paranın ismine az rastlanılması, kuruşa geçiş sürecinin yavaş ilerlediğini göstermiştir. Kaldı ki kuruşa geçiş, eskiden beri var olan bazı sorunları da ortadan kaldırmamıştır. Paraların rayiç değerinden yüksek bir değerle işlem görmesi, maksus ve züyuf paraların kullanılmaya devam etmesi ve hazineye kabul edilen paraların vergi mültezimleri ve esnaf tarafından kabul edilmemesi bu dönemde para ile ilgili yaşanan sorunlar arasında yer almaktaydı. Devlet bahsedilen sorunlara engel olmak maksadı ile taşradaki şehirlere sık sık ferman göndererek, rayiç olan yerli ve yabancı paraların isimlerini, vezinlerini ve birbirlerine kıyasla değerlerini bildirmiştir. Yine bazı tedbirler almak suretiyle para nizamını korumaya çalışmıştır. Bunun için Sofya'da esnaf, tacir, zabit ve diğer kişilerden para nizamına uyacaklarına dair nezir hücceti alınmış, nezire bağlanan bu kişiler para nizamını ihlal ettikleri takdire 4000 kuruş vermeyi taahhüt etmişlerdir.

İktisadi hayatın paradan sonraki en önemli göstergesi fiyattır. Osmanlı Devleti'nde, devletin müdahalesiyle belirlenen ve kendiliğinden ortaya çıkan iki fiyat uygulaması vardı. Devletin piyasalara müdahalesi sonucunda ortaya çıkan fiyatlardan ilki narh fiyatlarıdır. İncelenen dönemde Sofya için düzenlenen iki narh listesi tespit edilmiştir. 1744 ve 1749 yıllarına ait bu narh listelerinde çoğunluğu gıda maddelerinden oluşan 41 ürün yer almıştır. Narh listelerindeki bazı ürünlerde tacir ve

bakkal için ayrı ayrı fiyat tespitleri yapılmıştır. Fiyatlar incelendiğinde Sofya'da beş yıllık süreçte ciddi fiyat artışları olmadığı görülmüştür. Bu süreçte ekmek fiyatı değişmeden bir akçe olarak kalmışsa da ekmeğin gramajında 20 dirhemlik bir düşüş olmuştur. Et fiyatlarında ise iki akçelik bir artış yaşanmıştır.

Devletin piyasalara müdahalesi ile ortaya çıkan bir başka fiyat türü ise mübayaa fiyatlarıdır. Osmanlı Devleti, sefere katılan ordunun gıda ve askeri ihtiyaçlarının yanı sıra başkent İstanbul'un iaşesinin karşılanması noktasında fiyatların kendisi tarafından belirlendiği mübayaa yöntemi ile satın alımlar yapmıştır. İncelenen dönemde Sofya'dan, Niş ve Belgrad muhafızları ile Avusturya, Rusya ve Venedik ile yapılan savaşlara katılan Osmanlı ordusu için zahire mübayaası yapılmıştır. Zahire alımlarında uygulanan mübayaa fiyatları XVIII. yüzyılın ilk yarısı boyunca büyük ölçüde aynı kalmış ve bunların piyasa fiyatları ile kıyaslanamayacak kadar düşük olduğu görülmüştür. Bu yönü ile mübayaa halk için bir nevi vergi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim mübayaa alımlarında halkın istekli olup olmaması gözetilmemiştir. Kıtlık, kuraklık ve aşırı yağış gibi olağanüstü olaylar haricinde mübayaa alımlarından asla taviz verilmemiştir. Sofya ahalisinin mübayaadan af veya indirim talepleri, olağanüstü durumlarda devlet nezdinde genellikle karşılık bulmuş, savaş zamanlarında ise kabul edilmemiştir. Sofya'dan mübayaa usulü ile satın alınan bir başka ürün özellikle Tersane-i Amire'de inşa edilen kalyonların yapımında kullanılan demirdir. Tophane-i Âmire, Cebehane-i Âmire, Sinop tersanesi ile Vidin ve Niş kaleleri için de mübayaa edilen demir ve demir aletler, genellikle maden şehri olan Samako ve Etrepol'den satın alınmıştır. Sofya'nın payı ise bu şehirlere nispeten bir hayli düşük kalmıştır.

Fiyat sınıflandırmasına dâhil edilen bir başka fiyat türü ise piyasa fiyatlarını yansıtıp yansıtmadığı noktasında bir tartışma olan tereke fiyatlarıdır. Bunun için XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait terekelerde yer alan ev, dükkân, hayvan, hububat ve gıda fiyatları ayrıntılı olarak incelenmiş; terekelerdeki gıda ve hububat fiyatları narh ve mübayaa fiyatlarıyla, yine terekelerdeki taşınmaz fiyatları da serbest piyasadaki taşınmaz fiyatlarıyla karşılaştırılarak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Ancak aynı tarihlere ait tereke ve narh listelerinin çok az oluşu, var olanlarda da aynı ürünlerin yer almaması gıda maddeleri özelinde narh ve tereke fiyatlarınm karşılaştırılmasma pek imkân vermemiştir. Terekelerdeki tahıl fiyatlarının ise kendi içerisinde ciddi

tutarsızlıklar göstermesine rağmen, mübayaa fiyatları ile kıyaslanamayacak kadar yüksek olduğu görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynaklarından olan mukataa sistemi ile merkezi hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak için devlete ait gelirler, belli süreliğine veya kayd-ı hayat şartıyla şahıslara devredilmiştir. İncelenen dönemde mukataa olarak Sofya ihtisâb ve tevabii mukataasının ismi öne çıkmıştır. İhtisâb mukataasının gelirleri arasında şehre gelen ürünlerden alınan gümrük resmi ile mukataaya tabi bozahane, kahvehane ve serhaneden alınan rüsumlar yer almıştır. Malikâne olarak işletilen mukataanın yıllık ödemesi, 1727 yılında 100000 akçe, 1730 ve 1738 yıllarında 110000 akçe ve 1739 yılında yine 100000 akçedir. Bunun yanı sıra 1727 yılında 200 kuruş muaccele ödenmiştir. Muaccele miktarı 1738 yılında 1000 kuruşa yükselmiş, 1739 yılında ise mukataanın yarım hissesi için 900 kuruş muaccele ödenmiştir. Mukataanın 1739 yılındaki satışında, Osmanlı Devleti bu tarihte Avusturya ile savaş halinde olduğu için, muaccele miktarının %15'i kadar (135 kuruş) cebelü bedeliyesi alınmıştır. Sofya ve tevabii mukataası gelirleri, şehirdeki erbâb-ı vezâifin ücretlerine tahsis kılınmıştır.

Sofya, demir madenlerinin yoğun olduğu bir bölge içerisinde yer almaktaydı. Bölgedeki maden şehirleri önem sırasına göre Samakov, Etrepol, Dupniçe, Tatarpazarı ve Sofya'dır. Sofya'nın maden rezervleri şehrin güneyindeki Vitoş Dağı'nda yer almaktaydı. Ber vech-i malikâne olarak işletilen Sofya, Samakov, Etrepol, Cebel-i Vitoş ve diğer yerlerden çıkarılan demir cevheri maktû'ının yıllık 200 kuruş malı ve 100 kuruş muaccelesi vardı. Cevherliklerden çıkarılan demir, kazalardaki samakov denilen işletmelerde işlenmiş ve Samakov nezâreti mukataası nazırı tarafından mübayaa usulü ile satın alınmıştır. Bu dönemde demir madenleri ile ilgili bazı sorunlar kayıtlara yansımıştır. Söz konusu sorunların başında, madenlerin cevher miktarının azalması ve maden işçilerinin temininde yaşanan sıkıntılar gelmektedir. Bir diğer önemli sorun, madenden akan atık suyun Sofya köyleri ve mahallelerindeki ahalinin yaşamlarını olumsuz yönde etkilemiş olmasıdır. Sofya'da bulunan bir başka maden türü ise güherçiledir. Sofya ve etrafındaki kazalardan elde edilen güherçile, barut yapımında kullanılmak üzere Gelibolu Baruthânesi'ne nakledilmiştir.

Devletin en önemli gelir kaynakları olan vergiler, şer'î ve örfî olmak üzere iki şekilde toplanmıştır. Şer'î vergiler arasında ilk sırada ehl-i zimmet reayadan alınan cizye vergisi gelmekteydi. Ehl-i zimmet reayanın yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim kıptîlerden de tahsil edilen cizye gelirleri kapı kullarına, Niş Kalesi masraflarına ve Hotin Kalesi muhafızlarına tahsis edilmiştir. Sofya'da yaşayan reayanın ödemekle mükellef olduğu bir diğer şer'î vergi ise ağnam-ı celebkeşân vergisidir. Ağnam-ı celebkeşân vergisinden elde edilen gelir, yeniçeri meydanı ve Matbah-ı Âmire'nin et bahalarına tahsis edilmiştir.

Örfî vergiler içerisinde ilk sırada avarız ve nüzul vergileri yer almıştır. Avarız ve nüzul vergilerinden elde edilen gelirler, Saray-i Cedîd-i Âmire pazarbaşılığı masraflarına, mübayaa masraflarına ve Niş Kalesi civarındaki palankalar ile Hotin Kalesi'ndeki askerlerin maaşlarına tahsis edilmiştir. Avarız ve nüzulün yanı sıra Sofya reayasının ödediği diğer örfî vergiler ise ispence, imdâdiye ve şehir masraflarıdır. Şehir masraflarının tevzisinde en büyük pay genellikle %80 ve üzerinde bir oranla köylere isabet etmiştir. Cizye ve avarız vergilerinde de buna benzer oranların olması, nüfusun köylerde çok daha kalabalık olduğunu ve vergi yükünün büyük bir kısmının köylerde yaşayan reaya üzerinde olduğunu göstermektedir.

İncelenen dönemde vergi tahsili ile ilgili bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların başında, vergilerini ödemek istemeyen reaya ile kanunen belirlenenden daha fazla vergi toplamak isteyen tahsildarların usulsüzlükleri gelmektedir. Bunun yanı sıra muafiyet iddiasında bulunulması ile vergilerden tamamen veya kısmen muaf olan kişilerin muafiyetlerinin tanınmaması dönemin sorunları arasında yer almıştır. Bir başka sorun ise cizyelerin toplanma zamanından kaynaklanmıştır. Cizye mükellefleri ve cizyedârların yanı sıra kendi çıkarlarını da gözeten devlet, bu sorunun üstesinden gelmek için cizyelerin yılbaşından iki ay önce yani zilkade ayının başında toplanmasına karar vermiştir. Böylelikle hem reayanın ve cizyedârların faize bulaşmasına hem de devletin çeşitli ödemelerinde yaşanan gecikmelere engel olmaya çalışılmıştır.

Şehirli reayanın temel geçim faaliyetleri arasında tarım ve hayvancılık önemli bir yere sahipti. Bunda, doğal şartların imkân vermesinin yanı sıra devletin

ihtiyaçlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Çevresine göre geniş bir düzlükte yer alan Sofya platosu ve özellikle güneyindeki Trakya ovası; İstanbul'un, sefere katılan ordunun ve hudutlardaki kale muhafızlarının iaşesi için koyun ve hububat satın alınan yerlerdi. Bu bölgedeki tarım ve hayvancılık büyük ölçüde köylerde yaşayan reaya tarafından yapılmakla birlikte şehirli reayanın geçim faaliyetleri arasında da tarım ve hayvancılık yer almıştır. Şehirde sakin bazı kişilerin yakın çevredeki köylerde tarla, bağ, bahçe ve çiftlik sahibi olmaları, evlerinin müştemilatı arasında yer alan otlak hane, samanlık ve ahır ile yine terekelerinde kayıtlı olan tarım aletleri, hububatlar ve hayvanlar bu ailelerin temel geçim kaynağı veya ekstra gelir getiren bir iş olarak tarım ve hayvancılık ile iştigal ettiklerini açıkça göstermektedir.

Şehri içi üretimin odağında esnaf yer almıştır. İncelenen dönmede klasik esnaf yapılanmasında kısmen bozulmalar görülse de esnaf ve şehir ahalisinin geleneksel üretim kurallarının devam ettirilmesi yönünde istekli oldukları görülmüştür. Sofya ahalisi, önce şehrin sonra başka yerlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını hedefleyen geleneksel üretim tarzına uymayan davranışlara karşı çıkmıştır. Esnaf da geleneksel kuralların devamlılığı konusunda ısrarcı bir tutum sergilemiş, başka şehirlerde üretilen ürünlerin kendi şehirlerinde satılmasından rahatsız olmuştur. Bunun yanı sıra şehir içindeki üretim alanlarının dışına çıkılması ve ham maddenin aracıların eline geçmesi gibi kanun-ı kadime aykırı davranışlar karşısında mahkemeye başvurmaktan geri kalmamıştır.

Sofya'da incelenen dönemde 77 meslek türü tespit edilmiştir. Bu sayının XVI. yüzyılın sonlarında 132 olduğu düşünüldüğünde şehir içi üretimde yaşanan daralmanın boyutları daha iyi anlaşılacaktır. 77 meslekten sadece 19'u lonca teşkilatına bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Loncaya bağlı bu esnafların kethüda ve yiğitbaşılarının dini durumlarına bakıldığında Müslümanların esnaf teşkilatı içerisinde mutlak bir üstünlüğe sahip oldukları görülmektedir. Diğer taraftan terzilik, abacılık ve kürkçülükte kontrol gayrimüslim esnafların elindeydi. Kethüda ve yiğitbaşıların yeniçerilik ile özdeşleşen beşe unvanına sahip olmaları, esnaf teşkilatı içerisindeki yeniçeri ağırlığını göstermektedir. Bunun en bariz örneği hem kethüda hem yiğitbaşısı beşe unvanına sahip olan kasap esnafıdır.

Sofya, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında uluslararası ticarete sahne olan önemli bir şehirdi. Sofya'nın bu özelliği öncelikle ticari potansiyeli yüksek Adriyatik kıyısının gerisinde yer alması ve Doğu ile Batı arasında irtibatı sağlayan büyük askeri ve ticari yol üzerindeki konumundan kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra, Raguzalı tacirlere düşük gümrük hakkı tanınması, ticari kimlikleri ile bilinen Yahudilerin şehre iskân edilmesi ve uluslararası ticarete ev sahipliği yapacak büyük bir bedestenin inşa edilmesi Sofya'nın ticari olarak ön plana çıkmasına katkı sağlamıştır. Tüm bunlar Sofya'nın XVI. yüzyılda ticari bir metropol görünümü kazanmasına sebep olmuştur. Sofya bu görüntüsü ile Acem tacirler için de bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Ancak XVII. yüzyılda ticari yolların yön değiştirmesi, uzun süre devam eden savaşlar, tacirler için büyük bir tehlike haline gelen eşkıyalık faaliyetleri ve yerel idarecilerin kanuna aykırı vergi talepleri Sofya'nın ticari hayatında gerilemeye neden olmuştur. Buna bağlı olarak Sofya'daki ticari faaliyetler önemli ölçüde azalsa da gerek Raguzalı tacirler gerekse Osmanlı tebaası Müslüman ve gayrimüslim tacirler incelenen dönemde ticaret yapmaya devam etmişlerdir. Ticarete konu olan ürünler arasında Selanik ve Yenişehir meta'sı, elvan çuka, elvan hataî, diba, akmişe, aba, meşin ve sahtiyan yer almaktaydı.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Sts Cyril and Methodius National Library in Sofia, Oriental Department (NBKM, Or. Dept)

1. Sofya Şer'iyye Sicilleri (SŞS) : 1 BİS, 4, 312 (1), 269, 306, 312 (2), 20 a, 309, 312 (3), 309 BİS (1), 312 (4), 20, 312 (5), 312 (6), 312 (7), 312 (8), 311 (1), 17.

B. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

1. Defterler

a. Tapu Tahrir Defterleri (TT.d) : 122, 130, 236, 492.

b. Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi Defterleri (A.DVNS.MHM.d) : 77, 100, 114, 115, 116, 120, 125, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 144, 145, 149, 151, 152, 153, 154.

c. Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Şikâyet Kalemi Defterleri (A.DVN.ŞKT.d) : 1007, 1009.

d. Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Atik Şikâyet Defterleri (A.DVNS.ŞKT.d) : 32, 33, 41, 44, 50, 55, 59, 63, 66, 75, 79, 83, 87, 91, 101, 106, 112, 119, 124, 128, 134, 142, 147, 150, 151, 153, 155, 156, 166, 168, 169, 172.

e. Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Rumeli Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHKR.d) : 1, 2, 3, 4, 5, 6.

f. Maliye'den Müdevver Defterler (MAD.d) : 9917.

g. Kâmil Kepeci (KK.d) : 2811.

H. Bab-ı Defteri Cizye Muhasebesi Defterleri (D.CMH.d) : 26784.

ı. Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF.d) : 28111.

2. BELGELER

a. Bâb-ı Defterî Başmukâtaa Kalemi Samakov Mukataası (D.BMK.SMM):
Dosya 6, Vesika: 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 26, 27, 29, 33, 38, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 77, 81, 84, 85, 88, 108, 113, 126.
Dosya 8, Vesika: 4, 54, 63, 87.
Dosya 11, Vesika: 4, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 72, 81, 86, 98.
Dosya 12, Vesika: 5, 9.
Dosya 15, Vesika: 27, 51, 65, 67, 70, 72, 82.

b. Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D.BŞM.MHF): D. 34, G. 56.

c. Ali Emirî (AE):
AE. SAMD. II. (Ali Emirî Sultan Ahmed II) : D. 5, G. 416.
AE. SMST. II. (Ali Emirî Sultan Mustafa II) : D. 51, G. 5051; D. 51, G. 5052; D. 52, G. 5227; D. 52, G. 5266; D. 67, G. 7138; D. 67, G. 7147; D. 68, G. 7199.
AE. SAMD. III. (Ali Emirî Sultan Ahmed III) : D. 30, G. 2851; D. 31, G. 2996; D. 32, G. 3024; D. 37, G. 3544; D. 37, G. 3545; D. 41, G. 4065; D. 116, G. 11383; D. 196, G. 18998; D. 230, G. 22089.
AE. SMHD. I. (Ali Emirî Sultan Mahmud I) : D. 5, G. 330; D. 148, G. 11026; D. 218, G. 17290.

d. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C):
C.ADL (Cevdet Adliye) : D. 25, G. 1483; D. 85, G. 5130; D. 102, G. 6110.
C.BLD (Cevdet Belediye) : D. 96, G. 4783.
C.DH (Cevdet Dâhiliye) : D. 50, G. 2479.
C.EV (Cevdet Evkaf) : D. 28, G. 1366; D. 72, G. 3561; D. 213, G. 10602; D. 346, G. 17579; D. 502, G. 25357; D. 657, G. 33148.
C.İKTS (Cevdet İktisad) : D. 21, G. 1001.

C.MF (Cevdet Maarif) : D. 66, G. 3255; D. 130, G. 6495; D. 139, G. 6920; D. 143, G. 7117.
C.ML (Cevdet Maliye) : D. 233, G. 9793; D. 244, G. 10136.
C.SM (Cevdet Saray) : D. 71, G. 3594; D. 120, G. 6049.

e. İbnülemin (İE):

İE.DH (İbnülemin Dâhiliye) : D. 21, G. 1976; D. 42, G. 4795.
İE.EV (İbnülemin Vakıf) : D. 35, G. 4068; D. 67, G. 7298; D. 68, G. 7342.
İE.MİT (İbnülemin Muafiyet) : D. 2, G. 130.
İE.ML (İbnülemin Maliye) : D. 38, G. 3677; D. 72, G. 6683; D. 87, G. 8172.
İE.TCT (İbnülemin Tevcihat) : D. 9, G. 1058; D. 16, G. 1827; D. 25, G. 2661.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) :

Defter: 626/1, 988.

II. SALNÂMELER

SALNÂME-İ VİLÂYET-İ TUNA, Def'a 1, Sene 1285, Tuna Vilâyeti Matbaası, Rusçuk 1285.
SALNÂME-İ VİLÂYET-İ TUNA, Def'a 6, Sene 1290, Tuna Vilâyeti Matbaası, Rusçuk 1290.

III. KAYNAK ESERLER

AHMET RIF'AT, *Devhatü'n-Nukabâ-Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakibüleşrâflar*, Haz. Hasan Yüksel, M. Fatih Köksal, Sivas 1998.
AHMET VEFİK PAŞA, *Lehce-i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, Ankara 2000.
ÂŞIK PAŞA-ZÂDE, *Tevarih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332.
AYN-I ALİ EFENDİ, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsâ-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, Haz. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979.
FERİDUN BEY, *Mecmua-ı Münşeâtü's-Selatin*, Dersaadet 1274, C. I.
GAZAVÂT-I SULTÂN MURÂD B. MEHEMMED HÂN, Yay. Halil İnalcık, Mevlûd Oğuz, Ankara 1989.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, Haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, C. I.

KOÇİ BEY RİSALESİ, Haz. Ali Kemalî Aksüt, İstanbul 1939.

MEHMED MAZHAR FEVZİ, *Haber-i Sahih*, Dersaadet 1876, C. I.

MUALLİM NÂCİ, *Lügat-ı Nâci*, İstanbul 1322.

SOFYALI ALİ ÇAVUŞ KANUNNÂMESİ, Haz. Midhat, Sertoğlu, İstanbul 1992.

ŞEMSEDDİN SÂMİ, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 2008.

IV. SEYAHATNÂMELER

BERTRANDON DE LA BROQUİÉRE'İN DENİZAŞIRI SEYAHATİ, Ed. CH. Schefer, Çev. İlhan Arda, İstanbul 2000.

BLOUNT, Henry, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk*, Ankara 2010.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara 1987.

GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577–1578*, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2007, C. II.

KAHRAMAN, Seyit Ali, **DAĞLI**, Yücel (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi,* İstanbul 2006, 3. Cilt/2. Kitap.

MONTAGU, Lady, *Türkiye Mektupları 1717–1718*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, b.y. ve t.y.

REİNHOLD LUBENAU SEYAHATNÂMESİ, *Osmanlı Ülkesinde 1577–1578,* Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012, C. I.

RİCAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, Çev. Halil İnalcık, Nihan Özyıldırım, Ankara 2012.

SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578–1581,* Haz. Heidi Stein, Çev. S. Türkis Noyan, İstanbul 2004.

V. ARAŞRTIRMA VE İNCELEME ESERLER (KİTAP, KİTAP BÖLÜMÜ, TEZ, MAKALE, SEMPOZYUM BİLDİRİSİ, ANSİKLOPEDİ MADDESİ VS.)

ACAR, Damla (Sezer), *Bulgaristan'da Deliorman Bölgesi'ndeki Babai ve Bektaşi Tekkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

ACAR, H. İbrahim, "Nişan", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 152–154.

_____, "Talâk", *DİA*, İstanbul 2010, C. 39, ss. 496–500.

_____, "Tefrîk", *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, ss. 277–279.

ACAROĞLU, Türker, "Bulgaristan Türklerinin Dünü–Bugünü-Yarını", *X. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 22–26 Eylül 1986*, C. IV, ss. 1487–1500.

_____, *Bulgarların Aldığı Türkçe Adlar ve Soyadlar Sözlüğü*, Ankara 1999.

_____, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006.

ACUN, Fatma, "Celâlî İsyanları (1591–1611)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 9, ss. 695–708.

AÇIK, Turan, **TULUK**, Ömer İskender, "Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarih Yazınında Şer'iyye Sicillerinin Yeri", *TALİD*, İstanbul 2009, C. 7, S. 13, ss. 461–473.

AÇIKEL, Ali, "Rum Eyaleti", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, ss. 225–226.

AÇIKEL, Ali, **SAĞIRLI**, Abdurrahman, "Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Salyâne Defterleri (1771–1840)", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2005, S. 41, ss. 95–145.

ADIYEKE, Nuri, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi", *Yeni Türkiye*, Ankara 2014, S. 60, ss. 1–13.

ADIYEKE, Nükhet, **ADIYEKE**, Nuri, "Newly Discovered in Turkish Archives: Kadı Registers and Other Documents On Crete", *Turcica*, Paris 2000, Vol. 32, pp. 447–463.

ADİNOLFİ, Roberto, "Building Development in Sofia between 19th and 20th Centuries", *Балканистичен Форум (Balkanistic Forum)*, Issue 3/2011, s. 105–110.

AFYONCU, Erhan, "Mevâcib", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, ss. 418–420.

_____, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007.

AFYONCU, Erhan, **AHISKALI**, Recep, "Kâtib-Osmanlı Dönemi", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 53–55.

AHISKALI, Recep, "Muhzır", *DİA*, İstanbul 2006, C. 31, ss. 85–86.

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 2, ss. 522–529.

AKALIN, Şebnem, "Kervansaray", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 299–302.

AKBAY, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, Ankara 1951, C. XV, S. 60, ss. 617–628.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, Ankara 1955, C. 13, S. 1–2, ss. 27–51.

_____, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1243–1453*, Ankara 1979, C. I.

_____, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 1453–1559*, Ankara 1979, C. II.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celalî İsyanları*, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*, Diyarbakır 1986.

_____, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul 1988, C. I.

_____, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, C. I.

_____, "Gedik", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, ss. 541–543.

_____, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1997.

_____, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 447–460.

AKIN, Nur, *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, İstanbul 2001.

AKKUŞ, Yakup, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2017, S. 65, ss. 29–62.

AKMAN, Mehmet, "Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukuna Hâkim Olan İlkeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 6, ss. 470–477.

_____, "Osmanlı Hukukunda Kassâme", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 13, ss. 789–794.

AKOZAN, Feridun, "Türk Külliyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, S. VIII, ss. 303–308.

AKÖZ, Alâaddin, **YÖRÜK**, Doğan, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2004, S. 14, ss. 107–132.

AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, ss. 396–433.

_____, "Miras", *DİA*, İstanbul 2005, C. 30, ss. 143–145.

AKTAŞ, Necati, **KAHRAMAN**, Seyit Ali, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, Ankara 1994.

AKTEPE, M. Münir, "Osmanlı'ların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1950, C. I, S. 1–2, ss. 283–306.

_____, "Çimbi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 317–318.

AKTÜRE, Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, C.4, ss. 891–904.

AKYILDIZ, Ali "Para", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 163–166.

AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Devletinde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, ss. 40–54.

_____, "Osmanlı Aile Hukukunda Kadın", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 365–374.

AKYÜZ, Jülide, *XVIII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2003.

ALACA, Hanife, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2017.

ALAN, Ercan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2015.

ALİ, Kevser Kâmil, **ÖĞÜT**, Salim, "Çok Evlilik", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 365–369.

ALKAN, Mustafa, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-Tüsoktar Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma-*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2004.

_____, "Uşak Para Vakıfları (1890–1920)", *Belleten*, Ankara 2006, C. LXX, S. 258, ss. 743–774.

_____, "Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı ve İç Analizi)", *Gazi Akademik Bakış*, Ankara 2009, C. 2, S. 4, ss. 93–111.

ALKAN, Mustafa, **GÖKBUĞA**, Ferdi, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması", *Gazi Akademik Bakış*, Ankara 2015, C. 9, S. 17, ss. 23–39.

ALTINÖZ, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara 2013.

ALTUNAN, Sema, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 913–919.

ALTUNBAY, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 791–801.

ANHEGGER, Robert, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1942, C. VII, ss. 282–320.

ANTONOV, Aleksandır, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", *Türkler Ansiklopedisi*, Çev. Zeynep Zafer, Ankara 2002, C. 10, ss. 927–934.

ARASLI, Altan, *Avrupa'da Türk İzleri*, Ankara 2001, C. II.

ARIKAN, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamid Sancağı*, İzmir 1988.

ARTUK, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920) Kongresi Tebliğleri,* Ed. Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara 1980, ss. 27–33.

_____, "Fındık Altını", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, ss. 27–28.

_____, "Zer-i Mahbûb", *DİA*, İstanbul 2013, C. 44, ss. 281–282.

ATAR, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 66–69.

_____, "Kazâ", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 113–117.

_____, "Muhâlea", *DİA*, İstanbul 2005, C. 30, ss. 399–402.

_____, "Nikâh", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 112–117.

_____, "Sulh", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, ss. 481–485.

AVCI, Casim, "Nâib", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 311–312.

AVCI, Mustafa, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/ view/5000067867, Son erişim: 01.10.2017.

AVCILAR, Suna Başak, "Osmanlı Tabakalaşma Sistemine İlişkin Görüşler Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, ss. 55–68.

AYDIN, Mahir, *Vidin Kalesi Tuna Boyu'ndaki İnci*, İstanbul 2015.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1982, S. III, ss. 1–12.

_____, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

_____, "Osmanlı Hukukunda Kazâ-î Boşanma-Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1986, S. V, ss. 1–12.

_____, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, ss. 434–455.

_____, "Mehir", *DİA*, İstanbul 2003, C. 28, ss. 389–391.

AYDIN, Mehmet Akif, **HAMÎDULLAH**, Muhammed, "Köle", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, ss. 237–246.

AYDIN, Mithat, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681–1018)", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli 2002, S. 11, ss. 116–126.

AYKUT, Nezihi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tecdidleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1987, S. XIII, ss. 257–297.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sikke Tashihleri", *XI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 5–9 Eylül 1990*, C. III, ss. 1253–1258.

_____, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 823–842.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mîmârî Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, İstanbul 1981, IV. Cilt/IV, V ve VI. Kitap.

BAER, Gabriel, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press 1970, Vol. 1, No. 1, pp. 28–50.

BAKIR, İbrahim, "Ailenin Yaşama Mekanı: Ev", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, ss. 462–468.

_____, "Ev ve Oda, Oda Çeşitleri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, ss. 470–473.

BAKTIR, Mustafa, "İslâm Hukukunda Hile-i Şerîyye", *İslami Araştırmalar*, Ankara 1986, S. 2, ss. 71–89.

BALTACI, Cahit, "Şer'îye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, ss. 127–132.

BARDAKOĞLU, Ali, "Eşkıya", *DİA*, İstanbul 1991, C. 11, ss. 463–466.

_____, "Diyet", *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, ss. 473–479.

_____, "Kasâme", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 528-530.

_____, "Katil", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 45–48.

_____, "Vesayet", *DİA*, Ankara 2013, C. 43, ss. 66–70.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat*

Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1940, C. 2, S. 1, ss. 20–59; İstanbul 1941, C. 2, S. 2, ss. 214–247.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S. II, ss. 279–387.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul 1943.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949–1950, C. 11, S. 1–4, ss. 524–569; İstanbul 1951–1952, C. 13, S. 1–4, ss. 56–78; İstanbul 1953–1954, C. 15, S. 1–4, ss. 239–257.

_____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953, C. 10, ss. 1–26.

_____, "Edirne Askeri Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545–1659)", *Belgeler*, Ankara 1966, C. 3, S. 5–6, ss. 1–479.

_____, "Avârız", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, ss. 13–19.

BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*, Ankara 1997.

_____, "Malkoçoğulları", *DİA*, Ankara 2003, C. 27, ss. 537–538.

BAŞTAV, Şerif, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 1, ss. 169–175.

BATMAZ, Eftal, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1998, C. 18, S. 29, ss. 39–50.

BAYINDIR, Abdülaziz, *İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul 1986.

_____, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 69–82.

BAYIR, Önder, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal ve İktisadî Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2001.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Osmanlı İmparatorluğunda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *Belgeler*, Ankara 1993, C. IV, S. 7–8, ss. 49–75.

BAYKARA, Tuncer, "Kaza", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 119–120.

BAYRAK (FERLİBAŞ), Meral, "Sofya'da XVI. Yüzyıla Ait Bir Vakıf Örneği: Sofu Mehmed Paşa Külliyesi ve Camiden Kiliseye Çevrilmiş Bir Mabedin Hikayesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* İstanbul 2008, S. 19, ss. 1–35.

BAYRAM, Sadi, "Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1988, S. XX, ss. 475–782.

_____, "Bulgaristan'da Bulunan Osmanlı Vakıflarından Bir Demet", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. I, ss. 127–134.

BAYRAM, Selahattin, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2012, S. 21, ss. 81–115.

BAYRAMOĞLU ALADA, Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle,* İstanbul 2008.

BECKER, C. H., "Cizye", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, ss. 199–201.

BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara 2000, ss. 61–72.

BEKİ, Şakir "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 2006, S. IX, ss. 1–12.

BEKSAÇ, Engin, "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. I, ss. 37–53.

BERKİ, Ali Himmet, "İslâmda Vakıf Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev'ileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1957, C. VI, S. 1, ss. 19–26.

_____, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Ankara 1966.

BERNARD, Leslie, *The Council of Serdica 343 A.D.*, Sofia 1983.

BEYDİLLİ, Kemal, "İmamlık-Osmanlı Devleti'nde", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 181–186.

_____, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.

BİLECİK, Gülberk, "Balkanlarda Bir Osmanlı Eseri: Otman Baba Türbesi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II Bildiriler (13–15 Mayıs 2010)*, Haz. Ünal Şenel, Manisa 2010, C. I, ss. 150–164.

BİLGİÇ, A. Timur, *Tarih Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 2012.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, İstanbul 1985, C. IV.

_____, *Büyük İslâm İlmihali*, b.y. ve b.t.

BOBÇEV, S. S., "Krum Han'ın Yasa Koyuculuğu", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Çev. M. Türker Acaroğlu, İstanbul 1983, S. 10–11, ss. 147–150.

BOZKURT, Gülnihal, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1981, C. 38, S. 1, ss. 65–103.

_____, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* İzmir 1987, C. 3, S. 1–4, ss. 115–155.

_____, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *OTAM*, Ankara 1990, S. 1, ss. 45–47.

BOZKURT, Nebi, "Medrese", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, ss. 323–327.

_____, "Tercüman", *DİA*, Ankara 2011, C. 40, ss. 489–490.

BOZKURT, S. Gülçin, "19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* İstanbul 2013, C. 62, S. 2, ss. 37–70.

BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, Son erişim: 15.12.2018.

CAMBAZOV, İsmail, "Sofya'da Bugünkü Osmanlı Mimari Eserleri", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. I, ss. 189–220.

CANATAR, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Kavaslar ve Kavas Teşkilatı", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi,* İstanbul 1997, S. 4, ss. 67–88.

_____, "Kavas", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 66–68.

CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb-Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009.

_____, "Some Questions on the Legal Identity of Neighborhoods in the Ottoman Empire", *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, Vol. X, pp. 131–138.

CELEP, Halil, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Tasavvuf Anlayışı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar 2013, S. 12, ss. 99–126.

_____, *Sofyalı Bâlî Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Anlayışı*, Ankara 2014.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler,* İstanbul 1965.

_____, "Türk Tarihinde Kervansaray", *VIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Ekim 1976,* C. II, ss. 931–940.

_____, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985.

_____, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Ankara 2010, C. I.

CEZAR, Yavuz, "Bir Âyanın Muhallefatı-Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail Oğlu Hüseyin", *Belleten*, Ankara 1977, C. XLI, S. 161, ss. 41–78.

_____, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986.

_____, "18 ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi,* İstanbul 1996, S. 9, ss. 89–143.

CİN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988.

CİN, Halil, **AKYILMAZ**, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 2011.

COHEN, Amnon, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*, İstanbul 2003.

ÇADIRCI, Musa, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *DTCFD,* Ankara 1977, C. XXVIII, S. 3–4 (Temmuz-Aralık 1970), ss. 287–296.

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 2013.

ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCFD,* Ankara 1947, C. 5, S. 5, ss. 483–511.

_____, *Ahilik Nedir*, Ankara 1991.

ÇAKAR, Enver, *16. Yüzyılda Halep Sancağı (1516–1566)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ 1998.

_____, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, C. 12, S. 1, s. 261–282.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671–1678 Sofya Örneği", *OTAM*, Ankara 2013, S. 31, ss. 41–60.

_____, "Osmanlı Toplumu'nda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550–1684", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Konya 2014, S. 36, ss. 201–216.

_____, "Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2014, S. 21, ss. 41–66.

_____, *16. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, İstanbul 2015.

_____, "Osmanlı Taşrasında Elitler: XVII Yüzyıl Sofya Örneği", *Archivum Ottomanicum*, Ed. György Hazai, Wiesbaden 2016, ss. 63–81.

_____, "Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2016, S. 56, ss. 1365–1386.

_____, "Osmanlı Dönemi Sofya'da Aile: 1550–1678", *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu-Armağan Kitap-*, Ed. Selami Kılıç, Ahmet Safa Yıldırım, Erzurum 2016, ss. 411–428.

ÇAM, Nusret, "Arasta", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, ss. 335–336.

ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı: 1500–1584*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1994.

ÇETİN, Atillâ, "Yabancı Ülkelerde Bulunan Osmanlı Arşiv Malzemeleri, Yayınları ve Önemi-Bulgaristan'da Bulunan Malzemeler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1980, C. 2, S. 7, ss. 184–199.

_____, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, İstanbul 1981, C. V, S. I, ss. 49–55.

ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2000.

ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları,* İstanbul 1995, S. 97, ss. 93–112.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Külliye", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, ss. 542–544.

ÇOLAK, Mücahit, "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2016, C. IX, S. 2, ss. 85–104.

ÇÖPOĞLU, Binnaz, *Bolu Şer'iye Sicili–1687–1688 Tarihli 836 No'lu Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Bolu 2009.

DAĞCI, Şamil, "Hükûmet-i Adl", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, ss. 463–464.

_____, "Kısas", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 488–495.

DARKOT, Besim, "Edirne-Coğrafi Giriş", *Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı,* Ankara 1993.

DECEI, Aurel, "Dobruca", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, ss. 628–643.

DELİLBAŞI, Melek "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Belleten,* Ankara 1987, C. LI, S. 199, ss. 75–106.

DEMİR, Ahmet "Fütüvvet Teşkilatının Kökeni, Teşekkülü ve Türkiye Selçuklularındaki Durumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 7, ss. 264–271.

DEMİR, Mustafa, *16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Suç ve Suçlular: İstanbul Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2016.

DEMİR, Selçuk, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2014.

DEMİREL, Ömer, "1700–1730 Tarihlerinde Ankara'da Aile'nin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, Ankara 1990, C. LIV, S. 211, ss. 945–961.

_____, "Sivas Çeşmeleri", *OTAM*, Ankara 1992, S. 3, ss. 169–178.

DEMİREL, Ömer, **GÜRBÜZ**, Adnan, **TUŞ**, Muhiddin, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Ankara 1992, C. I, ss. 97–161.

DEMİREL, Ömer, **TUŞ**, Muhiddin, **GÜRBÜZ**, Adnan, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Ankara 1992, C. II, ss. 703–755.

DEMİRTAŞ, Zülfü, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2007, C. 17, S. 1, ss. 173–183.

DENKTAŞ, Mustafa, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 7, ss. 872–877.

DENY, J., "Sancak", *İA*, İstanbul 1993, C. 10, ss. 186–189.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2011.

DEWİDAR, Khaled Mohamed, "The Pantheon", s. 1–13, https://www.researchgate.net/publication/310597898, Son erişim: 06.03.2018.

DİRİMTEKİN, Feridun, "Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Yerleşişleri", *VII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 25–29 Eylül 1970*, C. II, ss. 577–580.

DOĞAN, Ayşe, *Bulgaristan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması (XIV-XV. Yüzyıl)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1998.

DOĞANTEKİN, Ersin, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kars 2016.

DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992.

_____, "Rumeli'de Celep-Keşanlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 04–08 Ekim 1999,* III. Cilt-III. Kısım, ss. 1675–1690.

_____, *XIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Rumeli'de Sağ Kolun Siyasi, Sosyal, Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir 2000.

DÖNDÜREN, Hamdi, "İslâm'da Para Vakfı", *Altınoluk*, Aralık 1990, S. 58, s. 31; Ocak 1991, S. 59, s. 31; Mart 1991, S. 61, s. 29.

_____, "Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2008, C. 17, S. 1, ss. 1–24.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, "Bir Sorun Çözme Yöntemi olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *OTAM*, Ankara 2006, S. 20, ss. 105–115.

DUMLU, Emrullah, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal–Çivizâde, Birgivî)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi,* Erzurum 2015/2, S. 44, ss. 303–337.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1972.*

EBEL, Kathryn A., "Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 6, ss. 487–515.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Eski Hukukumuzda Hîle-i Şer'iyyeye Dair", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Erzincan 2006, C. 10, S. 1–2, ss. 3–16.

_____, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Belleten*, Ankara 2011, C. LXV, S. 244, ss. 959–1005.

ELDEM, S. Hakkı, *Türk Evi*, İstanbul 1991.

EMECEN, Feridun, "Ağnam Resmi", *DİA*, İstanbul 1988, C. 1, ss. 478–479.

_____, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989.

_____, "Banaluka", *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, ss. 49–51.

_____, "Canbirdi Gazâlî", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, ss. 141–143.

_____, "Gelibolu", *DİA*, İstanbul 1996, C. XIV, ss. 1–6.

_____, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, ss. 91–102.

_____, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul 2005, C. 3, S. 5, ss. 107–139.

ENGİN, Nihat, "Kölelik-Osmanlılar'da", *DİA*, Ankara 2002, C. 26, ss. 246–248.

ERBAY, Celal, "Nafaka", *DİA*, İstanbul 1996, C. 32, ss. 282–285.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989.

_____, *Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler*, Ankara 2001, ss. 95–124.

ERDOĞDU, İbrahim, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, Ankara 2000, S. 11, ss. 123–145.

ERDOĞRU, M. Akif, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2002, C. XVII, S. 2, ss. 1–15.

EREL, Ahmet, *Kâtib Çelebi-Cihannümâ-Rumeli Kısmı (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No 640, Vrk. 35a-107a)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Lisans Tezi), İstanbul 1971.

EREN, Halit, **BAYIR**, Önder, **OĞUZ**, Mustafa, **METE**, Zekai, *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan*, İstanbul 2012, C. I-III.

EREN, İsmail, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Eseri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1968, S. 8, ss. 66–70.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1984, S. IV, ss. 69–78.

_____, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

_____, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Şehir, Toplum, Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, ss. 257–290.

_____, "Osmanlı Şehrinde Esnâf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *Şehir, Toplum, Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul 2013, ss. 85–93.

_____, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2014.

ERGENE, Boğaç A., *Local Court, Provencial Society and Justice in the Otoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Leiden-Boston 2003.

ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı*, İstanbul 1936.

_____, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.

_____, "Bedestan", *İA*, Eskişehir 1979, C. 2, ss. 440–442.

_____, "Çarşı", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, ss. 360–362.

ERKAL, Mehmet, "Beytülmâl", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, ss. 92–94.

_____, "Cizye", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 42–45.

ERSOY, Bozkurt, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri", *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht-The Netherlands, August 23–28, 1999*, Eds. M. Kiel, N Landman, H. Theunissen, *Electronic Journal of Oriental Studies, IV (2001)*, No. 16, ss. 1–3.

ERSOY, Osman, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *DTCFD,* Ankara 1963, C. XXI, S. 3–4, ss. 33–65.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara 2001.

ERTUĞRUL, Alidost, "Hamam Yapıları ve Literatürü", *TALİD*, İstanbul 2009, C. 7, S. 13, ss. 241–266.

ERTÜRK, Volkan, *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı (Tahrir Defterlerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2007.

EYİCE, Semavi, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1963 C. 23, S. 1–2, ss. 3–80.

_____, "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi", *Belleten*, Ankara 1967, C. XXXI, S. 124, ss. 551–600.

_____, "Anadolu'da ve Rumeli'de Türk Mescid ve Câmileri", *İA*, İstanbul 1979, C. 8, ss. 101–118.

_____, "Bedesten", *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, ss. 302–311.

_____, "Bosnalı Mehmed Paşa Camii", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 305–306.

_____, "Cami-Mimari Tarihi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 56–90.

_____, "Çeşme", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 277–287.

_____, "Hamam", *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, ss. 402–430.

_____, "Kale", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 234–242.

FAROQHİ, Suraiya, "Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Kentleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler", *Kent Tarihçiliği/Kent Tarihleri Atölyesi 5–6 Mart 1994*, İstanbul 1994, ss. 52–68.

_____, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekânında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550–1650*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 2000.

_____, "Krizler ve Değişim 1590–1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul 2004, C. II, ss. 543–757.

_____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2005.

_____, *Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, İstanbul 2008.

FEYZİOĞLU, Feyzi Necmeddin, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul 1977, C. II.

FLEET, Kate, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul 2009.

FORBES, Nevill, "Bulgaria And Serbia", *The Balkans A History Of Bulgaria-Serbia-Greece-Rumania-Turkey*, Oxford 1915.

GEDİKLİ, Fethi, "Kazâ-Osmanlı Devleti'nde", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 117–119.

GENÇ, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, ss.113–130.

_____, "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün İlkeleri", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, ss. 39–48.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, ss. 49–63.

_____, "İltizam", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22 ss. 154–158.

_____, "Osmanlı Maliyesinde Mukâtaa Kavramı", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri*, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul 2006, C. I, ss. 57–64.

_____, "Mukâtaa", *DİA*, İstanbul 2006, C. 31, ss. 129–132.

_____, "Osmanlılar-İktisadi ve Ticarî Yapı", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 532–538.

_____, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2013, ss. 95–142.

GENÇ, Nevin, "XVI. Yüzyılın Sonlarına Doğru Sofya Kazası'nın Genel Değerlendirmesi", *X. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 22–26 Eylül 1986*, C. IV, ss. 1803–1813.

_____, *XVI. Yüzyıl Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası*, Eskişehir 1988.

GENÇ, Yusuf İhsan, **KÜÇÜK**, Mustafa, **GÜNDOĞDU**, Raşit, **SATAR**, Sinan, **KARACA**, İbrahim, **YILDIRIM**, Hacı Osman, **YILMAZ**, Nazım, (Haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2010.

GERBER, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600–1700*, Jerusalem 1988.

GİBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulusi (Özdem), Ankara 1998.

GÖĞEBAKAN, Göknur, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516–1560)*, Malatya 2002.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952.

_____, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilâtına Işık Tutan Bursa Şer'iyye Sicillerinden Örnekler", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, ss. 91–112.

_____, "Çingeneler", *İA*, İstanbul 1993, C. 3, ss. 420–426.

_____, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları" *Belleten*, Ankara 1956, C. XX, S. 78, ss. 247–294.

GÖKÇE, Turan, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından 'Mufassal-İcmâl' Avârız Defterleri ve 1701–1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2005, C. XX, S. 1, ss. 71–134.

GÖKPINAR, Bekir, "Niş Kalesi'nin Yeniden İnşaatı ve Avusturya Seferlerindeki Rolü (1716–1717)", *History Studies-International Journal of History*, Ankara 2019, Vol. 11, Issue 1, pp. 107–128.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949–1950, C. 11, S. 1–4, ss. 3–354.

GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.

_____, "Hâne", *DİA*, İstanbul 1997, C. 15, ss. 552–553.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 6, ss. 77–88.

GÖZENÇ, Selami, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul 1998.

GRADEVA, Rossitsa, *Kadiiskata institutsia na Balkanite XV-XVIII vek (Balkanlar'da Kadılık Kurumu 15-18. Yüzyıl)*, Balkan Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), Sofya 1989.

_____, "Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court. Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, Vol. IV, Issue I, (1997), pp. 37–69.

_____, "Orta Balkanlar'da Osmanlı İdari Sistemi ve Taşra İdaresi (XV. Yüzyıl)", *Türkler Ansiklopedisi*, Çev. M. Faruk Çakır, Ankara 2002, ss. 916–925.

_____, *Rumeli Under The Ottomans, 15th-18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004.

_____, "On Kadis of Sofia 16th-17th Centuries", *Rumeli Under The Ottomans, 15th-18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, pp. 67–106.

_____, "Administrative System and Provincial Government in The Central Balkan Territories of The Ottoman Empire, 15th Century", *Rumeli Under The Ottomans, 15th-18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, pp. 23–51.

_____, "Ottoman Policy Towards Christian Church Buildings", *Rumeli Under The Ottomans, 15th-18th Centuries: İnstitutions and Communities,* İstanbul 2004, pp. 339–368.

_____, "Jews and the Ottoman Authority in the Balkans: The Cases of Sofia, Vidin and Rusçuk, 15th-17th Centuries", *Rumeli Under The Ottomans, 15th-18th Centuries: İnstitutions and Communities*, İstanbul 2004, pp. 225-285.

_____, "The Ottoman Balkans: A Zone of Fractures or A Zone of Contacts?", *Zones of Fracture in Modern Europe: the Baltic Countries, the Balkans, and Northern Italy*, Ed. Almut Bues, Wiesbaden 2005, pp. 61-75.

_____, *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century,* İstanbul 2008.

_____, On the Judicial Functions of Kadı Courts: Glimpses from Sofia in the Seventeenth Century", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century,* İstanbul 2008, pp. 101–149.

_____, "On Judicial Hierarchy in the Ottoman Empire: the Case of Sofia from the Seventeenth to the Beginning of the Eighteenth Century", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century,* İstanbul 2008, pp. 151–177.

_____, "On Zimmis and Church Buildings: Four Cases From Rumeli", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century,* İstanbul 2008, pp. 179–213.

_____, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul 2008, pp. 215–267.

_____, "On 'Frenk' Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: the Case of Sofia, Mid-17th-mid-18th Centuries", *War and Peace in Rumeli 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul 2008, pp. 269-297.

_____, "The Church in the Life of Sofia Citizens, 15th to 18th Century (Preliminary Notes)", *Religion and Boundaries: Studies from the Balkans, Eastern Europe and Turkey*, Ed. Galia Valtchinova, İstanbul 2010, pp. 47–79.

_____, *Frontiers of Ottoman Space, Frontiers in Ottoman Society*, İstanbul 2014.

_____, "Late Antique Church Buildings in Ottoman Sofia, Fifteenth to Beginning of Nineteenth Centuries", *Christian Art Under Muslim Rule-Proceedings of a Workshop Held in Istanbul on May 11/12–2012* Ed. Maximilian Hartmuth, Leiden 2016, pp. 167–193.

_____, "Sofia's Rotunda and Its Neighbourhood in Ottoman Times", *Osmanische Welten: Quellen und Fallstudien-Festschrift für Michael Ursinus*, Herausgeber (Editör) Johannes Zimmermann, Christoph Herzog, Raoul Motika, University of Bamberg Press 2016, pp. 177–207.

_____, "Balkanlar'da Bir Kadı Mahkemesi–17.Yüzyılda ve 18. Yüzyılın Başında Sofya", *Osmanlı Dünyası*, Ed. Christine Woodhead, İstanbul 2018, s. 87–105.

GRANT, Michael, *The Emperor Constantine*, First published in ebook in 2011 by Weidenfeld&Nicolson.

GUTKIND, Erwin A., "Bulgaria-Settlement During the Roman and Later Periods", *International History of City Development, Urban Development in Eastern Europe: Bulgaria, Romania and The U.S.S.R.*, Ed. Gabriele Gutkind, New York 1972, Vol. VIII, pp. 3–13.

_____, "Additional Notes on the Historical Development of Seuthopolis, Sofia and Varna", *International History of City Development, Urban Development in Eastern Europe: Bulgaria, Romania and The U.S.S.R.*, Ed. Gabriele Gutkind, New York 1972, Vol. VIII, pp. 76–85.

GÜL, Abdulkadir, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709–1806)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2008.

GÜLER, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 14, ss. 28–40.

GÜLSOY, Ufuk, *1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, İstanbul 1993.

GÜMÜŞ, Ercan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2014.

GÜNAY, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 475–479.

GÜNAY, Vehbi, *15–16. Yüzyıllarda Bergama Kazâsı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 1999.

_____, "Balkan Şehir Tarihleri Kaynağı Olarak Şer'iye Sicillerinin Envanter ve Kataloglarının Tespiti Hakkında", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2003, C. XVIII, S. 2, ss. 71–82.

_____, "Yerel Kayıtların Işığında XVIII. Yüzyıl Sonlarında İzmir", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2010, C. XXV, S. 1, ss. 253–268.

GÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523–1639)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ 1998.

_____, *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550–1584)*, Antakya 2009.

GÜRAN, Tevfik, "İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü (1793–1839)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1986, C. 44, S. 1–4, ss. 245–275.

GÜRAY GÜLYÜZ, Bahriye, *Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi (Cami, Türbe, Tekke ve Zaviyeler)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2016.

GÜRHAN, Veysel, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2012.

GÜRKAN, Feyyaz, "Şer'iye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma", *IX. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 21–25 Eylül 1981*, C. II, ss. 765–779.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğuna Doğru: Adana Şer'iyye Sicilleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1976, S. 30, ss. 99–108.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1981, S. II. ss. 123–132.

_____, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleten*, Ankara 1989, C. LIII, S. 207–208, ss. 637–678.

_____, "Cürm ü Cinâyet Resmi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 138–139.

_____, "Menzil", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, s. 159–161.

_____, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İstanbul 2014.

HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2007.

HANİLÇE, Murat, *XV ve XVI. Yüzyılda Zile Kazası: 1455–1574*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Tokat 2014.

HATİPLER ÇİBİK, Tuba, **UMAROĞULLARI**, Filiz, "Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşi Tekkeleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 2017, C. 6, S. 1, ss. 458–481.

HEYD, Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Selâhaddin Eroğlu, Ankara 1984, C. 26, S. 1, ss. 633–652.

HEYWOOOD, Colin J., "Some Turkish Archival Sources For The History Of The Menzilhane Network in Rumeli During The Eighteenth Century (Notes And Documents On The Ottoman Ulak, I)", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 1976-1977, Vol. 4–5, pp. 39–55.

_____, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhaneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, Ed. Eliazabeth A. Zachariadou, Çev. Ela Güntekin, Özden Arıkan, Tülin Altınova, İstanbul 1999, ss. 138–160.

HIZLI, Mefail, "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", *Tesam Akademi Dergisi*, Bursa 2014, C. 1, S. 1, ss. 41–51.

HUPCHİCK, Dennis P., *The Bulgarians in the Seventeenth Century-Slavic Orthodox Society and Culture under Ottoman Rule,* North Carolina 1993.

IŞIK, Ahmet, "Avcı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, ss. 113–115.

IŞIK, Ayhan, "Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni", *Din ve Hayat*, İstanbul 2014, S. 23, ss. 60–65.

IŞIKSAL, Cavide, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mart 1969, S. 18, ss. 39–47.

IVANOVA, Svetlana, "Sofya", *The Encyclopaedia of Islam-EI²*, Brill 1977, Vol. IX, pp. 702–706.

_____, *Mahalata v balgarskia grad prez XV-XVIII vek (Bulgar Kentlerinde Mahalle 15–18. Yüzyıl)*, Tarih Enstitüsü Bulgar Bilim Akademisi (Doktora Tezi), Sofya 1991.

_____, "Sofya", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan Tarihin İçinden*, Çev. Mehmet Akif Erdoğru, İstanbul 2006, ss. 353–365.

_____, "The Sicills of The Ottoman Kadis-Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek, Ankara 2001, ss. 51–76.

_____, "Hıristiyan Rumeli Kadınları, Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar)", *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet-Kültür-Tarih,* Der. Amıla Buturovıc, İrvin Cemil Schıck, İstanbul 2009, ss. 163–209.

İBRAHİMGİL, M. Zeki, **KELEŞ**, Hamza, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*, İstanbul 2016, C. I-II.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, C. II, ss. 223–361.

İLGÜREL, Mücteba, "Şer'iyye Sicilleri'nin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1975, S. 28–29, ss. 123–166.

_____, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Ekim 1976*, C. II, ss. 1275–1281.

_____, "Yeniçeriler", *İA*, İstanbul 1986, C. 13, ss. 385–395.

_____, "Eşkıyalık-Osmanlılar'da Eşkıyalık Hareketleri", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, s. 466–469.

_____, "Subaşılık", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, ss. 447–448.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *DTCFD,* Ankara 1942, C. 1, S. 2, ss. 89–96.

_____, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943.

_____, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1953, C. 15, S. 1–4, ss. 51–75.

_____, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, Ankara 1959, C. XXIII, S. 92, ss. 575–610.

_____, "Rumeli", *İA*, İstanbul 1964, C. 9, ss. 766–773.

_____, "The Hub of The City: Bedestan of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, 1980, Vol. 1, ss. 1–17.

_____, "Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in The Ottoman Empire, The Functioning of A Plural Society*, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, New York 1982, C. I, ss. 437–449.

_____, "Mahkeme-Osmanlılarda", *İA*, İstanbul 1993, C. 7, ss. 149–151.

_____, "Cizye-Osmanlılarda", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 45–48.

_____, "Eyalet", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 548–550.

_____, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten,* Ankara 1996, C. LX, S. 227, ss. 165–191.

_____, "Örf", *İA*, İstanbul 1964, C. 9, s. 480.

_____, "İstanbul", *The Encyclopaedia of Islam-EI²*, Leiden Brill 1997, Vol. IV, pp. 224–248.

_____, "Osmanlı Tarihi Kronolojisi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 1, ss. 118–132.

_____, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 1, ss. 37–117.

_____, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar,* Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, Çev. Oktay Özel, Ankara 2000, ss. 443–472.

_____, "İspence", *DİA*, İstanbul 2001, C. 23, s. 177.

_____, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, Prizren 2005, S. 3, ss. 20–44.

_____, "Polunya (Apollunia)-Tanrı-Yıkdıgı Osmanlı Rumeli Fetihleri Kronolojisinde Düzeltmeler (1354–1371)", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan,* Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, ss. 27–57.

_____, "Rumeli", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, ss. 232–235.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2008.

İNALCIK, Halil, **ARI**, Bülent, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 6, ss. 27–56.

İNBAŞI, Mehmet, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. IX, ss. 154–164.

İNCE, Yunus, "Karhâneden Baruthâneye Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi (18–19. Yüzyıllarda), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2011, C. 13, S. 1, ss. 11–30.

İNCİCİYAN, P. L., **ANDREASYAN**, H. D., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1974, S. 2–3, ss. 11–88.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", *Belleten,* Ankara 1989, C. LIII, S. 207–208, ss. 679–708.

_____, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'îyye Sicilleri", *Tarih ve Sosyoloji Seminerleri (28–29 Mayıs 1990) Bildiriler,* İstanbul 1991, ss. 157–162.

_____, "Avârız Vakfı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 109.

_____, "Beylerbeyi", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, ss. 69–74.

_____, "Cihet", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, ss. 546–548.

_____, "Ehl-i Örf", *DİA*, İstanbul 1994, C. 10, ss. 519–520.

_____, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı-Eyalet (Taşra) Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, C. I, ss. 221–245.

_____, "Elçi", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 3–15.

_____, "Medrese-Osmanlı Dönemi", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, ss. 327–333.

_____, "Nâib-Osmanlılarda", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 312–313.

İREÇEK, Konstantin Yosif, *Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu*, Çev. Ali Kemal Balkanlı, Ankara 1990.

İŞBİLİR, Ömer, "Nüzül", *DİA*, İstanbul 2007, C. 33, ss. 311–312.

İŞİRKOV, A., *Grad Sofija: Prez XVII vek (XVII. Yüzyılda Sofya Şehri)*, Sofya 1912.

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul 2015, C. I.

JENNİNGS, Ronald C., "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri" *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18, No. 1, 1975, pp. 53–114.

_____, "Kadi, Court, and Legal Procedure in 17th C. Ottoman Kayseri: The Kadi and the Legal System", *Studia Islamica* 48 (1978), pp. 133–172.

KAÇAR, Turhan, "The Parting of the Ways: The East and the West at the Council of Serdica AD. 343.", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2002, C. 19, S. 1, ss. 139–151.

KAÇMAZ, Muhammet, "Balkan Coğrafyası", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya 2004, C. I, ss. 11-37.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk-Bulgarlar'ın Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1983, S. 10–11, ss. 91–122.

_____, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1988.

KAHVECİ, Nuri, *İslam Hukuku Açısından Nişanlılık*, İstanbul 2007.

KAL'A, Ahmet, "Esnaf", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 423–430.

KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, ss. 133–143.

_____, "Kile", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 568–571.

_____, "Narh", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 387–389.

KANITZ, F. *Donau-Bulgarien und der Balkan, Historisch-Geographisch-Ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860–1879,* Leipzig 1882, Band (Cilt) II.

KARA, Mustafa, "Sofyalı Bâlî Efendi", *DİA*, İstanbul 1992, C. 5, ss. 20–21.

_____, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* İstanbul 2008, C. 6, S. 12, ss. 107–138.

_____, "Tekke", *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, ss. 368–370.

KARABOĞA, Durmuş Volkan, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbekir Eyaletinde İktisadi Hayat (1518–1568)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Isparta 2017.

KARACA, Filiz, "Pişkeş", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 294–296.

KARAGÖZ, Mehmet, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700–1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 1993.

_____, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *OTAM,* Ankara 1994, S. 5, s. 193–207.

KARAHASANOĞLU, Selim, *Kadı ve Günlüğü Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi ve Günlüğü (1711–1735) Üstüne Bir İnceleme,* İstanbul 2013.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1995.

KARAMAN, Hayreddin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, İstanbul 1990, C. 2.

_____, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, ss. 385–395.

KARAMAN, Hayreddin, **ÇAĞRICI**, Mustafa, **DÖNMEZ**, İbrahim Kâfi, **GÜMÜŞ**, Sadettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2007, C. I-V.

KARATAŞ, Ali İhsan, *"Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Köleliğe Bir Bakış", İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi,* 2007, S. 9, ss. 135–162.

KARPAT, Kemal H., "Balkanlar", *DİA*, İstanbul 1992, C. V, ss. 25–32.

_____, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, İstanbul 2003.

KARPUZ, Haşim, "Geleneksel Ev", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, ss. 473–475.

_____, "Türk Odası", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, ss. 475–479.

_____, "Türk Evinde Mekanlar: Sofa", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, ss. 476–478.

_____, "Harem–Haremlik", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, ss. 480–481.

_____, "Ambar", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 481.

_____, "Ahır–Samanlık", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 481.

_____, "Selâmlık", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 481.

_____, "Kiler", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara 1991, C. II, s. 482.

_____, *Türk İslâm Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara 1993.

_____, "Türk Evi", *Türk Yurdu*, Ankara 2011, C. 31, S. 290. ss. 55–63.

KARTA, Nurullah, *XVI. Yüzyılda Filibe Kazası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2005.

KAVAK, Nuri, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'nde Yer Alan Avarız ve Para Vakıfları Üzerine", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir 2009, C. 10, S. 1, ss. 273–287.

KAYA, Önder, "Bir Toplu Konut Örneği Olarak Yahudhaneler: Kortejolar", http://www.salom.com.tr. Son erişim: 29.09.2018.

KAYAPINAR, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti (679–1018)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. II, ss. 630–640.

_____, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187–1370)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. II, ss. 810–819.

_____, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. I, ss. 105–128.

_____, "İkinci Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. II, ss. 232–251.

_____, " Voynuk", *DİA*, İstanbul 2013, C. 43, ss. 126–127.

_____, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Bölgesinde Aydınoğullarının İzleri" *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınoğulları Tarihi*, Ed. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, Cüneyt Kanat, Ankara 2013, ss. 419–429.

_____, "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I,* Ed. Hasan Celâl Güzel, Ankara 2015, S. 66, ss. 619–635.

KAZANCIOĞLU, Habibe, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Bir Gayr-i Müslim Vakfiyesi Örneği: Edirneli Keresteci Agop'un Vakfiyesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Edirne 2016, C. 18, S. 1, ss. 283–297.

KAZICI, Ziya, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, Mart 1982, C. V, S. 3, ss. 29–35.

_____, "Hisbe-Osmanlı Devleti", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, ss. 143–145.

_____, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2014.

_____, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2014.

_____, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul 2014.

_____, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2014.

KENANOĞLU, M. Macit, "Osmanlı Devleti'nin Gayr-i Müslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak 'Ruhanî İltizam' Sistemi", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 2003/1, S. 14, ss. 67–84.

KERMELİ, Eugenia "Ebû's-Su'ûd'a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği", *Vakıflar Dergisi*, Çev. Özgen Özcan, Ankara 2010, S. 34, ss. 165–175.

KESER, Bilge, "Osmanlı Devletinde Martolos Teşkilatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1999, S. 12, s. 267–275.

KESKİOĞLU, Osman, "Bulgaristandaki Bazı Türk Vakıfları ve Âbideleri", *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1968, S. VII, ss. 129–137.

_____, "Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1969, S. VIII, ss. 309–322.

_____, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara 1969.

_____, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâlî Efendi'nin Vakıf Paralar Hakkında Bir Mektubu", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1971, S. IX, ss. 81–94.

_____, *Bulgaristan'da Türkler Tarih ve Kültür*, Ankara 1985.

KESKİOĞLU, Osman, **ÖZAYDIN**, A. Taha, "Bulgaristan'da Türk–İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1983, S. XVII, ss. 109–140.

KIEL Machiel, "Bulgaristan'da Eski Osmanlı Mimarisinin Bir Yapıtı Kalugerevo-Nova Zagora'daki Kıdemli Baba Sultan Bektaşi Tekkesi", *Belleten*, Ankara 1971, C. XXXV, S. 137, ss. 45–60.

_____, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Van Gorcum, Assen/Maastricht 1985.

_____, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, Çev. İlknur Kolay, Ankara 2000.

_____, "Samakov", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, ss. 62–64.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

_____, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, Ankara 2013, S. 31, ss. 87–128.

_____, "İlk İdari Uygulamalar Bağlamında II. Murad Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı ve Teşkilatı", *Sultan İkinci Murad ve Dönemi*, Ed. İsmail Yaşayanlar, Bursa 2015, ss. 231–254.

_____, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ankara 2015, S. 66, ss. 1185–1195.

_____, "II. Mehmed Devrinde Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimat ve Teşkilatı", *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi*, Ed. Ayşenur Bilge Zafer, Bursa 2016, ss. 146–184.

_____, "Rumeli Eyaleti'ne Bağlı Sancakların 18. Yüzyılda İdari Statüleri", *Balkan Tarihi*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara 2016, C. I, ss. 111–124.

KILIÇ, Rüya, *Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.

KIVRIM, İsmail, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2009, C. 8, S. 1, ss. 231–255.

_____, "17 Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2011, C. 10, S. 1, ss. 371–400.

_____, "Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859–1913)", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2016, S. 46, ss. 97–116.

KOÇ, Yunus, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografisi (XV.–XVIII. Yüzyıllar)", *TALİD*, İstanbul 2005, C. 3, S. 6, ss. 161–210.

KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,* Ankara 1967.

KONAN, Belkıs, "Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2015, C. 64, S. 1, ss. 171–193.

KORKMAZ BUHARİ, Mustafa, *İslam Miras Hukuku Ferâiz*, Gaziantep 2016.

KOYUNCU KAYA, Miyase, "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler", *History Studies-International Journal of History/ Special Issue on Lausanne*, Ankara 2013, Vol. 5, Issue 4, pp. 189–205.

KOYUNCU, Aşkın, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878–1913),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2005.

_____, "Sofya'da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi (1878–1908)", *XVI. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 20–24 Eylül 2010, IV. Cilt-I. Kısım*, ss. 113–144.

_____, "Sofya'daki Sofu Mehmed Paşa Camisi (Kara Cami)'nin Kiliseye Dönüştürülmesi", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II, Bildiriler, 13–15 Mayıs 2010,* Manisa 2010, C. II, ss. 129–146.

_____, "Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864–1877)", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara 2014, Vol. 9, Issue 4, ss. 675–737.

KÖÇ, Ahmet, "XVIII. Yüzyılda Ortakol Yol Sistemi Üzerindeki Halkalıpınar Menziline Palanka İnşası ve Yaşanan Sorunlar", *Balkan Tarihi,* Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara 2016, C. I, ss. 167–195.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1942, S. II, ss. 1–35.

_____, "Ribat", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S. II, ss. 267–268.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1986.

KÖSE, Saffet, "Hiyel", *DİA*, İstanbul 1998, C. 18, ss. 170–178.

KRAMERS, Johannes Hendrik, "Mahalle", *İA*, İstanbul 1993, C. 7, s. 144.

_____, "Subaşı", *İA*, İstanbul 1979, C. 11, ss. 78–79.

KRENKOW, F., "Kâtib", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, ss. 431–432.

KUBAN, Doğan, *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul 1976.

_____, "Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler,* İstanbul 1982, ss. 195–209.

KUL, Eyüp, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Erzurum 2013.

KUL, Muhittin, *Tırhala Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı (XV-XVI. Yüzyıl)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 2018.

KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerâsı ve İl İdaresi*, İstanbul 1987.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972.

_____, "Bulgar", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, ss. 781–796.

_____, "Bulgaristan-Tuna Bulgarları", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, ss. 796–799.

KURT, Abdurrahman, "Osmanlı Toplumunda Poligami", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 5, ss. 397–406.

_____, "Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1999, C. 8, S. 8, s. 183–214.

KURT, İsmail, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996.

_____, "Vakıf Müesseseleri XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, ss. 501–535.

_____, "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri", *Prof. Dr. Sacit Adalı'ya 65. Yaş Armağanı*, Ed. Osman Nuri Özalp, İstanbul 2010, ss. 179–214.

KURTOĞLU, Nasuhi, "Amerika Birleşik Devletlerinde Jüri Yargılaması", *Ankara Barosu Dergisi*, Ankara 1978, S. 3, ss. 446–458.

KURU, Levent, *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2016.

KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avârız Kavramı ve Avârızın İdaredeki Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2007.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "İmam", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 178–181.

_____, "Kâtib", *DİA*, Ankara 2002, C. 25, ss. 49–52.

_____, "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 2009, S. XXXIII, ss. 8–129.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Lâle Devri'nde Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1989.

KÜPELİ, Özer, "Klasik Tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avârız Defteri", *Belgeler Dergisi*, Ankara 2011, C. XXXII, S. 36, ss. 113–199.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

_____, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri (30 Nisan–2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul 1988, ss. 95–112.

_____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir 2000.

_____, "Narh-Osmanlılarda" *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 390–391.

_____, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara 2011.

MACDONALD, Duncan Black, "Kazâ", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, s. 493–494.

MANDAVİLLE, John E. "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması" *Türkiye Günlüğü*, Çev. Fethi Gedikli, Ankara 1998, S. 51, ss. 129–144.

MARDİN, Ebü'l-ulâ, "Fetva", *İA*, İstanbul 1993, C. 4, ss. 582–584.

_____, "Kadı", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, ss. 42–46.

MC GOWAN, Bruce, "Osmanlı Avârız-Nüzül Teşekkülü 1600–1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Ekim 1976*, C. II, ss. 1327–1331.

MEHMED, Halmi, "Bulgaristan'da Halveti Tekkeleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2016, S. 6, ss. 66–82.

MEHMET ŞEREF, *Bulgarlar ve Bulgar Devleti*, Ankara 1934.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin; *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara 1995.

MERT, Özcan, "Âyan", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, ss. 195–198.

MİJATEV, Peter "Les Monuments Osmanlis en Bulgarie", *Rocnik Orientalistyczny*, XXIII/I (1959), ss. 7–28.

MİROĞLU, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.

_____, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520–1566)*, Ankara 1990.

MOĞOL, Hasan, *Şer'iyye Sicilleri Sözlüğü*, Ankara 1997.

MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 920–926.

NAGATA, Yuzo, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo 1976.

NEDKOFF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, Çev. Şinasi Altundağ, Ankara 1944, C. VIII, S. 32, ss. 599–652.

NEMETH, Gyula, *Atilla ve Hunları*, Çev. Şerif Baştav, Ankara 1982.

NEUMANN, Christoph K., "Selânik'te Onsekizinci Yüzyılın Sonunda Masarif-i Vilâyet Defterleri-Merkezî Hükümet, Taşra İdaresi ve Şehir Yönetimi Üçgeninde Malî İşlemler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1998, S. XVI, ss. 69–97.

OCAK, A. Yaşar, "Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1978, S. XII, ss. 247–269.

_____, "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, ss. 169–190.

_____, "Fütüvvet", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, ss. 261–263.

_____, "Hıdrellez", *DİA*, İstanbul 1998, C. 17, ss. 313–315.

_____, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler: Tartışma/Panel Bildirileri*, Ankara 2000, ss. 67–80.

OCAK, A. Yaşar, **FAROQHİ**, Suraiya, "Zâviye", *İA*, İstanbul 1986, C. 13, ss. 468–476.

OĞUZOĞLU, Yusuf, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (Doktora Tezi), Ankara 1980.

_____, "XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine Dair Bazı Bilgiler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Konya 1981, S. 1, ss. 93–99.

ONGAN, Halit, *Ankara Sicilleri I-II*, Ankara 1974.

ORHONLU, Cengiz, "Tercüman", *İA*, İstanbul 1979, C. 12/1, ss. 175–181.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1975, C. 30, ss. 117–128.

_____, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdare Dergisi*, Ankara 1976, C. 9, S. 1, ss. 95–107.

_____, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme (Binanın Yeri, Yargılama Usulü, Mahkeme Görevlileri ve Bürokratik Faaliyet, Mahkeme Gelirleri ve Arşiv)", *Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan*, Ankara 1977, ss. 245–264.

_____, "18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* Ankara 1979–1980, Özel Sayı, ss. 155–159.

_____, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, S. I, ss. 33–40.

_____, "Kadı-Osmanlı Devleti'nde", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 69–73.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 216–220.

_____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2009.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2011.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1971, C. I.

ÖĞÜT, Salim, "İmam-Fıkıh", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 188–190.

ÖKSÜZ, Melek, *1746–1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2004.

ÖNGE, Yılmaz, "Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1981, S. 1, ss. 115–121.

_____, "Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, C. I, ss. 403–412.

ÖNKAL, Ahmet, **BOZKURT**, Nebi, "Cami-Dinî ve Sosyokültürel Tarihi", *DİA*, İstanbul 1993, C. 7, ss. 46–56.

ÖNTUĞ, M. Murat "Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI-XVII. Yüzyıl)", *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Konya 2013, ss. 423–434.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1991, S. XXII, s. 429–439.

_____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

_____, "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Samsun 2009, ss. 35–42.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, **ÜNAL**, İsmail Hakkı, **ÜNAL**, Yavuz, **ERUL**, Bünyamin, **MARTI**, Huriye, **DEMİR**, Mahmut (Editörler), *Hadislerle İslâm*, Ankara 2013, C. I–VII.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Altı Bölük", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, s. 531.

_____, "Asesbaşı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, s. 464.

_____, "Atmacacıbaşı", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, s. 82.

_____, "Çakırcıbaşı", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 189–190.

_____, "Doğancı", *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, ss. 487–489.

_____, "Et Meydanı", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 497–498.

_____, "Martolos", *DİA*, Ankara 2003, C. 28, ss. 64–66.

_____, "Münşeâtü's-Selâtîn", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 20–22.

_____, "Şahincibaşı", *DİA*, İstanbul 2010, C. 38, ss. 277–278.

ÖZCAN, Ruhi, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2005, S. 17, ss. 237–266.

ÖZCAN, Tahsin, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1999, S. 3, ss. 125–155.

_____, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife,* Bahar 2001, S. 1, ss. 129–151.

_____, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul 2003.

_____, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003.

_____, "Muhallefat", *DİA*, İstanbul 2005, C. 30, ss. 406–407.

ÖZCAN, Tuğrul, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ankara 2014.

ÖZDEĞER, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, İstanbul 1988, C. I.

ÖZDEMİR, Rifat, "Avârız ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 22–26 Eylül 1986,* C. IV, ss. 1581–1613.

_____, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880–1906)", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 1989, S. IX, ss. 101–157.

_____, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771–1810)", *Belleten,* Ankara 1990, C. LIV, S. 211 ss. 993–1052.

_____, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1785–1840)*, Ankara 1998.

ÖZEL, Ahmet, "Gayri Müslim", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, ss. 418–427.

ÖZEL, Oktay, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli bir Kaynak: 'Mufassal' Avarız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 12–17 Eylül 1994,* C. III, ss. 735–744.

_____, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Ankara 2001, ss. 33–50.

_____, "Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17–19 Kasım 2005/İstanbul (Tebliğler-Tartışmalar)*, İstanbul 2006, ss. 52–63.

ÖZEL, Oktay, **ÖZ**, Mehmet (Der.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara 2000.

ÖZEY, Ramazan, *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*, Ankara 2006.

_____, *Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul 2010.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Vakfiye", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 465–467.

ÖZHARAT, Semiha Zehra, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648–1687)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 2014.

ÖZKAN, Selim Hilmi, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385–1878), *Avrasya Etüdleri*, Ankara 2016–2, S. 50, ss. 279–314.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *DTCFD*, Ankara 1977, C. XXVIII, S. 3–4 (Temmuz-Aralık 1970), ss. 339–345.

_____, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *DTCFD*, Ankara 1977, C. XXVIII, S. 3–4 (Temmuz-Aralık 1970), ss. 369–385.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977.

_____, "Sofya Milli Kütüphane 'National Biblioteque'deki Şer'iye Sicilleri", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1980, C. XIII, S. 24, ss. 21–29.

_____, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1981, S. 1, ss. 135–155.

_____, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008.

ÖZKILINÇ, Ahmet, **COŞKUN**, Ali, **SİVRİDAĞ**, Abdullah, **YÜZBAŞIOĞLU**, Murat, (Haz.), *370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)-Dizin ve Tıpkıbasım*, Ankara 2001, C. I.

ÖZKILINÇ, Ahmet, **ÇOŞKUN**, Ali, **SİVRİDAĞ**, Abdullah, (Haz.), *Osmanlı Yer Adları I: Rumeli Eyaleti (1514–1550)*, Ankara 2013.

ÖZKUL, Ali Efdal, "18. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Meydana Gelen Boşanma Olayları" *Belleten*, Ankara 2005, C. LXXIX, S. 284, ss. 126–162.

ÖZLÜ, Zeynel, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep 2004.

ÖZTÜRK, Hüseyin, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile Ahlâkı*, Ankara 1990.

ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları, *Belleten*, Ankara 1990, C. LIV, S. 211, ss. 963–993.

_____, "Osmanlı Para Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 4–8 Ekim 1999*, III. Cilt-III. Kısım, ss. 1–10.

_____, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 843–849.

_____, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 802–822.

ÖZTÜRK, Nazif, *Azınlık Vakıfları*, Ankara 2003.

_____, "Koca Mustafa Paşa Vakıfları ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2004, S. XXVII, ss. 7–76.

_____, "Mütevelli", *DİA*, İstanbul 2006, C. 32, ss. 217–220.

ÖZTÜRK, Necdet, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve Gelibolu'nun Fethi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1991, S. 52, ss. 21–24.

ÖZTÜRK, Said, "Kassâm", *DİA*, İstanbul 2001, C. 24, ss. 579–582.

_____, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 10, ss. 375–384.

ÖZTÜRK, Temel, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 861–871.

ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul 1983, C. I–III.

PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*, İstanbul 2007.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2012.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006.

PASKALEVA, Virginia, "Osmanlı Balkan Eyaletleri'nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700–1850)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1967, C. 27, S. 1–2, ss. 37–74.

PEREMECİ, Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul 1942.

PITCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul 1999.

QUATAERT, Donald, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline 1730–1826", *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730–1914*, Ed. Donald Quataert, İstanbul 1993, ss. 197–203.

RADUŞEV, Evgeni, "Bulgaristan'da Tarih Araştırmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi (Yeni Bir Yaklaşıma Doğru)", *Balkanlar'da Kültürel*

Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. II, ss. 589–594.

RASONYİ, Laszlo, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleten*, Ankara 1994, C. III, S. 11–12, ss. 401–422.

SAHİLLİOĞLU, Halil, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 1958.

_____, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640–1740*, İstanbul Üniversitesi (Doçentlik Tezi), İstanbul 1965.

_____, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri (1300 – 1750)", *ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı*, Ankara 1979, ss. 1–38.

_____, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979–1980 Özel Sayısı*, Ankara 1981, s. 67–138.

_____, "Altın", *DİA*, İstanbul 1989, C. 2, ss. 532–536.

_____, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", *Belleten*, Çev. Mustafa Öztürk, Ankara 1991, C. LIV, S. 211, s. 1233–1257.

_____, "Askeri", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, ss. 488–489.

_____, "Avârız", *DİA*, İstanbul 1991, C. 4, ss. 108–109.

_____, "Darphâne", *DİA*, İstanbul 1993, C. 8, ss. 501–505.

SAK, İzzet, "Konya'da Köleler (16. Yüzyılın Sonu–17. Yüzyıl), *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1989, S. IX, ss. 159–197.

_____, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1992.

_____, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1070–1071/1659–1661) (Transkripsiyon),* Konya 2003.

SAK, İzzet, **AKÖZ**, Alaaddin "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Konya 2004, S. 15, ss. 91–140.

SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul 1985.

_____, "Yerel Tarih Yazımı İçin Görüşler", *Kent Tarihçiliği-Kent Tarihleri Atölyesi 5–6 Mart 1994*, İstanbul 1994, ss. 137–140.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat, *II. Mahmut Döneminde Edirne'nin Sosyo Ekonomik Durumu (Şer'iye Sicillerine Göre)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 1997.

SARICIK, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, Ankara 2003.

SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. II, ss. 504–547.

SCHACHT, J., "Kısas", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, ss. 768–770.

_____, "Talâk", *İA*, İstanbul 1979, C. 11, ss. 683–691.

_____, "Nikâh", *İA*, İstanbul 1964, C. 9, ss. 257–261.

_____, "Mahkeme", *İA*, İstanbul 1993, C. 7, ss. 146–149.

SEZGİN, İbrahim, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve İlk Fetihler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 1, ss. 212–216.

_____, "Paşa Livâsı", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 183–184.

SHAW, Stanford Jay, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, C. I.

SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2007, S. 22, ss. 69-85.

_____, "XVIII. Yüzyılda Sivas Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri I (21-25 Mayıs 2007)*, ss. 157-168.

_____, "Osmanlılarda Konargöçer-Yerleşik Münasebetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 2013, S. 204, ss. 201-213.

STEIN, Mark L., *Osmanlı Kaleleri-Avrupa'da Hudut Boyları*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007.

STOYANOVSKİ, Aleksandar, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hakimiyeti Devrinde İdarî Taksimatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Çev. İsmail Eren, İstanbul 1974, S. 4–5, ss. 213–230.

STRECK, M., "Kale", *İA*, İstanbul 1977, C. 6, ss. 124-125.

SÜRER KORKMAZ, Mukaddes, "Uluslararası Para Hukuku", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 2005–2006: Prof. Dr. Aslan Gündüz'ün Anısına Armağan*, C. 25, S. 1–2, ss. 213–228.

ŞAFAK, Ali, "Erş", *DİA*, İstanbul 1995, C. 11, ss. 307–308.

ŞAHİN, İlhan, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1979, S. 32. ss. 905–1047.

_____, "XV. ve XVI. Yüz Yılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1987, S. 48, ss. 249–256.

_____, "Sancak", *DİA*, İstanbul 2009, C. 36, ss. 97–99.

_____, "Sofya", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, ss. 344–348.

ŞAHİN, İlhan, **EMECEN**, Feridun M., "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988, S. VII-VIII, ss. 287–308.

ŞAHİN, İlhan, **EMECEN**, Feridun, **HALAÇOĞLU**, Yusuf, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries", *International Journal of Turkish Studies*, Wisconsin-Madison 1989, Vol. IV, Issue. 2, pp. 23–42.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Frenk", *DİA*, İstanbul 1996, C. 13, ss. 197–199.

_____, "Tercüman-Osmanlılar'da", *DİA*, Ankara 2011, C. 40, ss. 490–492.

ŞİMŞEK, Fatma, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Antalya 2010.

ŞİMŞEK, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1985, C. XXVII, ss. 207–220.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.

_____, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan)*, İstanbul 1987, C. 43, ss. 111–150.

_____, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* Ankara 1992, C. I, s. 92–96.

_____, "Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, ss. 17–31.

_____, "İmdâdiyye", *DİA*, İstanbul 2000, C. 22, ss. 221–222.

_____, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2005.

_____, "Resim", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 582–584.

_____, *İslâm İktisadına Giriş*, İstanbul 2008.

TAESCHNER, Franz, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1953, C. 15, S. 1–4 ss. 3–32.

_____, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010.

TAMDOĞAN-ABEL, Işık, "Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye'sine Bizim Mahalle", http://www.os-ar.com/modules.php?nâme=Encyclopedia&op=content&tid=501674, Son erişim; 03.12.2017.

TARİHTE TÜRK-BULGAR İLİŞKİLERİ, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2004.

TASHEV, Peter, "Bulgaria-Urbanization in Bulgaria", *International History of City Development, Urban Development in Eastern Europe: Bulgaria, Romania and The U.S.S.R.*, Ed. Gabriele Gutkind, New York 1972, Vol. VIII, pp. 21–75.

TAŞ, Abdullah Erdem, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711–1835)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul 2016.

TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara,* Ankara 2006.

_____, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig,* Ankara 2008, S. 44, ss. 25–44.

TAŞKIN, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

TEKİN, Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 3, ss. 169–179.

TEKİN, Zeki, "Osmanlılarda Kürk Kullanımı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. 10, ss. 644–649.

_____,"Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti", *Türkler Ansiklopedisi,* Ankara 2002, C. 10, ss. 754–763.

TELCİ, Cahit, *15–16. Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 1999.

TEMELKURAN, Tevfik, "Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, S. 6, ss. 129–175.

TEZCAN, Baki, "Tefâvüt", *Osmanlı Araştırmaları,* İstanbul 2004, S. XXIV, ss. 333–344.

TEZCAN, Nuran, "Seyahatnâme", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, ss. 16–19.

THE BULGARİANS-İN THEİR HİSTORİCAL, ETHNOGRAPHİCAL AND POLİTİCAL FRONTİERS (ATLAS WİTH 40 MAPS), Berlin 1917.

TODOROV, Nikolai, *A Short History of Bulgaria,* Sofia 1977.

_____, *The Balkan City 1400–1900,* Seattle and London 1983.

TODORAVA, O., "Zhenite v Sofiya prez 70-te godini na XVII vek (po danni ot edin registăr s nasledstveni opisi)-Sofia Women in the 1670s (According to Data from a Register of Inheritance Inventories)", *Istoricheski Pregled*, 1996/3, pp. 3–40.

TOĞRUL, Neşe, *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin (H.1061, 1081, 1142/M.1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2010.

TOK, Özen, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Kayseri 2002.

_____, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 2005/1, S. 18, ss. 155–173.

TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, Çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul 1994.

_____, *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, Çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul 2010.

TOPAKTAŞ, Hacer, "Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sakarya 2015, C. 10, S. 1, ss. 31–49.

TOPCHİYSKİ, Sabit Salihov, *Bulgar Ortodoks Kilisesine Bağlı Önemli Manastırlar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

TURAN, Ömer, "Osmanlı-Rus Savaşı'nda Filibe'de Yıkılan Türk Eserlerine Dair Bir İngiliz Belgesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, İstanbul 1996, S. 4, ss. 241–251.

_____, "1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgaristan'daki Türk Varlığına ve Mimarî Eserlerine Etkisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17–19 Mayıs 2000 Şumnu, Ed. Azize A. Yasa, Zeynep Zafer, Ankara 2001, C. II, ss. 763–771.

_____, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 21–23 Nisan 2000 Sofya, Ed. Ali Çaksu, İstanbul 2002, ss. 199–229.

_____, "Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri", *Balkan Türkleri-Balkanlar'da Türk Varlığı*, Der. Erhan Türbedar, Ankara 2003, ss. 18–43.

TURAN, Ömer, **İBRAHİMGİL**, M. Zeki, *Balkanlardaki Türk Mimarî Eserlerinden Örnekler*, Ankara 2004.

TURAN, Şerafettin, *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

TURNA, Nalan, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ticaret Hayatı*, Der: Fatmagül Demirel, İstanbul 2012, ss. 21–42.

_____, "The Shoe Guilds of Istanbul in the Nineteenth Century: A Case Study", *Bread From The Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, Ed. Suraiya Faroqhi, New York 2015, pp. 157–171.

TUŞ, Muhiddin, *Sosyal ve Ekonomik Açılardan Konya (1756–1856)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 1993.

_____, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700–1730)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 1999, S. 4, ss. 157–191.

TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, C. I, ss. 29–66.

TÜRKMEN, İlhan, *XVI. Yüzyılda Belgrad Kazası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2014.

UĞUR, Ali, *The Ottoman 'Ulemâ in the mid-17th Century-An Analysis Of The Vakâ'i 'Ü'l-Fuzalâ Of Mehmed Şeyhi Ef.*, Berlin 1986.

ULUÇAY, M. Çağatay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953, S. X, ss. 285–298.

_____, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

UNAN, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, Ankara 2004, C. 29, ss. 467–468.

_____, "Pâye", *DİA*, İstanbul 2007, C. 34, ss. 193–194.

USLU, Rifat, "İslam Hukukunda Suç ve Ceza Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2015, C. 8, S. 37, ss. 1049–1063.

UZUN, Ahmet, **ARAS**, Ozan, "Malî Yönleriyle Osmanlı Devletinde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı", *Liberal Düşünce Dergisi*, İstanbul 2016, S. 82 ss. 99–112.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri" *Ülkü Mecmuası*, Ankara 1935, C. IV, S. 29, ss. 365–368.

_____, "Ayan-Osmanlılarda", *İA*, İstanbul 1979, C. 2, ss. 41–42.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1988, C. I-II.

_____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 2011, C. I–VI.

ÜÇOK, Coşkun, **MUMCU**, Ahmet, **BOZKURT**, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 2011.

ÜLGEN, Ali Sâim, "Hamam", *İA*, İstanbul 1987, C. 5/1, ss. 174–178.

ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518–1566)*, Ankara 1989.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1996, C. 6, ss. 111–122.

VAİLHÉ, S., "Sardica", *The Catholic Encyclopedia*, New York 1912, Vol. XVIII, s. 472.

VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Eyaleti", *DİA*, İstanbul 1991, C. 3, ss. 143–144.

VASİC, Milan, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1978, S. 31, ss. 47–64.

WİTTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktay, İstanbul 1995.

YAHYA KEMAL, *Balkana Seyahat*, Rahova 1339 (1923).

YALÇINER, Gamze, "Mescid", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 2, ss. 1204–1205.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Ankara 2006, C. I, ss. 320–330.

YAMAN, Talat Mümtaz, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1944, S. 1, ss. 75–105.

YARGI, Mehmed Ali, "Günümüzdeki Mehr Uygulamaları ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi/Journal of Islamic Law Studies*, 2006, S. 8, ss. 259–270.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1982, S. XIV, s. 1–27.

_____, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455–1613)*, Ankara 1985.

_____, "Vakıf", *İA*, İstanbul 1986, C. 13, ss. 153–172.

_____, "1485–1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13–17 Ekim 1986*, Samsun 1988, ss. 297–303.

_____, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1994, C. I, ss. 441–510.

_____, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi-Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003.

_____, "Vakıf-Tarih", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 479–486.

YILDIRIM, Fatma, *S 12 Numaralı Sofya Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2017.

YILDIRIM, M. Zahit, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720–1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara 2003.

YILMAZ, Coşkun, "Siyasetnâmeler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 4, ss. 69–81.

YILMAZ, Fikret, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İzmir 1995.

YILMAZ, Hasan Kâmil, "Bulgaristan'da Yetişen Müellif Mutasavvıflar", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Sofya 21–23 Nisan 2000, İstanbul 2002, ss. 319–337.

YILMAZÇELİK, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Gaziantep'in İdarî, Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Durumu", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1998, S. XVIII, ss. 105–123.

_____, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790–1840)*, Ankara 2014.

YILMAZÇELİK, İbrahim, **TATAR**, Özcan, "Osmanlı Hukukunda Kısas Uygulamaları Hakkında Adana Örneğinde Bazı Tespitler", *XV. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara: 11–15 Eylül 2006*, IV. Cilt-II. Kısım, ss. 1289–1325.

YİĞİT, İsmail, "Ribât", *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, ss. 76–79.

YÖRÜK, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Ankara 2015.

YURTSEVEN, Yılmaz, "İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl 3, S. 2018/2, ss. 85–140.

YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, Ankara 1974, C. XXXVIII, S. 152, ss. 657–708.

_____, "Bulgaristan'daki Türk Anıtları", *Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri*, Ankara 1986, ss. 35–57.

YÜKSEL, Hasan "Vakfiye-Türk ve Osmanlı Tarihi", *DİA*, İstanbul 2012, C. 42, ss. 467–469.

ZACHARİADOU, Eliazabeth A. (Ed.), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380–1699)*, Çev. Ela Güntekin, Özden Arıkan, Tülin Altınova, İstanbul 1999.

ZHELEVA-MARTİNS, Dobrina, "Ethnic Structure of the Bulgarian Cities Before Their First Urban Planning at the End of the 19th Century", *Études Balkaniques (Balkan Studies)*, Issue 2/2002, s. 125–136.

ZILFI, Madeline C., "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, C. 5, ss. 474–479.

_____, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul 2000, s. 251–283.

EKLER

EK 1: Tablolar

Ek 1.1: XVI-XVIII. Yüzyıllar Arasında Sofya Mahalleleri

XVI. Yüzyılın Sonlarında	1671–1678 Yılları Arasında	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında
Alaca Mescid	Alaca Mescid	Alaca Mescid
-	Alişar	Alişar
-	Arap Hoca	Arap Hoca
Bal Pazarı	-	Bal Bazarı
-	-	Baş Çeşme
Bazar Mescidi	-	-
Benyasor	-	-
Beylerbeyi (Yazıcıoğlu)	Yazıcızâde	Yazıcızâde
-	Boyras El-Hâcc Ali	Boyras El-Hâcc Ali
Cami-i Atik	Cami-i Atik	Cami-i Atik
Cami-i Atik (Siyavuş Paşa)	Siyavuş Paşa	Siyavuş Paşa
Cami-i Mescid-i Merhum Mehmet Paşa	-	Mehmet Paşa
-	-	Cami-i Kebir
Cundi Ahmet Bey (Kuru Çeşme)	Kuru Çeşme	Kuru Çeşme
-	Çayır	Çayır
-	-	Çeri Bey?
-	-	Çit Çeşme
-	Divanezâde	Divanezâde
Dragümir	-	-
Droğan Babuççu	-	-
-	Draz	Draz
-	El-Hâcc Ali	-
-	El-Hâcc Bayram	El-Hâcc Bayram
Hacı Hamza Mescidi	El-Hâcc Hamza	El-Hâcc Hamza
-	-	El-Hâcc Havale
Hacı İlyas	El-Hâcc İlyas	El-Hâcc İlyas
-	El-Hâcc İsmail	El-Hâcc İsmail
Emine Hatun	-	-
Emre	-	-
-	El-Hâcc Salih	-
-	El-Hâcc Şirmet	-
Hacı Yakşi	El-Hâcc Yahşi	El-Hâcc Yahşi
Gül Camii	-	Gül Camii
Hacı Kemal	-	-
Hacı Mehmet Mescidi	-	-
Hasbu Bey	-	Has Biga
-	Hüseyin Ağa	Hüseyin Ağa
-	İmaret	İmaret
İstoyan Kaloyani	-	Kaloyan
İstoyan Radoy	-	-

Kara Danişmend Mescidi	Kara Danişmend	Kara Danişmend
-	Kara Hisar	Kara Hisar
Karagöz Bey	Karagöz Bey	Karagöz Bey
Kassaban	Kassaban	Kassaban
Kız Kasım Mescidi	-	Kız Kasım
-	Kiremitli	Kiremitli
-	Kurşunlu	Kurşunlu
-	Mansur Hoca	Mansur Hoca
-	-	Mehmet Ağa
Mercan Pınarı	Mercan	Mercan
-	Muhtesibzâde	Muhtesibzâde
Merhum Kara Şahin	Kara Şahin	Kara Şahin
Merhum Şahin Bey (Şuca Fakih)	Şuca Fakih	Şuca Fakih
Novesel	Novasel	Novasel (Köy statüsünde mi)?
-	Orta Mescid	Orta Mescid
Pop Balço	-	-
Pop Miloş	-	Pop Miloş
Pop Radoslav	-	-
Pop Yani	-	-
-	Saat	Saat
-	Salih Halife	-
Saruhan Mescidi	Saruhan Bey	Saruhan Bey
Sefar Deresi (Sığırderesi)	-	Sığır Bazarı
-	Sungurlar	Sungurlar
-	Şeyh	Şeyh
-	Tahıl Bazarı	Tahıl Bazarı
-	Tekye	-
Turgut Hoca Mescidi	-	-
Vuk	-	-
Vuk bin Rali	-	-
-	-	Vildanzâde
-	Zincirli	Zincirli

Ek 1.2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Mevkûf	Vakfın Gayesi	Mütevelli	Kaynak
1.	El-Hâcc Ebubekir	Para	-	Ömer Efendi	SŞS 4, s. 7, b. 2.
2.	Müezzin el-Hâcc Mustafa	Para	-	Mustafa Çelebi	SŞS 4, s. 12, b. 3.
3.	-	Para	El-Hâcc Hamza Mahallesi'nin avarızının ödenmesi	Zaim Mehmet Çelebi	SŞS 4, s. 17, b. 1.
4.	-	Para	El-Hâcc Bayram Mahallesi'nin avarızının ödenmesi ve aydınlatılması	Müezzin Osman Çelebi	SŞS 4, s. 22, b. 2.
5.	-	Para	El-Hâcc Yahşi Mahallesi'nin avarız ve celebkeşan bedellerinin ödenmesi ve aydınlatması	Nalbant Abdi Halife	SŞS 4, s. 26, b. 1.
6.	-	Para	Orta Mescid Mahallesi'nin avarızının ödenmesi	Dühanî Mehmet Beşe	SŞS 4, s. 32, b. 3.
7.	-	Para	Boyras el-Hâcc Mahallesi Camii'nin mihrabı için	Berber el-Hâcc Mustafa	SŞS 4, s. 43, b. 1.
8.	Manastır Kadısı Muhyiddin Efendi	Para	-	El-Hâcc Hüseyin	SŞS 4, s. 44, b. 4.
9.	El-Hâcc Kemaleddin Efendi	Mescit	-	-	SŞS 4, s. 17, b. 2.
10.	Yahya Paşa	Bedesten	-	Mustafa Efendi (mütevelli kaymakamı)	SŞS 4, s. 23, b. 1.
11.	Sofu Mehmet Paşa	Çukacılar Hanı	-	-	SŞS 4, s. 23, b. 1.
12.	Yahya Paşa	Suyolu	-	-	SŞS 4, s. 23, b. 1.
13.	Kondoferli Hasan Ağa	Sebilhane	-	Dühanî Mehmet Beşe	SŞS 4, s. 33, b. 1.
14.	Debbağ el-Hâcc İbrahim	Dükkân	Bana Başı'nda Seyfullah Efendi Camii'nde yanan iki çıra için mum yağı satın alınması	Hüseyin Çelebi	SŞS 4, s. 39, b. 2.
15.	Seyyid el-Hâcc Mustafa	Ev	Divanzâde Mescidi müezzini	Debbağ Durmuş Çelebi	SŞS 4, s. 40, b. 1.

16.	Rumeli Valisi İsmail Paşa	Muallim-hane	-	-	SŞS 4, s. 47, b. 1.
17.	Rumeli Valisi el-Hâcc Abdurrahman Paşa	Para	-	Şeyh Ahmet Efendi	SŞS 312 (1), s. 12, b. 3.
18.	Mehmet Ağa	Para	Avarız	Terzi Ahmet Çelebi	SŞS 269, s. 122, b. 3.
19.	El-Hâcc Rıdvan	Ev	-	Havva	SŞS 269, s. 129, b. 1.
20.	-	Para	Mansur Hoca Camii'nin tamiri	Ebubekir	SŞS 269, s. 129, b. 2.
21.	Halveti şeyhi Mustafa	Ev ve tekke	-	Molla Mustafa	SŞS 269, s. 130, b. 1.
22.	Canım Bey	Para	Mansur Hoca Cami'si yakınında kendisinin yaptırdığı muallimhane	Ahmet Efendi	SŞS 269, s. 142, b. 2.
23.	Siyavuş Paşa	Para	Kendisinin yaptırdığı caminin kandilleri için mum yağı satın alınması	Mehmet Bey	SŞS 269, s. 150, b. 2.
24.	El-Hâcc Mezid	Para	Mansur Hoca Mahallesi'nin avarız vergisinin ödenmesi, mescidinin çeşme ve su yollarının tamiri	Ömer Bey	SŞS 269, s. 154, b. 2.
25.	El-Hâcc İsmail	Para	Avarız	Veli Bey	SŞS 269, s. 160, b. 1.
26.	El-Hâcc Hasan	Para	Mevlit ve ihlas-ı şerif okunması, mescit ve çeşme tamiratı, aydınlatma	Veli Bey	SŞS 269, s. 160, b. 1.
27.	Kara Şahin	Para ve Akar	Kara Şahin Mahallesi'nin avarız vergisinin ödenmesi, mescidin masrafları, imam ve müezzin için	Mustafa Efendi	SŞS 269, s. 174, b. 3.
28.	Tacir el-Hâcc Yusuf	Ev	Ev satıldıktan sonra paranın işletilmesinden elde edilecek gelirden beş bin akçe mahalle mescidi imamına, beş bin akçe müezzine verilmesi kalanı ile de Kara Şahin Mahallesi avarızının	-	SŞS 269, s. 175, b. 1.

			ödenmesi		
29.	Kara Hüseyin Efendi	Para	-	Abdülfettah	SŞS 306, s. 19, b. 1.
30.	Ayşe Hatun	Ev	Evin satılarak paranın işletilmesi ve elde edilecek gelir ile Kuru Çeşme'deki su hazinesinden avretler banasına gelinceye kadar su yollarının tamirinin yapılması	El-Hâcc Ivaz	SŞS 306, s. 31, b. 3.
31.	-	Para	Saat Mahallesi avarızının ödenmesi	-	SŞS 306, s. 55, b. 2.
32.	Vukadin	Dükkân	Kiremikofçe manastırındaki çeşmenin ve Vırbniça Köyü yakınlarındaki çeşme ve kaldırımın tamirinin yapılması	İstefan	SŞS 306, s. 58, b. 1.
33.	Yahya Paşa	Çayır	-	Molla Mustafa	SŞS 306, s. 77, b. 3.
34.	Havva Hatun	Ev	Evin kirasının karşılığında Gül Camii'ne ve Kara Şahin Mescidi'ne üç vukıyyelik birer mum verilmesi	Ebubekir Çelebi	SŞS 306, s. 105, b. 2.
35.	Sofu Mehmet Paşa	Çukacılar Hanı civarında üç bab dükkân	-	-	SŞS 312 (2), s. 9, b. 2.
36.	-	Para	El-Hâcc Bayram Mahallesi Camii'nin kandillerinin yakılması	Molla Mustafa	SŞS 312 (2), s. 13, b. 1.
37.	El-Hâcc Bayram	Para	El-Hâcc Bayram Mahallesi avarızının ödenmesi	Molla Mustafa	SŞS 312 (2), s. 13, b. 2.
38.	Canım Bey	Para	Muallimhane	Seyyid Ahmet Çelebi	SŞS 312 (2), s. 16, b. 2.
39.	-	Para	Divanzâde vakfı	Osman Efendi	SŞS 312 (2), s. 18, b. 2.
40.	Hasan Paşa	Kapan Hanı	-	Darüssaade Ağası nezaretinde	SŞS 20 a, s. 41, b. 2.
41.	El-Hâcc Abdurrahman	Para	El-Hâcc Hamza Mahallesi'nde	Bakkal İbrahim Çelebi	SŞS 309, s. 70, b. 1.

	Paşa		kendisinin yaptırdığı çeşme		
42.	Öksüz Ali	Fırın	Siyavuş Paşa Çeşmesi	Mustafa	SŞS 309, s. 71, b. 3.
43.	Saime Hatun	Ev	Evin kirası ile mum yağı alınarak Camii-i Kebîr mihrabının etrafmdaki kandillerin yakılması	Mehmet Çelebi	SŞS 309, s. 87, b. 1.
44.	Gazi Şazi Bey	Köy	-	Abdülfettah Efendi	SŞS 312 (3), s. 13, b. 1.
45.	Müftü eş-şeyh Mustafa Efendi	Kitap ve akar	-	Osman	ŞSS 311 (1), s. 7, b. 2.
46.	Büyük Ali Ağa	Dükkân	-	Emine	SŞS 17, s. 8, b. 1.
47.	Seyfullah Efendi	Bana hanı ve etrafındaki dükkânlar	Seyfullah Efendi Camii (Bana Başı) mürtezikalarının ücretleri	Abdürrahim	BOA, AHKR.d. 1, s. 165, b. 735.
48.	Ahi Murat	Hamam	Kadınların kullanımı için	Hibbetullah ve Ümmügülsüm	BOA, AE. SAMD. III, D. 116, G. 11383.
49.	Saruhan Bey	Fırın, Çıkrıkçı, Kahveci ve Attar dükkânları	Kendisinin yaptırdığı mescidin imam ve sair işleri için	Seyyid Yakup	BOA, A.DVNS.ŞKT.d 150, s. 648, b. 2381.

Ek 1.3: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Canlı Hayvan Fiyatları

Sıra No	Vefat Eden Sahibi ve İkametgâhı	Hayvan Türleri ve Sayıları	Fiyat	Tereke ve Tarihi
1.	Boyacı Seyyid el-Hâcc Mustafa ibn-i Mehmet Efendi/Tahılpazarı Mahallesi	Siyah beygir maa eğer 1 re's	1800 akçe	SŞS 309, s. 82, b. 2. 24 Ekim 1728 (20 Rebiülevvel 1141)
		Su sığırı ineği 1 re's buzağı 2 re's	1200 akçe	
		İnek maa buzağı	360 akçe	
2.	Pazarbaşızâde Mustafa Ağa ibn-i İbrahim/ Karadanişmend Mahallesi	At maa eğer	1440 akçe	SŞS 309, s. 84, b. 1. 26 Kasım 1728 (23 Rebiülahir 1141)
		İnek maa buzağı 1 re's	300 akçe	
		Ganem 18 re's	990 akçe	
3.	İbrahim ibn-i Osman/ Yazıcızâde Mahallesi	İnek 1 re's	360 akçe	SŞS 309, s. 88, b. 1. 17 Aralık 1728 (15 Cemazielevvel 1141)
4.	Kaftanî Mustafa Sipahi ibn-i Hasan/ Koca Ahmetlü Köyü	Kısrak 9 re's	3600 akçe	SŞS 309, s. 97, b. 1. 16 Ocak 1729 (15 Cemazielahir 1141)
		Binek tay 1 re's	960 akçe	
		İnek maa buzağı 2 re's	420 akçe	
		İnek 2 re's	720 akçe	
		Tosun 2 re's	720 akçe	
		Dana 6 re's	720 akçe	
		Camuş maa malak 2 re's	1200 akçe	
		Camus maa araba 2 re's	1800 akçe	
		Öküz maa araba 2 re's	1200 akçe	
		Öküz maa araba 2 re's	1200 akçe	
		Ganem 45 re's	2800 akçe	
5.	Boyacı Ahmet Çelebi ibn-i Abdullah/ Mansur Hoca Mahallesi	Su sığırı ineği	8 kuruş	SŞS 312 (3), s. 40, b. 2. 20 Ocak 1731 (11 Recep 1143)
		Malak	2 kuruş	
		Bargir	20 kuruş	
6.	İran seferinde vefat eden Osman Sipahi/ Sığırlu Köyü	Öküz 1 çift	1200 akçe	SŞS 309, s. 80, b. 1. 13 Eylül 1728 (8 Safer 1141/)
		İnek maa buzağı 2 re's	720 akçe	
		Dana 2 re's	240 akçe	
		Camuş ineği 1 re's	1000 akçe	
		Kısrak 1 re's maa tay1 re's	780 akçe	
		Beygir 1 re's	780 akçe	

7.	Ayşe bint-i Abdulbaki/ El-Hâcc Hamza Mahallesi	İnek 2 re's	480 akçe	SŞS 309, s. 100, b. 2. 21 Ocak 1729 (20 Cemazielahir 1141)
8.	Mısırlı Mustafa Ağa/ El-Hâcc Bayram Mahallesi (misafiren)	Beygir 2 re's	2000 akçe	SŞS 312 (3), s. 4, b. 3. 29 Eylül 1731 (27 Rebiülevvel 1144)
9.	Hüseyin ibn-i Mustafa/ Karagöz Bey Mahallesi	Kısrak maa tay 2 re's	1290 akçe	SŞS 312 (3), s. 37, b. 2. 1 Kasım 1731 (Gurre-i Cemazielevvel 1144)
		Su sığırı ineği 1 re's	1350 akçe	
		İnek maa buzağı 1 re's	480 akçe	
10.	Mustafa bin Abdullah/ Şuca Fakih Mahallesi	Beygir 1 re's	600 akçe	SŞS 312 (3), s. 37, b. 5. 5 Cemazielevvel 1144/5 Kasım 1731
		İnek 1 re's	360 akçe	
11.	Seyyid Mustafa ibn-i Seyyid Ahmet/ El-Hâcc İsmail Mahallesi	Bargir maa bisât 1 re's	1300 akçe	SŞS 312 (3), s. 38, b. 3. 8 Kasım 1731 (8 Cemazielevvel 1144)
		İnek maa buzağı 1 re's	300 akçe	
12.	Boyacı Ahmet Çelebi ibn-i Abdullah/ Mansur Hoca Mahallesi	Su sığırı ineği 1 re's	960 akçe	SŞS 312 (3), s. 40, b. 2. 20 Ocak 1731 (11 Recep 1143)
		Beygir 1 re's	1680 akçe	
13.	Şatır Mehmet ibn-i İsmail/ El-Hâcc Yahşi Mahallesi	İnek 1 re's	240 akçe	SŞS 312 (3), s. 41, b. 1. 23 Ocak 1731 (14 Recep 1143)
14.	Todor veled-i Yoan Jeleva Köyü	Beygir 1 re's	1680 akçe	SŞS 312 (3), s. 43, b. 3. 29 Temmuz 1731 (24 Muharrem 1144)
		Öküz 1 re's	720 akçe	
		İnek 1 re's maa buzağı 1 re's	720 akçe	
		Dana 1 re's	360 akçe	
15.	Zülfikar ibn-i Mehmet/ Has Biga Mahallesi	Kısrak 1 re's	720 akçe	SŞS 312 (3), s. 46, b. 1. 23 Ekim 1731 (21 Rebiülahir 1144)
		İnek 1 re's	400 akçe	
		Dana 1 re's	200 akçe	
16.	El-Hâcc Mehmet ibn-i Ahmet/Ormanlu Köyü	Kısrak 3 re's Tay 3 re's	5040 akçe	ŞSS 312 (5), s. 8, b. 2. 8 Temmuz 1739 (Gurre-i Rebiülahir 1152)
		Buzağı 2 re's	480 akçe	
		Karasığır ineği 7 re's maa buzağı 7 re's	5040 akçe	
		Camuş ineği 2 re's	3000 akçe	
		Karasığır öküzü 2 çift	7200 akçe	
		öküz 1 çift	2400 akçe	
		Gök? Beygir 1 re's	1800 akçe	
17.	Berber Ali Çelebi ibn-i Abdullah/ El-Hâcc Hamza Mahallesi	Karasığır ineği 1 re's	840 akçe	ŞSS 312 (5), s. 3, b. 1. 15 Ağustos 1739 (10 Cemazielevvel 1152)
		Karasığır ineği 1 re's	720 akçe	
18.	Fatma bint-i Veli/ Mansur Hoca	Karasığır ineği 2 re's maa buzağı 2 re's	1350 akçe	ŞSS 312 (5), s. 10, b. 4. 19 Eylül 1739 (15

	Mahallesi			Cemazielahir 1152)
19.	Ağlako bint-i Belid/ Busmançe Köyü	Kısrak 3 re's Tay 2 re's	3000 akçe	ŞSS 312 (5), s. 12, b. 1. 7 Kasım 1739 (5 Şaban 115
		Karasığır ineği 1 re's	720 akçe	
		Sığır ineği maa buzağı	720 akçe	
		Tosun 3 re's	2160 akçe	
		Camuş ineği düve 2 re's	1920 akçe	
		Camus düvesi 2 re's	1800 akçe	
		Camus düvesi 1 re's	960 akçe	
		Camus 1 re's	960 akçe	
		Ganem 6 re's	720 akçe	
20.	Nalbant Derviş Ali/ İmaret Mahallesi	İnek 1 re's	750 akçe	SŞS 312 (5), s. 14, b. 1. 23 Aralık 1739 (22 Ramazan 1152)
21.	Havva bint-i Mustafa/ Musa Köyü	Camuş düvesi 1 re's	1000 akçe	ŞSS 312 (8), s. 64, b. 1/. 17 Ocak 1748 (16 Muharrem 1161)
22.	Saraç Hasan Halife ibn-i Mehmet/ Şuca Fakih Mahallesi	Çil beygir maa kaltak maa bisât	2400 akçe	ŞSS 17, s. 6, b. 1. 20 Mayıs 1750 (13 Cemazielahir 1163)
23.	İsteman veled-i Nikola veled-i Yoan/ Boduyani Köyü	Kısrak 3 re's Tay 3 re's	3600 akçe	ŞSS 17, s. 9, b. 1. 12 Haziran1750 (7 Recep 1163)
		Karasığır öküzü 1 çift	4230 akçe	
		Karasığır ineği 3 re's Buzağı 2 re's	1680 akçe	
		Karasığır ineği 1 re's	1320 akçe	
		Karasığır danası 2 re's	600 akçe	
		Karasığır tosunu 1 re's	870 akçe	
		Karasığır tosunu 1 re's	1530 akçe	
		Karasığır tosunu 1 re's	2160 akçe	
		Sağmal ganem 20 re's Fi 150	3000 akçe	
		Kısır ganem 20 re's Fi 90	1800 akçe	
24.	Rukiye bint-i Ayvaz/ Ormanlu Köyü	Karasığır ineği 2 re's	2400 akçe	ŞSS 17, s. 10, b. 1. 20 Haziran 1750 (15 Recep 1163)
25.	Mehmet ibn-i Ahmet/ Şeyh Mahallesi	Karasığır ineği 1 re's ve Buzağı 2 re's	1260 akçe	ŞSS 17, s. 12, b. 1. 15 Temmuz 1750 (10 Şaban 1163)
		Karasığır ineği 1 re's maa Buzağı 1 re's	720 akçe	
26.	Mütesellim-i sâbık	Al at 1 re's	8400 akçe	ŞSS 17, s. 15, b. 1. 10 Ağustos 1750 (7
		Kır beygir 1 re's	2040 akçe	

	Silahtar Seyyid Mehmet Ağa ibn-i Seyyid Mustafa/ Şuca Fakih Mahallesi	Kır beygir 1 re‘s	2040 akçe	Ramazan 1163)
		Kır beygir 1 re‘s	2040 akçe	
		Kır beygir 1 re‘s	2040 akçe	
27.	Demirci el-Hâcc Halil ibn-i Hasan ibn-i Memiş Ağa/ El-Hâcc İsmail Mahallesi	Camuş ineği 2 re‘s ve Malak 1 re‘s	3300 akçe	SŞS 17, s. 23, b. 1. 11 Kasım 1750 (11 Zilhicce 1163)
		Sağir ve kebir Camuş 2 re‘s	1320 akçe	
28.	El-Hâcc Mehmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi ibn-i Halil Efendi/ Kassaban Mahallesi	Gök/Kök (گوک / کوک) beygir 1 re‘s	2400 akçe	SŞS 17, s. 25, b. 2. 31 Aralık 1750 (2 Safer 1164)
		Doru beygir 1 re‘s	1200 akçe	
29.	Yazıcızâde Mahallesi imamı ve kâtib-i mahkeme Mustafa Efendi ibn-i Ahmet Efendi ibn-i İbrahim Efendi/Yazıcızâde Mahallesi	Kuçu 1 maa beygir 2 re‘s	14400 akçe	S 17, s. 28, b. 1. 25 Ocak 1751 (27 Safer 1164)
		Talak beygiri 1 re‘s	1800 akçe	
		Gök/Kök (گوک / کوک) beygir 1 re‘s	4200 akçe	
	Mustafa Efendi’nin El-Hâcc Karaman Köyünde zevcesi Fatma’nın çiftliğinde olan hayvanları	Ganem 223 re‘s Fi 150	33450 akçe	
		Kısrak ve tay 33 re‘s Fi 1200	39600 akçe	
		Karasığır ineği 5 re‘s Fi 1200	6000 akçe	
		Karasığır tosunu 4 re‘s Fi 600	2400 akçe	
		Karasığır öküzü 4 çift araba ve saban demirleri ve alât-ı saire	24000 akçe	
		Camuş öküzü 1 çift araba ve aleti lazıme	7200 akçe	
		Camuş boğası 1 re‘s	2400 akçe	
		Camus düğesi 2 re‘s	1200 akçe	
		Camuş ineği 1 re‘s	2400 akçe	
		Buzağı 5 re‘s	1500 akçe	
30.	Seyyid Mehmet ibn-i Seyyid Ömer ibn-i Abdurrahman/ Tahılpazarı Mahallesi	Karasığır ineği 1 re‘s	600 akçe	S 17, s. 32, b. 1. 28 Şubat 1751 (2 Rebiülahir 1164)
		Doru at 1 re‘s	6000 akçe	
		Doru beygir 1 re‘s	720 akçe	
31.	Hüseyin Efendi ibn-i el-Hâcc Mustafa Efendi/ Karadanişmend Mahallesi	Karasığır ineği 2 re‘s maa buzağı 2 re‘s	2400 akçe	S 17, s. 40, b. 1. 16 Ekim 1750 (15 Zilkade 1163)

Ek 1.4: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Ev Satışları

Sıra No	Bayi' (Satıcı) / Müşteri (Alıcı)	Evin Bulunduğu Mahalle	Evin Etrafı	Evin Müştemilatı (Eklentileri)	Evin Fiyatı	Belge ve Tarihi
1.	Muytab Ahmet Çelebi ibn-i Mehmet / Berber Abdullah Çelebi ibn-i İbrahim (Satıcının damadı)	Alişar	Bir taraftan kasap Veçko, bir taraftan kürkçü Marko, bir taraftan satıcı Ahmet Çelebi'nin diğer mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, ambar, bahçe ve bir miktar havlu.	95 kuruş	SŞS 4, s. 1, b. 2. 23 Kasım 1708 (10 Ramazan 1120)
2.	Mehmet Çelebi ibn-i el-Hâcc Yusuf / Mustafa Ağa ibn-Hasan	Mansur Hoca	Bir taraftan Beyzâde diye bilinen Hasan Bey, bir taraftan satıcı Mehmet Çelebi'nin kardeşi İbrahim Çelebi, bir taraftan Fatma Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir yazlık hayat, bir kiler, bir kâgir mahzen, bir bi'r-i mâ' (su kuyusu), bahçe ve bir miktar havlu.	60 kuruş	SŞS 4, s. 5, b. 2. 2 Ocak 1709 (20 Şevval 1120)
3.	Hasan Bey ibn-i Şahin / Yusuf Çelebi ibn-i Mustafa	El-Hâcc Hamza	Bir taraftan Ayşe Hatun, bir taraftan kılınçcı Mehmet Çelebi, bir taraftan Ahmet Beşe mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler, bir su kuyusu ve bir miktar havlu.	40 kuruş	SŞS 4, s. 5, b. 3. 4 Ocak 1709 (22 Şevval 1120)
4.	Seyyid Mehmet Çelebi ve Seyyid Recep Çelebi ibn-i el-Hâcc İsmail kardeşler[1] / Nakibü'l-eşrâf kaymakamı Seyyid Mehmet Efendi ibn-i Hasan	Alaca Mescid	Bir taraftan debbağ Ahmet Beşe, bir taraftan satıcılar Mehmet ve Recep'in anneleri Ümmühani Hatun, bir taraftan Ayvacıoğlu Süleyman Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki sobalı oda, iki sok ev, iki yazlık hayat; haricinde iki sobalı oda, iki sok ev ve bir miktar havlu.	65 kuruş	SŞS 4, s. 9, b. 3. 29 Ocak 1709 (18 Zilkade 1120)

[1] Mehmet ve Recep isimli kardeşler evlerini alâ tarîki'l–istiğlâl (evi alan kişinin tekrar satan kişiye evi kiralaması) usulü ile satmışlar.

5.	Fatma bint-i Bayram[2] Meryem bint-i Tursun (Satıcının kızı)	Yazıcızâde	Bir taraftan Yazıcızâde Mahallesi'ne vakıf olan ev, bir taraftan kaltakçı İbrahim Çelebi ve bir taraftan Velieddin Efendi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde bir sobalı oda, bir sok ev ve bahçe; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	60 kuruş	SŞS 4, s. 14, b. 1. 6 Mart 1709 (24 Zilhicce 1120)
6.	Velço bint-i Marko Tomo veled-i Filib (Satıcının amcası)	Kuru Çeşme	Bir taraftan mumcu dükkânı, bir taraftan Hürremşah Hatun, bir taraftan terzi Nikola ve bazen neccar İstanço mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Birbirine bitişik altı oda, sok ev ve havlu.	100 esedî kuruş	SŞS 4, s. 33, b. 3. 17 Mayıs 1709 (7 Rebiülevvel 1121)
7.	Beytü'l-mâl emîni Mustafa Ağa ibn-i Mehmet[3] Ümmühani bint-i Abdullah	Saat	Bir taraftan Mehmet Bey, bir taraftan tellak Mustafa, bir taraftan Mustafa sipahi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir bahçe ve bir miktar havlu. (Sazpûşide-saz örtülü ev)	25 kuruş	SŞS 4, s. 34, b. 1. 17 Mayıs 1709 (7 Rebiülevvel 1121)
8.	Neccar İstanço veled-i Velyo Kuyumcu Boşko veled-i Kristo	Kuru Çeşme	Bir taraftan terzi Nikola, bir taraftan mumcu Tomo, bir taraftan Mihrişah Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, iki sok ev, iki mahzen, bahçe ve bir miktar havlu.	120 kuruş	SŞS 4, s. 34, b. 2. 17 Mayıs 1709 (7 Rebiülevvel 1121)
9.	Ali ibn-i Abdullah Bakkal İsteman veled-i Gorgo	Mansur Hoca	Bir taraftan Berkofçalı Ahmet, bir taraftan Mehmet Çelebi, bir taraftan Rosin mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i hâss.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir yazlık safa, bir kiler, bahçe ve bir miktar havlu.	40 kuruş	SŞS 4, s. 35, b. 2. 23 Mayıs 1709 (13 Rebiülevvel 1121)

[2] Yazıcızâde Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Tursun sipahi ibn–i Abdullah'ın veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Fatma bint–i Bayram ile sulbi oğulları İbrahim ve Hüseyin ile sulbiye kızları Ayşe, Safiye ve Meryem'e intikal etmiştir. Tursun sipahinin zevcesi Meryem ve kızı Fatma dışmdaki mirasçıları da vefat etmiş, 9000 sehem (hisse) olan evin 3848 hissesi Fatma'nın, 5152 hissesi Meryem'in olup Fatma kendi hissesini kızına satmıştır.

[3] Saat Mahallesi sakinelerinden iken halik olan Maria bint–i İstefan'ın varisi olmadığı için terekesi beytü'l–mâla kalmış ve evin satışı beytü'l–mâl emîni Mustafa Ağa tarafından yapılmıştır.

10.	Hasan Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet[4] El-Hâcc Mustafa (Satıcının kardeşi)	El-Hâcc İsmail	Bir taraftan Ayşe Hatun, bir taraftan takyeci el-Hâcc Hasan, bir taraftan abacı el-Hâcc Mustafa mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk âmm.	Dâhilinde tahtânî bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler ve ambar, fevkânî bir çardak, ayn-ı câri (akar çeşme) ve bahçe; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev, ahır, bir otlak hane ve bir miktar havlu.	303 kuruş	SŞS 4, s. 40, b. 2. 16 Mart 1709 (4 Muharrem 1121)
11.	Aşçı Hasan Bey ibn-i Mustafa Bodur Ahmet Beşe ibn-i Mehmet	El-Hâcc Hamza	Bir taraftan tellak Mehmet, iki taraftan mumcu İbrahim Ağa mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu. (Saz örtülü ev[5])	22 kuruş	SŞS 4, s. 44, b. 3. 30 Haziran 1709 (20 Rebiülahir 1121)
12.	Mustafa Efendi ibn-i el-Hâcc Ali bin Mustafa'nın varisleri[6] Fatma bint-i el-Hâcc Hüseyin adına vekili Ömer Yazıcı ibn-i Osman	Boyras El-Hâcc Ali	Bir taraftan Ömer yazıcı, bir taraftan saraç Ali Çelebi, bir taraftan Hürremşah Hatun ve bazen Nalbant Osman mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki sobalı oda, iki sok ev, bir yazlık oda, bir küçük oda, bir mahzen, bir su kuyusu, bahçe; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	120 kuruş 1 rub'	SŞS 4, s. 46, b. 1. 2 Temmuz 1709 (23 Rebiülahir 1121)
13.	Estoyan veled-i Petre	Has Biga	Bir taraftan diğer Yusuf, bir	Dâhilinde bir sobalı oda, bir	34 kuruş	SŞS 4, s. 46, b. 3. 19–28

[4] El–Hâcc İsmail Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden haffaf Çerkez el–Hâcc Mehmet ibn Abdullah bin Abdurrahman'ın veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Ayşe bint–i Abdullah ile sulb–i kebir oğulları Hüseyin Efendi, Hasan Efendi ve el–Hâcc Mustafa'ya intikal etmiştir. Hüseyin Efendi ve Ayşe Hatun miras haklarını başka yerden alırken, Hasan Efendi ve El–Hâcc Mustafa'ya ise 603 kuruş kıymet biçilen ev miras kalmıştır. Hasan Efendi kendi hakkı olan yarım hissesini kardeşi El–Hâcc Mustafa'ya satmıştır.

[5] Evin arsası sakızlı hatun vakfı olup her sene El–Hâcc Hamza Mahallesi avarızı tekâlifine yirmi para mukataa–i zemini vardı.

[6] Boyras el–Hâcc Ali Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mustafa Efendi'nin veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Ayşe bint–i Abdullah ile sulb–i kebir oğlu Süleyman ile sulb–i sağir oğlu Abdurrahman ve sulbiye–i kebire kızı Fatma'ya intikal etmiştir. Ayşe Hatun kendisi tarafından asaleten, oğlu Abdurrahman'ın vasiyesi olması sebebiyle vesayeten, Fatma'nın vekili olan kocası Süleyman Efendi ibn–i Abdurrahman dahi vekâleten murisleri müteveffa Mustafa Efendi'nin borcunun terekesinden fazla olması nedeniyle kendilerine intikal eden evi sûk–ı sultânîde müzayede ile satmışlar.

	Yusuf ibn-i Abdullah		taraftan Kristan haneleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	ocak odası; mukabelesinde bir sağir ahır ve meyveli-meyvesiz ağaçları olan bahçe.	4 sümün	Temmuz 1709 (Evâsıt-ı Cemaziel-evvel 1121)
14.	El-Hâcc İbrahim Mestçi Ali Çelebi ibn-i Abdurrahman	Kara Danişmend	Bir taraftan el-Hâcc Mehmet, bir taraftan İbrahim Çelebi, bir taraftan Ayşe Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler, bir ...., iki yazlık safa, bir su kuyusu, bahçe ve havlu.	97 kuruş	SŞS 4, s. 51, b. 3. 14 Ağustos 1709 (7 Cemaziel-ahir 1121)
15.	Kıptî Ivaz ibn-i Bektaş'ın varisleri[7] Kıptî Boşko veled-i David	Kaloyan	Bir taraftan Estviço, bir taraftan Velço, bir taraftan Yoan mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Sazpûşide bir oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	15 kuruş	SŞS 312 (1), s. 3, b. 1. 28 Mayıs 1721 (Gurre-i Şaban 1133)
16.	Panabut veled-i Yano Terzi Yano	Gül Camii	İki taraftan merhum Vildanzâde Ahmet Efendi vakfı odaları, bir taraftan Kaliçe? nasraniye mülkü ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Fevkânî bir çardak odası, bir sok ev, tahtânî bir sobalı oda, bir sok ev, kömür odası, bir kemer (كمر) mahzeni, bir tulum mahzeni, bir pınar, bir kiler, bir sağir ambar, bir miktar bahçe ve bir miktar havlu.	390,5 kuruş	SŞS 312 (1), s. 10, b. 2. 17 Eylül 1721 (25 Zilkade 1133)
17.	El-Hâcc Salih ibn-i Ebubekir[8] Subaşı Mehmet Ağa ibn-i Ahmet	Kara Danişmend	Üç taraftan mataracı Mehmet Çelebi mülkü ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	6 kuruş	SŞS 312 (1), s. 14, b. 4. 4 Ekim 1721 (12 Zilhicce 1133)

[7] Müteveffa Ivaz'ın veraseti zevce–i metrûkesi Mendar, sulbiye–i kebir kızı Kumru ve sağire kızı Ayşe ve sağir oğlu Bayrama intikal etmiştir.

[8] Üç hisse olan menzilden kendi hakkı olan iki hisseyi satmıştır. Diğer bir hisse Havva isimli kadınındır.

18.	Seyyid Yusuf Efendi ibn-i Seyyid Hasan'ın varisleri[9] Seyyid Ahmet Efendi (satıcıların kardeşi)	Alaca Mescid	Bir taraftan el-Hâcc Hüseyin, bir taraftan Dühanî Süleyman Beşe mülkleri, bir taraftan müşteri Ahmet Efendi'nin mülk arsa-i hâliyesi ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, iki fevkânî çardak, bir sok ev, bir kenef, bir mahzen ve bir miktar havlu.	60 kuruş	SŞS 312 (1), s. 15, b. 1. 7 Ekim 1721 (15 Zilhicce 1133)
19.	El-Hâcc Süleyman ibn-i Yahya Maksud sipahi ibn-i Mustafa	Muhtesip-zâde	Bir taraftan Ayşe Hatun mülkü, bir taraftan merhum …. Efendi tekkesi, bir taraftan tellal Abdi Çelebi mülkü ve bir taraftan bazen Lozneli Mustafa mülkü ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir çardak odası ve bir miktar havlu.	110 kuruş	SŞS 312 (1), s. 15, b. 3. 17 Ekim 1721 (25 Zilhicce 1133)
20.	Subaşı Mehmet Ağa ibn-i Ahmet Havva bint-i Ali[10]	Kara Danişmend	Üç taraftan mataracı Mehmet Çelebi mülkü ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	8 kuruş	SŞS 312 (1), s. 16, b. 3. 12 Ekim 1721 (20 Zilhicce 1133)
21.	Maro bint-i İsteban Nikola veled-i Yevice	El-Hâcc Bayram	Bir taraftan Arabzâde vereseleri, bir taraftan Estviço, bir taraftan Kasım kızı Ayşe Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir miktar bahçe ve havlu.	80 kuruş	SŞS 312 (1), s. 17, b. 2. 1 Kasım 1721 (11 Muharrem 1134)
22.	Ali Bey ibn-i Bektaş Kato Mustafa	Şeyh	Bir taraftan molla Mustafa, bir taraftan Mehmet Çelebi, bir taraftan tekke mescid-i şerifinin bahçesi ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, iki sok ev, bir su kuyusu, bir miktar bahçe ve bir miktar havlu.	137 kuruş	SŞS 312 (1), s. 24, b. 4. 28 Ocak 1722 (10 Rebiülahir 1134)
23.	Ayşe bint-i Abdullah	Kuru Çeşme	Bir taraftan Ahmet Çelebi,	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir	115 kuruş	SŞS 312 (1), s. 25, b. 1.

[9] Seyyid Yusuf Efendi'nin çocuklarına hibe ettiği evden Seyyid Yakup, Seyyide Zeynep ve Seyyide Havva kendi haklarını kardeşleri Seyyid Ahmet Efendi'ye satmışlar.

[10] Havva hatun bir hissesi kendine ait olan üç hisselik evin diğer iki hissesini de satın almıştır.

	Bakkal Mitre veled-i Yoan		bir taraftan Fatma Hatun mülkleri ve tarafeyn-i tarîk-i âmm.	otlukçu dükkânı ve bir miktar havlu.		31 Ocak 1722 (13 Rebiülahir 1134)
24.	Hürremşah Hatun[11] Safiye Hatun	Saat	Bir taraftan Mustafa Ağa, bir taraftan Ümmühan Hatun mülkleri ve tarafeyn-i tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	60 kuruş	SŞS 312 (1), s. 25, b. 2. 1 Şubat 1722 (14 Rebiülahir 1134)
25.	Müteveffa Meryem bint-i el-Hâcc Hızır'ın varisleri[12] Süleyman Çelebi ibn-i Halil	Mansur Hoca	Bir taraftan nalçacı Abdi Beşe, bir taraftan Mustafa Ağa, bir taraftan tüfekçi Ahmet Ağa mülkleri ve taraf-ı râbi' tarik-i hâss.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir yazlık hayat, bir kiler, bir ahır, bir su kuyusu ve bir miktar havlu.	80 kuruş	SŞS 312 (1), s. 25, b. 4. 26 Ekim 1721 (5 Muharrem 1134)
26.	Yonko bint-i Nedelko Haçlı Simon	Yazıcızâde	Bir taraftan Mihail, bir taraftan mumcu Estoyan, bir taraftan haçlı Estoyan mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	60 esedî kuruş	SŞS 312 (1), s. 26, b. 3. 9 Şubat 1722 (22 Rebiülahir 1134)
27.	Asbas Ermeni Ohanis	Yazıcızâde	Bir taraftan Taşo, bir taraftan İlço, bir taraftan terzi (boş) mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	90 kuruş	SŞS 312 (1), s. 27, b. 3. 7 Şubat 1722 (20 Rebiülahir 1134)
28.	Mansur Hoca Mahallesi sakinlerinden Çeribaşı Ahmet Ağa ibn-i Mehmet Ağa Boşko veled-i Teratan	Kara Danişmend	Bir taraftan tellal Mehmet Çelebi, bir taraftan Kato Recep Çelebi, bir taraftan bazen Havva Hatun bazen İsmihan Hatun mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir sağir kemer odası, bir ahır, bir miktar havlu ve içinde eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire.	30 kuruş	SŞS 269, s. 132, b. 1. 5 Nisan 1722 (18 Cemazi-elahir 1134)
29.	Ayşe'nin varisleri[13]	El-Hâcc İsmail	Bir taraftan Ramazan	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir	84 kuruş	SŞS 269, s. 134, b. 3.

[11] Müteveffa Hüseyin'den kızı Safiye'ye intikal eden evi vasisi olan annesi Hürremşah kızının nafaka ihtiyacı için satmıştır.

[12] Müteveffa Meryem'in veraseti kebire kızları Rukiye ve Hürremşah, sağir oğlu Osman ve annesi Baydar Hatuna intikal etmiştir. Varislere intikal eden ev, sûk–ı sultânîde müzayede (arttırma) ile satılmıştır.

[13] Müteveffiye Ayşe bint–i İbrahim bin Abdullah'ın veraseti sadriye–i kebire kızları Fatma ve Hatice ile oğlunun oğlu sağir Hüseyin'e münhasır olduktan sonra Fatma ve Hatice'nin vekili Haffaf Mehmet

	Kuyumcu Bostol		Çelebi, bir taraftan Habibe Hatun, bir taraftan terzi Nikola mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	su kuyusu, bir miktar bahçe ve havlu.		1 Mayıs 1722 (15 Recep 1134)
30.	Estoyan Mayer veled-i Yasef Yahudi	Kaloyan	Bir taraftan kefereler kilisesi, bir taraftan Yahudi hane ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Tahtânî bir sobalı (oda), bir sok ev; fevkânî bir sobalı oda, bir sok ev, diğer fevkânî bir sağir oda, bir kargir mahzen, bir tulum mahzeni, iki fırın, bir su kuyusu, bahçe ve bir miktar havlu.	400 kuruş	SŞS 269, s. 137, b. 3. 26 Mayıs 1722 (10 Şaban 1134)
31.	Mehmet Beşe ibn-i Abdullah[14] Hürremşah bint-i Süleyman (Satıcının karısı)	Kara Şahin	Bir taraftan tellak Mustafa Beşe, bir taraftan Ayşe Hatun, bir taraftan satıcı Mehmet Beşe'nin diğer mülkleri, bir taraftan Paşa Sarayı ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm	Dâhilinde bir sobalı oda, bir sok ev, bir safa, bir kiler, bahçe ve bir miktar havlu.	60 esedî kuruş	SŞS 269, s. 140, b. 2. 24 Temmuz 1722 (10 Şevval 1134)
32.	Margo bint-i Todor Bacdâr Mehmet Beşe ibn-i Abdullah	Sungurlar	Bir taraftan Küçük el-Hâcc Ali Ağa veresesi, bir taraftan uzun Mustafazâde Hasan Çelebi, bir taraftan Bojano nasraniye mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Fevkânî bir çardak odası, bir sok ev, bir mahzen ve bir miktar havlu.	55 kuruş	SŞS 269, s. 140, b. 3. 23 Haziran 1722 (9 Ramazan 1134)
33.	Seyyid Yakup Çelebi ibn-i Seyyid el-Hâcc İbrahim [15]	El-Hâcc İsmail	Bir taraftan el-Hâcc Recep, bir taraftan debbağ Ali Bey, bir taraftan Molla Hasan,	İki sobalı oda, iki sok ev, bir çardak, bir kiler, bir su kuyusu, bir miktar bahçe	200 kuruş	SŞS 269, s. 146, b. 1. 3 Eylül 1722 (22 Zilkade 1134)

Çelebi ibn Ahmet vekâleten ve sağir Hüseyin'in vasiyesi olan anasının anası Havva bint–i el–Hâcc Şaban vesayeten satışı yapmıştır.

[14] Hariciye ve dâhiliye olmak üzere iki kısımdan oluşan evin sadece dâhiliye kısmını satmıştır.

[15] Babası Seyyid el–Hâcc İbrahim'den intikal eden evdeki hissesini satmıştır.

	Şerife Ümmühani ve Süleyman Efendi (Satıcının kız kardeşi ve enişteşi)		bazen Rahtçızâde Mustafa ve bazen İlya mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	ve bir miktar havlu.		
34.	Beytü'l-mâl-ı amme kabzına memur Mütesellim Ahmet Ağa[16] Molla Ahmet ibn-i Mustafa (Vefat eden kadının kocası)	Karagöz Bey	Bir taraftan Zaim Hasan ağa, tarafeyni müteveffiye Reyhan'ın mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki sobalı oda, iki sok ev, bir çardak, bir mahzen, bir su kuyusu, bahçe ve havlu; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev, ahır, çardak, ambar ve havlu.	130 kuruş	SŞS 269, s. 152, b. 2. 11 Kasım 1722 (Gurre-i Safer 1135)
35.	Beytü'l-mâl-ı amme kabzına memur Mütesellim Ahmet Ağa[17] Molla Ahmet ibn-i Mustafa (Vefat eden kadının kocası)	Karagöz Bey	Bir taraftan Ayşe Hatun, bir taraftan tekke, bir taraftan müteveffiye Reyhan'ın mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve safa.	25 kuruş	SŞS 269, s. 153, b. 1. 11 Kasım 1722 (Gurre-i Safer 1135)
36.	Fatma bint-i Abdullah bin Abdurrahman adına vekili Saraç Süleyman Beşe Abdülkerim Beşe ibn-i Hüseyin (satıcımn kocası)	Kassaban	Bir taraftan el-Hâcc Abdulgafur Efendi, bir taraftan müvekkile Fatma, bir taraftan Saime Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kömür odası, bir kiler, iki bahçe ve bir miktar havlu.	50 kuruş	SŞS 269, s. 157, b. 2. 11 Aralık 1722 (2 Rebiülevvel 1135)

[16] Karagöz Bey Mahallesi sakinelerinden iken bundan akdem vefat iden Reyhan bint–i Recep'in zahirde kocası Molla Ahmet'ten başka varisi olmaması nedeniyle terekesinin yarısı kocasına yarısı da beytü'l mâla kalmıştır. Sofya'da beytü'l mâl–ı amme kabzına memur olan Mütesellim Ahmet Ağa beytü'l mâla ait olan yarım hisseyi Reyhan'ın kocası Molla Ahmet'e satmıştır.

[17] Sofya'da beytü'l mâl–ı amme kabzına memur olan Mütesellim Ahmet Ağa beytü'l mâla ait olan yarım hisseyi Reyhan'ın kocası Molla Ahmet'e satmıştır.

37.	Kara Danişmend Mahallesi'nden İbrahim Çelebi ibn-i Halil Hatice bint-i Abdullah	Kassaban	Bir taraftan Hüseyin Çelebi bir taraftan Nikola mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	20 kuruş	SŞS 269, s. 158, b. 2. 24 Aralık 1722 (15 Rebiülevvel 1135)
38.	Estoyan veled-i Estoyan veled-i Yoan[18] Aspas veled-i Petre	Arap Hoca	Bir taraftan İlya, bir taraftan Gorço çoban, bir taraftan Velço mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bahçe ve bir miktar havlu	28 kuruş	SŞS 269, s. 158, b. 3. 27 Aralık 1722 (18 Rebiülevvel 1135)
39.	Kemal veled-i Musa Yahudi Musa ve kardeşi David veled-i Yasef Yahudiler	Pop Miloş	Bir taraftan İsak Yahudi, bir taraftan Aşir Yahudi, bir taraftan Leberez Yahudi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki tahtânî sobalı oda, bir sok ev, bir mahzen, bir ahır ve bir miktar havlu.	100 kuruş	SŞS 269, s. 161, b. 2. 28 Ocak 1723 (20 Rebiülahir 1135)
40.	Fatma bint-i Abdurrahman Efendi ibn-i Abdullah adına vekili Recep Efendi ibn-i Tursun İbrahim Efendi ibn el-Hâcc Mehmet Efendi	Karagöz Bey	Bir taraftan Zeynep Hatun, bir taraftan Bayramşah Hatun mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki sobalı oda, iki sok ev, bir mahzen, bir yazlık safa, bir su kuyusu ve bir miktar havlu; haricinde bir fevkânî çardak, bir tahtânî ocaklı oda, bir ahır ve bir otlakhane.	350 kuruş	SŞS 269, s. 164, b. 1. 18 Şubat 1723 (12 Cemaziel-evvel 1135)
41.	Yusuf Beşe ibn-i Abdullah bin Abdurrahman'ın varisleri[19]	Karagöz Bey	Bir taraftan Zeynep Hatun, bir taraftan Gazzaz el-Hâcc Osman, bir taraftan Osman	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir ocaklı oda, bir yazlık safa, bir su kuyusu ve bir miktar	130 kuruş	SŞS 269, s. 164, b. 2. 19 Şubat 1723 (13 Cemaziel-evvel 1135)

[18] Estoyan'ın veraseti zevce–i metrûkesi Yoano bint–i Petko ile sulbiye–i kebire kızları Nikoliçe ve Margo'ya intikal etmiştir.

[19] Müteveffa Yusuf Beşe'nin veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Bayramşah bint–i Ahmet ile sulbiye–i kebire kızları Zeynep, Safiye ve sağire kızı Hatice'ye münhasır olduktan sonra kıble'l–kassâm Bayramşah dahi vefat edip veraseti kızları Zeynep, Safiye ve Hatice'ye intikal etmiştir. Safiye asaleten ve sağire Hatice'nin vasiyesi olan ablası Zeynep Hatun'un vekili Osman yazıcı ibn Ahmet vekâleten Yusuf Beşe'den intikal eden evin harabe olduğunu ve tamir ettirmeye güçlerinin yetmediğini, kira ile dahi kimsenin oturmak istemediğini ve sağire Hatice'nin nafakaya ihtiyacı olduğunu söyleyip evin satılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine ev sûk–ı sultânîde müzayede ile satılmıştır.

	İbrahim Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet Efendi		yazıcı, bazen müşteri İbrahim Efendi mülkleri ve bazen tarîk-i âmm.	havlu.		
42.	Şehirköy eski cizyedârı Mehmet Ağa ibn Mehmet Sofya cizyedârı el-Hâcc Hüseyin Ağa ibn el-Hâcc Mehmet Ağa	Kara Danişmend	Bir taraftan Kara Hasan, bir taraftan bazen Haffaf el-Hâcc Mehmet ve bazen Ümmetullah Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde sobalı bir tahtânî oda, bir sok ev, fevkânî bir yazlık çardak odası, bir mahzen, bir ambar, bir su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçları olan bahçe, havlu ve kenef; haricinde bir fevkânî oda, bir ahır, bir sobalı oda, bir sok ev, bir su kuyusu ve bir miktar havlu.	350 kuruş	SŞS 269, s. 165, b. 2. 4 Mart 1723 (26 Cemazi-elevvel 1135)
43.	Saat Mahallesi'nden Lütfullah Çelebi ibn-i Ali Derviş Çelebi ibn-i Ömer	İmaret	Bir taraftan Hasan Beşe, bir taraftan Ali Sipahi, bir taraftan Berber İbrahim çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde bir sobalı oda, bir sok ev, bir safa, bir kiler, bir mahzen, bir ahır, bahçe ve bir miktar havlu; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	65 kuruş	SŞS 269, s. 166, b. 1. 5 Mart 1723 (27 Cemaziel-evvel 1135)
44.	Ayşe bint-i Hasan[20] Tellak Ahmet ibn-i Osman	Kara Şahin	Bir taraftan Hasan sipahi, bir taraftan el-Hâcc Mehmet, bir taraftan Dühanî Mehmet Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok evi, bir miktar bahçe ve bir miktar havlu.	600 akçe	SŞS 306, s. 6, b. 1. 10 Eylül 1725 (2 Muharrem 1138)
45.	Kosto veled-i Yoan Gerdo bint-i Estanoya	Kara Danişmend	Bir taraftan Ali, bir taraftan İbrahim, bir taraftan Seyyid Osman Çelebi, bazen Cuna ve bazen Velko	Bir sobalı oda, bir sok ev, bahçe ve bir miktar havlu.	13 kuruş	SŞS 306, s. 6, b. 3. 12 Eylül 1725 (2 Muharrem 1138)

[20] Kara Şahin Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet bin Osman'ın veraseti zevce–i menkuhe–i metrûkesi Ayşe bint–i Hasan ile li–ebeveyn er–karındaşı Tellak Ahmet bin Osman'a intikal etmiştir. Satışı yapılan 20 kuruş kıymetli evin rub' hissesi Ayşe'nin selâse–i erbâ'ı (4/3) da Ahmet'e kalmıştır. Ayşe kendi hissesini Ahmet'e satmıştır.

			mülkleri ve taraf-ı râbi' tarik-i hâss.			
46.	Miho[21] İlya (Satıcının Kardeşi)	Kassaban	Bir taraftan boyacı Hızır başı, bir taraftan satıcı Miho, bir taraftan müşteri İlya mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler ve bir miktar havlu.	624 akçe	SŞS 306, s. 8, b. 3. 21 Eylül 1725 (13 Muharrem 1138)
47.	Mustafa Efendi ibn Ali Efendi[22] İbrahim Sipahi ibn-i Mehmet	Kara Şahin	Bir taraftan Hüseyin Sipahi veresesi, bir taraftan debbağ Ali, bir taraftan Kemal Yahudi ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki sobalı oda ve sok ev, safa, mahzen, su kuyusu ve bahçe; haricinde bir oda, bir sok ev, su kuyusu ve havlu.	200 kuruş	SŞS 306, s. 12, b. 1. 29 Eylül 1728 (21 Muharrem 1138)
48.	Kürkçü Dimitre veled-i Dragan Terzi Lozan veled-i Estviço	Kaloyan	Bir taraftan Neco, bir taraftan dülger Yavenfo?, bir taraftan Kürkçü Georgi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde bir şitevî oda, bir sok ev, bir kiler, bir su kuyusu ve bir miktar bahçe; haricinde bir mahzen, bir kiler, ahır ve bir miktar havlu.	190 kuruş	SŞS 306, s. 13, b. 3. 22 Ekim 1725 (14 Safer 1138)
49.	İmam Abdurrah-man Efendi ibn-i Mehmet[23] Efendi El-Hâcc Osman	Kara Şahin	Bir taraftan El-Hâcc Hasan Ağa, iki taraftan zaim İsmail Ağa mülkleri ve bir taraftan tarîk-i âmm.	Bir bâb oda, bir sok ev, bir su kuyusu ve havlu.	1200 akçe	SŞS 306, s. 22, b. 1. 1 Aralık 1725 (25 Rebiülevvel 1138)
50.	İbrahim Beşe ibn-i Ali Mehmet Beşe ibn-i Mustafa	Saruhan Bey	Bir taraftan Ömer, bir taraftan molla Abdulbaki, bir taraftan bostan ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir miktar bahçe ve havlu.	31,5 kuruş	ŞSS 306 s. 29, b. 2. 16 Aralık 1725 (10 Rebiülahir 1138)

[21] Kasaban Mahallesi sakinlerinden iken halik olan (boş) veled–i Belid zimminin veraseti sulb–i kebir oğulları Miho ve İlya ile kebire kızı Margo'ya intikal etmiştir. Miho satışı yapılan evden kendisine düşen hissesini kardeşi İlya'ya satmıştır. Margo'da kendi hissesini yine kardeşi İlya'ya hibe etmiştir.

[22] Kara Şahin Mahallesi nükûdunun mütevellisi Mustafa Efendi, mahalle–i mezbûrenin hane–i avarızına vakıf olan evi, harabe olduğu gerekçesi ile sûk–ı sultânîde müzayede ile satmıştır.

[23] Kara Şahin Mahallesinde sakin imam Abdurrahman Efendi mahalle–i mezbûre imamına senede otuz altı akçe mukataa–i kadimi ile taht–ı tasarrufunda olan ve üzerindeki binası dahi kendi mülkü olan evin binasını satmıştır. Arsasını da mütevelli oluru ile meccanen ferağ etmiştir.

51.	Ümmügülsüm bint-i Mehmet adına vekili Ali ibn-i Abdullah Doçik? veled-i Belid	Arap Hoca	Bir taraftan Ali Çelebi, bir taraftan Mustafa Çelebi, bir taraftan Nikola mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, kiler, bahçe ve bir miktar havlu.	27 kuruş	ŞSS 306 s. 32, b. 1. 26 Aralık 1725 (20 Rebiülahir 1138)
52.	Kostimrod-ı Zîr Köyünden Anto ve kardeşi Velko veled-i Acotko Milaço veled-i Belid	Arap Hoca	Bir taraftan Boyacı Veli, bir taraftan Kara Ali, bir taraftan Halil, bazen Petre, bazen Estoyan mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler, bahçe ve bir miktar havlu.	57 kuruş	ŞŞS 306, s. 32, b. 2. 31 Aralık 1725 (25 Rebiülahir 1138)
53.	Kostimrod-ı Zîr Köyünden Anto ve kardeşi Velko veled-i Acotko Petre veled-i Mitre	Arap Hoca	Bir taraftan Boyacı Veli, bir taraftan Kara Ali, bir taraftan Halil, bazen Petre, bazen Estoyan mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler, bahçe ve bir miktar havlu.	29 kuruş	ŞŞS 306, s. 32, b. 3. 31 Aralık 1725 (25 Rebiülahir 1138)
54.	Ahmet Çelebi ibn-i Yusuf Yoan veled-i Belid	Draz	Bir taraftan Hafız Mehmet Efendi, bir taraftan dülger Oşnoyan mülkleri ve tarafeyn-i tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bahçe ve bir miktar havlu.	30 kuruş	ŞŞS 306, s. 34, b. 2. 31 Aralık 1725 (25 Rebiülahir 1138)
55.	Beytü'l-mâl emîni Hüseyin Ağa adına vekili Ali Efendi ibn Ahmet ve Mustafa Beşe[24] Hüseyin Çelebi ibn-i Mustafa adına vekili üvey babası Mustafa Çelebi ibn-i Abdullah	Kara Danişmend	Bir taraftan el-Hâcc Mustafa, bir taraftan Ali Çelebi mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler ve bir miktar havlu.	80 kuruş	ŞŞS 306, s. 39, b. 2. 31 Ocak 1726 (27 Cemaziel-evvel 1738)

[24] Kara Danişmend Mahallesi sakinelerinden iken vefat eden Ganice bint–i Abdullah'ın zevc–i metrûku Mustafa Beşe'den başka varisi olmayıp terekesinin yarısı kocası Mustafa Beşe'ye yarısı da beytü'l–mâl kalmıştır.

56.	Süleyman ibn-i Kasım (kendi adına asaleten, kız kardeşi Tayyibe adına vekâleten) Mustafa ibn-i Hüseyin	Kara Danişmend	Bir taraftan İbrahim Ağa, bir taraftan Hacı Ömer, bazen Ahmet Beşe, bazen Ali Beşe mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, bir sok ev, bir su kuyusu, bahçe ve bir miktar havlu.	13320 akçe	SŞS 306, s. 46, b. 3. 11 Mart 1726 (7 Recep 1138)
57.	Boyacı Ali Çelebi ibn-i Süleyman Halil Çelebi ibn-i Abdullah	Siyavuş Paşa	Bir taraftan Tüfekçi Lütfi Çelebi, bir taraftan Bakkal Mehmet Çelebi, bir taraftan Ali Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, iki safa, bir kiler ve bir miktar havlu.	100 kuruş	SŞS 306, s. 47, b. 2. 15 Mart 1726 (11 Recep 1138)
58.	Fatma bint-i Abdurrah-man Mustafa ibn-i Hamza	Kara Danişmend	Bir taraftan ekmekçi Krisko, bir taraftan kilitçi Yoan, bir taraftan yine Krisko mülkleri ve taraf-ı râbi' tarik-i hâss.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	26 kuruş	SŞS 306, s. 48, b. 1. 16 Mart 1726 (12 Recep 1138)
59.	Ayşe bint-i Abdullah Mustafa Ağa ibn-i Bayram	Kassaban	Bir taraftan Saime Hatun, iki taraftan müşteri Mustafa Ağa mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, ve bir miktar havlu (Sazpûşide-saz örtülü ev)	42 kuruş	SŞS 306, s. 48, b. 2. 16 Mart 1726 (12 Recep 1138)
60.	Hüseyin Beşe ibn-i Mehmet[25] Mehmet ibn-i Abdullah	Kassaban	Bir taraftan Mehri Hatun, bir taraftan semerci Mehmet Çelebi, bir taraftan muytab Mustafa Ağa mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Belirtilmemiş.	25 kuruş	SŞS 306, s. 48, b. 3. 16 Mart 1726 (12 Recep 1138)
61.	Mansur Hoca Mahallesi'nden Seyyid Ahmet Beşe ibn-i Seyyid Mustafa	Kaloyan	Bir taraftan Hekimoğlu Salomon Yahudi mülkü, bir taraftan İstanbul cemaati kilisesi, bir taraftan kefere	Fevkânî bir şitevî oda, bir ocaklı oda ve sok evler, bir çardak; tahtânî bir şitevî oda, bir sok ev, kâgir iki	250 esedî kuruş	SŞS 306, s. 48, b. 4. 17 Mart 1726 (13 Recep 1138)

[25] Kassaban Mahallesi'nin hane–i avârızı mütevellisi Hüseyin Beşe, mahalle–i mezbûrenin hane–i avarızına vakıf olan evi harabe olduğu gerekçesi ile satmıştır.

	Avram veled-i Sinem? ve David veled-i İlya Yahudiler		kilisesi ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	mahzen, bir ocaklı oda, bir sok ev, bir fırın? ve bir miktar havlu.		
62.	Fatma bint-i Mustafa Ömer ibn-i Abdullah ve zevcesi Havva bint-i Abdurrah-man	Şeyh	Bir taraftan Mustafa Halife, bir taraftan İbrahim Çelebi, bir taraftan Kasab Halil mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda ve sok ev, bir kiler, bir su kuyusu, bahçe, ve bir miktar havlu.	64 kuruş	SŞS 306, s. 58, b. 3. 1 Nisan 1726 (28 Recep 1138)
63.	Kaliçe bint-i [redacted] ve Donio bint-i Nedelko Zaim Seyyid Osman Ağa ibn-i İsmail Ağa	Sungurlar	Bir taraftan Mustafa Çelebi, iki taraftan terzi Nikola mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, iki mahzen, bir ambar, ahır, otlakhane, su kuyusu ve bir miktar havlu.	70 esedî kuruş	SŞS 306, s. 87, b. 3. 13 Haziran 1726 (12 Şevval 1138)
64.	Kıptî Sefer ve zevcesi Saime Yakem veled-i Yoan	Kuru Çeşme	Bir taraftan Kürkçü Estviço, bir taraftan kıptî Boşko, bir taraftan kıptî İbrahim mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	25,5 kuruş	SŞS 306, s. 94, b. 2. 23 Ağustos 1725 (13 Zilhicce 1137)
65.	El-Hâcc Abdülkerim Efendi ibn-i Ahmet Efendi'nin varisleri[26] Niş eski müftüsü Abdullah Efendi ibn-i Bektaş	Kara Danişmend	Bir taraftan Seyyid Osman Ağa, bir taraftan Recep Ağa, bir taraftan Habibe Hatun, bir taraftan bazen Ali Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir bâb şitevî tahtânî oda, bir bâb sayfî oda, bir matbah, bir kiler; fevkânî bir şitevî oda, bir su kuyusu, bir miktar bahçe ve bir miktar havlu.	230 kuruş	SŞS 306, s. 96, b. 3. 6 Eylül 1725 (27 Zilhicce 1137)

[26] Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden el–Hâcc Abdülkerim Efendi ibn–i Ahmet Efendi'nin veraseti zevcesi Saadet bint–i Ahmet ibn–i Yusuf ile sulbiye–i kebire kızı Ümmetullah ve li–ebeveyn kız kardeşi Habibe'ye intikal etmiştir. Sekiz sehem olan evin bir sehemi Saadet, dört sehemi Ümmetullah ve üç sehemi Habibe'ye intikal etmiştir. Saadet'in vekili şeyh Mehmet Efendi ibn Mahmut Efendi vekâleten, Ümmetullah ve Habibe ise asaleten evdeki hisselerini satmışlardır.

66.	Saadet bint-i Ahmet ibn-i Yusuf adına vekili Şeyh Mehmet Efendi ibn-i Mahmut Efendi Niş eski müftüsü Abdullah Efendi ibn-i Bektaş	Kara Danişmend	Bir taraftan müşteri-i merkum Abdullah Efendi ve tarafeyni Recep Ağa mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir tahtânî oda, bir ahır, bir fevkânî otlakhane.	70 kuruş	SŞS 306, s. 96, b. 3. 6 Eylül 1725 (27 Zilhicce 1137)
67.	Ayşe bint-i Mustafa Petro bint-i Yebo	Kara Danişmend	Bir taraftan Halil Çelebi, bir taraftan İsmail Çelebi, bir taraftan Mehmet Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	18 kuruş	SŞS 306, s. 109, b. 3. 11 Eylül 1726 (14 Muharrem 1139)
68.	Saime bint-i İbrahim Halil Çelebi ibn-i Kamil	Tahılpazarı	İki taraftan Seyyid Ömer Ağa, bir taraftan Ali Sipahi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, iki sok ev ve bir miktar havlu.	60 kuruş	SŞS 312 (2), s. 3, b. 1. 14 Eylül 1726 (17 Muharrem 1139)
69.	Berber Ahmet Çelebi ibn-i Mustafa ve validesi Havva bint-i Mustafa Mehmet Çelebi ibn-i Abdullah	Karagöz Bey	Bir taraftan Bayram Çelebi, bir taraftan Hüseyin, bir taraftan Kara Belkıs mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, iki sok ev, bahçe ve bir miktar havlu.	50 kuruş	SŞS 312 (2), s. 6, b. 1. 17 Kasım 1726 (22 Rebiülevvel 1139)
70.	Askaya veled-i Yako ve kardeşi İsak Yahudiler Senor veled-i Yasef	Gül Camii	Bir taraftan David Yahudi mülkü, bir taraftan vakıf odalar, bir taraftan Hacı İbrahim dükkânları ve taraf-ı râbi' tarîk-i hâss.	Fevkânî iki oda ve iki sok ev; tahtânî bir mahzen, bir mutfak, bir su kuyusu ve bir miktar havlu.	280 kuruş	SŞS 312 (2), s. 8, b. 1. 3 Aralık 1726 (8 Rebiülahir 1139)

71.	Bakkal Hacı İsmail Beşe ibn-i Abdullah'ın terekesine vasi tayin olunan Berber Şehri Mehmet Abdi Çelebi ibn-i Mustafa	El-Hâcc Hamza	Bir taraftan Mustafa Çelebi, bir taraftan Halil Çelebi mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, kiler, ahır, bahçe, bir miktar havlu.	75 kuruş	SŞS 312 (2), s. 10, b. 1. 23 Aralık 1726 (28 Rebiülahir 1139)
72.	Nikola bint-i Dimo Terzi Nikola veled-i İstefan	Şuca Fakih	Bir taraftan Mehmet Sipahi, bir taraftan Fatma Hatun mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Üç sobalı oda, üç sok ev, çardak, safa, bir mahzen, bir ahır, bir otlak hane ve bir miktar havlu.	200 kuruş	SŞS 312 (2), s. 11, b. 2. 31 Ocak 1727 (8 Cemaziel-ahir 1139)
73.	El-Hâcc Ali ibn-i Hüseyin Hüseyin Ağa (satıcının oğlu)	Kuru Çeşme	Bir taraftan İsmail Çelebi, bir taraftan İshak Çelebi, bir taraftan Armine mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde; tahtânî dört sobalı oda ve dört sok ev, fevkânî bir oda, bir sok ev, iki mahzen, bir otlak hane, ahır, bir su kuyusu, bahçe, bir kiler, ambar ve havlu. Haricinde; iki oda ve sok ev, bir miktar havlu.	500 esedî kuruş	SŞS 312 (2), s. 12, b. 1. 31 Ocak 1727 (8 Cemaziel-ahir 1139)
74.	Gorgo ve kız kardeşi Mitro Nikola veled-i Belid	Draz	Bir taraftan Mehmet Beşe, bir taraftan Estevimi, bir taraftan çoban Mitre mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm	Bir sobalı oda, bir sok ev, ve bir miktar havlu.	23 kuruş	SŞS 312 (2), s. 16, b. 1. 18 Mart 1727 (25 Recep 1139)
75.	Ahmet Yazıcı ibn-i Ali Kristo veled-i Beyo	El-Hâcc Havale	Bir taraftan çeribaşı ambarı, bir taraftan Havva Hatun, bir taraftan Boşko mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, ahır, bahçe ve bir miktar havlu.	17 kuruş	SŞS 312 (2), s. 17, b. 3. 20 Mart 1727 (27 Recep 1139)
76.	Ömer Dede ve zevcesi Ayşe Hatun	Saat	Tarafeyni arabacı Mehmet, bir	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar	45 kuruş	SŞS 312 (2), s. 18, b. 2. 16 Şubat

	Rahime (satıcıların kızları)		taraftan ekmekçi Mehmet Dede mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	havlu.		1727 (24 Cemaziel-ahir 1139)
77.	Yusuf Efendi ibn-i el-Hâcc Ahmet'in varisleri[27] El-Hâcc Hüseyin Ağa ibn-i İsmail	Kara Şahin	Bir taraftan Ahmet veresesi, bir taraftan Molla Mehmet, bir taraftan Molla Ali mülkleri, bazen tekke havlusu ve bazen Mahmut Ağa mülkü.	Bir şitevî oda, bir sok ev, bir sayfî oda, hayat, safa, mahzen, su kuyusu, bahçe ve bir miktar havlu.	165 kuruş	SŞS 312 (2), s. 19, b. 1. 29 Nisan 1727 (8 Ramazan 1139)
78.	Anto veled-i Acotko İstale veled-i Mitre	El-Hâcc Hamza	Bir taraftan Mitre, bir taraftan Ağnat, bir taraftan değirmenci Mitre mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bahçe, bir miktar havlu.	27 kuruş	SŞS 309, s. 68, b. 3. 13 Eylül 1728 (8 Safer 1141)
79.	Ümmetullah ve İbrahim[28] Fatma	Alaca Mescid	Bir taraftan Debbağ custa? Mustafa, bir taraftan satıcı İbrahim çelebi, bir taraftan Terzi Miladan mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir safa, bahçe ve bir miktar havlu.	85 kuruş	SŞS 309, s. 71, b. 1. 11 Haziran 1728 (3 Zilkade 1140)
80.	Tellak Ahmet ibn-i Osman Halil Çelebi ibn-i Abdullah	Kara Şahin	Bir taraftan Dühanî Mehmet Çelebi, bir taraftan Hürremşah Hatun mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	48,5 kuruş	SŞS 309, s. 85, b. 2. 2 Aralık 1728 (Selh-i Rebiülahir 1141)
81.	Kıptî Estoyan Ömer Çelebi	Kaloyan	Bir taraftan kıptî Yusuf, bir taraftan Şoşo? Mehmet, bir taraftan İstano mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, ve bir miktar havlu.	13 kuruş	SŞS 309, s. 86, b. 3. 10 Aralık 1728 (8 Cemaziel-evvel 1141)
82.	Mustafa ibn-i Abdullah'ın varisleri[29]	Alaca Mescid	Bir taraftan Mitre, tarafeyni Seyyid Hacı Hüseyin	Bir sobalı oda, bir sok ev, ve bir miktar havlu.	24 kuruş	SŞS 309, s. 93, b. 2. 6 Ocak 1729 (5 Cemaziel-

[27] Müteveffa Yusuf'un veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Ayşe bint–i Yusuf, sulb–i kebir oğulları Molla Mehmet ve kebire kızları Zeynep ve Rukiye'ye intikal etmiştir.

[28] Borcu terekesinden fazla olan müteveffa Hasan beşe ibn–i Mustafa'nın veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Ümmetullah ile li–ibn kardeşi İbrahim ve kız kardeşi Fatma'ya intikal etmiştir.

	Ayşe bint-i Abdullah		mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.			ahir 1141)
83.	Halil Bey ibn-i Abdullah Fatma bint-i Abdullah	Mansur Hoca	Bir taraftan Nalbant Ömer, bir taraftan Berber Şahin, bir taraftan Kürkçü Damian, bir taraftan Estoyan mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı çardak oda, bir sok ev, kiler, ahır, su kuyusu, bahçe ve bir miktar havlu.	50 kuruş	SŞS 309, s. 95, b. 1. 11 Ocak 1729 (10 Cemaziel-ahir 1141)
84.	Mehmet ağa ibn-i el-Hâcc Ahmet'in varisleri[30] Seyyid Hüseyin Ağa ibn-i Ömer	Kassaban	Bir taraftan el-Hâcc Ahmet, bir taraftan Hallaç Mehmet Çelebi, bir taraftan Sale Hatun ve bazen Ayaş kızı mülkü ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde bir sobalı oda, bir köşk, mahzen, su kuyusu, bahçe, ahır; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev, otlak hane ve bir miktar havlu.	500 kuruş	SŞS 309, s. 95, b. 2. 11 Ocak 1729 (10 Cemaziel-ahir 1141)
85.	Ümmügül-süm bint-i Mehmet Mehmet Çelebi ibn Mahmut	Şuca Fakih	Bir taraftan Kayyım Molla Halil, bir taraftan Arabacı Mehmet mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, iki sok ev, bir çardak, ahır, bahçe ve bir miktar havlu.	120 kuruş	SŞS 309, s. 98, b. 4. 18 Ocak 1729 (17 Cemaziel-ahir 1141)
86.	Ahmet ibn-i Mustafa'nın varisleri[31] Molla Hasan İbn-i Hacı Ali	Şuca Fakih	Bir taraftan Hacı Mahmut, bir taraftan Hacı Mehmet, bir taraftan Seyyid Mustafa Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki sobalı oda, iki sok ev, ambar, kiler, mahzen ve bir miktar havlu; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev, ahır, otlak hane ve bir miktar havlu.	200 kuruş	SŞS 309, s. 99, b. 1. 20 Aralık 1728 (18 Cemaziel-evvel 1141)
87.	Kasap Uzun Ahmet	El-Hâcc Yahşi	Bir taraftan Hasan Beşe, bir	Bir sobalı oda, bir sok ev,	50 kuruş	SŞS 309, s. 100, b. 1. 19

[29] Mustafa ibn–i Abdullah'ın veraseti zevcesi Hatice–i bint–i Mustafa ile sulbiye–i sağir oğlu Hasan ve sağire kızı Ayşe'ye intikal etmiştir. Hasan ve Abdullah'a vasi tayin edilen anneleri Hatice asaleten ve vekâleten evin satışını yapmıştır.

[30] Mehmet Ağa ibn–i el–Hâcc Ahmet'in veraseti zevcesi Fatma ile kebir oğulları Süleyman, Mustafa ve İsmail'e intikal etmiştir. Süleyman Ağa kendi tarafmdan asaleten, validesi Fatma ve kardeşleri taraflarından vekaleten evin satışını yapmıştır.

[31] Ahmet ibn–i Mustafa'nın veraseti sulb–i kebir oğulları Hacı Ali ve Rüstem, sulbiye–i kebire kızı Ayşe'ye intikal etmiştir. Rüstem dahi vefat edip veraseti zevcesi Havva bint–i Abdullah ile sağir oğlu Ahmet'e intikal etmiştir. Sağir Ahmet'in üzerine vasi tayin olunan Hacı Ali vesayeten, asaleten ve Havva ve Ayşe taraflarından vekaleten evin satışını yapmıştır.

	İstanislav bint-i Belid		taraftan Subaşı Veli, bir taraftan nehr-i câri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	bahçe ve bir miktar havlu.		Ocak 1729 (18 Cemaziel ahir 1141)
88.	Karagöz Bey Mahallesi mütevellisi Molla Mehmet ibn-i Hüseyin Saime bint-i Abdullah	Karagöz Bey	Bir taraftan Hatice Hatun, bir taraftan Hacı Derviş Ağa, bir taraftan Taibe Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	35 kuruş	SŞS 309, s. 102, b. 1. 24 Ocak 1729 (23 Cemaziel-ahir 1141)
89.	Gazzaz el-Hâcc Osman Ahmet Çelebi	Yazıcızâde	Bir taraftan Osman Efendi, bir taraftan İbrahim Efendi, bir taraftan merhum Sunullah Efendi ve bazen Ahmet Çelebi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde bir sobalı oda, bir sok ev, çardak, iki ahır, bir su kuyusu; haricinde bir sobalı oda, bir sok ev, bahçe ve bir miktar havlu.	150 kuruş	SŞS 309, s. 102, b. 2. 26 Ocak 1729 (25 Cemaziel-ahir 1141)
90.	Ahmet Çelebi ibn-i Abdullah Avram veled-i Nikola	Kuru Çeşme	Bir taraftan Ali Ağa, bir taraftan Mustafa, bir taraftan Petre mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, bir sok ev, mahzen, çardak ve bir miktar havlu.	270 kuruş	SŞS 309, s. 104, b. 2. 29 Ocak 1729 (28 Cemaziel-ahir 1141)
91.	Meryem bint-i Abdullah Mustafa ibn-i Ebubekir	Saruhan Bey	Bir taraftan Ali Dede, bir taraftan Ivaz Ağa, bir taraftan Fatma Hatun mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev ve bir miktar havlu.	20 kuruş	SŞS 312 (3), s. 5, b. 5. 19 Mart 1731 (10 Ramazan 1143)
92.	Beytü'l-mâl kabzına memur Mütesellim Said Ağa adına vekili Subaşı Mehmet Ağa[32] El-Hâcc Hüseyin Ağa	Kara Şahin	Bir taraftan ...., bir taraftan boyacı İshak, bir taraftan Hacı Ahmet mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, bir kiler ve bir miktar bahçe.	30 kuruş	SŞS 312 (3), s. 14, b. 2. 29 Ağustos 1731 (25 Safer 1144)
93.	Mehmet ibn-i Mustafa	El-Hâcc Hamza	Bir taraftan sol kollu Mehmet	Bir sobalı oda, bir sok ev;	200 kuruş	SŞS 312 (3), s. 18, b. 2. 11

[32] Kara Şahin Mahallesi sakinelerinden iken vefat iden Emine bint–i Abdullah'ın varisi olmadığı için terekesi beytü'l–mâla kalmıştır.

	Zeynep bint-i Abdullah (satıcının karısı)		Ağa, bir taraftan Ümmügülsüm Hatun, bir taraftan İlya mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	haricinde bir ahır, bir kargir mahzen, bir su kuyusu ve bir miktar havlu.		Eylül 1731 (9 Rebiülevvel 1144)
94.	Hatice bint-i Ali adına vekili Ahmet Ağa ibn-i Ali İbrahim hoca ibn-i İsmail	Karagöz Bey	Bir taraftan vakıf tekke, bir taraftan Tahir Efendi, bir taraftan Hüseyin Dede ve bazen Dülger… mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki fevkânî oda, bir tahtânî oda, kiler, su kuyusu, bahçe ve haricinde bir miktar havlu.	75 kuruş	SŞS 312 (3), s. 20, b. 1. 16 Nisan 1731 (8 Şevval 1143)
95.	Ümmühani Hatun ve Nazire[33] Hatice bint-i Abdullah	Karagöz Bey	Bir taraftan İbrahim Beşe, bir taraftan Mollazâde Mehmet Efendi, bir taraftan Zaim Hasan Ağa veresesi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, kiler, safa ve bir miktar havlu.	100 kuruş	SŞS 312 (3), s. 23, b. 1. 2 Mayıs 1731 (24 Şevval 1143)
96.	Ümmügül-süm bint-i Mahmut'un varisleri[34] Mülayim bint-i Abdullah	Kara Şahin	Bir taraftan Mustafa Beşe, bir taraftan Kurd Osman, bir taraftan cami-i şerif ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, iki kiler, su kuyusu ve bir miktar havlu.	95 kuruş	SŞS 312 (3), s. 23, b. 2. 3 Mayıs 1731 (25 Şevval 1143)
97.	Has Biga Mahallesi'nd en Rukiye bint-i Beytullah adına vekili Hasan ibn-i Salih Serdengeçdi ağası Ağo Mehmet Ağa	Yazıcızâde	Bir taraftan müşteri Ağo Mehmet Ağa, bir taraftan Said Bey veresesi mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir sobalı oda, bir sok ev, çardak ve bir miktar havlu.	50 kuruş	SŞS 312 (3), s. 42, b. 4. 3 Şubat 1731 (25 Recep 1143)
98.	Serdengeçdi ağası Ağo Mehmet Ağa	El-Hâcc Bayram	Bir taraftan Rabia Hatun, bir taraftan Hoca	Bir sobalı oda, bir sok ev, iki safa, mahzen,	100 kuruş	SŞS 312 (3), s. 45, b. 10 Temmuz

[33] Karagöz Bey Mahallesi sakinlerinden vefat eden Ali Çelebi ibn Abdullah'ın veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Hatice bint–i Abdullah ile li–ebeveyn kardeşi oğlu sağir Osman ve kardeşi kızı Nazire'ye intikal etmiştir. Sağir Osman'ın üzerine vasi tayin olunan Ümmühani Hatun ve Nazire, evi Hatice'ye satmışlar.

[34] Kara Şahin Mahallesi sakinelerinden iken vefat eden Ümmügülsüm bint–i Mahmut'un veraseti annesi Fatma Hatun ile amcasının oğlu Mehmet Ağa'ya intikal etmiştir.

	Süleyman ibn-i Abdullah		Hatun, bir taraftan Süleyman Efendi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	bahçe ve bir miktar havlu.		1731 (2. 5 Muharrem 1144)
99.	Kara Şahin Mahallesi'nden Rukiye bint-i Abdullah ve kardeşi Süleyman Pavle veled-i Belid	El-Hâcc Bayram	Bir taraftan Kara Mustafa, bir taraftan Dülger Velo, bir taraftan Mıhçı Acotko mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki oda ve sok ev, kiler, mahzen, otlak hane, bahçe ve bir miktar havlu.	80 kuruş	SŞS 312 (5), s. 3, b. 1. 15 Ağustos 1739 (10 Cemaziel-evvel 1152)
100.	Nedliv bint-i Mihail Yoan veled-i Konstantin	Kara Danişmend	Bir taraftan Yoan, bir taraftan Bostol, bir taraftan Nikola ve bazen Abacı Nikola mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir oda, kiler ve bir miktar havlu.	16 kuruş	SŞS 312 (5), s. 12, b. 2. 7 Kasım 1739 (5 Şaban 1152)
101.	Ayşe bint-i Abdullah İbrahim Beşe ibn-i Mehmet ve … Abdullah	Kız Kasım	Bir taraftan Debbağ Halil Çelebi, bir taraftan müteveffa Mutyab Molla Ahmet veresesi, bir taraftan müşteri İbrahim Beşe'nin diğer mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki sobalı oda, sok ev, bahçe ve bir miktar havlu.	200 kuruş	SŞS 312 (8), s. 65, b. 1. 13 Ocak 1748 (12 Muharrem 11619)
102.	Goriço veled-i Boşko'nun varisleri[35] Terzi Petre veled-i Nikola	Pop Miloş	Bir taraftan Kara Hasan Ağa, bir taraftan Aşir Yahudi, bir taraftan Mehamko Yahudi mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki bâb tahtânî sobalı oda, bir sok ev, iki bâb fevkânî oda, bir sok ev, iki bâb mahzen, pınar, bahçe, ve havlu; haricinde bir ahır, otlak hane, bir kebir ambar ve bir	1120 kuruş	SŞS 17, s. 10, b. 2. 25 Haziran 1750 (20 Recep 1163)

[35] Pop Miloş Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Goriço veled–i Boşko'nun veraseti zevce–i metrûkesi Angelno bint–i İstefan, sulb–i kebir oğulları Manoil, Yoanço ve Mito ile sulbiye–i kebire kızları Margo ve İzlato'ya intikal etmiştir. Manoil dahi vefat edip terekesi zevce–i metrûkesi Velbeko bint–i Belid ve sulbiye–i kebire kızı Alniko ve sulbiye–i sağire kızı Angelno'ya intikal etmiştir. 4608 sehemden; 747 sehem Angelno'ya, 1022'şer sehem Yoanço ve Mito'ya, 511'er sehem Margo ve İzlato'ya, 126 sehem Velbeko ve 336'şar sehem de Alniko ve Angelno'ya isabet etmiştir. Angelno, Yoanço, Mito, Margo, İzlato ve Alniko asaleten; Velbeko ise kendi adına asaleten sağire kızı Angelno adına vesayeten evin satışını yapmışlar.

				miktar havlu.		
103.	Belgrad sakinlerin den Köroğlu Mehmet Beşe adına vekili Süleyman Beşe ibn-i Abdullah Ahmet Beşe ibn-i Abdullah	Kara Danişmend	Taraf-ı erbâdan Çeribaşı Mustafa Ağa, Bato Mehmet Ağa, el-Hâcc İbrahim, Molla Ahmet mülkleri ve tarîk-i âmm.	Dâhilinde iki bâb tahtânî oda, sok ev, bir bâb fevkânî oda, sok ev, bir safa ve bir miktar havlu.	525 kuruş	SŞS 17, s 37, b. 1. 23 Mart 1751 (25 Rebiülahir 1164)
104.	Vasi İbrahim Efendi ibn-i Mustafa [36] Fatma bint-i Veliyüddin Efendi	Kara Danişmend	Taraf-ı erbâdan müteveffiye Haççe Hanım veresesi fırını, müteveffa Bosnavi Ali Bey veresesi, Boyacı Molla İbrahim, Mirahurzâde Hasan Ağa, Ahmet Beşe, Ayşe Hatun vakıf menzili, Ümmetullah ve Hanım hatunlar mülkleri ve tarîk-i âmm.	Dâhilinde bir bâb tahtânî oda ve bitişiğinde diğer sağir oda, bir sok ev, mahzen, fevkânî bir bâb oda, safa, be-hakk icrasından carî âb-ı leziz, bir miktar eşcar-ı müsmire ve havlu; haricinde bir bâb harabe oda, sok ev ve havlu.	250 kuruş	SŞS 17, s. 38, b. 3. 12 Nisan 1751 (16 Cemaziel-evvel 1164)
105.	Yako veled-i İlya Yahudi Merkad veled-i Sabunay	Pop Miloş	Taraf-ı erbâdan Solomon ve Haham Yahudiler ve [boş] mülkleri ve tarîk-i âmm. ile mahdut; Haham Yasef veled-i Semoil ve Yuda veled-i Santo nam Yahudiler ile mahlut.	Bir bâb tahtânî oda, sok ev ve bir miktar havlu[37].	500 kuruş	SŞS 17, s. 49, b. 1. 18 Mayıs 1751 (22 Cemaziel-ahir 1164)

[36] Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Hüseyin Efendi ibn–i Mustafa Efendi'nin veraseti eşi Ümmetullah bint–i Ahmet, sulb–i kebir oğlu olup İstanbul'da sakin Mehmet Emin, sulb–i sağir oğulları Mustafa ve Ahmet ile sulbiye–i sağire kızları Ayşe ve Nefise'ye intikal etmiştir. 64 sehemden; 8 sehem Ümmetullah, 14'er sehem Mehmet, Mustafa ve Ahmet, 7'şer sehem de Ayşe ve Nefise'ye isabet etmiştir. Ümmetullah hissesini başka menkulattan almıştır. Ev de Mehmet Emin, Mustafa, Ahmet, Ayşe ve Nefise'ye kalmıştır. Sağir Ahmet ile sağire Ayşe ve Nefise'nin vasileri İbrahim Efendi ibn–i Mustafa, bu evi zaruret–i nafaka için Mehmet ve Mustafa'nın valideleri Fatma bint–i Veliyüddin Efendi'ye satmıştır.

[37] Pop Miloş Mahallesi'ndeki bu ev ile İçeri Çarşı sûkunda bir taraftan kargir mahzen, bir taraftan Neftani Yahudi ve Seyyid Mehmet Ağa dükkânları ve tarîk–i âmm ile mahdut iki kepenk bir bâb dükkân birlikte 500 kuruşa satılmıştır.

Ek 1.5: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Dükkân Satışları

Sıra No	Bayi' (Satıcı) / Müşteri (Alıcı)	Bulunduğu Yer	Etrafı	Özellikleri	Fiyatı	Kaynak
1.	Mumcu Kristo veled-i Filib / Enedron veled-i Dimitre	Tahmis karşısında	Bir taraftan merhum Koca Ali Ağa veresesi, bir taraftan merhum Turganizâde veresesi mülkleri, bir taraftan Yahudi hane ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Mumhane dükkânı ve mumhane alâtı[38]	11000 akçe	SŞS 4, s. 13, b. 2. 13 Şubat 1709 (3 Zilhicce 1120)
2.	Çatalbaş Mustafa Çelebi ibn-i Ahmet / İbrahim Çelebi ibn-i Abdurrahman	Pirinççiler Sûku	Bir taraftan satıcı Mustafa'nın mülk kahvehanesi, bir taraftan kalaycı dükkânı, tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir odayı müştemil, iki kepenk, bir bâb dükkân[39]	20 kuruş	SŞS 4, s. 19, b. 2. 18 Şubat 1709 (8 Zilhicce 1120)
3.	Ayşe bint-i Abdullah adına vekili Haffaf el-Hâcc Mustafa ibn-i el-Hâcc Mehmet / Nalbur Hüseyin Çelebi ibn-i Süleyman	Saat altında	Bir taraftan Nalbant Ahmet Çelebi, bir taraftan Edhemzâde Seyyid Abdulhalim Efendi dükkânları, bir taraftan saat arsası ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm	İki kepenk, bir bâb Semerci dükkânı[40]	64 kuruş	SŞS 4, s. 35, b. 3. 24 Mayıs 1709 (14 Rebiülevvel 1121)
4.	İsmail Beşe ibn-i Hasan / Hanane veled-i Avram Yahudi	Kürkçüler Sûku	Bir taraftan satıcı İsmail'in diğer mülkü, bir taraftan Zerya Yahudi mülkü, bir taraftan müşteri mezbur... ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki kepenk dükkân ve bir mahzen.	65,5 kuruş	SŞS 312 (1), s. 5, b. 4. 3 Temmuz 1721 (8 Ramazan 1133)

[38] Bir bâb mumhane dükkânının nısfı ile dükkân içindeki aletlerin nısfı Kristo'nun hakkı olup, Kristo nısf mumhane dükkânının bir çeyrek hissesini 6000 akçeye ve mumhane aletlerinin dâhi çeyrek hissesini 5000 akçeye Enedron'a satmıştır.

[39] Kazancılar Mescidinde imam olanlara her ay 5 akçe mukataa–i zemini var.

[40] Sungurlar Camiinde müezzin olanlara her ay 6 akçe mukataa–i zemini var.

5.	Mustafa Beşe ibn-i Ahmet El-Hâcc Abdulkadir ibn-i el-Hâcc Mahmut	Hallaçlar Sûku	Bir taraftan hallaç Ali Dede dükkânı, bir taraftan satıcı Mustafa'nın diğer mülkü, bir taraftan arsa-i hâliye ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki kepenk dükkân[41]	71,5 kuruş	S 312 (1), s. 13, b. 1. 27 Eylül 1721 (5 Zilhicce 1133)
6.	Safiye bint-i Abdullah adına vekili damadı Süleyman Efendi ibn-i Mustafa Takyeci Mavredin veled-i Peço	Takyeciler Sûku	Bir taraftan Vukadin, bir taraftan İstanço mülkü ve bir taraftan takyeci Taşo mülkleri ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki kepenk, bir demir kapılı, mahzeni müştemil, bir bâb takyeci dükkânı[42]	200 kuruş	SŞS 312 (1), s. 18, b. 3. 21 Kasım 1721 (Gurre-i Safer 1134)
7.	Ayşe bint-i Mehmet ve Ümmügülsüm bint-i Mehmet adlarına vekilleri Durmuş Çelebi ibn-i Mehmet	Debbeğhane	Bir taraftan Tuzcuzâde Molla Mustafa mülkü, bir taraftan Debbağlar banası, bir taraftan satışı yapılan dükkânın yarısının sahibi ekmekçi Hasan Çavuş ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Dâhilinde üç adet kireçlik, iki bâb sağir oda ve bir tekneyi müştemil nısf dükkân	3360 akçe	SŞS 312 (1), s. 21, b. 2. 30 Kasım 1721 (10 Safer 1134)
	Abdürrahim Çelebi ibn-i Osman Arnavudzâde Nalbant Mustafa Beşe ibn-i Ahmet İbrahim Bölükbaşı	Saat Sûku	Bir taraftan Nalbant el-Hâcc Mehmet dükkânı, bir taraftan kethüdayeri Mahmut Ağa veresesi dükkânı, bir taraftan arsa-i hâliye ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki kepenk, bir bâb Nalbant dükkânı[43]	56 kuruş	
8.	Arabzâde el-Hâcc Mustafa ibn-i Ebubekir	Saat Sûku	Bir taraftan el-Hâcc Mustafa'nın Nalbant	İki kepenk, bir bâb Nalbant dükkânı[44]	60 kuruş	SŞS 312 (1), s. 24,b. 22 Ocak 1722 (2.

[41] Karadanişmend Mahallesi Mescidinde müezzin olanlara her ay 5 akçe mukataa–i kadimesi var.
[42] Karadanişmend Mahallesi Mescidinde imam olanlara her ay 8 akçe mukataa–i kadimesi var.
[43] Boyacı İsmail Beşe'ye her ay 7 akçe mukataa–i kadimesi var.
[44] El–Hâcc Yahşi müezzinine her ay 3 akçe mukataa–i kadimesi var.

	İbrahim Bölükbaşı		dükkânı, bir taraftan el-Hâcc Abdülgafur Efendi'nin arsa-i hâliyesi, bir taraftan ekmekçi fırını ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.			4 Rebiülahir 1134)
9.	Safiye bint-i el-Hâcc Osman adına vekili Yusuf Efendi ibn-i el-Hâcc Ahmet El-Hâcc Mustafa ibn el-Hâcc Ahmet	İçeri Çarşı	Bir taraftan Beğzâde Hüseyin Çelebi dükkânı, bir taraftan merhum Has Biga vakfı olan kasap dükkânı ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir bâb kasap dükkânı[45]	350 kuruş	SŞS 312 (1), s. 26, b. 2. 6 Şubat 1722 (19 Rebiülahir 1134)
10.	Safiye bint-i el-Hâcc Osman ibn-i Abdullah adına oğlu Molla Hasan ibn-i Mehmet Efendi Ağo Mehmet Ağa ibn-i Ali	Kapan Sûku	Bir taraftan İsmail Beşe, bir taraftan Hızır Beşe mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir çardak, bir mahzen, fevkânî iki oda, bir su kuyusu ve havluyu müştemil mumhâne[46]	370 kuruş	SŞS 269, s. 149, b. 2. 31 Ekim 1722 (20 Muharrem 1135)
11.	Hallaç Ahmet çelebi ibn-i el-Hâcc Mahmut Hallaç Mehmet Çelebi ibn-i Mehmet	Boyacılar Sûku	Bir taraftan ali Ağa, bir taraftan merhum Çatalbaş Mustafa Çelebi veresesi mülkleri, bir taraftan boyacıların vakf dükkânı ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	İki kepenk, bir bâb hallaç dükkânı[47]	60 kuruş	SŞS 269, s. 166, b. 2. 9 Mart 1723 (Gurre-i Cemazielahir 1135)
12.	El-Hâcc Hasan Ağa ibn-i İbrahim Lütfullah Çelebi ibn-i Ali	Pirinççiler Sûku	Bir taraftan kürkçü Seyyid Mustafa Çelebi, bir taraftan satıcı Hasan Ağa'nın diğer mülkleri ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir bâb, iki kepenk dükkân[48]	50 kuruş	SŞS 269, s. 177, b. 3. 4 Mayıs 1723 (28 Recep 1135)
13.	Fatma bint-i Abdullah	İçeri Çarşı Sûku	Bir taraftan Yuda? mülkü,	İki kepenk dükkân ve	30 kuruş	SŞS 306, s. 23, b. 1. /5

[45] Has Biga vakfına her ay 5 para mukataa–i kadimesi var.
[46] Has Biga vakfına her ay 13 akçe ve Kara Şahin Mescidinde imam olanlara her ay 6 akçe olmak üzere toplam 19 akçe mukataa–i kadimesi var.
[47] Siyavuş Paşa Camiinde imam olanlara her ay iki para mukataa–i zemini var.
[48] Saraçhane'de vaki Has Biga Camii vakfına her ay üç para mukataa–i kadimesi var.

	David veled-i İlya		bir taraftan kara Mehmet Efendi vakfı, bir taraftan haffafhâne mescidi ve taraf-ı râbi‘ tarîk-i âmm.	bir mahzen[49]		Aralık 1725 (29 Rebiülevvel 113)
14.	Meryem bint-i Abdullah Sabuni İbrahim ibn-i Ahmet	Bana yakınında	Etraf-ı selâsesi Mustafa Ağa mülkü ve bir taraftan tarîk-i âmm.	Bir kepenk sabuncu dükkânı	22 kuruş	SŞS 306, s. 73, b. 2. 5 Nisan 1726 (28 Şaban 1138)
15.	Müftü Hüseyin Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet adına vekili oğlu İbrahim Efendi Kasap Hüseyin Beşe ibn-i Mustafa	Kasaplar Sûku	Bir taraftan tahmis, bir taraftan Hüseyin Beşe mülkü, bir taraftan buzhane, bazen Saraçhane camii ve bir taraftan tarîk-i âmm.	Bir bâb kasap dükkânı[50]	80 kuruş	SŞS 309, s. 72, b. 1. 26 Haziran 1728 (18 Zilkade 1140)
16.	Saraç el-Hâcc Mahmut El-Hâcc Abdulkadir Efendi	Saraçhane Sûku	Bir taraftan Osman mülkü, bir taraftan arsa-i hâliye ve tarafeyni tarîk-i âmm.	İki kepenk mülk dükkân[51]	50 kuruş	SŞS 309, s. 98, b. 3. 16 Ocak 1729 (15 Cemazielahir 1141)
17.	Kasap başı Ali Beşe Berber Süleyman	Kazancılar Sûku	Bir taraftan el-Hâcc Ivaz, bir taraftan berber Süleyman, bir taraftan satıcı Ali Beşe mülkleri ve taraf-ı râbi‘ tarîk-i âmm.	İki kepenk berber dükkânı[52]	20 kuruş	SŞS 312 (3), s. 16, b. 5. 22 Şubat 1731 (14 Şaban 1143)
18.	Hatice bint-i Ali Arap el-Hâcc Mehmet	Pirinççiler Sûku	Bir taraftan Şeyh İbrahim Efendi, bir taraftan Kâhcı Arap el-Hâcc Mehmet dükkânları ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Bir bâb iki kepenk kâhcı dükkânı	115 kuruş	SŞS 312 (3), s. 6, b. 3. 19 Mart 1731 (10 Ramazan 1143)
19.	İmam Osman Efendi	Saraçhâne Sûku	Bir taraftan saraç Osman	İki kepenk saraç	34 kuruş	SŞS 312 (3), s. 21, b. 2. 23

[49] Terzi Yusuf Mescidinde müezzin olana her ay bir para mukataa–i kadimesi var.
[50] Belücek? (بلوجک) vakfına her ay 50 akçe mukataa–i zemini var.
[51] Kara Şahin vakfına her ay 4 para mukataa–i zemini var.
[52] El–Hâcc Yahya Mescidinde müezzin olanlara her ay ikişer para mukataa–i zemini var.

	Kaltakçı Abdullah Çelebi		Ağa, bir taraftan Turnacızâde mülkleri ve bir taraftan buzhane ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	dükkânı[53]		Nisan 1731 (15 Şevval 1143)
20.	Acem Arutin veled-i Marhorez Avram veled-i Kemal Yahudi	İçeri Çarşı Sûku	Bir taraftan kayyım Molla Osman, bir taraftan seyyid el-Hâcc Osman veresesi mülkleri, bir taraftan hallaçlar ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Bir demir kapılı kargir mahzen ve iki kepenk dükkân	90 kuruş	SŞS 312 (3), s. 21, b. 4. 26 Nisan 1731 (18 Şevval 1143)
21.	Rabia Boyacı Hacı İsmail	Tuz Pazarı Sûku	Bir taraftan hallaç İsmail mülkü, bir taraftan Mansur Hoca vakfı, bir taraftan Boyacılar arsa-ı hâliyesi ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Beş kepenk dükkân[54]	120 kuruş	SŞS 312 (3), s. 43, b. 1. 13 Temmuz 1731 (8 Muharrem 1144)
22.	Saliha bint-i Abdullah Fatma bint-i Ali Ağa	Mansur Hoca Mahallesi	Bir taraftan Hacı Ceyb? mülkü ve bir taraftan müfti-i sâbık Hüseyin Efendi'nin sakin olduğu vakf menzil, bir taraftan satıcının diğer mülkü ve taraf-ı râbi' tarîk-i âmm.	Simitçi fırını ve bakkal dükkânı	100 kuruş ve adedi nâ-malûm bir kabza Fülûs	SŞS 312 (3), s. 35, b. 1. 7 Ekim 1731 (5 Rebiülahir 1144)
23.	Seyyid Ali Çelebi ibn-i el-Hâcc Abdurrahman Yanço veled-i Lazar	Saat kurbunda yokuş başında	Bir taraftan ekmekçi fırını, bir taraftan Nalbant dükkânı ve tarafeyni tarîk-i âmm.	Mumhâne[55]	240 kuruş	ŞSS 312 (5), s. 7, b. 1. 30 Ağustos 1739 (25 Cemaziel-evvel 1152)

[53] Has Biga vakfına her ay 6 akçe mukataa–i zemini var.
[54] Hasancık Camiinde müezzin olanlara her ay 2 para mukataa–i zemini var.
[55] Beş hisselik mumhânenin iki hissesi satılmıştır.

24.	Mahkeme başkâtibi Mustafa Efendi'nin varisleri[56] Mustafa Efendi'nin kızı Zeynep adına vekili olan kocası Osman Ağa İbn Ali Ağa	Kuru Çeşme Sûku	Taraf-ı erbâdan bakkal Uzun Mustafa, berber Mustafa dükkânları ve tarîk-i âmm.	Bir bâb mülk bakkal dükkânı	140 kuruş	ŞSS 17, s. 35, b. 1. 20 Mart 1751 (22 Rebiülahir 1164)
25.	Yako veled-i İlya Yahudi Merkad veled-i Sabunay	İçeri Çarşı Sûku	Taraf-ı erbâdan kargir mahzen, Neftani Yahudi, Seyyid Mehmet Ağa dükkânları ve tarîk-i âmm.	İki kepenk bir bâb dükkân[57]	500 kuruş	S 17, s. 49, b. 1. 18 Mayıs 1751 (22 Cemazielahir 1164)

[56] Sofya'da Yazıcızâde Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden mahkeme başkâtibi Mustafa Efendi ibn–i Ahmet Efendi ibn–i İbrahim'in veraseti zevce–i menkûhe–i metrûkesi Fatma bint–i Mahmut Ağa, sulb–i kebir oğlu Molla Ali, sulb–i sağir oğulları Molla Ahmet ve Molla Abdulvahap, sulbiye–i kebir kızları Zeynep ve Atike ile gaip olan oğlu Molla Abdurrahman'a intikal etmiştir. Tashîh meseleleri seksen sehem olup, on sehemi zevcesi Fatma hatuna, on dörder sehemi Molla Ali, Molla Ahmet, Molla Abdulvahap ve gaip Molla Abdurrahman'a, yedişer sehem de Zeynep ve Atike'ye isabet etmiştir. Mustafa Efendi'nin varisleri kabil–i taksim olmadığı gerekçesi ile Kuru Çeşme Sûkundaki bakkal dükkânını sûk–ı sultanide müzayede ile satışa çakarmışlar. Müzayede sonucunda dükkân merhum Mustafa Efendi'nin kızı Zeynep adına vekili olan kocası Osman Ağa'ya 140 kuruşa satılmıştır. Zeynep'in 7 sehemi (12,25 kuruş) 140 kuruştan düşülmüş, baki kalan ise diğer varislere hisselerine göre verilmiştir. Bakkal dükkânının 7 sehemi irsen, 73 sehemi de şer'an Zeynep'in mülkü olmuştur.

[57] Dükkânla birlikte Pop Miloş Mahallesi'nde taraf–ı erbâdan Solomon ve Haham Yahudiler ve [boş] zimmi mülkleri ve tarîk–i âmm ile mahdut; Haham Yasef veled–i Semoil ve Yuda veled–i Santo nam Yahudiler ile mahlût, bir bâb tahtânî oda, sok ev ve bir miktar havluyu müştemil evin de satışı yapılmıştır. Dolayısıyla 500 kuruş hem ev hem de dükkânın bedelidir.

Ek 1.6: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Bağ Satışları

Sıra No	Bayi' (Satıcı) Müşteri (Alıcı)	Bulunduğu Yer ve Özellikleri	Fiyatı	Belge ve Tarihi
1.	Tahıl Bazarı Mahallesi'nden Mustafa Çelebi ibn-i Mehmet ve Dobroslafçe Köyünden İlya veled-i Cona Kaloyan Mahallesi'nden Estoyan veled-i Dimitre	Dobroslafçe Köyünde kürümü mülk bir kıta harabe bağ	4 kr.	SŞS 4, s. 28, b. 3. 26 Nisan 1709 (15 Safer 1121)
2.	Diragoviştiça Köyünden Yoan Hüseyin Efendi ibn-i Ahmet Efendi	Diragoviştiça Köyünde dört cabalık kürümü mülk bağ	10 kr.	SŞS 4, s. 29, b. 3. 28 Nisan 1709 (17 Safer 1121)
3.	Hrabı[r]ska Köyünden Estoyan Mehmet Beşe ibn Mustafa	Diragoviştiça Köyünde tahminen on cabalık kürümü mülk bağ.	17 kr.	SŞS 4, s. 30, b. 1. 29 Nisan 1709 (18 Safer 1121)
4.	El-Hâcc Hamza Mahallesi'nden Hatice bint-i İbrahim Alişar Mahallesi'nden Todor veled-i Petre	Koyovince'de Zemyane toprağında tahminen dört cabalık kürümü mülk bağ	11 kr.	SŞS 312 (1), s. 5, b. 3. 5 Temmuz 1721 (10 Ramazan 1133)
5.	Lokorska Köyünden Niko veled-i Simon Celobec'den Mitre veled-i Kristo	Lokorska Köyünde tahminen üç cabalık kürümü mülk bağ	10 kr.	SŞS 312 (1), s. 22, b. 1. 28 Aralık 1721 (9 Rebiülevvel 1134)
6.	Kara Danişmend Mahallesi'nden Mehmet Beşe ibn Abdullah Betriç Köyünden Abostol veled-i Nikola	Batkofçe Köyünde tahminen beş cabalık kürümü mülk bağ	23,5 kr.	SŞS 269, s. 135, b. 3. 17 Mayıs 1722 (Gurre-i Şaban 1134)
7.	Sungurlar Mahallesi'nden Çubukçu Mihail veled-i Tricko veled-i Yoan'ın varisleri[58] Balvan Köyünden Boşko veled-i Milaço	Golanofçe Köyünde tahminen üç cabalık kürümü mülk bağ	21 kr.	SŞS 269, s. 148, b. 4. 21 Ekim 1722 (10 Muharrem 1135)
8.	Şiyakofçe Köyünden İsteman veled-i Mito Şiyakofçe Köyünden İlya veled-i Pavle	Şiyakofçe Köyünde tahminen yedi cabalık kürümü mülk bağ	28 kr.	SŞS 269, s. 155, b. 2. 7 Aralık 1722 (27 Safer 1135)
9.	Mirovyane Köyünden Boşko veled-i Belid Aspas veled-i Yoan	Mirovyane Köyünde tahminen bir cabalık kürümü mülk bağ.	4,5 kr.	SŞS 269, s. 167, b. 3. 4 Nisan 1723 (27 Cemazielahir 1135)
10.	Yeniçeri Beytü'l-mâlı emîni Serdar el-Hâcc Hüseyin Ağa[59] Ahmet ağa ibn-i Ali	Selvedol Köyünde tahminen beş cabalık kürümü mülk bağ ve bir miktar vişne	1000 ak.	SŞS 269, s. 172, b. 1. 1 Mayıs 1723 (25 Recep 1135)

[58] Sungurlar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden çubukçu Mihail zimminin veraseti zevce–i metrukesi Kristano bint–i Nikola, sulb–i kebir oğlu Meno ve sulb–i kebire kızı Aspasa'ya intikal etmiştir.

[59] Dergâh–i âlî yeniçerilerinin otuz üçüncü evcilere mahsus oda neferatından olup Sofya'da Sungurlar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet Beşe ibn–i Abdullah ibn–i Abdurrahman'ın zahirde varis–i marufu olmadığı için terekesi canib–i beytü'l–mâla kalmıştır. Sofya'da yeniçeri beytü'l–mâlını ahz ve kabza memur olan serdar el–hâcc Hüseyin Ağa ibn–i el–merhum Osman Çavuş Ağa müteveffa Mehmet Beşe'nin bağım sûk–ı sultanide müzayede ile satmıştır.

		bahçesi		
11.	Alaca Mescid Mahallesi'nden Mehmet Çelebi'nin varisleri[60] Tercüman el-Hâcc Ivaz ibn-i Mustafa	Zemyane Köyünde tahminen on cabalık kürümü mülk bağ, bir miktar vişne bahçesi ve bir miktar bostan yeri	50 kr.	SŞS 269, s. 172, b. 2. 1 Mayıs 1723 (25 Recep 1135)
12.	Kara Danişmend Mahallesi'nden Ümmühani bint-i Hasan ibn-i Mustafa adına vekili olan kocası Hüseyin sipahi ibn-i Ahmet Estoyan veled-i Nedelko	Batkofçe Köyünde tahminen on cabalık kürümü mülk bağ	20 kr.	SŞS 269, s. 172, b. 3. 1 Mayıs 1723 (25 Recep 1135)
13.	Kara Danişmend Mahallesi'nden Ümmühani bint-i Hasan ibn-i Mustafa adına vekili olan kocası Hüseyin sipahi ibn-i Ahmet Estviço veled-i Velo	Batkofçe Köyünde tahminen on cabalık kürümü mülk bağ	20 kr.	SŞS 269, s. 173, b. 1. 1 Mayıs 1723 (25 Recep 1135)
14.	Sungurlar Mahallesi'nden Mitre veled-i Mihail ve validesi Kristano bint-i Nikola Çubukçu Miladan veled-i Kosto	Balşa Köyünde tahminen yirmi cabalık kürümü mülk bağ	65 kr.	SŞS 269, s. 175, b. 2. 15 Mayıs 1723 (9 Şaban 1135)
15.	Alaca Mescid Mahallesi'nden Ahmet ağa ibn-i Ali Osman ağa ibn-i el-Hâcc Hüseyin Ağa	Selvedol Köyünde tahminen on cabalık kürümü mülk bağ ve bir miktar vişne bahçesi	1100 ak.	SŞS 269, s. 177, b. 1. 19 Mayıs 1723 (13 Şaban 1135)
16.	Kostimrod-ı Zîr Köyünden Marenko veled-i Antanas Voluyaklı Andria veled-i Miho	Golanofçe Köyünde tahminen dört cabalık kürümü mülk bağ	27 kr.	SŞS 269, s. 178, b. 1. 24 Mayıs 1723 (18 Şaban 1135)
17.	Balşa Köyünden Petre veled-i Girco Balşa Köyünden İzlanko veled-i Velyu	Balşa Köyünde tahminen yedi cabalık kürümü mülk bağ	22,5 kr.	SŞS 269, s. 179, b. 3. 19 Haziran 1723 (15 Ramazan 1135)
18.	Kara Danişmend Mahallesi'nden Seyyid Mehmet Efendi ibn-i Seyyid Mustafa Petre veled-i Estola	Diragoviştiça Köyünde tahminen dört cabalık kürümü mülk bağ	6 kr.	SŞS 306, s. 25, b. 1. 10 Aralık 1725 (4 Rebiülahir 1138)
19.	Kara Danişmend Mahallesi'nden Mehmet Beşe ibn-i Abdullah Mişo veled-i Cuna	Batkofçe Köyünde tahminen altı cabalık kürümü mülk bağ	25,5 kr.	SŞS 306, s. 46, b. 2. 11 Mart 1726 (7 Recep 1138)
20.	Sungurlar Mahallesi'nden Esbasu bint-i Mihail Terzi Mitre veled-i Beycen/Becin?	Balşa Köyünde tahminen on iki cabalık kürümü mülk bağ	21,5 kr.	SŞS 306, s. 71, b. 1. 18 Nisan 1726 (15 Şaban 1138)
21.	Kurila Köyünden Doçik veled-i Yoan Elfo bint-i Aspas	Kurila Köyünde tahminen iki cabalık kürümü mülk bağ	10 kr.	SŞS 306, s. 75, b. 1. 12 Mayıs 1726 (10 Ramazan 1138)

[60] Alaca Mescid Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet Çelebi ibn–i Mehmet ibn–i Abdullah'ın veraseti zevce–i metrukesi Fatma bint–i Abdullah ile İstanbul'da sakin kardeşi İsmail Efendi'ye intikal etmiştir. Fatma asaleten, merhum Mehmet Çelebi'nin terekesinin selâse–i erbâını İsmail Efendi'ye teslim etmeye vasi–i muhtar tayin ettiği el–hâcc Ahmet ibn–i Abdullah dahi vesayeten merhum Mehmet Çelebi'nin bağ, vişne bahçesi ve bostan yerini sûk–ı sultanide müzayede ile satmışlar.

22.	Voynugofçe Köyünden Simon ve Todor veled-i Nedelko Yoan veled-i Tricko	Voynugofçe Köyünde tahminen on iki cabalık kürümü mülk bağ	26 kr.	SŞS 306, s. 75, b. 2. 18 Mayıs 1726 (16 Ramazan 1138)
23.	Cami-i Atik Mahallesi'nden El-Hâcc Mustafa ibn-i el-Hâcc Ahmet Kazancı Nedelko veled-i Velço	Kıtina Köyünde tahminen üç dönüm kürümü mülk bağ Cami-i Âtik Mahallesi'nde[61] tahminen iki dönüm kürümü mülk bağ	75 kr.	SŞS 306, s. 87, b. 1. 4 Temmuz 1726 (4 Zilkade 1138)
24.	Kıtina Köyünden Nikoliçe veled-i Yoan Naftali Yahudi	Kıtina Köyünde iki kıta bağ	40 kr.	SŞS 306, s. 92, b. 2. 18 Ağustos 1726 (19 Zilhicce 1138)
25.	Kostimrod-ı Bâlâ Köyünden Todor veled-i Rosin Boşko veled-i Milaço	Diragoviştiça Köyünde tahminen dört cabalık kürümü mülk bağ	13 kr.	SŞS 312 (2), s. 8, b. 2. 10 Aralık 1726 (15 Rebiülahir 1139)
26.	Sungurlar Mahallesi'nden Takyeci Manço Keçeci Ohanis	Balşa Köyünde tahminen on cabalık iki kıta bağ yeri	15 kr.	SŞS 312 (2), s. 14, b. 1. 4 Mart 1727 (11 Recep 1139)
27.	Kara Danişmend Mahallesi'nden Ayşe bint-i Abdullah Estoyan veled-i Petre	Diragoviştiça Köyünde tahminen altı cabalık kürümü mülk bağ	13 kr.	SŞS 309, s. 69, b. 3. 18 Nisan 1728 (8 Ramazan 1140)
28.	Kaloyan Mahallesi'nden Papaz Yoan veled-i Todor'un varisleri[62] Yoan'ın kardeşi Damian	Diragoviştiça Köyünde tahminen beş dönüm bir kıta kürümü bağ	60 kr.	SŞS 312 (3), s. 32, b. 1. 25 Kasım 1731 (25 Cemazielevvel 1144)

[61] Sehven Cami–i Âtik Mahallesi yazılmıştır. Aslında bu bağda Kıtina Köyündedir.

[62] Şuca Fakih Mahallesi sakinlerinden iken halik olan Yoan'ın veraseti zevce–i metrukesi Margo ile sulb–i sağir oğlu Todor ve sağire kızı İnce ve babası Todor'a münhasır olduktan sonra sağir Todor ile sağire İnce dahi halik olup verasetleri anneleri Margo ile büyük babaları Todor'a münhasır olmuştur. Margo ve Todor söz konusu bağı halik–i mezbur Yoan'ın kardeşi Damian'a satmışlardır.

Ek 1.7: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Değirmen Satışları

Sıra No	Bayi' (Satıcı) Müşteri (Alıcı)	Bulunduğu Yer ve Özellikleri	Fiyatı	Belge ve Tarihi
1.	Mehter Mehmet Ağa ibn-i Arslan[63] Süleyman Ağa ibn-i merhum Mehmet Ağa	Kumaniçe Köyünde Leşniça Nehri üzerinde beş göz bir bâb mülk değirmen ve dört dönüm bostan	210 kr.	SŞS 4, s. 32, b. 2. 30 Temmuz 1708 (12 Cemazielevvel 1120)
2.	Süleyman Ağa ibn-i Merhum Acem Çavuşzâde Mehmet Ağa Ahmet Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet Efendi ve kız kardeşi Rukiye	Kumaniçe Köyünde Leşniça Nehri üzerinde beş göz bir bâb mülk değirmen ve dört dönüm bostan	195 kr.	SŞS 4, s. 32, b. 1. 26 Nisan 1709 (15 Safer 1121)
3.	Hürremşah bint-i Mehmet'in vekili olan kocası Yusuf Çelebi ibn-i Abdullah El-Hâcc Abdulgafur Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet Efendi	Orman Köyündeki beş göz değirmenin üç gözünün satışı	330 kr.	SŞS 4, s. 29, b. 1. 27 Nisan 1709 (16 Safer 1121)
4.	Todor veled-i Corco'nun varisleri[64] Terzi Mano veled-i Nikola	Golanofçe Köyünde Batkofçe Nehri üzerinde bir göz değirmen	45 kr.	SŞS 312 (1), s. 3, b. 3. 9 Haziran 1721 (13 Şaban 1133)
5.	Yano veled-i Eşterbo Kristo veled-i Yoankozar	Diragoviştiça Köyünde Batkofçe Nehri üzerinde iki göz değirmenin ocak tarafındaki gözü	58,5 kr.	SŞS 312 (1), s. 23, b. 2. 13 Ocak 1722 (25 Rebiülevvel 1134)
6.	El-Hâcc Hasan Ağa ibn-i Ali İbrahim Sipahi ibn-i Abdullah	Güreci Köyünde bir göz değirmen yurdu	40 kr.	SŞS 269, s. 158, b. 4. 1 Ocak 1723 (23 Rebiülevvel 1135)
7.	Seyyid Ahmet Efendi ibn-i Hüseyin Efendi[65] Milaço veled-i Yoan	Bernik Köyünde Karasu üzerinde asâr-ı binası olmayan dört göz değirmen arsası	100 kr.	SŞS 306, s. 37, b. 3. 24 Ocak 1726 (20 Cemazielevvel 1138)
8.	El-Hâcc Ali ibn-i Hüseyin Hüseyin Ağa (Satıcının oğlu)	Bâlî Efendi'de Leşniça Nehri üzerinde iki göz değirmen, iki teroğlan evi ve bahçe	200 kr.	SŞS 312 (2), s. 12, b. 2. 31 Ocak 1727 (8 Cemazielahir 1139)

[63] Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden voynuğan çeribaşısı Ahmet Ağa ibn–i Mustafa ibn–i Ahmet'in sağir oğlu Mehmet'e vasi–i muhtar tayin ettiği Mehter Mehmet Ağa, vasisi olduğu sağir Mehmet'in babasının borçları için söz konusu değirmeni sûk–ı sultanide müzayede ile satmıştır.

[64] Sofya'ya tabi Golanofçe Köyü mütemekkinlerinden iken halik olan Todor veled–i Corco zimminin veraseti zevce–i metrukesi Vakno bint–i Yoan nasraniye, sulbiye–i kebire kızları Bozano ve Margo, sağire kızı Nedo ve sağir oğlu Hırano'ya münhasır olduktan sonra sağiran–ı mezburanın vasileri Vakno vesayeten ve asaleten, kebire kızları Bozano ve Margo asaleten söz konusu değirmenin satışını yapmıştır.

[65] Seyyid Ahmet Efendi, Sofya'ya tabi Bâlî Efendi sakinelerinden Ümmetullah bint–i Mustafa ve Şuca Fakih Mahallesi sakinelerinden Ümmetullah ve li–ebeveyn kız kardeşi Hürremşah bint–i Abdullah ve li–ebeveyn kız kardeşi Ümmügülsüm'ün oğlu (boş) nun vekilleridir.

9.	Sâbık müftü Şeyh Hüseyin Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmet Çeribaşı Recep Ağa	…. nam mevzide Leşniça Nehri üzerinde üç göz değirmen, bahçe ve tahminen dört keyl tohum isti'ab eder tarla	300 kr.	SŞS 309, s. 75, b. 3. 13 Ağustos 1728 (7 Muharrem 1141)
10.	Güreci sipahisi İbrahim ibn-i Abdullah Fatma bint-i Abdurrahman (Satıcının karısı)	Güreci Köyünde Rakofçe Nehri üzerinde iki göz değirmen	120 kr.	SŞS 309, s. 75, b. 2. 16 Ağustos 1728 (10 Muharrem 1141)
11.	Çeribaşı Mehmet Ağa Serdengeçti ağası Ağo Mehmet Ağa	Kostimrod-ı Bâlâ Köyünde Blata Nehri üzerinde beş göz değirmen	700 kr.	SŞS 312 (3), s. 16, b. 2. 26 Şubat 1731 (18 Şaban 1143)
12.	Dülger Nikola veled-i Estevilko Müftü Şeyh Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Hamza	Kazicane Köyünde Iskar Nehri üzerinde altı göz mülk değirmenin sülüs hissesi	80 kr.	SŞS 312 (3), s. 24, b. 2. 6 Mayıs 1731 (28 Şevval 1143)
13.	Neslihan bint-i Abdullah'ın varisleri[66] Süleyman Çelebi (satıcının murisi)	Busmançe Köyünde dört göz değirmen	405 kr.	SŞS 312 (3), s. 25, b. 1. 18 Mayıs 1731 (11 Zilkade 1143)
14.	Emine bint-i Mustafa adına vekili olan kocası Hüseyin Çelebi ibn-i Abdurrahman Çeribaşı Recep Ağa	Boyana Köyünde bir göz değirmen	50 kr	SŞS 312 (3), s. 33, b. 4. 3 Mart 1731 (23 Şaban 114)

[66] Şuca Fakih Mahallesi sakinelerinden iken bundan akdem vefat iden Neslihan bint–i Abdullah'ın veraseti kocası Yusuf Çelebi ile sulb–i kebir oğlu Süleyman Çelebi ve kebire kızları Ayşe ve Fatma'ya intikal etmiştir. Yusuf Çelebi, Ayşe ve Fatma söz konusu değirmeni diğer varis Süleyman Çelebi'ye satmışlar.

Ek 1.8: 27 Mart 1726 (23 Recep 1138) Tarihli Tevzi Defteri

Sıra No	Muhteva	Miktar (kuruş)
1.	Menzilci Ali Bey'e menzil imdâdiyesi kasım defterinden	600
2.	Niş mübayaası fermanı getiren çukadara	40
3.	Tekfurdağı'na timur nakli için araba ücreti	200
4.	Paşa hazretlerinin develerine han ücreti	30
5.	Taksit-i evvel hazariyesi ve silahtar ağanın mübaşiriyesi	450
6.	Saray tamiri için altı yüz nefer dülgeran ücreti	150
7.	Sarayın iki yüz kırk nefer ırgat ücreti	30
8.	Saraya mesamir-i mütenevvi'a	40
9.	Dülgerlere nân-ı aziz	30
10.	Saraya kereste	120
11.	Saraya kiremit	40
12.	Sikke fermanıyla gelen Mahmut Bey'e	320
13.	Hacı Hüseyin defterinden bâkî ekmekçi Hasan Çavuş'a nân-ı azîz akçesi	24,5
14.	Mübayaa isticali için gelen Hacı Yusuf'a	20
15.	Acemler ve Rumlardan bâkî kalan donanama akçesi	60
16.	Timur arabası getiren çukadara	20
17.	Eflak Beyi'nin kethüdasının masrafı	15
18.	Kitapçı Efendi'nin konağında … giden kapıcıbaşına masarif	20
19.	Niş'e giden bostanî hasekisine handa olan masraf	12
20.	El-Hâcc Hüseyin ağa defterinden Acemlere verilecek	180
21.	El-Hâcc Hüseyin ağa defterinden bâkî Yahudilere	72
22.	El-Hâcc Hüseyin ağa defterinden bâki varoşluya	120
23.	Mübayaa istîcâli için defterdar çukadarı Ahmet'e	20
24.	Adâlet fermanıyla gelen sadrazam ağasına	250
25.	Elçi keferesine beygirler ücreti	20
26.	Paşa efendinin vekil-i harcına handa masraf	15
27.	Kethüda beyin çukadarı Ahmet'e mübaşiriye	125
28.	İsmail Ağa'nın çayır akçesi için kethüda beye verilen	180
29.	Sakallı hacı Hüseyin'in Akdanişmend hocasına verdiği	20
30.	Saray mutemedine	20
31.	Halkalı dizdarı masarifi bâ-buyruldu	30
32.	Paşa hazretlerinin meşkleri içün araba ücreti	10
33.	Sadrazam ağasına araba ücreti	8
34.	Subaşının sarayda masrafı	10
35.	Konak masrafı	200
36.	Paşa efendinin zahiresi için gelen çukadara	50
37.	Sepet küsuruna	30
38.	1137 senesi mübayaa küsuru için defterdar efendiye	250
39.	Said Ağa'nın çayır bekçileri için	165
40.	Pazarbaşına	30
41.	Çavuşlar kethüdasına mübaşiriye	300
42.	Hacı Derviş Ağa'nın saraya verdiği kömür akçesi	24
43.	Çavuşlar kethüdasının çiftliğine seyyid İshak Ağa'dan alınan saman akçesi	15
44.	Paşa efendinin atları için Mahmut Ağa'dan alınan otlak akçesi	45
45.	Paşa hazretlerinin katarı için seyyid İbrahim Çelebi'den alınan saman akçesi	30
46.	Katar-ı mezbûra çukadar Hüseyin'den alınan saman akçesi	20
47.	Paşa hazretlerinin atlarına Nakip Çelebi'den alınan otlak akçesi	100
48.	Paşa hazretlerinin atları için evvel baharda alınan doksan kile şaîr akçesi	350
49.	Bazı karyelerden hane ve celep tenzili ve ücret-i kolcu	150

50.	Çavuşlar kethüdasının hıntasının Niş'e nakli için araba ücreti	150
51.	Sepet fermanıyla gelen defterdar çukadarına	15
52.	Havass karyelerinden bâ-buyruldu hane ve celep tenzili	148
53.	… fermanı için Zaim Hasan Ağa'ya	16
54.	Adâlet fermânıyla gelen Ali Efendi'ye	200
55.	Katna ve Pernik karyelerinin hane ve celebkeşân gürihtesi	45
56.	Efendi hazretlerine harç-ı defter	350
57.	Nâib efendiye	30
58.	Kâtiblere	30
59.	Kethüdaya	15
60.	Çukadara	15
61.	Hüddâmiyye	15
62.	Muhzırbaşına	12
63.	Muhzırlara	10
64.	Kaydiyye	3
65.	Tahsildara	80
	Toplam	**6194,5**

EK 2: Harita ve Plan

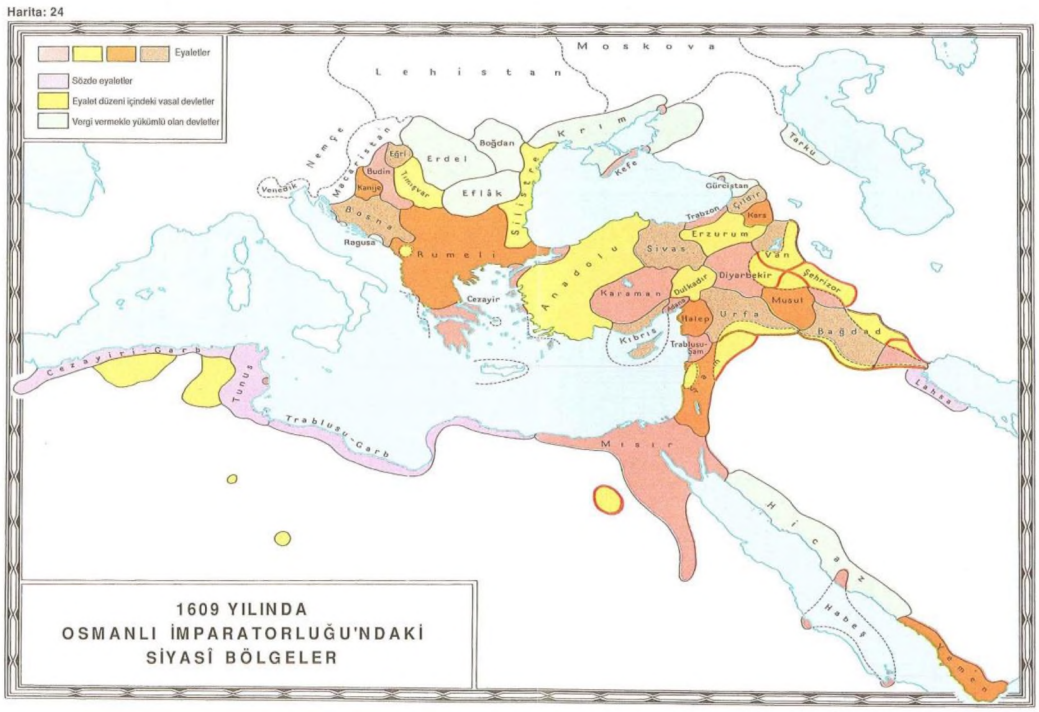

Ek 2.1: XVII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Eyaletleri
Kaynak: PITCHER, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Harita 24.

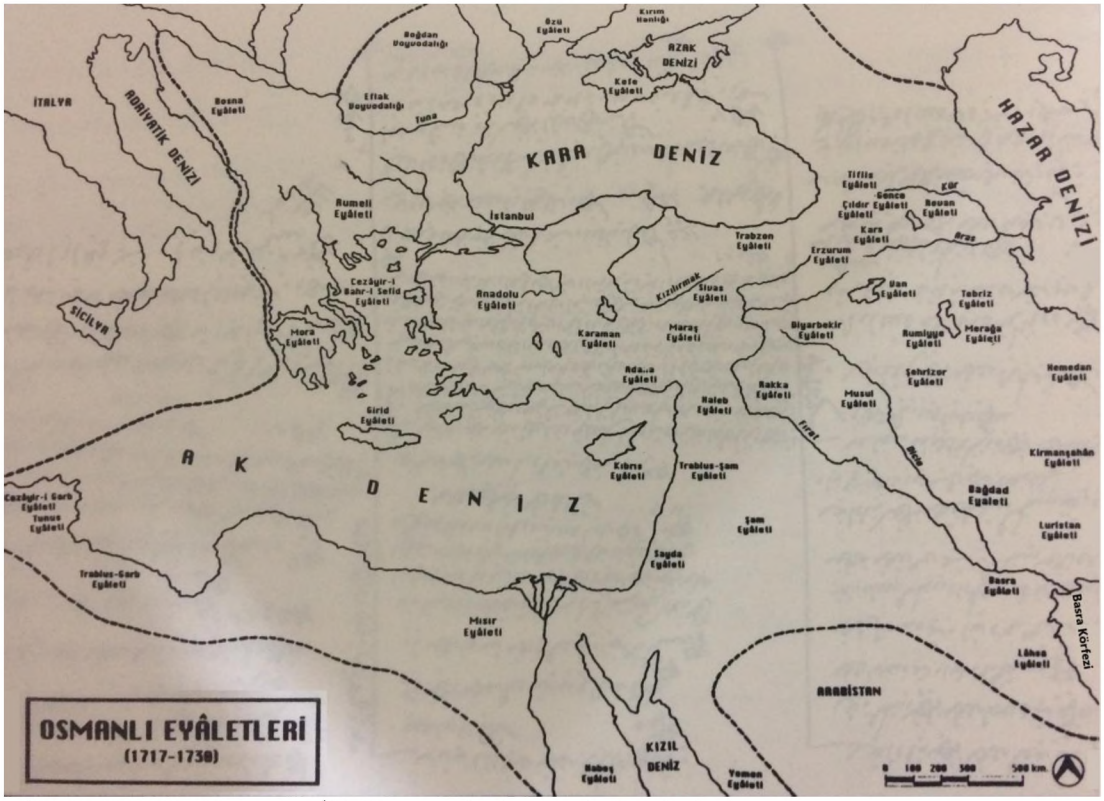

Ek 2.2: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Eyaletleri
Kaynak: BAŞAR, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717–1730)*.

Ek 2.3: Sofya ve Civarı Haritası, XIX. Yüzyılın Sonları
Kaynak: BOA, Hrt.h 223.

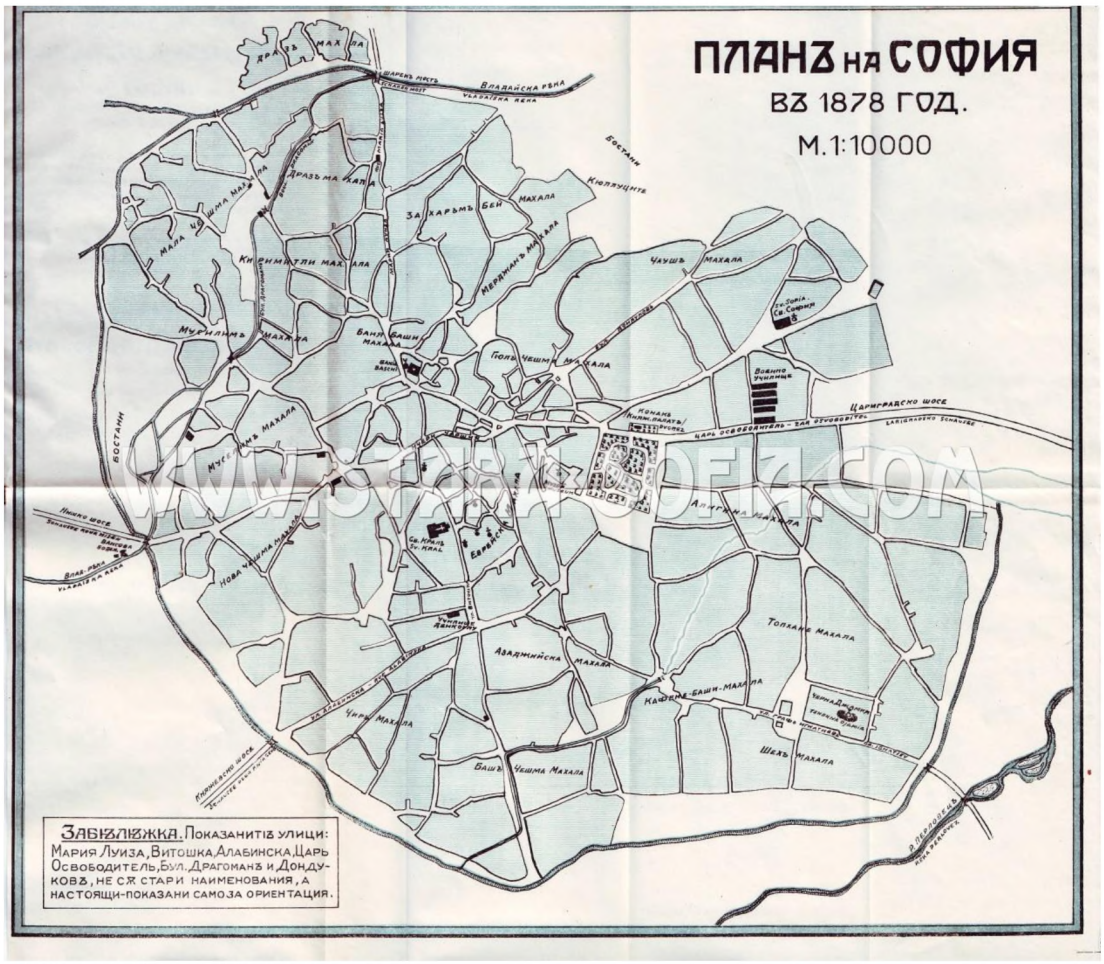

Ek 2.4: Sofya Şehir Planı, 1878.
Kaynak: www.stara-sofia.com

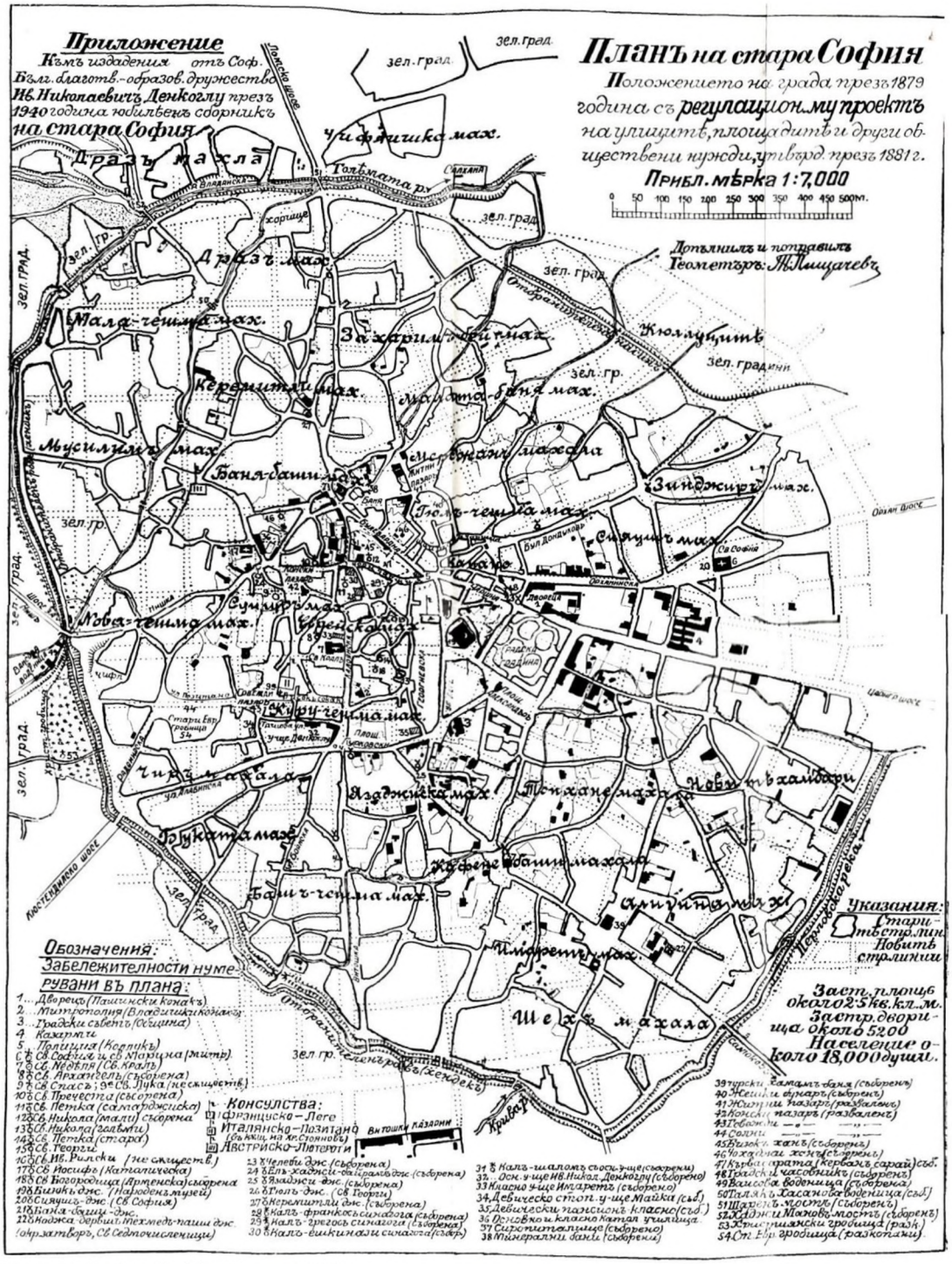

Ek 2.5: Sofya Şehir Planı, 1879.
Kaynak: www.stara-sofia.com

EK 3: Resim ve Fotoğraflar

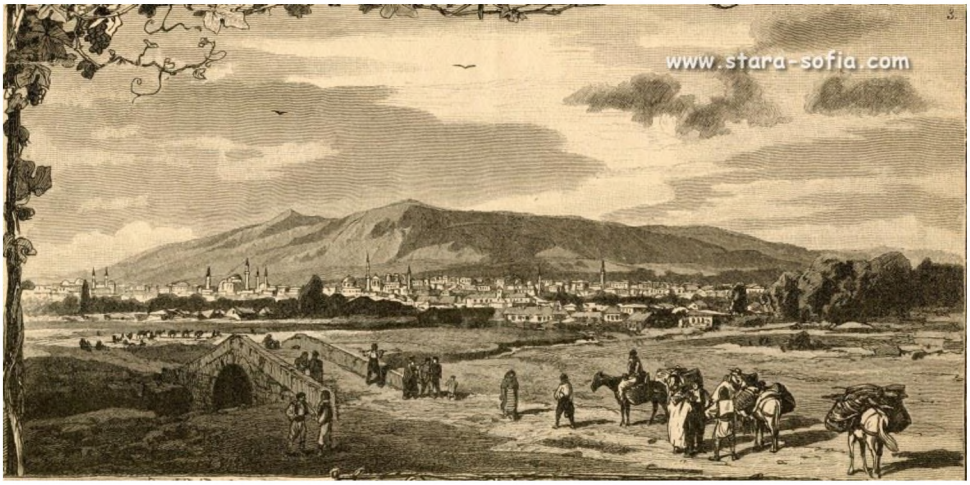

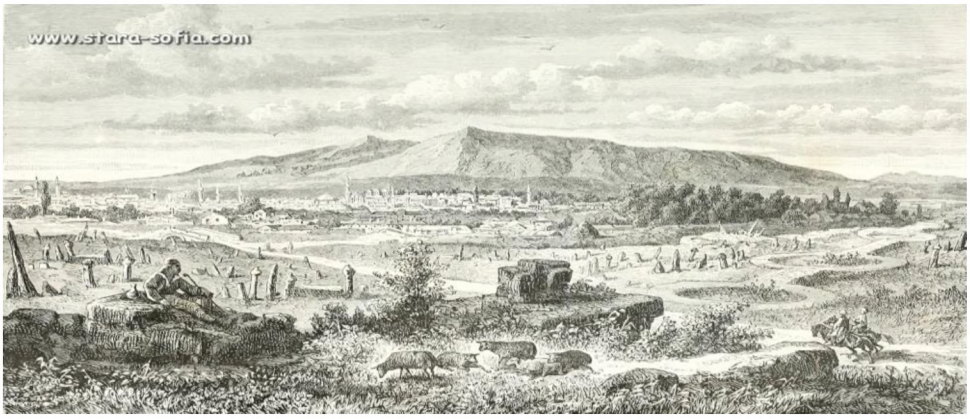

Ek 3.1: Sofya'nın Genel Görünümü
Kaynak: İlk resim https://www.sofia.bg/en/web/sofia-municipality/history
Sonraki iki resim www.stara-sofia.com

Ek 3.2: Sofya'nın Genel Görünümü
Kaynak: www.stara-sofia.com

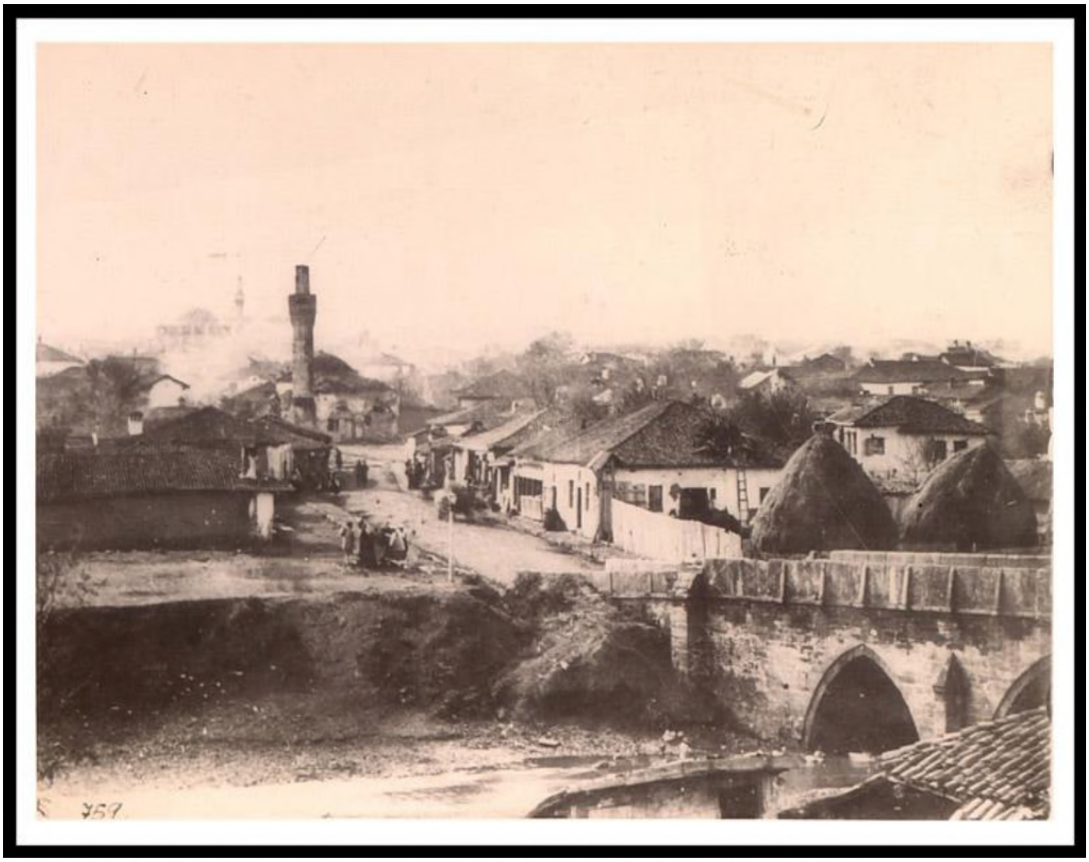
Ek 3.3: Minaresi Zarar Görmüş Bir Cami ve Sofya'dan Bir Kare
Kaynak: NBKM-BIA, C II 1676

Ek 3.4: Sofya'nın Abidevi Eserleri: Üstte Bana Başı Camii, Ortada Solda Ayasofya Sağda Aziz George Kiliseleri ve Altta Vitoşa Sokağı
Kaynak: www.stara-sofia.com

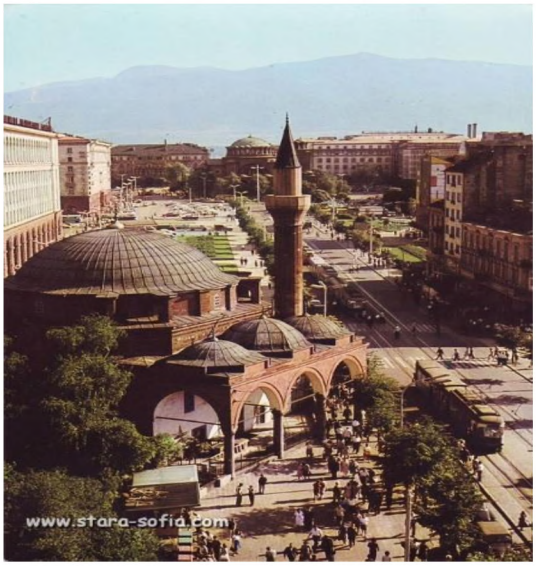

Ek 3.5: Banya Başı Camii
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.6: Koca Mahmut Paşa Camii/Büyük Cami-Bugün Arkeoloji Müzesi
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.7: Sofu Mehmet Paşa Camii
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.8: 1928 Yılında Yıkılan Sofu Mehmet Paşa Medresesi
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.9: El-Hâcc Bayram Camii
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.10: Kiremitli Camii
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.11: 1878 Yılında Sofya'da Bir Cami.
Kaynak: NBKM-BIA, C V 827.

Ek 3.12: Sofya Saat Kulesi
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.13: St. Sofia-Aya Sofya Kilisesi
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.14: St. George-Rotunda Kilisesi'nin Eski Hali
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.15: St. George-Rotunda Kilisesi'nin Bugünkü Hali
Kaynak: http://photolifesite.blogspot.com/2011/10/church-of-st-george-sofia-bulgaria.html

Ek 3.16: Sofu Mehmet Paşa Camii'nden Dönüştürülen Sv. Sedmoçislenitsi Kilisesi
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.17: Bedesten Solda, Banya Başı Camii Geri Planda
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.18: Bedestenin Yıkımı
Kaynak: www.stara-sofia.com

Ek 3.19: Çukacılar Hanı ve Yıkım Çalışmaları
Kaynak: www.stara-sofia.com

EK 4: Belge Örnekleri

Ek 4.1: Rumeli Eyaleti'nin 1731–1732 (H. 1144) Yılı İmdâd-ı Hazariyesi
Kaynak: BOA, MHM.d 138, s. 155, b. 525.

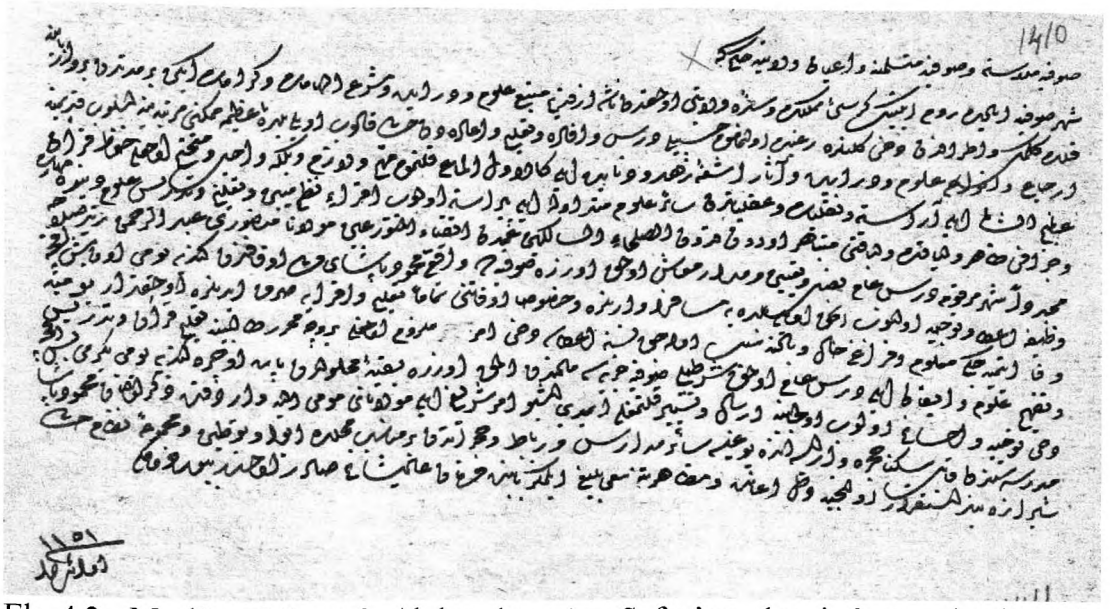

Ek 4.2: Mevlâna Mansurî Abdurrahman'ın Sofya'ya ders-i âmm olarak tayin edilmesi

Kaynak: (BOA, MHM.d 145, s. 338, b. 1410.)

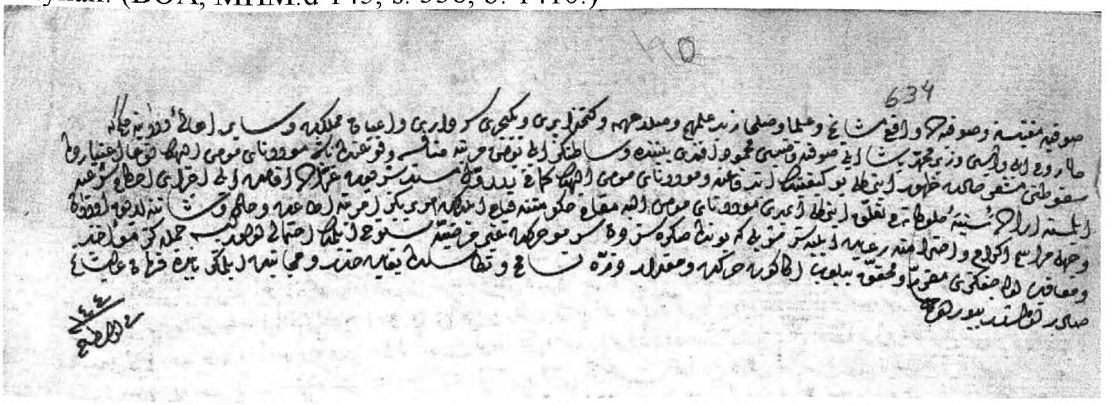

Ek 4.3: Rumeli Valisi Mehmet Paşa ve Sofya Kadısı Mahmut Efendi arasındaki anlaşmazlık

Kaynak: BOA., MHM.d. 138, s. 195, b. 634.

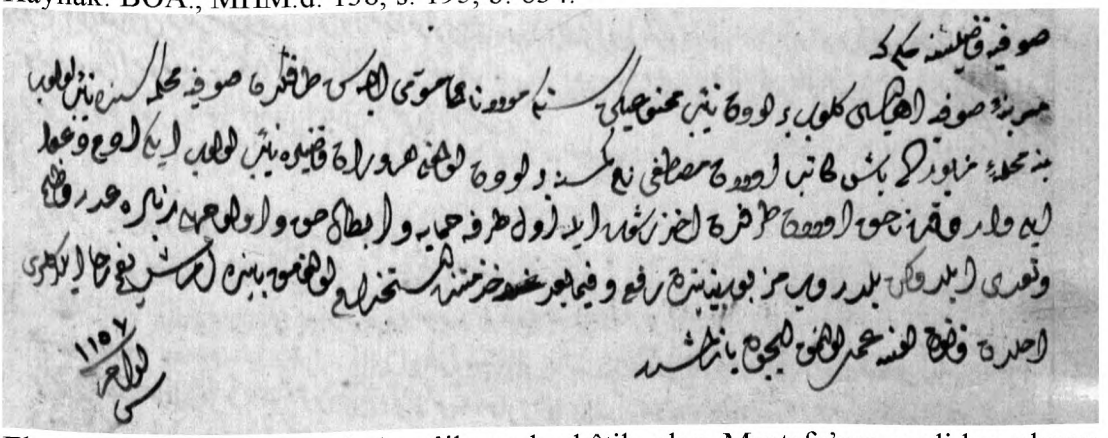

Ek 4.4: Sofya mahkemesinde nâib ve başkâtib olan Mustafa'nın yerliden olması sebebi ile nâiblikten alınması için Sofya ahalisinin emr-i şerif talebi

Kaynak: BOA., AHKR.d. 3, s. 216, b. 1001.

Ek 4.5: Sofya ihtisâb ve ihzariye mukataası mutasarrıfı El-Hâcc Hüseyin Ağa'nın malikâne şartlarını yerine getirmemesi sebebi ile malikâne kaydının silinmesi Kaynak: BOA., BOA., MAD.d. 9917, s. 23, b. 3-4.

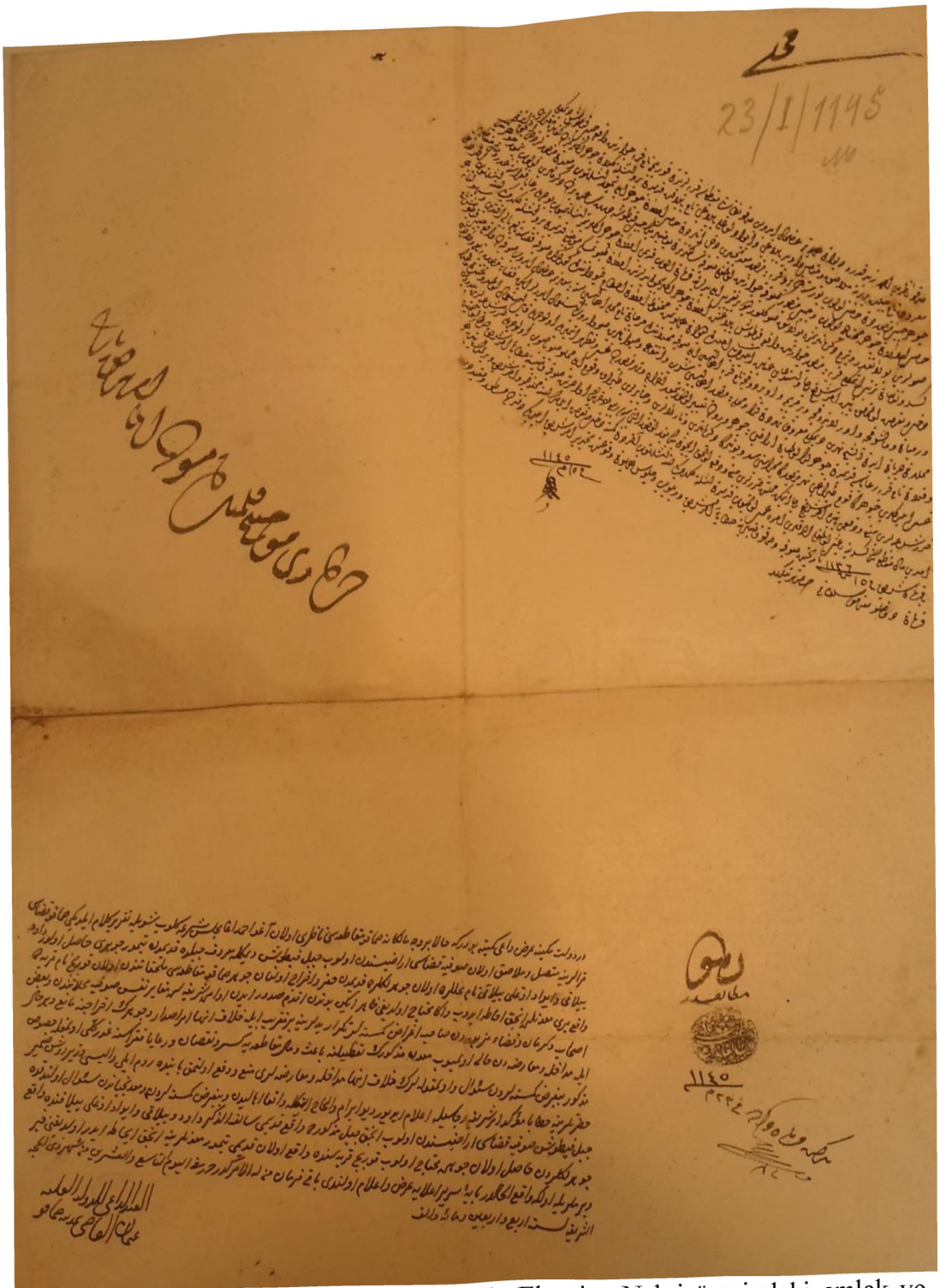

Ek 4.6: Samako nazırı Ağo Ahmet Ağa ile Eleşniça Nehri üzerindeki emlak ve arazi sahipleri, Sofya mahalleleri ve köyleri ahalisi arasında demir cevheri yıkanmasından kaynaklanan anlaşmazlık
Kaynak: BOA., D.BMK.SMM., D. 8, Vsk. 54

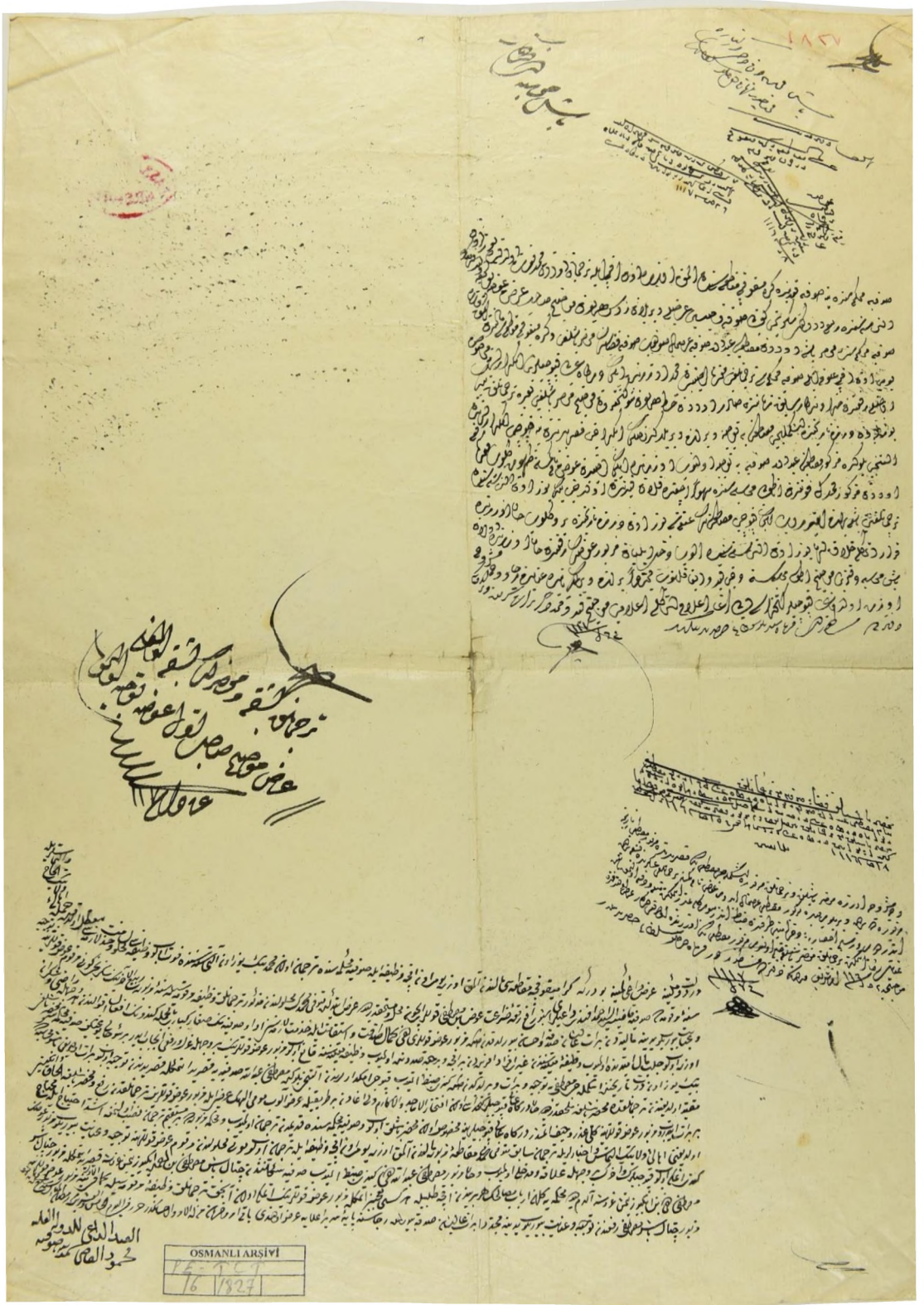

Ek 4.7: Sofya mahkemesinde tercüman olan Ivaz ibn-i Mustafa'nın tercümanlığının usulsüz olarak elinden alınması ve Sofya ahalisinin isteği üzerine görevinin iade edilmesi

Kaynak: BOA, İE. TCT., D. 16, G. 1827.

ÖZ GEÇMİŞ

1987 yılında Gaziantep'te doğdum. İlköğretimi Küçük Kızılhisar Köyü İlkokulu'nda ve Sevinç-Bahattin Teymur Orta Okulu'nda, liseyi Ülgan Konukoğlu Lisesi'nde okudum. 2006 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde lisans eğitimine başladım. Lisans eğitimimi 2011 yılında tezsiz yüksek lisans derecesi ile tamamladım. 2011 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım. 2013 yılında *96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1–99)* isimli tez ile tezli yüksek lisans eğitimimi tamamladım. Aynı yıl Gaziantep Üniversitesi'nde doktora eğitimine başladım.

2013 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu bursiyeri olmaya hak kazandım. 2014 yılının Ağustos ayında Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında Giresun Üniversitesi Tarih Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandım ve doktora eğitimimi tamamlamak üzere Gaziantep Üniversitesi'ne görevlendirildim. Halen Gaziantep Üniversitesi Tarih bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

İngilizce biliyorum. Evliyim ve iki çocuğum var.

Bilimsel faaliyetlerim:

"XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya'da Mahalle Hayatı", Os*manlı Dönemi Balkan Şehirleri I*, Ed. Zafer GÖLEN, Abidin TEMİZER, Ankara 2017, s. 297–338.

"Ayntâb'da Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Gaziantep'te Dini Hayat*, Ed. Erol ERKAN, M. Raşit AKPINAR, Esra Delen YILDIRIM, Hacer GENERAL, Ankara 2017, s. 159–178.

"Ayintâb'da Narh Uygulaması ve Gıda Fiyatları (1683–1700)", *Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu (Milli Mücadele Döneminde Gaziantep)*, 25–27 Aralık 2017, Gaziantep.

Yunus MERCİMEK